

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

**“BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFAT VA
SAMARADORLIGINI OSHIRISH: STRATEGIYA,
INNOVATSIYA VA ILG'OR TAJRIBALAR”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIIY-AMALIIY ANJUMANI
MATERIALLARI**

**«ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА И ОПТИМИЗАЦИЯ
ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ:
СТРАТЕГИЯ ИННОВАЦИИ И ПЕРЕДОВЫЕ ОПЫТЫ
ОБУЧЕНИЯ»
МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ**

**“IMPROVING THE QUALITY AND EFFECTIVENESS
OF PRIMARY EDUCATION: STRATEGY,
INNOVATION AND BEST PRACTICES”
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE**

20 sentyabr 2021yil

Buxoro

Anjuman O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2021 yil 16 iyundagi oliy ta'lim tizimidagi ustuvor vazifalar bo'yicha boshlangan videoselektor yig'ilishi, "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi hamda "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonlariga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 2 martdagi № 78-F sonli farmoyishi, O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2021 yil 6 mart 122-sonli buyruq, Buxoro davlat universitetining 2021 yil 13 martdagi 152-U-sonli buyrug'iga muvofiq tashkil etilmoqda.

Konferensiyaning maqsadi: Boshlang'ich ta'lim sifat va samaradorligini oshirish muammolari va uning yechimlarini topish, hozirgi rivojlanish tendensiyalarini muhokama qilish, boshlang'ich ta'limning yetakchi mutaxassislar bilan tajriba almashish hamda ushbu sohadagi so'nggi tadqiqot usullarini ommalashtirishdan iborat.

DASTURIY QO'MITA

- Xamidov Obidjon Xafizovich** – BuxDU rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor, rais;
Qahhorov Otabek Siddiqovich - BuxDU ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori, iqtisodiyot fanlari doktori, rais o'rinbosari;
Mustafaeva Dilfuza Ne'matilloevna – Buxoro viloyati xalq ta'limi boshqarmasi boshlig'i
To'xsanov Qahramon Rahimboyevich – Maktabgacha va Boshlang'ich ta'lim fakulteti dekani, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent, a'zo;
Ro'ziyeva Mohichehra Yoqubovna – Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedra mudiri, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, a'zo;
Jamilova Bashorat Sattorovna – filologiya fanlari nomzodi, Buxoro davlat universiteti professori, a'zo;
Istamova Shohida Maxsudovna – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchi, a'zo

TASHKILY QO'MITA

- Qahhorov O.S.** – BuxDU ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori, iqtisodiyot fanlari doktori, rais
Q.R.To'xsanov – Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti dekani, a'zo
M.Y.Ro'ziyeva – Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrasini mudiri, a'zo.
Rashidov U.U. – Moliya iqtisodiyot bo'yicha prorektor, a'zo
Zaripov G.T. – Ilmiy-tadqiqot, innovatsiyalar va ilmiy pedagogik kadrlarni tayyorlash bo'limi boshlig'i, a'zo
G.R.Akramova – Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha mas'ul, a'zo
B.S.Jamilova – Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrasini professori, a'zo.
Sh.M.Istamova – Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrasini dotsenti, a'zo.
S.R.Akramova – Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrasini o'qituvchisi, kotib

Mas'ul muharrir:

M.Yo.Ro'ziyeva, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Taqrizchilar:

A.R.Hamroev, pedagogika fanlari doktori, professor

N.O.Safarova, filologiya fanlari nomzodi, dotsent

KIRISH

BOSHLANG'ICH TA'LIM - O'ZBEKISTON RIVOJLANISHINING TO'RT USTUNIDAN BIRI SIFATIDA

DOI: 10.53885/edinres.2021.40.54.001

Obidjon Xamidov,
Buxoro davlat universiteti rektori
iqtisod fanlari doktori, professor.

Yurtimizda qisqa vaqt ichida amalga oshirilayotgan ijobiy o'zgarishlar yangilanayotgan O'zbekiston qiyofasini jahondagi nufuzi, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlanayotgan mamlakat ekanligini yaqqol namoyon etib kelmoqda. Mustaqilligimizning 30 yilligi arafasida ikki yarim oy muddatda qurib bitkazilgan "O'zbekiston bog'i" va "Mustaqillik monumenti"ning o'ziyoyq badiiy arxitekturasi, salobati, ma'naviy-ma'rifiy ahamiyati bilan juda katta ramziy ma'no kasb etadi. Monumentda yurtimizning 3 ming yillik tarixi, ya'ni "Avesto"dan to hozirga qadar bo'lgan taraqqiyot namunalari, ayniqsa Yangi O'zbekiston fenomeni ifodasini topgan. Unda o'tmish va bugunni tutashdirgan tarixni, shu bilan birga istiqbolli kelajakni ko'rish mumkin.

Ta'lim sohasidagi islohotlar ham keyingi besh yilda yangi qiyofa kasb etganligini faxr bilan e'tirof eta olamiz. Birgina dalil, Sh.M.Mirziyoyev Prezidentlik faoliyatining ilk kunlaridanoq ilm-fanga, ta'limga juda katta e'tibor qaratganidir. Mamlakat rahbarining 30 dekabrdayoq Fanlar Akademiyasi a'zolari, olimlar, professorlar bilan uchrashib, shaxsan suhbatlashgan vaqtda, chindan ham respublikamizda ilm-fan inqirozga uchragan davri ekanligini yaxshi bilamiz. Bu uchrashuv aytish mumkinki, ilm-fanga yangidan jon bag'ishladi. Professor-olimlarning mashaqqatli mehnati, mamlakat rivojiga asosiy hissa qo'shadigan e'tirofqa loyiq xizmatlarini munosib baholashga oid qator farmon va qarorlar chiqarildi. Natijada, fanimiz yana shiddat bilan rivojlanishning yangi bosqichiga o'tdi. Aytish mumkinki, ilm-fan va ta'lim sohasidagi islohotlar hamon jadal davom etmoqda.

2020 yil 17 dekabrda "O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o'ttiz yillik bayramiga tayyorgarlik ko'rish va uni yuqori saviyada o'tkazish to'g'risida"gi qarori ijrosini ta'minlash, xalqimiz necha yuz yillik tarixi davomida orzu qilgan, mamlakatimiz hayoti va taqdirida tub burilish yasagan, tom ma'nodagi buyuk, olamshumul voqea — O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligi e'lon qilinganining o'ttiz yilligini munosib nishonlash maqsadida mamlakatimizda "Yangi O'zbekistonda erkin va farovon yashaylik!" g'oyasini o'zida mujassam etgan tashkiliy-amaliy, ma'naviy-ma'rifiy hamda targ'ibot-tashviqot tadbirlari tashkil etildi. Shu munosabat bilan o'tkazilgan tantanali yig'ilishda Prezidentimiz ulug'vor rejalar, yangidan yangi beqiyos bunyodkorlik ishlari, olamshumul maqsadlar ro'yobi haqida so'z ochdi.

"Bugun mustaqilligimizning birinchi yilida tug'ilgan bolalar o'ttiz yoshga – ayni kamolot yoshiga yetdi. Men mana shu navqiron yoshlarimizga, aziz o'g'il-qizlarimga murojaat qilib aytmoqchiman. Siz istiqbol farzandlari, ozod va erkin, hur fikrli insonlar sifatida hayotga dadil kirib kelayotganingiz biz uchun eng katta baxt, katta davlatdir. Men ishonaman, sizlar zamonaviy bilim va taraqqiyot cho'qqilarini puxta egallab, biz boshlagan ishlarni munosib davom ettirasiz", – deya yurtboshimiz o'z nutqida yoshlarga katta ishonch bildirdi. Darhaqiqat yurtimizda yoshlarning o'qib, bilim olishi, yetuk va komil inson bo'lishi uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan. O'zbekistonning qay bir go'shasiga qaramaylik qurilish, bunyodkorlik ishlari, ma'naviyatimiz, ongu shuurimizda yuz berayotgan o'zgarishlar yurtdoshlarimiz kayfiyatini ko'tarmoqda, ularni ulkan orzular, ezgu niyatlar sari ilhomlantirmoqda. Tan olib aytishimiz kerak, istiqbol yillarida, jumladan, keyingi besh yil ichida mamlakatimizda katta hajmdagi xayrli ishlar amalga oshirildi.

Ayniqsa, mamlakatimizdagi yangi davr shiddati bugun ilm-fan va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiyani har qachongidan ko'ra dolzarb ahamiyatga ega ekanligini, joriy etilayotgan qaror va farmonlar ilm-fan sohasi rivojida davlat boshqaruv tizimining ustuvorligini aniq, qat'iy asoslab berdi.

Mana shunday yangiliklarni qarshi olayotgan, ulkan fan olamida ilmiy maktab yarata olgan, intellektual salohiyatga ega bo'lgan Buxoro davlat universiteti respublikada tayanch oliy ta'lim muassasasi hisoblanadi. Bugungi kunda universitetimiz respublikamizda yagona bo'lgan "UNIWORK" keng imkoniyatli tizimda ishlashga o'tdi. Turli rasmiy munosabatlar ushbu dastur asosida olib borilmoqda. Universitetda ilm-fanni yangi bosqichga ko'tarish, fundamental tadqiqotlar yaratish, yangi

nazariyalarni shakllantirish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun soʻnggi 2 yilda yangi 2 ta ixtisoslik boʻyicha (DSc) fan doktori, 15 ta ixtisoslik boʻyicha 8 ta (PhD) falsafa fanlari doktori boʻyicha ilmiy kengashlar faoliyatining yoʻlga qoʻyilganligi ham fikrimizning amaliy isbotidir

Prezidentimiz taʼkidlaganidek, “Atoqli maʼrifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning: “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”, degan hikmatli soʻzlarini men qayta-qayta takrorlashdan charchamayman. Keyingi yillarda masalaga mana shunday yondashuv bizning ushbu sohadagi faoliyatimiz mezoniga aylandi. Chindan ham, agar biz taʼlimni oʻzgartirsak, taʼlim insonni oʻzgartiradi. Inson oʻzgarsa – butun jamiyatimiz oʻzgaradi. Intellektual va madaniy salohiyatning qanday noyob boylik ekani, nodir talant egalarini tarbiyalab kamolga yetkazish hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini unutishga haqqimiz yoʻq”. Bunday daʼvatli soʻzlar albatta har qanday ilm ahliga, qolaversa yoshlarga ruhiy madad boʻladi.

Bugungi kunda qancha-qancha bilimli, chet tillarni, zamonaviy boshqaruv usullarini yaxshi biladigan navqiron yoshlar hayotimizga kirib kelmoqda. Ular – bizning umidimiz, ertangi kunimiz. Shuning uchun yoshlarga keng yoʻl ochib berish, ehtiyoj va manfaatlarini taʼminlash, qobiliyat va isteʼdodini roʻyobga chiqarish, hayotda oʻz oʻrnini topishiga yordam berish davlatimiz, Prezidentimiz eʼtibori markazida ekanligi kuchimizga kuch qoʻshmoqda.

Yoshlar mamlakat taraqqiyoti modeliga aylanib borayotgan bugungi kunda Yurtboshimizning eʼtibori va ragʻbatidan kuch olgan, yangi tashabbus va maqsadlar sari qadam qoʻyayotgan yosh avlod yurtimiz istiqboli, yorugʻ kelajagimiz bunyodkori, degan eʼtirofga munosib mehnat qilishi kerak. Qolaversa, dunyo miqyosida raqobat keskin tus olayotgan davr faqat zamonaviy ilm-fan va innovatsiya yutuqlari bilan qurollanish lozimligini koʻrsatadi. Bu borada yoshlarning taʼlim-tarbiyasi, ona Vatanga, Istiqlol gʻoyalariga sadoqati, milliy qadriyatlarga ehtiromi, buyuk ajdodlarga munosib vorislik eʼtiqodi bizni Yangi Oʻzbekiston, yangi istiqbol sari yetaklaydi, albatta.

Jumladan, **Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Yangi Oʻzbekiston strategiyasi" nomli kitobining mazmun-mohiyati va asosiy gʻoyalarida** maʼrifatlilik eng koʻp tilga olingan. Unda Oʻzbekiston rivojlanishining toʻrtta ustuni haqida soʻz yuritilib, 1-ustun bu maktabgacha va boshlangʻich taʼlim, umuman, xalq taʼlimi va oliy taʼlimdagi ustozu murabbiylar, oʻqituvchi professorlar, olimlar ekanligi taʼkidlanadiki, bu zimmamizga juda katta masʼuliyat va ishonchni yuklaydi.

Binobarin, oliy taʼlim sohasidagi har bir yangilikni ham avvalo maktabdan, qolaversa, boshlangʻich taʼlimdan boshlash zarurligi yaqqol anglashilmoqda. Shu maʼnoda, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2021 yil 16 iyundagi oliy taʼlim tizimidagi ustuvor vazifalarga bagʻishlangan videoselektor yigʻilishi, “Oʻzbekiston Respublikasi xalq taʼlimi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi hamda “Oʻzbekiston Respublikasi Oliy taʼlim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi farmonlariga, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 2 martdagi № 78-F sonli farmoyishiga muvofiq tashkil etilayotgan “Boshlangʻich talim sifat va samaradorligini oshirish: strategiya, innovatsiya va ilgʻor tajribalar” mavzusidagi mazkur Xalqaro ilmiy anjuman bu borada oʻziga xos amaliy ahamiyat kasb etadi. Mohiyat eʼtibori bilan unda yechimini kutayotgan muammolar qatorida zamonaviy taʼlimda umumilliy va ummumadaniy qadriyatlar oʻrni, boshlangʻich taʼlim sifat va samaradorligini oshirish strategiyasi, XXI asrda boshlangʻich taʼlim va raqamli texnologiya, boshlangʻich taʼlimdagi ilgʻor tajribalar – yangi Oʻzbekistondagi Uchinchi Renessans poydevori kabi kengqamrovli masalalar haqida fikr yuritilishi yoshlarimizning ijtimoiy-siyosiy ongi, maʼnaviy olami hamda tafakkuridagi yangilanishga albatta, keng yoʻl ochadi.

**BIRINCHI SHO'BA. BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI
OSHIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI**

**СЕКЦИЯ № 1. ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ
НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ**

**SECTION № 1. PROBLEMS AND SOLUTIONS TO IMPROVE THE QUALITY AND
EFFECTIVENESS OF PRIMARY EDUCATION**

ZAMONAVIY TA'LIMDA INNOVATSION FAOLIYATNING STRATEGIK AHAMIYATI
DOI: 10.53885/edinres.2021.32.19.003

Qahhorov Otabek Siddiqovich,

BuxDU ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori,
iqtisod fanlari doktori(DSc), dotsent.

Bugungi kunda har qanday davlatning barqaror taraqqiyoti asosini innovatsion faoliyat tashkil etadi. Tarix shundan dalolat beradiki, inson o'zining aql-zakovati bilan dastlabki mehnat qurollarini o'ylab topishdan, algoritm va nanozarralar, zamonaviy innovatsion kompyuter, quyosh va boshqa yuqori texnologiyalarni kashf etishgacha bo'lgan murakkab yo'lni bosib o'tdi.

Davlatimiz Prezidentimiz Shavkat Miromonovich tomonidan belgilab bergan innovatsion rivojlanish yo'lidan dadil bormoqda. So'nggi bir necha yil davomida davlat tomonidan ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo'yicha katta ishlarni amalga oshirildi. Jumladan, mustahkam me'yoriy-huquqiy baza yaratilib, ilm-fan va innovatsiyalarga sezilarli darajada davlat xarajatlari amalga oshirish islohotlari olib borildi. Yangi infratuzilma obyektlarini foydalanishga topshirish va kadrlar salohiyatini oshirish bo'yicha faol ishlar, shular jumlasidandir.

Katta g'ayrat bilan butun jahon ilmiy hamjamiyatiga kirib, jahon xalqaro tashkilotlari va moliyaviy rivojlanish institutlari bilan hamkorlik yo'nalishlarini doimiy ravishda kengaytirib va mustahkamlab bormoqdamiz. O'tgan yili mamlakatimiz uzoq muddatli tanaffusdan so'ng birinchi marta Global Innovatsion Indeks reytingiga kirdi. O'zbekiston 131 o'rindan 93-o'rinni egalladi (2015 yilda oxirgi marta O'zbekiston 140 o'rindan 122-o'rinni egallagan edi).

Jahon iqtisodiyotining jadal rivojlanishi sharoitida Innovatsion rivojlanish vazirligining sa'y-harakatlari murakkab muammolarni hal qilishda samarali innovatsion yondashuvlarni izlashga va mamlakatning yangi vazifalarni bajarishga tayyorligiga qaratilgan. Buning o'ta muhim shartlaridan biri - bu barcha ishtirokchilarni innovatsion tizimga jalb qilishdir. Asosiy yangilik, bu hududiy boshqarmalarning ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish vazifalarini mustahkamlash bo'yicha ishlarni amalga oshirishdan iborat.

Innovatsion rivojlanish vazirligi va viloyat hokimliklari hamkorlikda ilmiy va innovatsion loyihalarni moliyalashtirish bo'yicha tanlovlar o'tkazishni boshlandi.

To'rtinchi sanoat inqilobining yuzaga kelishi bilan jahon iqtisodiyotda texnologiyalarning rivojlanishi va innovatsiyalarni jadallashtirish bilan bog'liq bir qator o'zgarishlar yuz berdi. Innovatsion iqtisodiyotning o'sishi va barqaror rivojlanish maqsadlarini yaxshilash tadbirkorlik darajasini oshirish uchun muhim omil bo'ladi. So'nggi yillarda O'zbekistonda ilmiy-innovatsion faoliyatni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, mamlakatning innovatsion salohiyatini shakllantirish va yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Davlat tomonidan innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash maqsadli yo'naltirilgan chora-tadbirlar orqali amalga oshiriladi. Xususan, innovatsion infratuzilma ob'ektlari, innovatsion rivojlanish institutlari faoliyati yo'lga qo'yildi: fondlar, startap-akseleratorlar, inkubatorlar va texnoparklar ishga tushirildi. Yoshlarning ijodiy, intellektual va tadbirkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish, innovatsion g'oya va loyihalarni real sektorga joriy etish uchun zarur shart-sharoit yaratilmoqda. Ta'kidlash joizki, Innovatsion rivojlanish vazirligi mamlakatda startap ekotizimini rivojlantirishda faol ishlarni amalga oshirmoqda.

Vazirlik tashabbusi bilan startap-loyihalarni amalga oshirish, yosh olimlar va talabalarning jahon amaliyotida ilmiy tadqiqot usullarini va zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirishi hamda qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida Innovatsion rivojlanish va novatorlik g'oyalarini qo'llab-quvvatlash jamg'armasi, Ilg'or texnologiyalar markazi qoshida Innovatsion startap akselerator, Yoshlar akademiyasi

va "UzVC" Milliy venchur fondi tashkil etildi. Bundan tashqari, vazirlik tomonidan mahalliy olimlarning iqtisodiyotning tegishli tarmoqlariga tatbiq etilishida iqtisodiy samaraga ega bo'lgan ishlanmalarini tijoratlashtirish ishlari olib borilmoqda.

Shu ma'noda, bugungi konferensiyadan ko'zda tutilgan maqsad Yangi O'zbekistonda zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish, ta'limga innovatsiyon nazar tashlab strategic o'zgarishlar asosida yangiliklarni tadbiq etishdan iborat. Zero, ta'lim jamiyat hayotining shunchaki bir qismi emas, balki uning avangardidir: boshqa har qanday quyi tizim deyarli har doim shu qadar ko'p yangilik va tajribalar bilan o'zining progressiv rivojlanishi haqiqatini tasdiqlay oladi. Ta'limning jamiyatdagi o'zgaruvchan roli ko'plab innovatsion jarayonlarga olib keldi.

XXI ASRDA BOSHLANG'ICH TA'LIM VA RAQAMLI TEXNOLOGIYA

DOI: 10.53885/edinres.2021.19.38.002

Jumayev Rustam G'aniyevich,
BuxDU o'quv ishlar prorektori,
f.f.f.d (PhD), dotsent

Jamiyat taraqqiyotidagi islohotlar zamonaviy texnologiyaga bo'lgan talabni oshirib bormoqda. Uzluksiz ta'limning barcha bo'g'inlarida moddiy-texnik bazani yaxshilashga e'tibor qaratilayotgani ham shundan. Jumladan, 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida ijtimoiy sohani, jumladan, "Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish" borasida boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining har tomonlama intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun talay ko'rsatmalar ta'kidlab o'tilgan.

Darhaqiqat, har qanday yurt o'z kelajagini bolalar va yoshlarning bugungi tarbiyasiga qarab belgilaydi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirishga qaratilgan maqsad, ularda zamonaviy texnik vositalardan foydalanish, pedagoglarning o'zlari ham bu borada yetarli malakaga ega emasligi dolzarb muammo hisoblanadi. Binobarin, uzluksiz ta'limni innovatsion rivojlantirishda zamonaviy yondashuv eng avvalo boshlang'ich ta'lim tizimida o'z aksini topmog'i zarur.

Yosh avlodning texnik vositalarga bo'lgan qiziqishi va undan foydalanishi dunyo miqiyosida o'sib borayotir. Shu sababli, boshlang'ich sinf o'quvchilarini zamonaviy texnikadan cheklash orqali emas, ulardan to'g'ri foydalanishiga erishish muammoning yechimini belgilaydi. Bunda pedagog-muallimlar bilan bir qatorda ota-onalarning ham maqsadli munosabatlari muhim omildir. Aytaylik, hozirda uyali aloqa vositalari, mobil telefonlarsiz hayotini tasavvur etolmaydigan ota-onalar va pedagoglar ko'pchilikni tashkil qiladi. Ular hatto jajji bolalariga ham o'yinchoq, ovunchoq sifatida, ba'zan esa muloqot uchun bu vositalarni farzandlariga olib beradilar. Bolalar ham 3-4 yoshdan boshlab bemalol kompyuter tugmachalari orqali o'zlariga kerakli o'yinlar, rasmlarni topadi, teleko'rsatuvlarga qiziqishi ortadi. Bu tabiiy jarayon tobora jamiyat ehtiyojiga aylanmoqda. Shunday ekan, maktabgacha ta'lim muassasalaridanoq bolalarni zamonaviy texnologiya, texnika vositalaridan o'z intellektual salohiyati, qobiliyati va bilimni oshirishi maqsadida foydalanishga o'rgatib borish zamonaviy yondashuvdir. Bunda avvalo boshlang'ich sinf o'qituvchilarining bilim-malakalari, mahoratlari muhim rol o'ynaydi. Boshlang'ich sinflarning har bir sinfi uchun (masalan, 1-sinf, 2-sinf, 3-sinf, 3-sinf, 4-sinflarga mos) dasturlar yaratish nafaqat o'quvchi qiziqishi uchun, balki texnika asrining talabi hamdir. Garchi bunday audio resurslar, multimediali mashg'ulotlar namunasining tayyor nusxalari mavjud bo'lsa ham, uni qo'llay bilish, muhimi esa har bir pedagogning o'zi mustaqil ijodiy ravishda yarata olishi samarali natija beradi. Bu ta'lim tizimiga, XXI asrda boshlang'ich ta'lim va raqamli texnologiyaning muhim sharti bo'libgina qolmay, Yangi O'zbekistondagi Uchinchi Renessans poydevorining asoslaridan biri hamdir.

Dunyoda qanchadan qancha millat va elatlar istiqomat qiladi. Ularning tili, dini, urf odatlari ham turlicha shakl va ko'rinishda. Lekin bir narsa aniqki, har bir xalq o'z farzandlarining kelajagi uchun albatta qayg'uradi. Ularga yetarli sharoitlar yaratib berishga, ularni vatanni sevishtga o'rgatishga, komil inson bo'lib shakllanishiga alohida e'tibor qaratadi. Bizning yurtimizda olib borilayotgan ishlar ko'lami ham aytish joizki, yoshlarning kelajagi, ularning orzu umidlarini ro'yobga chiqarish, ularning ilmiy salohiyatini oshirishga qaratilgan. Ayniqsa farzandlarimizni boshlang'ich sinflardan boshlab to'g'ri shakllantirish, ularning qobiliyatlarini aynan shu vaqtdan aniqlash va to'g'ri yo'naltirish kabi masalalarga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz takidlaganidek: "ma'lumki yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu

masala haqiqatdan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda”. Shuning uchun farzandlarimiz tarbiyasi bilan erta shug’ullanish, ularni bog’cha yoshidan to’g’ri tarbiyalash eng muhim vazifamiz bo’lmog’i lozim. Boshlang’ich ta’lim tizimini tubdan o’zgartirish, unga qo’shimcha va yangiliklar kiritish uchun olib borilayotgan ishlarni alohida takidlab o’tish joiz. Avvalo sinfda erkinlikni taminlash, o’quvchining o’z fikrini erkin bayon etishiga yo’l ochib berish, ularning kelajakda o’z fikrini aniq ayta oluvchi shaxs sifatida shakllanishini ta’minlaydi. Har bir sinfda videokameralar o’rnatilishi orqali ota-onalar o’z farzandlarining qanday o’qiyotganligini kuzatib borish imkonini yaratib berish zarur. Elektron kutubxonalar tashkil etib, shu orqali mutolaa ko’nikmasini shakllantirish, Vatan va iftixor tuyg’usini anglata oladigan kitoblarni ko’proq o’qishga erishish nihoyatda zarur. Vatan onamiz kabi muqaddas va buyukdir. Vatan haqida she’rlar, rivoyatlar va qanchadan qancha yaxshi gaplar aytilmasin uning madxi beqiyos bo’lib qolaveradi. U bebaho, u insonning yaqin do’sti, onasi, butun vujudi, ruhiyatidir. Vatanni qancha kuylamaylik, u haqda qanchadan qancha so’zlar bitmaylik uning uchun bular kam bo’lib qolaveradi. Shunday ekan ona vatanimizning har bir qarich yeri biz uchun muqaddasdir. Biz mana shu muqaddas tuproqning har bir qarich yerini asrab avaylashimiz unda bor narsalarni ko’z qorachig’imizdek asrashimiz lozim. Buning uchun esa o’sib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning ongida vatan tushunchasini yoshlikdan, to’g’ri shakllantirish har birimiz uchun ham qarz, ham farzdir.

Bu borada O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 12-yanvardagi “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ’ibot qilish bo’yicha komissiya tuzish to’g’risida “ gi farmoyishi kitobxonlik madaniyatini shakllantirish borasida olib borilayotgan ishlarda muhim dasturilamal bo’la oladi. Ma’lumki ilm fanning, ma’rifatning rivojlanishida kutubxonaning o’rni beqiyosdir.

Uzluksiz ta’limning boshlang’ich sinflarida kichkintoylarning o’qish malakasini shakllantirish, savodxonligini oshirish bilan birga, ularni badiiy adabiyotning sehrli olamiga olib kirish, milliy an’analar asosida yuksak axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash muhim vazifa hisoblanadi.

Biz farzandlarimizning tarbiyasiga, ulardagi vatanga bo’lgan muhabbatni uyg’otishga yoshlikdan boshlang’ich sinflardan boshlashimiz va ularda fidoyilik ruhini aynan shu yoshdan shakllantirishimiz, ularni sog’lom, yetuk, komil inson qilib tarbiyalashimiz zarur, deb o’ylayman. Aynan mana shu yoshda olingan bilimlar, tasavvurlar, fikrlar muxrlanib qolib keyingi yoshlarda bu tushunchalar boyib boraveradi. Bilamizki, o’rta asrlarda aynan mana shu yoshda bolalarga Qur’oni Karim oyatlari, suralarini yod oldirib borishgan. Shu ma’noda, bizning bobokalonlarimiz yoshlikda erishgan yutuqlarini Yangi O’zbekiston sharoitida, Uchinchi Rennensans davrida boshlang’ich maktablarda aynan o’quvchilarning quvvayi hofizasini o’stirishga mo’ljallab tatbiq etish, ularga yurtimiz eng nodir asarlar, she’rlar va xalq dostonlari, mumtoz shoirlarimizning g’azal va dostonlarini yod olishga erishish mumkin, deb o’ylayman.

Binobarin, boshlang’ich sinflarning kitobxonlik va raqamli texnologiyaga oid malakasini yuksak saviyaga ko’tarish uchun avvalo, ularning bo’lg’usi muallimlarini oliygohlarda mutaxassislik kasblarini egallash jarayonida shakllantirishga e’tibor qaratish muhim. Talaba axborot texnologiyalarining yangi imkoniyatlari va yutuqlaridan keng foydalanmas, kitobxonlik malakasiga ega bo’lmas ekan, kelgusi yosh avlodlarining kitoblar dunyosi, adabiyot bo’shtonining sehrli tilsimlariga oshno bo’lishi, qalbi bolalikdanoq insoniy ezguliklar bilan limmo-lim to’lib-toshishiga erishish amrimahol. Bu o’z navbatida boshlang’ich ta’lim sifat va samaradorligini oshirishga albatta xizmat qiladi.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.14.11.004

Зарипов Гулмурод Тохирович,
БухДУ ИТ, Ива ИПКТБ бошлиғи,
т.ф.н., доцент.

“Таълим тўғрисида”ги янги қонунда Янги Ўзбекистонни барпо этиш шaroитида юксак маънавий – ахлоқий салоҳиятга, мутахассиснинг замонавий касб-кор малакаларига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, мантқиқий тафаккурга эга бўлиб, ҳаётдаги муаммоларнинг оқилона ечимини топиш маҳорати билан қуролланган, ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти вазифаларини одилона баҳолайоладиган мутахассисларнинг янги авлодини тайёрлаш, шунингдек, ҳар томонлама баркамол, таълим ва касб-хунар дастурларини онгли равишда мукамал

ўзлаштирган, масъулиятни чуқур ҳис қиладиган кадрларни тарбиялаб вояга етказишни назарда тутган ижтимоий – педагогик ғоя илгари сурилган.

Бошланғичтаълим - бу таълим тизимининг энг муҳим ва асосий босқичи бўлиб, боланинг таълим фаолияти етакчи фаолиятга айланади. Шу даврда қўллаб -қувватловчи билимлар тизими, субъектлар ва универсал ҳаракатлар усуллари дастлабки шаклланиш жараёни ҳисобланиб, у бошланғич, ўрта мактабда ўқишни давом эттириш имкониятини беради. Ўз билимини бутун ҳаёти давомида яхшилаш истаги ва қобилиятини ривожлантириш учун шарт-шароит яратади.

Сўнгги йилларда ўқувчиларнинг истак ва хоҳишлари оила, жамият ва давлатнинг таълим натижаларига бўлган талабининг ортиши натижасида таълим сифати муаммоси долзарб вазифага айланди.

Бошланғич таълим таълим оловчиларда умумий ўрта таълимни давом эттириш учун зарур бўлган саводхонлик, билим, малака ва кўникмалар асосларини шакллантиришга қаратилган.

Мамлакатимизда бошланғич таълимнинг асосий мақсади сифатида қуйидагиларни кўрсатиб ўтиш мумкин:

- ўқувчиларнинг жисмоний ва руҳий саломатлигини ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш;
- ўқувчиларнинг индивидуаллигини инобатга олиш ва уни қўллаб –қувватлаш;
- ўқувчиларда билим олиш истаги ва қобилиятини шакллантириш;
- ўқитувчи ва ўқувчиларнинг муваффақиятли ўқув фаолияти учун зарур бўлган шарт - шароитларни яратиш.

Бошланғич синф ўқитувчилари ўқувчиларга ўз билим ва кўникмаларини етказишда анъанавий таълим тизимининг замон талабларидан анча орқада эканлигидан хабардор. Шу сабабли, ўқитувчилар ўз ўқув машғулотларини, дарсларни ривожланиш режимида ташкил этиб, таълимнинг янгича ёндашувларини жорий этишлари ҳамда фаоллик ёндашуви асосида таълим сифатини таъминлайдиган илғор методлардан фойдаланишлари зарур.

Бошланғич таълим жараёнида ўқитувчилар асосан қуйидаги принципларга амал қилишлари лозим бўлади:

- ўқув машғулоти ўқувчининг психологик хусусиятлари ва имкониятларини, унинг шахсияти ва қобилиятини ҳисобга олган ҳолда курилади;
- ҳар бир ўқув предметини ўрганиш методологияси ўқувчининг умумий ривожланиши, таълим фаолиятини шакллантиришга йўналтирилади;
- таълим бериш ўқувчининг индивидуал ривожланиш кўрсаткичларини ҳисобга олиш, юзага келадиган қийинчиликларни бартараф этиш ва унинг қобилиятини қўллаб -қувватлаш имконини берувчи дифференциацияга асосланади;
- асосий эътибор машғулотнинг якуний натижасига қаратилади.

Бошланғич синф ўқувчиларининг таълим сифатини оширишда қуйидагиларни инобатга олиш лозим:

* натижа сифати (билим, малака, ижодий фаолият тажрибаси, тарбия маҳсули, шахснинг ривожланиш сифати)

* таълим жараёнининг сифати (таълим жараёнининг мазмуни, ўқитиш сифати)

* шарт –шароитларнинг мавжудлиги (ўқув жараёнини бошқариш сифати, илмий -услубий ишлар кўлами, ўқитувчилар таркиби, ўқитувчи фаолиятини рағбатлантириш, моддий ва молиявий таъминланиш кўрсаткичи).

Таълим сифатини янада яхшилаш унинг самарадорлигини ошириш мақсадида бошланғич таълим фаолиятининг қуйидаги йўналишини белгилаб олиш лозим:

- Таълим фаолияти.
- Саломатликни мустаҳкамлаш, соғлом турмуш тарзига бўлган эҳтиёжни шакллантириш.

I. Таълим фаолияти қуйидагиларни ўз ичига олади.

1. Бошланғич синф ўқитувчиларининг малакасини ошириш

- педагогик малакани ошириш.
- ўз ўқитиш усулларини такомиллаштириш ва ўзгартириш
- тажриба алмашиш
- ўзаро дарсларга кириш
- ўқитувчиларнинг турли танловларда иштирок этиши
- масофавий таълим шакллари жорий этиш

-замонавий ўқитувчининг касбий компетенцияларини шакллантиришга асосланган таълим стандартининг янги мазмуни ва тузилмаси лойиҳасини ишлаб чиқиш.

2. Ўрганиш мотивацияси бошланғич синф ўқувчиларининг таълим сифатининг кўрсаткичи сифатида.

- бутун ўқиш жараёнида ҳиссий қулайлик яратиш
- ўқувчилар ва ўқитувчиларнинг биргаликдаги ўқув ва когнитив фаолияти.
- синфда муваффақиятга эришиш ҳолатини яратиш
- когнитив фаолиятнинг маълум усул ва методларини шакллантириш (гуруҳларда, жуфтликда ишлаш)

3. АКТ таълим сифатини ошириш воситаси сифатида.

- дарсда, дарсдан ташқари машғулотларда, лойиҳа фаолиятида мустақил ишлаш билан АКТдан фойдаланиш самарадорлиги.

4. Таълим натижаларини кузатиш мониторинги:

- фанлардан билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш сифати, уларнинг стандартга мувофиқлиги;

- ақлий фаолиятнинг асосий фазилатларининг ривожланиш даражаси (кузатиш, солиштириш, умумлаштириш, таснифлаш, ўз фикрларини изчил ифода этиш қобилияти);

- билиш фаолиятининг ривожланиш даражаси;

- мустақиллик ва ўз-ўзини баҳолаш даражаси.

II. Соғлиқни мустаҳкамлаш, соғлом турмуш тарзига эҳтиёжни шакллантириш. Бу жараёнга қуйидагилар қиради:

- биологик ривожланиш (умумий саломатлик, жисмоний ишлаш);

- соғлиқни сақлаш гуруҳлари бўйича тақсимлаш

- ўқувчиларни ривожлантириш харитаси

- спорт секциялари ва тўғаракларидаги машғулотлар

- ўқувчиларлар учун дарсдан ташқари ишлар

- ўқувчиларнинг саломатлик ҳолатини кузатиш

Бугунги кунда республикамызда ўқитувчи касбининг роли кундан кунга ортиб, унинг касбий фазилатларига бўлган талаблар ошиб бормоқда. Таълим сифатини ошириш муаммосини ҳал қилиш, бошланғич синф ўқитувчилари жамоасида таълимнинг замонавий муаммоли-фаоллик усулидан кенг фойдаланишни йўлга қуйиш лозим.

PRODUCTIVE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN SCHOOLS

DOI: 10.53885/edinres.2021.66.34.005

Chander Shekhar,

*Professor, Head of Indian Cultural Centre,
Delhi State University*

Abstract - *The article provides information on new information technologies that are entering today. At the same time, the benefits of using information technology in schools were discussed, and new methods were analyzed using examples.*

Key words: *information technology, primary education, school, communication technology, digital education technology, interactive learning resources.*

I. Introduction

This process is accompanied by significant changes in pedagogical theory and the educational process associated with the introduction of adjustments to the structure of educational technologies, which should be in line with modern technical capabilities and contribute to the harmonious integration of the child into the information society. Computer technology should not be an additional “supplement” to teaching, but an integral part of an integrated learning process that significantly increases its effectiveness; the development of society is characterized by the strong influence of computer technology on it, which penetrates into all spheres of human activity, ensuring the spread of information flows in society global information space. An integral and important part of these processes is the computerization of education.

II. Main part

It is difficult to imagine existence outside the realm of information and information technology today. The proliferation of different types of information is forcing us to introduce new, advanced

methods and means of processing it, and modern living conditions are increasing the demands on ways to store, transmit and secure it. Education is an integral part of human life and at the same time is a source of new knowledge in this field and the field of application of this knowledge.

Thus, the use of information and communication technologies (ICT) in the educational process is a relevant problem in modern education. Today, any school discipline teacher must prepare and conduct lessons using ICT. Lessons using ICT are visual, colorful, informative, interactive, save teacher and student time, allow students to work at their own pace, allow teachers to work with students in a variety of ways and individually; allows you to quickly monitor and evaluate learning outcomes.

The main purpose of information technology is to improve the learning process, create a single learning environment, and improve the quality of education. To do this, you need:

- Integration of different disciplines;
- Modernization of the traditional system of teaching science;
- Consolidation of educational resources;
- Mastering modern information technologies by the teacher;
- Organization of student-centered learning;
- Creative exchange between teacher and student, between teachers.

Hypothesis research: If ICT is used in educational activities, the learning process can be effective:

1. Their use optimizes the activities of teachers and students.
2. The use of ICT increases the motivation and activity of students.

The following tasks will be performed during the study:

1. Define the concept of information technology;
2. Review of classifications of information and communication technologies available for use in the educational process;
3. To study the use of modern information technologies in the educational process to improve educational activities;
4. To get acquainted with the experience of practical teachers in the use of modern information technology in the educational process.

III. Conclusion

ICT can significantly eliminate one of the important reasons for the negative attitude towards education - the lack of understanding of the essence of the problem, the significant gap in knowledge. The use of computers in the educational process - (introduction of new information technologies) to accelerate the learning process, optimize it, increase the interest of schoolchildren in learning science, implement ideas for the development of education, increase the speed of lessons and independent work is an attempt to suggest one way to increase the size. It contributes to the formation of logical thinking, mental work culture, independent work skills, as well as has a significant impact on the motivational area of the learning process, the structure of its activities.

Students are highly active in the classroom. Students show great interest in the lesson and become co-authors. The interaction of teacher and student in the classroom makes this lesson interactive, with the student's personality, individual abilities and inclinations coming first.

Thus, ICT is a visualization tool in the classroom, helping to form students' practical skills, organizing and conducting student surveys and supervision, as well as monitoring and evaluation of homework, diagrams, tables, graphs, working with characters, etc. ., in editing texts and correcting errors in students' creative work.

References:

- [1]. Zakharova N.I. Introduction of information technology in the educational process. - "Primary school" magazine №1,2008g.
- [2]. Creative teachers in primary school / ICT network
- [3]. Konstantinova I.N. "ICT in Primary School. Laboratory of Creative Teachers 2009

INFORMATION TECHNOLOGIES IN PRIMARY EDUCATION TO DEVELOP STUDENTS' SKILLS

DOI: 10.53885/edinres.2021.62.58.006

Sumaira Nawaz,

PhD student of Canada McGill University

Mekhrinigor Bakhodirovna Akhmedova

PhD, Associate professor of English Literature department,

Bukhara State University

Abstract - *The article provides a brief overview of the role of information technology today. There is also a detailed discussion of the role of information technology in primary education. In addition, the use of information technology in schools and its benefits were discussed.*

Key words: *information technology, primary education, school, communication technology, digital education technology, interactive learning resources.*

I. Introduction

It is necessary to use information and communication technologies in the work of primary school teachers. In this regard, our lives include "Information Technology", "Communication Technology", "Digital Education Technology", "Multimedia", "Interactive Learning Resources", "Interactive Learning Technologies", "Interactive Educational Institutions" and others. In addition to the modern world, it has qualities such as the ability to read and write. A person with technology and information has a new style with someone else. Otherwise, they may have a different approach to evaluating other issues in order to organize its activities. One of the outcomes of teaching in primary school should be the readiness of these children to use modern computer technology and other information obtained for self-education. In a modern school, information technology should be considered as one of the teaching methods.

II. Main part

Digital technologies are interconnected in almost every area of our lives. Effective use of technology is a skill that everyone needs in the 21st century.

Here are some of the benefits of using modern information technology in the classroom:

1. Prepares students for their future

There is no denying that digital technology will stay here. As technology evolves, we need to evolve with it. Using changing technology tools in the classroom today, we are ready to prepare students for future careers tomorrow.

2. It is adaptive

Typically, students in an elementary school class have different needs. Adaptive technology is able to give each student the version they need to learn at their own level. If a student is struggling, the computer has the ability to recognize him or her and provide a controlled practice until the student has mastered the skill.

3. Encourages cooperation

Some research suggests that the ability to collaborate is more important than content in the future. Classroom teachers can use technology to develop collaboration and teamwork by connecting students with other students around the world.

The best example of this is the writing pals in the classroom (or the ePals you call them now). Here, students can communicate and work with other students who live with a different zip code. Teachers can encourage collaboration with classmates because they use all kinds of technology, not just to connect with other classes.

4. It is easily available

As digital technology is gaining traction in our lives, it is also easily accessible to users. This allows for a seamless connection between school and home. This means that students do not expect to use technology to learn in school; they work on projects together and have the opportunity to learn almost from home. When more technology is available, it becomes cheaper, which means easier access to classes.

In many areas today, there is a search for specific, sustainable, sustained structures, relationships, and relationships. The approach is necessary to implement the science needed to establish connections between certain areas of specific knowledge. One of the important directions of development of modern

society is its global information. Of particular importance are the issues of informatization of education in the context of intensive informatization of all areas of education and society.

III. Conclusion

The clear area of use of the planning tools that the Internet and applications have to offer makes a teacher's life much easier. As mentioned earlier, technology has the ability to be adaptive. For example, when users participate in a training program, the computer knows how much skill it needs to use to learn it. There are many apps that encourage students to improve their skills, and if they have the skills, they can win a badge or upgrade.

Digital technologies have the ability to differentiate education. Has the ability to achieve diversity in teaching style. Computer programs know what a student needs to learn and how well they need to learn it. Teaching differently can be a daunting task and can take a lot of time for teachers to spend on other things in the classroom. Technology makes it easier for teachers to reach all students at once.

References:

[4]. Zakharova N.I. Introduction of information technology in the educational process. - "Primary school" magazine №1, 2008g.

[5]. Creative teachers in primary school / ICT network

[6]. Konstantinova I.N. "ICT in Primary School. Laboratory of Creative Teachers 2009

YANGI O'ZBEKISTONDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI: OLIB BORILGAN ISLOHOTLAR VA YANGILIKLAR

DOI: 10.53885/edinres.2021.68.90.007

D. Mustafayeva

Viloyat xalq ta'limi boshqarmasi boshlig'i

Annotatsiya – maqolada rivojlanib borayotgan O'zbekistondagi yangi silohotlar, olib borilgan yangiliklar haqida ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, yangi innovatsion loyihalar haqida fikr yuritilgan. Shu bilan birga amalga oshirilgan islohotlar va kelajakdagi yangilanishlar haqida ham g'oyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: yangi silohotlar, innovatsion loyihalar, mintaqaviy iqtisodiy tashkilotlar, ta'lim sifati, Maktabgacha ta'lim vazirligi.

I. Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o'zining Oliy Majlisga Murojaatnomasida mamlakatimizning xalqaro va mintaqaviy iqtisodiy tashkilotlardagi ishtirokini kuchaytirishning ahamiyati xususida alohida to'xtalib o'tdilar.

Jumladan, mamlakatimiz iqtisodiyotining jahon ishlab chiqarish tizimiga, dunyo bozori talablariga va iqtisodiy integratsiya jarayonlariga hamohang bo'lishi mahsulotlar sifatini oshirishi, tannarxini pasaytirishi, ishlab chiqaruvchilarni yangi texnologiyalarni joriy etishga majbur qilishi va bozor islohotlarini jadal rivojlantirishga xizmat qilishi alohida ta'kidlandi.

Sifatli ta'limda – sog'lom muhit: Konsepsiyada korrupsiyaga qarshi kurashish va shaffoflikni ta'minlashning ta'sirchan mexanizmlarini joriy etish bo'yicha alohida e'tibor qaratilgan: oliy ta'lim sohasida "korrupsiyasiz soha"; professor-o'qituvchilar bilan talabalar o'rtasidagi byurokratik omillarni bartaraf etish; malaka oshirish, ilmiy-tadqiqot ishlarini tayyorlash va amaliyotga tatbiq etish, nazorat-monitoring, xodimlarni ishga qabul qilish va lavozimga tayinlash, oliy ta'lim muassasalari faoliyatini o'rganish va tizimdagi boshqa jarayonlarda shaffoflikni ta'minlash; professor-o'qituvchilarning o'quv yuklamalarini optimallashtirish, kasbiy faoliyatga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish asosida oliy ta'lim tizimi xodimlarining mehnat unumdorligini oshirishdek mexanizmlar belgilab berilgan.

II. Adabiyotlar tahlili

Mamlakatimizda izchillik bilan amalga oshirilayotgan ta'lim sohasidagi islohotlar zahirida Vatanimizni yanada taraqqiy ettirish, yoshlarni har jihatdan barkamol shaxs etib voyaga yetkazish, sohalar uchun yuqori bilimga ega mutaxassislarni tayyorlashdek maqsadlar mujassamdir.

"Bilimlar iqtisodiyoti" atamasi iqtisodiy lug'atda o'n yil oldin paydo bo'lishi tasodif emas. Bu zamonaviy ishchilarning yuqori malakali iqtisodiyotini rivojlantirishning muhim ahamiyatidan dalolat beradi, bunga yuqori sifatli ta'limsiz erishib bo'lmaydi. Zamonaviy dunyoda ta'lim sifati iqtisodiyotning raqobatbardoshligining eng muhim omillaridan biriga aylangan.

Islohotlarning yangi bosqichi boshlanishidan oldin O'zbekistonda maktabgacha ta'limga katta e'tibor berilmadi. Vaziyat 2017 yilda Maktabgacha ta'lim vazirligi tuzilganda o'zgardi. Agar ilgari bolalarni ta'limning ushbu shakli bilan qamrab olish darajasi atigi 27%ni tashkil qilgan bo'lsa, 2019 yil oxiriga kelib u 44,5%gacha ko'tarilgan edi. Bu davrda davlat maktabgacha ta'lim muassasalari soni 1,5 barobarga (4940 dan 7500 gacha), xususiy maktabgacha ta'lim muassasalari - 3 barobarga (269 dan 783 gacha) ko'paydi. Agar 2017 yilda maktabgacha ta'lim tizimida 51 ming o'qituvchi ishlagan bo'lsa, 2019 yil oxiriga kelib - 80 mingdan ortiq.

III. Tahlil

Maktabgacha ta'lim uchun kadrlar tayyorlashga katta e'tibor berildi. Mutaxassislarni yaxshiroq tayyorlash maqsadida 97 ta pedagogika kolleji to'liq MDH yurisdiksiyasiga o'tdi. Barcha pedagogika universitetlarida maktabgacha ta'lim uchun kvotalar oshirildi. MDHda Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti ochildi.

Bolalar bog'chalarida sog'lom va xavfsiz ovqatlanishni tashkil etish maqsadida maktabgacha ta'lim muassasalari uchun oziq -ovqat mahsulotlarini to'g'ridan -to'g'ri ishlab chiqarish korxonalaridan sotib olish uchun shart -sharoitlar yaratildi, umumiy ovqatlanishdan foydalanib, tajriba tarzida ovqatlanish yo'lga qo'yildi.

Maktab ta'limining ixtisoslashuvi

O'zbekistonda yaxshi rivojlangan maktab infratuzilmasi yaratildi, bu bolalarni umumiy boshlang'ich va o'rta ta'lim bilan to'liq qamrab olish imkonini berdi. Umumiy boshlang'ich va o'rta ta'limga umumiy qabul darajasi 99% bo'lib qoldi.

Ta'limni markazsizlashtirish

Maktablarda o'rta ta'limni isloh qilish jarayonida 10-11-sinflarda ta'lim qayta tiklandi. Umumta'lim maktablarida oliy ma'lumotli o'qituvchilarning ulushi 80%dan oshdi, buni ta'lim sifatining ko'rsatkichi deb hisoblash mumkin. Ta'lim islohoti umumta'lim maktablari o'qituvchilarining oylik maoshlari oshishi bilan birga olib borildi, ular uch bosqichda oshirildi va natijada o'rtacha 50%ga oshdi. Islohotlar jarayonida 4 ta akademik litsey ham tugatildi, ularning o'quv va moddiy bazasi zamonaviy talablarga javob bermadi. Universitetlardan uzoqda joylashgan va bitiruvchilarning oliy o'quv yurtlariga qabul darajasi past bo'lgan 54 litsey asta -sekin kasb -hunar kollejlariga aylantirildi.

Shu bilan birga, ilmiy -texnik ta'limning yangi innovatsion texnologiyalari dunyoda tobora ko'proq joriy etilmoqda. O'zbekistonda bunday ta'lim texnologiyalariga o'tish uchun old shartlar va sharoitlar yaratilmoqda, bu O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida aks ettirilgan. Bu yo'nalishda to'rtinchi sinfni bitirgan iqtidorli bolalar test natijalariga ko'ra tanlanadigan prezident maktablari tizimini yaratish katta ahamiyatga ega. Prezident maktablari allaqachon Toshkent, Namangan, Nukus va Xivada ishlayapti, bu yil Buxoro, Jizzax, Samarqand va Farg'onada maktablar ochilmoqda, 2021 yilda Andijon, Navoiy, Surxondaryo, Sirdaryo va Toshkent viloyatlarida ochiladi.

IV. Muhokama

AKT, aniq fanlarni, shuningdek, aerokosmik va astronomiyani chuqur o'rganadigan ixtisoslashtirilgan o'quv muassasalari yaratilmoqda. Shunday qilib, Prezident farmonlari bilan Toshkentda O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Astronomiya instituti qoshida al-Xorazmiy nomidagi maktab va Mirzo Ulug'bek nomidagi maktab-internat tashkil etildi. Maxsus ixtisoslashtirilgan maktablar ham bor. 2015 yilda Toshkentda Robokidz Education boshlang'ich xususiy robototexnika maktabi tashkil etildi, u yerda robototexnika, boshlang'ich dasturlash va "narsalar Interneti" kurslari o'qitiladi. Va 2017 yilda Artel global xususiy maktabi ochildi, u matematika, fizika, kimyo fanlarini chuqur o'rganishga qaratilgan. Bu yerda robototexnika, 3D modellashtirish va dasturlash ham o'rgatiladi.

Uzluksiz kasbiy ta'lim

Kasb -hunar ta'limida islohotlar Prezidentning 2019 yil 6 -sentabrda qabul qilingan "Kasb -hunar ta'limi tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora -tadbirlar to'g'risida" gi qarori asosida amalga oshirilmoqda. Ushbu farmonga muvofiq uzluksiz kasbiy ta'limning yangi tizimi joriy etilmoqda: boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus kasb -hunar ta'limi. Kattalar va ishsiz fuqarolar uchun kasb -hunar ta'limi markazlari tashkil etilmoqda.

Kasb -hunar maktablari 9 -sinf bitiruvchilariga kasb -hunar ta'limi beradi. Bu yerda mashg'ulot vaqtining ko'p qismi amaliy mashg'ulotlarga bag'ishlangan. Trening oilaviy tadbirkorlik, qurilish, xizmat ko'rsatish, chorvachilik, parrandachilik, asalarichilik, baliqchilik va h.k.

Ta'lim sifatini isloh qilish, jahon standartlariga e'tibor qaratish

Kollejlar kamida ikki yilgacha bo'lgan kunduzgi, kechki va sirtqi o'qish shaklida kamida umumiy o'rta ma'lumotli mutaxassislarni tayyorlashni ta'minlaydi. Kollej bitiruvchilari uchun katta potentsial ish beruvchilar bitiruvchilarning bandligini kafolatlaydigan ishchilarning hozirgi va kelajakdagi ehtiyojidan kelib chiqqan holda buyurtmalar portfelini yaratadilar.

Ta'lim dasturlarini muvaffaqiyatli tamomlagan texnik maktab bitiruvchilariga bakalavriat ta'limining tegishli yo'nalishlarining 2 -kursidan boshlab oliy o'quv yurtlarida kirish imtihonsiz individual suhbat asosida o'qishni davom ettirish huquqi beriladi. Shunday qilib, mashg'ulotlarni davom ettirish va kasbiy bilim va ko'nikmalarini oshirish imkoniyati mavjud.

Oliy ta'lim sifat standartlari

2017 yil 20 aprelda Prezident Farmoni bilan oliy ta'lim darajasini tubdan yaxshilash va sifat jihatdan yaxshilash chora-tadbirlarini o'z ichiga olgan 2017-2021 yillarga mo'ljallangan oliy ta'lim tizimini har tomonlama rivojlantirish dasturi tasdiqlandi.

Oliy o'quv yurtlariga qabul qilish tartibi o'zgartirildi, imtihonlar 1-15 avgust kunlari o'tkazila boshladi va ularning natijalari ertasi kuni e'lon qila boshladi. Oliy o'quv yurtlariga ijodiy yo'nalishlar bo'yicha test sinovlari bekor qilindi. 2017 yil sentyabr oyidan boshlab professor -o'qituvchilar uchun o'quv yuklamasi tadqiqot ishlarini olib borish foydasiga kamaydi. Ta'limning sirtqi shakli tiklandi. Universitet professor -o'qituvchilarining maoshi ikki barobar oshdi.

Universitetlarning mustaqilligi oshdi. 2018/2019 o'quv yilidan boshlab yetakchi oliy o'quv yurtlari kadrlar iste'molchilarining talabini inobatga olgan holda ta'limning tegishli yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha mustaqil ravishda o'quv rejalari va dasturlarini ishlab chiqadi. Universitetlarga talabalarni qo'shimcha kontrakt stavkalari bo'yicha qo'shimcha qabul qilishga ruxsat beriladi. Ta'lim sohasini isloh qilish doirasida o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari qayta ko'rib chiqildi va xalqaro standartlarga moslashtirildi, PISA, TIMSS va PIRLS kabi xalqaro tizimlar bilan hamkorlikda talabalarni baholash milliy tizimi modernizatsiya qilindi. 2020 yilda O'zbekiston oliy ta'lim sifatini ta'minlash bo'yicha Evropa assotsiatsiyasiga kuzatuvchi sifatida qo'shildi.

Prezidentning 2019 yil 8 oktyabrdagi "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi Farmoni 2023 yilda oliy ta'lim muassasalarining 16 foizi, 2025 yilda 57 foizi va 85 foizi. 2030 yilda %. Shu bilan birga, bu tizimga o'tish allaqachon boshlangan.

Koronavirus ta'siri

Koronavirus infeksiyasi va tegishli karantin cheklovlari ta'lim sohasiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bir tomondan, karantin cheklovlari ta'lim jarayonlarining uzluksizligini buzilishiga olib keldi, boshqa tomondan, ular masofadan o'qitishning rivojlanishini tezlashtiruvchi katalizatorga aylandi.

Pandemiya paytida imtihonlar haqida

O'zbekistonda koronavirus infeksiyasining birinchi holati 15 martda aniqlangan va 16 martdan boshlab Respublika maxsus komissiyasi qarori bilan maktabgacha, o'rta va oliy ta'lim muassasalari uch haftalik karantinga yopilgan. Mamlakatimizning boshqa viloyatlaridan Toshkentda tahsil olgan 80 mingga yaqin talabalarga uylariga qaytish uchun transport xizmatlarida 50% chegirmalar berildi.

Uyda 8,4 millionga yaqin o'quvchi karantinda edi, ularning 6 millionga yaqini umumiy ta'lim maktablari o'quvchilari edi. Uzluksiz ta'lim jarayonini ta'minlash uchun masofadan o'qitishning har xil turlari tashkil etildi.

Xususan, Xalq ta'limi vazirligi o'quv dasturiga muvofiq barcha sinflar uchun darslar translyatsiyasini tayyorladi. UZEDU vazirligining rasmiy telegram kanali va YouTube video - xostingidagi kanal barcha sinflar uchun teledasturlar jadvali va to'g'ridan -to'g'ri yozib olishni e'lon qila boshladi.

Shuningdek, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi oliy ta'lim standartlari bo'yicha onlayn resurslarni shakllantirdi va EDUUZ telegram kanalini ishga tushirdi, bu yerda o'z-o'zini o'qitish uchun materiallar joylashtirila boshlandi. Shu bilan birga, "Innovation Kutubhona" saytida turli fanlardan 3500 dan ortiq elektron darsliklarni shakllantirish jarayoni davom etdi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining ota -onalariga va umumiy ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilariga har yili, shu jumladan 6 oydan kam ishlaganlarga ta'til berildi. Davlat byudjetidan moliyalashtiriladigan va ularning faoliyati to'xtatilgan maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalari, sport va madaniyat muassasalari xodimlarining ish haqi o'z vaqtida to'lanishi kafolatlangan.

14 yoshgacha bo'lgan bolalarga g'amxo'rlik qilayotgan shaxslarga vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik nafaqasi o'rtacha ish haqining 100 foizi miqdorida to'langan.

Qabul qilingan chora -tadbirlar ta'lim muassasalarini yopish bilan bog'liq uchta asosiy masalani hal qilishga imkon berdi. Birinchisi - maktabgacha va umumiy ta'lim muassasalari o'quvchilariga qarash, ikkinchisi - karantin vaqtida moddiy yordam berish, uchinchisi - o'quv jarayonini masofadan turib davom ettirish imkoniyati.

Hal qilinishi kerak bo'lgan muammolar

O'zbekiston ta'lim sohasida hal qilinishi kerak bo'lgan muammolar ham mavjud.

Pandemiya oldin maktabgacha ta'limning dinamik o'sishiga qaramay (aniqki, karantin cheklolari bu sektor ko'rsatkichlarining o'sishini sekinlashtirdi, bu yil oxirida o'tgan yilga qaraganda past bo'lishi mumkin), bolalarni qamrab olish darajasi pastligicha qolmoqda; qamrov ko'rsatkichi 70% dan yuqori bo'lgan qo'shni davlatlar bilan taqqoslaganda, O'zbekistondagi 44,5%. Pandemiya tugagach, tegishli muassasalar yetishmaydi.

Hali ham maktablar borki, ularda bolalar ikki smenada o'qiydilar. Bu shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasalarining mavjud imkoniyatlari ularning ehtiyojlaridan kam. Shahar va viloyatlarda yangi uy-joy massivlari qurilishining jadal sur'ati bilan, yangi maktablarning keng ko'lamli qurilishini ta'minlash, shuningdek, ularni kompyuter laboratoriyalari, zamonaviy uskunalar, shu jumladan, laboratoriyalar va yuqori tezlik bilan ta'minlash zarur.

V. Xulosa

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, O'zbekistonning barcha ta'lim sohalarida islohotlarning yangi bosqichining to'rt yilligi mobaynida ularni zamonaviy xalqaro talablarga javob beradigan sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish uchun jiddiy asoslar qo'yildi. Ammo mavjud muammolarning aksariyati haligacha hal qilinmagan.

Ta'lim sohasi mintaqani isloh qilish nuqtai nazaridan ancha "konservativ", chunki u ob'ektiv ravishda kadrlar tayyorlaydi, odamlarni kelajakda hayotga o'rgatadi. Yangi avlodni hayotga tayyorlash uchun yigirma yil kerak bo'ladi va bu muammoni uch - besh yil ichida hal qilib bo'lmaydi. Universitetlarda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun malakali abituriyentlar talab qilinadi. Maktabni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun tobora murakkab o'quv dasturlari, bolalarning qobiliyatini rivojlantirish va ularni maktabgacha ta'lim muassasalarida sifatli tayyorlash zarur.

O'zbekistonda olib borilayotgan ta'lim islohotlari jarayonida asosiy e'tibor yoshlar orasida iste'dodlarni aniqlash va rivojlantirishga qaratildi. Ammo maktabgacha va maktabgacha ta'limning ilgari etarli darajada samarali bo'lmagan tizimi bolalar bog'chasidan va maktabdan iste'dodlarni rivojlantirish kerak. Buni abituriyentlar tayyorgarligining pastligi ham ko'rsatib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://www.unicef.org/uzbekistan/uz/press-releases/talim-sohasi-mutaxassislari-ozbekistonda-umumiy-orta-talim-sifatini-oshirish>
2. <https://www.unicef.org/uzbekistan/uz/press-releases/ozbekistondagi-talim-sifatini-oshirish-imkoniyatlari>
3. <https://kun.uz/uz/news/2020/04/19/ozbekistonda-talim-sifatini-oshirishga-nimalar-tosiq-bolmoqda-tahliliy-suhbat>
4. <https://www.uzedu.uz/oz/talim-sifatini-oshirish-muammo-yechim-istiqbol>
5. <https://uwed.uz/uz/divisions/view/quality-control-of-education>
6. <https://yuz.uz/uz/news/talim-sifatini-baholash-xorij-tajribasi-misolida-organilmoqda>
7. <https://xs.uz/uz/post/olij-talim-muassasalarida-talim-sifatini-oshirish-va-ularning-mamlakatda-amalga-oshirilayotgan-keng-qamrovli-islohotlarda-faol-ishtirokini-taminlash-bojicha-qoshimcha-chora-tadbirlar-togrisida>
8. <https://daryo.uz/2018/08/16/sherzod-shermatov-ozbekistonda-talim-sifatini-oshirish-uchun-xususiy-maktablarni-kopaytirish-kerak>
9. <https://daryo.uz/2019/07/05/talim-sifatini-oshirish-borasida-amalga-oshirilayotgan-ishlar-boyicha-matbuot-anjumani-otkazildi>
10. <https://lex.uz/docs/-5013007>

BOSHLANG'ICH SINFLARDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.62.79.008

XXI asrni olimlarimiz tomonidan axborot texnologiyalari asri deb tan olinganligi pedagogik va axborot texnologiyalari kun sayin barcha sohalarda rivojlanayotgani, jumladan, ta'lim sohasida ham yangi axborot texnologiyalaridan keng foydalanish an'anaviy o'qitish usullaridan ko'ra samarali va yuqori natijalarga olib kelmoqda

Mamlakatning ertangi kuni esa, dunyoqarashi keng maktab bolalari va zamonaviy, salohiyatli o'qituvchi-murabbiylarga ko'p jihatdan bog'liqdir.

O'quv-tarbiya ishlari jarayonida o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, o'zgaruvchan vaziyatlarga o'rgatish, erkin raqobat asosida faoliyatni tashkil etish hamda ularning amaliy mashg'ulotlarda pedagogik texnologiyalar, axborot texnologiyalari, elektron darsliklar, versiyalar va multimedialardan foydalana olishi muhimdir. Bu esa o'quvchilarda mustaqillik, erkin fikrlashni tarbiyalash, o'quv faoliyatini tahlil qilish, itsiqbolda kasbiy mahorat va kompyuter savodxonligini orttirish ularning ichki ehtiyojiga aylantirilishini talab etadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonining unumdorligini oshiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam o'zlashtirish, ulardan amaliyotda erkin foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantiradi. Pedagogik texnologiyaga asoslangan ta'lim jarayonida o'qituvchi faoliyati va o'quvchi faoliyati doirasi aniq belgilanadi, ta'limni tashkil etishning aniq texnologiyasi ko'rsatiladi-yu pedagogik texnologiyaga asoslangan ta'lim jarayonida o'qituvchi faoliyati va o'quvchi faoliyati doirasi aniq belgilanadi, ta'limni tashkil etishning aniq texnologiyasi ko'rsatiladi. Bolaning ongi va tafakkuri endi shakllanib kelayotgan boshlang'ich sinflarda o'qituvchining mahorati, uni pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga mohirona tadbiq eta olishi, ta'limning yangi-yangi yo'l va usullarini izlashi, pedagogik tajribalardan ijodiy foydalana olishi juda muhimdir. Shuning uchun ham bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kelgusi faoliyatga tayyorlashda, pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishga tayyorlash bugungi ta'limning oldiga qo'yilgan talablardan biridir. Chunki pedagogik texnologiyalar, birinchidan, o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalarini oson va qiziqib o'rganishlari uchun imkoniyat yaratsa, ikkinchidan, o'qituvchining ham professional o'sishiga, ham ma'naviy rivojlanishiga yordam beradi.

Pedagogik texnologiyalar ta'lim-tarbiya jarayonini ilg'or vositalari, metodlar, texnik vositalar, usullariga tayanib takomillashtirish tizimi hisoblanadi. Bu tizim o'qituvchi tomonidan yaratiladi, ta'lim-tarbiya bosqichlarini o'zaro bog'lashga xizmat qiladi. Uning mazmuni va vazifalarini, maqsadini oldindan belgilash, ta'lim-tarbiyaning shakllari va vositalarini tayyorlash, o'quvchida shakllantirish ko'zda tutilgan ma'naviy sifatlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan darslarni rejalashtirish kabilarni o'z ichiga oladi.

Ta'limning barcha bo'g'inlarini shunday tashkil etish kerakki, u yoshlarga chuqur va asosli bilim berish bilan birga keng qamrovli fikrlashga o'rgatsin. Pedagogik texnologiyaning asosiy mohiyati o'quvchilarni qiziqitirib o'qitish va bilimlarni to'liq o'zlashtirishga erishishdir. Ta'limda berilayotgan bilimlarni o'quvchilarning ko'pchilik qismi puxta o'zlashtirishi pedagogik texnologiya joriy etilishining asosiy maqsadi hisoblanadi.

Pedagogik texnologiya ta'lim-tarbiya jarayonining mavjud qonuniyatlariga, mamlakatimiz rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlariga, tarixiy taraqqiyot tajribalariga asoslanadi. Pedagogik texnologiyani yaratish milliylik va muminsoniylik tamoyillariga, insonparvarlik va demokratiya prinsiplariga, ijodkorlik va tashabbuskorlikka tayanadi

Bugungi kunda fan-texnikaning rivojlanishi bilan inson faoliyati nihoyatda kengayib, yangi texnologiyalar kirib kelmoqda. Sifat o'zgarishlari shundan dalolat beradiki, endilikda yangi metodikalarni talab etadigan va ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib borayotgan, unga o'zining ma'lum xususiyatlarini joriy etadigan yangi texnikaviy, axborotli, audiovizualli, vositalar ham mavjud bo'lib, ular zamonaviy pedagogik texnologiyalarni aniq voqelikka aylantirdi.

Pedagogik texnologiya mohiyat-e'tibori jihatidan boshqa texnologiyalar bilan bir safda turadi, chunki ular ham boshqalari qatori o'z xususiy sohasiga, metodlari va vositalariga egadir. Biroq pedagogik texnologiya inson ongi bilan bog'liq bilimlar sohasi sifatida murakkab va hammaga ham tushunarli bo'lmagan pedagogik jarayonni ifoda etishi bilan ishlab chiqarish va axborotli texnologiyalardan ajralib turadi. Uning o'ziga xos xususiyati – tarbiya komponentlarini mujassamlashtirganidir.

Pedagogik texnologiya boshqa sohalardagi texnologik jarayonlar bilan uzluksiz boyib boradi va an'anaviy o'quv jarayoniga, uning samarasini oshirishga ta'sir ko'rsatishning yangi imkoniyatlarini egallab oladi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarni qo'llash avvalo, pedagogik munosabatlarni rivojlantirish va demokratlashtirishni talab etadi, chunki ularni amalga oshirmay turib qo'llangan har qanday pedagogik texnologiya kutilgan samarani bermaydi.

Pedagogik munosabatlarni rivojlantirish va demokratlashtirish asosidagi pedagogik texnologiya avtoritar texnologiyaga qarama-qarshi bo'lib, pedagogik jarayonda hamkorlik, g'amxo'rlik, ta'lim oluvchilar shaxsini hurmat qilish va e'zozlash orqali shaxsning tahsil olishi, ijod bilan shug'ullanishi va o'zini o'zi rivojlantirishiga qulay ijtimoiy va psixologik muhit yaratadi. Mazkur jarayonda talaba o'z o'quv faoliyatining subyektini sanaladi va pedagog bilan hamkorlikda yagona ta'lim jarayonining subyektini - ta'lim-tarbiya vazifalarini hal etadi.

BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.55.78.009

*To'xсанov Q.R., BuxDU Maktabgacha va
boshlang'ich fakulteti dekani filologiya*

fanlari doktori (DSc)

Jahonda boshlang'ich ta'limning nazariy-metodologik jihatlarini takomillashtirish, o'quvchilarning tayanch va fanga oid kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion usullardan foydalanish jarayoni modelini yaratish, kichik yoshdagi o'quvchilarda bilish faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv vaziyatlarining didaktik-psixologik imkoniyatlari va metodlarini aniqlashtirish, o'qitish va rivojlantirish jarayonining o'zaro aloqadorligini didaktik jihatdan tadqiq etish kabi yo'nalishlar bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Mazkur ilmiy izlanishlar tahlili shuni ko'rsatmoqdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida bilish faoliyatini rivojlantiruvchi o'quv vaziyatlarini tashkil etishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon modelini yaratish, kognitiv xarakterdagi maxsus didaktik jarayonlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish faoliyatlarini kengaytirishga xizmat qiladigan didaktik vaziyatlarni takomillashtirish, boshlang'ich sinf o'quvchilarida bilish faoliyatining rivojlanganligini baholash mezonlarini aniqlashtirish muammolari hozirgi vaqtda alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Bugungi kunda respublikamizda "Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi" hamda boshlang'ich ta'lim uchun o'quv dasturlari va o'quv-metodik majmualarda o'quvchilarning bilish faoliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirishga alohida e'tibor qaratilgan. Bu borada, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi¹da umumiy o'rta ta'lim sifatini tubdan oshirish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash va ro'yobga chiqarish kabi yo'nalishlar belgilangan bo'lib, bu o'z navbatida mazkur jarayonni tadqiq etish va tahliliy yo'nalishga ega bo'lgan didaktik tizim sifatida ko'rib chiqishda bilish faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv vaziyatlarini turkumlashtirish, boshlang'ich sinf o'quvchilarida bilish faoliyatini rivojlantiruvchi o'quv vaziyatlarini tashkil etish texnologiyasini takomillashtirish kabi tadqiqotlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasida yetuk, ijtimoiylashgan, ma'naviy jihatdan shakllangan shaxsni yetishtirish masalasi ustivor qilib qo'yilgan. Bunday maqsadga erishish uchun dastlab o'quvchilarning bilish faoliyatlarini rivojlantirish lozim. O'quvchilarning bilish faoliyatlari esa atrof-muhit va tabiat va ijtimoiy hayotga nisbatan faoliyatli yondashuv natijasida rivojlanadi. Bunday munosabat esa o'zbek xalqining ijtimoiy-tarixiy tajribasini o'zlashtirish natijasida vujudga keladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish faoliyatlarini rivojlantirish ularning maylli-ehtiyojli, hissiy-ixtiyoriy, kognitiv sohalariga mujassam tarzda ta'sir ko'rsatish orqali amalga oshadi. O'quvchilarning bilish qiziqishlarini rivojlantirishdan ko'zda tutiladigan asosiy maqsad erkinlik hamda fikriy faoliyat ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Har qanday faoliyatni egallash uni tashkil etuvchi harakatlar va operatsiyalarni o'zlashtirishdan boshlanadi. Bu harakatlar bilish va bajarish jarayonining tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Bularning barchasi bilish jarayoni oldiga qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgandir.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017. 6-сон, 70-модда.

Inson faoliyati bunyodkorlik xarakteriga ega. Bu shuni anglatadiki, faoliyat sub'ektlari tashqi harakatlarni faoliyat jarayoniga olib kiradilar. Bu aqliy harakatlar jarayonida amalga oshiriladigan muloqot faoliyatining ichki rejasiga muvofiq tarzda ta'minlanadi.

O'quvchilarning bilish faoliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan ilmiy yondashuvlar ikkita asosiy yo'nalishni o'ziga qamrab oladi: a) didaktik yondashuvlar, u asosiy e'tibor o'qituvchilar faoliyati, o'quvchilarning bilish faoliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan metodik vositalarning o'rnini o'rganishga qaratilgan; b) psixologik yondashuv, bu jarayonda o'quvchilarning o'zlari ularning psixologik-pedagogik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan bilish faoliyatidan foydalanadilar.

Bugungi kunda mavjud bo'lgan pedagogik-psixologik nazariyalar didaktikaning asosiy negizi sifatida o'quvchilar harakatlarini qanday tashkil etish kerak, degan savolga javob izlashi lozim. Chunki o'quvchilarning bilish faoliyatlari muayyan o'quv muammolarini yechishga yo'naltirilishi kerak. Buning uchun faoliyat usullari va metodlari yig'indisidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu metodlar va usullar o'quvchilarning muayyan maqsadga erishishlariga ko'maklashishi lozim.

O'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish deganda o'quvchi hamda o'qituvchilarning izchil harakatlarini ifodalovchi tizim tushuniladi. Mazkur tizim didaktik shart-sharoitlarni vujudga keltirishni ta'minlashi, o'quv topshiriqlarini bajarish va ushbu jarayonni maqsadga muvofiq tarzda boshqarish imkonini beruvchi tizim bo'lishi lozim.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida bilish jarayonini faollashtirish imkoniyatlari modernizatsiyalashgan ta'lim mazmuni va vositalarini amaliyotga keng tatbiq etish orqali ta'minlanadi.

O'quvchilarning bilish faoliyatlarini nazariy jihatdan tahlil qilish muammosi bilan bir qator pedagoglar muttasil shug'ullanib kelmoqdalar. O'quvchilarning shaxsiy imkoniyatlarini kengaytirish uzluksiz ta'limning barcha bosqichlarida amalga oshiriladi. Mazkur tizimda boshlang'ich ta'lim alohida o'rin egallaydi. Chunki bu bosqichda faoliyatning yangi turlari o'zlashtiriladi hamda o'quvchining shaxsiy rivojlanishi uchun zamin hosil qilinadi. Bu o'rinda bilish faoliyatining vazifaviy jihatlarini rivojlantirish haqidagina emas, balki o'quvchilar faoliyatining barcha turlari, jumladan, ularning nutq faoliyati, fikrlash faoliyati kabilar ham rivojlantiriladi. Chunki bunday faoliyat turlari o'quvchilarning intellektual jihatdan to'laqonli rivojlanishiga imkon beradi. O'quvchining nutqi muloqot hamda verbal fikriy faoliyati vositasi sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchilarning nutqini rivojlantirish, ularga til vositalarini o'rgatish natijasida o'quvchilar nafaqat so'zlashish, balki fikrlashni ham o'rganadilar.

Pedagogika hamda psixologiya sohasidagi tadqiqotlarning natijalari shuni ko'rsatadiki, muammoli vaziyatlar o'quvchilarning qiyinchiliklarni aniq va noaniq tarzda tasavvur qilishlariga imkon beradi. Mazkur qiyinchiliklarni bartaraf etish esa, yangi bilimlar, harakatning yangi usullarini o'zlashtirishni taqozo qiladi.

Muammoli vaziyatlar o'quv-biluv faoliyatini harakatlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Muammoli vaziyatlarda o'quvchi ziddiyatlarga qarama-qarshi qo'yilib, bilish qiyinchiliklarini yechishga undaladi va mazkur vaziyatdan chiqish uchun mustaqil harakatlanish yo'lini izlaydi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar katta yoshdagi o'quvchilarga nisbatan bir qator afzalliklarga ega bo'ladilar. Shuning uchun ham, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ijodiy quvvatlarini rivojlantirish bir muncha qulay hisoblanadi. Ular ongini mavjud qoliplardan xalos qilish oson kechadi. Shuning uchun ham o'quvchilarning bilish faoliyatlarini rivojlantirishda muammoli vaziyatlardan foydalanish ularni rivojlantirishda samaradorlikka erishish imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-sonli Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017. 6-son, 70-modda.
2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent, O'zbekiston, 2017.-48 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent, O'zbekiston, 2016.-488 b.
4. Abdullayeva B.S., Safarova R.G. , A.Bahromov va boshq. Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi.. – T.: 2015. B..
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В.Давыдова. -М.: Педагогика, 1991

6. Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Methods and techniques of developing cognitive activities of primary school pupils //ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal, 2020. № 10.(7.13.) Str 80-87. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1537/943
7. N.T.Tosheva, M.H. Mustafoyeva Registration of age and individual characteristics in education as a pedagogical problem. European scholar journal ISSN(E): 2660-5562 Jurnal Impact Faktor: 7.235 Volume 2, Issue 4 Aprril 2021.– B. 85- 90
<https://scholar.google.com/citations?user=jJE1SeoAAAAJ&hl=ru&oi=ao>
- 8.N.T.Tosheva, A.M.Ibodullayeva Pedagogical bases of training of qualified pedagogical staff. International Engineering Journal For Research & Development: Vol. 6 No. 3 (2021): VOLUME 6 ISSUE 3 SJIF: 7.169 <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/2228>
9. Tosheva N. T. Pedagogiko-psixologicheskiye podxodiy k razvitiyu poznavatelnoy deyatel'nosti uchashixsya nachalnoy shkoly //Pedagogicheskiye nauki. – 2011. – №. 6. – S. 44-46.
10. Tosheva N. T. Organizatsiya uchebno-poznavatel'nykh situatsiy nachal'nykh klassov na osnove didaktiko-psixologicheskix podxodov //Novoye slovo v nauke i praktike: gipotezy i aprobatsiya rezultatov issledovaniy. – 2017. – S. 42-46.
11. Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Education process directed to the person as the basis of increasing knowing activity of pupils. // The advanced science open access journal. United states, 2013. №6. . Str. 83-85.

FOLKLORSHUNOSLIKDAGI YANGI BOSQICHLAR VA ULARNING TA'LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.41.41.010

*Mohichehra Ro'ziyeva,
BuxDu Boshlang'ich ta'lim nazariyasi
kafedrasini mudiri, PhD,dotsent.*

Insoniyat yaratgan bebaho madaniyat durdonalari eng avvalo har qaysi millatning folklor san'atida mujassam topgani hammamizga yaxshi ma'lum. Turli xalqlarning milliy o'zligini, ularning tili va hayot tarzini, an'ana va urf-odatlarini ifoda etadigan og'zaki ijod namunalari umumbashariy madaniyatning uzviy qismi sifatida barchamiz uchun qadrlidir.

Hozirgi o'zbek folklorshunosligida yangi ilmiy yo'nalishlar va konsepsiyalarning yuzaga kelishiga xalq og'zaki badiiy ijodining bugungi holati, ayniqsa, informatsion jarayonlar kuchaygan va hayotimizning barcha sohalariga raqamli texnologiyalar chuqur kirib brogan bir vaziyatda og'zaki ijodagi badiiy an'analarning o'rni va mohiyati jiddiy o'zgarishga uchraganligi bilan bevosita bog'liqdir. Folkloristik tadqiqotlarda u yoki bu yo'nalishning kirib kelishi yoki kuchayib ketishi jamiyatning xalq ijodiga bo'lgan munosabatiga ham bog'liqdir. Bugun doston va terma ijodkorligi, askiyachilik va qiziqchilik san'ati, marosim va bolalar folklori, xalq lirikasi va og'zaki nasrning ko'plab janrlari, shuningdek, maqol, matal, topishmoq kabi paremiologik janrlar faol ijro jarayonida saqlanib kelmoqda. Lekin zamonaviy informatsion texnologiyalarining rivojlanishi tufayli folklorning an'anaviy ijro shakli va ommalashish usullarida o'zgarishlar ro'y berdi. Baxshi, askiyachi, o'lanchi va laparchilarning televediniya va radio kanallaridagi chiqishlari natijasida an'anaviy folklorning audiovizual ijro shakllari yuzaga keldi.

Bu esa folklor ekspeditsiyasi metodologiyasi va usullarini qayta ko'rib chiqish asnosida xalq ijodi asarlarini yozib olish ishiga raqamli texnologiyalarni joriy etish lozimligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, folklor materiallarini sistemalashtirish bo'yicha kompyuter dasturlari yaratish va folklor arxivining tezaruslarini ishlab chiqish hamda folklor arxivi matriallari CDga o'tkazish orqali o'zbek folklorining elektron fondini yaratish dolzarb vazifalarimizdan biridir. Folklor asarlarining eng sara namunalari chop etib, keng ko'lamda targ'ib etish borasidagi ishlarni yanada jadallashtirgan holda o'zbek xalqi poetik tafakkurining tarixiy-tadrijiy taraqqiyoti qonuniyatlari va poetik madaniyatimizning umumjahon badiiy-estetik madaniyati kontekstida tutgan munosib o'rnini ko'rsatish lozim.

Ma'lumki, XXI asr jahon folklorshunosligida an'anaviy xalq ijodiyotining matnii va audiovizual elementlarini o'z ichiga qamrab olgan "mediolor", "nyuslor", "texlor", "folknet", "netlor" ("netlore"), "internet folklor", "interlor"(internetlore), "e-folklor", "kiberfolklor", "kiberlor", "kompyuterlor", "digital folklore" (raqamli-sifrovoy folklor) kabi atamalar tez tez tilga olinadigan bo'ldi. Interlorning jahon global internet tizimidagi multimediyalashgan xalq ijodiyoti namunasi bo'lib, badiiy xususiyatlarga egaligi,

anonimligi (ko'pchilik tomonidan ifoda etilishi), variantlilik (o'zgaruvchanligi), ommaviy xarakterga egaligi hamda multimediya shaklida tarqalishi bilan o'ziga xoslik kasb etadi.

Hozirgi zamon folklori an'anaviy madaniyatning turli xil shakl va vositalari (urf-odat va marosimlar, musiqa va raqs san'ati, tasviriy san'at, xalq maishiy turmush tarzi) bilan bevosita bog'langan verbal komponenti sifatidagi o'zining yetakchi xususiyatini saqlab qolmoqda. Shu bilan birga folklorning yaratilishi, ijro etilishi va ommalashishi an'analarga xos bo'lmagan yangi usullar – elektron kommunikatsiya vositalari kirib keldi. Shu jihatdan qaraganda hozirgi davr folklori bu global informatsion tizimga birlashgan jamiyat etnomadaniyatining verbal va audiovizual shaklda ifoda etilgan og'zaki ijodiyotidir. Muayyan axbarotlarning ommaviylashtirish qamrovi va ma'lumot tarqatish tezligining cheksiz darajada kengligi bilan xarakterlanuvchi internet bugungi folklori tadqiq va targ'ib etishda alohida o'rin tutadi.

Hozirgi internet tizimida mamlakatimizning turli viloyatlarida, shuningdek, qo'shni respublikalarning o'zbeklar yashaydigan hududlarida o'tkaziladigan Navro'z bayrami tantanalari, sumalak sayli marosimi nikoh to'yining "kelin tushdi", "yuz ochdi", "kelin salom" uzvlari, an'anaviy xalq qo'shiqlari va marosimiy qadriyatlarning folklor-etnografik jamoalar reputarlardagi talqinlari, shuningdek, alla, o'lan, lapar ijrochilari, baxshi-shoirilar, askiyachi va qiziqchilarning ko'rik tanlovlari, "Boysun bahori", "Nurli navolar" singari folklor festivallariga oid turli formatdagi videolavhalar joylashtirilmoqda. Ammo global tizimga joylashtirilayotgan bu materiallarni folklor an'analari va ijrochining mahorati nuqtai-nazaridan baholaganda ularning barchasini ham tinglovchi yoki o'quvchi ma'naviy olamini boyitishga xizmat qila oladigan yuksak badiiy saviyadagi badiiy asarlar, deb bo'lmaydi. Shuning uchun har qanday ijro nutqini emas balki ustoz-shogirdlik an'analriga amal qilgan holda ustozlar nazaridan o'tgan hamda tinglovchilar auditoriyasidan yaxshi qabul qilingan asarlarni folklor namunasi sifatida tizimga joylashtirish lozim.

Shuni ham qayd qilish joizki, "netlore" ya'ni "internet folklor" xalq og'zaki badiiy ijodi namunalarini to'plashning ham usullarini kengayishiga asos bo'ldi. Chunki internet sahifalarida e'lon qilinayotgan materiallar orasida ilgari yozib olinmagan xalq qo'shiqlari, marosim folklori namunalari maqol-matallar, topishmoqlar ayniqsa, latifalarning ko'plab namunalarini uchratish mumkin bu esa folklor to'plovchilik ishining qamrovini kengaytirib muayyan folklor materialini bevosita jonli ijro holatida, bilvosita ya'ni ijro aktini o'zida ifoda etgan audiovizual manba asosida ham to'plash mumkinligini ko'rsatadi. Hatto folklor asarlarining kiberto'plovchiligi yuzaga keldi. Bugungi folklorshunoslik internet sahifalarida ommalashtirilgan xalq ijodi manbalarini kuzatib borishi ilmiy tadqiqotlari uchun muayyan darajada yangi materiallar berishi mumkin ekan.

Biz istaymizmi, yoqmi kiberfolklor yoki internetfolklor kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Shunday ekan kelgusida ushbu fenomenning mohiyatini antropologik va filologik va etnomadaniy nuqtayi nazaridan jiddiy tadqiq etishimiz lozim.

Jahon madaniy merosining bu o'lmas asarlari bizga insoniyatning naslu nasabi, tarixiy ildizlari, olijanob ideallari bir ekanini, binobarin, turli millat va elat vakillarining kelajak sari intilishlari ham mushtarak ekanini anglatadi. Ayni vaqtda hozirgi globallashtirish davrida, tijorat vositasiga aylangan "ommaviy madaniyat"ning salbiy ta'siri tobora kuchayib borayotgan murakkab zamonda har qanday milliy madaniyatning bulog'i bo'lgan folklor san'atiga e'tibor va qiziqish, afsuski, susayib borayotgani ham sir emas. Holbuki, folklor san'ati, ta'bir joiz bo'lsa, bu – insoniyatning bolalik qo'shig'idir.

Mana shunday noyob va buyuk san'at bugungi kunda shunchaki madaniy yodgorlik namunasiga aylanib, ko'p joylarda unutilib ketayotgani, himoya va muhofazaga muhtoj bo'lib turgani – bu ham davrimizning achchiq haqiqatidir. Bu haqiqat ushbu go'zal va betakror san'atning chinakam fidoyilari sifatida barchamizni tashvishga solayotganiga ishonaman.

Shu sababli tengsiz ma'naviy boyligimiz bo'lmish mumtoz san'atni, xalq ijodining nodir namunalarini asrab-avaylash va rivojlantirish, uni kelgusi avlodlarga bezavol yetkazish jahondagi ilg'or fikrli olimlar va san'atkorlarning, davlat va jamoat arboblari, barcha madaniyat ahlining ezgu burchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. M.Jo'rayev. O'zbek folklorshunosligi. T. Ma'naviyat. 2021.
2. M.Jo'rayev, J.Eshonqulov, Folklorshunoslikka kirish. T. "Barkamol fayz mediya". 2017.
3. <https://n.ziyouz.com/books>
4. <https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0internet-folklor>

O'QISH DARSLARIDA FASLLAR BILAN BOG'LIQ MATNLAR VA ULARNING AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.86.66.011

*Ro'ziyeva M.Y.,
Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrasini mudiri, f.f.f.d. (PhD)
Madinabonu Xayrulloeva,
BuxDU, boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 4 kurs talabasi*

Аннотация. Ushbu maqolada o'qish darslarida taqvim, vaqt, fasllar bilan bog'liq mavzularni o'tish, ularning ahamiyati haqida fikr bildirilgan.

Аннотация. В этой статье прокомментирован проход тем, связанных с календарем, временем, сезонами, были прокомментированы их важности

Boshlang'ich sinflarning o'qish darslari o'z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko'ra ta'lim tizimida alohida o'rin tutadi. Negaki uning zaminida savodxonlik va axloqiy-ta'limiy tarbiya asoslari turadi. Shuning uchun ham boshqa predmetlar ta'limini o'qish ta'limisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. O'quvchi matnни to'g'ri, tez, tushunib o'qish, mazmunini o'zlashtirish bilan ilk bor o'qish darslarida yuzlashadi.

Shu maqsadda "O'qish kitobi" darsliklariga ona tabiat, atrofimizni o'rab turgan olam, Vatanimiz tarixi va bugungi qiyofasi, kattalar va bolalar hayoti, mehnatsevarlik, istiqloq va milliy-ma'naviy qadriyatlar, xalqlar do'stligi va tinchlik kabi turli mavzular bo'yicha atroflicha tushunchalar berishga mo'ljallangan badiiy, axloqiy-ta'limiy, ilmiy-ommabop asarlar kiritiladi.

O'qish ta'limi bo'yicha o'quvchilarni faqat matn bilan tanishtirish yordamida dastur talablariga javob berib bo'lmaydi. Negaki matn tagzaminidagi tarbiyaviy g'oya uni tushunish, idrok qilish natijasidagina ochiladi. Boshqacha aytganda, har qanday asardagi sehr-joziba matn zaminidagi yashirin mazmun-mohiyatni anglab etilganda o'quvchi diqqatini o'ziga jalb etishi mumkin. Bunga adabiy-nazariy tushunchalarni o'zlashtirish, adabiy tahlil malakalarini shakllantirish orqali erishiladi.

Asar tahlili jarayonida o'qituvchi savollariga o'quvchilarning o'z so'zlari bilan javob berishi ham matnda tasvirlangan voqea - hodisalar yuzasidan mantiqiy fikrlashga, qahramonlarning xatti-harakatlarini to'g'ri baholashga yaqindan yordam beradi. Savollar uzuq-yuluq va mantiqsiz bo'lmasdan, qat'iy maqsad asosida izchil berilishi o'quvchilarning o'qilgan matn mohiyatini chuqur anglab etishlariga imkon yaratadi. Negaki har qanday javob mustaqillikni taqozo etadi.

Tabiatga oid mavzular yordamida o'quvchilar tabiatdagi o'zgarishlar, yil fasllarining almashinuvi, hayvonot olamiga doir bilimlarni egallaydilar. Ular o'quvchilarni kuzatuvchanlikka, tabiatni sevishtirishga, unga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lishga o'rgatadi.

Badiiy asarlar matni ustida ishlash jarayonida ularning janriy xususiyatlaridan tashqari, mavzusi ham nazarda tutiladi. Masalan, tabiat tasviriga oid matnlar ustida ishlashda tabiat bag'riga sayohat uyushtirilib, bolalar kuzatuvchanlikka o'rgatilsa, vatanparvarlikka oid asarlar tahlili vatanning dongdor kishilari bilan uchrashuvlar yoki mavzuga daxldor kinofilmlar namoyishi vositasida amalga oshirilsa, dars samaradorligi yanada ortadi.

4-sinf O'qish kitobida "Yoz - o'tadi soz" bo'limini o'rganish uchun 8 soat vaqt ajratilgan. Bu bo'limda Shukur Sa'dullaning "Yoz", Qambar O'taevning "Non qaerdan keladi?" she'rlari, G'ayratining "Bobomning sovg'asi", Murod Xalilning "Oydin kecha" hikoyalari, Xudoyberdi To'xtaboevning "Nihollarning nolasi" hikoyasi, Zafar Diyorning "Suv bilan suhbat" she'ri hamda Rauf Tolibning "Quyosh sevgan yurt" ertagi keltirilgan.

Lirik she'rni o'qish va tahlil qilish o'qituvchidan katta mahorat talab qiladi. Holbuki, ko'p hollarda she'rga oddiy matn nuqtai nazaridan yondashiladi. Bunday holda she'riy san'at hissiyot bilan bog'liq ekanligi unutiladi, she'r ma'nosining satrlar, so'zlar zaminida yashirin berilishi anglab yetilmaydi. Buning oqibatida o'quvchilar she'rdagi obrazlilikning mag'zini chaqa olmaydilar. Vaholanki, har qanday asar zaminidagi yashirin ma'noni o'qish mehnattalab ishdir. Busiz hatto adabiy ta'limning maqsadi ham amalga oshmaydi.

4-sinfda Sh. Sa'dullaning "Yoz" she'rini o'rganishda albatta tabiat manzaralarini izohlash talab etiladi. She'rni o'qishdan oldin unda tasvirlangan yil fasllari haqida suhbat o'tkaziladi yoki she'r mazmunini tushunish uchun o'quvchilar bilishi lozim bo'lgan voqealarni o'qituvchi qisqa qilib aytib beradi.

Ma'lumki, yoz fasli go'zal ko'rinishi bilan odamda yoqimli tuyg'ular uyg'otadi. Yozda bolalar oromgohlarda dam olishi, tabiat manzaralaridan bahramand bo'lishi, ariqlarda cho'milishi, do'stlari bilan o'ynashdan olam-olam zavq oladilar. Yozdagi issiq va toza havogina emas, mevalarga g'arq pishgan daraxtlar, dala-bog'lar kishida ajib bir kayfiyat uyg'otadi.

"Yoz" (Shukur Sa'dulla) she'rini o'rganish jarayonida chiroyli manzara tasvirlangan rasmlardan foydalanish ham mumkin. Yoz fasli haqida gapirilar ekan, albatta, "issiq" degan sifati qo'shib aytiladi. Bu shu fasl hukmronligi davridagi manzaraga, suvning shildirab oqishiga, ko'zlarni qamashtirishiga ishoradir. Ushbu she'rni o'rganish darsi dastlab o'quvchilarning yoz fasli haqidagi tushunchalarini aniqlashdan boshlanadi. Yozning o'ziga xos belgilari, yozda o'ynaladigan o'yinlar, yoz manzarasi yuzasidan savol-javob o'tkaziladi. O'quvchilarning yoz faslida issiq bo'lishi tufayli ayrim qushlarning o'lkamizga kelib bolalashi, yozda dam olish maskanlariga, oromgohlarga borib mazza qilib o'ynashlari haqidagi tushunchalari aniqlashtirilib, to'ldiriladi. Shundan so'ng o'qituvchi she'rni ifodali o'qiydi.

Boshlang'ich sinflarda ko'rgazmali ta'limning asosiy shakli she'rni ifodali o'qish hisoblanadi. Lirik she'rni ham o'quvchilar hayajon bilan yaxlit idrok etishlariga erishish muhim. Shuning uchun she'r birinchi marta o'qilganda, hech qanday tushuntirish berilmaydi. She'r o'quvchilarga qanday ta'sir qilganini hisobga olish, bilish zarur. O'qituvchi she'rni shunday ifodali o'qishi kerakki, bolalar uning asosiy mazmunini anglasinlar, ularga jonli so'z kuchliroq ta'sir etsin. So'ngra she'rni mustaqil o'qish topshiriladi. O'qish oddiy bo'lishi kerak. O'qiyotganda tabiiy zavq-shavq, shodlik, xursandlik, qahr-g'azab hissini qichqiriq ovoz bilan soxta ifodalashga yo'l qo'ymaslik zarur. Bolalar she'rni o'qiganda, she'riy satrga rioya qilishlari kerak, bu jarayonda ularning she'r ritmini buzmasliklariga erishish kerak.

"Suv bilan suhbat" (Zafar Diyor) she'rining hajmi unchalik katta emas. U yosh bolaning oqib turgan suv bilan suhbatini, savol - javobini, bu she'rni o'qishdan oldin ham o'quvchilar bilan savol-javoblar o'tkaziladi. O'quvchilar diqqati suvning qaerdan oqib bizlargacha kelishiga qaratiladi. Va ayni paytda suv qir-adirlar oralab shamol kabi kelishi, oppoq qorli tog'lardan shoshib oqib kelishini tushuntiradi. She'r matni bilan tanishishdan oldin doskaga "jiyron", "toycha", "bezak", "qirg'oq", "qir" "adir" so'zlari yozilib, ma'nosi izohlanadi. She'rni navbat bilan o'quvchilarga to'rt-besh marta o'qitilganidan keyin uning mazmuni yuzasidan savol-javob o'tkaziladi. She'rning to'la mazmuni uch-to'rt o'quvchilarga gapirtiriladi, ularning fikr-mulohazalari to'ldiriladi. Mazkur mavzuni o'rganish jarayonida maktab atrofiga sayohat uyushtirish ham mumkin. Yozda go'zal manzarani, gulzorlarni, daraxtlarni, odamlarning va qushlarning yozdagi hayotini kuzatish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va nutqining ifodali, sermazmun bo'lishi uchun boy material beradi.

She'r matni ham savollar asosida tahlil qilinadi. Ammo, she'r mazmuni haqida o'quvchilarga ko'p savol berish tavsiya etilmaydi. O'quvchilar she'rning asosiy mazmunini tushunganliklariga ishonch hosil qilishning o'zi kifoya. Shuni ham aytish kerakki, bolalar hayoti, ularning o'ziga xos fikrlari, his-tuyg'ulari, qiziqishlarini ifodalovchi, shuningdek, zamonamiz qahramonlari, o'zbek xalqi, Vatan himoyasi, xalqimizning qahramonona ishlari haqidagi she'rlar mazmunini to'liqroq tahlil qilish talab etiladi. Bunday she'rlarni o'qishga maxsus tayyorlaniladi: she'r mazmuniga asos bo'lgan tarixiy voqea haqida qisqacha so'zlab beriladi yoki suhbat o'tkaziladi.

Boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan ko'pgina she'rlarni tahlil qilib, ifodali o'qish mashq qilingach, ifodali, yoddan aytib berish vazifasi topshiriladi.

She'riy nutq yengil yodlab olinadi, bolada estetik his-tuyg'u uyg'otadi. Kichik yoshdagi o'quvchilar saviyasiga mos bolalarbop ravshan til bilan yozilgan sodda ritimli jarangdor she'rlarni bolalar tez va oson yodlab oladilar.

Xulosa qilib aytganda, O'qish darslari insonning, avvalo, o'zligini, qolaversa olamni anglashga bo'lgan intilishlariga turtki beriladi.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

DOI: 10.53885/edinres.2021.70.48.012

Ибрагимова О. В

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы актуальности и необходимости использования цифровых технологий в начальной школе, способствующих повышению эффективности и качества обучения младших школьников.

Annotation. The article discusses the relevance and necessity of using digital technologies in primary school, contributing to an increase in the efficiency and quality of education of primary schoolchildren.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim samaradorligi va sifatini oshirishga hissa qo'shadigan raqamli texnologiyalardan foydalanishning dolzarbligi va zarurligi muhokama qilinadi.

Ключевые слова: цифровая технология, цифровая школа, информационное пространство, ситуация успеха, мультимедиа, дистанционные конкурсы, мотивация в обучении.

Key words: digital technology, digital school, information space, situation of success, multimedia, distance competitions, motivation in learning.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, raqamli maktab, axborot makoni, muvaffaqiyat holati, multimedia, masofaviy musobaqalar, o'rganishda motivatsiya.

Цифровая школа, новая образовательная среда, открытое информационное пространство – эти слова прочно обосновались в нашем обиходе. Цифровые технологии – это возможность безграничного доступа к большому объему разнообразной информации. Они предназначены для более простой и быстрой передачи данных.

Цифровая среда, в которой предстоит жить нашим детям, приводит к переосмыслению методов обучения и преподавания. Как показывает практика, без новых информационных технологий уже невозможно представить себе современную школу. Поэтому важно, начиная с первого класса, обучать детей использовать цифровые технологии в качестве рабочего инструмента в учебе и повседневной жизни. При этом не менее важно развивать у учащихся интерес к учению, творчеству. Эту задачу также позволяет решить применение различных информационных и коммуникационных технологий в учебном процессе.

Активное использование мультимедиа в учебной и внеурочной деятельности, видео-презентаций, специально обучающих программ, участие в дистанционных конкурсах и олимпиадах не только оживляют учебный процесс, но и повышает мотивацию в обучении. Применение этих средств наиболее эффективно именно в начальных классах, потому что у младших школьников преобладает наглядно-образное мышление над абстрактно-логическим. Уроки с применением технических средств обучения сегодня стали привычными для учащихся и для учителей. Поэтому для повышения интереса к изучаемым предметам необходимо искать новые методы и ресурсы.

В настоящее время нас заинтересовали возможности ресурсов интернета, а именно, образовательные проекты, программы, призванные помочь учителю в построении урока, в индивидуализации учебного процесса и внеурочных занятий.

Одним из ресурсов, который широко используется на уроках, является Edu Market – национальная онлайн-платформа, где учащиеся изучают школьные предметы в интерактивной форме по индивидуальной образовательной траектории. К работе на платформе следует активно привлекать детей со второго класса, потому что платформа предлагает ребятам не только участие в олимпиадах и конкурсах, но и ежедневные занятия по математике, русскому языку и окружающему миру. При этом все задания представлены в игровой форме. Особенно важно то, что система реагирует на действия ученика и, в случае правильного решения, хвалит его и предлагает новое задание, а при ошибке задаёт уточняющие вопросы, которые помогают прийти к верному решению. (а не упрекать) Последовательное прохождение школьной программы каждого, участие в олимпиадах и конкурсах, обсуждение заданий – все это привлекает обучающихся и педагогов. Отрадно, что на платформе проходят вебинары по разбору решения сложных задач, в которых могут участвовать и педагоги, и учащиеся. Работа на платформе Edu Market нравится детям еще и потому, что каждое задание хорошо иллюстрировано, что соответствует возрастным особенностям ребенка. В кабинете дистанционного обучения ребята могут работать и дома. Все задания очень необычные и оригинальные.

Таким образом, цифровая платформа «EduMarket» идеальный помощник учителей начальной школы. Задания этого сайта используются как в рамках урока, так и для самостоятельной работы дома. С помощью них легко построить уроки повторения, обобщения изученных тем и уроки контроля.

Также надо использовать компьютерные тренажеры по различным предметам(их в системе образовании немало, один из них «Отличник»). Занятия с использованием тренажёра провожу в основном на этапе закрепления изученного материала. Тренажер позволяет быстро обработать

результаты, определить проблемные моменты в изучении определенных тем, способствует объективной оценке знаний учащегося.

Стало привычным, что урок закрепления изученного материала строится на основе *тестирования*. Учащиеся выполняют тестовые задания, получив их в индивидуальное пользование в распечатанном виде или работая, сидя за компьютером. Очень часто тесты проектируются на экран через мультимедийную систему, а учащиеся заполняют только карточку ответов. Также для отстающих учеников возможно проведение компьютерного тестирования вместо традиционной контрольной работы по изученной теме. На «устном счете», орфографической разминке или кратком повторении изученного можно пригласить для индивидуальной работы за компьютером учащихся, пропустивших занятия по болезни или другой уважительной причине. При проведении динамических учебных игр, эстафет с классом учащиеся с заниженной скоростью мыслительных процессов могут выполнять аналогичные задания за компьютером.

Кроме презентаций, на уроках с мультимедийной поддержкой, необходимо использовать *видеофрагменты*. Использование видеоматериалов позволяет повысить роль наглядности, дает учащимся более полную информацию об изучаемых процессах, включает их в активную работу. Например, на уроке окружающего мира в 1 классе по теме «Рыбы. Приспособление рыб к жизни в водной среде» «погружение» учащихся в подводное царство совершается путем просмотра видеоролика из «Энциклопедии подводного мира». Во 2 классе при изучении растений расширить детский кругозор помогает видеofilm «Жизнь леса». В 4 классе по теме «Человек» можно использовать материалы учебного видеofilm «Анатомия для малышей».

Коллекции видеоуроков, представленные на образовательных порталах Eduportal, Utube.uz, «Kitob.uz», являются идеальными помощниками при изучении новых тем, закреплении материала, для обычных и факультативных занятий, для групповой и индивидуальной работы. Они содержат оптимальное количество графической и анимационной информации, способствуют повышению мотивации к получению знаний. Ученики ценят оригинальность подачи материала, при необходимости его можно смотреть много раз. Эта возможность привлекает и родителей обучающихся. Представленные в «Kitob.uz» задачи и упражнения помогают обучающимся закрепить полученные знания, а проверочные задания позволяют учителю осуществить контроль усвоения материала. Понравилось, что тренировочные задания и варианты ответов со звуковым сопровождением. Подсказка на страничке помогает детям младшего школьного возраста вспомнить материал для успешного выполнения задания.

Сайт Eduportal интересен не только видеоуроками, но и конспектами, тестами для самопроверки, интерактивными тренажерами, возможностью задать вопрос учителю. Используется данный ресурс при изучении предметов естественно-научного цикла и гуманитарных дисциплин. Видеоролики по литературному чтению помогают мне объяснить новую тему или познакомить с новым произведением в более легкой и понятной форме. Моя задача – преподнести материал так, чтобы обучающиеся в полной мере заинтересовались изучаемым произведением, а также автором, написавшим его.

В течение нынешнего учебного года педагоги школы имеют возможность использовать цифровой образовательный ресурс для школ Online maktab. Он помогает учителю проводить тестирование знаний учащихся, задавать домашние задания в электронном виде. Привлекает то, что система автоматически проверит и оценит работу каждого ученика. Ученик же приобретает для себя тренажер по школьной программе. Online maktab автоматически собирает информацию о том, что решили учащиеся в разделе «Предметы», и отображает её учителю в «Портфолио класса». Постоянное обновление рейтингов лидеров класса добавляет обучению элементы игры, которые стимулируют и школьников, и учителей.

Основное назначение цифровых ресурсов – улучшать качество обучения, делать его интересным для учеников, возвращать учителям радость творчества. Замечено, что с использованием цифровых ресурсов в обучении в моем классе увеличилось количество детей, желающих принимать участие в олимпиадах, научно-практических конференциях, интеллектуальных играх. Конечно, интернет не может стать полноценной заменой учителя. Не секрет, что живое слово педагога имеет огромное значение для ребенка младших классов. Поэтому наиболее эффективным вариантом я считаю смешанное обучение, включающее в себя академическое образование и цифровые технологии.

Использование цифровых образовательных ресурсов позволяет подготовить детей к самостоятельному решению возникающих проблем, развивать навыки самообразования и самоконтроля, что в конечном итоге положительно влияет и на учебную деятельность, и качество обученности.

Список литературы

1. Андреев О. Ролевая игра: как ее спланировать, организовать и подвести итоги / О. Андреева // Школьное планирование. – 2010. – №2. – С. 107–114.
2. Апатова Н.В. Информационные технологии в школьном образовании. – М.: Школа-Пресс, 2002. – 120 с.
3. Громова О.К. Критическое мышление – как это по-русски? Технология творчества // БШ. – 2001. – №12.
4. Гузеев В.В. Образовательная технология: от приема до философии. – М.: Сентябрь, 1996.
5. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998.

JADID MA'RIFATPARVARLARINING ILG'OR TAJRIBALARI TA'LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH STRATEGIYASI SIFATIDA

DOI: 10.53885/edinres.2021.93.40.013

Bashorat Jamilova

Buxoro davlat universiteti professori, O'zbekiston.

Annotatsiya. *Maqolada jadid ma'rifatparvarlarining ilk rasmiy matbuotdagi publitsistik maqolalari, jumladan bolalar ta'lim-tarbiyasi, kitobxonlikka munosabati, shuningdek, turkiy til sofligini asrash haqida ilgari surilgan g'oyalar, Behbudiy, Elbek, Ramziy singari madaniyat va maorif jonkuyarlarining fidoyiligi haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *publitsistika, jadid, matbuot, maorif, tilshunos, qo'llanma, darslik, mumtoz, an'ana, tadqiqot, vatanparvar, abadiyat, ma'naviyat, qadriyat, tafakkur, tahsil, noshir, dramaturg, jurnalist, maqola.*

O'zbek adabiyotining XX asr boshlari alohida tarix va tadqiqot sifatida istiqloq davri adabiyotshunosligida izchil o'rganib kelinmoqda. Xususan, yetuk ijodkorlar, matbuot va maorif sohasidagi buyuk inqilobiy o'zgarishlarga oid, shuningdek, ma'rifatparvar ziyolilarning ijodiy, siyosiy, publitsistik hamda tashkilotchilik, pedagogik va noshirlik faoliyatlarining turli qirralarini qamrab oluvchi yirik monografiya hamda darsliklar yaratildi.[1, 3,4,5,9,10]

Shu bilan birga o'tgan asr boshlarida o'lka ziyolilarining bolalikka alohida munosabati yanglig' vujudga kelgan maktab darsliklari, bolalar adabiyoti, matbuot nashrlarining voqelikka aylangani e'tirofga sazovor. Jadidlarning milliy ozodlik, siyosiy mustaqillik, xalqning moddiy va ma'naviy hayotini yaxshilashda diqqatni ko'proq bolalarga qaratishi bejiz bo'lmagan, albatta. Yangi usuldagi maktablari ochish ehtiyoji ham "do'konda o'tirib nasiya yozadurg'on xodimlar yetkazish emas"ligini anglash ehtiyoji edi. Bu maktablarning tashkilotchilari Saidrasul Aziziy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abduqodir Shakuriy, Siddiqiy-Ajziy, Munavvarqori, Abdulla Avloniy, Muhammadsharif So'fizoda, Abdurauf Fitrat, Sadridin Ayniy kabi ijodkor va pedagoglar bo'lishgan. Ular o'zlari ochgan maktab o'quvchilari uchun "Ustodi avval" (Saidrasul Aziziy), "Adibi avval" (Munavvarqori), "Birinchi muallim" (Abdulla Avloniy), "Tahsib us-sibyon" (Sadridin Ayniy) singari ko'plab alifbo va darsliklar, ona tili va adabiyot, imlo qoidalari, jug'rofiya, hisobga doir o'quv qo'llanmalarini tuzib, nashr ettirdilar. Bundan tashqari, kambag'al bolalarning bilim olishiga sharoit yaratish, iqtidorli yoshlarni chet ellarga yuborib, o'qitish maqsadida "jamiyati xayriya" lar tashkil etdilar.

XX asrning dastlabki choragi yurt ziyolilari, adib va ijodkorlarining yostig'ini quritishi bilan ham mudhish xotira sifatida eslanadi. Ammo ana shunday ziddiyatlar, oshkora va pinhona qirg'inlar davrida ham Turkiston o'lkasida muhim o'zgarishlar yasay olindi. Bunday tarixiy voqelikdan biri - kattalarning bolalikka yangicha jiddiy mas'uliyati va uning in'ikosi bo'lgan yangicha maktablarning darslik va o'quv qo'llanmalari bo'lsa, ikkinchisi, xalqning milliy tildagi matbuoti edi.

Bolalar va o'smirlar kelajagi haqida qayg'urib, ma'rifatparvarlik harakati boshida turgan ana shunday tabarruk siymolardan biri Mahmudxo'ja Behbudiydir. Arabiston, Turkiya, Misr singari davlatlarda Yevropa usulidagi maktab, bilim yurtlari bilan tanishgan adibning maorif sohasida o'zi ko'rgan, o'rgangan ishlarini o'lkada tatbiq etish bilan birga, mulohazalarini "Buxoroda usuli jadid", "Yoshlarga murojaat", "Sayohat xotiralari" kabi ko'plab publitsistik maqolalari orqali ommaga yetkazish borasidagi sa'y-harakatlari alohida e'tiborga molik.

Publitsistning "Islohi tahsil" maqolasida maktab va madrasalar hayoti aks ettirilgan. Unda bolalarning chalasavodliligi dalillar asosida ko'rsatiladi: o'n yil bir sinfda o'qib, zo'rg'a xat-savodi chiqqan bolaning mulla deb atalishi muallif g'ashini keltiradi. Shu sababdan "u g'aribni oldiga forsiy, turkiy kitob yoki qozixona va tijoratxona xatlaridan qo'ysa, o'qib, ma'ni chiqara olmaganini" achinarli hol sifatida qayd etadi. Yozuvchi maktabdorlarning talabalarga Bedil, Xo'ja Hofiz, Navoiy, Fuzuliy, Sa'diy asarlari va "Chahor kitob"ni shunchaki o'qitayotganlariga haqli e'tiroz bildiradi: aytilishi, aniqrog'i, talaffuzigina tahlil qilinib, mazmuni tushuntirilmagligini maktabdorlarning uquvsizligiga yo'yadi. Shu singari dolzarb muammolarni qalamga olgan Behbudiy muallim va mudarrislarining nodonligi, bolalarga mehrsizligi va oqibatsizligining bosh sababchisi - mahalliy xalqning yoppasiga omi ekanligini achinib ta'kidlaydi. Xususan, turkistonlik o'quvchi yoshlar hayoti o'zga millat bolalarining ilm va turmush darajasi bilan qiyoslab o'rganilganligi diqqatga sazovor: "Shahri yahud, arman, rus bolalari oppoq kiyinib, qo'ltuq-qo'ltuq kitob ila maktablar ketar ekan, bizni bolalarimiz na uchun kir va yirtiq kiyim, oyoq yalang bir holda eshikba-eshik mehnat axtarur. Bir karra diqqat ila shaharlarga qaralsun, 25 sanadan beri naqadar moliklarimiz, naqadar savdo va kasbimiz boshqalarga o'tdi. Ular bizdan urub olmadilar, o'qub oldilar, 25 sana so'ngra na bo'lur? Moziy istiqbolning tarozisidir, har kim o'lchasun-da, bilsun". [2]

Darhaqiqat, Mahmudxo'ja Behbudiy XX asr bo'sag'asidagi Turkistonning orzu armonlaridan biri sifatida maydonga keldi. U Turkistonda jadidlar harakatining yetakchi vakillaridan biri sifatida savodsizlik, johillik, qoloqlik, madaniyatsizlikka qarshi qizg'in kurash olib bordi. Maktab va maorif ishlarini rivojlantirish g'oyasini targ'ib etish Behbudiy faoliyatining tub asosini tashkil qiladi.

Behbudiyning publitsist sifatidagi faoliyati adib iste'dodining juda yorqin bir qirrasini tashkil etadi. U o'z umri davomida yuzlab maqolalar yozdi. O'zining Millat va Vatan, jamiyat va axloq haqidagi fikrlarini ko'proq maqola va chiqishlarida ifoda etdi.

Mahmudxo'ja Behbudiy ham maktab, ham madrasalardagi ta'lim tizimini, o'qitiladigan fanlarini, darsliklarini islomiy, sharqona an'analarni saqlagan holda isloh qilish tarafdori edi. Shu maqsadda u "Muntaxabi jug'rofiyayi umumiy" ("Qisqacha umumiy geografiya"), "Kitobat ul-atfol" ("Bolalar maktubi"), "Tarixi muxtasari islom" ("Islomning qisqacha tarixi"), "Amaliyoti islom", "Madxali jug'rofiyayi umroniy" ("Aholi geografiasiga kirish"), "Muxtasari jug'rofiyayi rusiy" ("Rossiyaning qisqacha geografiasiga") kabi oltita darslik yaratdi. Bular ilk o'zbek maktablari uchun tuzilgan darslik va qo'llanma sifatida emas, til, yozuv, madaniyatimiz taraqqiyoti nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. Mahmudxo'ja Behbudiy "Kitobat ul-atfol" asarida qator muammolarni ko'tarib chiqqan va ularning yechimi bilan bog'liq fikr va mulohazalarni bildirgan. Adib tildagi qorishliqlikdan voz kechib, o'zbek tilining hamma uchun tushunarli bo'lishini ta'minlashga harakat qilgan. Darslik muallifi o'zbek tilining lug'at sostavidan batamom arabiy, forsiy so'zlarni chiqarib tashlash fikrida emas, balki me'yorni unutmaslikka da'vat etadi. Maktab o'qituvchi va o'quvchilariga arabcha hamda forsha so'zlarning ma'nosi ustida ishlashni va imtihon olib turishni maslahat beradi.

Behbudiy birinchilardan bo'lib, tilimizga punktuatsiya - tinish belgilarini olib kirdi. "Kitobat ul-atfol"da o'nta rumuz - tinish belgi keltirilgan. Behbudiy tinish belgilariga ularning ahamiyatini tushungan mutaxassis sifatida munosabatda bo'ldi. Bilamizki, hozir o'zbek tili punktuatsiyasida o'nta tinish belgi bor, shulardan to'qqiztasini Behbudiy e'tirof etib "Oyna" jurnali va boshqa nashrlar orqali, qolaversa, "Kitobat ul-atfol" darsligi orqali ommalashtirgan.

Muhimi, bu tinish belgilari o'quvchining badiiy matn va she'rlarni ifodali o'qish, his-tuyg'uni ta'sirchan aks etishga yo'naltirilgan maqsadini ochib beradi. Darslikning tili nisbatan sodda va ravonligi bilan adabiy tilning shakllanishi uchun dastlabki harakat bo'lganligi e'tirofqa loyiq. Muallif o'quvchilarning og'zaki va yozma nutq ravonligiga e'tibor qaratib, muallimlarga bergan ko'rsatmalarini ochib berishi, "Kitobat ul-atfol" o'zbek tilshunosligining punktuatsiya bo'limini shakllantirishi uchun xizmat qilganligi, qolaversa, yosh avlod ongiga tinish belgilar bilan bog'liq savodxonligini oshirishdagi ahamiyati diqqatga sazovor.

Dunyodagi har bir millatning taraqqiyotga yuz tutgan davri, ayni paytda siyosiy-iqtisodiy tanazzulga yuz tutgan davri bo`ladi. Mahmudxo`ja Behbudiy yurtimiz mana shunday ham iqtisodiy, ham ma`naviy, ham siyosiy tanazzulga yuz tutgan bir davrida yashadi. Millatning ongli farzandi sifatida vatanning, millatdoshlarining taqdiri uni befarq qoldirmas edi. Shuning uchun ham u jadidchilik harakatining rahnamosi sifatida ko`p sohada ibrat ko`rsatdi.

Elbek (Mashriq Yunusov) butun e`tiborini millat kelajagiga qaratdi. Yoshlarning axloqiy tarbiyasini yaxshilash, ong va tafakkurini taraqqiy ettirish uning asosiy maqsadi bo`lib, yozuvchining qator publitsistik maqolalarida maorif sohasidagi jiddiy muammolar ko`tariladi, dorilmuallim va bilim yurtlariga qiziqishning yo`qligi, iqtidorli milliy kadrlarning yetishmaslik sabablari tahlil qilinadi, zamona yoshlarining vazifa hamda yumushlari belgilab beriladi. Jumladan, "Yosh yuraklarimiz va ularning vazifalari" maqolasida ijodkor yosh avlodni go`zal xulqli chin insonlar bo`lib yetishishga undaydi. Turkistonlik turkiy o`g`lonlarni nazarda tutib yozgan "Til" maqolasi ham shunday oshkora ta`kid namunasi. Bunda o`z tilini ishlatishdan qochib, o`zga tilni yoqlab so`zlovchilar qattiq qoralangan. Yer yuzida yashagan har bir el o`z tili orqasidagina dong chiqara olishini vaqtida to`la anglagan Elbek buning teskarisini tutgan ellar yo`qola borishini achinish bilan qayd qilgandi. U barcha turkiy xalqlarni hushyorlikka chaqirib: "Qo`li ustun bo`lgan bir el o`zidan kuchsiz bo`lg`on ikkinchi bir elni o`ziga qaratmoqchi, yutmoqchi bo`lganda, eng ilgari shu elning tilini yo`qotmakka kirishlar", - deya achchiq haqiqatni e`tirof etgan.[7] Muallif shu mantiqdan kelib chiqib, xalqimiz farzandlarini o`z ona tilisini asrash, turkiy zabonlarini saqlab qolishga da`vat qiladiki, bu da`vat yosh avlod tafakkuriga mosligi bilan ham dolzarblik kasb etadi. Muhimi, adib o`sha paytdayoq o`zbek tilini kamsitish harakati boshlanganligi va bu ,albatta, bora-bora uni yo`qotish sari tutilgan yo`l ekanligidan yosh avlodni ogohlantirgan edi.

Adibning "To`dalar ham maktablar" maqolasida bolalarga ta`lim berishning alohida ko`rinishlari tadqiq etiladi, katta-kichikni aralash o`qitishning zararli tomonlari ko`rsatilib, guruhlarga ajratish taklif qilinadi, yosh xususiyatlaridagi farqni ko`rmaslik bolalarni ma`naviy majruhlikka olib kelishi ko`rsatiladi: "Tartibsizlikning ko`pi bolalarda oz topilg`on choqda ham kattalarda ko`pdan ko`p topiladi. Buning uchun-da kattalardan kichiklarni diqqat ila tarbiyalov kerak. Zero, katta kishilarning ko`plari bilimsizlikdan va tushunchalarini tarbiyalovchilari yo`qligidan nochor ishlar bilan suyaklarini qotirgan kishilardir. Bularni bugun to`g`ridan-to`g`ri yosh-yozuqsiz ma`sum bolalarning oralariga qo`ysa, yarashmaydir. Sof ko`ngil, toza miyali bolalarning miyalari va ko`ngillariga zo`r ta`siri bo`ladi" [8].

Ko`rinayotirki, mavzu va muammolar turlicha, ammo mohiyati bir: o`sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama mukammal, komil inson qilib tarbiyalash.

Yana bir murabbiy, jurnalist va maorif xodimi Mannon Abdullayev (Ramziy) publitsistikasidagi yetakchi mavzularni ham ta`lim-tarbiya, qishloq va bolalar turmushi, iqtisodiy muammolar tashkil etadi. Ramziyning matbuot va maorif sohasidagi ko`p yillik tajribasi va to`plagan ma`lumotlari ularga asos bo`lib xizmat qilgan. Shu boisdan ham uning publitsistik maqolalari aniq dalil va raqamlarga asoslanganligi bilan ajralib turadi. Adibning "Xotun-qizlarimiz erkli turmushga chiqsunlar", "Chin ta`lim-tarbiya egalari etishadir" maqolalarida asosan yoshlar to`g`risida fikr yuritilgan, tarbiyachilarning mas`uliyatli vazifasi ta`kidlana turib, bolalarning o`qishi va bilim olishiga mone`lik qiluvchi illatlarni fosh etishga harakat qilingan. Xususan, muallifning maorif va madaniyat sohasidagi o`zgarishlarga oid qarashlari ahamiyatga molik. U qishloq bolalarining maktablarga kam (shaharlik bolalarning 51,3 foizi bo`lgani holda, qishloq yoshlari 9,1 foiz) jalb qilinishi sabablari, ijtimoiy ahvol va iqtisodiy qiyinchiliklar to`g`risida tashvishlanib yozadi: "Batrak-kambag`allarning bolalari yoshlikdan otalari yonida dastyorlik qilib, ularning ishlariga boqishib ketadilar. Yoxud oyoq kiyim, ust kiyim bo`lmag`onidan, maktabga yozilg`on bo`lsalar ham qatnolmay qoladilar" [6]. Muallif bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun ularga moddiy yordam ko`rsatish, mahalliy budjetdan ma`lum miqdorda (bir yilga 150 ming so`m) mablag` ajratilishini taklif qiladi. Shuningdek, maqolada uzoqdan qatnaydigan bolalarni aravalarda keltirib, qaytib olib borib qo`yish, internatlar yonida yotoqxonalar barpo qilish kabi o`rinli takliflar ham ilgari surilgan. Albatta, bular shunchaki mulohaza emas. Publitsist millat bolalari ma`naviyatidagi kemtiklikni oydinlashtirish barobarida Xalq maorifi komissari sifatida amaliy yordam ham bera olgan. Bu bilan u o`z karashlarining amaliy mohiyatini kuchaytirishga erishgani o`sha yillar publitsistikasining xalqchilligini ta`minlovchi dolzarb xususiyatga aylangan.

Umuman, ziyolilarning har bir tadbiri, o`tkir publitsistik maqolalari millat kelajagi, ezgu ishlar yo`lidagi qadamlar bo`lib xizmat qiladi. Maqolalarning aksariyati umumxalq tafakkuri darajasida bo`lib, anchayin oddiy, sodda uslubda yozilgani bejiz emas. Chunki aholining aksariyati moddiy yetishmovchilikda yashaganligi sababli o`qish, bilim va hunar egallashda o`rtamiyona ekanliklari sir

emas edi. Shu ma'noda asrimiz boshlaridagi bir guruh ziyolilarning bosh maqsadi katta-kichikni birdaniga tarbiyalash, ularni qo'shimcha kechki maktablarda o'qitishning zaruriyligini anglash bo'ldi. Yangilik tarqatuvchilarning diqqat markazida ommaning bilim saviyasini oshirish, xususan, millat farzandlarining ongini o'stirish masalasi turganligi aniq. Binobarin, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Sadridin Ayniy, Hamza Hakimzoda singari ma'rifatchilar va ularning izdoshlaridan Elbek hamda Ramziylar xalqni mudroqlik, loqaydlikdan uyg'otish niyatida xayrli ishlarni amalga oshirdilar. Bu adiblarning yurt kelajagi bo'lmish bolalar va o'smirlarga jiddiy e'tiborlari xalqimiz tarixining alohida sahifalarini tashkil qiladi. Ularning yoshlar taqdiri, hayotiy muammolarni ifodalovchi maqolalari esa tom ma'nodagi bolalarga oid publitsistikaga qo'yilgan tamal toshi edi.

Binobarin, milliy tildagi dastlabki nashrlar qator qiyinchiliklarga qaramay, yurt taqdiri, kelajagi - bolalarga munosabatni ham isloh qildi. Buning bosh sababi millat bolalarini, avvalo, ma'nan yetuk qilib tarbiyalash dolzarb masala hisoblangan. Dastlabki matbuot namunalari dayoq yoshlar hayoti, ta'lim va tarbiyasi muammolari alohida mavzuga aylangan. Bu tarzda maqolalarning aksariyatida umumvoqelik zuhuroti yetakchilik qiladi. Mualliflar har bir ongli, xat-savodli kishiga murojaat qilar ekanlar, goh bevosita ota-onalar (kattalar)ning o'ziga, ba'zan esa millat farzandlari (bolalar)ga qarata fikr bildirishgan.

Darhaqiqat, mumtoz va milliy uyg'onish davri adabiyotimiz an'analari o'ziga xos yo'sinda davom ettirgan islohotchi pedagog va adiblar jamiyatning bolalikka munosabati masalasiga alohida e'tibor qarata oldilar va bu natijada bolalar va o'smirlar olamidani hikoya qiluvchi publitsistik maqolalar ta'sirida yoshlarga ixtisoslashgan davriy nashrlarni barpo qilish, shu zaylda maxsus ijod turiga yo'l ochilishini to'la ta'minladi.

"Ko'p asrlik o'zbek adabiyoti tarixida, - deb yozadi professor N.Karimov,- XX asr adabiyoti alohida ahamiyatga ega. Milliy uyg'onish adabiyoti yoki jadid adabiyoti atamallari bilan tilga olinib kelayotgan bu davr, avvalo, Mahmudxo'ja Behbudiy, Fitrat, Hamza, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon singari o'lmas ijodkorlarning nomlari bilan bog'liq. Bu ulug' zotlar, birinchi navbatda, shoir yoki yozuvchi bo'lganlari holda XIX asr oxiri-XX asr boshlarida vujudga kelgan yangi ta'lim tizimi, milliy matbuot va teatr san'atiga ham asos soldilar." [4] Darhaqiqat, yuqorida olim zikr etgan allomalar serqirra adib, islohotchi ma'rifatparvar, ta'bir joiz bo'lsa, o'zbek bolalar adabiyoti uchun ham hissa qo'shgan ilg'or ziyolilari edi. Muhimi esa ular ham aynan Milliy uyg'onish harakati namoyandalari sifatida butun diqqatlarini boshlang'ich maktablar ta'lim tizimini, sifati va samaradorligini oshirishga qaratgan edilar. Dunyoviy bilimlar hamda rivojlangan mamlakatlarning ta'lim tizimidagi yangiliklardan keng foydalanish asosiy strategiya hisoblangan. Shu nuqtayi nazardan yondashilsa, Yangi O'zbekistondagi Uchinchi Renessans poydevori baayni maktablar, xususan, boshlang'ich ta'lim sifati va samaradorligini oshirishdan boshlanishi bejiz emasligi anglashiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Абдуазизова Н. Туркистон матбуоти тарихи (1870-1917). – Т.: Академия, 2000
2. Бехбудий М. Таҳсил ойи // Самарқанд. – 1913. - № 41. - 3 сент
3. Жалолов А., Ўзганбоев Ҳ. Ўзбек маърифатпарварлик адабиётининг тараққиётида вақтли матбуотнинг ўрни. – Т.: Фан, 1990;
4. Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. Т.: Ўзбекистон, 2008.
5. Ризаев Ш. Жаҳид драмаси. – Т.: Шарқ, 1997;
6. Рамзий М. Яна бир муҳим юмуш // Маориф ва ўқитувчи. – 1928. - № 12.
7. Элбек. Тил // Иштирокиюн. - 1920. - 21 март.
8. Элбек. Тўдалар ҳам мактаблар // Иштирокиюн. – 1920. - № 103 (март).
9. Қосимов Б., Долимов У. Маърифат даргалари. – Т.: Ўқитувчи, 1990;
10. Қосимов Б. Жаҳидчилик / Миллий уйғониш. – Т., 1993;
1. Jamilova B.S. Basics of Uzbek Children's Reading. TEST Engineering & Management// <http://www.testmagzine.biz/index.php/testmagzine>
2. **Bashorat Jamilova . Description of the spirit of teenagers in uzbek children's prose . MIDDLE EUROPEAN SCIENTIFIC BULLETIN ISSN 2694-9970** <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/134>
3. <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/134/136> 13. Жамилова, Башорат. Сюжет и его творческая трактовка // Современная филология : материалы II Междунар. науч. конф. (г. Уфа, январь 2013 г.). — Т. 0. — Уфа : Лето, 2013. — С. 1-2. — URL: <https://moluch.ru/conf/phil/archive/78/3286/> (дата обращения: 19.01.2021).

4. 14. Жамилова, Башорат. **Трактовка и формы выражения экологического воспитания в произведениях для детей**. Сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума Том. 2 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37532655&selid=37532696>
6. 15. J.B. Sattorovna, K.M. Yusufvna, *Comparative interpretation of the characters in English and Uzbek novels*// *Journal of Contemporary Issues in Business and Government* Vol. 27, No. 2, P-ISSN: 2204-1990; E-ISSN: 1323-6903 DOI: 10.47750/cibg.2021.27.02.169 https://cibg.org.au/pdf_9590_701e7944884828c1c310590fcc9873fa.html
7. 16. Jamilova B.S. and Qahhorova M.Y. *Bolalar detective nasrida o'smirlar ruhiyati tasviri*// *International scientific methodical journal*, ISSN 2181-1709(P), 2181-17.(E) , 2020,1. <http://interscience.uz/>

UMUMMILLIY VA UMUMMADANIY QADRIYATLARNING ZAMONAVIY TA'LIMDAGI O'RNINI

DOI: 10.53885/edinres.2021.14.37.014

Djurayev Dusmurod Uralovich
O`zDJTU Pedagogika va psixologiya
kafedrasini mudiri, p.f.d.

Annotasiya: *Maqolada xalqlarning tarixiy xotirasiga, o'qitish va oilaviy ta'limning milliy tajribasiga tayanmasdan, mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olmagan holda, zamonaviy ta'lim modelini yaratish mumkin emasligi muhokama qilinadi. Millatlararo muloqot etikasini tarbiyalashning boshlang'ich nuqtasi bolalarda mamlakatimiz va butun sayyoramiz aholisining milliy xilma -xilligiga ijobiy hissiy munosabatni shakllantirish bo'lishi kerakligi talqin qilinadi.*

Kalit so'zlar: *zamonaviy ta'lim, milliy madaniyat, mintaq, millatlararo munosabatlar, bola tarbiyasi, boshlang'ich ta'lim, tajriba.*

Аннотация: *В статье обсуждается, что модель современного образования не может быть создана без учета региональных особенностей, без опоры на историческую память народов, на национальный опыт обучения и семейного воспитания. Исходным моментом воспитания этики межнационального общения должно стать формирование у детей позитивного эмоционального отношения к национальному многообразию населения нашей страны и всей планеты.*

Ключевые слова: *современное образование, национальная культура, регион, межнациональные отношения, воспитание детей, начальное образование, опыт.*

Annotation: *The article discusses that the model of modern education cannot be created without taking into account regional characteristics, without relying on the historical memory of peoples, on the national experience of teaching and family education. The starting point for the upbringing of the ethics of interethnic communication should be the formation of a positive emotional attitude in children to the national diversity of the population of our country and the entire planet.*

Key words: *modern education, national culture, region, interethnic relations, parenting, primary education, experience.*

Kelayotgan uchinchi ming yillikka jahon hamjamiyatining, mavjud jahon tartibining global o'zgarishi, jamiyatning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy sohalaridagi o'zgarishlar, xalqlar va madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning kengayishi hamroh bo'ladi. Bugungi kunda madaniyatlararo o'zaro ta'sirga kirmaydigan va boshqa xalqlar madaniyatiga ta'sir qilmaydigan etnik jamoalarni topish qiyin. Bu kabi integratsiya madaniy almashinuvning tez o'sishiga va to'g'ridan-to'g'ri xalqaro aloqalarning jadallashuviga olib keladi.

Globallashtirish va madaniyatlararo o'zaro ta'sirning kengayishi esa, milliy xususiyatlar, madaniy tafovutlar va shu bilan birga, madaniyatlararo o'zaro ta'sir va turli mamlakatlar xalqlarining xalqaro munosabatlar doirasida integratsiyasini tahlil qilishni taqozo etadi.

Bugunda dunyo iqtisodiyoti yaqinlashib kelayotgan global raqamlashtirish va robotlashtirishga faol tayyorgarlik ko'rmoqda, bu esa mutlaqo boshqa ko'nikmalarni va inson kapitalining ancha yuqori darajasini talab qiladi. Shu boisdan O'zbekiston va Markaziy Osiyoning boshqa davlatlari yosh avlodning hayotda muvaffaqiyat qozonishiga yordam beradigan bilim va ko'nikmalarni berish uchun qulay sharoitlar yaratishi, ta'lim sifatini oshirish imkoniyatini qo'ldan boy bermasligi o'ta muhimdir. Ayniqsa,

respublikamizda joriy etilgan uzluksiz ta'lim tizimining asosiy bo'g'inlaridan hisoblangan boshlang'ich ta'lim jarayonini sifatli tashkil etish ta'limning keyingi bosqichlari uchun katta ahamiyatga ega.

Zamonaviy globallashtirish jarayonlari va undan keyingi migratsiya va immigratsion oqimlar zamonaviy hayot tizimining muhim va haqiqiy muammosiga aylanib, ijtimoiy hayotning barcha sohalariga ta'sir ko'rsatdi. Ammo globallashtirish jarayoni nafaqat ijobiy, balki salbiy oqibatlarga olib keladi, bu erda etnik millatlararo nizolarni salbiy holatlarga kiritish mumkin, bu odatiy ijtimoiy, kasbiy faoliyatni va hayot sifatini yomonlashtiradigan boshqa muhim tadbirlarni yo'q qilishga olib keladi.

Zamonaviy ta'lim modelini mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olmasdan, xalqlarning tarixiy xotirasiga, milliy ta'lim va oilaviy ta'lim tajribasiga tayanmasdan yaratish mumkin emas. Ko'p mamlakatlar olimlari doimo millatlararo muloqotning murakkab va ko'p qirrali muammolari bilan qiziqishgan. Ijtimoiy fanda bu muammoning turli jihatlari (ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-siyosiy, sotsiologik, lingvistik va boshqalar) mavjud bo'lib ular olimlarning doimiy tadqiqot ob'ektiga aylangan.

Madaniyatlararo muloqot turli madaniyatli bolalar o'rtasidagi shaxslararo muloqotni, shuningdek madaniy aloqalarni nazarda tutadi. Bunday muloqot jarayonida bolalarning milliy o'ziga xosligini shakllantirish va boyitish sodir bo'ladi.

Millatlararo muloqot etikasini tarbiyalashning boshlang'ich nuqtasi bolalarda mamlakatimiz va butun sayyoramiz aholisining milliy xilma-xilligiga, inson tillarining xilma-xilligiga ijobiy hissiy munosabatni shakllantirish bo'lishi kerak.

Ma'lumki, ta'lim jarayoni yoshning o'ziga xosligini (5-10 yosh), bolalarning yoshi va psixologik xususiyatlariga ko'proq mos keladigan millatlararo ta'limning bunday vositalarini va usullarini tanlashni nazarda tutadi. Bunda shubhasiz o'qituvchining qarashlari va e'tiqodi ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi. Etnik o'zini-o'zi anglashning etarlicha ijobiy shakli bo'lgan o'qituvchilar tomonidan o'qitilgan, tarbiyalangan bolalar mikro-jamiyatga yaxshiroq moslashgan, ularning xatti-harakatlari boshqalar bilan o'zaro munosabatlarning moslashuvchan va uyg'un usullari bilan ajralib turadi. O'qituvchining eng muhim vazifasi – bolalar ongida etnik munosabatlarning ijobiy imidjini yaratish. Ayni paytda, bunday tasvir ko'p millatli va ko'p madaniyatli jamiyatning muhim elementi hisoblanadi.

Ta'lim tizimi har xil turdagi salbiy ko'rinishlarni tuzatishga, shaxs uchun ham, jamiyat uchun ham ma'qul bo'lgan qadriyat yo'nalishlarini shakllantirish va tarqatish uchun sharoit yaratishga mo'ljallangan. Bugungi murakkab dunyomizda ijobiy faoliyat olib borish uchun farzandlarimizni madaniy tafovutlarni to'g'ri qabul qilishga va o'z madaniyatimizni yo'qotmasdan, "yod" madaniyatlar ta'siridan asrashimiz zarur.

Ko'p madaniyatli ta'lim bo'yicha tarbiyaviy ishda asosiy e'tibor hamkorlikka, muloqotga, faoliyatning ijodiy xususiyatiga, bolaning individual rivojlanishini qo'llab -quvvatlashga, himoya qilishga, unga mustaqil qarorlar qabul qilish uchun erkin, himoyalangan maydonni ta'minlashga qaratiladi. Bu kabi ta'limni amalga oshirish uchun shaxsni madaniy identifikatsiyalashda ijodiy ifoda etish shakllari va usullari mavjud.

Haqiqiy millatlararo muloqot, o'zaro muloqot va bolalar muloqotining madaniyati faqat har bir bolaning ma'naviy va axloqiy salohiyatini ochib berish, ijtimoiy va madaniy ijodkorlikda tajriba almashish, ideal g'oyalarni (erkinlik, adolat va tenglik erkinlik, adolat va tenglik) amalga oshirish asosida paydo bo'lishi mumkin. Zero, bu kabi ta'lim bolalarga xalqaro va milliy ta'limning kombinatsiyasini ta'minlashga mo'ljallanganligi bilan ajralib turadi.

Biz o'z onamizga, qarindoshlarimizga, yaqinlarimizga bo'lgan muhabbat orqali bolalarning turli millatlarga hamdardligini tarbiyalashdan boshlashimiz kerak. Masalan, do'stga sodiqlik va tabiatga muhabbat. Bu bilan biz do'st bo'lish istagini uyg'otamiz, axloqiy fazilatlarini ochib beramiz va turli millat vakillari orqali o'zga xalqlarga hurmatni kuchaytiramiz. Ijtimoiy muhitda bolalarga to'g'ri yo'l-yo'riq berish juda muhim. Yoshlar ongiga singdirishimiz kerakki, insonni millati emas, balki uning fe'l-atvori va harakatlariga qarab baholaydilar.

Bu kabi insonparvarlik g'oyalarning shakllanishi, chuqurlashishi va rivojlanishi har-xil faoliyat turlarida sodir bo'ladi. Masalan: o'yin, vizual, bo'sh vaqtlarda, o'qituvchining taklifi va bolalar tashabbusi bilan.

O'z tengdoshlariga nafaqat o'zlariga, balki boshqa millatlarga, maktabgacha yoshdagi va boshlang'ich maktab o'quvchilariga bo'lgan qiziqish va hamdardlikdan tashqari, do'stlik, turli millat vakillariga hurmat, millatlararo muloqot etikasini, turli madaniyatlarning jozibasini va yod xislatlarini to'g'ri munosabatda bo'lishni tarbiyalash zarur.

Miyaning asosiy funksiyalari bolalarda tug'ilishdan oldin ham shakllana boshlaydi va bu jarayon 5 yoshgacha davom etadi. Bu vaqtda miyaning ma'lum ko'nikmalarni o'rganish qobiliyati eng yuqori darajaga etadi, yosh ulg'ayishi bilan u asta-sekin kamayadi. Bu imkoniyatni qo'ldan boy berish bolalarda yangi ko'nikmalarni o'rganishni qiyinlashtiradi.

5 yoshgacha bo'lgan bolalar ichida to'yib ovqatlanmagan, qomatlari past, ota-onalarning e'tiboridan va rivojlanish rag'batidan mahrum bo'lganlar, maktabda yomon o'qishadi va katta bo'lgach, kamroq pul topishadi. Ya'ni, kambag'al oilalar farzandlari hech qachon qashshoqlik doirasidan chiqish imkoniyatiga ega bo'lmaydi. Shu bois, yosh avlodga erta sarmoya kiritish inson aql-zakovati va ko'nikmalarini rivojlantirish va yuqori inson kapitalini rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karapetyan (Arutunyan) E.L. Воспитание культуры межнационального общения дошкольников и младших школьников, М. 2018.

2. Asipova N.A. Общение школьников в многонациональной среде // Советская педагогика – 1991 - № 12, с. 12-17.

МЕСТО, ЗНАЧЕНИЕ И СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УЧЕБНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

(на примере узбекских, корейских и американских)

DOI: 10.53885/edinres.2021.18.56.015

Саидова М.М.

магистр БухГУ

Ключевые слова: школьный учебник, образовательная система, передовой опыт, дневник читателя, мировые эталоны, интегрированные предметы, учебник-рабочая тетрадь.

Key words: school textbook, educational system, advanced experience, reader's diary, world standards, integrated subjects, workbook.

Аннотация. Данная статья посвящается анализу учебников и работ стран Южной Кореи, Амирики и Узбекистана в процессе и после букварного периода. Указываются схожести и отличительные черты учебников младшей школы, их особенности и уникальность.

Annotation. This article is devoted to the analysis of textbooks and works of the countries of South Korea, USA and Uzbekistan during and after the ABC period. The similarities and distinctive features of primary school textbooks, their features and uniqueness are indicated.

Каждая страна имеет своеобразные виды школных учебников для начального образования. Учебник играет важную и центральную роль в образовательном процессе, особенно в начальной школе. Начиная с внешних характеристик (форма, цвет, размер) до внутренних (содержание, виды задач, иллюстрации) – каждое из них прямо или косвенно влияют на усвоение любых знаний учеников младшей школы. Учебники, по правилу, составляются в соответствии их возрастными особенностями, то есть более яркими, красочными и увлекательными, а также одновременно познавательными. Именно это является эталоном для всех развитых образовательных систем мира.

Стоит отметить, что у нас для этого периода отведены отдельные учебники, как “Букварь” и “Пропись”, и только после окончания их дети начинают работать с книгой “Русский язык”, который используется за целый учебный год, что характерно для всех видов учебников в узбекской системе образования, вместе с заведенной тетрадью для этого предмета. А в Южной Корее для каждой четверти (1ая четверть – весна, лето и 2ая – осень, зима) отводятся отдельные книги, где учебники для Родного языка составляют 3 штуки за каждую четверть. Из них двое - разделенное на две части учебник “Родного языка” (국어(куго). 1-1.가(ка), 1-1.나(на)) – своеобразный микс наших учебников как “Русский язык” и “Чтение”, а также идет параллельно третья книга под названием “Работа над родным языком” (국어 활동(куго хвалдонг).1-1) в качестве рабочей тетради и выполнения домашнего задания. Примечательно, что ни в Южной Корее, ни в Америке в начальной школе дети не заводят тетрадей. Если корейские дети уже имеют готовую тетрадь в виде книги, то американские дети все домашние задания получают либо на листочках в распечатанном на принтере виде, либо также в рабочих тетрадах. Тетради эти

большого формата, как журналы, а в большинстве заданий, особенно в младших классах, надо только поставить галочку у правильного ответа, как в тесте.

Метод копирования при обучении букв используется во всех школьных системах, но они отличаются формами его использования. В Узбекистане часто можно встретить обведение буквы над слабовыраженным очертанием, в Америке существует такой же стиль в сопровождении заданий, в которых надо составить слова из букв, вырезанных в журналах, газетах и открытках, а в Южной Корее используется многоразовый прозрачный лист, сделанный из легкоочищаемого материала при стирании. Последнее дает возможность ученику повторить операцию написания букв сколько понадобится, не создавая беспорядок вокруг рабочего стола, пока ребенок не научится правильно и красиво писать.

Общая черта у книг американских и корейских начальных школах это то, что в них меньше слов и больше иллюстраций, в отличие от отечественных. Главное отличие первых от последнего заключается в подаче материала. Листая учебники младшей школы Южной Кореи и Америки можно заметить, что они имеют наиболее игровой уклон группового характера: огромное количество развлекательных заданий на развитие их воображения, создание и укрепление чувства быть частью общества и ответственности перед каждым его членом и последствия своих поступков, развитие самостоятельности в учебе и в жизни, что не сильно выражается в отечественных учебниках, полных письменных заданий с нечасто встречающимися рисунками даже со скамьи первого класса. Учитывая, что ученики младшего возраста более восприимчивы к усвоению знаний когда они заинтересованы в нем, желательно чтобы и отечественные книги преобладали красочными элементами, играми и может даже песнями, чтобы они сами захотели открывать книгу и работать с ней.

Уроки чтения также имеют свои особенности, так в Америке каждую неделю ученикам раздаются конверты с книгами для чтения (Just Riding Book Bag). Все они индивидуальные, отобранные учителем под уровень чтения каждого ученика. К книгам прилагается список Reading Log, где ребенок должен записать прочитанную книгу по дням недели, отметить, кто читал буквами: S – читал кто-то ему, H – читал с чьей-то помощью, M – читал самостоятельно. И нужно закрасить звезды – время, которое он потратил на прочтение (одна звезда – 5 минут чтения). В узбекских школах не заводят подобные читательские дневники, а зря, ведь это очень дисциплинирует учеников, и они точно читают заданные книги, а не отлынивают, тем более в Reading Log каждый ребенок стремится заполнить графу "читал сам", а значит, быстрее учится читать и старается посостязаться в этом со своими одноклассниками. Уроки чтения в первом классе проходят увлекательно. Дети сидят не за партами, а на ковре и слушают учителя, который читает книгу, показывает иллюстрации, объясняет сложные слова.

А также ученикам предлагается заполнить ещё один своеобразный дневник читателя WEB Journal, куда ребенок должен написать несколько предложений о прочитанной книге (как сочинение) и нарисовать иллюстрацию. В корейской школе используется иной подход: после прочтения каждого рассказа используются различные методы, начиная с ролевых игр до инсценирования, наглядность которых ученики могут найти в конце книги в разделе 붙침 (путчим – приклеивание). Это необычный раздел книги в качестве приложения, состоящий из рисунков и иллюстраций разного рода, сортированных по темам: 손가락 인형 (пальчиковые куклы), 말판 자료와 주사위 (игровое поле и кости), 그늘진 그림 (теневого рисунок) и разные самоприклеивающиеся карточки.

Можно заключить, что создание учебников для начальной школы на основе международных передовых опытов является требованием новой образовательной эпохи.

Использованная литература:

1. Чудо-прописям: Кн. для учителя / В.А. Илюхина. – М.: Просвещение, 2002.
2. Обучение грамоте. Методическое пособие с поурочными разработками. 1 класс: пособие для учителей общеобразоват. учреждений / В.Г. Горецкий, Н.М. Белянкова. – М.: Просвещение, 2012.
3. <https://m.blog.naver.com/reginaayun/221859596563>
4. https://zen.yandex.ru/media/zametki_v_slinge/chto-prohodiat-deti-v-1-klasse-v-amerikanskoi-shkole-neobychnye-domashnie-zadaniia-i-fishki-kotorye-ia-by-ispolzovala-s-uchenikami-60caf501152cc52dee03342b

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ИНДИВИДУАЛЛАШТИРИШ: МУАММО ВА УНИНГ ЕЧИМ ЙЎЛЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.48.47.016

*Гулямов Д. Р., п.ф.н., доцент,
ЎзР. Фанлар академияси Навоий бўлими*

Ҳозирги пайтда узлуксиз таълим тизими олдида турган, стратегик аҳамиятга эга бўлган масалалардан бири – янгича таълимни шакллантириш ва ҳалқаро таълим муҳитини яратиш бўлиб, ушбу масала республикаимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан имзоланган бир қатор директив ҳужжатларда ўз аксини топган. Мазкур ҳужжатларда таълим муассасаларини замонавий ўқув-методик материаллар ва бадиий адабиётлар билан тўлдириш, соҳага малакали педагог ва бошқарув кадрларини жалб қилиш, ўқитиш методикасини такомиллаштириш, таълим-тарбия жараёнига индивидуаллаштириш тамойилларини босқичма-босқич татбиқ этиш ҳамда олий таълимнинг илғор стандартларини жорий этиш, жумладан ўқув дастурларида назарий билим олишга йўналтирилган таълимдан амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим тизимига босқичма-босқич ўтиш масалаларига алоҳида урғу берилган.

Таълим муассасаларида ўқитиш ва тарбиялаш жараёнларига замонавий таълим дастурлари ва услубларини жорий қилиш, таълим олувчиларнинг ҳар томонлама ривожланишлари учун шароит яратиш ҳамда бу вазифаларни амалга ошириш учун педагог ва мутахассисларнинг касбий компетентлигини ошириш талаб қилинади [Мирзиёев, 2017: 16].

Болаларни ўқитиш жараёнида улар намоён қиладиган индивидуаллик нимага боғлиқ? Болаларнинг индивидуаллигини қайси жиҳатлар белгилайди?

Таълим тизими тараққий этган давлатлар (Англия, Франция, АҚШ, Япония, Россия)да когнитив нейрология - нейропедагогика фани мустақил фан соҳаси сифатида шаклланаётган бўлиб, бу фан “инсонга қандай таълим бериш керак?” деган оддий, бироқ ўта муҳим саволга жавоб топишда салмоқли ижобий натижалар бермоқда. Хусусан, М.Г.Газзанига, Eric R.Kandel, Randall C.O'Reilly ва Yuko Munakata, В.Д.Еремеева ва Т.П.Хризман, А.В.Цветков 10бош мия таркибий қисмлари ва тизимларининг ривожланиши базавий нейробиологик қонуниятларга бўйсуниб, конкрет ижтимоий шароитлардагина фаоллашишини аниқлаганлар. Юқорида номи келтирилган олимлар, мазкур муаммонинг рационал ечим йўли сифатида, болаларни тарбиялаш ва ўқитиш жараёнида нафақат бола шахсининг, балки унинг бош мия фаолияти ташкил этилишининг ўзига ҳосликларини ҳисобга олиш зарурлигига қаратиш муҳим аҳамиятга эга эканлигини исботлаганлар. Бола психикасини ёш даврлари бўйича ривожланиши бош миясининг ўсиши ва шаклланиши билан бевосита боғлиқ. Бироқ, ушбу жараёнга нотўғри таъсир ўтказилиши боланинг психик ривожланишига салбий таъсир кўрсатиши аниқланган. 10

Индивидуаллик бош мия фаолиятининг ташкил этилиши – яримшарларнинг қайси бири инсон ҳаёти фаолиятида етакчи аҳамиятга эга эканлиги билан узвий боғлиқ. Чунки, мураккаб когнитив жараёнларда ҳар иккала яримшар иштирок этса-да, ҳар бир яримшар бир-бирига ўхшамаган ўз тили ва белгилари ёрдамида маълумотларни қабул қилиш ва ўзлаштиришда турли белгилар тизими ҳамда англаш стратегияларидан фойдаланиши билан бир-биридан фарқ қилади. Яримшарнинг синхрон ишлаши инсон бош мияси фаолияти самарадорлигини сезиларли даражада ошириш имконини беради [Еремеева ва бошқ., 2001: 20-23].

Таълим муассасаларида инновацион таълим муҳитини ташкил этишда қуйидаги ҳолатларга эътибор қаратилиши тавсия қилинади:

– Ҳар бир инсоннинг таълим олиш, атроф-муҳитни тушуниш ва тафаккур қилиш жараёнлари турлича кечади.

– Таълим жараёнини режалаштириш ва ташкил қилишда ҳар бир индивид бош мия яримшарлари фаолиятининг ўзига ҳосликларини ҳисобга олиш таълим жараёни самарадорлигини сезиларли даражада оширади.

– Таълим олувчиларнинг бош мия яримшарлари латераллигини ҳисобга олиш уларни машғулотлар жараёнида маълумотларини онгли равишда ўзлаштиришида юқори даражада самара беради.

– Чапақайлик муаммоси. Чапақайлик чап яримшаридаги етишмовчилик натижасида келиб чиқиб, ўнг яримшарда компенсаторли фаолликни оширишга олиб келади.

– Гендер фарқлар. Турли жинсдаги болалар психикасидаги фарқ уларнинг хулқ-атворларида ҳаётининг биринчи йилиданок намоён бўлиб, бу ҳодиса бош мия яримшарлар функционал ассиметрияси билан боғлиқ.

– Бош миясининг оптимал фаолияти – инсон организми функционал тизимининг бир қисми бўлиб, тўғридан тўғри ва акс боғланиши барча физиологик жараёнлар каби мукамал. Унинг негизи эса, асосан, она саломатлиги даражасига, боланинг озикланишга, риволаниш даражасига ҳамда илмий асосланган узлуксиз таълим-тарбияга боғлиқ.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, таълим-тарбия жараёнида болалар психикасидаги мана шундай ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олиш уларга таълим ва тарбия бериш самарадорлигини оширишдаги муҳим омиллардан бири, деб эътироф этиш мумкин.

Хўш, ўқитишни қандай қилиб бошланғич синф ўқувчиларининг индивидуаллигига йўналтириш мумкин?

Болаларни ўқитиш жараёнига бош мияси ташкил этилишининг ўзига хосликлари нуқтаи назаридан ёндашиш – индивидуал йўналтирилган таълимни ташкил этиш имконини беради. Бунинг учун ўқитувчилар бола шахсини ҳар томонлама ва чуқур билишлари, унинг психофизиологик хусусиятлари билан бир қаторда нейрологик имкониятлари ҳамда жиҳатларини ҳисобга олишлари керак бўлади. Шунинг учун болаларни ўқитишда эътибор қаратилиши керак бўлган яна бир муҳим жиҳат – мазкур жараённи боланинг идивидуаллигига, бош мия фаолиятини ташкил этилиши ва идрок механизмларининг ўзига хосликларини ҳисобга олинишига йўналтиришдир.

Шу билан бирга, таълим жараёнини ташкил этишда болаларнинг гендер фарқларини ҳам ҳисобга олиш зарур. Тўғри, болалар физиологиясидаги фарқнинг ривожланишига улғайиш давомида ижтимоий муҳитнинг уларга бўлган муносабати ҳам таъсир қилади. Масалан, болалар фаолиятини баҳолашда ўғил болалар учун баҳо мазмунининг муҳимлигини, қизлар учун эса эмоционал мулоқот – уларни ким ва қандай баҳолаши асосий аҳамиятга эга эканлигини кўрсатиш мумкин [Еремеева ва бошқ., 2001; Гулямов, 2018; Gulyamov et al., 2020].

Таълим жараёнини самарали ташкил этиш учун қуйидаги дидактик шартларнинг бажарилиши мақсадга мувофиқ:

1) таълим жараёнини ташкил этишда бола шахсини ҳар томонлама ва чуқур ўрганиш, бош мия фаолияти ташкил этилиш механизмларини ҳисобга олиш;

2) таълим жараёнини нафақат бола шахсига, балки унинг индивидуаллигига йўналтирилишини таъминлаш;

3) ўқитиш методлари ва дидактик топшириқларни болаларнинг психик ривожланиши, ёш даврлари ва гендер фарқларини ҳисобга олиб дифференциаллаш;

4) дидактик топшириқларни танлашда, болаларнинг психик функциялари фаол ривожланишда давом этаётганлигини ҳисобга олиб, топшириқларни кичик гуруҳларда бажара олишлари мумкин бўлган даражада мураккаб бўлиши.

Шундай қилиб, болалар психикасининг ёш даврлари бўйича ривожланиши бош миясининг ўсиши ва шаклланиши билан бевосита боғлиқлигини ҳисобга олиб ташкил этиш - уларни ижтимоий, ақлий ва интеллектуал ривожланиш жараёнларини жадаллаштириш, маълумотларни тушуниб ва қизиқиб ўзлаштириш, табиат ва жамиятга оид тасаввурларини тартибга солиш ва тўғри шакллантириш ҳамда психик ривожланишларида сифат ўзгаришлар рўй бериши билан бирга ижодий тафаккур, қобилиятлар ва истеъдодни эрта аниқлаб, уларни мақсадли ривожлантириш муаммолари ҳал этилади. Бошланғич синф ўқитувчилари ушбу билимларни болаларни ўқитиш жараёнида самарали қўллашлари учун ҳар бир боладаги шу ўзига хос ва “нафис” бетакрорликни нейропедагогик диагностика методлари воситасида аниқлай олишлари ва маълумотларни ўзлаштириш механизмларини ҳисобга олиб амалий фаолиятларини ташкил этишлари керак бўлади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

3. *Мирзиёев, 2017* - Мирзиёев Ш.М. Буюк келажимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. –Тошкент: “Ўзбекистан”, 2017. – Б.163.
4. *Гулямов ва бошқ., 2018* - Гулямов Д.Р., Каланходжаева К.Б. К вопросу учета особенностей межполушарной функциональной асимметрии мозга обучающихся в учебном процессе / Ж. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. № 11, 2018. – С.38-43..
5. *Gulyamov et al., 2020a* - Gulyamov Dj.R., Nurboyev Q.M., Mirzayev A.U., Kalankhodzhaeva K.B. Organization of the educational process taking into account the functional asymmetry of the brain of students as a factor of the development of thinking creativity / Palarch's Journal Of Archaeology Of Egypt / Egyptology 17(6).
6. *Еремеева ва бошқ., 2001* - Еремеева В.Д., Хризман Т.П. Мальчики и девочки – два разных мира. Нейропсихологи – учителям, воспитателям, родителям, школьным психологам. – Санкт-Петербург, 2001.
7. *Сиротюк, 2003* - Сиротюк А.Л. Нейропсихологическое и психофизиологическое сопровождение обучения. – Москва: «ТЦ СФЕРА», 2003. — 288 с.
8. *Kandel, 2006* - Eric R. Kandel. In Search Of Memory The Emergence of a New Science of Mind Copyright, 2006.
9. *Gazzaniga, 2009* - Gazzaniga M.G. The Cognitive Neurosciences / A Bradford Book The Mit Press Cambridge, Massachusetts London, England/ 2009. Massachusetts Institute Of Technology
10. *O'Reilly et al., 2000* - Randall C. O'Reilly and Yuko Munakata. Computational Explorations in Cognitive Neuroscience. – 503 p.
11. *Цветков, 2017* - Цветков А.В. Нейропедагогика для учителей: как обучать по законам работы мозга. – М.: Издательство “Спорт и Культура, - 2000”, 2017.

**RAQAMLI TA'LIM SHAROITIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA
TANQIDIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING MUHIM JIHATLARI**

DOI: 10.53885/edinres.2021.22.42.017

Akramova G.R., *Boshlang'ich ta'lim nazariyasi
kafedrası dotsenti, p.f.n, BuxDU*

Raqamli texnologiyalarning hayotimizga shiddat bilan kirib kelishi insoniyatning yashash tarzi, sharoitini butunlay yangicha darajada o'zgartirib yubormoqda. Ulardan ham kundalik ishlarida ham ishlab chiqarishda foydalanish insoniyatni to'rtinchi sanoat inqilobiga olib keldi. Raqamli inqilobga asoslangan bu sanoat inqilobi aqlli tizimlar tomonidan boshqariluvchi avtomatlashtirilgan ishlab chiqarishga butunlay o'tish deganidir. Bunday sanoat inqilobi sharoitida endi nafaqat raqamli texnologiyalardan foydalanuvchi balki ularni ishlab chiqaruvchi yuqori malakali mutaxassislarni yetishtirish masalasi butun dunyo oldidagi muammolardan biridir. Albatta bunday jarayon bilan to'qnash kelgan har qanday jamiyat uchun raqamli dunyoni boshqara oladigan, raqamli iqtisodiyotni rivojlantira oladigan kelajak mutaxassislarini tayyorlash ustuvor masalalardan biridir. Yurtimizda ham raqamli bilimlarga, tafakkurga ega, strategik fikrlay oladigan, zamonaviy bilim va tajribalar, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalash ustuvor yo'nalishlardan biridir. Bu masala ta'lim-tarbiya sohasiga katta mas'uliyat yuklaydi.

Yillar davomida kompyuter bilan ishlash usullari inson fikrlash jarayonlariga, ya'ni tafakkuriga ta'sir etayotganini XX asrning ikkinchi yarmida psixologlar tomonidan aniqlangan. Zamonaviy sharoitlarda, kompyuter texnologiyalari vositachiligida va ular tomonidan o'zgartirilgan aqliy faoliyat psixologik tadqiqotlarning yangi muhim ob'yekti - jamiyat tafakkurini o'rganishda sezilarli taraqqiyotni talab qiladi. Tafakkur psixologik jarayon sifatida muammoli vaziyat sharoitida boshlanadi. Kompyuterlarning yaratilishi va rivojlanishi turli tuman muammolar yechimining natijasidir. Ularda ishlash, ular uchun dasturlar tuzish va sun'iy intellekt yaratish jarayoni insonning kognitiv xususiyatlariga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmagan, albatta.

Pandemiya va sinovli kunlar tashvishlari bilan yurt taraqqiyotida juda muhim o'zgarishlar, kelajak yutuqlarimizga poydevor bo'lib xizmat qiladigan ta'lim sohasidagi islohotlar mohiyatini barchamiz ham to'la anglab yetayotganimiz yo'q.

Tanqidiy tafakkur bir nechta ma'nolarga ega. Ushbu tushunchalar fikrlashning rivojlanish bosqichlarini, tahlil qilish qobiliyatini, voqelikka munosabatini ifodalaydi. Bu o'qituvchiga, o'quvchilarning aqliy faoliyatini rag'batlantirish uchun tanqidiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyasida foydalanadigan texnikasi va vositalariga bog'liq. Tanqidiy tafakkur "baholash" va "o'z-o'zini baholash", "tanqidiylik" va "o'z-o'zini tanqid qilish", "isbotlash" va "rad etish", "tanqidiy tahlil" kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. Tanqidiy tafakkur madaniyati amalda qo'llaniladigan ishonchli dalillarning usullari va usullarini o'z ichiga oladi. Bularning barchasi shaxsni rivojlantirishga, o'quvchilar dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi.

Asosiy xatolar o'quvchilarning tanqidiy tafakkurga tayyor emasligidir. Sears va Parsons tanqidiy tafakkurni rivojlantirishda shakllanadigan fazilatlarini aniqladilar, ya'ni rejalashtirishga tayyorlik, egiluvchanlik, qat'iyatlik, xatolarini tuzatishga tayyorlik, o'z fikrlash jarayoni va o'zaro kelishuv yechimlarini izlashdan iborat. Rivojlangan tanqidiy tafakkur qobiliyatlari kerakli natijaga erishishga imkon beradi. Buning uchun har bir bosqichda tanqidiy tafakkurning ma'lum qobiliyatlari rivojlanib boradigan darsni semantik qismlarga ajratish zarurati tug'iladi. Bu, o'z navbatida, darsga foydali ta'sir ko'rsatadi, chunki o'qituvchi hozirgi paytda qanday ko'nikmalar va texnikalar bilan shug'ullanayotganini ko'radi. Bu ulardan muntazam foydalanishni talab qiladi. Darsda olingan material, agar u darsda tushunilgan va ishlab chiqilgan bo'lsa, yaxshiroq esda qoladi va o'quvchilar uchun ham muhimdir. Fikrlashdagi asosiy mashq nutqdir, nutq esa o'z navbatida murakkab bilim faoliyatidir. Nutq paytida biz so'zlarni tanlaymiz, ularni grammatik jihatdan to'g'ri talaffuz qilishga harakat qilamiz. Aksincha, tinglovchi sifatida, ma'ruzachi nutqidan tinglovchi tomonidan qabul qilinadigan so'zlar ajratib olinadi va shu tariqa odam nima deb o'ylayotganini biladi. Fikrlay oladigan odam qanday qilib savol berishni biladi. Va bu, o'z navbatida, gapiruvchiga ham, tinglovchiga ham foydali ta'sir ko'rsatadi. Palinsar va Braun o'quvchilarga yetakchi savollar berilganda, ular yangi materiallarni yetakchi savollarsiz oddiy ma'ruzalardan ko'ra yaxshiroq singdirishini aniqladilar. Suhbat davomida qanday qilib to'g'ri savollar berishni o'rganish, o'quvchilar tomonidan matnni tushunishni aniqlash kerak. Agar o'quvchilar o'zlari savollar berib, ularga o'zlari javob berishsa, bu materialni o'zlashtirish va yodlashga foydali ta'sir ko'rsatadigan bo'lsa, bu jarayon yanada samarali bo'ladi. Jon Barelop quyidagi xususiyatlarni tavsiflaydi:

- muammolarni yechishga qodir;
- muammolarni hal qilishda talabchan;
- muammolarni boshqalar bilan hamkorlikda hal qilish;
- boshqalarni eshitishga qodir;
- yangi ma'lumotlarni qabul qilishga tayyor;
- har xil nuqtai nazardan ma'lumotni ko'rish;
- hodisalar orasidagi aloqalarni ko'rish;
- haqiqiy nuqtai nazardan farq qiladigan bo'lsa ham, turli xil qarashlarni qabul qilish;
- muammolarni hal qilishning bir necha variantlarini ko'rish;
- mantiqiy xulosalar chiqarish;
- o'z harakatlari va hissiyotlarini baholay oladi;
- yakuniy natijani qanday ko'rishni va keyingi maqsadlarni belgilashni biladi; - olingan ko'nikma va bilimlarni amalda qo'llash.

Zamonaviy dunyoda yashash, axborot oqimida harakat qilish va muvaffaqiyatli bo'lish ijtimoiy tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi. Ijtimoiy tanqidiy tafakkur - bu insonning jamiyat bilan o'zaro ta'siri, ijtimoiy voqelik haqidagi qarash va jamiyat g'oyasini qayta aniqlashga tayyorlikni o'z ichiga olgan ijtimoiy voqelikning dizayni shuningdek, ijtimoiy-tanqidiy tafakkur - bu ijtimoiy haqiqatni anglash qobiliyati va mavjud vaziyatdan chiqish yo'lini ko'rish, muhim hayotiy masalalarda asosli qarorlar qabul qilish. Ijtimoiy va tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga maktabdagi ijtimoiy fanlar darslari yordam beradi. Ular zamonaviy dunyoda talabalarning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bunday fikrlash bugungi ta'limning tamal toshiga aylanib bormoqda.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning erkin mushohada yuritishlari uchun, avvalambor motivatsiya bosqichining ahamiyati kattadir, unda yangi bilimlar, o'zi mustaqil tanlagan maqsad uchun intilish anchagina kuchli bo'ladi. Motivatsiya bosqichida faoliyatning bir nechta bilim beruvchi muhim turlari amalga oshiriladi. Birinchidan, kichik maktab yoshidagi o'quvchi mazkur mavzu to'g'risida bilganlarini tiklashda faol ishtirok etadi. Bu esa uni o'z bilimlarini tahlil qilishga va tez orada batafsil ko'rib chiqiladigan mavzu haqida o'ylashga majbur etadi.

O'quvchilar yangi bilimlarini oldin bilgan va tushunganlar kontekstida qabul qilsa, unda bilim o'zlashtirish darajasi yuqori bo'ladi. Agar axborot o'quvchiga oldingi bilimlar bilan bog'lanmasdan taqdim etilsa, u tez xotiradan yo'qoladi.

Ta'lim jarayoni - yangi bilimlarni avvaldan ma'lum bo'lgan axborot bilan bog'lash jarayoni ekan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yangi tasavvurlari ilgarigi bilimlari va tasavvurlari asosida kengayadi. O'quvchilarga ilgarigi bilim va tasavvurlarini sintez qilishga yordam berish didaktikada muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari yangi axborotni ongli, puxta tushunishlari va yangi ma'lumotga tanqidiy yondashishlari uchun ta'lim jarayonida faol qatnashishlari kerak. O'quvchi belgilangan maqsad asosida o'ylab, fikrlarini o'z so'zlari bilan ifodalash orqali faollashadi. Bilimlarni namoyish qilish (o'ziga va sherigiga) og'zaki yoki yozma nutq yordamida, faol fikrlash orqali sodir bo'ladi. Shunday qilib, o'quvchilarga yangi axborotni avval bilganlari bilan samarali bog'lashga imkoniyat yaratish, ularda tanqidiy fikrlashga o'rgatishga zamin tayyorlaydi.

Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishi o'quvchiga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- o'quvchilarning fikrlash jarayoni jadallashadi;
- o'quvchilar o'z oldilariga aniq maqsadlar qo'ya boshlaydilar hamda ushbu maqsadga erishish yo'llarini izlaydilar;
- o'quvchilar o'zaro bir-birlari bilan faol muloqotga kirishish ko'nikmasini egallay boshlaydilar;
- o'quvchilarda bilim olish, yangi axborotlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishlar ortadi;
- o'quv-biluv jarayonida o'quvchilarda faollik ta'minlanadi;
- o'quvchilarda ular orasida vujudga kelgan rangba-rang fikrlarni tinglash va mushohada qilish ishtiyoqi kuchayadi;
- o'quvchilarda o'z fikrlarini dadil bayon qilish ehtiyoji vujudga keladi;
- o'quvchilar egallagan bilim va tushunchalarini qayta ishlash, ular yordamida fikr ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarni "guruh-sinf-guruh" tizimida ishlashga o'rgatish yaxshi natija beradi, chunki ularning fikrlash jarayoni rivojlanadi. Bunda o'quvchilar faol o'quv pozitsiyasini egallashadi. Bularning hammasi shaxs o'zgarishiga olib keladi, bu esa mustahkam bilimga ega bo'lishning sharti hisoblanadi. O'quvchi muayyan ma'noda o'qituvchi rovida bo'lishi, o'qituvchi faoliyatining ayrim qismlarini bajarishi, unda sherikchilik hissiyatini o'stiradi.

O'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini tarkib toptirish uchun ularda ijodiy fikrlash malakalarini o'stirish zarur.

Nemis olimi M. Mauyermanning ta'kidlashicha: «Tanqidiy fikrlash – bu inson uchun fikrlashning tayanch nuqtasi, g'oyalar va axborotlar bilan o'zaro munosabatga kirishishning tabiiy usulidir. U dars va darsdan tashqari jarayonlarda sodir bo'ladigan faoliyat bo'lib, o'quvchiga axborotlarni qat'iy nazorat qilish imkonini beradi». Shunday qilib, o'quvchi axborotni bo'rttirib ko'rsatishi, qayta ko'rib chiqishi, uni o'ziga moslashtirishi yoki umuman qabul qilmasligi mumkin. Qachonki o'quvchilarda «Men bu bilimlardan qanday foydalanaman?», «Bu bilimlarni mening bilganlarim bilan orasidagi mutanosiblik qanday?», «Bu axborot foydalimi?», «Mening bu g'oyalarga munosabatim qanday?», «Bu axborotlar men uchun zarurmi yoki ahamiyatlimi?», «Bu g'oyalar ro'yobga chiqarilganda men va boshqalar uchun oqibati qanday bo'ladi?» kabi savollarga o'quvchilar javob topgandagina ularda tanqidiy fikrlash ko'nikmalari samarali shakllantiriladi.

Shunday qilib, tanqidiy fikrlash faollik bilan bog'liq jarayon ekanligini inobatga olsak, dars mobaynida o'qituvchi o'quvchilarni o'ylashga, fikr va ideallari bilan o'rtoqlashishga jalb qilishi, o'quv materialini taqdim qilishda motivatsiya bosqichidan foydalanishi zarur.

BADIIY ADABIYOT VOSITASIDA O'QUVCHILARNING NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.64.90.018

Sh.M.Istamova

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, BuxDU

Annotatsiya. Bu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy madaniyatini shakllantirishda badiiy adabiyotning o'rni va ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: nutq madaniyati, o'yin, savol-javob, suhbat, badiiy adabiyot, ilmiylik, izchillik

Badiiy adabiyot doimo taraqqiyotda bo'lganidek, nutq madaniyatini shakllantirish ham doimo o'quvchilarning ijodkorligini, mustaqilligini rivojlantiradi.

Badiiy adabiyotning ma'naviy, tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish, sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda qo'llash o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishda, nutq madaniyatini shakllantirishda samarali natijalar beradi.

O'quvchilar nutq madaniyatini shakllantirish, birinchidan, dars jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishiga, ikkinchidan, ta'lim mazmuniga va o'qituvchi-o'quvchi hamkorlik faoliyatiga bog'liq. Bunda o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyati, ijodkorligi, mas'uliyati, faolligi muhim ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan ushbu bob har bir darsdan o'qituvchi maqsadni aniq ko'ra bilishi, amalga oshiriladigan vazifalarni to'g'ri belgilab olishi, dars mashg'ulotlari mazmunining ilmiyligi, izchilligi va tarbiyaviy xarakteri, qiziqarliligi, ta'lim va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishi, bilimni kengaytirishi, yuksak hulqli kabi ko'nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilganligi bilan diqqatga loyiqdir. Munozara, o'yin yoki savol-javoblar, suhbat darslarini uyushtirilishi o'quvchilar nutq madaniyatini shakllantirish samaradorligini oshirishda muhimligi ko'rsatilgan.

O'qituvchi ifodali o'qish mashg'ulotini amalga oshirish jarayonida har bir badiiy asarning mohiyati, mazmuni, qahramonlarning ruhiy holati, yozuvchining personajlarga munosabati, manzara va narsalar tasvirini o'quvchilarga tushuntirishi maqsadga muvofiqdir. O'qituvchi asarning ruhidan kelib chiqqan holda alohida bo'limlarga ajratadi. Keyin esa har bir qismni qanday o'qish kerakligini belgilab, o'quvchilarning ifodali o'qishini tashkil etadi.

Ifodali o'qish o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish bilan birga, o'z navbatida, asar mazmunini o'rganishga, uni tahlil qilishga yordam beradi. Ifodali o'qish o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirishning metodi sifatida ahamiyatlidir.

Ifodali o'qish asosida o'quvchilar bilimi rivojlanib boradi. Ularda asarga havas va zavq uyg'onadi. Badiiy asarlardagi qahramonlarning shodligi va qayg'usi, mamnuniyati yoki noroziligi – umuman ruhiy holati, ichki kechinmasi ifodali o'qish orqali o'quvchiga yetkaziladi. Ifodali o'qishda ohangga, matndagi tinish belgilariga rioya qilish talab etiladi. She'r namunasini ifodali o'qishda uning ohangi belgilaydi.

She'rni o'qishda o'qituvchi qofiya tartibini ifodali ravishda ko'rsatib, har bir asarning o'ziga hos xususiyati va ruhini o'quvchilarga tushuntira olishi lozim.

Shunday qilib, ifodali o'qish mashg'ulotlari o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish bilan birga asar mazmuni tushunishlariga, matnda tasvirlangan voqea yoki ma'lum davr hayotini yaxshi bilib olishlariga, bilimlarining boyib borishiga katta yordam beradi.

Shuning uchun ham o'quvchilarda badiiy adabiyot asosida nutq madaniyatini shakllantirish maqsadida ifodali o'qish tanlovlari o'tkazadilar. Tanlov o'zbek yozuvchilarining Vatan, mehnat, tinchlik, do'stlik, qardoshlik mavzusidagi badiiy asarlarini ifodali o'qishga, mazmuni va g'oyasini yaxshiroq tushunishga bag'ishlanadi.

Ifodali o'qish tanlovida 3-4- sinf o'quvchilari ishtirok etishi maqsadga muvofiq. Ifodali o'qish tanloviga mutafakkirlar, xalq maqollaridan, yozuvchi, shoir va buyuk pedagoglarimizning «Bilim manbai bo'lgan kitobni sevingiz», «Kitobsiz aql-qanotsiz qush», «Kitoblar dengiz tubiga o'xshaydi» kabi hikmatli so'zlarini tanlab olish mumkin.

Albatta, ularning o'qishida va nutq madaniyatining shakllanishida quyidagilarga e'tibor berish lozim:

1. O'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish uchun badiiy asarlarni o'rganishga e'tibor berish;
2. O'quvchilarda nutq madaniyati to'g'risidagi bilim va tushunchalarini kengaytirish uchun o'qituvchi dars boshlashdan oldin kirish suhbatidan foydalanish;
3. Dars mavzusining nutq madaniyatini shakllantirish masalasiga oid jarayonlarini diafilmda ko'rsatish, magnitafonda eshittirish, ayrim materiallarni qisqa montajli kinolentalarida ko'rsatish;
4. Nutq madaniyatini shakllantiruvchi ko'rgazmali qurol, fotosuratlardan foydalanish;
5. Darsda o'quvchilarga mavzu mazmunidan kelib chiqqan holda nutq madaniyatini shakllantirishga oid savollar tuzdirish;
6. Darslarda o'quvchilarga nutq madaniyatini shakllantiruvchi misollar topishni o'rgatish;
7. O'quvchilarda nutq madaniyati to'g'risidagi bilim va tushunchalarni kengaytiruvchi darslar o'tkazish;

8. Nutq madaniyatini shakllantirish masalasida o`qituvchilar usulini o`rganish va pedagogik jihatdan tayyorgarlik ko`rib borishlari uchun zarur manbaalar bilan ta`minlash kabilar maqsadga muvofiqdir.

Boshlang`ich ta`limda badiiy adabiyotdan o`quv-tarbiyaviy ishlarda to`g`ri foydalanishning samaradorligi o`qituvchining bilim saviyasiga, uning ixtisoslik bilim darajasiga va har bir asarni pedagogik tahlil qila olish mahoratiga bog`liq. O`qituvchining badiiy asarni pedagogik tahlil qila olish mahorati adabiyotning ta`lim-tarbiyaviy imkoniyatidan to`g`ri foydalanishning shartidir.

Badiiy asar asosida o`quvchilar nutq madaniyatini shakllantirishda o`qituvchining asosiy ish metodikasi: kasbiy tayyorgarligi, ta`limiy va tarbiyachilik malakalari, ma`naviy boyligi talab darajasida bo`lishi zarur.

Shuningdek, badiiy adabiyotning o`zaro hayot qonuniyatlari bilan bog`liq tomonlari haqida o`quvchilarga yo`llanma berish ham o`qituvchining pedagogik mahoratiga bog`liq.

BOSHLANG`ICH TA`LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLAR METODIKASI

DOI: 10.53885/edinres.2021.42.10.019

B.S.Jamilova, BuxDU professori

Shahnoza Rahmatova,

BuxDU, Boshlang`ich ta`lim fakulteti 2-kurs talabasi

***Annotatsiya:** Maqola o`qish va odobnoma fanlari o`rtasidagi integratsiyaning muhim tamoyillarini tadqiq etishga bag`ishlangan. Ayniqsa, bolalar she`rlari va ertaklaridagi jumboqlar, sonlar, matematik amallarning badiiy ifodasiga xos ta`lim-tarbiyaviy, estetik ahamiyati haqida fikr yuritilgan.*

***Kalit so`zlar:** integratsiya, tafakkur, intellekt, innovatsiya, texnologiya, didaktika*

Bolalar olami ancha murakkab. Jamiyat, ijtimoiy muhit insonni o`zgartirib, tafakkurini yangilab boraversada, tabiat qonuniyatlari singari bolalaik olamiga xos o`zgarishlar ham yangilanib boraveradi.¹

Ammo har bir bolaning ong va tafakkuri nafaqat maktabda olgan bilimi, balki badiiy kitobxonlik, estetik zavq, hayotga munosabati bilan to`lishib boradi. Bunda ayniqsa, fanlarning bir-biri bilan uzviylik va uzluksizlik asosida integratsiyalashuvi muhim omil sanaladi. Ya`niki, fanlar va bilimlar yo`nalishi, badiiy ijod namunalar mantiqan bir-birini taqozo etsa, o`quvchilarda to`laqonli tafakkur shakllana borishiga poydevor yaratiladi.

Boshlang`ich sinflarda darslarni inntegratsiyalab o`tish, bunda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzal tomonlari juda ko`p. Ta`kidlash joiz, avvalo, o`qituvchining o`zi har bir fanning alohida xususiuyatlari hamda boshqa fanlar bilan mushtarakligini anglab, so`ngra 1-sinfdanoq o`quvchilarda ham shu ko`nikmani shakllantira olmog`i zarur. O`quvchilarning maktabdagi ilk faoliyatidanoq bu jihatga alohida e`tibor berish muhim. Xususan, har bir mashg`ulotda o`yin ular faoliyatining mazmundorligini belgilaydi. Endilikda buning yoniga innovatsion texnologiya ham jadal kirib kelmoqda. Natijada, fanlararo integratsiyadan foydalanish tabiiy ehtiyojga aylanayotir. Aytaylik, 3-sinf odobnoma darslarida ko`p mavzularni o`qish, mehnat, jismoniy tarbiya, musiqa darslari bilan bo`glab o`tish taqozo etiladi. Jumladan, "Xalq o`yinlari. O`yin odobi" mavzusini o`tishda o`qituvchi o`qish kitobidan tashqari xalq og`zaki ijodi fanidan xabardor bo`lishi lozim. Mavzuga doir ijodiy topshiriqlarni

¹ Bashorat Jamilova . Description of the spirit of teenagers in uzbek children's prose . MIDDLE EUROPEAN SCIENTIFIC BULLETIN ISSN 2694-9970 <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/134/136https>

bajarish uchun ham keng bilim, hayotiy tajribaga ega bo'lishi, shuningdek, kompyuterlashtirilgan xalq o'yinlari orqali o'quvchilarda tasavvur hosil qilishga erishishi zarur. Folklorshunos olim O.Safarov ta'kidlaganidek, bolalar o'yinlarining xos xususiyati shundaki, ularda o'yinchi ham, tomoshabin ham – bolalarning o'zlari, ularda o'yinchi va tomoshabin yagona bir siymoda birlashgan holda namoyon bo'ladi. Shu bois har bir o'yin – o'ziga xos betakror dramatik asarday, hayotning qay bir parchasi, qay bir dardi, qay bir muammosini aks ettiruvchi sahna asariga aylanadi, uning muallifi ham, sahnalashtiruvchisi ham, ijrochisi ham, tomoshabini ham – tag'in o'sha bolalarning o'zlari, o'zlari, o'zlari...

Darhaqiqat, bolalar hayotni dastavval o'yinlarida kashf etadilar, kattalarga xos barcha kechinmalar – xursandlig-u xafachilik, ayyorlig-u g'irromlik, haqiqatgo'ylik yoxud kechirimlilik ham har xil o'yinlar ichida paydo bo'la boshlaydi. Shu ma'noda 3-sinf odobnoma kitobida berilgan xalq o'yinlariga oid mavzu mazkur hodisani nazariy va amaliy jihatdan asoslashga yordam beradi. Bu mavzuni boshlashdan ilgari o'quvchilarga “Siz o'rtoqlaringiz bilan qanday o'yinlarni o'ynaysiz? “O'yin chog'ida g'irromlik qilgan, arazlagan bolalarga munosabatingiz qanday?” degan savol-topshiriqlar berilgan. Matn ichida ham bolalar o'yinlari, olamiga xos muammoli vaziyatlar berilgan. Shuningdek, berilayotgan nazariy ma'lumotlar qatorida “Chorlama”, “Guldur-gup”, “Aytishma”, “Sanama”, “Chandish” kabi o'yin turlari sanab ketiladiki, buni nazariy va amaliy jihatdan o'quvchilarga anglatishda aynan fanlararo integratsiyaga ehtiyoj seziladi. Binobarin o'qituvchi bu mavzuni o'tishda quyidagi metodik usulni tanlashi samarali natija beradi:

Odobnoma fanidan mazkur darsni o'tishda ma'naviy o'yin namunalari tushuntirish ham rejalashtirilgan. Ayniqsa, tez aytish, topishmoq, chandish, guldur-gup singari o'yin turlarini ham amaliy tarzda, ijodiy bajarish samarali natija beradi. Bunda ham didaktik o'yinlardan foydalanish, ayniqsa, musobaqa, bellashuv usullarini qo'llash maqsadga muvofiq. Ayniqsa, bugun anchayin kam qo'llanadigan “guldur-gup” va “chandish” nima ekanligini o'qituvchi o'zi tushuntirgach, so'ngra bolalar bilan birgalikda bu o'yin ham o'ynab ko'rilsa, quvnoq daqiqa tashkil etiladi. Jumladan O.Safarov bu terminlarni shunday izohlaydi: “Guldur-gup momaqaldir oq ovozi (guldur-gulduri)ning birdan tinishi (gup-so'nish sadosi) ga , jildir-jip ariqda oqqan suv ovozi (jildir-jildir)ning birdan tinishi (jip-suv harakati to'xtashiga) ishora ma'nolariga ega bo'lib, shovqin-suronning birdan tinishga undovchi mo'jazzgina qo'shiqlar sil-silasidan iborat”.

Umuman, boshlang'ich sinflarda integrallashgan darslarda ikki yoki undan ortiq fan elementlari o'zaro bog'lanishi uchun dars oldindan loyihalashtirilib olinadi. Bundan ko'zlangan maqsad o'quvchilarda tabiat, jamiyat va hayotiy tajribalar, milliy qadriyatlar, an'analar haqidagi yaxlit tasavvurni hosil qilishdir. O'quvchilar ham boshlang'ich sinflardan oq integratsiyalashgan darslarga tayyor bo'lishi, o'zlari mustaqil izlanib, ijodiy mushohadalar bilan fanlararo bilimlarini yanada mustahkamlashga ko'nikma hosil qilib borishi joiz. Chunki, har bir o'quvchi kelajakda barcha fanlardan mukammal bilimga ega bo'lishi, istagan soha bo'yicha kasb egallashi uchun bilimlarini amaliyotga tatbiq eta bilishga yo'llanishi kerak.

Sinfdan tashqari o'qish darslarida ilmiy-ommabop maqolalarni o'rganishda ommaviy-axborot vositalaridan foydalanish ahamiyati tahlil etilgani bilan izohlanadi.

Boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan o'qish, ona tili, tabiatshunoslik, tasviriy san'at, mehnat, musiqa, matematika kabi o'quv fanlari o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi va axloqiy fazilatlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Bir-birini to'ldiruvchi ushbu o'quv fanlari yordamida o'quvchilar tabiat, jamiyatdagi hodisa va jarayonlar, san'at haqidagi umumiy tushunchalar, til xususiyatlari, og'zaki va yozma nutq shakllanishini o'rganadilar. Ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlarini o'rganish jarayonida fanlararo integratsiya muhim rol o'ynaydi. Integratsiyalashning didaktik asosiga ayrim mavzularini o'tish metodikasidagi bog'liqlik ham tushuniladi.

Shu tariqa, bir fanni, yoxud mavzuni o'tishda o'zaro bog'liq mavzular yoki fanlar integratsiyasi chuqurlashib boraveradiki, bu boshlang'ich sinf o'quvchilarida yoshlikdan allomalarimiz haqidagi kitobchalarni ko'proq o'qib o'rganishga da'vat etadi, ulardan ibrat olishga undaydi. Ulkan shahrlar tarixidan voqif bo'lish orqali yuqori sinflarda o'rganiladigan fanlar uchun mustahkam zamin hozirlaydi.

Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan odobnoma – sog'lom avlodni ma'naviy jihatdan yetuk qilib tarbiyalashdagi asosiy fan hisoblanadi. Chindan ham inson odobi bilan go'zaldir. O'tmishda ham odob ilmi alohida fan sifatida maktab va madrasalarda o'qitilgan. Mustaqillikka erishgach, yangi avlod darsliklari qatori odobnoma fani ham tamomila sharqona odob-axloq me'yorlari asosida yangidan yozilgani ijobiy samarasini bermoqda. Fanning qiziqarli tomoni shundaki, u kundalik hayotimiz,

ma'naviy qadriyatlarimiz bilan chambarchas bog'liq. Ayniqsa, har bir mavzuning boshqa fanlar bilan integratsiyalashgan asosda o'tish taqozosi o'qituvchidan yuksak malaka va mahoratni talab etadi.

Odobnoma darslari ko'proq noan'anaviy tarzda, turli shakllarda - o'yin, bahs, ertalik, suhbat, uchrashuv, sahna ko'rinishlari, qo'g'irchoq teatri tomoshalari ko'rinishlarida tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunda o'quvchi quruq tinglovchi bo'lib qolmay, balki u darsning faol ishtirokchisiga aylanadi. Masalan, 2- sinf odobnoma darsligidagi "**Mehmon kutish odobi**" mavzusini o'qish kitobidagi Kaykovusning "Qobusnoma" asaridan olingan parcha bilan bog'lab o'tish mumkin. Shuningdek darsni mustahkamlash qismida "U kim ekan" didaktik o'yini ma'naviy jihatdan o'uvchilar bilimini mustahkamlashga yordam beradi.

Umuman, turli fanlarga oid darsliklar, o'quv qo'llanmalari, majmualar, lug'atlar, ilm-fanning turli sohalariga oid "Qiziqarli botanika", "Qiziqarli kimyo", "Qiziqarli tilshunoslik", "Mo'jizalar kitobi" singari bolalarbop qomuslar, "Mashhur kishilar hayoti" rukniga kiruvchi badiialar, tabiat va jamiyat hodisalariga, tarixga oid ilmiy-ma'rifiy asarlar, xilma-xil o'quv adabiyotlari mumtoz adabiyotimizdagi didaktik an'analar vorisi sifatida yashab kelmoqda. Endilikda boshlang'ich sinf o'qish, matematika, odobnoma, tabiatshunoslik darslarini integratsiyalash asosida shunday maqsadga to'liq erishilayotir. Bunday darslarni tashkil etishning didaktik asoslari esa o'quvchilarni yuqoridagi kabi qiziqargili bilimga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'zi ana shu fanlar o'rtasidagi boog'liq nuqtalarni zukkolik bilan ilg'ab, ularni o'tishda pedagogik mahoratlari – notiqlik, san'atkorlik, rejissor va savodxonlik qobiliyatlarini to'liq namoyon eta olsalar har bir darsdan ko'zlangan samarali natijaga albatta erishiladi. Bunda interaktiv metodlar ham albatta har bir o'quvchi shaxsi, kichik guruhlar, sinf qiziqishining yo'nalishiga, salohiyatiga ko'ra tashkil etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jamilova B.S. *Basics of Uzbek Children's Reading. TEST Engineering & Management*// <http://www.testmagazine.biz/index.php/testmagazine>
2. **Bashorat Jamilova . Description of the spirit of teenagers in uzbek children's prose . MIDDLE EUROPEAN SCIENTIFIC BULLETIN ISSN 2694-9970**
<https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/134>
<https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/134/136>
3. Жамилова, Башорат. Сюжет и его творческая трактовка // Современная филология : материалы II Междунар. науч. конф. (г. Уфа, январь 2013 г.). — Т. 0. — Уфа : Лето, 2013. — С. 1-2. — URL: <https://moluch.ru/conf/phil/archive/78/3286/> (дата обращения: 19.01.2021).
4. Жамилова, Башорат. **Трактовка и формы выражения экологического воспитания в произведениях для детей** .Сборник научных статей по итогам работы Международного научно-образовательного форума Том. 2
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37532655&selid=37532696>
5. J.B. Sattorovna, K.M.Yusufovna, *Comparative interpretation of the characters in English and Uzbek novels*//*Journal of Contemporary Issues in Business and Government* Vol. 27, No. 2, P-ISSN: 2204-1990; E-ISSN: 1323-6903 DOI: 10.47750/cibg.2021.27.02.169
https://cibg.org.au/pdf_9590_701e7944884828c1c310590fcc9873fa.html
6. Jamilova B.S. and Qahhorova M.Y. *Bolalar detective nasrida o'smirlar ruhiyati tasviri*//*International scientific methodical journal*, ISSN 2181-1709(P), 2181-1717(E) , 2020,1.<http://interscience.uz/>

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING INTELLEKTUAL VA BADIY SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING O'RNI

DOI: 10.53885/edinres.2021.66.39.020

B.S.Jamilova, BuxDU professori

Shoira Jalilova,

BuxDU, Boshlang'ich ta'lim fakulteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: maqolada bolalar jurnalistikasi va matbuotining boshlang'ich sinf o'quvchilari tafakkuri, ijtimoiy, siyosiy ongini mustahkamlashda OAVning o'rni va ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: OAV, axborot, media, matbuot, telekommunikatsiya, radio, televideniye, intellekt

Barcha zamonlarda ham davr shiddat bilan rivojlangan. Bugunning bolalari kechagidan farq qilishgan. Ularning yashash tarzidan tortib, o`y-u fikrlari, orzulari, hatto muammolari ham yangilanib boravergan. Bularning barchasi globallashuv, axborotlarning tez suratlarda almashuvi evaziga bo`ladigan jarayonlardir. Shubhasiz, yosh-u qari, jumladan, bolalarning ham yangicha fikrlab, zamon bilan hamnafas bo`lishi quvonarli hol, shu bilan birga globallashuv natijasida kirib kelayotgan yangi axborot texnologiyalari va axborot xurujining salbiy oqibatlari ularga ham o`z ta`sirini ko`rsatayotgani ko`ngilni xira qiladi. Shu ma`noda istiqloqga erishgach, xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlariga tayangan zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal dasturi yaratildi. Bugungi kungacha bolalarga chet tillarni, xoreografiya, tasviriy va musiqa san`ati, kompyuter savodxonligi asoslarini o`rgatuvchi maxsus maktablar hamda maktabgacha tarbiya muassasalari guruhlari tashkil etilgan. Bu borada O`zbekiston Respublikasining "Ta`lim to`g`risida"gi Qonuni dasturulamal bo`lmoqda.

Bolalar nashrlari qanchadan-qancha shoir-u yozuvchilarni, olimlarni, tarjimonlarni yetishtirib chiqarishda ilk qadam bo`la olgan. Bolalarning dunyoqarashini shakllantirishda, aql va idrokini takomillashtirishda, ular ongida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirishda, milliy urf-odatlar, an`analar ruhida tarbiyalashda bolalar matbuotining o`rni beqiyosdir. Bolalarga mo`ljallangan OAV auditoriyasini aynan bolalar tashkil qiladi. U bolalar dunyoqarashini o`stirishga, tafakkurini shakllantirishga, ma`naviy, axloqiy, tarbiyaviy masalalarga qaratilgan tahliliy maqolalarni berib yosh avlodni bolalar matbuoti bilan bog`lashga xizmat qilgan. Shu orqali o`z atrofida ijodkor yosh avlodni yig`a bilgan. Ularni jamoa sifatida bir maqsad sari shakllantirishga undagan.

Bolalar gazetasi va jurnallaridagi badiiy va axborot beruvchi lavhalar qisqa, lo`nda va qiziqarli voqealarga boyligi bilan ajralib turadi. Boshlang`ich sinf o`quvchilari OAVning deyarli barcha tizimidan, aytaylik, tele-radio dasturlari hamda gazeta-jurnallaridan birdek keng foydalanadi. 1-sinfdan o`quvchilarni bunga o`rgatishda oqituvchining roli katta. Chunki, avvalo sinfda va sinfdan tashqari o`qish darslarida OAVning eng yaxshi namunalarini birgalikda o`rganish, intellektual mashqlardan darsda foydalanish samarali natija beradi. Shuningdek, matbuot nashrlariga bolalarning o`zlari xat, xabar, hikoya va she`r yozishlariga yordam berish orqali OAV qiziqish uyg`otish mumkin. Aytish joizki, OAV barcha sohada o`qituvchiga ko`makdosh bo`la oladi.

Binobarin, mustaqillik yillarida ommaviy axborot vositalari xususan bolalar nashrlarining soni ham ko`payib bordi. Bugungi kunda bolalarga mo`ljallangan bir qancha gazeta va jurnallar faoliyat ko`rsatadi: jumladan, "Bilimdon", "Baxtli bolajon", "Bolajon aybolit", "Bola va zamon", "Bulbulcha", "Znayka", "Kelajak avlod", "Kelajak ovozi", "Gulxan" kabi davriy bolalar nashrlari, "Bolalalar adabiyoti" audio jurnali, "Bolajon" teledasturi ko`rsatuvlarining auditoriyasi, muxlisi va kuzatuvchilari asosan boshlang`ich sinf o`quvchilari, desak yangilishmaymiz.

Bolalik inson umrining eng tiniq, beg`ubor, dunyoni, atrof-muhitni qabul qilishga tashna, hayratga boy, g`oyat qiziquvchan, ko`rgan - eshitganlarini xotirada saqlab qolishda betakror fasldir. Bu hayrat faslida o`qib o`rganish, qiziqish, har tomonlama bilimni yuksaltirish jami bilganlarini xotirada muhrlash ishtiyoji kuchli bo`ladi. Ayniqsa, boshlang`ich sinf o`quvchilarining dunyoqarashi shakllanishida, intellektual va badiiy salohiyatini oshirishda "G`uncha" jurnalining alohida o`rni bor.

Bolalar gazetalarida chop etilgan maqolalarning tili va uslubini tanlangan ob`yektlar misolida tahlil qilgan holda bugungi matbuot hech qachon taraqqiyotdan, yuksalishdan ortda qolmasligi kerak, degan xulosaga kelamiz. Sababi, bugunning bolasi har kuni bir yangilikka duch keladi. U televizordan tashqari kompyuter, uyali telefon singari eng so`nggi zamonaviy vositalar ichida o`ralashib qolib ketmoqda. Uni matbuot olamiga qaytarish oson kechmaydi. Agarda matbuot o`sha texnik vositalardan ko`ra qiziqarli bo`lsa, bolalarning orzu istaklariga hamohang kelsagina, ularning ehtiyojlarini qondirish mumkin. Bir tomondan bolalar nashrlarining ko`paygani yaxshi. O`shanda ular orasida sog`lom raqobat vujudga keladi. Endi ulg`ayib kelayotgan bola ham ko`p xislatlarni kattalardan o`rganadi. Katta bo`lgani sari o`zining mustaqil yo`lini tanlaydi. OAV "qozoni" ga tushgan nashrlar ham kelajakda haqiqiy bolalar nashriga aylansa ajabmas. Bolalar nashrlarini o`qilishli va ommabop bo`lishiga nafaqat uni boshqaruvchi bosh muharrir yoki ijodiy xodimlar, balki ijod dunyosiga endigina qadam qo`ygan yosh avlodning o`rni yuqori. Zero, yosh avlod ma`naviy kamolotini ta`minlashning asosiy vositalaridan biri - bu bolalar nashrlaridir.

Bolalar ijodkorida mahorat bilan birga bolalarga nisbatan o`ta yaqinlik, onalarga xos bo`lgan mehr bo`lishi kerak. O`zini o`rab turgan muhitni, tashqi dunyoni bolalarcha ko`ra olish juda muhim. Bolalar

jurnalisti kattalar matbuotida aytiladigan sahifa - sahifa gaplarni yarim yoki biror qog`ozda ifodalashga majbur. Mana shunda mahorat dunyoga keladi.

Bolalar nashrlari qaysi millat bolalari uchun xizmat qilmasin, ularning barida o`sha xalqning urf - odatlari, an`analari ufurib turadi. Sababi, bu nashrlar bolalarni mustaqil hayotga etaklovchi hayotié ko`makchi bo`lishi kerak. Bolalar nashrlarining tili o`ziga xos. Unda yolg`on yashiq, aldov ketmaydi, zero bolalarni aldab ham bo`lmaydi. Bolajonlarning o`zi beg`ubor. Demak, ular uchun nashr qilinayotgan gazeta va jurnallarning tili, uslubi beg`ubor va sodda.

Bugun bolalar jurnalistikasi bolalar qalbini, dunyoqarashini tahlil eta boshlagani kelgusida bu sohada jiddiy ijobiy o`zgarishlar yuz berishidan darak bermoqda. Bu esa o`z navbatida boshlang`ich sinf o`quvchilarining intellektual hamda badiiy salohiyatini oshirishda OAV rolini yanada mustahkamlaydi.

BOSHLANG`ICH SINIF O`QUVCHILARIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

DOI: **10.53885/edinres.2021.80.81.021**

Nusratova Hamida,

Nizomiy nomidagi TDPU, Boshlang`ich ta`lim fanlari kafedراسi dotsenti, PhD

Annotatsiya: Boshlang`ich sinf o`quvchilarida kitobga bo`lgan mehr-muhabbatni oshirishda oila, maktabgacha ta`lim muassalari bilan bir qatorda maktab juda muhim ahamiyatga egaligi, darslikda berilgan hikoya, ertak, qissa va hatto romandan parchalarni ham juda katta qiziqish va sinchkovlik bilan mutoala qilishlariga undash.

Аннотация: Помимо семейного и дошкольного образования, школа играет важную роль в повышении любви к книгам у учащихся начальной школы.

Resume: In addition to family and preschool education, the school plays an important role in increasing the love of books among elementary school students.

Mamlakatimiz kelajagi bugun maktablarimizda ta`lim-tarbiya olayotgan yosh avlodga, ularning har tomonlama yetuk va barkamol inson bo`lib voyaga yetishiga bog`liqdir. Bunday mas`uliyatli vazifani bajarishda boshlang`ich sinf o`qituvchilarining ham o`rni beqiyosdir. Shuning uchun bugungi kun o`qituvchisi o`quvchilarga ta`lim-tarbiya berish bilan birga kunning dolzarb yangiliklaridan xabardor bo`lishi, zamonaviy texnologiyalardan foydalana olishi va ayni damda ushbu texnologiyalarni amaliyotga tadbiiq eta bilishi juda muhimdir. O`quvchilarning fikr doirasi, ongi dunyoqarashini o`stirish, ularni mustaqil fikrlaydigan, o`z fikr-mulohazalarini to`liq bayon eta oladigan erkin ishritirokchiga aylantirish kun tartibidagi eng muhim masalalardan biridir. Buning uchun esa ularning eng yaqin do`sti kitob bo`lmog`I joizdir.

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev “Adabiyot va san`at madaniyatini rivojlantirish xalqimiz ma`naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir” nomli ma`ruzasida yoshlar masalasiga, ayniqsa, ularning ma`naviy dunyosiga boyitishga katta e`tibor qaratdi. Shu bilan birga “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutoalasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ`ib qilish bo`yicha kompleks chora tadbirlar dasturi to`g`risida”gi Prezident Qarori ham bu boradagi dasturul amal bo`ldi. Prezidentimizning 2017-yil 12-yanvardagi “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutoalasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ`ibot qilish bo`yicha komissiya tuzish to`g`risida”gi 4789-sonli Farmoyishi esa bu borada keng ko`lamli islohatlarni jadal suratlarda amalga oshirishga zamin yaratdi. 2017-yil 13-sentabrda “Kitob mahsulotlarini nash etish va tarqatish tizimini rivojlantirish kitob mutoalasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ`ib qilish bo`yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to`g`risida”gi PQ 3271- sonli Qarorining qabul qilinishi va uning doirasida belgilangan vazifalar ham yurtimizda kitob mahsulotlarini chop etish, aholining kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish borasida katta o`zgarishlarga zamin yaratdi, desak mubolag`a bo`lmaydi. Xususan, mamlakat bo`ylab “Yosh kitobxon”, “Eng faol kitobxon guruh”, “Eng kitobxon oila” tanlovlarining tashkil qilinishi va g`olib kitobxonlar qimmatbaho sovg`alar bilan taqdirlanishi buning isbotidir. O`quvchilarda kitobga bo`lgan mehr-muhabbatni oshirishda oila, maktabgacha ta`lim muassalari bilan bir qatorda maktab juda muhim ahamiyatga ega. Biz boshlang`ich sinf o`quvchilariga e`tibor beradigan bo`lsak, ular darslikda berilgan hikoya, ertak, qissa va hatto

romandan parchalarni ham juda katta qiziqish va sinchkovlik bilan mutoala qiladilar. Shulardan biri hikoya janridir.

Boshlang'ich sinflarda uchraydigan badiiy asar janrlaridan biri bu hikoyadir. Hikoya – badiiy adabiyotda kichik epik janr, hayot hodisalari ixcham ifoda etiladigan nasriy asar bo'lib, mustaqil janr sifatida faqat yozma adabiyotda shakllangan. O'zbek hikoyachiligi juda qadimdan boshlangan. Ilk yozma adabiy yodgorliklar - "Kultegin" va "To'nyuquq" bitiklarida bayon qilingan voqealar ishtirok etuvchilar tomonidan hikoya qilingan. Alisher Navoiyning "Hayrat-ul abror" dostonining beshinchi maqolotidagi "Hotami toy" hikoyati, yigirmanchi maqolotidagi "Ul qul hikoyati", "Sabbai sayyor" dostonidagi "Yetti musofir" hikoyalari ham bu janrning uzoq tarixga ega ekanligidan dalolat beradi.

Bugungi kunda esa bolalar adabiyotining ko'plab yozuvchilari hikoya janrida qalam tebratayotganini uchratamiz. Ulardan biri Safar Barnoyevdir. Safar Barnoyev 1938-yilning 6-mayda Buxoro yaqinidagi Dilkusho qishlog'ida tavallud topgan. 1959-yil o'rta maktabni tugatib, bir muddat qurulishda ishlagan. Harbiy xizmatdan qaytgach, Toshkent davlat universitetining jurnalistika bo'limida tahsil oladi. Adib "Kamalak" nashriyoti, "Gulxan" jurnalida xizmat qiladi. Safar Barnoyev taniqli bolalar yozuvchisi bo'lib, ko'pgina she'riy, nasriy asarlar muallifidir. Uning bir qancha hikoyalari boshlang'ich sinf o'qish darsliklarida uchratamiz. 1-sinf O'qish darsligida "Chiroyli salom", 3-sinfda "Bobonur", "Sinfdan tashqari o'qish kitobi"da "Oq laylaklar", "Dala oftobi" kabi hikoyalarni ko'rishimiz mumkin.

S.Barnoyev hikoyalari o'qir ekanmiz, uning hayotiy real voqealarga asoslanganligi hamda axloqiy jihatdan bolalarga yaxshi ta'sir ko'rsata olishi bilan ajralib turishining guvohi bo'lamiz. Ayniqsa, adibning 1-sinf O'qish darsligida keltirilgan "Chiroyli salom" hikoyasi o'zining tarbiyaviy-axloqiy jihati ustunligi, tili ravon, sodda hamda bolajonlar tilida yozilganligi bilan ajralib turadi. Hikoyada Bobo va nabirasining o'zaro suhbatiga guvoh bo'lamiz. Jajigina qizaloq bobosiga chiroyli salom berishi uchun apil-tapil yuz-qo'llarini yuvishi va bobosi ketib qolmasidan oldin unga salom berishga shoshilishi haqida hikoya qilinadi. Hajmi jihatdan juda qisqa berilgan bu hikoyaning zamirida esa juda ulkan ma'no-mazmun berilgan.

Biz o'zbeklarda "Salomingga qarab sening kimligingni aytish mumkin" degan naql bor. "Odob boshi salom" , - deb ham xalqimiz bejizga aytmagan yoki biz sevib o'qiydigan ertaklarimizda ko'p uchraydigan jumalardan biri ham salom berish bilan bog'liq: Saloming bo'lmaganda seni bir yamlab yutar edim... E'tibor bering-a, salom berishning o'zida qancha hikmat yashiringan...

Biz o'quvchilarni maktabga ilk qadam qo'ygan kunlaridan boshlab ularga salomlashish odobini o'rgatamiz. "Assalomu alaykum"- "Sizga salomatlik tilayman" degan ma'noni anglatishini va salomlashganda o'ng qo'limizni ko'ksimizga qo'yib salom berishimiz kerakligini hamda salomlashganda to'liq salom berish lozimligi to'g'risida o'quvchilarga ma'lumot beramiz. "Vaalaykum assalom", ya'ni, "Sizga ham sihat-salomatlik tilayman" ma'nolarini o'quvchilarga aytamiz.

Ushbu hikoyada ham nabirasi Niginaning bobosiga choiroyli qilib salom bergani aytiladi. Hikoyada boboning nabirasiga bergan tanbehiga diqqat qiladigan bo'lsak, bobo "salomni ertalab vaqtli turib beradilar" – deydi. Biz shu o'rinda o'quvchilarga salomlashish qoidalarini "qay holatda salom berish mumkin, qayerlarda salom berish mumkin emas" kabi qoidalarni ham uqtirishimiz lozim. Bugungi kunda biz ko'p duch kelgan holatlardan biri yoshlarimizni ko'p holatlarda salom bermasliklari yoki salom berganda to'liq shu jumlaning aytmaliklaridir.

Hadisi sharifda bu xususida shunday deyiladi: bir kishi Rasululloh sallollohu alayhi vassallam: "Islomning qaysi amali eng yaxshi" deb so'raydi. Ul zot javob berdi: "Islomning eng yaxshi amallari bu ochlarga taom berish va tanigan-u tanimagan kishingga salom berishdir". O'quvchilarga salom berishning eng qisqa ko'rinishi "Assalomu alaykum" degan jumla ekanini singdirish nafaqat o'qituvchilarimiz, balki ota-onalarimizning ham vazifasidir. Zero, tarbiya oiladan boshlanadi. Donishmandlarimiz "Tarbiya qancha mukammal bo'lsa, xalq shunchalik baxtli yashaydi", deya bejiz aytishmagan.

Biz Safar Barnoyev hikoyalari ana shunday tarbiya namunalarining guvohi bo'lamiz. Shu boisdan ham o'quvchilarni kitobga bo'lgan mehrini oshirish kunning eng muhim vazifa bo'lmog'i lozim.

Badiiy asarning eng muhim xususiyati shundaki, u inson qalbini mayinlashtiradi, tuyg'ularini o'tkirlashtiradi, ma'naviy-ruhiy barkamollikni tarbiyalaydi. Shunday ekan, kelajak avlod bo'lgan yosh o'quvchilarga yoshligidan kitob o'qishga mehr uyg'otaylik va ularga namuna bo'laylik.

BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMIDA O'QUVCHILARNI ONA TILIGA MUHABBAT MOTIVLARI ASOSIDA TARBIALSHDA BOLALAR SHE'RIYATINING O'RNI

*B.S.Jamilova, BuxDU professori
Nigora Murtazoyeva, Zamira Naimova,
BuxDU, Boshlang'ich ta'lim fakulteti
4-kurs talabalari*

***Annotatsiya:** maqolada boshlang'ich ta'lim tizimi va boshlang'ich sinf o'quvchilarini ona tiliga muhabbat motivi asosida tarbiyalashning pedagogik va estetik ahamiyati haqida fikr yuritiladi.*

***Kalit so'zlar:** tilshunos, tafakkur, so'z san'ati, motiv, obyekt, estetik, uzluksiz ta'lim*

Xalq madaniy olamining shunday tarmog'i borki, ular uchun til xuddi rassom uchun rang, bo'yoq, haykaltarosh uchun loy yoki tosh singari moddiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu tarmoq adabiyotdir. Shuning uchun adabiyot so'z san'ati hisoblanadi. So'z bir vaqtning o'zida ham tilshunoslik, ham adabiyotshunoslikning ham o'rganish ob'ekti hisoblanadi. Ularning farqi faqat so'zga qanday nuqtayi nazardan yondashishga bog'liq. So'zning atash ma'nosi va uning ontologik tuzilishi tilshunoslik ob'ekti bo'lsa, uning ta'sir etish, badiiy-estetik vazifasi adabiyotshunoslikning o'rganish ob'ekti hisoblanadi. Binobarin, ona tilini o'rganishda adabiyot fanlarining ahamiyati katta bo'lganidek, boshlang'ich sinflar uchun shu vazifani o'tovchi o'qish darslarining ta'siri katta. Ta'bir joiz bo'lsa, o'qish darslarining asosiy maqsad vazifalarining aksariyati ona tili bilan bog'liq. Jumladan, uzluksiz ta'limning boshqa bosqichlaridan farqli o'laroq, boshlang'ich sinflarning o'qish darslarida o'quvchilarning o'qish malakalarini shakllantirish, asar matni ustida ishlash ta'limning didaktik maqsadi hisoblanadi. Shunga ko'ra o'qish darslarining yetakchi xususiyati o'quvchilarning savodxonligini ta'minlash bilan birga, badiiy adabiyotning sehrli olamiga olib kirish, milliy mafkura asosida yuksak axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratiladi.

Umuman ona tilini o'rganish har bir millatning burchi va farzi. Shunday ekan, boshlang'ich sinf o'quvchilari o'qish va sinfdan tashqari o'qish darslarida bolalar shoirlarining ona tilini o'rganishga bag'ishlangan she'rlarini ko'plab yod olishi, ma'no mohiyatini anglashga harakat qilishi maqsadga muvofiq. Ona tilini sevish, undan faxrlanish tuyg'usi aynan shu mavzudagi she'rlar orqali bola ruhiyatiga singdiriladi. O'zbek bolalar she'riyatida T.Adashboyev, M.A'zam, K.Turdiyeva ijodida aytish mumkinki, aynan ona tilini ulug'lovchi hamda uning jonbaxsh qudratini talqin etuvchi she'rlar talaygina. Jumladan, T.Adashboyevning "Ona tilim" she'rini har bir o'quvchi yod olishi tabiiy. Unda o'ziga xos tarixiy qadriyatlar ifodasi mujassam:

Buyuk Temur jahon bo'ylab,
O'z dovrug'in slogan tilim.
Mir Alisher bobomlardan
Meros bo'lib qolgan tilim.
Bobur Mirzo she'rlaridan,
Rang va qiyos olgan tilim.
Shunday tildan tonar bo'lsam,
Qiyma-qiyma bo'lsin tilim.
Alla bo'lib jaranglagan,
Ona tilim – jon-u dilim.

O'qish darsida bu she'rni samarali o'tish uchun albatta, o'quvchilarning ona tili, tarix fanidan olgan bilimlariga murojaat qilinadi. Alisher Navoiydek mutafakkir dahoning bu tilga bo'lgan yuksak ehtiromi, shu tilda bitilgan Bobur Mirzo g'azallarini butun jahon tarjima orqali bo'lsa-da, o'qib, tasanno aytgani, ana shu til bizning ona sutimiz bilan baravar qulog'imizga ham alla orqali kirganiga shukronalik ifodalanganiki, buni 3-sinf o'quvchisiga turli usul va metodlar orqali yanada ta'sirchan tushuntirish mumkin.

M.A'zaming ona tili haqidagi she'rlari istiqloq yillarida asl mohiyati bilan namoyon bo'ldi. Shoirning yosh lirik qahramoni endi o'z ona tilini kattalardan kam sevmaydi:

Ona tilim, turkiy tilim,
Ardoqligim o'zbek tilim,
Avaylayman seni doim
Qaboq ila ko'zdek, tilim.

Ta'kidlab ko'rsatilgan so'zlar to'rt bandli she'rning har birida turli sifatlar bilan qo'shib takrorlanadi. Bunda o'zbek tilining qadimligi, ko'rki, donoligi, onaga tengligi uchun ham uni almashtirib bo'lmashligi ta'kidlanadi boriladi. Shoir ona tilini avaylashni ko'z-u qaboqqa mengzashi ham bejiz emas. Ko'z insonga berilgan ilohiy ne'matlar ichida eng ardoqlisi. U yorug' olam ma'nosi bo'lishdan tashqari, inson botinini o'zida namoyon etadi. Donishmandlar odamni ko'ziga qarab, kimligini ayta olishgan. Ko'zimizni asrash bilan nafaqat, hayot mazmunini, demakki, o'zligimizni, ko'nglimizni asragan bo'lamiz. Xuddi shu xususiyat ona tiliga ham xosligini shoir:

Turkiy tilim, ko'rkli tilim,

O'zbek tilim, ko'zdek tilim,

misralarida jo etgan. Muhimi, bolalarga yoshligidanoq o'z ona tillarini sevishga da'vat etish ana shunday satriklar ta'sirida ommalashdi.

LOYIHALASH – TA'LIMNING SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING MUHIM SHARTLARDAN BIRI

DOI: 10.53885/edinres.2021.28.95.023

Mahmudov M. H., p.f.d., professor
Ne'matova F. B. BuxDU o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'limning sifat va samaradorligini oshirishda loyihalashning o'rnini hamda boshlang'ich ta'limni loyihalashdagi muammo va to'siqlar, ularning yechimlari xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: loyihalash, ta'lim faoliyati, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar, sifat va samaradorlik, didaktik loyihalash.

Annotation: This article discusses the role of design in improving the quality and effectiveness of education, as well as the problems and obstacles in the design of primary education and their solutions.

Keywords: design, educational activities, primary school children, quality and efficiency, didactic design.

Аннотация: В статье обсуждается роль дизайна в повышении качества и эффективности образования, а также проблемы и препятствия в дизайне начального образования и их решения.

Ключевые слова: дизайн, образовательная деятельность, дети младшего школьного возраста, качество и эффективность, дидактический дизайн.

O'zbekiston Respublikasida shakllangan uzluksiz ta'lim tizimi barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tayyorlash jarayonining samarali tashkil etilishini ta'minlashga xizmat qiladi. Uzluksiz ta'lim tizimi doirasida faoliyat olib boruvchi ta'lim muassasalari ilg'or, demokratik hamda insonparvar g'oyalarga tayangan, hamda yangicha mazmunga ega bo'lgan ta'lim jarayonini tashkil etishda muhim o'rin tutadi. Uzluksiz ta'lim tizimini shakllantirish, shuningdek, ta'lim mazmunini yangilash ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning bosh g'oyasi sanaladi. Iqtisodiy, ma'naviy hayotda, xalqning turmush tarzi, ongida yuz bergan o'zgarish, yangiliklarni yoshlarni hayotga, ishlab chiqarishga tayyorlash amaliyoti aks ettirish xalq ta'limining bosh vazifasi bo'lib qoldi.

Qator o'zgarish va yangiliklarga qaramasdan, hali didaktika sohasida atroflicha tadqiq qilinmagan muammolar ham ancha topiladi. Ana shunday dolzarb muammolardan biri - ta'limni ilmiy asosda loyihalash masalasidir. Bu muammoning haligacha «ochiq qo'riq» holida qolib ketayotganligini uning o'ta murakkabligi bilan izohlash mumkin, xolos.

Maktab hayotiga kirib kelgan mutaxassis olim, o'qituvchilarning pedagogik fikrlashidan asta-sekin o'rin olayotgan pedagogik texnologiya muammolaridan biri ta'limni optimal loyihalash masalasidir. Ijtimoiy tajriba - didaktik loyiha manbai, desak adashmagan bo'lamiz. Bunga misol, o'tgan XX asrning keyingi 30 yili mobaynida mashhur didaktik olimlar M.N.Skatkin, V.V.Kraevskiy rahbarligida ma'lumot mazmuniga pedagogik ishlov berish va didaktik loyihalarni tayyorlash nazariyasi hamda amaliyotida yangi yo'nalish asoslangan edi. Unda ijtimoiy tajriba mohiyatini tahlil qilib, didaktik loyihalarni yaratish g'oyasi ishlab chiqildi.

Uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish maqsadida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy yo'nalishlaridan biri ta'lim jarayonini texnologiyalashtirishdan iboratligi ta'kidlab o'tildi. Ushbu jarayonning samaradorligini ta'minlashda quyidagi shartlarning bajarilishi muhim ahamiyatga ega: zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonini loyihalashtirish uni loyihalashga nisbatan yangicha yondashuv,

ya'ni ta'lim jarayonini texnologik strukturasi muvofiq yoritish zaruratini taqozo etadi. O'qituvchi kasbiy faoliyatini tashkil etishda ta'lim jarayonini loyihalash alohida ahamiyatga ega. Har bir o'quv kursini o'rganish alohida mavzu va bo'limlarni loyihalash asosida amalga oshiriladi. Pedagogik amaliyot mohiyatini tahlil etish natijasida ta'lim jarayonini loyihalashning bir necha qonuniyatlari ajratildi.

Mutaxassis olimlar ta'lim konsepsiyalarini ishlab chiqishda, dastur va darsliklarni tuzishda loyihalash faoliyatini amalga oshirishadi. O'qituvchilar yillik, choraklik, haftalik reja tuzish, dars konspektini tayyorlashda ta'lim mazmuniga pedagogic ishlov berib ta'lim loyahasini shakllantiradi. Sinf o'quvchilarining Yoshi, tayyorgarlik darajasi, real bilish imkoniyatlari, zarur o'rinlarida ularning individual xususiyatlari o'rganilib turli didaktik loyihalar asoslanadi.

Didaktik loyihalash ta'limning amal qilish namunasini tayyorlash jarayonidir. U jarayon sifatida loyihalash faoliyati, vositasi, predmetidan iborat. Bu jarayonda ma'lumot mazmuni yoki uning bir qismi – o'quv materialini loyihalash predmeti funksiyasida qatnashadi. O'quv materialiga pedagogik ishlov berilib darslikdagi holatdan yangi shaklga olib kiriladi. O'quv topshiriqlari, muammolari, testlar tizimi va shu kabilar o'quv materialining o'qitish va o'qish ehtiyojlariga ko'ra o'zgartirilgan – loyihalashtirilgan shakllardir. Loyiha muallifining didaktik bilimlari, orttirgan hayotiy tajribasi loyihalash vositalari bo'lib, ular loyiha sifatini belgilovchi omillardir. Didaktik bilimlar ko'lami, hajmi, aniqligiga, pedagogik tajribaning yetukligi, uning puxta egallaganligiga ko'ra didaktik loyihalar bir-biridan farq qiladi. Binobarin, didaktik loyihalarning samaradorligi va sifati pirovard natijada loyiha muallifining bilimi, tajribasi, mohirligiga borib taqaladi. Loyihalash jarayonini o'rganish yo'li bilan ta'lim jarayoni mohiyatiga oid bilimlar qayd etiladi. Shu bilan birga, didaktik loyihalashni o'rganish orqali pedagogik hodisalarni bilish va qurishni yaxlit tizim sifatida tasavvur etish imkoniyatlari oshadi. Qura turib bilish va bila turib qurish, didaktik loyihalashgagina xos bo'lgan eng asosiy sifatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. M.H.Mahmudov Ta'limni didaktik loyihalash (risola). – T.:Abdulla Qodiriy nomidagi “Xalq merosi” nashriyoti, 2002.
2. R.Mavlonova, N.Rahmonqulova Boshlang'ich ta'limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya. O'quv qo'llanma. – T.: G'afur G'ulom, 2013, 272b.
3. Ne'matova F.B. Problems of designing primary education. Молодой учёный, 49 с., 2020, 408-410 b.

HAMID OLIMJONNING “O'RIK GULLAGANDA” SHE'RINI VA “BO'LSAM” RADIFLI G'AZALINI KLASTER USULIDA O'RGANISH YO'LLARI

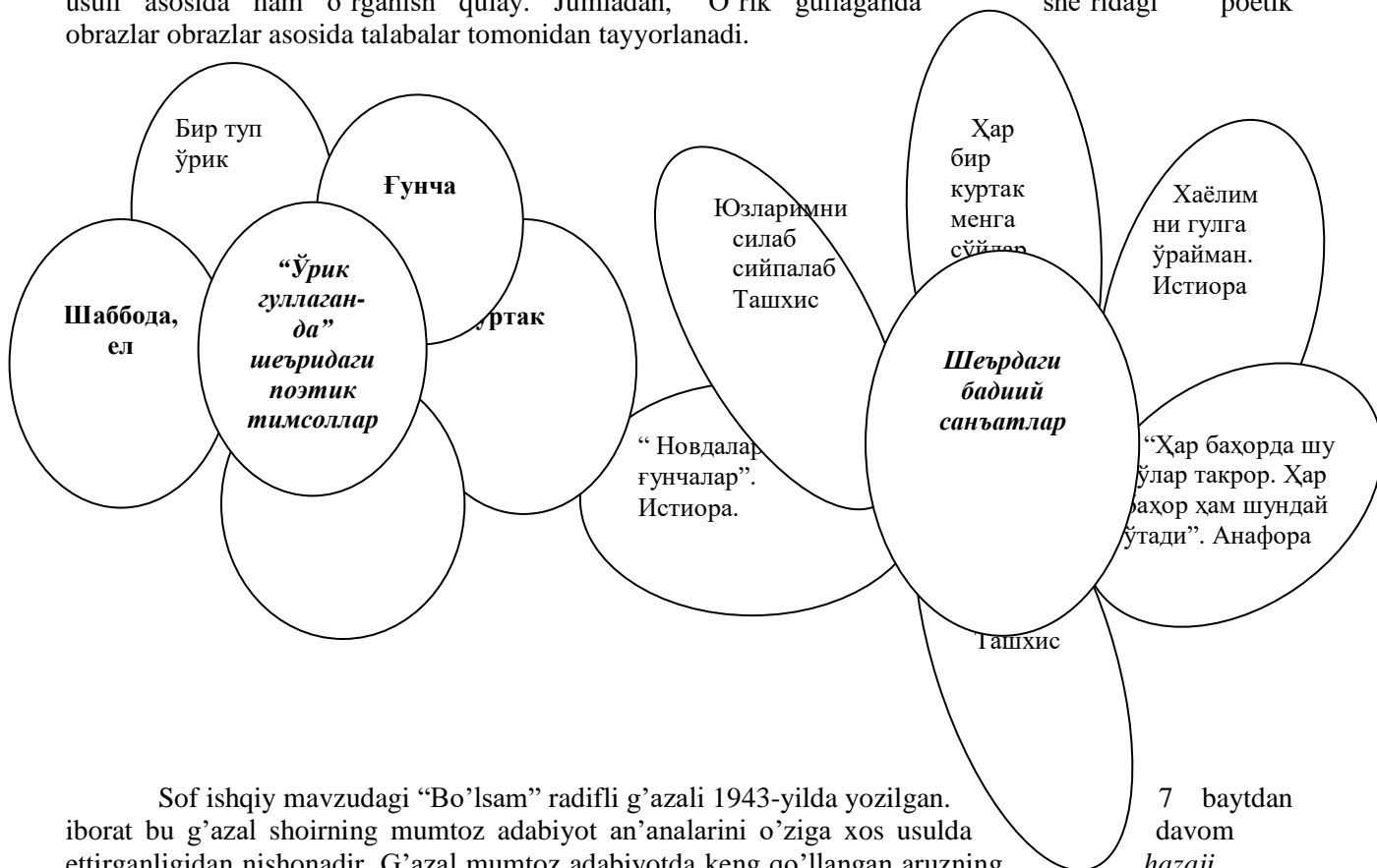
DOI: 10.53885/edinres.2021.74.10.024

Dilrabo Quvvatova, BuxDU professori, f.f.d.

Hamid Olimjon XX asr o'zbek she'riyatida Cho'lpondan keyin birinchilardan bo'lib, insonning boy va go'zal ruhiy olamini nafis bo'yoqlar bilan tasvirladi. Binobarin, “O'rik gullaganda” she'ri shoir ijodining eng yorqin namunalaridan biridir. She'r 1937-yilda yozilgan. Unda lirik qahramon qalbidagi kechinmalar tabiatdagi holatlar bilan uyg'unlikda ochib berilgan. Bu she'r o'zbek diyoriga keluvchi bahor nashidasining madhi sifatida yangrab keladi. Unda faqat bahor tasviri chizilgan emas. Shoir bunda qiyosiy tasvir san'atidan foydalanib, o'rik gullari bilan lirik qahramonning baxti o'rtasida uyg'unlik ko'radi. Faqat shabboda va qushlar emas, balki hamma narsa lirik qahramonning baxtiyor ekanligi haqida roz aytgandek bo'ladi. Faqat baxtni maqtagan ovoz u yurgan bog'larni to'ldirib yuboradi. Ana shu tarzda chaman butilib ochilgan o'rik gullari baxt mavzusi bilan tutashib, katta falsafiy ma'no kasb etadi.

Shu o'rinda she'r matni o'qituvchi tomonidan yoddan va ifodali o'qib beriladi.

She'r mazmunini tushuntirish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin. Asarni **“Klaster”** usuli asosida ham o'rganish qulay. Jumladan, **“O'rik gullaganda”** she'ridagi poetik obrazlar obrazlar asosida talabalar tomonidan tayyorlanadi.

Sof ishqiy mavzudagi **“Bo'lsam”** radifli g'azali 1943-yilda yozilgan. iborat bu g'azal shoirning mumtoz adabiyot an'alarini o'ziga xos usulda ettirganligidan nishonadir. G'azal mumtoz adabiyotda keng qo'llangan aruzning *musammani solim* tarmog'ida bitilgan. Baytdan baytga o'tgani sari poetik fikr rivojlanib boradi. Binobarin, dastlabki bayt matla' bo'lib, unda lirik qahramon haqiqiy oshiq timsolida gavdalanadi. Mazmuni: oshiq bir nafas bo'lsa-da ma'shuqaning yonog'i uzra xol, labining yaprog'idan tomgan qatra bol bo'lishga tayyor. Bunda lab yaprog'i shoirning betakror istiorasi. Chunki labning shakli yaproqqa o'xshaydi.

Ikkinchi bayt: demak, lab yaproq ekan, u daraxtning bir qismi. Lirik qahramon shu daraxtning butog'ida bulbul bo'lib xonish aylashga, bu yo'lda hatto g'uncha labni ochish uchun shamol bo'lishga tayyor. Demak, she'rdagi an'anaviy obraz bulbul hisoblanadi.

Beshinchi baytda oshiq nihoyatda xokisor tarzda namoyon bo'ladi: ma'shuqaning bog'ida gul bo'lishga o'zini loyiq emas deb o'ylayapti oshiq. Shu bois ma'shuqa qalbi qasriga devor bo'lishga ham rozi.

So'nggi bayt fidoiy oshiq qiyofasini yanada yorqinroq namoyon etadi. Oshiq visol uchun jonini ham fido etmoqchi. Maqta' ana shunday xulosaviy fikr bilan yakun topadi.

Tahlildan so'ng g'azaldagi badiiy timsollar va san'atlar tahlil etiladi.

Demak, nafaqat Hamid Olimjon ijodi, balki yangi o'zbek she'riyatining yorqin sahifasini tashkil etuvchi **“O'rik gullaganda”** she'ri va **“Bo'lsam”** radifli g'azali qatlarida yashiringan ma'nolarni, poetik obrazlar mohiyatini o'quvchiga klaster usulida oson yetkazish mumkin.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARI UCHUN “MENTAL ARIFMETIKA”NING AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.15.67.025

Sidiqova Dilara Shavkatovna,

BuxDU o'qituvchisi

Xayrullayeva Nafisa Nabiyevna, BuxDU talabasi

Annotatsiya: bu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun "Mental arifmetika"ning ahamiyati haqida ma'lumot keltirilgan.

Аннотация: В этой статье содержится информация о важности ментальной арифметики для учеников начальной школы.

Annotation: This article provides information on the importance of Mental Arithmetic for elementary school students.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, mantiq, tasavvur qilish, analitik fikrlash, ijodiy fikrlash, o'quv vositasi, manfiy sonlar, iste'dod, rag'batlantirish, raqamlar yig'indisi.

Ключевая слова: цифровая экономика, логика, представлять, аналитическое мышление, креативное мышление, руководство, отрицательные числа, талант, стимул, сумма чисел.

Keys words: digital economy, logic, to imagine, analytical thinking, creative thinking, tutorial, negative numbers, talent, incentive, the sum of the numbers

"Yoshlikda olingan bilim-toshga o'yilgan naqsh kabidir". Har bir mamlakatning rivojlanishi va taraqqiyotida ilmga chanqoq kelajagi porloq yosh avlodning o'rni beqiyos. Shunday ekan, bugungi kunda bolajonlarni maktabgacha ta'lim muassasasi oshidan boshlab mustahkam bilimli, zamon bilan hamnafas va jahon olimpiadalarida ham o'zini yo'qotmay, ishonch bilan qatnasha oladigan ruhda tarbiyalashimiz zarur. Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovich yosh avlodning tarbiyasi va kelajagi uchun alohida e'tibor qaratmoqdalar. Bunga misol qilib, kundan-kunga yangicha va jahon bilan raqobatbardosh qilib qurilayotgan va yuksak salohiyatli pedagoglarga ega maktabgacha ta'lim muassasalari, Prezident maktablarini olishimiz mumkin. Hozirgi kunda zamon varaqlariga muhrlangan Alisher Navoiy, Al-Xorazmiy, Al-Beruniydek yuksak ilm va xotiraga ega yosh avlod o'zining qobiliyatlari bilan bizni lol qoldirmoqda. Hatto 5-6-yoshli bolaning matematik misollarni miyasida kalkulyator kabi hisoblashiga qoyil qolmay iloji yo'q. Buning imkoni yo'q deysizmi? Albatta har bir ishning chorasi topilganidek, buning ham iloji bor. Bizga yaqin yillikda kirib kelgan "Mental arifmetika" o'quvchilarda diqqatni, faollikni, tezkorlik qobiliyatlarni rivojlantiradi. Texnologiyalar rivoji va raqamli iqtisodiyotni chuqur isloh qilish davrida yashayotgan ekanmiz, har bir bolaga kelajak avlodga shu kabi xislatlarni shakllantirishimiz zarur. Mental arifmetika bu-san'at, aql-idrokni shakllantiruvchi dasturdir. Bu dastur yordamida o'qishda muvaffaqiyatlarga erishish, hayotiy motivatsiyalar yaratish o'z maqsadlarini aniq qo'ya olish va olg'a intilish kabi qobiliyatlar shakllana boradi. Mental arifmetika o'zi nima-qisqa vaqt oralig'ida mental arifmetika ancha rivojlanayotgan bo'lsa-da, biroq hali ko'pchilikdan bir xil savolni eshitib qolamiz. "Mental arifmetika" o'zi nima? Buni tushuntirishning oson yo'li shundaki, masalan sportning istalgan turini olib qaraydigan bo'lsak, barchasida eng avvalo tanani chiniqtirish mashqlari olib boriladi sportchi jismonan tayyor formaga ega bo'lishi kerak. Hamda muntazam ravishda sportchilar ana shunday chiniqtiruvchi mashqlarni olib boradi. Hattoki, chempionlar ham doimo sport formalarini saqlash ustida ishlashadi. Tinimsiz mashqlar va ko'nikmalar asl chempionning siri hisoblanadi. Intellectual yoshlar davrida ham miyamizni ishlatishimiz yuqori natijalarga erishishning muhim omili hisoblanadi. Buning uchun esa, miya faoliyatini rivojlantiruvchi effektiv mashqlar to'plami zarur. Mental arifmetikaning asosiy g'oyasi ham aynan bolalarda miya faoliyatini rivojlantirish, qobiliyatlarni paydo qilish, kreativlik ruhida kamol topishdan iboratdir. Bir so'z bilan aytganda esa mental arifmetika-aqliy gimnastikaning tan olingan turidir. Mental arifmetika dasturi matematik amallarni miyada kalkulyatordan ham tezroq hisoblashni o'rgatadi. Shuningdek, bolada mantiq, tasavvur qilish analitik fikrlash, ijodiy fikrlash uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu dastur 4 yoshdan 16 yoshgacha bo'lgan bolalarning miya faoliyatining rivojlanishiga juda ham yaxshi samara beradi. Shu yoshda bolalar xotirasi barcha darslar va yangiliklarni mukammal darajada saqlay oladi. Dasturda asosiy ishlatiladigan o'quv vositasi abakusdir. Bu vosita bilan ishlayotganda o'ng va chap barmoqlarimiz baravar ishlagan holda, miyamizning o'ng va chap yarimsharlari ham baravar ishlaydi. Natijada miya mushaklari chiniqadi va ma'lumotlarni tezda o'zlashtirib oladi. Abakusning bolaga beradigan oltita ajoyib foydasi konsentratsiya darajasini oshiradi. Hisoblashda yordam beradigan va arifmetik misollarni tezkor hisoblash usulidir. Abakusda hisoblashda aniqlik zarur. Abakus yordamida oddiy arifmetik amallarni o'rganish oson. Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bo'lgan bolalar mental arifmetika bilan muntazam ravishda shug'ullanib borishsa, maktab davrida ularda raqamlarni yozish sonlarni tushunish bo'yicha muammolar kuzatilmaydi va bu bolalarga matematika asoslari va boshqa fanlarni o'zlashtirishda juda katta yordam beradi. Ularning kundalik faoliyatlarida konsentratsiya darajasini oshiradi. Nafaqat bu, yanada yaxshi va tezroq hisoblash ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi. Ma'lumki, miyaning ikkita yarim sharlari bor: o'ng va chap.

O'ng yarim shar tananing chap tomonini, chap yarim shari esa o'ng tomonini boshqaradi. Aksariyat odamlarda chap yarim shar til va nutqni tartibga soladi, o'ng yarim shar esa nonverbal, ijodiy qobiliyatlarni boshqaradi. Xayolda ishlash usulida abakusni havoda tasavvur qilish metodikasi bolalarga miyadagi muammoning tasviriy ko'rinishini rivojlantirishga yordam beradi. Intensiv mashg'ulot orqali bu xotira quvvatini oshirishga yordam beradi. Bolalar abakus yordamida hisoblaganda ularning qo'llari, ko'zlari va miyalari birgalikda ishlaydi, miyalarida ko'rsatilgan harakatlarni eslab qolib, javobni qabul qilishda ikkilanmaydilar. Zero, zamon bilan hamnafas va mustahkam berilgan bilim yuksak marralar poydevoridir.

Matematika fani bo'yicha o'quvchi, talaba va o'qituvchilar o'rtasida turli tanlovlar o'tkazib g'oliblarni munosib rag'batlantirish, olimpiada tizimini takomillashtirgan holda sovrindorlarga beriladigan mukofotlarni ko'paytirish muhimligi qayd etildi. O'qitish sifatini yangi bosqichga ko'tarish, matematika fanidan bilimlarni baholash bo'yicha milliy sertifikatlash tizimini joriy etish zarurligi aytiladi. Bunday sertifikat egasiga oliy o'quv yurtiga o'qishga kirishda matematika fanidan maksimal ball beriladi. Yuqori malakali pedagoglar va ilmiy darajali kadrlar tayyorlash tizimi samarasini oshirish. Matematika insitutida ilmiy daraja beruvchi kengashga to'liq mustaqillik berish lozimligi ko'rsatib o'tildi. Shuningdek, Matematika fanining tamal toshini Al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy kabi ulug' bobolarimiz qo'ygan. Bu bizning qonimizda bor. Bugun matematikani fanini rivojlantirishdan maqsadimiz-matematika bo'yicha raqobar muhitini yaratish, sanoat, muhandislik yo'nalishlari bo'yicha yetuk kadrlar tayyorlash", -dedilar Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovich. Mutaxassislarining ta'kidlashlaricha, matematikani yaxshi o'zlashtirgan o'quvchining tahliliy va mantiqiy fikrlash darajasi yuqori bo'ladi. U nafaqat misol va masalalar yechishda, balki hayotdagi turli vaziyatlarda ham tezkorlik bilan qaror qabul qilish, muhokama va muzokara olib borish, ishlarini bosqichma-bosqich bajarish qobiliyatlarini o'zida shakllantiradi. Matematiklarga xos fikrlash uni kelajakda amalga oshirmoqchi bo'lgan ishlar, tevarak-atrofdan sodir bo'layotgan voqea- hodisalar rivojini bashorat qilish darajasiga olib chiqadi. Zero, matematikani yuksak cho'qqiga olib chiqish biz yoshlarning qo'limizdadir. Bejiz aytilmagan: "Matematika fanlar ichra shox-uning sirlaridan bo'lingiz ogoh".

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bikbayeva N., Yangiyeva E., Girfanova K. To'rtinchi sinf matematika darsligi. Toshkent."O'qituvchi"-2017 yil.
2. Jumayev M.E. Boshlang'ich matematika nazariyasi va metodikasi(KHK uchun) Toshkent "Turon-Iqbol" 2012-yil.
3. www ziyonet.uz.
4. Sidikova S. D. Theoretical and didactic principles of distance learning //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – T. 11. – №. 1. – C. 541-548.
5. Shavkatovna S. D. THE IMPORTANCE OF DISTANCE LEARNING IN THE TEACHING OF" METHODS OF TEACHING MATHEMATICS". – 2021.

JAMOL KAMOL G'AZALLARIDA O'ZBEK MUMTOZ SHE'RIYATIGA XOS AN'ANAVIY METAFORIK OBRAZLAR TIZIMI

DOI: 10.53885/edinres.2021.71.11.026

Akramova S.R., *BuxDU o'qituvchisi*

Bizga ma'lumki, o'zbek mumtoz she'riyatida o'ziga xos an'anaviy poetik obrazlar tizimi mavjud. Jamol Kamol g'azallarini kuzatadigan bo'lsak, undagi obrazlar ham an'anaviylik kasb etadi. Mumtoz she'riyatda oy, yulduz, quyosh timsollari ma'shuqa va oshiq obrazini ifodalab kelsa, J.Kamol ijodiga mansub g'azallarda ham ayni shu holatni ko'rish mumkin.

Bir sanam yanglig' tikarmu
Ko'kda oltin kashta oy
Bir sanam deb yo falak
Sahrosida sargashta oy.

Yuqoridagi satrlarda oy dastlabki satrga ma'shuqaga qiyos etilishi orqali myetaforik ma'no ko'chishni yuzaga chiqargan. Keyingi misrada esa oshiq timsolini aks ettirib kelmoqda. Ya'ni «bir sanam» – suyuqli yor uchun oy – oshiq falak sahrasida sargashta kezadi. Oyning ko'kda kezishi bunda tamsilni yuzaga

keltirgan. Shu bilan birga «s» tovushi asosida (sahrosida sargashta) hosil qilingan alliteratsiya ham poetik fikr ta'sirchanligini ta'min etgan. Bu holat ma'shuqasi ishqida yongan oshiq holatiga hamohangdir.

Boshim uzra noz aylab,
Kuldi moh saharlarda,
Ayladim o'shal oyga
Iltijo saharlarda...

Ushbu satrlarda esa moh metaforik ma'no ko'chishi orqali, oy ma'shuqa timsolini ifodalab kyelmoqda. Lirik qahramon – oshiqning boshi uzra noz aylab, kulgan moh sevikli yor. Bunda ham tamsiliy fikr bor. Ya'ni tongda hali osmon yulduz va oy bo'ladi, u yorishishi bilan o'z o'rnini quyoshga bo'shatib beradi.

Yonar kipriklarim nur toridek
Yulduz charog'inda,
Icharman toza bir suv orzuning
Oyding bulog'inda

Mazkur baytda yulduz metaforik semasi sevgili ma'shuqa obrazini ifoda etib kelmoqda. Ya'ni lirik qahramon oshiqning kipriklari yulduz shu'lasida nur toridek tovlanadi. Bunda yulduz syemasi syevgili ma'shuqa obrazini ifodalab kelmoqda. «Orzuning oyding bulog'i» metaforik topilmasi shoir ijodini bezab turadi. Bunda oyning yorug'i nazarda tutilmoqda.

Uzun kipriklari gulgun
Dudoqlar g'uncha-yu xandon,
Chizilgan jonli tasvirdek
Biram nozik, biram nozik.

Jamol Kamol g'azalidagi ushbu satrlarda ma'shuqaning go'zalligi: kipriklari, dudog'ini tasvirlashda o'zbek mumtoz adabiyotiga xos bo'lgan an'anaviylik mavjudligini kuzatamiz. Bu esa hassos shoir J.Kamol she'riyati bilan mumtoz adabiyotda uchraydigan metaforik obrazlarda mushtaraklik borligidan dalolat.

Boshing uzra aylanur
Ming turli dunyo, yulduzim
Aylamish shu bahri nur
Bag'ringni kimyo, yulduzim.

Yuqoridagi satrlarda ham yulduz semasi suyukli yor obrazini namoyon etadi. Uning boshida aylangan ming turli dunyo semasi–muhabbat iztiroblarini o'zida aks ettiradi. Mumtoz g'azaliyotda ohangdorlikni, musiqiylikni ta'minlash maqsadida tovush takrorini qo'llash holati ham an'anaviy hisoblanadi. Jamol Kamolning g'azallarini o'rganishdagi izlanishlarimizda alliteratsiya orqali poetik fikrni ta'sirchan ifodalash xususiyati ko'zga tashlanadi.

Sanamo, sochlaring silsilasi
Tog'dagi sunbulmi, nigor.
Qomating suvratini
Sarvu sanobar bildim.

Yuqoridagi satrlarda «s» tovushi (sanamo, sochlaring, silsilasi, sunbul, suvrat, sarvu sanobar) orqali tovush takrori hosil qilingan. Ma'shuqaning sochi tog'dagi sunbulga, qomati sarv-u sanobarga o'xshatiladi. Sunbul tog'da o'sadigan o'simlik, turishi sochning to'kilib turishiga o'xshaydi. Sarv esa tik o'sadigan chiroyli daraxt. Qomatni sarvga o'xshatish ham an'anaviy metaforik ko'chimlardan bo'lib, Muhabbatnoma»sida quyidagi misralar orqali fikrlarimizni dalillashga asos bo'ladi:

Bo'yung sarv-u sanuvbartek, beling qil,
Vafo qilg'on kishilarga vafo qil

Mazkur baytda alliteratsiya ohangdorlikni, musiqiylikni ta'minlashdan tashqari metaforik o'xshatishlarning o'ziga xos namunalarini vujudga keltirgan:

Gohi Cho'lponsan munavvar,
Gohi bir Zuhroyi zar,
Gohi ma'yus jilvagar,
Suzgun Surayyo yulduzim

Yuqoridagi satrlarda ham «z» (Zuhroyi zar), «s» (Suzgun Surayyo) asosida alliteratsiya yaratilgan. Cho'lpon, Zuhro, Surayyo – yulduzlarning nomlari ham ma'shuqa timsolini ifodalashda ishtirok etatgan metaforik ko'chimdir. Cho'lpon – yorqin nur sochuvchi yulduz, Zuhro – Yer sayyorasiga yaqin yulduz, Surayyo esa bir guruh yulduzlar nomini ifodalaydi. Shu ma'nolaridan kelib chiqib, shoir yorni tashbehlaydi. «Zuhroyi zar», «suzgun Surayyo» birikmalari tovush alliteratsiyasidan tashqari,

yulduzlarning ham xususiyatlarini ifodalab keladi. Jamol Kamolning g'azalchiligida ham yangi mumtoz adabiyot obrazlari bilan mushtaraklikni, ham yangi metaforik obrazlarni uchratamiz:

Ey, chaman ichra nazokatli
Gulim, majnuntol,
O'rama soching zilol –
Suvga solibsana tol-tol...

Baytda yor majnuntolga tashbehlanganiki, buni shoir ijodidagi yangilanish sifatida baholash mumkin.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, Jamol Kamol mumtoz g'azaliyotda qo'llangan an'anaviy metaforik obrazlardan ham unumli foydalangan. Bu esa Jamol Kamol g'azaliyotining o'zbek mumtoz adabiyoti an'analari bilan mushtarak ekanidan dalolatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jamol Kamol. Asr bilan vidolashuv. Saylanma. Olti jildlik. I jild.–Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2018. –B 262.
2. Jamol Kamol. Asr bilan vidolashuv Saylanma. Olti jildlik. I jild.. –Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2018. –B 336.
3. Akramova S.R. Jamol Kamol shye'riyatida o'zbyek-tojik so'zlarning lyeksik-syemantik xususiyatlari (“O'zbek tili” qasidasi tahlili asosida). Mug'allim hem uzliksiz bilimlendirio'. Nukus. OAK ro'yxatidagi ilmiy-metodik jurnal. 2020 yil, 1-son.
4. Akramova S.R. Jamol Kamol shye'rlarida o'zbyek-tojikcha so'zlarning syemantik tabiati. ACADEMICIA. ISSN (ONLINE) 2249-71355 MAY, 2020/Impact Faktor: SJIF 2020=7.13.
5. Akramova S.R. Harmony of the content of Uzbek-Tajik translations of Jamal Kamal's Poems. MIDDLE EUROPEAN SCIENTIFIK BULLETIN.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA DARS SAMARADORLIGINI OSHIRISH MUAMMOLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.52.18.027

Djurayeva Salomat Nabiyevna

BuxDU o'qituvchisi

Davronova D, 4-kurs talabasi.

Annosiya: *Maqolada o'qituvchilarning dars jarayonini sifatli, mahorat bilan olib borishlari, muvaffaqiyatli ishlashlari, o'quvchilarga sifatli bilim berishlari uchun, o'quv jarayoniga yangiliklardan, axborot texnologiyalardan foydalanish shart. Innovatsiyaning ta'lim-tarbiya ishida to'liq va aniq qo'llash uchun uning mohiyatini, mazmunini tushungan holda u orqali o'qituvchi va o'quvchining o'zaro munosabatlarini optimallashtirishi bayon etilgan.*

Tayanch so'zlar: *o'quv jarayoni, usul, bilim, o'zlashtirish, ijod, faollik, pedagogika, o'quvchi, ta'lim.*

Базовые слова; *процесс обучения. метод. знания, мастерство, творчество, активизм, педагогика. студент. образование*

Basic words; *learning process. method. knowledge, skill, creativity, activism, pedagogy. student. education*

Maktabdagi o'quv jarayonning sifati ko'p omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida o'qitishning usul va metodlari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Binobarin, ular bilimlarning ongli va chuqur o'zlashtirishda o'quvchilardan mustaqillik va ijodiy faollikning rivojlanishiga tasir ko'rsatadi. Pedagogika amaliyotida o'qitish usullari va metodlariga juda katta boylik to'plangan. Ularni tanlashda turli sharoitlar o'qitilayotgan fanning xarakteri bolalarning yosh xususiyatlari, oldingi tayyorgarlik darajasi va hokozalar hisobga olinadi. Burhoniddin Zarkujiyning fikricha, insonning bilish faoliyati bilmaslikdan bilishga qarab boradi. Aql - faol, ijodiy kuchdir, koinotni bilish qurolidir. Ammo dastlabki tajribasiz bilishning bo'lishi mumkin emas. Chunki umuminsoniy aql tushunchasi taqqoslash, kuzatish va tajriba yo'li bilan tarkib topadi. Inson hissiy idrokni boyitish bilangina o'zining bilimlarini oshira oladi. Shuning uchun ta'limda o'quvchilarning o'zidagi tajribaga tayangan metodlardan iloji boricha keng foydalanish kerak.

Metodlar va usullarni tanlash o'qituvchi darsda hal qilishi mo'ljallangan masalaga bog'liq bo'ladi. Chunonchi, yangi materialni bayon etishda bir xil metodlar qo'llansa, uni mustahkamlashda ikkinchi va mavzuni umumlashtrishda ya'nada boshqa xil metodlar qo'llanadi. Darsning turli bosqichlarida puxta o'ylash samarali usullar hamda metodlarni tanlash juda muhimdir.

O'qitish metodlarining juda ko'p turlari mavjud va ularning sonini aniqlab belgilab bo'lmaydi. Metodlar o'qitishning mantiqiy tomonlariga, komponentlari va vazifalariga asoslanib tasniflanadi. Maktabdagi o'qitish metodlarining yagona tasnifi yo'q. Tasnif tartib va tizimni vujudga keltiradi. Umumiy va muayyan, nazariy va amaliy, muhim va tasodifiy o'qitish metodlarini aniqlashga yordam beradi, shu orqali ulardan amaliyotda samaraliroq foydalanishga xizmat qiladi.

Bugungi mavzudan nimalar o'rgandingiz? kabi savollarga har bir o'quvchi o'z javobini yozib, olib chiqadi va o'qib beradi. Bu mashg'ulotda ham o'quvchilarning o'tgan va yangi mavzu asosida olgan bilimlari aniqlanadi.

Darsni chiroyli boshlashda samarali muloqot Fedbek berish bilan ham boshlash juda yaxshi natija beradi. Men shunday boshlayman.

Salom aziz bolalarim, mening gul-u lolalarim.

Hammingiz bor, omonmisiz, bugungi darsga tayyormisiz?.

O'quvchilar:

Aziz ustoz sog'-omonmiz, dars boshlashga biz tayyormiz.

Juda yaxshi bolajonlar, bilishimcha, bugun hamma darsga tayyor. Adashmasam bugungi darsimizda hammingiz yuqori bal olishga oshiqmoqdasizlar kabi muloqotlar o'z samarasini bermoqda.

Yaxshilarning ziynati bobidan savollar:

1-guruhga: Xushmuomalalik mavzusida

2-guruhga: Kulish madaniyati mavzusida

Bunda o'quvchilar o'z bilganlari va donolar hikmatlari, mavzu-mazmuniga tayangan holda tezroq o'z g'oyalari bilan tog'larga chiqishga harakat qiladilar.

Xulosa qilib aytganda, dars samaradorligiga erishishda ilg'or pedagogik texnologiya usullaridan foydalanishni tashkil etish, o'qituvchidan o'z ustida ishlash, intilish, innovatsion texnologiyalarni o'rganib, darslarda qo'llash, zamon talabiga munosib bo'lishga undaydi.

"Innovatsiya - yangilik" so'zining qachon paydo bo'lganligi aniq bo'lmasa-da, bu tushuncha umumiy fanlarga, tabiiy fanlardan chiqib kelganligi haqida fikrlar mavjud. Innovatsiya jamiyat paydo bo'lishidan boshlab o'zgarib kelmoqda. Ba'zi pedagoglar innovatsiya so'zining tor ma'noda ta'limni takomillashtirish, zamonaviylashtirish, boshqalari unga kengroq tushuncha bermoqda. Ta'lim sohasidagi ayrim yangi tushunchalarning, islohot, o'qitishni zamonaviylashtirish, takomillashtirish, optimallashtirish kabilar bilan almashtirmoqdalar.

O'zbekiston milliy ensiklopediyasida innovatsiya so'zi quyidagicha izohlanadi: "innovatsiya - inglizcha innovationas - kiritilgan yangilik, ixtiro bo'lib, ilmiy texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mahoratni tashkil etish kabi sohalardagi yangiliklar, faoliyat doiralarda qo'llanilishi" deb ko'rsatilgan.

"Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi o'quvchi faoliyatiga yangiliklar va o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi."

Pedagoglarning muvaffaqiyatli ishlashlari, o'quvchilarga ta'lim berishlari uchun ta'lim jarayoniga yangiliklarni tatbiq etishni bilishlari shart. Shuning uchun innovatsiya yangilik atamasi ko'pchilikni e'tiborini tortdi. Innovatsiyaning ta'lim - tarbiya ishidan to'liq va aniq qo'llash uchun uning mazmun-mohiyatini tushunib yetish lozim. Innovatsiya orqali o'qitish jarayoni o'qituvchi va o'quvchining o'zaro munosabatlarini optimallashtiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ishmuhamedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. - T., Nizomiy nomidagi TDPU, 2009.

2. Lafasov M. Jahon tarixi. (1918-2008). -T.: Turon-iqbol, 2011.

3. Ochilov M. «Yangi pedagogik texnologiyalar» /Qo'llanma. -Qarshi: Nasaf, 2000.

4. Fuzailova G.S, Rahmatullayeva O.R Tarix fanini kasbiy sohalarga yo'naltirib o'qitish metodikasi. Uslubiy qo'llanma. - T., TDPU, 2012. - 140 b.

5. Fuzailova G.S, Rahmatullayeva O.R Tarix fanidan o'quv qo'llanma. -T.:TDPU, 2012. - 200 b.

6. Usmonov Q., Sodiqov M. O'zbekiston tarixi (1917-1991 yillar). Akademik litsey va kasb-hunar kolejlari uchun darslik. -T.: Sharq, 2002, 2003, 2011.

7. Usmonov Q. O'zbekiston tarixi. Milliy istiqloq davri. Akademik litsey va kasb-hunar kolejlari uchun. -T.: O'qituvchi, 2003.

8. Xodiyev B.Yu., Golish L.V., Rixsimboyev O.K. Keys-studi - iqtisodiy oliy o'quv yurtidagi zamonaviy ta'lim texnologiyasi: Ilmiy-uslubiy qo'llanma /"Zamonaviy ta'lim texnologiyalari" turkumi. -

**MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASI VA BOSHLANG'ICH TA'LIM ORASIDAGI
UZVIYLIK**

DOI: 10.53885/edinres.2021.58.96.028

*Rajabova Gulbahor Mamatraimova,
TerDU Pedagogika instituti*

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha va boshlang'ich ta'lim orasidagi uzviylikning ahamiyati, uzviylikni ta'minlash shart-sharoitlari haqida fikr yuritilgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini yangi o'quv sharoitlariga moslashtirish muammosi har doim ham ta'lim tizimida dolzarbdir. Uning tadqiqotida bolalar psixologlari, o'qituvchilar, shifokorlar va olimlarga katta e'tibor beriladi. Ushbu masalani atroflicha o'rganib chiqib, mutaxassislar birinchi sinf o'quvchisining jamiyatdagi moslashuviga ta'sir etuvchi omillardan biri bu maktabgacha ta'lim muassasasi va maktab ishining uzluksizligi degan xulosaga kelishdi. Maktabgacha yoshdagi bolalik davri fundamental ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish uchun qulay davrdir. Maktabgacha yoshdagi bolaning etakchi faoliyati - bu o'yin. Asosiy aqliy jarayonlarning rivojlanishi - xotira, e'tibor, fikrlash, tasavvur ham maktabgacha yoshdagi davrda faol rivojlanadi. Bolalar bog'chasidan maktab muassasasiga o'tish davrida bolaning tanasida va psixologiyasida qayta qurish sodir bo'ladi. O'yindan o'tish jarayoni bolaning o'quv jarayonini o'zi idrok etishida ba'zi qiyinchiliklarning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Bolalar bog'chasi va maktab ishining uzluksizligi uzluksiz ta'limning yagona tizimda ushbu aloqalari o'rtasida maxsus yaxlit ta'lim muhitini yaratishni anglatadi. Ta'lim muassasalarining bunday yagona ta'lim muhitini tashkil etishdagi asosiy maqsadi ta'lim va tarbiya masalalariga yagona yondashishni asosli rivojlantirishdir. Pedagogik jamoalar oldida turgan birinchi va asosiy vazifa bolani bolalar bog'chasidan maktab o'quv yurtiga o'tkazish jarayoni uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishdir. So'nggi paytlarda bolaning intellektual tayyorgarligining tarkibiy qismlari to'g'risida ko'plab kelishmovchiliklar mavjud, shuning uchun olti yoshli bolalarning maktabga tayyorgarligini yaxshilash bo'yicha birgalikda ish olib borish juda dolzarb vazifadir. Shu bilan birga, bolalarda maktab hayotiga qiziqishni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bir muassasadan ikkinchisiga o'tish davrida ota-onalarga bolani kuzatishda ularning rolini tushunishga yordam berish maktab o'qituvchilari va bolalar bog'chalari tarbiyachilari uchun yetakchi vazifadir. Boshlang'ich sinf o'quvchisi bo'lgan boshlang'ich maktab o'qituvchisi, o'qituvchining yaqin odam va birinchi yordamchi ekanligiga odatlangan bola uchun tushunarsiz masofada. Bolaning o'qituvchisi haqidagi tasavvurini to'g'ri va vaqtida tiklash - bu oila a'zolari va ta'lim muassasalari xodimlarining birgalikdagi vazifasidir. Ushbu yo'nalish ota-onalar yig'ilishlari, kelajakdagi o'qituvchilar bilan ota-onalarning uchrashuvlari va ota-onalar uchun to'garaklar o'tkazish orqali amalga oshirilmoqda. Agar rejalashtirilgan barcha tadbirlar professional ravishda amalga oshirilsa, bolalar bog'chasi va oilaning uzluksizligi maktab bolalari va o'qituvchilar tomonidan bolalar tomonidan idrok etishning yetarli tizimini shakllantirishga imkon beradi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi va maktablar ishida to'liq uzluksizlikni ta'minlaydigan ta'lim muassasalari faoliyatining asosiy yo'nalishi bolalar bilan ishlashdir. Ushbu yo'nalishni amalga oshirishda o'qituvchilar o'zlariga bolalarning maktab, maktab hayoti, o'qituvchilik faoliyati to'g'risidagi tasavvurlarini kengaytirish vazifasini qo'yдилar, ularning o'ziga xosligi bolalar bog'chasida darslarni o'tkazish xususiyatlaridan bir oz farq qiladi. "Maktab" deb nomlangan ta'limning keyingi bosqichiga o'tish jarayonida bola o'zini mutlaqo yangi muhitda ekanligini his qilmasligi kerak, lekin "maktabgacha ta'lim - boshlang'ich maktab" yagona tizimida qolishda davom etadi. Bolalarni maktab hayotining o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishtirish va kirish darslarini o'tkazish uchun maktab o'qituvchilari maktabga kirishdan oldin bir muncha vaqt bo'lajak birinchi sinf o'quvchilari uchun tanishtirish darslarini o'tkazadilar. Tajriba shuni ko'rsatadiki, bunday sinflarga tashrif buyuradigan bolalarning psixikasida adaptiv jarayonlarni shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tizimdagi moslashuv darslarida qatnashgan bolalar ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni ko'proq sezadilar, ular yangi jamoada tezroq moslashadi. Shu bilan birga, ular yangi talaba bilan yaxshi shug'ullanishadi va yangi o'qituvchini ijobiy qabul qilishadi. Bunday holatda bolalar bog'chasi va maktabning uzluksizligi maktab o'quvchilarining o'qituvchilar bilan birgalikda o'quv mashg'ulotlariga qo'shilishi tufayli amalga oshiriladi.

Haqiqiy uzluksizlikka bo'lgan ehtiyoj uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lib kelgan va hozirgi bosqichda dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, o'qitish shakllari va usullarining o'zgaruvchanligi, bolalar bog'chalari va maktablarga o'zgaruvchan dasturlar va texnologiyalarni joriy etilishi bilan ketma-ket munosabatlarning mos kelmasligi qayd etilmoqda. Bolalarni maktabga tayyorlash bugungi kungacha bolalar bog'chasining ijtimoiy-pedagogik ustuvorliklarini maktab talablari va xususiyatlariga moslashtirishga kirishdi, bu bolalar bog'chasida faol bolalar faoliyatining o'ziga xos shakllari - maktabgacha tarbiyachi, o'yinlar. Borgan sari, u "dars mashg'ulotiga" yo'l ochib berdi yoki sezilarli darajada o'zgartirilib, "didaktikaga" aylandi. Natijada, maktabda bolalarning maktabga tayyorgarligini monitoring qilish ma'lumotlariga ko'ra, o'quvchilarning ichki pozitsiyasining asosiy ko'rsatkichlaridan biri sifatida bolalarda kognitiv motivatsiyaning pasayishi kuzatilib kelardi. Bugungi kunda mana shunday kamchiliklarning bartaraf etib borilayotgani quvonarli holdir.

Maktab va bolalar bog'chasi - bu ta'lim tizimidagi o'zaro bog'liqlik. Aniqroq aytganda, bolalar bog'chasi - bu ta'limning poydevori, maktab - bu ta'lim potensiali, shaxsning asosiy madaniyati rivojlanadigan bino. Maktabda muvaffaqiyatga erishish ko'p jihatdan maktabgacha yoshda shakllangan bilim va ko'nikmalarning sifatiga, kognitiv qiziqishlarni rivojlantirish darajasiga va bolaning bilim faolligiga bog'liq. Shu sababli bugungi kunda bolalarni maktabga tayyorlashda bolalar bog'chasi va maktab o'rtasidagi uzviylikni shakllantirish yangi yondashuvni talab qiladi.

DB Elkoninning ta'rifiga ko'ra, maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshi inson rivojlanishining bir davri bo'lib, "bolalik" deb nomlanadi. Ammo maktabgacha yoshdan maktabgacha bolalikka o'tish davri eng qiyin va himoyasiz hisoblanadi.

Va hozirda ta'lim muhitining yaxlitligini saqlash zarurati yurtimizda ta'limni rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligi bejiz emas. Bunga erishishning muhim sharti ta'limning har bir bosqichida ta'lim tizimining barcha tarkibiy qismlarining (maqsadlar, vazifalar, mazmun, uslublar, vositalar, ta'lim va tarbiyani tashkil etish shakllari) izchilligi, uzluksizligi tushuniladigan ta'limning uzluksizligini ta'minlashdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning bilimlari mavjudligi ta'limning muvaffaqiyatini o'zi belgilamaydi, bolaning mustaqil ravishda qanday qilib uni mustaqil ravishda olish va bilishni bilishi juda muhimdir. Jahon Ta'lim Standartiga ko'ra, universal ta'lim tadbirlari (UUD) - bu harakatlarning usullari to'plami, buning natijasida bola ta'lim faoliyatining barcha tarkibiy qismlarini o'zlashtiradi:

- 2) ta'lim maqsadi
- 3) tarbiyaviy vazifa

Uzluksizlik - bu ta'lim va tarbiya maqsadlari, vazifalari, usullari, vositalari va shakllarining izchilligi va saqlanishi tushuniladi.

- o'rganish qobiliyatini shakllantirish

Boshlang'ich maktab o'quvchilarga o'z qobiliyatlarini to'liq namoyon etish, tashabbuskorlik, mustaqillik va ijodkorlikni rivojlantirishga yordam berish uchun mo'ljallangan. Ushbu vazifaning muvaffaqiyati ko'p jihatdan bolalar bog'chasida bolalarda kognitiv qiziqishlarni shakllantirishga bog'liq. Maktabgacha yoshdagi bolaning qiziqishi - bu uning xotirasi, e'tibori, fikrlashi. Bolaning bolalar bog'chasiga qiziqishini rivojlantirish, ko'ngil ochish, o'ynash, sinfdan nostandart vaziyatlarni yaratish orqali hal etiladi.

:

Ya'ni ***faoliyat yondashuvi***, qaysi davlat ta'lim standartlariga mos keladi. Uning mohiyati shundan iboratki, harakatlar orqali tushunish boshlanadi. Bola o'qituvchi tomonidan unga etkazilgan tayyor ma'lumotni idrok qilib, passiv tinglovchi bo'lmasligi kerak. Bu rivojlanish uchun asos sifatida tan olingan bolaning faoliyati - bilim tayyor shaklda berilmaydi, lekin o'qituvchi tomonidan tashkil etilgan faoliyat jarayonida bolalar tomonidan o'zlashtiriladi. Shunday qilib, ta'lim faoliyati tarbiyachi bilan bola o'rtasidagi hamkorlik vazifasini bajaradi, bu bolalarda aloqa ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, ta'lim faoliyatining zaruriy qismi sifatida.

Bu, o'z navbatida, ta'lim faoliyatining universal shart-sharoitlarini shakllantirishga yordam beradi.

TA'LIM KLASTERI – PEDAGOGIK HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI SIFATIDA

DOI: 10.53885/edinres.2021.82.27.029

Mutalova Dilnoza Abdurashidovna,
Toshkent viloyati Chirchiq

Annotatsiya. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda respublikamiz oliy ta'lim tizimida asosiy muammolardan biri mutaxassislar tayyorlash sifatini ta'minlash bo'lib, ushbu muammoning yechimi ko'p jihatdan oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari hamkorligini amalga oshirishga bog'liq. Ushbu maqola ta'lim klasterlarini pedagogik hamkorlik texnologiyasi sifatida ishlab chiqish, uning didaktik ta'minotini yaratish va oliy ta'lim muassasalari amaliyotida joriy etish kabi masalalar yechimiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar. Klaster, ta'lim klasteri, hamkorlik, pedagogik hamkorlik texnologiyasi, ishlab chiqarish korxonalari, universitet kompleksi, ta'lim klasteri modellari.

Одной из основных актуальных задач высшего образования республики является обеспечение качества подготовки будущих специалистов, решение которой во многом определяется осуществлением взаимодействия между высшими образовательными учреждениями и производственными предприятиями. В данной статье речь идет о необходимости разработки образовательных кластеров в качестве педагогической технологии взаимодействия и о создании её дидактического обеспечения.

Ключевые слова. Кластер, образовательный кластер, сотрудничество, технология педагогического взаимодействия, производственные предприятия, университетский комплекс, модели образовательного кластера.

One of the main urgent tasks of higher education of the Republic is to ensure the quality of training of future specialists, the solution of which is largely determined by the implementation of interaction between higher educational institutions and industrial enterprises. In this article we are talking about the need to develop educational clusters as a pedagogical technology of interaction and the creation of its didactic support.

Key words. Cluster, educational cluster, cooperation, technology of pedagogical interaction, industrial enterprises, University complex, models of educational cluster.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlash sifati iqtisodiyotning real sektorlari talablariga to'la javob bermayotganligi ushbu sohadagi asosiy muammolardan biri ekanligi ko'pchilik tomonidan e'tirof etilmoqda. Ushbu muammoning samarali yechimlaridan biri – bu oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari hamkorligidir. Bunday hamkorlik birinchi navbatda oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etishning innovatsion shakllari hamda texnologiyalarini joriy etishni talab qiladi.

Ta'lim klasterlarini shakllantirish va rivojlantirishning metodologik asoslari sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"¹, 2017-yil 27-yuldagi PQ-3151-sonli "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"²gi, 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"³gi PQ-3775 – sonli Qarorlari hamda kasbiy ta'limda klasterli yondashuv, pedagogik loyihalashtirish va faoliyat nazariyasi, uzluksiz ta'lim konsepsiyasi, ijtimoiy sheriklik va oliy ta'lim sifatini boshqarish borasidagi muammolar yechimiga bag'ishlangan tadqiqotlarni keltirib o'tish mumkin.

Uzluksiz ta'lim tizimi sub'ektlari va ishlab chiqarish korxonalari hamkorligi masalasi MDH olimlaridan A.P. Belyaeva, N.V.Goncharova, I.D. Klochkov, Yu.F. Shubert, P.G. Matrosov va boshqalar tomonidan alohida tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotlarda jahon hamjamiyatining ko'pgina mamlakatlari mehnat bozorida yosh mutaxassislarning amaliy tajribasi yetishmasligi, real kasbiy faoliyat sharoitlariga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishi ta'kidlab o'tilgan. Sanoat korxonalari va oliy ta'lim muassasalari hamkorligi ham dolzarb masala sifatida saqlanib qolmoqdaki, ushbu hamkorlikning har ikki sub'yektlari ham o'zaro munosabatlarni yanada mustahkamlashdan cheksiz manfaatdordir.

¹ Ta'lim klasterlarini shakllantirish va rivojlantirishning metodologik asoslari sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 20-apreldagi PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"¹gi Qarori.

² 2017-yil 27-iyuldagi PQ-3151-sonli "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risidagi Qarori.

Korxonalar oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilari-mutaxassislar iste'molchisi sifatida davlat buyurtmasini yanada oydinlashtirish va yosh mutaxassislar tayyorlash sifatiga qo'yilgan standart talablarga qo'shimcha o'z talablarini taqdim etish imkoniyatiga ega. Korxonalarining o'z hisobidan ishchi-xodimlarini oliy ta'lim muassasalarida qo'shimcha o'qitish, malakasini oshirish va qayta tayyorlash, o'zining kadrlar siyosatini amalga oshirishi hamda ijtimoiy - xodimlar hayot sifati to'g'risida g'amxo'rlik qilishi, xodimlar yoshi va jinsi optimal tarkibini shakllantirish kabi masalalarni amalga oshirish imkoniyatlari yanada kengayib bormoqda.

Davlat, oliy ta'lim muassasasi, ishlab chiqarish korxonasi va talaba ta'lim xizmatlariga mavjud talab va ehtiyojlarni qondirish jarayonining sub'yektlari sifatida o'zaro munosabatlarga kirishadilar. Ushbu munosabatlarning asosiy maqsadi iqtisodiy foyda olish emas, ayni paytda oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalarini, kompaniya va firmalarning o'zaro hamkorligi oliy ta'lim muassasalari uchun budjetdan tashqari mablag' topish manbayi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Klaster (ing. Cluster – to'plam) – bir nechta o'xshash elementlardan tashkil topgan o'ziga xos xususiyatlarga ega mustaqil tizim sifatida talqin etiladi¹. Ta'lim klasteri tarmoq xususiyatlariga ko'ra o'zaro bir-biriga yaqin bo'lgan ta'lim muassasalari faoliyatini sohadagi ishlab chiqarish korxonalarini bilan yaxlit makonga birlashtirishdan iborat. Ayni paytda ta'lim klasterlarini amaliyotga tatbiq etish orqali ta'lim muassasalarini moliyalashtirish borasidagi qiyinchiliklar, bo'lajak mutaxassislarining kasbiy-amaliy kompetentligini ta'minlashdagi muammolarni bartaraf etish hamda fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini samarali amalga oshirish imkoniyati yaratiladi.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlarda ta'lim klasteri tushunchasi borasida turli xil ta'riflar mavjud. Jumladan, "klaster – bu o'zaro bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan va bir-birini to'ldiruvchi, ma'lum bir sohada faoliyat olib boruvchi kompaniya va tashkilotlar majmuasidir"² degan ta'rifni keltirib o'tish mumkin. Adabiyotlarda "klaster" tushunchasiga o'zaro chambarchas bog'langan va bir-birining raqobatbardoshligini oshirish imkonini beruvchi ishlab chiqarish korxonalarining tarmoq hamda geografik jihatdan birikishi natijasidir degan ta'rif ham mavjud³.

Ta'lim klasteri – bu tarmoq xususiyatlariga ko'ra ishlab chiqarish korxonalarini va ta'lim muassasalarining sheriklik munosabatlari natijasida yaratilgan majmuasidir⁴.

Ta'lim klasterlari quyidagi modellar asosida amaliyotga tatbiq etilishi mumkin:

1. Territorial xususiyatiga ko'ra kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar, oliy ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot institutlari hamda ishlab chiqarish korxonalaridan tashkil etilgan ta'lim klasterlari.

2. O'z ichiga o'quv va ilmiy-tadqiqot institutlari, kollejlari, litseylar, umumta'lim va maktabdan tashqari ta'lim, oliy ta'limdan keyingi ta'lim muassasalarini qamrab olgan universitet kompleksi.

Ta'lim klasteri modellarini amalga oshirish yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:⁵

1. Iqtisodiyotning real sektorlari – ish beruvchilarning ta'lim muassasalari bitiruvchilarida zarur kasbiy va shaxsiy sifatlarning shakllanganlik darajasi haqidagi ob'ektiv fikr-mulohazalarini monitoring qilishni tashkil etish. Monitoring natijasida ta'lim xizmatlarining tashqi va ichki iste'molchilari talablarini aniqlash, kasbiy tayyorgarlik sifatini baholash va taqqoslash, ijtimoiy sheriklikni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilash kabi mehnat bozori ehtiyojlarini qondirish imkoniyati paydo bo'ladi.

2. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini xalqaro sifat menejmenti tizimi talablari asosida tashkil etish, ta'lim sifatini ta'minlash borasida TQM – sifatni yalpi boshqarish prinsiplari, metod

¹Волков, Н.М. Состояние и перспективы развития рынка труда рабочих и специалистов / Н.М. Волков // Современные подходы к подготовке рабочих и специалистов по приоритетным направлениям развития экономики. – Казань: РИЦ "Школа", 2005. – 152 с. – С. 6-9.

²Громыко, Ю.В. Что такое кластеры и как их создавать? // Альманах "Восток". – 2007. – Вып.1. – [Электронный ресурс]. – URL: http://www.situation.ru/app/j_arp_1178.htm (дата обращения 18.04.2019).

³Лапыгин Д.Ю. Методическое обеспечение процесса разработки плана стратегического развития региона // Менеджмент в России и за рубежом. – 2005. – №6 [Электронный ресурс] <http://dis.ru/library/manag/archive/2005/6/3971.html>

⁴Формирование системы профессионального образования – образовательный кластер Республики Татарстан / Материалы Интернет-сайта министерства образования и науки РТ. – (Электронный ресурс). – URL: www.tatedu.ru (дата обращения 18.04.2019 г.).

⁵Гаврилова О.Е. Формирование профессиональных компетенций студентов – будущих специалистов швейного производства в условиях образовательного кластера. – Диссер. насоиск. уч. степ. канд. пед. наук. – Казань: КНИТУ, 2011. – С.258.

va vositalarini joriy etish orqali aniqlangan muammo va kamchiliklarni tezkor va samarali bartaraf etish, shakllangan ijtimoiy sheriklik tizimini yaxshilash bo'yicha o'z vaqtida tuzatishlar kiritish: mehnat bozori to'g'risidagi ma'lumotlardan doimiy foydalanish imkoniyatiga egalik, mehnat bozorida kadrlarga bo'lgan ehtiyoj strukturasi o'z vaqtida aniqlik kiritish olish, ish beruvchining talablarini hisobga olish, tarmoq korxonalar va tashkilotlarida talabalar amaliyotini tashkil etishning samarali shakllarini joriy etish, mutaxassislar tayyorlash sifatini baholash bo'yicha mustaqil ekspertlar faoliyatini amalga oshirish va boshqalar.

3. Kasbiy amaliyotlarni nazariy bilimlar va innovatsion texnologiyalar asosida ishlab chiqarish korxonalarida tashkil etish tanlangan kasbga motivatsiya darajasini oshiradi hamda amaliyotlar turi va o'quv dasturlari mazmunini doimiy yangilab borish, oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining o'z mutaxassisligi bo'yicha ishga joylashish foizini oshiradi.

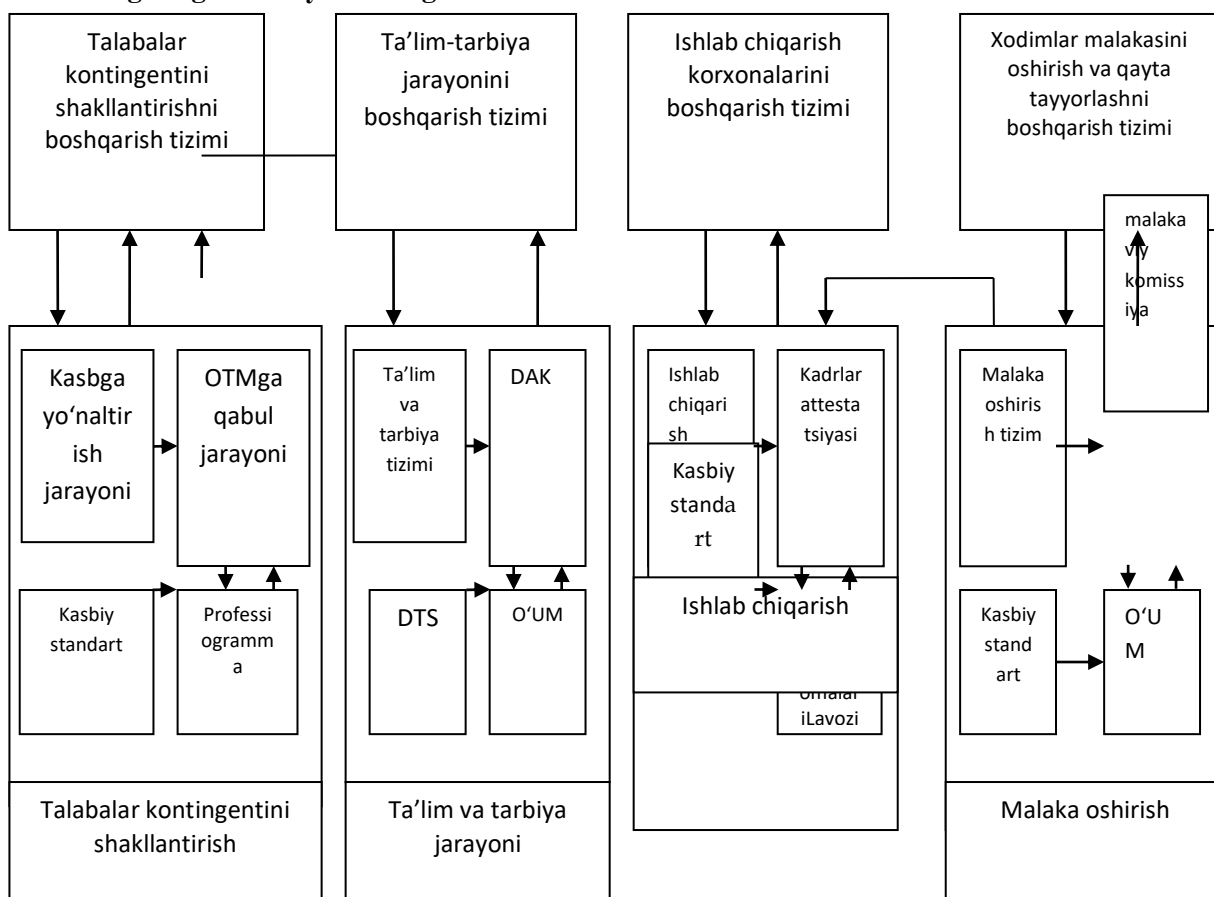
4. Ta'lim klasteri subyektlari uchun domiy faoliyat olib boruvchi ilmiy-metodik seminarlar ishini tashkil etish orqali buyurtmachi korxonalar talablarini oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining kasbiy bilim, ko'nikma va malakalari bilan moslashtirish.

5. Oliy ta'lim muassasalari talabalari, magistrantlari hamda professor - o'qituvchilarining korxonalarda malakasini oshirish va stajirovkalarini, qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish.

6. O'zaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan tadbirlar - konferensiyalar, uchrashuvlar, ekskursionlar tashkil etish.

Ta'lim klasterlarida oliy ta'lim muassasalariga asosiy urg'u beriladi. Shuningdek, ta'lim klasterlari tarkibiga maktabgacha ta'lim muassasalari, umumta'lim maktablari, akademik litsey va kasb – hunar kollejlari, ilmiy – tadqiqot va loyiha institutlari kirishi mumkin. Ta'kidlash lozimki, ishlab chiqarish korxonalarini, asosiy ish beruvchi tashkilotlar bilan yaqin hamkorlikda ta'lim klasterlarini tasavvur qilish qiyin. Ta'lim ishlab chiqarish bilan uzviy bog'liq holda taraqqiy etadi. Bitiruvchilarni ish bilan ta'minlash ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biridir. O'z navbatida ishlab chiqarish korxonalarini ham ta'lim tizimi bilan hamkorlikda rivojlanishi mumkin emas.

1-rasm. Ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalarini – kadrlar buyurtmachilari hamkorligining tashkiliy-texnologik modeli

Ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari hamkorligi talabalar kontingentini shakllantirish, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish, bitiruvchilarni o'z mutaxassisligi bo'yicha ish bilan ta'minlash, mutaxassislar malakasini oshirish va qayta tayyorlash kabi jarayonlarni uzluksiz baholash hamda mutaxassislar tayyorlashning ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik-pedagogik, texnologik va tashkiliy aspektlarini tahlil etish orqali belgilangan sifat darajasini ta'minlashga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 2909-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 18-iyuldagi 515-sonli "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasining faoliyatini tashkil qilish to'g'risida"gi 515-son Qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017-yil 27-iyuldagi PQ-3151-son Qarori.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-son Qarori.

BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH PEDAGOGIKASINING ROLI

DOI: 10.53885/edinres.2021.94.42.030

Umurov Z.L.

BuxDU o'qituvchisi, PhD

Ta'lim islohoti yangicha fikrlovchi, globallashtirish jarayonida axborot oqimida to'g'ri yo'l topa oladigan, axborotlardan unumli, yosh avlod ta'lim-tarbiyasi, kasb-hunar o'rganishida foydalana oladigan, izlanuvchan, ijodkor pedagogni shakllantirish vazifasini ko'ndalang qilib qo'ydi. Bu ishning muhimligi shundaki, pedagogik tajriba ta'lim mazmuniga qanchalik yangilik kiritilmasin, qanchalik mukammal dasturlar, darsliklar va ta'lim standartlari yaratilmasin, ularni o'quv-tarbiya jarayoniga joriy qilish o'qituvchi shaxsi va pedagogik mahoratiga bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Mutafakkir Az-Zamaxshariy "Navobig' ul-kalim" ("Nozik iboralar") asarida mudarrislar to'g'risida noyob fikrlar bildirilgan: "*Murabbiy o'qib tursagina murabbiy bo'la oladi, agar o'qishni to'xtatib qo'yar ekan, unda murabbiylik o'ladi*" [1]. Shuningdek, K.D.Ushinskiy o'qituvchi ma'naviyati va kasbiy faoliyatiga yuqori baho beradi hamda ularning kasbiy malakalarini doimiy ravishda takomillashtirib borish maqsadga muvofiq ekanligi to'g'risidagi g'oyani ilgari suradi. Mazkur g'oyaning ijtimoiy ahamiyatini tasdiqlovchi tizim – o'qituvchilarni qayta tayyorlovchi kurslar tizimini tashkil etishni u ilk bor asoslab bergan.

Ta'lim islohotini amalga oshirish odimlari va samarasi ko'p mingli o'qituvchilar va rahbarlarning yuksak onglilik va aql-zakovatiga bog'liq. Chunki islohot ilgari surayotgan muammolarni hal qilish, ulardan tinimsiz o'qish va o'rganishni talab qiladi. Bu esa doimiy izlanish asosida yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga istiqloq ilgari surayotgan murakkab masalalarni yechish kalitini beradi. Doimo izlanish, o'qish, yangilikka intilish va uni pedagogik faoliyatiga qo'llash pedagog uchun nafaqat o'zining ma'naviy ehtiyojlarini qondirish vositasi, balki kasbiy zarurat hisoblanadi. Chunki o'qish, o'rganish pedagoglarga xos xususiyat bo'lib qolmay, ular bu sifatlarni o'z o'quvchilariga ham singdirishlari kerak. Yoshligidan o'qish va bilishga tashnalikka o'rgatilgan inson butun umri davomida o'z ma'naviy va kasbiy qiziqishlarni muntazam qondirib, o'z ma'naviyatini oshirish orqali kasbiy burchini yuqori saviyada amalga oshiradi. Bu bilan u faqat o'z kamolotini ta'minlab qolmasdan, balki atrofdagi kishilarga – o'z farzandlari, hamkasblari va jamiyatga ham ma'naviy va moddiy foyda keltiradi.

Ta'lim-tarbiya hamma ijtimoiy muammolar ichida eng qadimgisi va shu bilan birga abadiy, hech qachon o'z ahamiyatini yo'qotmaydigan masaladir. Qadimgi shuning uchunki, u jamiyat paydo bo'lishi bilan paydo bo'lgan ijtimoiy hodisa. Abadiy shuning uchunki, jamiyat taraqqiyotining har bir davri

ta'lim-tarbiya, shaxs shakllanishi va kasbiga o'z ehtiyojidan kelib chiqib, yangicha talabalar qo'yadi. Shuning uchun yoshlarga ta'lim-tarbiya va kasb o'rgatuvchilarning o'zlarini o'qitish, ular pedagogik mahoratining ta'lim islohoti talablariga muvofiqlashtirish ijtimoiy buyurtma hisoblanadi. Ammo ularning o'qishi o'quvchi yoki talaba o'qishiga o'xshamaydigan kasb ta'limining alohida tarmog'i hisoblanadi. Buni ayrim hollarda kasbiy ta'lim, qo'shimcha ta'lim, qayta tayyorlash yoki ko'pincha malaka oshirish deb aytdilar.

Pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimi uzluksiz ta'limning hamma bo'g'inlari va kasbiy ta'lim to'ldiruvchisi sifatida u bilan bir vaqtda paydo bo'ldi, desak xato bo'lmaydi. Chunki boshqalarni o'qitadigan kishi eng avvalo o'zi o'qigan, chuqur bilimli bo'lishi kerak. Ammo uning pedagogika fanining maxsus bir tarmog'i-mustaqil fan sifatida shakllanishi uzoq tarixiy davrni boshidan kechirdi. Pedagogik jarayon rivoji asosida paydo bo'lgan ma'lum talablar, g'oyalari, fikrlar yaxlit ta'limot bo'lib shakllanishi, fikrimcha ikkita omilga bog'liq. Birinchi omil – mustaqillik, ya'ni jamiyat ehtiyoji. Ikkinchi, uning o'rganish sohasi, tegishli tarkibiy qismlari, qonuniyat, printsiplari metodlarining yaxlitlikda shakllanishi. Shu bilan birga bu sohada amaliy va nazariy faoliyat ko'rsatayotgan kishilarning yetuklik darajasi – mavjud soha muammolarini tushunishi, miltillab ko'rinayotgan g'oyalarni payqay olishi, ularni ilmiy va amaliy umumlashtira olishi.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish ob'ekti hisoblangan tinglovchi ijtimoiy maqomi, yoshi va shu yoshga orgnizmining psixologik-fiziologik xususiyati hamda o'ziga xos unda bilimlarni egallash jarayonlari (sezgi, xotira, idrok, tafakkur, xayol, iroda, diqqat) va bilimga munosabat (motiv)ga ega bo'lgan kishi hisoblanadi. Bu esa unga bilimli kishi va kasb sohibi sifatida yondashishni talab qiladi. Shuning uchun, unga katta kishi (andro)larni o'qitish androgogik pedagogika hamda kasb sohibi-kasbiy pedagogika (professional) talablar asosida o'qitishni tashkil qilish zaruriy shart hisoblanadi. Bundan ko'rinadiki, qayta tayyorlash va malaka oshirishdagi ta'limda o'qituvchi kattalar pedagogikasi (androgogika) va kasb ta'limi-professional pedagogika talablarini o'zaro mujassamlashtirgan holda tinglovchilarni o'qitishi lozim.

Demak, bu jarayon ikkala nihoyatda muhim va murakkab katta kishilarning yoshi bilan bog'liq va asosiy faoliyat turi-o'qitish, o'rgatish, yoshlarga ta'lim-tarbiya beruvchi insonni va bu sohada maxsus tayyorlangan mutaxassisni o'qitishga xos sub'ekt-ob'ekt munosabatlari majmuidan iborat. Shu bilan birga qayta tayyorlash va malaka oshirishda ta'limni tashkil qilganda didaktik printsiplar, qonuniyatlar, ta'limni mazmuni, maqsadi, tashkil qilish shakllari va metodlarini ham o'ziga xos tanlash va qo'llash o'ta muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abul-Qosim Mahmud az-Zamahshariy. "Nozik iboralar". – T.: "Kamalak", 1992, 16-bet.
2. Zaripov K.Z. O'qituvchilar malakasini oshirishning didaktik muammolari. // «Xalq ta'limi» jurnali. -2002y. 3-son. 64-67-betlar.
3. Ibragimov X.I., Zaripov K.Z. Uzluksiz ta'lim: boshqarish, ichki nazorat nazariy asoslari, shakl, metodlari va texnologiyasi. –T.: Fan. -2005y. -334b.
4. Umurov, Zarif. "Technology for preparing educational and cognitive problems for primary school students." *International Journal of Advanced Science and Technology* 29.05 (2020): 1465-1471.
5. Умуров, З. "Дидактические особенности учебно-познавательных проблем." *Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири* 1 (2018).
6. Umurov, Z. (2021). УСЛОВИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЗАДАЧ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ В УСЛОВИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ* (buxdu.Uz), 2(2). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/419

INTELLECTUAL ENHANCEMENT OF PROTAGONISTS IN UZBEK AND ENGLISH NOVELS

DOI: 10.53885/edinres.2021.41.57.031

Kakharova Mohigul Yusufovna
PhD Student at
Bukhara State University

Abstract- *This article deals with cognitive and intellectual development of protagonists in Uzbek and English novels. Moreover, it discusses how intellectual enhancement influenced on the main heroes'*

psychology. The protagonists experienced their life events and they were able to overcome all hardships with their efforts. Uzbek and English writers described that the main heroes managed to distinguish goodness from evil while they were spiritually developed person in society.

Keywords: *cognitive development, myth, protagonist, self-realization, spiritual development, evolve, arrogant, pure conscience, realistic prose, ambitions, noble.*

I. Introduction

It should be noted that Charles Dickens was one of the representatives of Victorian era in XIXth century whose realistic novels became prominent with series of experiences of protagonists. His works deviate from other writers' works by not describing fantastic stories or the aesthetics of myth. Furthermore, Dickens' works did not exaggerate fabulous events, but they became integral part in realistic prose with their complex structures. The protagonist -Oliver Twist in the novel "Oliver Twist" evolved his cognitive development during the events of the novel. Charles Dickens described how his main hero Pip evolved intellectually in his novel "Great Expectations".

II. Main part

The protagonist of the novel "Great Expectations" Philip Pirrip or Pip was brought up by his sister Mrs. Joe Gargery. Being a defenseless lonely orphan boy, he was under the influence of beatings, jerks, constant deprivation of food, and other punishments by his sister; the writer depicted his hero's actions of development which became the integral part in the novel. The writer reflected two types of his protagonist. The first was Pip who narrated the story; the second was the hero who acted out in the plot of the novel. The protagonist who narrated the stories in the novel experienced these events through his own eyes. His pure conscience and great ambitions can easily be noticed in the novel. The protagonist's cognitive development can be identified in the following cases:

I. The hero's social advancement was appeared in becoming as a noble young gentleman who could find his proper place in society.

I. Pip's educational enhancement was his tendency to get education from his close friend Biddy who became the wife of his sister's husband Joe later. The girl by name Biddy took care of Pip's education at night school.

III. Pip's moral improvement to escape from poverty with the desire of building prosperous, wealthy future for himself. Charles Dickens was the first English writer who wrote about children's or teenagers' life. In most of his novels, the protagonists were young teenagers who strived for happy future. The author paved the way for Pip in the novel "Great Expectations"; the protagonist became an ideal person in society at the end of the novel as the writer wished.

Otherwise, the moral enhancement of the protagonist started to show its roots from Pip's sitting in front of his parents' tomb and meeting a stranger there. A terrible, handcuffed prisoner demanded the boy to bring him food to eat. The boy secretly took some food from his sister's house to feed the stranger. Pip's conscience was harassed him as he had stolen some food from the house for the stranger, and it seemed as if there were people who were accusing him of stealing things: "Catch him! The boy is running away, snatching the pork ham! It was as if they were shouting loudly. »

IV. The protagonist's enhancement in self-realization his own feelings. He was sent to the house of an old, lonely woman by name Miss Havisham; Pip's self-identification emerged to evolve when he was at Miss Havisham's house. He met a girl by name Estella there. He strived to become a real young gentleman for pretty Estella who used to call Pip a common, village -laboring boy whose hands were rough; Pip was not able to distinguish the correct names of cards while he was playing. While attending at night school, he asked Biddy to help him to become a real gentleman. He was offered a job in London. It was evidenced the fact that Pip had the opportunity to start happy and prosperous life. A prisoner by name Abel Magwitch allocated some amount of money for Pip. He allocated large amount of money for the boy's getting education and he had a great desire of Pip's growing up like a real young gentleman; the prisoner Abel Magwitch considered Pip as his own son. It was said that he could not work honestly; he used to move from prison to prison for his crimes. Having been exiled from the country, Abel Magwitch was able to earn money honestly. Having accumulated wealth, he returned to England.

The protagonist Pip began to feel sympathy for the generous Abel Magwitch, who had extended a hand to help him as his own father. "My feeling of contempt towards him has disappeared ; now I see the man who turns out to be a generous person rather than a persecuted, wounded, handcuffed prisoner; the man who is holding my hand has cherished feelings of sincerity, gratitude, and nobility towards me for many years. » [The translation by Kakharova M.Y,135]

The prisoner Abel Magwitch came to the city to see Pip, even though he knew that he would be hung. He was ready to give all his property to Pip.

Furthermore, the boy used to visit Miss Havisham who was left alone in her huge mansion. Every time Pip came to see Miss Havisham. He revealed his heart's anguish to her. "I knew nothing but my village (as if I had gone out of it in vain), when you asked me to come here once; Miss Havisham, I came here like any child who could take my place, as a servant who would tolerate your whims and who would extremely be paid like a subservient person."¹

[The translation by Kakharova M.Y, 75]

Pip wanted to meet Estella at Miss Havisham's house. He was awfully suffering when he heard that Miss Havisham's lifelong beloved daughter was going to marry someone else. "In what wave of suffering was this stream of irrelevant words? I haven't heard them before. The stream of blood from the wound of the heart flowed out." "I covered my face with my hands, her words tormented me and I couldn't bear holding myself for long. When I looked up again, I saw Miss Havisham's face frightening overwhelmingly that I was intimidated either; I was about to lose my temper in grief."

[The translation by Kakharova M.Y, 80]

Estella was the adopted by a very arrogant, attractive woman -Miss Havisham. Miss Havisham looked after Estella and she raised her as her own daughter. But fortunately, Estella grew up as a cold-hearted, attractive girl. Even Miss Havisham himself admitted this: "Although Estella was getting more and more attractive, she became an arrogant girl; I did a bad thing: I praised her excessively, she used to accept expensive gifts from me; I stole her mind and spirit; I put a piece of frozen ice in her heart." [The translation by Kakharova M.Y, 107]

After Abel Magwitch's and Miss Havisham's death, Pip returned to his village. Consequently, the protagonist encountered Estella when he was walking around Miss Havisham's house. It was an unexpected or casual meeting with Estella whom he had loved forever. The novel ended with Pip's meeting Estella to proceed his happy life again.

One of the Uzbek prominent writers X. Tukhtaboyev described the intellectual development of his character Hashimjon in his novel "Riding the Yellow Giant". The protagonist evolved cognitively during the events of the novel. Hashimjon who was a cheerful, frisky boy came from an ordinary family; he dreamed of getting excellent marks at school in his mind. But no matter how hard he tried, he still was not able to get a good mark. And when he expected an aid from his close friend, he was ashamed of not knowing the subjects at school. Hashimjon beat his friend and tried to take revenge on him. One day he found a magic cap from an abandoned place. It seemed as if the magic cap were preparing opportunities for his prosperous future. Hashimjan left his whole family and school and he decided to become a great person in his future. However, he believed that he required no education to be a great person. The process of spiritual development of the protagonist as an impeccable image was depicted in the following cases in the novel "Riding the Yellow Giant":

I. The factor of social improvement can be determined by the protagonist's decision to become a great person in society.

For instance, firstly, Hashimjan came to the field to become an agronomist but he had to leave the field due to the fact of lacking knowledge about how to kill insects in cottons.

II. The process of intellectual development of the protagonist

The writer described the intellectual enhancement of the protagonist when Hashimjan decided to go to the city. He liked the city very much. He had a great desire to write his own poems; he strived to become a prominent writer. However, when he realized that he was not educated enough to be a famous writer, he had to give up his dream.

III. The protagonist's desire to be immersed in his dreams can be noticed in his further step to become an experienced teacher. But his dream did not come true. Every time when the protagonist made up his mind to achieve success, his lack of knowledge hampered his progress. Hashimjan's comprehending his mistakes during his adventures and his returning home were perspicuous examples of hero's growing intellectually good enough.

III. Conclusion

It is noticeable that each character was encouraged by other characters to reach the highest peaks of life in novels. The magic cap in "Riding the Yellow Giant" used to support Hashimjan spiritually in good and bad days. Every time the magic cap created perfect conditions for him by means of magic; it caused the protagonist to go through various adventures so that he could realize that an uneducated person would not be able to succeed in life. Abel Magwitch, who used to be like his own father, was the supporter of Pip in «Great Expectations». After the death of Abel Magwitch, Pip suffered from mental

¹ Ch. Dickens, Katta Umidlar, Ziyo Nashr, Toshkent, 2020.

anguish and he started to feel isolated from society. Then he tried to overcome the difficulties of life by himself. His efforts did not go in vain. Pip was able to succeed in his work again and he returned to his village.

X. Tokhtaboyev and Ch. Dickens connected directly the process of cognitive development of the protagonists with their inner spiritual world. The inner spiritual world of the protagonists was constantly influenced by external factors. English and Uzbek writers used a variety of imaginative images to influence on the main heroes.

To sum up, both Pip and Hashimjan had to endure hardships in their life in order to distinguish goodness from evil. It would be a misleading viewpoint if the insurmountable hurdles were not overcome by those young teenagers. As the inner spiritual world of the protagonists in "Riding the Yellow Giant" and "Great Expectations" ameliorated gradually, it has increased the value of the novels and they are still attracting readers' attention.

References

1. Qahharova M. Y. *THE IMAGE OF ADOLESCENT PSYCHE IN WORLD AND UZBEK CHILDREN'S PROSE*// *Academicia, An International Multidisciplinary Research Journal*, 2020, Vol. 10, Issue 9, Sept 2020 Impact Factor: SJIF 2020 = 7.13 ISSN(online) 2249-7137 p. 352-359
ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal <https://saarj.com>
2. Qahharova M. Y. *Various approaches to the study of English set expressions and the problems of classification* // *Научный вестник Бухарского государственного университета*, 2020, № 4-сон стр.135-139
3. Kakharova Mohigul Yusufovna, *THE EVOLUTION OF ADVENTURE AND DETECTIVE NOVELS IN WORLD AND UZBEK CHILDREN'S PROSE*, *Научный вестник Бухарского государственного университета*, 2021, № 1-сон
4. J.B. Sattorova, K.M.Yusufovna, *Comparative interpretation of the characters in English and Uzbek novels*//*Journal of Contemporary Issues in Business and Government* Vol. 27, No. 2, P-ISSN: 2204-1990; E-ISSN: 1323-6903 DOI: 10.47750/cibg.2021.27.02.169
https://cibg.org.au/pdf_9590_701e7944884828c1c310590fcc9873fa.html
5. Jamilova B.S. and Qahhorova M.Y. *Bolalar detective nasrida o'smirlar ruhiyati tasviri*// *International scientific methodical journal*, ISSN 2181-1709(P), 2181-1717(E), 2020,1.
<http://interscience.uz/>
6. Qahharova M.Y. *THE OF GRAMMATICAL DISCREPANCIES*//*International Journal of Psychological Rehabilitation*, ISSN: 1475-7192 London, volume 27 January, 2020
<https://www.psychosocial.com/article-category/issue-1-volume-24/>
7. Mohigul Yusufovna Kakharova *O'ZBEK BOLALAR NASRIDA ADABIY PSIXOLOGIZMNING O'RNI*// *INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD OF ART*, Volume 4, Issue3, ISSN 2181-9297, Doi Journal 10.26739, Tashkent
[2021.scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=tcmFbcgAAAAJ&citation_for_view=tcmFbcgAAAAJ:Se3iqnhoufwC](https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=tcmFbcgAAAAJ&citation_for_view=tcmFbcgAAAAJ:Se3iqnhoufwC)
8. Kakharova Mohigul Yusufovna *Literary Analysis Of Uzbek And English Adventure And Detective Prose*//*International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, Volume 26, №1, 2021, ISSN: 2509-0119, DOI : 10.52155
<https://ijpsat.ijsh-t-journals.org/index.php/ijpsat/article/view/2969>
9. Kakharova Mohigul Yusufovna *PSYCHOLOGY OF HEROES IN ENGLISH REALISTIC AND ADVENTURE NOVELS*//*TIL, ADABIYOT, ADABIY TANQIDCHILIK XALQARO ILMIY FORUMI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA ISTIQBOLLAR MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN MATERIALLARI TO'PLAMI*, 2021, Bukhara.
10. Ch. Dickens, *Katta Umidlar*, Ziyo Nashr, Tashkent, 2020.

ПРИНЦИПЫ НАБОРА ТЕКСТОВ ПО ИСКУССТВУ ДЛЯ ЗАНЯТИЙ СО СТУДЕНТАМИ И НАПРАВЛЕНИЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ УЗБЕКИСТАН – ЖЕМЧУЖИНА ВОСТОКА
DOI: 10.53885/edinres.2021.99.27.032

Д. С. Дустова, БГУ

В стихе смогу ли воссоздать борење мятежных чувств ?
Где я найду слова этих красок повторить горенье, слиянье разума и волшебства!

Расписанные стены и порталы, сказанье встреч, вражды, любви, разлук, и зорь и зарев отблеск небывалый, и каждой краски страстный зов и звук.

Узбекистан –одно из краснейших государств Востока. Это край уникальных памятников древней архитектуры и новейших индустриальных сооружений, глубокого синего неба и величаво раскинувшихся степей, быстро текущих рек и горных кряжей. Как старинные майоликовые вставки, на его земле голубеет огромные зеркала водохранилищ, бегут стремительные ленты дорог причудливым узором переплетаясь с нитями газопровода. Сверкают серебром массивы хлопковых полей, контрастируя с золотым морем пшеницы. В садах и виноградниках утопают колхозные усадьбы, хрустальным блеском горят на солнце низвергающиеся каскады электростанций, шумит разноязычным говором большие города.

Здесь долгое знойное лето и урожайная осень, быстрая весна и короткая зима. Здесь органично существуют приметы седой старины и современность. История этого края сложна и изменчива. Он знал высочайшие взлёты культуры и периоды застоя . время понесло до нас прекрасные памятники архитектуры памятника Самарканда, Бухары , Хивы. Недавно открытые узбекистанскими археологиями монументальные росписи и скульптуры, сохранившиеся а руинах дворцов и замков Халчаяна, Топрак-калы, Балалык – тепе, Пайкента, Варахши и Афраскаба, раскрыли перед нами творения древних художников.

В музеях и библиотеках республики хранятся фолианты рукописных книг с прекрасными миниатюрами, тончайшим орнаментальным убранством и изысканными почерками мастеров-каллиграфов . Керамика и чеканка , резьба по дереву и ганчу , ткани ювелирные изделия народных мастеров до сих пор пленяют богатством узоров, насыщенной декоративностью форм .

Золотое шитьё Бухары

В древнем изобилии видов прикладного искусства (ажурная резьба и роспись по ганчу и дереву, художественная обработка металла и кожи, ковроделие и художественная вышивка, керамика и ювелирное искусство) золоте шитьё Бухары – чудо особое. Золотошвейное искусство было известно в древних государствах Передней Азии – Ассирии, Вавилоне, Иране, Китае, Индии, Византии. Позднее оно было распространено в государствах Западной Европы золотошвейные изделия изготовлялись в Германии Австрии, Италии, Испании. Распространено это искусство у народов Кавказа –грузин, армян, азербайджанцев, дагестанцев.

Но наиболее древнюю историю имеет золотое шитьё в Средней Азии – Узбекистане, Таджикистане. Например, археологи обнаружили следы золотого шитья на женской одежде, относящегося к первым векам новой эры. В наше время золотым шитьём украшается в основном женская одежда – платья, жилеты, платки, пояса, туфли, сумочки. Особенно большой спрос имеют женские свадебные одежды – это халат, тубетейка, туфли, а также мужской халат, для жениха. Приём шитья традиционны: « зардузи- заминдузи»-сплошной зашив и «зардузи-гульдузи» - узорный зашив. Применяется очень много узоров и орнаментов, мастера обычно имеют трафареты рисунков. Золотое шитьё по праву именуется редкостным искусством, и оно все больше входит в быт нашего народа. Бухарское золотое шитьё стало массовым искусством.

Художественная вышивка Узбекистана

Художественная вышивка-один из наиболее распространённых видов народно -прикладного искусства Узбекистана. Популярность вышивки объясняется исторически сложившимися обычаями и обрядами узбеков. Вышивками украшались женская одежда , вещи домашнего обихода, вышитые изделия составляли обязательную часть приданного невесты. Художественной вышивкой традиционно занимались женщины. Мастерицы вышивали на хлопчато -бумажной и шелковой ткани шелковыми нитками, окрашенными естественными (растительными), а позднее химическими красителями. Над узором работали рисовальщицы, трафареты их рисунков передавались от поколения к поколению. Талантливые мастерицы вносили в узоры новые элементы, в которых проявлялись их видение мира и широкая фантазия. При вышивке в основном применялась техника швов: «басма», шитьё гладью, «юрма» (ручной тамбурный шов), «эроки» (крест, подукрест), «хамдузи» двусторонняя гладь и некоторые другие. «Паляк»- от арабского «фаляк» (небесный свод-популярная ташкентская настенная вышивка). Основной узорный мотив «паляков» на сплошь вышитом фоне ряды бордовых кругов. По количеству этих кругов «паляк» называется шестилунным, девятилунным и двенадцатилунным. Для Ташкента также характерна «гулькурпа» - буквально цветочное одеяло. До хх века «гулькурпа» - это покрывало на одеяло новобрачных. Для «гулькурпы» используется ткань вышитым растительно- цветочным орнаментом. В Ферганской долине производятся легкие, изысканные вышивки с тонким

орнаментом по зелёному, жёлтому фиолетовому фону. Покрывала называются «уступ чой-шаб», «таг чой-шаб».

Медночеканное искусство

Узбекистан издавна славится, как один из центров мировой культуры. Недаром такие его города, как Бухара, Самарканд, Хива называли жемчужинами востока, звездами на небе просвещения. И это, действительно, так. Здесь творили великие поэты и ученые, художники и зодчие... А народные мастера оставили нам непревзойденные шедевры прикладного искусства. Посетите музей народного творчества- там вы окунетесь в атмосферу слабытавой культуры нашего народа, народное декоративно- прикладное искусство окружит нас ажурной резьбой и росписью по ганчу и дерску, яркими красками сюзанов и ковров, ослепительным блеском золотого шитья.

Искусство чеканки по меди в наше время получило новое развитие. И здесь большая роль принадлежит выдающемуся народному мастеру Салимхону Хамидову. Он обогатил традиционную композицию новыми мотивами узоров и орнаментов, став вводить изображения архитектурных памятников и портреты. За свою короткую и яркую жизнь усто создал немало замечательных произведений и воспитал целую группу талантливых учеников, ныне заслуженных мастеров. Это члены союза художников страны Т. Касымов, Р.Кулиев, С.Мухсинов, Д.Рахимова и многие другие. В свою очередь у них учатся «секретам» мастерства юные чеканщики, продолжатели древнего ремесла. Дивная мелодия, словно бы врезанная в медь, продолжает звучать.

YOSHLARNI HALOLLIK VA TEJAMKORLIK RUHIDA TARBIYALASHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI QOLDIRGAN MA'NAVY MEROSDAN FOYDALANISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.15.55.033

Saidova Sh. E.

*Buxoro davlat universiteti,
xorijiy filologiya fakulteti 2-kurs talabasi*

Annotation. *Maqolada halollik, rostgo'ylik, mehnatsevarlik, to'g'rilik, insof, diyonat mavzulari xalq durdonalarida o'z ifodasini topganligi, ular inson aql-zakovati, mehr-shafqati va uning buyuk yaratuvchilik qudratini o'ta ta'sirchan badiiy vositalar orqali ifodalanishi va yuz yillar davomida avloddan-avlodga o'tib, xalqning dili va tilida saqlanib kelayotganligi yorqin ifoda etilgan. Xalq og'zaki ijodi hamda yozma adabiyot namunalari o'quvchilarning iqtisodiy bilimdonligini oshirishda foydalanish ijobiy natija berishi Alisher Navoiyning "Mahbub – ul qulub" asari orqali yoritib berilgan.*

Keywords: *Xalq og'zaki ijodi, yozma adabiyot namunalari, xalq durdonalari, halollik, rostgo'ylik, mehnatsevarlik, to'g'rilik, insof, diyonat, aql-zakovati, mehr-shafqat, iqtisodiy bilimdonlik*

O'zbek xalqining ma'naviy merosida, uning madaniyati xalqaro miqyos kasb etishida ulug' shoirimiz va mutafakkir Alisher Navoiyning o'rni, uning xizmatlari beqiyosdir. Alisher Navoiyning ilmiy merosi shu qadar boy va keng qirraliki, unda halollik va tejamkorlik masalalariga doir ko'pgina qimmatli g'oyalar o'z ifodasini topgan. Mutafakkirning tijorat va tejamkorlikka oid qarashlari uning «Mahbub ul-qulub» asarida bayon qilingan. Bu asarda Navoiy xiyonatchi, o'z foydasini ko'zlaydigan, elga qahatchilik tilaydigan, arzon olib, qimmatga sotib, ziyon etkazadigan olibsotarlarni la'natlaydi. U asarda odamlarni odob-axloqli, kamtar, kamsuqum, sharm-hayoli, insof-tofiqli, halol, pok, nafsini tiya oladigan bo'lishga da'vat etadi, odamiylikni yuksak darajada ulug'laydi.

Keyingi pand nasihatlarida A.Navoiy nafsni tiyish, takabburlik va manmanlik nodon odamlarga xosligi, o'rinsiz isrof qilishning saxiylik emasligi haqida so'z yuritadi. «Nafs ketiga tushgan-nafsoniyat manzilidagina to'xtaydi. Hech kim o'z ko'ngliga g'am tilamaydi va o'z nafsini qiynashni xohlamaydi».

Asarda xasislik insondagi eng yaramas sifat deb ko'rsatilgan va undan jirkanilgan. «Baxil odam molini asrash uchun qattiq azob chekadi. Hasadchi esa o'z yaramas fe'li tufayli tinch yashay olmaydi. Unisi o'ziga o'zi bergan azobdan qiynaladi, bunisi esa o'z qiligidan dard chekadi».

Asarda A.Navoiy taqsimot munosabatlari, ularning adolatli tashkil etilishiga e'tiborni qaratadi, xususan xizmatga yarasha haq to'lash masalasi diqqat markazida turadi. U yasovul misolida shunday deydi: «Yasovul shunday odamki, u mazlum, ezilgan kishini zolimning zulmidan qutqargay. Lekin yasovul bu xizmati uchun haligi mazlumdan ortiqcha haq olguday bo'lsa, u ham zulmkorning zulmiga kattakon sherikdir. Agar xizmatiga yarasha haq olish xayolida bo'lsa, u ota merosi va ona suti kabi haloldir...».

Alloma savdogarlarni insofga, diyonatga chaqiradi, ulardan faqat o'z foydasini ko'zlab ish tutmaslikni talab qiladi. A.Navoiy odamlarni hunarli bo'lish, doimo harakat bilan yashash, tadbirkorlik, tejamkorlik xislatlarini egallashga undaydi. U bu haqda shunday deydi: «Har bir ishdan foyda kutganingda, uni bajarishda qiyinchiliklar va ikkilanishlar paydo bo'lsa, mashaqqati ozroq tomonga kuch ber, qiyinchiligidan ezilmaslik chorasini ko'r... Nodon o'gitida xato bo'lishi muqarrardir; dushman nasihatida aldov bo'lishi shubhasizdir. Unisidan aldanma va bunisiga o'zingni aldatma».

Ko'rinib turibdiki, bu g'oyalarda tadbirkorlikning mazmuni, xosiyati chuqur mantiqiylik bilan bayon qilingan, ularda insonni aql-zakovat bilan ish yuritishga da'vat etilgan.

Alisher Navoiy iqtisodiyotning muhim jihati bo'lgan mulk masalasiga e'tiborni qaratdi. U mulkni to'g'ri ishlatish, isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik kerak deydi. Ana shunday odamlar to'q va farovon yashashlari mumkinligi haqida shunday deydi: «Isrof qilish-saxiylik emas, o'rinsiz sovurishni aqlli odamlar saxiylik demas. Halol molni kuydirganni-devona deydilar; yorug' joyda sham' yoqqanni aqlidan begona deydilar...».

Quyidagi fikrlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, mehnat evaziga orttirilgan barcha narsalarga tejamlilik va jonkuyarlik bilan munosabatda bo'lish, isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik natijasida farovonlikka erishilar ekan. «Har ishning bir sababi bordir. Ammo qashshoqlikning sababi isrofdir. Isrof faqat molni sarf qilishgina emas, ovqat, kishining qiliqlari, nutqida ham isrof bo'ladi, isrof tanni aldaydi, nafasini ranjitadi, aqlni qochiradi va tirikni o'ldiradi, ko'rmaysanmiki, chiroqning tirikligi yog' bilandir. Agar yog'ni haddan tashqari ko'p solsang, yog' pilikning boshiga chiqib, chiroqni o'chiradi, yog' esa chiroqning yonishiga sababchi edi, isrof jihatdan o'limiga sabab bo'ldi...».

Savdodagi to'g'rilik va savdogarlik haqida quyidagi fikrlar keltirilgan: «Savdo ikki xildir, ikkovi ham xatarlidir: biri muomala, ikkinchisi musofirlikdir. Muomala o'rtoqlar (muqimlar)ga xosdirkim, kasod mollarni foyda ta'ma bilan sotib oladilar. Bu ishda mol xatarlidirkim, jasoratli va oldindan ko'ruvchi kishi kasod molni foyda umidi bilan olishi kerak.

Demak, har yo'l bilan savdogar o'zining moli va taniga ehtiyot bo'lishi, beparvo bo'lmasligi kerak. Shu bilan birga, (savdogar) omonat va to'g'rilikni o'ziga odat qilishi zarur, o'zining foydasi uchun o'zgalarga ziyon etkazmasligi kerak va o'ziga tobe bo'lgan kishi bilan muomala qilgay. U shunday ulug' odam bilan muomala qilishi mumkinki, u odam diyonatli va muruvvatli bo'lgay, firibgar kishidan qochgay. Molning yaxshi va yomonini bilmagan va moli oz odam bilan muomala qilmagay. (Agar shunday odam bilan muomala) qilsa, foydadan ta'ma qilmagay, toki ikkovining orasidagi do'stlik vayron bo'lmagay».

Keyingi nasihat esa savdo-sotiq ishida kishilarni bironing haqiga xiyonat qilmaslikka, rostgo'y hamda muruvvatli bo'lishga undaydi. «Savdoda yolg'on so'z aytmagil, kofir va musulmon orasida savdo vaqtida yolg'on so'z aytish ko'p yomon feldir. Sotmaguncha hech molni qo'ldan bermagil va muomalada sharm qilmagilkim, donishmandlar aytibdilarki, sharmdan ko'p umid va orzular hosil bo'lmog'usidir. Lekin ko'p bemuruvvat va behayo bo'lma, (bu) foyda bermaydi. Debдилarki, savdogarchilikning asli tasarruf va muruvvatdir. Chunki bular molni omon saqlashga sabab bo'lur».

Oldi-sotdida muloyim bo'lish, berilgan vadaga vafo qilish, xiyonat qilmaslik, bir marta xiyonat qilgan kishi el nazaridan qolishi haqida quyidagi nasihatda shunday maslahat beriladi:

«Ey farzand, xiyonatdan qochgilki, kimki bir marta xiyonat qilsa, unga hech kimning etimodi qolmaydi. To'g'rilikni o'zingga kasb qilib olgilki, to'g'rilik eng yaxshi ishdir. Oldi-sotdida muloyim bo'l va kishiga vada qilmagil, vada qilsang, unga xilof etmagil. Xaridorga yolg'on so'z demagil, rostini aytgil. Muomalada, bironing hujjat berganingda yoki hujjat olganingda ehtiyot bo'l, hujjat berishni istasang, to haqingni qo'lga olmaganingcha hujjatni qo'lingdan bermagil».

Bironing haqiga xiyonat qilgan odam oxir oqibat o'zi zarar ko'rishi haqida quyidagi hikoyatda bayon etiladi. «Shunday eshitdimki, bir kishining qo'yi haddan tashqari ko'p edi. Uning nomusli va xiyonat qilmaydigan bir cho'poni bor edi. U har kuni qo'ylarni sog'ib, sutni qo'y egasining oldiga keltirardi. Qo'y egasi sutga yarim hissa suv qo'shib, cho'ponga sotib kelishni topshirardi. Cho'pon unga shunday nasihat qildi: «Ey xo'ja, musulmonlarga xiyonat qilmagilki, o'zingga zarar etkazasan». U kishi cho'ponning nasihatini eshitmadi va xiyonat qilaverdi. Bir kecha bahor vaqtida qo'ylarni sel oqadigan joyga qo'ydi va o'zi bir balandlikka chiqib uxlab qoldi. Ittifoqo, ko'p yomg'ir yog'di va sel oqib kelib

qo'ylarni oqizib ketdi va barcha qo'ylar halok bo'ldilar. Ikkinchi kun cho'pon shaharga keldi. Qo'y egasi unga dedi: «Bugun nima uchun sut keltirmading?» Cho'pon: «Ey xo'ja, men senga sutga suv qo'shmagil degan edim, mening so'zimni aslo eshitmading. O'tgan kechasi sutga qo'shgan suvlarningning hammasi yig'ilib, sel bo'lib oqdi va qo'ylarni oqizib ketdi», -deb javob berdi».

Yana bir hikoyatda omonatga xiyonat qilmaslik haqida shunday nasihat beriladi: «Men shunday eshitganmanki, bir kishi kechasi sahar vaqtida qorong'ida uyidan chiqib ketdi va hammomga bormoqchi bo'ldi. O'z do'stlaridan biriga: «Men bilan hamroh bo'lib hammomga borgil!»-dedi. U dedi: «Sen bilan birga boraman-u, ammo hammomga tushmayman, chunki mening bir zarur ishim bor». U kishi hamrohi bilan hammom tomonga qarab ketdi. Ikki ul ketgan joyga borib, hammomga boruvchi do'stiga bildirmasdan boshqa yo'lga kirdi. Hamrohi yolg'iz o'zi hammomga ketaverdi va do'stim bilan kelayotirman deb o'ylab boraverdi. Ittifoqo, bir o'g'ri u kishining izidan ketaverdi, u kishi buni do'stim deb fahmladi va uning qo'ynida yuz tillasi bor edi. Hammomning eshigida tillani qo'ynidan chiqarib kecha qorong'isida tanimay haligi o'g'riga berdi va dedi: «Ey birodor, men hammomga kirib chiqquncha bu tilla senda tursin, hammomdan chiqqanimdan keyin menga topshirasan». O'g'ri tillani olib, o'sha joyda o'tirdi. U kishi hammomdan chiqib, kiyimlarini kiyib ketaverdi. O'g'ri uning orqasidan chaqirib dedi: «Ey javonmard, kel mendan oltinlaringni ol. Bugun men sening omonatingni saqlab o'z ishimdan qoldim». U kishi dedi: «Sen kimsan, bu oltin qanday oltin?» O'g'ri dedi: «Men bir o'g'rیمان, bu oltin sening menga topshirgan oltiningdir». U kishi dedi: «Agar sen o'g'ri bo'lsang, nima uchun bu oltinlarni olib ketmading?» O'g'ri dedi: «Agar ming tilla bo'lsa ham, sendan andisha qilmay olib ketardim, lekin sen bu oltinni menga omonat topshirding. Omonatga xiyonat qilmoq javonmardlikdan emas».

O'tmishda hayotning iqtisodiy asoslarini o'rganishga xizmat qiladigan bilimlar oilalarda ota-onalar tomonidan hamda maktab va madrasalarda badiiy-ilmiy, tarixiy manbalar vositasida o'rgatilgan. Bu manbalarda kundalik hayotda uchraydigan barcha katta-kichik masalalar xoh u iqtisodiy, moliyaviy sohada bo'lsin, xoh ijtimoiy-mamuriy, qonunshunoslik doirasida bo'lsin o'z ifodasini topgan va hayotiy asosda tushunarli qilib ochib berilgan.

Halollik, rostgo'ylik, mehnatsevarlik, to'g'rilik, insof, diyonat mavzulari xalq durdonalarida o'z ifodasini topgan. Ular inson aql-zakovati, mehr-shafqati va uning buyuk yaratuvchilik qudratini o'ta ta'sirchan badiiy vositalar orqali ifodalaydi. Ular yuz yillar davomida avloddan-avlodga o'tib, xalqning tilida saqlanib kelmoqda. Xalq og'zaki ijodi hamda yozma adabiyot namunalaridan o'quvchilarning iqtisodiy bilimdonligini oshirishda foydalanish ijobiy natijalarni beradi.

**IKKINCHI SHO'BA. ZAMONAVIY TA'LIMDA UMUMMILLIY VA UMUMMADANIY
QADRIYATLAR O'RNI**

**СЕКЦИЯ № 2. МЕСТО ОБЩЕКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СОВРЕМЕННОМ
НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ**

**SECTION № 2. THE ROLE OF NATIONAL AND INTERCULTURAL VALUES IN
MODERN PRIMARY EDUCATION**

РЕЧЕВОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ В ДВУЯЗЫЧНЫХ СЕМЬЯХ

DOI: 10.53885/edinres.2021.29.45.034

Чулкина Нина Леонидовна,

доктор филологических наук, профессор
Российский университет дружба народов

Акрамова Нилуфар Ренатовна,

Магистр, Российский университет дружба народов,
филологический факультет,
кафедра общего и русского языкознания

Аннотация. В данной статье рассмотрены проблемы речевого развития детей в двуязычных семьях. Двуязычная семья вызывает у окружающих, как минимум непонимание, а иногда и неприятие. Общество серых мышей не любит тех кто чем-то выделяется, а если он еще и счастлив. Именно поэтому с таким удовольствием плодятся мифы о трудностях с детьми в интернациональных семьях. Часть из них касается сложностей возникающих у детей в билингвальных семьях с качественным обучением основному языку и учебы в целом.

Ключевые слова: речь, развития, детей, начального образования, двуязычная семья, интернациональная семья, билингвальных семьях, качественной обучения.

Язык-это понимание, разговор, письмо и чтение. При изучение второго языка нельзя забывать ни одно из этих измерений он сможет развиваться наравне с родным языком.

Следует отметить, что данная тема остаётся по сей день недостаточно изученной. Влияние билингвизма исследовалось в работах таких авторов, как Л.С.Выготский, А.А.Залевская, А.А.Леонтьев, Л.В.Щерба и многих других специалистов различных отраслей. Есть сторонники и противники двуязычного окружения ребёнка. Одни авторы считают, что ребёнку необходимо сначала дать освоить один язык, а после этого обучать другому. Мотивируют при этом тем, что второй язык может «сбить с толку» и помешать речевому развитию ребёнка. Многие профессиональные логопеды придерживаются мнения, что второй язык в раннем детстве может вызвать помехи и даже дефекты речевого развития ребёнка. Часто в общении дети переходят с языка на язык, заимствуют отдельные слова и выражения, говорят на языке, находящемся под влиянием другого, смешивают произношение, слова, правописание, построение фраз. Некоторые психологи и психотерапевты считают, что билингвизм отрицательно сказывается на психике детей, вызывает эмоциональный сбой, приводит к поведенческим нарушениям и т.д. существует и прямо противоположное мнение, согласно которому двуязычное воспитание ребёнка рассматривается как позитивное явление, которое способствует не только речевому, но и умственному развитию ребёнка. Так или иначе, билингвистическое воспитание детей остается очень спорным вопросом, а актуальность данной темы возрастает с каждым днем.

В последнее время опыт мультикультурной и многоязычной жизни становится привычным явлением, и, как следствие, увеличивается количество детей, с раннего возраста оказывающихся в ситуации двуязычия. В первую очередь, это дети мигрантов, вынужденных переселенцев, дети из смешанных семей.

Такая проблема остро встает в крупных мегаполисах мира, в частности, в Москве. С практической точки зрения данное явление интересует не только политологов, социологов, лингвистов, но и педагогов, в том числе логопедов. Учитывая опыт логопедической работы, можно предположить, что наличие двух активных языков в семье представляет собой угрозу для нормального формирования речи у ребенка или, при наличии у него исходных речевых расстройств, усугубляет проблему речевого развития.

Как правило, родители и педагоги длительное время не придают значения этому факту, а в некоторых случаях расценивают его неверно, так как ребенок не понимает объяснения учителя в классе, не отвечает на вопросы и не справляется со школьной программой. Иногда педагоги начальной школы, встречаясь с таким явлением, рекомендуют родителям перевести ребенка в школу для детей с нарушениями умственного или речевого развития.

С одной стороны, такая проблема может быть связана с тем, что ребенок недостаточно хорошо знает русский язык, чтобы отвечать требованиям, предъявляемым к ученикам при обучении в школе на русском языке. С другой стороны, малопонятная речь ребенка-билингва может быть обусловлена наличием у него какой-либо клинической формы речевого расстройства (алалия, дизартрия и др.), что мешает ему усваивать как родной, так и второй языки.

В обоих случаях итог одинаковый – ребенок не может овладеть школьной программой вследствие низкого уровня его речевых возможностей. Всякий раз трудности у ребенка-билингва возникают тогда, когда оформление в школу происходит с учетом только возрастного принципа, в то время как ребенок должен быть готов к школьному обучению психически и психологически, а важнейшим показателем этого является речь, которая должна быть развита по всем показателям (звуковое оформление, лексико-грамматическое структурирование, связное изложение высказывания).

Ребенок становится двуязычным вследствие особых условий жизни семьи или воспитания. По мнению выдающегося психолога Л.С. Выготского, «в развитии речи ребенка могут возникнуть затруднения, когда условия воспитания не гарантируют образования более или менее самостоятельной сферы приложения каждого языка, когда ребенок от- дан во власть случайной смеси языковых систем, когда детское двуязычие развивается стихийно» .

Дети-билингвы представляют собой неоднородную группу. Некоторые дети усваивают языки стихийно, безо всякого контроля и специальной помощи. Это происходит при следующих обстоятельствах:

1. Родители двуязычные, в своей речи могут использовать оба языка, часто при активном общении их смешивают; не обращают внимания на речевые и языковые нарушения у себя и у своих детей.

2. Родители одноязычные, в общении между собой и со своим ребенком используют один язык, однако семья проживает на территории другой страны, и от окружающих (магазины, различные учреждения, детские площадки и т.д.) ребенок слышит другой язык, который невольно начинает усваивать и самостоятельно использовать.

В других случаях родители бывают заинтересованы в многостороннем развитии своего ребенка, целенаправленно обучают малыша с младенчества второму языку или, сами находясь в ситуации двуязычия, уделяют специальное внимание развитию речи ребенка.

В современном мире все больше образуются семьи, в которых общаются на двух языках. Это семьи мигрантов или семьи со смешанными национальностями. Соответственно, когда в такой семье появляется ребенок, у родителей возникает вопрос.

Мы постараемся осветить некоторые вопросы развития речи таких детей.

Билингвизм-преимущество или проблема?

В научной литературе существует два противоположных мнения о влиянии двуязычия на психическое развитие ребёнка. Многие авторы выделяют следующие положительные моменты раннего двуязычия:

1. Чем раньше ребёнок начнет усваивать второй язык, тем у него больше шансов овладеть языком в полной объеме и с естественным произношением. Доказано, что ребёнок прежде всего

овладевает просодикой языка. Известно, что малыш уже в возрасте 5-6 месяцев реагирует на интонацию взрослого и усваивает ее значительно быстрее, чем звукопроизношение и лексику.

2. Двуязычие положительно сказывается на развитии памяти, умении анализировать явления языка. Полноценно развивающиеся билингвы, как правило, хорошо учатся в школе, лучше усваивают абстрактные науки, языки. Опыт изучения языков у них гораздо шире.

3. Они способны чаще узнавать неправильные грамматические конструкции, понимать грамматические правила. Для каждого предмета у них, как минимум, два слова.

4. Переключаясь с одного языка на другой, билингвы способны лучше фокусироваться, выполнять несколько задач одновременно.

Необходимо заметить, что все это относится к детям, чье сенсомоторное и речевое развитие полностью соответствует возрастной норме.

Другие авторы, рассматривая отрицательное влияние билингвизма в раннем возрасте, отмечают следующее:

1. Речевое развитие ребёнка-билингва на ранних этапах идёт значительно медленнее, чем у сверстников-монолингвов, а такая задержка речевого развития может повлечь за собой задержки в интеллектуальной сфере и в развитии мышления, так как развитие ребёнка раннего возраста напрямую связано с общением его со взрослыми.

2. Билингвизм является фактором риска возникновения нарушений речи. При усвоении сразу двух языков одна (доминирующая) языковая система влияет на вторую, в результате чего происходит их смешение, которые приводит к ряду речевых и языковых трудностей у ребёнка. Самыми частными проблемами в таких случаях являются нарушения звукопроизношения на обоих языках, появление акцента, неправильное использование грамматических конструкций и, как следствие, трудности при овладении письмом и чтением.

3. Словарный запас на каждом из языков меньше чем у сверстников, говорящих на одном языке, при этом сумма слов лексикона ребёнка больше.

4. Овладение двумя языками одновременно в раннем возрасте часто становится причиной переутомления малыша и может привести к различным срывам в работе центральной нервной системы, в частности к заиканию (в очень небольшом проценте случаев, обычно в сочетании с какими-то другими факторами развития). Исследователи этого утверждения советуют начинать учить второй язык после 5 лет.

5. Если речь полноценно не сформирована ни на одном из языков, то разрушается структура речевого мышления, что может привести к психологическим стрессам. Ребёнок начинает замыкаться в себе, возникают трудности с социальной адаптацией, а в дальнейшем может появиться ощущение ущербности.

Но, несмотря на все приведенные выше отрицательные влияния билингвизма на речь и психику детей, многие учёные, лингвисты утверждают, что положительных моментов больше, чем отрицательных.

Для того, чтобы развитие ребёнка было наиболее успешным, родители обычно обдумывают способы, которыми будут поддерживать владение обоими языками. Эти способы называются коммуникативными стратегиями.

Принцип «один человек\родитель-один язык» является самым испытанным и эффективным: он применяется уже почти 100 лет в разных странах. Многие родители, стремясь больше внимания обращать на речевое развитие своих детей, на возможность активизировать их способности, обращаются к этому принципу. Популярность принципа «один родитель-один язык» не уменьшается, его применением охватывается все больше стран, в том числе и Россия. Этот принцип может реализоваться не только родителями, но и друзьями, родственниками, нянями.

Принцип «одно ситуация-один язык» разделяет языки по ситуации их применения. Родителями делается выбор, в какой ситуации на каком языке будет идти общение.

Принцип «одно место-один язык» позволяет разделить два языка по местам их применения. Чаще всего, выбирается «домашний» язык и язык, на котором с ребёнком говорят за пределами дома. Причем, в семьях, придерживающихся этого принципа, один и тот же родитель говорит с ребёнком дома на одном языке, а вне дома на другом.

Принцип «одно время-один язык» используется реже. Такой принцип подходит для поддержания уровня владения языком у ребёнка постарше, при условии, что вся семья владеет этим языком. Смысл такого принципа в том, что в определённое время суток либо в определённый

день семья по договорённости заранее полностью переходит на общение на втором языке. Такой принцип часто используют родители, обучающие ребёнка с детства иностранному языку, вводя традицию, например, «английских суббот».

Учить второй язык одновременно с первым-с одной стороны, проще, с другой стороны сложнее. Хотя всем известно, что дети-как губки, впитывают все вокруг, изучение второго языка требует усилий с их стороны.

Чем раньше ребенок погружается в двуязычную среду, тем успешнее он овладевает двумя языками. Очень хочется отметить то, что если малыш начинает осваивать второй язык до трехлетнего возраста, он не путает языки, а овладевает ими параллельно. То есть можно сказать о том, что в период активного освоения речи у малышей в возрасте от года до трех проявляется повышенная чувствительность к освоению языков. Хочется снова подчеркнуть-ребёнок будет хорошо осваивать языки, если у него нет отставания в психофизическом развитии. Итак, если малыш с рождения живет в двуязычной среде и получает равнозначную двум языкам, не путая их. Это происходит при условии, что родители ребёнка говорят на разных языках и одинаково много занимаются с ним.

Все дети в ходе своего онтогенетического развития допускают речевые ошибки, и билингвы не исключение. Ошибки эти связаны с тем, что дети еще не усвоили языковые правила. Кроме этого, у билингвов еще и с тем, что правила одного языка переносятся в другой. В первую очередь необходимо различать ошибки, носящие физиологический характер, не требующие коррекции со стороны педагога, и ошибки, имеющие патологическую основу. Если же фактор билингвизма для детей с речевой патологией является отягощающим, что не может не сказаться на развитии речевой, познавательной деятельности, то работа коррекционного педагога (логопеда) заключается в работе на слове, лексикой, грамматикой, уточнению обобщающих понятий, многозначных слов. Так как важной стороной в развитии речи является изучение лексики детей-билингвов. Ведь им приходится овладевать двумя, а нередко и тремя-четырьмя языками сразу.

Для логопедии билингвизм с интересен тем, что он нередко становится причиной возникновения специфического рода речевых ошибок на русском языке, обусловленных как особенностями взаимодействия языковых систем, так и нарушением речевого развития обоих языков.

Подводя итоги вышесказанному, можно утверждать, что ребёнок, овладевающий двумя или несколькими языками одновременно, проходит сложный путь как речевого, так и психического развития. Быть билингвом-это не значит просто владеть вторым языком, это также значит быть носителем другой культуры, уметь понимать другую ментальность, ощущать свою принадлежность к людям, использующим и этот, и другой язык.

Детский билингвизм (детское двуязычие)-это явление, при котором ребёнок владеет двумя языками, причём использование языков не мешает друг другу.

Язык-это понимание, разговор, письмо и чтение. При изучение второго языка нельзя забывать ни одно из этих измерений и тогда он сможет развиваться наравне с родным языком.

Чем раньше ребёнок погружается в двуязычную среду, тем успешнее он овладевает двумя языками при условии, если у него нет отставания в психофизическом развитии.

Билингвизм нередко становится причиной возникновения специфического рода речевых ошибок на русском языке, обусловленных как особенностями взаимодействия языковых систем, так и нарушением речевого развития обоих языков.

Двуязычная семья вызывает у окружающих, как минимум непонимание, а иногда и неприятие. Общество серых мышей не любит тех кто чем-то выделяется, а если он еще и счастлив ...

Именно поэтому с таким удовольствием плодятся мифы о трудностях с детьми в интернациональных семьях. Часть из них касается сложностей возникающих у детей в билингвальных семьях с качественным обучением основному языку и учебы в целом.

**БОШЛАНГИЧ СИНФЛАРДА ХАЛҚ ҚАҲРАМОНЛАРИ ҲАҚИДАГИ ОҒЗАКИ
ҲИКОЯЛАРНИ ДАРСДА ЎРГАТИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ**

DOI: 10.53885/edinres.2021.95.86.035

Ўраева Дармоной Саидахмедовна
БухДУ профессори, ф.ф.д.

Миллий меросимиз таркибининг салмоқли қисмини ташкил этувчи фольклор материали воситасида ўтиладиган дарслар кўпинча боланинг ижобий хулқ-атворини мустаҳкамлайди. Бола шахсида эстетик маданиятни шакллантириб, одамийлик фазилатлари ортиб боришига ёрдам беради. Бундай дарслар кўпинча суҳбат кўринишида ташкил этилиши анъанавийлашган. Шундан келиб чиқиб, 2-синф “Ўқиш китоби”да келтирилган Муҳаммад Алининг “Эл-юрт учун фидойи инсонлар” (13-14-бетлар) ҳикоясида: “Ўқитувчимиз тарихда яхши ном қолдирган буюк инсонларнинг ҳаётлари, Алпомиш, Тўмарис, Широқ, Паҳлавон Маҳмуд, Нажмиддин Кубро, Амир Темур ва бошқа кўпгина қаҳрамонларнинг ўз Ватани ва халқининг озодлиги йўлида олиб борган курашлари ҳақида сўзлаб бердилар”, – деган таъкид бежиз келтирилмаган. Ҳақиқатан ҳам, “Ўқиш китоби” дарсликларида бу ҳақда келтирилган матнлар юзасидан кўпинча қизиқарли суҳбатлар ташкил этиш мумкин. Бундай суҳбатлар ўқувчиларнинг оғзаки нутқини ва фикрлаш доирасини ўстиради. Улар ўз фикрини мустақил, раво баён этишга мослаша борадилар.

4-синф “Ўқиш китоби” дарслигидан ўрин олган “Аждодларимиз – фахримиз” бўлимини ўрганиш учун ўқув дастурида 9 соат вақт ажратилган. Бўлим материалларини ўрганишда ўқувчиларни улуғ боболаримизнинг ҳаёти ва ижоди, илмий фаолиятлари ҳақида олдинги синфларда олган билим ва тушунчаларига асосланиб, яна янги билим ва маълумотлар берилади. Бунда ўқувчиларнинг ўқиш дарслари жараёнида бобокалонларимиз меросига оид асарлардан ёшига мослари билан яқиндан танишганликлари эътиборга олинади.

Бўлимда берилган Ҳ.Содиқовнинг “Тўмарис”, М.Каримовнинг “Ривоят” каби асарларида Ватанга садоқат, дўстга содиқлик, меҳр-оқибат каби гўзал инсоний фазилатлар тараннум этилганига диққатни қаратиш кўзда тутилган.

Бўлимда берилган қатор тарихий воқеалар ва шахслар ҳақидаги асарлар ўқувчилар учун ибрат ва намуна вазифасини ўтайди. Бўлим материаллари қуйидагича режалаштирилган:

1-мазу: Тўмарис. Бу мавзунини ўрганишга 2 соат вақт ажратилган.

Ўқув материали: “Тўмарис”. Ҳамдам Содиқов.

Дарснинг мақсади: 1) Ўтмишда яшаб ўтган ватанпарвар аждодларимиздан Тўмарис ҳақида маълумот бериш, унинг Ватан олдидаги бурчини тўғри англаганини ўқувчилар онгига етказиш.

2) Ўқувчиларда Ватан туйғусини кенгайтириш, уларни Ватанга садоқат руҳида тарбиялаш.

3) Ўқувчилар нутқига Тўмарис, Спарганис, Куруш, Крез исмларини, массагет, форслар каби қабила номларини, Окс (Ўқуз) – Амударё сўзларини киритиш; қайта ҳикоялаш асосида боғланишли нутқини ўстириш.

Дарс тури. Янги билим берувчи тарихий ҳикоя ўқиш дарси.

Дарс методи. Изоҳли ўқиш методи.

Дарс жиҳози. Тўмарис ва бошқа ватанпарвар аждодларимизнинг суратлари. Жанглар тасвирланган сюжетли расмлар.

Дарснинг бориши. 1. Ўқувчиларни асарни ўқишга тайёрлаш.

1. Бўлим юзасидан суҳбат. Аждодларимиз деганда кимларни тушунасиз? Нима учун биз улар билан фахрланамиз? Тўмарис ким? Широқ ҳақида эшитганмисиз? Нега уларнинг номи тарихда қолган? Массагет, сак, сўғд қабилалари ҳақида маълумотга эгамисиз? Бу шахслар кимларга қарши урушган?

Савол-жавобдан сўнг слайдлар экранга узатилади. Уларда Тўмарис, Широқ суратлари келтирилади. Шу жараёнда ўқитувчи бу ҳақдаги ҳикоясини баён этади. Ундан сўнг “Тўмарис” ва “Широқ” ҳикоялари билан танишилади. Ҳикоя мазмуни ўқувчилар томонидан ифодали ўқитилади. Кейин иккала матн чоғиштирилади. Уларнинг умумий мазмуни аниқланади. Навбатдаги босқичда ҳар иккала асарнинг тили ўрганилади. Луғат устида иш олиб борилади. Нотаниш сўзлар ўқувчиларнинг дафтарида ёздирилади ва изоҳи берилади.

Асарни ўқиганда қисмларга бўлиб ўқитиш яхши самара беради. Масалан, ўқувчилар “Тўмарис”ни ўқийётганларида босқинчи подшо, унинг вазири, элчилар нутқи, унинг гапларини атрофда ўтирган саркарда ва мулозимларнинг қабул қилиш ҳолати қабиларга эътибор берилади.

“Широқ”ни ўқийётганда эса қабила бошлиқлари, Широқнинг сўзлари ва ўзини тутиши, мард ва жасурлиги, оғриққа бардоши каби ҳолатларга диққат қаратилади.

Матнларни ўқийётганда ўқувчиларга уларни қисмларга бўлиб ўқиш ва ҳар бир қисмни қайта сарлавҳалаш топшириғи берилиши мумкин. Масалан, “Тўмарис – қўркмас аёл”, “Спарганис –

шошмашошар”, “Массагетлар – ғалати халқ”, “Широқ – ғалати чўпон”, “Широқ жасорати” каби ва хоказо. Топилган сарлавҳалардан режа тузиш ва эссе ёзиш мумкин.

Шу ўринда ўқувчиларга “афсона”, “ривоят” каби фольклор жанрларининг хусусиятлари, поэтик структураси, образлар олами, тарихий афсона ва ривоятларнинг ўзаро фарқи ҳақида назарий тушунча бериб ўтиш ҳам мумкин. Бунда ўқувчилар тарихий даврдан, тарихий шахс ва воқеликлардан ҳикоя қилувчи асарларнинг фольклоршуносликда “тарихий афсона” ва “тарихий ривоят” деб юритилишини билиб оладилар. Уларни ҳақиқат гоҳ ҳаёлий, гоҳ ҳаётий уйдирма билан акс эттирилишини англайдилар.

Ҳикоялар ўқиб бўлингач, уларнинг мазмунини оғзаки қисқа қайта ҳикоя қилдириш маъқул. Шунингдек, тўлиқ қайта ҳикоялаш ҳам мумкин. лекин дарс сўнггида умумлаштирувчи суҳбат ўтказиш ҳам фойдадан холи бўлмайди. Бунда кўпроқ қаҳрамонларга тавсиф беришга эътиборни жалб қилмоқ лозим. Тавсиф тизим асосида берилади. Бунда ўқувчилар Тўмарис билан унинг рақибини такқослайдилар. Тўмариснинг сезгир ва ақллилиги, у Крезнинг ниятини дарҳол фаҳмлагани, эҳтиёткорлиги, қабила бошлиғи сифатида ўз халқи олдида катта масъулиятни ҳис этиши, жасурлиги, жанговарлиги, кўркмас ва ботирлиги, ватанпарвар, элсеварлиги, меҳрибон она, вафодор ёр экани, қайнона сифатида ўзини тутиши қабила таъкидланади. Крезнинг эса айёр, муғомбир, ёлғончи, фирибгар, золим, қонхўр, босқинчи, молпараст, текинхўр экани очиб берилади. Шу асосда уларнинг тавсифи куйидагича жадвалда берилади. Жадвални аввал ўқитувчи ўзи тўлдириб, “Давом эттиринг” методи асосида ўқувчиларга ижодий топшириқ беради.

Т Ў М А Р И С	К Р Е З
Кўркмас...	Босқинчи....

Кейин ўқувчилар билан биргаликда тарбиявий хулоса чиқариш учун қуйидаги мазмунда савол-жавобга асосланган суҳбат давом эттирилади:

– “Тўмарис” асарини ўқиш орқали сизда қандай туйғу пайдо бўлди?”, “Сиз кимнинг ўрнида бўлишни истар эдингиз?”, “Сиз ўз шахсингизда қандай хислатлар бўлишини истайсиз?”

Уйда “Широқ” тавсифи бўйича мақоллар топиб келиш, жадвал тузиш топшириғини бажариб келиш бўйича вазифа берилади.

Дарс якунида фаол иштирок этган ўқувчилар рағбатлантирилади.

Демак, бошланғич синф ўқувчиларига буюк мутафаккирлар ижодини ўргатиш бўйича дарсларни ташкил қилишда, аввало, белгиланган ўқув материали учун ўқув дастурида қанча соат ажратилганлиги аниқлаб олинади. Сўнгра дарс тури, дарс методи, дарс жиҳозлари танланади. Дарснинг бориши аниқ режалаштирилади. Унда суҳбат, ўқитувчи ҳикояси, лугат устида ишлаш, асар юзасидан дастлабки суҳбат, асарни қисмларга бўлиб ўқитиш, ҳар бир қисмга сарлавҳалар топиш, мавзу бўйича дарсликда берилган савол ва топшириқлар устида ишлаш, янги топшириқ ва саволлар бериш, танлаб ўқиш, қайта ҳикоя қилиш, режа асосида асарни тўлиқ қайта ҳикоялаб бериш, асардан парчаларни магнит тасмасидан эшиттириш, матнга мос тасвирларни слайдлар орқали намоиш этиш йўли билан суҳбатни янада жонлантиришга эришиш, асарни қисқартириб, қайта ҳикоя қилдириш, умумлаштирувчи суҳбат ўтказиш, асар қаҳрамонларига тавсиф бериш, уларга хос хусусиятларни ўзаро қиёслаш, бу қиёсни ўзида акс эттирувчи жадваллар тузиш, уйга топшириқлар бериш, яқунловчи тест синовларини ўтказиш, ўқувчилар билимини рағбатлантириш сингари дарс қисмларидан фойдаланиш мумкин.

Бадиий меросимизга айланган асарларни ўқитувчи синфда ёки синфдан ташқари машғулотларда муаммолаштириб ўқитса, боланинг шахсий фаоллиги янада ошишига эришиш мумкин. Бунинг учун ўқитувчи бутун машғулот давомида ҳар бир ўқувчининг муаммога муносабат билдиришига, унинг мустақил ҳолда муайян хулосаларга кела олишига эришиши лозим.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АРАБСКОГО ЯЗЫКА

DOI: 10.53885/edinres.2021.24.55.036

Омер Эльнур-Эльшейх Идрис Мохамед Нур,

Магистр, Российский университет дружба народов,
филологический факультет, кафедра общего и русского языкознания

Прежде чем искать появление арабского языка, лучше узнать определение арабского языка с точки зрения хорошо известного факта, что арабский язык состоит из двух слов: (языка и арабского), поговорим немного об определении слова (ЯЗЫК). ученые разошлись в определении языка и его понятия, и нет полного согласия по этому понятию Множество определений и их множественность обусловлены связью языка со многими науками. Язык определяется Ибн Гени. Умершего в 193 г." Из очень точных определений. Ибн Гени сказал: (Язык-это голос, которым каждый народ выражает свои вещи.). существуют самые разные определения языка. который, как принято считать. является одной из тех работ. благодаря которому обладатель оно и отличуется от животных. помимо этого существуют еще научные оп- разделения языка, выглядят намного солиднее, стройнее и сложнее. обратимся к философскому определению нашего предмета. язык-знаковая система любой физической природы, вы- полняющая познавательную и коммуникативную функции в процессе человеческой деятельности. (Бейк, 1935 г)

Язык - это знаковая система произвольной природы, посредством которой осуществляется человеческое общение на различных уровнях коммуникации и трансляции, включая операции мышления, приобретение, хранение, преобразование и передачу сообщений (сигналов, информации, знаний) и связанные процессы.

Имеются более понятные и очеловеченные определения язык. Например, определение знаменитого ученого – лингвиста В.Гумбольта (1765- 1835) который писал:(язык- в сущности, есть нечто непостоянное, в каждое мгновение, исчезающее... он есть не дело не мертвое произведение, а деятельность, т.е. самый процесс производство.

В системной лингвистической концепции Гумбольдта — Срезневского — Потебни — Бодуэна главное — это признание психичности, социальности, коммуникативности и универсальности языка, следствием чего оказывается

необходимость понимать язык как «формируемый в психике каждого члена языкового коллектива специализированный для универсальной знаковой ком муникации механизм» Язык также определяется как «система универсальных средств общения, т. е. обмена знаниями и опытом между членами определенного общества людей (“языкового коллектива”))» (ал-Рафии, 2000г., стр. 82-58).

Я полностью согласен с известным лингвистом, в этом определении. После разговора о слове (язык) и о том, что означает слово язык, мы поговорим о слове «арабы». Арабский имеет свое происхождение от слова арабы, а арабы означают нацию людей семитского происхождения родом с Аравийского полуострова. (араб. عرب) — группа народов семитской этноязыковой группы, населяющих государства Ближнего Востока и Северной Африки. Арабы говорят на арабском языке и используют арабское письмо. Численность арабов составляет около 430—450 млн человек. Более 90 % арабов исповедуют ислам, часть — христианство.

Предками арабов являются древние народы и племена Ближнего Востока и Северной Африки. История арабов тесно связана с историей семьязычных народов вообще. Согласно месопотамским историческим свидетельствам арабы начали отделяться от других семитских народов не ранее 1-го тысячелетия до н. э. В то время арабы южной Аравии уже создали процветающие города и царства (Саба и др.), а северные регионы Аравийского полуострова были населены главным образом кочевниками-бедуинами. С 1-го тысячелетия до н. э. по 1-е тысячелетие н. э. на территории проживания северных арабов существовали такие государства, как Пальмира (Гадмор), Набатей, Лихьян, Гассан и Лахм. Связь северных и южных арабов проходила торговыми путями через западную Аравию (Хиджаз). Жители этого региона говорили на арабском языке и считали своё происхождение восходящим либо к сыну пророка Ибрахима — Исмаилу, либо к внуку пророка Нуха — Ноктану. В мекканском храме, Каабе, впервые построенном, предположительно, Ибрахимом, арабы-язычники совершали служение идолам.

Так же сказали, что Арабы - один из семитских народов, названный в честь Сам бин Ноа, и они являются народами, о которых Тора упоминает, что они являются его потомками, и чьи языки также называются семитскими языками, такими как арабский, иврит., Сирийский, абиссинский, арамейский и др. Те народы, которые основали его и расселились от него, поэтому одни считали колыбелью семитов Абиссинию в Африке, а другие говорили: их колыбелью был Аравийский полуостров. К V—VI векам цивилизации северных и южных арабов пришли в упадок

Первое появление арабского языка:

Прежде чем говорить о возникновении и развитии, может исследователи прошлого и настоящего разошлись по теме появления первого человеческого языка. Среди тех, кто выступает против этого исследования до степени запрета, потому что это невозможно проверить реальные факты и тех, кто поддерживает и настаивает на подобных лингвистических исследованиях,

Проистекают из когнитивного наследия, существует множество мнений и гипотез, объясняющих происхождение первого человеческого языка, и самое главное:

1. теория вдохновения, откровения и ареста:

Первая теория основана что Бог вдохновил первого человека на названия вещей после того, как он научил его произношению, эта теория была основана на изречении Бога в суре корове, в котором. Аллах сказал: (он научил Адама всевозможным именам, а затем показал их ангелам и сказал: Назовите мне их имена, если вы говорите правду.) группа философов согласилась с этой точкой зрения, среди них греческий философ Гераклит (ум 480), в нашу современную эпоху во главе Лайме и философ Дональд, и мусульманские ученые средневековья Абу Осман Аль-джахиз (ум 255) И Абу (Хасан аш-Шаари) . (умер 324) и Ахмад ибн Фарис (умер. 395), который считает, что язык Арабский арест. Еврейские ученые и последователи многих известных христианских ученых и других видов, что язык Древнееврейский язык-это язык, на котором Бог дал Адаму Пока все не закончилось Авраамом.

Ученые в пользу этой теории опираются на то, что было заявлено по этому поводу в старую эпоху Евангелие и, они добавляют к нему три типа:

I. Аллах в суре Звезда сказал: (они-всего лишь имена, которыми нарекли их вы и ваши отцы относительно которых аллах не ниспослал никакого доказательства. Они следуют только предположениям и тому, чего желают души, хотя верное руководство от их Господа уже явилось к ним.).

II. Аллах в суре сказал:(Среди Его знамений – сотворение небес и земли и различие ваших языков и цветов. Воистину, в этом – знаменья для обладающих знанием.) Языки не предназначены, потому что они не разные, поэтому имеется в виду языки.

III. Аллах сказал: (он научил Адама всевозможным именам, а затем показал их ангелам и сказал: Назовите мне их имена, если вы говорите правду.).

2. Теория имитации звуков природы:

И она утверждает, что происхождение языка - это симуляция звуков природы, таких как звуки животных и звуки явлений.

Природа и то, что действия вызывают, когда они происходят, затем развились выражения, указывающие на имитацию, и

Ростом человеческого менталитета и прогрессом цивилизации.

Где Ибн Джинни говорит: (Некоторые из них сказали на происхождение всех языков. голоса подобны морю, дну воды, крику вороны ... и потом языки родились об этом позже.).

3. теория соглашения, статуса и терминология:

И многие ученые и мыслители финансировали эту теорию, включая греческого философа Демокрита, и Аристотель, также английский Адам Смит.

Одна теория, которая не может объяснить генезис человеческого языка, и что три это теории можно объяснить дополнительными теориями. Бог дал человеком силы. В частности, она вдохновляла его произносить и создавать язык, и, обладая этой способностью, первый человек мог складывать свои первые слова и предложения, слушая, наблюдая и подражая тому, что было вокруг него во Вселенной и почему это было представлено человек поднялся в мыслях, начал складывать новые слова.

Эти теории постепенно приводят нас к зарождению арабского языка. Это значит, что арабский язык можно рассматривать как результат взаимодействия человека и общества с реальностью.

таким образом можно сделать вывод Первое, что следует знать, - это знание человека как живого существа, имеющего инстинкты, психологические и физические потребности, и одним из его закаливающих инстинктов является инстинкт обучения, который подталкивает его к поиску и исследованию реальности происходящего и для того, чтобы у него была способность встать, он должен обладать инструментами обучения и мотивацией к обучению, а все это является инстинктом. На основе которого Бог создал людей, так что существует гармония и

взаимодополняемость между человеческим инстинктом и реальность, которая является творением Бога. Бог заставил человека гармонизировать, и его разум, мышление и чувство синкопе с реальностью полностью гармонизировались. Первый человек как раса - это врожденное человеческое существо, привязанное к реальности больше, чем сегодняшнее человеческое существо, которое гармонично и гармонично взаимодействует со своим окружением и предупреждает об изменениях и колебаниях природы, поскольку он является неотъемлемой частью природы. поэтому он находился под влиянием и господством природы над ним, Когда человеческое сознание начало имитировать звуки природы и других существ и понимать их язык, которые являются естественными явлениями, посредством его положительного и отрицательного физиологического взаимодействия при использовании его речевого аппарата, а также его психологического взаимодействия, эмоций и разума, он начал издавать звуки как действие и противодействие, обучаясь у самой природы, поэтому он делал звуковые образы. Для природных явлений это было начало рождения букв у первого человека, и это взаимодействие накапливалось в обществе и принимало социальное измерение общаться и передавать опыт от одного поколения к другому, И прежде чем мы обратимся к цели этой даты, мы подходим к некоторым высказываниям арабских ученых о языке и его заблуждениях, поскольку все они согласны с тем, что Пророк Исмаил, доказывает, что язык народа Хиджаза является оригиналом для всех арабских диалектов: поскольку арабский изначально был Измаилом, и его жилище было Меккой, «а для них арабский - это Кахтания, Хамирая и чисто арабский». И это тот, с помощью которого был ниспослан Коран, и язык Исмаила был исцелен им. Они сказали: И на этом пауза Исмаила на чистом арабском языке может принять две вещи: Либо это терминология между ним и его потомками в Мекка, или это дар Всемогущего Бога. (Ediyani, 2019, pp. 27-39).

Наконец, арабский язык, как и другие языки, - это взаимодействие человека с обществом, и доказательством этого является изречение Бога в суре Ибрагим (мы отправляли посланников, которые говорили на языке своего народа, чтобы они давали им разъяснения. Аллах вводит в заблуждение, кого пожелает, и ведет прямым путем, кого пожелает. Он - Могущественный Мудрый.)

Но некоторые ученые придерживаются иного мнения по этому поводу особенно иностранцы, и Одной из важнейших теоретических проблем современного языкознания следует изучение испори развития арабского языка, когда я изучил некоторые книги, научные исследования, а также из внешних иноязычных источников, посвященные истории арабского языка, я обнаружил, что есть разные мнения, но я расскажу о том, что ближе к истине.

Языка далеко не полный набор грамматических форм и ограниченный слой лексики локальных диалектов: кроме того, они связаны с пограничными областями, в которых происходили контакты между различными языками и культурами ... происхождение арабского, А. Х. Языка сложно локализовать или связать с отдельным Племенем». Словом, происхождение арабского языка представляет трудную, по очень существенную проблему арабистики. Наиболее ранним из отечественных исследований, затрагивающих проблемы истории арабского языка, является работа Н. Холмогорова «Очерк арабской речи и арабской письменности (вступительное чтение к курсу арабского языка в казанском университете 1861 года. Судя по данному произведению, отечественные арабисты с самого начала признавали научную п трудность предмета история арабского языка вот что писал об этом сам Н. Холмогоров: «Язык арабский, ясная арабская речь» (лисан «арабий мубин), как он назвал в Коране, один из древних. Богатейших и священных языков Азии.), корень которых определить весьма трудно, даже невозможно, при отсутствии прямых исторических данных»"". Следует отметить, что старшее поколение российских арабистов (А. Болдырев (начало XIX в.), М. Коркунов, Н. Коноплев, Д. Ознобишин, П. Петров, О. Сенковский, М. Павроцкий (середина XIX в.), В. Гиргас, М. Гирс, В. Розен (конец XIX в.). М. Аттая. П. Коковцов (рубеж XIX-XX вв.) и др.) было в курсе всех зарубежных арабистических исследований и последних достижений выдающихся иностранных специалистов. Например, написанная М. Навроцким грамматика арабского языка (1867) являлась добросовестной компиляцией работ иностранных арабистов де Сасси (1831). Г. Эвальда (1831-1833) и К. Каспари (1859). Таким образом, мнение Н. Холмогорова отражает также и положение дел в этой области научных интересов, существовавшее тогда в зарубежных арабистических кругах.

В своей короткой вступительной лекции Н. Холмогоров достаточно бегло коснулся основных моментов и особенностей развития арабского языка и письменности, но краткость, обусловленная характером его выступления, не помешала ученому показать глубину, важность и увлекательность самого предмета истории арабского языка. Следует отметить, что взгляды автора на происхождение арабского языка и письменности серьезно отличаются от тех, которых придерживались более поздние поколения отечественных арабистов. Это станет ясно, когда читатель познакомится с выдержками из работы Н. Холмогорова на страницах настоящего пособия. Добавлю только, что, читая текст его речи, ясно представляешь себе ученого горячо любящего свое дело, преданного избранному им арабскому языку и гению народа, которому служил данный язык. В ходе работы над настоящим пособием обнаружилось, что до сих пор не было предпринято систематического исследования взглядов на историю арабского языка тех отечественных специалистов, которые работали в течение целого столетия после выхода в свет работы Н. Холмогорова.

Возможно, заинтересованного искателя, серьезно занимающегося проблемой истории арабского языка, ждут многочисленные открытия и находки в трудах блистательной плеяды отечественных знатоков арабского языка и литературы, таких. Как: И. Ю. Крачковский, Н. В. Юшманов, Оде-Васильева, Т. А. Шумовский и другие. Перейдем к описанию работ, выдающихся советских и российских арабистов второй половины XX в. Выше, уже упоминался один из них, а именно Анас Бакиевич Халидов. Следует отметить, что история арабского языка как языковедческая дисциплина имела лишь косвенное отношение к исследовательской деятельности А. Б. Халидова, поскольку в узком смысле его научные предпочтения были связаны с исследованиями арабской рукописной традиции, чему он посвятил свою докторскую работу. Однако проведение развернутой и серьезной исследовательской работы в области арабских рукописей было невозможно без обращения к проблеме исторического развития арабского языка в целом. А. Б. Халидов проделал эту работу самым лучшим образом, на высоком научном «Арабские рукописи и арабская рукописная традиция (1985) двумя обширными главами, в которых были рассмотрены вопросы не только истории арабского языка, но и эволюции арабской книжной культуры. На настоящий момент времени исследование А. Б. Халидова, предпринятое им в области описания истории арабского языка остается, на мой взгляд, единственной научной работой в отечественной арабистике, дающей наиболее полное представление о данном аспекте арабского языкознания. Говоря о степени изученности истории арабского языка, нельзя не отметить исследование другого видного советского ученого арабиста, В. М. Белкина, которое увидело свет в 1968 г. в виде научной статьи под названием «К истории становления современного арабского литературного языка». Хронологически оно, конечно же, должно было быть отмечено до описания работы Л. Б. Халидова. Автор сознательно обращается к нему после упоминания о работе Л. Б. Халидова, и па то имеются свои причины. Дело в том, что исследование Л. Б. Халидова посвящено более всего описанию развития арабского языка с древнейших времен до X в., после чего он переходит к разговору о становлении и дальнейшем развитии фундаментальной и уникальной арабской книжной культуры, с которой ученый и связывает дальнейшую историю арабского языка. Что касается В. М. Белкина, то он сфокусировал свое внимание, как это видно из названия его работы, на становлении и развитии современного арабского литературного языка, ведя речь о периоде времени с середины XIX в. до середины XX в. Работа В. М. Белкина особенно важна в связи с тем, что в ней дается достаточная картина состояния арабского языка в период упадка исламской цивилизации. Говоря точнее, В. М. Белкин представляет совершенно определенный расклад арабской языковой ситуации, начиная с XVI в., и даже с X в. Напомним, что последняя хронологическая граница. Именно X век, является завершающей в работе А. Б. Халидова, в той ее части, которая посвящена истории арабского языка до начала описания исто- является Таким образом, исследование В. М. Белкина посвящено тому этапу в развитии арабского языка, который А. Б. Халидовым рассмотрен главным образом в плоскости эволюции арабской рукописной книжной традиции, а потому является востребованным продолжением, не оставляющим места для белых пятен общей картине исторического развития арабского языка вплоть до середины XX в.

Историография нашего предмета была бы неполной без упоминания еще об одной работе В. М. Белкина - «Арабская лексикология» (1975), в которой содержится большое количество информации об истории развития арабского литературного диалектного лексикона.

Нельзя пройти мимо книги В. В. Лебедева «Поздний среднеарабский язык (XIII-XVIII вв.)» (1977). Данная работа представляет собой описание средневековых арабских диалектных форм, зафиксированных в литературе регионального характера—в самаритянской литературе на арабском языке, в произведениях на арабском языке, но в транслитерации еврейскими буквами, в поэтических произведениях Андалусии, Магриба, Йемена. Описание выполнено на материале большого количества источников -рукописных, архивных или редких изданий. Данный научный труд, во-первых, существенно восполняет пробел в исследованиях по древним арабским диалектам, на который ранее указывали видные специалисты арабисты; во-вторых, хронологические рамки исследования охватывают эпоху упадка в эволюции арабского литературного языка, предоставляя тем самым материал для осмысления природы соотношения и взаимодействия между живым разговорным языком и литературным языком, переживающим стагнацию.

Следующим научным исследованием, посвященным истории арабского языка, является совместная работа А. С. Михеева и Амира Аль-Хага «История арабского языка. Курс лекций» (2000). В основу названной работы в том, что касается истории арабского языка, легли изыскания Л. Б. Халидова, а также собственные материалы авторов, лающие хорошее представление о современном этапе в истории арабского языка и положении дел в арабской лингвистике XX в. Кроме этого в работе уделено внимание афро-азиатским и семитским языкам как прародителям арабского. Особый интерес представляет раздел, посвященный нормированию арабского Литературного языка в прошлом и настоящем, а также очерк истории изучения арабского языка в СССР. Последняя глава книги весьма специфична: Л. С. Михеев, будучи выпускником Военного иностранных языков и отслуживший в течение 39 многих лет в качестве военного переводчика, посвятил ее истории советской военно-переводческой арабистики.

Приведенные выше положения на данный момент времени являются достаточными для того, чтобы иметь начальное представление о степени научной разработанности предмета истории арабского языка. (, Хайрутдинов , 2009., стр. 30-40)

От разговоров об эволюции ученых к истории арабского языка мы переходим к развитию арабского языка и его характеристикам. Арабский язык относится к семитской семье и считается четвертым по распространенности в мире после английского, французского и испанского. На нем разговаривают примерно 450 миллионов человек: жители Ближнего Востока и Северной Африки, он считается официальным языком стран Арабской лиги, включающей 23 государства от Омана в Персидском заливе до Марокко и Мавритании на побережье Атлантики. Направление письма: слова пишутся горизонтально справа налево, цифры – слева направо.

Количество букв: 28 (арабских) – некоторые дополнительные буквы используются в арабском языке при написании географических названий или иностранных слов, содержащих звуки, которые отсутствуют в стандартном арабском языке (такие как /p/ или /g/).

Арабское письмо использовалось в следующих языках: арабский, азербайджанский, боснийский, дари, хауса, кабилский, конкани, кашмири, казахский, курдский, киргизский, малайский, мандекан, мориски, пушту, персидский язык/фарси, панджаби, раджастанский, шабаки, синдхи, сирайки, татарский, таусуг, турецкий, урду, уйгурский.

Большинство букв меняют свою форму в зависимости от позиции в слове (в начале, середине, конце слова) или если они стоят отдельно.

Буквы, которые могут писаться слитно, всегда пишутся слитно, как на письме, так и в печатных материалах на арабском языке. Единственное исключение из этого правила – кроссворды и вывески с вертикальными надписями.

Долгие гласные /a:/, /i:/ и /u:/ представлены буквами ‘alif, yā’ и wāw соответственно

Диакритические знаки для гласных, которые используются для обозначения кратких гласных, и другие специальные символы используются только в Коране. Менее последовательно они могут встречаться также в религиозных текстах, в классической поэзии, в книгах для детей и людей, изучающих арабский язык, а также иногда в сложный текст.

Арабский язык имеет множество характеристик, и наиболее важной из них является синонимичность Термин «синоним» (الترادف) ученые грамматики как арабские, так и неарабские приходят к тому, что это — слова, по-разному звучащие, но одинаковые или очень близкие по смыслу. Например, قدام _ أمام (перед). «عسل-мед» существует около восемь десяти названий.

Детализация и деление тоже преимуществ арабского языка детализация и деление являются двумя наиболее важными характеристиками и самым большим доказательством обилия собранного им материала, что не защищает от слов, функционирующих по типам качеств и детализированных звуков, и движений, и ходьбы, и полета.

Общие имена - это те, которые имеют одинаковое произношение и разные значения, например, глаз, потому что они используются для зрячего глаза, места взрыва воды, дождя, глаза солнца, денег, золота и т.д.

Антонимы – слово, противоположное по значению другому слову, (пустой - полный) (трудный - легкий) и т.д.

Расщепление - Принимая форму от другого с их согласованным значением и содержанием. (كضرب وإضراب) (ударить- ударять).

Переворот- Изменить порядок букв в слове (البسبب والسبب).

Скульптура- Скульптура в арабском языке означает синтез слова из двух слов (المشلول) которая состоит из (الشمس و اللوز)

Что по-русски означает (миндаль и солнце).

Одной из характеристик арабского языка является также (обобщение и частность), например, слово «удовольствие» использовалось во всем, что нравится людям в целом, а затем арабы использовали его в исламском праве.

Метафора - это словесное размещение вещи, заимствованное из другого места. Затем арабы говорят, что их палка расколется, если они разойдутся, и война обнажит свою ногу.

Укороченный и удлинённый- Алиф-максура («укороченный алиф») является формой буквы алиф. Она пишется только в конце слова, и сокращается до краткого звука, а перед алиф-васла следующего слова (в частности, перед приставкой аль-). Обычная форма буквы алиф называется 'алиф мамдуда (араб. ألف ممدودة, «удлинённый алиф»).

Арабский язык имеет множество характеристик, таких как флексия, синтаксический анализ, множественное число, подстановка, пословицы, миниатюризация, увеличение, и повторение, и все эти характеристики требуют полного научного исследования. Наконец двойственное число имен существительных- для обозначения двух лиц, предметов и явлений в арабском языке употребляется двойственное число. Оно образуется путем прибавления окончания –ان (ани) к основе слова, например, (два карандаша- قلمان). Мы поговорим об этом более широко во второй главе.

Известно, что арабский язык как живой организм развивается подобно тому, как развивается организм, и соответственно арабский язык был разделен на три части:

Лингвисты разделяют арабский язык на три основных типа. Они заключаются в следующем: литературный (классический) язык «اللغة الفصحى»; стандартный язык (официальный – язык документов и средств массовой информации) «اللغة الرسمية» и разговорный язык (у каждой из арабских стран свой диалект) «اللغة العامية».

Арабский литературный (классический) язык, выработавшийся на базе древнего языка, со временем стал тем, что называть классическим языком с его весьма богатой лексикой и развитой грамматикой. К выдающимся памятникам классического языка относятся многочисленные устные творения доисламской (6-7 вв.) поэзии и прозы, Коран (7 в.), арабоязычные видных ученых, поэтов и писателей средневековья. В течение ряда веков классический арабский язык служил международным языком для интеллигенции всего мусульманского востока.¹

На литературном (классическом) арабском языке написаны Коран и доисламские поэзия и проза. Таким образом, доисламские поэзия и проза являются первым источником арабского языка, а Коран – вторым. Благодаря распространению исламской территории арабский язык получил широкую популярность, он использовался в религиозных учреждениях, в области образования, науки, творчества и культуры; на нем писали такие великие ученые того времени как, Сибавейхи, Аль-Хаваризми, Ибн Сина и другие; хотя они все были не арабами. Официальный язык и в арабском мире используется и в нерелигиозной литературы, учреждений и так далее. разговорный язык, на котором говорит большинство людей ежедневно, отличается от региона к региону, почти как любой подобный диалект любого другого языка. Эти различия могут быть столь значительны,

¹ А. Мамедов. Учебник арабского языка. Изд-во «МААРИФ». Баку. 1980. С. 7

что возможность общения между собой жителей удаленных друг от друга стран бывает весьма проблематична.

С кибернетической точки зрения классический язык и его диалекты представляет собой единый язык. Арабский литературный (классический) язык за многие времена его документальная письменная фиксация не затронула большого изменения. Бог в Коране сказал: « إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ «لَحَافِظُونَ» Смысл: «Аллах ниспослал Коран как вечное напоминание и руководство людям, и Он будет его охранять от искажения до Дня воскресения» (Сура «Аль-Хиджр», аят 9).¹ Это утверждает что, Язык Корана, зафиксированный уже более четырнадцати веков тому назад и он является таким же современным, как и во времена пророка Мухаммеда. Изменился только словарь: появились новые слова, отражающие современное состояние науки и техники, общественного сознания. Причем, большая часть этих новых терминологии создана внутренними средствами арабского языка «وحدة التعريب», (отделение арабизации). Вообще литературный арабский язык – в отличие от диалектов – к заимствованиям прибегает редко и при первой возможности стремится их заменить исконными словами, либо создать на базе старых корней новые слова, тем более, что арабская грамматика позволяет легко это делать.

Арабский язык является не только языком арабов. Это язык вместе с русским языком является достоянием всего человечества. Человеческий язык вообще выполняет двоякую функцию. С одной стороны, он является важнейшим средством человеческого общения, с другой, универсальным семантическим кодом (УСК), управляющим всеми процессами Бытия. В качестве средства общения Язык подразделяется на этнические языки и представляет собой открытую систему, большая часть которой вполне удовлетворительно описана предшествующими поколениями лингвистов. Что касается кибернетической части языка, то она представляет собой закрытую систему и поэтому, она совсем не описана. Благодаря этой закрытой части арабский язык являет собой совершенно уникальное явление. Арабский язык вместе с русским образует ядро кибернетической системы, семантический аналог солнца, так сказать, семантическую плазму. Как и солнце, состоящее из двух элементов: водорода (атомная масса – 1) и гелия (атомная масса – 4), ядро УСК состоит из двух пронумерованных языков, РА. Жрецы Древнего Египта, называя солнце именем Ра, ошибались. На самом деле это имя его семантического аналога, состоящего из двух языков. Русский язык носит No1, арабский – No4. Причем носители соответствующих языков дублируют свои номера предпочтительными цветами солнечного спектра, соответственно красным и зеленым. При этом важно отметить, что аналогия проходит не только по внешней структуре (сумма первого и четвертого элемента), но затрагивает и функции. Если космическая плазма является причиной химического разнообразия, то плазма семантическая является причиной этнического разнообразия. Ядро УСК метафорически можно представить, как ядро "двойного орешка под единой скорлупой" (Пушкин). Левое отражение ядра по нормали на скорлупку дает левый этнический язык, русский, правое отражение по нормали на скорлупку дает правый этнический язык, арабский. Все другие языки являются косыми проекциями того же ядра на ту скорлупку.²

INNOVATIVE APPROACH WITH CONCEPT (JUST IN TIME CONCEPT) UTILIZATION IN LANGUAGE ACQUISITION OF YOUNG LEARNERS

DOI: 10.53885/edinres.2021.77.48.037

Kurbanova Niginabonu Pardayevna
Tashkent State University of Economics

Annotation: Language acquisition among young learners is hastily scattering all around the globe. In many countries, English is introduced to the school curriculum progressively, from the very young age language learning, specifically English language learning plays a significant role in school reputation. Nowadays target situation is beneficial not only in education system, but parents also considerably choose schools which include English language teaching within the curriculum.

¹ <http://madrasah2.ru/chitalnyiy-zal/svyashhennyiy-koran>

² <http://islamkch.narod.ru/arabskii/osnoviarab.pdf>

Key words. Innovative approach, concept, “Just in time” teaching, critical thinking, cognitive skills, L2.

Annotatsiya: Yosh o'quvchilarning til o'rganishi shoshilinch ravishda butun dunyoga tarqalib ketdi. Ko'pgina mamlakatlarda ingliz tili maktab o'quv dasturiga bosqichma -bosqich joriy etiladi, yoshligidanoq til o'rganish, ayniqsa ingliz tilini o'rganish bolalar uchun maktab tanlashda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi vaqtda maqsadli vaziyat nafaqat ta'lim tizimida, balki ota -onalar ham o'quv dasturiga ingliz tilini o'qitishni o'z ichiga olgan maktablarni tanlashadi.

Kalit so'zlar. Innovatsion yondashuv, tushuncha, "Just in time" o'qitish, tanqidiy fikrlash, kognitiv ko'nikmalar, L2.

Аннотация: Освоение языка молодыми людьми стремительно распространяется по всему миру. Во многих странах английский язык вводится в школьную программу постепенно, с самого раннего возраста, изучение языка, в частности, изучение английского языка играет важную роль в выборе школ для детей. В настоящее время целевая ситуация выгодна не только в системе образования, но родители также значительно выбирают школы, в которых преподавание английского языка входит в учебную программу.

Ключевые слова. Инновационный подход, концепция, обучение «Just in time», критическое мышление, когнитивные навыки, L2.

Introduction. Current thesis introduces the concept of “Just in time” in language teaching-learning process and its effectiveness. Target concept is introduced as the method of students’ involvement. Why it is significant to implement innovative methods in language learning process. According to Ileana Mihaela ChiriĠescu and Floriana Anca Păunescu (2014), recent circumstances entail to focus on not only the utilization of new technologies in L2 teaching, but also variations in methods and approaches of teaching and the capability to introduce the newest innovative technologies in the process of learning foreign languages by instructors. In education sphere most of the teachers prefer using inductive methods of teaching, which are absorbed at developing and improving students’ individuality, suppleness, critical thinking. The most vital source of the learners’ cognitive activity, developing their creativity, benefits, skills and other psychological characteristics is innovative teaching methods. They firstly include Communicative Language Teaching (CLT), closely connected with raising learners being involved in language learning and making them extraverts.

Exploring the efficacy of Just-in-Time Teaching (JiTT) for Foreign Language (FL) education has been encouraged not only by the effectiveness of JiTT conveyed in instructing numerous other disciplines (Simkins & Maier, 2010), but also by the potential that it may hold for FL teaching and learning (Abreu & Knouse, 2014; Chantoem & Saowalak, 2016; Cupita & Andrea, 2016; Edwards, Mehring & Murphey, 2006; Sarvamangala & Al-Sharafi, 2017). Firstly it is important to note that, the target strategy is similar to flipping learning. However, the method of “Just in Time” concept usage is not officially allied with flipped learning; it is rather introduced as a unique teaching strategy. Similarly, to the flipped learning, JiTT changes knowledge allocation outside the classroom through conveying reading, listening or other material for learners to study in advance. Nevertheless, JiTT is exceptional in that it dispenses questions of precise potentials related to the assigned pre-class material and commands that they are replied and turned in by students before the class, frequently on an e learning tools, such as Moodle or Edmodo ... etc. Which makes the just in time method even more modern to fit the nowadays requirements of both language teaching and learning process. The pre-class questions are essential since “the key to achieving success with JiTT lies in the development of effective JiTT questions” (Novak & Peterson, 2010: 7). Novak & Peterson (ibid) introduced the following features of appropriate JiTT questions: they “yield a rich set of student responses for classroom discussion, encourage students to examine prior knowledge and experience, require an answer that cannot easily be looked up, require that students formulate a response, including the underlying, concepts, in their own words [and] contain enough ambiguity to require the student to supply some additional information not explicitly given in the question”. Then, in accordance with learners’ responses to the pre-class questions, teachers alter their lesson plans for the in-class activities to identify areas of misperception and errors appeared in students’ responses, from one hand, their aim is to make the most out of the class time to involve students in interactive activities to aid them achieve higher levels of effective acquisition, on the other hand. The target teaching approach helps to create what is called a ‘feedback loop’ between the pre-class assignments and the in-class activities, and ‘feedback loop’ is the crux of the JiTT strategy (Abrue & Knouse, 2014). In advance allocated

assignments are a time short enough before class to make students come with fresh knowledge in their minds and at the same time long enough for instructors to check learners' responses to the pre-class questions to adjust their lesson plans consequently and hence its name. Pre-class inquiries are formative in nature and the in-class period with the usage of Just in Time approach starts by presenting passages of students' responses to these questions. This in its term, makes learners feel confident in what is presented to them in the class, and supports to facilitate their involvement in the learning process. Yet, JiTT does not specify how the rest of the in-class session should be spent; it only emphasizes both teaching and learning process should be interactive and effective as well.

Admittedly, the lessons with JiTT usage do not start from the scratch since JiTT is based on a constructivist theory of learning (Abreu & Knouse, 2014): "all students enter the classroom with background knowledge and all students use this knowledge to construct more knowledge" (ibid, p 53). JiTT is definitely grounded in research findings about good practice in education (Gavrin, Watt, Marrs & Blake, 2003). Thus, JiTT highlights interactivity, student-centeredness, regular frequent studying and learning-by-doing, on the part of students, and, on the part of teachers, it is "grounded in the notion that education works best when faculty are aware of students' needs and abilities, and react accordingly" (ibid: 3). With the concept of Just in time teaching, students are put "at the middle of the teaching and learning process" (Novak & Peterson, 2010: 21); they are actively involved in the learning process, and are more in charge for their own learning.

Conclusion. The target study has been assumed to explore the consequence of JiTT on students' achievement in an English language course taught for young learners in pre and secondary education institutions and to identify students' attitudes towards Just in time concept usage approach in teaching process. According to the results of the current study and facts provided through the article learners taught with JiTT are better in achievements, more creative and sufficient in thinking critically. Using the target concept for the language classes helps learners to have constructive attitudes towards the strategy, and at the same time students raise their awareness on the tasks and enhance their responsibility; In addition, the strategy also helps the academics save part of the class time which they could dedicate for students' engagement in debates, which is not done by teachers using the regular method since class time is not enough.

Reference

1. Abreu, L. & Knouse, S. (2014). Just-in-Time Teaching: A Tool for Enhancing Student Engagement in Advanced Foreign Language Learning. *The Journal of Effective Teaching*, 14(2), 49 – 68.
2. Camp, M., Middendorf, J. & Sullivan, C. (2010). Using Just-in-Time Teaching to Motivate Student Learning. In S. Simkins & M. H. Maier (Eds.), *Just-in-time teaching: Across the disciplines, across the academy* (pp. 3-24). Sterling, VA: Stylus Publishing.

РАЗВИТИЕ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ

DOI: 10.53885/edinres.2021.30.30.038

Рахмонова Г.Ш.,
научный исследователь кафедры
«Дошкольное образование» БГУ,
Асадова Вазира,
одарённый студент факультета
Дошкольного образования БГУ

Аннотация: В статье разрабатывается потребность в развитии духовно-нравственных качеств у студентов, методы развития духовно-нравственных компетенций и научно-методические основы их развития как духовно, культурно, этически, политически, юридически, экономически, социально зрелого человека. генерация независимого мышления.

Abstract: In this article, the need to develop moral and moral qualities in students, methods of development of moral and moral competences and scientific and methodological basis of bringing them to adulthood as a mature independent-minded generation of spiritual, cultural, moral, political, legal, economic, social aspects have been developed.

Ключевые слова и фразы: образование, воспитание, духовность, компетентность, культура, мораль, метод, духовно-нравственное развитие, метод, научно-методическая основа.

Key words and phrases: education, upbringing, spirituality, competence, cultural, moral, method, style, spiritual-moral development, method, scientific-methodical basis.

Из опыта развития стран мира известно, что экономическое развитие любого государства зависит от уровня духовно-нравственного уровня его населения. Вопрос духовно-нравственного воспитания студентов закреплён в основных документах государства по реформе образования. «Эффективные организационные, педагогические формы, основанные на богатых национальных, культурных и исторических традициях, обычаях и общечеловеческих ценностях народа, будут разработаны и внедрены в духовно-нравственное воспитание подрастающего поколения».

В системе высшего образования образование личности является важным этапом непрерывного образования. Одна из основных задач духовно-нравственного воспитания - познакомить человека с национально-духовными, общечеловеческими ценностями и развить человека с высокой духовностью. Вопрос духовно-нравственного воспитания сегодня становится как никогда актуальным.

Духовно-нравственная воспитательная деятельность - это целенаправленная и систематическая деятельность, полностью связанная с образованием. Эта деятельность будет направлена на формирование у будущего специалиста общественно значимых качеств и ценностей, создание соответствующих условий для всестороннего духовного, умственного и физического развития, его способности работать самостоятельно и творчески выражать свою личность. Процессы обучения и воспитания взаимосвязаны. Образование студента играет ключевую роль не только в приобретении профессиональных навыков и компетенций, но и в интеграции студента в среду учебного заведения. Духовно-нравственное воспитание предполагает влияние учащегося на логический мир, сознание, формирование личных нравственных принципов, нравственных качеств и ценностей, которые могут соответствовать нормам и традициям его общественной жизни. Одним из основных показателей в этом направлении может быть усвоение духовно-нравственного опыта людей потребностями, интеграция этого опыта в личности ученика и в его отношениях с окружающими. Необходимо добиться того, чтобы учащийся познакомился с общенациональными и общечеловеческими духовно-нравственными ценностями, осознанно усвоил их изначальное содержание и сущность, почувствовал потребность в представлениях, формируемых близостью к этим ценностям.

Основная цель обучения - воспитать разностороннего, совершенного человека. Основная задача образовательных учреждений - способствовать умственному, духовному, нравственному, трудовому и физическому развитию учащихся, создавать им необходимые условия для проявления своего внутреннего потенциала и творческих способностей, для достижения успеха. Понятие «компетентность» - это понятие, появившееся в сфере образования в результате педагогических и психологических исследований. Таким образом, компетентность означает «наличие плана действий в нестандартных ситуациях, того, как эксперт ведет себя в неожиданных ситуациях, общается, использует новый подход в отношениях с конкурентами, выполняет неопределённые задачи, использует противоречивую информацию и развивается в последовательном и сложном процессе».

У студентов укрепляются духовно-нравственные компетенции в сферах самостоятельной веры, мировоззрения и цели, обеспечивая единство добрых мыслей, добрых слов, добрых дел, отстаивание личных интересов в интересах общества. В определенной степени студенты развивают духовно-нравственное мышление, духовно-нравственные качества, духовно-нравственную активность, духовно-нравственные отношения, духовно-нравственные действия в целом и становятся основой социально-экономического развития и укрепления духовности общества.

Список литературы

1. Рахронона Г. Ш. ЗНАЧЕНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ И МЕТОДЫ ЕГО РАЗВИТИЯ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 3.
2. Рахронона Г. Ш. КОМПЕТЕНЦИЯ ВОСПИТАТЕЛЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ //Проблемы педагогики. – 2020. – №. 6 (51).
3. Shavkatovna R. G. Formation of Spiritual and Moral Attitudes of the Student's Personality //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 10. – №. 1.

4. Рахмонова Г. Ш., Насруллаева М. Н. К. Методика проведения занятий по развитию речи в дошкольных образовательных учреждениях //Academy. – 2019. – №. 12 (51).

ТУРКИЙ ХАЛҚЛАР АНЪАНАВИЙ ПЕДАГОГИК ҚАРАШЛАРИДА МАҚОЛЛАРНИНГ ЎРНИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.18.12.039

КЕНАН АЛТИНКАЯ (ТУРКИЯ)

Ўзбекистон Миллий университети Ижтимоий фанлар факультети “Педагогика ва умумий психология” кафедраси тадқиқотчиси

Бугунги кунда дунёнинг барча халқлари ўзлигини сақлаб қолган ҳолда кўп асрлар давомида тўплаб келинган маданий, тарихий ва ахлоқий тажриба устида, уни ўзгартириш борасида фаол иш олиб бормоқдалар. Руҳий туйғу ва одоб-ахлоқ кўникмаларини ўз халқи, аجدодлардан мерос бўлиб қолган маданий ва маънавий, ахлоқий кадриятлар, қардош халқларининг инсонпарвар ва ахлоқий анъаналари, умуминсоний маданий кадриятлар ва глобализация асосида ўсиб келаётган ёш авлодда шакллантириш ва ривожлантиришга ҳаракат қилинмоқда. Бу ҳар бир миллат учун ўз йўлини топишнинг ишончли усули сифатида қаралади.

Минг йиллар давомида халқ оғзаки ижоди (фолклор) халқларнинг она тили каби билим ва коммуникатив талабларини қондиришга хизмат қилган. Шу билан бирга, халқнинг кўп қиррали ҳаётининг барча жабҳаларига тегишли бўлган хулосалар урф-одатлар, таълим ва авлодларга асосланади.

Қадимги даврлардан 21 асга қадар фолклор туркий халқининг жамоат онги, фалсафий қарашлари ва эстетик дидини ифода этишнинг асосий воситаси, балки бевосита таълим воситаси ва усули ҳам бўлган. Ёзишдан олдин педагогик ғоялар фолклор ёрдамида авлоддан авлодга ўтиб келган.

Фолклор - бу ҳақиқий халқ педагогикаси, ёш авлодга идрок туйғусини, умумий халқ анъаналарини, одоб-ахлоқ, меҳр-оқибатни сингдириш қобиляти, уларда ибратли ғояларни тарбиялашнинг кўриниши. Шунинг учун ҳам оғзаки асарлар орқали педагогик маданиятнинг келиб чиқишига мурожаат қилиш илмий анъанага айланди.

Туркиянинг педагогик маданияти тўғрисидаги асарларнинг аксарияти фолклор материалларида ҳам ёзилган. Баъзи тадқиқотчилар таълимнинг фолклор концепциясини ишлаб чиқиш зарурлигини таъкидлайдилар. Шундай қилиб, этнопедагогик тадқиқотларда одатда "халқ педагогикаси" ва "фолклор педагогикаси" жуфт тушунчалар сифатида қабул қилинади.

Кўриш мумкинки, ўтмишдаги туркий халқларнинг "Кўрқут ота китоби" ва "Маҳмуд Кошғарийнинг “Девону Луғатит-турк” туркий луғати каби асарларда мақоллардан чуқур ва кучли таълим салоҳиятига эга восита сифатида фойдаланилган. Дарҳақиқат, туркий халқлар тарихида мақоллар кейинги авлод учун ибрат сифатида катта педагогик рол ўйнаган. Баъзи туркий халқларда "мақоллар", "маталлар" каби атамалар учрамайди. Масалан, туркманлар уларни битта атама билан - "мақоллар" деб аташади ва мақол ва маталларни ажратмайдилар (таснифламайдилар). Бунга ҳам сабаб бор: маталлар - синовдан ўтган ва оғзаки сўзлар билан тарқатилган мақоллардир. С.Рисбоев маталларни мақоллар деб ҳам атайди .

Дастлаб, мақоллар таълим мақсадида яратилган ва қадимдан таълим мақсадларида кенг қўлланилган.

Бир томондан, мақолларда ажойиб педагогик ғоялар мавжуд. Шунинг учун ҳам мақол ва маталларни инсон ҳаётидаги барча кадриятларни ва миллий маънавий кадриятларнинг ўз ичига олган инсон тафаккури ва онгининг энциклопедияси деб аталади. Одамларнинг дунёга бўлган қарашлари, ҳаёти, ижтимоий қарашлари, алоқалари ва қарама-қаршиликлари, тарихий ва этнографик омиллар - бошқа мазмундаги жуда кўп, мавзулар мақолларда ва маталларда аниқ бадиий акс этирилган. Шу сабабли, мақоллар ва халқ педагогикаси тенг даражада жуфт тушунчалар сифатида қаралади.

Иккинчидан, мақолларни қисқалик ва аниқликка эга бўлганлиги сабабли уларни санъатнинг барча турлари учун ёдлаш ва эслаш қолиш осон. Мақолларда қатъий бўлмаган, зиддиятли ёки ноаниқ фикрлар ифода этилмайди. Уларда аجدодларимизнинг ҳаётий тажрибалари асосида ихчам ва аниқ хулосалари акс этилган. Масалан, "Агар ёмон туғилган бўлсангиз, ютқазасиз, агар яхши туғилган бўлсангиз, ғалаба қозонасиз", "Ўзга халқда султон бўлгунга қадар ўз халқингизда султон бўл", "Кўрқоқ минг ўлса, қаҳрамон ўлади" деган мақолларнинг педагогик маънолари нотўғри деб

баҳслашиш қийин . Булар ҳаётий тажриба, тушуниш ва кузатишга асосланган педагогик хулосалар. Шунинг учун Туркиядаги турклар: "Ота-боболарининг сўзларига қулоқ солмаган одам рад этилади ва келажакдаги ҳаётида ҳайвонларга қўшилади", дейишади. Бундай ҳолда, "мақол" тушунчаси оғзаки бадиий жанр маъносидан юқори маънога эга ва аждодларнинг насихати кўрсатма сифатида қабул қилинишини тушуниш мумкин.

Юқоридаги "Ота-боболарининг сўзларини тингламаган одам рад қилинади" жумласидаги "рад этилган" иборасини одамлардан ажратилади деб тушуниш мумкин. Бошқа бир мақолда ушбу жазо дарҳол ижро этилиши айтилган: "Ким ота-боболарининг сўзларини тингламаса, отиб ташланади". Турк фолклорида бир мақол бор: "оталарининг сўзларини қўй ёки мол тингламайди". Ушбу мақол шунингдек, анъанавий ҳаётни бошқарадиган мақолларни эътиборсиз қолдирган ҳар бир киши "қўй" сифатида ҳибсга олиниши ёки "мол" сифатида депортация қилиниши ҳақида огоҳлантиради.

Мақолларнинг аҳамиятини кўрсатадиган хулосалар бошқа туркий халқлар орасида кенг тарқалган. Олтой турклари орасида "отанинг сўзлари муҳокама қилинмайди", "бозорда мақоллар сотилмайди", ва "аждодларнинг сўзлари донолик", чуваш тилида "буюк одамнинг сўзлари ерда қолмаган", Кипр турклариди "мақол - ақлнинг қаймоғи" Ўзбек турклари орасида "мақол - ақлнинг нигоҳи" каби мақолларида келтирилган.

Г.Н.Волков мақолларнинг етгита умумий хусусиятларини ажратиб кўрсатган: «Мақоллар, аввало, ҳеч қандай шубҳа туғдирмайдиган мавҳум мантикий формуладир; иккинчидан, аниқ ва қисқа тугаган образли шеърини миниатюра; учинчидан, ахлоқий тарбия бўйича тўғридан-тўғри қўлланма; тўртинчидан, киноя орқали билвосита насихатдир; бешинчидан, ҳаётий маслаҳат ва истаклар; олтинчидан, айрим хулқ-атвор нормаларини қўллаб-қувватлаш ёки қоралаш, жазолаш каби танқидий қарашлар; Еттинчидан, бу инсон фазилатларига берилган хусусиятлар деб билади.

Мақоллар реал дунёни турлича, ҳар хил даражада акс эттиради, қонуниятларни, ходисаларни, табиат қисмларини, ижтимоий муносабатларни, ақлий фаолиятни, инсоний муносабатларни, инсоний фазилатларни анъанавий ва бадиий воситалар билан ифода этади.

Халқ тажрибасини тўплайдиган, уни хотирада ассоциатив асосда жойлаштирадиган ва аниқ, содда бадиий формулалар билан белгиланган мақоллар катта тарбиявий аҳамиятга эга. У реал дунёни ва унинг элементларини ҳар томонлама талқин қилади, нарсаларнинг вақтинчалик ва фазовий координаталарини тавсифлайди ва уларни "чексизлик-чексизлик", "яқин масофа", "ҳозирги-келажак", "озми-кўпми", "яхши-ёмон", "Сабаб ва натижа ", " мақсад-ҳаракат " каби тушунчалар ва бошқалар орқали таърифлайди... Мақолларни катта ҳажмдаги узатиш ёш авлод хотирасини халқ билимлари, халқ тажрибалари билан бойитади. Шу сабабли, мақоллар ўқитишнинг кучли воситаси эканлиги шубҳасиздир.

Улар инсон онги уфқини кенгайтиради ва дунё ҳақидаги тушунчаларни ойдинлаштиради. У ёшларга ахлоқий қоидаларни ўргатади ва уларнинг фикрлаш ва хулқ-атворини бошқаради. Инсонни кадрлашга ўргатади. Койчуманов Ю.Ю.: «Мақолларнинг педагогик таснифи ўқитувчиларга, педагогларга, тарғиботчиларга ва умуман мафкурачиларга ўз ишларида мақоллардан фойдаланиш, малакаларини ошириш ва ҳатто она тилини чуқурлаштиришга имкон беради. Бу эгалик қилишга, нотиклик санъатига ва равон нутқ эгаси бўлишга ёрдам беради» дея таъкидлаб ўтган .

Мақоллар таълим функциясининг бир қисми сифатида қуйидаги функцияларни бажаради:

- 1) ёшларга дунё ва табиат қонунлари тўғрисида маълумот беради;
- 2) онгни аниқ бадиий формулалар билан бойитади;
- 3) ёш авлодни фикрлаш, гапириш, баҳолаш, яшаш ва мулоқот қилишга ишонтиради;
- 4) уларни тайёр ахлоқий қоидалар билан таъминлайди;
- 5) ўқитувчиларнинг тарбиявий ишларига ҳисса қўшади;
- 6) ўқитувчиларнинг касбий маҳорати ва услубларини такомиллаштиришга ёрдам беради;
- 7) равонликка йўл очади, чунки у мукамал жумла андозалари ёрдамида берилади.

Мақолларнинг умумий хусусиятлари уларнинг асосий функцияларини белгилайди. Мақолларнинг педагогик функциялари ҳақида гапирганда, уларнинг функцияларини, ўқув фаолиятининг умумий ролини қайд этамиз.

Улар қуйидагилар:

1. Миллий педагогик хотира кўрсаткичлари. Мақоллар жамоатчилик фикрининг ҳам кўрсаткичи, ҳам воситаси бўлиши мумкин. Этник гуруҳнинг педагогик хотирасида яшаб ва фаол

ишлайди. У умумлаштириш, талкин қилиш ва баҳолаш воситаси сифатида фойдаланиладиган анъанавий педагогик маданиятнинг такрорланадиган, анъанавий, ва бошқа турлича хил вазиятларини акс эттиради. Ҳар бир мақолда анъанавий педагогик маданиятнинг алоҳида бўлагини умумлаштирилиб, оммабоп тушунчага айлантирилади ва тарқатилади.

Мақолларда у ёки бу ҳолатни тавсифлаб, биз унинг бошқа шунга ўхшаш ҳолатлар билан умумийлигини қайд этамиз ва шунинг учун ижтимоий хотирани "чалғитиб" маданий-маърифий ва когнитив-педагогик "дунё **сиймосини**" яратадиган кучли образли ақлий восита бўлиб хизмат қиламиз.

Мақоллар дунёсини таниб олиш ва ўзлаштириш бир неча йўналишда амалга оширилади:

1) педагогик маданият билан боғлиқ концептуал тушунчаларни ёдлаш, сақлаш, қўллаш;

2) педагогик маданият намуналарини қабул қилиш, акс эттириш, ёдлаш ва мақолларда тарқатиш;

3) керакли микдордаги мақолларнинг моҳиятини, фойдаланиш шартлари ва усулларини, фойдаланишга тайёрлигини ва қўллаш амалиётини билиш.

Шу муносабат билан мақолларнинг ҳақиқий амалий аҳамиятини қайд этиш мумкин. Чунки мақолларнинг амалий билимлари коммуникаторларга ўз фикрларини аниқ, оқилона ва образли равишда ифода этишга имкон беради. Ақл хазинасидан аста-секин сингиб кетадиган мақоллар тингловчига ёки ўқувчига уларни вазиятга мос равишда фаол фойдаланишга ўргатади.

Мақоллар тўплами бой маърузачи хотирасида сақланадиган халқ мақолларининг концептуал равишда ажратилган тизимидир. Бу ерда ҳар бир мақол тарбиявий тушунча, педагогик фикрни анъанавий ҳаёт билан боғлаш воситаси, айниқса кўприк бўлиб хизмат қилади. Мақол педагогик фикрнинг жонли, динамик ва пулсацияланувчи борлиқ сифатида онгни жонлантиради, сарҳисоб қилади, ойдинлаштиради, оҳангдор қилади ва ишончни кучайтиради. Мақолларда гоёлар ва тажрибаларнинг "сандиғи" каби анъанавий педагогик маданият ҳодисалари ҳақида маълумотлар мавжуд.

Фикрларнинг жиддийлиги, бир неча сўзлар билан кўплаб фикрларни ўз ичига олган сеҳр, нутқ санъатига қизиқишни оширади. Кўп асрлар илгари ўтган авлодларнинг мероси, ахлоқий таълимоти, ахлоқий ва эстетик таъсири бугунги кунда долзарб бўлиб туюлади. Маълумки, одамларнинг доим бойитиладиган донолигисиз фаровонликни тасаввур қилиб бўлмайди. Куёш баргларида шудринг билан порлаганидек, афоризмлар ҳам рақамлар билан тўлдирилган сандиққа ўхшайди.

1. Мақолларда ҳаётий тажриба билан тасдиқланган ва аксиома сифатида қабул қилинган педагогик ҳақиқат мавжуд. Амалда ҳеч қандай текшириш ёки қўшимча далилларни талаб қилмайди. Бу кўпинча шубҳали бўлиб, чунки у машҳур тажрибаларни акс эттиради. Ёш авлод ушбу тажрибадан тайёр ҳолда фойдаланади. Анъанавий, мутаносиб, мазмунли мақоллар – бу ҳар қандай вазиятга, барча яшаш шароитларига мувофиқ равишда мулоҳаза юритиш, фикрлаш, антропология жиҳатидан, дунёқараш учун тайёр формулалардир. Маҳаллий педагогик билимларнинг интеграл функцияси. Мақоллар халқларнинг, кўплаб миллат ва элатларнинг таълим тажрибаларини акс эттиради. Мақоллар тили бир хил бўлмаса-да, маъно жиҳатидан ўхшашликлар кўп. Туркий халқларнинг мақолларида сўзлар ўхшаш, аммо фонетик фарқлар ёки алмаштиришлар мавжуд. Қадимги мақолларнинг ўзимизга тўғри келишини қандай изоҳлашимиз мумкин?

Ушбу ўхшашлик қандай пайдо бўлди ва қандай қилиб ундан иккинчиси ҳосил бўлди? Баъзи афоризмлар турли халқлар орасида бир хил маънога эга: "Темир билан қиздириб олинган шарбат", "Узун сочли аёлнинг ақли калта", "Сочни етти ўлчаб бир кес", "Кўпроқ тингла, кам гапир", "Бир сўз яхшилик, минг сўз ёмонлик". Руслар азалдан Ғарб ва Шарқ ўртасида кўприк бўлиб келган. Улар кўпинча кўплаб мақолларни тўплаган. Шубҳасиз, араб ва эрон тилларида мақоллар ҳам, фольклорда ҳам мавжуд. Мақолнинг асл ёки асл эмаслигини аниқлаш осон эмас. Бизнинг мақолимизда айтилганини, бошқа халқлар ўзлариники деб билишади. Ушбу ўхшашлик қандай пайдо бўлди ва қандай қилиб ундан иккинчиси ҳосил бўлди?

Шу билан бирга, бир хил фикрни ифода этиб, ҳар бир халқ ўз хулосаларига мувофиқ ўткир ва аниқ мақолларни яратади. Барча мақолларни оддий мақоллар деб ҳисоблаш муболаға бўлар эди. Ҳар бир миллатнинг ўз ҳаётига асосланган мақоллари борлигини унутмаслигимиз керак. Категориялар, эртақлар, генесеологик ва бошқа омиллар асосида яратилган халқ мақоллари уларнинг хазинасидир. Ҳар бир халқ ўз тилида гоёни шакллантиради, уни ритмга мослаштирилади ва таълим мақсадида нашр қилинади. Мақол халқ элагидан ўтиб, халқ хотирасида чуқур ўрнашиб

ва авлоддан-авлодга ўтиб келмоқда .

Улар аста-секин халқнинг педагогик хазинасида тўпланиб, сўнгра амалда халқ донолиги сингари тарбиявий вазифани бажаришга киришадилар. Шу каби мақолларга эга одамлар анъанавий таълим маданияти билан ҳам боғлиқдир. Шу билан бирга, бошқа халқларнинг таълим маданиятини ўзлаштиришда катта тажрибага эга бўлган халқларнинг кенг мақоллари фондига эга бўлиш мумкин. Мақоллар доирасида халқларнинг ўзаро таъсири педагогик билимларни бойитишнинг асосий манбаи бўлган. Мақоллар бир халқдан иккинчисига осонликча ўтиб боради, шунинг учун кўплаб халқларнинг педагогик тафаккурида умумий жиҳатлар кўп. Қадим замонлардан буён халқимизда, донолик, яхшилик ҳақидаги ҳикматли сўзлари бор. Барча одамлар, ҳаёт ҳақидаги таълимотлар, ҳаётнинг ўхшашликлари, дунёқараши ва билимлари турли мамлакатларда кўпинча турлича бўлиб, турли хил тилларда гаплашадилар, аммо мазмуни кўпинча бир хил бўлади. Анчадан бери алоқада бўлмаган халқлар орасида ҳам аҳамиятли қарашлар мавжуд. Бу ўхшашликлар ҳаёт тажрибаси ёки фикрнинг одамдан одамга ўтиши натижасидир.

Мақолларнинг иккинчи манбаи - бадиий адабиётда тарбиявий характерга эга бўлган ҳикматли асарлар ёки дostonлардир.

Шундай қилиб, мақоллар педагогик билим ва тажрибани тўплаш ва тарқатиш, уларни жойдан жойга, одамлардан одамларга, авлоддан авлодга, наслдан наслга тарқатишнинг зарур воситаси деб номланиш ҳуқуқига эга. Бунинг сабаби мақоллар дунёга машҳур хазинанинг катта қисми саналади ва этник ва трансмиллий педагогик хотира ўртасидаги муносабатни бойитишга восита бўлиши мумкин.

ЖАДИД ДАРСЛИКЛАРИНИНГ ИЛМИЙ- НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.95.66.040

З.Б. Аҳрарова

ЎЗМУ, Ижтимоий фанлар факультети, Педагогика ва умумий психология кафедраси доценти, педагогика фанлари номзоди

Жадид маърифатпарвар зиёлилари орасида маориф , мактаб ишларини ташкил этиш ва унинг асосларини яратиш ишини бир бутун ҳолда қараб, бу йўлда ҳам кўп мувафакқиятларга эришган. Ушбу асослар эса уларнинг усули жадид мактаблари учун яратган китоб ва қўлланмаларида акс этади. Жадид маърифатпарвар педагоглари орасида Маҳмудхўжа Бехбудий яратган усули жадид руҳидаги ўзбекча ва форсча дарсликлари ўз замонасидаёқ жуда машҳур бўлиб кетган ва улардан баъзилари қайта нашр этилган. Бехбудий яратган дарсликлар ҳақида кейинги вақтларда олимларимиз томонидан эълон қилинаётган мақола ва рисоаларда номлари қайд этилиб келинди. Булар 1990 йилда нашр қилинган Б. Қосимов ва У. Долимовларнинг "Маърифат даргалари" номли китобида, Ш.Турдиевнинг 1994 йили "Мулоқот" журналининг 3-4 қўшма сонларида эълон қилинган "Маҳмудхўжа Бехбудий" сарлавҳали мақоласида, А.Алиевнинг "Маърифат" газетаси 1993 йил

16 июнда "Маҳмудхўжа Бехбудий таълим-тарбия хусусида" мақоласи, Н.Авазовнинг 1993 йил чоп этилган "Маҳмудхўжа Бехбудий – маърифатпарвар" номли рисоласида тилга олиниб ўтилган. Олимларимиз томонидан келтирилган Бехбудий дарсликлари рўйхатига суянган ҳолда, Бехбудийнинг ўз нашрлари саналмиш "Самарқанд" газети ва "Оина" мажаллаларида доимо сўнгги саҳифадан жой олган "Усули жадид мактаби учун тайёр китоблар" сарлавҳаси остида санаб ўтилган китоблар рўйхатини келтиришни лозим топдик. Булар қуйидагилар:

1. Алифбо мактаби исломия - форсча.
2. Китобат ул-атфол (Болалар учун китоб) - турк ва форсча тилларда.
3. Амалиёти ислом - туркий тилда
4. Мухтасари тарихи ислом - ўзбек тилида.
5. Мунтахаби жуғрофияи умумий - туркий тилда.
6. Мадхали жуғрофияи имроний - Мухтасари жуғрофияи Русий - форс ва ўзбек тилларида.

Ушбу рўйхатдан ташқари Б.Қосимовнинг "Ёшлик" журналида эълон қилинган "Карвонбоши" мақоласида татар ёзувчиси Олимжон Иброҳимовнинг сўзларини келтиради. Унда шундай дейилган: "...дарслиklarимиз оламинда Истанбулли Аҳмад Мидхатнинг "Хожа аввал"и, бизнинг "Муаллими аввал"имиз ўрнига аларнинг Хўжа Бехбудийлари "Адиби аввал"лар ёзғонлигин..." [2.39] айтиб ўтади. Бундан ташқари Н.Авазов ўзининг "Маҳмудхўжа Бехбудийнинг

ижодий мероси" номли диссертациясида Бехбудий китоблари рўйха- тига 1918 йилда яратилган "Ҳисоб" номли китобни ҳам келтиради. Юқоридаги далилларга суянган ҳолда айтиш мумкинки, Бехбудий- нинг "Адиби аввал" ва "Ҳисоб" номли дарсликлари ҳам мавжуд бўлган. Лекин ҳалигача бу китоблар илмий жамоатчилик томонидан топилган эмас. Бехбудий дарсликлари тартибини юқорида номлари келтирилган олимларимиз томонидан тузилган рўйхатларга ва Бехбудийнинг ўзи санаб ўтган китоблар рўйхатига суяниб, уларни қуйидагича келтириш мумкин:

1. Алифбо мактаби исломия. - 1904 йил. форс тилида. 40 саҳифа, 15 тийин.
2. Мадхали жуғрофияи имроний - Мухтасари жуғрофияи Русий (Аҳоли жуғрофиясига кириш). - 1905 йил, форс тилида, 88 саҳифа, 45 тийин.
3. Мунтахаби жуғрофияи умумий (+исқача умумий жуғрофия). - 1906 йил, 124 саҳифа, 75 тийин.
4. Китобат ул-атфол (Болалар учун китоб). - 1908 йил. биринчи нашри, 1914 йил, иккинчи нашри, турк ва форс тилларида, 36 саҳифа, 15 тийин.
5. Амалиёти исломия - 1908 йил, турк тилида, 36 саҳифа, 15 тийин.
6. Мухтасари тарихи ислом (Ислоннинг қисқача тарихи). - 1909 йил, ўзбек тилида, 38 саҳифа, 15 тийин.
7. Ҳисоб. - 1918 йил. (Ушбу "Ҳисоб" номли китоб ҳақидаги маълумотни Н.Авазовнинг "М.Бехбудийнинг ижо-дий мероси" диссертациясига ёзилган авторефератидан ол-дик. 1995 йил, 17 февраль, 12-бет.)

Юқорида Б.Қосимовнинг "Карвонбоши" мақоласида айtilган "Адиби аввал" дарслигини етарли даражада асосланмаганлиги, Бехбудийнинг ўзи ва бошқа олимлар томонидан қайд этилмаганлиги учун уни китоблар рўйхатига онгли суратда киритмадик. Муаллиф- нинг ўз китоблар рўйхатида "Мадхали жуғрофияи имроний ва Мухтасари жуғрофияи Русий китобларини тире билан битта тартибда беради. Демак, ушбу китоблар икки номдаги битта китоб дейиш мумкин.

М.Бехбудий жуғрофияга оид икки китоб ва бир неча мақоллар ёзган. Булар "Мунтахаби жуғрофияи умумий" ва "Мадхали жуғрофи- яи имроний", деб аталади. Ушбу мақолага оид "Жуғрофия илми", "Жуғрофия чист" , "Тарих ва жуғрофия" каби йирик мақолалари мавжуд. Бундан ташқари, муаллиф бу мавзуда ўша давр матбуотида тез-тез мурожаат қилиб турган.

"Мунтахаби жуғрофияи умумий" Бехбудийнинг биринчи жуғрофий китоби саналади. Китоб муаллиф таъкидлаганидек, усули жаҳид мактаблари шогирдлари учун яратилган. Дарслик муқовасида "Китоб. Мунтахаби жуғрофияи умумий ва намунаи жуғрофия. Риё- зий, тарихий, имроний, русий, сиёсий ва татбиқот диния ва фанния"

деган сўзлар билан бошланади. Ушбу ёзувлардан шуни англаш мумкинки, китоб мактаб шогирдларига содда ва тушунарли тилда энг умумий жуғрофий билим бериш учун яратилган. "Бисмиллоҳир Раҳмонир Раҳийм", деб бошланувчи сўз бошида муаллиф ушбу дарсликни яратиш учун "...туркий, арабий, форсий, русий лафзларга тасниф бўлган ўтуз қадар қадим ва жаҳид китоб ва арасоил жуғрофия, ҳайъат, риёзий, тарихий, табиийлардан мўътабар нусха" ларини кўриб чиқиб, улардан ижодий фойдаланиб, "жам ва тартиб" қилганлигини баён этади. Муаллиф жуғрофий китобини ўз сарф-харажати эвазига яратилганлигини қайд этиб ўтади ва бу ишдан мақсади аҳли ватанга кўрсатган бир хизматимдир, дейди.

Хуллас, миллатимиз фидоийларидан бўлган, ҳазрат Маҳмудхўжа Бехбудийнинг дарслик китобларини бугунги ўзбек ёзувига табдил этиб, умумтаълим мактабларида жорий этиш масаласи ҳам бугунги таълим мазмуни бойитишга хизмат қиладиган долзарб масалалардан ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бехбудий М. Мунтахаби жуғрофияи умумий ва намунаи жуғрофия.- Самарқанд:- Типография Г.И. Демурова.1906 йил,103-бет.
- 2.Бехбудий М. Тарих ва жуғрофия. Туркистон вилоятининг газети.-1908йил.-1декабрь.-№ 90.
- 3.Бехбудий М. Қасди сафар.Оина.-1914 йил.-№ 31.-598-600 б.
- 4.Бехбудий М. Болқонми, Вулқон?. Самарқанд.-1913 йил.- 30 апрель.-№5.

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМДА УСТОЗ ВА ШОГИРД МУНОСАБАТЛАРИ: АНЪАНАВИЙЛИК ВА ЗАМОНАВИЙЛИК

DOI: 10.53885/edinres.2021.64.12.041

Аннотация. Ушбу мақолада замонавий таълимда устоз ва шогирдлик масалаларига эътибор қаратилган. Устоз ва шогирдликнинг анъанавий жиҳатлари, ахлоқий меъёрларнинг аҳамияти кўрсатилган. Замонавий таълимда ўқитувчи ва талаба ўртасида ижодий ҳамкорликнинг вужудга келиши, дарс сифат ва самарадорлигини оширишда педагогик технологияларнинг ўрни таҳлил этилган.

В данной статье исследуются проблемы педагогическое наставничество. Рассмотрены традиционные аспекты обучения и наставничество, важность моральных норм. Проанализирована роль педагогических технологий в возникновении творческого сотрудничества между наставником и студентом в современном образовании, повышении качества и эффективности урока.

This article examines the problems of pedagogical mentoring. The traditional aspects of training and mentoring, the importance of moral norms are considered. Analyzed the role of pedagogical technologies in the emergence of creative cooperation between the mentor and the student in modern education, improving the quality and effectiveness of the lesson.

Ёшларнинг маънавий камолотга эришиши ҳар бир даврда муҳим аҳамият касб этган. Негаки бу жараёнда инсон ўз-ўзини англаб боради, ўз ҳаётий қадриятларини яратади ва билими, истеъдоди билан жамият тараққиётига ижобий ҳисса қўшади. Бунинг учун эса ҳар бир инсон ҳаёти давомида унга ахлоқий жиҳатдан ибрат бўладиган, қалбига маърифат нурларини сочгувчи инсонга яъни устозга муҳтож бўлади. Шунинг учун ҳам шарқда устознинг нафақат билими, балки ахлоқига катта эътибор қаратилган. Сўзи ва иши бирлиги билан устоз ҳурматга сазовор бўлган, бундай зотларга эътиқод қўйган шогирдлар ўзлари ҳам устоз каби юксалиб борганлар.

Маълум бўлишича бундан беш минг йиллар аввал вужудга келган илк мактаблардаёқ болани тўғри, аниқ гапириш ва ёзишга ўргатиш ўқитувчининг энг муҳим вазифаси бўлган. Зардуштийликнинг муқаддас манбаи бўлган “Авесто”да қобилиятсиз, ёмон ўқитувчи ҳақида: “Ростини айтсам ёмон устод ҳаётни ғамгин қилади, жоҳилларни улуғ санаб, буюк аёлу эркакларни Яздон неъматларига етишидан маҳрум этади. Бундай устодлар ўз нодуруст таълими билан халқни энг яхши юмушларда бездирадилар, нотўғри пандлар билан халқни тирикчилик йўлида уриб, ёмон йўлга бошлайдилар..Ҳаёт чироғини сўндирадилар. Жоҳилларни буюк билиб, энг мўътабар аёлу эркакларни Тангри йўлидан қайтарадилар. Ўз нодонликлари билан халқни энг яхши хислатларидан юз ўгиртирадилар, жаҳон халқлари ҳаётини ёлғон сўзлар билан паришон қиладилар”¹ дейилади. Ушбу фикр устозга жуда масъулият юкланганлиги ва уни адо этмаслик инсонни ёмон йўлга бошлаш билан баробар эканлиги таъкидланади.

Шунингдек, устоз ва шогирд муносабатларини мусулмон шарқида пир ва муршид муносабатлари орқали янада ёрқинроқ тасаввур этиш мумкин. Тарикатда пир ва мурид муносабатларига катта эътибор қаратилган, яъни шогирд бир неча пирнинг таълимотини олиши лозим бўлиб, шайхлар ўз даражаларига қараб, муриднинг истеъдодини ҳисобга олиб ўзларидан кучлироқ пирларга йўналтиришган, натижада пирдан-пирга яъни устоздан-устозга ўтиб шогирднинг ирфоний қобилиятлари очилиб бораверган. Тасаввуфий шоир Аҳмад Яссавий ҳам “Фақрнома” асарида ” Пир этагин тутуб, ботин кўзин очтим” дейди.

Алишер Навоий “Фарҳод ва Ширин” достонида ҳам Сукрот тимсолида комил инсон, пирга эришиш ва унинг машаққатларини тасвирлаб беради. Бунда Фарҳод Сукрот билан учрашгунича бир неча пирлар билан учрашади. Бу эса инсон маънавий комилликка эришиши учун ҳаётида доим устозларга муҳтож эканлигига ишора. Устоз унга тўғри йўлни кўрсатувчи, уни йўқдан бор қилгувчидир. Шунинг учун халқимизда “Устоз отангдан улуғ” деган мақол асрлар оша яшаб келмоқда.

Устоз ва шогирдлик муносабатлари ҳақида гапирганда Навоий ва Жомий ўртасидаги устоз ва шогирд муносабатлари хусусида тўхталмай бўлмайди. Навоий Баҳоуддин Нақшбанд,

¹Авесто. Тарихий-абадий ёдгорлик. Аскар Маҳкам таржимаси. Тошкент: Шарқ, 2001, 566

Абдурахмон Жомий, Саййид Ардашер сиймоларида маърифат нури қалбини порлатган инсонлар тимсолини кўради. Маълумки, Навоий нақшбандия тариқатига кирган ва Жомийга шогирд тушган. Буюк мутафаккир учун Жомий нафақат устоз балки буюк авлиё ва идеалидаги комил инсон ҳам эди. Абдурахмон Жомий Навоий учун тариқатда пир ва адабиётда устоз бўлган. Шоир асарларида устозига алоҳида ўрин ажратади. Алишер Навоий ижодида Абдурахмон Жомий васфининг катта ўрин тутиши, “Насойимул муҳаббат” ва “Мажолис-ун нафоис” асарларида Жомийни таъриф-у тавсифидан унинг устозига қанчалик хурмати баланд эканлигини билиш мумкин. Буюк мутафаккирнинг

Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўргатмиш ранж ила

Айламак бўлмас адо ҳаққин онинг юз ганж ила

каби ҳикматли сўзлариёқ устоз ва шогирд ўртасидаги муносабатларнинг равшан ифодасидир.

Жомий Навоий илтимоси билан ориф шайхлар тазкираси “Нафахотул-унс” асарини ёзади. Тасаввуф тарихини ўрганишда бугунги кунда ҳам муҳим аҳамият касб этувчи мазкур асарнинг Навоий томонидан айрим тўлдиришлар билан” Насоим ул - муҳаббат” номида туркий тилга таржима қилинганлиги ҳам ҳар иккала шоирнинг дилида ундаги ғоялар кўп вақтлар жо бўлганлигини кўрсатади.

Навоийким, муриду бандасидур,

Иродат йўлида афгандасидур.

Кетургил, соқий, ул жомий киромий

Ки, тутсин риндлар сархайли Жомий¹

Бу ижодий ҳамкорлик ўзаро бўлиб нафақат устоз Жомий балки шогирд Навоий ҳам ўз ўрнида устозига қимматли маслаҳатлар бергани тарихдан маълум.

Жомий вафотига бағишлаб ёзган марсиясида Навоий у жаҳон покларининг пири эди, Оллоҳ уни бу дунёга пок келтириб, пок ҳолда олиб кетди деб ёзади. Шу ўринда “мазкур марсияда шоир устозининг мавжуд сифатларини бирма-бир санаб, бу улуғ зотга бўлган пок эътиқоди, жўшқин муҳаббати, барча фикр ва ўйларни акс эттиргани, энг яқин кишисидан ажралган қалбнинг оташин нола эканлигини таъкидлаб ўтмоқчимиз”².

Бу буюк зотларнинг устоз-шогирд ва ижодий ҳамкорлигининг вужудга келишида дунёқараш, ғоявий-эстетик тамойилларидаги яқинлик ҳам муҳимдир. Мана шу туфайли икки шоир меросида бир-бирига бағишланган асрларнинг учраши бу рухий-маънавийликнинг икки мутафаккир учун ҳам нечоғлик фойдали бўлганлигини кўрсатади.

Устозлик ҳар соҳада мавжуд, у уста бўладими, ёки хунармандликми инсоннинг устоз сифатида тан олиниши унинг касби ёки ёши эмас балки соҳанинг билимдони, ҳалол ва хушхулқлиги орқали тан олинади. Бу борада Навоий ва Саййид Ҳасан Ардашер ўртасидаги муносабатга эътибор қаратиш лозим. Оддий инсон, касби сипоҳийлик, умри охирида дарвешлик хирқасида бўлган бу зот қай жиҳати билан Навоийга пир бўла олди экан?. Унга бағишлаб буюк шоир “Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер” асарининг ёзишига нима сабаб бўлган? Бунда мутафаккиримиз Ҳасан Ардашерда идеал инсон хос хусусиятларини кўра олган, яъни хуштаб ва хушсуханлиги, хайрли ишлар қилиши, кенг дунёқарашли, эркин фикрли, улуғ инсон эканлигини билган. Демак, Навоий учун Ҳасан Ардашер ҳам комил инсон. Бундан эса устоз шогирд учун фақат маърифат машғаласини ёритувчигина эмас, унга ибрат, намуна бўлиши, юксак ахлоқий фазилатлар шогирдда ҳам ўз аксини топишини тушуниш қийин эмас.

Маълумки, устоз деганда ҳар бир кишининг кўз олдига аввало муаллим келади. Бу қадимдан энг эъзозли касблардан бўлиб “Пайғамбарлар ва зоҳидлардан сўнг Аллоҳ таоло бандаларининг ичида энг афзали муаллимлардир. Масжидларда кейин ер юзидаги ерлар ичида китоб тиловат қилинган бир парча ердан севиқлироғи Аллоҳ таоло учун йўқдир”³. Дарҳақиқат, минглаб ёшлар қалбига эзгулик уруғини қадаб, маърифат йўлида хизмат қиладиган бу зотлар меҳнати келажакда ўз самарасини беради. Шунинг учун устоз–шогирдлик тизимига бугун ҳам катта эътибор қаратилмоқда. Унинг ҳаётга тадбиқ этишининг замонавий усул ва йўллари ишлаб чиқиш, шу орқали талабаларда юксак маънавият, билим ва маърифатни шакллантириш таълим ва тарбияда

¹ Алишер Навоий. Муқаммал асарлар тўплами. Йигирма жилдлик. 8-жилд. Т.: “Фан” 1991.34.6

² Э.Очилов Жомий ва ўзбек адабиёти. халқаро илмий анжуман материаллари Т.2005, 1046

³ Ал-Фақиҳ Абу Лайс Самарқандий Бўстонул орифийн. Т. Мовароуннаҳр 2003, 150 бет

энг муҳим масалалардан бирига айланиб бормоқда. Бугун устоз ва шогирдлик муносабатлари замонавийлик касб этиб, бу тизим шаклан фарқ этсада, мақсад бир хил, яъни ёшларни маънавий юксалтириш, билим ва тафаккурларини сайқаллаштириш, маърифатли этишдир. Шунинг учун таълим ва тарбия соҳасида замонавий технологияларнинг қўлланиши устоз ва шогирд тизими учун янгилик касб этиши билан биргаликда унинг самарасини ҳам оширади. Педагогик технология - таълим шакллари ва мазмунини самарадорлигини оширишга қаратилган, инсон омиллари ва техник воситалардан оқилона фойдаланилган ўқитиш ва ўзлаштиришнинг тизимли услубиятидир. Педагогик технологиянинг бош вазифаси - оммавий таълим шароитида педагогларга ўқитишнинг самарадорлигига эришишни таъминлашдан иборат.

Бугун таълим соҳасида “Ақлий ҳужум”, “Резюме”, “Кластер” каби замонавий педагогик технологиялар усулларида фойдаланган ҳолда педагоглар дарс давомида, маъруза ёки амалий машғулотларда ижодий топшириқлар бериш, орқали талабаларни ўтилатган фанга янада қизиқтира олади, мустақил ва гуруҳ бўлиб ишлаш кўникмалари ҳамда мустақил фикрлаш маҳоратини ривожлантиради, бир қатор кўникма ва фазилатларни тарбиялайди. Масалан “Ақлий ҳужум” усули мумкин қадар катта миқдордаги ғояларни йиғиш, талабаларни айни бир хил фикрлаш инерциясидан холи этиш, ижодий ва мустақил фикрлаш маҳоратларини ривожлантириб, ўқитувчи билан талабалар орасида ҳамкорлик муҳитини шакллантирса, «Резюме» талабаларни кичик гуруҳларда ишлаш, берилган бир мавзу атрофида уюшиш ва хулосавий фикрни мустақил ёрита олиш маҳоратини шакллантиришга ёрдам беради.”Кластер” яъни “Тармоқлар” усули бу - педагогик стратегия бўлиб, у талабаларнинг бирон бир мавзунини чуқур ўрганишларига ёрдам бериб, ўқувчиларни мавзуга тааллуқли тушунча ёки аниқ фикрни эркин ва очик равишда кетма - кетлик билан узвий боғланган ҳолда тармоқлашларига ўргат ади. Бунинг натижасида, ўқитувчи ва талаба ўзаро фаол муносабатга киришади, талабаларнинг юқори даражадаги қизиқиши, ақлий фаоллиги ва муваффақиятга эришуви таъминланади, назария ва амалиёт ўзаро боғлиқ ҳолда талқин этилади натижада дарс сифат ва самарадорлиги ошади. Айниқса профессор-ўқитувчилар томонидан педагогик технологиялар орасида ноанъанавий, интерфаол яъни интерактив усул кенг қўлланилмоқда. Бу усул бирор фаолият, фикр ёки муаммони мулоқотда, ўзаро баҳс-мунозара, фикрлашиш асносида ҳамжиҳатлик билан ҳал этишни мақсад қилади. Интерактив усул талабаларни баҳс- мунозарага чорлаш ва мустақил фикрлаш малакаларини шакллантириб, дунёқараш ва билим доирасини кенгайтиради, ўқитувчи ва талабалар ўртасида жонли мулоқотни таъминлайди.

Таълим жараёнида фан соҳалари бўйича билим берилса, тарбияда инсон амал қилиши лозим бўлган одоб-ахлоқ меъёрлари, нутқ, тартиб-интизом, дид, интилувчанлик, аждодлар мероси ва қадриятларга ҳурмат ва соҳага оид турли кўникма ва малакалар шакллантирилади. Зеро, ёшларда таълим билан тарбияни уйғун олиб бориш замонавий таълимнинг муҳим хусусиятларидан биридир.

ОТНОШЕНИЕ ПОМЕЩИКОВ К ЧИЧИКОВУ, КАК НОВОМУ ПОКОЛЕНИЮ ДЕЛЬЦОВ

DOI: 10.53885/edinres.2021.14.71.042

Файзуллаев Мухаммад Бакаевич
доцент БГУ
Шарипова Наргиза студентка БГУ

Аннотация. Статья посвящена отношению помещиков к Чичикову как к новому поколению мошенников, через которых раскрывается идея поэмы Гоголя «Мертвые души»

Annotasiya

Maqola yangi zamon tovlamachilar avlodi vakili bo'lgan Chichikovga munosabati. Shu munosabat orqali Gogolning "O'lik jonlar" poemasi g'oyasi ochiladi.

Annotation

The article is devoted to the attitude of landowners to Chichikov as to a new generation of swindlers, through whom the idea of Gogol's poem "Dead Souls" is revealed. **Annotation**

В начале 1835 года была начата «Мертвые души», которая по дошедшим свидетельствам, идея была подсказана Пушкиным. Весной 1840 года писатель едет в Италию; в Риме он завершает первые том «Мертвых душ». «Труд мой велик. Мой подвиг спасителен. Я умер теперь для всего мелочного...» - так сам автор определил значение своего труда в одном из писем. Осенью 1841 года Гоголь привез рукопись в Россию и пытался ее издать, но встретил серьезные цензурные затруднения. Благодаря помощи влиятельных друзей, в 1842 году «Похождение Чичикова, или Мертвые души» вышли в свет, вызвали восторг Белинского и вскоре «потрясли всю Россию». Во Франкфурте в 1845 году впавший в меланхолию писатель сжег первую редакцию второго тома «Мертвых душ», которую начал писать еще в 1843 году. В 1848 году Гоголь вновь обдумывал и писал второй том «Мертвых душ». В 1852 году он известил друзей, что второй поэмы закончил. Гоголь в ночь с 11 на 12 февраля окончательно сжег свои бумаги, включая беловую редакцию второго тома «Мертвых душ».

В центре гоголевской книги, скованный деспотизм, формализм, взяточничеством и «неправдой черной». Город, вокруг которого разбросаны помещичьи усадьбы и деревни с крепостными крестьянами. Ловкий мошенник Павел Иванович Чичиков своей «фантастической» идеей покупки мертвых душ соединяет этих разных людей и их маленькие обжитые миры в единый образ России в ее нынешнем, духовно «раздробленном» состоянии.

Вся эта «вертикаль» чиновничьего бытия живет однообразными, заведенными ритмами паразитического существования. И лишь ломающее эту привычную жизненную схему вторжение Чичикова с его необычной «негоцией» способно всколыхнуть этот призрачный мир «толстых и тонких» любителей обедов и развлечений. Любопытно само отношение чиновников на намерения Чичикова покупки «мертвых душ». Рассмотрим первого помещика, к которому приезжает на своей тройке Чичиков к Манилову, Бесхарактерному, добродушному помещику, которого вечно обманывают и обворовывают: и хитрый приказчик, и ленивые крестьяне.

Чичиков начал вопрос с того что сколько вымерло крестьян у Манилова. Манилов, ни в чем не подозревавшись, решил спросить у приказчика, который сам не знал в точности. А на вопрос Манилова: «А для каких причин вам это нужно?», поступил ответ: «Я хотел бы купить крестьян ...мертвых крестьян». «Манилов выронил тут же чубук с трубкою на пол и как разинул рот, так и остался с разинутым ртом в продолжение нескольких минут». Так воспринял Манилов слова Чичикова, и отдал их. После Манилова следовала случайная встреча Чичикова с Настасьей Петровной, Коробочкой.

«Уступите-ка их мне, Настасья Петровна?»- сказал Чичиков.

- Кого, батюшка?

- Да вот этих-то всех, что умерли.

-Да как же уступить их?

Да так просто. Или, пожалуй, продайте. Я вам за них деньги дам.

Старуха задумалась. Она видела, что дело, точно, как будто выгодно, да только уж слишком новое и небывалое, а потом начала сильно побаиваться, чтобы как-нибудь не надул ее этот покупатель; приехал же бог знает откуда, да еще и в ночное время...» Продала Коробочка «мертвых душ» по двенадцати рублей пуд.

Следующим, кого посетил Чичиков, был Ноздрев - единственный помещик, который понял мошенничество гостя.

«- Ну да ведь я знаю тебя: ведь ты большой мошенник, позволь мне это сказать тебе по дружбе! Ежели бы я был твоим начальником, я бы тебя повесил на первом дереве...» Не смотря на такую размолвку, гость и хозяин поужинали вместе. Разногласия между ними привело к тому что, Чичикова спас капитан-исправник от побоев.

Встреча Собакевича, презиравшегося всех, и Чичикова началась с разговоров в гостиной.

«- Вам нужно мертвых душ?» - спросил Собакевич очень просто, без малейшего удивления, как бы речь шла о хлебе.

- Да, несуществующих.

- Найдутся, почему не быть...- сказал Собакевич. – Извольте, я готов продать...» Таким образом, расторгнулся Собакевич.

Конечно, в объеме одной статьи характеризовать внутренний мир Чичикова не возможно, если учесть валентность способности героя не имеет меру. Поэтому об отношениях помещиков к

Чичикову, к мошеннику современной жизни деревни. Надеемся, продолжить Характеристику образа Чичикова в следующих статьях.

Литература:

1. Зубарева Е.Е. «Хрестоматия по детской литературе» Москва «Просвещение» 2003. С.105
2. Терновский А.В. Детская литература. М.,1977 С.12

**MAKTABGACHA TA`LIM TASHKILOTLARIDA SAHNALASHTIRISH
FAOLIYATINING SHAKLLARI**

DOI: 10.53885/edinres.2021.32.45.043

Teshabayeva Zamira Sobirovna

TVCHDPI Maktabgacha ta`lim metodikasi kafedراسi katta o`qituvchisi

E-mail: z. teshabayeva @ CSPLUZ

Аннотасија: *Ushbu maqolada Maktabgacha ta`lim tashkilotlarida sahnalashtirish faoliyatining ahamiyati, sahnalashtirilgan o`yin faoliyati shakllari turlari va ularni tashkil etish usullari haqida mulohazalar yoritilgan.*

Ta`riflab o`tilgan tafsiflar maktabgacha ta`lim tashkiloti tarbiyachi pedagoglari shuningdek metodistlarning ish faoliyati tajribalarini o`rganish tufayli yoritildi.

Калит со`злар: *sahnalashtirish, o`yin faoliyati shakllari, ijodiy faoliyat, faollashuv, tashabbuskorlik, emotsional rivojlanish, ijrochilik.*

В ДОО ФОРМЫ ТЕАТРАЛИЗОВАННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: В данной статье обсуждается важность постановки в дошкольном образовании, формы постановочной игровой деятельности и способы ее организации.

Описания уточнены благодаря изучению опыта педагогов дошкольного образования, а также методистов.

Ключевые слова: постановочная деятельность, формы игровой деятельности, творческая активность, активизация, инициативность, эмоциональное развитие, перформанс.

Abstract: This article discusses the importance of staging in preschool education, the types of staged play activities and ways to organize them. The descriptions were clarified due to the study of the experience of teachers of preschool education, as well as methodologists.

Key words: staging activities, forms of play activities, creative activity, activation, initiative, emotional development, performance.

Yurtimizda kechayotgan keng ko`lamli ijtimoiy-ma`naviy islohotlar, fan-texnika va ishlab chiqarish keskin rivojlanib borayotganligi – jamiyat talablariga javob bera oluvchi shaxsni tarbiyalash masalasini kun tartibiga ko`ndalang qo`ymoqda. Darhaqiqat, kelajak poydevori bo`lgan, har jihatdan mas`uliyatli, ma`naviy yetuk, axloqan pok, bir so`z bilan aytganda jamiyat taraqqiyoti uchun munosib hissa qo`sha oladigan yoshlarni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Maktabgacha ta`lim tizimi uyg`un rivojlangan shaxsni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega, chunki maktabgacha yoshdagi bolaga singdirilgan bilim va qadriyatlar uning kelgusidagi butun hayotini belgilab beradi. Keyingi yillarda O`zbekiston Respublikasida maktabgacha ta`lim-tizimini rivojlantirish va samarali faoliyat ko`rsatishiga qaratilgan bir qator normativ-huquqiy hujjatlar, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va farmonlari qabul qilindi.

«Maktabgacha ta`lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida»gi O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9-sentabrdagi qarorida milliy-madaniy, tarixiy qadriyatlarni aks ettiruvchi va bolalikdan kitob o`qishga qiziqishni uyg`otuvchi o`quv-metodik, didaktik materiallar va badiiy adabiyotlarni tayyorlash hamda maktabgacha ta`lim tashkiloti faoliyatiga joriy etish bo`yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish vazifalari belgilab berildi.

O`zbekiston Respublikasining «Maktabgacha ta`lim va tarbiya to`g`risida»gi qonuning 4-moddasida har bir bolaning iste`dodi nishonalarini, ishtiyoqlari va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar tengligi, maktabgacha bo`lgan yoshdagi bolalarga ta`lim-tarbiya berish oila hamda maktabgacha ta`lim tashkiloti tarbiyaviy ta`sirining birligi keltirilgan.

Maktabgacha yosh shaxsning dastlabki kamol topish davridir Har bir bola shaxsining rivojlanishi, jumladan ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda uni adabiyotga, san`atga qiziqish va xalqimizning boy madaniy merosiga nisbatan hurmatni tarbiyalash vazifalarini amalga oshirishda pedagog yetakchi rol

o'ynaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda tarbiyaning turli metodlarini qo'llash va «Ilk qadam» davlat o'quv dasturida belgilab berilganidek, o'quv tarbiyaviy faoliyatning o'zaro uyg'unligini ta'minlash, ularni o'yin tarzida tashkil etish lozim.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida sahnalashtirilgan o'yin faoliyati shakllari bir necha xil bo'lib u o'zining barcha turlari bilan bolalarni badiiy tarbiyalash, estetik rivojlantirishga ko'maklashadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ijodkorligini rivojlantirish sahnalashtirilgan faoliyatning mazmunidan kelib chiqib quyidagi shakllarga bo'linadi Maktabgacha ta'lim tashkilotida sahnalashtirish faoliyatini o'tkazish vaqti belgilanmagan, ushbu faoliyatni pedagogik faoliyatdan kelib chiqib, ya'ni integrativlik prinsipiga tayangan holda tashkil etish mumkin.

Ta'limiy faoliyatlar. Ta'limiy faoliyat bir vaqtning o'zida ta'limiy va tarbiyaviy vazifalarini bajarishi kerak. Uning mazmuni, shakli va metodi uch maqsadga erishishi uchun qaratilgan bo'lishi lozim: nutq va teatr-ijrochilik faoliyati ko'nikmalarini rivojlantirish; ijodkorlik muhitini yaratish;

Ko'ngilochar o'yinlar. Ko'ngilochar o'yinlar san'atning barcha shakllarini birlashtiradi. Ularning ko'p turlari mavjud bo'lib konsertlar, qo'g'irchoq teatri tomoshasi, bolalar, tarbiyachi-xodimlar va otanalar hamkorligida tayyorlangan sahna teatri yoki qo'g'irchoq teatri tomoshalarini o'z ichiga oladi.

Bayramlar. Tashkil etilgan bayramlar bolalarga quvonch bag'ishlab, ijodiy qobiliyatlarini namoyon etish imkoniyatini berishi lozim.

Bayram tadbirlari, avvalo bolalar uchun quvonch berishini tarbiyachi yodda saqlashi kerak. Bayramlar bolalarning xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoladigan taassurotlar manbayidir. Shu sababli bayramga tayyorgarlik jarayonida, eng avval, yaxshi tayyorlangan senariy, har bir bolaning bayram tadbirlaridagi ishtiroki, kayfiyati va san'at turlarining o'zaro uyg'unligiga e'tibor qaratish muhim

Professional teatr studiyalarining namoyishlari. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida professional teatr studiyalarining (sirk, qo'g'irchoq teatri, sahna teatri) namoyishlarini tashkil etilishi.

To'garak ishi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning sahnalashtirilgan faoliyatini tashkil etishning ya'na bir shakli to'garak ishidir. U quyidagi masalalarni hal etishda yordam beradi: bolalarning fantaziyasi, tasavvuri, barcha turdagi xotiralari, ijodkorliklarini (badiiy nutq, musiqali o'yin, raqs, sahna) rivojlantiradi.

Agarda maxsus teatr to'garagi tashkil etilgan bo'lsa, teatr to'garagi rahbari ishtirok etishni xohlagan bolalar bilan ish olib boradi. Bunda rahbar rejissor bo'ladi, bolalar esa aktyor vazifasini bajaradi. Rahbar o'z oldiga maqsad qo'yadi bolalar bilan ishlashda ssenariy, rejissorlik va sahnalashtirilgan ish bilan chegaralanmaslik, maktabgacha ta'lim tashkilotida o'tadigan davri davomida bolalarda ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan sahnalashtirish faoliyatini rivojlantirish masalalaridan kelib chiqib uning mazmuni aniqlanadi va tashkil etish shakllari belgilanadi.

Adabiyotlar:

1. "Maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. PQ-4312-son 08.05.2019

2. "Maktabgacha ta'limda o'quv-tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning samaradorligi: muammolar va yechimlar" Respublika ilmiy-amaliy anjumani. ADU. Andijon – 2019.

3. Teshabayeva Z.S. "Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o'rgatish" Oquv qollanma T: Innovasion rivojlanish. 2020 y

4. Mavlonova R., M. Satbayeva. "O'quv ustaxonasida amaliy mashg'ulot". T. Ilm-ziyo. 2011-y.

5. Qayumova N. "Maktabgacha pedagogika" T.: TDPU, 2013. O'quv qo'llanma.

6. Qodirov M., S. Qodirova. "Qo'g'irchoq teatri tarixi". "Talqin" T., 2006

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ДАРСЛАРИ ЖАРАЁНИДА ЎҚУВЧИ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.70.45.044

Рахимов Махмуд Шодмонович,

*БухМТИ Жисмоний маданият кафедраси
катта ўқитувчиси*

Жисмоний тараққиёт сари интилаётган ҳар бир давлат, энг аввало, фуқароларнинг соғлом бўлиши халқнинг ва айниқса, ўсаётган ёш авлоднинг баркамоллигини энг катта бойлик деб билади, ҳамда уларга ҳаётда барча қулай бўлган шароитларни яратишга ҳаракат қилади.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришиши, демократик жамиятни шакллантириш муносабати билан бугунги кунда олиб борилаётган ислохотлар давомчилари кимлар бўлиши ниҳоятда муҳим бўлиб қолмоқда. Юксак маънавий-ахлоқий қарашларни ўзида мужассам этган баркамол шахсни етиштириш, миллий кадриятларни сақлаб қолиш, ўсиб келаётган ёш авлоднинг соғломлигини мустаҳкамлаш ва ижобий ҳал қилиш учун ҳукуратимиз раҳбарлари барча имкониятларни яратмоқдалар.

Юртимизда «Соғлом авлод учун» ордени таъсис этилгани ҳам бежизга эмас. Зеро, биринчи Президентимиз айтганларидек, «Биз наслимизнинг келажаги - соғлом авлод учун кураш бошладик. Шу ном билан орден таъсис этдик ва махсус халқаро жамғарма туздик. Бу бежиз эмас, албатта. Соғлом авлод деганда биз фақат жисмонан бақувват фарзандларимизни эмас, балки маънавий бой авлодга эга бўлган халқни тушунишимиз керак. Бундай халқни ҳеч қачон ҳеч ким енга олмайди. Буни ҳаммамиз англамоғимиз шарт».

Келажагимиз бўлмиш ёш авлодни ҳар томонлама етук, баркамол қилиб тарбиялаш халқимиз учун қадим замонлардан бери энг муҳим масалалардан бири бўлиб келган. Буларни биз ўрта асрларда яшаб ўтган алломаларимиз томонидан яратилган илмий асарлардан билишимиз, ўрганишимиз мумкин. Абу Али Ибн Сино, Амир Темур, Алишер Навоий, Абу Райҳон Беруний, Ал-Хоразмий, Абдулла Авлоний каби буюк мутафаккирлар ўзларининг турли фанлар соҳасида яратган таълимотлари билан жаҳон фани ва маданияти хазинасига улкан бой меросларни қолдирганлар. Буюк бобомиз Алишер Навоий айтганларидек, ҳар бир инсон илм эгаллар экан, уни мукамал ўрганиб, келажак авлодларга етказиб бериши керак. Илм эгаларини қадимда эъзозлаб келганлар. Бизнинг давлатимизда ҳам уларга бўлган хурмат- эҳтиром янада ортди. Ҳозирги кунимизда билимдон, мустақил фикрловчи, ижодий изланувчи, юқори малакали, маданиятли, ижодкор, ўз ишининг моҳир усталари Республикаимизда кўпроқ талаб қилинмоқда. Жамиятда ёшларда миллий уйғониш ғоясини амалга ошириш, давлатимизнинг келажакда барқарор бўлиши ҳам ёшларимизнинг қандай шаклланишига бевосита боғлиқ. Давлатимизнинг ҳозирги куни ва истикболи келажак авлодни руҳан тетик, соғлом қилиб тарбиялаш билан чамбарчас боғлиқдир. Шарқ алломаларининг илмий меросида шахсни шаклланиши билан ақлий жисмоний камол топиши масаласи атрофлича таҳлил қилинган. Жумладан, йирик алломаларимиз Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино асарларида жамиятда инсонлар ва уларнинг тарбиялаш йўллари таълим-тарбия масалалари ва бу орқали ақлий салоҳиятларини ривожлантириш масаласини долзарблиги билан белгиланиб келинган.

Аллома Беруний ўз қарашларида билимнинг ўргатиш йўли билан қабул қилиниши кишиларнинг билмаган нарсаларни билишга муҳтож бўлганлиги учун ҳам билим олишга киришишлари ҳақида ишларни далиллар асосида фикр юритган.

Билим беришда ўқувчига нутқ маданиятнинг доимо сингдириш, хушмуомала бўлиши уни шод хуррам ўсишга, билим олишга қизиқтириш илмли бўлиши учун уни шод бахтиёр ўсишга, билим олишга қизиқтириш илмли бўлиш санъатни туғдиради.

Беруний илк ёшдаги ноёб қобилиятларни мия асаб тизими хусусиятлари билан белгилайди. Яхши меъёрли таълим-тарбия натижасида баъзи ҳолларда қобилиятли болалар ўсиб улғайиб, у ёки бу соҳада истеъдодли кишилар бўлиб етишадилар.

Буюк мутафаккир олим Жомий бола дунёқарашининг ролига катта баҳо беради. Унинг фикрига қараганда муомалали, ақлли, адолатли, ўзида барча юксак фазилатларни мужассамлаштирган бўлиши керак. Жомий донолик билимдонлик ва илм-маърифатли инсонни мактаб ҳақиқий олимларнинг жамият учун фойдали эканлиги ҳақида гапирар экан, айна вақтда ўзини билимдон қилиб кўрсатишга ҳаракат қилган, аслида эса жаҳолат ва нодонлик ботқоғига ботган воизлар, зоҳидлар, фиқолар, дарвиш ва шайхларни қаттиқ танқид қилади. Уларни дангасалиқда риёкорликда, мунофиқликда ва шуҳратпарастлик, текинхўрлик, билимсизлик ва саводсизликда айблайди.

Сезги ва ақл орқали ташқи дунёни билиш мумкинлигини алоҳида таъкидлайди.

У бола тарбияси билан шуғулланиш жуда нозик иш эканлигини киши тарбияси борасида ниҳоятда эҳтиёт бўлиш, хатога йўл қўймаслик лозимлигини айтади. Чунки бола ёшлиқда ўта таъсирчан ва тез қабул қилувчи бўлади. Яхши фазилатларни ҳам ёмон одатни ҳам фарқига бормасдан қабул қилаверади. Болаларнинг қалби, – деб ёзади Давоний, худди нақш солинган тахтага ўхшайди ва суратларни осонликча қабул қилади.

Ақлий ҳаракатларни босқичма-босқич шакллантириш назариясига биноан ориентрлаш асосининг типларини ўқувчи топшириқни бажаришдан олдин амалга оширилади. Ўқувчи топшириқни бажаришга киришгандан кейин ҳаракатнинг моддий босқичи бошланади: унда ўзлаштириши зарур бўлган билимларга тааллуқли тасвирий материаллар ёки уларнинг натурал шакли намойиш қилинади. Навбатдаги босқичда ақлий ҳаракатларнинг моддий намуналарга таянмаган ҳолда овоз чиқариб мулоҳаза юритиш босқичи бошланади. Нутқ воситасида мулоҳаза юритиш моддий ҳаракатнинг инъикоси тариқасида намоён бўлади. Кишиларнинг билим олишга эҳтиёжлари ўзаро катта фарқ қилади “Бўладиган бола бошидан маълум” деганларидек, баъзан болалар жуда ёшлигиданок ўз тенгқурларидан ўз зукколиклари билан ҳозиржавобликлари билан кескин фарқ қиладилар.

Шуни таъкидлаш лозимки, илмий жиҳатдан ёндашиш ҳар хил болаларнинг борлиги мактабларда ҳар хил дастур-дарсликларнинг бўлишини ҳар хил методик услублар билан ҳар бир боланинг ўзигагина хос қувват ва имкониятлардан фойдалана оладиган ва уларга ривожлантирувчи таъсир қила оладиган тадқиқотларни талаб қилади.

Бу борада профессор Э.Ғозиев томонидан ўқув фаолиятни таркиб топиши, ривожланиши ва унда қобилиятларнинг тараққий этиши масаласига асосий эътибор берилиб, ўқув фаолияти жараёнида барча ёш даврларда қобилиятлар масаласини ўрганиб чиқилгани билан қимматли тадқиқотлар сирасига киради.

Бизнинг диққат марказимизда турган спорт психологияси кишилардан муайян фаолиятини ва жамоа фаолиятини машқ ва мусобақа тарзида ўрганади. Чунончи, жисмоний фаолиятнинг ўзига хос эътиборли томони шундаки, у муҳим жиҳатлари билан бошқа фанларнинг мақсади, ютуқ ва жиҳатлари орасида ажралиб туради.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, жисмоний тарбия ва спорт билан мунтазам шуғулланиш ва шунингдек, бошланғич синф ёшидаги ўқувчиларда спорт турларига бўлган кизиқишларини шакллантиришда индивидуал психологик хусусиятлари ва ҳис-туйғуларини пайқаб, истеъдод ҳислатларини ҳисобга олиш, ёшларни фан асослари ва психологик билимлар билан куроллантириш, олдимизга қўйиладиган талабларига имкон беради. Энг муҳими, спортнинг моҳиятини психологик томонларини очиб бериб, ёшларни спортга тарғиб қилса, мақсадга мувофиқ бўларди.

МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ SOHASIDA BO’LAJAK TARBIYACHILARNING INNOVATION FAOLIYATINI KLASTER YONDASHUV ASOSIDA MODELLASHTIRISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.70.64.045

Maripova Nodira Xamidovna, Chirchiq davlat pedagogika instituti o’qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tizimini isloh qilish va rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan vazifalar, bolalarni maktab ta’limiga sifatli tayyorlashda bo’lajak tarbiyachilarning innovatsion faoliyatini klaster yondashuv asosida modellashtirish masalalari bayon etilgan.*

Kalit so’zlar: *maktabgacha ta’lim, innovatsiya, modellashtirish, klasterli yondashuv, tug’ma layoqat, qiziqish, maktabga tayyorlash, aqliy-psixologik tayyorgarlik.*

Аннотация: В этой статье описаны задачи реформирования и развития системы дошкольного образования, моделирования инновационной деятельности будущих педагогов в рамках кластерного подхода в качественной подготовке детей к дошкольному образованию.

Ключевые слова: дошкольное образование, инновация, моделирование, кластерный подход, психо-физиологическая подготовка, вражденная способность, интерес, подготовка к школе.

Annotation: In the article analyzes the essence of intellectual human capital, its features, stages and elements of the formation of intellectual human capital. **Key words:** Intellectual human capital? Labor resource, labor force, labor potential, human resource, human factor.

Mamlakatimizda o’sib borayotgan avlodni sog’lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta’limning samarali tizimini tashkil etish bo’yicha keng ko’lamli ishlar amalga oshirildi.

Maktabgacha ta'lim sohasida davlat xususiy sheriklikni rivojlantirish uchun yaratilgan qulay shart-sharoitlar nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari sonini yanada oshirish va ular ko'rsatadigan xizmatlar turlarini kengaytirish uchun mustahkam poydevor bo'ldi.

Shu bilan birga, olib borilgan tahlil, bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrovini ta'minlash, maktabgacha ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to'ldirish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarini jalb qilish masalalarini hal etish zarurligini ko'rsatmoqda.

Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni ijrosini ta'minlash, shuningdek, ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga samarali ta'lim-tarbiya berish, hamda qulay shart-sharoitlar yaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrda 802-son "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat Standarti" tasdiqlandi.

Davlat standartining maqsadi — maktabgacha ta'lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda mahnaviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta'lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog'lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy etish va nazoratini tashkil etishdan iborat.

Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi ta'lim-tarbiya jarayonida ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish, muassasalarni zamonaviy bilimlarga ega tarbiyachilar bilan to'ldirish hamda ularda kasbiy malaka, faoliyatga nisbatan ijodiy yondashuv hissini qaror toptirish, uzluksiz ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biridir. Maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha malakali tarbiyachi va pedagog kadrlar bugungi kunda uzluksiz innovatsion izlanishda bo'lishni, fikrlashi, shuningdek, MTTlarda ham innovatsion g'oyalarni shakllantirish asosida faoliyat ko'rsatishi zarur. Pedagog kadrlarning uzluksiz ta'lim olishini tashkil etish muammolari bir qator xalqaro tashkilotlarda, jumladan, Jahon ta'limini rejalashtirish instituti (Parij), YUNESKOning ta'lim bo'yicha instituti (Gamburg), Oliy ta'limning Yevropa Markazi (Buxarest), Yevropa Muallimlar ta'limi Assotsiatsiyasi (ATEE) va boshqa qator ilmiy muassasalarda tadqiq etilmoqda.

Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, klasterli yondashuv orqali bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik, jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish masalalariga alohida e'tibor qaratildi.

Modellashtirish – bilish obyektlarini ularning modellari yordamida tadqiq qilish, mavjud predmet va hodisalarning modellarini yasash va o'rganishdir. Modellashtirish uslublaridan hozirgi zamon fanlarida keng foydalanilmoqda. U ilmiy tadqiqot jarayonini yengillashtiradi, ba'zi hollarda esa murakkab obyektlarni o'rganishning yagona vositasiga aylanadi. Masalan, maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'quv jarayonlarida bolalarning matematik tasavvurlarini modellashtirish texnologiyasi quyidagicha qurilishi mumkin. Bolaning predmet va ularning xususiyatlarini qabul qilishda namoyon bo'luvchi sensorik qobiliyatlari atrof-muhitni bilish sohasining rivojlanishida o'zgacha ahamiyatga ega bo'lishi, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan matematik modellashtirish kontekstida sensorik etalonlarni ishlatishda uchta turdagi harakatlarni amalga oshirish muhimligi, sensor qobiliyatlardan tashqari maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy rivojlanishi tizimiga intellektual qobiliyatlar ham kirishiligi, ularning rivojlanishi negizida yaqqol modellashtirish harakati yotadi.

Maktabgacha yoshdagi bola intellektual tayyorgarligining markaziy ko'rsatkichi obrazli fikrlashning shakllanganligi, tasavvur qilish, ijodkorlik, so'z mantiqiy fikrlashning asoslari hamda bilishga oid faoliyat vositalarini egallanganligini bilish hisoblanadi.

Bolalar bog'chasida ta'lim shakllari orasida uyushgan guruhlar muhim o'rin tutadi. Materialni mustahkamlash uchun tarbiyachilar ko'pincha bir vaqtning o'zida bir nechta o'quv va tarbiyaviy vazifalarni hal qilishga imkon beradigan murakkab sinflardan foydalanadilar. Ular ba'zi bir xususiyatlarga ega bo'lib, ularni tashkil qilish va o'tkazishda e'tiborga olishlari kerak, shunda ular maksimal foyda keltirishi, bolalar tomonidan qiziqarli bo'lib eslanishi va yana mashq qilish istagini

uyg'otishi mumkin. Tayyorgarlik guruhidagi bunday faoliyat kata ahamiyatga ega, bu yerda o'quvchilar endi bolalar emas va har xil ish turlarini birlashtirishi kerak.

Ta'lim yo'nalishlarini integratsiyalash: "Bilish", "Muloqot", "Ijtimoiylashuv", "Badiiy ijod".

Bolalar faoliyatining turlari: kommunikativ, badiiy adabiyotni idrok etish, o'yin. Maqsad: savollarga javob berishga o'rgatish; oila a'zolarining fotosuratlaridan foydalangan holda oila tarkibi to'g'risidagi g'oyani shakllantirish; oila a'zolariga bo'lgan muhabbat va hurmatini tarbiyalash; tashqi ko'rinishning xarakterli xususiyatlarini chizishni o'rgatish.

Kutilayotgan natijalar: oila, uning tarkibi to'g'risida tasavvurga ega; oilasi haqida qisqa hikoya tuzishi mumkin; oilasining fotosuratlarini ko'rishda ijobiy his-tuyg'ularini ifodalaydi; tasviriy faoliyat turlariga qiziqadi (oila a'zolarining rasmlarini chizadi).

Materiallar va jihozlar: oila a'zolarining rasmlari, oilaviy fotosuratlar, varaqlar, rangli qalamlar.

Mashg'ulotning borishi:

Tashkiliy qism: filcha haqidagi qo'shiq yangraydi.

Tarbiyachi: Bolalar, sizningcha, hozir biznikiga kim keladi? (To'g'ri, filcha. Guruh xonasiga filcha kirib keladi)

2. Kirish so'zi.

Filcha: Assalomu alaykum, aziz bolalar, men sizning oldingizga keldim va men bergan topishmoqni topishingizni istayman:

Bu dunyoda nima bo'lmasin

Kattalar va bolalar omon qolmaydimi?

Do'stlaringizni kim qo'llab-quvvatlaydi?

Sizning do'stingiz..... (oila).

Filcha: To'g'ri, siz buni oila deb taxmin qildingiz. Men onamdan ayrildim va uni topishni xohlayman:

3. "Mening oilam" suhbat.

Tarbiyachi: Bolalar, qanday deb o'ylaysiz?

Bolalar: Oila-bu onam, dadam, bobom, akam, singlim.

Tarbiyachi: Ha, haqiqatdan ham eng yaqin, eng sevimli va mehribon, eng aziz odamlar –onangiz, otangiz, buvingiz, buvahgiz, aka-singillaringiz – bu sizning oilangizdir. Hammangizning oilangiz borligi juda yaxshi. Siz dunyodagi eng baxtli bolalarsiz, chunki sizning oilalaringizda ular bir-birlarini yaxshi ko'rishadi, ularning barchasi birgalikda baxtli va do'stona yashashadi. Asosiysi, oilada doimo tinchlik, do'stlik, hurmat, bir-biriga muhabbat bor.

Filcha: To'g'ri. Siz buni oila deb taxmin qildingiz. Men esa onamdan ayrildim va uni topishni xohlayman:

- Oila kichik bo'lishi mumkin, masalan, ona va bola, lekin ular bir-birini yaxshi ko'rishsa – bu haqiqiy oila. Oila – bu birgalikda yashaydigan, bir-birlarini sevadigan va bir-birlariga g'amxo'rlik qiladigan insonlardir.

3. Rasm asosida suhbat.

Tarbiyachi rasm asosida bolalar bilan suhbatlashadi.

Bolalar bilan savol-javob o'tkaziladi.

Suratda kimlarni ko'ryapsizlar? (ota, ona, buvi, buva, aka, opa, singil)

Ular sizga kim bo'ladi? (otan, onam, buvam, buvim, akam, opam, singlim)

Bu odamlarning barchasi sizga qarindoshmi? (ha)

Siz birga bir xonadonda yashaysizlarmi? (ha, birga yashaymiz, biz bir oilamiz)

5. "Mening oilam" fotoko'rgazmasi.

Filcha: Bolalar, menga oilangiz haqida gapirib bering?

Ota-onangizning ismlari nima?

Ular qayerda ishlaydilar?

Ota-onangiz bilan nima qilishni yaxshi ko'rasiz? Bolalar oilaviy fotosuratlariga qarab o'z oilasi haqida gapirib beradi. Filcha: Yaxshi bolalar. Qanday kuchli, mehribon va do'stona oilangiz bor. Men ham albatta, onamni topaman! Endi esa bolalar o'ynaymiz.

Bobom kattaroq, dadam....(yoshroq)

Onam yoshroq, buvim (katta)

Dadam balandroq, onam...(pastroq)

Ota katta, o'g'il ... (kichkina)

6. Jismoniy daqiqa.

Bizning uyda kim yashaydi? Bir, ikki, uch, to'rt (Qo'llar qarsak chaladi) Bizning uyda kim yashaydi (Turgan joyda yuriladi)

Bir, ikki, uch, to'rt, besh (Turgan joyda sakrash) Ularning barchasini snashim mumkin (Bir joyda yurish)

Otam, onam, akam, singlim. (Qo'llar qarsak chaladi)

Filcha : Bolalar menga siz bilan o'ynash juda yoqdi. Men endi ketishim kerak, chunki onamni tezroq topishim kerak. Xayr, bolalar! Tarbiyachi va bolalar: Alvido filcha! Tez orada onangizni topishingizni tilaymiz!

7.Refleksiya. Bolalar rangli qalam bilan oila a'zolarini portretini chizishadi, oila a'zolarining tashqi qiyofasidagi xarakterli xususiyatlarini ajratib ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim sohasida bo'lajak tarbiyachilarning innovatsion faoliyatini klaster yondashuv asosida modellashtirish texnologiyalarini amaliyotda tatbiq qiladi, nazariy bilimlarni amaliyotga bog'lab ko'nikmalar oladi, bo'lajak ish joylarida o'z o'rmini topib tayyor kadr sifatida mehnat faoliyatini yuritadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi Qonuni Toshkent sh., 2019-yil 16- dekabr. O'RQ-595-son

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “**Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat Standarti**” . 2020-yil 22-dekabrda 802-son

3. Djanpeisova G.E. “Maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik ta'limda modellashtirish usullaridan foydalanish” Maktabgacha ta'lim jurnali-2017 y.

4. Bolalarni maktabga tayyorlashda ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari . Oysa Hasanboyeva: Maktabgacha ta'lim fidoyisi va oilashunosi. Respublika ilmiy konferensiya materiallari Тошкент – 2020.72-74 бет

YOSH AVLOD RUHIY VA MA'NAVIY DUNYOSINI BOYITISHDA QAHRAMONLIK EPOSINING O'RNI

DOI: 10.53885/edinres.2021.17.14.046

Sharipova Maxbuba Baxshilloeyvna

BuxDU, Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada maktabgacha ta'lim tizimida milliy epik dostonlarimizni o'rgatish orqali yosh avlodning ruhiy va ma'naviy dunyosini boyitish masalasi bayon etilgan.*

Аннотация: *В статье рассматривается проблема обогащения духовного и духовного мира подрастающего поколения путем преподавания нашего национального эпоса в системе дошкольного образования.*

Annotation: *The article addresses the issue of enriching the spiritual and spiritual world of the younger generation by teaching our national epic epics in the preschool education system.*

Kalit so'zlar: *xalq og'zaki ijodi, folklor, ma'naviy, tarbiyashunos, hikmat, donolik, aql-zakovat, oqilona, yozma adabiyot, maqol, naql, otalar so'zi, donolar so'zi.*

Ключевые слова: *устное народное творчество, фольклор, духовный, воспитатель, мудрость, ум, сообразительность, разумный, литература, пословица, афоризм, слово отцов, слово мудрецов.*

Keywords: *folklore, folklore, wise, spiritual, tutor, orally, wisdom, mind, ingenuity, reasonably, literature, proverb, aphorism, words of fathers, words of wise men.*

Xalq og'zaki ijodi namunalari ma'naviy qadriyatlar tizimining asoslaridan bo'lib, xalqimizning uzoq asrlik o'tmish tarixi, yashash tarzi, urf-odatlar, axloqiy qarashlari, tafakkuri, olamni badiiy-estetik idrok etishning o'ziga xos shakli sifatida beqiyos qadr-qimmatga ega. Folklor asarlari mag'zidagi hikmat har bir davrda yangidan anglanadi, zamon talablariga mos talqin topadi, xalqning ma'nan boyishiga xizmat qiladi. Xalqimizning mustaqillika erishgani va jahon hamjamiyatida munosib o'rmini egalashi tarixiy voqea sifatida folklorshunoslik sohasining ham yangi bosqichga chiqishiga imkon yaratdi.

Mamlakatimizda xalqimizning yuksak badiiy ijodiyoti asosida yaratilgan nomoddiy madaniy meros durdonalarini asrab-avaylash, xalq og'zaki ijodining qadimiy an'analarini tiklash va milliy qadriyatlarni izchil rivojlantirish, ijodiy uyushmalar hamkorligida baxshi va dostonchilar ijodining eng yaxshi namunalarni targ'ib qilish borasida keng ko'lamlı ishlar amalga oshirildi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori(304-26.04.2018) “Baxshichilik va dostonchilik san'atini yanada rivojlantirish hamda takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi hujjat xalq dostonlarining

o'zbek madaniyati va san'atidagi o'rni hamda ahamiyatini yanada oshirish, shuningdek, o'quv-uslubiy adabiyotlar yaratish, baxshichilik va dostonchilik san'atini ommaviy axborot vositalari, internet tarmog'i orqali mamlakatimizda hamda chet ellarda targ'ib etish, ustoz baxshilar va dostonchilar, soha olimlari va mutaxassisleri, iqtidorli yosh baxshilar hamda doston ijrochilari faoliyatini moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlash, yosh avlodni mardlik, halollik, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ona yurtga va ajdodlar merosiga yuksak sadoqat ruhida tarbiyalash ko'zda tutilgan.

O'zbek folklorshunosligi, matnshunoslik, etnografiya yo'nalishida ta'limning insonparvar, demokratik tamoyillari negizida shaxs ma'naviyatini erkinlashtirish hamda uning ustivor yo'nalishlarini amalga tatbiq etishga oid nazariy yondashuvlar; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 13 maydagi «Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to'g'risida»gi PF-4794-son Farmoni, 2017 yil 17 fevraldagi PQ-2728-son «Markazlar akademiyasi faoliyati, ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi, 2017 yil 24 maydagi «PQ-2995-son «Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi, 2017 yil 9 sentyabrdagi PQ-3261-son «Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi, 2017 yil 13 sentyabrdagi PQ-3271-son «Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida»gi qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 7 oktyabrdagi «2010–2020 yillarda nomoddiy madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish davlat dasturini tasdiqlash to'g'risida» 222-son qarori, 2018 yil 24 apreldagi 304-son «Baxshichilik va dostonchilik san'atini yanada rivojlantirish hamda takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori, shuningdek mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda xizmat qiladi.

Yurtimizda olib borilayotgan islohotlar natijasida Maktabgacha ta'lim mazmuni tubdan o'zgardi. Milliy va ma'naviy qadriyatlar asosida yangi dasturlar, mashg'ulotliklar, o'quv metodik tavsiyalar, ilmiy-metodik qo'llanmalar yaratildi. Xalq ma'naviy dunyosi uning bebaho asarlariga bog'liq. Ertangi yurt egalarining ma'naviyati yuksak, kelajagi porloq bo'lishi, xalqimiz tomonidan yaratilgan xalq dostonlari, o'lmas o'zbek qadriyat va an'alariga tayanishi shubhasiz. Milliy epik dostonlarimiz asrlar mobaynida xalqimizga juda katta ruhiy va ma'naviy quvvat berib kelayotir. Shuning uchun ular ma'naviy qadriyatlarimizning alohida tarkibiy qismi sanalanadi. Xalq dostonlari nafaqat og'zaki ijod bilan bog'liq badiiy an'alarimizni, balki milliy maishiy an'alarimizni, betakror va go'zal urf-odatlarimizni avloddan-avlodga yetkazishda alohida e'tiborga loyiqdir. Shu sabab ularni o'rganish milliy an'alarimiz tarixini, olis madaniyatimiz kuch-qudratini chuqur idrok etishga katta yordam beradi. Eng muhimi, xalq dostonlari milliy an'alarimizni yoshlar ongiga chuqur singdirish, har tomonlama yetuk barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishda muhim rol o'ynaydi. «Alpomish» dunyo estetik tafakkuri tarixida kamdan-kam uchraydigan favqulodda va noyob badiiy hodisalardan biridir. Uning favqulodda va noyobligi shundaki, qadimiyatda yaratilgan bu ulkan epos baxshilar tomonidan asrlar davomida kuylanib, jonli epik an'alarda og'zaki ravishda bizgacha yetib keldi. Shuning uchun ham u bugungi kunda qadimiyatning buyuk bir ehsoni, o'zi yaratilgan davrning umumiy dunyoqarashi, ayni paytda jonli an'anaviy ijod va ijro sharoitlarida xalq ommasi ruhining ob'ektiv holatini davrlararo ifodalab, mazmun va shakl jihatidan goh kengayib, goh torayib, ko'plab variantlarda va xilma xil ko'rinishlarda ajdodlardan avlodlarga yetib kelgan adabiy yodgorlik, xalq milliy tarixidagi qahramonlik voqealarining afsonalar qobig'iga o'ralgan o'ziga xos badiiy ifodasi, buyuk epos sifatida baholanadi. «Alpomish» dostoni bundan ming yil oldin turkiy xalqlarning qadim dostonchilik an'analari asosida xalq og'zaki ijodi namunasi sifatida yaxlit doston shaklini olgan bo'lsa-da, aslida "Alpomish" dostonining eng qadim qatlamlari miloddan avvalgi yuz yilliklarda yurtimizda kechgan jarayonlarning badiiy talqinini o'zida aks ettirgan. Qo'ng'iroq qabilasining turli hududlarga siljishi va ularning yangidan shakllanayotgan xalqlar tarkibiga kira borishi natijasida doston boshqa urug' va elatlarga ham o'tib, ularning epik an'analari asosida qayta ishlana borib, juda keng tarqaldi va nihoyat, uning yaratilishida ota-bobolari ishtirok etgan har bir xalqning o'z eposiga aylandi.

“Alpomish” dostonining badiiyatini, asosiy an'anaviy epik motivlarini, unda epos va marosim munosabatini ilmiy tadqiq qilishda H.T.Zarifov, M.Afzalov, T.Mirzaev, M.Murodov, B.Sarimsoqov, S.Ro'zimboev, M.Jo'raev, A.Musaqulov, I.Yormatov, M.Yoqubbekova, S.Yo'ldosheva, S.Mirzaeva, Sh.Turdimov, J.Eshonqulov, D.O'raeva, S.Avezov, N.Safarova, M.Ro'ziyeva kabi folklorshunos

olimlarning asarlari asosiy ilmiy-nazariy manba vazifasini o'tadi. Jahon folklorshunosligi dostonlari yuzasidan tadqiqot olib borayotgan dunyodagi yirik ilmiy markazlarda ta'limning ilk negizi bo'lmish maktabgacha ta'lim tizimida xalqning boy manbasi ma'naviy ehtiyoj sifatida xalq dostonlarini o'rgatish axloqiy va ta'limiy tarbiyaning asosi hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tizimida bolalar adabiyoti, pedagogika, bolalar nutqini o'stirish, bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o'rgatish sohalari bo'yicha ko'rsatilgan yo'nalishlarda tarbiyalanuvchilarning umummadaniy va axloqiy ko'nikmalari, savodxonlik malakalarini shakllantirish bilan birga bolaning mantiqiy tafakkur qila olish salohiyatini, aqliy rivojlanishini, dunyoqarashini, kommunikativ savodxonligini oshirishga, jismonan sog'lom bo'lishga, moddiy borliq go'zalliklarini his etishga, go'zallik va nafosatdan zavqlana olishga, milliy urf - odatlarni iziga singdirishga va ardoqlashga, ularga rioya qilishga alohida ahamiyat berilgan.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Каримов И.А. "Алпомиш" достонининг 1000 йиллигига бағишланган тантанали маросимда сўзланган нутқ. – 1999 йил 6 ноябрь.
2. Алпомиш. Достон. Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси / Айтувчи Фозил Йўлдош ўғли. Нашрга тайёрловчилар Х.Зарифов ва Т.Мирзаев. – Т.: Шарқ, 1998. – 400 б.
3. Жўраев М. Ўзбек мавсумий маросим фольклори. – Т.: Фан, 2008.–290 б.
4. Жўраев М. Фольклоршунослик асослари.: Ўқув қўлланма. – Т.: Фан, 2009. – 192 б.
5. Ўраева Д. Яхшиларга ёндашиб // Охунжон Сафаров. Ижодий портрет. – Т.: Мухаррир, 210. – Б.75-78.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ РЕСУРСЫ СОВРЕМЕННОСТИ ЭЛЕКТРОННОЙ БИБЛИОТЕКИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.21.75.047

**Хушмуродова И.Б. к.п.н.,
Каршинский ГУ**

Организация создания электронных книг информационный ресурс электронная библиотека
Электронные издания возникли в конце 80-х годов. Фирма «Columbia Tristar Home Video» (США) выпустила первую серию электронных книг для использования со специальным портативным плеером Data Discman фирмы «Sony» (Япония), с помощью которого можно было читать компакт-диски диаметром 3,5дюйма. Так, возник рынок «электронных книг», и в Японии к 1992 г, было продано свыше 130 тыс. К тому времени в связи с быстрым распространением персональных компьютеров производители электронных книг и устройств для их чтения стали ориентироваться на стандарты СО-ROM и предусматривать возможность подключения выпускаемых плееров к вычислительным машинам. В 1998 году, на американском рынке появилось «новое» поколение электронных книг: The Rocket eBook, SoftBook, Millenium Reader и EveryBook. Несомненным преимуществом электронной книги является компактность - электронная книга намного вместительнее обычной книги и может вместить не то, что информацию многотомной энциклопедии, а содержание книг целой библиотеки.

Электронная книга сокращает время поиска информации, поскольку текст получается в виде битов через Интернет, и любая книга может быть доставлена мгновенно. Л. Попова в своей книге «Административное право» подчеркивает что-Электронная книга обеспечивает легкость аннотирования, позволяя добавлять собственные электронные замечания, выделять текст и вносить аннотации, примечания, ссылки, Возможность манипулировать текстами этих изданий вызвала к жизни гипертекст, который создает возможность поиска и объединения по смыслу фрагментов текста, т.е, появляется возможность навигации по гипертексту. [1] Электронная книга экономически более выгодна для читателя, чем печатное издание, что связано с отсутствием затрат на издание, минимальной стоимостью хранения и доставки. На практике нет никаких препятствий к тому, чтобы классическую литературу и другие общедоступные тексты можно было загружать из электронных хранилищ бесплатно.

Среди электронных изданий следует в первую очередь отметить научные и учебные издания. Как правило, электронные учебники и энциклопедии как любительского, так и профессионального характера выпускаются в основном на компакт-дисках, хотя начинают

появляться аналогичные издания и в Интернет. Чем легче сам процесс создания, тем большее число разработчиков начинает производить подобные приложения. Создателями электронных изданий становятся и книжные издательства (т.е. владельцы информации) и журналисты, выпускающие электронные версии периодических изданий, и, наконец, преподаватели. Промежуточное положение занимают группы, объединяющие владельцев информации и программистов. Электронный учебник, как правило, представляет собой мультимедийный продукт и должен обеспечить эффективное обучение школьников и студентов в режиме самообразования и в режиме, при котором преподаватель от обычного инструктированного переходит к консультированию учащихся. Из этого следует, что учебник должен обеспечивать обучение студентов как по всему курсу, так и по отдельным темам. Каждый выделенный заранее смысловой фрагмент курса должен заканчиваться практическими и контрольными занятиями, а каждый большой раздел курса - тестовым занятием или зачетом.

В процессе разработки обучающей программы возникают следующие проблемы: адаптация к уровню знаний и индивидуальным характеристикам обучаемых; повышение активности обучаемых на занятиях; разработка оптимальных тестов для контроля знаний по всему материалу модуля. По идее Я.Л. Шрайнберга все тексты готовятся с использованием современных программных средств, с учетом особенностей оформления текста: выделение заголовков, подзаголовков, определений, ключевых слов, перечислений, кроме этого вставка графического материала, который может содержать рисунки, графики, поясняющие ссылки, а также в соответствии с принципами цветового визуального восприятия информации и наглядности подачи материала. [6] Характерные черты электронных изданий, созданных средствами прямого программирования: разнообразие стилей реализации (цветовая палитра, интерфейс, структура ЭУ, способ подачи материала и т.д.); сложность модификации и сопровождения; большие затраты времени и трудоемкость; отсутствие аппаратных ограничений, т.е. возможность создания ЭУ, ориентированного на имеющуюся в наличии техническую базу.

Инструментальные средства общего назначения (ИСОИ) предназначены для создания ЭУ пользователями не являющимися квалифицированными программистами. ИСОИ, применяемые при проектировании ЭУ, как правило, обеспечивают следующие возможности: формирование структуры ЭУ; ввод, редактирование и форматирования текста (текстовый редактор); подготовка статической иллюстративной части (графический редактор); подготовка динамической иллюстративной части (звуковых и анимационных фрагментов); подключение исполняемых модулей, реализованных с применением других средств разработки и др. К достоинствам инструментальных средств общего назначения следует отнести: возможность создания ЭУ лицами, которые не являются квалифицированными программистами; существенное сокращение трудоемкости и сроков разработки ЭУ; невысокие требования к компьютерам и программному обеспечению. Вместе с тем ИСОИ имеют ряд недостатков, таких как: далеко не дружелюбный интерфейс; меньшие, по сравнению с мультимедиа и гипермедиа системами, возможности; отсутствие возможности создания программ дистанционного обучения.

При создании электронных учебников обязательно должны использоваться мультимедийные устройства; мультимедиа означает объединение нескольких способов подачи информации - текст, неподвижные изображения (рисунки и фотографии), движущиеся изображения (мультипликация и видео) и звук (цифровой и MIDI) - в интерактивный продукт. Аудиоинформация включает в себя речь, музыку, звуковые эффекты. Наиболее важным вопросом при этом является информационный объем носителя. По сравнению с аудио видеоинформация представляется значительно большим количеством используемых элементов. Прежде всего, сюда входят элементы статического видеоряда, которые можно разделить на две группы: графика (рисованные изображения) и фото. К первой группе относятся различные рисунки, интерьеры, поверхности, символы в графическом режиме. Ко второй - фотографии и сканированные изображения. Динамический видеоряд практически всегда состоит из последовательностей статических элементов (кадров). В своём книге "Управление развитием электронных библиотек" Дж. Акеройд выделяют три типовых элемента: обычное видео (около 24 фото в секунду), квазивидео (6-12 фото в секунду), анимация.

Использование видеоряда в составе мультисреды предполагает решение значительно большего числа проблем, чем использование аудио. Среди них наиболее важными являются: разрешающая способность экрана и количество цветов, а также объем информации. [2]

Характерным отличием мультимедиа продуктов от других видов информационных ресурсов является заметно больший информационный объем, поэтому в настоящее время основным носителем этих продуктов является оптический диск CD-ROM стандартной емкостью 640 Мбайт. Для профессиональных применений существует ряд других устройств (CD-Worm, CD-Rewriteable, DVD и др.), однако они имеют очень высокую стоимость. Гипертекст - это способ нелинейной подачи текстового материала, при котором в тексте имеются каким-либо образом выделенные слова, имеющие привязку к определенным текстовым фрагментам. Таким образом, пользователь не просто листает по порядку страницы текста, он может отклониться от линейного описания по какой-либо ссылке, т.е. сам управляет процессом выдачи информации. В гипермедиа системе в качестве фрагментов могут использоваться изображения, а информация может содержать текст, графику, видеофрагменты, звук. Использование гипертекстовой технологии удовлетворяет таким предъявляемым к учебникам требованиям, как структурированность, удобство в обращении. При необходимости такой учебник можно выложить на любом сервере и его можно легко корректировать. Но, как правило, им свойственны неудачный дизайн, компоновка, структура и т.д. В настоящее время существует множество различных гипертекстовых форматов (HTML, DHTML, PHP и др.). Созданные продукты, как правило несут на себе отпечаток личных взглядов создателя.

Так, например, если разработчиками электронного издания являются программисты, то в этом случае можно наблюдать недостаточное внимание к информации, к ее достоверности и качеству. Основное внимание здесь уделяется компьютерным эффектам или особым навигационным приемам, реализуемым в продукте. Достаточно взглянуть на характеристики компакт-дисков, наиболее часто представляемых в компьютерных изданиях и рекламных проспектах: на первом месте стоит объем записанной информации, количество иллюстраций, аудио - и видеофрагментов и их продолжительность. Данные о качестве информации обычно отсутствуют, в лучшем случае указывается, что продукт представляет собой электронную копию печатного издания. Рассмотрим теперь вопросы, связанные с использованием электронных изданий в библиотечном деле. Наиболее значительным из них является указатель литературы по библиографическим источникам «Электронные издания» (2005-2006 гг.). Это пособие снабжено алфавитным каталогом авторов и предметным указателем. Электронные журналы, книги, приложения к печатным изданиям направляются в отраслевые и специализированные читальные залы.

Для организации использования первоисточников в рабочую группу должен быть включен сотрудник отдела обслуживания. Многие базы данных (БД) применяются как для информационного обслуживания, так и для библиографических разысканий. Поскольку справочный аппарат БД совершеннее по сравнению даже с их печатными аналогами, то они позволяют проводить более сложные библиографические разыскания с использованием названия журнала, ключевых слов из названия публикации, а также получать сведения, отсутствующие в большинстве традиционных изданий (адрес автора, издателя). Обеспеченность зарубежными источниками информации на машиночитаемых носителях значительно выше чем отечественными.

ZAMONAVIY TA'LIM: ADABIYOT DARSLARIDA XOTIRALARDAN FOYDALANISH VOSITALARI

Sh.N.Axmedova, o'zbek adabiyoti kafedراسи professori

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'limda umummadaniy qadriyatlarni o'rgatadigan adabiyot darslarida xotiralardan foydalanish va ularning ta'lim tizimdagi o'rni haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: zamonaviy ta'lim, adabiyot darsi, xotira, yozuvchi, shoir, sharh usuli

Annotation. This article discusses the use of memories in literature classes that teach universal values in modern education and their role in the education system.

Key words: modern education, literature lesson, memory, writer, poet, commentary method.

Bugungi globallashuv davrida zamonaviy hayotni ilm-ma'rifat va ta'limning taraqqiyotisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Jahonning yetakchi davlatlarida ta'limni rivojlantirish birinchi galdagi vazifa sifatida belgilangani ham bejiz emas. Negaki, mamlakatning kelgusi rivoji aynan shu sohada qo'lga kiritgan yutuqlari bilan chambarchas bog'liqdir. Bugungi kunda maktablarning ta'lim berish faoliyati yanada takomillashtirilib, xalqimizning asrlar davomida shakllangan ilm sari intilish fazilati, qadriyatlari oz bo'lsa-da, namoyon bo'lib bormoqda. Shu bilan birga mustaqil yurtimizda farzandlarimiz sog'lom hamda go'zal turmush kechirishi, insoniy qadr-qimmatni qadrlagan ota-bobolarining an'alariga ergashgan holda ta'lim va tarbiya olishi, qisqacha aytganda, komillikka erishish uchun harakat qilinayapti va bu jarayonda zamonaviy ta'lim olishni eng asosiy shart sifatida ko'rmoqdamiz. Shu bilan birga O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev saylov oldidan, 2021 yilning 9 sentyabr kuni O'zLiDeP sezdidagi chiqishida ta'lim sohasida kutilayotgan asosiy yangiliklarni sanab o'tar ekan, "Hozirgi maktab ta'limi, darsliklar, maktablardagi sharoitlar meni mutlaqo qoniqtirmaydi",-degan tanqidiy va haqli fikrni aytib o'tdi [Mirziyoev, 2021]. Haqiqatan ham maktab dasturlari va darsliklarini bugungi yangi talablarga moslashtirish, o'quvchining ongu tafakkurini o'zgartiradigan tizimni yo'lga qo'yish muhim vazifalarga aylanmoqda. Ayniqsa, yosh avlodni vatanparvar, o'z yurtiga, xalqiga sodiq qilib tarbiyalashda Adabiyot fanining o'rni nihoyatda katta ekanligi ma'lum. Hayoti va ijodi Ibrat maktabi bo'la oladigan buyuk ijodkorlar haqida nafaqat darslarda, balki sinfdan tashqari faoliyatda ham ma'lumot berish yuqorida aytilgan vazifalarni bajarishda qo'l keladi. Shu jihatdan qaraganda, maktab dasturlari va darsliklarini o'quvchini ma'naviy, ruhiy, ma'rifiy jihatdan tarbiyalashda nafaqat ularning hayoti, ijodi, balki ular haqidagi xotiralardan foydalanish katta samara berishi shubhasiz.

Xotiralar nafaqat ijodkorlar hayoti va ijodi, balki adabiy jarayon, ular yashagan davr, muhit xususida ham qimmatli ma'lumotlar beradi. Shuningdek, asarlarning yaratilish asnosidagi ijodkor "ruhiyati iqlimlaridan, kayfiyati manzaralaridan, ijodiy xayollarining to'lqinidan" [N.Rahimjonov, 1986. 34] xabardor ham qiladi, bu esa eng avvalo, o'quvchini ijodkor hayotiga, asarlariga qiziqishini ta'minlaydi, ularni hayot qiyinchiliklariga tayyorlashda, chidamli va irodali bo'lib o'sishlariga yordam beradi.

Buyuk shoir, millatimizning faxri Alisher Navoiy hayoti va ijodi maktabda adabiyot darslarida izchillik bilan o'rgatiladi. 5-sinfdan boshlab, o'quvchilar shoir asarlari bilan tanisha boshlaydilar. Dastlabki mashg'ulotlarda "Navoiy zamondoshlari xotirasida" kitobidan foydalanish shoir ijodiga qiziqish uyg'otibgina qolmay, uning asarlarini o'qishga undaydi desak xato qilmaymiz. Kitobda Xondamirning "Makorimul-axloq" asarida keltirilgan Navoiy bilan Lutfiy orasidagi ustozu shogirdlik haqidagi [Navoiy. 1985, 86] lavhalar bilan tanishish o'quvchining ma'naviy olami boyishini ta'minlaydigan bir vosita hisoblanadi.

"Oybek zamondoshlari xotirasida" kitobi [Oybek, 1982] chiqqandan keyin xalqimiz Oybekning hayoti, ijodi, inson sifatidagi fazilatlaridan xabardor bo'ldi, ammo Z.Saidnosirovaning "Oybegim mening" kitobi [Saidnosirova, 1990] Oybekning qiyofasini to'liq ochib beruvchi qimmatli manbaga aylandi desak xato qilmaymiz. Elga taniqli olim, ustoz Oybekning sadoqatli do'sti, oxirgi kunlarigacha hamnafasi bo'lgan Zarifa opa Saidnosir qizining sarlavhasidanoq mehr va sadoqat ufurib turgan xotiralari samimiy hislarga boyligi bilan ajralib turadi. Asar ichiga chuqurroq kirgan sayin ko'z oldingizda buyuk yozuvchining murakkab hayoti, ilhomi qaynagan go'zal onlar, farzandlariga munosabati yanada yorqinroq gavdalanadi. Kitobda Oybek haqidagi yangi ma'lumotlar anchagina. Uning kitobxonlar diqqatini tortuvchi yana bir xususiyati shuki, Oybek va Zarifaning go'zal fazilatlarini- mehnatkashlik, quvonchli damlarda ham, og'ir musibatli kunlarda ham tushkunlik va umidsizlikka berilmay ijodiy mehnat qilish.

Xotira kitobning tili ravon, bo'yoqdor, xotiralarning ta'sirchan bayoni, she'rlar nasimi, xatlar, suratlar birin-ketin o'rin almashib kitobxonni mahliyo qiladi. Shuning uchun bunday ma'rifiy asarlarni o'quvchilar hamisha sevib o'qiydilar, buyuk siymolardan o'rganishga intiladilar.

Matnni tahlil qilish usullaridan biri kommentariyalari (ya'ni sharhlab o'qish) hisoblanadi. Adabiyot darslarida ma'lum bir yozuvchining hayoti va ijodini o'rganishda dastlabki mashg'ulotlarda bu usul qo'l keladi, yozuvchi yoki shoir haqidagi xotiralarni o'qib berish jarayonida o'qituvchi tarixiy-adabiy kommentariyalardan foydalanishi mumkin. Masalan, O'zbekiston xalq shoirasi Zulfiyaxonim ijodi bilan tanishtirayotganda "Zulfiya zamondoshlari xotirasida" [Zulfiya.2015] kitobidan foydalanib, shoirani ko'rgan, uning mehridan quvvat olgan shogirdlari, zamondoshlari xotiralarini aytib berish o'quvchi diqqatini tortish vositasidir. Shoira Oydin Hojievanning "Ohanrabo" xotira-maqolasidagi Zulfiya qiyofasini yorqin ochib beruvchi lavhalar yoki akademik N.Karimovning "Ikki yurakning bir bahori" xotira-

maqolasidagi Hamid Olimjon bilan Zulfiyaning bir-biriga sadoqati tasvirlangan o‘rinlarni o‘qib berish, sharhlash orqali o‘qituvchi o‘quvchini Adabiyotga, shu bilan birga xalq sevgan shoira hayoti va ijodiga yaqinlashtira oladi.

“Hammamizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu — ilm-fan, ta’lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug‘ istiqboli, birinchi navbatda, ta’lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog‘liq”, - deydi Prezidentimiz. Shunday ekan, ta’limning eng kuchli va ta’sirli vositalarini tizimga olib kirish muhim vazifalarimizdan bo‘lib qoladi.

Xulosa qilib shuni aytish lozimki, adabiyot darslarida xotiralardan foydalanishbarkamol avlodning estetik tafakkurini rivojlantirish, uning badiiy saviyasini oshirish, Adabiyotni va uni yaratuvchilari ijodini sevishida muhim ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar:

1. Мирзиеёв Ш. ЎзЛиДеП създидаги чиқиш нутқи. Тошкент. 2021.9 сентябрь.
2. Ахмедова Ш. Н., Норова Н. О. РАЗВИТИИ И ХАРАКТЕРЕ ЖАНРА РЕЦЕНЗИИ //International scientific journal. – 2016. – С. 37.
3. Ахмедова Ш. Н. ПРОГРЕСС ПОРТРЕТОПИСАНИЯ В ПЕРИОД ГЛОБАЛИЗАЦИИ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ //Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития. – 2019. – С. 12-14.
4. Akhmedova S. THE ROLE OF THE JADID PRESS IN THE FORMATION OF UZBEK LITERARY CRITICISM //Конференции. – 2021.
5. Akhmedova S. N., Khudoykulova M. Development of Literary Critical Debate Genre. – 2021.
6. Akhmedova S. N. Y., Kurbanova A. B. SCIENCE: METHODS OF ANALYSIS IN LITERARY CRITICISM.
7. Bekmurotovna Q. O. WORD USAGE SKILL OF IBRAHIM GAFUROV //International Engineering Journal For Research & Development. – 2021. – Т. 6. – №. TITFL. – С. 180-185.
8. Зулфия замондошлари хотирасида. Тошкент. Akadempnashr. 2015.
9. Навоий замондошлари хотирасида. Тошкент. F. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1985.
10. Ойбек замондошлари хотирасида. Тошкент. 1982.
11. Саидносирова З. Ойбегим менинг. Тошкент. 1990.
12. NEMATOVNA A. S., SAIDBURKHONOVNA K. N., BEKMURODOVNA K. O. METHODOLOGY AND SKILLS PROBLEMS //Journal of Contemporary Issues in Business & Government. – 2021. – Т. 27. – №. 5.
13. Qodirova N. S. Problems Of Style And Creative Individuality In Literature //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2021. – Т. 25. – №. 2. – С. 254-260.
14. Kadirova N. S. CRITICAL STYLE AND GENRE DIVERSITY //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 4. – С. 428-433.
15. Qodirova N. S. SOME CHARACTERISTIC FEATURES, SKILLS AND STYLE OF THE LITERARY CRITIC //Web of Scholar. – 2018. – Т. 5. – №. 2. – С. 32-35.
16. Qodirova N. S. Problems Of Style And Creative Individuality In Literature //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2021. – Т. 25. – №. 2. – С. 254-260.
17. Курбонова О. Б. IBRONIM G'AFUROV-SHE'RSHUNOS //МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА. – 2021. – Т. 4. – №. 1-2.

UCHINCHI SHO‘BA. BOSHLANG‘ICH TA‘LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH STRATEGIYASI

СЕКЦИЯ № 3. СТРАТЕГИЯ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

SECTION № 3. STRATEGIES TO IMPROVE THE QUALITY AND EFFECTIVENESS OF PRIMARY EDUCATION

СОНЛАРНИ РАҚАМЛАШНИ ЎРГАНИШДА ИЖОДИЙ МАЗМУНДАГИ ЎҚУВ ТОПШИРИҚЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.30.22.048

Ф. М. Қосимов, БухДУ доценти, Абдуллаева Нигина, БухДУ талабаси

Бошланғич синф математика курсида ўқув топшириқлари масаласи кўп қиррали бўлгани сабабли олимлар учун баҳс мунозарали мавзу ҳисобланади. Айримлар ўқув топшириқларини ўқитиш воситаси сифатида қарашса, баъзилари ўқитиш предмети сифатида, яна айримлари ўқитиш материали (мазмун) сифатида назарга олишган. Биз эса ўқитувчи ва ўқувчининг биргаликдаги фаолиятдан келиб чиққан ҳолда ўқув топшириқларини учлик

тизимида ўқувчи учун билим олиш манбаи, ўқитувчи учун билим бериш манбаи деб қараймиз.

Таълим самарадорлигини оширишда, ўқувчи ўқув-билув ҳамда ижодий фаолиятини фаоллаштиришда ижодий мазмундаги ўқув топшириқларининг ўрни беқиёс қўйида бошланғич синфларда бутун номанфий сонларни рақамлаш мавзусини ўрганишда ижодий мазмундаги ўқув топшириқларидан фойдаланиш тўғрисида баъзи фикрларни баён қиламиз.

Бутун номанфий сонларни рақамлаш ва улар устида амаллар бажариш бошланғич математика курси асосини ташкил қилади. Бутун номанфий сонлар (миллион ичида) устида ишлаш бошланғич синфларда тўрт йил давомида олиб борилади.

Биринчи синф ўқувчилари ўн ичидаги сонлар билан танишгач, сонларнинг кетма-кетлигини онгли ўзлаштирганликларини билиш мақсадида қўйидаги топшириқларни бериш мумкин:

1-топшириқ. Сонлар қаторидаги қайси сон тушириб қолдирилган:

А) 1,2,...,4,...,6,7,...,9,10

В) 10,...,7,6,...,4,...,2,1

Ушбу топшириқ “рақамли карточкалар”дан фойдаланган ҳолда фронтал, якка, группали (партадаги 2 ўқувчи бирга ишлаши) тарзида ўтказилиши мумкин.

2-топшириқ. Сонлар қаторини давом эттириш: 2,4,6,...

Ушбу топшириқ ёрдамида ўқувчилар 1 дан 10 гача бўлган сонлар қаторидаги сонлар ичидан 2 тадан сакраб сонларни санашни ўрганишади. Шунингдек, топшириқ шартига диққат билан қараб, маълум сонлар қаторидаги қонуниятни билиб олишади, яъни қатордаги биринчи сон 2, ундан кейинги сон 4, демак сон 2 та ортаятти. Учинчи сон 6, бу ҳам 4 сонини 2 тага орттириш натижасида ҳосил бўлади. Демак, ўқувчилар “6 дан кейинги сонлар 8, 10 булади” деган хулосани чиқаришади.

3-топшириқ. Энг катта бир хонали сонни ёзинг ва бу сондан бошлаб:

а) 2 тадан камайиб борувчи сонлар қаторини;

б) 3 тадан камайиб борувчи сонлар қаторини айтиш.

Бу топшириқни бажарувчи ўқувчи дастлаб бир хонали сонлар орасидан энг катта бир хонали сонлар орасидан сон (9 сони)ни аниқ олиши керак. Сўнгра юқоридаги топшириқ шартларини бажариши керак:

а) 9,7,5,3,1

б) 9,6,3

Ушбу топшириқ “рақамли карточкалар” ёрдамида доскада намоиш қилинади. Топшириқ бажарилгач ўқувчиларга “ҳосил қилинган сонлар қаторини диққат билан кузатиш. қандай

қонуниятни кузатдингиз?” деб берилган кўшимча топширик ўқувчиларни топқирликка, фикрни жамлашга, хулоса чиқара олишга ундайди.

Ўқувчиларнинг юз ичида сонларни рақамлашга доир билим ва малакаларини мустаҳкамлаш мақсадида бериладиган куйидаги топшириқлар уларда ижодий фаолиятни оширишга ёрдамлашади.

4-топширик. Сонлар қаторига диққат билан қаранг ва тушуриб қолдирилган сонларни кўйинг:

- а) 3,6,...,12,...,18
- б) 2,4,...,8,...,14,...,20
- в) ...,8,12,...,20

Ушбу топширик ўқувчиларнинг 1 дан 20 гача бўлган сонлар кетма-кетлигини онгли англаб, тушуниб етганини аниқлаш учун берилади. қаторни кузатаётган ўқувчи қатор сонларининг қонуниятини аниқлайди:

а) Биринчи сон 3, кейинги сон 6, учинчи сон 6 дан 3 та кейин келган сон - 9 бўлади. Худди шундай мушоҳада юритиб, 12 дан 3 та кейин келувчи сон 15 бўлишини аниқлайди.

б) Бу топширик ҳам юқоридагидек фикр юритилиб ечилади. Фақат юқоридаги топширикқа нисбаттан мураккаброқ ҳисобланади. Чунки бу топширикда, маълум қонуниятни қаноатлантирувчи кетма-кет сонлар ташлаб кетилган.

в) Топширик б) бандга қараганда мураккаброқ. Ушбу топширикда сонлар қаторидаги қонуният 1-, 2-сондан эмас балки 2– ва 3-сонга қараб аниқланади. Қатордаги сонлар 4 тага ошиб бораяпти. Демак, 4 , 8, 12, 16, 20. 5-топширик. 3,7,11,14,19,23,27 сонлар қаторидаги қайси сон алмаштирилганда кетма-кетлик тўғри бўлади? Ўша сонни алмаштиринг ва қатор давомига иккита сон ёзинг.

Ушбу топширикни бажаришда ўқувчи 1 дан 100 гача сонларни оғзаки рақамлаш кўникмасига таянган ҳолда мулоҳаза юритади. Қатордаги сонлар 3 дан бошланиб, 4 тадан ошиб бораяпти. 4-сон - 14 нотўғри ёзилган. Чунки 11 га 4 ни қўшсак 15 ҳосил бўлади, 14 эмас. Шу сабабли 14 ни 15 сонига алмаштириб ёзсак қатордаги қолган сонлар шу қонуниятга асосланиб тузилганлигини кўриш мумкин. Шулардан келиб чиқиб 27 дан кейинги ёзилган сонлар 31 ва 35 сонларидир.

6-топширик. Куйидаги сонларни битта сўз билан номлашга қайси сон халақит беряпти? Унинг тагига чизинг:

- а) 2,4,6,13,8
- б) 24,27,30,4,33,36

7-топширик. 31,42,53,64,... сонларидан ҳар бирида 10 ликлар рақами бирликлар рақамидан нечага кўп? Бундай икки хонали сонлардан яна қанча ёзиш мумкин?

Топширикни бажаришда ўқувчи қатордаги ҳар бир сонда ўнликлар бирликлардан 2 тага кўплигини кузатади ва 5-сонни ёзишда куйидагича мушоҳада юритади: соннинг ўнлик рақами 7, бирлик рақами эса 7 дан 2 та кам 5 сони бўлади. Демак, навбатдаги сон 75, ундан кейинги сон 86 ва охириги сон 97 бўлади. Ўқитувчи “бу охириги учта сонни яна қандай бошқа усул билан топишингиз мумкин?” деб сўраса, ўқувчи куйидагича жавоб бериши мумкин: “қатордаги сонлар 11 тага ортиб бораяпти. 64 га 11 ни қўшиб 75 ни, сўнгра 86 ни ва ниҳоят 97 ни ҳосил қиламиз”.

8-топширик. 2,1,3 рақамлари иштирокида икки хонали сонлар тузинг.

Ушбу топширикни бир партада ўтирувчи ўқувчиларнинг бирга ишлашларини ташкил қилиш орқали ўқувчиларнинг қизиқишларини ошириш мумкин. Бунда бир ўқувчи 2 рақамини қўйса, яна бир ўқувчи унинг ёнига 1 ни қўйиб 21 сони ҳосил қилади ва ҳоказо. Ҳосил қилинган сонлар 21,22,23,11,12,13,31,32,33

Тажрибалар шуни кўрсатадики, бошланғич синфларда ижодий мазмундаги ўқув топшириқларидан кўпроқ фойдаланиш орқали ўқувчиларнинг математика фанига бўлган қизиқиши, фанни ўзлаштириш самарадорлиги ошиб, уларда солиштириш, мустақил фикр юритиш, хулоса чиқариш, ижодий изланиш ҳислатлари тарбияланади.

МАСАЛА ТУШУНЧАСИНИ БИРИНЧИ СИНФЛАРДА КИРИТИЛИШИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.26.24.049

М.М.Қосимова, БухДУ катта ўқитувчиси.

М. Турсунова, БухДУ талабаси

Масала ечиш малакаси 1-синфдан бошлаб ўқувчиларга шакллантирилади бошланади. Дастурга асосан 1-синфга йиғинди ва қолдиқни топиш, йиғинди ва қўшилувчини топиш, сонни бир неча бирлик орттириш, камайтириш, айирмали таққослашга доир содда масалалар, айирмани, айрилувчини, камаювчини топишга оид мураккаб масалалар ҳамда геометрик масалаларни ечишга ўргатилади. Ўқувчилар масалалар ечиш жараёнида амал компонентлари ва улар орасидаги боғланишларни онгли ўзлаштиришлари лозим. Тайёргарлик этапи 10 ичида сонларни рақамлаш (рақамларни ўргатиш) давридан бошланиши мақсадга мувофиқдир. Дастлабки даврларда 1-синф ўқувчиларининг ўйин фаолияти кучли бўлгани сабабли ўйинчоқлар воситасида оғзаки масалалар тузиш ва уни ечиш тавсия қилинади.

а) предметлар сони (берилганлар) ва натижаларни ошқора кўрсатиб, йиғиндини айтишга доир масалалар тузиш орқали ўқувчиларга масала тўғрисида дастлабки тасаввурлар ҳосил қилинади. Бу даврда «масала шарти», «масала саволи» каби тушунчалар ишлатилмайди. Дастлабки масалалар ўқувчиларнинг кўз ўнгида тузилади. Бунда ўқувчилар ўқитувчининг барча ҳаракатларини кузатиб туришади. Масалан: ўқитувчи бир ўқувчини доскага чиқариб, қўлига битта копток беради ва ўқувчилардан сўрайди.

- қани ўқувчилар, ўртоғингиз қўлида нимани кўряпсиз?

- (коптокни)

- Улар нечта? (1 та)

Мен унга яна 1 та копток совга қилдим (доскадаги ўқувчи қўлига ўқитувчи яна 1 та копток беради).

- ўртоғингиз қўлида нечта копток бўлди? (2та)

Бу жараёнда берилганлар ҳам, натижа ҳам ўқувчиларга ошқора кўрсатилади. Фақат улардан натижани идрок қилиб айтишлари талаб қилинади. Масала тузиш топшириғи бевосита кўз ўнгидаги нарсалар билан амалга ошади. Масалан: дафтар, ручка, қалам, ўйинчоқлар воситасида турли мазмундаги масалалар тузишга ўргатиш орқали уларга дастлабки тасаввурлар ҳосил қилинади.

б) предметлар сони ва берилганлар ўқувчи кўз ўнгида намоён қилиниб, натижани кўрсатмай, йиғиндини топишга доир масалалар тузиш билан ўқувчиларга масала тўғрисида тушунчалар бериб борилади.

Стол устига сариқ ва 2та қизил картондан кесилган олмалар териб қўйилган бўлади. Бирор ўқувчини доскага чиқариб, унинг қўлига саватга берилади ва стол устидаги қизил олмаларни териб ўқувчиларга кўрсатиб саватга солиш талаб қилинади. Ўқувчи бирин-кетин 2та қизил олмани олиб кўрсатиб саватга солади. Ўқитувчи ўқувчиларга кўрсатиб ўртоғингиз саватга нечта олма солди? (2та) Доскадаги ўқувчидан яна 1 та сариқ олмани олиб саватга солиш сўралди.

- қани ўқувчилар, ўртоғингиз яна нима ишни бажарди?

яна 1 та олмани саватга солди.

- Саватда жами қанча олма бўлди? Яширинган жавоб сўралади. (3 та)

Бу билан ўқувчи масала ечимини онгли 3 элементли тўпламга 1 элементли тўпламни бирлаштиришдан ҳосил бўлган тўплам элементлар сонини топади.

в) расмга қараб масалалар тузиш, ўқувчиларни мустақил масалалар туза олиш кўникмасини таркиб топтиришда қатта аҳамиятга эга.

Бунда асосан, дарслик саҳифаларидаги расмларга қараб:

Бор эди 2 та капалак, учиб келди 1 та капалак, жами нечта бўлди? (Йиғиндини топишга доир масала) (19 бет)

Дарахтда 3 та қуш бор эди, 1 таси учиб кетди. Нечта қуш қолди? (қолдиқни топишга доир масала)

Плакатдаги расмга қараб синф жамоаси билан бирга масала тузиш.

Доскага рақамлар суратларда ўз ифодасини топувчи плакат осиб қўйилади. Шу плакатга қараб синф жамоасига масала тузиш таклифи киритилади.

Предмет расмига қараб масала тузиш топшириғини ўқитувчи ўқувчиларга чегаралаб бориши мумкин.

Масалан: бирор предмет расмининг ва амал белгисининг кўрсатиб масала тузишни таклиф қилади. (Нон ва қўшиш амали, ручка ва қўшиш амали).

2. Ўқувчи кўз ўнгида бўлмаган нарсаларга доир масала тузиш. Ўқувчи онгида бу нарса ёки расмлар тасвири сақланган бўлиб, ўқувчи ўзи кўрган нарса ва расмларни хотирага тинглаб масала туза олиш имкониятига эга бўлади.

Масалан: Магазинда 5 та сумка бор эди. 2 таси сотилди. Магазинда нечта сумка қолди.

10 ичида номерлаш мавзусида йиғинди ва айирмани топишга доир масалалардан ташқари сонни бир неча бирлик орттириш ёки камайтиришга доир масалалар кўрилади. Бундай масалаларни тузиш ва уни ечиш учун ўқитувчи ва ўқувчиларни ўшанча “шунга ортик”, “шунча кам”, тушунчалари билан таништириши лозим. Бу жараён ҳам ўқитувчи кўрсатмаси амалга ошириш талабга мувофиқдир. Масалан, иккита ўқувчи қўлида бир миқдорда дафтар бериб, Нодирнинг қўлида 5 та дафтар бор. Санаб кўрсатади, Зарифнинг қўлида ҳам ўшанча дафтар бор. Зарифнинг қўлида нечта дафтар бор? (5 тта).

Бундай тушунчаларни ўқувчилар тўлиқ тушуниб олганларидан кейин “....та ортик”, ёки “....та кам” тушунчалари киритилади. Тахминан бундай кўринишдаги масалаларни келтириш мақсадга мувофиқдир. “Наиманинг қўлида 3 та гул бор эди, Салимнинг қўлидаги гуллар ундан 1 та ортик. Салим қўлида нечта гул бор?”

Ёки Дилдорада 8 та ёнғоқ бор эди. Унинг синглиси Дилбарда 2 та кам ёнғоқ бор. Дилбарда нечта ёнғоқ бор ?” (6 та).

Бундай кўринишдаги масалаларни ечиш орқали ўқувчилар берилган миқдорларни бевосита бир неча бирлик орттириш ёки камайтиришни ўрганиб оладилар.

Номаълум кўшилувчини топишга доир масалалар.

Номаълум кўшилувчини топишга доир масалалар тузиш ва ечиш малакасини шакллантириш орқали ўқувчиларга тенглама тушунчасига оид дастлабки пойдевор ҳосил қилинади.

Ўқувчилар қўлига бир хил турдаги бир неча предметларни бериб, уларни йиғиндисини топиш талаб қилинади.

Масалан: Бир ўқувчининг қўлида 3 та дафтар, иккинчи ўқувчининг қўлига 5 та дафтар бериб жами $(3+5=8)$ ўқувчи йиғиндини бемалол топа олади. (3-биринчи кўшилувчини, 5-иккинчи кўшилувчини, 8-эса йиғинди эканлиги тушунтирилади. Чунки, бу иккита сонни қўшамиз). Энди ўқитувчи 8 та дафтардан 3 тасини ўқувчилар кўз ўнгида олади ва ўқувчилардан нечта дафтар қолди деб сўрайди $(8-3=5(та))$ дафтар қолди). Қолган дафтарларни топиш учун қайси амалдан фойдаландик?

-айириш амали билан

Келтирилган иккита масала солиштирилиб $(3+5=8$ ва $8-3=5)$ тузилган иккита ифоданинг фарқи сўралади. Иккинчи ифода биринчи ифодадаги йиғиндидан биринчи кўшилувчини айириш билан ҳосил қилинади.

Энди ўқитувчи бошқача масала тузади.

8 та дафтардан 5 тасини олади. Қолган дафтарларни санайди. Ўқувчилар $8-5=3$ кўринишида ифода тузиб 3 та дафтар қолганини айтишади. Яна бу ифода биринчи ифода билан солиштирилади. $3+5=8$, $8-5=3$. Бунда йиғиндидан иккинчи кўшилувчини айириш натижаси эканлиги кўриб турибди.

- энди ўқитувчи партанинг устига 5 та дафтарни санаб қўяди ва ўқувчиларга билинтирмай секингина 3 та дафтарни 5 та дафтарга қўшиб қўяди. Жами натижасини санаб, 8 та дафтар ҳосил бўлгани ўқувчиларга кўргазмали кўрсатади. Уларга мурожаат қилиб, столнинг устига нечта дафтар бор эди?

-5та

5 сонини ўқитувчи доскага ёзади.

- Нечта дафтар қўшилгани маълумми?

- Йўк, номаълум.

Демак, куйидагича ёзамиз.

$$5\boxed{} = 8$$

-Жами дафтарлар сони маълумми ?

$$5 + = 8 \boxed{}$$

-Ҳа, нечта (8 та)

Дарча ўрнига қандай сон қўйишимиз мумкин (3 ни)

- Қандай топдик ?

Чунки $8 - 5 = 3$

Худди шундай савол жавоблар билан $\square + 3 = 8$ $8 - 3 = 5$ каби сонли ифодаларнинг ҳосил қилиниши ва ечилиши тушунтирилади. Ўқувчиларга сон маълумотлари тўлиқ бўлмаган ҳолда бажариладиган амалга кўра масалалар тузишни ўргатиш билан асосан ўқитувчи кўшилувчи ва йиғиндини: ҳар иккала кўшилувчи, камаювчи ва айирилувчи, камаювчи ва айирмани эркин танлаш имкониятини беради.

Яъни, $+\square$; $5-\square$; $+3 = \square \square$; $-\square$ $7 - = 2 \square \square \square \square$
 $\square - 5 = \square$; кўринишидаги схемаларни доскага ёзиб, масалалар тузиш топшириқларини беради. Кўриниб турибдики, бундай схема асосида масалалар тузиш ўқувчиларда умумсинф жамоаси билан ишлаш, эркин фикрлаш, ўз фикрини мустақил баён этиш кўникмаларини шакллантиради. 10 ичида ёки 20 ичида сон маълумотларини мустақил танлаш орқали ўқувчиларни масалалар тузишга ўргатиш мумкин. Бунда ўқитувчи барча эркинликни сон маълумотларини танлаш имкониятини ўқувчига беради. Фақат амал танлаш ўқитувчи томонидан бажарилади. Яъни $+$ ёки $-$ каби схемаларга тааллуқли масалаларни тузиш талаб қилинади.

Иложи борича ҳар қандай турдаги масалаларни тузишни талаб қилишдан олдин ўқитувчи намуна сифатида ўзи масала тузиб уни биргалликда ечиш тавсия қилинади.

Ўқувчиларни берилган шартга кўра масала тузишга ўргатиш уларнинг кузатувчанлигини, топқирлигини, активлигию идрок қилиш қобилиятларини, ривожлантиради. 1-синфда асосан қисқа шарт расм ва чала матн асосида масалалар тузишга кўпроқ эътибор берилади.

Яъни, берилган маълумот расм ёки предметлар тасвирида ифодаланган қисқа ёзувларга кўра масала тузилади.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ARIFMETIK MASALALAR USTIDA ISHLASH BORASIDA BA'ZI METODIK MULOHAZALAR

DOI: 10.53885/edinres.2021.35.68.050

*Axrorov Ixtiyor,
BuxDU o'qituvchisi*

***Annotatsiya:** Ushbu maqolaning mohiyati boshlang'ich sinflarda arifmetik masalalar ishlashning samarali usullarining ahamiyati, ba'zi ilmiy uslubiy mulohazalar*

***Tayanch so'z va iboralar:** Masala, masalalarning turlari, arifmetik masalalar, arifmetik masalalar yechish usullari, amallarning ma'nosi*

The essence of this article is the importance of effective methods of working with arithmetic problems in the elementary grades, some scientific methodological considerations

***Keywords and phrases:** Problems, types of problems, arithmetic problems, ways of solving arithmetic problems, meanings of commands*

***Аннотация:** Работа над средно арифметическими задачами в начальных классах составление и решение творческих задач учащимся является объектом данной статьи*

***Tayanch so'zlar:** masala, o'rta arifmetik qiymat, amal, misol, topshiriq.*

***Ключевые слова:** задача, арифметическая задача, арифметика, пример, задание.*

Boshlang'ich sinflarda arifmetik masalaning ahamiyati, mohiyati to'g'risida ko'p gapiriladi:

a) arifmetik masala o'quvchilarga arifmetik amallarning ma'nosini chuqur tushuntirishga, amallar xossalari mohiyatiga to'la yetishga ko'maklashadi;

b) o'quvchilar tafakkurini hayotiy faktlar bilan boyitadi, chunki masalada hayotiy haqiqat aks ettiriladi;

c) o'quvchilarda matematik tilni shakllantiradi. O'quvchi istalgan matematik ifoda, topshiriq, matnga qarab uning talabini sharhlab bera oladigan bo'ladi;

d) o'quvchida mantiqiy tafakkur rivojlantiriladi;

e) istalgan masala tarbiyaviy ahamiyatga molikdir. U hayot taraqqiyoti dinamikasini ochib beradi;

f) masala yechish jarayonida oquvchilarda fanga nisbatan mustaqillik va qiziqish uyg'onadi;

g) istalgan arifmetik masala nazariya bilan amaliyotini bog'lash borasidagi asosiy vositadir;

Yuqorida qayd etilganlarning boshlang'ich sinflar uchun ahamiyatini to'ldirib, arifmetik masala deganda shunday savolni tushunmoq kerakki, masala shartida berilgan sonli faktlar ustida arifmetik amallar bajarilib undagi ma'lumot topiladi. Yechish deganda masalada berilganlar bilan izlanayotgan miqdor o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash tushuniladi.

Shu munosabat bilan arifmetik masalani uch qismga bo'lish mumkin:

1. Masalaning sharti.
2. Undagi sonli faktlar.
3. Masalaning savoli.

Yuqorida keltirilgan barcha argumentlar boshlang'ich sinfda matematika o'qitishda o'quvchi, arifmetik masalalar yechishda jiddiy e'tibor bilan qarashi kerakligini va maktabda butun matematika kursini o'zlashtirish ishi arifmetik masalalarga qaratilib ko'rilishi zarurligini ko'rsatadi.

Shunday savol tug'iladi, arifmetik masala bilan misol o'rtasida qanday farq bor?

Misol bu sonli ifoda bo'lib, unda amallar va ularning bajarilish tartibi amal belgilari orqali berilgan bo'ladi. Ammo har qanday sharti, sonli faktlari va savoli bo'lgan matn masala bo'la olmaydi. Bunda ham o'ziga xos talablar mavjud.

Sonli faktlar hayotiy, real, imkoniyat chegaramizga sig'adigan, mantiqan to'g'ri, tanlangan va taraqqiyot dinamikasini ochib beradigan bo'lishi kerak.

O'qituvchi matematikani o'qitishda nafaqat chuqur bilimga ega bo'lmog'i, yoki uni o'qitish metodikasini tushunmog'i, balki matematikani masalalar orqali hayot bilan bog'lab o'tishi kerak.

Binobarin, bu zaxmatlarning hammasiga bardosh bera oladigan, bu yo'lda fidoyilik ko'rsata oladigan insonlargina haqiqiy o'qituvchi bo'la oladi. Chunki ularning zimmasiga yurtimizning kelajagi bo'lmish jaji bolalarning shaxs sifatida barkamol, yetuk bo'lib shakllanishi, tarbiyalanishi, tahsil ko'rishi kabi mas'uliyatli vazifa yuklanadi. Zero, hamma jarayon boshdan to'g'ri shakllantirilmog'i lozim.

I. Hayotiylik ta'lim – tarbiya berishning zaruriy shartidir. Matematikani hayot bilan bog'lashda masalalarning roli nihoyatda katta. Ishni hayotdan olingan masalalar tuzishdan boshlash kerak, qaysiki tuzilgan masalalar bolalarning ko'z o'ngida, atrof-muhitida sodir bo'lgan hodisalar bo'lsin.

Bu talab boshlang'ich sinf darsliklari sahifalarida ham o'z aksini topgan. Darslikdagi bunday masalalarning asosiy mazmuni bolalarning maktabdagi, sinfdagi, uydagi, bog'dagi, yer uchastkalaridagi mehnat faoliyatlari haqidadir. Demak, avval shunday masalalar yechiladi, keyin shularga o'xshash masalalar tuzish taklif qilinadi.

Bog'lashni hali yaxshi bilishmaydi. Masalaga savol qo'yishda qiynaladi.

Shuning uchun avval o'qituvchining o'zi masalaning qanday yuzaga kelishini amaliy tarzda tuzib ko'rsatadi.

1. Masalan, 1-sinfda noma'lum qo'shiluvchini topishga doir "Menda 29 ta daftar bor edi. 12 tasi katakli daftar, qolganlari esa bir chiziqli daftar. Menda nechta bir chiziqli daftar bor ekan?" - degan masalani yechishdan oldin, o'quvchilar ko'z o'ngida shunga o'xshash quyidagicha masalani tuzib ko'rsatish mumkin.

O'qituvchi stoliga bir qancha daftar qo'yadi. Bir o'quvchiga shu daftarlar ustiga yana ikkita daftar qo'yishni aytadi. So'ngra hamma daftarlar sanaladi va oldin stol ustiga nechta daftar bo'lganligini aniqlash maqsadida masala tuziladi va yechiladi.

2. Masalalar tuzishda xalqimizning fidokorona mehnati uning yaratuvchilik yo'lidagi fidoyiligiga bag'ishlangan faktlar, o'quvchilar hayotida, ularning ijtimoiy foydali mehnatini aks ettiruvchi masalalar muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, 2- sinf matematika darsligining 585-masalasini: "O'quvchilar maktab stadionida birinchi kun 37 m yugurish yo'lkasini qordan tozalashdi, ikkinchi kuni undan 8 m kam, uchunchi kuni ikkinchi kundagidan 9 marta ortiq yo'lakni tozalashdi. Uchinchi kuni necha metr yo'lak tozalangan?"[3,b.192] mazmundagi masalalarni yechish orqali o'quvchilarni mehnatsevarlikka o'rgatiladi.

II. Boshlang'ich sinf o'quvchilari har bir ishga sidqidildan yondashib, havas bilan kirishadilar, lekin ular o'z faoliyatlarida ba'zi bir qiyinchiliklarga duch kelib ishning uddasidan chiqq olmasalar, ularning qiziqishi keskin pasayib ketishi mumkin. Natijada, o'quvchilarga o'z qobiliyatiga ishonmaslik, loqaydlik kabi salbiy holatlar paydo bo'ladi.

Bunday holatlarni oldini olish uchun o'qitish metodlaridan mahorat bilan foydalanish va o'quvchilarga nisbatdan samimiy munosabatda bo'lish kerak. Ishni shunday tashkil etmoq kerakki, o'quvchi har doim ishdan qoniqsin, quvonib xursand bo'lib yursin.

Shuning uchun ham ishga ijobiy yaqinlashib, dars paytida turli matematik materiallardan, matematik maqol va topishmoqlardan unumli foydalanish kerak.

Masalalar yechishda ijodiy yaqinlashish yanada takomillashtirish maqsadida quyidagi ishlarni bajarish mumkin:

1. Tayyor shart asosida masalaturib yeching.

Bor edi -30 ta va 9 ta bor edi - ? ta marka

Olindi – 26 ta berildi – 8ta marka

Qo‘di - ? bo‘ldi – 23 ta marka

II-sinf 559-masala II-sinf 901-masala

2. Ifodalar bo‘yicha masalalar tuzib yechish.

a) $32:4+32$ b) $(32-4)+32$

3. Jadval bo‘yicha masalalar tuzing va ularni eching.

	Bor edi	Jo‘natishdi	Q oldi
	40 ta convert	?	15ta konvert
	?	23 ta konvert	8ta konvert
	100 ta konvert	52 ta konvert	?

Nihoyat, masalalar yechish bo‘yicha o‘quvchilarga malaka va ko‘nikmalar hosil bo‘lish maqsadida o‘qituvchi quyidagi esdalikni tavsiya qilishi mumkin.

1. Masalani o‘qi.
2. Masalada nima haqida gap borayotganini tasavvur qil.
3. Masalani ikkinchi marotaba o‘qi va aytib ber.
4. Masalaning qisqa shartini yoz. Agar kerak bo‘lsa, uning sxemasi va chizmasini chiz.
5. Masala savolini yoz.
6. Masalaning savoliga javob berish uchun nimani bilish kerak?
7. Masala shartidagi berilganlardan nimalarni bilish mumkin. Masalaning savoliga javob berish uchun ularni bilish shartmi?
8. Masala yechish rejasi haqida o‘ylab ko‘r.
9. Endi masalani yech.
10. Uning javobini tekshir.

Xulosa qilib aytganda mashg‘ulotlar davomida arifmetik masalalar ustida bunday hayotiy va qiziqarli ishlarni bajarib, har bir ishimizda o‘quvchilarni ijodiy fikrlashga undasak va bu ishlarni muntazam ravishda bajarib borsak, o‘quvchilarni matematika faniga bo‘lgan havaslarini oshirish va shu yo‘l bilan ularning o‘lashtirish darajasini ko‘tarish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Adizov.B.R. “Boshlang‘ich ta‘limni ijodiy tashkil etishning didaktik asoslari” p.f.d avtoreferati T.2005 y
2. Ibrohimov.R “Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining bilish faoliyatini rivojlantirishning didaktik asoslari” p.f.d ilmiy darajasi uchun taqdim etilgan dissertatsiya.
3. Abduraxmonova N., Axmedov M., Jumayev M., 1-sinfda matematika darslari.O‘qituvchi kitobi. Toshkent 2006.- 192 b.
4. Abduraxmonova N.,O‘rinbaeva L. Matematika. 2-sinf uchun darslik. – T.: O‘zbekiston NMIU, 2012.- 208 b.

MATEMATIKA DARSLARIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING O‘QUV- INTELLEKTUAL QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.63.88.051

M.M.Hakimova, BuxDU o‘qituvchisi

F.B.Ergasheva, BuxDU talabasi

2017-2021- yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida xalqimiz hayot darajasini yuksaltirishning aniq mexanizmlari belgilab berilganligi to‘g‘risida fikrlarini bildirib, ushbu strategiyaning nafaqat xalqimiz, balki dunyo jamoatchiligi e‘tiborini o‘ziga jalb etgan muhim hujjatga aylanganligini alohida ta‘kidlash mumkin. Jamiyatning, axborot muhitining va mehnat bozoridagi holatning jadal rivojlanishi natijasida reproduktiv ta‘lim tizimi davr talabiga javob bermay qoldi. Bu esa matematikani o‘qitishning yangicha yondashuvlarini ishlab chiqilishini talab qilmoqda. Yoshlarning bilim va iqtidorini chuqurlashtirish, ularning kelgusida malakali kadrlar bo‘lib O‘zbekistonni yanada rivojlantirishdagi ishtirokini ta‘minlash

maqsadida ta'lim jarayoniga zamonaviy yondashuvlar joriy etilmoqda, shunga javoban bilimimizni, ishimizni samarali va amaliyotga joriy etishda natijaviylikka etiborni qaratish juda ham muhim. Vatanimizning gullab-yashnashi, barqaror rivojlanishi ma'lum bir darajada yoshlarning chuqur bilimga, mustahkam ishonch-e'tiqodga va umuman, komil inson bo'lishlariga bog'liq.

Bilamizki, boshlang'ich sinf o'quvchisining tafakkuri o'ziga xosdir: bu esa unda turli tafakkur shakllariga doir qobiliyatlar hali rivojlanmaganligi bilan ifodalanadi. Tabiiyki, bu boshlang'ich sinf o'qituvchisiga fanlarni o'qitishda ma'lum qiyinchiliklar tug'diradi. Bu yoshda bolalar yuqorida tilga olingan logik operatsiyalarni egallaydilar. Bu ona tili, matematika kabi maktab o'quv fanlarini o'rganishda yaqqol ko'rinib turadi.

Umumta'lim maktablari oldiga, bir tomondan, tevarak-atrofdan sodir bo'layotgan jarayonlarni to'g'ri tushunadigan, ikkinchi tomondan, jamiyat hayotida faol ishtirok etib, o'z ijobiy ta'sirini o'tkaza oladigan har tomonlama ziyoli shaxsni tarbiyalash vazifasi qo'yilmoqda. Shuni ta'kidlash joizki, matematik savodxonlik barcha fanlarni, ayniqsa aniq fanlarni o'zlashtirishda muhim o'rin egallaydi. Bu jarayonda matematika fanining ahamiyati beqiyosdir. Matematika – fan va texnika taraqqiyotining asosiy omillaridan biri bo'lib, fan, madaniyat va kundalik hayotimizda alohida o'rin tutadi. Shuning uchun o'quvchilarning dars va darsdan tashqari faoliyatida keng ko'lamdagi matematika bilan shug'ullanishlar bo'lishi kerak. Bunda:

– matematikaga xos go'zallik va jozibadorlikdan foydalanib har bir o'quvchiga mos ravishda rivojlantiruvchi mantiqiy faoliyat bilan shug'ullanish;

– jadval, diagramma, grafik ko'rinishda berilgan axborotlarni o'qiy olish, jadvallar tuzish, diagrammalar yasash, grafiklar chizish;

– ommaviy axborot vositalarida berilayotgan diagramma, grafik ko'rinishdagi real sonli ma'lumotlarni tahlil etish ko'nikmalarini hosil qilish kerak bo'ladi.

Boshlang'ich matematikasining eng muhim xususiyati uning amaliy yo'nalganligidadir. Agar yuqori sinflarda matematika dasturining ba'zi masalalari nazariy xarakterda bo'lsa, boshlang'ich maktabda har bir yangi tushuncha, xossa, qonun amaliy faoliyat natijasida va amaliy faoliyat uchun kiritiladi. O'quvchilarning to'g'ri to'rtburchak tushunchasini o'zlashtirishlari, ular endilikda to'g'ri to'rtburchak ta'rifini bilishlarini, uning alomatlarini mantiqiy keltirib chiqarishni va ba'zi xossalarni isbotlashni bilishlarini, ta'rifi, alomatlari va xossalardan amaliy masalalarni yechish uchun foydalana olishlarini bildiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari qanday bilimlarni egallay olishi kerak?

• berilgan sonlarni va eng sodda kasrlarni o'qiydi, yozadi, taqqoslay oladi, tartibga solib, turli ko'rinishlarda tasvirlay oladi;

• sodda sonli ifodaning qiymatini og'zaki va yozma hisoblay oladi;

• sodda amaliy, matnli va mantiqiy masalalarni yecha oladi;

• tekislik va fazodagi sodda geometrik figuralarni tasavvur qiladi, taniydi va tasvirlay oladi;

• obyektlarni xossalari bo'yicha tartiblaydi va sodda kombinatsiyalar tuza oladi;

• sodda amaliy holatlarda tayyor jadvallarga ma'lumotlar kirita oladi, eng sodda diagrammalar shaklida tasvirlay oladi.

Shuningdek, matematika metodikasi pedagogika fanlari sistemasiga kiruvchi pedagogika fanining tarmog'i bo'lib, jamiyat tomonidan qo'yilgan o'qitish maqsadlariga muvofiq, matematikani o'qitish qonuniyatlarini matematika rivojining ma'lum bosqichiga tatbiq qiladi. Maktab oldiga hozirgi zamon talablari va ta'lim maqsadlarining qo'yilishi matematika o'qitish mazmunining tubdan o'zgarishiga olib keldi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga matematikadan samarali ta'lim berilishi uchun o'qituvchi boshlang'ich sinflar uchun o'qitish metodlarini mukammal egallab, chuqur o'zlashtirib olmog'i zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мирзиёев Ш.М. *Обеспечение верховенства закона и интересов человека – гарантия развития страны и благополучия народа. Тошкент, — Узбекистан, 2017 г, 48 стр. 19.*

2. Мирзиёев Ш.М. *Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик- ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Тошкент, — Ўзбекистон, 2017 йил, 104 бет.*

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKANI O'QITISHDA ILG'OR TA'LIM TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

*N.B.Sayfullayeva, BuxDU o'qituvchisi
N.A.Odilova*

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitishda o'z fanini o'qitishning eng samarali zamonaviy texnologiyalarini puxta bilishi va bu sohadagi yangiliklarni uzluksiz o'rganib borishi, ilg'or ta'lim texnologiyalaridan foydalanish yo'llari, ahamiyati haqida fikrlar bayon etilgan.

Matematika-hamma aniq fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo'lib o'sadi, istalgan sohada muvaffaqiyatli ishlab ketadi.

(Sh. Mirziyoyev)

Hozirda har bir maktabda ta'lim – tarbiya saramadorligini oshirish jiddiy vazifa bo'lib turibdi. Buning uchun har bir o'qituvchi o'z fanini o'qitishning eng samarali zamonaviy muammoli texnologiyalarini puxta bilishi va bu sohadagi yangiliklarni uzluksiz o'rganib borishi orqali o'z kasbiy mahoratini muntazam oshirib borishi talab qilinadi. Ta'lim jarayoniga pedagogik texnologiyalarni olib kirish “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ning ikkinchi bosqich vazifalaridan biridir. Ta'lim - kelajakdagi muvaffaqiyatlar kaliti ekan, uning mahsuli sifatida bugungi o'quvchi kelajakda huquqiy-demokratik jamiyat a'zosi sifatida bu jamiyat hayotida to'laqonli ishtirok eta olishi, zamonning bozor iqtisodiyoti qo'yayotgan talablariga to'la javob bera olishi kerak. Umumiy o'rta-ta'lim jarayonining sifati va samaradorligini oshirish uchun, jumladan uzluksiz matematik ta'lim tizimi jarayoniga yangi texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Zamonaviy kadrlar oldiga qo'yilayotgan eng muhim vazifalardan biri malakali mutaxassislar sifatida o'zligini, o'z qobiliyatini, individualligi, shaxsiy fazilat hamda xislatlarni bilgan tarzda mehnat faoliyatini to'g'ri tashkil etish va ijtimoiy foydali mehnatning barcha sohalarida xizmat ko'rsatishdir. Hozirgi kunda ta'lim, fan va ishlab chiqarishdagi muhim va dolzarb vazifalar kadruga bo'lgan ehtiyojdan kelib chiqib, amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Barchamizga ma'lumki, rivojlangan mamlakatlar taraqqiyoti eng avvalo zamonaviy fan va texnika yutuqlaridan xalq xo'jaligining hamma tarmoqlarida oqilona foydalanish bilan farqlanadi.

“Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” o'quv jarayonining ilmiyligi, zamon talablariga mosligi, turmush amaliyot bilan bog'lanishiga asoslangan. Hayot asosi aniqlikka, matematikaga asoslangan ekan, matematika fanini o'qitishdan maqsad, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yetarli bilimga ega bo'lishi uchun baza yaratish, ularni kelgusidagi hayot yo'llarida uchraydigan muammolarini hal etishda mustaqil fikr yuritishlarida asqotadi.

Bugungi kunda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi sababli barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutaxassislariga bo'lgan talab yana-da oshmoqda. Bu o'z-o'zidan o'quvchilarimizning darslarga qiziqish xususiyatlarini oshirish va o'quvchilarning har tomonlama ta'lim-tarbiyasiga e'tiborini kuchaytirishni talab etadi. Yuqoridagi talablarning ta'lim tizimi uchun juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlarda bo'lganidek, ta'lim va fan sohalarini rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg'or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018- yil 8-dekabrda “Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 997-sonli qarorida eng ustuvor vazifa qilib quyidagilar olindi:

-Xalqaro tadqiqotlar natijalariga asoslangan holda o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlari hamda o'quv adabiyotlari mazmuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish;

-PISA baholash dasturi yo'nalishidagi savollar milliy bazasini yaratish va o'quv dasturlariga integratsiya qilish;

-o'quvchilar savodxonligini baholashning milliy tizimini yaratish va 2019-2021 yillarda amaliy ko'nikmalarini shakllantirishini baholashga qaratilgan sinovlarni tizimli ravishda o'tkazib borish.

Vazirlar Mahkamasining 997-sonli qarorida quyidagi xalqaro baholash dasturlari bo'yicha xalqaro tadqiqotlar tashkil etilishi nazarda tutib qayd etilgan:

- Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) — boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnini o'qish va tushunish darajasini baholash uchun;

- Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) — 4 va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish darajasini baholash uchun;

- The Programme for International Student Assessment (PISA) — 15 yoshli o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash uchun;
- The Teaching and Learning International Survey (TALIS) — rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida o‘qitish va ta‘lim olish muhitini hamda o‘qituvchilarning ish sharoitlarini o‘rganish uchun.

2021- yilda O‘zbekiston Respublikasi (PISA) - 15 yoshli o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash, (PIRLS) — boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnini o‘qish va tushunish darajasini baholash xalqaro dasturlarda ishtirok etadi. Bunday baholash tizimiga bolalarni tayyorlash va ularning tabiiy fanlardan bilimini rivojlantirish uchun esa bugungi kunda yurtimizda STEAM ta‘lim dasturi fanga tatbiq qilib kelinmoqda.

STEAM nima? S – science, T – technology, E – engineering, A – art va M – math. Ingliz tilida bu shunday bo‘ladi: tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san‘at va matematika. Bu yo‘nalishlar jahon miqyosida dolzarb sohalar bo‘lib kelayotganini bilamiz. Shuning uchun bugungi kunda STEAM tizimi asosiy tendensiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda. STEAM ta‘limi yo‘nalishi va amaliy yondashuvni qo‘llash, shuningdek, barcha beshta sohani yagona ta‘lim tizimiga integratsiyalashuviga asoslangan.

Ta‘limdagi ushbu tizimning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, amaliyot ham nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya‘ni, o‘rganish paytida biz nafaqat miyamiz bilan, balki qo‘limiz bilan ham ishlashimiz kerak. Faqat sinf doskalarida o‘rganish tez o‘zgaruvchan dunyo talablariga javob bermaydi. STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o‘rganish uchun ham miyani, ham qo‘llarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o‘zlari “uqib oladilar”. STEAM ta‘lim tizimi nafaqat o‘qitish usuli, balki fikrlashni ham taqozo etadi.

STEAM yo‘nalishi muhitida bolalar nafaqat bilimga ega bo‘ladilar va darhol undan foydalanishni o‘rganadilar. Shuning uchun, ular o‘sib ulg‘ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof-muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o‘zgarishi bo‘ladimi, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalaridagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Bu erda faqat bitta fan bo‘yicha bilimga tayanish yetarli emas.

STEAM yondashuvi bizning ta‘limga bo‘lgan qarashimizni o‘zgartirishi tabiiy. Amaliy qobiliyatga e‘tibor berib, talabalar o‘zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o‘rganadi. Ushbu ko‘nikmalar va bilimlar asosiy ta‘lim vazifasini tashkil etadi. Bu nazariya va amaliyotni birlashtirishning mantiqiy natijasi deya olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sh.M.Mirziyoyev. “Qonun usutuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi”. –T.: “O‘zbekiston” 2017- y. 48-b.
2. Sh.M.Mirziyoyev. “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz ”–T.: “O‘zbekiston” 2017 y. -488-b.
3. Sh.M.Mirziyoyev. “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz”. –T.: “O‘zbekiston” 2017 y. -592 b.
4. Abdullayeva B.S., Rajabov F., Masharipova S. Oliy matematika asoslari. Darslik. T.: Iqtisod-Moliya, 2011. 392b.
5. Abdurahmonova N., Axmedov M., Jumayev M., 1-sinfda matematika darslari. O‘qituvchi kitobi. Toshkent 2006.- 192 b.
6. Abduraxmonova N., O‘rinbaeva L. Matematika. 2-sinf uchun darslik. – T.: O‘zbekiston NMIU, 2012.- 208 b.
7. Ibrohimov.R “Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining bilish faoliyatini rivojlantirishning didaktik asoslari” p.f.d ilmiy darajasi uchun taqdim etilgan dissertatsiya.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA MATEMATIKA FANINI O‘QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLARNING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.58.26.053

M.Hakimova, BuxDU o‘qituvchisi
M.Hamidova, BuxDU talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitishda innovatsion yondashuvlar va matematik kompetensiya haqida haqida so‘z yuritiladi.

Annotation: this article discusses the innovative approaches and mathematical competence in teaching mathematics in the primary schools.

Аннотация: в данной статье рассматриваются инновационные подходы и математическая компетентность в преподавании математики в начальных школах.

Hozirgi zamon o'zgarishlarini kuzatadigan bo'lsak, inson kapitaliga yo'naltirilayotgan investitsiyalarning yildan yilga o'sib borishi, axborot kommunikatsiya texnologiyalari jadallik bilan rivojlanayotgan, globallashuv, dunyo bozorida raqobat tobora kuchayib borayotgan bir davrda, demokratik taraqqiyot, modernizatsiya va yangilanish borasida belgilangan maqsadlarga erishishda eng muhim qadriyat va hal qiluvchi kuch bo'lgan bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash muhim omil bo'lmoqda. Jamiyatning, axborot muhitining va mehnat bozoridagi holatning jadal rivojlanishi natijasida reproduktiv ta'lim tizimi davr talabiga javob bermay qoldi. Bu esa matematikani o'qitishning yangicha yondashuvlarini ishlab chiqilishini talab qilmoqda. Faqat bilim olishga yo'naltirilgan ta'lim bugungi kunda o'tgan zamonda qolmoqda. Jamiyatimiz oldida vujudga kelayotgan muammolarni hal etishga faol kirisha oladigan, sharoitni yaxshi tushunadigan, keng qamrovli fikrlaydigan, hayotda uchraydigan kundalik va kasbiy muammolarni tushunadigan, tahlil qila oladigan, taqqoslay oladigan, amaliy hal eta oladigan insonlarga bo'lgan talab qo'yilmoqda. Barchamizga ma'lumki, matematika fani insonning aqlini o'stiradi, uning diqqatini rivojlantiradi, ko'zlangan (rivojlantirilgan) maqsadga erishish uchun o'zida qat'iyat va irodani tarbiyalaydi, o'zidagi algoritmik tarzda tartib-intizomlilikni ta'minlaydi va eng muhimi uning tafakkuri kengayadi.

Prezidentimiz juda o'rinli ta'kidlab o'tganlaridek, "chuqur tahlil, mantiqqa asoslanmagan fikr odamlarni chalg'itadi. Faqat bahs-munozara, tahlil mevasi bo'lgan xulosalargina bizga to'g'ri yo'l ko'rsatishi mumkin". Demak, zamonaviy inson mustaqil qaror qabul qila oladigan, jamoada ishlay oladigan, tashabbuskor, yangiliklarga moslasha oladigan, mashaqqatli va asabiy holatlarga chidamli, bu holatlardan chiqa oladigan bo'lishi kerak. Hamma bunday sifatlarni matematika ta'limida kompetensiyaviy yondashuvdan foydalanish asosida erishish mumkin. Bugungi kunda iqtisodiy rivojlangan davlatlarda kompetensiyaviy yondashuv ta'lim mazmunini modernizatsiya qilib, yangicha o'qitish yo'nalishlaridan biriga aylangan. Bu davlatlardagi umumiy ta'limning yangicha mazmunining asosini o'quvchilarning tayanch kompetensiyalarini hosil qilish va rivojlantirish tashkil etadi. Ta'limga kompetensiyaviy yondashuv eskirib qolgan—bilim, ko'nikma va malakani o'zlashtirish kontsepsiyasiga qarshi o'laroq, kasbiy, shaxsiy va jamiyatdagi kundalik hayotda uchraydigan holatlarda samarali harakat qilishga imkon beradigan turli ko'rinishdagi malakalarni o'quvchilar tomonidan egallashni nazarda tutadi. Shunday qilib, kompetensiyaviy yondoshuvda matematik ta'limning asosini amaliy, tatbiqiy yo'nalishlarini kuchaytirishga qaratiladi. Bundan tashqari, tuzilayotgan ta'lim standartlari o'quvchilarning oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olishlari, turli kasb egalari bo'lishlari va har tomonlama faol fuqaro bo'lishlari uchun zarur bo'ladigan sifatlarni aks ettirishi kerak. Mamlakatimizning dunyo hamjamiyatiga integratsiyalashuvi, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi yosh avlodning o'zgaruvchan dunyoda raqobatbardosh bo'lishi fanlarni mukammal egallashni taqozo etadi, bu esa O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimiga matematikani o'rgatish bo'yicha xalqaro standartlarni joriy etish orqali ta'minlanadi. Standart loyihasi tuzilishda quyidagi umume'tirof etilgan xalqaro me'yorlardan foydalanilgan: Yevropa Kengashining uzluksiz ta'lim uchun tayanch kompetensiyalar – "UmumYevropa standartlari strukturasi" to'g'risidagi hujjati («Key competences for lifelong learning — a European Reference Framework») Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkilotining (Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)) Xalqaro o'quvchilarni baholash Dasturi (Programme for International Student Assessment (PISA)) standartlari. Ta'lim natijalarini baholash bo'yicha Xalqaro Assotsiatsiyasining (International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)) Xalqaro matematika va aniq va tabiiy fanlarning tendensiyalarini o'rganish markazi (Trends in international mathematics and science study Center (TIMSS)) standartlari. Kommunikativ, axborot bilan ishlash, shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish, ijtimoiy faol fuqarolik, umummadaniy hamda fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyalari tushunchalariga umumiy ta'riflar berilgan bo'lsa ham, kompetensiyalarga matematika fanining o'ziga xosligi va o'quvchilarning yoshi va psixologik xususiyatini hisobga olgan holda yondashish zarur. Ta'rif: Matematik kompetensiya – kundalik holatlarda vujudga keladigan muammolarni hal etish uchun matematik mushohada yurita olish va uni qo'llay olish qobiliyatiga ega bo'lishdir. Hisob-kitoblarni amalga oshirishning rivojlangan ko'nikmalariga tayangan holda asosiy urg'u tafakkur yuritish, bilim va malakalarga beriladi. Xulosa qilib aytganda, matematik

kompetensiya - turli darajada matematik mushohada yurita olish (mantiqiy va fazoviy tafakkur) hamda ma'lumotlarni taqdim etish usullarini puxta egallash va qo'llashni o'z ichiga oladi.

O'RTA ARIFMETIK SONNI TOPISHGA DOIR MASALALAR YECHISHGA O'RGATISH METODIKASI

DOI: 10.53885/edinres.2021.87.50.054

*Asror Qosimov,
BuxDU o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: masala, o'rta arifmetik qiymat, amal, misol, topshiriq.

Ключевые слова: задача, арифметическая задача, арифметика, пример, задание.

Keywords: matter, arithmetical task, arithmetical action, example, task

Annotatsiya: Bu maqolada boshlang'ich o'quvchilariga o'rta arifmetik masalalarni yechishga o'rgatishning usullari yoritilgan

Аннотация: Работа над средно арифметическими задачами в начальных классах составление и решение творческих задач учащимся является объектом данной статьи

Annotation: The work with ariphmetic tasks in initial classes, drawing up and decision of creative tasks by the pupils is object of given clause.

Kishilar hayotida, turmushda "o'rta", "o'rtacha" kabi atamalarni tez-tez uchratish mumkin masalan, "sinfdagi o'quvchilarning o'rtacha yoshi", "bolalarning to'plagan o'rtacha ballari", "xarid qilingan narsalarga sarflangan mablag'ning o'rtacha miqdori", "sinf o'quvchilari bo'ylarining o'rtachasi", "o'rtacha harorat", "o'rtacha tezlik" va hokazo shunga o'xshash so'z birikmalari fikrimizning dalili bo'la oladi. O'rta arifmetik qiymat tushunchasi bilan bog'liq bo'lgan masala topshiriqlar boshlang'ich sinf matematika kursida ham uchraydi. O'rta arifmetik qiymat tushunchasini sharhlaylik.

Ta'rif: bir necha son (ikki va undan ortiq) ning o'rta arifmetik qiymati deb, shu sonlar yig'indisining sonlar soniga bo'linmasiga aytiladi. Masalan, $a_1, a_2, a_3, \dots, a_n$ sonlarning o'rta arifmetigi $(a_1 + a_2 + a_3 + \dots + a_n) : n$ ga teng. Xususiyl holda 2, 3, 4, 5, 6 sonlarining o'rta arifmetigi quyidagicha topiladi.

$$(2+3+4+5+6) : 5 = 20 : 5 = 4$$

Quyidagi masalani qaraymiz.

1-masala. Kun davomida havo harorati har 3 soatda o'lchanib, quyidagi ma'lumotlarga ega bo'lindi: $18^0, 21^0, 19^0, 22^0, 23^0, 26^0, 24^0, 23^0$. Ma'lumotlarga asosan, havo haroratining o'rtacha miqdorini aniqlang.

Masala shartida berilganlar va o'rta arifmetik qiymat ta'rifiga ko'ra o'rtacha havo harorati quyidagicha topiladi:

$$t = \frac{18 + 21 + 19 + 22 + 23 + 26 + 24 + 23}{8} = \frac{176}{8} = 22^0$$

Javob: Havoning o'rtacha harorati 22^0 .

Boshlang'ich sinfdanoq o'quvchilarini bir necha sonlarning o'rta arifmetigini topishga tayyorlash ishlarini olib borishi bunday masalalarni yechishga zamin hozirlaydi. Dastlab, 1-sinfdanoq o'quvchilarni bir xil qo'shiluvchilarni qo'shish, turli xildagi qo'shiluvchilarni qo'shish orqali ularni ko'paytirishni o'rganishga tayyorlab boramiz. Shuningdek, 2-sinfda o'quvchilar ko'paytirish va bo'lish amallarini o'rganib, ularni mustahkamlash maqsadida beriladigan quyidagi topshiriqlar o'rta arifmetik sonni topishga tayyorlovchi topshiriqlar vazifasini o'taydi. Masalan:

1-topshiriq. 6,4,2 sonlarini qo'sh. Ularning yig'indisini 3 ga bo'l. Qanday son hosil bo'ladi?

2-topshiriq. 10 va 8 sonlari yig'indisini 2 ga bo'l.

3-topshiriq. 4 sonidan boshlab, 2 tadan oshib boruvchi 4 ta sonlar yig'indisini top. Yig'indini 4 ga bo'l. Qanday son hosil bo'ladi?

Oxirgi topshiriqni 2-sinf oxirgi chorak, 3-sinf boshida berish mumkin. Bu topshiriq quyidagi masala-topshiriqqa adekvatdir: "To'rt sonidan boshlanib, 2 ta ortib boruvchi 4 ta sonning o'rta arifmetigi nechaga teng?"

Albatta, yuqorida keltirilgan 3-topshiriqni bajarish jarayonida o'quvchi quyidagi bilim, ko'nikma va malakalarga tayanadi: a) Natural sonlar qatoridan 4 dan boshlab, 2 tadan ortib boruvchi sonlarni (4ta sonni) ajratib, yoza olish (4,6,8,10,);

b) yozilgan 4 ta son (4,6,8,10,) larning yig'indisini toping ($4+6+8+10=28$)

v) chiqqan natijani 4 ga bo'lish ($28:4=7$). Hosil bo'lgan natija (7 ni) ko'rsata bilish.

4-topshiriq. Daricha o'rniga shunday sonni tanlab qo'yingki, tenglik to'g'ri bo'lsin: $(10+\square) :2=8$

Ushbu topshiriq ikki son yig'indisi o'rta arifmetik qiymati va ma'lum 1-qo'shiluvchiga ko'ra, ikkinchi qo'shiluvchini topishga doir masala modelini ifodalaydi. Ushbu modelga mos keluvchi bir nechta matnli masalalarni tuzish mumkin. Masalan:

a) 10 ta chiziq va bir necha katakli daftarlar 2 guruhga 8 tadan qilib tarqatildi. Nechta katakli daftar tarqatilgan.?

b) Dasturxonidagi 2 ta likopchaning har birida olma va nokdan iborat 8 tadan meva bor. Bu mevalarning 10 tasi olma bo'lsa, nechta nok?

v) Ko'chat o'tqazishga chiqqan maktab o'quvchilari teng ikkiga bo'lindi. Har bir guruhda 8 o'quvchi ko'chat o'tqazishdi. Maktab o'quvchilarining 10 tasi o'g'il bola, qolgani qizlar. Nechta qiz bola ko'chat o'tqazgan.?

Bunday masalalarni yechish orqali o'quvchilar bir necha sonlarning o'rta arifmetik qiymatini va unga teskari bo'lgan ayrim masalalarning ko'rinishlarini yechishga oid ko'nikmalari tarkib topadi. To'rtinchi sinf o'quvchilariga quyidagi masalani yechishni tavsiya qilish, ulardan ijodiy fikrlashni talab qiladi.

Masala. Futbol komandasining 11 ta o'yinchisining o'rtacha yoshlari 20 ni tashkil etadi. Agar ularga murabbiyning yoshini qo'shib hisoblashsa, o'rta yoshlari 22 yoshni tashkil etadi. Murabbiyning yoshi nechada?

Ushbu masala yuzasidan o'quvchi quyidagicha mulohaza yuritishi mumkin:

1) Futbol komandasidan 11 ta o'yinchining yoshlar yig'indisini topish uchun 20 ni 11 ga ko'paytiramiz. $20*11=220$ (yosh)

2) Futbol komandasidagi 11 ta o'yinchi va murabbiy birgalikda $11+1=12$ (kishi) ni tashkil etadi.

3) Futbol komandasidan 11 ta o'yinchi va 1 ta murabbiyning birgalikdagi yoshlarini topish uchun 22 ni 12 ga ko'paytiramiz.

$$22*12=264 \text{ (yosh)}$$

4) Murabbiyning yoshini aniqlash uchun 264 dan 220 ni ayiramiz.

$$264-220 = 44 \text{ (yosh)}$$

Javob: Murabbiyning yoshi 44 da.

Darslik sahifasidagi ayrim masala shartlarini o'zgartirish yordamida o'rta arifmetik qiymatni topishga oid masalalarni o'rganishni mustahkamlanib boriladi. Masalan, 3-sinf o'quvchilariga quyidagi masala yechish uchun tavsiya etiladi.

Masala: Uchta savatda 120 kg xurmo bor. Xurmolar bu savatlarga barobardan taqsimlansa, har qaysi savatda qanchadan xurmo bo'lar edi? O'quvchilar bu masalani $120 : 3 = 40$ (kg) deb yechimini yozadilar.

Bu masala shartini o'zgartirib, quyidagi masalani o'quvchilar yechishlari so'raladi.

Masala. Bir savatda 48kg, ikkinchi savatda 24 kg va uchinchi savatda ham 48 kg xurmo bor. Uchala savatdagi xurmolar miqdorini tenglashtiring. Ushbu muammoli masala – topshiriqni bajarish uchun o'quvchi 3 ta sonning o'rta arifmetik qiymatini topish masalasiga murojaat qiladi.

Uchala savatda ham mevalar miqdorini bir xil taqsimlash uchun barcha savatda bor bo'lgan xurmolar miqdorini qo'shib savatlar soniga bo'lish yetarli

$$(48+24+48):3=120:3=40 \text{ (kg)}$$

Javob: Har bir savatda 40 kg dan xurmo bor.

O'rta arifmetik qiymat tushunchasi "o'rta vaznli qiymat" va "o'rtacha tezlik" ni topishga oid masalalarni yechishda muhim rol o'ynaydi. Bunday masalalar 5-sinfda o'rgatilsa, ularga tayyorgarlik ishlari 3-4-sinflarda boshlanishi maqsadga muvofiqdir. O'quvchi turmush tarzida bunday masalalarga duch keladi. Ayniqsa, bozor, do'konlarga borib xarid chog'ida o'rta vaznli qiymatga oid masalalarni yechish kerakligini bilib oladi.

Masala. Har bir kilogrammi 2400 so'm bo'lgan 2 kg shirin kulcha va xar bir kilogrammi 2800 so'm bulgan 3 kg konfet sotib olindi. Barcha shirinliklar uchun necha so'm to'landi?

Ushbu masalani o'quvchi tezgina bajara oladi.

Masalaning yechilishi: 1) $2400*2=4800$ (so'm)

$$2) 2800*3=8400 \text{ (so'm)}$$

$$3) 4800+8400=13200 \text{ (so'm)}$$

Javob: Barcha shirinliklar uchun 13200 so‘m to‘landi.

Agar shu masalaga yana bitta qo‘shimcha “bir kilogramm shirinlik bahosi qancha?” savol bilan o‘quvchilarga murojaat qilinsa, bu savol o‘quvchi uchun muammoli savol bo‘lib qoladi. O‘quvchilar tomonidan turli xil javoblarni eshitish mumkin bo‘ladi: “13200 ni 5 ga (ya‘ni shirinliklar massasiga) bo‘lamiz”, “2400 so‘m va 2800 so‘mni qo‘shib, 2 ga bo‘lamiz” va hokazo.

O‘quvchilar keltirgan javoblar ichidan 1-si to‘g‘ri ekanligini ularga tushuntiriladi. Demak, $13200:(3+2)=13200:5=2640(\text{so‘m})$ - 1 kg shirinlikning o‘rtacha baxosi.

Bunday masala yechishga tayyorlash bosqichlari, dastlab, shu matndagi shirinliklar bahosi shu xilda qolgan holda massalari, avvaliga 1 kg bo‘lgan hol, so‘ngra massalari bir xil (ms; 2kg, 3kg dan) bo‘lgan hol, keyin massalari har xil bo‘lgan masalalar qaralishi maqsadga muvofiqdir.

“O‘rtacha tezlikni topish” ga doir masalalar bilan o‘quvchilarni 4-sinfda “tezlik, vaqt, masofa” ga, yoki harakatga doir masalalar bilan tanishgandan so‘ng, kiritish maqsadga muvofiqdir. Dastlab, biror jismning 1 soatda bosgan masofasi (tezligi) turli xilda bo‘lsa 2 vaziyatda ularning o‘rtacha tezliklarini topish masalasi bilan o‘quvchilar tanishishini tavsiya qilish mumkin. Masalan, piyoda qishloqdan shaharga borayotganda dastlab, 1-soatda 3 km yo‘lni, 2-soatda 5 km yo‘lni bosdi. Piyoda o‘rtacha qanday tezlik bilan yurgan?

$(3+5) : 2 = 4$ (km/soat) Javob: Piyoda o‘rtacha 4 km/soat tezlik bilan yurgan.

Asta-sekinlik bilan jismning turli xil tezlik bilan bir xil vaqtda (masalan, 2 soatda, 3soatda, 4 soatda...) bo‘lgan masofalariga qarab o‘rtacha tezlikni topish masalasini o‘rganish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jumayev M.E. Matematika o‘qitish metodikasi (OO‘Y uchun darslik) Toshkent. . “Turon-Iqbol” 2016 yil 426b.
2. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z.G‘. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. (OO‘Y uchun darslik.) Toshkent. “Fan va texnologiyai” 2005 yil.
3. Rayxonov Sh.Sh., Qosimov F.M. Qosimova M.M. “Boshlang‘ich sinflarda tipik-arifmetik masalalar ustida ishlash” o‘quv-uslubiy qo‘llanma. Buxoro. ”Durdona” 2017. 80b.

ONA TILI DARSLARIDA NUTQIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.62.16.055

*Hasanova Zebiniso Subhonovna
Buxoro shahar 38-umumta‘lim maktabi
Ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya

“Ona tili darslarida o‘quvchilarning nutqiy kompetentligini rivojlantirishda interfaol usullar” nomli maqolamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 - yil 6 – apreldagi 187 – son qarori bilan tasdiqlangan umumiy o‘rta ta‘limning ona tili fani 8 – sinflari uchun mo‘ljallangan o‘quv dasturiga tayanildi. Maqolada o‘quvchilarning yozma va og‘zaki savodxonligini rivojlantirishda audiomateriallardan foydalanishning samaradorligini imkon qadar ochib berishga harakat qildim.

Annotation.

My article named “ Interactive methods in the development of the students’ speaking competence in their native language lessons” relied on the cube program for the 8 th grade of general secondary education approved by the number 187 resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated April 6. 2017. In the article i have tried as much as passible to reveal the effectiveness of the use of audio material in developing students’ written and oral literacy

Аннотация

В моей статье интерактивные методы в развитии речевого компонента учащихся на уроке родного языка Республика Узбекистана. Я опирала на учебный план для 8 – го класса общего среднего образования утвержденный Кабинетом Министров от 6 апреля 2017 года № 187. В статье я постарался максимально раскрыть эффективность использования аудиоматериалов в развитии письменной и устной грамотности учащихся.

Davlatimizning barcha sohalarida shiddat bilan olib borilayotgan islohotlar jarayoni dunyo miqyosida til ta‘limining ham zimmasiga yangidan yangi vazifalarni yukladi. Davr tildan amaliy foydalanish samaradorligini fanning ham, ta‘limning ham asosiy muammosiga aylantirib qo‘ydi.

Natijada til ta'limida o'quvchilarning muayyan nutqiy vaziyat, sharoit va madaniy muhitda tildan oqilona, samarali foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish masalasi bilan shug'ullanishi zarurligi belgilab berildi. Eng muhimi til ta'limi bo'yicha o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlari bilan birgalikda, o'z fikrini boshqalarga tushintira olish, boshqalarni tinglab tushina olish, bahsga kirishish, kundalik hayotda muvaffaqiyatlarga erishish uchun axborotlarni izlab topish, tahlil qilish, bilim, ko'nikma va malakalardan kundalik hayotlarida uchraydigan muammolarni hal etishda foydalana olishlarini shakllantirish zarur. Bugungi kunda axborot manbalari shu qadar takomillashganki, ta'lim jarayonida o'qituvchi eng qulay, eng zamonaviy, eng qiziqarli, eng oson usullarni qo'llash orqali o'quvchiga zaruriy bilimlarni yetkazmasa ko'zlangan maqsadga erishishi qiyin. Bu undan nafaqat o'z kasbining bilimdoni, balki o'z kasbining fidoyisi, o'rni kelganda aktyori bo'lishini talab etadi.

Keling, o'quvchilar bilimida aniqlanayotgan bo'shliqlarni to'ldirish maqsadida yozma ishlarning muhim va sinalgan turi – insho yozish tajribasini amalda tadbiiq etish bo'yicha fikrlashamiz. Insho so'zi aslida arabcha so'z bo'lib, "paydo qilish", "yaratish", "ijod", "yuzaga keltirish", "sochma sar" singari ma'nolarni bildiradi. Insho o'quvchilarning tabiiy monologik nutqining yanada mukammal bo'lishiga, nutqiy faoliyatining boyitilishiga qaratilgan mashq turi hisoblanadi. Bu mashqni yirik hajmda, bog'lanishli murakkab matn deb olishimiz mumkin.

Ma'lumki, bugungi kunda mamlakat oliy o'quv yurtlariga kirish imtihonlari testlar asosida amalga oshirilmoqda. Shuning uchun yoshlarimiz mavzuni anglab mohiyatiga yetishdan ko'ra savollarni yod olishni afzal bilishadi. Natijada yoshlarimizning og'zaki va yozma nutqining shakllanishida jiddiy muammolar vujudga keldi. Ularning yozma savodxonligi va nutqiy ko'nikmalari susayib, oddiy bitta jumlani ham talab me'yorlarida to'g'ri gapirish va yozishni bilmay qoldilar.

Bugungi kun o'quvchisi texnologiyalar asrida yashamoqda. Shuning uchun biz odatlanib qolgan insho yozdirish usuli o'quvchi uchun biroz zerikarli tuyuladi. Natijada u tezkor va ommabop axborot manbai – internetdan tayyor matinni ko'chirib qo'ya qoladi. Biz endi o'quvchilardan Videoinsho olishimiz kerak. Videoinshoning boshqa insholardan farqi shundaki, insho yozish jarayonida o'quvchining yozma nutqi bilan birgalikda og'zaki nutqi ham rishakllanadi. Bunda insho muallifi o'zining keng mulohazaga, teran fikrga, aniq bir dunyo qarashga egaligini anglatish uchun mavzuga har tomonlama mos keladigan lavhalar hamda unga ohangdosh tarzda jaranglovchi musiqadan foydalanadi.

Videoinsho yaratish quyidagi uch bosqichni o'z ichiga oladi:

1. Inshoning qoralama nusxasini tayyorlash.
2. Uni oqqa ko'chirib yozish.
3. Qo'shimcha darsda Videoinsho tayyorlash.

Videoinsho yaratishda quyidagi harakatlar amalgam oshiriladi:

1. Insho yoziladi.
2. O'qituvchi tomonidan tekshirilgan insho muallif tomonidan o'qilib, ovozi kompyuter yoki telefon diktofoniga yoziladi.
3. Insho mazmuniga mos kuy tanlanadi.
4. Insho mazmuniga mos vidiolavhalar tayyorlanadi.
5. "Ulead Vidio Studio", Corel VidioStudio", "Pinnacle Studio" dasturlari yordamida (ovoz, matn, rasm, kuy va vidiolavhalar) birlashtirilib Videoinsho hosil qilinadi.

Videoinshoning kirish qismida mavzu bo'yicha lo'nda va aniq fikrlarni bitish maqsadga muvofiqdir. Bu qism umumiy ishning 15 foizini tashkil etadi.

Videoinshoning asosiy qismi mavzuning butun mazmuni, o'quvchilarning dunyo qarashini, fikrlash doirasini o'zida yaqqol ifodalab turuvchi bo'lim sanaladi. Inshoda berilgan fikrlar musiqa va lavhalarga mos va monand bo'lishi kerak. Videoinshoning intervyu qismi o'quvchi yaratgan Videoinshoning kulminatsion nuqtasi hisoblanadi unda o'quvchi kamera qarshisida mavzuning eng dolzarb joyi haqida intervyu beradi. Bu qism umumiy ishning 70 foizini tashkil qiladi.

Videoinshoning xulosa qismida mavzusi yuzasidan umumiy xulosalari ifodalanadi. Mavzuning hozirgi davr bilan bog'liq jihatlari, asarning tarbiyaviy ahamiyati, timsollarning zamondoshlarimiz uchun namunaviy tomonlari haqida fikr yuritiladi. Bu qism 15 foizni tashkil qiladi.

Har bir so'zni o'z o'rnida qo'llash, shevaga xos so'zlardan qochish, adabiy til me'yorlariga rioya qilish inshoning qimmatini oshiradi. Eng asosiysi, insho matniga mos kuy va lavhalar tanlashdir. O'quvchilar Videoinshoni yaratganlarida quyidagi kompetensiyalar shakllanadi:

1. Axborot bilan ishlash kompetensiyasi - mavjud axborot manbalaridan (internet, televizor, telefon, kompyuter...) foydalana olish; media vositalaridan zarur bo'lgan axborotlarni izlab topa olish,

saralash, qayta ishlash, xavfsizligini ta'minlash foydalanishda media-madaniyatga rioya qilish, ma'lumotlar bazasini yarata olish layoqatlari shakllanadi.

2. Milliy va umuminsoniy kompetensiyalar – Vatanga sadoqat, insonlarga mehr - muhabbat, milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish, o'z an'ana va marosimlarni hurmat qilish, ma'naviy va madaniy merosimizni avaylab asrash layoqatlari shakllanadi.

Fanga doir:

1. Lingvistik kompetensiya – o'quvchining til bo'limlari bo'yicha olgan bilimlari, bu bilimlarini amaliyot bilan bog'lash ko'nikmasi, hosil qilish ko'nikmasini hosil qilish.

2. Nutqiy kompetensiya – insho matni mazmuni anglash hamda uni og'zaki qayta bayon qila olish, fikrni yozma ravishda ischil ifodalay olish layoqatlari shakllanadi.

O'quvchi shahsida ijodkorlikni, vatanga, ota-ona va yaqinlariga nisbatan muhabbatni shakllantirish hamda tarbiyalash uchun, avvalo, unda atrof-muhitga, tabiatga, insonlarga va jonzodlarga nisbatan mehr-oqibatini hamda kuchli qiziqishini uyg'otish darkor. Bolani o'zi yaxshi bilmaydigan, yaxshi ko'rmagan, qiziqmagan mavzuda yozishga majbur qilmagan ma'kul.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, o'quvchilarga biz mustaqil fikrlab, mustaqil topshiriqlarni bajara oladigan qibiliyatni shakllantirsakkina oldimizga qo'yilgan yuksak vazifani uddalay olgan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. B. Mengliyev. Ona tili ta'limi: davr talabi va ijtimoiy zarurat. "Ma'rifat" gazetasining 2017 – yil 22 – fevral soni.

2. O. Madayev, A. Sobirov, Z. Xolmanova, Sh. Toshmirzayeva, M. Shamsiyeva. Yozma ish turlari: insho, bayon, diktant.

3. B. Mengliyev, X. Suvonova. Ona tilini emas, ona tilidan o'rgatish kerak " Til va adabiyot ta'limi" jurnali 2017 – yil 10 – soni.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA SAVOD O'RGATISH DAVRI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.18.35.056

*Toyirova Nazokat Mohirovna,
Romitan tuman 30-sonli maktabning
boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada birinchi sinf o'quvchilarida o'qish va yozuv malakalarini shakllantirish haqida fikr yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: malaka, qo'l, harakat, yozuv, lotin, alifbo, ruchka.

Аннотация. Статья посвящена развитию навыков письма у первоклассников.

Ключевые слова: умение, рука, движение, письмо, латынь, алфавит, перо.

Annotation. The article is devoted to the development of writing skills in first graders.

Key words: skill, hand, movement, writing, Latin, alphabet, pen.

Boshlang'ich ta'limda savod o'rgatish davri asosiy davrlardan hisoblanadi. Agar o'quvchi savod o'rgatish davrida yaxshi o'zlashtirsa, yuqori sinflarda ham yaxshi natijalarga ega bo'ladi.

Xat-savod o'rgatish ta'limning muhim bosqichi bo'lib, bu davrda o'quvchilarga to'g'ri o'qish, chiroyli yozish hamda o'qiganlarini so'zlab berishni o'rgatiladi. Nutqni gapga, gapni so'zlarga, so'zlarni bo'g'inlarga ajratishni, tovushlarni eshitish va talaffuz qilish bir-biridan farqlash, so'zda tovushlarnig birin-ketinligiga e'tibor berishni bilib oladilar. Savod o'rgatish davrida o'quvchilar bilimi dars jarayonida barcha ishlarga bog'lab aniqlanadi. Savod o'rgatish darslarida vaqti-vaqti bilan dam olish daqiqalari o'tkaziladi. Maktabda o'qitish elementar o'qish va yozishga o'rgatishdan boshlanadi. "Alifbe" ga asoslangan holda qisqa muddatda o'quvchilar o'qishga, yozishga o'rgatiladi, so'ng o'qish va yozish ko'nikmasi takomillashtiriladi, bora-bora malakaga aylantiriladi,

O'qish va yozish malakasi nutq oid malaka. O'qish va yozish malakasi nutq faoliyatining-boshqa turlari bilan ham bog'liq. Malakaning shakllanishi uchun bir faoliyat bir necha marta takrorlanishi mumkin. O'zbek tili yozuvi tovush yozuvi. Yozuvda o'quvchi tovushni harfga, o'qishda esa tovushga aylantirishdek murakkab aqliy faoliyatni bajaradi. Bu faoliyat doimiy ravishda yuz berishini nazarda tutib, o'qish va yozish parallel olib boriladi. Savodga o'rgatish davri sentabrdan to dekabr oyining oxirigacha bo'lgan muddatni, ya'ni ikki o'quv choragini qamrab oladi. Savodga o'rgatish jarayoni tayyorgarlik va alifbe davridan tashkil topadi. Husnixatga o'rgatishning vazifasi harf, so'z, gap va matnni

to'g'ri va chiroyli yozishni takomillashtirishdir. Yozuvni o'rganish jarayonida o'quvchi tovushning shakli bo'lgan harfni, so'z va gapni kitobdan va doskadan to'g'ri, husnixat qoidalariga rioya qilib ko'chirib yozish, yozganlarini tekshira olish va yo'l qo'ygan grafik kamchilik hamda xatolarini o'qituvchi rahbarligida o'zi tuzata olishi kerak. Bu davrda eshitib yozish ko'nikmalari ham rivojlantirib boriladi. 1-sinfda o'quv yilining 2-yarmidan boshlab husnixat malakalari takomillashtirib boriladi. Shuningdek, 2-4-sinflarda esa har bir ona tili darsining 5-8 daqiqasi "Husnixat daqiqasi"ga ajratiladi. Savod o'rgatish darslarida o'quvchilar o'qishni muvaffaqiyatli egallashlari uchun bo'g'inga bo'lish, bo'g'in chegarasini aniqlash, bo'g'indan tovushni ajratish, tovushni harf bilan ifodalash, kesma harfdan bo'g'in tuzish va o'qish, kesma bo'g'in, ulardan so'z tuzish ishlari muntazam ravishda o'tkazilib turilishi lozim.

Ta'limning davri bosqichlariga ko'ra 2 ga bo'linadi:

- Tayyorgarlik davri darslari.
- Asosiy (alifbo) davr darslari.

Tayyorgarlik davridagi darslar, o'rganiladigan materialiga ko'ra, 2 bosqichga ajratiladi.

Birinchi bosqich darslarida o'quvchilar muayyan tovush va harfni o'rganishga tayyorlanadilar. Ma'lumki, bolalar tilni bir butun birlik sifatida tasavvur qiladilar. Ana shu tasavvurlari asosida nutqning bo'laklardan tuzilishi o'rgatiladi. Bola nutqning bo'laklardan tuzilishini bilib borishi natijasida uning eng kichik bo'lagi tovush ekanini anglay boshlaydi va savod chiqarishga tayyor bo'ladi. Shundan so'ng bolaga muayyan tovush va uni ifodalovchi shakl — harf tanishtiriladi. Tayyorgarlik davrining yuqoridagi vaifalaridan kelib chiqib, 1-bosqich darslari nutqning fonetik bo'laklarini o'rganish darslari deb nomlanadi. Bo'g'in va so'zdan unli tovushni ajratib olishning qulayligini hisobga olib, 2-bosqich darslari unli tovush va harflar o'rganiladigan darslar deb ataladi. Ma'lumki, savod o'rgatish hamda o'qish darslarining asosiy vazifasi o'quvchilarga tovush va harfni tanishtirish, ularning to'g'ri talaffuzini o'rgatish orqali bolalarda to'g'ri, ongli, ifodali o'qish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Shuningdek, o'quvchilar lug'atini boyitish, bog'lanishli nutqini o'stirish, bilimni boyitish, mavhum tafakkurini shakllantirish, eshitish, qabul qilish sezgisini o'stirishda ham bu davr ma'suliyatligi bilan alohida o'rin tutadi.

Boshlang'ich sinflarda tayyorgarlik davri o'qishga o'rgatish uchun zamin hozirlaydi. Bu davrda bolalarda o'zgaralar nutqini eshitish, diqqatini to'plash, til birliklarini farqlash, ajratish, ularning vazifalarini anglash kabi xususiyatlar shakllanadi. Bular o'quvchilarning o'qishni muvaffaqiyatli egallashlariga yordam beradi. O'qishga o'rgatish uchun, avvalo, o'quvchi tovush va harf bilan yaxshi tanishtirilishi lozim. Tovush va harf bilan tanishtirishda bo'g'indan tovushni ajratish tamoyiliga rioya qilinadi. Harf bilan tanishtirish bir necha xil yo'nalishda amalga oshirilishi mumkin. Mazmunli rasm yuzasidan savol-javob usuli bilan bog'lanishli hikoya tuzdiriladi. Undan kerakli gap, so'ng kerakli so'z ajratib olinadi, so'ngra so'z ustida yuqoridagi kabi tahlil ishlari uyushtiriladi.

So'z asos qilib olinadi. Analitik mashqlar yordamida o'rganiladigan tovush ajratib olinadi: ot. O'qituvchi ot rasmini ko'rsatadi, o'quvchilar uning nomini — so'zni aytadi. O'qituvchi o tovushini cho'zib (o-o-o-o-o-t) aytadi va qaysi tovushni cho'zib aytayotganini o'quvchilardan so'raydi. O'quvchilar o tovushini aytgach, uning xususiyatlari haqida savol-javob o'tkaziladi. O tovushli so'zlar o'ylab toptiriladi. Shundan so'ng o harfi kesma harfdan yoki rasmlil alifbodan ko'rsatiladi. Bunda o harfining shaklini esda olib qolishlariga alohida e'tibor beriladi. O'rganilgan harflar ichiga bugun o'rganiladigan harf aralastirib qo'yiladi, bolalar uning ichidan notanish harfni ajratadilar, so'ng bu harf ifodalaydigan tovushni aytadilar. O'quvchilar tovushning xususiyatlarini aytadilar. Shu harfni kesma harflar ichidan topib, kitob sahifasidan, rasmlil alifbodan ko'rsatadilar. Shu tariqa tovush-harf bilan tanishtirilgach o'qishga o'rgatish ustida ishlanadi. O'qishga o'rgatishda bo'g'in asos qilib olinadi. Buning uchun o'qituvchida bo'g'in jadvali bo'lishi lozim. Bo'g'in jadvali asosida o'qish namunasi ko'rsatiladi, ya'ni harflab emas, ichida, birinchi harfni ko'z bilan ko'rib, uning nomini dilda saqlash, ikkinchi harfni ko'rish va ikkalasini bog'lab, unini mo'ljallab ulab aytish tushuntiriladi. Bo'g'in o'qish o'qituvchining namunasi asosida doimiy ravishda har bir darsda izchil olib boriladi. Bunda quyidagi kabi jadvaldan foydalanish mumkin. Bunda -Alifbell sahifalaridagi so'zlarni oldin bo'g'inga bo'lish, so'ng o'qishni mashq qilish yaxshi samara beradi. O'qituvchining namunali o'qishidan so'ng xor bilan o'qish, yakka-yakka o'qishdan, shivirlab o'qishdan foydalaniladi. Ayniqsa, sekin o'qiydigan o'quvchilar bo'lgan sinflarda xor bilan o'qitish o'qishni tezlashtirishga yordam beradi. Sinf o'quvchilarining o'qish ko'nikmalaridan kelib chiqib, matndagi so'zlarni sinf doskadasida bo'g'inlarga bo'lib yozish, o'rganilgan harflarni hisobga olgan holda qo'shimcha so'z birikmalari, gap tuzib yozish va o'qitish usulidan ham foydalaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azimov Y.Y. Husnixat va uni o'qitish usuliyoti (o'quv-usuliy qo'llanma). -Buxoro, 2008. -104 bet.
2. Azimov Y.Y. Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari (Metodik qo'llanma). –Toshkent: “Turon Zamin Ziyos” nashriyoti, 2017. -132 bet

INNOVATSION RIVOJLANISH – INNOVATSION BILIMLAR ASOSI

DOI: 10.53885/edinres.2021.58.59.057

Aslonova Emma Sergeevna

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Budget va iqtisodiy islohotlar qo'mitasi a'zosi

Annotatsiya: Maqolada ta'lim samaradorligini oshirish, mutaxassislarning kasbiy kompetentlik darajasini rivojlantirish, pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga yo'naltirish innovatsion bilimlar asosi ekanligi haqida so'z boradi.

Аннотация: В статье утверждается, что повышение эффективности образования, развитие уровня профессиональной компетентности специалистов, ориентация учителей на инновационную деятельность являются основой инновационных знаний.

Abstract: The article argues that improving the efficiency of education, developing the level of professional competence of specialists, and the orientation of teachers towards innovative activities are the basis of innovative knowledge.

Tayanch so'zlar: ta'lim sifati, xorijiy tajriba, innovatsion-pedagogik faoliyat, ta'lim samaradorligini oshirish, mutaxassislarning kasbiy kompetentlik darajasini rivojlantirish, innovatsion bilimlar.

Ключевые слова: качество образования, зарубежный опыт, инновационно-педагогическая деятельность, повышение эффективности обучения, развитие профессиональных компетенций специалистов, инновационные знания.

Keywords: the quality of education, foreign experience, innovative and pedagogical activities, increasing the effectiveness of training, the development of professional competencies of specialists, innovative knowledge.

Rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasi shundan dalolat bermoqdaki, innovatsion rivojlanish barcha sohada innovatsion bilimlarga asoslangan faoliyat bilan shug'ullanish imkoniyatini, vakolatini hamda muayyan amaliy tajribani shakllantirishni taqozo etadi. Boshqacha aytganda, innovatsion rivojlanish “innovatsion inson”ni shakllantirishni talab etadi. Innovatsion inson keng ma'nodagi ibora bo'lib, u mamlakat har bir fuqarosining ijtimoiy hayotda, iqtisodiy taraqqiyotda, fan va texnologiyalar rivojlanishida ro'y berayotgan o'zgarishlarning faol tashabbuskori, yaratuvchisi bo'lishini va bu o'zgarishlar uning hayotiy prinsiplarining ajralmas qismi bo'lib qolishini anglatadi. Bu har bir inson innovatsion muhitda o'zining qobiliyati, qiziqishi, salohiyatidan kelib chiqqan holda zimmasiga yuklatilgan vazifalarni samarali bajara olishi talab qilinadi deganidir.

O'zbekiston respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining 30 yillik bayramiga bag'ishlangan marosimda so'zlagan nutqida ta'limga zamonaviy yondashuv bizning ushbu sohadagi faoliyatimiz mezoniga aylandi. Chindan ham, agar biz ta'limni o'zgartirsak, ta'lim insonni o'zgartiradi. Inson o'zgarsa – butun jamiyatimiz o'zgaradi. Shu bois biz uzluksiz ta'limni takomillashtirish, farzandlarimizni har tomonlama barkamol insonlar etib tarbiyalash, yuqori malakali pedagog kadrlar tayyorlashni tubdan yaxshilashga alohida ahamiyat qaratmoqdamiz¹ deb ta'kidlaganlarida aynan innovatsion ta'limga asosiy urg'uni qaratdilar.

Innovatsion muhit insonlarga juda yuqori talablarni qo'yadi, ular ichida eng asosiylari:

– uzluksiz ta'lim tizimiga tayyor bo'lish, o'z ustida tinimsiz ishlash, mustaqil ta'lim olish bilan shug'ullanish, doimo yangilikka intilish;

¹ O'zbekiston respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining 30 yillik bayramiga bag'ishlangan marosimda so'zlagan nutqidan. 2021 y. 31 sentabr

– tahlil qilish, tanqidiy fikrlash xislatlarini qaror toptirish, jamoada ishlash layoqati borligini ko'rsatish, raqobatbardoshlik muhitida faol bo'lish ko'nikmasini namoyon etish, ishga ijodiy yondashish;

– xorijiy tillarni global miqyosda keng muloqot qilish uchun puxta egallash, jahon hamjamiyati xalqaro til sifatida tan olgan tillarda erkin suhbat qurish qobiliyatiga ega bo'lish.

Ana shu nuqtai nazardan ta'limdagi o'zgarishlar faqatgina natija sifatida emas, balki jamiyatning kelgusidagi o'ziga xos rivojlanish shartidir.

Bugun barcha davlatlar ta'limga imkon qadar ko'p yangilik kiritishga intilmoqda. Bugungi yangiliklar ularga uyushgan, rejali, ommaviy yondashuvni talab etadi. Novatorlikka qiziqish uyg'otish, yangilik yaratishga intiluvchan shaxsni tarbiyalash uchun ta'limning o'zi yangiliklarga boy bo'lishi, unda ijodkorlik ruhi va muhiti hukm surishi lozim.

Hozirgi davrda ta'lim samaradorligini oshirish, mutaxassislarining kasbiy kompetentlik darajasini rivojlantirish, rahbar va pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga yo'naltirish, oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayoniga innovatsion ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tadbiiq etish, ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish va maqsadli yo'naltirish oliy ta'lim tizimini modernizatsiyalashdagi dolzarb vazifalar sifatida belgilandi. Bu esa o'z navbatida oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv-uslubiy faoliyat mazmunini takomillashtirish, o'qitishning innovatsion shakl va metodlari, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish zaruratini shakllantirdi.

Innovatsion faoliyat bu amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy sub'ektlarning harakat tizimi bo'lib, u ma'lum doiradagi muammolarni yechish qobiliyatiga emas, balki har qanday vaziyatdagi muammolarni yechish uchun motivatsion tayyorgarlikka ega bo'lishdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatining markaziy masalasi o'quv jarayonini samarali tashkil etishdan iborat.

Innovatsion faoliyat quyidagi asosiy funksiyalar bilan izohlanadi:

- kasbiy faoliyatning ongli tahlili;
- me'yorlarga nisbatan tanqidiy yondashuv;
- kasbiy yangiliklarga nisbatan shaylik;
- dunyoga ijodiy yaratuvchilik munosabatida bo'lish;
- o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, o'z turmush tarzi va intilishlarini kasbiy faoliyatida mujassam qilish.¹

Ta'lim muassasasida pedagogning innovatsion faoliyatini tashkil etish uchun "**Innovatsion muhit**" shakllangan bo'lishi kerak, ya'ni pedagogik jamoda umuman ta'lim muassasida ijodiy, samimiy do'stona sharoit, unda pedagog-o'qituvchi o'zini erkin xis qila olishi va jamoda ichki intilish moddiy-ma'naviy qiziqish yuqori darajada bo'ladi. U muhitda pedagog-o'qituvchi ijodiy fikr yuritishga, intilishga yo'naltiriladi. Natijada innovatsion jarayon- yangilikni kiritilishi va shart-sharoitlari, tizimini yangi sharoitlarga ko'rsatkichlarga muvaffaqiyatli o'tishini ta'minlovchi o'zgarishlar sodir bo'ladi.

Hozirgi vaqtda ta'limdagi innovatsion harakatlarning xususiyatini o'rganmagan, ta'lim sohasidagi innovatsion faoliyatning mohiyatini tushunmaydigan, innovatsion ta'lim texnologiyalarini keng egallamagan o'qituvchini zamonaviy pedagog, yetuk mutaxassis deb hisoblab bo'lmaydi.

Pedagog-o'qituvchi innovatsion faoliyatining rivojlanishi – bu ta'limdagi strategik yo'nalishlardan biridir.

Ta'lim tizimida pedagoglarning innovatsion faoliyatini tashkil etish yuzasidan yuqoridagi ma'lumotlarga asoslangan xolda qo'yidagicha xulosaga kelish mumkin.

1. Ta'lim tizimidagi innovatsion jarayonlarni tashkil etishda gnostik-dinamik, individual faoliyatli, ko'p sub'ektli (dialogik), insonparvarlik va individual-ijodiy yondashuvlar kuzatiladi.

2. Bugungi kunda innovatsion xarakterga ega o'yinli texnologiyalar, muammoli ta'lim, loyihali ta'lim va **masofaviy ta'lim** shakllaridan foydalanib, talabning fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o'ziga xos xusu-siyatlari, qobiliyatini rivojlantirishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim talablarining bajarilishi ta'lim sifatini oshirish va samaradorligini yaxshilashni kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risidagi" qonuni T. 2020
2. Ishmuxammedov R.J. va b. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – T., 2010

¹ Ишмухаммедов Р.Ж. ва б. Таълимда инновацион технологиялар. – Т., 2010

3. Ishmuhammedov R, Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar (ta'lim tizimi xodimlari, o'qituvchilar, tarbiyachi va murabbiylar, metodistlar uchun o'quv qo'llanma. T.: "Nihol" nashriyoti, 2016. -272 b.

4. Mavlyanova R.A., Raxmankulova N.X. Boshlang'ich ta'limda innovatsiya (metodik qo'llanma). Toshkent – 2007, 176 b.

5. Mirsolieva M., Hoshimova M. "OTMda o'quv jarayoni va o'quv-uslubiy faoliyatni modernizatsiyalash va innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish" modulidan o'quv-uslubiy majmua. Toshkent. – 2016.

ETNOLOGIYA VA ETNOGRAFIYA MUNOSABATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.58.53.058

*Nurova Yulduz Ubaydullayevna,
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi*

Kalit so'zlar: etnografiya, etnologiya, elementar etnologiya, qiyosiy etnologiya, xalqlarni ta'riflash, elshunoslik, madaniy antropologiya, etnoslararo jarayonlarni o'rganish, etnogenetik va etnik tarix, madaniy-tarixiy, ijtimoiy (sotsial) antropologiya.

Ключевые слова: этнография, этнология, элементарная этнология, сравнительная этнология, описание народов, этнография, культурная антропология, изучение межэтнических процессов, этногенетическая и этническая история, культурно-историческая, социальная антропология.

Key words: ethnography, ethnology, elementary ethnology, comparative ethnology, description of peoples, ethnography, cultural anthropology, study of interethnic processes, ethnogenetic and ethnic history, cultural-historical, social anthropology.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Etnologiya va etnografiya munosabatilari yoritilgan bo'lib, har ikkala ko'rinishning ta'limdagi ifodasi aks ettirilgan. Etnologiya yunoncha "ethnos" xalq "logos" - bu fan demakdir. Etnologiya va etnografiya har ikkalasi ham xalqlarning etnogenezi (etnik tarixini), xalqlarning etnik madaniyatini, til xususiyatini o'rganadi. Til va unda aks etuvchi etnik xususiyatlarni ajratib ko'rsatish faqat tadqiqiy maqsadda bo'lib, bu ajratish nisbiy tabiatga ega, aslida ular yaxlit sodir bo'ladigan uzluksiz va uzviy jarayon. Etnologiya xalqlarning etnonemiyasini: etnik qadriyatlar, urf-odatlar, muayyan etnosning o'ziga xosliklarini o'rganadi. Shu jihati bilan u tilshunoslik uchun muhim. Etnografiya hozirgi etnoslarning kelib chiqishi va shakllanishi, joylashishi va etnik tuzilishi, urf-odatlari, ma'naviy madaniyati va milliy xususiyatlarini tarixiy jarayon bilan bog'liq holda o'rganadi. Maqolada etnologiya va etnografiyaning o'rganilish jarayonlari, tilshunoslik bilan bog'liq hodisa ekanligi borasida ma'lumot keltirilib o'tilgan.

Аннотация: В этой статье обсуждаются отношения между этнологией и этнографией, а также их значение для образования. Этнология Греческое слово "этнос" означает "логос". И этнология, и этнография изучают этногенез (этническую историю) народов, этническую культуру народов и природу языка. Различие между языком и отраженными в нем этническими особенностями предназначено только для исследовательских целей, и это различие носит относительный характер, фактически это непрерывный и целостный процесс, в котором они происходят как единое целое. Этнология - это изучение этнонимии народов: этнических ценностей, обычаев и специфики того или иного этноса. В этом отношении это важно для языкознания. Этнография - это изучение происхождения и формирования, местонахождения и этнической структуры, обычаев, духовной культуры и национальных особенностей современных этносов в связи с историческими процессами. В статье описывается процесс изучения этнологии и этнографии - явления, связанного с лингвистикой.

Annotation: This article discusses the relationship between ethnology and ethnography and their implications for education. Ethnology The Greek word ethnos means logos. Both ethnology and ethnography study the ethnogenesis (ethnic history) of peoples, the ethnic culture of peoples and the nature of language. The difference between the language and the ethnic characteristics reflected in it is intended only for research purposes, and this difference is relative, in fact, it is a continuous and holistic process in which they occur as a whole. Ethnology is the study of the ethnonymy of peoples: ethnic values, customs and the specifics of a particular ethnic group. In this respect, it is important for linguistics. Ethnography is the study of the origin and formation, location and ethnic structure, customs,

spiritual culture and national characteristics of modern ethnic groups in connection with historical processes. The article describes the process of studying ethnology and ethnography - a phenomenon associated with linguistics.

Kirish. XIX asrning birinchi o'n yilliklarida Yevropa mamlakatlarida iqtisodiyotning, siyosiy tizimning va ilmiy dunyoqarashning umumiy rivojlanishi turli xil madaniy va moddiy manbalarni o'rganadigan mustaqil fan bo'lishi kerakligini tushunishga olib keldi. Etnik qadriyatlarini o'rganish, xalq tarixi, insoniyatning bosh omili hisoblangan madaniyat tushunchasi etnologiya va etnografiya fanlarining shakllanishiga zamin hozirladi. "Etnologiya" atamasi fanda ilk marotaba nemis olimi 1784-yilda A.Shavann tomonidan qo'llanilgan. U 1787-yilda etnologiyani antropologiya - odam haqidagi umumiy fanning qismi tarzida ifodalagan¹. Dastlab, har ikkala fan Germaniya va Fransiyada bir vaqtning o'zida ilmiy muomalaga kiritilib, "Xalqlar to'g'risidagi fan" deya ataldi. Ma'lumki, "xalq" degan tushuncha ancha keng ma'noga ega bo'lib, ba'zan xalq deb bir to'p kishilarni yoki ma'lum sonli ommani tushunsak, ba'zan bir necha elat va millatlar yashaydigan davlat yoki mamlakat aholisini tushunamiz. O'zbek tilining etimologik lug'atida "xalq" so'zi arabcha "yaratdi", "yuzaga keltirdi" ma'nosini anglatuvchi **xalaqa** fe'lidan olingan bo'lib, o'zbek tilida shu ma'no asosida yuzaga kelgan "ma'lum bir sahnda birgalikda yashovchi odamlar", "aholi", "odamlar to'pi" kabi ma'nolarini bildiradi². Maxsus adabiyotlar va darsliklardan ma'lumki, etnologiya - etnos hayoti va u bilan bevosita bog'liq jarayonlar to'g'risida tizimli bilimlarni beruvchi fandır³. Tadqiqotchilar orasida etnologiya va etnografiya haqida turlicha qarashlar mavjud bo'lib, fransuz olimi Jan Jak Amper 1830-yilda gumanitar fanlarning umumiy tasnifini ishlab chiqdi va ular orasida etnologiyani ajratib, quyidagicha ifodalashni taklif etadi: "Etnologiya- xalqlar va madaniyatlar haqida yangi nom deya ta'rif berib o'tgan⁴. Olim etnologiyani ikki qismga ajratib, "elementar etnologiya" va "qiyosiy etnologiya" to'g'risida ham fikr bildirdi. Etnografiya ham xalq haqidagi fan, qadimgi yunon tilida - "etnos"- xalq, "grafos"- yozish so'zlarining birikuvidan tashkil topgan bo'lib, uning tub ma'nosi "xalqlarni ta'riflash, elshunoslik" deganidir. Dastlab, etnografiya atamasini XVII asr boshlarida nemis yozuvchisi Iogann Zummer ishlatgan⁵. Keyinchalik esa, XVIII asr oxirlarida va 1808-yilda maxsus jurnallar shu nom bilan chiqa boshlagan. Bir vaqtning o'zida etnologiya va etnografiya terminlari fanga qo'llanilib, etnologiya Fransiyada fan sifatida o'rganila boshlangan bo'lsa, 1839-yil birinchi ilmiy jamiyat - Parij etnologiya jamiyati tashkil etildi. Shu davrdan boshlab, Etnologiya mustaqil fan sifatida tan olingan⁶. "Etnos" so'zi ilk bor qadimgi grek tilidagi manbalarda uchraydi. Taxminan miloddan avvalgi VI - V asrlarda bu so'z kelib chiqishi grek bo'lmagan urug' va qabilalarga nisbatan ishlatiladi. Etnos – bir tilda so'zlovchi, kelib chiqishi bir ekanligini tan oluvchi, urf-odatlar majmuasi hamda umumiy turmush tarziga ega bo'lgan kishilar guruhidir⁷. Etnologiya va etnografiya atamalarini bugungi kunga kelib ayrim mamlakatlarda ushbu fanni "madaniy antropologiya" yoki "ijtimoiy (sotsial) antropologiya" deb yuritish an'anaga aylangan⁸. Asosiy maqsad esa, xalq tarixi va milliy an'alarini o'rganish borasida yangi zarvarlarni muhrlamoqdir. Etnologiya fani turli xalqlar va millatlarning hayot tarzini tavsiflash bilangina cheklanmaydi, balki uning tadqiqot ob'ekti va predmeti xalq hayoti bilan bog'liq kengroq soha va yo'nalishlarni qamrab olib o'rganadi. Etnologiya fanining asosiy tadqiqot ob'ekti sifatida etnos, xalqlarning hayoti va qadriyatlarini o'rganish bo'lsa, predmetini quyidagicha guruhlab o'tishni joiz topdik:

- Etnogenez va etnik tarix muammolari;
- Etniklik va etnik guruhlar muammosi;
- Xalqlarning moddiy madaniyati...⁹

Etnologiyaning tadqiqot predmetini yana davom ettirishimiz mumkin. Etnologiya jahon xalqlarining etnogenezi, o'ziga xos moddiy va ma'naviy madaniyati, antropologik va lingvistik belgilari, an'anaviy xo'jaligi, marosimlari va maishiy turmush tarzlarini o'rganish jarayonida har bir etnosning

¹ С. В. Лурье., Историческая этнология. Учебное пособие для вузов. – М. Аспект Пресс. 1998 с

² Sh.Rahmatullayev. O'zbek tilining etimologik lug'ati. –Т. 2003. 590 b

³ A. Ashurov., Etnologiya. Toshkent : "Yangi nashr", 2014.-540 b

⁴ Т.А. Титова. , Этнология. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2017. – 404 с.

⁵ O.Safarov, D. O'rayeva., O'zbekiston xalqlari etnografiyasi va folklori.- Т. 2007.

⁶ <http://botirali-vaxobov.narod.ru/file1.html>

⁷ С.М. Широкогоров. Этнос. Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений // Известия восточного факультета Дальневосточного университета. Т.1. – Шанхай, 1923. – С. 13.

⁸ A. Ashurov., Etnologiya. Toshkent: "Yangi nashr", 2014.-540 b

⁹ A. Ashurov., Etnologiya. Toshkent: 2011.-190b

jahon taraqqiyotida o'z o'rniga ega ekanligi haqidagi ma'lumotlarni beradi. Demak, etnologiya zamonaviy fan sifatida:

insoniyat tarixi va ayrim xalqlarning etnik muammolarini metodologik jihatdan mustaqil hal qilishga qobil dunyoqarash;

1) inson va jamiyatni o'rganuvchi boshqa ijtimoiy fanlarga qo'shimcha materiallar beruvchi ilmiy sohadir¹...

Etnologiya fanining maqsad va vazifalarini quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- xalqlarning etnogenezi (etnik tarixini) o'rganish;
- xalqlarning etnik madaniyatini har tomonlama tadbiq etish;
- madaniyatlarda ijtimoiy makonni tashkil etish xususiyatlarini ifodalash;
- etnik ong, o'z-o'zini anglash, etnik kelib chiqish, o'ziga xoslik va ularni amalga oshirish

mexanizmlarini ishlab chiqish²...

Etnografiya va etnologiya bir-biri bilan bog'liq bo'lsa-da, ammo ikkalasi ham turlicha qarashlarga ega fandır. Mazkur fanning metodologik masalalariga bag'ishlangan qator ishlardan ko'rinadiki, "etnologiya" va "etnografiya" tushunchalarini aynan bir xil tarzda qabul qilish ham to'g'ri emas. Etnografiya hozirgi etnoslarning kelib chiqishi va shakllanishi, joylashishi va etnik tuzilishi, urf-odatlarini, ma'naviy madaniyati va milliy xususiyatlarini tarixiy jarayon bilan bog'liq holda o'rganadi. Tarixiy etnografiya yo'qolib ketgan xalq va elatlar, o'tmishdagi etnik jarayon, maishiy turmush va ma'naviy madaniyat xususiyatlarini tadqiq qiladi³. Etnografiya dastlab aniq ma'lumotlarni to'playdi, keyin ularni tahlil etish orqali mohiyatini tushunib olib, nazariy xulosalar chiqaradi. Etnografiya fani boshqa fanlar singari o'ziga xos maxsus tadqiqot usullari va atamalarga ega. Uning uslubi muayyan dunyoqarash va nazariyalar (metodologiya) bilan bog'liq bo'lib, o'z tadqiqotlarini ayrim fan sohalarini antropologiya, arxeologiya, lingvistika, sotsiologiya, san'atshunoslik bilan aloqador holda tadqiq qiladi. Demak, an'anaviy "etnografiya" u yoki bu etnos (etnik birlik) ga oid bo'lgan materiallarni to'plab, tizimlashtirib va ularni ko'proq tavsiflab bersa, "etnologiya" etnos haqidagi barcha ma'lumotlarni nazariy-metodologik jihatdan tahlil qiladi va bu xususda umumiy xulosalar chiqaradi⁴. Shu navbatda aytish o'rinliki, etnologiya etnografiyaga nisbatan kengroq tushuncha bo'lib, etnografiya etnologiyaning ma'lum bir qismidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. A. Ashurov., Etnologiya. Toshkent: "Yangi nashr", 2014.-540 b
2. O.Safarov, D. O'rayeva., O'zbekiston xalqlari etnografiyasi va folklori.- T. 2007.
3. I. Jabborov., Jahon etnologiyasi.-Toshkent. "Yangi asr avlodi". 2005. 310 b
4. К. Шониёзов Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни" Т. 2000
5. С.М. Широкогоров. Этнос. Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений // Известия восточного факультета Дальневосточного университета. Т.1. – Шанхай, 1923. – С. 13
6. Т.А. Титова., ЭТНОЛОГИЯ. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2017. – 404 с
7. Sh.Rahmatullayev. O'zbek tilining etimologik lug'ati. –T. 2003. 590 b
8. Y.U.Nurova., Etnolingvistika va etnologiya munosabati.- Til va adabiyot ta'limi. T. 2020.12-son.

Internet manbalari

9. <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=6493>
10. <http://botirali-vaxobov.narod.ru/file1.html>

O'QUVCHILAR BILIMIDAGI BO'SHLIQLARNI TO'LDIRISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.18.13.059

*To'xtayeva Sanobar Oymurodovna
Suvonova Sohiba Furqat qizi
Buxoro viloyati Qorako'l tumani
Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi*

Annotatsiya

¹ I. Jabborov., Jahon etnologiyasi.-Toshkent. "Yangi asr avlodi". 2005. 310b

² Т.А. Титова . , ЭТНОЛОГИЯ. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2017. – 404 с.

³ Jabborov I., O'zbek xalqi etnografiyasi, T., 1994;

⁴ A. Ashurov., Etnologiya. Toshkent: "Yangi nashr", 2014.-540 b

Boshlang'ich ta'limdagi muammolarni yechimi asosan o'quvchilar va o'qituvchilar orasidagi o'zaro munosabatda agar munosabat ilmga mehrga chin dildan asoslangan bo'lsa natija ko'zlangan maqsadga yarasha bo'ladi Buning uchun o'quvchini ham qalban ham jisman tushunib, his qilib, sevib o'rgatmoq kerak Ilm berishda eng birinchi o'quvchida o'ziga bo'lgan ishonchni milliy tarbiya negizida o'stirishdir .Qiziqarli usullar yordamida ilm olishga qiziqtirish kelajakda ilm hayot yo'llarini yorituvchi quyosh ekanligini uqtirish boshlang'ich ta'limdagi sifat va samaradorlik muammolarining kalitidir

Аннотация.Решение проблем начального образования в основном во взаимоотношениях между учениками и учителями, если отношения основаны на искренней любви к науке, результат будет в соответствии с намеченной целью. Первый шаг в обучении - повышение уверенность студентов в себе на основе национального воспитания - залог проблем качества и эффективности в науке.

Ustoz –inson qalbining me'mori. Me'mor qanchalik ijodkor bo'lsa, ko'rgan ko'zlar quvonchi shunchalik quvonarli bo'ladi. Boshlang'ich ta'lim sifat va samaradorligi muammolari yechimlari ko'pincha o'quvchilar bilimidagi bo'shliqlarda bo'ladi

O'quvchilar bilimidagi bo'shliqlarni to'ldirish uchun quyidagicha ishlar amalga oshirilishi shart deb bilaman:

1.O'quvchini qalban tushunish ya'ni sevish lozim

Dars muqaddasda aytilganidek,"Buyuk o'qituvchi ruhlantiradi" ilm olishga ilhomlantiradi.

2.O'qishda qiynaladigan o'quvchi :

a)og'zaki nutqda ravon gapirishni

b) rasmga qarab tutilmay so'zlashni

v)tovushni tovushga qo'shish mulohazasini ongli tushunishi

d)bo'g'inni nimaligini ongli tushunishi

g)berilgan matnni xatosiz ko'chira olishi kerak Mana shu yuqoridagi faoliyatlar amalga oshirilsa tartibi buzilmasa o'quvchi ongli va ravon o'qiydi

3.Yozuvda qiynaladigan oquvchi:

a)ruchkani to'g'ri tutishni bilishi

b)harfni qayerdan boshlab qayerda tugashini ongli tushunishi

d)harfni yozilishini monitorada(va boshqalarda) kuzatishi

v)namunali yozuvni doimiy kuzatishi

e)harflar eni bo'yini ongli idrok qilishi

f)nutqida kamchiliklarni tuzatishi

g)eshitishni ongli bo'lishi

hisobga olinsa o'quvchi husnixat va savodxonlikka erishadi

4.Hisobda qiynalishida e'tibo berish lozim:

a)hisoblashni barmoqlarda avtomatlashtirish

b)10 ichida +va – jadvalini yod olish ongli ravishda

v)sonlarning sonlar o'qida joylashishini bilishi

d)+va –bog'liqligi

e)mulohazalar ketma ketligini tushunishi,keyinchalik matematikada qiynalmasligiga asos bo'ladi.Yuqoridagilarni har bir o'qituvchi o'z uslubidan kelib chiqib ota –ona bilan hamkorlikda bartaraf qilishga harakat qilsa o'quvchilarda bo'shliqlar bo'lmaydi

O'quvchilar bilimidagi bo'shliqlarni to'ldirish

Bo'yicha hayotiy namunalarni ko'rib o'tamiz

1.O'quvchini qalban tushunish , sevish lozim

Bu olamda mehr berib ishlangan moddiy jismlar ham tirikdek jilolanib ko'zingizni quvontiradi. Agar o'qituvchi kerakli bilimga ega bo'lsa, o'quvchining jismi ruhi sog'lom bo'lib ota ona bilan dostona hamkorlik o'rnatilib mehr bilan bilim berilsa a'lo natijaga ega bolamiz. O'qituvchi har qanday vaziyatda ham o'qituvchiligicha qolishi ilm va mehr bulog' bo'lib o'quvchini sevishi shart chunki o'qituvchi bola qalbining muhandisidir Muhandis qalbni chiroyga toldirsa bo'shliq qolmaydi, ammo buning uchun o'qituvchiga katta va buyuk kuch, ma'naviyatga limmo-lim qalb kerak bo'ladi mavzuni ham mehr bilan tushuntirilsa natijamiz barqaror bo'ladi.Har qanday holatda o'qituvchi vaziyatni boshqarib mehr bulogi bo'lishi shart

2.O'qishda qiynaladigan o'quvchi :

a)og'zaki nutqda ravon gapirishni ya'ni o'zaro gaplashganda ravon nutqqa ega bo'lishiga e'tibor qaratish kerak. Tovushlarni to'g'ri talaffuz qila olishi lozim Buning uchun chiroyli nutqni takror-takror tinglashlari yordam beradi: ertaklar,o'qituvchi nutqi bunga asos bo'ladi

b) Rasmga qarab tutilmay so'zlashni mashq qilish.Rasmlardan foydalanib nutqni o'stirish qiziq rasmlar multfilmlar tasvirlangan rasmlar ulardan xulosalar chiqarish mustaqil fikrlashni ham oshiradi

v)Tovushni tovushga qo'shish mulohazasini ongli tushunishi buning uchun birinchi harf emas tovush nimaligini ahglatish`Unli tovushlar ``Tovush lardan bo'gin hosil qilish`,`Bo'ginlardan tovushlarni ajrata olish`kabi o'yinlar o'tkazilib tovushlarni ongli qo'sha olishga erishish shart

d)bo'ginni nimaligini ongli tushunishi

Bo'gin-

Bu so'zlarni bo'ginlarga bo'lish asosida tushuntiriladi.Masalan:ol-ma a-nor non ki-tob kabi g)Berilgan matnni xatosiz ko'chira olishi kerak

Berilgan matnni ko'chirish uchun 1-sinfda kitobni sinfdagi oxirgi partaga qo'yib, doskagacha undagi matnni eslab doskaga yozish topshiriladi, keyingi sinflarda matnni xatosiz tez ko'chirish mashq qilinadi.

3.Yozuvda qiynaladigan o'quvchiga individual yondashib monitorda harflarni harakatli yozilishini kuzatib yozish mashqlari yaxshi samara beradi

Har bir darsda mavzu amaliy tushuntirilsa:

Ot so'z turkumi narsa va shaxslarning nomini bildirgan so'zlar turkumi mavzusida

-qani bolajonlar yoningizda shaxsni ushlab nomini ayting va so'roq bering bolalar

-parta ustidagi narsalarni ushlab nomini ayting va so'roq bering

Yuqoridagi mashqlar yordamida bolalar shaxs, narsa, nom so'zlarini ohangli tushunib oladilar.

Hisoblash darslarida ham o'quvch iloji boricha amaliy ishlasi shart.

O'yinlar yordamida tez mulohaza qilishni o'rganishi lozim

O'qituvchi xatoni qizil ruchkada ko'rsatsa o'quvchi uni yashil ruchka bilan yechib ko'rsatishi natijani yanada yaxshilaydi

Tekshirilgan daftarni o'quvchi ko'rib, idrok qilib yashil ruchkada qayta yechishi bo'shliqlarni o'z vaqtida to'ldirilishini ta'minlaydi

O'quvchini bilim olishga qiziqtirish va ruhlantirishda o'qituvchi, ota-ona hamkorligi, ta'lim va tarbiya chambarchas bog'liq bo'lishi juda muhim Eng asosiysi mustaqil erkin fikr yutishga erishishimiz buning uchun oila maktablarini tashkil qilishimiz kerak.

BOSHLANG'ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA 100 ICHIDAGI SONLARNI QO'SHISH VA AYRISHDA INTELLEKTUAL O'YINLARNI UYUSHTIRIB O'TKAZISHNING METODIKASI

DOI: 10.53885/edinres.2021.45.64.060

Rahmatov Hamro, BuxDU o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolaning mohiyati boshlang'ich sinflarda arifmetik masalalar ishlashning samarali usullarining ahamiyati, ba'zi ilmiy uslubiy mulohazalar

Tayanch so'z va iboralar: Masala, masalalarning turlari, arifmetik masalalar, arifmetik masalalar yechish usullari,amamlarning ma'nosi

Ключевые слова: задача, арифметическая задача, арифметика, пример, задание.

Keywords: matter, arithmetical task, arithmetical action, example, task

Annotatsiya: Bu maqolada boshlang'ich o'quvchilarigao'rtta arifmetik masalalarni yechishga o'rgatishning usullari yoritilgan

Аннотация: Работа над средно арифметическими задачами в начальных классах составление и решение творческих задач учащимся является объектом данной статьи

Annotation: The work with ariphmetic tasks in initial classes, drawing up and decision of creative tasks by the pupils is object of given clause.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarga matematik materiallarni taklif qilishda yoki qandaydir bir ko'nikmani shakllantirishda o'yin vaziyatini tuzib yoki o'yin formasidagi mashqlarni berish yaxshi natija beradi. Lekin bunda bolalarning yosh o'zgachaliklarini hisobga olish katta ahamiyatga ega. O'quv faoliyati kichik yoshdagi o'quvchilar hayotida asosiy hisoblanadi, lekin yagona emas. O'yin faoliyati ham kichik yoshdagi o'quvchilar hayotida asosiy rol o'ynaydi. O'yin faoliyatining o'zgachaligi shundaki, unda o'quv faoliyati tez o'zlashtiriladi. O'yin orqali o'quvchilarda xulq-atvori o'zgaradi, fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, o'quvchilar o'zlarini baholay oladilar, sinfda va kollektivda do'stona munosabatlari mustahkamlanadi, tassavurlari rivojlanadi. [3, c.25].

Matematika predmetidan uyushtiriluvchi intellektual o'yinlar, o'quvchilarning intellektual rivojlanishini kengaytiradi. Intellektual o'yinlarda beriluvchi mashqlar ko'p qirralidir. Birinchidan, ular yordamida o'quvchilarning intellektual rivojlanishi stimullashtiriladi, ikkinchidan, intellektual rivojlanishlari shakllanadi, ya'ni o'quvchilarda diqqat, xotira, fikrlash qobiliyatlari kuzatuvchanligi, nutqi va boshqalar rivojlanadi. Shuning bilan birga o'quvchilar har bir topshiriqni bajarayotib bir qancha aqliy operatsiyalarni (masalan: qiyoslash, gruppalash, umumlashtirish, o'zaro muomala) bajaradilar. Intellektual o'yinda beriluvchi har bir topshiriqlar o'quvchilarning intellektual sifatlarini rivojlanishiga yo'naltirilgan bo'ladi. Intellektual mashqlarni bajarishda o'quvchilarni matematikaga bo'lgan qiziqishlari ortadi, topshiriqni bajarishda o'quvchilar bora-bora ijobiy natijalarga erishadilar, o'quvchilar darsga faol qatnashadilar, to'g'ri, mantiqiy, isbotiy nutqlari shakllanadi. [1, c.15].

Intellektual o'yinlar tajribani uzatishdan iborat bo'lib, u amaliy jihatdan turli xil vaziyatlardagi xulq-atvor qoidalari orqali o'quvchilarda axloqiy va ish faoliyatlarini amalga oshirish vositalarini o'zlashtirilishini ta'minlaydi. Intellektual o'yin metodlarining asosiy maqsadi - tinglovchilarni faqat tinglashi bilan emas, balki bilimlarini o'zlashtirishda bevosita ishtirokini ta'minlash orqali ta'lim jarayonini samaradorligini oshirishga qaratilgan bo'ladi. Intellektual o'yin har xil muammolarni hal etishdagi faoliyatlarni tuzish uchun eng qulay asos bo'lib hisoblanadi.

Intellektual o'yin qoidasi o'yin komponentlariga muvofiq, uning mazmunini ifodalovchi qonundir. Intellektual o'yin qoidasi madaniy, hayotdan olingan yoki maxsus o'ylab topilgan bo'lishi ham mumkin. Intellektual o'yinda maqsad va o'zaro hamkorlikni ta'minlash zarurdir. Shu bois o'yindan maqsad ishtirokchilarning qiziqishiga qarab farqlanadi. Intellektual o'yinda olib boruvchi, mulohazalashni, ishtirokchilarni o'zaro tushunib aloqaga kirishini ta'minlovchi asosiy figura bo'lib hisoblanadi.

Muammoli yo'naltirilgan intellektual o'yinda muammo yechimini topish masalasi qo'yiladi. Topilgan yechim o'yinchilarni o'yin faoliyati davomida topiladi, qayta ishlanadi va yechim qabul qilinadi.

Ishtirokchilar faoliyati o'yin kompleksidan stimullashtiriladi. Ishtirokchilar o'yin davomida vaziyatni tahlil qilishadi. Buning uchun ularga hech kim yordam bermaydi. O'zlarini boshqarish va uyushtirishlari orqali natijalarga erishadilar. O'yinchilar boshqa ishtirokchilar yordamida o'yin reaksiyasini olishadi, murakkab vaziyatlar bilan bog'liq o'yin maqsadlariga shaxsiy harakatlari orqali erishadilar va xulosalarni o'zlari qabul qilishadi. [4, c.40].

2-sinfda matematikadan o'tkaziluvchi intellektual o'yinlar har bir chorakda kamida ikki marta o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir. 2-sinflarda o'tkaziluvchi intellektual o'yinlarning quyidagi turlarini taklif etamiz:

I chorakda - Zakovat, Intellektual ring II chorakda – Sirli sandiq, 7x7

III chorakda – Qilni qirk yorib, O'yla, izla top IV chorakda – Kim epchil-u, kim chaqqon, Labirint Shulardan ayrimlariga batafsil to'xtalib o'tsak.

Masalan: 7x7 o'yinining metodikasi.

7x7 intellektual o'yini 2-sinflarda o'tiluvchi 100 ichidagi sonlarni qo'shish va ayirish bo'limi bo'yicha o'tkaziladi.

7x7 intellektual o'yini bir sinfning o'zida yoki 2-sinflar orasida ham o'tkazilishi mumkin. 7x7 intellektual o'yinida 2 komanda (komandalar tarkibida 7 kishidan iborat bo'lishi kerak) 7 shart bo'yicha bellashadilar. Har bir shartda komandalarning bittadan ishtirokchilari bellashadilar. Shartlar o'quvchilarning programmaga muvofiq olgan bilimlari va o'quvchilarning qiziqishlari asosida tuzilgan bo'ladi. Har bir shart komandalar tomonidan bajarilgandan keyin natija aytib o'tiladi, oxirgi 7 shart tugagandan keyin qaysi komanda g'olib bo'lganligi hakamlar hay'ati tomonidan e'lon qilinadi.

7x7 o'yinini boshlovchi olib boradi, hakamlar hay'ati saylanadi.

O'yinning borishi.

I shart.

1komanda	2 komanda
1 metr - ? sm	100km - ? sentner
1 sum - ? tiyin	100 sotik - ? gektar
1 asr - ? yil	100 yil - ? asr
1 gektar - ? sotix	100 tiyin - ? sum
1 sentner - ? km	100sm - ?metr

II shart Yig'indini yig'indiga qo'sh.

Buning uchun 9 toq son (1,3,5,7,9,11,13,15,17) lari alohida qog'ozlarga yozilib, to'ntarib qo'yiladi. So'ng chek tashlanib komandalarning 2- ishtirokchilari son ochadi. Ochilgan son necha bo'lsa, yana xuddi shu sonni uning ustiga qo'shishi, keyin yig'indi necha chiqsa, uning ustiga tag'in xuddi o'sha sonni qo'shishi talab etiladi. [1, c.30].

Bilmagan komanda ishtirokchisi yengilgan hisoblanadi.

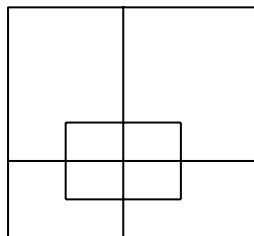
III shart Komandalarning 3-ishtirokchilariga savollar beriladi.

1. Qirqta ikki o'ttizta uchdan nechta kam?
2. 40ni ikki yarim marta orttirib so'ng 60 ni ayirsa necha qoladi?
3. Qirq quloqli arkonning teng uch joyidan kesilsa, har bo'lagining uzunligi qancha bo'ladi?
4. Qirq kun necha oy? Necha hafta?

IV shart X ni o'rnidagi noma'lum sonni toping. $X + 25 = 60$ $X + 35 = 50$
 $X - 25 = 60$ $X - 35 = 50$

V shart

O'quvchilarga figura beriladi. Berilgan figuradan nechta kvadrat hosil qilish mumkin. Kvadratlarni alohida-alohida qilib chegaralab berishlari kerak.

VI shart. Masalani yeching

1. Omborda 5ta bochkada benzin bor, har bir bochkada 6 tonnadan, 2ta bochkadan avtopark uchun benzin olindi. Omborda nechta bochka qoldi?
2. 1kg go'shtni pishirish uchun 1 soat ketadi, 0,5kg go'shtni pishirish uchun qancha vaqt ketadi?

VI shart. Savollarni o'rniga sonlarni topib qo'ying.

$? + ? = 70$	$? + ? = 65$
$? - ? = 45$	$? - ? = 55$
$? + ? = 85$	$? - ? = 35$

O'yinning oxirida hakamlar hay'ati golib komandani e'lon kiladi. Golib komanda sovgalar bilan takdirlanadi.

Xulosa kilib aytganda boshlang'ich sinflarning matematika darslarida intellektual o'yinlarni o'tkazish yaxshi natija beradi. Intellektual o'yin orqali o'quvchilar o'z bilimlarini sinab ko'radilar, mustaqil harakat qilishga o'rganib boradilar, olgan bilimlarini amalda sinab ko'radilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ibrohimov R. «Matematikadan masalalar to'plami». T.,1995.
2. Yunusmetov M, Jurayeva M. Geometriya - 1. 1994.
3. Nazarov R.N, Toshpo'latov B.T, Dusumbetov A.F, "Algebra va sonlar nazariyasi". T.: O'qituvchi. I qism 1993., II qism 1995.
4. Hikmatov A, Turdiyev T. Matematik analiz T.: O'qituvchi. 1990.

VIRTUAL KOMMUNIKATIV DISKURS NUTQIY MULOQOTNING IMKONIYATLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.64.75.061

Xalilova Ruxsora Raupovna,
BuxDU o'qituvchisi,
Bahodirova Ozoda G'ayratovna

Annotatsiya:

Maqolada nutqiy muloqot lisoniy verbal vositalarining axborot berish imkoniyati va lisoniy noverbal vositalarning lingvistik mohiyati – grammatik tizimdagi o‘rni masalasiga e‘tibor qaratilgan. Vertual nutqiy muloqot odamlarning muloqotini yangi darajaga olib chiqdi. Virtuallik, kommunikatorlarning teng huquqliligi; gipertekst uslubi kabi kompyuter nutqining o‘ziga xos xususiyatlari haqida mushohada yuritilgan.

Kalit so‘zlar: nutqiy muloqot, vertual nutqiy muloqot, muloqot jarayoni, kommunikativ maydon, forum, ijtimoiy tarmoq, blog, audio-vizual muloqot, internet.

Аннотация:

В статье акцентируется внимание на возможности информационных вербальных средств речевого общения и лингвистической сущности языковых невербальных средств - их месте в грамматической системе. Виртуальное речевое общение подняло человеческое общение на новый уровень. Виртуальность, равенство коммуникаторов; наблюдение об особенностях компьютерной речи, например о стиле гипертекста.

Annotation:

The article focuses on the possibilities of informational verbal means of speech communication and the linguistic essence of linguistic non-verbal means - their place in the grammatical system. Virtual verbal communication has raised human communication to a new level. Virtuality, equality of communicators; observation about the features of computer speech, for example, about the style of hypertext.

Muloqotni jamiyat a‘zolarining o‘zaro aloqa-aralashuviz va ularning bir-biriga ta‘sirini fikr almashish (axborot berish va axborot olish)siz tasavvur qilish mumkin emas. Muloqotning tarkibiy qismida nutq, fikr almashish, axborot berish mujassamlashgan. Fikr bayon qilish jarayoni, shubhasiz, ko‘p holatlarda lisoniy imkoniyatlarning yozma yoki og‘zaki shaklda moddiy voqelanishi bilan bog‘liq. Lekin lisoniy birliklarning voqelanishi bilan bog‘liq bo‘lmagan muloqot turlari ham oz emas[14]. SHunga ko‘ra, lisoniy vositalarning moddiy shaklda voqelanmagan muloqot turlari nutqsiz muloqot deb baholanadi. Muloqot ko‘p hollarda verbal, ya‘ni so‘z, lisoniy vositalar orqali va noverbal, so‘zsiz – noverbal vositalar (imo-ishora, har xil belgi, nishona, ramz, simvollar) orqali axborot berish bilan bog‘liq bo‘lib, bir-biriga ta‘siriga ko‘ra **verbal** yoki **noverbal muloqot** sifatida tasnif qilinadi[15].

Nutqiy muloqot deganda muloqot jarayonida lisoniy verbal va noverbal vositalarning (birgalikda) hamkorlikda ishlatilishi tushuniladi. Muloqotning yana shunday bir ko‘rinishi borki, uni “vertual nutqiy muloqot” deb atash mumkin. Axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan turli xil global muloqot imkoni paydo bo‘ldi. Internet paydo bo‘lishi bilan vositachilik aloqalari sezilarli darajada oshdi, ma‘lumotlarni uzatishning har xil usullari paydo bo‘ldi. Chunonchi, elektron pochta xabarlarini, forumlar, ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, chatlar va boshqalar[7]. Vertual nutqiy muloqot odamlarning muloqotini yangi darajaga olib chiqadi. Bu esa katta hajmdagi ma‘lumotlarni saqlash va uzatish, on-layn muloqot qilish, audio-vizual muloqot kanallaridan foydalanish imkonini bermoqda. Vertual nutqiy muloqot boshqa muloqot turlaridan farqli o‘laroq keng miqyoslidir.

Vertual nutqiy muloqotning o‘ziga xos xususiyatlari quyidagi: virtuallik - noma‘lum suhbatdosh bilan muloqot qilish qobiliyati; "masofada" turib axborot almashish qobiliyati; kommunikatorlarning teng huquqliligi; gipertekst uslubi; maxsus belgilar (kulgichlar) yordamida hissiyotlarni ifodalash; undov va savol belgilarini takroriy qo‘llash, bir xil harfni takror ishlatish, qo‘pol so‘zlar o‘rniga yulduzcha belgilaridan foydalanish, matnda ko‘pincha qisqartmalar ishlatish.

Vertual suhbat quyidagicha tavsiflanishi mumkin: 1) muloqotning ommaviy xarakteri; 2) aloqa yo‘nalishi: ko‘pdan ko‘pgacha; 3) sinxron aloqa; 4) xabar oluvchiga xabar berishning o‘rtacha tezligi; 5) xabar shakli va mazmuniga qat‘iy talablarning yo‘qligi. Bugungi kunda yangi elektron muloqot muhiti shakllandiki, bunday kommunikatsion xizmat ikki xil usulda amalga oshiriladi: bevosita (PC, chat) va bilvosita muloqot (elektron pochta, forum, telekonferensiya)[1,2,5].

Bevosita kommunikatsion xizmat usulidan biri bu – chat. U muloqotni ta‘minlab beruvchi dasturiy ta‘minot bo‘lib, real vaqt tizimida internet tarmog‘i orqali xabarlarini tezkor almashish vositasidir. Forumga nisbatan chat tizimida muloqot qilish va xabarlar almashish real vaqt tizimida sodir bo‘ladi. CHat so‘zi ingliz tilidan olingan bo‘lib, «do‘stona suhbat, hangoma» - elektron suhbatlar, real vaqtdagi kompyuter muloqoti kabi ma‘nolarni anglatadi. Chat- bu bir vaqtning o‘zida bir necha foydalanuvchining Internet orqali muloqotidir[5]. Bunda foydalanuvchilar Internet orqali so‘zlashadi, ya‘ni matn yozishish

orqali yangiliklar bilan almashadi, biror mavzuni muhokama qiladi yoki o‘zaro gaplashadi. Bunday virtual kommunikativ maydonda barcha foydalanuvchilar o‘zaro yozuv ko‘rinishidagi xabarlarni almashish orqali muloqot qiladi. Virtual kommunikativ maydonda nutqiy diskurs deganda ikki yoki undan ortiq foydalanuvchilarning bir vaqtini o‘zida, bir-birlari bilan internet tarmog‘i orqali muloqot o‘rnatishi, fikr almashishi tushuniladi. Virtual kommunikativ maydonda foydalanuvchilarning joylashuv o‘rni, ya’ni foydalanuvchilar qaerda bo‘lishi ahamiyatli emas. Faqat quyidagi maxsus dasturlardan bir bo‘lishi shart: Skype, Meyl Agent, Google Talk, ICQ kabi. Virtual kommunikativ jarayonda mikrofon va eshitish qurilmasini kompyuterga ulagan holda va dasturlar yordamida foydalanuvchilar so‘zlashib muloqot qilishlari mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, kishilar o‘rtasida og‘zaki va yozma shakllardagi o‘zaro muloqot masalalari faylasuflar, sotsiologlar va tilshunoslar tomonidan qayta-qayta ko‘rib chiqilishi, nutqiy muloqot nazariyasining paydo bo‘lishi va yanada rivojlanishiga olib keladi. Jahon kompyuter tarmog‘i turli etnik va madaniy jamoalar vakillari o‘rtasida muloqot uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochib berar ekan, internet tilshunoslikda til va madaniyat muammosini yoritib berish yuzasidan ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish zarurati mavjudligini taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Жичкина, А.Е. Социально-психологические аспекты общения в Интернете <http://floqiston.ru/projects/articles/strategy.shtml/>.
2. Карцевский С. Об *асимметричном* дуализме лингвистического знака // Звегинцев В.А. История языкознания в очерках и извлечениях. Ч.II. –Москва: Просвещение, 1965. –85 с.
3. Кремлева, С. «ЧАТ» как разновидность виртуального общения // <http://sociology.extrim.ru/dip/start.htm>

Мақолада она тили фанини интегротив ёндашув асосида ўқитиш, модулли таълим технологияларини қўллаш мавзиси ёритилган.

Таянч тушунчалар: лингвистик компетенция, интегротив ёндашув, интерфаол таълим, хусусий компетенция, электрон таълим ресурслари

Опорные понятия: лингвистик компетенци, интегротивный подход, интерактивное обучение, особая компетентност, ресурсы электронного обучения.

Basic concepts: linguistic competence, integrative approach, special competence, e-learning resource.

Мамлакатимизда она тили таълимни ривожлантириш, таълим муассасалари моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, бошланғич синфларда юқори малакали мутахассислар билан таъминлаш борасида амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар бошланғич таълимни ўқитиш жараёнига халқаро тажрибаларни самарали татбиқ этиш, ўқувчиларнинг табиий-интеллектуал қобилиятини ривожлантиришда интегротив таълим технологияларидан фойдаланиш даражасини оширди. Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида «ўқитиш методикасини такомиллаштириш, таълим-тарбия жараёнига индивидуаллаштириш тамойилларини босқичма-босқич татбиқ этиш, халқ таълими соҳасига замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва инновацион лойиҳаларни жорий этиш» вазифалари белгиланган. Бу борада ўқувчиларда таянч ва фанга доир лингвистик компетенцияларни шакллантиришнинг педагогик ва методик таркибий асосларини аниқлаштириш, интегротив ёндашувга асосланган она тили фанини ўқитишнинг «интерфаол таълим методи»ни таълим амалиётига жорий этиш механизмини такомиллаштириш, хусусий компетенцияларни шакллантиришнинг методик тизимини ишлаб чиқиш таълим сифати ва самарадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Таълим тизимидаги бугунги ижтимоий талаблар ахборотлаштириш жараёнларини ривожлантиришни тақозо этмоқда. Бошланғич таълимни замонавий ривожланиш талабларига мослаштириш асосида она тили фанидан электрон таълим ресурсларини такомиллаштириш, ўқувчиларнинг электрон манбалар билан фаол мулоқотини таъминлаш, мустақил таълимини амалга ошириш ва ўз-ўзини баҳолаш, зарурий маълумотни оператив излаб топиш ва юзага келатган муаммоларни ҳал этишда ундан фойдаланиш компетенцияларини шакллантиришни назарда тутати.

Бошланғич таълими сифати кўрсаткичларидан бири компетентлилик тушунчаси ҳисобланади. Компетентлилик фақатгина билим ва кўникмалар йиғиндиси бўлибгина қолмай, ўқувчиларнинг эгаллаган билимларини мобиллаштириш ва аниқ вазиятларда тажрибада қўллай олиши билан тавсифланади. Компетенциявий ёндашувга асосланган ўқитишнинг асосий моҳияти она тили таълимида ташкил қилинган таълим-тарбия жараёнида ўқувчилар томонидан эгалланган билим, кўникма ва малакаларни ўз шахсий ҳаёти давомида, шунингдек, келгуси касбий ва ижтимоий фаолиятларида қўллай олиш компетенцияларини шакллантиришга йўналтириш саналади. Ўқувчилар келгуси ҳаёти давомида шахсий, ижтимоий, иқтисодий ва касбий муносабатларга киришиши, жамиятда ўз ўрнини эгаллаши, мазкур жараёнда дуч келадиган муаммоларнинг ечимини ҳал этиши, энг муҳими ўз соҳаси, касби бўйича рақобатбардош бўлиши учун зарурий таянч компетенцияларга эга бўлиши лозим.

Бошланғич таълимда ўқувчиларда шакллантириладиган компетенцияларни шартли равишда уч даражага ажратиш мумкин: таянч компетенциялар; умумий (предметли) компетенциялар; хусусий компетенциялар. Ўқувчи шахсининг умумий ривожланишига замин тайёрлайдиган компетенциялар таянч компетенция, фақат она тили ўқув фани орқали таркиб топтириладиган компетенциялар эса лингвистик (хусусий) компетенциялар дейилади.

Маълумки, бошланғич таълим ўқитувчилари зиммасига таълим-тарбия жараёни орқали ўқувчиларда таянч компетенциялар, жумладан, коммуникатив, ахборот билан ишлай олиш, шахс сифатида ўз-ўзини ривожлантириш компетенцияси, ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияси, умуммаданий компетенциялар, математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш компетенцияларини таркиб топтириш вазифаси юклатилган. Замонавий

ёндашувлар ўқитиш жараёнида педагогик ва ахборот технологияларини ўзаро интеграциялаш орқали ўқувчиларда таянч ва фанга оид хусусий компетенцияларни шакллантиришни назарда тутди.

Она тили таълими мазмуни самарадорлиги, ўқитиш шакллари ва методларидан фойдаланиб педагогик ва ахборот технологиялари интеграцияси асосида ўқувчиларда лингвистик компетенцияларни шакллантириш жараёни муҳим аҳамият касб этади.

Интегратив ёндашув босқичлари қуйидагилардан иборат: интероекция –ўқувчи индивидуал имкониятлари асосида ўзлаштираётган билимларини ўз ички дунёсига интегратив мотивлар билан қабул қилиши саналади. Бу жараёнда ўқувчиларнинг тафаккури муҳим ўрин тутди. Тафаккурнинг софистик, эклектик, метафизик-догматик, диалектик усуллари мавжуд бўлиб, инсон тафаккури фаолиятининг турли қирралари сифатида бир-бирига қарама-қарши, айни вақтда, бир-бирини тўлдирди.

Бошлагич синфда она тили фанини ўқитишда интегратив ёндашув орқали таянч ва фанга доир хусусий компетенцияларни шакллантириш лингвистик таълим-тарбия жараёнида вужудга келтирилган муаммоли ўқув вазиятларини ҳал этишда тафаккур операцияларидан фойдаланиш орқали ўқувчиларнинг ақлий фаолияти, ақл-заковатини ривожлантириш, онгли хатти-ҳаракатга йўналтириш, илмий дунёқарашини ривожлантиришга замин тайёрлайди.

Интегратив ёндашув асосида компетенциявий таълимни ташкил этиш жараёни билан анъанавий ўқитиш жараёнини таққослаб, компетенциявий таълимни жорий этиш орқали самарали натижаларга эришиш мумкин.

Адабиётлар:

1. Саидахмедов Н., Очиллов А. Янги педагогик технология моҳияти ва замонавий лойиҳаси. - Тошкент: 1999- 55 б.

2. Тажбенова С.С. Она тили дарсларида ўқувчиларга назарий билимларни амалда қўллашни ўргатиш методикаси. –Нукус, 2018.-13 б.

ВОЗМОЖНОСТИ РЕЧИ В ВИРТУАЛЬНОМ КОММУНИКАТИВНОМ ДИСКУРСЕ

DOI: 10.53885/edinres.2021.91.88.063

Халилова Рухсора Рауповна,

преподаватель кафедры теории начального образования Бухарского государственного университета

Бабаханова Зиба Бабахановна

Студент 4 курса

Аннотация: В статье рассматривается возможность информационных вербальных средств речевого общения, их место в грамматической системе и лингвистическая сущность языковых невербальных средств. В статье высказаны обоснованное мнение об акценте на адрес (массовое или персонализированное направление), на направление общения, на временное направление (синхронное / асинхронное общение), на уровень интерактивности (скорость ответа получателей на сообщение), на регулирование (наличие жестких требований к форме / содержанию сообщения) с учетом параметров организации связи.

Ключевые слова: речевое общение, виртуальное речевое общение, коммуникативный процесс, область общения, форум, социальная сеть, блог, аудиовизуальное общение, Интернет.

Annotatsiya: Maqolada nutqiy muloqotli soniy verbal vositalarining axborot berish imkoniyati va lisoniy noverbal vositalarning lingvistik mohiyati – grammatik tizimdagi o‘rni masalasiga e’tibor qaratilgan. Maqolada muloqotni tashkil etishning parametrlarini hisobga olgan holda manzilga e’tibor (omnaviy yoki shaxsiylashtirilgan yo‘nalish), aloqa yo‘nalishi, vaqtinchalik yo‘nalish (sinxron / asenkronaloqa), interaktivlik darajasi (adresatlarning xabarga munosabati tezligi), tartibga solish (xabar shakli / mazmuni uchun qat’iy talablarning mavjudligi) xususida asosli fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: nutqiy muloqot, vertual nutqiy muloqot, muloqot jarayoni, kommunikativ maydon, forum, ijtimoiy tarmoq, blog, audio-vizual muloqot, internet.

Annotation: This article discusses the existence of virtual communication, along with oral and written forms of verbal communication. Virtual communication is different from normal communication and has several manifestations. Thanks to the communicative-pragmatic approach to learning, virtual

communication in the network allows you to analyze the speech of users. This requires further deepening of scientific research on the problem of speech communication in the virtual field.

Key words: speech communication, virtual speech communication, forum, global and regional network, audiovisual communication, Internet, chat.

Общение невозможно без коммуникации, т.е. обмена информацией и получения информации. По этой причине понятие «вербальное общение» кажется излишним. В понятии общение, как неотъемлемой части речи можно отнести обмен идеями, информацией. Но вербальная коммуникация (от англ. «Дискурс») - одна из самых распространенных терминов в прагматике.

Процесс рассуждения, конечно, во многих случаях связан с материальной реализацией языковых возможностей в письменной или устной форме. Однако существует множество видов общения, не связанных с наличием языковых единиц [14]. Соответственно, нематериализованные формы общения языковых средств являются невербальным общением.

В нашей традиции, даже в правилах шариата, есть этико-эстетический принцип «Молчание - знак согласия», который также следует рассматривать как форму безусловного общения. Взглянем на рассказ писателя Тилаволди Джураева «Шароит»: В машине воцарилась мертвая тишина. Это не было молчанием негодования, гнева или вины. Эта тишина была тишиной розы... (Джураев Т. Сельские жители).

Другой пример: в «Семнадцати мгновениях весны» Солнцевой разговор Штирлица с женой, которая приехала навестить его в берлинском кафе «Элефант», рассматривается как негласное совпадение.

Это общение стало важной встречей как для Штирлица, так и для его жены; которые были рады и счастливы видеть друг друга здоровыми и счастливыми. Мы можем назвать эту форму приветствия как информацию безоговорочную, приемлемую в качестве языкового средства.

Коммуникация часто связана с передачей информации вербальными, лингвистическими, а также невербальными средствами (жестами, различными средствами знаками, символами) [15].

Вербальное общение - это (совместное) использование языковых средств в процессе общения. Например, фраза «Ассаламу алейкум ва рахматуллаху ва баракотуху» (Мира Вам, здоровья и благополучия в жизни Земной и вечной. Пусть сойдут Вам на милость и благодать Всевышнего Аллаха), конечно, имеет духовный и культурный уровень. Форма приветствия соответствующей этой словесной формуле возраста, происхождения, одежды, социального статуса и действия применительно к конкретной аудитории.

Чат, как и обычное речевое общение, состоит из трех компонентов: начало разговора, сохранение разговора и завершение разговора. Пользователь общается на основе языка и прагматических правил чата на любом языке, в частности на узбекском языке, которые выражают его присутствие в виртуальном коммуникативном пространстве.

Когда мы говорим о видеосвязи через Интернет, пользователи видят друг друга на экране компьютера (онлайн), что означает движущиеся изображения пользователей передаются друг другу. Устройство, которое устанавливает это видеосвязь, называется веб-камерой. В процессе видеосвязи через Интернет все участвующие в разговоре пользователи не только слышат друг друга, но и видят друг друга.

Одним словом, вопросы устного и письменного общения между людьми неоднократно рассматривались философами, социологами и лингвистами, что привело к возникновению и дальнейшему развитию теории речевого общения. Поскольку глобальная компьютерная сеть открывает новые возможности для общения между различными этническими и культурными сообществами, существует необходимость в углублении научных исследований языка и культуры в интернет - лингвистике.

Список использованной литературы:

4. Галичкина, Э. Н. Компьютерная конференция в системе января компьютерного общества. Мейвузовский сборник научных трудов - Саратов: Изд-во «Научная книга», 2003. - Выпуск 9. - С. 276-280.

5. Демьянков, В. 3. Интерпретация, понимание и лингвистические аспекты моделирования - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. - 172 с.

6. Йичкина, А.Е. Социально-психологические аспекты общения в Интернете [http:// floqiston.ru/projects/articles/strategy.shtml/](http://floqiston.ru/projects/articles/strategy.shtml/).

7. Демьянков, В. З. Интерпретация, понимание и лингвистические аспекты их моделирования на — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989.- 172 с.

РЕШЕНИЕ СРЕДНЕЕ АРИФМЕТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ.

DOI: 10.53885/edinres.2021.30.97.064

Косимов Файзулло Мухаммедович

*доцент математических наук преподаватель
кафедры методики начального образования БухГУ*

Рузиева Майрам Амриловна

*преподаватель кафедры методики
начального образования БухГУ*

Аннотация. В данной статье раскрывается сущность решение арифметических задач, работа над текстовыми задачами. Объясняется роль дидактических арифметических задач.

Ключевые слова: арифметические задачи, решение, задача, условия, урок, методика.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada arifmetik masalalarni echishning mohiyatini ochib beradi, soʻz muammolari ustida ishlaydi. Didaktik arifmetik masalalarning oʻrni tushuntiriladi.

Kalit soʻzlar: arifmetik masalalar, echim, masala, shartlar, dars, metodika.

ANNOTATION

This article reveals the essence of solving arithmetic problems, working on word problems. The role of didactic arithmetic problems is explained.

Key words: arithmetic problems, solution, problem, conditions, lesson, technique.

В курсе математики понятие «задача» обычно используется тогда, когда речь идет об арифметических задачах. Они формулируются в виде текста, в котором находят отражение количеств, отношении между реальными объектами. Поэтому их называют «текстовыми», «сюжетными», «вычислительными».

При обучении школьников математике решению этих задач уделяется большое внимание. Это обусловлено следующим.

1. В сюжетах находят отражение практические ситуации, имеющие место в жизни ребенка. Это помогает ему осознать реальные количественные отношения между различными объектами (величинами) и тем самым углубить и расширить свои представления о реальной действительности.

2. Решение этих задач позволяет ребенку осознать практическую значимость тех математических понятий, которыми он овладевает в курсе математики.

3. В процессе их решения у ребенка можно формировать умения, необходимые для решения любой математической задачи (выделять данные и искомое, условие и вопрос, устанавливать зависимость между ними, строить умозаключения, проверять полученный результат).

Итак, дидактическая роль арифметических задач велика. Арифметические задачи служат:

1) раскрытию сущности арифметических знаний, их усвоению:

- на простых задачах раскрывается сущность арифметических действий сложения, вычитания, умножения и деления;

- усваиваются таблицы действий сложения и вычитания, умножения и деления, свойства этих действий;

- усваиваются зависимости между величинами: ценой, количеством, стоимостью, путем, временем, скоростью и др.;

- формируются вычислительные навыки,

- обобщаются знания путем многочисленных тренировок в вычислениях, проговаривания, переноса знаний на новые числовые множества;

2) являются средством связи математических знаний с окружающей действительностью, с практической деятельностью учеников;

3) на задачах формируются приемы логического мышления: анализ, синтез, сравнение, обобщение, конкретизация, аналогия.

Процесс решения задач при правильно усвоенной методике работы над задачей формирует приёмы логического мышления, которые активно используются на различных этапах работы над задачей.

Решение задач оказывает влияние и на формирование качеств личности: ума, воли, чувств.

Итак, арифметическая задача – математическое задание, в котором отражена определённая жизненная ситуация имеются связанные с ней данные (2 и более) числа и искомое число, которое требуется найти, но не указано, с помощью какого арифметического действия. (И.Б. Истомина, М.А. Бантова)

Известны элементы арифметической задачи:

Условия – часть задачи, содержащая описание ситуации и данные числа.

Вопрос – часть задачи, в которой говорится о том, что нужно найти (искомое).

Решение – процесс рассуждения, установление взаимосвязи между данными и искомым, в результате которого происходит выбор арифметических действий, устанавливается их последовательность, производятся вычисления, и находится ответ.

Ответ – высказывание, констатирующее, какое искомое число найдено и чему оно равно.

Пример. Первое звено собрало для детского дома на три книги меньше, чем второе. Сколько книг собрало первое звено, если второе собрало девять книг? – Это задача, так как: в ней есть рассказ (ситуация), есть данные (3 книги, 9 книг) и искомое (число книг, собранным первым звеном) числа, нет прямого указания на арифметическое действие.

Решение: Известно, что второе звено собрало 9 книг, а первое – на 3 книги меньше, чем второе. Это значит, что первое звено собрало столько же, сколько второе (9 книг), но без 3-х книг. Чтобы найти, сколько книг собрало первое звено, нужно из 9 книг вычесть 3 книги. $9-3=6$ (книг).

Ответ: первое звено собрало 6 книг.

Следует иметь в виду, что понятие «решение задачи» можно рассматривать с различных точек зрения: решение как результат, т. е. как ответ на вопрос, поставленный в задаче, и решение как процесс нахождения этого результата. С точки зрения методики обучения решению задач на первый план выступает процесс нахождения результата, который, в свою очередь, тоже можно рассматривать с различных точек зрения. Во-первых, как способ нахождения результата и, во-вторых, как последовательность тех действий, которые входят в тот или иной способ.

Задачи, в которых для ответа на вопрос нужно выполнить только одно действие, называют простыми. Если для ответа на вопрос задачи нужно выполнить два и более действий, то такие задачи называют составными. Составную задачу, так же как и простую, можно решить, используя различные способы.

Курс математики ставит своей основной целью научить школьников решать задачи арифметическим способом, который сводится к выбору арифметических действий, моделирующих связи между данными и искомыми величинами. Решение задач оформляется в виде последовательности числовых равенств, к которым даются пояснения, или числовым выражением.

В начальных классах используются различные формы записи решения задач: по действиям, по действиям с пояснением, с вопросами, выражением.

Не следует путать такие понятия, как: решение задачи различными способами (практический, арифметический, графический,); различные формы записи арифметического способа решения задачи (по действиям, выражением, по действиям с пояснением, с вопросами) и решение задачи различными арифметическими способами. В последнем случае речь идет о возможности установления различных связей между данными и искомыми, а следовательно, о

выборе других действий или другой и последовательности для

ответа на вопрос задачи.

Простые задачи делятся на три группы. Задачи, раскрывающие смысл арифметических действий.

Задачи, раскрывающие отношения между числами.

Задачи, нахождение неизвестных компонентов арифметических действий.

В методике работы над любой арифметической задачей можно выделить следующие этапы: 1) работа над содержанием задачи; 2) поиск решения задачи; 3) решение задачи; 4) формулировка ответа; 5) проверка решения задачи; 6) последующая работа над решенной задачей.

Работа над содержанием задачи.

Большое внимание следует уделять работе над содержанием задачи, т. е. над осмыслением ситуации, изложенной в задаче, установлением зависимости между данными, а также между данными и искомым. Последовательность работы над усвоением содержания задачи:

- разбор непонятных слов или выражений, которые встретятся в тексте задачи;
- чтение текста задачи учителем и учащимися;
- запись условия задачи;
- повторение задачи по вопросам;
- воспроизведение одним из учащихся полного текста задачи.

Задачу следует иллюстрировать. Для иллюстрации задач в 1—2-х классах учителя прибегают к предметной иллюстрации, используя с этой целью предметы окружающей действительности, ученические принадлежности, природный материал, игрушки, а затем и изображения этих предметов в виде трафаретов, которые демонстрируются с помощью наборных полотен, магнитов. Если в 1-м классе текст задачи иллюстрируется с помощью предметов или рисунков, то в конце 1-го и во 2-м классе надо учить учащихся заменять элементы предметных множеств, о которых говорится в задаче, их символами, при этом сохраняя равно численность множеств. Например, если в задаче речь идет о деревьях, то рисунок дерева заменяют палочки.

Выполняя рисунок или иллюстрируя задачу предметами, учащиеся глубже проникают в предметно-действенную ситуацию задачи и легче устанавливают зависимость между данными, а также между данными и искомыми.

Использованные литературы:

1.Хамедова Н.А., Ибрагимова З., Тасетов Т. Математика. Школьные учебники. Т .: Турон-Икбол, 2007. 363б.

ONA TILI O‘QITISH METODIKASI MODULINI TAKOMILLASHTIRISHDA LOYIHAVIY TA’LIMNING AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.97.95.065

*BuxDU tayanch doktoranti
Tog‘ayeva Umida Shavqi qizi*

Annotatsiya: *ushbu maqolada ona tili o‘qitish metodikasi modulini takomillashtirish yo‘llari, usul va vositalari bayon qilingan.*

Аннотация: *В этой статье описаны способы, методы и инструменты для улучшения модуля методики обучения родному языку.*

Annotation: *This article describes the ways, methods and tools to improve the module of mother tongue teaching methods.*

Kalit so‘zlar: *metodika, loyiha, analitik-sintetik ishlar, nutq o‘stirish, loyihalashtirish metodikasi.*

Ключевые слова: *методология, дизайн, аналитико-синтетическая работа, развитие речи, методология проектирования.*

Keywords: *methodology, design, analytical-synthetic work, speech development, design methodology.*

Oliy ta’limning asosiy maqsadi zamon talablariga javob bera oladigan malakali, raqobatbardosh, yuksak bilimli, oliy ta’lim mutaxassisi talablariga o‘zi tanlagan yo‘nalishi yuzasidan talabga javob bera oladigan respublikaning ilm-fan, madaniyat, iqtisod, ijtimoiy sohalarini rivojlantirishda o‘z hissasini qo‘shadigan mustaqil fikrlay oladigan, yuksak ma’naviyatga bo‘lgan yuqori salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashdir.

Hozirda ta’lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo‘nalishlardan biri interfol ta’lim va tarbiya usullarini joriy qilish, ta’lim texnologiyalari orqali darsni loyihaviy tashkil etishdan iborat. Loyihaviy ta’lim asosida darslar tashkil etilganda talabalarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o‘z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog‘lom muloqot, munozara, bahs olib boorish ko‘nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi. Bu masalada amerikalik psixolog va pedagog B.Blum bilish va emotsional sohalaridagi pedagogik maqsadlarning taksonomiyasini yaratgan. U Blum taksonomiyasi deb nomlanadi. Taksonomiya – borliqning murakkab tuzilgan sohalarini tasniflash va sistemalashtirish nazariyasi. Blum tafakkurni bilish qobiliyatlarini rivojlanishiga muvofiq oltita darajaga ajratdi. Unga ko‘ra tafakkurning rivojlanishi bilish, tushunish, qo‘llash, tahlil, umumlashtirish, baholash, baholash darajalarida bo‘ladi.

Dunyoni bilish nazariyasi ona tili o'qitish metodikasining metodologik asosi hisoblanadi. Metodikaning amaliy ahamiyati o'quvchilarning til boyligini har tomonlama to'liq bo'lib olishlarini ta'minlashdir. Buning uchun biz quyidagilarni yodda tutushimiz lozim: til kishilar o'rtasidagi aloqaning zaruriy vositasidir; tilsiz jamiyatning yashashi mumkin emas; tilning aloqa vositasi sifatidagi ahamiyati uzluksiz ortib boradi; maktabning vazifasi tilni aloqa-kishilar orasidagi munosabatning rivojlangan nozik quroliga aylantirish hisoblanadi. Til oqilona, mantiqiy bilish vositasidir; til birliklari va formalari yordamida bilish jarayonida umumlashtirish, tushunchani muhokama va xulosa bilan bog'lash amalga oshiriladi; til va nutq tafakkur bilan uzviy bog'lanadi; biz fikrni nutqda shakllantiramiz; tilni egallash va nutqni o'stirish bilan o'quvchining fikrlash qobiliyati ham o'sadi. Amaliyot kishi bilimining manbai va harakatlantiruvchi kuchi, haqiqat mezon va bilim tojidir. Analitek-sintetik ishlar yordamida til ustida kuzatishdan umumiy xulosa chiqarishga, nazariy ta'rif va qoidaga, shular asosida og'zaki va yozma tarzda jonli nutqiy aloqaga, to'g'ri talaffuzga o'tadilar. Ular kuzatish jarayonida bilib olgan, uzlashtirgan qoidalarini amaliyotga tatbiq etadilar. Metodika bilish nazariyasidan tashqari, yangi fanlar, xususan, psixologiya, pedagogika ma'lumotlariga tayanadi. Pedagogik psixologiya bilimlarning o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishini, ko'nikma va malakalarning shakllanish jarayonini tekshiradi. O'quvchilarga ona tilni o'rgatish, ularni tarbiyalash, har tomonlama o'stirish vazifasidan kelib chiqib, bilish nazariyasiga asoslanib, barcha yaqin, o'zaro bog'liq fanlar tavsifalariga asoslanib ona tili o'qitish metodikasi o'z tamoyillarini ishlab chiqadi. Bu tamoyillar umumdidaktik tamoyillardan tashqari tamoyillar bo'lib, o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi o'quv mehnatining yo'nalishlarini belgilab beradi.

Loyihaviy ta'lim – ta'lim modeli bo'lib, unda o'qituvchi tomonidan loyihalash ko'rinishiga ega, muammoni izlash, uni tadqiq etish va hal etish, muayyan, beqiyos, shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega natija (mahsulot)ga erishish, uni ommaviy taqdim etish va jamoatchilik tomonidan baholanishini tashkil etish va rejalashtirishni anglatuvchi, mustaqil o'quv faoliyati tashkil etiladi.

Ta'lim ma'nosidagi loyihalashtirish – o'qituvchi tomonidan o'quvchining muammoni izlash, uni hal etish bo'yicha faoliyatni rejalashtirish va tashkil etishdan to (intellectual yoki moddiy mahsulotni) ommaviy baholash uchun uni hal etish usulini taqdim etishgacha mustaqil harakat qilishini ta'minlovchi maxsus (laboratoriya sharoitlarida) tashkil etilgan maqsadli o'quv faoliyatidir. Loyiha asosida o'qitish o'quvchining mustaqil ishlashi, fikr yuritishi, o'zi o'zlashtirib olishini kafolatlaydi. Bu metod o'quv mahsulini olishda samarali bo'lib, o'quvchining o'quv-biluv faoliyatini tashkil etishda keng tavsiya etiladi. Interfaollikni loyiha asosida tashkil etish hozirgi kunda eng aktual, yuqori samara beruvchi metod sifatida tan olinyapti. Dars jarayonida loyihalar ustida ishlash aniq sotsial ijtimoiy masalalar yechimiga qaratiladi. Loyiha asosida tashkil etilgan darslarda talabalar fikr almashadilar, izlanadilar, hamkorlikda yechimini topadilar. Loyiha asosidagi darslarning boshqa usullardan farqi shundaki, o'quvchilar axborotlarni izlab topib, qayta ishlab, umumlashtiradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2009.
2. Tolipov U, Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – T., 2006.
3. Ishmuhamedov R, Abduqodirov A, Pardaev A. Ta'limda innovasion texnologiyalar - Toshkent. Iste'dod- 2008.

ОИЛАДА БОЛАЛАРНИ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯЛАШДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ УСУЛИ ВА ВОСИТАЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.47.60.066

Н.Б.Исмамова

*Педагогика кафедраси катта
укитувчиси*

Янгиланаётган Ўзбекистон шароитида оила қадриятларининг тикланиши ва қариндошлик муносабатлари, ҳар бир оиланинг иқтисодий, маданий, касб-кор жиҳатдан раванқ топишини англатади. Оила ва оила муаммолари ҳамيشа давлатнинг диққат-эътибори ва ҳимоясида бўлиб келмоқда. Жамият тараққиётини ҳаракатга келтирувчи ҳужжат бўлган Қомусимиз – Конституциямизда оила масаласига ҳам алоҳида урғу берилган. Конституциямизда: “Оила жамиятнинг асосий бўғинидур ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга”, деб ёзилган. Оила – Ватан ичра бир мўъжаз Ватан. Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев

таъкидлаганларидек, “Авлодлар давомийлигини таъминлайдиган маънавий кўрғони бу – оиладир”. Бугунги кунда барчамизнинг асосий вазифамиз, балки инсоний бурчимиз баркамол авлодни тарбиялашдир. Шу боис ҳам мамлакатимизда барча хайрли ишлар аввало оилаларни мустаҳкамлаш ва ёш авлоднинг ёруғ келажагини таъминлаш мақсадида амалга оширилмоқда. Зеро, оила соғлом экан, жамият мустаҳкам, жамият мустаҳкам экан, мамлакат барқарордир. Болалар тарбиясига нафақат оила, таълим-тарбия муассасалари балки маҳалла ҳам маъсулдир. Чунки, фарзанд тарбияси кўп омилларга, аввало, ахлоқий-маънавий муҳитга ҳам боғлиқ. Таълим-тарбия муассасалари билан оила ҳамкорлиги бунда муҳим аҳамиятга эга. Она юртига муҳаббатни шакллантириш, маърифатли ва маънавийли шахс сифатида вояга етишларини таъминлаш, болаларнинг маънавий баркамол ва жисмонан соғлом бўлишлари учун иқтисодий ва ижтимоий муҳитни яратиш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир.[1] Шуниси қувонарлики, ҳозирда оилаларда ота-оналарнинг фарзанд тарбиясига бўлган эътибори кундан-кунга кучаймоқда. Бунга сабаб муҳтарам юртбошимиз томонидан халқ манфаатлари учун барча соҳаларга бўлган эътибор, олиб борилаётган ислохотлар, яратилаётган шарт-шароитлар, берилаётган имкониятлардир. Бундай имкониятлардан тўлақонли фойдаланиб келаётган ота-оналар фарзандлари тарбиясига ўта маъсулият билан қарамоқдалар. Чунки, Фарзанд Оллоҳ томонидан ато этилган улўғ неъмат бўлиши билан бирга, у ота-онага топширилган маъсулият ҳамда омонатдир. Болалар – келажагимиз экан, уларни ҳам жисмонан, ҳам руҳан, ҳам маънан соғлом бўлиб камолга етказиш барчамизнинг асосий вазифамиз бўлиб қолиши керак.

Ҳар бир ота-она фарзанд тарбиясида ўзларининг бурч ва маъсулиятларини чуқур англашлари лозим. Шундай экан, оилада руҳий хотиржамлик, самимий муносабат, ота-она обрўсининг юқори бўлиши, болаларга талаб қўйишда оила катталари ўртасидаги бирликнинг сақланиши, бола шахсини меҳнатга тарбиялашга алоҳида эътибор бериш, болани севиш ва иззатини жойига қўйиш, оилада қатъий режим ва кун тартибини ўрнатиш, боланинг ёш ва шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш, боладаги ўзгаришларни кузатиб бориш, ундаги мустақилликка интилиш ва ташаббускорлик сифатларини қўллаб-қувватлаш ота-оналарнинг педагогик билимларга эга эканлигини кўрсатади.

Оила тарбияси ижтимоий тарбия билан узвий алоқада бўлсагина, кутилган натижаларга эришиш мумкин. Бу борада ота-оналарнинг оилада фарзанд тарбияси ва маънавий -ахлоқий руҳий ва жисмоний камолоти учун зарур бўлган ижобий ота- оналик кўникмаларини ўзлаштириб бориши катта аҳамиятга эга. Ҳар бир ота-она ўз фарзандини дунёдаги энг толеи баланд маърифатли ва саодатли бўлишини истади ва бунга эришиш йўлида ҳаракат қилмоқда. Шундай экан, биз мактабгача таълим тизими ходимлари, ота-оналар маҳалла билан ҳамкорликда болалар тарбиясига ҳеч қачон бефарқ бўлмайлик. Фарзандларимиз таълим-тарбиясига бўлган эътиборни ўзлимиз ва келажакка бўлган эътибор деб билиб, ёш авлодга ғамхўрлик кўрсатиш, соғлом ўсиши, тўғри тарбия ҳамда таълим олишини таъминлаш барчамизнинг бурчимиз эканлигини ҳеч қачон унутмайлик. Фарзандларимизга шундай тарбия берайликки, улар ўз ота-боболарига, ўз тарихи, Ватани, оиласи, она тилига, миллати, дини ва анъаналарига содиқ бўлиб камол топишсин.

Оила-жамиятнинг таянчи. Фарзандларимиз онгида элу юртга, Ватанга муҳаббат туйғулари оилада, яшаб турган маҳаллада шаклланади. Мамлакатнинг эртанги куни, тинч ва обод бўлиши энг олдин мана шу кичик жамиятда ўсиб-унаётган болаларимизга боғлиқ. Қайси оилада, қайси маҳаллада тарбия яхши йўлга қўйилар экан, ўша оила, ўша маҳалла гуллаб-яшнади.

Фарзанд тарбиясини қачондан бошламоқ керак, деган савол кўпчиликни ўйлантиради. Кўпчилик олимлар унга турлича жавоб бериб келганлар. Хусусан, Ибн Сино бола тарбияси билан унинг туғилишидан аввалроқ, она қорнидан бошлабоқ шуғулланиш лозим, деб жавоб берган. Оила, одоб-ахлоқ ва таълим-тарбияга эътибор қон-қонимизга сингиб кетган бурчларимиздандир. “Бир болага етти қўшни ота-она” деган ибратли мақол ҳам айнан халқимизга хос. Мана шу мақолнинг ўзи ҳам фарзанд тарбияси, оилапарварлик биз учун нечоғлик муҳим эканини билдиради. Маҳалла аҳли, айниқса кексалар кўчада нобоп иш қилаётган бола олдидан ҳеч қачон бепарво ўтиб кетмаган, шу заҳотиёқ танбеҳ бериб тўғри йўлга чақирган. Зеро, ҳар томонлама чиройли, одобли, гўзал хулқли бўлиш, нафсни поклашга буюрувчи муқаддас динимиз оилага катта аҳамият беради.[2]

Оилада болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда миллий қадриятлардан фойдаланиш усуллари бир канча ўзига хос шарт шароитлари таказо этади. Бу шарт-шароитлар куйидаги йўналишлардаги масалаларда куриш мумкин:

- Ота-оналарни болалар тарбиясига ижтимоий ва педагогик жihatдан тайёрлаш. Чунки ота-оналар оила тарбиясида уз вазифаларини юзасидан урнак булла олишлар керак булади.
 - Болаларни уз тенгкурлари билан буладиган муносабатларга тайёрлаб бориш. Бу болалар богчаси махала ва мактабда олиб бориладиган тарбия жараёни булиб хисобланади.
 - Болалар олдида уз хурматини йукотмасдан, обрү-эътиборга лойик булишлик.
 - Ўзаро муносабатларда алдов, куполлик иккиюзламачиликка йул куймаслик.
 - Тарбия жараёнида болалар хулк-атвори, рухияти, жинси ва ёшини эътиборга олган холда уларга ёндашиши.
 - Атрофда оила тарбиясида учрайдиган хато-камчиликлар ҳамда тарбияси огир болалар муамосини унутмаслик ва уз оиласида бунга йул куймаслик.
 - Ривожланишида айрим физиологик нуксонлар булган, имконияти чекланган болалар тарбиясига эхтиёткорона ёндашиш.
 - Оилада болаларни меҳнат тарбияси оркали тарбиялаш.
 - Болаларнинг укиш, ишлаш ва дам олишларини тўғри ташкил этиш.
 - Болаларни атрофда учрайдиган салбий ҳолатларда нафрат ҳамда уларга қарши курашиш руҳида тарбиялаб бориш.
- Ушбу ижтимоий асослардан келиб чиккан холда оилада болалар манавий-ахлокий тарбиясини миллий қадриятлар асосида шакиллантиришнинг куйидаги ижтимоий-педагогик усулларини куриб чикиш мумкин булади:
1. Ота-оналарнинг кундалик муомала усуллари:
 - ўзаро таъсир усуллари;
 - ўзаро ҳамкорлик усуллари;
 - биргаликда ишлаш усуллари;
 - болалар шахсини ҳурмат килиш ва куллаб-куваттлаш усуллари уларни тушуниш, ишониш ҳамда англаш усуллари;
 - болаларни ишонтириш усуллари, бу суҳбат, ишонч билдириш, баҳс-мунозара, намуна, йуналтириш, мақтов, хотолардан огоҳлантириш, ўзаро ҳамкорлик усуллари.
 2. Психологик таъсир усуллари:
 - индивидуал ёндашиш усуллари. Болалар билан ўзаро ишонч ва маслаҳат оҳангида суҳбатлар утказиш;
 - болалар билан турли хил халқ уйинлари утказиш;
 - болалар билан турли хил психологик машқлар утказиш;
 - болалар билан мулоқотда юзага келадиган психологик муаммоларни ҳамкорликда тахлил килиш усуллари;
 - миллий-бадий асарлардаги халқ қаҳрамонлари образларини жонли етказиш ва уларнинг ижобий фазилатларини ёритиб бериш усуллари;
 - болаларда ўз миллий менталитетимиздан келиб чиқадиган рухий-иродавий тарбияни шакллантириш усуллари;
 - болалар билан “Ўзбек халқ эртаклари дунёсига саёҳат”, “Фантазия хонасига кириш”, “Сирлар оламига шўнғиш”, “Вақт машидасида ўтмишга саёҳат” каби машғулотлар ҳамда ўйинлар ўтказиш усуллари;
 3. Нутқ орқали (вербал) таъсир усуллари: - изоҳ ва тушунтириш;
 - ҳикоя ва эртак;
 - маъруза ва баҳс;
 - савол-жавоб усуллари.
 4. Миллий қадриятларни намойиш этиш усуллари:
 - фотолавҳалар намойиши;
 - иллюстрациялар намойиши;
 - миллий қадриятларнинг ўзгариш, ривожланиши кузатиш усуллари.
 5. Амалий усуллар:
 - болалар билан ҳамкорликда меҳнат, осори –атикалар, обидалар, эски қўлёзма ёки китобларни асраб-авайлаш;
 - болаларни турли сайлгоҳ ва зиёратгоҳларга олиб бориш;
 - халқ миллий байрамларида ва йирик умумхалқ тадбирларида иштирок этиш.
 6. Миллий адабиёт, тарих, санъат ва маданиятга оид асарларни ўрганиш усуллари:

- болаларга миллий адабиёт, тарих, санъат ва маданиятга оид китоблардан олиб бериш;
- миллий адабиёт, тарих, санъат ва маданиятга оид асарлардан кўчирмалар, нусхалар олиб, уларни болаларга етказиш;

- болаларда миллий рассомчилик, ҳайкалтарошлик ва халқ амалий хунармандчилиги намуналарига нисбатан қизиқиш уйғотиш ҳамда нодир асарлар билан уларни таништириш;

- болалар билан бирга дарс тайёрлаш, турли қизиқарли машғулотлар ўтказиш.

7. Миллий кадриятларимиз асосларини ёритувчи видеокурслар, фильмлар ҳамда лавҳаларни болаларга кўрсатиш;

8. Болалар онгига миллий кадриятларни сингдиришда мақсадга йўналтириш усуллари:

- билимларни эгаллашга йўналтириш;

- кўникма-қобилиятларни шакллантириш;

- кадриятларга ижодий ёндошишга ўргатиш;

- ўз қизиқишларини амалга оширишга йўналтириш;

- болаларга ўзлари олган билим, кўникма ва қобилиятларини синовдан ўтказишга ўргатиш;

- олинган барча билим ва кўникмаларни миллий кадриятларимизни ўрганиш ва асраб-авайлашга йўналтириш. [3]

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, мустаҳкам маънавий иммунитетли, ўзининг фикрларини равон айта оладиган, юқори марраларга эришувчан авлодни тарбиялаш учун ота-она, оила муҳити жуда катта аҳамият касб этади. Ҳеч кимга сир эмас, инсоннинг қалби ва онгини эгаллаш, айниқса, ёшларнинг маънавий дунёсини заҳарлашга қаратилган турли хавф-хатарлар ҳам кучайиб бораётган бугунги кунда ўзининг кимлигини, қандай бебаҳо мерос ворислари эканини теран англаб, она юртга муҳаббат ва садоқат ҳисси билан яшайдиган, имон-эътиқоди мустаҳкам ёш авлодгина муқаддас заминимизни ёт ва бегона таъсирлардан, бало-қазолардан сақлашга, Ватанимизни ҳар томонлама равнақ топтиришга қодир бўлади. Фарзандларимизга шундай тарбия берайлики, улар ўз ота-боболарига, ўз тарихи, Ватани, она тилига, миллати, динига ва анъналарига содиқ бўлиб камол топишсин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: — Ўзбекистон. НМИУ, 2017. 14–Б.
2. Жамиятда фаол, оилада бахтиёр. Халқ сўзи газетаси, 27.01.2018 й. №18
3. Йўлдошев Ж.Ф. Таълим янгиланиш йўлида. –Т.: Ўқитувчи, 2000.–224 б.
4. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: В 2кн. –М.: Гуман.изд.центр ВЛАДОС, 1999. –КН. 1: Общие основы. Процесс обучения. -576 с.: ил. – С 361.

1-4-SINF MATEMATIKA DARSLARIDA O‘QUVCHILARNI MANTIQUIY MASALALAR YECHISHNI O‘RGATISH USULLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.11.21.067

Saidova Gavhar Ergashovna

BuxDU o‘qituvchisi

Sanoqulova Sohiba Furqatovna

BuxDU talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf matematika darslarida o‘quvchilarni mantiqiy masalalar yechishda bilim, ko‘nikma va malakalarini oshirishi haqida yozilgan.

Аннотация: В этой статье обсуждается, как улучшить знания, навыки и компетенции учащихся при решении логических задач на уроках элементарной математики.

Annotation: This article is about how to improve students' knowledge, skills and abilities in solving logical problems in elementary school math classes.

Kalit so‘zlar: matematika, masala, amaliy, qobiliyat, fikrlash, ko‘nikma.

Bola maktabdagi mashg‘ulotlarning birinchi kunidayoq masala bilan uchrashadi. O‘quvchilarning qanday hayotiy tajriba va bilimga ega ekanini aniqlash maqsadida o‘qituvchi o‘quvchiga eng sodda masala orqali murojaat qiladi. Masalan: “Sening to‘rtta qalaming bor edi, sen yana bitta qalam olding. Sendagi qalamlar nechta bo‘ldi?”

Matematik masalalar o‘quvchilarga matematik tushunchalarni to‘g‘ri shakllantirishga, uni o‘rab turgan muhitni chuqurroq anglashga, shu bilan birga masalalar echishga bola tafakkurining rivojlanishiga yordam beradi.

Eng asosiylaridan yana biri masalalar yechish orqali o'quvchi to'rtala arifmetik amal va ularning xossalari puxta o'rganadi. Matematika tili rivojlanadi. qisqasi ,masalaga bu nazariya bilan amaliyotni bog'lovchi muhim zvenodir.

Arifmetik amallarning mazmunini amallar orasidagi bog'lanishlarni amal komponentlari bilan orasidagi ochib berishda, har xil miqdorlar orasidagi bog'lanishlar bilan tanishishda mos sodda masalalardan foydalaniladi. Sodda masalalar murakkab masalalarni yechish uchun zarur bo'ladigan bilimlar malakalarini va ko'nikmalarini tarkib toptirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Masalalar bolalarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning foydali vositasi bo'lib odatda o'z ichiga ayrim bilimlarni oladi. Bu bilimlarni qidirish masala yechuvchidan analiz va sintezga murojaat qilish faktlarni taqqoslash, umumlashtirish va hokazolarni talab qiladi. Bilishning bu usullarni o'rgatish matematika o'qitishning muhim maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Masalalarni yechishda predmetga bo'lgan qiziqish rivojlanadi, umuman mustaqillik, erkinlik, talabchanlik, mehnatsevarlik, maqsadga intilishlik rivojlanadi. Bolalar masala tuzilishi bilan ikkinchi yoki uchinchi mashg'ulotda tanishadilar. Ular masalada shart va savol borligini bilib olishadi, masala shartida kamida ikkita son bo'lishligi alohida ta'kidlanadi. Masala ustida ishlash uning mazmunini o'zlashtirishdan boshlanadi. Masala mazmunini yaxshi tushunish uchun o'quvchilarni har biriga uning matnini eshittiribgina qolmay, balki uni mustaqil o'qib chiqishlari ham kerak.

Agar masala sharti bosh qotiradigan bo'lsa o'quvchilarga masala mazmunini mustaqil o'ylab ko'rsahlari uchun bir-uch minut vaqt berish maqsadiga muvofiqdir. Boshlang'ich sinflar matematika darslarida arifmetik amallar xossalari va usullarini o'rganishda o'ziga xos bo'lgan qonunyalarni ko'paytirish amaliga teskari amal sifatida muvofiqlikda o'rganilishini talab etsa, ikkinchi tomondan maxsus hollarni tahlil etishda amallardagi xos xususiyatlar bilan taqqoslash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'quvchilarni iklashlarini o'stirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinf matematika darslarida masalalar yechishda o'quvchilarda hisoblash malakalarini o'stirish orqali matnli masalalar yechishdagi qo'llaniladigan pedagogic texnologiyalardan foydalanish maqsadida masalalar to'plamlari, multimedia va grafik vositalarni tayyorlash yo'lga qo'yilsa boshlang'ich matematik ta'lim samaradorligini oshirishda ijobiy natijalar beradi deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI :

1. Jumayev M.E. « Matematika o'qitish metodikasidan praktikum ». – T . 2003-yil.
2. Boshlang'ich ta'limni o'qitish metodikasi bo'yicha o'quv-uslubiy majmua. II-qism. - T-2018-yil.
3. M.Axmedov va b.q. 1-sinf "Matematika" darsligi T-2020- yil
4. Bikbayeva N., Yangabayeva E., Girfanova K.To'rtinchi sinf matematika darsligi.Toshkent. " Oqituvchi ". 2017 yil.
5. Jumayev M.E. Bolalarda boshlang'ich matematika tushunchalarni rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. (KHK uchun) Toshkent."Ilm-Ziyo " 2013 yil.
6. Jumayev M.E. Boshlang'ich matematika nazariyasi va metodikasi. (KHK uchun) Toshkent. "Turon-Iqbol". 2012 yil.

**TO`RTINCHI SHO`BA. XXI ASRDA BOSHLANG`ICH TA`LIM VA RAQAMLI
TEKNOLOGIYA
СЕКЦИЯ № 4. НАЧАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В XXI
ВЕКЕ
SECTION № 4. ELEMENTARY EDUCATION AND DIGITAL TECHNOLOGY IN THE
21ST CENTURY**

**O`ZBEKISTON OTMLARI KREDIT MODUL TIZIMIGA O`TISHINING AFZAL
JIHATLARI**

DOI: 10.53885/edinres.2021.72.19.068

Feruza Boboxonova BuxDU o`qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimiz OTMLarida chet el tan olgan kredit modul tizimini tashkil etish va uning afzal jihatlari haqida so`z yuritiladi.

Аннотация. В данной статье рассматривается создание признанной за рубежом кредит модульной системы в университетах нашей страны её преимущества.

Annotation. This article discusses the establishment of foreign-recognized credit modul system in the universities of our country and its advantages.

Har bir sohaning rivoji uchun talay o`zgarish qilinayotgan bir paytda oliy ta`lim tizimida olib kirilayotgan yevropa kredit modul tizimi ko`pchilik uchun hali qisman tushunarsiz, nomidan hozircha biroz begonaroq. Yangiliklarning har qaysisi ham boshida murakkabdek tuyuladi, ushbu kredit modul tizimi agarda bizda ham aynan to`g`ri yo`lga qo`yilsa, ta`lim sifatiga hamda talabalarning erkin tanlov qilishiga erishish mumkin.

Bilim va ilmning shakllanishi bevosita ta`lim tizimiga borib taqaladi. O`qituvchi saviyasi, talaba ehtiyoji, o`quv adabiyotlar mazmuni, hamda mustaqil ta`limni shakllantirishga qaratilgan infratuzilma ta`minlab beradi. Demak ilg`or kadrlarni tayyorlash, ularni mehnat bozori talablariga muvofiq raqobatbardoshligiga oshirish o`quv dargohlarida ta`lim berishga bog`liqdir.

Bizga ma`lumki hayotda ko`p narsalar o`lchov birliklarida o`lchanadi, vaqt soniyalar orqali, og`irlik kg, uzunlik metrda, suyuqlik litrda, xususan oliy ta`limning o`lchovi nima? Kredit modul tizimi bu ta`limni tashkil etish jarayoni bo`lib, o`qitishning modul texnologiyalari jamlanmasi va kredit o`lchovi asosida baholash modeli hisoblanadi. Kredit model tamoyilida ikkita asosiy masalaga ahamiyat beriladi:

1. Talabalarning mustaqil ishlashini ta`minlash
2. Talabalar bilimini reyting asosida baholash

Kredit modul tizimi asosiy vazifalari:

- O`quv jarayonlarini modul asosida tashkil etish;
- Bitta fan, (kredit)ning qiymatini aniqlash;
- Talabaning bilimini reyting asosida baholash;
- Talabalarga o`zlarining o`quv rejalarini individual tarzda tuzishlariga imkon yaratish;
- Ta`lim jarayonida mustaqil ta`lim olishning ulushini oshirish;
- Ta`lim dasturlarining qulayligi va mehnat bozorida mutaxassisga qo`yilgan talabdan kelib chiqib o`zgartirish mumkinligi.

Modul – bu bir nechta fan va kurslar o`rganiladigan o`quv rejasining bir qismidir. U talabalarda ma`lum bir bilim va ko`nikma hosil qilish, tahliliy-mantiqy mushohada yuritish salohiyatiga ega bo`lishiga qaratilgan bir nechta fanlar majmui hisoblanadi.

Bunda o`qituvchi o`quv jarayonini tashkil qiladi, jonli, video va audio ma`ruzalar o`qiydi, talabaning faoliyatini muvofiqlashtiradi va nazorat qiladi. Talaba esa mavzuni mustaqil o`rganadi va berilgan topshiriqni bajaradi.

Modulga asoslangan o`quv dasturlari maxsus sxemada ishlab chiqiladi va quyidagilarni o`z ichiga oladi:

1. O`quv maqsadi va vazifalari to`liq ochib berilishi
2. Talabani fan(kursni) boshlashi va tugatishidan keyin orttirishi lozim bo`lgan malakasiga qo`yiladigan talablar
3. Modul tarkibiga kirgan har bir fanning qisqacha mazmuni (syllabus) ya`ni ma`ruzalar mavzulari, seminar va amaliy mashg`ulotlar rejasi, mustaqil ta`limni baholash uchun mo`ljallangan topshiriqlar
4. O`qitishning qisqacha bayoni: ta`lim berish usul hamda vositalari

5. Bilimlarni baholashning usul va shakllaridan iborat

Kredit – talabaning alohida olingan ta’lim yo’nalishi yoki dasturi(kurs) bo’yicha fanlarni o’qib o’rganishi va o’zlashtirishi uchun sarflangan o’quv yuklamasining o’lchov birligidir.

Kredit – talabaning me’yoriy hujjat bilan belgilangan, odatda bir hafta davomida auditoriyada va mustaqil ravishda ta’lim olishi uchun ajratilgan minimal vaqt o’lchovidir.

Talabaga kredit ma’lum bir fandan belgilangan topshiriqlarni bajarib, yakuniy imtihondan muvaffaqiyatli o’tgandan so’nggina beriladi.

Tarixga nazar tashlaydigan bo’lsak, 1869 yilda Garvard universiteti prezidenti, Amerika ta’limining taniqli arbobi Charlz Eliot “kredit soat” tushunchasini iste’molga kiritdi. Shunday qilib 1870-1880 yillarda kredit soatlar bilan o’lchanadigan tizim joriy qilinadi. Kredit tizimi bilan o’qish va o’quv dasturlarini o’quv dasturlarini o’zlashtirish talabalarga o’quv jarayonini mustaqil ravishda rejalashtirish, uning sifatini nazorat qilish, ta’lim texnologiyalarini takomillashtirish uchun imkoniyat yaratib berdi.

Ular tasdiqlagan **Bolonya deklaratsiyasiga** ko’ra:

Kredit modul tizimi aynan mustaqil ta’limga urg’u qaratgani holda asosan ikkita funksiyani bajarishga xizmat qiladi. **Birinchisi**, talabalar va o’qituvchilarning mobilligi ya’ni OTMdan boshqa OTMga to’siqlarsiz, erkin ravishda o’tish (o’qishni yoki ishini ko’chirish)ni ta’minlaydi. **Ikkinchisi**, talabaning tanlagan yo’nalishi yoki mutaxassisligi bo’yicha barcha o’quv va ilmiy faoliyati uchun akademik yuklama – kredit aniq hisoblab boriladi. Kredit yig’indisi talabaning tanlagan dasturi bo’yicha nimani qancha o’zlashtirganini namoyon etadi.

Biz tanlagan AQSh va yevropa modellari eng ko’p tarqalgan modellardir. AQSH kredit tizimi o’quv modulidan iborat bo’lgan 5ta mashg’ulot turi bo’yicha hisoblanadi. Bular ma’ruza va seminarlar, laboratoriya, ilmiy tadqiqotlar, amaliyot yoki stajirovkani o’tashni qamrab oladi.

Ushbu mashg’ulot turlaridan kelib chiqib, talabaga semester davomida har haftada quyidacha kredit hisoblab boriladi:

Ma’ruza va seminarlardan tarkib topgan modul = 1 soat o’qituvchi bilan auditoriyada + 2soat mustaqil o’qib o’rganish uchun

Laboratoriya moduli = 1soat ilmiy rahbar bilan ma’ruza mashg’uloti+ 1-2soat laboratoriya soati + 2soat mustaqil ta’lim uchun

Amaliyot = 3 - 4 soat ilmiy rahbar bilan amaliyot darsi yoki shuncha soat mustaqil o’qib o’rganish uchun

Ilmiy tadqiqot ishi = kredit amaliyot soati uchun

Stajirovka = iste’molchi korxonalar bilan kelishilgan shartlar bo’yicha hisoblanadi. Uni aniqlash uchun amaliyot darsining yuklamasini hisoblash tartibidan foydalaniladi.

Kredit tizimida kredit soatlar = haftalik + qo’shimcha soatlar.

Bakalavr uchun 120-130 kredit soatlar,

Magistrlar uchun 30-64 kredit soatlar ajratiladi. Quyidagi jadvalda esa baholash tartibi ko’rsatilgan.

ECTS shkalasi b’yiicha ba’holash tartibi

ECTS shkalasi b’yiicha	Mazmuni	5 ba’holik tizim b’yiicha	100 ballik tizim b’yiicha
A	Topshiriq hech qanday hatolarisiz bajarilgan	5 (a’lo)	90-100
B	Urtadan yuqori, u’ta yaxshi, ma’lum bir hatoliklariga i’ul q’yiilgan	4 (yaxshi)	80-89
C	Yaxshi, bir qancha sezilarli hatoliklar mavjud	4 (yaxshi)	65-79
D	Bilvosita k’uplab hatolar bilan bajarilgan	3 (qoniqarli)	55-64
E	Minimal ba’holash mezoniqa t’f’ri keladi	3 (qoniqarlican past)	50-54
FX	Kreditqa ega b’lish uchun qayta ishlash lozim	2 (qoniqarsiz)	35-49
F	Kreditqa ega b’lish uchun yaxshilab me’nat qilish kerak	2 (u’ta qoniqarsiz)	1-34

Charlz Uilyam Eliot

Fan dasturidan ko'zlangan maqsad, juda oddiy. OTMda dars jarayonlarini shaffof, maqsadli va reja asosida tashkil etishga erishish. Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, mamlakatimiz OTM kredit modul tizimiga o'tishi bu muayyan miqdordagi kreditlarni yil, semester va fanlar taqsimlab qo'yishdan iborat emas. Afsuski ayrim OTM kredit modul tizimiga o'tishni shunday tushunishmoqda.

Agar kredit modul tizimi to'liq va to'g'ri joriy etilsa, u mamlakatimiz oliy ta'lim tizimiga juda katta ijobiy o'zgarishlar olib kelishini kutish mumkin. Jumladan, mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida ta'limning jahon tan olgan, mukammal o'lchov birligining olib kirilishiga, OTM o'quv dasturlarida me'yor va muvozanat paydo bo'lishiga, oliy ta'lim o'qish jarayonlari shaffofligiga, o'quv dasturlarini iqtisodiy, mehnat bozori va talabalar ehtiyojlari asosida shakllanishiga, dars sifati yaxshilanishiga va har bir talaba o'zining mustaqil o'quv dasturiga ega bo'lishiga hizmat qiladi. Agar mahalliy OTM kredit modul tizimiga o'tsalaru yuqoridagi maqsadlarga erisholmasalar yoki erishishga harakat qilishmasa unda OTM larimiz tom ma'noda kredit modul tizimiga o'tgan hisoblanmaydi.

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШДА МОДУЛ ТАЪЛИМИНИНГ УСТУВОР ТАМОЙИЛЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.64.15.069

Г.Эшмуродова

Педагогика фанлари номзоди

Қарши Давлат университети

geshmurodova72@mail.ru

Резюме: Мақолада педагогика фанларини ўқитишда модул таълими асосини ташкил этувчи устувор тамойиллар ҳақида сўз юритилган. Асосий эътибор модул таълими тамойилларининг моҳиятини ёритишга қаратилган.

Таянч тушунчалар: модул таълими, тамойил, модул таълимининг устувор тамойиллари.

Резюме: В статье преподавание педагогических предметов рассматриваются приоритеты, лежащие в основе модульного обучения. Основное внимание уделяется освещению принципов модульного обучения.

Ключевые понятия: модульная подготовка, принцип, основные принципы модульного обучения.

Resume: The article deals with the priorities that form the basis of module training. The focus is on covering the essence of the principles of module training.

Key concepts: module training, principle, the basic principles of module training.

Педагогика фанларини ўқитиш амалиётида модул таълими устувор ўрин тутмоқда. Зеро, модул таълими педагогика фанларини ўқитишда фанни талабалар томонидан изчил, узлуксиз ва тизимли ўзлаштирилишини таъминлайди.

Педагогика фанларини модулли ўқитиш ҳам ўз тамойилларига эга. “Тамойил” тушунчаси арабчада (тебраниш, чайқалиш, ўзгариб туриш; ўзгарувчанлик, мойиллик) “бирор соҳада тартиб, қоида тусини олган нарса, тадрижий йўналиш” [1, 655] маъносини англатса, лотин тилида (асос, биринчи, ибтидо) “хатти-ҳаракатнинг биринчи ибтидоси, раҳбарий ғояси, асосий қоидаси” [2, 447] дея талқин этилади.

Педагогика фанларини модулли ўқитишда ҳам муайян тамойилларга асосланади. Улар:

Модул таълимининг устувор тамойиллари

Куйида педагогика фанларини ўқитишда модул таълимига хос устувор тамойилларнинг моҳияти ёритилади.

1. Фаолиятли ёндашув тамойили. У модулларнинг педагог фаолияти мазмунига мувофиқ шакллантирилишини англатади. Тамойилга кўра модуллар тегишли фанни ўқитишга йўналтирилган ёки яхлит педагогик тизим моҳиятини ёритишга хизмат қиладиган фаолиятли ёндашув асосида шакллантирилади. Тегишли фанни ўқитишга йўналтирилган фаолиятли ёндашув модулларни ўқув режаси ва фан дастурлари мазмунини таҳлил қилиш натижасида шакллантириш имконини беради. Яхлит педагогик тизим моҳиятини ёритувчи фаолиятли ёндашув эса модулларни модуллар блоки, педагогнинг касбий фаолияти мазмунини таҳлил қилиш асосида шакллантирилишини таъминлайди.

2. Ўзаро тенглик тамойили. Ушбу тамойил таълим жараёнида педагог ва таълим олувчининг ўзаро тенгликка (тенг ҳуқуққа) эгаллигини ифодалайди. Улар ўртасидаги муносабати субъект-субъект характерига эга. Бу ҳолат ўз-ўзидан модул таълими ўқитиш шароитларини талабанинг индивидуал психологик хусусиятларига мослаштирилишини англатади. Яъни, педагог билимларни узатувчи, талабалар фаолиятини назорат қилувчи ва баҳоловчигина эмас, балки талабаларни йўналтирувчи, зарур ўринларда маслаҳат берувчи, фаолиятда хатоларга йўл қўйилса тўғриловчи, рағбатлантирувчи шахс сифатида намоён бўлади. Таълим жараёнида педагог эътиборини талабалар фаолиятини танқид қилишга қаратмай, имкон қадар уларни рағбатлантиришга, барча вазиятларда ҳам муваффақиятга эришиш учун шароит яратиши зарур.

3. Модуллилиқ тамойили. Тамойил ўқув материалининг бир неча модул тўплами (блоки)га асосланишини ифодалайди. Унга кўра ўқув ахборотлари мантиқий тугалланганлик асосида модулларга, мантиқий, ғоявий жиҳатдан ўзаро алоқадор, боғлиқ модуллар эса тўплам (блок)ларга ажратилади. Ўқув моули (фани) бўйича дастурда кўзда тутилган билим, кўникма ва малакалар муайян тартибга келтирилган модулларни бирин-кетин пухта ўрганиш асосида ўзлаштирилади. Биринчи модул тўлиқ ўзлаштирилганидан кейингина иккинчи, сўнгра учинчи ва ҳ.к. модулларни ўрганишга киришилади. Бир сўз билан айтганда модуллилиқ ўқитишда билим, кўникма ва малакаларнинг поғонама-поғона (оддийдан мураккабга, оsonдан қийинга қараб) ўзлаштириш имкониятини яратади.

Хорижий мамлакатлар тарихига кўра модулнинг динамик тузилиши ўқув фани мазмунининг: 1) тўлиқ; 2) қисқартирилган; 3) чуқурлаштирилган кўринишларда ёритилишини таъминлайди. Таълим олувчи уларнинг бирини танлаш ҳуқуқига эгадир.

4. Тизимли квантлаш тамойили. Мазкур тамойил ўқув ахборотларини жипслаштириш, ҳажми катта мавзуларни имкон қадар ихчамлаштириш (таянч тушунчаларни аниқлаш ва уларнинг моҳиятини ёритиш) асосида модул материалларини тизимлаштиришга хизмат қилади. Йирик ҳажмдаги ахборотларни ўзлаштиришда қийинчилик юзага келса, ихчам ўқув маълумотлари самарали ўзлаштирилади; таянч тушунчалар моҳиятининг уларни шарҳлаш асосида ёритилиши эса мавзу ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш ва бу тасаввурни узоқ вақт ёдда сақлаш имкониятини яратади.

5. Қизиқтириш (мотивация) тамойили. Бу тамойил ўқув материалининг талабаларда фан асосларини ўзлаштиришга бўлган қизиқишни ҳосил қилиш, уларнинг ўқув-билиш фаолиятларини ривожлантиришга йўналтирилиши билдиради. Педагог ўзининг маҳорати, касбий тажрибаси, ўқув материалига нисбатан ижодий ёндашиши асосида ўқув ахборотлари, шунингдек, топшириқларнинг қизиқарли бўлишига эриша олиши лозим. Шунга кўра таълим жараёнида турли шакл, метод ва усуллари (диалог, мустақил ўқиш, баҳс-мунозара, дебат, мусобақа, “Маҳорат дарси”, муаммоли маъруза, семинар, “Маслаҳат дарси”, дидактик, ролли, ишбилармонлик ва имитацион ўйинлар, кабилар)дан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Ўқитиш жараёнида педагогнинг турли интерфаол технологиялардан самарали фойдалана олиши эса мақсадга эришишни кафолатдайди. Қолаверса, модуллилиқ ўқув материални мунтазам равишда янгиланган туриш имкониятини яратади.

6. Муаммолилиқ тамойили. Ушбу тамойил ўқув жараёнининг муаммоли вазиятларга асосланиши англатади. Таълим жараёнида педагог талабаларга тайёр билимларни бермай, балки уларни мавзуга доир муаммоли вазиятларга рўпара қилиш орқали мустақил фикрлаш асосида ўқув

материалини пухта ўзлаштиришга йўналтиради. Муаммолик тамойилига кўра таълим жараёнида ўқув материалга доир илмий фараз (гипотеза) илгари сурилади, у асосланади ва муаммонинг ечими топилади. Дастлаб бу жараён педагог томонидан ташкил этилади, кейинги босқичда эса педагог-талабалар жамоаси иштирокида, ниҳоят талабаларнинг ўзлари “илмий фараз – уни асослаш – ечимни топиш” жараёнини мустақил амалга ошириш малакаларини ўзлаштиради.

Етакчи хорижий давлатлар таълими амалиётида педагоглар фақатгина муаммо, масала моҳиятини ўрганиш метоларини, уларни ечиш йўллари, амалий тажрибанинг моҳиятини ҳамда натижани топиш шартларидан талабаларни огоҳ этади. Бу ҳолат педагогнинг тадқиқотчи сифатида намоён бўлишини таъминлайди, унинг намунасида талабалар амалий тажрибаларни самарали, тўғри ташкил этиш, ижодий фикрлаш ва фаоллик кўрсатиш малакаларини муваффақиятли ўзлаштиради. Натижада машғулотлар (ҳатто назарий машғулотлар)нинг амалий характер касб этади.

7. Когнитив-визуаллик тамойили. Психологик жиҳатдан ахборотни кўз (кўриш) орқали қабул қилиш самарали саналади. Шунга кўра азалдан таълим жараёнида педагогнинг нутқи асосида узатиладиган ахборотларнинг визуаллаштирилишига алоҳида эътибор қаратилиб келинган. Ўқитиш жараёнида кўрсатмаларни курашдан фойдаланиш оғзаки узатилаётган ахборотлар таъсири кучайтириб, муайян тасвирий шакллар воситасида қабул қилиш имкониятини яратди.

Замонавий шароитда хорижий мамлакатларда когнитив графика (ўқув ахборотлари моҳиятини ёритувчи компьютер суратлари блоклари) кенг қўламда ривожланмоқда. Ўқув ахборотларининг моҳияти сурат, графика, тасвир, жадвал, диаграмма, схема, модел, турли рамзлар, шартли (математик, физик, геометрик ва б.) белгилар асосида ёритилиши модулнинг асосий элементи ҳисобланади. Бунда: 1) талабанинг кўриши, ахборотларни тасвирий қабул қилиш қобилияти ривожланади; 2) ўқув материали мазмунини ўзида зич жойлаштирган тасвир (сурат, графика, тасвир, жадвал, диаграмма, схема, модел, турли рамзлар, шартли белгилар) талабанинг билимларни тизимли ўзлаштиришга ёрдам беради; 3) тасвирлар (рангли тасвирлар) ўқув ахборотини қабул қилиш, эслаб қолиш самарадорлигини оширади, қолаверса, уларни эстетик жиҳатдан тарбиялайди. Когнитив графика мия ўнг ярим шарини фаоллаштиради, натижада талабалар тасвирий фикрлаш қобилияти ривожланади.

Таълим жараёнида кўргазмаларни кураш, компьютер тасвирлари ва б. тасвирий воситалардан фойдаланиш талабаларда ўқув ахбороти ҳақидаги тасаввур ҳосил бўлишини 5-6 марта тезлаштиради. Визуал шаклда ўзлаштирилган ахборотни қайта ёдга олиш осон кечади.

8. Хатоликларга таяниш тамойили. Шахс одатда борлик, ижтимоий муносабатлар, касбий фаолиятга доир аксарият билимларни ўзи йўл қўйган хатолар асосида самарали ўзлаштиради. Шу сабабли таълим жараёнида хатоларни излаш ва уларни бартараф этиш тажрибаси ўзлаштирилмоқда. Мазкур тамойил ўқитиш жараёнида изчил равишда талабаларни хатоларни излашга йўналтирувчи вазиятларни ҳосил қилишга эътиборни қаратишни тақозо этади. Таълим жараёнида мазкур тамойилнинг устувор ўрин тутиши талабаларда танқидий фикрлаш қобилиятини ривожлантиради.

9. Таълим вақтини тежаш тамойили. Тамойил талабаларда индивидуал ва мустақил таълим олишга имкон берадиган вақт захирасини яратиш зарурлигини ифода қилади. Агарда модул таълими методик, технологик жиҳатдан тўғри, самарали йўлга қўйилса, у ҳолда таълим вақтининг 30 % дан ортиқ тежаш имконини беради.

10. Технологик ёндашув тамойили. Мазкур тамойил таълим жараёнида талабалар томонидан таълим натижаларига эришишни кафолатловчи изчиллик, тизимлилик, узвийликни таъминлаш муҳимлигини аниқлашга хизмат қилади. Тамойилнинг ўқув жараёнида устувор аҳамият касб этиши қуйидагилар асосида таъминланади: таълим мақсадининг аниқ белгиланишига эришиш, уларнинг объектив, ўқув материали моҳиятини тўла ифода қилиш олишини аниқлаш ва баҳолаш мезонларини танлаш; ўқув мақсадига эришишга йўналтирилган ўқув жараёнининг модели ишлаб чиқиш ва аниқ тасвирлаш; ўқув мақсадига мувофиқ яхлит ўқув жараёнини таълим натижаларига эришишга йўналтириш; таълим натижаларини тезкор баҳолаш ва ўқитиш мазмунига тузатишлар киритиш; таълим натижаларини якуний баҳолаш.

11. Узвийлик тамойили. Бу тамойил ўқув мақсадларига кафолатли эришиш мақсадида ўқув режаси ва дастурларини ишлаб чиқишга изчил, тизимли ёндашиш зарурлигини аниқлатади. Унга кўра ўқув фанлари асосларини ёритувчи материалларнинг ҳажми ўқув режасида уларни ўқитишга ажратилган соатлар миқдорига мос келиши лозим.

Шундай қилиб, ҳар қандай турдаги таълимда бўлгани каби педагогика фанларини ўқитишда ҳам модул таълими устувор тамойилларга асосланади. Улар педагогика фанларини ўқитишда

модул таълимнинг назарий асослари моҳиятини, модул таълимнинг дидактик аҳамиятини ёритишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х., Ҳайдаров М., Ҳасанбоева О., Усмонов Н. Педагогика фанидан изоҳли луғат. – Т.: “Fan va texnologiya”, 2009. – 447-б.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Н – Тартибли / 5 жилдли. Учинчи жилд. Таҳрир ҳайъати: Э.Бегматов ва б. А.Мадвалиев таҳрири остида. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 2007. – 655-б.

ЎҚУВЧИЛАРДА ИҚТИСОДИЙ БИЛИМЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БОСҚИЧЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.22.71.070

Эшмуродова Гулбахор Хушмуродовна
Педагогика фанлари номзоди
Қарши Давлат университети

REZYUME. Thesis of Eshmurodova Gulbahor Hushmurodovna on the : “Contents of development of the pupil economic knowledges (on example VIII-IX classes)”

Key words: development, economy, economic relations, market conditions, economic training, economic education, economic literacy, economic thinking, business, economic culture.

Subjects of research: process of the development of the economic knowledges of the pupil of the VIII-IX classes of general schools.

Purpose of work: interpretation of the contents of the development of the economic knowledges of the pupil of VIII-IX classes of the general schools on base of the study of the pedagogical conditions.

The results obtained and their novelty: pedagogical principles of the developing the economic knowledges of the pupil of VIII-IX classes of the general schools are developed; methods of the developing the economic knowledges of the pupil of VIII-IX classes of the general schools are developed; the corresponding forms, methods and facility are determined; the methodical recommendations on of the developing the economic knowledges of the pupil of VIII-IX classes of the general schools are developed.

Practical value: the results of the study promote the enrichment to theories of educational and teaching methods; provide shaping initial skill to business activity of the developing the economic knowledges of the pupil of VIII-IX classes of the general schools, can be use as a source for developing the scholastic literature on economic education of the pupil of VIII-IX classes of the general schools.

Degree of embed and economic effectivity: the results of the study serves to the development of the society economy and shaping of business activity skills and economic culture of pupil of VIII-IX classes of the general schools; correctness and accuracy of purposes, determination of the problems in accordance with purpose of the studies; correctness of the choice of study methods and efficiency of their use; positive conclusion of experienced-experimental works.

Field of application: results of the study can be used in the activity of average general educational schools, in the high educational institutions and in the activity of the teacher’s retraining and increasing their qualification institutions.

Халқаро алоқаларни кенг кўламда ташкил этишга эришиш йўлида амалга оширилувчи асосий вазифалар жамиятнинг иқтисодий ривожланишини таъминлаш, эркин иқтисодиётни қарор топтириш, рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш, чет эл капиталларини ишлаб чиқариш жараёнига фаол жалб этиш, валюта бозорини кенгайтириш, шунингдек, хорижий давлатлар билан тенг манфаатли шартномаларни тузишдан иборатдир. Бу вазифаларнинг муваффақиятли бажарилишида малакали мутахассисларни тайёрлаш, фуқароларнинг иқтисодий билим ва маданиятини ошириш, уларда мулкка эгалик туйғуси, моддий ва маънавий ашёлардан оқилона, мақсадга мувофиқ фойдаланиш, шунингдек, турли йўналиш ва кўламда тадбиркорлик фаолиятини ташкил эта олиш кўникмасини ривожлантириш алоҳида аҳамият касб этади.

Фуқаролар, шу жумладан, ўқувчиларда иқтисодий тафаккур ва маданиятни ривожлантиришнинг энг муҳим кафолати – бу уларга чуқур иқтисодий билимларни бериш, уларнинг мумкин қадар ишлаб чиқариш жараёнларида бевосита иштирок этишларини таъминлаш,

улар томонидан тадбиркорлик фаолиятининг ташкил этилишини ҳукукий ва иқтисодий асосларини яратиш, таълим жараёнини модернизациялаш саналади.

Иқтисодий билимларга эгалик ўқувчилар томонидан иқтисодий ишлаб чиқариш жамият ҳаётининг асосий йўналишларидан бири эканлигини чуқур англанишига имкон бериш билан бирга уларда мавжуд моддий ва маънавий ашёлар, табиий бойликлардан тежаб-тергаб фойдаланиш, уларни кўпайтириш тўғрисида ғамхўрлик қилиш, жамият иқтисодиётини ривожлантириш йўлида амалий ҳаракатларни ташкил этиш ҳамда оила хўжалигини оқилона юритиш борасидаги дастлабки кўникма ва малакаларга эга бўлишларига имкон беради.

Иқтисодиёт етакчи йўналишлардан бири сифатида жамиятнинг ижтимоий ва маданий тараққиётига сезиларли таъсир кўрсатиши боис барча даврларда ҳам ҳар қандай давлат сиёсатининг асосини ташкил этади.

Зардуштийлик ғояларига кўра иқтисод табиат ва унинг неъматларига нисбатан тўғри муносабатда бўлиш, уларни асраб-авайлаш ҳамда кўпайтириш тўғрисида қайғуришдан иборатдир. Бу ғоялар кейинчалик ислом динининг муқаддас манбалари Қуръону карим ва Ҳадиси шарифда ҳам янада ривожлантирилади ҳамда шахс фаолиятининг иқтисодга таъсири нуқтаи назардан аниқ баҳолашга эътибор қаратилади. Яъни, бу манбаларда мавжуд моддий ва маънавий ашёларни асраш, бойитиш йўлида амалга оширилувчи хатти-ҳаракатлар савоб, уларни исроф қилиш, нобуд этиш гуноҳ дея баҳоланган. Ўз асарларини исломий ғоялар негизида яратган Шарқ мутафаккирлари – Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий, Абу Райҳон Беруний, Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб, Амир Темур, Алишер Навоий, Абдурауф Фитрат ҳамда Абдулла Авлонийлар шахснинг яратувчанлик фаолияти, деҳқончилик ва хунармандлик, оила хўжалигини ташкил этиш тўғрисидаги қарашларни илгари сурганлар. Қадим мутафаккирларимиз ҳам доимо иқтисодий билимларни оширишда таълим бериш жараёнини такомиллаштириш тўғрисида қайғурганлар ва ўз маслаҳатларини берганлар.

Таълим жараёнини модернизациялаш натижасида иқтисодий билимларни ошириш кўйидаги ҳолларда ошади, агарда :

ривожланган хорижий мамлакатларнинг иқтисодий таълимни самарали ташкил этишга оид тажрибалари кенг ўрганилиб, умумий ўрта таълим муассасаларида иқтисодий таълим-тарбиянинг замонавий технология ҳамда интерфаол методлар ёрдамида ташкил этилишига жиддий эътибор қаратилса;

ўқитувчиларда “Иқтисодий билим асослари” (VIII-IX синфлар) фанининг ўқитилишига нисбатан ижодий ва технологик ёндошув қарор топтирилиб, ўқувчиларда мустақил фикрлаш қобилияти шакллантирилса;

“Иқтисодий билим асослари” (VIII-IX синфлар) фанини ўқитишда фанлараро ўзаро алоқадорлик ва боғлиқликдан фойдаланиш таъминланса;

“Иқтисодий билим асослари” (VIII-IX синфлар) фани ўқитувчиларини таълим самарадорлигини таъминлашга хизмат қилувчи методик материаллар билан таъминланишларига амалий ёрдам кўрсатилса;

ўқувчиларнинг иқтисодий билим, кўникма ва малакаларининг ривожланганлик даражасини белгиловчи мезонлар ишлаб чиқилса;

умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг иқтисодий билимларини ривожлантиришга оид илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқилса ўқувчиларнинг иқтисодий билимлари янада ривожланади.

Ўтган давр мобайнида академик лицей, касб-хунар коллежи ва олий ўқув юртларида ҳам иқтисодий йўналишдаги фанлар бўйича дидактик манбалар яратилди.

Бугунги кунда Республикада “Иқтисодий билим асослари” ҳамда “Иқтисодиёт ва бизнес асослари” каби ўқув фанларининг умумий ўрта, турли йўналишлардаги ўрта махсус, касб-хунар ҳамда олий таълим муассасаларида мажбурий таълим, ихтисослашган таълим муассасаларида эса мутахассислик фани сифатида ўқитилиши йўлга қўйилган.

Иқтисодий таълим-тарбияни ташкил этишда кўйидаги масалаларга эътибор қаратиш унинг самарадорлигини оширувчи омиллардан бири ҳисобланади: мамлакат иқтисодий тараққиёти замонавий босқичининг ўзига хос хусусиятлари ва халқ хўжалигини юксалтиришни таъминлаш масалалари, ишлаб чиқариш бўйича давлат буюртмаларини бажаришнинг моҳияти, ишлаб чиқариш меҳнати самарадорлигини ошириш ҳамда ҳар бир ишлаб чиқариш ўрнида маҳсулотларни сифатли тайёрлаш йўллари, замонавий ишлаб чиқаришнинг самарадорлик кўрсаткичлари,

меҳнатни ташкил этиш жараёнини ёритувчи асосий ҳолатлар, хўжалик ҳисоб-китоблари; меҳнат мусобақаларининг роли; ишлаб чиқариш топшириқларини бажариш борасидаги илғор тажрибаларни оммалаштириш ва бошқалар.

Л.С.Бляхман иқтисодий тафаккур «иқтисодий муносабатларнинг инсон онгида акс этиши, улар томонидан иқтисодий билимларни ўзлаштириш ва уларнинг онгли иқтисодий фаолиятда намоён бўлиш жараёни» эканлигига эътибор қаратар экан, иқтисодий тафаккурнинг таркибий тузилмасини қуйидаги уч асосий қисмга ажратади:

- 1) иқтисодий фаолият моҳиятини англаш;
- 2) ижтимоий ишлаб чиқаришнинг акс этиши, турлари ва қонуниятлари тўғрисидаги умумлашган маълумотларни ўзлаштириш;
- 3) назарий ғояларнинг амалий ҳаракатларга айланиши, иқтисодий тафаккурни фаолиятга татбиқ қилиш.

Ўқувчиларининг иқтисодий билимларини ривожлантириш жараёнида улар:

- асосий ва мураккаб иқтисодий тушунчалар, далилларни пухта ўзлаштириш;

- замонавий иқтисодиёт ва унинг ривожланиш қонуниятлари, тамойиллари ва муаммоларининг моҳиятини етарлича тушуниш ва тўғри баҳолаш;

- давлат иқтисодий сиёсатининг асосий йўналишларидан хабардор бўлиш;

- тадбиркорлик фаолиятини йўлга қўйишнинг назарий асосларидан хабардорлик ҳамда уларни амалда қўллаш олиш малакасини ўзлаштириш;

- иқтисодий маълумот ва ахборотларни таҳлил қила олиш имкониятига эга бўладилар.

Ўқувчиларнинг иқтисодий билимларини ривожлантиришда маълум омиллар муҳим ўрин тутди. Мазкур жараёнга таъсир этувчи омилларни уларнинг моҳиятига кўра қуйидаги уч гуруҳга ажратиш мумкин:

Ўқувчилар иқтисодий билимларининг ривожланишига таъсир этувчи омиллар

Ижтимоий омиллар - Ўзбекистон Республикасининг иқтисодиётни ривожлантиришга оид давлат сиёсати мазмуни; - жамият устувор бўлган иқтисодий муносабатлар қўлами; - иқтисодий ислохотларнинг амалга оширилиши; иқтисодий билимларнинг кенг қўламли тарғиботи; - оммавий ахборот воситалар орқали иқтисодиёт мавзуларининг ёритилиши; - иқтисодиётга оид адабиётларнинг чоп этилиши ва ҳоказолар	Иқтисодий омиллар - ишлаб чиқаришнинг ривожланиш даражаси; - мулкнинг давлат тасарруфидан чиқарилиши; - ривожланган мамлакатлар билан ижтимоий-иқтисодий ҳамкорликка эришиш; - ишлаб чиқариш қўламининг кенгайиши; - хусусий тадбиркорлик фаолиятининг ташкил этилиши; - кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланиши; - касаначилик фаолиятининг йўлга қўйилиши; - банклар фаолиятининг такомиллашуви; - қўшма корхоналарнинг ташкил этилиши; халқаро ҳамкорликка эришиш ва бошқалар	Таълимий омиллар - иқтисодий таълим мазмуни ва самарадорлик даражаси; - таълим турлари (анъанавий ва ноанъанавий таълим); - иқтисодий таълим шакллари (маърузалар, семинар машғулотлари, давра суҳбатлари, учрашувлар, баҳс-мунозаралар, ишчанлик ўйинлари, дебатлар, кўриклар, кўргазмалар, экскурсиялар, учрашувлар ва бошқалар); - таълим методлари (оғзаки баён қилиш, кўргазмалилик ва амалий ишлар методлари); - таълим воситалари (ўқув манбалари, ўқув қуроллари, синф жиҳозлари, ахборот технологиялари, лаборатория асбоблари, кўргазмали қурооллар ва бошқалар); - таълим субъектлари (ўқитувчиларнинг касбий маҳорати, ўқувчиларнинг ўқув фаоллиги); - таълимий ҳамкорлик ва унинг самараси; - илғор иш тажрибаларининг оммалаштирилиши ва ҳоказолар

Умумий таълим мактабларида ўқувчиларга иқтисодий билимларни беришда уларнинг меҳнат (кундалик меҳнат, ижтимоий-фойдали меҳнат) ва ишлаб чиқариш фаолиятини тўғри ташкиллаштириш кўникма ҳамда малакаларига эга бўлишларини таъминлаш, вақтнинг қадрига етиш, иш қуроллари ва материаллардан тўғри, оқилона фойдаланиш, иш жойини озода, тартибли бўлишини таъминлаш, илғор иш тажрибалари ва методларини қўллашга ўргатиш педагогларнинг диққат-эътиборларида бўлиши лозим.

Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчилари иқтисодий билимларининг ривожланганлиги улар назарий билимларининг ошганлиги; амалий кўникма ва малакаларининг мустаҳкамланганлиги ҳамда тегишли ижтимоий сифатлар (маънавий-ахлоқий сифатлар, ақлий ва жисмоний етуклик, ҳуқуқий онглилик, тадбиркорлик, аниқ ҳисоб-китобни олиб бориш, бизнес-режа тузиш имкониятига эгаллик, маълум йўналишда меҳнат фаолиятини йўлга қўйиш ва бошқалар)нинг ҳосил бўлганлигида акс этади.

Умумий таълим мактабларида иқтисодий билимлар: “Иқтисодий билим асослари” фанини ўқитиш; меҳнат таълимини йўлга қўйиш; ўқув ишлаб чиқариш майдонларида машғулотлар олиб бориш; ишлаб чиқариш ташкилотлари – корхона, завод, фермер хўжалиги ёки фирма кабиларга экскурсиялар уюштириш; синфдан ва дарсдан ташқари шароитларда турли тадбирларни ўтказиш; шунингдек, иқтисодий масалалар бўйича илмий-амалий конференцияларни ташкил этиш асосида тарғиб қилинади.

Таълим жараёнида ўқувчиларнинг тадбиркорлик фаолияти асосларини ўзлаштиришлари учун имконият яратиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу йўлда таълим муассасалари қошида ўқувчиларнинг имкониятларига таянган ҳолда кундалик эҳтиёж молларини ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш яхши натижаларни беради. Шу билан бирга уларни тадбиркорлик фаолиятини олиб бораётган корхоналарнинг иш тажрибаларини ўрганишларига эришиш ҳам ўқувчиларда келгусида маълум йўналишларда ишлаб чиқаришни йўлга қўйишга бўлган кизиқишни кучайтиради.

Умумий таълим мактабларида ўқувчиларнинг иқтисодий билимларини ривожлантиришга қаратилган педагогик фаолиятда қуйидаги йўналишлар ўз аксини топади:

1. Илғор педагогик технологияларни татбиқ этиш ҳамда янгича муносабатларни қарор топтириш орқали иқтисодий таълим сифатини ошириш.

2. Ўқувчиларнинг дарсдан ташқари шароитлардаги ишлаб чиқариш меҳнатини ташкил этиш.

3. Ўқувчиларни тадбиркорлик фаолиятига тайёрлаш.

4. Ўқувчиларни касбий йўналтириш.

Назарий таҳлил ўқувчилар томонидан иқтисодий билимларни пухта ўзлаштиришга эришиш, уларнинг иқтисодий билимларини ривожлантиришда қуйидаги тамойилларнинг устувор ўрин тутишини аниқлашга имкон берди:

1. Аниқ мақсадга йўналтирилганлик.

2. Тизимлилик.

3. Узвийлик.

4. Изчиллик.

5. Назария ва амалиёт бирлиги.

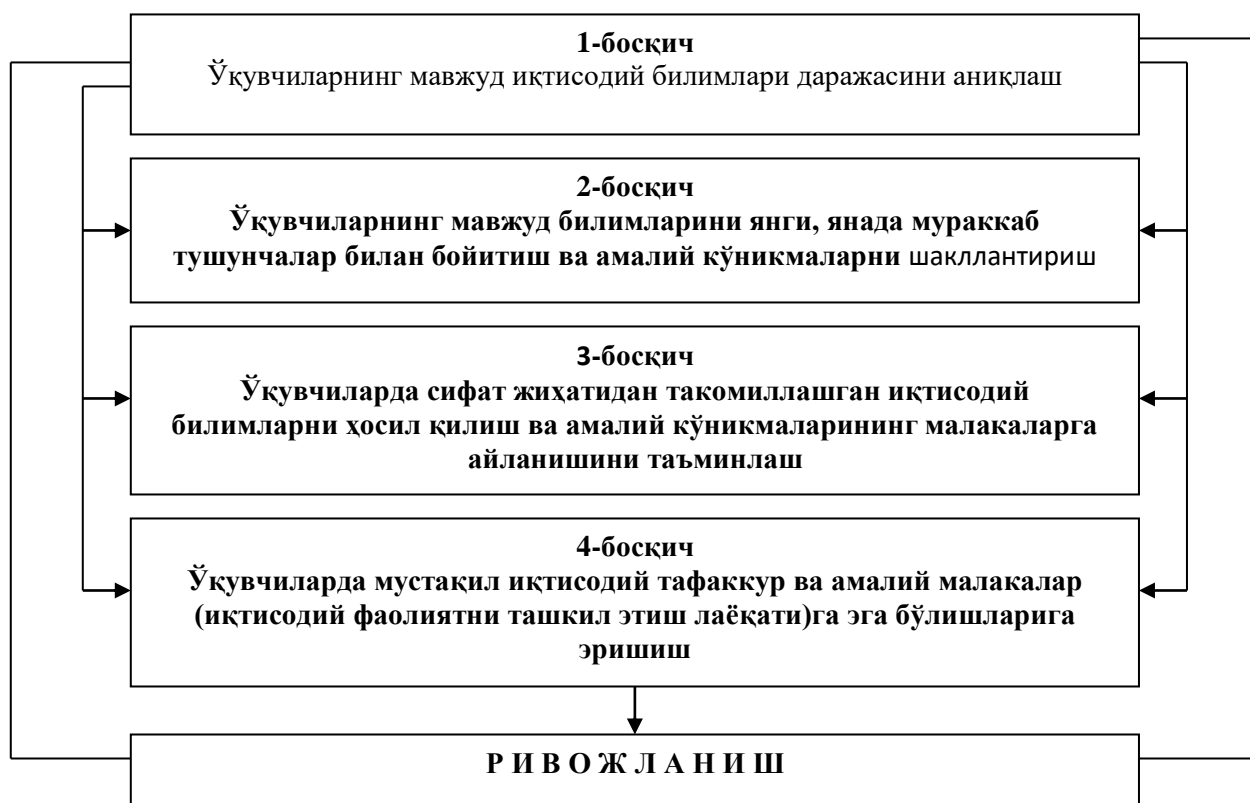
6. Онглилик.

7. Ўқувчиларнинг шахсий ва психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда индивидуал ёндашиш.

8. Ўқувчиларнинг мустақиллиги ва фаоллиги.

9. Билимларни ўзлаштиришга ижодий, технологик ёндашув.

Мавжуд манбаларни ўрганиш, мактаб амалиёти билан танишиш ва ўқувчилар фаолиятини бевосита ўрганиш натижасида психологик жиҳатдан ўқувчиларнинг иқтисодий билимларини ривожлантиришга қаратилган педагогик фаолиятнинг қуйидаги босқичларда ташкил этилиши маълум бўлди (1-расм).

Ўқувчиларда иқтисодий билимларни ривожлантириш босқичлари

Педагогика амалиётида кузатилаётганидек, инновацион усуллар ўқувчиларда иқтисодий тушунчаларни муваффақиятли шакллантиришга ёрдам беради.

Бинобарин, таълим муассасалари, шу жумладан, умумий ўрта таълим муассасаларида иқтисодий таълимни самарали ташкил этиш мақсадида инновацион усуллардан фойдаланиш ўқувчиларда куйидаги кўникма ва малакаларнинг ҳосил бўлишига ёрдам беради:

- ўқув, шунингдек, муайян фаолиятли-ҳаракатли вазиятларда фаоллик кўрсатиш;
- ўз фикрини, шахсий қарашларини эркин ифода этиш, уларни далиллар билан асослаш;
- мавжуд вазиятдан келиб чиққан ҳолда мустақил равишда қарорлар қабул қилиш ва унинг оқибатларини баҳолай олиш;
- гуруҳ ёки жамоа билан ишлаш кўникмасига эга бўлиш;
- тенгдошларини фикрларини тинглай олиш ва билдирилган фикрга нисбатан ўз муносабатини билдириш малакасини намоёниш эта олиш .

Келтирилган фикр-мулоҳазалардан англанадики, ўқувчиларга иқтисодий билимларни бериш ва иқтисодий таълим-тарбия самарадорлигини ошириш йўллари куйидагилардир:

Иқтисодий таълим-тарбияни мақсадга мувофиқ, изчил, тизимли амалга ошириш.

Иқтисодий таълим ва тарбия ўртасида, шунингдек, фанлараро ўзаро алоқадорликка эришиш.

Иқтисодий таълим ва тарбияни ташкил этишга нисбатан технологик ёндашувни қарор топтириш (муаммоли вазиятларни яратиш, экскурсиялар, интерфаол методлар ва ролли ўйинлардан самарали фойдаланиш).

Ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган назарий иқтисодий билимларни амалиётга жорий этилиши учун зарур шарт-шароитни яратиш.

Ўқувчиларни ишлаб чиқариш жараёнига фаол жалб этиш (тўғарақлар, ўқувчилар ишлаб чиқариш бригадалари ёки жамоаларини шакллантириш асосида).

Оила, таълим муассасалари ҳамда жамоатчилик ҳамкорлиги асосида ўқувчиларда иқтисодий кўникма ва малакаларини тарбиялаш.

Ўқувчиларда тежамкорлик сифати, шунингдек, олди-сотди муносабатларини самарали ташкил этиш кўникма ва малакаларининг тарбияланишига жиддий эътибор қаратиш.

Ўқувчиларда меҳнат фаолиятининг маҳсули бўлган пул (моддий бойлик)га нисбатан тўғри муносабатни қарор топтириш ҳамда оила хўжалигини оқилона юритиш малакасини шакллантириш.

Адабиётлар:

1. G. Eshmurodova, E.Sariqov, B.Haydarov, S.Shariqov Iqtisodiyot va biznes asoslari O'qituvchilar uchun qo'llanma. Toshkent.. Cho'lpon., 2004 yil., 95 bet.

2 G. Eshmurodova O'quvchilarga iqtisodiy bilimlar berishning samarali yo'llari. Xalq ta'limi jurnali, Toshkent. 2005 yil, 5-son, 97-100 bet.

3. G. Eshmurodova,. O'quvchilarning iqtisodiy bilimlarni rivojlantirish mazmuni. (8-9 sinflar misolida)-dissertasiya., 2009 yil

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ МУАССАСАЛАРИДА БОЛАЛАРНИ МА'НАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯЛАШДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРДАН FOYDALANISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.31.67.071

Utashva Lola Shoturayevna, TerDU Pedagogika instituti

Аннотатсия. Мақоллада ма'naviy-axloqiy qarashlar, oila ma'naviyati, millatga xos qadriyatlarni maktabgacha ta'lim muassasasining o'zidayoq bolalarga singdirishning pedagogic asoslari va ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

«Oila ma'naviyati» tarixan tarkib topgan, katta ijtimoiy mazmunga ega bo'lgan, millatga xos xususiyatlarni mujassam etgan istilohlardir. Agar tarixiy aspektda olib qaraladigan bo'lsa, xalqimiz milliy-madaniy merosi mohiyatini tashkil etuvchi umrboqiy an'analar, halollik, or-nomus, rostgo'ylik, sharm-hayo, mehr-muruvvat, mehr-oqibat, ezgulik, samimiyat, mehnatsyevarlik kabi barcha insoniy fazilatlar, hech shubhasiz, avvalo, oilada shakllangan. Shuning uchun ham, oila barcha insoniy fazilatlarining beshigi, jamiyat tayanchi, «jamiyatning asosiy bo'g'ini», jamiyat ichidagi «davlat» kabi tasviriy ifodalar bilan ta'rif etib kelinadi. Uzluksiz ta'lim deb atalmish zanjirning ilk bosqichi maktabgacha ta'limda ham bolajonlarimizga turli mashg'ulotlar, hatto o'yin jarayonlarida ham yuksk qadriyatlarimizni singdirib borish birlamchi vazifamizdir. Binobarin, oila tarbiyasi, yuqorida aytilganidek, o'zaro qon-qarindoshchilik munosabatlari asosiga quriluvchi muhit, betakror ma'naviy-ruhiy jarayondir. Albatta, bu ta'rif millat va davlat chegaralarini pisand etmaydi, ya'ni ushbu sifatlar barcha millat va davlat oilalariga xos fazilatdir. Biroq, oila o'zining tarixiy mazmun va mohiyatiga ko'ra, har bir xalq va millat uchun xos bo'lgan xarakterli xususiyatlarni ham o'zida namoyon eta boradi. Chunonchi, Sharq mamlakatlarida oila yoki oila qurish tushunchasi odatda, albatta, amalga oshirilishi shart bo'lgan muhim ijtimoiy burch, vazifa sifatida tushuniladi. O'zbek oilasining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri – oilada yoshi ulug' qariya va momolar, bobo va buvilarning yuksak mavqe va martabaga egaligi bo'lib, ular hamisha izzat-ikrom qilinadi, barcha masalalarda ulardan izn olib, so'ng ish boshlashga amal qilinadi. O'zbek oilasiga xos mazkur xarakterli xususiyatlarning sanab ko'rsatilishidan maqsad shuki, «oila tarbiyasi»ning o'ziga xos qirralari ana shundagina to'la-to'kis namoyon bo'ladi. Bu tarbiya jarayonida milliy-madaniy merosning qanday o'rin tutishi, salmog'i, ahamiyati xususida asosliroq fikr yuritish imkoniyati paydo bo'ladi. Jumladan, oilada otaning mavqeyi balandligi, ayol ham o'z haq-huquqlariga egaligi, farzandlarning ota-onani hurmat qilishlarini olaylik. Ko'p yillar davomida ota-bobolarimiz qalbiga singib ketgan ushbu qadriyatlarni bugun yanada sayqallash kerakligini zamon talab etmoqda. Ayniqsa, shiddat bilan o'zgarib borayotgan hozirgi zamonda bema'ni ta'sirlar ko'payib, ularning inson va jamiyat hayotida salbiy oqibatlari misli ko'rilmagan darajada kuchayib bormoqda. Shuning uchun barchamiz ko'zimizni kattaroq ochib, ziyraklik va ogohlik bilan bunday hamlalarga qarshi kurashmog'imiz lozim. Xullas, oila tarbiyasi har qancha o'ziga xos, betakror bo'lmasin, u, asosan, yagona

manbadan oziqlanib, o'sib-o'zgarib, boyib boradi. Bu manba milliy-madaniy merosdir. Binobarin, avvalo aytib o'tilganidek, oila tarbiyasi milliy madaniy merosning uzviy bir qismi bo'lib, unda shu millat asrlar davomida to'plab qo'lga kiritgan barcha madaniy boyliklar sintezi mujassamlashgan bo'ladi. Tabiiyki, oila jamiyatdan ayri holda voqe bo'lolmaydi. Har qanday oila jamiyat tarkibida, jamiyat ichida yashaydi. Shunga ko'ra, oilaviy munosabatlar jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, mafkuraviy, ma'naviy-ma'rifiy munosabatlar bilan belgilanadi hamda ular ta'sirida o'sib o'zgarib, takomillashib boraveradi. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, birinchidan, oila tarbiyasining manbalari muayyan xalqning asrlar davomida to'plagan milliy-madaniy qadriyatlariga mansub bo'lib, tarixiy ildizlari juda olislarga tutashadi. Oila tarbiyasining ilmiy-nazariy va metodologik asoslari esa, mustaqillik davri falsafiy tafakkurining mahsuli sifatida maydonga kelgan milliy istiqlol g'oyasi hamda milliy va umuminsoniy madaniyat tamoyillarining uyg'unligida tajassum topadi. Ikkinchidan, milliy qadriyatlarga, axloqqa asoslangan o'zbek oilalarida o'z shaxsiy farovonligidan ko'ra oila sha'ning baland tutilishi, qarindosh-urug'lari va yaqin odamlariga, qo'ni-qo'shnilariga g'amxo'rlik qilishning birinchi o'ringa qo'yilishi – oliy darajadagi maqsad bo'lib, oilani tashqi muhit bilan bog'lashga va mustahkamligining ta'minlanishiga xizmat qiladi. Uchinchidan, oilaning har bir a'zosiga xos axloqiy madaniyat, har bir insonni o'z burchi va mas'uliyatini anglashga undashi, oilaviy muhitda o'z o'rnini belgilay olishi, o'z oilaviy munosabatlarini hurmat qila bilishga erishishiga olib keladi. To'rtinchidan, milliy madaniy meros namunalari bo'lgan xalq og'zaki ijodi, xalq pedagogikasi, adabiyot, san'at, ilm fan, madaniyat, texnika va texnologiya yutuqlari asosida oilaviy ta'lim-tarbiyani olib borish oilada sog'lom ma'naviy-axloqiy muhitni qaror toptirishga olib keladi. Mazkur bobning masalalarini ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etish quyidagilarni tasdiqlaydi:

- oila tarbiyasi jamiyatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish sharoitida inson omilini shakllantirishning eng uhim shartlaridan biri bo'lib qoladi, chunki inson demokratik qadriyatlarga amal qilgan, oila tarbiyasidan chinakamiga saboq olgan taqdiridagina, uning yaratuvchisi va himoyachisiga aylanadi;

- ikkinchidan, oila tarbiyasi, eng avvalo, umummilliy madaniyatning ajralmas bir qismi bo'lib, xalqimizning daholik qudrati, dunyoqarashi, ma'naviy-ruhiy qiyofasi, ezgulik va yaxshilik haqidagi qarashlarini o'zida mujassam etgan madaniyat, ma'naviyat, axloq, ma'rifat kabi tushunchalar tarkibiga kiradi, binobarin, ular oila tarbiyasining asosi, nyegiz toshidir;

- uchinchidan, «oila tarbiyasi» – bu umumiy ijtimoiy tarbiya jarayonining shunday bosqichiki, u insonning kyeyinchalik butun hayoti davomida oladigan umr saboqlari uchun asos, poydyevor vazifasini o'taydi;

- to'rtinchidan, «oila tarbiyasi», «oila dunyosi» atamallari ko'p qirrali tushunchalar bo'lib, ular orqali oilaning o'ziga xos, byetakror ma'naviy muhitligi hamda o'z qonuniyatlariga ega bo'lgan tarbiya o'chog'i ekani ta'kidlanadi.

Oila tarbiyasida axloqiy madaniyatning namoyon bo'lish xususiyatlari bugungi kunda milliy g'oya masalasi ham oilada kechuvchi g'oyaviy-tarbiya jarayonlarda o'ziga xos ravishda namoyon bo'lmoqda. Chunki, aynan milliy g'oyani shaxs ongiga singdirish avvalo oiladan boshlanadi va bunda oila, sulola mafkurasi, bobolar o'giti, otaning shaxsiy ibrati, onaning mehri orqali insondan-insonga, avloddan-avlodga o'tadi, bolaning ong va shuurida muhrlanib boradi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda axloqiy, g'oyaviy-tarbiyaviy jihatdan sog'lom bo'lgan oila negizidagi jamiyat va davlat mustahkam bo'ladi. Bunday oilada barkamol shaxs voyaga yetadi, uning his-tuyg'ulari, tushuncha va dunyoqarashida milliy g'oya keng tarqaladi. O'zbekiston milliy istiqlolga erishgach, oilada milliy axloqiy fazilatlarni kamol toptirishga alohida e'tibor berila boshlandi. Prezidentimiz ta'kidlaganidek, oilaga e'tiborimizni tubdan o'zgartirishga imkoniyat tug'ilib, boy berilgan vaqtimizni sarhisob etish, o'zbek oilasiga xos fazilatlarni tiklash davri boshlandi. Oila jamiyatning tabiiy va asosiy hujayrasini tashkil etadi. Jamiyat katta-kichik oilalardan iborat. Bu oilalar qanchalik mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shunchalik mustahkam bo'ladi. Darhaqiqat, ota-ona va farzandlar orasidagi axloqiy muhitning buzilishlari salbiy sifatlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Ayni shu ma'noda, oilada bolalarning yoshligidan boshlab yaxshi sifatlarini shakllantirib borishga jiddiy e'tibor berish lozim, hayotiy masalalarni hal qilishda ota-onaning bilimi, ma'naviyati, o'zini tutishi, yurish-turishi katta ahamiyatga egadir. Oilada yuksak g'oyaviy-tarbiyaviy bilimlarni oshirish orqali bolalarning Vatan tuyg'usi bilan yashash fazilatini, milliy mas'uliyatini shakllantirish mumkin. Ayni shu ma'noda oilaviy mas'uliyat odamning har bir amali, faoliyati mahsulini to'liq tasavvur qilgan holda, uning o'zi va oilasi uchun nima naf keltirishini anglay olish qobiliyatidir. Mas'uliyatni his qilgan odam o'z ishini doimo puxta rejalashtirib, uning oqibatlarini oldindan tasavvur qila oladi va zarur natijaga erishish uchun butun kuchi va salohiyatini safarbar etishga qodir bo'ladi. Bunga erishishning eng qulay yo'li – avvalo

ota-onalarning g'oyaviy bilimlarini oshirish, ularda sog'lom tafakkur va yangi ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdir. Bu esa, ota-onalardan farzandlarning el-yurt oldidagi ma'naviy burchini to'g'ri anglashi, oilaviy munosabatlar doirasida milliy urf-odat va an'alarimizni turmushga singdirishi orqali bolalar ongida milliy g'oyaga mehr-muhabbat uyg'otish, ularni mustaqil fikrlaydigan kishilar qilib tarbiyalashini taqozo etadi. Odatda inson hayot evolyutsiyasining tirik tabiat dunyosini inson madaniyati va tarixi dunyosidan ajratib turadigan chegarasi deb tushuniladi. Bizning birortamiz uchun inson hayot tarzida tabiat zarur sharoit bo'lganini uqtirish shart bo'lmasa kerak. Inson ham xuddi boshqa barcha jonivorlar singari o'ziga qulay bo'lgan atrof tabiat muhitida unga kerakli havo, oziq-ovqat, suv, issiqlik, xom-ashyo, energiya va axborot bo'lgan sharoitlardagina yashashi mumkin. Biroq, boshqa barcha tirik mavjudotlardan farqli ravishda inson o'zi uchun sun'iy dunyosini – madaniyat dunyosini yaratish imkoniga egadir. Aynan madaniyat dunyosigina odam bilan tabiat munosabatida vosita bo'lib xizmat qiladi. Uzoq vaqtlar oralig'ida odamlar tabiiy yashash muhitida bo'lganlari holda sun'iy muhitni yaratib keldilar, bu muhit ularning turmush tarzlarini sezilarli o'zgartirib yubordi. Hozir insonning inson bo'lish uchun bosib o'tgan uzundan-uzoq madaniy-tarixiy yo'lini tasavvur qilish mushkul ishdur. Shunchaki odamlar buni o'ylab ham o'tirmaydilar. Tug'ilgan har bir inson dastlab o'z oila a'zolari munosabatlari ichida bo'ladi, o'z tilini, muomala ko'nikmalari, qaror topgan an'analarni o'rgangachgina, o'z jamiyati bilan madaniy aloqalarga kirishadi. O'zining butun hayoti davomida har bir inson moslashadi, o'qiydi, o'rganadi, mehnat qiladi, atrofida qilargalarga o'z ta'sirini o'tkazadi va o'z madaniyati dunyosini yaratadi. Madaniyat va jamiyatning turli-tuman dunyolari bilan duch kelib, ularning ta'sirini sezadi va o'zgaradi. Biroq insonlardan birortasi o'z hayotining mazmuni to'g'risida o'ylab ko'rganda ham o'zini avval o'tgan va kelgusi avlodlar bilan bog'lovchi bir bo'g'in sifatida ko'rishi qiyin. Alohida inson umrining qisqa muddatligi bir-birining o'rnini oluvchi o'zaro bog'langan avlodlarning madaniy-tarixiy birligi bo'lgan insoniyat hayoti bilan taqqoslashni qiyinlashtiradi. Har qanday insonning olamda alohida yashashi sodda bo'lib ko'rinsa-da, aslida uning tana va psixik tuzilishi, hayot tarzining evolyutsiyasidan tortib to uning xulq-odobi nihoyatda uzoq muddatli va murakkabligini kuzatish mumkin. Ayni shu ma'noda, hozirgi vaqtda insonning hayotiy evolyutsiya bilan bir qatorda uning axloqiy madaniyatini hisobga olmaydigan inson haqidagi ta'limotni ko'rsatish qiyin. Axloqiy madaniyat – insonning axloq qonunlarini, qoidalarini, me'yorlarini, fazilatlarini bilishi, egallashi va ularga boshqa insonlar bilan bo'lgan munosabatlarda rioya etish darajasi. Axloqiy madaniyatni amaliy axloq deyish mumkin. Oilada shakllangan o'ziga xos axloqiy madaniyat unda muayyan milliy qadriyatlar tizimining shakllanishida muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Zero, xalqimiz juda qadim zamonlardanoq oilani muqaddas hisoblab kelgan. Oilaviy munosabatlarga asos bo'lgan odob-axloq me'yorlari hozirgi diniy me'yorlar kelib chiqmasidan oldinroq shakllangan. Oilaviy tarbiya hozir mavjud bo'lgan axloqiy qarashlarning amaliy jihatdan namoyon bo'lishi hamdir. Oiladagi axloqiy madaniyat bolalar uchun ham ular yetuk inson sifatida shakllanishining muhim ma'naviy omillaridan hisoblanadi. Binobarin, ma'naviy boy, axloqan pok va jismonan sog'lom farzandlarni tarbiyalab, voyaga yetkazish aynan oilada axloqiy madaniyatni qaror toptirish orqali amalga oshiriladi.

Uzluksiz ta'lim deb atalmish zanjirning ilk bosqichi maktabgacha ta'limda ham bolajonlarimizga turli mashg'ulotlar, hatto o'yin jarayonlarida ham yuksak qadriyatlarimizni singdirib borish birlamchi vazifamizdir. Zero, yuksak axloqiy madaniyatga egalik kishida ezgulik, yaxshilik, yaratuvchanlik, fidoyilik, sadoqat, mardlik kabi insoniy fazilatlarining shakllanishiga yordam beradi.

Б.С. Джамилова
проф. БухГУ,
Зарина Набиева,
науч.соиск.БухГУ

АННОТАЦИЯ Детская литература имеет богатую традицию воспитания детей младшего возраста. Она начинается с колыбельной песни матери. Чистота души новорожденного ребенка бывает уникальным. То что делают родители, то что дает учителя и то что пишут писатели непосредственно влияют на чистоты этой души ребенка. В статье рассказывается роль детской литературы в формирование мировоззрения у детей. Дети всегда любили и будут любить слушать и читать хорошие и интересные сказки и рассказы. Нет сомнений, что в этом большая заслуга детской литературы. Вместе с этим в век информационных технологий роль как строителя и защитника детской психологии детская литература может стать фундаментом развития добра в сердцах наших детей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: детская литература, фольклор, поэзия, проза, дети младшего возраста, юности, совершеннолетия, рассказы, сказки, мировоззрения, психология, сознания, работа, чтение, книги, песни, родители, учителя, воспитатели, ученики.

Различия возрастной психологии у детей достаточно обоснованы в сфере педагогике и психологии. Своеобразие периодов развития новорожденного малыша, детства, дошкольного этапа, подросткового этапа, юности, совершеннолетия, зрелости и процесс старости объясняется не только годами жизни человека, но и общими физиологическими и психологическими изменениями в организме данного субъекта.

Художественная изучения «сердечного мира» у детей, зеркальное отражение внутреннего мира детей в художественных образах, эстетическое изображение духовной гармонии внутреннего и внешнего мира ставит очень ответственную задачу перед писателем детской литературы. Здесь должны учитываться духовные, умственные и физические особенности детей младшего возраста. Как и кому адресованы эти литературные произведения? - имеет большое значение для воспитания наших детей.

Период образования детей тесно связанного с процессом чтения можно разделить на следующие этапы:

- а) период дошкольного образования: от 1,5 – 2 лет до 6 – 7 лет;
- б) период начального образования: от 7 до 11 – 12 лет;
- в) период среднего образования: от 13 до 16 – 17 лет.

Значимость воспитательной силы детской литературы ещё были отмечены Л.Н. Толстым. Обобщая итоги семидесяти лет своей жизни он писал: «Между мною и пятилетним ребенком один шаг, а с новорожденным и пятилетним ребенком ужасная дистанция» [1.36]. Он прав. Ребенок до пяти лет научится говорить, ходить, у него начинает формироваться разум и психологические особенности. С пяти до семи лет формируется положительные и отрицательные черты характера личности. В этом смысле в высказываниях великих людей о начальном периоде жизни ребенка есть один поучительный секрет: воспитание ребенка очаровательной силой языка имеет очень большой социальный и эстетический значимость. Это показывает многовековой опыт воспитания народа. Разные колыбельные песни, убаюкивание, умильные хвалебные обращение и интересные сказки – рассказы играли очень большую воспитательную роль в жизни ребенка. Мягкая обращения к ребенку со сладким успокоительным тоном действует положительно в плане формирования личности ребенка. Это единодушно отмечается психологами, педагогами и литературоведами фольклористами. Дети дошкольного возраста еще не умеет читать и не знает смысл книги. Но интерес к окружающему миру у них бывает очень сильный и разнообразный. Все эти вещи они стараются освоит путем подражания. Все персонажи сказок животного и растительного мира для ребенка как люди. В мировоззрение ребенка они говорят, плачет и обижаются как люди. С 2 – 3 лет у детей прослеживается сильный потребности к речи и понимание смысла слова. С каждым годом продолжается рост словарного запаса. Если в трехлетнем ребенке оно равна к 1200 – 1500 словам, то в 4 – 5 лет это уже будет около 2500 слов [5.40]. В это время каждая слова имеет только одну смысл или значения. Они еще не понимает переходного смысла

слов. Их интересует музыкальность, игривость и мелодичности слова. Писатели детской литературы большое внимание должны уделять на радостный и шуточный тон текста.

Ребенок дошкольного возраста еще не может самостоятельно выбирать нужную для него книгу. Но он слушает избирательно. Опытные воспитатели и родители быстро улавливают настроение ребенка по изменениям их взгляда. Это может быть восхищение, задумчивость или радость. Опытные родители или воспитатели умеют интересно и с удовольствием прочитать рассказ, сказку и песни.

Слова и поступки ребенка имеют неординарный характер. Например «Рассказ о ребенке который съел самолет» [6.36]. Это 2 – 3 летний ребенок Хуран. То что найдет он берет сразу в рот. Однажды в магазине он от родителей потребовал, чтобы они купили ему самолет. Хотя отец был против этого, мать все равно купила ему это самолет. Три дня играл он самолетиком. Четвертый день он из улицы пришел с пустыми руками. Когда родители спросили где игрушка, он ответил, что съел этого самолетика. В начале они не поверили своим ушам. Потом начали допрос с пристрастием. Но ребенок повторял одно и то же. Вызвали «скорую». Ребенка забрали в больницу. Уложили в кровать. Потом врач поглаживая живот ребенка спрашивает: - «не болит – ли у тебя живот или где ни будь около у живота?». От страха ребенок начал еще громче плакать. Потом сделали рентген. В организме ребенка чужого предмета не нашли. Родители не зная что делать, ребенка обратно отвезли домой. В доме мать опять громко спрашивала: «Ты точно съел самолетика?». Хуран со слезами на глазах ответил утвердительно. В это время пришла соседка, которая работала учителем для младших классов. Узнав о чем идет речь, она начала ласково спрашивать ребенка:

- Ты и в правду съел самолетик?
- Да.
- Как ты съел? Частями или целиком.
- Я поменял на мяч Карима.
- Где мяч Карима?
- Поменял на ружье Салима.
- Где ружье.
- Поменял на пирожный.
- Где это пирожный?
- Я съел это пирожный. [6.39]

Здесь ребенок по своему ответил кратко. Если детям сказать, что вы будете рассказывать о «Ребенке, который съел самолет» все они превращается в «уши». Потому что, они искренно верят этому. Когда они до конца дослушают это рассказ, учитель или родители должны объяснить неправильные слова и действия главного героя этого рассказа.

Есть еще рассказ «Утренние слова». Когда ребенок Ахмад проснулся, он услышал разные голоса своей деревни. Это голос: миёв – миёв, гу – гу – гу, чирик – чирик, гав – гав – гав, га – га – га. Это друзья Ахмада: кошка, ветер, рысь, собака, гусь. Они приветствуют пробуждение Ахмада. В этом рассказе преобладает стиль подражания в детской литературе. Рассказы такого типа не только воспитывают, но и дают радость маленьким слушателям. Именно такая влияния на образы детского мировоззрения приводит к формированию творческого начала в сознаниях детей.

Известный писатель Януш Корчак написал так: «Детям трудно рассказывать о том, о чем они думают. Их придется объяснить обычными словами. Еще труднее об этом написать. Потому что, дети есть маленькие писатели и философы» [2.30]. Генрика Гольдшмит, известная польская писательница под таким псевдонимом в точности угадал эту черту детской психологии. Как детский врач, опытный психолог и педагог он улавливал тонкие закрытые черты и секреты детского мировоззрения. Детское сердце по Генрике похоже на птицу, бабочки и цветы. Именно из – за этого животные, птицы и насекомые принимается за друга со стороны маленьких слушателей. Именно так. На все рассказы и сказки мира дети относятся с восхищением и богатой детской фантазией. Все что окружает нас - цвет, форма, объем предметов для них интересно. У них возникает вопросы «что? где? когда?, как? почему? ». Для них наш мир нераскрытая тайна. Из – за этого они превращаются в «почемучки». Если писатель будет думать как ребенок, тогда он может ответить на разные вопросы детей.

Детская психология и мировоззрения меняются параллельно с развитием науки, техники и культуры. Например книга К. Мухаммадийа «Алфавит природы» в 70-е годы XX века был своего

рода методической энциклопедией для передачи тайны мира на детское сознание. Есть яркие примеры детских образов по животному и растительному миру. В книге лаконично и доступно даются ответы на вопросы: почему кожура ореха горько и жестко? почему вишня красная? почему абрикос желтый? почему ива цветет, но не дает плоды? почему лоза винограда одна, но плоды разные? почему корова жует? почему дрозд есть дрозд? и т.д. Точные и интересные ответы на разные вопросы детей для истинно детского писателя и любителя природы не составляла какие-то трудности. И сейчас не угасает интерес к таким произведениям для маленьких читателей. Но только сейчас основное внимание уделяется на логические загадки, секреты тайного мира и отношениям человека и природы. Вместе с этим до сих пор с большим интересом читается сказка Шарль Пьеро, Христиан Андерсена, братья Гримм и т.д. Сказка Э. Рапсе «Приключение барона Мюнхаузена», А. Толстого «Золотой ключ или приключения Буратино», Ж. Родари «Приключение Чипполино», «Сказки по телефону», А. Линдгрена «Малыш и Карлсон, который живет на крыше» со стороны детей принимаются очень тепло и радостно. Потому что, они одинаково интересны и радостны для детей всех времен. От этого дети получают огромное духовное наслаждение. А это основа для формирования творческого человека.

Добрые сказки для детей это как воздух для их интересов по окружающему миру. Дети всегда стремились быть похожими на личности героического склада. Они всегда в образе сильного человека себя противопоставляли к силам темноты, зла и несправедливости. В их мировоззрениях они сами, родители и хорошие учителя были символами правды и добра.

Исходя из вышесказанных слов можно констатировать следующие черты присущие к детской литературе:

- новорожденный ребенок имеет генетические черты развития своих родителей и в нем немаловажную роль играет специфика формирования их сознания;
- влияние детской литературы начинается с возникновением элементов разума в детском сознании;
- творческое начало и богатая фантазия в детской психологии тесно связано с влиянием детской литературы;
- детская литература имеет богатые традиции фольклора, поэзии, прозы и современная система этой отрасли творчества берет импульс развития именно с этих традиций народного созидания;
- в развитии детской литературы в современном мире большое место занимает резкий и разнообразный рост информационного потока. Появляются все новые и новые кинофильмы, мультфильмы, комиксы, компьютерные игры, игры телефонных вариантов и другие новые элементы влияния на воспитание младших школьников. В основном они имеют агрессивный характер. Они отвлекают ребенка от чтения художественных книг. Поэтому родителям, учителям и воспитанникам необходимо создать эффективную систему контроля информации получаемые со стороны своих детей и учеников. Информация должна сохранить чистоты сознания ребенка. Если информация негативная, тогда мы можем быть свидетелями разрушения сознания и психологии наших детей. Это прослеживается в постепенном отчуждении ребенка от своих родителей, учителей и друзей. Характер постепенно становится замкнутым. Родители и учителя не должны допустить этого опасного явления в жизни своего ребенка.

Раскрытие возможности ребенка и зажечь огонь добра в их сердцах основная цель детской литературы и системы воспитания молодого поколения. А это одно из основных задач современной педагогики и детской литературы.

-
1. Толстой Л.Н. Собр. Соч. т.1, М. ГИХЛ, 1952, с. 330
 2. Корчак Януш. Как любить ребенка. Москва, 1990. –Б.30
 3. Мухаммадий Қ. Табиат алифбеси. Тошкент, 1971.
 4. Қўшжонов М. Катта ҳаёт ва жўшқин лирика. –Китобда: Қуддус Мухаммадий. Табиат алифбеси. // Шеърлар . Т., “Ёш гвардия”, 1971, 3-б.
 5. Сафаров О. Боланинг тили чиқди. – Мактабгача тарбия. 1992, 1-сон, –Б.40-41-б.;
 6. Китобим – офтобим. 1- синфдан ташқари ўқиш китоби. Т.,: Ўқитувчи, 2011. – Б.36-39; –Б.96-98.

7. *Bashorat Jamilova . Description of the spirit of teenagers in uzbek children's prose .*
MIDDLE EUROPEAN SCIENTIFIC BULLETIN ISSN 2694-9970
<https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/134>

<https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/134/136> 8. Жамилова,
Башорат. Сюжет и его творческая трактовка // Современная филология : материалы II
Международ. науч. конф. (г. Уфа, январь 2013 г.). — Т. 0. — Уфа : Лето, 2013. — С. 1-2. — URL:
<https://moluch.ru/conf/phil/archive/78/3286/> (дата обращения: 19.01.2021).

8. Жамилова, Башорат. Трактовка и формы выражения экологического
воспитания в произведениях для детей .Сборник научных статей по итогам работы
Международного научного форума Том. 2
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37532655&selid=37532696>

9. J.B. Sattorovna, K.M.Yusufovna, *Comparative interpretation of the characters in English
and Uzbek novels//Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol. 27, No. 2, P-ISSN:*
2204-1990; E-ISSN: 1323-6903 DOI: 10.47750/cibg.2021.27.02.169
https://cibg.org.au/pdf_9590_701e7944884828c1c310590fcc9873fa.html

10. Jamilova B.S. and Qahhorova M.Y. *Bolalar detective nasrida o'smirlar ruhiyati tasviri//*
International scientific methodical journal, ISSN 2181-1709(P), 2181-1717(E) ,
2020,1.<http://interscience.uz/>

KOMPYUTER O'YINLARINING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR HISSIY INTELLEKTIGA TA`SIRI

DOI: 10.53885/edinres.2021.44.98.073

M.M.Nigmatova

*Buxoro davlat universiteti,
maktabgacha ta`lim kafedrasida katta o`qituvchisi*

Аннотация: Kompyuter o'yinlariga qaram bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy intellektini rivojlantirish muammosi tog'risida to'xtalib o'tilgan bo'lib, kompyuter o'yinlarining afzalliklari va kamchiliklari aks ettirilgan.

Аннотация: Рассмотрена проблема развития эмоционального интеллекта дошкольников при зависимости от компьютерных игр. Отражены достоинства и недостатки компьютерных игр.

Abstract: There is a problem of development of emotional intelligence of the children at dependence of computer games. We can see the advantages and disadvantages of computer games in current world.

Kalit so'zlar: his-tuyg'ular, hissiy aql, kompyuter o'yinlar, qaramlik, tobelik.

Ключевые слова: эмоции, эмоциональный интеллект, компьютерные игры, зависимость.

Keywords: emotions, emotional intelligence, computer games, addiction.

Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha 2017-2021 yillarga mo'ljallangan dasturida belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari rejasi ishlab chiqildi. Maktabgacha ta'limning vazifasi bolalarni xalqning boy milliy, madaniy-tarixiy merosi va ma'naviy axloqiy jihatdan tarbiyalash: bolalarda milliy vatanparvarlik hislarini shakllantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim olish ehtiyojini, o'qishga intilish moyilliklarini shakllantirib, ularni muntazam ravishda ta'lim jarayoniga tayyorlash, bolalarning tafakkurini rivojlantirish, o'zining fikrini mustakil va erkin ifodalash malakalarini shakllantirish, bolalarning jismoniy va ruhiy sog'ligini ta'minlashdan iborat.

Bugungi kunda hech kimga sir emaski, zamonaviy maktabgacha yoshdagi bolaning eng yaxshi do'sti televizor yoki hatto kompyuter bo'lib, uning sevimli mashg'ulotlari multfilmlar yoki kompyuter o'yinlarini tomosha qilishdir. Bolalar nafaqat kattalar bilan, balki bir-birlari bilan ham kam muloqot qilishni boshladilar. Zamonaviy bolalar boshqa odamlarning his-tuyg'ulariga nisbatan kamroq munosabat bildira boshlashdi. His-tuyg'ularsiz atrofda dunyoni idrok etish mumkin emas. Tuyg'ular va his-tuyg'ular bizning e'tiborimizni muhim voqealarga yo'naltiradi, ular bizni muayyan harakatlarga tayyorlaydi va fikrlash jarayonimizga ta'sir qiladi. Hissiy ongsiz biz o'z motivlarimiz va ehtiyojlarimizni

to'liq anglay olmaymiz va boshqalar bilan samarali muloqot qila olmaymiz. Bizning his-tuyg'ularimiz fikrlash tarzimizga va fikrimizga ta'sir qiladi.

Charlz Darvin hissiyotlarning inson hayotidagi g'ayrioddiy ahamiyatini ta'kidlagan, uning evolyutsion nazariyasiga ko'ra, hissiyotlar atrofda dunyoda moslashishga hissa qo'shadigan muhim adaptiv mexanizmdir. Ushbu mexanizm evolyutsiya jarayonida insonning asab tizimida bir xil vaziyatlarni ko'p marta takrorlash natijasida ishlab chiqilgan va o'rnatilgan, bu erda u yoki bu hissiyot muammoning samarali echimiga yordam bergan. Ming yillar davomida hissiyotlar insonga yordam berishga chaqirilib, tanani ma'lum javoblarga tayyorlab, muammoni hal qilish yo'lini ko'rsatib, so'ngra odam qiyin ahvolga tushib qolganda, hayotiy vaziyatlarni hal qilish imkonsiz bo'lib qolsa, faqat aqlning yordami. Biroq, zamonaviy dunyoda, axborot texnologiyalari dunyosida biz aksincha manzarani ko'ryapmiz - vakolatlar uning hissiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. So'nggi o'n yilliklar davomida ko'plab xabarlar qayd etilgani sir emas insoniyat tarixidagi hissiy tutmaslikning eng yuqori darajasi, odamlarning barcha darajadagi muloqot darajalarida hissiyotlarning namoyon bo'lishida har qanday me'yorlarga e'tibor bermaslik to'g'risida, oiladan boshlab va ular ishlayotgan jamoadan tugashi va hissiy nodonlik haqida guvohlik berish deyarli butun dunyoda ruhiy tushkunlik holatlarining keskin o'sishida, shafqatsizlik, zo'ravonlik portlashlarida zamonaviy tsivilizatsiyaning o'ziga xos xususiyatlaridan biriga aylanmoqda.

Bu erda biz hissiy aql haqida gapiramiz. Bu atama yaqinda paydo bo'lgan - bu o'nlab yillar oldin bir oz ko'proq o'rganila boshlangan, ammo bugungi kunda u dunyoning ko'plab tadqiqotchilarini qiziqtiradigan to'liq sohaga aylangan. Birinchi marta bu atama 1990 yilda J. Meyer va P. Salouay tomonidan ishlatilib, hissiy intellektni "hissiyotlarni chuqur anglash, baholash va ifoda etish qobiliyati; his-tuyg'ularni va hissiy bilimlarni tushunish qobiliyati; va hissiyotlarni boshqarish qobiliyati, bu shaxsning hissiy va intellektual o'sishiga yordam beradi ". Shunday qilib, bolada atrofda dunyoga munosabati shakllanganda, erta va maktabgacha yoshdagi bolalik davrida his-tuyg'ular va hissiyotlarning rivojlanish xususiyatlari hissiy aqlga katta ta'sir ko'rsatadi va bolaning jamiyatga kirib kelishining o'ziga xos xususiyatlari asosan uning munosabatlarini belgilaydi kelajakda uning atrofida odamlar bilan.

Bu davrda uning bevosita muhiti bolaning his-tuyg'ularini shakllantirish uchun katta ahamiyatga ega - uning hissiy rivojlanishining manbai bo'lgan oila hissiyotlarning namoyon bo'lishi uchun standart bo'lib xizmat qiladi. Biroq, zamonaviy oila, ba'zida, hissiy jihatdan rivojlanmaganligi sababli, eng yomoni, turli xil vaziyatlarning kelib chiqishi psixo-emotsional buzilishlar tufayli, bolaning hissiy rivojlanishini to'liq ta'minlay olmaydi. Ushbu davrda hissiy intellektni rivojlantirish uchun katta tahdid ota-onalarning kompyuter o'yinlariga bog'lanib qolishidir. Natijada, bola ham ushbu jarayonning ishtirokchisiga aylanadi.

Axborot texnologiyalari yovuz deyishni istamaymiz. Hammasi ularni qanday ishlatishimizga bog'liq: o'qish, muloqot qilish yoki shunchaki o'yin-kulgi uchun. Bola gadjetlardan va umuman o'z vaqtidan ongli ravishda foydalanishni hissiy aql-idrok orqali qanchalik tez o'rgansa, shuncha muvaffaqiyatli bo'ladi. Bolaning zamonaviy dunyoga moslashishi osonroq kechadi, chunki axborot makoni jamiyat yashaydigan haqiqatdir.

Kompyuter o'yinlarining bolalar hissiyotlariga ta'siri katta. U bolani maftun etish, hayajon va zavq olishi uchun jozibali qobiliyatga ega. Haqiqiy kompyuter o'yini faqat uning mazmuni keskin hissiy shaklda berilganda amalga oshiriladi. Hissiy sohani shakllantirishning turli xil usullari orasida kompyuter o'yini muhim o'rin tutadi.

Etti yoshli bolalarning intellektual rivojlanishi aniq operatsiyalar bosqichiga o'tish bilan bog'liq bo'lib, u aniq fikrlash, isbotlash, o'zaro bog'liqlik qobiliyatini rivojlantirishni nazarda tutadi. Faoliyatning yangi turi - trening paydo bo'ladi. Bo'sh vaqt kamroq, ammo shunga qaramay, maktab o'quvchilari ko'pincha uni kompyuterda o'ynashga sarflashadi. O'qituvchi va ota-onalar kompyuter o'yinlari kichik o'quvchilarning intellektual rivojlanishiga har xil ta'sir ko'rsatishi mumkinligini bilishlari muhimdir.

Bir tomondan, aksariyat kompyuter o'yinlari jismoniy salomatlik va psixikaga salbiy ta'sir qiladi. Monitor oldida uzoq muddatli ish asab tizimining ortiqcha ishlashiga va hatto charchashiga olib keladi. Shuning uchun sanitariya me'yorlariga rioya qilish kerak. Ko'pincha, kompyuter do'stlar va sayohatning o'rnini bosadi, insonlar bilan munosabat bundan juda aziyat chekadi va kompyuterga qaramlik paydo bo'lishi mumkin. O'zlarining virtual dunyosiga kirib, bolalar o'qishlarida muvaffaqiyat qozonishni to'xtatadilar, tajovuzkorlikni namoyish etadilar.

Boshqa tomondan, kompyuter o'yinlari diqqatni, tasavvurni, xotirani, mantiqiy va mavhum fikrlashni rivojlantirishga qodir. Ular bolalarga mustaqil qaror qabul qilishni o'rganishga, shuningdek, bir

harakatdan ikkinchisiga tezda o'tishga, kosmosda harakat qilishni o'rganishga yordam beradi. Ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Kompyuter o'yinlari maktabgacha yoshdagi bolalarining intellektini rivojlantirishga faqat ijobiy ta'sir ko'rsatishi uchun tarbiyachi tomonidan sanitariya me'yorlariga rioya qilinishini nazorat qilish va vaqtni cheklash uchun ota-onalar bilan profilaktika ishlari olib borilishi, suhbat o'tkazilishi kerak. Bolalarga tushuntirish ishlari olib borishda, kompyuterdan ular nafaqat ko'ngil ochish uchun, balki bilim manbai sifatida xizmat qilishlari uchun foydali o'yinlarni tanlashlari va o'ynashlari mumkinligi tushuntiriladi.

Barcha kompyuter o'yinlari bolalarning hissiy intellektiga zarar yetkazadi degani emas. Dastlab kompyuter o'yinlarining uch turi mavjud: ko'ngil ochar o'yinlar; o'quv (bilim) o'yinlari; tarbiyaviy o'yinlar.

Kompyuter ta'lim va rivojlanish o'yinlari bolalar uchun qiziqarli yoki ko'ngilochar tarzda qandaydir bilim yoki ta'lim ma'lumotlarini beradi. Kompyuter o'yinlari haqidagi barcha salbiy sharhlar o'yin-kulgiga tegishli bo'lib, ular boshqa har qanday o'yin-kulgilar kabi me'yorida ishlatilishi kerak.

Bundan tashqari, kompyuter o'yinlari qurbonlari asosan o'g'il bolalardir. Ushbu bolalar tengdoshlari va o'qituvchilari - haqiqiy odamlar bilan muloqot qilishni istamasliklarini ko'rsatdilar, ular uchun do'stona munosabatlarni saqlash qiyin. Ular xudbinlik va yakkalanishni rivojlantirdilar, chunki kompyuter o'yinlarining aksariyat uchastkalari "eng mos keluvchi omon qoladi" yoki "har kim o'zi uchun omon qoladi" tamoyillariga asoslanadi. Ushbu bolalar o'zlarining his-tuyg'ularini tushunish va boshqarishi qiyin. Ular kutilmagan hissiy portlashlarni, keyin tajovuzni, keyin kutilmagan quvonchni berishlari mumkin. Shuningdek, muhim xususiyatlar - bu boshqa odamlarning hissiy holatlarini tushunishda, o'zlarining his-tuyg'ularini namoyon qilishda va tushunishdagi qiyinchiliklarda, bu hissiy-iroda sohasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shunday qilib, zamonaviy bolalarda kompyuterga qaramlik muammosi bugungi kunda barcha rekordlarni yangilamoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalardagi kompyuter o'yinlariga bo'lgan munosabatlarning emotsionalligi oshishi bilan hissiy intellektning umumiy darajasi, shaxs ichidagi hissiy intellekt va uning tarkibiy qismlari (ularning his-tuyg'ularini tushunish va boshqarish, ularning ifodasini boshqarish) va hissiyotlarni boshqarish qobiliyati pasayadi. Hissiy xulq-atvorning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda kompyuter o'yinlarining har xil turlaridan foydalanish kerak: rol o'ynash, drammatizatsiya o'yinlari, qoidalar bilan o'yinlar va o'yinni bolaning shaxsiyatining nomaqbul fazilatlarini yoki salbiy his-tuyg'ularga yo'naltirilgan tarzda boshqarish kerak. muvaffaqiyatli engib chiqmoqdalar. Shunga qaramay, ota-onalar o'zlarini kompyuter o'yinlarida cheklashlari va shaxsiy namuna ko'rsatishlari kerak, bu har doim va hamma narsada ta'lim suhbatlari va radikal usullardan ko'ra samaraliroq. Farzandingizni tinglash va uning hayotida ishtirok etish uning istaklari va muammolariga qiziqish bilan bir xil darajada muhimdir - ota-onalar ularda "qanday qilib chalg'itishi kerak ..." degan savolga barcha javoblarni topadilar.

Foydalanilgan adabiyot:

1. Баракина Т.В. Возможности использования компьютерных игр для развития младшего школьника // Начальная школа плюс до и после. 2009. № 09. С. 66–69.
2. Нигматова М.М. Умарова Г.У. Влияние информационного пространства на развитие познавательных творческих способностей дошкольников Academy 63 (№ 12), 2020/1. 67-70
3. Мирзаева, Дилфуза Шавкатовна. "Методы использования дидактико-игровых образовательных педагогических технологий в начальных классах." Academy 3 (54) (2020).
4. Nigmatova Mavjuda Mahmudovna. Improving the preschool education system from the perspective of the age values of children. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). Vol 10, Issue 1, January, 2021. Pp.182-185.
5. Nigmatova Mavjuda Mahmudovna. (2021). Reasons for Personal Change of Modern Preschool Children. Middle European Scientific Bulletin, 10(1). <https://doi.org/10.47494/mesb.2021.10.359>
6. Khodjayeva D.I., Saidova Z.T., Taxis-Relative Time--Evidentiality. Proceedings of International Scientific-Theoretical Webinar. Bukhara, 2020. – P. 38-

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ФОЛЬКЛОРНИ ОНЛАЙН ЎҚИТИШГА МЎЛЖАЛЛАНГАН ПЛАТФОРМАНИНГ ЗАРУРИЙ ЭЛЕМЕНТЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.50.19.074

XX асрнинг бошларида пайдо бўлган жаидлар таълим элу юрт барқарор тараққиётини таъминловчи асосий омил эканини англаб, бунга жадал киришганлари учун мустабид тузум томонидан қатағон қилинганлари маълум. Шундан сўнг мустақиллик даврига келиб, бунга яна ҳаракат қилинмоқда. Жумладан, мустақиллик йилларида таълим соҳасида амалга оширилган кенг камровли ислохотлар натижасида замонавий талаблар асосида таълим сифатини ошириш мақсадида таълим муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, ўқув дастурлари, ўқув-методик адабиётларини халқаро талаблар асосида янгилаш, ўқув жараёнига илғор педагогик ва ахборот технологияларини жорий этиш каби ишларга алоҳида эътибор қаратилди. Айниқса, ахборот-коммуникация ва масофавий ўқитиш технологияларини ҳамда ўқитишнинг интерфаол методларини қўллашга кенг ва қулай шароитлар яратилди.

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 19 майда қабул қилинган “Таълим” тўғрисидаги қонунининг 16-моддаси бевосита “**Масофавий таълим**” га бағишлангандир. Барча фанлар қатори фольклор фанини онлайн ўқитишни жорий этишда мазкур қарор асос ҳисобланади.

Ҳозирги кунда анъанавий таълим шакллари билан биргаликда масофавий ўқитиш технологиялари кенг жорий этилаётганлиги аҳамиятлидир. У шуниси билан аҳамиятлики, ҳозирги кунда янги авлод шахсий компьютердан эркин фойдалана олади. Ҳар бир шахс, таълим муассасаси Интернет тармоғидан моҳирлик билан фойдаланиши шарт ва зарурдир.

Ҳозирда энг замонавий ахборот ва коммуникация технологиялари воситалари, хусусан, Интернет глобал компьютер тармоғининг жадал суръатлар билан ривожланиши нафақат ишлаб чиқаришнинг турли жабҳаларига, балки таълим соҳасига ҳам янги ахборот коммуникация воситалари ва усулларини кенг жорий этишни, ўқув муассасаларининг техник таъминотини кескин ўзгартиришни тақозо қилмоқда. Шу асосда бутун дунё таълим тизимида масофавий таълимни ривожлантиришга жиддий эътибор қаратилмоқда.

Ўқитишнинг энг замонавий, янги шакл, восита ва усулларини қамраб олган онлайн кўринишдаги масофавий таълимда устоз ва шогирд фазовий бир-бирдан ажралган ҳолда ўзаро электрон алоқа ўрнатиб, интерактив режимда доимий мулоқотда бўладилар.

Масофавий таълимда барча фанлар қатори фольклор фани бўйича ҳам онлайн комплекс – видеоматериал, савол-жавоб, кейс, тест, савол-топширик ва бошқалар тайёрланадики, улар устида ўқитувчи ҳам, талаба ҳам ўз устида мустақил ишламаса, натижа бўлмайди. Керак бўлса, масофавий таълимда талаба ўз устида янада кўпроқ ишлайди.

Гарчи Telegram – масофавий таълимни талаб даражасида ташкил этадиган формат бўлмаса-да, фольклор фани мавзулари бўйича тузилган тестларни гуруҳнинг телеграмм ижтимоий тармоғидан дарс ўтишда ҳам талабалар эътиборига ҳавола қилиш мумкин. Чунки телеграммда ҳам бундай маълумотларни алмашиш, тестларни ечиш орқали талабаларнинг фанини ўзлаштиришини фаоллаштириш имкони бор. Фақат бунда тестларни анъанавий кўринишдаги А, Б, С, Д жавобли кўринишида эмас, алоҳида ва битта яширин жавобли қилиб тузиб, аввал тест топширигини, ундан сўнг унинг жавобини берган маъқул, деб ўйлаймиз.

Масофавий таълимда фойдаланувчилар электрон ресурслардан масофадан туриб фойдаланишади. Шундай ресурслар қаторида тест топшириқлари ҳам туради. Улар масофавий таълим платформасига жойлаштирилади, академик гуруҳларнинг телеграмм гуруҳлари орқали талабаларга етказилиб, махсус йўриқномалар асосида назорат қилиб борилади.

Тестлардан талабалар билимларини назорат қилиш, уларни мунтазам баҳолаб боришнинг масофавий тизимини жорий этиш учун онлайн баҳолаш платформасини шакллантиришда кенг фойдаланиш мумкин.

Шунингдек, таълим муассасаларида талабалардан мутахассислик фанларидан онлайн тест шаклида якуний назорат иларини олиш ҳам мумкин.

Фольклордан телевизион ва радио дарсларни ташкил қилиш методикаси. Жойларга интернет етиб бормаган бўлса-да, телевидение ва радио етиб борганини инобатга олиб, телевизор орқали ҳам масофавий таълимни ташкил қилиш мумкин. Лекин бунинг учун ўқитувчи теле ва радиостудияларга ташриф буюрган ҳолда съёмка майдонида, радиостудияда бўлиши ва режиссёрлар олдида дарс ўтиши талаб этилади. Албатта, бу ҳолатлар ўқитувчи олдида айнан

ўқувчилар эмас, бошқа катта ёшли кишилар бўлгани учун табиий руҳга сал бўлса-да, путур этказишини инкор қилиб бўлмайди.

Телевизион дарсларни ўтиш фан ўқитувчисидан жуда катта билим, тажриба, маҳорат талаб этади. Шунинг учун бундай дарслар “маҳорат дарслари” ҳисобланади.

Масофавий таълим талабаларнинг битирув малакавий ишини топширишини ташкиллаштириш учун ҳам қулайдир. Гарчи якуний давлат аттестацияларини ўтказиш бўйича меъерий ҳужжатда бакалавр босқичини битираётган талабаларнинг битирув малакавий иши қилишга мажбур эмаслиги белгиланган бўлса-да, бу имкониятдан қайсидир талаба ихтиёрий фойдаланиши мумкинлиги ҳам қайд этилган.

Фольклорни онлайн ўқитишни ташкил қилиш учун мўлжалланган платформада қуйидаги зарурий элементлар яратилади. Булар: маъруза, видеодарс, тест, топширик, чат, форум, сўровнома, глоссарий, тескари алоқа, вебинар шулар жумласидандир. Булардан фойдаланувчиларга қулайлик яратиш мақсадида платформани ижтимоий тармоқлар билан интеграцияси амалга оширилади.

Ҳозирда ZOOM платформаси орқали онлайн дарслар ташкил қилиниб, университетнинг ҳар бир профессор-ўқитувчиси бу платформага видеомаъруза, маърузалар матни, мавзулар бўйича тақдимот материаллари, мустақил иш, очик ва ёпиқ тестларни киритиб, ўз вақтида талабаларнинг билимларини баҳолаб бораптилар. Онлайн дарс — бу янгича услуб ва анъанавий дарсдан тубдан фарқ қилади.

Хулоса қилиб айтганда, бугунги ахборот асри ва пандемия даврида Олий таълим муассасаларида барча фанлар қатори фольклор фанини ҳам масофавий таълим тизимида ўқитиш мумкин. Яна бундай ўқитиш шу фанга оид жаҳон таълим марказларининг услубий адабиётлари, замонавий ҳамда сўнгги ахборотларини олиш, жамлаб фойдаланиш имкониятларини беради.

LINGVOMADANIY TIL BIRLIKLARINING ICHKI MA'NO TIZIMI

DOI: 10.53885/edinres.2021.85.52.075

Maxmudova Sadoqat Xolmatovna

BuxDU doktoranti

Annotatsiya. Grammatik nuqtai nazardan soʻzlar, lingvomadaniy soʻzlar qaysi nutq yoki til birligi boʻlishiga qaramasdan bir xil grammatik vazifalarni bajaradi. Lingvomadaniy birliklarning til yoki nutqqa doir ekanligi ham oʻziga xos xususiyatlarga ega.

Lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilganda lingvomadaniy birliklarning til yoki nutqqa doir ekanligi ham oʻziga xos xususiyatlarga ega. Yaʼni, nutq bu tilning ishlatilish sohasidir. Shuningdek, biz qanchalik nutq birliklari haqida gapirsak, uning oʻziga xos xususiyatlarini belgilasak ham, shuni unutmashimiz kerakki, nutq birliklari yoʻqdan paydo boʻlgan hodisa emas, balki til birliklarining faoliyatdagi shakli. Shu jumladan, lingvomadaniy til birliklari ham (nutqqa yoki tilga doir boʻlishiga qaramasdan, til birligining maʼlum bir ishlatilish shakli hisoblanadi). Kengroq qilib aytganda, nafaqat yozilish yoki aytilish shakli bilan emas, lugʻaviy maʼnosi bilan boshqalardan ajralib turadi. Nutq birligi boʻlgan soʻzlar, til birliklari bajaradigan vazifalarni ham bajaradi. Grammatik nuqtai nazardan soʻzlar, lingvomadaniy soʻzlar qaysi nutq yoki til birligi boʻlishiga qaramasdan bir xil grammatik vazifalarni bajaradi. Bu borada tilshunoslar fikri deyarli bir xil.

“Barcha tillarda mavjud nutq va til birliklarini sanab, sonini aniqlab boʻlmaydi”. Ikkinchidan ularning qay biri birinchi boʻlib, paydo boʻlgan. Bundan tashqari til doimo rivojlanishda ekanligini inobatga olsak, bu hodisalarning har ikkalasi bir butun sifatida muloqot vazifasini bajaradi. Shunga qaramasdan nutq birliklari oʻziga xos xususiyatga ega. Nutq birliklari til birliklari tarkibiga kirsam ham, oʻziga xos muloqot vositalariga ega. Grammatik tahlil qilinganda nutq birliklari ishlatilmaydi va ularning har uchala birligi (fonema, morfema, soʻz) til birligi deb yuritiladi. Holbuki, ularning talaygina qismi nutq birliklariga xos boʻlgan lingvomadaniy soʻzlardir.

Lingvomadaniy birliklarning tadqiqi uslubiyatga bevosita bogʻliq boʻlib, uning barcha yoʻnalishlariga (soʻzlashuv, rasmiy, ilmiy, publisistik, badiiy, adabiy uslublar) bogʻliqdir.

“Funksional stillarning har bir turi ijtimoiy hayotning u yoki bu sohasi uchun xizmat qilishi va inson amaliy faoliyatining muayyan doirasiga mansubligi bilan farqlanadi. Shu sababli ular nutq faoliyatining maʼlum sohasiga taalluqli boʻladi. Funksional stillarning bir turi – badiiy nutq stili esa aksincha, inson amaliy faoliyati va hayotining hamma tomonlarini qamrab olishi, umumga taalluqliligi, barchaga barobarligi bilan ajralib turadi”.

Bu ta'rif kishilarning nafaqat his-hayajonlarini tasvirlabgina qolmay ularning ichki dunyosini ifodalaydi (Xususan, inson hayotining og'ir kunlaridagi psixologik holatini ochib beradi). Mana shu ikkala holatni tasvirlash uchun so'z tanlashda til va nutq hodisasi katta o'rin egallaydi.

A.Shomaqsudov va boshqalarning e'tirof etishicha, "Bu stilda nutq va til vositalari boshqacharoq – o'ziga xos xarakterda qo'llanadi: agar nutqning boshqa funksional stillari u yoki bu hodisaning mazmunini xabar qilish uchun xizmat qilsa, badiiy nutq esa bundan tashqari, o'quvchi yoki tinglovchiga estetik va emosional ta'sir ko'rsatishni ham maqsad qilib qo'yadi. Demak, estetik ta'sir etish funksiyasi badiiy nutqning o'ziga xos xususiyatidir. Badiiy adabiyotning bu asosiy va o'ziga xos funksiyasiga adabiy asarda til vositalarini tanlash va ishlatish prinsiplari ham to'la bo'ysunadi.

Keltirilgan nazariy ma'lumotlar tasdig'i sifatida til va nutq birliklarining o'zaro bog'liqligi quyidagi parchada namoyon bo'ladi.

"Bir og'iz so'z, birgina og'iz so'z yurak bag'rimni alg'ov-dalg'ov qilgan, ich-ichimdan ko'z yoshlarimni mijjalaringa olib chiqqandi. "Sizga kiyim-bosh olib qo'ydim",-degan edi Saidaxon o'shanda".

Adib Said Ahmadning turmush o'rtoqlari Saida Zunnunovanning maktubida "Sizga kiyim-bosh olib qo'ydim",-degan jumlasining kuch-qudrati kurashishga tengsiz ishonch uyg'otdi. Qarang: Bir og'iz so'z, birgina og'iz so'z, mana shu ikkala so'z birikmasida so'zdagi ichki his-hayajonlarning naqadar kuchli ekanini bildirgan. Chorasiz qolganda ruhiy qudrat baxsh ettirgan. Lingvistik nuqtai nazaridan qaraganda so'z "o'yinlari" biri, birgina, bir og'iz, birgina og'iz. Bir tomondan sinonimik ma'no kashf etsa ham, ichki ma'no mutlaqo boshqa. Ya'ni inson uchun og'ir kunlarda faqatgina yagona bir kishi dalda bo'lgan, ma'nosini bildiradi. Shu bois bu birikmalarning davomida yurak-bag'rimni alg'ov-dalg'ov qilgan, ya'ni butun vujudiga ijobiy ta'sir qilib, hayotga bo'lgan ishonchini mustahkamlagan. Boshqacha qilib aytganda yurak va bag'ir so'zlari ham his-hayajonni kuchaytiruvchi yuqori darajasini ifodalagan. Gapdagi keyingi so'zlar ich-ichimdan, ko'z yoshlarimni, mijjalaringa olib chiqqandi". E'tibor berib qarajak, ich-ichimdan, bu so'zlar ko'chma ma'noda ishlatilgan bo'lib, eng nozik tuyg'ularni paydo qilgan. Parchaning keyingi so'zlari ko'ziga yosh kelishi ma'nosini ifodalasa ham uning naqadar ichki ma'nolari ko'pdir: birinchidan – ko'ziga yosh keldi, mijjalari namlandi, bundan tashqari uning matniy ma'nosi – qayg'u va xursandchilik hayajonini bildiradi(xususan, adibning boshiga tushgan kulfatlarni o'zining kulfati deb bilgan turmush o'rtog'i Saida Zunnunovanning hamdardligidir). Jumlaning stilistik tahlilida nafaqat til birliklarini balki, nutqiy so'zlarni ham o'rinli ishlata olgan. Mazkur jumlaning asl mohiyati oilaviy sadoqat, hamdardlik, og'ir kunlarda hamisha yordamga kelish o'zbek ayollarimizning betakror xislatidir.

Til va nutq birliklarining o'xshash va farqli jihatlariga to'xtalsak, ular hamisha yonma-yon yuradi, eng asosiysi, biri ikkinchisini doimo to'ldirib boradi. Bu borada adib Said Ahmadning asarlari yorqin misol bo'la oladi.

"...Behuda xayollarga bormang. Siz nima bo'lsangiz, men ham shunday bo'laman. Hech qanday qiyin-qistovlar meni sizdan ajratolmaydi. Yashasak, birga yashaymiz, o'lsak, birga o'lamiz.

Siz unaqa irodasiz odam emasdingiz-ku, nima bo'ldi? Chidang, ayol boshim bilan men chidayapman-ku! Hali oldimizda, eh-he, qancha yaxshi kunlar bor. Uylar quramiz, bog'lar qilamiz. Endi xatni kulib-kulib yozing, xo'pmi? Xayr".

Tahlil qilinayotgan yuqoridagi parcha Said Ahmad turmush o'rtog'idan kelgan maktubdagi bir kichkina jumlaning unga ta'sirini tsivirlagan adibning holati bayoni badiiy uslubga xos bo'lsa, S.Zunnunova xatining uslubiyati o'zining soddaligi va umumxalq nutqiga xos ravon usulda yozilganligi bilan farqlanadi. Masalan: "Siz nima bo'lsangiz, men ham shunday bo'laman... Yashasak, birga yashaymiz, o'lsak, birga o'lamiz".

Maktub tahlilida faqatgina uslub emas, balki uni o'rinli ishlata olish natijasida so'z va jumalarning lingvomadaniy ichki ma'nolari namoyon bo'ladi. O'zbeklarda shunday bir ibora bor, Kosa tagida, nimkosa. Mana shu nimkosa undagi madaniyatimizga xos bo'lgan ma'no-mazmunni, unda yashiringan fidoiylik holatlarini namoyon etadi. O'z-o'zidan savol tug'iladiki, nega Saida Zunnunova turmush o'rtog'iga yozgan xatlarida juda soddagina uslub tanlagan(unda jumboqlilik, ko'p ma'nolilik, matnning ichki ma'no-mazmunni namoyon bo'ladi). Bundan tashqari qamoqxonaga yuboriladigan xat uslubi barcha uchun tushunarli tilda yozilishi kerak (rahbarlarga shubha uyg'otmaslik uchun). Shunday soddagina tilda yozilgan maktub naqadar ta'sirchan chiqqanligini faqatgina Said Ahmad sezdi. Boshqacha qilib aytganda, "nimkosa" ichidagi madaniyatimizga xos oilaviy urf-odat va madaniyat barcha qiyin holatlarda, yorug' kunlar kelishiga ishonch bildiradigan yagona vositadir.

Xulosa qilib aytganda, lingvomadaniy soʻzlar qaysi nutq yoki til birligi boʻlishiga qaramasdan bir xil grammatik vazifalarni bajaradi.

Adabiyotlar:

- 1.V.M.Solnsev “Язык как системно-структурное образование”. Издательство “Наука” Москва, 1971, 145-б.
2. A.Shomaqsudov, I.Rasulov, R.Qoʻngʻurov, H.Rustamov “Oʻzbek tili stilistikasi”. Toshkent, “Oʻqituvchi”,1983,30-b.
- 3.Said Ahmad “Qorakoʻz majnun” «Sano-standart» nashriyoti, Toshkent, 2016, 36-b.
- 4.Maxmudova S.X. National cultural features of the concept “ostona” (on the example of s.ahmad’s novel “ufq”) Journal Impact Factor Services for International Journals (www.ifsij.com)

OLIYGOHLARDA MASOFAVIY TA'LIMDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.79.54.076

Sidiqova Ditora Shavkatovna BuxDU tayanch
doktoranti

Annotatsiya: *ushbu maqolada oliygohlarda masofaviy ta'limdan foydalanish imkoniyatlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Аннотация: В этой статье представлена информация о возможностях использования дистанционного обучения в университетах.

Annotation: this article provides information on the opportunities for distance learning in higher education.

Kalit soʻzlar: masofaviy ta'lim, axborot texnologiyalar, ta'lim oluvchi, o'qitish vositalari, pedagogik texnologiyalar, geografik o'rni.

Ключевая слова: дистанционное обучение, информационные технологии, ученик, учебные пособия, педагогические технологии, географическое положение.

Keys words: distance learning, information technology, student, teaching aids, pedagogical technologies, geographical location.

Masofaviy o'qitish barcha ta'lim olish istagi bo'lganlarga o'z malakasini uzluksiz oshirish imkonini yaratadi. Bunday o'qitish jarayonida ta'lim oluvchi interaktiv rejimda mustaqil o'quv-uslubiy materiallarni o'zlashtiradi, nazoratdan o'tadi, o'qituvchining bevosita rahbarligida nazorat ishlarini bajaradi.

Masofaviy o'qitishda turli xil axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalaniladi. Masalan, an'anaviy bosma usuliga asoslangan o'qitish vositalari (o'quv qo'llanma, darsliklar) talabalarni yangi material bilan tanishtirishga asoslansa, interaktiv audio va video konferensiyalar ma'lum vaqt orasida o'zaro muloqotda bo'lishga, elektron pochta to'g'ri va teskari aloqa o'rnatishga, ya'ni xabarlarni jo'natish va qabul qilishga mo'ljallangan. Oldindan tasmaga muhrlangan video ma'ruzalar ta'lim oluvchilarga ma'ruzalarni tinglash va ko'rish imkonini bersa, xabarlar, topshiriqlarni tarmoq orqali tezkor almashinish ta'lim oluvchilarga o'zaro teskari aloqa orqali o'qitish imkonini beradi.

Masofaviy ta'lim - masofaviy o'qitishga asoslangan ta'lim.

Masofaviy o'qitish - o'zaro ma'lum bir masofada Internet texnologiya yoki boshqa interaktiv usullar va barcha o'quv jarayonlari komponentlari - maqsad, mazmun, metod, tashkiliy shakllar va o'qitish usullariga asoslangan ta'lim oluvchi va o'qituvchi o'rtasidagi munosabat.

Masofaviy o'qitish tizimi - masofaviy o'qitish shartlari asosida tashkil etiladigan o'qitish tizimi. Barcha ta'lim tizimlari singari masofaviy o'qitish tizimi o'zining tarkibiy maqsadi, mazmuni, usullari, vositalari va tashkiliy shakllariga ega.

Masofaviy o'qitishning pedagogik texnologiyalari - tanlangan o'qitish konsepsiyasiga asoslangan masofaviy ta'limning o'quv-tarbiyaviy jarayonini ta'minlovchi o'qitish metodi va uslublar majmuasi.

Masofaviy o'qitish-eng yaxshi an'anaviy va innovatsion metodlar, o'qitish vositalari va shakllarini o'z ichiga olgan sirtqi va kunduzgi ta'lim singari axborot va telekommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan ta'lim shakllaridir.

Masofaviy o'qish-bu yangi axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya texnologiyalari va texnik vositalari va texnik vositalariga asoslangan ta'lim tizimidir. U ta'lim oluvchiga ma'lum standartlar va ta'lim qonun-qoidalariga asosida o'quv shart-sharoitlari va o'qituvchi bilan muloqotni ta'minlab berib, o'qituvchi bilan muloqotni ta'minlab berib, talabdan ko'proq mustaqil ravishda shug'ullanishni talab qiluvchi tizimdir. Bunda o'qish jarayonini ta'lim oluvchini qaysi vaqtda va qaysi joyda bo'lishiga bog'liq emas. Masofaviy ta'lim-masofadan turib o'quv axborotlarini almashuvchi vositalarga asoslangan, o'qituvchi maxsus axborot muhit yordamida, aholining barcha qatlamlari va chet ellik ta'lim oluvchilarga ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi ta'lim majmuasidir.

Nimaga masofaviy ta'lim kerak bo'lib qoldi?-degan savol tug'ilishi tabiiy. Bu savolga javob tariqasida quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

- ta'lim olishda yangi imkoniyatlar (ta'lim olishning arzonligi, vaqt va joyga bog'liq emasligi va boshqalar).

- ta'lim maskanlariga talaba qabul qilish sonining cheklanganligi.

- ta'lim olishni xoxlovchilar sonining oshishi.

- sifatli axborot texnologiyalarining paydo bo'lishi va rivojlanishi.

- xalqaro integratsiyaning kuchayishi. Yuqorida sanab o'tilgan sharoit va imkoniyatlar masofaviy o'qitishga ehtiyoj borligini ko'rsatadi. Masofaviy o'qitishning ta'lim tizimida bir-biridan farqlanuvchi model va shakllari mavjud bo'lib, ular quyidagi qo'llanish shartlari bilan farqlanadi:

- geografik shartlar (masalan, mamlakat territoriyasi, markazdan uzoqlikda joylashuvi, iqlimi);

- mamlakatning axborotlashuvi va kompyuterlashtirish umumiy darajasi;

- kommunikatsiya va transport vositalarining rivojlanish darajasi;

- ta'lim jarayonida axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarining qo'llanish darajasi;

- ta'limda qo'llaniladigan an'analari;

- masofaviy o'qitish tizimi uchun ilmiy pedagog kadrlar mavjudligi va ularning salohiyati va boshqalar.

Masofaviy ta'lim turini bir necha modellari mavjud, ular masofaviy ta'lim tashkil qilinishiga sabab bo'lgan vaziyatlari bilan farqlanadi: geografik sabablar (mamlakat maydoni, markazlardan geografik uzoqlashgan regionlar mavjudligi), mamlakatni kompyuterlashtirish va informatsiyalashtirish darajasi, transport va kommunikatsiyalar rivojlanish darajasi, masofaviy ta'lim uchun mutaxassislar mavjudligi, ta'lim sohasida informatsion va kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish darajasi, mamlakatning ta'lim sohasidagi odatlari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sidiqova D. Boshlang'ich sinflarda interfaol ta'lim va loyihalash texnologiyasi //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – T. 4. – №. 4.

2. Sidikova S. D. Theoretical and didactic principles of distance learning //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – T. 11. – №. 1. – C. 541-548.

PEDAGOGIK FAOLIYATI JARAYONIDA O'QITUVCHINING O'Z PSIXIK HOLATINI O'ZI TARTIBGA SOLISH MAHORATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.12.36.077

A.K.Nisanbayeva

TDPU Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Kalit so'zlar: pedagogika, psixologiya, psixologik rag'bat, hissiyot, muomala, ijodiy individuallik, pedagogik ijodkorlik, «Jismoniy harakatlar» usuli

Sabr-toqat, tashqi vazminlik nuqtai nazaridan o'z his-tuyg'ularini qo'lga olishgina nihoyatda muhim bo'lib qolmasdan, shu bilan birga, turli hissiyotlar, holatlarning ro'y berishi va kechishini ma'lum darajada boshqara bilish, kechinmalarining ijobiy tusda bo'lishiga erishish ham muhimdir. Chunki hatto, janjalli vaziyatlarga ham turlicha yondashish mumkin. Bu ko'p jihatdan kishining qanday yo'l tutishiga bog'liq bo'ladi.

Nohush hissiyotlarni yo'qotish yoki kamaytirish uchun quyidagicha yo'l tutish yordam beradi: menga osoyishta, dadil ovoz bilan dars olib borish, tarbiyaviy tadbirlar o'tkazish, sabr – toqat va o'zini tuta bilish namunasini ko'rsatish zavq bag'ishlaydi. Talabalar guruhida janjalli vaziyat chiqib qolgudek

bo'lsa, sabr- toqat va xushmuomalalikni namoyon qilish, baqirib, asabiylashayotgan, qizishayotgan, qadr - qimmatini yo'qotayotgan kishidan yuqori turish va shu kabilarga huzur bag'ishlaydi.

O'qituvchining bu vaziyatlarda qanday yo'l tutishi lozim va qanday natijalarga erishish mumkin?

Shunday o'qituvchilar uchirab turadiki, ular o'zlarini mutlaqo har xil tutadilar va har qanday yo'l tutishlariga, masalan, boshliqqa yoki bo'ysunuvchi kishiga nisbatan qanday yo'l tutishlariga qarab, turli hissiyotlarni boshdan kechiradilar. Bunday kishi boshliq bilan bo'layotgan suhbat unchalik yoqimli bo'lmayotgan chog'da ham odatda ancha vazmin, xushmuomala bo'ladi, muloyim kuladi. Bo'ysunuvchi kishiga nisbatan (o'qituvchi esa o'quvchiga nisbatan) xolisona olib qaraganda ancha osoyishta sharoitda ham «qizisha» boshlaydi, asabiylashib, hayajonlanadi. Ko'pincha o'zidan qo'rqadigan va cho'chiydigan odamlar oldida shunday qiladi.

Ba'zi bolalar kattaroq bo'lib qolgach, qari ota-onalariga mutlaqo toqat qilolmaydilar, ayniqsa, ota-onalar ularga moddiy jihatdan bog'liq bo'lib, o'zlarini nochor sezsa, bolalarning yaxshi muomalasidan, mehr – muhabbatidan mahrum bo'lib qolishdan juda xavotirlanib, o'zlarini mulozamatli tutsalar, o'zlarining yomon eshitishlari, xotiralari zaifligi va hokazolar bilan bog'liq bo'lgan kamchiliklardan keksalarcha cho'chisalar shunday qiladilar. Lekin shu bolalar hatto ayni vaqtda o'z ota-onalarini sevadilar, hatto o'z qiliqlaridan achinadilar ham. Ammo qari ota-onalariga nisbatan paydo bo'lgan tajovuzkorlik yo'lini tutish hissiyotli chayqalishlarga, janjallarga, keraksiz jaxldorlikka, muomaladagi keskinlikka sabab bo'ladi.

Kishi yetarli darajada madaniyatli bo'lmasa, buning ustiga, o'zini ongli ravishda nazorat qilmasa, o'zidan qo'rqishayotganini ko'rsa, unda jo'shqin tajovuzkorlik yo'lini tutish paydo bo'ladi. Shu bilan birga, ongli ravishda vazmin, o'ylangan, munosib xulq-atvorli bo'lish yo'lini tutish o'z hissiyotlarini jilovlay bilishga, ulardan eng noxush xisssiyotlar: g'azab, jahl va shu kabilarga barham berishga, ularning oldini olishga yordam beradi.

Pedagogik faoliyatda o'z-o'zini nazorat qilish asosiy o'rinda turadi. Inson o'zini yomon his qilganda, unda o'z -o'zini nazorat qilish zaiflashib qoladi, uning xulq- atvori vazmin bo'lmay qoladi, har xil beixtiyor va o'ylanmagan xatti - harakatlar, janjallar, axloqiy me'yorlarning buzilishi sodir bo'lishi mumkin. O'z -o'ziga ta'sir qilish hissiy jarayonlarning ijobiy holatiga, kishining salomatligi yaxshi bo'lishiga yordam beradi, uning irodasi va fe'l – atvoriga bilvosita ta'sir ko'rsatadi.

Ma'lumki, o'z -o'ziga ta'sir qilish o'zining har qanday variantida ham ijobiy hissiy holatni saqlab qolishning faqat yordamchi vositasi hisoblanadi. Ko'ngil xotirjamligining eng muhim sharti – aqliy va jismoniy mehnat, bilish va yaratuvchilik jarayonlaridan shod bo'lish, o'zining o'qituvchilik faoliyati natijalaridan zo'r qoniqish hosil qilishdir.

O'qituvchining ishida muomalaning turli bosqichlarida uning emotsional kayfiyati faoliyatga hozirlik ko'rish jarayonida, uni amalga oshirish davrida, muomala amalga oshgandan keyingi his qilinadigan sezgilarda va kechinmalarda muhim rol o'ynaydi. Shu tariqa biz kasbiy – pedagogik muomalani amalga oshirish uchun juda muhim bo'lgan pedagogning psixik holatlari va ularni faoliyat hamda muomala jarayonida boshqarish muammosiga yaqinlashib kelyapmiz.

Kasbiy – pedagogik muomala jarayonida ijobiy kayfiyatni boshqarish muammolari nihoyatda muhimdir. Darsga bo'lgan psixologik rag'bat, sinf bilan bo'ladigan muomalaga rag'bat, o'zaro fikr almashish ilhomi degan ilhomning vujudga kelishi va amalga oshirilishi murakkab jarayondir. Dastlab, pedagogning mustaqil psixologik yo'l tutishi asosida, uning pedagogik ishga munosabati uni jalb qiladigan bo'lajak faoliyati materialiga munosabati natijasida, bolalar bilan bo'ladigan muomaladan qoniqishni oldindan his qilish asosida vujudga keladigan ilhom sinf bilan bevosita o'zaro hamkorlik qilish paytida huddi ana shu bevosita aloqaga muhtoj bo'ladi, bevosita muomala asosida rivojlanadi va mustahkamlanadi. Pedagogning o'zaro fikr almashishidagi kayfiyati uning umumiy fikr almashish madaniyati darajasiga ham va, eng asosiysi, uning shaxsining kasbiy – pedagogik yo'nalishi darajasiga, uning bolalar bilan ishlash istagiga bog'liq bo'ladi va, shunday qilib, pedagogning kasbiy – axloqiy yo'l tutishi bilan bog'liq bo'ladi.

Pedagogning bolalar bilan muomaladagi ijobiy kayfiyati o'qituvchining ijodiy individualligining o'ziga xosligi, o'quvchilar jamoasining xususiyatlari, faoliyat sharoitlari va shu kabilarga bilan bog'liq bo'lgan ko'p qirrali jarayondir. Pedagogning muomaladagi kayfiyati pedagogik ta'sir ko'rsatishning ob'yektlari – sub'yektlari bo'lgan o'quvchilarning ijodiy kayfiyati bilan ko'p jihatdan bog'liqdir. Buning ustiga, o'qituvchining mustaqil psixologik yo'l tutishi asosida vujudga keladigan ijodiy kayfiyat uning sinf bilan o'zaro hamkorligi paytida aynan o'quvchilar bilan uzviy muomalaga asoslanadi, binobarin, o'quvchilar jamoasining ijodiy kayfiyatiga muqarrar ravishda tayanadi.

Bolalar bilan bevosita muomalada ijodga aniq rag'bat bildirish murakkab bo'lib, har bir o'qituvchida o'ziga xos tarzda kechadi. Pedagoglarning ko'pchiligi bo'lajak darsga psixologik rag'batni muntazam ravishda amalga oshirib turadilar, bolalar bilan uchrashuvga psixologik jihatdan tayyorgarlik ko'radilar. Pedagog ijodiy kayfiyatni vujudga keltirish uchun amalga oshiradigan psixologik ishning yo'nalishlari xilma - xil bo'lib, uning aqliy tomonlarini ham, hissiy tomonlarini ham qamrab oladi. Bu - darsni fikran boshdan kechirishga intilish, tadbir va bo'lajak muomaladan iborat bo'lib, uning mumkin bo'lgan shakllarini oldindan aytib berish ana shu ish orqali zarur ijodiy kayfiyatni vujudga keltirishdir, u bo'lajak faoliyatni his qilib ko'rishga, unga hissiy jihatdan berilishga yordamlashadi. Bunday ishni amalga oshirish muqarrar ravishda faoliyat (dars, tadbir) materialiga o'zining hissiy munosabatini yangilash bilan bog'liqdir. Bu yangilash ba'zan tanish bo'ladi, chunki materialni bunday yangilash asosida idrok qilishsiz faoliyatning o'ziga mahliyo bo'lish qiyin.

Pedagogning ijodiy ish jarayoni uchun dars materialini o'zining shaxsiy tajribasi bilan qiyoslashga intilish ibratlidir, bu tajriba materialni hissiy yangilashga, undagi yangi bog'lanishlar hamda vositalarni ko'rishga yordam beradi. Bunday intilish, ayniqsa, gumanitar mutaxassisliklar vakillariga xosdir. Chunki tahlil materiali, aytaylik, adabiy asar materiali pedagog tomonidan shaxsan chuqur vositalangan, tarixchining hayajonli hikoyasi kabi boshdan kechirilgan bo'lishi, unda Vatanimiz o'tmishining bolalar qalbiga yaqin manzaralari sezilarli ravishda jonlanishi lozim. Ko'pgina o'qituvchilarga shu narsa xoski, ular shaxsdan tashqari tajribaga, tabiiyki, shaxsan vositalangan tajribaga intiladilar. Pedagog ijodiy kayfiyat izlab, jon - dili bilan o'z bilimlariga, metodik tavsiyalarga, o'qigan va ko'rgan narsalaridan olgan taassurotlariga tayanadi, ular faoliyat materiallarini yangilashga yordam beradi.

Pedagogning ijodiy kayfiyatini boshqarishning alohida bir muhim muammosi bunday kayfiyatni bevosita faoliyat oldidan chaqirish va safarbar qilish noijodiy kayfiyatni yengish hisoblanadi.

K.S.Stanislavskiy tizimi asosida pedagogning ijodiy jarayonini o'rganish shunga ishonch hosil qildiradiki, ijodiy kayfiyatni, ayniqsa, bevosita insoniy muomala bilan bog'langan ijodiy faoliyat turlarida safarbar qilish uchun «jismoniy harakatlar» usulini qo'llash juda istiqbolli bo'lib, u haqida alohida fikr yuritish zarurdir. Bu usulning mohiyati «Muayyan hissiy holatga xos bo'lgan, kishida bu hissiyotlarning o'zi keltirib chiqarishga qodir bo'lgan jismoniy harakatlarni bajarishdan iborat bo'lib, mazkur hissiyotlarni ana shu harakatlar taqozo qiladi». (Shu narsani esga olaylik: biz hayajonimizni yengmoqchi bo'lsak, birmuncha to'xtab, nafasimizni rostlashga, sekinroq harakat qilishga intilamiz, ya'ni shunday harakat qilamizki, xuddi mutlaqo' xotirjam paytimizda qanday bo'lsak, o'zimizni shunday tutamiz, natijada hayajonlanish asta-sekin o'tib ketadi).

Aytaylik, darsga tayyorlangan, tadbiri va shu kabilarni hozirlagan pedagogning bugun sinfda ishlash istagi yo'q - shunchaki yomon kayfiyatda. Bu o'rinda jismoniy harakatlar usuli qanday yordam berarkin? «Bordi-yu» sehrli so'z yordamga kelishi lozim. «Bordi-yu, men yaxshi kayfiyatda bo'lganimda, bunday bo'lishi mumkin edi: men tetik, epchil odim tashlab sinfga kirardim. Samimiy salomlashardim. . .» Ayni vaqtda pedagog yaxshi kayfiyatda bo'lgan o'zining - pedagogning xatti - harakatlari butun mantiqini jismonan takrorlardir, bu holatga chinakamiga ishonishi kerak. O'zidan kayfiyatni siqib chiqarish kerak emas, balki izchil harakat qilish kerak. Harakatlar hamisha ham bizning nazorat qilishimizga bardosh beravermaydi va sekin- asta diqqatni ishga jalb qiladi, begona ta'sirlardan chalg'itadi, bizni zarur his-tuyg'uga, bu o'rinda ijodiy kayfiyatga olib keladi. Bir talaba qizning o'z ustida olib borgan kuzatishini keltirib o'tamiz:

«Shunday qilib, bugun ertalabdan kayfiyatim yomon edi. Hech narsa qilgim, ayniqsa dars bergim kelmasdi. Maktabga qo'ng'iroq chalinishidan ikki minut oldin keldim, o'qituvchilar xonasida u yoq- bu yog'imga qarab olgunimcha kirish vaqti bo'ldi. O'qituvchilar xonasidan chiqishim bilan kayfiyatim yaxshi, juda dars bergim kelyapti, sinfda meni kutishyapti - men ana shundayman degan qarorga keldim. Men endi yo'lak bo'ylab tetik, dadil odim tashlab boryapman, o'zim juda samimiyman, salomlashaman va bolalarga tabassum qilaman, men ko'p narsa qilishim kerak, xavotirdaman, bugun o'tadigan materialim qiyin, lekin qiziqarli. O'zim bilan birga ko'pgina qiziqarli va foydali narsalar olib kelganman. Hammasi yaxshi bo'ladi. Sinfga kiraman, tetik va dadil: «Salom, bolalar» deyman. O'tiramiz. Bolalar ham g'ayratli, ozoda kiyinishgan. Dars boshlandi, o'zimning «bordi-yu» degan so'zimni qachon tashlaganimni va darsga berilib ketganimni o'zim ham sezmay qolibman. O'zimni juda yaxshi his qildim, kayfiyatim yomonligini va uni yengish kerakligini unutib yubordim. Hammasi ajoyib bo'ldi»

«Jismoniy harakatlar» usulidan foydalanishda «bordi-yu» vaziyatida taklif etiladigan holatlarning yangiligi hissiy qo'zg'alishlarning qudratli vositasidir. Bir vaqtlar qabul qilingan «bordi-yu» so'zini har gal takrorlayverish kerak emas, balki uni yangi vazifalar, nozik farqlar, tovlanishlar bilan ochib berishga

harakat qilish, har gal jozibadorroq qilish kerak. Tabiiyki, bu «jismoniy harakatlar» materialni, sinfni yaxshi bilishga, darsni tayyorlash sohasidagi butun dastlabki ishga, xususan maroqli vazifalar qo'yishga ta'sir qilishi lozim.

Pedagogik ijodkorlikda «jismoniy harakatlar» usulini ro'yobga chiqarishning o'ziga xosligi shundan iboratki, u pedagogga faqat bevosita ijodkorlik (odamlar bilan muomala) boshlanishidan oldin o'zining ijodiy tabiatini safarbar qilishning vositasi sifatidagina zarurdir, keyin esa «bordi-yu» holatidagi «jismoniy harakatlar» mantiqi ijodkorlik vaziyati bilan chinakamiga ma'naviy moyillikka sekin-asta o'sib o'tadi, endi «bordi-yu» holatida emas, balki sinf bilan haqiqiy muomalada bo'ladi.

Muomalada ijodiy kayfiyatni shakllantirish murakkab jarayondir. Bu yerda ko'pincha pedagog zo'riqish tuyg'usini boshdan kechiradi, buni pedagogik ijodkorlikning omma o'rtasidagi faoliyat, o'zgarib boruvchi ijodkorlik holati, o'zining psixik holatlarini boshqarish zarurligi, mehnatning o'zaro fikr almashish jihatdan boyligi kabi xususiyatlari taqozo qiladi.

Pedagogik ijodkorlik va muomala jarayonida vujudga keladigan bu zo'riqishni, shuningdek, boshqa noxush holatlarni yengish uchun o'z-o'zini tarbiyalash yuzasidan doimiy ish olib borish zarur. O'z-o'ziga ta'sir qilishning bir qator usullari mavjud bo'lib, ulardan eng muhimlari quyidagilardir: O'z-o'zini ishonitirish, o'z-o'ziga buyruq berish, o'z-o'zini majbur qilish, o'z-o'ziga majburiyat yuklash, o'z-o'zini rag'batlantirish, o'z-o'zini jazolash, o'z-o'zini mashq qildirish, nihoyat o'z-o'ziga ta'sir qilishdir.

ZAMONAVIY TA'LIM ASOSI - AJDODLARIMIZNING ILMIY MEROSI

DOI: 10.53885/edinres.2021.30.24.078

Dilova Nargiza Gaybullaevna

Buxoro davlat universiteti,

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Ph.D)

Annotatsiya: Maqolada ajdodlarimizning ilmiy merosi - zamonaviy bilimlarni egallashning fundamental asosi ekanligi, bugungi kunda ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalasining dolzarbligi haqida so'z boradi.

Резюме: В статье рассматривается научное наследие наших предков – как фундаментальная основа для приобретения современных знаний, актуальность развития науки, просвещения и цифровой экономики сегодня.

Abstract: The article considers the scientific heritage of our ancestors - the fundamental basis for the acquisition of modern knowledge, the relevance of the development of science, education and the digital economy today.

Tayanch so'zlar: ilmiy meros, raqamli iqtisodiyot, raqamli bilimlar, ta'lim sifati, zamonaviy ta'lim.

Ключевые слова: научное наследие, цифровая экономика, цифровые знания, качество образования, современное образование.

Keywords: scientific heritage, digital economy, digital knowledge, quality of education, modern education.

Jamiyat va mamlakat taraqqiyotini ilm-ma'rifatsiz, ma'naviyatsiz tasavvur qilish juda mushkul. Zero, o'z davrida bu haqda Yusuf Xos Hojib o'zining "Qutadg'u bilik" asarida ilm-ma'rifatning o'rni va ahamiyati naqadar muhimligini ko'rsatib o'tib: "**Bilimsiz kishi bamisoli mevasiz daraxtdir, mevasiz daraxtni och kishi nima qilsin?!"**¹, degan edi.

Davlatimiz rahbari tomonidan 2021-yil – "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili" deb e'lon qilinishi, shu asosda yoshlarning zamonaviy bilimlarni egallashlariga alohida urg'u berilishi hamda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning dolzarbligi va ahamiyati iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy jihatdan kuchli, bozor iqtisodiyoti qonunlari to'liq amal qiladigan demokratik davlat qurishga qaratilgan muhim qadam ifodasidir.

Prezidentimizning nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a'zolarining bilim saviyasini oshirish uchun avvalo ilm-ma'rifat, yuksak ma'naviyat kerak bo'lib, ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va albatta,

¹ Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilik" asari

to'g'ri yo'ldan adashish bo'ladi deb donishmandlarcha aytgan so'zlari muqaddas kitobimiz Qur'onning ilk oyatida xam "O'qing", "O'qing" deb ilmu ma'rifatga alohida urg'u berilganligi va "Ilm"so'zining 900 ga yaqin o'rinda turli ma'nolarda kelganligi bu davatning muhimligini anglatadi. Shuning uchun Prezidentimiz o'z murojaatida "Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir!"¹ deb ta'kidladi.

Buyuk ajdodlarimiz — Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Farg'oniy, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Zamahshariy singari umumbashariy taraqqiyotga ulkan hissa qo'shgan ajdodlarimizning ilmiy merosi qalbimizda iftixor tuyg'usini uyg'otishi bilan bir qatorda ularning ijod mahsuli bugungi kunda dolzarblik kasb etayotgan ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari uchun fundamental asos ekanligi hech kimga sir emas albatta. Zero, Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojida roli va ahamiyati, tarixiy va falsafiy merosi, ularning astronomiya, matematika, geografiya, geodeziya, tibbiyot, farmakologiya, kimyo, mineralogiya kabi zamonaviy ilmlar shakllanishi hamda rivojlanishiga qo'shgan ulkan hissasini butun jahon fani tahsiniga sazovordir.

Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalasining dolzarbligi allomalarimizning asarlarida ham o'z aksini topgan. Ya'ni, har bir egallangan bilim inson aql-zakovati, tafakkuri va ijodi orqali sayqallanib borishi natijasida zamonaviy bilimlar bilan boyitilib boriladi. Zamonaviy bilim olish orqali egallangan bilim, ko'nikma hamda malakalarni hayotda tadbiiq eta olgan insongina davr bilan hamnafas yashay oladi. O'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishadi va o'zi uchun qulay, tejamkor, sifatli va samarali muhit yarata oladi. Raqamli iqtisodiyotda zamonaviy ilmiy yondashuvlar va innovatsiyalar muhim hamda ustuvor ahamiyatga ega bo'ladi. "Raqamli iqtisodiyot"ga asosiy poydevorni matematika faniga "0" raqamini kirgizgan ulug' Al-Xorazmiy bobomiz asos solib, ayni paytdagi mavjud zamonaviy kompyuterlar, axborot-kommunikatsiya hamda yuqori texnologiyalarning bobokoloni deb hisoblasak, mubolag'a bo'lmaydi. Raqamli iqtisodiyot bu- bu siyosiy-iqtisodiy, ilmiy-ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy munosabatlardagi aloqalarni raqamli texnologiyalarni qo'llash yordamida amalga oshiruvchi yangi tizim hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyot insonlarning turmush darajasini bir necha barobar oshirib, mamlakat milliy xavfsizligi hamda mustaqilligini ta'minlovchi asosiy indikator ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Davlat va jamiyat boshqaruvi, ijtimoiy sohada ham raqamli texnologiyalarni keng joriy etib, natijadorlikni oshirish, bir so'z bilan aytganda, odamlar turmushini keskin yaxshilashdan iborat.

Ushbu natijalarga erishish uchun buyuk ajdodlarimiz qoldirgan merosni bugungi zamonaviy ta'lim-tarbiya nazariyasining fundamental asosi sifatida qo'llagan holda ta'limni yangi sifat bosqichiga ko'tarish, zamonaviy ta'lim yondashuvlari qo'llash orqali ta'lim jarayonining zaruriy samaradorligini ta'minlash, ko'zlangan natijalariga erishishni kafolatlovchi ta'lim muhitini yaratish zarur.

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim yondashuvlarining dolzarbligi quyidagilarda o'z aksini topmoqda:

- Jahon miqiyosida ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda zamonaviy ta'lim yondashuvlaridan foydalanishga bo'lgan ehtiyojning kuchayib borayotganligi;

- o'quvchilarning ehtiyojlari, qiziqishlari, layoqatlari hamda bilimlarni o'zlashtirish darajalarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishga e'tiborning oshayotganligi;

- Mamlakatimizda kadrlar tayyorlashning milliy tizimi har tomonlama rivojlanayotgan hozirgi sharoitda umumiy o'rta ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlash maqsadida pedagogik texnologiyalarni yanada takomillashtirish zaruriyatiga ehtiyoj;

- Umumiy o'rta ta'lim uchun yaratilayotgan o'quv dasturlari va o'quv-metodik majmualarda o'z aksini topgan, o'quvchilarni hayotga tayyorlash va kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan DTS ning prinsiplari talablarining bajarilishini ta'minlash;

- uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish yo'nalishida shaxslararo hamkorlik va muloqot muhitini tarkib toptirish vazifasining ustivorligidir.

Raqamli iqtisodiyot bu - ishbilarmonlik san'atidir. "Raqamli" atamasi mazkur sohalarning barchasi axborot texnologiyalaridan faol foydalanishni anglatadi. "Raqamli iqtisodiyot" atamasi milliy

¹ O'zbekiston respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasida so'zlagan nutqidan

qonunchiligimizda ilk bor qo'llanilayotgan bo'lsada, barcha rivojlangan davlatlar uni shakllantirishga allaqachon kirishgan. O'zbekiston ham mazkur jarayondan chetda qolmasligi kerak.

Zero, biz globallashuv, dunyo hamjamiyati bilan integratsiyaga kirishish haqida gapirarkanmiz, bu borada ajdodlarimizning ilmiy merosi yangilanayotgan iqtisodiyotimiz ravnaqi va uchinchi renesans davriga qadam tashlashimiz uchun fundamental asos sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2020-yil 24-yanvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasida so'zlagan nutqidan
2. O'zbekiston respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 29 yillik tantanalarida so'zlagan nutqidan.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi veb-sayti: www.tdi.uz.
4. Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilik" asari

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QISH SAVODXONLIGINI
OSHIRISHDA UYGA VAZIFALARNING O'RNI**

DOI: 10.53885/edinres.2021.52.83.079

Ergasheva Surayyo Tulqinovna
Nizomiy nomidagi TDPU, o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarning o'qish darslaridan tashkil etiladigan uyga vazifalarning turlari va uyga vazifalarni tashkil etishning ilmiy-nazariy jihatlari o'z aksini topgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil fikrlashga o'rgatishda uyga vazifalarning o'rni asoslab berilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatini o'stirishda uyda bajariladigan topshiriqlarni tashkil etishning didaktik va metodik jihatlari chuqur tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, o'qish, ta'lim, tarbiya, o'qituvchi, uyga vazifa, topshiriq, mustaqil fikr, savol-topshiriq, faoliyat, tizimli yondashuv, matn, mantiqiy tafakkur, qayta hikoyalash, samaradorlik.

Аннотация: В этой статье описываются виды домашней работы, которые можно использовать в начальных классах, а также теоретические аспекты домашней работы и роли домашней работы в обучении учащихся начальной школы мыслить самостоятельно. Детально проанализированы дидактические и методологические аспекты организации домашнего задания. Рассмотрены и проанализированы варианты заданий для развития логического мышления учащихся начальной школы.

Ключевые слова: начальное образование, чтение, преподавание, учитель, домашнее задание, независимое мнение, вопрос, деятельность, системный подход, текст, логическое мышление, воспроизведение, эффективность.

Annotatsion. The role of homework in forming pupil's independent thinking in reading classes in primary grades Abstract. This article highlights the types of home-based tasks that are taught in primary school classes and the theoretical aspects of homework management. The role of homework in teaching elementary students to think independently is justified. The didactic and methodological aspects of the development of logical thinking of elementary school students are thoroughly analyzed.

Keywords: primary education, reading, education, upbringing, teacher, homework, task, independent thinking, question-task, activity, systematic approach, text, logical thinking, retelling, effectiveness.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida xalq ta'limi tizimida o'quvchilarning bilim darajasini baholashda ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro dastur PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study - matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot)da O'zbekiston Respublikasining doimiy ishtirokini ta'minlash asosiy ustuvor maqsadlardan biri ekanligi ta'kidlangan. O'quvchilarning matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot (PIRLS) da qatnashishiga va samarali natijaga erishishida boshlang'ich sinflarning o'qish darslaridan tashkil etiladigan uyga vazifalarning ham o'rni beqiyosdir. O'quvchi uy

vazifasiga keyingi darsda o'qituvchi nimani so'rashi mumkinligidan kelib chiqib yondashadi. Ko'pchilik o'quvchilar og'zaki uy vazifalarini tayyorlashda berilgan matnni bir-ikki marta qayta o'qiydilar. Darslikda matn qanday berilgan bo'lsa, shunday qayta hikoya qiladilar. Uy vazifasini ma'lum reja asosida tayyorlash ham o'quvchilarning faol fikriy mustaqilligini oshiradi. Uy vazifasini tayyorlashni to'g'ri yo'lga qo'ya bilgan o'quvchi undan mustaqil mulohaza talab qiladigan mashg'ulotlarga o'ziga ishongan holda qatnashadi. Uy vazifalarini ma'lum reja asosida bajarish bolalardan o'quv materialiga ongli ravishda yondashishni talab qiladi. Yaxshi tuzilgan reja o'quvchining faoliyatini tizimga soladi, zarur materialni ajratib olishga o'rgatadi, muhim jihatlarni ochishga va to'g'ri xulosalar chiqarishga undaydi. O'z fikrini muayyan tizimda bayon etishga o'rgatadi. Uy vazifalarini og'zaki tarzda bajarishda o'quvchilar matn yuzasidan darslikdagi savol-topshiriqlarga murojaat qilmaydilar, ular bilan ishlamaydilar. Uy vazifalarini og'zaki so'rashning faqat o'quvchi xotirasiga tayanib javob berishi talab etiladigan tarzda tashkil qilinishi natijasida vazifa so'rash o'qituvchi bilan bitta o'quvchi orasidagi alohida suhbatga aylanib qolib, sinfdagi boshqa o'quvchilar unda ishtirok etmaydilar. Uy vazifalarini darsda ko'tarilgan asosiy savol muhokamasi natijasiga qarab shakllantirish o'quvchilarni darsda o'rgangan bilimlarini mustaqil ravishda guruhlashga, undan muhimini ajratishga, o'qituvchining talablariga mos keladigan dalillar topishga o'rgata boradi. Ularning oldida mustaqil mulohaza yuritishni talab qiladigan yangi savollar paydo bo'ladi. Dalillar keltirish uchun nafaqat faktlar izlashga, balki ularni o'z so'zlari bilan etkazishga ham harakat qiladilar. Uy vazifalarini so'rash paytida o'quvchiga mustaqil mulohaza yuritish talab qilinadigan savollar berilishi uning aqliy faoliyatini tezlashtiradi. Berilgan savollarga o'quvchilar yaxshi tanlangan dalillar orqali javob berishga erishsa, bunday savollar ularning o'zlariga ham katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Adabiy ta'limning boshlang'ich bosqichida o'qilgan asarlar yuzasidan uy vazifasi sifatida:

- sinfda o'tilgan mavzuni uyda qayta o'qish;
- o'qiganlarining rejasini tuzish va reja asosida qayta ijodiy hikoyalash;
- asar yuzasidan uning matnini takrorlashga emas, mustaqil mulohaza yuritib, o'z fikrini aytishga undovchi mantiqli savollar tuzish va ularga javob berish;
- sinfdan tashqari o'qiladigan asarlar ustida ishlash uchun topshiriqlar berish; - mustaqil ishlar;
- lug'at bilan ishlash;
- yozma va og'zaki insho;
- matnni bo'laklarga ajratish va ularning mazmuniga mos sarlavha topish;
- asar matni qismlari bo'yicha sarlavhalar tavsiya etib, mavjud matnni shu sarlavhalarga mos tarzda bo'laklarga bo'lishni talab qilish;
- har bir bo'lakning rejasini tuzish va shu reja asosida gapirishga tayyorlanish;
- ertak, topishmoq, she'r, tush va hikoyalar to'qish;
- asarlar matni yuzasidan tayyorlangan suratlar ustida ishlash;
- matn yuzasidan berilgan savol-topshiriqlar bo'yicha og'zaki va yozma ishlar berish mumkin.

Bunday topshiriqlarni sinfda va uyda almashtirib bajarish ham o'quvchining tafakkuri hamda faoliyati mustaqilligini ta'minlaydi, ma'naviyatini boyitadi. Yod olish uchun beriladigan uy vazifalarining nomi va soni o'qish fani dasturida va darsliklarda aniq ko'rsatilgan. Biror asarning to'liq matni yoki asardan parcha yod olishni uy vazifasi sifatida topshirishdan avval uning mazmuni o'quvchilar tomonidan yaxshilab tushunib olinishiga erishiladi. Asarni yod olishdan oldin u darsda sharhlab o'rganilishi, she'r matni o'quvchilar uchun tushunarli bo'lishi shart. Asarning yoddan, ifodali o'qilishi darajasi uning qanchalik anglashilganligini ko'rsatadi. Adabiy ta'lim davlat standarti talabi bo'yicha yod olinishi lozim bo'lgan asarlarni barcha o'quvchilar yod olishlari shart. Lekin dasturda ham o'quvchilar yodlashlari uchun ma'lum miqdorda qo'shimcha o'quv materiallari taqdim etilgan. Ularni yod bilish darsliklardagi she'rlar yuzasidan taqdim etilgan savol-topshiriqlar ustida ishlashni osonlashtiradi. Dasturda va darslikda yod olish talab qilingan barcha she'riy asarlarni o'quvchilarning hammasidan birday talab qilish ham unchalik to'g'ri bo'lmaydi.

Boshlang'ich sinflarda asar matni yuzasidan chizilgan suratlar ustida ishlash topshirig'i ko'proq uchraydi. Bunday suratlar o'quvchilarga asar qahramonlarini tiniqroq tasavvur qilishga ko'maklashadi. Asar matni yuzasidan ishlangan suratlar ustida ishlash o'quvchilar ma'naviy kamolotiga katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Uy vazifasini bajarishda suratda ifodalangan har bir predmetni ajratish, uning rasmdagi vazifasini izohlash, rasmda tasvirlangan hodisaning boshi yoki oxirini o'ylab topish, hikoyalab berish, kabi topshiriqlar hikoya bayonida fikrdan fikrga o'rinsiz sakrab ketmaslik ko'nikmasini shakllantiradi.

Olamni, odamni ranglar ko‘magida baholashga o‘rgatadi. Qahramonning ko‘zlari, yuz ifodasi, holati tahlili o‘quvchini suvrat va siyratni farqlashga odatlantiradi.

O‘quvchilarning uy insholarini tashkil etish. Insholar inson tafakkurini charxlash, dunyoqarashini kengaytirish, fikrlarini, qarashlarini qat‘iyashtirish va ma‘naviyatni shakllantirish omili hisoblanadi. Maktab adabiy ta‘limining barcha bosqichida o‘quvchilarga insho yozdirish shart. Chunki insho va bayon yozish aqliy zo‘riqish va ancha vaqtni talab qiladi. Sinflar yuqorilab borgani sari uy vazifalarining soni oshmay mazmuni chuqurlashadi, talab doirasi kengayadi. Bundan tashqari boshlang‘ich sinflarda rasmlar, kuzatishlar asosida ham insholar yozdirish mumkin. Dunyo ta‘lim tizimidagi barcha jihatlarni ko‘r-ko‘rona ko‘chirish o‘rniga ular erishgan yutuqlarning o‘zbek o‘quvchisi milliy xususiyatlari, ruhiy o‘ziga xosligiga mos keladigan tomonlarini o‘zlashtirish kerak. Aks holda, chet el pedagogikasidagi tashqi jihatlarga o‘zlashtirilib, qilingan harakatlar samarasiz ketadi. Tajriba almashishlar ko‘rsatdiki, chet el ta‘lim tizimida har qanday o‘quv fani bo‘yicha esselar yozish etakchilik qiladi. O‘quvchining erkin va mustaqil mulohazasiga asoslanadigan bunday uy insholari o‘quv yilining boshida, badiiy asar tahliliga bir oz o‘rganilgandan keyin, o‘quv yili o‘rtalarida va oxirida olish bolalarning mustaqil fikrlashini o‘stirishga xizmat qiladi. O‘quvchilardagi fikr mustaqilligining o‘shishini nazorat qilishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi. –T., 2019. – 32 b.

2. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. –T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010. 167-b.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARNI KASB TANLASHGA O‘RGATISH TEXNOLOGIYASI

DOI:

*Ibragimova Gulchehra Yaxyayevna,
BMTI o‘qituvchisi*

10.53885/edinres.2021.86.45.080**Annotatsiya.** Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini kasb tanlashga o‘rgatish va yo‘naltirishda qo‘llaniladigan tyexnologiyalar va buning ahamiyati haqida fikrlar ban etilgan.

Har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy barqarorligi uning fuqarolarining aqliy va axloqiy salohiyatini yuksak darajada rivojlanganligiga bog‘liq. Zero, jamiyatimizning ma‘naviy yangilanishida, ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishda jahon hamjamiyatiga qo‘shilishini ta‘minlaydigan demokratik huquqiy davlat qurish kadrlar tayyorlashning milliy masalasi ustuvor mezon sifatida muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun ham O‘zbekiston Respublikasining Prezidentimiz tomonidan ta‘kidlanganidek, insonning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro‘yobga chiqarishning sharoitlarini va ta‘sirchan mexanizmlarini yaratish eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o‘zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Chunki xalqning boy intellektual merosi va umuminsoniy qadriyatlar asosida zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan-texnika va texnologiyaning yangi yutuqlari asosida mukammal tayyorgarlikdan o‘tgan kadrlarni tayyorlashning yangi tizimini shakllantirish O‘zbekiston Respublikasi taraqqiyotining muhim shartlaridan biri bo‘lib qoldi. Aytish mumkinki, barkamol insonning shakllanishi uning munosib kasb-korni egallashi jamiyat taraqqiyoti uchun baholi qudrati o‘z hissasini qo‘shib yashashi va shu orqali jamiyatda o‘zligini namoyon etishi ya‘ni shaxsning kamol topishi nazarga olinadi. Komillik sari intilish shaxsning kasbiy shakllanishi bilan birgalikda yaxlit holda kechadigan va deyarli bir umr davom etadigan murakkab jarayondir. Keng ma‘noda kasbiy shakllanish deganda insonning o‘z aqliy qobiliyatlari jismoniy imkoniyatlari u yoki bu sohaga bo‘lgan layoqatlari, qiziqish va intilishlari, shuningdek qadriyat va dunyoqarashlariga ko‘ra biror bir kasb sohasida ta‘lim olish keyinchalik shu sohaga kirishib, moslasha borishi va nihoyat yillar davomida yetuk va malakali mutaxassis yetishishi tushuniladi. Haqiqatan ham bu cheksiz murakkab orqaga qaytarilmaydigan

muhim jarayon bo'lib, unda inson manfaatlari yo'lidan unumli foydalanishni tashkil etish, bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir. Bu masalalar esa boshlang'ich ta'limdayoq amalga oshiriladigan amallardan biridir. Chunki har bir farzand ma'lum bir iqtidor bilan dunyoga keladi. Uni o'z vaqtida aniqlash, rivojlantirish, yo'naltirish avvalo ota-ona orqali yuzaga chiqarilsa, boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi tomonidan to'g'ri yo'naltirilib borilishi o'qituvchidan katta mas'uliyat talab etadi.

Bu o'z navbatida bo'lajak kasbni tanlash, ya'ni aniq bir kasbiy qarorga kelishigacha bo'lgan davrini o'z ichiga oladi. Ravshanki, yoshlarning kasb tanlashga tayyorgarlik darajasi, faqatgina yosh xususiyatlariga bog'liq emas, u ma'lum yoshga kelib o'z-o'zidan shakllanib qolmaydi. Yoshlarning kasb tanlashida pedagogik-psixologik bilim, ko'nikma, malakalar, shuningdek, jamiyatning ta'siri orqali tayyorlash va tarbiyalash zaruriyati mavjud. Mazkur jarayonda shaxsdan kasbga doir bilimlarga ega bo'lish talab qilinadi. Shuning uchun ham o'quvchilarni kasblar olamiga doir bilimlar bilan qurollantirish hamda amaliy ko'nikma va malakalarni hosil qilish lozim. Buning uchun kasblarga doir qo'llanmalar, tarqatma materiallar bilan ta'minlash lozim. Shundagina kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan turli qiyinchilik, ziddiyat, to'siqlarni oldini olgan holda o'quvchi-yoshlarni ongli ravishda kasbga yo'llash imkoniga ega bo'lamiz.

Shuning uchun ham kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilishning muhim omillari quyidagilardan iboratligi ko'p ta'kidlanadi:

Respublikaning demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan izchil ilgari borayotganligi, mamlakat iqtisodiyotida tub o'zgarishlarning amalga oshirilishi, respublika iqtisodiyoti asosan xom-ashyo yo'nalishdagi raqobatbardosh pirovard mahsulot ishlab chiqarish yo'lga izchil o'tayotganligi, mamlakat eksport salohiyati kengayayotganligi, davlat ijtimoiy siyosatida shaxs madaniyati va ta'lim ustivorligi qaror topganligi, milliy o'zlikni anglashning o'sib borishi, vatanparvarlik, o'z vatani uchun iftixor tuyg'usining shakllanayotganligi, boy milliy-tarixiy an'analarga va xalqimizning intellektual merosiga hurmat ruhida tarbiyalab borish ham kasbga bo'lgan qiziqishni uyg'otib borish bilan birgalikda amalga oshirib borilishi pirovard maqsadga aylangan.

Boshlang'ich ta'limda kasb tanlash uchun qo'yilgan tamal toshi uzoq davrlar mobaynida har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalashga yo'naltirilib boriladi, aslida. Bu holat kasbiy mahoratni va layoqatni oshirish, insonning butun umri davomida o'z bilimini takomillashtirib borish va o'z-o'zini tarbiyalash ehtiyojini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmon Jomiy «Tanlangan asarlar» Toshkent, Adabiyot va san'at nashriyoti, 1971- yil 196-bet.
1. Abu Nasr Forobiy baxt - saodatga erishuv haqida risolalar Toshkent «Fan» 1975-yil 75-78-betlar.
2. Arziqulov D.N. Kasbiy kamolotning psixologik o'ziga xos xususiyatlari. Avtoreferat psixologiya fanlari nomzodi. –Toshkent 2002.

**БЕШИНЧИ ШЎЪБА. БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМДАГИ ИЛФОР ТАЖРИБАЛАР–ЯНГИ
ЎЗБЕКИСТОНДАГИ 3- РЕНЕССАНС ПОЙДЕВОРИ
СЕКЦИЯ № 5. ПЕРЕДОВЫЕ ОПЫТЫ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ -
ФУНДАМЕНТ НОВОГО УЗБЕКСКОГО РЕНЕССАНСА
SECTION № 5 BEST PRACTICES IN PRIMARY EDUCATION - THE FOUNDATION OF
A NEW RENAISSANCE IN UZBEKISTAN**

ZAMONAVIY DARS TURLARI VA UNGA QO'YILADIGAN TALABLAR

DOI: 10.53885/edinres.2021.29.68.081

Tosheva Nurzoda Toshtemirovna

BDU o'qituvchisi

Mustafojeva Mehrangiz Shukurullojevna

BUXdu 2-bosqich magistranti

Qodirova Nilufarxon Zokir qizi

BDU 3-bosqich talabasi

Таянч сўзлар: ўқувчининг билиш фаолияти, ўқитувчи фаолияти, педагогик технологиялар, субъект, таълим жараёни, билиш имкониятлари, ўқув вазияти, дидактик ёндашувлар, психологик ёндашув, психологик-педагогик хусусиятлар.

Ключевые слова: познавательная деятельность ученика, деятельность учителя, педагогические технологии, субъект, процесс обучения, возможности познания, учебная ситуация, дидактический подход, психологический подход, психолого-педагогические свойства.

Key words: the process of student's cognition, pedagogical technologies, subject, the process of education, the opportunities of knowledge academic situation, didaktik approach, psychological approach, psychological and pedagogical peculiarities.

Ушбу мақолада ўқувчиларни билиш фаолиятини ривожлантириш имконияти ва кейинги босқичларда замин ярата олиши, ўқувчи билиш фаолиятининг асосий субъекти сифатида намоён бўлиши таҳлил қилинган.

В данной статье отражены возможности развития познавательной деятельности учеников начальной школы, дан анализ процесса развития данной деятельности учащихся, определены его основные педагогические направления.

The article analyzes the opportunities to develop the process of acquiring knowledge of pupils in primary education, making foundations for the further stages of education and the role of pupils as the main subject of educational process.

Hamon ta'limning asosiy shakli dars ekan, unga bo'lgan talab va ehtiyoj kundan kunga ortib bormoqda. Bu o'z navbatida bizning mamlakatimizda yangi dunyoqarashga ega, mustaqil fikrlaydigan yosh avlodning yetishib kelayotgani bilan belgilanadi.

Dars – ta'lim va tarbiya ishlarining markaziy qismi hisoblanib, boshlang'ich sinf o'quvchilarini bilim, ko'nikma, malakalar bilan qurollantirish bilan birga, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar haqida tushunchaga ega bo'lishida, axloqiy sifatlarni o'quvchilarda hosil qilishda muhim ahamiyatga ega. Bizga ma'lumki, boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan barcha darslar umumiy didaktik talablarga javob berishi, jumladan darsda mavzuning xarakteridan kelib chiqib, xalqimizning boy pedagogik merosiga tayanishi, undan foydalanish imkoniyatlarini izlashi lozim. Shubhasiz, mustaqillik yillarida ta'lim sohasidagi islohotlardan ko'zlangan maqsadlardan biri ham dars jarayonida milliy qadriyatlar namunalarini o'rganish hamda ularda ilgari surilgan insonparvarlik, vatanparvarlik g'oyalari orqali yosh avlodni barkamol insonlar etib tarbiyalashdan iboratdir. Dars jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining dunyoqarashi shakllana boradi, mustaqil fikrlashga o'rganadi, dunyoviy bilimlar bilan tanishadi va ularning uzluksizligi rivojlanib boradi. Har bir darsning muvaffaqiyati uning oldiga qo'yilgan maqsadga bog'liqdir. Qachonki, maqsad aniq va puxta, o'quvchini har taraflama rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa, darsning samaradorligi ta'minlanadi.

Olimlardan Habibullo Abdukarimovning ta'kidlashicha, “dars – pedagogik jarayonning ustaxonasidir. Bu ustaxonada ma'lumotlar bayon etiladi, idrok qilinadi, axborotlar o'zlashtiriladi, bilim, ko'nikma, malakalar nazorat qilinib, baholanadi. Xullas darsda o'rgatish, yetkazib berish, bajarish, qo'lga kiritish, hayotga qo'llash ko'nikmalari shakllantiriladi. Bunda o'qituvchi muhim vazifani amalga oshiradi

– o‘quvchilarni bilim olishga yo‘naltiriladi, jalb qiladi va ularni bilmaslikdan bilishgacha, voqelikdagi narsa va hodisalarning oddiysidan murakkabigacha bilish sari olg‘a harakatlantiradi. Bu esa o‘qituvchidan tayyorgarlikni, talab etib, uning nazariy, amaliy, metodik qurollanganlik bilan bog‘liq

Har bir o‘qituvchi o‘z faoliyati jarayonida darsga tayyorlanishda quyidagi ishlarni amalga oshiradi: temani aniqlaydi va dars vazifalarini konkretlashtiradi; o‘quv materialini mazmunini ajratadi va uni didaktik jihatdan ishlab chiqadi. Yetakchi g‘oya, tushuncha, qonun, fakt, amaliy ma‘lumotlarni ajratadi; ilgari o‘rganilgan bilan bog‘lanishni, mazmunni joylashtirishni mantiqan nazarda tutadi; o‘quvchilarning o‘quv bilimi faoliyatlari xarakterini aniqlaydi, ya‘ni qanday bo‘lishni o‘ylab qo‘yadi. Shu shakldagi tayyorgarlikni ishlab chiqadi. Dars qismlarini ajratadi; o‘qitish metodlari: masala, mashq muammoli savollar, topshiriqni dasturlashtirish elementlarini tanlaydi va aniqlaydi. O‘qitishning texnik vositalarini tanlaydi va tekshiradi; butun dars jarayonini rejalashtiradi. Dars rejasida, odatda sana va dars nomeri, uning temasi, vazifalari mazmunining asosiy masalalari, o‘qituvchi va o‘quvchining faoliyat turlari, o‘qitish metodlari va vositalari, so‘raladigan o‘quvchining familiyasi, individual topshiriqlar, uyga vazifa ko‘rsatiladi. Ammo dars rejalarining tuzilishi va hajmi o‘qituvchining malakasi hamda tajribasidan kelib chiqib tuzilishi kerak. Masalan, o‘qituvchilikni yangi boshlanayotgan har bir o‘qituvchi darsning vazifalari, har bir qismning mazmuni ko‘rsatilgan mufassal rejaga ega bo‘lish foydalidir. O‘qituvchining tajribasi ortib borishga qarab dars rejaga qisqarib borishi ham mumkin. Yaxshi tayyorlangan darsni yana uyushgan holda aniq va samarali o‘tkaza bilish ham kerak.

Darsda o‘qituvchi o‘quvchiga ma‘lum bilimni yetkazar ekan, ularda berilgan bilimga nisbatan ko‘nikma va malakani shakllantiradi. O‘qituvchi o‘quvchiga bilim berar ekan, o‘z faoliyatini ham kengaytirib boradi, bilim va tajribalarini oshiradi.

O‘qituvchi darsda ko‘proq o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undashi, turli xil diskussiyalar, savol javoblarni uyushtirishi zarur. Bu ham zamonaviy darslarga qo‘yilgan talablardan biridir.

Habibullo Abdulkarimov “Dars tahlili va uning metodikasi” номли қўлланмасида N. V. Kuxarev tavsiyasi bo‘yicha ¹ o‘qituvchi – o‘quvchi o‘zaro hamkorligining yangi shaklini tavsiya etadi.

Darsda o‘qituvchi – o‘quvchi hamkorligini hisobga olishning samarali vositalari

<i>t/r</i>	<i>O‘quvchiga ta’sir etish samarali vositalari</i>	<i>Maqsad</i>	<i>Qo‘lga kiritilgan natija</i>
1	O‘qituvchi tomonidan bayon etilgan ma‘lumotni fikrni bayon etish rejasini tuzishga o‘quvchini yo‘naltirish	O‘quv ma‘lumotidan eng muhim, eng asosiy g‘oyani belgilash ko‘nikmasini hosil qilish. Qiziqish va diqqatni oshirish. Darsda faol ishchi vaziyatni yaratish.	Ko‘pgina o‘quvchilar axborotni izohlash rejasini tuzish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. O‘quv materialidan muhimi va asosiysini aniqlashni o‘rganib oladilar.
2	O‘quv ma‘lumotini sxema, jadval, chizma, rasm tarzida bayon etishga o‘quvchilarni yo‘llash.	Bilimlarni chizma, tablitsa va h.k. ko‘rinishida bayon etish ko‘nikmalarini tarbiyalash.	O‘quv materialini yangi ko‘rinishda izohlash ko‘nikmasini namoyon qiladilar.
3	Turli manbalardagi axborotlarni taqqoslash orqali o‘zlashtirishga o‘quvchilarni yo‘llash.	Bir sohadagi o‘quv ma‘lumotini boshqa sohaga ko‘chirish malakalarini hosil qilish.	Ko‘pgina hollarda o‘quvchilar bir sohadan o‘quv materialini boshqa sohaga ko‘chirib, ularni tizimlashtiradilar
4	O‘quvchilarni tushuncha, qonunlar, fomulalar mohiyatini ochish va ularni mantiqiy asoslashga yo‘llash.	Mavhum axborotlar, tasavvurlarni aniq faktlar bilan asoslash va bayon qilishga o‘rgatish.	O‘quvchilar mavhum axborotlarni aniq materiallar bilan bog‘lab, ularni mantiqiy, tizimli bayon etishni o‘rganadilar.
5	Mummoli vaziyatlarni yaratish	Yangi ma‘lumotlarni o‘zlashtirish vaqtida farazlarni ilgari surish va ularni asoslash ko‘nikmalarini hosil qilish.	O‘quvchilar muammoli vazifalarni mustaqil yechish, fikrlarini dalillash ko‘nikmalarini namoyon

¹ N.V.Kuxarev “Na putyax k professionalnomu sovershenstvu” M.: Prosvesheniye, 1990, 122 s

			qiladilar.
--	--	--	------------

Zamonaviy darsning muhim talablaridan yana biri, bu maqsadni aniq qo'yish va kafolatgan natijaga erishish yo'llarini qidirishdir. Maqsad shubhasiz,

1. Tarbiyaviy
2. Ta'limiy
3. Rivojlantiruvchi maqsadlardan iborat bo'ladi.

Shubhasiz har bir zamonaviy dars ushbu maqsadlar asosida tashkil etilishi va olib borilishi kerak. Dars o'quvchini tarbiyalay olishi, ta'lim berishi va olingan bilimlarni yoki ko'nikmalarni rivojlantirishi kerak.

Darsning mazmuni, tizimi va o'qitish usullarining tanlanishi ko'p jihatdan o'quvchilarning yosh xususiyatlari bilan belgilanadi. O'quvchi qancha yosh bo'lsa, ular shunchalik kam hajmdagi materiallarni o'zlashtirishlari mumkin bo'lib, darsning tuzilishi va yangi usullari shunchalik xilma-xil bo'ladi. Kichik yoshdagi o'quvchilarning diqqati yetarlicha ixtiyoriy emas, idroki yetarlicha maqsadga yo'llangan emas, tafakkurlari ma'lum darajada konkret irodaviy ko'rinishlarda barqaror emas. Shuning uchun o'quvchilarni xilma-xil faoliyat turlariga jalb etish, ko'rgazmalilikdan keng foydalanish, o'yin elementlarini kiritish, yangi materialni o'rganish va o'tilganlarni mustahkamlash uchun optimal meyorini aniqlash kerak. Bularning barchasi darsning mazmuni va tuzilishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Katta yoshli o'quvchilar bilan olib boriladigan darslar ancha murakkab, ular ma'ruza, nazorat, so'rash, laboratoriya ishlari ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Bugungi kunda darsning quyidagi tiplari mavjud:

1. Aralash tipdagi darslar;
2. Yangi materialni o'rganish darslari;
3. Bilim, ko'nikma, malakalarni mustahkamlash darslari;
4. Mashqlar va amaliy ishlar darsi;
5. Umumlashtiruvchi, takrorlash darslari;
6. Laboratoriya darslari;
7. O'quvchilar bilimini nazorat qilish, tekshirish va baholash darslari.

So'nggi yillardagi izlanishlar, yuqorida qayd etilgan dars tiplarini talabga javob bermasligini, endi mashg'ulotlarni innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishga harakat qilish lozimligini ta'kidlashmoqda. Chunki bunday mashg'ulotlarda natija oldindan kafolatlanadi, kafolatlangan natija uchun maqsad oydinlashtiriladi va o'quv jarayonini amalga oshiruvchi texnologiyalar belgilanadi. Bunday mashg'ulotda o'qituvchi yo'naltiruvchi, o'quvchi esa bajaruvchi – boshqaruvchi rolda bo'ladi. Bunday darslarda egallangan bilimlar ijodiy, ko'nikma va malaka unumli bo'ladi. Ammo innovatsion texnologiyalarni qo'llashda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini albatta hisobga olmoq darkor. Masalan, boshlang'ich sinflarda kichik guruhlarda ishlashning quyidagi: «Aqliy hujum», «Rolli o'yinlar», «Munozara-ringi», «Yechimlar daraxti», «Sinkveyn», «Kubiklar», «B-B-B», «Zigzag» va boshqa shakllarini misol qilib keltirish mumkin.

Pedagogik texnologiyaning samarali metodlaridan biri – bu **grafikli organayzerlar** (tashkil etuvchi) dir. U fikriy jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish vositasi hisoblanadi.

Bunda ma'lumotlarni tarkiblashtirish va tarkibiy bo'lib chiqish, o'rganilayotgan tushunchalar (voqea va hodisalar, mavzular) o'rtasidagi aloqa va o'zaro bog'liklikni o'rnatish usul va vositalari sifatida **klaster, toifalash jadvali, insert, B/B/B jadvallari** foydalaniladi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va taqqoslash usul va vositalari sifatida esa **T-jadvali, Venna diagrammasi** va boshqalardan foydalaniladi.

Mavjud muammoni aniqlash, uni xal etish, tahlil qilish va rejalashtirish usullari va vositalari usuli sifatida esa **“Nima uchun?”**, **“Baliq skeleti”**, **“Piramida”**, **“Nilufar guli” sxemalari**, **“Kanday?” iyerarxik diagrammasi**, **“Kaskad”** tarkibiy-mantikiy sxemalar hisoblanadi.

Pedagogik texnologiyaning samarali metodlaridan yana biri bu - **klasterdir**. «Klaster» so'zi “g'ujum”, “bog'lam” ma'nosini anglatadi. Bu usul ko'p variantli fikrlashni o'rganilayotgan tushuncha (hodisa, voqea)lar o'rtasida aloqa o'rnatish malakalarini rivojlantiradi. Klasterlar asosan yangi fikrlarni uyg'otish, mavjud bilimlarga yetib borish strategiyasi bo'lib, muayyan mavzu bo'yicha yangicha fikr yuritishga chorlaydi. Klaster tuzishda guruhdagi barcha o'quvchilarning ishtirok etishi lozim bo'ladi.

Ushbu metodlardan foydalangan holda darslarni tashkil etish uning o'quvchilar tomonidan faol qabul qilinishiga olib keladi.

Demak, bugungi kun zamonaviy darslari har bir o'qituvchidan o'z ustida tinimsiz ishlashni, ijodkorlikni, muntazam malakasini oshirib borishni, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lishni talab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Chris Abbott **ICT: Changing Education**, London and New York, Routledge Falmer, 2001, 45p.
2. **Попов А.М., В. Н. Сотников** Информатика и математика. Учебник и практикум для прикладного бакалавриата. Из-во Юрайт, 2015 г. ISBN 978-5-9916-3338-3. 430стр.
3. Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Methods and techniques of developing cognitive activities of primary school pupils //ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal, 2020. № 10.(7.13.) Стр 80-87. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1537/943
4. N.T.Tosheva, M.H. Mustafojeva Registration of age and individual characteristics in education as a pedagogical problem. European scholar journal ISSN(E): 2660-5562 Jurnal Impact Faktor: 7.235 Volume 2, Issue 4 April 2021.– B. 85- 90
<https://scholar.google.com/citations?user=jJE1SeoAAAAJ&hl=ru&oi=ao>
- 5.N.T.Tosheva, A.M.Ibodullayeva Pedagogical bases of training of qualified pedagogical staff. **International Engineering Journal For Research & Development: Vol. 6 No. 3 (2021): VOLUME 6 ISSUE 3 SJIF: 7.169** <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/2228>
6. Тошева Н. Т. Педагогико-психологические подходы к развитию познавательной деятельности учащихся начальной школы //Педагогические науки. – 2011. – №. 6. – С. 44-46.
7. Тошева Н. Т. Организация учебно-познавательных ситуаций начальных классов на основе дидактико-психологических подходов //Новое слово в науке и практике: гипотезы и апробация результатов исследований. – 2017. – С. 42-46.
8. Тошева Н. Т. Бошланғич синф ўқувчиларининг билиш фаолиятини ривожлантиришининг педагогик-психологик хусусиятлари Fan va jamiyat. – Нукус, 2020. – №2. – Б. 109-111.
https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1540/942
9. Тошева Н. Т. Бошланғич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришининг ўзига хос хусусиятлари Муғаллим ҳам узлуксиз билимлендириў.– Нукус, 2020. – №2. – Б. 126-132.
https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1544/941
10. **Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Education process directed to the person as the basis of increasing knowing activity of pupils. // The advanced science open access journal. United states, 2013. №6. . Стр. 83-85.**

ZAMONAVIY DARSLARNI TASHKIL ETISHDA TEXNIK VOSITALARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.51.62.082

Tosheva Nurzoda Toshtemirovna

BDU o'qituvchisi

Ibodullayeva Azizajon Mahmudovna

2-bosqich magistranti

Qodirova Nilufarxon Zokir qizi

BDU talabasi

Ушбу мақолада бошланғич синф ўқувчиларини билиш фаолиятини ривожлантириши имконияти ва кейинги босқичларда замин ярата олиши, ўқувчи билиш фаолиятининг асосий субъекти сифатида намён бўлиши таҳлил қилинган.

В данной статье отражены возможности развития познавательной деятельности учеников начальной школы, дан анализ процесса развития данной деятельности учащихся, определены его основные педагогические направления.

The article analyzes the opportunities to develop the process of acquiring knowledge of pupils in primary education, making foundations for the further stages of education and the role of pupils as the main subject of educational process.

Калим сўзлар: замонавий ахборот коммуникацион технологиялар, ўқув-билув жараёни, дидактик имкониятлар, инновацион фаолият, тизимни бошқариш, кўп фаолиятлик, илгор тажрибалар, миллий ахборот тизими, ахборот хавфсизлиги, ахборот тизими ва ресурслари.

Ключевые слова: современные информационно коммуникационные технологии, учебно познавательный процесс, дидактические возможности, инновационная деятельность, управления системой, многодеятельность, передовой опыт, нацию

Key words: Modern innovative communicative technologies, the process of education, didactic innovations, innovative activity, leading of system, multi-activities, national communication systems.

Bugungi kunda texnik vositalarsiz zamonaviy darslarni tasavvur qilishimiz qiyin. Bular xoh kopyuter bo'ladimi xoh boshqa texnik vosita bo'ladimi, faqat va faqat ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bizga ma'lumki mustaqillikkacha bo'lgan davrda texnik vositalarning ayrimlaridagina ta'lim jarayonida foydalanilgan. U ham bo'lsa, ba'zi fanlarni o'qitish, xususan laboratoriya mashg'ulotlarida foydalanilgan. Mustaqillikdan keyin esa ta'limga bo'lgan e'tibor butunlay o'zgarganligi, jahon standartlari darajasiga ko'tarilayotganligi bois texnik vositalarning zamonaviy turlaridan mamlakatimiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida keng foydalanilmoqda: kompyuter, internet vositalari, elektron doska, televizor, multimediya vosilari shular jumlasidandir.

Aynan mana shu tipdagi vositalardan boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirishda, o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishda, darslarda olgan bilimlarini sinab ko'rishda samarali foydalanish mumkin. Jumladan, kompyuter vositasining imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda, uning quyidagi imkoniyatlari mavjudligini alohida ta'kidlab o'tmoqchimiz:

Prezentasiya – taqdimot etish – Mavjud predmetga oid materiallarni namoyish etish, o'quvchilarning tasavvur olamini kengaytirish, ayrim tushunchalar haqidagi bilimlarini hosil qilishda keng foydalaniladigan tipdir. Prezentasiyani yaratish uchun ko'p hollarda Pover Point dasturidan. Prezentasiya bu elektron o'quv diafilmi bo'lib, animasion, audio va videofragmentlar, interaktiv elementlaridan tashkil topganligi bilan o'quv diafilmlaridan farq qiladi. Kompyuterdan foydalanishning bu xili o'ziga xos qiziqarli bo'lib, o'qituvchilar, umuman kompyuterni erkin foydalanuvchilar ham uni o'zlari yaratish imkoniga egadirlar.

Prezentasiyani boshlang'ich sinflarda o'qitish va uning samaradorligini oshiruvchi jonli tasvirda ifodalash uchun tayyorlash va undan foydalanish mumkin. Jumladan, mashg'ulotlarda ma'lumotlarni tasvir, so'zlarning harakati bilan birga uzatish hamda boshqa jarayonlarni animasiya orqali namoyish etish o'quvchilarning mavzuga qiziqishini orttirib, o'zlashtirishni osonlashtiradi. Movie Maker dasturida berilgan rasmlil ma'lumotlar so'zlar, musiqa va video effektlar orqali berilishi o'quv jarayonini yanada rang-rang namoyish etilishini ta'minlaydi.

Boshlang'ich sinf darslarini o'qitishda ko'pchilik mavzularni mana shu usuldan foydalanib muvaffaqiyatli olib borish mumkin. Mashg'ulotlardagi ma'lumotlar ko'rgazmalilik va ilmiylik slaydlar, ya'ni ayni mavzu uchun tanlangan tasvir va ma'lumotlar kadrlarda bir necha bo'laklarga bo'lib namoyish etish orqali amalga oshiriladi. Bu usul an'anaviy uslubdagi dars strukturasi o'zgartiradi; o'qituvchi vaqtini tejaydi, o'quvchining darsga e'tiborini kuchaytiradi; o'quvchilarning dars, darsdan va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda mustaqil bilim olishiga imkon yaratadi.

Dasturiy trenajyorlar. Ulardan o'quvchi o'zlashtirishga qiynalayotgan mavzular va atamalarни o'rganishda, dasturlar tuzishda foydalaniladi. Bunday dasturlar aniq va tabiiy fanlar uchun ayniqsa muhimdir. Ushbu dasturlar boshlang'ich sinflarda bir necha predmetlar uchun tuziladi. Masalan, matematikadan misollar echimini topish, tabiat darslarida hayvonot va o'simliklar olami bilan tanishtirish, O'qish darsida matn yuzasidan kelib chiqqan holda allomalar yoki tarixiy obidalar, shaharlarni o'rganish o'rganish uchun ishlab chiqiladi. Mashg'ulotlardagi dasturiy trenajerlar o'quvchi o'zlashtirishi murakkab bo'lgan mavzular uchun ishlab chiqiladi. Darslar albatta kompyuterlashgan tizim asosida tashkil etiladi. Ular berilishi zarur bo'lgan ma'lumotlar aniq va ravon tilda bayon etiladi. Dasturlarning ko'rgazmali bo'lishi, materiallarning rang-barangligi ularning sifatini ta'minlaydi.

Dasturiy trenajyerlarda mavzuni to'liq yoritish uchun materiallar to'planiladi. Maxsus reja asosida ssenariy tuzilib, kompyuterda slaydlar yaratiladi. Tayyorlangan slaydlar ham o'quvchilarga qiyinroq mavzularni o'zlashtirishga darsda va darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham shug'ullanishga anchagina qulaylik yaratadi.

O'rgatuvchi – dasturiy trenajyorlar - didaktik vosita vazifasini bajaradi. Ular o'rgatish bilan birgalikda o'z-o'zini baholash va yo'l qo'yilgan xatoni anglashga o'quvchilarga yordamchi bo'lib xizmat

qiladi. Bunday o'rgatuvchi trenajerlarga fanlarning asosiy maqsadini yoritgan test va va o'yin dasturlarini kiritish mumkin. Maxsus fanlarni o'qitishda o'quvchilar bilimini baholash va nazorat qilish, ko'p tanlov javobli test dasturidan foydalaniladi. Unga ko'ra har bir o'quvchi yangi mavzu so'ngida yoki umuman darsda, darsdan va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda alohida o'rgatuvchi test dasturidagi savollarga javob berishi va o'z-o'zini nazorat qilishi, o'z bilimi ko'rsatkichlarini aniqlashi mumkin bo'ladi.

Boshlang'ich sinf darslarini kompyuterlashtirish qo'yidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- berilayotgan ma'lumot jonli, rangli va ovozli bo'ladi;
- sinf xonasini o'zidayoq mashg'ulot o'tkazish imkoni paydo bo'ladi;
- dasturni har bir o'quvchining mustaqil bilim o'rganishi uchun sharoit yaratadi.

An'anaviy darslarda o'quvchi qisqa vaqt oralig'ida o'qituvchi tomonidan berilayotgan ko'p miqdordagi ma'lumotlarni o'zlashtirishi qiyin kechadi. Kuzatishlar o'quvchilar dars jarayonida olgan ma'lumotlarni, darslikda o'qib o'rgangan ma'lumotlarga nisbatan uzoqroq yodda saqlab qolishini ko'rsatadi. Bunda o'qituvchining o'quv materialini sodda va ravon tilda tushuntirishi, mavzuning ko'rgazmalilik darajasining yuqori bo'lishi, eng asosiysi o'quvchilarning o'quv jarayonida o'zaro hamkorlikda ishlashlari muhim ahamiyatga egaligi, bu esa ulardagi faollikni rivojlanganligida namoyon bo'ladi.

Dasturlashgan nazorat vositalari test, topishmoq va boshqotirmalardan dasturlashtirilgan tarzda foydalanish orqali amalga oshiriladi. Bunday vositalarni o'rganilgan mavzularni mustahkamlash, o'zlashtirish sifatini ko'tarish maqsadida foydalanish mumkin. Dasturlashgan nazoratda o'quvchilarning test topshiriqlari javoblarini topishi, ball yig'ishi va kompyuterning baholash mezonini asosida o'z-o'zini baholashlari ko'zda tutiladi. Kompyuterda topishmoq va boshqotirmalarning tavsiya etilishi o'quvchining to'plagan ballarini yanada oshirish uchun xizmat qiladi. Mavjud topishmoqlar va o'yinlar o'rganilgan mavzular yuzasidan tayyorlanadi. O'quvchi vaqt oralig'ida ularga javob berishi talab etiladi.

O'quv fanlar bo'yicha yaratilgan va o'quv jarayonida foydalanilayotgan hozirgi o'rgatuvchi dasturlarning yagona kamchiligi o'quvchining bilish faoliyatini tor ma'nodagi test va savol topshiriqlar asosida aniqlashdan iboratdir. Bunday hollarda o'quvchi mavzu yuzasidan berilgan savollarga yuzaki yoshdashadi va javoblarni tavakkal belgilaydi. Bunday holat fanni o'zlashtirishda o'quvchilarga qiyinchilik tug'diradi. Buning natijasida o'quvchilar mavzularning ketma-ketligi ularning o'zaro bog'liqligi, farq qiluvchi va o'xshash belgilarini aniqlashda xatoliklarga yo'l qo'yishadi. Buning oqibatida mavjud predmet materiallari to'liq o'zlashtirilmaydi yoki tizimsiz, pala-partish o'zlashtiriladi.

Kompyuter texnologiyasining eng katta imkoniyatlarini o'zida mujassamlashtirgani Internet tarmog'i bilan bog'langanligiga binoan kompyuter vositalarini On - line va Off - line tizimlariga ajratiladi.

On - line tizimidan ta'lim jarayonida Internet tarmog'iga ulangan vaqtda foydalaniladi. Off - line tizimini avtonom tarzda, ya'ni kompyuter Internet tarmog'iga ulanishi shart bo'lmaganda ham tadbiq etish mumkin. Yuqorida qayd etilgan o'rgatuvchi dasturlarning barchasidan On – line yoki Off - line tizimi orqali foydalanish mumkin. Lekin On - line tizimi ko'pincha, distansion-masofaviy ta'limda qo'llaniladi.

Boshlang'ich sinflarda Internet saytlaridan boshlang'ich sinf o'qituvchilari foydalanishlari mumkin. Ta'lim tizimiga zamonaviy axborot texnologiya vositalari kirib kelayotgan hozirgi davrda darslarni internet imkoniyatlarisiz tasavvur qilish qiyin. Chunki Internet ma'lumotlari o'qituvchilar uchun darslik va o'quv qo'llanmalarida kiritilgan ma'lumotlarni to'ldirishga, yangi ma'lumotlar olishga imkon beradi.

- Zamonaviy kompyuterlardan maxsus fanlarni o'qitishda foydalanish qo'yidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining jadallashtiradi;
- o'quv fanini sifatli o'zlashtirilishga yordam beradi;
- mavzu haqida kengroq va chuqurroq bilim olishga imkon beradi;
- o'rganilayotgan mavzuning maqsad va vazifalarini to'liqroq aks ettirishga; o'quvchilarni o'rganayotgan mavzu bilan tabiatdagi voqeilik o'rtasida o'zaro bog'liqlik borligiga ishonitirishga yordam beradi. Hozir bir qancha fanlar bo'yicha o'rgatuvchi-dasturiy vositalar yaratilgan. Bunday vositalarga elektron darslik, elektron qo'llanmalar va multimedia vositalarini kiritish mumkin. Multimedia vositalari kompyuter yordamida o'rganilayotgan mavzularni o'quvchilarni tez va osonroq o'zlashtirishiga yordam berishi bilan birga o'qituvchi uchun ham bir qancha qulaylik yaratadi.

Bugungi kunda kompyuterlarni takomillashuvi bilan birga ularning imkoniyatlari ham ortib bormoqda. Bir vaqtlar faqat hisoblash, yozish va chizish amallarini bajargan bu yordamchi vositalar endilikda ta'lim tizimining eng zamonaviy vositasiga aylanmoqda, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Chris Abbott ICT: Changing Education, London and New York, Routledge Falmer, 2001, 45p.
2. Попов А.М., В. Н. Сотников Информатика и математика. Учебник и практикум для прикладного бакалавриата. Из-во Юрайт, 2015 г. ISBN 978-5-9916-3338-3. 430стр.
3. Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Methods and techniques of developing cognitive activities of primary school pupils //ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal, 2020. № 10.(7.13.) Стр 80-87. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1537/943
4. N.T.Tosheva, M.H. Mustafoyeva Registration of age and individual characteristics in education as a pedagogical problem. European scholar journal ISSN(E): 2660-5562 Jurnal Impact Faktor: 7.235 Volume 2, Issue 4 April 2021.– B. 85- 90
<https://scholar.google.com/citations?user=jJE1SeoAAAAJ&hl=ru&oi=ao>
- 5.N.T.Tosheva, A.M.Ibodullayeva Pedagogical bases of training of qualified pedagogical staff. International Engineering Journal For Research & Development: Vol. 6 No. 3 (2021): VOLUME 6 ISSUE 3 SJIF: 7.169 <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/2228>
6. Тошева Н. Т. Педагогико-психологические подходы к развитию познавательной деятельности учащихся начальной школы //Педагогические науки. – 2011. – №. 6. – С. 44-46.
7. Тошева Н. Т. Организация учебно-познавательных ситуаций начальных классов на основе дидактико-психологических подходов //Новое слово в науке и практике: гипотезы и апробация результатов исследований. – 2017. – С. 42-46.
8. Тошева Н. Т. Бошланғич синф ўқувчиларининг билиш фаолиятини ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятлари Fan va jamiyat. – Нукус, 2020. – №2. – Б. 109-111.
https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1540/942
9. Тошева Н. Т. Бошланғич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари Муғаллим ҳам узлуксиз билимлендириў.– Нукус, 2020. – №2. – Б. 126-132.
https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1544/941
10. Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Education process directed to the person as the basis of increasing knowing activity of pupils. // The advanced science open access journal. United states, 2013. №6. . Стр. 83-85.

ZAMONAVIY DARSLARNI TASHKIL ETISHDA O'QITUVCHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.44.69.083

Tosheva Nurzoda Toshtemirovna
BDU o'qituvchisi
Qodirova Nilufarxon Zokir qizi
BDU talabasi

Таянч сўзлар: бошланғич таълим, ўқувчининг билиш фаолияти, ўқитувчи фаолияти, педагогик технологиялар, субъект, таълим жараёни, билиш имкониятлари, ўқув вазияти, дидактик ёндашувлар, психологик ёндашув, психологик-педагогик хусусиятлар.

Ключевые слова: начальное обучение, познавательная деятельность ученика, деятельность учителя, педагогические технологии, субъект, процесс обучения, возможности познания, учебная ситуация, дидактический подход, психологический подход, психолого-педагогические свойства.

Key words: primary education, the process of student's cognition, pedagogical technologies, subject, the process of education, the opportunities of knowledge academic situation, didaktik approach, psuchological approach, psychological and pedagogical peculiarities.

Ушбу мақолада бошланғич синф ўқувчиларини билиш фаолиятини ривожлантириши имконияти ва кейинги босқичларда замин ярата олиши, ўқувчи билиш фаолиятининг асосий субъекти сифатида намоён бўлиши таҳлил қилинган.

В данной статье отражены возможности развития познавательной деятельности учеников начальной школы, дан анализ процесса развития данной деятельности учащихся, определены его основные педагогические направления.

The article analyzes the opportunities to develop the process of acquiring knowledge of pupils in primary education, making foundations for the further stages of education and the role of pupils as the main subject of educational process.

O'qituvchilik kasbi o'ta mas'uliyatli kasb bo'lib, u har bir pedagogdan ruhiy tetiklik va jismoniy sog'lomlikni talab etadi. Shubhasiz o'qituvchidan talab etiladigan bu ko'rsatkichlar dars jarayonida namoyon bo'ladi yoki muayyan psixologik shart-sharoitlar hamda omillar ta'sirida sodir bo'ladi. Shunga ko'ra pedagogik omillarni psixologik omillardan bo'lakcha holda o'rganish va tatbiq etish mutlaqo mumkin emas. Bizga ma'lumki, o'qituvchi faoliyatida pedagogik va psixologik omillar bir-birini uyg'un ravishda to'ldirib, dinamik shakllanish xarakteriga ega bo'ladi.

Bizga ma'lumki, yosh va tajribasiz o'qituvchi faolliyatida hududiy o'ziga xoslik va tegishli shart-sharoitlar hisobga olinishi kerak bo'ladi. Ayniqsa, ularda dastlabki vaqtlarda begonalar, yoshi kattalar, tajribali o'qituvchilar davrasida bir muncha tortinish, istihola qilish yoki shoshib qolish hollari tez-tez uchraydiki, bu jarayon darslarni tashkil etishda ham namoyon bo'lishi mumkin. Yosh o'qituvchidagi bunday holat uning pedagogik mahorat qirralari va ijtimoiy tajriba yetishmasligi bilan izohlanadi. Bu har bir yosh o'qituvchi faoliyatida uchraydigan tabiiy holat hisoblanadi. Ammo kasbni to'g'ri tanlagan va egallayotgan kasbiga nisbatan qiziqish hamda mas'uliyat hissi bilan qaraydigan yosh o'qituvchining faolligi o'quvchilar jamoasi bilan tez til topib keta olishi, bolalarning hurmat va ishonchini qozonishi, bilimdonligi, tashkilotchiligi hamda eng muhimi o'quvchi va o'qituvchilardan cho'chimaydigan, tortinmaydigan, sinf o'quvchilari faoliyatini o'quv-metodik talablar darajasida tashkil eta oladigan bo'lishida namoyon bo'ladi. Chunki mahalliy shart-sharoitdan kelib chiqib, har bir maktabning o'ziga xos tomonlari, pedagogik jamoaning o'z qadriyatlarini bor mavjud bo'ladi. Yosh o'qituvchining yangi sharoitga ko'nikishi, faoliyatga kirishib ketishi, uning qanday jamoaga qo'shilib ketishiga ham bog'liq. Biz buni ta'lim jarayonida ham kuzatib o'qituvchi shaxsiga ta'sir ko'rsatuvchi psixologik omillarni quyidagichi izohladik:

1-jadval

O'qituvchi faoliyatiga ta'sir etuvchi psixologik omillar

	Temperament	
	Ruhiy va jismoniy sog'lomlik	
	Oilaviy xotirjamlik	
	Moddiy manfaatdorlik	
	Jamoadagi sog'lom muhit	
	Moddiy-texnik ta'minot	
	Hamkorlik va do'stona munosabatlar	
	O'quvchilarning qo'llab-quvvatlashi	

Yuqoridagi jadvalga ko'ra o'qituvchi faoliyatiga xususan darslarni samarali tashkil etishiga turtki bo'luvchi asosiy omillar 8 ta deb belgiladik. Shulardan eng birinchisi o'qituvchining temperament hisoblanadi. Pedagogik adabiyotlarda o'qituvchi ba'zan xafa yoki kayfiyati buzuq holda ekanligini o'quvchi sezmasligi yoki o'qituvchi bunday holat bilan darsga kirmasligi lozim deyiladi. Demak, o'qituvchi o'z kayfiyatini muayyan muvozanatda boshqara olishi va tushkunlik kayfiyatini o'quvchilardan yashirishi darkor. Negaki o'qituvchidagi tushkunlik kayfiyati dars samaradorligiga salbiy ta'sir etadi. Shuning uchun o'qituvchi dars jarayonida o'z kayfiyatini yuqori darajada ushlashga harakat qilmog'i lozim. Kayfiyat esa yuqorida ta'kidlanganimizdek, shaxs temperamentining tarkibiy qismiga kiradi.

Navbatdagi eng muhim psixologik omil o'qituvchining ruhiy va jismoniy sog'lomligi deb ko'rsatib o'tgan edik. O'qituvchi ruhan va jismonan sog'lom bo'lmasa, o'qituvchi bo'lib ishlashga ham haqqi bo'lmaydi. Ruhan sog'lomlik juda ko'plab psixologik omillar rivojiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. O'qituvchining ruhiy tetikligida rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashning alohida o'rni bor. O'qituvchi mehnati adolatli ravishda va o'z vaqtida rag'batlantirib, qo'llab-quvvatlanib borilsa, u o'zida ruhan bardamlik, o'z-o'ziga nisbatan ishonchni sezadi. Yangi kuch-quvvat bilan ishga kirishadi.

O'qituvchilik faoliyatida psixologik omillar bevosita shaxs temperamenti bilan chambarchas bog'liq ekanligi tajriba-sinov jarayonida ma'lum bo'ldi. Shundan kelib chiqib, o'qituvchilarning temperamenti bilan bog'liq tomonlariga ham e'tibor qaratildi. Bu hol ularning qaysi temperamentga mansubligi bilan izchil bog'liq ekanligini ham ko'rsatdi.

Bizga ma'lumki, har bir temperament tipida ikkinchisining elementlari uchraydi. Shuning uchun har bir temperament tipiga qat'iy chegarani qo'yib bo'lmaydi. Har qaysi temperamentning o'ziga xos ijobiy va jumladan salbiy tomonlari mavjud. O'qituvchining faoliyati temperament xususiyatlari bilan bog'liqligi alohida o'rganildi. Chunki temperament xususiyatlari o'qituvchi faolligidagi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bunda o'qituvchi muammoli vaziyatlarni (ta'limiy va tarbiyaviy) to'g'ri hal eta olishi; o'z fikrini amaliy dalillar bilan isbotlab ko'rsatishi; qo'yilgan ilmiy yoki o'quv-biluv farazlar yechimini asoslab berishi; innovatsion texnologiyalar tatbiqi asosida yangi bilim ko'nikma va malakalarni yangi muammoli vaziyatlarda qo'llashi; kafolatli natijalarning samaradorligini asoslab berishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixologiya fanidan ma'lumki, temperament tiplari irsiyatga ham bog'liq bo'lsada, temperament xususiyatlari tarbiya jarayonida o'zgarib, takomillashib boradi. Shunga muvofiq, melanxolik tipidagi odamlarni ijtimoiy sust deb aytish mumkin emas. Bu tipdagilardan ko'plab mashhur olim va allomalar chiqqanligi ma'lum. Ijtimoiy faollik birdaniga namoyon bo'lmagani kabi, temperament tipining xususiyatlari ham yoshga bog'liq ravishda nerv sistemasining shakllanishi bilan uyg'un holda asta-sekin rivojlanib boradi.

Jumladan xolerik tipidagi o'qituvchilar harakatli, serg'ayrat, tashabbuskor bo'lsada, hissiyotga tez beriluvchan, ba'zan serjahllik qilib, o'zini va boshqalarni noqulay ahvolga solib qo'yishi mumkin. Bunday o'qituvchilar jamiyat rivoji manfaati yo'lida o'zining bor ichki imkoniyati, bilimi va tajribasini ayamay ishlay oladi. Faqat kasbiy o'z-o'zini tarbiyalash jarayonida o'zining shaxsiy va kasbiy xususiyatlarida sodir bo'lishi, ya'ni yuzaga chiqishi mumkin bo'lgan kamchiliklarni inobatga olishlari lozim. Bu jarayon ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ustuvorligi asosida amalga oshadi. Chunki xolerik tipidagilar bilib-bilmasdan loyullab ketishlari orqali "men nega shunday qildim", deb ko'pincha o'z-o'zini koyib, qilgan ishidan pushaymon bo'lishadi. Kimnidir xafa qilgan bo'lsa, tezda uning ko'nglini olishga intiladi. Chunki o'zi uzoq vaqt kek saqlab yuradiganlarni yomon ko'radi.

Xolerikka qaraganda sangviniklar uncha shoshma-shoshar emas. Ayniqsa jahli chiqqan vaqtida o'zini tutib turishga harakat qiladi. Sinfda boshqalar e'tiborini o'ziga tortmoqchi ham bo'ladi. Chunki sangviniklar serharakat, g'ayratli, mehnat qilib charchamaydigan bo'lishadi. Ayniqsa aqliy mehnatda ijodiy izlanishni xush ko'radi. Yangilik va yangi tashabbuslarni qo'llaydi. Boshqalarni ham o'zi kabi bo'lishlarini astoydil xohlaydi.

Qolaversa, o'qituvchilik kasbida oilaviy xotirjamlik muhim omil hisoblanadi. O'qituvchi oilaviy xotirjam, munosabatlari to'g'ri yo'lga qo'yilgan, oila a'zolarining sog'lomligi ham uning faoliyatiga qaysidir yo'sinda ta'sir ko'rsatadi. Oilaviy xotirjam o'qituvchi o'z darsini talab darajada o'ta oladi, chunki unda ruhiy xotirjamlik ustunlik qiladi. O'z qobiliyati va ijodkorligini namoyon eta oladi. Kuzatishlar shundan dalolat beradiki, ba'zi oilaviy xotirjam bo'lmagan o'qituvchilarning darslari samarasiz bo'lib, bunday darslardan bolalar bezadi, chunki, o'qituvchi o'zining muammolari bilan o'zi aralashib qoladi. Darsga, o'quvchilarga bo'lgan e'tibori pasayib boradi yoki fikri bir maqsadga qaratilmaganligi bois nutqida ham chalkashliklarni, hardamxayollikni ko'rish mumkin. O'qituvchining psixologik xususiyatini o'rganar ekanmiz, ushbu holat dars samaradorligiga ham o'z ta'sirini ko'rsatishi mumkinligini ta'kidlab o'tmoqchimiz. O'z navbatida salbiy ta'sir qiluvchi omillarni quyidagicha izohladik.

Salbiy omillar
Oilaviy qullab-quvvatlashning yetishmasligi, oilaviy muamolarning ko'pligi
Kasbiy qo'nimsizlik
Jamoadi o'z o'rnining yo'qligi
Sog'ligining yaxshi emasligi
Bolalar bilan ishlash ko'nikmasining yetishmasligi
Ishga befarqlik, kasbiy mas'uliyatning yo'qligi
Turli diniy oqimlarga berilib ketish
Ishdan toliqish
Kasbiy bilimning yetishmasligi
Moddiy holatning yomonligi va boshqalar

Ko'rinib turibdiki, o'qituvchi samarali mehnat qilishi, kutilgan natijaga erishishi uchun oilaviy xotirjam, sog'ligi mustahkam, o'quvchilarni sevadigan, turli oqimlarga berilmasligi lozim. Aks holda u psixologik nosog'lom kishiga aylanadi va dars samaradorligiga putur yetadi.

Bugungi kun o'qituvchisi ijtimoiy faol bo'lishi, jamiyatda bo'layotgan o'zgarishlarga o'z shaxsiy munosabatini bildira olishi darkor. Buning uchun u ommaviy axborot vositalarida berib borilayotgan eng so'nggi yangiliklardan xabardor bo'lishi, o'z navbatida ularda o'zining chiqishlarida qatnashib borishi lozim. Ammo shu bilan birgalikda o'qituvchining faolligiga salbiy ta'sir etuvchi psixologik omillarning tez-tez takrorlanib turishi o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishiga g'ov bo'lishi mumkinligi kuzatiladi.

Bu boradagi xulosamiz shundan iboratki, o'qituvchi vatanimiz kelajaki va buguni bo'lmish yosh avlodni tarbiyalaydi, shu sababdan u jismoniy va ruhiy tetik, bardam bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Chris Abbott *ICT: Changing Education*, London and New York, Routledge Falmer, 2001, 45p.
2. Попов А.М., В. Н. Сотников Информатика и математика. Учебник и практикум для прикладного бакалавриата. Из-во Юрайт, 2015 г. ISBN 978-5-9916-3338-3. 430стр.
3. Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Methods and techniques of developing cognitive activities of primary school pupils //ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal, 2020. № 10.(7.13.) Стр 80-87. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1537/943
4. N.T.Tosheva, M.H. Mustafoyeva Registration of age and individual characteristics in education as a pedagogical problem. European scholar journal ISSN(E): 2660-5562 Jurnal Impact Faktor: 7.235 Volume 2, Issue 4 April 2021.– B. 85- 90
<https://scholar.google.com/citations?user=jJE1SeoAAAAJ&hl=ru&oi=ao>
- 5.N.T.Tosheva, A.M.Ibodullayeva Pedagogical bases of training of qualified pedagogical staff. *International Engineering Journal For Research & Development: Vol. 6 No. 3 (2021): VOLUME 6 ISSUE 3 SJIF: 7.169* <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/2228>
6. Тошева Н. Т. Педагогико-психологические подходы к развитию познавательной деятельности учащихся начальной школы //Педагогические науки. – 2011. – №. 6. – С. 44-46.
7. Тошева Н. Т. Организация учебно-познавательных ситуаций начальных классов на основе дидактико-психологических подходов //Новое слово в науке и практике: гипотезы и апробация результатов исследований. – 2017. – С. 42-46.
8. Тошева Н. Т. Бошланғич синф ўқувчиларининг билиш фаолиятини ривожлантиришининг педагогик-психологик хусусиятлари Fan va jamiyat. – Нукус, 2020. – №2. – Б. 109-111.
https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1540/942
9. Тошева Н. Т. Бошланғич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришининг ўзига хос хусусиятлари Муғаллим ҳам узлуксиз билимлендириў.– Нукус, 2020. – №2. – Б. 126-132.
https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1544/941
10. Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Education process directed to the person as the basis of increasing knowing activity of pupils. // The advanced science open access journal. United states, 2013. №6. . Стр. 83-85.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MEHNATSEVARLIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH - UMUMMILLIY QADRIYATLARNING IFODASI SIFATIDA

DOI: 10.53885/edinres.2021.15.66.084

Subhonova Sadoqat Usmon qizi

*Buxoro davlat universiteti 2-bosqich magistranti
Ilmiy rahbar:- B.S.Jamilova, BuxDU professori*

Annotatsiya: maqolada milliy va ma'naviy qadriyatlarning ahamiyati, ularning yoshlar hayotida tutgan o'rni, boshlang'ich sinf darsliklarida berilgan asarlar tahlili, o'quvchilarni mehnatsevarlikka o'rgatishning zarur ekanligi misollar yordamida to'liq yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: qadriyat, milliy qadriyat, ma'naviy qadriyat, mehnatsevarlik

Qadriyat deganda muayyan millat yoki butun bashariyat uchun zarur va ahamiyatli bo'lgan, ularning manfaati va maqsadlariga xizmat qiladigan amallar va tamoyillar, g'oyalar va me'yorlar majmuasi tushuniladi. Har bir millatning o'zi uchun qadri bo'lgan, uni butun dunyoga tanitadigan boyligi mavjud. Bular asrlar davomida avloddan avlodga o'tib kelgan, hozirda ham ahamiyatini yo'qotmagan hamda shu xalqning iftixoriga aylangan moddiy hamda ma'naviy boyliklardir. Moddiy qadriyatlarga misol

qilib, Misr piramidalari, AQSH dagi Ozodlik haykali, Samarqanddagi Registon ansambli, Buxorodagi ko'ha obidalarni keltirishimiz mumkin.

Ma'naviy qadriyatlar esa, shu xalqni xalq qilgan, unga o'zligini anglashda yordam bergan barcha sifatlarni o'zida jamlaydi. Masalan, O'zbekiston deyilganda, avvalo, mehmondo'st, mehnatsevar, iymonli, do'ppisi boshidan tushmaydigan, doimo kulib turadigan xalq ko'z o'ngimizda namoyon bo'ladi. Milliy hamda ma'naviy qadriyatlar yosh avlodni tarbiyalashda, ularni komil insonga aylantirishda chuqur ahamiyatga ega hisoblanadi.

Kundan kunga chiroy ochib, yangilanib borayotgan O'zbekistonning taraqqiyotini yanada yuksak cho'qqilarga olib chiqish uchun avvalo, endigina maktabga qadam qo'ygan, hayotni o'z nigohida ko'rayotgan aziz bolajonlarimizga xuddi shu milliy va ma'naviy qadriyatlarimiz singdirilgan ruhda ta'lim va tarbiya bersak, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Biz bilamizki, kelajak yoshlar qo'lida! Mana shu yoshlarni esa hozirda biz tarbiyalayapmiz. O'quvchilarga ta'lim berish bilan bir qatorda ularni milliy qadriyatlarimizga mos ravishda tarbiyalay olsak, jajji qo'lchalaridan ushlab harf o'rgatish davomida mehnatga ham oshno qila olsak, oldimizga qo'ygan bilim berish kabi yuksak vazifamizni ado qilgan bo'lamiz.

Milliy qadriyatlarimizning eng oldingi qatorlaridan mehnatsevarlik o'rin olgan desak, hech ham mubolag'a bo'lmaydi. Chunki ter to'kib, mashaqqat chekib mehnat qilinsagina, ko'zlangan natijaga erishish, yuksak cho'qqini zabt etish mumkin. Bizning o'zbek xalqi ham xuddi shu mehnatsevarlik natijasi sifatida hozirda rivojlanayotgan mamlakatlar qatorida olg'a bormoqda. Vatanimizning bugungi yo'lini munosib darajada davom ettirish uchun shunga loyiq bo'lgan yoshlarni tarbiyalash zarur. Bu oilada, maktabda amalga oshiriladi. Darsliklarda berilayotgan turli xil asar namunalari ham shunga yo'naltirilgan.

3-sinf "O'qish" darsligining 60-sahifasida berilgan "Mohir qo'llar qo'shig'i" nomli she'rni tahlil qilsak:

O'quvchilarga maktab oldida maxsus ustaxona tayyorlab berilgan. Unda jajji bolajonlarning shaxsan o'zlari qo'llariga parma, arra, bolg'a kabi mehnat qurollarini olib, ular yordamida singan stol-stul, partalarni tuzatishadi, turli xil buyumlar yasashadi, hunar o'rganishadi. Xuddi shu jarayonda, ya'ni qandaydir hunar o'rganish bilan birgalikda boshqalar mehnatini qadrlashni o'rgangan o'quvchilar shakllanib boradi. Bola xuddi katta usta singari o'z ishini mohirlik bilan bajarib, undan o'zgacha zavq oladi:

Stol, stul, partaning
Bo'lsa buzuq, singani,
Tuzatamiz birpasda
Katta usta singari.

Yoshligidan xuddi shunday hunar o'rgangan bolaning boshqa yomonlikni o'ylashga, vaqtini keraksiz va behuda narsalarga sarflashga xohishi ham, imkoniyati ham bo'lmaydi.

Yoki 2-sinf "O'qish" darsligining 62-sahifasida berilgan "Hunar-bebaho boylik" nomli she'rda kichik dehqon – Sarvarjon haqida so'z boradi. U singlisi bilan bellashib hamma ishni qiladi: yer chopadi, sabzavot ekadi, ularni mehr bilan parvarish qiladi, hech qachon erinmaydi. Hattoki yosh bo'lishiga qaramasdan tezda yaxshi nom qozonadi. Muallif Sarvarjonning qilgan mehnatiga havas qilib o'zi ham u kabi bo'lishni xohlaydi, ekan qovunlari tezroq o'sib, ularni xalq ko'rsa-yu, uning ham nomi tilga olinishini istaydi. Muallifning bu fikrlarini, Sarvarjonning qilgan ishlarini o'qigan o'quvchilarning havaslari kelmay qolmaydi. Ular ham hech bo'lmaganda yerga urug' qadab ko'rishadi. Bolalar uchun yozilgan bunday ham oson o'qilishli, ham tushunarli bo'lgan she'rlar ularni mehnat qilishga osongina chorlaydigan birlamchi asarlar bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda ta'lim sohasida qator o'zgarishlar amalga oshirilyapti. Masalan, ingliz va rus tili singari chet tillari asosiy rolgacha chiqarib qo'yilgan. Har qanday sohani qaramang, avvalo, sizdan qaysi tilni qay darajada bilishingiz so'raladi. Mana shu tillarni mukammal darajada o'rganishi bolaning kelajagini belgilab qo'yyapti. Lekin sinchiklab e'tibor qaratingchi, tilni o'rganish uchun o'quvchidan nima talab qilinadi?!

Albatta qunt, sabr, matonat, tirishqoqlik, izlanuvchanlik... Yoshligidan mehnatga o'rgangan, o'zi mustaqil ravishda fikrlay oladigan bola maktabda o'qitiladigan fanlarni o'rganishda ham, muayyan chet tilini o'rganishda ham, tashkiliy ishlarda ham ancha sabr-toqatli bo'ladi hamda tengdoshlariga nisbatan yuqoqiroq marralarni zabt etadi.

O'quvchilarni o'qitish bilan bir qatorda hunar egasi qilib voyaga yetkazish kelajakda anchagina foydali bo'lar edi. Chunki dono xalqimizda shunday maqollar bor: "Hunarli elda xor bo'lmas". Biz ko'pgina taniqli insonlarni, professor-olimlarni bilamiz, ana shular qatorida o'z hunari ortidan yuksaklikka erishgan insonlar ham oramizda ko'p. Bu bilan bola yo hunar o'rganishi, yo ilm yo'lidan ketishi kerak degan fikrdan yiroqmiz, balki mehnat qila olgan inson ikkala ishni ham osonlikcha bajarishini nazarda tutaymiz. Axir aytilganku:

Hunarli bo'l, ilm ol,
Har ikkisi ham zarur.
Hunar-bu baxt-u iqbol,
Belga quvvat, ko'zga nur.

Mana shunday milliy va madaniy qadriyatlar singdirilgan she'rlar, hikoya va rivoyatlar, ertag-u afsonalar kelajak qo'lida bo'lgan yoshlarni oqil, ilimli va albatta, Vatanga jon-u dili bilan xizmat qilishga tayyor bo'lgan insonlarga aylantiradi.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, farzandi muvaffaqiyatga erishishi tarafdori bo'lgan, uning yaxshi natijalarini ko'rmoqchi bo'lgan inson uni albatta yoshligidan mehnatga oshno qilib o'stiradi va bu jarayonda o'zi ham yorqin namuna bo'ladi.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA UMUMMILLIY QADRIYATLARNI SINGDIRISHDA ANVAR OBIDJON IJODINING O'RNI

DOI: 10.53885/edinres.2021.13.91.085

Aziza Qobilova,
BMTI qoshidagi akademik litseyi o'qituvchisi,
BuxDu mustaqil tadqiqotchisi
Zarina Nabiyeva,
BuxDU o'qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi.

Anvar Obidjon bolalar she'riyatida o'z yo'nalishi, uslubiga shoirlardan sanaladi. Uning yumorga yo'g'rilgan jaji she'rlarida esa ko'proq kichkintoylar obrazi, olami, tili va tushunchasi aks etganini kuzatish mumkin. Bu ko'proq uning turli buyumlar, jonzot, o'simliklar haqida yaratgan asarlarida ko'zga tashlanadi. Shoir she'rlarida turli xil hayvonlarning o'ziga xos qirralari ochib beriladi. Masalan, qo'rqoq Quyon, do'stsiz Chayon, arg'amchidek buralib yuradi Ilon, tun-u kun yer qazidi Yumron, buularning hayot tarzlarini ochib berish bilan kichkintoylarni tabiat olamiga nisbatan bo'lgan qiziqishlarini o'n chandon oshirishga erishgan. A.Obidjonning ayrim badihalarida tabiat va inson, bobo va nevara, tarix va taraqqiyot oralig'ida unutilib borayozgan qadriyatlarining etnopedagogik talqini diqqatni tortadi. Masalan, shoir QO'Y haqida shunday yozadi:

Qo'ylarni yaylovga haydashda cho'ponlar: «Qo'sh-qo'sh! Qurre-e-y!» – deb hayqirib turadilar. Qo'radagi qo'ylarga yem berayotib: «Ma, ma, ma», deb chaqirishadi. Ularni nariga quvish kerak bo'lsa: «Hayt! Hayt!» – deya qo'l silkitishadi. Qo'yning erkagi «qo'chqor», urg'ochisi «sovliq» deyiladi. Semiz qo'yni «boqma», «bo'rdoqi», «chori» kabi nomlar bilan ataydilar. Qo'yning bolasini «qo'zi», «qo'zichoq» deyishadi. Onasini emmay qo'ygan kattaroq qo'zi «to'xli»dir. Qo'ylar: «Ba-a, be-e», deb ba'rashadi. Bolajonlar qo'yni «baba», qo'zini «babacha», «babachoq» deyishadi.

Yoki, Kabutarlar haqida o'qiymiz: Kabutar yoki kaptarni "Guli-guli, beh-beh", deb chaqirishadi. "Kisht" deb haydashadi. Qo'noqdagi kabutarlarni osmonga uchirish uchun qarsak uriladi. Ular balandga ko'tarilganida, keskin-keskin hushtak chalib turilsa, o'ynoqilari havoda umbaloq osha boshlaydi. Kabutarning jo'jasi "polapon" deyiladi Kabutar past tovushda "G'uq-g'uq, g'uq-g'uq" qilib sayroqlanadi. Bolajonlar kabutarni "g'u-g'u" deyishadi.

G'oz va o'rdak

G'oz va o'rdaklarga ham tovuqqa qilinadigan muomalalar ishlatilib: "Ma, tu-tu-tu", deb chaqiriladi. "Kisht!" – deb nariga quviladi. Ularning urg'ochisini ham tovuqlarniki singari "makiyon" deyishadi. G'ozning bolasi "g'ozcha", o'rdakniki "o'rdakcha" deyilsa-da, umumlashtirib "jo'ja" deb ham ataydilar G'oz "G'oq, g'oq" deb, O'rdak esa: "G'a, g'a, g'a" deb, tovush chiqaradi. Bolajonlar g'ozni ham, o'rdakni ham "g'a" deyishadi.

SIGIR. Sigirni oldinga haydashda: «Chuh! Chuh-chuh!» – deyishadi. Ketayotib yonga chalg'isa: «Xo'sh! E, xo'sh! Xo'sh-sha! Xo'shka!» – kabi qichqiriqlar bilan to'g'riga yurishga chorlaydilar. Sut beradigan sigirni «sog'in», buzoqlaydigan, sut bermay qo'yganini «qisir» deyishadi. Uni sog'ishdan

oldin: «Yuvosh-yuvosh, yuvosh-yuvosh», – deb silab qo‘yadilar. Mollarning erkagi «buqa» deyiladi. Agar semirtirish uchun ajratib boqilayotgan bo‘lsa, «so‘qim», «bo‘rdoqi» deydilar. Yerni qo‘sh tortib haydash, juvoz aylantirish, xirmonda g‘alla yanchish singari yumushlarni bajaruvchi qariroq buqalar «ho‘kiz» deb ataladi. Sigirning bolasi «buzoq» deyiladi. Buzoqning erkagi «novvos», urg‘ochisi «g‘una-jin»dir. Sigir: «Mo‘-o‘», deb, buqa: «Muv-v», deb mo‘vraydi. Bolajonlar sigir, buqa va buzoqlarni «mo‘» deyishadi.

SIGIR QO‘SHIG‘I

«Qand» deb yig‘lar buzog‘im,

Hech tinchimas qulog‘im,

Mo‘-o‘.

Ko‘nmayapti u sira

Bersam hatto kunjara,

Mo‘-o‘.

Bilmaydiki esi past,

Ko‘k beda ham yomonmas,

Mo‘-o‘.

Nima u «qand» degani,

Arziydimi yegani?

Mo‘-o‘.

OT

Otni oldinga yurgizishda: «Cho‘! Ha, cho‘!» – deyishadi, «tek-tek, dr-r», deb to‘xtatishadi. Aravaga qo‘shilgan otni orqaga tisarishda: «Ts-s, ts-s», deya yuganidan tortiladi. Bezovtalangan otni tinchlantirish uchun tilni tanglayda chertmaklatib, «taq-taq» etgan ovoz chiqariladi. Ot sug‘orilayotganda egasi cho‘ziq-cho‘ziq hushtak chalib turadi. Otning erkagi «baytal», urg‘ochisi «biya» deyiladi. Otning bolasini «qulun», sut emmay qo‘yganini «toy», «toychoq» deb ataydilar. Ot: «Iy-y... i, i, i, i», deb kishnaydi.

Tili endigina chiqayotgan bolajonlar, ota-onalari erkalatib o‘rgatganidek, otni «hachuv» deyishadi.

Ko‘rinadiki, bu ifodalarning ko‘pchiligi, hatto ba‘zi hayvon, parrandalar bilan insonlarning qanday “gaplashgan”i ham navqiron avlodlar uchun unutilayozgan. Yoki, umuman eshitishmagan ham. Ammo, bu ham xalqimizning ulug‘ qadriyatlaridan biri. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari hayvonlar, jonivorlar, parranda va qushlar haqida ko‘plab she‘rlarni yod oladilar, ular haqidagi ertaklarni o‘qiydilar, rasmini chizadilar. Shu bilan birga insonning ularga munosabati, murojaatini shu kabi matn hamda badihalarda o‘qishlariga bugun ehtiyoj katta. Chunki, bolalar va tabiat o‘rtasida bugun aloqa deyarli uzilib qolmoqda. Kichkintoylar asosan, hayvonot bog‘i, kinolardagina ularni bemalol ko‘rishlari mumkin bo‘layapti. Shu sababli yuqoridagi kabi qushlar, hayvonlar bilan bog‘liq so‘z va tushunchalar mohiyatini anglatish shoir ijodida keng o‘rin egallaydi. Buning dalili sifatida shoir she‘rlarining baayni mavzudagi namunalarni ko‘plab keltirish mumkin.

Uning “Kulchalar” va “Botirvoyning kundaligi” turkumlaridagi qahramonlarning deyarli hammasi turli yoshdagi bolalardir. Bu she‘rlarda bolalik tuyg‘ularining sofligi, orzu-umidlarining beg‘uborligi, tabiatan bir oz shumligi, quvnoqligi kata iste‘dod bilan ochib beriladi, o‘quvchini goh yayrab-yayrab kulishga, gohjimgina o‘ylashga, fikrlashga, xulosalar chiqarishga undaydi. Adibning mahorati shundaki, u bola dunyoqarashidagi o‘ziga xosliklarning tub-tubini ko‘ra oladi. Ichki olamini, o‘y-xayollarini, kichik qalbida kechayotgan ruhiy jarayonlarni nozik did bilan kuzatadi. Bir qaraganda, juda oddiy ko‘rinadigan kichik-kichik she‘rlarda inson tabiati shakllanishining dastlabki bosqich jarayonlari keng ko‘lamda tahlil etib beriladi. Samimiy yumor, yengil hajv elementlari yorqin ko‘zga tashlanadi. Shoirning “Hali o‘zim bolaman-ku!”, “Sinchkov bola”, “Shu ham fil-mi?” kabi o‘nlab she‘rlari shu jihatdan nihoyatda xarakterlidir.

Dadajonim,

Dadajon,

Otim nega

Otajon?

Axir kimga

«Ota»man?

Shuni o‘yla-a-ab

Yotaman.

She'ni o'qiganda endigina so'zlar ma'nosini anglay boshlayotgan bolakayning holati ko'z o'ngimizga keladi. Uning kutilmagan «muammo»li masala oldidagi o'ychanligi o'quvchining labiga nurli tabassum paydo qiladi.

Anvar Obidjon shariyati obrazlar olamining kengligiva rang-barangligi bilan ajralib turadi. Aytaylik, “Siz eshitmagan qo'shiqlar” turkumida ellik besh qo'shiq bor. Bu o'rinda “qo'shiq” atama sifatida qo'llanmaydi. Balki, turli jonivorlar, qushlarning sayrashi, yoxud predmetlarning kechinmasi tarzida berilib, ramziy mohiyat kasb etadi. Masalan, “Kaklik qo'shig'i”, “Koptoklar qo'shig'i”, “Chirmanda qo'shig'i”, “Miltiqcha qo'shig'i”, “G'ulg'ultovuq qo'shig'i”, “Qirchang'i qo'shig'i”, “Shippak qo'shig'i”, “Ruchka qo'shig'i” kabilar. Jumladan, “Bedana qo'shig'i” shunday yangraydi:

Mayli quring to'r qafas
Pit-piliq,
Hech yo'q, sayrab tursam bas,
Pit-piliq,
Azal erkindir zog'lar,
Pit-piliq,
Qafasdadir sayroqlar
Pit-piliq

Shoir xulosasi shuki, zo'rsayroqi qushlarni qafasga soladilar, zog'lar ozod yuribdi. Anvar Obidjon she'riyatining yana bir ahamiyati, shoir she'rining rang-barang shaklidan foydalangan. Bir misrali she'r, ikki, uch, to'rt, besh misrali she'rlar: bu bandga ko'ra rang-baranglik. Ayni damda, to'rt hijodan boshlab, to'qqiz hijo, ba'zan o'n bir hijoli she'rlar yaratgan. Shoir she'rlarining kaliti sarlavhasidadir. Aks holda bunday she'rlar oddiy bir qofiyabozlikdan iborat bo'lib qoladi.

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA BADIY ADABIYOTNI O'RGATISH ORQALI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYA VOSITASI SIFATIDA

DOI: 10.53885/edinres.2021.27.92.086

Niyozova Sitora Davronovna
BDU o'qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada badiiy asarlar qadim zamonlardan buyon aholi orasida tarbiyaviy vosita sifatida qo'llanishi ochib berilgan. Shuningdek, xalq og'zaki ijodining turli janrlariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot ishlari hamda xalq og'zaki ijodi asosida bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida fikrlar bayon etilgan.*

Аннотация: *В статье рассматривается произведения искусства издревле использовались как средство просвещения населения. Обсуждаются также исследования различных жанров фольклора и важность воспитания детей на основе фольклора.*

Annotation: *The article reveals that works of art have been used as an educational tool among the population since ancient times. Research on various genres of folklore and the importance of educating children on the basis of folklore are also discussed.*

Kalit so'zlar: *xalq og'zaki ijodi, folklor, ma'naviy, tarbiyashunos, hikmat, donolik, aql-zakovat, oqilona, yozma adabiyot, maqol, naql, otalar so'zi, donolar so'zi.*

Ключевые слова: *устное народное творчество, фольклор, духовный, воспитатель, мудрость, ум, сообразительность, разумный, литература, поговорка, афоризм, слово отцов, слово мудрецов.*

Keywords: *works of art, folklore, folklore, wise, spiritual, tutor, orally, wisdom, mind, ingenuity, reasonably, literature, proverb, aphorism, words of fathers, words of wise men.*

Badiiy adabiyot bolalarni aqlan, axloqan va estetik tarbiyalashning qudratli, ta'sirchan quroli sifatida xizmat qiladi, u bola nutqini rivojlantirish va boyitishga ulkan ta'sir ko'rsatadi. She'riy obrazlarda badiiy adabiyot jamiyat va tabiat hayotini, insoniy xis-tuyg'ular va o'zaro munosabatlar olamini ochib beradi hamda tushuntiradi. Bu namunalar o'z tas'ir kuchiga ko'ra turlicha bo'ladi: hikoyalarda bolalar so'zlarning lo'ndaligi va aniqligini bilib oladilar; she'rlarda o'zbekcha nutqning musiqiyiligini, ohangdorligini ilg'aydilar; xalq ertaklari ular oldida tilning aniqligi va ifodaliligini namoyon qiladi, ona tilidagi nutqning yumor, jonli va obrazli taqqoslashlar, ifodalarga qanchalik boyligini ko'rsatadi. Bolalar badiiy asarlar qahramonlariga qayg'urishni o'rganganlaridan so'ng ular yaqinlari va atrofdagi odamlar kayfiyatini payqay boshlaydilar. Ularda insonparvarlik his-tuyg'ulari - birovning dardiga sherik bo'lish, yaxshilik qilish, adolatsizlikka nisbatan qarshilik ko'rsatish qobiliyati uyg'ona boshlaydi. Bu prinsipiiallik,

halollik, haqiqiy fuqarolik hislari tarbiyalanadigan poydevordir. His-tuyg'ular bilimdan oldin keladi; kimki haqiqatni his qilmagan bo'lsa, u buni tushunmagan va tanimagandir. Xalq - bolalarning betakror o'qituvchisidir. Xalq asarlaridan boshqa hech qaysi asarlarda qiyin talaffuz qilinadigan tovushlarning bunday qoyilmaqom qilib joylashtirilishini, jarangiga ko'ra bir-biridan zo'rg'a farq qiladigan so'zlarning xayron qolarli darajada yonma-yon terilishini uchratish qiyin. Beozor xazillar, nozik yumor, sanoq she'rlar – pedagogik ta'sir ko'rsatishning samarali vositasi, dangasalik, qo'rqqoqlik, o'jarlik, injiqlik, faqat o'zini o'ylash (egoizm)kabi xislatlarga qarshi yaxshigina «malhamdir». Ertaklar olamiga sayohat bolalar tasavvurini, ularning xayolot olamini, fantaziyasini rivojlantiradi. Eng yaxshi adabiy namunalar asosida insonparvarlik ruhida tarbiyalangan bolalar o'z hikoyalarida va ertaklarida mazlumlar va zaiflarni himoya qilish, yomonlarni jazolash orqali o'zlarining adolatparvarligini namoyon qiladilar. Va albatta bolalar estetik, ayniqsa axloqiy tasavvurlarni kattalarning (ota-onalar, pedagoglar) o'qib chiqilgan asarlar bo'yicha nasihatnamo mulohazalaridan, tayyorlangan savollarga javob berishdan emas, balki aynan badiiy asarlardan olishlari lozim. O'qib chiqilgan asar bo'yicha haddan tashqari ko'p nasihat qilish katta, ko'pincha esa tuzatib bo'lmas ziyon yetkazadi: mayda-chuyda savollar bilan «sochib tashlangan» asar bolalar ko'z o'ngida o'zining barcha jozibadorligini yo'qotadi, oqibatda unga nisbatan bolalarning ham qiziqishi yo'qoladi. Shuning uchun badiiy matning tarbiya imkoniyatlariga to'liq tayanish zarur.

K.D.Ushinskiy shunday yozadi; «Bola ona tilini o'rganar ekan, u faqat shartli tovushlarinigina o'rganmaydi. Balki ona tilining ona ko'ragidan ma'naviy hayot va kuchni ham emadi. U bolaga tabiatni shunday tushuntiradiki, boshqa hech bir tabiatshunos bunga qodir emas, u atrofdagi odamlar karakteri, u yashayotgan jamiyat, uning tarixi va intilishlarini shunday tanishtiradiki, boshqa hech qanday tarixchi bunga qodir emas; U bolani xalq udumlari, xalq she'riyatiga shunday olib kiradiki, boshqa hech bir estetik bunga qodir emas, nixoyat u bolaga shunday mantiqiy tushunchalar va falsafiy qarashlarni beradiki, adbatta, boshqa biron-bir faylasuf bunga qodir emas». Buyuk pedagogning ushbu so'zlarida nafaqat ona tilini o'zlashtirish natijalari, balki uni o'rganish metodi: «nafaqat ko'p narsani o'rgatadigan, balki xayron qolarli darajada oson, qandaydir yetishib bo'lmaydigan metod asosida o'qitadigan». o'qituvchi tiliga ishonch ko'rsatib berilgan. Shunday qilib, ona tilidagi muayyan badiiy asarni egallashda bolalarga yordam berar ekan, pedagog har tomonlama tarbiyalash vazifasini ham bajaradi. Maktabgacha davrdagi har bir yosh bosqichi o'zining nutqiy rivojlantirish vazifalarini qo'yadi. Yoshi o'sib borishi bilan adabiy asarlarni qabul qilish darajasi ham ortib borishi tufayli ular asta-sekin murakkablashtirilib boriladi. Bolalarda she'r tinglay olish qobiliyati rivojlanadi. Shundan kelib chiqqan holda kattalar bolalarning yosh imkoniyatlarini bilishlari zarur. Bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ularni har bir yosh bosqichida bolalar badiiy adabiyoti bilan tanishtirib borish masalalarini ko'rib chiqamiz. Ilk yoshdagi bolalarning badiiy asarlarni qabul qilishining asosi - bu ularga nisbatan emotsional javob, turli xil ohanglarni ilg'ab olish, ularga munosabat bildirish, imkoniyat darajasidagi adabiy asarlar qahramonlarini tanib olish va ular haqida qayg'urishdir. Ushbu yoshdagi bolalar uchun kichik shakldagi she'riyat, ya'ni: folklor va mualliflik she'riyati muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, bosh qahramonlari bolalar, hayvonlar bo'lgan, o'yinli va maishiy vaziyatlar bayon qilingan asarlar bolalarga juda qiziqarlidir. Bola kattalar bilan birgalikda matallar va sanoq she'rlar syujetlari asosida ishtiyoq bilan o'yinlar tashkil qiladi, u tovush taqlidiga va folklor yo'nalishidagi bir maromdagi takrorlashlarga quloq tutadi hamda ularga taqlid qiladi. Bola adabiy asarlarda bayon qilingan voqealarni juda jiddiy qabul qiladi. O'ziga yoqib qolgan ertakni bir necha marta eshitishga ham tayyor. Uning qahramonlarini illyustratsiyalar va o'yinchoqlarda xursand bo'lib tanib oladi, har gal ertakning baxtli yakunini berilib kutgani holda syujet harakatlarining odatdagi ketma-ketligini sinchkovlik bilan kuzatib boradi. Kichkintoylarga mo'ljallangan badiiy asarlar soni unchalik ko'p emas. Shuning uchun ular ko'p martalab takror jaranglashi, bolaning kundalik hayotiga kirib borishi va unda badiiy asarni his qilishning birlamchi asoslarini rivojlantirishi lozim. Ilk yoshdagi bolalarga o'qib beriladigan asarlar doirasini asosan folklor asarlari tashkil qiladi. Ular eng yaxshi tarzda ilk yoshdagi bolalar extiyojlariga mos keladi, chunki, u so'z, ohang, musiqa va harakatni o'zida jamlagandir. Bolalar hayvonlar haqidagi xalq ertaklari bilan tanishadilar: «Sholg'om», «Bo'g'irsoq», «Uycha», «Chipor tovuq» va boshq.

Xulosa qilib aytganda. badiiy adabiyot bolalarni har tomonlama tarbiyalashning ta'sirchan vositasi bo'lib, u ular nutqini rivojlantirish va boyitishga ulkan hissa qo'shadi. Bolalarni bolalar badiiy adabiyoti bilan tanishtirishni ularning yosh imkoniyatlari, nutqiy rivojlanish va adabiy asarlarni qabul qila olish darajasini hisobga olgan holda o'tkazish zarur. Badiiy adabiyot bilan tanishuv nutqni har tomonlama rivojlantirishga, ya'ni: tovush madaniyatiga, grammatik tuzilishiga, lug'atga, ravon nutqqa ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Edited by N.F. McGinn and E.H.Epstein Comparative Perspectives on the Role of Education in Democratization Frankfurt am Main; Berlin; New York; Lang, 1999
2. R.M.Qodirova. O'zbekiston bolalar bog'chalari va maktablarida bolalarga 5-6 yoshdan boshlab rus tilida dialogik nutqni o'rgatish. T., "O'qituvchi" 1993.
3. F.R.Qodirova. Maktabgacha yoshdagi rusiyabon bolalarni o'zbekcha so'zlashishga o'rgatish. T., "O'qituvchi" 1993
4. R.M.Qodirova. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishning ruhiy omillari. Qoz., Sariog'och, 1998.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA BOLALAR SHE'RIYATINI O'RGATISHDA RAMZIY TAMSILLAR

DOI: 10.53885/edinres.2021.33.78.087

Nuritdinova Shahnoz Sadridinovna
BuxDU o'qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga bolalar she'rlari namunalarini o'rgatishning sifat va samaradorligi omillari haqida fikr yuritilgan. Ayniqsa, Vatan va vatanparvarlik mavzusidagi she'rlarning ramziy-tamsiliy ma'nolari tahliliga diqqat qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *tamsil, ramz, detal, g'oya, tasvir, ifoda, mavzu, omil*

Yangicha tafakkur yangilanishning dastlabki mevasidir. O'tkir nigohli, keng mushohadali o'quvchilarni tarbiyalash poydevori boshlang'ich ta'lim hisoblansa-da, bolalar she'riyati eng ta'sirchan omil sifatida e'tirofga sazovor. Har bir davr, makon va zamonda bolalar tili, tushunchasi va idroki, hayotga bo'lgan munosabati rivojlanib, takomillashib borishi tabiiy. Ijodkorning tasvir usullari, so'z boyligi, topilma va tashbehlari o'quvchilar hayratiga sazovor bo'lsagina, bunday asarlar o'z o'quvchisini hech qachon yo'qotmaydi.

XX asrning ikkinchi yarmi o'zbek bolalar she'riyati namoyandalaridan Quddus Muhammadiy, Shukur Sa'dulla, Abdusaid Ko'chimov, Hamza Imonberdiyev va Anvar Obidjon kabi shoirlar Ona-vatan, kindik qoni to'kilgan yurt ta'rifu tavsifiga bag'ishlab bir qator she'rlar yaratganlar. Shulardan Abdusaid Ko'chimovning "Vatan" she'rini misol qilib olsak;

Boshingda osmonu, qoshingda quyosh,
Tasviring chizolmay musavvir halak.
Shoir so'z axtarib qotiradi bosh,
Buloqday qaynaydi oshufta yurak.
Parivash jamolin qiladi ko'z-ko'z,
Bag'ringda barq urgan har gul, har qiyoq.
Faqat shoiringga yetishmaydi so'z,
Faqat musavvirga yetmaydi bo'yoq.

Muallif Ona-vatanning go'zalliklarini shunday mehr-muhabbat bilan tasvirlaydiki, she'rni o'qigan kitobxonda bu go'zallikni asrab-avaylash, o'z tug'ilgan go'shasiga bo'lgan mehr-muhabbat kabi nozik his-tuyg'ularning shakllanishi muqarrardir. Bunday asarlarni yaratishdan asosiy maqsad esa o'sib kelayotgan yosh avlodni Ona-vatanga, ota-bobolar ruhiga mehr-muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash, ular qalbida munosib avlod, farzand bo'lish tuyg'ularini shakllantirishdir. ***Tasviring chizolmay musavvir halak satrlarida musavvir rassomlarimiz ham vatanni tasvirlash uchun turli bo'yoqlar bilan tasvirlashga harakat qilishsada qalam o'zlik qiladi.***

Bugungi kunda kelib she'rlarimizni shunchaki qorday yodlash emas, balki mazmun mohiyatini to'la qonli anglashni boshlang'ich sinf o'quvchilarga idrok etish zarur. ifoda tahlil qilishdashe'ri

insonning tugʻilgan yurtiga boʻlgan cheksiz mehr-muhabbati, undagi har qarich yerning muqaddas ekanligini oʻzida toʻliq mujassamlashtirgan:

Buni biz sheʼrning tantanavor ohangida ham, shu ohangning avj olishiga xizmat qilgan qofiyalarda, *yetmaydi soʻz – yetmaydi boʻyoq* kabi “kuychan” soʻzlarning qofiyalanishida ham koʻramiz. Bu sheʼrda qofiyalar yorqin va jarangdor soʻzlardan tarkib topgan boʻlishi bilan birga maʼno talabi bilan yuzaga kelganki, bu shoirning yutugʻidir. Adabiyotshunos Izzat Sulton yozganidek, “maʼnoning talabi bilan yuzaga kelgan qofiyagina shoir asarini bezay oladi. Faqat yangilik yaratish uchungina qofiyada yangilikka intilish poeziya aslahaxonasini boyitmaydi, balki maʼnan puch, esda qolmaydigan asarlarning koʻpayishiga olib keladi”.

Bir nihol ekdingmi Vatan bogʻiga,
Mehringni toʻkdingmi choʻl, yantogʻiga,
Gullarga chang-gʻubor qoʻngan chogʻida
Arta biloldingmi chang-u gʻuborni –
Desalar, yurtdoshim, javobing bormi?

Bitta gʻisht qoʻydingmi maydonlariga,
Bir vassa oʻydingmi ayvonlariga,
Bir misra qoʻshdingmi dostonlariga,
Kurab tashladingmi tomlardan qorni –
Desalar, yurtdoshim, javobing bormi?

Sheʼrda lirik qahramon (shoir) yashayotgan oʻlkaning goʻzalligi va boyligi shu qahramon tilidan shunday taʼriflanganki, yosh kitobxon uning shu oʻlkaga boʻlgan cheksiz muhabbatini sezib turadi va undagi Vatanga boʻlgan muhabbat tuygʻulari uning ham qalbiga oʻtadi.

Bu satrlar vatanning ona kabi yakka-yu yagonaligini, “*bir nihol ekdingmi vatan bogʻiga*”, “*bitta gʻiht qoʻydingmi maydonlariga*”, kabi savollar bilan aks etgan sheʼrda yosh kitobxon qalbida ona-vatan muqaddasligi tushunchasini shakllantirish va mustahkamlashga xizmat qiladi.

**Bir vassa oʻydingmi ayvonlariga,
Bir misra qoʻshdingmi dostonlariga,**

Shu oʻrinda misradagi vassa soʻzini lugʻaviy maʼnosini yaʼniy izohini soʻraydi oʻquvchi. **Vassa**, toqi - oʻzbek meʼmorligida sinchkor binolarda keng qoʻllaniladigan qurilish material. Vassa oqtoq gʻoʻlalaridan tayyorlanib, binolar shiftiga qoʻyilgan toʻsin (bolor)lar ustiga zich teriladi. Toʻsinlarining ustiga *vassalar* terilgach, ustidan boʻyra yoki bordon yopiladi. Vassalar, baʼzan ohak bilan oqartiriladi yoki rang-barang boʻyoqlar bilan boʻyalib, gullar ishlanadi. Vassa juft imorat — toʻsinlariga Vassalar terib ishlangan bino.

Vatan haqida qanchadan-qancha sheʼrlar, hikoyalar, dostonlar yozilgani hammamizga sir emas. Oʻz hissangni qoʻshdingmi vatan uchun deya nazarda tutilyapti. Vatan tuprogʻini koʻzga surtish (tavof qilish) shunchaki gap emas, oʻzini ushbu tuproq farzandi deb hisoblaydigan har bir kishining dastlabki insoniy burchi ekanligini taʼkidlaydi. Yosh kitobxonda yurtimizning dunyoga dongʻi taralgan Urganch, Buxoro, Samarqand, Kesh, Toshkent singari shaharlari, undagi jahon tarixi va madaniyatining rivojlanishiga asos solgan allomalar bilan faxrlanish his-tuygʻularini uygʻotadi.

Bu sheʼr yosh kitobxonlar qalbida vatanparvarlik tuygʻusining yanada joʻsh urishiga, oʻz tugʻilgan goʻshasini dunyodagi boshqa “vatan”lardan ustun qoʻyish hissining shakllanishiga xizmat qiladi.

Maʼlumki, Vatan mavzusi, zamon va makon tanlamaydi. Bu sheʼr oʻzining mazmuni bilan hozirgi kunning dolzarb masalalarini ham oʻz ichiga qamrab olganday taassurot qoldiradi. Xorijiy davlatlarga turli bahonalar bilan ketayotgan yoshlarimizga oʻz vatanlariga sodiq boʻlish, xorijda orttirgan bilim va tajribalarini Ona-vatan ravnaqi yoʻlida sarflash lozimligini yorqin ranglarda tasvirlab beradi.

Vatan — bu hamisha rohat farogʻatda yallo qilib yuradigan gʻaroyib bir maskan emas, balki ota bobolar hoki turobi yotgan muqaddas va tabarruk qadamjo ekanini uqtiradi.

U sheʼrlarida hayot dramalari, fojealarini shunday adolatli tarzda ifodalaydiki, oqibatda bunday sheʼrlar haqiqat va adolat jarchisi boʻlib tuyuladi, bedorlik va uygʻoqlikka undaydi. Satrlarda ehtiroslarning guvlab, toʻlib-toshib kelayotgan shiddatli toʻlqini lahzada beixtiyor sizni ham oʻz oqimiga tortib qoʻshib ketadi. Adolatsizlikka, och koʻzlikka, mahdudlikka qarshi bir isyon qoʻzgʻaydi ichingizda. Ona yurtga boʻlgan mehringizni oshiradi.

Bolalar adabiyoti soʻz sanʼati va tarbiya vositasidir. Bolalar uchun yoziladigan har qanday badiiy asar ularning yosh xususiyatlariga, saviyalariga mos, yorqin obrazlarga boy, ulkan va porloq ishlariga ilhomlantiradigan boʻlishi zarur.

Tarixdan saboq olish, tegishli xulosa chiqarish uchun bular yoshlar, aholi ongiga yetkazilishi kerak. Biz koʻproq avvalgi uygʻonish davrlarimizning yutuqlarini faxr bilan eʼtirof etib, negadir ularning inqirozi sabablari haqida gapirishni unchalik xushlamaymiz.

BOSHLANGʻICH SINIF ONA TILI DARSLIGINING ELBEK TALQINIDAGI KOʻRINISHI

DOI:

Ulugʻmurod Sultonovich Amonov
BDU oʻqituvchisi
Sh.R.Safarova,
BDU magistranti, 14-maktab oʻqituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oʻtgan asrimizda yashab ijod qilgan jadid adabiyoti vakili, hamda pedagog Elbekning boshlangʻich sinf uchun yaratgan “Yozuv yoʻllari” qoʻllanmasining tahlili keltirib oʻtilgan. Bu oʻquv qoʻllanmada tovushliqlar va ularning qoʻllanilishi, boʻgʻin, soʻzlarning oʻqilishi va shu kabilar yoritilgan.

Annotation: This article provides an analysis of the “the Ways of writing” handbook for elementary school created by Elbek, a Jadid writer and educator who lived and worked in the last century. This tutorial covers sounds and their usage, syllables, word reading and others.

Kalit soʻzlar: Milliy oʻquv dasturi, turkologlar qurultoyi, “Yozuv yoʻllari”, tovishliq, soʻz, qalin va ingichka choʻzgʻilar, qoʻshimchalar, tovishliqlarning oʻzgarishlari.

Keywords: National Curriculum, Congress of Turkologists, "Ways of Writing", vowels, words, thick and thin stressed vowels, suffixes, changes in vowels.

Milliy tafakkur, milliy ong, davlatchilikning asosini MILLIY TIL tashkil etadi. Shuning uchun barcha zamonlarda tilga juda kata ahamiyat berilgan. Hatto bosqinchi davlatlarning “gegemon” tili milliy tillarni kishilik jamiyatining ehtiyojidan – muomaladan siqib chiqarib, oʻlik tilga aylantirgan va aylantiryapti. BMTning fan va taʼlim boʻlimi boʻlmish YUNESKOning soʻnggi maʼlumotiga qaraganda, hozir dunyoda 6912 ta til bor. Mazkur tillarning istiqboli – kelajagi tahlil qilib guruhlashtirilgan. “Xavf ostida qolgan tillar”, “Oʻlik tilga aylanayotgan tillar” kabi tasnif qilingan. Bezovta qiladigan maʼlumotlardan biri shuki, har oy ikkita tilning oʻlik tilga aylanayotganidir.

Dunyoni avval ota-onasining, keyin bogʻcha va maktabda muallimining tafakkur prizmasi orqali anglay boshlaydigan murgʻak yurak, toza ong sohibi boʻlmish millatimizning kelajagi boʻlmish bolalarimizga dastlab milliy tilni oʻrgatish, unga mehr uygʻotishimiz lozim. Shundagina shiddatli iqtisodiy-siyosiy jarayonlar ketayotgan bu koʻhna olamda oʻzligimizni yoʻqotmaymiz. Shu maʼnoda boshlangʻich sinf oʻquvchilarining ogʻzaki va yozma nutqni egallashlarida ona tili va oʻqish darslarida olgan bilimlarining ahamiyati katta. 2020-yilning iyun oyida “Ona tili” fanining Milliy oʻquv dasturi loyihasi Respublikadagi yetakchi ekspertlardan iborat ishchi guruh tomonidan ilmiy anjumanda Zoom platformasi orqali keng jamoatchilikka, mutaxasislarga taqdim qilindi. Ona tilini oʻqitish boʻyicha taklif etilayotgan dasturning oʻziga xosligi u oʻquvchiga toʻrt xil lingvistik koʻnikmani rivojlantirishga yoʻnaltirilgan, yaʼni oʻquvchining eshitib tushunish, oʻqib tushunish, ogʻzaki va yozma nutq malakasini umumiy holda rivojlantirish kabi eng dolzarb muammolarning darslik mazmuniga singdirilgani juda ahamiyatlidir.

XX asrning 20-yillarida “Maʼrif va oʻqitgʻuvchi”, “Bilim oʻchogʻi” singari jurnallarda yangi Yozuv – lotin yozuv va uning imlosi bilan bogʻliq juda koʻplab jadidlarning, ziyolilarning, yozuvchilarning chiqishini kuzatishimiz mumkin. Ana shunday ijodkor pedagoglardan biri Elbek “Yozuv yoʻllari (Birinchi boʻlak. Boshlangʻich maktablarning 2-, 3,4-boʻlim oʻqitgʻuvchilari uchun saboqlik), yaʼni 2-, 3-,4-sinf oʻquvchilari uchun yaratgan oʻquv qoʻllanmasini ham yaratdi. Olim shu kitobining kirish qismida muallifning shunday tarixiy maʼlumot va fikrlarini oʻqiyamiz: “Biroq, 21-yil boshinda boʻlgʻon til-imlo qurultoyi soʻngida imlomizgʻa yana yangiliklar qoʻshuldi. Shuning bilan "Bilim yoʻllaridagi koʻrsatilgan negizlarning bir ozi oʻngardi. Buning ustigʻa "Bilim yoʻllari" yolgʻuz oʻquvchilar uchun yoʻl boshchilik etaturgʻon bir kitob boʻlgʻonlikdan maktab bolalari uchun saboqlik etib

tuzulgan edi. Shuning uchun men ushbu qo'lingizdog'i bitikcha (kitobcha)ni yangi yo'lda qurultoy to'qtamiga (qaroriga) moslab yozdim.

Tabiij, bu bitik yo'lboshchilik uchun yozilmamishdir; bolalarning qo'llarida tutib yozuv, yozuv yo'llarin o'rganmaklarin uchun "Saboqliq" o'laroq tayyorlanmishdir."¹

"Yozuv yo'llari" 11 saboqdan tashkil topgan bo'lib, quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: 1-saboq. Tovishliqlar. 2 -saboq. Tovishliq cho'zg'ilari. 3-saboq. So'z. 4 -saboq. So'z bo'lagi. 5 -saboq. Qalin va ingichka cho'zg'ilar. 6 -saboq. Tutash va uziq tovishliqlar. 7 -saboq. Qo'shimchalar. 8 -saboq. Qo'shimchalarning yozilishlari. 9 -saboq. Tovishliqlarning o'zgarishlari. 10 -saboq. Qoida. 11 -saboq. O'qug'uvchilarg'a sinash uchun yuklatilgan ishlar. Saboqlarda 10 ta qoida, 10ta topshiriq, misollar, so'rog'lar hamda 5 ta eskartishlar ("Eslatmalar", ya'ni nazariy xulosalar. A.U.) keltirilgan.

Birinchi saboqda tovishliq (harf) ning ma'nosi hamda soni (23 ta) aytib o'tilgan: *a, b, p, t, ch, j, x, d, z, r, s, sh, g', k, q, g, ng, l, m, n, f, h, y*. Negadir *v* harfi berilmagan. Bizning amaldagi alifbomiz – "Lotin alifbosiga asoslangan yangi o'zbek alifbosi" alifbomiz asosida boshlang'ich sinf darslilarida esa 26 harf, 3 ta harfiy birikma va tutuq belgisini o'rgatiladi. Shular asosida 24 ta undosh (*j* harfi ikki tovushni ifodalaydi: jo'ja jurnal kabi), 6 ta unli tovush o'rgatiladi.

Birinchi sinf o'quvchilari quyidagilarni bilib olishlari lozim:

- a) tovushni talaffuz qilish va eshitishni;
- b) harfni ko'rish, o'qish va yozishni;
- d) harf tovushning yozuvda ifodasi ekanligini bilishi lozim.

Ikkinchi saboqda tovishliq cho'zg'ilari (harf hadlari) yoritilgan. Hozirgi o'zbek tilimizda buni unli harflar deb o'rganamiz.

Elbekning 2-sabog'i: Ust cho'zg'ilaridan "o" tovishliqni ustig'a qalin cho'zadir. Shuning uchun bunga "qalin ust cho'zg'isi" deb aytiladir: "qalin ust cho'zg'isi" deb aytiladir: "qo'l", "yoz", "bor" kabi. Hozirgi kunda bu qalin va ingichka kabilar yozuvimizda va talaffuzimizda ifodalanmaydi. Shu ustunlik belgilari mavjud.

Uchinchi saboqda so'z ma'nosi quyidagicha izohlanadi: Tovishliq va tovishliq cho'zg'ilarining bir o'rung'a to'planib kishig'a belgili bir narsa anglatishig'a "so'z" deb aytiladir. Bu saboqdagi Eskartish, ya'ni eslatmada "so'zlar yolg'uz tovishlarning o'zlaridan ham yasaladirlar"-deb yozilgan va misol tariqasida til, yil, qish, u, iz kabilar keltirib o'tilgan. Hozirgi o'zbek yozuvimizda ham "u" bir tovushdan va harfdan iborat, III shaxs birlikdagi olmosh so'z.

Bir havo zarbi bilan talaffuz qilinadigan tovush va tovushlar yig'indisiga bo'g'in deyiladi. Bo'g'in murakkab tushuncha bo'lgani uchun boshlang'ich sinflarda uning bu qoidasi berilmaydi. Dasturga ko'ra, o'quvchilarda so'zni bo'g'inlarga bo'lish ko'nikmasini shakllantirish vazifasi talab etiladi. Elbek asaridagi to'rtinchi saboqda "bo'g'in" atamasi o'rniga "so'z bo'lagi atamasini qo'llagan:

"Bir so'zni aytgan choqda shu so'zimiz bir va/yo birdan ortuq bo'laklarga bo'lunib eshitaladirlar. Mana shunday so'zning bo'lunib eshitalishig'a "so'z bo'lagi" derlar: qish, qu-yosh, yo-zish, o'l-di, bor-dim, o'-qu-moq-chi kabi.

Oltinchi saboq. Tutash va uziq tovishliqlar. Har ikki yoqdan qo'shib yozilaturg'on tovishliqlarga "tutash tovishliqlar" deb aytiladi: "t", "sh", "q", "l", "m" kabi. Bir yoqdan tutashib, ikkinchi yoqdan uzilib qolaturg'on tovishliqlarga "uziq tovishliqlar" deb aytiladir: "r", "v", "z", "d" kabi.

Bugungi kunda boshlang'ich sinflarda saboq o'rgatish davrida so'zdagi harflarni to'g'ri qo'shib yozish malakalari shakllantiriladi.

Yettinchi saboq. "Qo'shimcha" yolg'uzlikda kishig'a bir narsa anglatmasdan, yondagi so'zga qo'shulg'och, bir narsa anglatgan so'zlarga aytiladir: -da, -ga, -g'a, -dan, -ning, -ni, -dir kabi. Misol: mening, o'qushdan. Hozirda 3-sinf o'quvchilariga so'z yasovchi qo'shimchalar yangi so'z yasalishi uchun xizmat qilishi(mevali, suvsiz), so'z o'zgartiruvchi (shakl yasovchi) qo'shimchalar esa so'zni boshqa so'z bilan bog'lash uchun xizmat qilishi aytiladi(daraxtning bargi).

E'tiborimizni tortgan jihati shundaki, "qolg'on" so'zin "qolgan", "kelg'on" so'zin "kelgan", "qolg'onlardan" so'zin "qolganlardan", "kelg'onlaridan" so'zin "kelganlaridan" yozmoq yanglishdir, -deya yozilgan. Biz hozirgi o'zbek adabiy tilimizda aksincha shu tarzda yozamiz va talaffuz qilamiz².

¹ Elbek. Tanlangan asarlar(Nashrga tayyorlovchi professor H.Uzoqov.). –T.: "Sharq", 1999-y., –274-bet.

² -gan qo'shimchasi 10-yillarning oxiri, 20-30-yillarda –g'on shaklida qo'llangan. H.Uzoqov. Elbek. Tanlangan asarlar."Sharq" nashriyot matbaa kontserni bosh tahririyati. Toshkent. 1999.

To'qqizinchi saboq. Tovishliqlarning o'zgarishlari "aynama tovishliqlari" deb aytiladi, bular "q" va "k" tovishliqlari bo'lib, "q" "g" ga, "k" "g" ga aylanadir. Misol: o'qumoq-o'qumog'i, ko'rmak-ko'rmagi kabi. Shu xususiyati bilan hozirgi o'zbek tilimizga o'xshab ketadi.

Kitobcha so'ngida Elbek tilimizdagi yot so'zlar o'rnida o'z so'zlarimizni ishlatib yozishimiz kerakligini ta'kidlaydi. Kitob, maktab kabi so'zlarni kitob, maktab deya xato yozgandan ko'ra, kitob o'rnida "bitik" so'zini yozishni to'g'ri deb sanaydi va o'z tilimizning boyitilishini qiyinchiliklar zamonidan qutulishlikka eltadi deya ta'kidlaydi. Bu Elbekning tilimiz sofligi uchun qayg'urgan purist olim ekanligidan darak beradi.

O'tgan asrimizning 20-yillarigacha ma'lum bir tartibga solingan Yozuv yo'llarining bo'lmaganligi, Elbekning mana shu asari ona tili darsliklarini yaratishdagi bo'lgan ilk qadamlaridan biri edi. Bu qo'llanmada harflarning shakli, o'qilishi, yo'g'on-ingichkaligi, bo'g'in, so'z va qo'shimchalar; bir so'z bilan aytganda imlo qoidalari yoritilgan. Hozirgi boshlang'ich sinf ona tili darsliklariga o'xshash jihati shundaki, har bir qoidadan so'ng savol va topshiriqlar berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Elbek. Tanlangan asarlar."Sharq" nashriyot matbaa kontserni bosh tahririyati. Toshkent. 1999.-288 bet.
2. Amonov U.S. O'zbek tili I qism.(usuliy qo'llanma) Toshkent. "Muharrir" nashriyoti 2011.-148 b.
3. K.Qosimova (v.b.). Ona tili o'qitish metodikasi. Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik. Toshkent "Nosir" nashriyoti 2009.
4. Amonov Ulugmurod Sul'tonovich. Новые грани творческого наследия Элбека. "Til va adabiyot ta'limi" журнаli. 2020 йил. 4-son. 62-63-бетлар.

BOSHLNG'ICH TA'LIMDA ANVAR OBIDJON IJODINI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.49.85.088

Axmedova D.B. –f.f.f.d. (PhD),
BuxDUPI katta o'qituvchisi
Eshqulova Gulhayo
Buxdu talabasi

Annotatsiya: Maqola Anvar Obidjonning serqirra va serma'no ijodini o'rganishga, insonlar ma'naviy olamidagi ta'sirini ochib berishga yo'naltirilgan. Shoirning bolalar va kattalar uchun yozgan ijod namunalarning tub mohiyati haqida so'z borgan, g'oyaviy-badiiy qarashlari haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so'z va iboralar: asar, vatan, mavzu, bolalar, mohiyat, samimiylik, mantiq, ta'lim, hayot, inson, mahorat, obraz, tarbiya, insoniylik;

She'riyat ahlining serqirra ijod sohibi Anvar Obidjonning umr yo'llari – o'sib kelayotgan barkamol yosh avlod uchun chinakam ma'noda hayot maktabi. Adib 1947-yil 8-yanvarda Farg'ona viloyatining Oltiariq tumanidagi Poloson qishlog'ida tug'ilgan. U o'z qishlog'idagi 13-maktabda ta'lim oladi. Anvar Obidjonning bolalikning sehrli va sirli olamidagi o'tib, sermashaqqat umr yo'liga qadam qo'yishi – 7-8- sinflarda o'qib yurganida, chekka mahallalar aholisiga tekin xizmat ko'rsatuvchi sayyor kinochiga shogird tushishidan boshlanadi. Keyingi faoliyatini 9-sinfda Farg'ona shahridagi 11-maktabda kechki sinfda tahsil olib, so'ng yana Oltiariqqa qaytib, 1-maktabning kechki sinfida o'qish bilan birga, paxta tayyorlash zavodi punktida traktorchilik bilan davom ettirdi. Maktabni bitirgach, tog' orasida joylashgan qirg'izovul „Rudnik-kon“ida kon burg'ilovchisi bo'lib ishladi, Poloson qishloq ijroqo'mi qoshidagi kutubxonani boshqardi. Samarqand Moliya texnikumini tamomladi, 1966-1969-yillarda harbiy xizmatni o'tadi, 1974-1979-yillar davomida hozirgi O'zbekiston Milliy universitetining jurnalistika fakultetida sirdan ta'lim oldi. Anvar Obidjon juda ko'p nashriyotlarda direktor lavozimlarida faoliyat yuritadi.

Shoirning ko'p qirrali ijodi to'g'risida o'nlab taniqli yozuvchilarimiz maqolalar yaratgan, jumladan, Miraziz A'zam, Kavsar Turdiyeva, Rahmatulla Barakayev, Mahmud Sattor kabi adib va olimlar shoir asarlarining tub mohiyatini ochib berishga harakat qilishdi, uning bolalar adabiyotiga

yangicha yo‘nalish olib kirgani haqida fikr yuritishdi. Anvar Obidjon 1998-yilda „O‘zbekiston xalq shoiri“ unvoni berilgan. Bundan tashqari, 2014-yilda „Fidokorona xizmatlari uchun“ ordeni va 1997-yilda „Shuhrat“ medali bilan taqdirlangan. Anvar Obidjon bolalar shoiri sifatida ham juda katta shuhrat qozongan, o‘zining qiziqarli va sirli she‘rlari bilan kichikintoylar qalbini rom etgan. Shoir bolalar yoshiga mos so‘zlarni ishlatishi va she‘r uchun qiziqarli, original detallarni o‘z o‘rnida qo‘llay olganligi sabab barcha bolalar diliga osongina yo‘l topa oladi. Mana shunday jozibador she‘rlariga nazar tashlasak, „Siz eshitmagan qo‘shiqlar“, „Dalalardan – bolalarga“, „G‘alati maktublar“, „Botirvoyning kundaligi“ kabi she‘rlarida o‘ziga xos kulgu, turli jonli-jonsiz narsalarga nisbatan mehr uyg‘otib, bolalarni ezgulikka chorlovchi so‘zlar aks etgan. Quyidagi „Bitta shoir kamaysa nima?“ deb nomlangan she‘rga e‘tiborimizni qaratsak:

Bitta shoir kamaysa nima?

Charx yaratar boshqa nusxasin.

Cho‘kib ketsa to‘fonda kema Pishiqrog‘in yasar ustasi.

Bu yerda bir shoirning yo‘qolishi – charxi dunyo uchun hech narsa ekanligi va yana to‘fonda suzayotgan kemandan cho‘kishiga uning pishiqrog‘ yasalmaganligi sabab qilinyapti.

To‘fonlardan seskanma, qalbm,

Qayiqdardek suzma qirg‘oqlab.

Kemaman deb ummonga talpin,

Yuz baloga o‘zingni chog‘lab.

She‘r matniga e‘tibor beradigan bo‘lsak, shoir kema va qayiq timsollaridan nihoyatda o‘rinli foydalanganligining guvohi bo‘lamiz. Ma‘lumki, qayiq kemadan ancha kichik va shu sababli to‘fonlarga, ofatlarga bardoshsiz bo‘ladi. Xuddi shu kabi insonlar orasida ham irodasiz, matonatsiz bo‘lganlari arzimagan hayot mashaqqatlari oldida taslim bo‘lishadi. “Yuz baloga o‘zingni chog‘lab” – she‘rning kulminatsion nuqtasini belgilab bergan ushbu misraning mohiyatini anglashga harakat qilsak. Inson oliy maqsadlarga erishmoqchi bo‘lsa, hamisha eng qiyin, og‘ir yo‘lni tanlashi kerak deb o‘ylayman, chunki bu og‘ir yo‘lni hamma ham tanlamaydi, bu yo‘lda raqiblar uchramaydi. Garchi bu yo‘lning tikanzorlari bor, mashaqqatlari bisyor, lekin bu yo‘lning so‘ngi rohat, har yog‘i gul-u gulzor. Aytmoqchi bo‘lganim shoir yuqoridagi misralar orqali shu fikrni kitobxonlar qalbiga yetkazmoqchi bo‘lgan.

Qayiqlarda – ilinj va xohish,

Kemalarda – orzu va maqsad.

Bugun senda bir olam tashvish

Gal kelganda o‘zingni ko‘rsat.

Inson faqatgina xohish bilan biror narsaga erishishi qiyin. Insonda orzu bo‘lishi kerak, insonda maqsad, intilish, harakat bo‘lishi kerak. Shundagina u o‘zi xohlagan maqsadlarga erisha oladi. Anvar Obidjon ham insonlarni kema kabi bo‘lishga, hech qachon hayot yo‘lida yengilmaslikka va navbat yetganda o‘zining bor iste‘dodini butun olamga ko‘rsatishga yuqoridagi she‘ri orqali da‘vat etmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Anvar Obidjon she‘rlari „bolalar qalbi va ruhining yorqin ko‘zgusi“ sanaladi. Shoir asarlari katta-yu kichikni yaxshilikka, mehr-muhabbatga chorlaydi. Zero, ustoz shoirimiz Erkin Vohidov o‘zining „Anvar Obidjon bilan faxrlanaman“ maqolasida aytganlaridek: „Anvarjonning ilk she‘rlarini o‘qiganimdayoq, bu ijod namunalari sodda va samimiyligi, shu bilan birga, mantiqning kuchliligi, katta falsafasi bilan meni hayrat va hayajonga solgandi. O‘shundayoq men vaqti kelib, Anvar Obidjon xalqimizning eng e‘zozli va suyakli shoirlaridan biri bo‘lib yetishishiga chin ko‘ngildan ishongandim“ kabi so‘zlari yuqoridagi fikrimiz isbotidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga sinfdan tashqari o‘qish darslarida Anvar Obidjon she‘riyati haqida ma‘lumot berib o‘tish bolajonlarning kelajakda yetuk axloqiy sifatlariga ega bo‘lishida muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anvar Obidjon. „Tanlangan she‘rlar“, Toshkent-2006.
2. Anvar Obidjon. „Bahromning hikoyasi“(bolalarga she‘r), „Yangi asr avlodi“ – Toshkent-2006.
3. Erkin Vohidov. „Anvar Obidjon bilan faxrlanaman“ maqolasi (2007-yil, 15-noyabr).
4. Abdug‘afur Rasulov. „Ijodiy o‘zlik sari yo‘l“ maqolasi. Sharq yulduzi, 2-son, 2008-yil.
5. Akhmedova D.B. Semantic labeling of language units// International Journal on Integrated Education. e-ISSN: 2620 3502 p-ISSN:2615 3785. Volume 3, Issue I, Jan 2020. – P. 177-179 // <https://www.researchgate.net/publication/339152869>
6. Akhmedova D.B. Set of semantic tags for Uzbek language units: constants and operator/classifier. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. Impact Factor, 2409-

0085(online) Issue:02 Volume:82 Published 29.02.2020. – P.177-179.<https://www.elibrary.ru/defaultx.asp?rpage=https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42658994>

7. Akhmedova D.B., Mengliyev B. Semantic Tag Categories in Corpus Linguistics: Experience and Examination// International Journal Of Recent Technology and Engineering (IJRTE) ISSN:2277-3878, Volume-8, Issue-3S, October-2019// <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol4/iss1/15/>

XALQARO TADQIQOTLAR AMALDA. XULOSA, TAKLIF, MULOHAZALAR

DOI: 10.53885/edinres.2021.56.84.089

Narzullayeva Gavhar Qobilovna

Buxoro viloyati Kogon tumani

1-ixtisoslashgan umumta'lim maktabi

o'qituvchisi

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga muvofiq O'zbekiston Respublikasi ta'lim muassasalari PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik ko'rish va ularda ta'lim muassasalari o'qituvchi, o'quvchi va rahbar xodimlari ishtirokini ta'minlash yuzasidan qator ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Ushbu yo'nalishda Respublika bo'ylab har bir hududda tayanch maktablar tashkil qilindi. Mazkur tayanch maktablari ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarga doimiy tayyorgarlik ko'rishga yo'naltirilgan bo'lib, barcha asosiy metodik baza bilan ta'minlab berildi.

Tayanch maktablari bazasida tashkil qilingan o'quv mashg'ulotlari samarali olib borilyaptimi, yaratilgan bazadan hamma o'rinli va maqsadli foydalana olyaptimi?.. Xalqaro tadqiqotlarga yo'naltirilgan doimiy harakatdagi o'quv mashg'ulotlarini qanday tashkil qilsak samarali natijalarga erishamiz? Ushbu savollar bugungi xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik ko'rish jarayonidagi eng dolzarb mummolarimiz sanaladi.

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi sifatida o'qish savodxonligi yo'nalishida trener o'qituvchiman. Tumanimizda 89 nafar ona tili va adabiyot o'qituvchilari faoliyat olib boradi. Har ikki haftada bir marta treninglar tashkil qilib boramiz. Ushbu jarayonlarda yuzaga kelgan muammolar asosida o'z mulohaza va takliflarimni bildirib o'tmoqchiman.

Avvalo, o'qish savodxonligi xalqaro tadqiqotlarda eng birinchi bosqich deb bilaman. Chunki har qanday matnni, savolni, testlarni o'qib tushuna olish o'sha topshiriqni 50%ga bajarib bilishga erishish demakdir. O'qib tushunish bu borada har bir yo'nalishimizdagi ilk bosqich sanaladi. O'qib tushunish uchun qanday ko'nikma bo'lishi kerak degan haqli savol tug'iladi. O'qib tushunishning asosi bu –so'z boyligi. So'z boyligi bu juda muhim bosqich bo'lib so'z boyligiga ega bo'lgan o'quvchi matnni tushuna oladi. Bu borada trener sifatida quyidagicha takliflarni kiritib o'tmoqchim

- Har bir fan o'qituvchisi (fizika, kimyo, texnologiya, jismoniy tarbiya, huquq...) o'z darsiga o'tiladigan yangi mavzuning lug'at so'zlari bilan kirib kelishi kerak;

Mavzu doirasidagi asosiy tayanch tushunchalar, mavzuga oid atamalar hamda ularning izohi bilan shug'ullanish uchun dars jarayonida vaqt ajratish eng samarali usul bo'lib hisoblanadi.

Har bir mavzuning lug'at so'zlarini yodlash bilan o'quvchida so'z boyligining oshib borishi kuzatiladi.

-o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini oshirishga alohida e'tibor qaratish ;

Nutqiy kompetensiyani oshirish borasida maxsus dastur ishlab chiqilishi tarafdoriman. Eshittiriladigan matnning necha foizini o'quvchi xotirasida saqlab qola oladi, so'zlarni aynan keltira oladimi, yoki matnni so'zlar bilan boyita oladimi?.. Bu degani keltirilgan ayrim so'zlarni sinonimlari bilan alamashtirib qo'llay oladimi.

-o'quvchilar berilgan matnni o'qib tushuna olishlari, aniqrog' I matnni qayta ijodiy ishlay oilsh ko'nikmalarini shakllantirish.

Berilgan matnni atigi bir marotaba o'qib, matnni qayta ijodiy kengaytirgan holda yozib berish ko'nikmasini shakllantirish. She'riy matnni nasriy, oddiy hikoya usulida mohiyatini ochib berish usuli ham o'quvchi so'z boyligini oshirishning eng samarali usullaridan biri sanaladi.

-o'quvchilarda ko'rib tushunish ko'nikmasini shakllantirish;

Bu berilgan rasm yoki biror buyum asosida cheklangan miqdorli so'zdan iborat matn yaratish ko'nikmasini shakllantirish.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan usullar so'z boyligini oshirishda eng samarali usullar sanaladi. Yana shuni ta'kidlash joizki, tashkil qilinadigan treninglar jarayonida ushbu topshiriqlarni o'qituvchilar orasida o'tkazish kerak. O'qituvchi o'zi mohiyatni qancha chuqur anglay olsagina, o'quvchiga shuncha chuqur singdira oladi.

O'qish savodxonligini shakllantirishga qaratilgan matnlar juda ko'p rang-barang va xilma – xil. Ularning aksariyati xalqaro matnlar sanaladi. O'zimizning milliy mentalitetimizga mos keluvchi axborot va badiiy matnlar tanlab ular asosida topshiriqlar tayyorlasak, undan so'ng xalqaro matnlar tahliliga o'tsak samaraliroq natijaga erishamiz deb o'ylayman.

Yana bir mulohazani keltirib o'tsak, fanlararo integratsiyani yo'lga qo'yish xalqaro tadqiqotlardan muvaffaqiyatli o'tishda eng muhim bosqich sanaladi. Fanlar orasidagi bog'liqliklar o'quvchining kreativ fikrlashida asos, poydevor vazifasini o'taydi.

Xulosa sifatida shuni aytmoqchiman, xalqaro tadqiqotlardan muvaffaqiyati o'tish oldimizda turgan katta dovon. Bu davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan asosiy masala. Bunga jiddiy yondashish lozim. Bu borada o'qituvchilarimizdan ziyaraklik, fidoiylik, e'tibor, yangiliklardan o'z vaqtida xabardor bo'lib borish talab qilinadi. Yuqorida keltirilgan yo'nalishlar asosida tajribani aynan birinchi bo'lib o'qituvchilar orasida o'tkazish, xalqaro tadqiqotlarda o'qish savodxonligining mohiyati nimadan iborat ekanligini, avvalo, o'rgatuvchiga (o'qituvchiga) o'rgatishdan boshlashimiz kerak deb o'ylayman. Quyida Tog'ay murodning "Ot kishnagan oqshom" qissasidan keltirilgan milliy matn va shu asosdatayyorlangan topshiriqdan namuna keltirib o'tamiz.

"Ot kishnagan oqshom" qissasidan parcha

Men ikki kun ot sayladim. Oboqli dashti gala-gala ot! Dasht changitib chopib yuribdi! Bir yashar qulunlar, uch yashar toylar, to'rt yashar g'o'nonlar, besh yashar do'nonlar! Sag'risiga uy tashisa bo'ladigan baytallar! Haybatli ayg'irlar!..

Birovini ushlab old tuyoqlarini juftladim. Tuyoqlari orasidan musht urdim. Mushtim o'tmadi. Bordi-yu o'tsa, yaxshi ot bo'ladi. Qo'yib yubordim. Yana birovini ko'rdim. Durustgina-yu faqat qorni yo'q, bor bo'lsa juda tor. Buniyam qo'yib yubordim, bo'lmaydi.

Birodarlar, ot olsang, ho'kiz qorindan ol, ho'kiz olsang ot qorindan ol!

Galani aylanib yurdim. bir bo'zga ko'zim tushdi. Shuni ushladim. tishlarini ko'rdim. yoshi yettida bo'lsa-da, hali oziq tishi chiqmabdi. Aslida besh yoshida chiqadi. Demak, endi chiqmaydi. Oziq tishsiz ot xosiyatli bo'ladi!

Birodarlar, shu bo'zga dil ketdi!

Uch mingni naqd sanab berdim. Bo'zni minib keldim. Omborxonada oldidagi ustaxonaga olib bordim. Bo'zga burov soldim: ipga tayoqcha bog'ladim, tumshug'idan o'rab buradim. Burov tayoq bo'z tumshug'iga botdi. Bo'zni qimirlatmay qo'ydi.

Usta bo'z oyoqlariga nag'al qoqdi.

Birodarlar, asov otni taqa to'xtatadi!

Onamiz norozi bo'ldi. Beti burishib-burishib og'rindi. Labini burib ming'irladi:

-Otim nimam...otdan mashina yaxshi...-dedi.

-Mashinam nimam? Oti borning- qanoti bor, - dedim.

-Otga yemish qani?

-Yemish? Xudo har jonivorni o'z rizqi ro'zi bilan yaratadi. Ot bitdi-qanot bitdi. Yemish topiladi.

Birodarlar, mashina deganlari temir! Joni yo'q! Joni yo'q temir odamga el bo'lmaydi! Temirning yuragi yo'q-da! Ot odamga el bo'ladi. Boisi, otning joni bor, yuragi bor-da!

Birodarlar, ot azzancha xosiyatli bo'lsa-da, azzancha fahm-farosatli bo'lsa-da, azzancha xushsuvrat bo'lsa-da, baribir ot o'z oti bilan ot! To'rt oyoqli jonivor! Dumli hayvon!

Dunyoda nima mo'l, to'rt oyoqli jonivor mo'l! Duch kelmish to'rt oyoqli jonivor qanday bo'lsa shundayligicha el orasida olib kirib bo'ladimi? Bo'lmaydi! Avvalambor, to'rt oyoqli jonivorni ot qilmoq lozim!

To'rt oyoqli jonivorni ot qilmishning o'zi bo'lmaydi. Dumli hayvonni o'ziga el qilish barchaning ham qo'lidan kelmaydi!

Birodarlar bo'z ot qanday bo'ladi? Surpday oppoq bo'ladi! bordi-yu ajdodida bo'lsa to'qqizga to'lganda tarlon bo'ladi. To'qqiz yoshda bo'zning badanida xolday-xolday qora donalar paydo bo'ladi. Tarlon xol-xol ot! Tarlon otlar sarasi! Birodarlar to'rt otning yuzdan biri yaxshi bo'ladi, tarlon otning yuzdan biri yomon bo'ladi!

Birodarlar ot tanimasang tarlon ol!

"OT KISHNAGAN OQSHOM" QISSASIDAN OLINGAN PARCHA ASOSIDA TOPSHIRIQLAR

1. Chavandoz qayerga borib ot saylaydi?

A. Oboqli dashtiga B. Oboqli tog'iga C. Oboqli bozoriga D. Oboqli adiriga

2. Moslikni toping

1. Bir yashar ot	A) do'non
2. Uch yashar ot	B) qulun
3. To'rt yashar ot	C) g'o'non

4.Besh yashar	D)toy
---------------	-------

- 3.Chavandoz otning qaysi jihatlarini e'tiborga olib ot tanlaydi?Ikkita sabab keltiring.
4.Chavandozning dili ketgan ot necha yoshda edi va u otning yoshini qanday aniqlaydi?
A.5 yoshda tuyoqlaridan B.7 yoshda tishidan C.6 yoshda qornidan D.7 yoshda yollaridan
5.Chavandoz otini sotib olgach,dastlab nima qiladi?

6.Otga burov solish tartibi qanday?Ketma –ketlikda yozing.

1. _____
2. _____
3. _____

7.Asov ot qanday bo'lishi haqida mantdagi qaysi jumladan bilib olsa bo'ladi?

8.Chavandozga ot saqlashi uchun kim qarshilik qiladi?

- A.Onasi B.Xotini C.Do'sti D.Otasi

9.Oti borning.....bor. Ot bitdi-...bitdi.Matnda keltirilgan maqollarda nuqtalar o'rmini to'ldiring.

10 Otning odamga el bo'lishini chavandoz qanday isbotlaydi?

11.Bo'z ot qanday ot?Ikkita dalil keltiring.

12.Matndan kelib chiqib chavandoz qanday inson ekanligi haqida o'z fikringizni bildiring.

13.Ot obrazi tasvirlangan qanday kino,badiiy asarlarni bilasiz?

14.Otlar insoniyatning qanday ehtiyojlari uchun zarur?Uchtagacha misol keltiring.

15.Tasavvur qiling qo'lingizga pul berib ot bozoriga kirgizib yuborishdi qanday otini tanlagan bo'lar edingiz?_____

16.Chavandozning "Tarlon ot otlar sarasi" degan qarorga kelishiga nima sabab bo'ldi?_____

ABDULLA QODIRIY ASARLARIDA TARIXIY INVERSIYA VA FOLKLOR XRONOTOPI MASALASI

DOI: 10.53885/edinres.2021.33.43.090

Nodira Xudoyberdiyeva,
BuxDU o'qituvchisi

Annotatsiya: maqolada Abdulla Qodiriy asarlarida tarixiy inversiya va folklor xronotopi masalasi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: inversiya, xronotopiya, folklor xronotopi, bashorat, xayollar.

Inson hayotida sodir bo'ladigan har bir harakat, voqea vaqt bilan bog'liq holda kechadi. Vaqtning o'tmish, hozir va kelajak tushunchalari bilan bog'liqligi hammaga ayon haqiqatdir. Badiiy adabiyotda esa bu hodisa birmuncha murakkabroq shakllarda aks etadi, chunki asardagi voqea-hodisalar har doim ham birin-ketin xronologik tartibda sodir bo'lavermaydi. Badiiy vaqt odatda asar personajining xatti-harakati, uning xarakteri va kayfiyati, portreti hamda asar syujet va kompozitsiyasi orqali yuzaga chiqadi.

Adabiyotda badiiy idrok etilgan zamon va makon aro uyg'unlik xronotop deb ataladi. Adabiy-badiiy xronotopda makon va zamon alomatlarini bir butun va aniq idrok etish mumkin. Bu erda vaqt tig'izlashadi, badiiy nigohga aylanadi; makon esa vaqt, syujet va tarix harakati doirasida jadallashadi hamda kengayadi. Zamon alomatlari makonda ko'rinsa, makon zamonda o'lchanadi va anglanadi. Bunday qorishiq alomatlar oqimida badiiy xronotop tabiati namoyon bo'ladi.

Bunday o`ziga xoslik birinchi navbatda tarixiy inversiya atalmish hodisada namoyon bo`ladi. Ayni inversiya mohiyatan shunga olib keladiki, bunda mifologik va badiiy tafakkur o`tmish doirasidagi maqsad, ideal, adolat, barkamollik, insonning uyg'unlashgan holati, jamiyat va hokazo kategoriyalarida cheklanib qoladi. Jannat, oltin asr, qahramonlik asri, ilk haqiqat to`g`risidagi miflar – tabiiy holatlar, asl huquqlar va boshqalar xususidagi bir qadar qadim tasavvurlar – aynan tarixiy inversiya ifodasi hisoblanadi. Uning biroz yuzakiroq ta`rifini keltirib aytish mumkinki, bu o`rinda nimaki o`tmishda bo`lib o`tgan deya tasvirlansa, aslida, kelajakda ro`y berishi mumkin yoki kelajakda ro`y beradi.¹ Mohiyatan u o`tmish voqeligi emas, balki kelajakning maqsadi, burchi o`laroq namoyon bo`ladi. Kelajakda aniq reallik mavjud emas, ya`ni kelajak noma`lum hissiyotlar, xayollar, bashoratlar va boshqalar asosida quriladi. O`tmish va hozirda esa reallik quvvati va ishonchlilik, haqqoniylik mavjud. Kelajak qanchalik uzun tuyulmasin, mazmun aniqligidan holi. Shu tariqa barcha ijobiy, ideal, kerakli, kutilgan narsalar tarixiy inversiya yo`li bilan o`tmishga, ba`zi hollarda hozirga tegishli hisoblanadi. U yoki bu hodisani reallikka bag`ishlamoq uchun folklor xronotopidan foydalaniladi. Biz bunday hodisani o`zbek adabiyoti namunlarida ham kuzatishimiz mumkin.

Ta`kidlash kerakki, yozuvchi tarixiy inversiyani qo`llashda xayolot, xotira, tush, bashorat, mif, afsona, rivoyat yoki naql kabilardan foydalanadi. O`zbek adabiyotining zabardast vakili bo`lmish Abdulla Qodiriy asarlarini tahlil qiladigan bo`lsak, tarixiy inversiya va folklor xronotopiga ko`plab misollarni uchratishimiz mumkin. Jumladan, “Jinlar bazmi” hikoyasida yozuvchi tarixiy inversiyani **xayolot** asosida bersa(O`sar akaning kech payti uyga qaytayotganida ko`rgan voqealar), “O`tkan kunlar” romanida esa Kumush o`limini oldindan sezishi, ya`ni kelajakda qandaydir ko`ngilsizlik bo`lishini, qaysidir ma`noda **bashorat qilishini**, onasiga yozgan so`nggi maktubidan ham ko`rish mumkin: “*Kelasi oydan juda yuragim uyushadir... Kechalari ko`kka qarab kelasi oy shu kunlarda yorug` dunyoda bormanmi, yo`qmanmi deyman*”. Xat so`nggida: “*kelasi oydan qo`rqaman... Ko`rishalmasak mendan rozi bo`ling, dadam va boshqa yor-u do`stlar ham*”,- deydi. Kumush o`z o`limini oldindan his qiladi, kelajakda mudhish voqea bo`lishini bashorat qiladi. Xuddi shu ko`ngilsizlikni Otabek ham yuragidan o`tkazadi: “*O`zbek oyim nabira masalasida qancha xursand bo`lsa, Otabek shunchalik xafa, chunki Kumushni ko`rgan sayin usta Alim fojiasini xotirlar edi*. Usta Alim fojiasi o`tmishda bo`lib o`tgan, ammo Otabekning kelajagida ham ro`y berishi mumkin bo`lgan hodisaga ishora etadi. SHu orqali tarixiy inversiya yuzaga keladi. Otabek va Kumushning ko`nglidan o`tgan kelajakdagi noxushliklar, Kumushning o`limidan biroz avval Otabekning ko`rgan tushida yanada oydinlashadi. endi yozuvchi tarixiy inversiyani berishda tush motividan foydalanib, folklor xronotopi asosida yoritadi: “*Tush ko`rar edi: “CHamanda gullar ochilg`an emish... Bu gulshan uning o`ziniki emish. Ul rango rang chechaklardan ko`zini ololmas emish. Tevarakdan kelgan yovdan xavf bor emish. Xanjar ushlab yovg`a qarshi chiqg`an emish... Yov qochg`an emish... Yov orasida onasi ham bor, otasi ham ko`rinar emish... Qaytib chamanga kirsam bir sigir gulni bosib, yanchib o`tlab yurgan emish... Sigir emas – sariq sochlik albasti emish... Darmonsizlang`an va xanjari qo`lidan tushkan emish... Dunyoni qorong`ulik bosgan emish*”.²

Gulshan – bu Kumush, sigir, sariq sochlik albasti esa, Zaynabdir. Yozuvchi kelajakda bo`ladigan fojeani tasvirlashda folklor obrazlaridan foydalanib, asar pafosini yanada kuchaytiradi. Hikoyani mutolaa qilgan o`quvchi tarixiy inversiya hodisasi orqali kelajakda ro`y beradigan fojealarning sodir bo`lishini oldindan his qiladi. Otabek yovlar orasida ota-onasini ko`rishi, bu fojiaga qaysidir ma`noda ularning ham aybi borligiga ishora edi. Chunki Otabek ota-ona orzusi deb ikkinchi bor uylanishga rozi bo`lgandi.

Umuman olganda, badiiy asarda tarixiy inversiyaning xayolot, bashorat yoki tush motivilari orqali berilishi kelajakka yoki o`tmishga ishora etiladi. Kelajak tarixiy inversiya orqali ma`lum darajada reallashadi.

Xulosa qilib aytadigan bo`lsak, tarixiy inversiya o`tmish va bugun orqali kelajakni, yoki aksincha kelajak orqali o`tmishni ifodalashdir. Kelajakni birmuncha reallikda tasvirlaydi, yoki kelajakka ishora etadi. Shu o`rinda aytib o`tish joizki, tarixiy inversiya va folklor xronotopi nafaqat o`tmish, bugun va kelajakni bog`lovchi vosita sifatida, balki asar pafosini kuchaytiruvchi vosita sifatida ham qo`llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mixail Baxtin. Romanda zamon va xronotop shakllari. T. “Akademnashr”, 2015 y. 121-bet

¹ Mixail Baxtin. Romanda zamon va xronotop shakllari. T. “Akademnashr”, 2015 y. 121-bet

² Abdulla Qodiriy. Tanlangan asarlar. “Sharq” nashriyoti. 2014-y. 294-bet.

2. Abdulla Qodiriy. Tanlangan asarlar. "Sharq" nashriyoti. 2014-y. 294-bet.

BOSHLANG`ICH TA'LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA HAMKORLIKDA O`QITISHNING O`ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.92.61.091

Boymurodova Gulzoda Toshtemirovna

Nizomiy nomidagi TDPU o`qituvchisi

Qodirova Nilufarxon Zokir qizi

BuxDU 3-bosqich talabasi

Tayach so`zlar: boshlang`ich ta`lim, hamkorlikda o`qitish, o`quv-biluv vaziyatlari, pedagogik-psixologik xususiyatlar, o`qituvchi-o`quvchi hamkorligi, sinergetik ta`lim, subyekt, shaxsga yo`naltirilgan ta`lim.

Ключевые слова: начальное образование, совместное обучение, образовательных и губные инцидентов, образовательные и психологические особенности, учитель-ученик взаимодействия, синергетические учебных предметов, субъект, человек-ориентированного образования.

Ushbu maqolada boshlang`ich ta`lim sifat-samaradorligini ta`minlashda hamkorlikda o`qitishning o`ziga xos tomonlari, shuningdek, bilish faoliyatlarini rivojlantiruvchi o`quv vaziyatlarini tashkil etishda o`qituvchining kasbiy kompetensiyasi, boshlang`ich ta`limning o`ziga xos metodikasiga alohida e`tibor qaratilgan. Boshlang`ich ta`limni takomillashtirishning pedagogik-psixologik jihatlari keng yoritib berilgan.

В данной статье рассматриваются качества начального образования, а также сотрудничество в обеспечении эффективности обучения в конкретных аспектах организации образовательной ситуации развития знаний профессионального компетентности учителя, начальное образование имеет особое внимание уделено методу. Совершенствование начального образования в образовательных и психологических аспектов охвачены.

Uzluksiz ta`lim tizimi faoliyatini yanada takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi o`quvchilarning to`liq qamrab olgan boshlang`ich ta`lim tizimining sifat-samaradorligini oshirish masalasiga alohida e`tibor qaratilmoqda. Kichik maktab yoshidagi o`quvchilarning yosh ped-psixologik xususiyatlarini hisobga olib o`qitish, motivatsion jarayonlarni hosil qilish, dastlabki davrdan boshlab, vatanparvarlik, insoniylik, do`stlik, birdamlik hamda odob-axloq qoidalarini singdirib borish kabi ijobiy xususiyatlarni shakllantirishning optimal yo`llaridan biri hamkorlikda o`qitishdir .

Ma'lumki, barcha davrlarda o`qituvchi bilan o`quvchi hamkorligi o`ta dolzarb masalalardan bo`lib, pedagogikada sinergetik ta`lim deb yuritilmoqda.

Pedagogik sinergetika XXI asrda ta`lim-tarbiya jarayoni subyektlari hamkorligini ta`minlashga ko`maklashadigan yangicha yondashuv sifatida talqin etilgan. O`rta Osiyo mutafakkirlari al-Buxoriy, at-Termiziy, Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro, al-Forobiy, ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy kabilarning ilmiy-nazariy merosida hamkorlik, do`stona munosabat masalasiga alohida e`tibor qaratilgan va ijtimoiy hamkorlik muammosining ijtimoiy-psixologik jihatlari hamkorlikdagi faoliyat ko`rinishi tarzida bayon etilgan va ilmiy jihatdan ma'lum darajada asoslangan .

Sinergetik ta`limning o`ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, o`quvchi-o`qituvchi hamda o`quvchi-o`quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati uyg`unligini ta`minlab beradi. Ayniqsa, boshlang`ich ta`limda birgalikda ish olib borish samaradorlikni ta`minlash bilan birga o`quvchilar o`rtasida birgalikdagi harakatni yuzaga keltiradi, natijada qisqa vaqt ichida tezroq natijaga erishiladi. Shuningdek, o`quvchilar o`rtasida o`rtoq`lari yordamida o`zlashtirish ko`nikmalari ham shakllanadi. Sinf jamoasidagi bu faoliyat ijobiy xislatlarni va munosabatlarni tarkib toptirishga ko`maklashadi. O`quvchilar bilish

jarayonidagi o'zaro faol harakatni yuzaga keltirishda hamkorlikda ishlashning mohiyati yaqqol ko'zga tashlanadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining dars jarayonini tashkil etishda va o'quvchilarni hamkorlikdagi faoliyatlarini yuzaga keltirishda kasbiy kompetentligi va metodik bilim, ko'nikma va malakalari asosiy o'rinni egallaydi. Buning uchun o'qituvchining boshqaruvchilik faoliyati nihoyatda zarurdir. O'qituvchi o'quvchi faoliyatini boshqarish holatini vujudga keltiradi. Bu jarayon o'quvchi o'z faoliyatini mustaqil boshqarish imkoniyatiga ega bo'lgunga qadar uzluksiz tarzda davom etadi. O'qituvchi o'quvchi faoliyatini tashkil etadi va boshqaradi. Bunda asosan o'quv predmetini o'zlashtirish imkoniyati ta'minlanadi. Bu jarayonda o'qituvchining vazifasi – o'quvchining mayllarini hisobga olish, rejalashtirish, uning faoliyatini nazorat qilish va tuzatish kabi uzviy bog'langan jarayonlarni o'z ichiga oladi.

O'rganish o'quvchiga o'z xatti-harakatiga ishonch tug'diradi. Bunda o'quvchining bilish faoliyatini rivojlantirish orqali erishishda hamkorlikda o'qitish asosiy o'rinni egallaydi. Bugungi kunga kelib aksariyat o'quvchilar o'z bilim zaxiralarini kengaytirishga intilmayotganliklarining guvohi bo'lamiz. Ular darslarda faol ishtirok etmaydilar. Ular o'quv jarayonidan tashqaridagi erkin faoliyatga ko'proq qiziqadilar. Buning sabablaridan biri o'quvchilar maktabga borar ekanlar, o'qituvchilar va sinfdoshlarining mehr-muhabbati, e'tiborini qozonishga harakat qiladilar. Bu muammoning yechimi uzluksiz ta'limning o'ta muhim masalalaridan biri bo'lib, o'quvchi maktabga kelib o'qish istagini amalga oshirish uchun o'zlashtirish darajasi muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar jamoasida kichik guruhlarda ishlash davomida tezroq va natijali o'zlashtirish darajasiga erishish mumkin. O'rtoqlari ko'magi orqali guruhda o'z o'rniga ega bo'ladi hamda jamoasi yutug'iga o'z hissasini qo'shish hissi shakllanadi. Bu motivatsiya keyingi faoliyatga ishonch va intilish, hamkorlikda ishlash ko'nikmalariga ijobiy munosabatlarini yuzaga keltiradi.

Muvaffaqiyat har bir o'quvchi erisha olishi uchun qulay bo'lgan o'quv vaziyatini vujudga keltirish orqali ta'minlanadi. Mutaxassislar o'quv vaziyatida o'quvchining bilish ehtiyojlarini qondirish uning rivojlanishida muhim o'rin egallashini ta'kidlab kelmoqdalar. Agar o'quvchiga o'quv vaziyatida muvaffaqiyat qozonish imkoniyati berilsa u hayotda ham o'ziga to'g'ri yo'l tanlay oladi.

O'quv vaziyatini vujudga keltirish o'quvchining bilish faoliyatini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratishini didaktlar har tomonlama asoslashga harakat qilmoqdalar. Agar o'quvchi bilishga intilsa, bilim olishga ehtiyoj sezsa, ularda sog'lom mayllar va qiziqishlar hosil bo'ladi va ular bilish jarayonida muvaffaqiyat qozonadilar. O'quvchida hosil bo'lgan bilish, ijod qilish, muloqotga kirishish quvonchi uning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiruvchi asosiy omildir. Bu esa o'qituvchi faoliyatining mazmun-mohiyatini oshirish imkonini beradi va o'qituvchi hamkorlikdagi faoliyat orqali har bir o'quvchi uchun muvaffaqiyat qozonishga yo'naltirilgan o'quv vaziyati hosil bo'ladi.

Sinergetik ta'lim orqali o'quvchilarda quyidagi bilish faoliyati shakllanadi:

- *bilish qiziqishlari ortib boradi;*
- *o'quv maqsadlariga erishish jadallashadi;*
- *shaxsiy bezovtalik va hissiy barqarorlik yuzaga keladi;*
- *yutuqlarni qo'lga kiritish va muloqot qilishga bo'lgan ehtiyoj kuchayadi;*
- *intellektual layoqatlilik va muloqotga kirishuvchanlik rivojlanadi;*
- *shaxsiy tajribalar hamda ko'nikmalar ortib boradi;*
- *shaxsiy tajriba hamda bilim yanada takomillashadi.*

Pedagogik hamkorlik ta'lim jarayoni subyektlari faoliyatida yangicha sifat o'zgarishlarining shakllanishi va namoyon bo'lishiga ko'maklashadi. Pedagogik hamkorlikning muhim jihati shundaki, u ta'lim jarayoni subyektlari faoliyatini muayyan tarzda uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

O'quvchilarning bilish faoliyatlarini rivojlantirishning zarur sharti – muayyan o'quv vaziyatlarida o'zlarini mustaqil boshqarishlarida namoyon bo'ladi. Bu ularning o'z xulq-atvorlarini boshqarishlarida yaqqol aks etadi. Faoliyat xarakteri va amalga oshirish sharoitlariga bog'liq holda qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgan ixtiyoriy quvvatlar namoyon bo'ladi. O'quvchilarning o'quv jarayoni sub'yekti sifatida shakllanishlarini ularda ruhiy bilish imkoniyatini tarkib toptirmasdan amalga oshirib bo'lmaydi. Birinchi navbatda tafakkur, o'zi haqida o'ylash imkoniyatining vujudga kelishi, o'z-o'zini nazorat qilishi, o'z-o'zini baholashi o'quvchilarda aqliy faoliyat operatsiyalarining shakllanganligidan dalolat beradi. Bu quyidagi ko'nikmalar orqali aniqlanadi: tahlil qilish, umumlashtirish, qiyoslash hamda ommalashtirish orqali .

Rus pedagogi B.G.Ananevning hamkorlik faoliyatining muhim omili hisoblangan muomala madaniyatiga oid tadqiqotlarida o`qituvchining baholash va tahlil qilish, tarbiyachilik imkoniyati o`quvchilarning aqliy va axloqiy rivojlanishlari uchun muhim manba ekanligi alohida ta`kidlangan.

Rus pedagogi Talizina N.F.Талызина Н. Ф. ta`lim jarayonida o`qituvchining o`quvchilar bilan hamkorligini tashkil qilish faqat ularning muloqot, muomalaga nisbatan ehtiyojini qondirish vositasi emas, balki o`quv materialini o`zlashtirishning ham muhim sharti ekanligini ta`kidlaydi.

Pedagogik hamkorlikning didaktik asoslari:

- *pedagogik hamkorlik jarayonini tashkil etishning zamonaviy texnologiyasi;*
- *pedagogik hamkorlikka asoslangan o`quv jarayonining samaradorligi;*
- *pedagogik hamkorlikning ta`lim maqsadi va mazmuniga hamohangligi;*
- *ta`limning muayyan bosqichlarini pedagogik hamkorlik asosida tashkil etish metodikasi;*
- *pedagogik hamkorlik jarayonida o`qituvchi~o`quvchi munosabati*” kabi masalalarni qamrab oladi.

O`quv-biluv jarayonida bilish faolligini rivojlantirishga bag`ishlangan tadqiqotlarda o`quvchilarning mustaqilligidan kelib chiqqan holda o`quv jarayonida ular faolligini ta`minlashning uch yo`nalishi ajratilgan:

- *namunaga asoslangan taqlidiy;*
- *izlanuvchilikka asoslangan ijrochilik;*
- *ijodiy bilish faoliyati.*

Namunaga asoslangan taqlidiy faoliyat harakatning tayyor namunalarini asosida hosil bo`ladi. Izlanuvchilikka asoslangan ijrochilik faoliyati qiyosiy tarzda o`qituvchi tomonidan taklif etilgan muammoli vaziyatlarni yechish yo`llarini mustaqil tarzda izlashdan iborat. Ijodiy faoliyat esa, bilish faoliyati hosil bo`lishining yuqori shakli sifatida berilgan vaziyat doirasidan tashqariga chiqishdan iborat bo`lib, muammolarni yechishning yangi, o`ziga xos usullarini izlash, o`z xatti-harakatlarini mustaqil boshqarishning yuqori ko`rsatkichlarini namoyon qilishdan iborat.

Mazkur vazifalarning yechimi o`quvchilarni rivojlantirish imkonini beradi va ularning bilish faoliyatini jadallashtirishni tashkil etishga ko`maklashadi. Buning uchun o`qituvchi o`quvchilarga vazifalarni qanday yechish va savollarga qay tarzda javob berishni ko`rsatib berishi kerak. Shu maqsadda u o`quvchilarga muayyan reja va faoliyat modelini taqdim qiladi. Shuni alohida ta`kidlash kerakki, o`quvchilarning bilish faoliyatlarini jadallashtirish ularni yangi bilimlar va axborotlarni izlashning zarur usullari bilan izchil qurollantirishni nazarda tutadi. Bu o`z navbatida o`quvchilarga ijodiy faoliyat ko`rsatish darajasiga erishish imkonini beradi. Bunda o`quvchilarning ijodiy tafakkurlari yaqqol namoyon bo`ladi.

Mutaxassislar o`quvchilarning ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishning bir qator yo`nalishlarini asoslashga muvaffaq bo`lganlar. P.I. Pidkasiyning ishlarida voqelikni ifodalovchi bilish faoliyatining shakli sifatida ijodiy tafakkurning tavsifi bayon qilingan O`quvchilarning nutqiy tafakkurini rivojlantirish muammolari R. Safarova, H. Nazarova, D. Yo`ldoshevalarning ishlarida o`z ifodasini topgan. Shuni alohida ta`kidlash kerakki, pedagogik nuqtai nazardan matematik hamda nutqiy tafakkur orasida uzviy aloqadorlik mavjud. Bu aloqadorlik o`quvchilarda mantiqiy tafakkurning shakllanganligida namoyon bo`ladi. Matematik hamda nutqiy tafakkur jarayoni o`quvchilardan matematik hamda shaxslararo muloqot ko`nikmalarini talab qiladi. O`quvchilarning nutqiy tafakkuri ona tili ta`limining o`ziga xos tarzda rivojlanib ularda mustaqil fikrlash ko`nikmalarining shakllanganligida namoyon bo`ladi. O`quvchilarning nutqiy tafakkurida ularning fikrlash faoliyati o`z ifodasini topadi. Bu faoliyat tilning ifoda imkoniyatlarini o`z nutqida ro`yobga chiqarish bilan bog`liqdir. O`quvchilarga nutqiy muloqot imkoniyatlarini o`rgatish bilan ularning umumiy mantiqiy tafakkurlarini rivojlantirish orasida mutanosiblik bilan bir qatorda, o`ziga xoslik ham mavjud.

Shunday qilib, mayllarning hosil bo`lish bosqichida o`quvchilarning ijtimoiy tajribalarini hisobga olgan holda, muammoli vaziyatlarni hosil qilish orqali o`qituvchilar ular oldiga bilishga oid vazifalarni qo`ya bilishlari lozim. Mazkur vazifalarning yechimi o`quvchilarni rivojlantirish imkonini beradi va ularning bilish faoliyatini jadallashtirishni tashkil etishga ko`maklashadi.

Pedagogik hamkorlik jarayonida jamoa bo`lib ishlash talabi guruhda mavzu doirasida yangi mushtarak g`oyalar tug`ilishiga zamin hozirlaydi. Tabiiyki, pedagogik hamkorlik ta`lim jarayonida samaradorligi sinalgan ilg`or pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanishni taqozo etadi. Jumladan, ta`lim jarayonida vaqti va o`rniga qarab “Kichik guruhlarda ishlash”, “Zanjir”, “Baliq skeleti”, “Tushunchalar tahlili”, “Charxpalak”, “Yelpig`ich”, “Qarorlar shajarasi”, “Zig-zag”, “6x6x6”, “Qora quti” kabi metodlardan, “Chala xat”, “O`z o`rningni top”, “Quvnoq kubikchalar”, “Topib o`qi”, “Aql

charxi”, “Sirli sandiq” kabi didaktik o`yin-mashqlardan foydalanilganda o`quvchining izlanuvchanlik qobiliyati rivojlanadi. Ular yangi farazlar, his-tuyg`uga asoslangan yechimlar topishga urinadilar va bunga ma`lum miqdorda erishadilar, eng avvalo, ular o`zlarining ijodiy qobiliyatlarini namoyon qila olishga odatlanadilar hamda o`quvchilar diqqatining rivojlanishida muayyan o`zgarishlar vujudga keladi. O`quvchilar diqqatining o`ziga xos jihatlari jadal tarzda rivojlanadi. Uning barqarorligi kuchayib, uyg`unlashtirish va taqsimlash ko`nikmalari rivojlanadi. 3-4-sinf o`quvchilari o`z diqqatlarini muayyan hodisaga yetarli darajada qaratish va topshirilgan harakat dasturini ixtiyoriy tarzda bajarish ko`nikmasiga ega bo`ladilar.

Hamkorlik asosida faoliyat olib borishda o`quvchi ongida muayyan maqsadlar, xulq-atvorning yuksak namunalari o`z ifodasini topadi. O`quvchining bilish faoliyati rivojlangan sari u mazkur maqsadlarning qimmatini va muhimligini ko`proq anglay boshlaydi. Boshlang`ich sinf o`quvchilarining bilish faoliyatlari yanada samaraliroq rivojlanishi uchun o`qituvchilar va ota-onalarning diqqat-e`tibori va ularga beradigan baholari ayniqsa muhim hisoblanadi. O`quvchilarning xatti-harakatlariga kattalar va o`qituvchilar tomonidan berilgan hissiy baho ularning axloqiy hissiyotlari rivojlanishini aniqlaydi. Buning natijasida o`quvchilar o`quv jarayonida tanishadigan qoidalarga mas`uliyatli tarzda jiddiy munosabatda bo`ladilar.

Xulosa qilib aytganda, bu jarayonda o`quvchi bilish faoliyatining asosiy subyekti sifatida namoyon bo`la oladi. Bilish jarayonida o`qituvchi bajaradigan asosiy faoliyat o`quvchilar bilish imkoniyatlarining ochilishi uchun qulay sharoit yaratish hamda hamkorlikda ishlash, har bir o`quvchining o`ziga xosligini hisobga olgan holda ularning bilish imkoniyatlarini namoyon qilishlari uchun zarur o`quv vaziyatini vujudga keltirishdan iboratdir.

O`zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” boshlang`ich sinf o`quvchilariga ularning layoqatlari va bilish imkoniyatlarini rivojlantirish asosida ta`lim berishni nazarda tutadi. Jumladan, “Ta`limning bu turi boshlang`ich ta`limni (1-4 sinflar) qamrab oladi hamda o`quvchilarning fanlar asoslari bo`yicha muntazam bilim olishlarini, ularda bilim o`zlashtirish ehtiyojini, asosiy o`quv-ilmiy va umummadaniy bilimlarni, milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan ma`naviy-axloqiy fazilatlarini, mehnat ko`nikmalarini, ijodiy fikrlash va atrof-muhitga ongli munosabatda bo`lishni va kasb tanlashni shakllantiradi” deya ta`kidlangan.

Shunday ekan, boshlang`ich ta`lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish hamda boshlang`ich sinf o`quvchilari bilish faoliyatini shakllantirishda o`quv vaziyatlarini tashkil eta olish, shuningdek, boshlang`ich sinf o`quvchilarining ijtimoiy hayotga munosabatlarini shakllantirishda hamkorlikda o`qitishni joriy etish muhim ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. . Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Methods and techniques of developing cognitive activities of primary school pupils //ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal, 2020. № 10.(7.13.) Стр 80-87. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1537/943

2. N.T.Tosheva, M.H. Mustafoyeva Registration of age and individual characteristics in education as a pedagogical problem. European scholar journal ISSN(E): 2660-5562 Jurnal Impact Faktor: 7.235 Volume 2, Issue 4 April 2021.– B. 85- 90

<https://scholar.google.com/citations?user=jJE1SeoAAAAJ&hl=ru&oi=ao>

3.N.T.Tosheva, A.M.Ibodullayeva Pedagogical bases of training of qualified pedagogical staff. International Engineering Journal For Research & Development: Vol. 6 No. 3 (2021): VOLUME 6 ISSUE 3 SJIF: 7.169 <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/2228>

4. Тошева Н. Т. Педагогико-психологические подходы к развитию познавательной деятельности учащихся начальной школы //Педагогические науки. – 2011. – №. 6. – С. 44-46.

5. Тошева Н. Т. Организация учебно-познавательных ситуаций начальных классов на основе дидактико-психологических подходов //Новое слово в науке и практике: гипотезы и апробация результатов исследований. – 2017. – С. 42-46.

6. Тошева Н. Т. Бошланғич синф ўқувчиларининг билиш фаолиятини ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятлари Fan va jamiyat. – Нукус, 2020. – №2. – Б. 109-111.

https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1540/942

7. Тошева Н. Т. Бошланғич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари Муғаллим ҳам узлуксиз билимлендириў.– Нукус, 2020. – №2. – Б. 126-132. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1544/941

8A. Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Education process directed to the person as the basis of increasing knowing activity of pupils. // The advanced science open access journal. United states, 2013. №6. . Ctp. 83-85.

BOSHLANG`ICH SINFLAR BILAN ISHLASHDA INNOVATSION G`OYALARDAN FOYDALANISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.26.57.092

*I.F.Sharipova,
BuxDU o`qituvchisi*

Zamon bilan hamnafaslik bizga ilm-fan texnologiyasidan keng foydalanishni taqozo etayotir. Talim tizimida yuz berayotgan o'zgarish va islohotlar natijasida har bir ta'lim muassasasi zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlanib bormoqda. Bu esa o'qitish tizimida ham yangi bosqichni yaratishni taqazo etayotir. Endilikda yangicha uzluksiz ta'lim tizimida innovatsion usullarni tezkorlik bilan qo'llash, yangilik yaratishga intilish zarur. Har bir dars uslubini almashlab o'tishni tashkil qilishga harakat qilsak maqsadga muvofiq bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini rangli obrazlar diqqatini ko'proq tortadi. Masalan, dars vedeoprojektorda olib borilsa tabiiy muhitdagi obrazlardan foydalanish, rang-barang suratlar ularni ko'p ma'lumotlar bilan tanishtirish imkonini beradi. Savol va topshiriqlarni, ularni yechish yo'llarini o'quvchilarga animatsiyalar orqali qo'yib berish orqali ham darsning qiziqarli tashkil etilishi, ham innovatsion yondashuv sifatida e'tiborga loyiq. Yoki, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga do'stlik, mehr oqibat, vatanparvarlik haqidagi bilimlarni berishda ko'proq tarixiy shaxslar Amir Temur, Bobur, Jaloliddin Manguberdi singari yetuk sarkardalar siymosi haqidagi ertak va hujjatli filmlarni qo'yib berish ma'rifiy ahamiyat kasb etadi. Avvalo, pedagog-muallimlarimizning o'zi yaratuvchanlik tashabbusi bilan chiqsa, o'quvchilarda ham shu xususiyat albatta singib boradi. Audio yozuvlar orqali mantiqiy topshiriqlar, mushohadaga undovchi savolar berilishi mumkin.

Ta'kidlash joizki, aynan kichik maktab yoshidagi o'quvchilar raqamlarni bir-biriga qo'shishda, ayirishda, yozishda talay xatoliklarga yo'l qo'yadilar. Matematika darslarida ayni shunday amallarni bajarish uchun yuqoridagi kabi she'rlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda adabiyot, tabiatshunoslik, geografiya va matematika darslarining ham o'zaro integratsiyalashganini ko'ramiz. Shu ma'noda, K.Turdiyevaning mazkur she'rida besh (5) raqami "a'lo" baho bilan birga qolimizdagi besh barmog'imiz, "Xamsa"dagi besh doston kabilar bilan badiiy ifodalangan. Olti (6) raqami ham xalq maqollaridagi oltovlon ola bo'lmaslik, yeti (7) raqami orqali esa "yetinchi falak", "yetti malak", kamalakdagi yeti xil rang, hafta kunlaridagi yeti kun kabilar tamsil sifatida keltiriladi. "Sanamay sakkiz dema" maqoli, yoki sakkizoyoq haqidagi ifoda esa o'quvchilarning sakkiz(8) raqami haqidagi tasavvurini kengaytirishga yordam beradi. Shu kabi toqqiz (9) va o'n (10) raqamlari ham adabiy tushunchalar orqali obrazlanib keladi.

Jumladan, matematik jumboqlarning ertaklar mazmuniga singdirilishi ana shu maqsadni yanada mustahkamlaydi. Bola ertak tinglab mushohada qiladi, ertak eshitib masala yechadi, ertaklar saltanati orqali matematika saroyiga kirib qolganini sezmay ham qoladi. Zotan, U.Ismoilov tomonidan nashrga tayyorlangan "Ertaklarda matematika"¹ to'plami ana shunday mulohaza uyg'otadi.

Undagi bir ertak shunday boshlanadi: Bir bor ekan, bir yo'q ekan, qadim zamonda bir keksa donishmand chol uch o'g'li bilan tinch-totuv va ahil yashasharkan. Cholning bisotidagi bor boyligi 17 ta tuyadan iborat ekan.

Kunlar o'tibdi, yillar o'tibdi chol juda keksayib qolganini va qazosi yaqinlashganini sezib, o'g'illarini yoniga chaqirib vasiyat qilibdi:

– O'g'illarim, bisotimizdagi bor boyligimiz 17 ta tuyadan iborat. O'lmasimdan oldin shu tuyalarni sizlarga teng taqsim qilish niyatim bor edi, – debdi ota. – Katta o'g'limga tuyalarning yarmini bering, o'rtancha o'g'lim tuyalarning uchdan birini olsin, kenja o'g'limga tuyalarning to'qqizdan birini beringlar. Ammo tuyalarni so'ymang, - deb chol olamdan o'tibdi.

Bu ertakdagi jumboq biro z murakkab notenglikka ega bo'lgani uchun, syutga yo'lovchi obrazi ham qo'shilgan. Ya'ni, o'g'illar nima qilarini bilmay o'tirganda bir yo'lovchi tuyada kelib qoladi. Endi esa zukkorok o'quvchi javobini darrov topadi. Yo'lovchi o'zining tuyasini ham 17 ta tuyaga qo'shib, 18 ta tuyaning yarmini, ya'ni 9 tasini katta o'g'ilga, uchdan birini, ya'ni 6 tasini o'rtancha o'g'ilga va

¹ Ismoilov U. Ertaklarda matematika. Toshkent, "Yangi asr avlodi", 2007. –91b.

to'qqizdan biri - 2 tasini kenja o'g'ilga berib, o'zining tuyasiga o'tirib jo'nab qolibdi.

Anglashiladiki, bir qarashda bir-biriga zid tuyuladigan matematika va adabiyot fanlari ham aslida o'zaro integratsiyalashuv asosida bir-biriga bog'liq holda tafakkurimizni oshirib borarkan. Hatto matematik hisoblashdan zo'riqqan miya uchun ertak, she'rlardagi badiiy so'z qudrati zavq bag'ishlasa, nuqul adabiy so'z va she'r o'qishga moslashgan tafakkur mushohada yuritish, jiddiyroq bosh qotirishga harakat qiladi. shuning o'ziyoq, fanlararo integratsiyaning umrboqiyiligini ta'minlovchi omillar o'tmishdayoq mavjudligi, Ibn Sino, Al-Beruniy, Ulug'bek, Forobiy kabi qomusiy olimlarning faqat aniq fanlar bo'yicha emas, adabiyot, musiqa, tarixdan ham bilimlari olamga mashhurligi, risolayu she'rlar yozganligi ma'lum bo'ladi.

Binobarin, boshlangich sinf darslarini o'tishda bu kabi manbalardan foydalanish ham aslida ta'limga innovatsion yondashishning o'ziga xos ko'rinishi hisoblanib, sifat va samaradorlikning oshishiga albatta, xizmat qiladi.

MAKTABGACHA TA'LIMDA BOLALARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.72.41.093

Muhammadiyeva Feruza Turaqulovna, TerDU Pedagogika instituti

Oila tarbiyasini oilaviy munosabatlar shakllantiradi. O'z navbatida, oilaviy munosabatlar jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy, ma'naviy munosabatlar bilan belgilanadi va ular ta'sirida o'zgarib boraveradi». Binobarin, «Oila dunyosi» bir qator ruhiy, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy, axloqiy rishtalar bilan uzviy bog'langan yaxlit «dunyo» bo'lib, bunda butun boshli tarix, millat, davlat o'z ifodasini topgan bo'ladi. Dunyoga kelib ilk bor ko'z ochgan yangi vujud birinchi marta ushbu murakkab olam bilan oilada tanishadi, binobarin, uning uchun dunyoda eng zukko, yetuk, bilimdon inson ota va onasi hisoblanadi, uning uchun eng obod, fayzli, issiq va ko'rkam xonadon u tavallud topgan uy. Shu sababli, yosh avlodning emin-erkin, barkamol bo'lib tarbiya topishida ota-onaning tutgan o'rni, ijtimoiy roli, tadbirkorligi, sog'-salomatligi, ma'naviyaxloqiy qiyofasi, el-yurt va Vatanga mehr-muhabbati, sadoqati g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Shu ma'noda, «oila dunyosi» atamasi, ko'rib turganimizdek, o'ziga xos betakror, individual falsafiy ma'no-mazmunni ham ifodalaydi. Chunki, qiyosan qaraganda «oila dunyosi» bilan uzviy bog'liqlikda bo'lgan «mahalla dunyosi», «ko'cha dunyosi», «shahar yoki qishloq dunyosi» kabi ramziy «dunyo»lar ham mavjud bo'lib, chindan ham ular ibtidosida «oila dunyosi» turadi. Agar biz shartli ravishda «oila tarbiyasi» va «oila dunyosi» («oila olami») atamalarini o'zaro qiyoslasak, quyidagi manzara hosil bo'ladi: - oila tarbiyasi tushunchasida oilada bola ongi va tuyg'ular olamiga ta'sir etuvchi tarbiyaviy omillar ko'proq nazarda tutiladi. Irsiyat orqali o'tgan belgi-xususiyatlardan tashqari, bola xarakterida oilaviy jarayonda yuz bergan barcha xatti-harakat va holat, munosabatlar o'chmas iz qoldiradi. Keyinchalik xarakterning yetakchi yoki bosh xususiyatiga aylangan fazilat yoki odatlar oilaviy munosabatlardan oziqlanadi. Shu ma'noda, oila tarbiyasi har jihatdan ijobiy, maqtovg'a sazovor bo'la olmaganidek, har jihatdan salbiy yoki yaroqsiz ham bo'lmasligi tabiiydir. Har holda, oila tarbiyasida yetakchi ijobiy xususiyatlar ustuvor bo'lsa, ayrim juz'iy kamchiliklarni, nuqsonlarni bilintirmay turadi. «Har to'kisda bir ayb», deydi dono xalqimiz va ushbu maqol bilan hamma narsa hamisha birday yaxshi bo'lmasligi uqtiriladi; - «Oila dunyosi» esa, «oila tarbiyasi»ga nisbatan birmuncha badiiy ifoda bo'lib, unda oilaviy munosabatlar dialektikasi, o'zaro kundalik muloqotlar murakkabligi bamisoli zarrabin orqali «namoyish etiladi». «Oila dunyosi» nisbatan ramziy-majoziy tushuncha bo'lib, uning 42 ilmiy ta'rifini berish oson emas. Muxtasar qilib aytilsa, bu so'zlar vositasida oilaning o'ziga xos ma'naviy muhit, o'z qonuniyatlariga ega bo'lgan betakror tarbiya o'chog'i ekanligi ta'kidlanadi. Oilaviy tarbiyaning tugal maqsadi – boladan komil insonni yetishtirishdir. Buni amalga oshirish jismoniy, iqtisodiy, mehnat, siyosiy, huquqiy, g'oyaviy, aqliy, ruhiy, jinsiy, axloqiy, estetik, diniy tarbiyani o'z ichiga oladi. Jismoniy, ma'naviy-axloqiy va ruhiy qonuniyatlarni yaxshi bilmay turib, ko'zlangan maqsadga erishib bo'lmaydi, zero, bola mana shular asosida rivojlanadi. Bu qonunlarning tabiiy va ijtimoiy sabablarini tushunmaslik kutilgan maqsadning yuzaga chiqmasligiga sabab bo'ladi. Zero, milliy

axloq, milliy tarbiya natijasida tarkib topadi. Milliy tarbiya negizida oilaviy tarbiya yotadi. «Oila tarbiyasi» ko'p qirrali tushunchaga ega bo'lib, uning mazmunida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi aks etadi, boshqacha aytganda, har qanday ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda ham oila tarbiyasi milliy-ma'naviy qadriyatlarning, milliy tarbiya usullarining o'zi bilan kifoyalanib qololmaydi. Binobarin, oila tarbiyasi zamonaviylik tamoyillariga uzviy bog'liq holda sof milliy myezonlar doirasida qolib ketishi mumkin emas va shubhasiz, jamiyat taraqqiyotining ma'lum bosqichida, ayniqsa, bir tuzumdan ikkinchi bir tuzumga o'tish va keng miqyosdagi islohotlar davrida milliy-ma'naviy, madaniy mezonlar bilan birga ular bilan chambarchas bog'liq holda umuminsoniy qadriyatlarga ham katta ehtiyoj seziladi. Chunki, yosh avlodning har jihatdan yetuk, ma'rifatli, madaniyatli bo'lib shakllanishi, eng avvalo, oiladan boshlanishi oddiy haqiqat ekan, tabiiy ravishda oila vujudga keltirish va mustahkamlash umumdavlat ahamiyatiga molik dolzarb vazifa ekani o'z-o'zidan ayon bo'ladi. Binobarin, oila va oilada bola tarbiyasi ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy-tarbiyaviy jihatdan g'oyat muhim masalalardan bo'lib, unda milliy qadriyatlardan va ayni chog'da umuminsoniy qadriyatlar tamoyillaridan chuqur va har tomonlama foydalanish bilan bog'liq jihatlarni ilmiy-nazariy tadqiq etish mustaqillik va islohotlar davrining muhim talabidir. Ayni shu ma'noda, bugungi mustaqillik sharoitida oila va oilaviy tarbiyaga munosabat o'zgacha tus oldi. Zero, yoshlarning axloqiy va ma'rifiy qarashlarini shakllantirish, ularning kelajak hayotlarini, istiqbollarini belgilab beruvchi omil desak hech yanglishmaymiz. Bizning nazarimizda, zamonaviy oila tarbiyasida bolalarni milliy mustaqillik ruhida tarbiyalash, ularda milliy g'urur, milliy ong va o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishni taqozo etadi. Bolaga, Vatanga mehr g'oyasini singdirish, millat va xalq o'tmishiga, uning qadriyatlariga bo'lgan hurmat-ehtirom hissini tarbiyalashdan kelib chiqadi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ota-onaning bolaga, bolaning ota-onaga bo'lgan muhabbati Vatan va millatga bo'lgan myehr-muhabbati bilan yo'g'rilgan bo'lmog'i lozim. Mustaqillik sharoitida oila, oilaviy munosabatlar va oilaviy tarbiya masalalariga yangicha yondashish zaruratining mohiyati ana shunday muhim sabablar bilan izohlanadi. Xuddi shunga o'xshash, «oila madaniyati», «oila ma'naviyati», «oila axloqi (etikasi)» kabi atamalarda ham shaxsning kamolot yo'lini boshlab beradigan, rivojlanish bosqichlari keyinchalik «jamiyat» deb atalmish insonni har tomonlama kamolga yetkazuvchi manzilga aylanadi.

Shuning uchun ham, jahondagi barcha mamlakatlarda oila qadim zamonlardan buyon «muqaddas Vatan» kabi anglangan va e'tirof etilgan. «Mendan eng katta boylik nima deb so'rashsa, bilimli, aqlli, odobli, ertangi kunini o'ylaydigan farzand ota-onaning eng katta boyligi deb aytgan bo'lar edim, – deydi Prezidentimiz ham.

Bunday boylikka ega bo'lganlarni jamoa boy-badavlat ota-ona, boy-badavlat oila deb tan oladi. Bunday oila hech qachon xor bo'lmaydi. Tabiiyki, bunday yuksak mavqega hech bir oila o'z-o'zicha erisha olmaydi. Sog'lom oilaviy muhit, ota-onaning ulkan murabbiylik xizmati, ularning ajdodlar o'giti, pand-nasihati va an'alariga sodiq holda yuritgan, keng qamrovli tarbiyachilik roli tufayli bama'ni, ziyoli, madaniyatli, aqli solih farzandlar tarbiyalab, voyaga yetkaziladi. Bunday sog'lom fikrli, komil farzandlar, faqatgina oilaning emas, shu oila istiqomat qilayotgan jamoa, mahalla-ko'y va nihoyat millatning ham betakror boyligi hisoblanadi. Shuning uchun ham, tarixiy manbalarda dunyodagi eng murakkab va ayni chog'da mas'uliyatli kasb nima, degan savolga ota-onalik, murabbiylik deb javob beriladiki, bu bejiz emas. Bizningcha, buyuk mutafakkir olim Abdulla Avloniyning «Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidir», degan mashhur ibratomuz so'zlarida ham, Turkiston jadidlarining rahnamosi Mahmudxo'ja Behbudiyning «Padarkush» dramasida noqobil, ilmsiz o'g'ilning jaholatga yuz tutib, oilani barbod etishi fojiasida ham Abdulla Qodiriyning «O'tkan kunlar» romanidagi Otabek, Kumush, Zaynab fojialarida ham oila tarbiyasi masalasi muhokama etiladi. Bu esa o'z navbatida o'zbek xalqida farzand tarbiyasi va ta'limida oilaning roli beqiyos ekanidan dalolatdir.

**BOSHLANG‘ICH SINIF DARSLIKLARIDAGI NOTANISH SO‘ZLARINING
XUSUSIYATIGA BOG‘LIQ RAVISHDA ULARNI TUSHUNTIRISH USULINI TANLASH**

DOI: 10.53885/edinres.2021.75.65.094

Safarov Firuz Sulaymonovich

*BuxDU pedagogika instituti
boshlang‘ich va maktabgacha ta‘lim
kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari nomzodi*

Boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish kitobida uchraydigan o‘quvchilar uchun tushunarsiz so‘zlar mazmuniy xususiyatiga ko‘ra turlichadir. Shuning uchun bu so‘zlarning ma‘nosini tushuntirishda ularning xususiyatiga mos ravishda eng samarali usulni tanlash lozim [Львов М. П. , 1975: 17 – 24]. Bu faslda ona tili va o‘qish kitobi darsliklaridagi so‘zlar misolida so‘z ma‘nosini tushuntirishning samarali usulini tanlash haqidagi fikrlarimizni bayon qilamiz.

1-sinf ona tili darsligida [G‘afforova T. va b., 2017] o‘quvchilarga ma‘nosi tushunarsiz bo‘lgan so‘zlar ancha uchraydi. Ularning ma‘nosini yuqorida ko‘rsatilgan va boshqa usullar bilan tushuntirish mumkin. Darslikda uchraydigan quyidagi so‘zlarning ma‘nosini rasmini ko‘rsatish yo‘li bilan tushuntirish mumkin: *yalpiz, isiriq, kiyiko‘ti, ermon, kashta, garmdori, qal‘a, fabrika, raketa, chang‘i, so‘na, so‘gal, sa‘va, to‘ng‘iz, turna, sholi, sharshara, charos, shabnam gumbaz, marvaridgul, soda, sa‘va, olxo‘ri, husayni, chang‘i, konki, paroxod, qayin, zarg‘aldoq, do‘lana, tola, parovoz, teplovoz, elektrovoz, vagon, tog‘olcha, metro, kamalak, tuman, mosh, binafsha, chuchmoma, gulsapsar, norin, shilpildi, qarag‘ay, karvon, zangori, feruza, peshayvon, na‘matak, qirg‘iy, olcha.*

Quyidagi so‘zlarning ma‘nosini ularga sinonim keltirish orqali tushuntirish mumkin. *Istiqlol – mustaqillik, nurafshon – yorug‘, muborakbod etmoq – tabrikلامoq, samo – osmon, ko‘k, gulshan – gulzor, sabo – shabada, munosabat – bog‘lanish, dorivor – shifobaxsh, yaproq – barg, hadya etmoq – bermoq, sovg‘a qilmoq, tub – tag, ahil – inoq, huvullamoq – bo‘shamoq, javon – shkaf, dastyor – yordamchi, alloma – olimlar, muhlat – vaqt, darg‘azab bo‘lish – g‘azablanish, shu‘la – nur, ehtimom – hurmat, badavlat – boy, tazyiq – zug‘um, an‘ana – odat, ta‘na – dashnom, ta‘ziya – aza, ma‘lumot – xabar, ma‘yuslanmoq – xafa bo‘lmoq, chashma – buloq, choq – payt, arg‘imchoq – ip, darz – yoriq, ranj – qiyinchilik, ganj – boylik, xazina, sust – sekin, bol – asal, tabassum – kulgi, muddat – vaqt, tasalli – yupanch, musaffo – sof, toza, mutolaa – o‘qish, do‘kon – magazin, zoriqmoq – muhtoj bo‘lmoq, noyob – topilmas, undirmoq – o‘stirmoq, mamnun – xursand, gavjum – to‘la, surkash – surtish, ohista – sekin, et – go‘sht, daromad – kirim, xontaxta – stol, javon – shkaf, xazonrezgilik – barglarning to‘kilishi, ezgulik – yaxshilik, baldoq – halqa, najot – yordam, mo‘tadil – o‘rtacha, sarvqomat – tik, chanqagan – suvsiragan, so‘yla – gapir, so‘zla, toblanmoq – chiniqmoq, gazlama – mato, yo‘ldosh – hamroh, choyshab – ko‘rpa, silliq – tekis, intizom – tartib, olam – dunyo, mug‘ombir – ayyor, chaqa – tanga, parranda – qush, istirohat – dam olish, nishon – mo‘ljal, tebranmoq – qimirlamoq, husn – chiroy, sohil – qirg‘oq, pardoz – bezak, chaman – gulzor, parvarish qilmoq – boqmoq, olishmoq – kurashmoq, urishmoq, jajji – kichkina, mitti, mador – quvvat, g‘ubor – chang, dog‘, jussa – gavda, o‘git – nasihat, yumush – ish, jamlamoq – to‘plamoq, lazzat – rohat, jasorat – jasurlik, ulug‘ – buyuk, tortig‘ qilmoq – sovg‘a qilmoq, suyukli – sevimli, boqmoq – qaramoq, maftun bo‘lmoq – mahliyo bo‘lmoq, beg‘ubor – toza, sof, ko‘lanka – soya, ensiz – qisqa, enli – keng, g‘alati – qiziq, hushyor – sezgir, ziyrak, sayyoh – sayohatchi, turist, ilk – birinchi, tashna – suvsiz, chanqoq, hangu-mang – hayron, bezovta – notinch, maysa – o‘t.*

Bu usulni qo‘llaganda o‘qituvchi shuni nazarda tutishi kerakli so‘zlarni sinonim orqali tushuntirish o‘quvchilar har bir izohlovchi sinonimning ma‘nosini yaxshi tushungandagina maqsadga etadi. Shuning uchun so‘zning ma‘nosini tushuntirish uchun keltirilgan sinonim sifatida faqatgina bolalar yaxshi tushunadigan umumiste‘mol so‘zlarni tanlash kerak.

Darslikdagi quyidagi so‘zlarning ma‘nosini ular nomlaydigan narsalarni sanab keltirish orqali tushuntirish mumkin.

Hasharot bu – qurt, chumoli, ari, qo‘ng‘iz, o‘rgimchak.

Meva – olma, nok, anjir, o‘rik, shaftoli.

Matn – hikoya, she‘r, ertak.

Poliz – qovun, tarvuz, handalak.

Ajdod – ota, bobo, buvi, bobokalon.

Avlod – farzand, nevara, evara, chevara.

Texnika – traktor, mashina, dazmol.

Darslikdagi ko'pgina so'zlarning ma'nosini ularning tarkibiy qismlari – morfemalar orqali aniqlash mumkin. Shu narsa ma'lumki, kattalar ham, o'quvchilar ham noma'lum so'zni ma'noli qismga bo'lish va ma'lum bo'lgan o'zakdosh so'z bilan mazmuniy aloqa o'rnatish asosida ochishga harakat qiladi. 3-sinf darsligida quyidagi [Fuzailov S. va b., 2017] so'zlarni so'z yasash tarkibi – o'zak va yozuvchi qo'shimcha orqali tushuntirish mumkin.

Oromgoh – orom – o'zak, -goh – so'z yasovchi qo'shimcha, joy degan ma'noni anglatadi. Demak, bu so'z orom, dam oladigan joy ma'nosini bildiradi. Xabardor – xabar – o'zak, dor – so'z yasovchi qo'shimcha, egalik ma'nosini bildiradi. Demak, bu so'z xabari bor degan ma'noni bildiradi, qalamkash – qalam – o'zak, kash – so'z yasovchi qo'shimcha, tortmoq, chizmoq degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'z qalam bilan ishlovchi kishini, ya'ni shoir, yozuvchilarni bildiradi. Ma'rifatparvar – ma'rifat – o'zak, parvar – so'z yasovchi qo'shimcha, otdan anglashilgan narsani tarbiyalash, shunga yaxshi munosabat kabi ma'nolarini bildiradi. Demak, bu so'z ma'rifatni sezuvchi, unga intiluvchi degan ma'noni bildiradi. Da'vogar – da'vo – o'zak, -gar – so'z yasovchi qo'shimcha, otdan ishlab chiqaruvchi kasb yoki faoliyat egasini bildiruvchi shaxs oti yasaladi. Demak, bu so'z da'vo qiluvchi degan ma'noni bildiradi. Ta'sirchan – ta'sir – o'zak, -chan – so'z yasovchi qo'shimcha, egalik, ortiqlik ma'nosini bildiradi. Demak, bu so'z ta'siri bor, kuchli yoki ta'sirga tez uchraydigan degan ma'noni bildiradi. Ma'murchilik – ma'mur – o'zak, -chilik – so'z yasovchi qo'shimcha. Bu so'zning ma'nosini bilish uchun o'zakning ma'nosini bilish kerak. Ma'mur so'zi o'zbek tilining izohli lug'atida obod, farovon, to'kin deb izohlangan. Demak, ma'murchilik so'zi to'kinchilik ma'nosini bildiradi. Childirmakash – childirma – o'zak, -kash – so'z yasovchi qo'shimcha kasb-hunar egasi bo'lgan shaxs oti yasaydi. Demak, bu so'z childirma chaluvchi degan ma'nonini bildiradi. Gulchambar – guldin qilingan chambarak. Sharsimon – shar – o'zak, simon – so'z yasovchi qo'shimcha, o'xshash degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'z sharga o'xshash degan ma'noni bildiradi. O'quvchilarga so'z yasovchi qo'shimchani ma'nosi bir marta tushuntirilsa, shu qo'shimcha qo'llangan boshqa so'zlarning ma'nosini ularning o'zi aniqlayveradi. Serqatnov – qatnov – o'zak, ser – so'z yasovchi qo'shimcha, ko'p degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'zning ma'nosi qatnov ko'p degani. Serhikmat – hikmati ko'p, hikmatga boy. Sohikkor – sohib – o'zak, kor – so'z yasovchi qo'shimcha, kasb egasi mutaxassislik, mashg'ulot bilan bog'liq bo'lgan shaxs oti yasaydi. Bu so'z o'z kasbining ustasi degan ma'noni bildiradi. Badfe'l – fe'l – o'zak, bad – so'z yasovchi qo'shimcha, yomon degan ma'noni bildiradi. G'o'zapoya – g'o'za – o'zak, poya – so'z yasovchi qo'shimcha. Bu so'z g'o'zaning poyasi degan ma'noni bildiradi. Jangovor – jang – o'zak, ovor – so'z yasovchi qo'shimcha. Bu so'z kurashchan, faol degan ma'noni bildiradi. Mashinasoz – mashina – o'zak, soz – so'z yasovchi qo'shimcha, tuzatuvchi degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'z mashina tuzatuvchi degan ma'noni bildiradi.

Hazilkash – hazil – o'zak, kash – so'z yasovchi qo'shimcha, qiluvchi degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'z hazil qiluvchi degan ma'noni bildiradi.

Darsliklardagi quyidagi so'zlar ma'nosini o'quvchilarga tasviriy yo'l bilan tushuntirish mumkin.

Anjuman – keng ko'lamlı, katta yig'ilish.

Fuqaro – biror mamlakatning doimiy aholisi.

Ma'vo – turar joy.

Tazyiq – kuch bilan, zo'rlab o'tkazilgan ta'sir, siquv.

An'ana – avloddan-avlodga o'tib boradigan urf-odat.

Ma'rifat – inson va jamiyatning ruhiy, axloqiy, diniy jihatlarining majmui.

Qur'on – musulmonlarning Olloh tomonidan Muhammad payg'ambarga vahiy qilingan (tushirilgan) muqaddas kitobi.

Qit'a – yerning dengiz va okeanlar bilan qurshalgan oltita alohida qismidan har biri.

BARKAMOL AVLODNI SHAKLLANTIRISHDA BOSHLANGICH SINIF O'QUVCHILARINI MEHNATGA TAYYORLASH SHART-SHAROITLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.39.15.095

*Shanasirova Zahro Yuldashovna,
TVCHDPI o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada barkamol avlodni tarbiyalashda boshlang'ich sinfdaligidayoq e'tibor qaratish, ularni mehnatga tayyorlash shart-sharoitlari, ahamiyati haqida yoritilgan.

Bugungi kunda respublika hukumatining qator hujjatlari Vatanimizning har tomonlama jahon andozalari asosida rivojlanishiga qaratilmoqda. Jumladan, yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda madaniyat, qadriyat, milliy san'at namunalaridan, ota-bobolar tomonidan yaratilgan va butun jahonga mashhur bo'lgan ajoyib san'at namunalaridan keng foydalanishga katta ahamiyat berilmoqda. Barkamol avlodni tarbiyalashda boshlang'ich sinf mehnat darslarining qay darajada ekanligi, mehnat darslari yordamida o'quvchilarni vatanparvarlik, mehnatsyevarlik ruhida tarbiyalash ishlari amalga oshirilishi masalasiga alohida urg'u berilyapti.

Azaldan dono o'zbek xalqimiz har tamonlama yetuk, barkamol avlodni kamol topishida mehnat tarbiyasining o'rni beqiyosligi, insonning kundalik turmush tarzi mehnat faoliyati bilan bog'liqligi, shu sababli ham mehnat butun moddiy va ma'naviy boyliklarning - ijtimoiy taraqqiyotining negizi ekanini ta'kidlab kelgan. Mehnat tarbiyasi shaxsni har tamonlama rivojlantirishning ajralmas qismidir. Shuningdek, bolaning har tomonlama shakllantirish vositasi, uning shaxs sifatida ulg'ayish omili hamdir. Muntazam qilingan mehnat jarayonidagi bola o'z aqlini, irodasini, hissiyotini, xarakterini rivojlantirishi mumkin.

Bolalarni mehnatni sevish ruhida tarbiyalash-butun insoniyatni tarbiyalash demakdir. Shu boisdan yosh avlodni mehnatga to'g'ri munosabatda bo'lish ruhida tarbiyalash barcha ta'lim-tarbiya muassasalari faoliyatining asosiy negizi bo'lib qolmoqda.

Mehnat faoliyati bolaning tevarak-atrofdagi muhitini, real buyumlarni anglab, bilib olishning mustahkam vositasi bo'lib, unga nazariy bilimlarni qo'llash imkoniyatini yaratib beradi, uning ongini hissiy tasavvurlar bilan boyitish, mehnatning ijtimoiy axloqiy ahamiyatiga e'tibor berish, mehnat o'quvchining yoshi, hayot tajribasi va imkoniyatlariga mos bo'lishi, mehnat faoliyatlari ijodiy harakatda bo'lishi, o'z vaqtida turli kasblar haqida ma'lumotlar berib borilishi, mehnat ahllari bilan doimo suhbat va uchrashuvlar tashkil qilish kabi shart-sharoitlar orqali amalga oshadi. Zero, mehnat tarbiyasi ijtimoiy tarbiyaning tarkibiy qismidir. Mehnat tarbiyasining bosh g'oyasini shaxsda mehnat faoliyatini tashkil etish, ko'nikma va malakalarini hosil qilish, ijtimoiy mehnatni qadrlash, mehnatsevarlik xislatini tarbiyalash tashkil qiladi. Insoniyat tomonidan yaratilgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklar, ijtimoiy taraqqiyotning asosida, mehnat faoliyati yotadi. Jamiyatda tashkil etiladigan mehnat tarbiyasi yosh avlodni mehnatsyevarlik ruhida tarbiyalash, ularning vatan ravnaqi, el-yurt farovonligi yo'lida mehnat qilish, rivojlangan demokratik va huquqiy davlatni barpo etish jarayonida faol ishtirok etishga bo'lgan qiziqishini uyg'otish, yagona maqsad yo'lida harakat qilishga tayyorlashdan iborat jarayonni o'z ichiga oladi.

Sharqning yetuk mutafakkirlari ijodini ham kuzatsak, mehnatning shaxs kamoloti, shuningdek, jamiyat rivojidagi rolga yuksak baho berishgan. Zero, mehnat insonning ruhan kamolotga yetishini ta'minlaydi.

Inson o'z mehnati bilan moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratib berar ekan, ayni vaqtda uning o'zi ham shaxs sifatida shakllanib boradi, chunki inson aksariyati hollarda o'z mehnat faoliyati bilan ijtimoiy munosabatlar sub'yekti (ishtirokchisi) ga aylanadi. Shu bois insonni yoshligidanoq mehnat faoliyatiga jalb etish maqsadga muvofiqdir.

Ijtimoiy tarbiyani tashkil etish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining mehnat tarbiyasi o'quvchilarni ruhiy va amaliy jihatdan mehnat faoliyatini yo'lga qo'yishga yo'naltirilganligi bilan o'ziga xos o'rin tutadi.

Ijtimoiy jamiyatning umumiy va iqtisodiy rivojlanishi zamonaviy bosqichda bunyod etuvchi, yaratuvchi hamda ishlab chiqaruvchi shaxsga nisbatan yuksak talablarni qo'yimoqda, chunonchi, mehnatga nisbatan muhim ijtimoiy burch sifatida yondashish; har qanday mehnat faoliyatiga nisbatan vijdonan munosabatda bolish; mehnat va uning mahsulini qadrlash; mehnatni tashkil etishga jamoa usulida yondashish; doimiy ravishda tashabbuslar bilan chiqish; mehnatni faol, jiddiy tashkil etish; aqliy va jismoniy quvvatga tayangan holda mehnat qilish ishtiyoqining ichki ehtiyojiga aylanishi; mehnatni ilmiy tashkil etish; mehnatga nisbatan asosiy hayotiy zarurat sifatida munosabatda bo'lishiga bog'liq.

Mehnatga, mehnat qilishga ruhiy tayyorgarlik quyidagi vazifalarni hal etadi:

- a) mehnatning maqsad va vazifalarni anglash;
- b) mehnat faoliyatini tashkil etish rag'batini qaror toptirish;
- v) mehnatni tashkil etish ko'nikma va malakalarini shakllantirish.

Ta'lim muassasalarida mehnat ta'limi va tarbiyasini olib borish maxsus dastur asosida amalga oshiriladi. Mehnat ta'limi dasturi namunaviy xususiyatga ega. Unda maktab, o'qituvchi va o'quvchilar mehnat faoliyatini baholash bo'yicha ta'lim va tarbiya natijalariga nisbatan davlatning minimum (eng

quyi) talablari aks etadi. Mehnat tarbiyasi jarayonida bu boradagi bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lish maqsadning o'zi va pedagogik faoliyatning yakuniy mahsuli emas, balki eng muhim insoniy layoqat-mehnat qilish layoqatini rivojlantirish uchun vosita hisoblanadi. Shu bois bugungi kunning talabi mehnat ta'limini tashkil etishda reproduktiv metodlar rolini kamaytirib, yuksak darajadagi mantiqiy fikrlash hamda yaratuvchilik asosini hosil qilishdir.

Mehnat ta'limi va tarbiyasini tashkiliy shakllarini o'qituvchilar o'quvchilarning yosh, psixologik xususiyatlari hamda mahalliy shart-sharoitlardan kelib chiqqan holda tanlashdi. Mehnat tarbiyasini yo'lga qo'yishda shunday shakl va metodlardan foydalanish lozimki, natijada mehnat insonning eng sevimli mashg'ulotiga aylansin, shaxs mehnat ta'lim va tarbiyasi yuqori o'ringa qo'yilishi lozim, oqibatda shaxs qo'lga kiritilgan mehnat muvaffaqiyatidan quvonish, o'z qadr-qimmatini anglash hamda o'z mehnatidan g'ururlanishi yuzaga keladi.

Mehnat tarbiyasiga nisbatan yangicha yondashish o'quvchilar tomonidan egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llay olishlarini ta'minlashga olib keladi. Bugungi kunda mehnat tarbiyasining tarkibiy to'zilmasi ham o'zgarimoqda, u o'zida texnika va texnologiyalarni tushunish (tasavvur qilish), amaliy vazifalarni hal etish ko'nikmasi hamda holatlarini ifoda etadi.

Mazkur maqsadni amalga oshirishda bir qator vazifalarni hal etish talab qilinadi. Mehnat tarbiyasini tashkil etishda hal etuvchi vazifalar ko'p qirrali bo'lib, u o'quvchilarning mehnat faoliyatiga amaliy va axloqiy tayyorgarlikning barcha tomonlarini qamrab oladi. Mehnat ta'limi va tarbiyasini tashkil etishda quyidagi vazifalar amalga oshiriladi;

1. Mehnatning mohiyatini anglatish orqali o'quvchilarga mehnatning shaxs kamoloti va jamiyat taraqqiyotidagi rolini yaratib berish;
2. Inson mehnati hamda mehnat mahsuli bo'lgan moddiy va ma'naviy ne'matlarini qadrlash, asrab-avaylashga o'rgatish;
3. Mehnat qilishga nisbatan rag'batni, shuningdek, muhabbatni uyg'otish;
4. O'quvchilarning mehnatga ijtimoiy burch sifatida yondashuvlarini yuzaga keltirish;
5. Mehnat faoliyatini tashkil etishga ongli ravishda, vijdonan yondashishni odatlantirish;
6. Mehnat faoliyatini jamoa asosida tashkil etish;
7. Mehnatga hayotiy zarurat, inson faoliyatining asosi sifatida munosabatda bo'lish;
8. O'quvchilarda mehnatsyevarlik xislatini tarbiyalash; o'z mehnati samarasidan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish va hokozolar.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida mehnat o'yindan ajralgan holda mustaqil faoliyat sifatida shakllantirilsa, mehnat faoliyati jarayoni mohiyatini o'zlashtirilishiga erishiladi, mehnat faoliyatining turli shakllari vujudga keltiriladi.

So'gal – badanga ko'pincha qo'l yoki oyoqda bo'ladigan qattiq yumaloq o'simta.

Mo'jiza – odatdan tashqari kishini hayron qoldiruvchi hotdisa yoki ish, narsa.

So'na – urg'ochisi hayvonlarning qonini so'radigan, erkagi o't bilan ovqatlanadigan yirik pashsha.

Xulosa qilib aytganda so'z ma'nosini tushuntirishda uning mazmuniy xususiyatini hisobga olgan holda usul tanlash bo'shlang'ich sinf o'quvchilarining yangi so'zlarni o'zlashtirishini oson, qiziqarli va samarali qiladi.

Foyalanilgan adabiyotlar

1. G'afforova T., Shodmonov E., G'ulomova X. Ona tili. 1-sinf uchun darslik. – Toshkent.: «Sharq», 2017. – 112 b.
2. Fuzailov S., Xudoyberganova M., Yo'ldosheva Sh. Ona tili. 3-sinf uchun darslik. – Toshkent.: «O'qituvchi», 2016. – 152 b.
3. Львов М. Р. Речь младших школьников и пути её развития. – Москва: «Просвещение», 1975. – 176 с.

**BOSHLANG'ICH SINIF DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA O'YIN TA'LIM
TEXNOLOGIYALARINING IJTIMOY-PEDAGOGIK MOHIYATI**

DOI: 10.53885/edinres.2021.49.68.096

Rasuleva Naima Ziyautdinovna,

TDSI o'zbek tili va pedagogika kafedrasida kata o'qituvchisi (PhD)

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf darslari samaradorligini oshirish uchun o'yin ta'lim texnologiyalarining ijtimoiy-pedagogik mohiyati ochib berishga e'tibor qaratilgan.

Bugungi kunda butun dunyoda ro'y berayotgan globallashtirish sharoitida mamlakatimiz barqaror taraqqiy etib borish uchun har tomonlama modernizatsiyalashgan tizimli yondashuvni taqozo qilayotganligi munosabati bilan olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli islox qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrda "Xalq ta'limi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5538- son Farmoniga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasi tasdiqlandi, O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) Xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish borasida bir qancha ishlarni amalga oshirish ko'zda tutilgan. innovatsion ta'lim texnologiyalarini rivojlantirish va loyihalashtirish, integratsion ta'limni rivojlantirishda boshlang'ich ta'limning o'rni, global ilmiy jarayonda filologik ta'limni rivojlantirish hamda tabiiy va aniq fanlarni o'qitishda integratsion ta'lim yo'nalishlar bo'yicha talaygina ishlarni amalga oshirish rejalashtirilgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'yin ta'lim texnologiyasi asosida refleksiv ko'nikmalarini shakllantirish, o'yin – ta'limiy faoliyat sifatida, bola shaxsini rivojlantirishda didaktik o'yinlar mavzulari doirasida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish masalasiga alohida ahamiyat berilishi lozim. Chunki bolaga o'yin texnologiyasi orqali ta'sir ko'rsatish har doim natijali texnologiya hisoblanadi.

Ma'lumki, o'quvchilarning bilish faoliyati o'yin faoliyati bilan uyg'unlashgan darslar didaktik o'yinli darslar deyiladi. Didaktik o'yinli texnologiyalar o'quvchilarning bilim olish faoliyatini o'yin faoliyati bilan qo'shib olib borishdan iborat. Didaktik o'yinlar musobaqa, raqobat, o'zaro yordam, hamkorlik tarzida olib boriladi. Buning uchun o'qituvchi didaktik o'yindan ko'zda tutilgan maqsad, uni amalga oshirish yo'llari, o'yin mazmuni va ishtirokchilari faoliyatini aniqlab oladi. Didaktik o'yin darslari ta'lim va tarbiya berish, o'quvchilar faoliyatini yo'naltirish, kasbga yo'naltirish, o'quvchilarning muloqot va nutq madaniyatini rivojlantirish, ular bilimlarini chuqurlashtirish va shaxsni rivojlantirish vazifasini bajaradi. Didaktik o'yinli darslarni mazmuniga ko'ra sahnalashtirilgan rolli o'yinlar, ijodiy ishbilarmonlik o'yinlari, konferentsiya va o'yin mashqli darslarga ajratish mumkin. Mazkur darsga hamma o'quvchilar ular qaysi rolni bajarishidan qat'iy nazar qizg'in tayyorgarlik ko'rishi lozim.

Shu maqsadda ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan pedagoglar, xususan boshlang'ich sinf o'qituvchilari darslarda yangi zamon ruhini, yangi nafasni olib kirish orqali o'quvchilar bilimini rivojlantirish, ular dunyoqarashini o'stirishga katta e'tibor qaratishlari talab etiladi. Chunki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining diqqati beqaror bo'lib, bir soat uchun mo'ljallangan saboqni sabr-toqat bilan tinglay olmaydi. Bilim olishda avval o'zlashtirilgan bilimlarni takrorlash, ayniqsa, muhim vosita hisoblansa-da, bolalar uchun zerikarli jarayondir. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda ona tili, matematika darslarida yozish natijasida qo'llarni toliqishi, o'qish darslarida bir mavzuni takrorlab o'qish bolalarni zeriktiradi. O'quvchilarni kayfiyatini ko'tarish, toliqqan qo'llarini chigalini yozish maqsadida, turli didaktik vositalar hamda o'yinlar o'tkazish o'quvchilarda refleksiv ko'nikmalarni shakllantirishda yaxshi samara beradi.

Bilamizki, o'yin-inson faoliyatining ko'rinishlaridan biridir. Murakkab va qiziqarli hodisa sifatida u turli kasbdagi kishilar diqqatini jalb etadi. O'yin - inson o'zligining namoyon bo'lishi, uning takomillashuv usulidir. O'yin kattalar hayotida muayyan o'rin tutar ekan, u bolalar uchun alohida ahamiyatga egadir. Uni "bolalikning hamrohi" ham deb atash qabul qilingan. U bolalar hayotining asosiy

mazmunini tashkil etadi, u mehnat va ta'lim bilan uzviy aloqada bo'lgan holda yetakchi faoliyat sifatida namoyon bo'ladi. Bola shug'ullanadigan ko'p jiddiy ishlar o'yin shaklida bo'ladi. O'yinda shaxsdagi mavjud barcha jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, o'ylaydi. Bola shug'ullanadigan ko'pchilik jiddiy ishlar o'yin shaklida bo'ladi. O'yinda shaxsdagi mavjud barcha jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, o'ylaydi, o'yin jarayonida bolaning xotirasi faol ishlaydi, ta'sirchanlik va iroda sifatleri namoyon bo'ladi. O'yin tarbiyaning muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi. O'yinning pedagogik nazariyasini uning mohiyati va xususiyatlarini chuqurroq tushungandagina yaratish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'limda dars samaradorligini oshirish bola ruhiyati bilan hamohang o'yin texnologiyalari orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bobomurodova A. Ona tili ta'limi jarayonida o'yin topshiriqlaridan foydalanish: Ped.fan. nom. ...dos. –Toshkent, 2006.
2. Bepalko V.P. Pedagogika i progressivnie texnologii obucheniya. – Moskva. 1995
3. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida inovasion faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirish yo'llari. //Uzluksiz ta'lim, 2010. – №3 46-49-betlar.
4. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. – Toshkent 2004 y.

MTT DA SAHNALASHTIRISH FAOLIYATINI TASHKIL QILISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.31.25.097

Ne'matova Diyora Baxodir qizi

“Maktabgacha ta'lim” fakulteti “Maktabgacha ta'lim” yo'nalishi talabasi

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning boshlang'ich qismi hisoblanadi. U bolaning sog'lom va rivojlangan shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlab, o'qishga bo'lgan ishtiyog'ini uyg'otib, tizimli o'qishga tayyorlab boradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni tarbiyalashni, o'qitishni, nazorat qilishni, parvarishlashni va sog'lomlashtirishni o'z ichiga oladi.

Bilamizki, MTT da sahnalashtirish faoliyati jarayonida pedagog-tarbiyachining kasbiy mahorati alohida ahamiyat kasb etadi. Sahnalashtirish bu biror badiiy asar va yoki hikoya asosidagi sahna ko'rinishidir. Rol ijrosidagi matn va musiqiy qo'shiq so'zlari hissiy tizimlar bilan bog'langanligi tufayli, bola matnlar mazmunini tushuna boshlaydi va ijro jarayonida qo'shilishi, sahnaga qarashi, xatto “o'zi”ga ham qarash tajribasini egallashga, uni tuzatishga, baholashga o'rganib boradi. Sahnalashtirish uchun material tanlanganda bolalarning yosh xususiyatlari, bilim ko'nikmalaridan kelib chiqish zarur, shu bilan birga ularning hayotiy tajribasini boyitish, yangi bilimlarga qiziqish uyg'otish va ijodiy imkoniyatlar berish kerak. Rollarni faqat qobiliyatli bolalar o'rtasida taqsimlamay, barcha bolalarga o'zlarini turli rollarda sinab ko'rishlariga imkon berishi kerak. Sahnalashtirilgan faoliyat bolalar nutqini rivojlantirishda muhim vosita bo'lib, bolaga ona tilidagi ifoda vositalarini o'zlashtirishga yordam beradi, mustaqil fikrlashga bo'lgan intilishini paydo qiladi, artikulyatsiya apparatini rivojlantiradi, dialogik va emotsional boy nutq shakllanadi. Asar mazmunini tushunib olish, mantiq va voqealar ketma-ketligini tizib chiqish yanada takomillashib, nutqiy muloqot elementlari rivojlanishiga yordam beradi (mimika, jest, pantomimika, intonatsiya, ovozning modulyatsiyasi) va ijtimoiy xulq-atvor shakllanishiga imkon beradi. Sahnalashtirilgan faoliyatda ijodiy faollik orqali bolalar nutqini rivojlantirishda tarbiyachi dasturiy metodik majmualar tizimini ishlab chiqishi, nutqni rivojlantirishga oid innovatsion va rivojlantiruvchi texnologiyalarni qo'llashi va ota-onalarni birgalikdagi teatrlashtirilgan faoliyatga jalb etishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan sahnalashtirilgan o'yinlar bolalar nutqi shakllanishida muhim pedagogik vosita hisoblanib, bu jarayonni to'g'ri tashkil etish tarbiyachidan ko'plab bilim va mehnatni talab qiladi. Quyida turli yosh guruhlarida ertak sahnalashtirish jarayonida tarbiyachi ahamiyat beradigan jihatlarga to'xtalib o'tamiz.

Bolalar bilan ertak sahnalashtirishning asosiy bosqichlari:

1. Sahna asarini tanlash va uni bolalar bilan muhokama qilish. Bunda pedagog-tarbiyachi asar bolalarning yoshiga mos kelishi, asarning mazmuni qiziqarli va emotsional bo'lish, ertak yoki hikoyada qatnashuvchilarning soni ko'p bo'lishi, asarning nafaqat mazmuni, balki unda harakatlarning ham turfa xil bo'lishiga e'tibor qaratishi lozim. Bundan tashqari ertakni qabul qilish qanchalik to'liq va emotsional bo'lsa, sahna faoliyatining darajasi ham shunchalik yuqori bo'ladi. Bolalar tasavvuri va fantaziyasini

rivojlantirish uchun ertak qahramonlarining voqeagacha bo'lgan hayoti qanday bo'lgani so'raladi, asar qaysi xalq ertagiga (o'zbek, qozoq, rus, fransuz) mansub bo'lishidan qat'i nazar, tarbiyachi qadimda xalqlarning hayoti, turmush tarzi, kiyinish madaniyati, urf-odat va an'analari, bir-birlari bilan qanday munosabatda bo'lishgani haqida ma'lumot beradi.

2. Ertakni epizodlarga bo'lish va ularni bolalar tomonidan so'zlab berilishi. Bolalar har bir epizodni gapirib berishadi va bir-birlarini to'ldirgan holda shu epizodga nom qo'yishadi. Tarbiyachi har bir bolaga epizod, ya'ni rol berishi kerak, chunki bir yoki kam bolalardan tashkil topgan sahna ko'rinishi bolalar uchun qiziqarli chiqmaydi. Bolalar o'zlarining sevimli ertak qahramonlarini shu darajada ijro etib berishadiki, obrazlari jonlanib ketadi.

3. Etyud ko'rinishidagi alohida (epizod) qismlar bilan ishlash. Ertakdagi kichik-kichik qismlarni sahnalashtirish va matnni improvizatsiyalashgan holda o'qish ishlari amalga oshiriladi. Obrazlarni jonlantirishni, avvalo, tarbiyachining o'zi bolalarni jalb qilgan holda ko'rsatib beradi. So'ngra obrazni jonlantirish guruhdagi faol bolalar bilan amalga oshiriladi va bora-bora bu jarayonga guruhdagi hamma bolalar ixtiyoriy jalb qilinishi kerak. Tayyorgarlik jarayonida, yangi fikr tug'lsa uni kengaytirib mukammallashtiradi. Bunday yangi fikrlar, odatda, tomoshabinlar yoki repititsiyaga qatnashmayotgan bolalardan chiqadi.

4. Sahna sharoitida nutqning ifodaliligi va o'zini tabiiy tutish ustida ishlash. Bolalarda so'z boyligining kamligi erkin dialog olib borishlarida qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Lekin tarbiyachining doimiy qo'llab-quvvatlashi bolani o'ziga ishonchini orttiradi va tabiiyki, nutqi boy va ifodali bo'lib boradi. Tayyorgarlik jarayonida matnning parchasi turli ijrochilar bilan bir necha marta qaytariladi. Bu bolalarga ertakdagi hamma qahramonlar so'zlarini yodlab olishlariga imkon beradi. Bir roldagi har xil ijrochilarni kuzatgan bolalar kim bu rolni tabiiy va to'g'ri ijro etayotganini aniqlash va baholashga o'rganadi. Pedagog qatnashchilarning nutqi va aktyorlik qobiliyatlarini kuzatgan holda bir rolni ijro etishga 2, 3 bolani aniqlash, ularni almashtirib turishi mumkin. Imkoniyat va guruhning tayyorligidan kelib chiqib ertakning umumiy tayyorgarlik soni 1 dan 3 tagacha bo'lishi mumkin.

5. Alohida ko'rinish, dekoratsiya va musiqa jo'rligida butun ertakni repititsiya qilish. Tarbiyachi sahna ko'rinishi dekoratsiya va obrazni ochib beruvchi kostyumlardan foydalaniladi. Yorqin musiqa jo'rligida bolalarga ana shu holatga oid harakatlarni topish va bajarishga yordam beriladi, bola mustaqil shu obrazga muvofiq yangi qiziq harakatlarni aniqlaydi. Bir vaqtning o'zida rasm mashg'ulotlarida bolalar aynan shu ertak uchun kerakli dekoratsiya, kostyum, eskizlarni chizishda qatnashadi va kerakli rasm, ranglarni o'z ijodiy qobiliyati hamda tasavvuridan kelib chiqib tanlaydi va chizadilar.

6. Ertakning ilk taqdimoti (premyerasi). Taqdimot har doim hayajon va bayramona kayfiyatda o'tadi. Bolalar sahna san'atining, odatda, jamoa san'ati ekanini amalda tushuna boshlaydilar. Ertak namoyishining muvafaqqiyati har bir ishtirokchining e'tibori va ma'suliyatiga qanchalik bog'liq ekanini anglaydilar. Agar bolalar sahnada nima qilishi kerakligini tushunishsa-yu, lekin har safar boshqacharoq qilishga intilishsa, shuning o'zi ham ijodiy improvizatsiyaning bir ko'rinishidir.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida pedagog bola shaxsi va uning ma'naviy ehtiyojlarini, har tomonlama qondirishga yo'naltiradi. Bolalarni teatr san'ati vositalari bilan axloqiy-estetik tarbiyalash ularni axborot qabul qilish, tushunish va harakatlarni izohlash ko'nikmalarini shakllantiruvchi ifodali til bilan tanishishga ko'maklashadi. Sahnalashtirish faoliyatining o'ziga xosligi — o'yin (erkinlik, beixtiyorlilik) va badiiy (tayyorlangan, ongli ravishda his etib ko'rilgan) komponentlarni birlashtirishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Teshabayeva Z.S. "Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o'rgatish". Toshkent – 2021. O'quv qo'llanma.

2. Qayumova N. "Maktabgacha pedagogika". TDPU 2013. O'quv qo'llanma.

3. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz"- Toshkent, O'zbekiston, 2016.

4. Sodiqova Sh.A. "Maktabgacha pedagogika". Tafakkur bo'stoni 2013

5. Xasanboeva O.U. "Maktabgacha ta'lim pedagogikasi" Ilm ziyo. 2006

UMUM TA'LIM MAKTABLARI MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA AXBOROT TEKNOLOGIYALARINING O'RNI

DOI: 10.53885/edinres.2021.11.57.098

A.K.Matmurodov

TVChDPI "Bolalar sporti" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta'lim jarayonlariga joriy etilishi o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirish to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'z: ta'lim, Case-texnologiyasi, axborot texnologiya, kommunikatsiya, kompyuter, pedagog, metod, electron, ta'lim

Ta'limda axborot texnologiyalari barkamollik asosi ekan, ta'lim tizimidagi xodimlarning zimmasiga ta'lim mazmunini sifat jihatdan rivojlantirish borasidagi dolzarb vazifalar turibdi. Bu esa, zamon shiddat bilan rivojlanayotgan davrda, o'qituvchilar bilan birga ta'lim muassasalari rahbarlari zimmasiga kechiktirilmasdan bajariladigan vazifalarni yuklaydi. O'quvchilarga beriladigan bilim esa fundamental asosga ega bo'lib, har qanday axborotlarni tahlil qila oladigan, mantiqiy to'g'ri xulosa chiqaradigan kuchga ega bo'lishi lozim. O'quvchilar ana shunday intellektual bilim olishda zamonaviy texnik vositalardan oqilona foydalanish, ta'lim tizimida sifat o'zgarishiga olib kelishi shubhasiz. Ayniqsa, ta'lim jarayonini mazmunli tashkil etish uchun zamonaviy texnik vositalardan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu esa, dars mashg'ulotlari jarayonida texnologiya, axborot, kompyuter, multimediya, internet va shunga o'xshash axborot kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish o'zining samarasini bermoqda. Shu o'rinda yuqoridagi texnik vositalar o'quvchining o'zlashtirish darajasini oshirish, berilayotgan bilimlarni tushunish darajasini, xotirada saqlash va uni qo'llashni yuksaltirish imkoniyatlarini ham bermoqda.

Chunki har bir fanning zamonaviy ta'lim bo'yicha yangicha uslubda pedagogik texnologiya asosida tashkil etish, o'quvchilarni mavzuni yaxshi o'zlashtirishi, erkin va mustaqil fikrlashiga imkon yaratadi. O'tilayotgan mavzuni o'quvchilar tomonidan yaxshi o'zlashtirilishi, albatta pedagogik mahoratga boqliq. Pedagog o'z fanini ilmiy va metodik jihatdan chuqur bilsa, qo'llaniladigan metodlar, turli innovatsiyalar, ko'rgazmali va texnik vositalardan unumli foydalanib, o'quv jarayonini tashkil etsa dars samaradorligi yuqori bo'lishi muqarar. Metod tanlash nafaqat o'quv maqsadini balki mazuni va murakkabligiga ham bog'liq.

Har bir metodni qo'llash vaqtida o'quvchilarni faolligini oshiruvchi, baxs-munozaraga va erkin fikrlashga undovchi metodlarni qo'llagan ma'qul. Zamonaviy dars o'tish texnologiyalari o'quvchilar dunyoqarashini, bilim doirasini, fanga bo'lgan qiziqishi, intilishini oshiribgina qolmay, tasavvurni boyitadi, mustaqil fikrlashga o'rgatadi.

Zamonaviy ta'lim tizimining xususiyatlaridan biri bilimlarni saralash, jamg'arish, tizimlashtirish va uzatish jarayonida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish hisoblanadi. Insonning axborotni qayta ishlash bo'yicha imkoniyatlarini kuchaytiruvchi zamonaviy texnologiyalar bilan qurollantirish - axborotlashtirish sanoatini jadal rivojlantirishni talab etuvchi eng muhim vazifa hisoblanadi.

Ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish axborotlar sifati, uning aniqligi, obyektivligi, tezkorligini va buning natijasi sifatida esa boshqaruv qarorlarini o'z vaqtida qabul qilish imkoniyati oshirishini ta'minlaydi. Demak, ta'lim olayotgan talaba yoki o'quvchi uchun bir qator imkoniyatlar yaratiladi.

Pedagogik texnologiya – o'qituvchiga o'quv faoliyatida ham zarur bo'lgan umumiy pedagogik malakalar majmuidir.

Pedagogik ta'lim jarayonlarini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida samarali tashkil etish masofaviy o'quv kurslarini va elektron adabiyotlarni yaratuvchi jamoaga pedagoglar, kompyuter dasturchilar, tegishli mutaxassislarning birlashuvini, pedagoglar o'rtasida vazifalarning taqsimlanishini, ta'lim jarayonini tashkil qilishni takomillashtirish va pedagogik faoliyatning samaradorligini monitoring etishni taqozo etadi

Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta'lim jarayonlariga joriy etilishi o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirish;

- o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarni modellashtirish orqali fan sohasini chuqur o'zlashtirilishiga;

- mustaqil faoliyati sohasining kengayishiga, interaktiv muloqot imkoniyatlarining joriy etilishi asosida o'qitish jarayonini individuallashtirish va differentsiyalashtirishga;
- sun'iy intellekt tizimi imkoniyatlaridan foydalanish orqali talabning o'quv materiallarini o'zlashtirish strategiyasini egallashiga;
- axborot jamiyati a'zosi sifatida unda axborot madaniyatining shakllanishiga;
- o'rganilayotgan jarayon va hodisalarni kompyuter texnologiyalari vositasida taqdim etish;
- O'quvchilarda fan asoslariga qiziqishni va faollikni oshirishga olib kelishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari har bir bosqichda o'qituvchining eng yaqin ko'makchisi, malakali pedagogning darsga tayyorgarlik ko'rishidan tortib, uni sifatli, qiziqarli va natijali o'tkazishgacha bo'lgan barcha jarayonlarda eng qulay vositadir. O'qituvchi darsga tayyorgarlik ko'rishda kompyuter orqali didaktik, tarqatma materiallar, ko'rgazmali qurollar, slayd va dars ishlanmalarini tayyorlashi, internet yordamida esa ularni turli qo'shimcha ma'lumotlar, qiziqarli surat, audio, video lavhalar bilan boyitishi mumkin.

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya tarmoqlarida avtomatlashtirilgan izlash vositalari keng yo'lga qo'yilgan bo'lib, shu tarmoqlar vositasida global kompyuter tarmoqining informatsion resurslari haqida ma'lumot yig'ish bilan birga, foydalanuvchilarga tezkor izlash xizmatini taqdim qilish mumkin. Bu borada masofaviy ta'limning o'rni va ahamiyati o'sdi. Masofaviy ta'limning videokonferentsiya, onlayn malaka oshirish va maxsus ma'ruza tizimlari hozirgi vaqtda ta'limida keng foydalanilmoqda.

Videomateriallar va AKTning maxsus vositalari ko'p sonli talabalarga mahoratli professor-o'qituvchilarning ma'ruzalarini tinglash imkonini beradi, bunda ma'ruza yozilgan videotasvirdan maxsus auditoriyalarda bo'lgani kabi, uy sharoitida ham foydalanish imkoni mavjud.

AKTning yana bir ta'limiy vositasi elektron nashrlardir. Ular asosida tashkil etiluvchi individual ta'lim materialini chuqur o'rganish va o'zlashtirishga omil bo'la oladi. An'anaviy kitob shaklidagi o'quv materialidan farqli ravishda, ta'limiy-elektron nashrlar materialni dinamik-grafik shaklda uzatadi.

Case-texnologiyasi – murakkab dasturiy tizimlarni taxlil etish, loyixalash, ishlab chiqarish va kuzatib turish texnologik jarayonini avtomatlashtiruvchi dasturiy ta'minotdir. Case-texnologiyasining asosiy yutug'i – kompyuterlarning maxalliy tarmog'ida ishlayotgan mutaxassislarni birgalikda, xamkorlikda loyixa ustida ishlashini tashkil eta olishi, loyixaning ixtiyoriy fragmentini eksport-import qila olishligi va loyixani tashkiliy boshqara bilishligidadir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayeva B.S., N.A.Xamedova M. Xusanovalarning “Boshlang'ich sinf matematika darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish metodikasi” (Toshkent 2010, 135 bet) uslubiy qo'llanma
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5712-son farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining (PQ-4708-son 07.05.2020 y.) “Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” qarori.
4. Jumayev M. „Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan laboratoriya mashg'ulotlari “ Toshkent.: Yangi asr avlodi, 2006, 256- bet.
5. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z.G'. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. Toshkent. Fan va texnologiya, 2005 y.

MAKTABGACHA TA'LIM YO'NALISHIDA MA'NAVIY TARBIYA MASALALARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.52.76.099

*Maryambibi Abdullayeva Djumaniyazovna
TVCHDPI “Maktabgacha ta'lim” kafedrasi o'qituvchisi*

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada maktabgacha ta'limning samaradorligini tavsiflovchi eng asosiy ko'rsatkich 2 yoshdan 6-7 yoshgacha bo'lgan bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qamrab olishning zaruriy jihatlari haqida gap ketadi. Agar bola maktabgacha ta'lim olmay turib maktabga chiqsa, uning boshlang'ich sinfda o'qish faoliyati yetarli darajada samarali bo'lmaydi. Ya'ni, bolada ta'limga moslashish – adaptatsiya sust kechadi, uning ijtimoiy munosabatlarga kirishishi, muloqoti, aqliy faoliyati sust ravishda ko'rinadi. Bolada ko'p hollarda jismoniy, ruhiy jihatdan tayyor emaslik holati kuzatiladi.

Maqolada ta'lim olish motivatsiyasi, ilk o'quv ko'nikmalari shakllanmagan, psixik jarayonlari rivojlanmagan bola o'zlashtirishda orqada qolishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: "ta'lim samaradorligi", "ijtimoiy munosabatlar", "o'quv ko'nikmalari", "adaptatsiya", "psixik jarayon", "ruxiy tayyorgarlik".

Kirish.

Insonni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash, xalqimizning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat, ma'naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o'rgatish, ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun-qoidalarini muttasil izlaganlar. Bu esa pedagogika fanining maydonga kelishiga sabab bo'lgan. Chunki insonning ma'rifatli va ma'naviy komillikka erishishi pedagogika fanining yetakchiligida amalga oshiriladi.

Ma'lumki, maktabgacha ta'limning samaradorligini tavsiflovchi eng asosiy ko'rsatkich ushbu 2 yoshdan 6-7 yoshgacha bo'lgan bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qamrab olishdir.

Shuni qayd etish lozimki, bola shaxsidagi o'qishga bo'lgan qobiliyatning **50%**, dastlabki to'rt yili davomida rivojlanadi. Yana **30%** to'rt yoshdan sakkiz yoshgacha rivojlanadi. Bu davrda neyronlarning o'zaro bog'lanishi faol rivojlanadi, agar bola o'n yoshga to'lgunicha neyron bog'lamlari faol shakllanmasa, ular faollashmaydi va "o'ladi". Bundan ko'rinadiki, inson hayotining dastlabki sakkiz yilida 80% bilim va hayotiy fikrlashga asos yaratiladi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning bilimlarni egallash bilan birga ularda o'quv faoliyatining asosiy komponentlarini shakllantirish o'qitishning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

O'quv vazifasi o'quv faoliyatining asosiy komponenti hisoblanadi. Ko'pchilik psixolog va pedagoglarning fikricha o'quv faoliyatining muvaffaqiyati ko'proq o'quv vazifasini qay darajada qo'ya olish mahoratiga bog'liq ekan. Maktabgacha ta'limdagi vazifalari bilimlar, ko'nikma va malakalar mazmunini shuningdek, aqliy va amaliy faoliyat usullarini qamrab oladi.

Aql-idroki yoki jasurligi bilan, sabr-toqati yoki mehnati bilan har qanday qiyinchiliklarni yengadigan dovyurak, vijdonli qahramonlar ishtirok etadigan ertaklardan bolalar juda hayratlanadilar, bunday ertaklar bolalarni ijobiy qahramonlarga nihoyatda hayrixox bo'lishga, yovuzlikka, nohaqlikka, qizg'anchilikka, makr-hiylaga nisbatan murosasiz bo'lishga majbur etadi.

- **Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)** O'zbek xalq ertaklaridan tashqari ko'pgina rus xalq va qardosh mamlakatlar ertaklari ham bolalarga o'qib beriladigan ertaklar jumlasiga kiradi. O'zbek yozuvchilari, shoirlari bolalar uchun juda ko'p ajoyib asarlar yaratganlar. Bu G'. G'ulom, Mirmuhsin, I. Muslim, P. Mo'min, Sh. Sa'dulla, N. Orifjonov, Q. Hikmat, Q. Muhammadiy va boshqalarning asarlaridir.

Maktabgacha yoshidagi bolalarga bag'ishlangan adabiyotlar ro'yxatidan rus yozuvchilari va shoirlari: B.Jitkov, S. Mixalkov, K. CHukovskiy va boshqalarning tarjima etilgan asarlari keng o'rin olgan. Bu ro'yxatga chet el yozuvchilarining asarlari ham Sh. Perro, Andersen va boshqalarning ertaklari ham kiradi.

Bolalarga o'qib beriladigan asarlar doirasiga har xil janrdagi asarlar: hikoya va povestlar, proza hamda she'r shaklidagi ertaklar, dostonlar, hazil she'rlari, topishmoqlar, masallar kiradi.

Tarbiyachi har bir yosh guruhida bolalarni juda ko'p bolalar badiiy adabiyoti asarlari bilan tanishtirib borishi lozim. Tarbiyachi bolalarda adabiy asarni idrok qilish ko'nikmasini tarkib toptiradi. Bola asarni tinglayotib, uning mazmunini o'zlashtiribgina qolmay, balki muallif tasvirlayotgan his-tuyg'ular va kayfiyatlarni his etishi ham lozim.

MTTda asarning mazmunini analiz qilishning ba'zi elementar ko'nikmasi ham tarkib toptiriladi. Tayyorlov guruhida bolalar asarda hikoya qilingan asosiy qahramonlarni aniqlay olishi, ularga nisbatan o'z munosabatini (kimning nima uchun yoqqanini) ayta olishi, asarning janrini aniqlay bilishi (she'r, hikoya, ertak) lozim.

Bolalar kitobi bolaga tushunarli bo'lgan, uning aqli va qalbiga yetib borgan, ya'ni bola yozuvchining hikoya qilayotgan narsasini tushuna olgan hamda his eta olgan taqdiridagina u o'zining tarbiyaviy rolini bajaradi.

Tarbiyachi oylik reja tuzish paytida yaqin bir-ikki hafta ichida bolalarga o'qib beradigan asarlarini tavsiya ro'yxatidan belgilab oladi. Bunda u bolalarda his-tuyg'u va xulq-atvorni, tevarak-atrofga har xil qiziqish hamda munosabatlarni tarkib toptirishdek vazifalariga amal qiladi.

Bolalarning qiziqqan narsalarini, ularning o'zaro munosabatlarini, o'yinlarini kuzatish yaxshi kitob tanlashga ancha yordam beradi.

Mustaqillik bayrami yaqinlashib qolganda bolalar bu kunga bog'chada, shaharda qanday tayyorgarlik ketayotganini ko'radilar, navro'z bayramiga bag'ishlangan she'rni zo'r mamnuniyat bilan yod oladilar. Bahor kelib, tevarak-atrofdagi hamma narsa gullaganda bolalar bahor haqidagi asarni juda jonli idrok qiladilar.

Tarbiyachining tayyorgarlik ko'rishi kitobdan foydalanish maqsadini aniqlashdan boshlanadi. Kitob tevarak-atrof haqidagi bilimlar va lug'atni boyitish hamda bolalarda axloqiy sifatlarni tarkib toptirish manbai, ko'ngil ochish va hokazolar qilish vositasidir. Tarbiyachi kitobdan foydalanish maqsadini aniqlagach, avtorning fikrini bilib olish, asar qahramonlarining xarakterlari va ularning o'zaro munosabatlarini aniqlash maqsadida kitobni mashg'ulotdan oldin o'qib chiqadi. Asarni oldindan shu tariqa tahlil qilib olish tarbiyachining uni ifodali qilib yetkazishiga yordam beradi: u emotsional tarzda ifodali qilib o'qish yoki hikoya qilib berish vositalarini (turli intonatsiyalarni, mantiqiy urg'ularni, hamma so'zlarning aniq va to'g'ri ishlangan talaffuzini) egallab oladi.

- Tahlil va natijalar (Analysis and results) Maktabgacha yoshdagi bola nutqini rivojlantirishning asosiy vazifasi bola tomonidan ona tilining har bir yosh bosqichi uchun belgilangan normalari va qoidalarini o'zlashtirilishi hamda uning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishdan iboratdir.

- Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlari ta'lim tizimining eng asosiy va zarur bo'lgan ajralmas bir bo'lagi ekanligi tushunib yetildi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bola har tomonlama maktab ta'limiga tayyorlanadi. Mashg'ulotlar jarayonida mantiqan fikrlash va tafakkurini rivojlantirish orqali bolalarni maktabga tayyorlash, ularning so'z boyligi oshishi, ravon gapirishi va o'z fikrini to'liq ifoda etib, aytib bera olishi juda muhim. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'tiladigan mashg'ulotlar orasida nutq o'stirish mashg'uloti eng asosiy mashg'ulotlardan hisoblanadi.

- Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References)

1. Sh.Mirziyoev. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". Toshkent –"O'zbekiston" - 2016.56

2. Sh.Mirziyoev. "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" . Toshkent –"O'zbekiston" -2016.488 b..

3. A. Avloniy. Turkiy Guliston yohud axloq. - T., „O'qituvchi“, 2002.

4. U. Mahkamov. Axloq-odob saboqlari. - T., „Fan“, 2015.

5. J. G'. Yo'ldoshev. O'quvchi ma'naviyatini shakllantirish (qo'llanma), T.,

Internet saytlari:

www.bilimdon.uz

www.ziyo.net.uz

www.google.ru

O'QITUVCHI FAOLIYATIDA PSIXOLOGIK BILIMLARNING AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.67.58.100

Saidova Dilnoza Amon qizi
BuxDU 14-9BTU-18 guruh talabasi

*«Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot,
yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir».*

Haqiqatan ham, inson hayotini saodatga, sof insoniy faoliyatga erishishida tarbiyaning roli nihoyatda muhim. Yoshlarni tarbiyalashda biz uchun qadrlil bo'lgan milliy urf-odatlarimiz, an'analarimiz, o'chmas merosimizga mehr-muhabbat ularga sodiqlik ruhini shakllantira olsak har birimiz uchun ijobiy natija bajarayotgan ishlarimizning mahsuli ekanligi bilinadi. Buning uchun avvalo milliy g'urur, milliy ong, milliy g'oya, ma'naviyat, yuksak madaniyat egasi kabi tushunchalarni yoshlarning ongiga singdirishimiz lozim. Chunki tarixni bilmasdan, o'rganmasdan undan ruhiy, ma'naviy ozuqa olmasdan turib, kelajakni, kelajakdagi orzu umidlarga erishib bo'lmaydi.

O'qituvchi ta'lim-tarbiya maqsadini jamiyat talablariga va o'quvchilarning yosh xususiyatlariga qarab mazmunan o'zgarishini bilishi, tarbiyaning tarkibiy qismlarini va ular o'rtasidagi bog'lanishlarni inobatga olishi muhim.

Uzluksiz ta'lim tizimini amalga oshirish jarayonida yosh avlodni ko'ngildagidek o'qitish va tarbiyalash haqida gap borar ekan, bunday g'oyat murakkab va ko'p qirrali vazifani faqat yuksak malaka va pedagogik mahoratga ega bo'lgan o'qituvchi kadrlar bilangina amalga oshirish mumkinligini ta'kidlash lozim. Shunday ekan, o'qituvchilik-katta san'atdir. Bu san'atga u yoki bu pedagog osongina, o'z-o'zidan erisha olmaydi. Shuning uchun, o'qituvchilik kasbiga, ya'ni sog'lom avlod uchun chinakam murabbiy bo'lishga havasi, ishtiyoqi zo'r, zamon talablarini tez va chuqur tushunadigan, o'zining ilmiy, ijtimoiy-siyosiy saviyasini, pedagogik mahoratini izchillik bilan amalga oshirib boruvchi, mustaqillik g'oyasi va mafkurasi bilan puxta qurollantirilgan, haqiqiy vatanparvar va mehnatsevar kishilargina erisha oladilar.

O'qituvchi maxsus pedagogik, psixologik va mutaxassislik ma'lumoti va metodik tayyorgarlikka, shuningdek, yuksak axloqiy fazilatlariga ega shaxs sanaladi.

O'qituvchilarning pedagogik faoliyati samarali bo'lishi uchun zarur bo'lgan qobiliyatlar tizimini: bilim, bolani tushuna olish, kuzatuvchanlik, nutq malakasi, tashkilotchilik, kelajakni ko'ra bilish, diqqatni taqsimlab olish, vaziyatni to'g'ri baholash, yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan har xil ziddiyatlarni o'z vaqtida bartaraf etish, o'quvchilarni bilim olishga qiziqtirish kabilar tashkil etadi. Bo'lajak o'qituvchilarning quyidagi vazifalarni muntazam bajarib borishlari orqali amalga oshiriladi:

1. Bo'lajak o'qituvchilar pedagogik mahoratning nazariy va metodologik asoslari bilan qurollantiriladilar.

2. Bo'lajak o'qituvchilar milliy urf-odat va an'analarimizda va O'rta Osiyo mutafakkirlarining boy ijodiy meroslarida aks etgan pedagogik mahorat sirlarini mustaqil egallashga nisbatan o'zlarida ehtiyoj va havasni rivojlantirib boradilar.

3. Egallangan pedagogik-psixologik va metodik bilimlar, ko'nikma va malakalar to'g'risidagi ma'lumotlar asosida har bir bo'lajak o'qituvchi o'zining shaxsiy pedagogik mahoratini shakllantiradi.

4. O'quv-tarbiyaviy jarayonni jahon andozalariga xos so'nggi zamonaviy metod va shakllar asosida tashkil etish va boshqarishni amalga oshirishning nazariy va amaliy asoslarini muntazam o'zlashtiradilar.

5. O'qituvchilar o'z kasbiy mahoratlarini takomillashtirishlari uchun shaxsiy-ijodiy malaka oshirishning shakl, usul va vositalarini egallaydilar.

6. Tarbiyachi mahoratining mohiyati, funksiyasi, tuzilishi to'g'risida o'qituvchilar uzluksiz ma'lumotlarni o'rganib boradilar.

7. Yuksak zamonaviy axborot texnologiyalari va portal tizimidan erkin foydalanish asosida o'z kasbiy mahoratlarini shakllantiradilar. Nimani tanlashdan qat'iy nazar pedagogik andoza yoki o'qituvchining strategiyasini, hosil qiladigan tadqiqot namoyish qiladi.

O'qituvchini sifatleri va mahorati – talabalar o'rganishining tayanch dominant. “O'qituvchining sifatleri – yagona va eng katta omil talabalarning yutuqlarini tushuntirishda, auditoriya bog'lagan muammolardan ham ortiqroq, shu kabi resurslar, o'quv rejani boshqaradigan prinsiplar va baholash usullari, yoki keng maktab ta'lim atrof-muhiti, shu kabi maktab madaniyati va tashkil etilishida”.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA O'QUVCHILARDA ADABIY TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

DOI: 10.53885/edinres.2021.11.57.098

*Ibragimova Dinara Jabbor qizi,
Boshlang'ich ta'lim fakulteti 4 kurs talabasi*

Respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, o'quvchilar savodxonlik darajasini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish hamda joriy etishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida “Yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash va ro'yobga chiqarish, bolalar va yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ularni jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish” kabi muhim vazifalar belgilab berildi. Bu esa, ilg'or xorijiy tajribalarni boshlang'ich ta'limga keng joriy etish, o'quvchilarning o'qish

savodxonligini baholashning milliy tizimini takomillashtirish, ularda mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga doir interfaol topshiriqlar tizimi, o'qish va matnni tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishning metodik mexanizmini ishlab chiqish, texnologik bosqichlarini aniqlashtirishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni, 2017 yil 13 sentyabrdagi "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi PQ-3271-son,

Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-son qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-xuquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar mazmunida boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilarda adabiy tushunchalarni shakllantirish metodikasini ishlab chiqish muhimligini ko'rish mumkin.

O'quvchilarning bilish faolligini oshirish va mutolaa madaniyatini rivojlantirishning nazariy-tarixiy asoslari Sharq mutafakkirlari Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Abu Nasr Farobiyning asarlarida keng yoritib o'tilgan.

Respublikamizda o'quvchilarni o'qishga o'rgatish va kitob mutolaasining sotsiologik, akmeologik, pedagogik va metodik jihatlari A.Umarov, B.G'aniyeva, A.Abdulazizov, Q.Yo'ldoshev, F.Aminova, T.Ziyadova, D.Muminova, D.Qosimova, S.Qambarova, Q.Husanboyeva, B.Xodjayev, B.Ma'murov, R.Niyozmetova, M.Sobirova kabi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida o'z aksini topgan.

Mustaqil davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari olimlaridan E.Xudayberdiyev, E.Karsalova, D.Xafizov, S.Tarasova, L.Titarenko, T.Atroxova, N.Kiselev, L.Menchikova, N.Seliverstova, V.Borodina, O.Shishkina, S.R.Грибыльх, S.Ikramova, N.Zbarovskayalarning tadqiqot ishlarida o'qish va matn ustida ishlashning samarali yo'llari yoritib berilgan.

Xorijda ham mazkur yo'nalish bo'yicha olimlar tomonidan qator ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lib, S.Allen, R.Sagor, R.Brown, S.Swennumson, F.Vellutino, S.Fisher, T.Scarlach, K.Miharalarning tadqiqot ishlarida o'quvchilarni matn bilan ishlashga o'rgatish va o'qish savodxonligini baholash mexanizmlari tadqiq etilgan.

Biroq boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish va matnni tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari, o'qish savodxonligini baholashning pedagogik-psixologik, metodik jihatlari maxsus tadqiq etilmagan. Shuningdek, o'quvchilarni o'qish va matn ustida ishlashga o'rgatish, matn bo'yicha tuzilgan mantiqiy savollarga javob topish hamda badiiy matn tahliliga tanqidiy yondashish texnologiyasining ishlab chiqish zaruriyati mavjudligi ko'rinadi.

PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study) – boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish va matnni tushunish darajasini baholash bo'yicha halqaro tadqiqot dasturidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish va matnni tushunish ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilash uchun ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga oid ma'lumotlarni o'zida aks ettiradigan yirik xalqaro baholash dasturidir.

O'qish va matnni tushunish bo'yicha tuzilgan mantiqiy savollar tafakkur jarayonlarini faollashtiradi va ta'limda turli darajadagi o'quv jarayonini takomillashtirishga asos bo'la oladi. PIRLS o'quvchilar tomonidan maktab va maktabdan tashqari ta'lim olishning katta qismini tashkil etuvchi, ya'ni badiiy tajriba orttirish, ma'lumot olish va undan foydalanish ko'nikmalarini baholash kabi ikkita keng qamrovli maqsadlarni o'zida ifoda etadi.

Ta'limda tarbiyalanuvchining hayotiy tajribasi, ma'lumotlarni o'zlashtirish imkoniyatlari ko'p hollarda uning yosh xususiyatiga bog'liqdir. Ma'lumki, maorif tizimida adabiy ta'limning a) boshlang'ich (1-4- sinflar), b) o'rta sinflar (5-7-sinflar), d) yuqori sinflar (8-9-sinflar), ye) o'rta va o'rta maxsus ta'lim bosqichlari (9-10 sinflar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari) mavjud.

Boshlang'ich sinflarda adabiyot predmeti o'qitilmaydi. Lekin adabiy ta'limning boshlang'ich uzvi bo'lmish "O'qish kitobi" o'qitiladi. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida adabiy-estetik tarbiya bosh maqsad sifatida qo'yilmaydi. Shuning uchun ham tizimli tarzda adabiy materiallar ham berilmaydi. Kitobda adabiy matnlar bilan bir qatorda tarix, geografiya, odobnoma kabi fanlarga oid matnlar ham berilgan. Chunki bu bosqichda o'quvchilarning a) bexato, ravon, ifodali o'qishlari, b) o'qiganlarini tushunish, tushunganlarini tushuntira olishi, v) ular asosida og'zaki nutqni o'stirish, g) yozma nutqni va

savodxonlik rivojlantirish asosiy maqsad hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda o'rganilgan materiallarni estetik yoki to'la ravishda didaktik tahlil qilishni vazifa sifatida belgilanmaydi, balki o'qilgan matnlardan didaktik xulosalar chiqarishi muhim sanaladi.

Sinf o'quvchilarining saviyasi, tayyorgarlik darajasiga ko'ra 3-4-sinflarda matnlarni didaktik tahliliga keng o'rin berish mumkin, shuningdek, estetik tahlil unsurlarini ham kiritish bo'ladi. Bu sinflarda she'rlar qofiyasini topish, qofiyaning she'r musiqiylikini ta'minlashdagi ahamiyatiga e'tibor berish, so'z o'yinlarga diqqat qaratish estetik tahlil chizgilari deyish mumkin.

O'rta sinflarda boshlang'ich sinflarda shakllana boshlagan ko'nikmalar rivojlantiriladi, malaka darajasiga ko'tariladi. Bu bosqichda o'rganilayotgan asarlarni didaktik tahlil qilish ustuvor vazifa bo'lib, estetik tahlil oldingi o'ringa chiqarilmaydi (ya'ni asosiy vazifa sifatida belgilanmaydi). Lekin estetik tahlil e'tibordan soqit ham qilinmaydi.

Diqqat qilinsa, dasturga ko'ra 5-sinfda dastavval xalq og'zaki ijodi namunalari maqollar, topishmoqlar va ertaklar darslikka kiritilgan. Bu o'quvchilar yosh xususiyatiga ko'ra mantiqlidir. Chunki kechagina boshlang'ich sinfdan chiqqan bolalarni bu adabiy materiallar asosida o'qitish oson, qulay hamda ko'zlangan maqsad, vazifalarga muvofiq keladi.

Boshlang'ich sinfdagidan farqli o'laroq matnlar to'la didaktik tahlilga tortiladi. Ezgu ishlar, ezgu qahramonlardan ibrat chiqarish, ibratlanish, yaxshilarning yaxshiligi, yomonlarning yomonligi asosi va omillarini aniqlash asarlarni o'rganishda yetakchilik qiladi, qahramonlarning xarakterli tomonlari, xatti-harakati, gap-so'zlari tahlilga tortiladi.

Ertaklardan keyin rivoyat, afsonalar, ularga adabiy ertaklarni, so'ng yozuvchilar hikoyalarini o'rganish ulanib ketadi. Tanlangan adabiy material sezilarli darajada murakkablashtirilgan. Bola bu yoshda kunma-kun, haftama-hafta, oyma-oy jismoniy, fiziologik, aqliy jihatdan rivojlanib boradi. Demak, o'qituvchining vazifasi ana shu o'sishga muvofiq tarzda tanlangan dars materiallari asosida tarbiyalanuvchining ongi hamda ma'naviy taraqqiyotini ta'minlashdir. Bunda asar tahliliga qo'yilayotgan talab va shaklni ham takomillashtirib borish zarurati oldingi o'ringa chiqadi. Tahlilda qiyoslash, solishtirish, zidlash kabi usullarni keng qo'llab borish maqsadga muvofiq. Avval bolalar ko'rgan multfilm, kinofilm qahramonlariga, o'rganilgan asar obrazlari, voqeligiga qiyoslash uchun murojaat qilinsa, asta-sekin hayotdagi odamlar, voqea-hodisalar, o'qilgan boshqa asarlar qahramonlari, syujeti solishtirish obekti bo'lib xizmat qiladi. Bu keyingi sinflarda keng ko'lamlilik hikoyalar, hissa va romandan parchalarni to'laqonli o'rganish uchun zamin hozirlaydi. Ko'rinadiki, tahlil "yuki" 5-sinfdan boshlab mavzudan mavzuga murakkablashib boradi va bu o'quvchilarning ham tahlil ko'nikma va malakalarini rivojlanishiga asos bo'ladi.

Adabiy ta'lim oldida turgan vazifalar ham badiiy asarlarni chuqur tahlil etishni talab qiladi. Negaki, maktab o'quvchilarida kitobga muhabbat o'qilgan kitobning sir-asrorini bilgandan keyingina shakllanadi. Talaba badiiy asardan lazzat tuysa, o'zining zavqini keltirgan tasviriy unsurlarni payqay bilsa, chinakam badiiyat namunasini soxta asarlardan ajrata olish malakasini egallayotgan bo'lsagina kitobxoniga aylanadi. Chunki biror asarni o'qish jarayonida, uni tahlil mobaynida tuyilgan lazzat o'quvchini boshqa asarlarni o'qishga, ulardan ham zavqlanishga undaydi. Adabiy asarni tahlil qila olmagan, binobarin, undan ta'sirlana bilmagan bola ma'naviy qadriyatlarga mensimay qaraydigan bo'ladi. Chunki bunday bolaga insonni tushunish, o'zгани his etish begona. Unda tor amaliyotchilik, manfaatparastlik illatlari huruj qilish imkoniyati katta. Shuning uchun ham badiiy tahlil oddiy o'quv tadbiri emas, balki o'ta muhim ma'naviy hodisadir.

АЖДОДЛАР МЕРОСИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎҚУВ-БИЛИШ ФАОЛИЯТИГА ҚАДРИЯТ СИФАТИДА МУНОСАБАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА ОИД ҚАРАШЛАР

DOI: 10.53885/edinres.2021.52.76.099

Турдиева Нигора Саидовна,
БухДУ бошланғич таълим
назарияси кафедраси ўқитувчиси

Қадрият – инсон ва жамият маънавиятининг таркибий қисми. Дунёдаги ҳар бир миллатнинг бошқаларга ўхшамаган, асрлар давомида шаклланган миллий қадриятлари мавжуд. Хусусан, меҳмондўстлик, бағрикенглик, олийжаноблик, инсонпарварлик, болажонлик, катталарга ҳурмат, кичикларга иззат, ота-онага юксак меҳр-муҳаббат, жамоа бўлиб яшаш, муҳтожларга беғараз

меҳрмурувват кўрсатиш, саховат, қўли очиклик, оила кўрғонининг муқаддаслиги сингари минглаб хусусиятлар ўзбек деган номни шарафлаб келаётган миллий кадриятлар сирасига киради. Миллий кадриятлар негизда тарбияланган авлод вакиллари эртага қайси соҳа эгаси бўлиб етишмасин, қайси муҳитда яшамасин, дунёнинг қайси мамлакатига бормасин ҳеч қачон ўзлигини унутмайди, ҳаминша ватанга талпиниб, уни соғиниб яшайди, она тилини, ўзбекона кадриятларни асло унутмайди ва фарзандларини ҳам шундай руҳда тарбиялаш пайдан бўлади. Фарзандлар учун эса ота-онадан юксакроқ намуна бўлиши мумкинлигини тасаввур қилиш қийин. Халқимизнинг куш уясида кўрганини қилади, деган пурмаъно ҳикмати ҳам юқоридаги фикрларни тасдиқлайди.

Ана шундай руҳда тарбия топаётган бугунги ёшларнинг, ёниб турган кўзлари, ғайрат-шижоати, билимга интилиши, дунёда ҳеч кимдан кам бўлмайман, деган ҳаракатини ёруғ келажагимизнинг, эзгу мақсадларга эришишнинг асосий омили ва гарови сифатида кўриш мумкин.

Демакки, биз дунёга бўйлашиб яшаётган эканмиз, ўзимиз учун фойдали бўлган умуминсоний кадриятлардан андоза олиб, дунёдаги тараққий топган халқларнинг тараққиётига туртки бўлган ижобий кадриятларини кузатиб, ўзимиз учун тегишли хулосалар чиқара олсак, фойдадан холи бўлмайди.

Ана шундай кадриятлардан бири билим олиш, илму хунар ўрганиш ҳисобланади. Ушбу тушунчаларни бошланғич таълим жараёнидан бошлаб ўқувчилар онгига сингдириб бориш асосий мақсадимиз бўлиши керак.

Масалан, ривожланган дунёда вақтдан унумли фойдаланиш, уни беҳуда ишларга сарфламаслик бугунги кундаги асосий кадриятлардан бири ҳисобланади. Юнон файласуфи Теофраст таъбири билан айтганда, инсон қўлидан келадиган энг катта исрофгарчилик – бу вақт исрофгарчилигидир. Албатта, мазкур кадрият биз учун ҳам бегона эмас. Агар тарихда яшаб ўтган аллома-ю мутафаккирларимиз маънавий меросига назар ташлайдиган бўлсак, вақтни қадрлаш мавзусига бағишланган кўплаб ўғитлар ва ҳикматларга дуч келамиз. Улуғларимизнинг аксарияти босиб ўтган ҳаёт йўлининг ўзи бу борада бизга улкан намуна вазифасини ўтайди.

Масалан, улуғ бобокалонимиз Мир Алишер Навоий ҳазратларини олиб кўрайлик. У зотнинг ҳаёт йўли вақтдан унумли фойдаланишнинг ёрқин намунаси бўла олади. Алишер Навоий умрининг кўп қисмини саройда ўтказиб, турли давлат лавозимларида фаолият олиб борган. Албатта, саройнинг ўз қонун-қоидалари мавжуд ва ҳар қандай амалдор унга амал қилишга мажбур, айниқса у ҳукмдорга яқин инсон бўлса.

Алишер Навоий Ҳусайн Бойқарога энг яқин зотлардан бири сифатида кун давомида бевосита хизмат вазифаси, давлат ишларини удалаш билан бирга, шеърхонлик ва ғазалхонлик кечаларида ҳам фаол иштирок этиш, ҳукмдор ва шахзодалар ўртасида воситачилик қилиш ва бошқа минглаб муаммоларни бартараф этиш, мамлакат ободонлиги йўлида вақти ва маблағини аямаслик унинг бурчига кирганлигини тасаввур этиш қийин эмас. Аммо шунга қарамасдан Алишер Навоий шунчалик улкан маънавий мерос дурдоналарини яратганки, ҳатто бирор вазифада хизмат қилмасдан, бутун умрини ижодга бағишлаган инсон ҳам бундай юксакликка эриша олиши мумкинлигига ақл бовар қилмайди.

Ёки олим ва ҳукмдор Мирзо Улуғбекни олиб кўрайлик. Бутун ҳаёти ҳукмдорлик ташвишлари, жангу-жадаллар, тожу-тахт учун бўлган исёнларни бостириш билан ўтган бу улуғ сиймо илм-фаннинг кўплаб соҳалари билан шуғулланиб, ўзидан ғарбу-шарқни ҳозирга қадар бирдай ҳайратлантириб келаётган бебаҳо асарлар мерос қолдирди.

Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Муҳаммад аз Замахшарий, Аҳмад ал Фарғоний, Имом Бухорий, Имом Мотурудий, Амир Темур, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва бошқа кўплаб аждодларимизнинг ҳаёт йўли вақтни бесамар ўтказмаслик қандай юксак натижа ва даражаларга олиб келишига ёрқин мисол бўла олади.

Ёш авлодни нафақат бундай зотларнинг илмий ва маънавий мероси, балки ҳаёт йўли ибрати мисолида тарбияланишнинг таъсирчан усул ва воситаларини яратсак нур устига аъло нур бўлур эди. Дунёдан ўрнатилган олишга арзигулик кадриятлардан яна бири бу ҳаётга чанқоқлик. Болаларга ёшлигидан ҳаётга чанқоқлик руҳини сингдириш лозим. Ҳаётни ҳамма бирдай яхши кўради. Аммо ҳаётни яхши кўриш билан ҳаётга чанқоқлик ўртасида катта фарқ бор. Буни бир япон археологи Като Кюдзо мисолида очиб беришга уриниб кўрайлик. Нафақа ёшига қадар бошқа соҳа мутахассиси бўлган мазкур инсон, ёши олтмишдан ошганда археология соҳасига қўл уради. Мана ҳозир ёши тўксонни қоралаб қолган бўлишига қарамасдан ҳар йили баҳор ва куз ойларида

Сурхондарё вилоятига ташриф буюриб, археологик тадқиқотларда фаол иштирок этиб келмоқда. Тарихдан маълумки, Кушонлар ҳукмронлиги даврида буддавийлик эътиқоди Ҳиндистон орқали Ўрта Осиё ҳудудларига тарқалган ва кейинчалик Кушонлар мулки Шарқий Туркистон орқали Япония ҳудудларига қадар кириб борган ва асосий эътиқодга айланган. Эски Термиз яқинидаги Қоратепа ҳудудларидан ҳозирга қадар 20 дан ортиқ буддавийлик ибодатхоналари очиб ўрганилган бўлиб, мазкур кашфиётларда Като Кюдзо жанобларининг ҳам салмоқли ҳиссаси бор. Ҳайратланарли тарафи бу инсон ҳали катта мақсадлар ва янги кашфиётлар йўлида ғайрат-шижоат кўрсатмоқда. Унинг ҳаётга чанқоқлиги кишида ҳавас уйғотади ва ибрат сифатида кўрсатишга арзигулик намуна вазифасини ўтай олади. Ўта қадрли ва мўътабар шарқона кадриятларимиз бор. Масалан, каттадан олдинга ўтмаслик, биринчи бўлиб гапирмаслик, овқатга катталардан аввал қўл чўзмаслик, саломлашганда катталар қўл узатмаса қўл узатмаслик, устозларнинг отадай улуғланиши ва бошқа гўзал кадриятларимиз шулар жумласидан. Ҳаддан ортиқ андиша ва тортинчоқлик қобиғида улғайган болада мустақил фикр, ҳаётда ўз қатъий йўли ва позициясини танлаш, ўз “мен”ини ҳимоя қила олиш руҳи синикроқ бўлиши психологлар томонидан эътироф этилади. Аслида шарқона андиша таҳсинга лойиқ ахлоқ намунаси. Аммо инсоннинг донолиги фақат унинг яшаган умри ва неча ёшга кирганлиги билан ўлчанмагани сингари, ёши улуғларнинг ҳаммаси ҳам бирдай билимдон ва юксак маънавият соҳиблари деб тўла ишонч билан ҳеч ким айта олмаса керак. Ўзининг узок умрига ёшидан ўзга далили бўлмаган қариядан бемаънироқ кимса йўқ, деганда файласуф Сенека нақадар ҳақ эди.

Хулоса ўрнида айтиб ўтиш жоизки, фарзандларимиз болалигидан ўзининг мустақил фикри билан ўсса, ота-оналар ҳам фарзандларини бездирадиган даражада тергаш, саволларига жавоб бериш ўрнига уларни жеркиб ташлаш усулидан воз кечишса, таълим муассасаларида ҳам “устоз ҳамиша ҳақ” деган ақидадан сал чекинсак, болаларни ёшлигидан ўзлари қизиққан соҳаларига бўлган интилишларини рағбатлантириб, уларга шароит яратиб берсак, уларга касб-корларнинг афзал тарафлари ҳақида тушунчалар берсагу, аммо эртага ким бўлиш, ҳаёт йўлини танлаш ихтиёрини кўпроқ уларнинг ўзларига қўйиб берсак кўзлаган мақсадларимизга етиб боришимиз анча тезлашган бўларди.

Таъкидлаш жоизки, ўқишдан тўхтаган одам фикрлашдан ҳам тўхтайтиди, деган эди донишмандлардан бири. Бугун бу ҳикматнинг нечоғли ҳаётий ҳақиқат эканлигини атрофимизда рўй бераётган воқеалар мисолида ҳам кўриб турибмиз. Бугунги мамлакатимиз шиддатли ва завқ билан ривожланиб бораётган кунда **яхши диплом учун эмас, яхши билим учун** курашадиган вақт келди. Барча билимлар инсон мияси орқали қабул қилинади. Мия 15 ёшгача ўсади. Инсон 5 ёшгача ташқи муҳит ахборотларининг 70-80 фоизини олиб бўлади (иссиқ-совуқ, ота-она, ака-ука, ой, кўёш, тоғ, табиат, ҳайвонлар ва ҳ.к.). Демак, 3-4 ёшга келиб инсон мияси физиологик жиҳатдан ўқишга, ҳарфларни жамлашга тайёр бўлади. Миянинг мана шу физиологик хусусияти ҳисобга олиниб кўп мамлакатларда 5-6 ёшдан, баъзи мамлакатларда 7 ёшдан 1-синфга борадилар.

Организмда нерв ҳужайраларининг тўртдан уч қисми мияда жойлашган. Бу тахминан 14 млрд. асаб ҳужайрасига тўғри келади. Миянинг катта-кичиклиги ақлий фаолиятга умуман алоқаси йўқ.

Шуниси қизиқки, бош мия ярим шарларидаги нерв ҳужайраларининг бор йўғи 2,5-3,0 фоизигина ақлий фаолият даврида ишлаб туради. Мана, сизга резерв. Бош мияга қанча юклама берилса, албатта, меъёри билан, унинг қабул қилиш қобиляти шунча ошиб боради. Инсон мияси тана умумий оғирлигининг 2 фоизини ташкил қилади, оғирлиги тахминан 1,4 кг. Мия кучли компьютерга ўхшайди. У ҳар хил сигналларни қабул қилади — товуш, ҳид, фигуралар ва ҳоказо, уларни аниқлайди ва туркумларга ажратади, эслаб қолади. Миянинг эслаб қолиш қобиляти ҳар қандай компьютердан кучли.

Юқоридагилардан шу нарса аён бўладики, бошланғич таълим таълим жараёнида ўқувчиларининг ўқув-билиш фаолиятига кадрият сифатида муносабатини шакллантириш механизмини ишлаб чиқиш алоҳида долзарблик касб этмоқда.

БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА БЎШ ЎЗЛАШТИРУВЧИ ЎҚУВЧИЛАР ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШ

DOI: 10.53885/edinres.2021.67.58.100

Элибаева Лола Сулаймановна,

Бугунги кунда бошланғич таълим тизими умумий ўрта таълим жараёнида муҳим ўринга эга ҳисобланади. Чунги бошланғич таълимда келажакимиз ворислари бўлган ёшларни маънавий етук, интеллектуал салоҳиятли ва инновацион ривожланган баркамол шахс бўлиб етишиши учун асосий бўлиб, унда:

- бошланғич таълимнинг объектив тарзда инсоннинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш ва табиий қобилиятларини ишга солишга кенг имкониятлар мавжуд;

- кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ўқув–билиш фаолиятининг ҳар бир таркибий қисмида ўқувчиларнинг интеллектуал салоҳиятли, ахлоқий пок, жисмоний ва маънавий жиҳатдан соғлом бўлиб ривожланишига ва уларга мос билимлар ҳажмини мунтазам ўстириб боришга дидактик имкониятлар мавжуд;

- замонавий педагогикада кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ўқув–билиш фаолиятини юксалтиришга оид интерфаол услублар ва технологиялар мавжуд (бунда агар муаммо ечимини ҳал қилишга мос инновацион метод ёки технология топилмаса, у ҳолда муаммони ҳал қилишга мос инновацион метод ёки технология ишлаб чиқилади);

- кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ўқув–билиш фаолиятининг ташкилий, педагогик, психологик ва технологик шакллари жамият тараққиёти даражасига ва унга мос замонавий бошланғич таълимга қўйилган талабларга қараб оптимал режалаштириш, уларга ўз соҳасининг инновацион технологияларини узлуксиз етказиб бериш имкониятлари мавжуд;

- кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ўқув–билиш фаолиятини таркиб топтиришга оид медиатаълим воситаларининг мавжудлигига ва бошланғич синф ўқувчиларини информатика таълимига тайёрлаш методикаларининг борлиги ўқувчиларни юқори савияда билимларни ўзлаштиришига кенг имкониятлар яратилганидан далолат беради.

Демак, кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ўқув–билиш фаолиятини ўзаро узвий боғлиқликдаги ташкил этувчилардан иборат ташкилий педагогик жараён деб қараш мумкин ва ундаги ташкил этувчилар ўзига хос мақсадли бирликлардан ташкил топган бўлади. Бунда таълим жараёни - ўқитишнинг интерфаол ва инновацион шакллари, таълим мазмуни – билимнинг етарли минимуми, ўқитиш натижаси – ўқувчида мустақил ўқишга мустаҳкам эҳтиёжни, таълим истиқболи – ижтимоий амалиётни эътиборга олиб, ўқувчиларнинг ижтимоий ва шахсий мослашув қобилиятларини шакллантириш кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар ўқув–билиш фаолиятини юксалтиришда асосий кўрсаткичлардандир.

Таъқидлаш жоизки, ўқувчиларнинг интеллектуал қобилиятлари ҳар хил бўлади. Қайси бир ўқувчи таълим мазмунини тез ўзлаштиради, баъзи ўқувчилар эса бу жараёнда қийинчиликларга дуч келади.

Бошланғич таълим жараёни ўқувчи ҳаётида дастлабки билимларни ўзлаштириш, саводхонликни ошириш босқичи бўлганлиги сабабли, ҳар бир ўқувчининг билим эгаллашларига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Ўқув жараёни деганда таълим жараёнининг компонентларини ўз ичига олувчи ва унда ўқитишга оид сайф– ҳаракатларда фойдаланиладиган воситалар, муайян мақсад – вазифаларни ҳал қилиш учун таълимнинг усуллари, мазкур жараёнда мустақил ишлайдиган ўқувчи ҳамда кўргазмалар ва техник воситалар иштирокининг таъминланиш жараёни тушунилса, иккинчидан, билиш жараёни деганда эса ҳақиқий билимларни ҳосил қилиш жараёни тушунилади, яъни ушбу жараёнда ўқувчи томонидан ўқув жараёнини ўз онгида акс эттира олиши тушунилади ва у сезги, идрок, тасаввур, тафаккур каби психик жараёнларда ифодаланади.

Бошланғич синф ўқувчилари орасида бўш ўзлаштиришни олдини олиш учун, авваламбор уларда ҳақиқий билимларни беришимиз муҳим. Ҳақиқий билимни шакллантириш деганда куйидаги шартларни қаноатлантирувчи билимни ҳисобга олишни мақсадга мувофиқ деб топдик:

- ўқувчи олган билимини ахборот шаклига келтира олсин, яъни ундан кейинги фаолиятида амалда фойдалана оладиган бўлсин;

- ўқувчиларда шакллантирилган билим улар шуғулланаётган таълим босқичига (фаолият камровига) мос келадиган бўлиши керак;

- ўқувчининг билими ҳаётдан узоқ бўлмасин;

- етарли даражада ишонарли, яъни ҳаётий бўлсин;

- ўқувчи эгаллаган билимини далиллар билан асослаш мумкин бўлсин;

• ўқувчиларда шаклланидиган билимлар оддийдан мураккабликка, билмасликдан билишга, мавҳумдан аниқ ва мукамалликка томон ривожланиб, такомиллашиб бориш талабларига жавоб берадиган бўлсин ва шу кабилар.

Бу қайд этилган шартлар биргаликда бажарилгандагина билимлар ҳақиқий билим даражасига кўтарилади ва ҳатто, бунда олдинги билимларга нисбатан янги сифат босқичига эга билимларни ҳам эгаллаш мумкин бўлади.

Бундай янги сифат босқичига ўтиш эса илмийлик дейилади ва у илмий билимнинг ҳосил бўлишига асосий пойдевор бўлади. Унинг негизида эса мавжуд билимларни янги сифат босқичигача ривожлантириб, такомиллаштириб боришни таъминловчи ижодий фаолиятни олиб бориш мумкин бўлади.

Ўзлаштириш - ўрганилаётган манбага оид маълумотларни ўрганиш, тушуниш орқали ҳосил бўлган ахборотнинг мазмун-моҳияти, ундан фойдаланиш ҳаракатларини бажариш тартиби тўғрисидаги билим, кўникма ва малакаларнинг ҳосил бўлиш жарёнидан иборатдир.

Ўзлаштириш орқали инсонлар ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини кузатиш, ўз-ўзини тарбиялаш каби жиҳатларни мақсадли ва самарали амалга ошира олади. Бунга сабаб биринчидан, ўз-ўзини англашда инсоннинг ўз шахсий ҳаёти ва бахтини эътироф этиши мумкин бўлади, иккинчидан, инсон ўз-ўзини кузатишда ўзининг интеллектуал салоҳияти билан боғлиқ сермаҳсул ишларни амалга ошириши мумкин бўлади ва учинчидан, инсон ўз-ўзини тарбиялашда ўзининг ички туйғулари ёрдамида миллий кадриятларни, айниқса миллий-маънавий кадриятларни, инсон ҳаётидаги ютуқ ва муаммоларни, тажрибаларни, кўникма ва малакаларни шакллантиришни муваффақиятли амалга ошира олади. Бу қайд этилганларни эътиборга оладиган бўлсак, кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятини юксалтиришнинг ҳар бир таркибий қисми ва функционал вазифаларининг аниқ бажарилишига кучли эътибор қаратиш зарурлиги келиб чиқади ҳамда улар негизида маҳсулдор фаолиятни ташкил этишга ҳам кенг имкониятлар яратади.

Ҳозирда амалдаги таълим жараёнларида қуйидаги кўринишдаги ўзлаштириш даражаларидан фойдаланилади:

1. Бунда аввал ўрганилган объектлар, хусусиятлар жараёнларини англаш (таниш) ёрдамига таянган ҳолда амалларни (операцияларни) бажара олиш кўникмаларининг шаклланганлик даражаси асосий эътиборда бўлади.

2. Бунда ўқувчиларнинг намунавий амалларни мустақил ёддан бажара олиши, унинг шу соҳа бўйича малакага эга бўлиш даражасига асосий эътибор қаратилади.

3. Бунда ўқувчининг аввалдан ўрганилган намунавий амаллар асосида бажарилиши лозим бўлган янги фаолият алгоритмини ярата олиш, яъни унинг маҳсулдор фаолият кўрсата олиш даражаси асосий эътиборда бўлади.

Ўқувчининг эгаллаган ўзлаштириш даражаси унга қуйидагиларни қўлга киритишга кенг имкониятлар яратади:

- ўргатилган билим ва кўникмаларни тўғри такрорлашга;
- эгалланган билим ва кўникмаларни амалий фаолиятда қўлланишга;
- эгалланган билим ва кўникмалардан тегишли мақсадларда фойдаланишга;
- эгалланган билим, кўникма ва малакаларни таҳлил қилиш, қиёслаш, умумлаштириш, ҳулосалар чиқариш асосида такомиллаштириш фаолиятини амалга ошириш ва шу кабиларга.

PEDAGOGNING FASILITATORLIK FAOLIYATI - TA'LIM SIFATINI KAFOLATLASH OMILI

DOI: 10.53885/edinres.2021.66.30.101

Ashurova Zarina Muxitdinovna

Buxoro davlat universitetining pedagogika instituti boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Аннотация: Мақоллада bugungi globallashuv jarayonida pedagoglarni zamonaviy ta'lim jarayonlariga, xalqaro tajribalarga asoslangan holda ularni fasilitatorlik faoliyatiga tayyorlashning ahamiyati, fasilitatorlik tushunchasi, uning imkoniyatlari haqida so'z boradi.

Аннотация: В статье обсуждается важность подготовки учителей к фасилитационной деятельности на основе современных образовательных процессов, международного опыта, концепции фасилитации и ее возможностей в условиях современной глобализации.

Abstract: The article discusses the importance of preparing teachers for facilitation activities based on modern educational processes, international experience, the concept of facilitation and its capabilities in the context of modern globalization.

Tayanch soʻzlar: taʼlim sifati, zamonaviy taʼlim, xorijiy tajriba, fasilitatorlik faoliyati, innovatsion-pedagogik faoliyat.

Ключевые слова: качество образования, современное образование, зарубежный опыт, фасилитация, инновационная педагогическая деятельность.

Keywords: quality of education, modern education, foreign experience, facilitation, innovative teaching activities.

Har bir mamlakatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy-maʼnaviy hayot darajasining yuksalishi taʼlim tizimining raqobatbardoshligi, ilm-fan taraqqiyoti bilan belgilanadi. XXI asrda jahon miqyosida taʼlim barqaror taraqqiyotni taʼminlovchi asosiy omil sifatida eʼtirof etilib, 2030 yilgacha belgilangan xalqaro taʼlim konsepsiyasida «butun hayot davomida sifatli taʼlim olishga imkoniyat yaratish»¹ dolzarb vazifa sifatida belgilandi. Ayniqsa, uzluksiz taʼlim tizimining birlamchi boʻgʻini hisoblangan maktabgacha va boshlangʻich taʼlim pedagoglarining kasbiy kompetensiyasi va pedagogik mahoratini oshirib borish, ularda yosh avlodning ehtiyojlariga asoslangan taʼlim-tarbiya berish koʻnikmasini shakllantirish, ularni fasilitatorlik faoliyatiga tayyorlash imkoniyatini bermiqda.

Bugungi globallashtirish jarayonida pedagoglarni zamonaviy taʼlim jarayonlarga tayyorlash, xalqaro tajribalarga asoslangan holda ularni fasilitatorlik faoliyatiga tayyorlash va qobiliyatlarini rivojlantirish milliy taʼlim-tarbiya sifatini yangi bosqichga koʻtarish eng muhim vazifa hisoblanadi.

Sohadagi islohotlar natijasida taʼlim isloh qilinib, oliy maʼlumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish choralari kuchaytirilmoqda. Ilgʻor xorijiy tajribalarni hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish, taʼlim sifatini oshirish, taʼlim-tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qoʻllaniladigan zamonaviy taʼlim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish, har bir bolaning isteʼdodi nishonalarini, ishtiyoqlari va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar tengligi; maktabgacha boʻlgan yoshdagi bolalarga taʼlim va tarbiya berish uygʻunligi; bolaning shaxsini rivojlantirishga yoʻnaltirilgan shaxsiy yondashuv² kabi asosiy prinsiplarni taʼminlashda pedagogning fasilitatorlik faoliyati va qobiliyati muhim omil hisoblanadi.

Fasilitator (ingl. facilitator, lot. facilis – «yengil, qulay» degan maʼnoni bildiradi) – fasilitator guruhlarida faoliyatni tashkil etishda koʻmaklashadi. U guruhlardagi faoliyatni samarali boʻlishini taʼminlashi, guruhda sogʻlom muloqotni oʻrnatishi, guruhda ishlash qoidalari va regamentlariga amal qilishni taʼminlashi joiz. Fasilitator guruhda qulay psixologik muhitni yaratadi va faoliyatni samarali boʻlishiga yordam beradi. Ushbu tushuncha psixolog Karl Rodjers tomonidan kiritilgan boʻlib, ingliz zabon mamlakatlarining taʼlim muassasalarida keng foydalaniladi.

Fasilitator trenerdan farqli oʻlaroq ekspert hisoblanmaydi. U qatnashuvchilarni oʻqitmaydi, aksincha ularga guruxiy ishlash uchun maxsus texnologiyalarni taqdim etadi. Fasilitator guruhga yordam beradi, muammolar yechimini topishga harakat qiladi. Fasilitator qatnashuvchilarni ishga yoʻnaltirib boradi va natijalarni muvofiqlashtirib boradi hamda taqdim etilgan topshiriqlarni qoidaga muvofiq qatnashuvchilar tomonidan bajarilishini kuzatadi.

Fasilitator – dars samaradorligini oshirish maqsadida guruhlarida guruh ishini tashkil etuvchi, olib boruvchi shaxs. Mashgʻulotda reglament, norma va mashgʻulot uchun qulay sharoit yaratuvchi. Guruh aʼzolarini jipslashtiruvchi, samarali ishlash muhitini yaratuvchidir. Fasilitator – davra suhbatlarini, munozara, mushoira, debat, seminar, treninglarni olib boruvchining yordamchisidir. Uning maqsadi – guruhda guruh aʼzolarini qoʻllash-quvvatlash, oldida turgan vazifani bajarishga Fasilitatsiya – oʻquvchiga ijobiy taʼsir etish yoʻli boʻlib, guruhda ijobiy muhitni hosil qilish, taʼlim oluvchilarni oʻz kuchlariga ishonishlariga erishish va mustaqil faoliyatlarida ularni qoʻllab quvvatlashdir.

¹ Inncheon declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea).

² Ўзбекистон республикасининг “Мақтабгача таълим ва тарбия тўғрисида” ги қонуни 2019 йил 16 декабрь

Fasilitatorning dars jarayonidagi vazifalari

1. Guruh tomonidan qabul qilingan qoidalarni tartibga solish
2. Guruh qo'yilgan masalalardan chetga chiqib ketgan hollarda vaziyatni qaytadan tushuntirish
3. Guruhni aniq bir fikrga keltirish, aniq xulosa chiqarib. muhokama erishish.
4. Guruh ishining samaradorligiga javobgar bo'lib, muhokama jarayonida muallaq holatda bo'lishi kerak.

5. Fasilitator faoliyatining asosiy mazmuni – o'quv-seminar treningda maqsadga erishish uchun belgilangan aniq topshiriq atrofida guruh a'zolarining o'zaro hamkorligini tashkil etishdan iborat.

Bugungi islohotlar asosida pedagoglarni fasilitatorlik faoliyatiga tayyorlash va qobiliyatlarini rivojlantirishning dolzarbligi, jumladan, quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini yangi sifat bosqichiga ko'tarish orqali jadal ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining ta'minlanishi;
- Ta'lim sifati va mazmunining takomillashuvi bevosita va bilvosita pedagoglarni fasilitatorlik faoliyatiga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirishga bog'liqligi;
- O'qituvchi pedagoglarni zamonaviy ta'lim yondashuvlari asosida fasilitatorlik faoliyatiga tayyorlash orqali ularning kasbiy mahoratini oshirish muhim omil ekanligi;
- Xalqaro tajribalarga asoslangan holda ta'lim oluvchilarning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustuvorligining ta'minlashi;
- Ta'limning mazmuni, shakli, vositalari va usullarini tanlashda innovatsion texnologiyalarga asoslanilishi va milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda foydalanish samaradorligini oshirish zarurati;
- Ushbu yo'nalishda pedagoglarni fasilitatorlik faoliyatiga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish muammolariga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlarni olib borish zarurligi.

Shular bilan bir qatorda, pedagoglarning kasbiy kompetentligi va bilim darajasini aniqlovchi va rivojlantiruvchi zamonaviy psixologik va pedagogik korreksion metodikalarni takomillashtirish, ularni fasilitatorlik faoliyatiga tayyorlashning samarali metodologik mexanizmlari va jihatlari chuqur tadqiq etish hamda takomillashtirilgan texnologiyalarini ishlab chiqish. bugungi kundagi muhim ilmiy-amaliy vazifalardan hisoblanadi.

Ta'limdagi innovatsion-pedagogik faoliyatni takomillashtirish – raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga yo'naltirilgan ilmiy, texnologik, tashkiliy, moliyaviy, tijorat tadbirlari yig'indisi bo'lib, maqsad to'plangan bilim, ko'nikma, malaka, texnologiyani ijtimoiy-iqtisodiy kapitalga yo'naltirish va ta'minlashdan iboratdir. Demak, kasbiy-pedagogik faoliyatni takomillashtirish – raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga yo'naltirilgan pedagogik jaraen natijasini o'zida ifoda etib, ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risidagi" qonuni T. 2020
2. Горбушина О.П. Психологический тренинг. Секреты проведения. СПб.: Питер, 2007. - 176 с: ил. - (Серия «Практическая психология»).
3. Мухина С.А., Соловёва А.А. Современные инновационные технологии обучения. М.: ГЭОТАР-Медия» 2008 43 с.
4. Махмутов, Ибрагимов, Шошанова "Педагогические технологии развития мышления учащихся", Казан, 1993.- 75с.
5. Селевко С.Современные образовательные технологии, Москва.1998.-75-90 с.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA SINFDAN TASHQARI O'QISH DARSLARINING O'QITILISH HOLATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.68.31.102

Nusratova Hamida,
Nizomiy nomidagi TDPU
Boshlang'ich ta'lim fanlari
kafedrasini dotsenti, PhD

Tursunova Zarina,
Nizomiy nomidagi TDPU 2-bosqich magistri

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda xalq og'zaki ijodi janrlaridan maqol, masal, topishmoq va latifalarning o'rganilishi yosh avlodni kelajakda barkamol inson bo'lib yetishishida, ularni

o'tmish ajdodlarimizning hayotlari davomida tajribalarida sinab ko'rilgan xulosalari, barkamol insonni ma'nan boy, aqlan o'tkir qilib tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etishi haqida yoritilgan.

Аннотация. В этой статье изучение пословиц, притч, загадок и анекдотов из жанров фольклора в начальной школе поможет подрастающему поколению в будущем стать гармонично развитыми людьми. Хлеб богат, острее ума и играет важную роль в воспитании.

Annotation. In this article, the study of proverbs, parables, riddles and anecdotes from the genres of folklore in primary school will help the younger generation in the future to become harmoniously developed people. Bread is rich, sharper than mind and plays an important role in education.

Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari o'qishga kichik yoshdagi o'quvchilarni ona tilini puxta o'zlashtirishga tayyorlashning ajralmas qismi, ta'lim jarayonida ularni ahloqiy-estetik tarbiyalashning muhim vositasi sifatida qaraladi. Sinfdan tashqari o'qishning maqsadi-kichik yoshdagi o'quvchilarni bolalar adabiyoti va xalq og'zaki ijodining xilma-xil namunalari bilan tanishtirish, ularda kitobxonlik madaniyatini tiklab olib qaytishdir.

Sinfdan tashqari o'qish dasturining mazmuniga ko'ra ta'limning har bir bosqichida ikki asosiy bo'lim ajratiladi:

1-bosqichda o'qish doirasi, ya'ni o'qitiladigan kitoblar va ularni qaysi tartibda o'qish bilan tanishtirish yuzasidan o'quvchilarga ko'rsatma beriladi.

2-bosqichda shu o'quv materiallari asosida bilim, ko'nikma va malakalar shakllantiriladi.

Umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturiga ko'ra 1-sinfda sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlarida savod o'rgatish darslarida hosil qilingan ko'nikma va malakalar asosida bolalarning ona-vatan, istiqloq, milliy qadriyatlar haqidagi tasavvurlar-tushunchalari kengaytiriladi, boyitiladi.

Sinfdan tashqari o'qish va qiroatxonlik saboqlari 1-sinfda haftada 1 marta saboq o'rgatish darslarining 20 daqiqasida bolalar badiiy adabiyoti bilan tanishtiriladi. Maqsad kichik yoshdagi bolalarda kitobga mehr uyg'otish, mustaqil uquvlarini paydo qilishdir. Asosan bu sinf o'quvchilariga kitob bilan muomala qilish, kitob o'qish qoidalari, kitobni asrash, asar qahramonlarining hatti harakatini kuzatish, ijobiy tomonlarini o'rganish, obrazli qilib qayta hikoya qilib berish bilim, ko'nikma va malakalar shakllantiriladi. Bu sinf o'quvchilari uchun asosan rasmlarga boy kitoblar olinadi. O'qituvchi bolalarning his-tuyg'ularini o'stiradigan kitoblarni o'qib berish orqali mustaqil mamlakatimiz, uning go'zal shaharlari, qishloqlari, milliy urf-odatlarini, qadriyatlarini, o'tmishi, insonlarning orzu-istaklari bilan tanishtiriladi. Ularda bilimga havas uyg'otadi.

2-sinfda o'quvchilar kichik hajmdagi asarlarni o'qituvchining yordami va topshirig'i asosida mustaqil o'qishga o'tadilar. Bu sinfda 2 haftada bir marta sinfdan tashqari o'qish darsi o'tkaziladi. Ona – Vatan va ota-bobolar jasorati, o'simliklar, qushlar hamda hayvonlar haqidagi asarlarni o'qituvchi topib, tanlab o'quvchilarga o'qishga tavsiya etadi.

3-,4-sinflarda sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlarida o'quvchilarning mustaqil o'qishlari uchun kishilarning hayoti, yorqin tasvirlangan, ularning ma'naviy-ahloqiy turmush tarzi aks ettirilgan badiiy va ilmiy-ommabop asarlar tavsiya etiladi. 3-4-sinflarda sinfdan tashqari o'qish darslari ikki haftada bir marta o'tkaziladi. Bu sinflarda o'qituvchi sinf kutubxonasida kerakli bo'lgan o'quvchilar yoshiga mos kitoblarni to'plashni davom ettiradi. Sinfdan tashqari o'qish burchagi turlicha bezalishi mumkin. Bunda o'qituvchi va o'quvchi hamkorlikda ish olib boradi. Badiiy va ilmiy-ommabop asarlar mustaqil ravishda va izchil o'qib borilsagina o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga, shakllantirishga xizmat qiladi.

Sinfdan tashqari o'qish bolalarda ezgulikka muhabbat, yovuzlikka nafrat uyg'otish, bog'lanishni, nutqni o'stirish, adabiy – estetik tafakkurni yuksaltirishga xizmat qiladi.

Bolalar adabiyoti, avvalo, o'zining qiziqarli mazmuni, badiiy obrazlarining go'zalligi, tilning ifodaliligi, she'riy so'zlarning musiqaviyligi bilan bolalarga quvonch baxsh etadi. Ayni vaqtda u bolalarga tarbiyaviy ta'sir ham ko'rsatadi. Bolalar adabiyoti o'quvchiga jonajon o'lka tabiatini, kishilarning mehnati, hayoti, ularning qilayotgan ishlari va ko'rsatayotgan qahramonliklarini, bolalar hayotidan olingan voqealarni, bolalarning o'yinlari, ertaliklari, orzu istaklarini hikoya qilib beradi. Bu borada ertaklar katta ahamiyatga ega.

Xalqimizning tarixi, uning urf odatlari, moddiy va ma'naviy boyligi barcha orzu istaklari ming yillar davomida yaratilgan ertaklarda saqlanib kelmoqda. Kishilar o'z orzu havaslarini yosh avlodga o'g'il-qizlarida ko'rishni istaydilar. Shu sababdan ham o'quvchilarga ertaklarni o'qishga tavsiya qilinadi. Ertak o'qigan bola qiyinchilikni yengishga, botir, jasur bo'lishga intiladi. O'quvchi yer yuzidagi barcha insonlarning men bir bo'lagiman, men o'z xalqimga qilayotgan ishlarim bilan ularga munosib bo'lib

ulg'ayishim kerak, desagina o'z xalqini munosib farzandi bo'la oladi. Ertaklar yosh avlodni ana shu ruhda tarbiyalaydigan baynalminal badiiy quroldir. "Uch og'ayni botirlar", "Zumrad va Qimmat", "Egri va to'g'ri" kabi bir qator ertaklar o'quvchilarning sevimli ertaklaridir. O'quvchilar bu ertaklardan kishi o'z mehnatiga ishonib yashashi kerakligini, bironing boyligiga hasad bilan qaramaslik kerak degan hayotiy xulosalarni o'qituvchi yordamida tushunib yetadilar.

"Ur to'qmoq" ertagining bola karakterining shakllanishida alohida o'rni bor: ertak yaxshiga-yaxshi, yomonga yomon bo'lish kerak degan muhim qoidani o'rta tashlaydi. Haqiqatan ham xalqning "Qayna xumcha", "Ochil dasturxon"larini zo'rvonlik bilan tortib oladigan shaxslarga nisbatan "Ur to'qmoq"larni ishlatish zarurligini uqtiradi.

Sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlari o'qish darslari bilan bog'lab olib boriladi. O'quvchilar o'ituvchi rahbarligi ostida avval mavzuga oid bir nechta kitob bilan tanishsalar, so'ngabolalarning qiziqishlariga mos, ruhiyatlariga yaqin har xil mualliflarning bir mavzuga doir kitoblarini mustaqil tanlab o'qishga o'tadilar. Bunda asosan o'qituvchi o'quvchilarni maktab kutubxonasiga, 3-4-sinflardan boshlab tuman yoki shahar kutubxonasiga sayohat uyushtirib, bolalar adabiyoti bilan muntazam tanishtirib boradi. Shuningdek bolalar gazeta va jurnallari ham o'quvchilarga ertak, hikoyalar o'qishga yordam beradi.

Sinfdan va sinfdan tashqari o'qish boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan barcha predmet dasturlarining bolimlari bilan bevosita bog'liq. O'z navbatida grammatika va to'g'ri yozuv, tabiatshunoslik, tasviriy san'at, musiqani o'rganishda olingan bilim va hosil qilingan ko'nikmalar o'qish darslaridan o'qish darslarida foydalaniladi. O'qish darslarida o'tilgan mavzular asosida badiiy kitoblar axtarish, asar qahramonlarining nomlarini yozish, ularni tasvirlab berish, ijodiy rasm ishlash, fikrni yakunlash uchun mos maqollar yod olish o'quvchini ijod qilishga undaydi.

Har bir sinfdan sinfdan tashqari o'qilgan barcha asrlar o'quvchilarga mos ravishda biror voqeani sahnalashtirish mumkin. Bu boladagi nitqni rivojlantirishga, lug'at boyligini oshirishga yordam beradi. Shuningdek sahnalashtirilgan asarni tomosha qilgan o'quvchining diqqati oshib xotirada saqlash qobiliyati o'sadi. Hatto sahnalashtirish o'quvchini har tomonlama yo'naltiradi, ya'ni aktyorlik qobiliyatini rivojlantiradi, suxandonlik, rejissorlik kabi kasblarga ilk tasavvurlarni o'rgata boshlaydi. Asarni sahnalashtirish davrida albatta o'qituvchi rahbarlik qiladi. O'quvchilar ifodali, obrazli, shuningdek qahramonlar harakatini to'g'ri bajarishlari, o'qishlari o'quvchilarda zavq-shavq uyg'otib kitobga, badiiy asarga havas, uni o'qib o'rganishga intilish uyg'otadi. Sinfdan tashqari o'qish darslarida o'qituvchi o'quvchilarni bolalar yozuvchilari va shoirlari bilan tanishtirib borishi lozim. Q.Muhammadiy, P.Mo'min, Z.Diyor, A.Obidjon kabi yozuvchi va shoirlarning asarlari o'quvchilarda katta qiziqish uyg'otadi. Shuning uchun har bir maktab, ta'lim muassasasi o'quvchilar o'rtasida turli mavzularda ijod ahli bo'lgan shoir va yozuvchilar bilan uchrashuvlar tashkil etib turishi shart. Bunday uchrashuvlar o'quvchilarni vatanni madh qilishga uni sevib ardoqlashga chaqiradi. Kitobni, asarni qanday paydo bo'lishini, uni hurmat qilish asrab-avaylashni o'rgatadi. Shunday qilib badiiy adabiyot, bolalar adabiyoti voqelikni haqqoniy aks ettirishi, yorqin obrazlar yaratishi bilan bolalarda estetik did va ahloqiy sifatlarni mujassamlashtiradi. Ularda hayot go'zalligini idrok etishga o'rgatadi. So'z san'ati badiiy asarda o'z ifodasini topadi. Xalq badiiy so'zning yosh avlod tarbiyasidagi kuch-qudrati va jozibasiga qadim zamonlardan oq e'tibor berib kelingan. Badiiy so'z xalqning barcha madaniy boylklarini abadiylashtirgan. Buning uchun esa o'quvchi albatta xalq og'zaki ijodini yaqindan o'qishi lozim. Ertaklar- yaxshilikka yetaklar deganlariday o'quvchi ettaklar bilan tanishar ekan mard, jasur vatanparvar, mehribon bo'lishga, topishmoqlar o'qir ekan, topog'on, bilimdon, zukko bo'lishga intiladi.

Kelajagimiz bo'lgan yosh avlodni milliy qadriyatlarimizni bilgan holda aqlan yetuk, jismonan sog'lom qilib tarbiyalash biz murabbiylar, ustozlar zimmasidadir. Shunday ekan mashaqqatli ammo sharaflari kasbimizni sidqidildan bajarishda izlanuvchan ijodkor bo'lishimiz zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ma'qulova B. va boshqalar. Boshlang'ich sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlari. T, «O'qituvchi», 2006.
2. Qosimova K. va b. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. T., O'qituvchi", 2009.
3. Abdullayeva Q., Rahmonbekova S. 2-sinfdan o'qish darslari. O'qituvchi kitobi. Toshkent, "O'qituvchi" nashriyoti, 2004, -bet 144
4. Umarova M. 3 - sinfdan o'qish darslari. O'qituvchi kitobi. Toshkent, "O'qituvchi" nashriyoti, 2004, -bet 127.

5. Nusratova H.Ch. АКТУАЛЬНОСТЬ ТЕМЫ ВОЙНЫ В ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА ЛИТЕРАТОРА САФАРА БАРНОЕВА).
<http://is.nkzu.kz/publishings/%7B5CC60354-BD77-41D4-9CFA-58C15562B97E%7D.pdf#page=7>

THEMATIC CLASSIFICATION OF CHILDREN'S FOLKLORE GAMES

DOI: 10.53885/edinres.2021.70.94.103

Miraziz Ismatullaev
student of BSU

Аннотация: В этой статье рассмотрено о тематической классификации детских игр фольклора. Широко раскрыто содержания идейных игр. Даны сведения о разделении цели и задачи детских игр на 3 вида.

Özet: Bu yazı uşaq folklor oyunlarının tematik təsnifatından bəhs edir. İdeoloji oyunların məzmunu geniş şəkildə açıqlanır. Uşaq oyunlarının məqsəd və vəzifələrinin 3 növə bölünməsi barədə məlumat verilir.

Abstract: This article discusses the thematic classification of children's folklore games. The content of ideological games is widely disclosed. Information is given on the division of the goals and objectives of children's games into 3 types.

Ключевые слова:

Фольклор, игра, реальность, мотив, идея, бытовые игры, игры о животных, миф.

Açar sözlər:

Folklor, oyun, reallıq, motiv, fikir, gündəlik oyunlar, heyvanlar haqqında oyunlar, mif.

Keywords:

Folklore, game, reality, motive, idea, everyday games, games about animals, myth.

This article discusses about the thematic classification of children's folklore games. The content of ideological games is widely disclosed. Information is given on the division of the goals and objectives of children's games into 3 types.

Games are considered independent, massive, ancient and one of the traditional genres of children's folklore.

Games of educational and educational value, ideological and content aspect, are on a par with the leading genres of folklore. Its historical and genetic roots are ancient, which are closely, inextricably linked with oral folk art.

The ideological content of the games is very wide and varied. The games depict ancient human worldviews, mythological understandings and imaginations, information about traditions and customs, in addition, a real life picture, which depicts the relationship between people. And therefore, some of the motives of the games contain an educational and didactic character.

Uzbek children's games are very versatile. They reflect pedagogical, ethnological, historical, physiological aspects. The games reflect the lifestyle of children, their psychology, worldviews and interests. And therefore, games are studied by separating them into different semantic types.

In Uzbek folklore studies, there is a great deal of experience in the classification of children's games. In particular, the studies of the literary scientists G. Zhakhongirov, O. Safarov, Sh. Galieva deserve special attention and recognition.

For the first time, we defined the provision on children's folk games, which differed in meaning, structure of images, type of plots, educational direction.

Especially, studying folklore and literary games, we found out that they differ in many respects, in particular, in description, form of ideas, method and rules of games, social needs and, most importantly, originality. Attention should be paid to the distinctive signs of the classification of children's games. Otherwise, completeness and roundness will not be enough.

The games reflect life events in the form of various real, historical and even mythological images.

The structures of the games are varied. Among them there are plot-thematic ones and without them.

In story games, there are 1-2 or more episodes. Motives in games vary depending on the species. Story games also differ in plots. We subdivided games into 3 types according to their goals, aesthetic objectives, compositional structure and ideological content:

- a) heroic games
- b) games in the images of animals
- c) household games

All these types of games differ among themselves in social reality, image of performance and ideological meaning.

Games were used at different times not only by children, but also by the elders. Their features are typical for other types of games.

Therefore, among them there is a unity that is built by the name of the games.

a) Heroic games. Among children's games, heroic games constitute a separate group and have their own definite place. In such games heroism rises, protection of the weak, caring for loved ones. Considered heroism. In them (participants in the game), a physical test is passed, as a true, courageous hero among peers. The main features of the same games are the ordinary movement of the heroes with their motive to test and evaluate them.

The events of these games develop when the hero encounters difficulties with various trials and difficulties. And therefore the test motive is considered an active motive among these games.

Heroic games are compositional plots. In these plots, the main, the main place is occupied by the conditions of the motive and their solution. As a result, the hero (winner) stimulates. Testing the strength and intelligence of the hero is a traditional poetic motif in folk art.

To determine the heroes, public defenders, you need to organize various competitions. Until our time, games of two types have developed:

The first includes all games that are determined by the strength and power of children. And in the second include games that are determined by the strength of the knowledge of children.

Heroic games involve the powers of knowledge and the powers of people in children's games. Through these games, children feel their mental and physical abilities and can achieve their goals. Among the themes of the games, bravery and courage are the main themes of the heroic games.

The plot setting is similar to each other and therefore the heroes can face any difficulties for the sake of their goals.

Heroic games consist of patriotism, popular thoughts. These types of games reflect feelings of patriotism, honesty and friendship. There are major roles and locations for the explicit heroes. In heroic games, the main one in epic works or in fairy tales, the hero's travels to his homeland are widely reflected. In epic works, the main motive is the search for their loved ones, and in children's games, this is a mythological character of the hero, for the search for the devoured children. The main goal in heroic games is to achieve them in their own. It is known that bakie winds up in fairy tales and epic.

The main feature of heroic games is testing the courage of the heroes of the games. This test is like a competition.

e.g: Kim chaqqon (who is quick)

Eng chaqqon (most versatile)

Kim tezroq (who is faster)

Arqon tortish (rope pull)

O'q va yoy tortish (bow throw)

c) games about animals. This type of game is an independent theme of children's folklore games. Namely, these games reflect the conflicts between animals:

e.g: wolf and hare, rooster and chicken.

In the plots of fairy tales about animals, they can be distinguished by their names, image of performance and ideological meaning. An example can be given:

"O'rdak-Tulki" (fox and duck)

"Xo'roz-tovuq" (rooster-chicken)

"Bo'ri Keldi" (The wolf has come) and others.

Characters (heroes) are not involved in the plots.

Playing animal characters, children try to express real images of animals. Such animal games educate the feelings of children, such as insatiability, rationality, freedom and justice. There are still psychological experiences of animals like humans. And therefore (children) playing animal characters, children try to speak on their behalf. Not all games about animals have meaningful performances. Among them you can find a real picture of life as, dekhkans, shepherds, the way of life of a dekhkan, a shepherd.

Eg: "Vegetable garden", "Hares", "Sparrows".

In these games, animals are described that damage the dekhkan's crops.

Images of wolves, mesas, hares are very often seen in Uzbek children's games. Among them, the most difficult image is the images of a wolf, a fox and a bear, because they must chase the fleeing children. And the images of a hare, goat, chicken - their task is to run away. It is known that these

characters are the main characters in fairy tales. In general, they are found in the tales of the yoke of the Turkic folklore studies. The running of animal games is very excited and enthusiastic. To fully portray animal characters, children try to bring the action to life.

Literature:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". - Tashkent.: Uzbekistan. 2016, 56 page
2. Mirziyoyev Sh.M. "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak". - Tashkent.: Uzbekistan. 2017, 104 page
3. Abdullayeva M. "Bolalar o'yinlarida o'zaro munosabatlar" // "Boshlang'ich ta'lim" magazine, 2000, no. 3, P.47-48.
4. Avezov S. "Sanama janri tabiati va badiiyati". NDA.- T. 2004. P.24.
5. Antonova E.V., Chvir L.A., "Tadjikskie vesennie igri i obryadi i indo-iranskaya mifologiya" // "Folklor i istoricheskaya etnografiya". - M.: Nauka, 1983, P. 22-42.
6. Atoyev A., Qodirov R. "O'zbek xalq milliy o'yinlaridan foydalanish: // "Sovet maktabi". 1988, 8-son, P.45-48.
7. Axmedov Sh. "Dagestanskije natsional'nie igri". - Maxachkala, 1970. P. 132.
8. Bogdanov V.K. "Izucheniye igrushki". "Programmnie zametki". // "Etnograficheskoe obozrenie". 1912, no. 1-2, P. 228-229.
9. Boguslavskaya I. "Russkaya glinyanaya igrushka". - M.: Iskusstvo, 1975. P. 142.
10. "Boychechak" // "Bolalar folklori". "Mehnat qo'shiqlari". Compilers and publishers: O. Safarov and K. Ochilov. - T.: G'ASN, 1984. P.136-205.
11. Borovkov A.K. "Igri uzbekskix detey". "Sbornik nauchnogo krujka pri Vostochnom fakul'tete SAGU". Vip. 1. T., 1928 P. 31-42.
12. Vasil'kov G.A., Vasil'kov V.G. "Ot igri k sportu". -M.: "Fizkul'tura i sport", 1985. P. 45
13. Vinogradov G. "Igri i igrushki" // "Detskiy folklor i bit". "Programma nablyudeniya". Vipusk III. - Irkutsk, 1925, P. 50-71.
14. Vsevolodskiy - Gerngross V. Vvedenie. "Igri narodov SSSR". - M.-L, 1933, P. 15-16.
15. Kapitsa F.S., Kolyadich T.M. "Russkiy detskiy folklor". Uchebnoe posobie
16. Mel'nikov M.N. "Russkiy detskiy folklor". M.: "Prosvechenie", 1987. P. 240.
17. "Milliy harakatli o'yinlar". P.12.
18. "Ming bir bola o'yini". Compilers: G'. Jahongirov, B. Mahmudov. - T.: Yosh gvardiya, 1978, P. 89.
19. Nalivkin V., Nalivkina M. "Ocherk bita jenshini osedlogo tuzemnogo naseleniya". Fergani. - Kazan', 1886. P. 245.
20. Naumenko G.M. "Narodnoe detskoe poeticheskoe tvorchestvo". -M., 2001.
21. Pomerantseva E.V. "Detskiy folklor" // "Russkoe narodnoe tvorchestvo". -M. 1966 P. 135-142.
22. Rudin P.A. "Igri detey i ix pedagogicheskoe znachenie". - M., 1948 P. 78.
23. Safarov O. "O'zbek bolalar poetik folklori". - T.: O'qituvchi, 1985. P. 250.
24. Safarova N. "O'zbek bolalar o'yin folklori tabiati". - T.: Fan, 2008. P.119.

BOSHLANNG'ICH SINFLARDA TOPISHMOQLARNI O'RGANISH MASALALARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.77.34.104

N.O. Safarova f.f.n., dotsent.
N. Farhodova BuxDU talabasi

Annotatsiya

Maqolada boshlang'ich sinf darslarida topishmoqlarni o'rganish masalalari haqida, topishmoqlar xalq og'zaki ijodining bolalarni o'ylashga, topqirlikka o'rgatuvchi omillari haqida fikr yuritilgan

Аннотация

Статья публикует насмешки в начальных классах школ, головоломки чтобы думать о факторах народного устного творчества

Annotation

The article publishes ridicules in primary school classes, puzzles were thought to think about the factors of folk oral creativity

Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarini tashkil etish kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda nutq boyligini o'stirish, mustaqil fikrlashga o'rgatish, adabiy-estetik tafakkurni kamol toptirish hamda shu yoshdagi bolalarni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalashdan iborat. O'qish dasturining mazmuni boshlang'ich sinf o'quvchilarida imon-e'tiqod tushunchalarini shakllantirish, vatanga muhabbat uyg'otish, o'zligini tanishga xizmat qiladi. O'quvchilarni o'qishga o'rgatish jarayonida bir qator ko'nikma va malakalar shakllantiriladi. Jumladan, to'g'ri, ongli, tez va ifodali o'qish; o'qilgan asarni adabiy-estetik xususiyatlari chuqur idrok etish, tasvirlangan voqea-hodisalarning mag'zini chaqish, muayyan xulosalar chiqarish; matn ustida ishlashga o'rgatish, o'quvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini boyitish; o'quvchilarda yuksak axloqiy sifatlarni va nafosat tuyg'usini tarbiyalash kabilar. Yuqorida qayd qilingan vazifalar "O'qish" darsliklariga kiritilgan badiiy, ilmiy-ommabop asarlar, xalq og'zaki ijodi namunalarni o'qitish asosida amalga oshiriladi.

Boshlang'ich sinflarda o'qish darslari ikki yo'nalishda tashkil etiladi. 1-yo'nalish sinfda o'qish darslari; 2-yo'nalish sinfdan tashqari o'qish darslari.

Kuzatishlarimizdan ayon bo'lishicha, o'qish dasturini tuzishda g'oyaviy-estetik, mavsumiy, tadrijiy asoslar hisobga olingan. Tanlangan o'quv materiallari o'quvchilarga ta'lim berish, ularni tarbiyalashda muhim bo'lgan borliq haqidagi bilimlar va yuksak insoniy munosabatlarni o'z ichiga oladi. Darsliklar(1-2-3-4-sinf "O'qish" darsliklari nazarda tutilyapti)da o'z ifodasini topgan badiiy asarlar xalqimizning o'tmishi, vatanimiz tarixi, undagi muhim voqealar, vatan ramzlari, kishilar mehnati, inson e'tiqodi va ma'naviyatiga bag'ishlangan bo'lib, u orqali barkamol shaxsni tarbiyalash maqsadi belgilangan.

O'quvchilarni o'qishga o'rgatish hayot tajribalariga tayanib ish ko'riladi. Buning uchun o'quvchi madaniy-maishiy va boshqa sohadagi hamda tabiat hodisalari yuzasidan ega bo'lgan ma'lum ko'nikmalarga tayaniladi.

O'qish mashg'ulotlarida o'quvchilarning faolligini oshiradigan, tasavvurlarini boyitadigan usullardan foydalanish, asarlarni janr tabiatidan kelib chiqib rollarga bo'lib o'qitish, qahramonlar nomidan qayta hikoya qilish, qahramonning taqdiri haqidagi hikoyani davom ettirish, qiziqarli mavzularda og'zaki hikoya tuzdirish kabi ijobiy topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Og'zaki nutq madaniyatini egallash, unga xos xususiyatlarni bilish; o'quvchidan gap va nutqni grammatik, orfografik, stilistik jihatdan adabiy til me'yorlariga rioya qilgan holda tuzishga o'rgatish. Og'zaki nutqni rivojlantirish uchun o'quvchi lug'at boyligini izchil oshirib borish, gapning sintaktik tuzilishiga oid bilimlarni amaliy jihatdan egallash, nutq birliklari o'rtasidagi mantiqiy uyg'unlikni ta'minlashga oid malakalarni rivojlantirish, yangi harf-tovushga bog'lab tavsiya etilgan so'zlar ma'nosini o'quvchiga to'liq anglashilishiga erishish kerak. Topishmoq, maqol, hikmatli so'zlar ustida ishlash (darslik materiallari va sinfdan tashqari o'qish uchun tan tanlangan o'quv materiallari asosida);

Topishmoqlar narsa yoki hodisalarning ataylab yashirilgan belgisi, shakli, hatti-harakati, holati va vazifasini boshqa narsa yoki hodisalarga qiyoslash asosida topishga asoslangan sheri yoki nasriy tuzilishdagi savol va topshiriqlardir. Topishmoqlar xalq turmushi bilan chambarchas bog'liq holda yaratiladi. Ularning zaminida kishilarning qadimiy e'tikod va tasavvurlari, olamni bilish va idrok etishga bo'lgan intilishlari yotadi.

Topishmoqda yashirilgan narsalar uning javobi hisoblanadi. Topishmoqning javobini topish uchun topishmoq matnini etibor bilan o'qish, nimaga ishora qilinayotganligini faxmlash, topishmoqning asosiy xususiyat va belgilari aynan nimaga qaratilganligini taxmin qilish bilan ham topishga harakat qilish kerak.

Topishmoq o'quvchilarni topqirlik va hozirjavoblikka o'rgatadi. Shu sababli xalq og'zaki ijodining bu janridan darsliklarda ham keng qo'llanilgan. 1-2-sinf „O'qish kitobi“ da topishmoqlar ko'proq, har bir matn ostida keltirilgan. Bundan ko'zlangan maqsad matn mazmunini topishmoqlar asosida ham o'zlashtirilishiga erishishdir. Masalan, 1 -sinf „O'qish kitobi“ da "Kitobga mehr" matni ostida "Qat-qat qatlama, Aqling bo'lsa tashlama" topishmog'i keltirilgan va mavzuga juda mos tanlangan. Topishmoqlar bunday shaklda berilganda ularning javobi oson topiladi.

1-4-sinf o'qish darsliklarida "Topishmoqlar" mavzusi ostida har xil topishmoqlar ham berilgan bo'lib, ular o'quvchilarning topqirlikni yanada oshiradi, tafakkurini o'stiradi. 1 - 2-sinf darsliklarida topishmoq javoblari ularning ostiga yozib qo'yilgan yoki rasmlar orqali berilgan. 3-4-sinflarga o'tgach esa javoblar qayd etilmagan. Buning sababi shuki, bu davrga kelib o'quvchilar topishmoqlar ustida ishlash ko'nikmalarini hosil qilgan bo'ladi.

Topishmoqlar bolalar shoirlari tomonidan ham yaratilib kelinmoqda. Bunday topishmoqlar sho'x, qiziqarli bo'ladi. Masalan, 4-sinf „O'qish kitobi“ da "Buni toping, qizlarim" (G'.G'ulom) topishmoqlari keltirilgan.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, boshlang'ich sinf darsliklariga o'quvchilar yoshiga mos, mavzular bo'yicha tanlab olingan ko'proq tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan topishmoqlar tanlab kiritish maqsadga muvofiq bo'lardi.

Topishmoqlarni o'rganish boshlang'ich sinflarda dastlab har bir darsda amalga oshirilib boriladi. Alohida dars sifatida o'rganishda esa o'qituvchilar turli usullardan foydalanishlari mumkin.

Adabiyotlar

1. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Qarshi: Nasaf, 2000.
2. Roziqov O., Mahmudov M., Adizov B., Hamroyev A. Ona tili didaktikasi. -T.: Yangi asr avlodi, 2005. -388 b.
3. G'ulomova X., G'afforova T. 2-sinfda ona tili darslari. -T.: Sharq, 2003. -110 b.
4. Hamroyev A. 1-sinfda o'qish darslari. -Buxoro, 2002.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING INTELLEKTUAL-MA'NAVIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHDA KITOBXONLIK MADANIYATINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.94.82.105

O'zPFITI mustaqil tadqiqotchisi
S.Xolmatova

Ushbu maqolada kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish istiqbollari, o'quvchilarning intellektual-ma'naviy darajasining o'sishida kitobxonlik madaniyatining didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: intellektual-ma'naviy, o'zlashtirish darajalari, kitobxonlik madaniyati, ta'lim amaliyoti, ma'naviy immunitet, globallashtirish jarayoni.

V dannoy state proanalizirovaniy perspektiviy razvitiya chitatelskoy kulturny uchayixsya, raskryty vozmojnosti i znachenie povysheniya urovnya chitatelskoy kulturny v intellektualno-duhovnom razvitiy molodeji.

Klyuchevyye slova: intellektualno-duhovnyy, uroven chitatelskoy kulturny, uchebnaya praktika, duhovnyy immunitet, protsess globalizatsii.

In this article we will focus the development of reading culture of learners and opening the hidden abilities of students and the importance of raising the level of reading culture among students.

Support words: Intellectually-spiritual, level of reading culture, training practice, spiritual immunity, the process of globalization.

Mamlakatimizda yosh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyati, ongi va tafakkuri, dunyoqarashini yuksaltirish, o'z vatani va xalqiga bo'lgan muhabbati va sadoqat tuyg'usini shakllantirishga doir islohotlar qatorida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy-intellektual darajasi rivojlanishida kitobxonlikning o'rni va ahamiyati nihoyatda dolzarflik kasb etmoqda.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev ta'kidlaganlaridek "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz". Ta'kidlab o'tilganidek, yosh kitobxonlarning ma'naviy-ma'rifiy, badiiy-estetik talablariga javob beradigan kitoblarni yuksak sifat bilan chop etish, joylarga, ta'lim muassasalariga vaqtida va maqbul narxlarda yetkazish, milliy va jahon adabiyotining eng sara namunalarini tarjima qilish, farzandlarimizda bolalikdan boshlab kitob, jumladan, elektron kitob o'qish ko'nikmasini shakllantirish, jamiyatimizda mutolaa madaniyatini yuksaltirish bilan bog'liq muhim masalalarni hal etish kabi vazifalarni amalga oshirish zarur.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-sonli "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsensiyasi"da umumta'lim maktab kutubxonalarini o'quvchilar mustaqil tayyorlanadigan zamonaviy (smart) markazlarga aylantirish maqsadida ularning foydali maydonlarini kengaytirish va moddiy-texnik jihozlash, yagona axborot tizimiga birlashtirish, shuningdek O'zbekiston Milliy kutubxonasi elektron resurslariga ulanish orqali ularning rolini oshirish, elektron kitoblarni mobil uskunalarga yuklab va ko'chirib olish maqsadida bolalar kutubxonalarida QR-kod yordamida elektron kitoblar haqidagi axborotlarni joylashtirish tizimini yaratish nazarda tutilgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2020-2025 yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash milliy dasturi to'g'risida"gi 781-sonli Qaror tasdiqlandi¹. Dasturni amalga oshirish yo'nalishlaridan biri yoshlarning kitobxonlik madaniyatini jadal rivojlantirish, ularning intellektual salohiyati o'sishi hisobiga inson kapitali sifatini yaxshilash ustivor vazifa sifatida belgilangan.

Ushbu ustivor vazifalarni amalga oshirishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual-ma'naviy darajasini rivojlanishida kitobxonlik madaniyatining pedagogik imkoniyatlarini shakllantirish va takomillashtirish hamda amaliyotga tatbiq etish zaruriyatini ham nazariy, ham amaliy jihatdan ilmiy asoslashda quyidagi muammolar o'z yechimini topishi lozim:

boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual-ma'naviy darajasi rivojlanishida kitobxonlik madaniyatining tashkiliy-metodik va didaktik ta'minotini takomillashtirish;

boshlang'ich sinf o'quvchilarida elektron kitob o'qish ko'nikmasini shakllantirish va ularda mutolaa madaniyatini rivojlantirish uchun elektron dasturiy mahsulot yaratish;

boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual-ma'naviy darajasi rivojlanishida kitobxonlik madaniyatini (kommunikativ, axborotlar bilan ishlash, o'zini-o'zi rivojlantirish hamda milliy va umummadaniy kompetensiya) shakllantirish asosida takomillashtirish zarur.

Bunda:

➤ umumiy o'rta ta'lim sohasidagi axborot-resurs markazlari fondlarini shakllantirishda o'quv adabiyotlari bilan bir qatorda badiiy, ma'rifiy, ilmiy-ommabop adabiyotlarni ko'paytirish;

➤ umumiy o'rta ta'lim muassasalarida, ayniqsa, maktabgacha va boshlang'ich ta'limda o'qish madaniyati va mutolaa ko'nikmalarini shakllantirish;

➤ umumiy o'rta ta'lim muassasalarida sinfdan tashqari o'qish uchun tavsiya etilgan o'zbek va chet el adiblarining mumtoz va zamonaviy asarlarini tanlash va o'quv jarayoniga mutolaa etilgan asarlar asosida insho yozish tizimini joriy etish, adabiyot to'garaklari faoliyatini moddiy qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantirish;

➤ umumiy o'rta ta'lim muassasalarida yozuvchi-shoirlar ishtirokida kitob bayrami va yarmarkalarini tashkil etish, kitobxonlar, bosma va elektron kitob ishlab chiqaruvchilar, kitob sotuvchilar hamda kutubxonachi va targ'ibotchilar orasida tanlovlar ("Yilning eng yaxshi kitobi", "Eng yaxshi kitobxon oila", "Yilning eng yaxshi bolalar kitobi", "Yilning eng yaxshi audio kitobi", "Yilning eng yaxshi elektron kitobi" kabi) o'tkazish tizimini takomillashtirish.

➤ ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan kitoblarni, ayniqsa, bolalarga mo'ljallangan adabiyotlarni chop etishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash;

➤ axborot-kutubxona faoliyatini kuchaytirish, ta'lim muassasalari axborot-resurs markazlarining kutubxona fondlari, kutubxonalar, tashkilot va muassasalarning «Ma'naviyat xonalari»ni o'quv-uslubiy,

¹ 2020 йил 14 декабрь Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "2020-2025 йилларда китобхонлик маданиятини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш миллий дастурини тасдиқлаш тўғрисида"ги 781-сонли Қарори.

texnik adabiyotlar, adabiy-badiiy, ma'rifiy va ilmiy-ommabop kitoblar bilan boyitish, ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash kabilardan iborat.

Hozirgi globallashuv davrida turli sohalarida erishilgan natijalarni o'lchash metodikalari mavjud. Biroq, ta'lim jarayonida o'quvchilarning intellektual-ma'naviy rivojlanish darajalari, baholash vositasida ularni rivojlantirish parametrlari maxsus tatqiq etilmagan. Shu nuqtai nazardan o'quvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarni baholashda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

- o'zlashtirilgan bilimlarni tanish vaziyatlarda va o'z onglarida qayta aks ettirish;
- o'zlashtirgan bilimlarni tanish vaziyatlarda berilgan namunaga qarab qo'llay olishlarini ta'minlash;
- o'zlashtirgan bilimlarini yangi, notanish vaziyatlarga ko'chirgan holda qo'llay olishlariga erishish;
- o'quvchilarning intellektual-ma'naviy hamda ijodiy faoliyat ko'rsata olish ko'nikmalarining sifatini baholash v/h k.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga kutubxonadagi o'quv hamda badiiy adabiyotlar bilan mustaqil ishlash bo'yicha mashg'ulotlarni oddiydan murakkabga qarab borish tamoyiliga amal qilgan holda ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar o'tkazish orqali singdirib borishi, kitob haqidagi axborotlar dastlab ma'lumotnomalar, bibliografik nashrlar bilan tanishtirish, so'ngra kitob va uning mualliflari, kitobning ichki mazmuni, kitobning tarkibiy tuzilishi va undan foydalanish yo'llari o'rgatishi maqsadga muvofiqdir. Kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar kitobning paydo bo'lishi va rivojlanish tarixi, nashr turlari, kitobning tarkibiy tuzilishi haqidagi ma'lumotlar bilan tanishtirish lozim.

Yuqorida keltirilgan muammolar yechimlarini izlab topish asosiy vazifalaridan bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual-ma'naviy darajasini rivojlantirishda kitobxonlik madaniyatining pedagogik imkoniyatlari takomillashtirish va amaliyotga tadbiiq etishdan zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 13 sentabrdagi PQ-3271-sonli "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-sonli "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsensiyasi
4. 2020 yil 14 dekabr O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2020-2025 yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlao' to'g'risida"gi 781-sonli Qarori.

ERTAK JANRI ORQALI O'QUVCHILARNI MA'NAVY BARKAMOL INSON RUHIDA TARBIYALASH

DOI: 10.53885/edinres.2021.69.87.106

Nusratova Hamida,

Nizomiy nomidagi TDPU

Boshlang'ich ta'lim fanlari

kafedراسi dotsenti, PhD

Ikromova Nafosat,

Nizomiy nomidagi TDPU 2-bosqich magistri

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilari "Oqish" darsliklarida xalq og'zaki ijodiyotining eng qadimiy, ommaviy va keng tarqalgan janrlardan biri ertaklar bilan tanishadilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy barkamol inson ruhida tarbiyalashda ertakning alohida o'rni borligi ochib berilgan.

Annatation: In the textbooks "Reading" primary school students are introduced to fairy tales - one of the most ancient, popular and widespread genres of folklore. It was revealed that fairy tales occupy a special place in the upbringing of younger schoolchildren in the spirit of a spiritually mature person.

Аннотация: В учебниках «Чтения» учащихся младших классов знакомят со сказками - одним из древнейших, популярных и распространенных жанров фольклора. Выявлено, что сказки занимают особое место в воспитании младших школьников в духе духовно зрелого человека.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2016 yil 29 dekabrda "2017-2021-yillarda ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Dastur asosida keng ko'lamlı kompleks tadbirlarnı amalga oshirish ko'zda tutilgan: bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun ilg'or xorijiy tajribalarnı inobatga olgan holda zarur shart-sharoitlar yaratish; uzluksiz ta'lim uchun pedagog kadrlarnı tayyorlash va malakasini oshirish o'quv reja va dasturlarini zamonaviy pedagogik texnologiya va metodlarnı inobatga olgan holda takomillashtirish shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonida sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash yoshlarning o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish bo'yicha qo'yilgan vazifalarda ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot kommunikatsiya va pedagogik texnologiyalarnı, elektron darsliklar, multimedia vositalarini keng joriy etish orqali mamlakatimiz maktabgacha ta'lim, umumta'lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari, litseylari va oliy ta'lim muassasalarida o'qitish sifatini tubdan yaxshilash samarali tizimini yanada rivojlantirish ko'zda tutilgan.

Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim-tarbiya berishdagi muhim vazifalarning asosiy qismi o'qish darslarida amalga oshiriladi. Boshlang'ich sinf "O'qish kitobi" darsligi ham "O'qish va nutq o'stirish" dasturi Davlat ta'limi standarti talablariga javob beruvchi konsepsiya asosida tuzilgan. Unda g'oyaviy, tematik, estetik, qisman mavsumiy tizimlar hisobga olingan. U o'z navbatida bolaning tevarak atrofdagi voqelikni idrok etishni ko'zda tutadi.

Darsliklarda o'quvchilar sevib o'qiydigan xalq og'zaki ijodi asarlariga ham keng o'rin berilgan. Xalq tomonidan yaratilgan og'zaki badiiy adabiyotga folklor deyiladi. "Folklor" asli inglizcha so'z bo'lib, "Folk"-xalq, "lore"-donolik so'zlaridan yasalgan bo'lib, "Xalq donoligi", "Xalq donishmandligi" ma'nolarini anglatadi.

O'zbek xalq og'zaki ijodi xilma-xil janrlardan tarkib topgan og'zaki so'z san'ati bo'lib, o'bek xalqining dunyoqarashi, badiiy zavqi ijodiy salohiyati, orzu va intilishlarini aks ettiradi. Xalq og'zaki ijodi ertak, doston afsona, rivoyat, qo'shiq, lapar, masal, maqol, topishmoq, latifa va naqlarnı o'z ichiga oladi. Xalq og'zaki ijodi materiallarida ijtimoiy hodisalar, kurashlar vatanni dushmanidan mudofaa qilish, xalqning orzu-umidlari, urf-odatları, rasm-rusmlari, marosimlari va boshqa turmush hodisalari ifodalanadi.

Boshlang'ich sinf o'quv dasturlari o'qish darslari oldiga o'quvchilarnı yaxshi o'qish sifatlariga ega etishdek murakkab vazifani qo'yadi. Bunday vazifalarnı to'laroq amalgam oshirishda xalq og'zaki ijodi materiallari katta ahamiyatga ega. O'quvchilar tabiatan maqol, topishmoq va ertaklarnı sevadilar, ularni zo'r qiziqish bilan o'qib o'rganadilar. Bundan tashqari xalq og'zaki ijodi qadimdan tarbiya manbai hisoblangan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari, eng avvalo, ertaklar bilan tanishadilar. Ma'lumki, ertaklar xalq og'zaki ijodiyotining eng qadimiy ommaviy va keng tarqalgan janrlardan biridir. Ertak atamasi Mahmud Qoshg'ariyning XI asrda yozilgan "Devonu lug'atit turk" asarida "etuk" shaklida uchraydi va biror voqeani og'zaki tarzda hikoya qilish ma'nosini bildiradi. Turli davrlarda ertaklar ham turlicha o'garishlarda uchrab kelgan. Shu sababdan ertaklarning g'oyaviy yo'nalishi, kompozitsiyasi, qahramonlarining vazifalari o'zgarib, yangidan-yangi versiyalar yuzaga kelib turadi.

Buning ustiga har bir ertak aytilganda ijroining ijodiy qobiliyati, dunyoqarashi, turmush voqeligini aks ettira olishi, ertak an'alarini qay darajada bilishi, tarbiyasi, psixologik holatlariga qarab turib yangidan tug'iladiki, natijada bir ertakning o'zi bir necha variantlarda xalq orasida yashab yuradi. Ertaklarning badiiy shakli va poetikasi o'ziga xos bo'ladi. Fantastik uydirmalar, hayot haqiqati bilan aloqador bo'lib, qadimiy tushuncha, urf-odat, marosimlarning o'zlarini o'zida aks ettiradi.

Ertak ijrochiligining xarakterli belgilaridan biri shundaki, hikoya qilinayotgan voqea va hodisalar aytuvchi va tinglovchi tomonidan "Bo'lgan voqea" deb emas, balki, "Muqarrar bo'lmagan hodisalar" deb tushuniladi.

Har bir ertakning xususiyat tarkibi, uning g'oyaviy mazmuni, badiiy vositalari o'ziga xos xususiyatni ko'rsatib turadi. "Zumrad va Qimmat" yoki "Oltin tarvuz" kabilar asosan sehrli ertaklardir. Biroq asosiy qahramonlar qiyofasi, ularning hatti-harakatlari hajviy ertaklarning bosh qahramonlarini eslatadi. Lekin bu ertaklarda hajviy hajviy ertaklarda bo'lganidek aql idrok, tadbirkorlik uchun emas, aksincha, fantastik uydirmalar, asar yechimida hal qiluvchi vazifalarnı o'taydi.

Bu belgi ularni hajviy ertaklardan ajratib turadi. Demak, satira va yumorni faqat hajviy ertaklarga xos belgi deb qaramaslik kerak. Chunki satira va yumor sehrli hayvonlar haqidagi ertaklarda ham mavjud.

Faqat ularning u yoki bu ertaklardagi mazmun darajasi, ishlatish o`rni, maqsad vazifalarini e`tiborga olish kerak. Shundagina u qaysi ertak turiga xos ekanligi ma`lum bo`ldi. Ertaklar o`ziga xos kompozitsiyasi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, kirish qismi, boshlama tugallanmalar alohida ko`zga tashlanadi.

Kirish qismi avvalo, ertakchining mahoratini ko`rsatadi, qolaversa tinglovchilar diqqatini jamlab, ertak eshitishga hozirlaydi.

Boshlama ertakning dastlabki qismini ta`riflaydi. Ertaklarda an`anaviy boshlama voqeaning qay vaqt bo`lib o`tganini bildirmaydi, noaniq, umumiy tarzda ifodalaydi. "Sizga rost bo`lsin, bizning hayot zamonlarning zamonida, qadimlar ayyomida, bir podshohi zolim bor ekan". Ba`zan boshlama qisqa bo`ladi. "Bir bor ekan, bir yo`q ekan, bir podachi bor ekan". Ba`zan esa u voqelik bilan qo`shilib ketadi.

Ko`rinadiki, boshlama bayonida personajlarning kim ekani, kasb, amal, laqablari ma`lum bo`ladi. Demak, hayot haqiqati bilan bog`liq bo`lib fantastik hamda hayotiy uydirmalar asosiga qurilgan, didaktik g`oya tashuvchi og`zaki hikoyalar ertak deb ataladi.

Ertaklar obrazlar talqini, g`oyaviy mazmuni va konflikti, sujet va kompozitsiyasi, fantastik uydirmaning o`rni va vazifasi hamda tili va uslubiga ko`ra shartli ravishda hayvonlar haqidagi ertaklar, sehrli ertaklar, hayotiy-maishiy ertaklarga bo`linadi.

O`zbek xalq ertakchilari repertuarlarida hayvonlar haqidagi ertaklar anchagina o`rinni tashkil etadi. Hayvonlar haqidagi ertaklar qadim zamonlarda vujudga kelgan bo`lib unda ibtidoiy tuzum davridagi insonning hayoti, mehnati, dunyoqarashi, tabiat haqidagi tushunchalar ifodalangan.

O`zbek xalq ertakchiligi repertuarida sehrli ertaklar ham katta o`rin egallaydi. Bu xildagi ertaklar sehrli, fantastik uydirmalar asosida qurilganligi bilan ajralib turadi. Sehrli ertaklarning yuzaga kelishi qadimiy tarixga ega bo`lib, ildizi boshlang`ich jamiyatga borib yetadi.

Sehrli ertaklarning hatti-harakatlari-sehr, jodu, mo`jiza hayoliy obrazlar bilan bog`lanadi. "Semurg", "Kenja botir" kabi ertaklar zaminida ibtidoiy dunyoqarash-tabiat kuchlarini ilohiylashtirish, hayvonlarni muqaddas bilib, ularga sig`inish asosiy o`rin tutadi.

Osmonda uchish orzusi "Uchar gilam", "Yog`och otlar"ni, uzoqni ko`rish istagi esa "Oynai jahon"ni keltirib chiqardi. Sehrli ertaklar ichida alohida ajralib turadigan turkum ertaklar mavjud. Bular qahramonlik tipidagi ertaklar, o`gaylik va kamsitilgan kishilar haqidagi ertaklar va mitti polvonlar haqidagi ertaklar.

Ertaklarda qahramonning aniq xarakteristikasi berilmaydi. Faqat an`anaga aylangan belgilargina ko`rsatiladi. "Qiz o`n to`rt kunlik oydek to`lishgan", u nihoyatda go`zal, hayoli, iboli, mehnatsevar, yuksak an`ana namunalari jam bo`lgan, idrokli, tadbirkor, oqila qizdir. Har kuni o`tin yorar, osh pishirar, qozon yuvar, uy tozalar ekan. Mazkur sifatlar sarguzasht davomida yana ham oydinlashadi. Qarshi tomon-o`gay ona, aka, kundosh, shum kampir esa zulm va zo`rluk timsoli sifatida namoyon bo`ladi. Ertakda mavjud tilsim nohaqlik, ayyorlik, qonxo`rlik kabi yaramas illatlarni fosh etib, adolat, mehnatsevarlik, ma`naviy go`zallikni ma`qullaydi.

Botirlar obrazida odob va muomalaning yuksak namunasi, odamiylik, mehnatsevarlik, bonishmandlik, jasurlik va sezgirlik kabi sifatlar barq urib tursa, zolim tekinox`r kishilar qiyofasida mol-mulk yo`lida har qanday iflos ishlardan qaytmaslik kabi xususiyatlar namoyon bo`ladi.

Ko`rinadiki, ertaklar o`ziga xos xususiyatlari bilan boshqa xalq og`zaki ijodi janrlaridan ajralib turadi.

Ertaklar olamiga kishi bolalik chog`laridayoq sayohat qiladi, u dastlab hayvonlar haqidagi ertaklarni eshitib, har xil toifa xarakterdagi aqlli va ahmoq, saxiy va qizg`anchiq, zolim va odil odamlar dunyosi bilan tanishadi. Ertaklarda xalq hayoti, uning adolat, haqiqat yo`lidagi orzu-umidlari, yovuz kuchlarga nisbatan qahr-g`azabi, yaxshilarga bo`lgan mehr-muhabbati tasvirlanadi.

O`quvchilar xalq ertaklarini o`qib chiqqach, o`rtoqlari, aka-ukanva opa-singillariga aytib beradi, muhimi o`quvchi o`zi sevib qolgan ijobiy qahramonlaridan o`rnak olishga, halollikda, to`g`ri so`zlikda, mehnatsevarlikda ularga o`xshashga harakat qiladi. Sal`biy qahramonlardan esa, nafratlanib, o`xshamaslikka harakat qiladi.

Demak, o`quvchilarning ham bilimga qiziqishini oshirishda, ham komil inson qilib tarbiyalashda xalq ertaklaridan foydalanish ijobiy natija beradi.

Boshlang`ich ta`lim 1-sinfdan tortib 4-sinfgacha "O`qish kitobi" darsliklarida xalq og`zaki ijodi alohida bo`lim sifatida ko`rsatilgan va ularni o`rganish uchun muayyan bir soatlar belgilangan. Jumladan,

1-sinf “O`qish kitobi”da “She`r va sichqon”, “Maymun bilan duradgor”, “Rostgo`y bola”, “Ochko`z sichqon”, “Aqli bog`bon”, “Hakka va uning bolalari”¹ kabi ertaklar berilgan.

2-sinf “O`qish kitobi” darsligidagi “**Ertaklar – yaxshilikka yetaklar**”² bo`limini o`rganish uchun 13 soat ajratilgan.

Bu bo`lim orqali o`quvchilar ertaklar olamiga sayohat qilishadi. Nima yaxshi-yu, nima yomonligini ertaklardagi voqea-hodisalar orqali uqib oladilar. Ertak qahramonlarining holatini so`zlab berish, voqealarni rasmda ifodalashga alohida e`tibor qaratiladi.

O`quvchilarning sinfda va mustaqil o`qishlari lozim bo`lgan ertaklari:

1. Quyoshbobo nurlari. 2. Maqtanchoq ayiq. 3. Nima totlig`. 4. Ertaklar.
5. Mashhur rassom. 6. Baxtli bo`lish osonmas. 7. Ko`ngilchan o`tinchi.
8. Uzun terak. 9. O`jar baliqchi. 10. Dono dehqonbobo. 11. Quyuncha va ayyor tulki. 12. O`tinchi yigit bilan sher. 13. Urto`qmoq. 14. Oltin tuyoqli kiyik. 15. Oq ko`ngil chol va xasis boy. 16. Ko`p ko`rgan ko`p biladi.

3-sinf “O`qish kitobi” darsligidagi “**Xalq og`zaki ijodi**”³ bo`limini o`rganish uchun 17 soat ajratilgan. Bu bo`limda xalq og`zaki ijodiga oid qo`shiq, ertak, masal, maqol, latifa, topishmoqlar kiritilgan. Ular orqali o`quvchilarga xalqning orzu – umidlari, do`stlik, ahillik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, halollik, fazilatlar ulug`lanishi, salbiy xislatlarning qoralanishi uqitiradi. O`quvchilar qo`shiq bilan tanishadilar. “Botir mergan va chaqimchi”, “Halollik”, “Donishmand yigit” kabi o`zbek xalq ertaklarini o`qiydilar. Shuningdek, “Qaysar buzoqcha”, “Chumoli va tipratikan” masallarini o`rganadilar. Maqol, iboralar, latifalar, topishmoqlar, tez aytishlarni ham o`qiydilar. Bo`limdan “Rustamxon” va “Alpomish” dostonlaridan parcha ham o`rin olgan.

4-sinf “O`qish kitobi” darsligidagi “**Xalq og`zaki ijodi**” bo`limini o`rganish uchun esa 28 soat ajratilgan. Bunda o`quvchilar xalqimizning ming yillar mobaynida yaratgan sehrli-fantastik ertaklari, xalq dardi, istak-xohishi, orzu-umidlari ifodalangan qo`shiqlar, bolalarning quvnoq o`yin-qo`shiqlari, hozirjavoblik, topqirlikni taqozo etadigan topishmoqlar, xalqning hayotiy xulosasi tarzida yuzaga kelgan purhikmat maqollar, sehr-jozibaga yo`g`rilgan rivoyatlarni o`qib-o`rganadilar.

Boshlang`ich sinf “O`qish kitobi” darsligidagi xalq og`zaki ijodiga mansub asarlar mundarijasi tahlilidan ham ko`rinadiki, o`quvchilar maktabga qadam qo`ygan davridanoq xalqning o`lmas merosidan, ma`naviyat sarchashmasidan, ya`ni og`zaki ijodi namunalari bahramand bo`lar ekan. Bu asarlarni o`rganish jarayonida ularning tarbiyaviy jihatlariga diqat qilish, ulardan yosh avlodning insoniy fazilatlarini shakllantirishda unumli foydalanish esa har bir o`qituvchining eng mas`uliyatli vazifasi bo`lib qolaveradi.

Boshlang`ich sinf “O`qish kitobi” darsliklarida berilgan har qanday ertak zamirida o`quvchilarni ma`naviy yetuk inson ruhida tarbiyalash g`oyasi yotadi. O`qituvchi esa ana shu g`oyani ilg`agan tarzda o`z darslarini uyushtirsa va o`tkazsa o`z pedagoglik vazifasini ado etgan bo`ladi. Zero, ma`naviyati yuksak, har tomonlama rivojlangan komil shaxsgina yurtimiz kelajagini buyuk qila oladi.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИ ИЖТИМОЙЛАШУВИНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ПЕДАГОГИК ТАЪСИР ЧОРАЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.18.39.107

Пардаев Бекмурат Ўтапулатович.

Низомий номидаги ТДПУ, БТФ кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация. Мазкур мақолада ижтимоийлашув жараёнининг муҳим педагогик категория эканлиги, унинг ижтимоий педагогик аҳамияти хусусида сўз юритилган. Шунингдек, ижтимоийлашув жараёнининг мавжуд педагогик категориялар тизими, унинг шахс тарбиясида тутган ўрни, унинг таркибий қисмлари тўғрисидаги мамлакатимиз ва хориж олимларининг фикрлари таҳлили тўғрисида айрим мулоҳазалар ўз аксини топган.

Калит сўзлар: ижтимоийлашув, категория, таълим, когнитив, тарбия, десоциализация, социум, мезон, индивид, муҳит.

¹ G`afforova T., Shodmonov E., Eshturdiyeva G. O`qish kitobi (1-sinf uchun darslik). – Toshkent: “Sharq”, 2014. – 128 b.

² G`afforova T., Nurullayeva Sh., Mirzahakimova Z. O`qish kitobi (2-sinf uchun darslik). – Toshkent: “Sharq”, 2014. – 176 b.

³ Umarova M., Hamroqulova X., Tojiboyeva R. O`qish kitobi (3-sinf uchun darslik). – Toshkent: “O`qituvchi” NMIU, 2014. – 224 b.

Аннотация

В статье рассматривается тот факт, что процесс социализации является важной педагогической категорией, его социально-педагогическое значение. Также даны некоторые комментарии к существующей системе педагогических категорий процесса социализации, ее роли в воспитании личности, анализ взглядов отечественных и зарубежных ученых на ее составляющие.

Ключевые слова: социализация, категория, образование, познавательное, воспитание, десоциализация, общество, критерий, личность, среда.

Annotation

The article examines the fact that the process of socialization is an important pedagogical category, its socio-pedagogical significance. Also, some comments are given on the existing system of pedagogical categories of the socialization process, its role in the upbringing of the individual, an analysis of the views of domestic and foreign scientists on its components.

Key words: socialization, category, education, cognitive, upbringing, upbringing, desocialization, society, criterion, personality, environment.

Муваффақиятли ижтимоийлашув - миллат ва мамлакат, жамият маънавиятини юксалтиришга қодир бўлган мактаб ўқувчиларини тайёрлашнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Инсон ҳаётда жуда кўп миқдордаги ижобий ва салбий омиллар ва шарт шароитлар билан юзма-юз келишига тўғри келади. Ҳар бир реал вазиятда у ўзининг ижтимоийлашувига нисбатан кўпроқ таъсир қиладиган шароит ва омилларни ажрата билиши талаб этилади. Муваффақиятли ижтимоийлашув - миллат ва мамлакат, жамият маънавиятини юксалтиришга қодир бўлган мактаб ўқувчиларини тайёрлашнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Бу хусусида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев шундай таъкидлайди: «Сайёрамизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бизнинг асосий вазифамиз – ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратишдан иборат» [1.4].

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида омил сўзи “Иш –ҳаракат, воқеа, ҳодиса ва шу кабиларнинг юзага чиқиши, содир бўлиши учун сабаб бўлган нарса” сифатида талқин қилинади. Мақолада шахс ижтимоийлашуви, жумладан, кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг умумий ривожланишига таъсир кўрсатадиган омиллар хусусида фикр юритилади.

А.В. Мудрик инсоннинг ижтимоийлашувига ўз таъсирини кўрсатадиган омилларни қуйидаги уч гуруҳда тасаввур қилади: макроомиллар, мезоомиллар; микроомиллар [3.171].

Кичик ёшдаги мактаб ўқувчисининг ижтимоийлашуви унинг бошқалар билан ҳамкорлик фаолияти асосида амалга ошади. Айнан мана шу ҳамкорлик жараёнларининг кечиши шахснинг истиқболдаги ўзлигини англаши, тарбияси, ривожланиши ва ижтимоийлашуви даражасини белгилаб беради. Айнан шунинг учун ҳам бошланғич синф ўқувчиларининг самарали ижтимоийлашувини қўллаб-қувватлашнинг барча учун умумий бўлган яхлит параметрлари, тартиби мавжуд эмас.

Бола шахсининг ривожланиши, унинг ижтимоийлашуви оиладаги тарбия, таълим ва ўз-ўзини ривожлантириш каби уч муҳим жараёнларга бўлган эътибор орқали амалга оширилади. Ибн Сино ўзининг педагогик қарашларида оила муҳитидаги тарбияга алоҳида эътибор беради. “Тадбири манзил” асарида оила жамиятнинг ажаралмас таркибий қисми эканини таъкидлайди. Ибн Сино тўғри, яхши тарбияни оила фаровонлиги, бахтининг асоси, замини ҳисоблайди. Оила муҳитида ҳар қандай ҳолатда болани баркамол қилиб тарбиялаш ота-онанинг асосий бурчи, вазифасидир. Олимнинг уқтиришича, бола тарбиясида ҳар бир оила бошлиғи, мураббий унга нисбатан хушмуомалада, меҳрли, шафқатли бўлиши керак. [2.124]

Бунда оила, сўзсиз, ижтимоийлашувнинг асосий омили ҳисобланади, чунки оила болани турли салбий таъсирлардан ҳимоя қилади. Оила тарбияси доирасида ҳар бир болага нисбатан унинг жинси, интилишлари, қобилияти ва хоҳишларидан келиб чиққан ҳолда индивидуал ёндашув амалга оширилади, ҳар бир бола билан амалга ошириладиган таълим ва тарбия методлари шакллантирилади.

Бола ижтимоийлашувининг энг асосий шarti – бу таълим. Таълим воситасида бола атрофдаги олам, табиат ва жамият қонуниятлари, аждодлар ўғитини ўзлаштиради, илмий

дунёқарашини шакллантиради. Бирламчи ижтимоийлашув жараёнида шаклланган билим, кўникма ва малакаларининг янги ахборотлар ҳисобига бойишига мушарраф бўлади. Нисбатан мукамал ва масъулиятли ижтимоий ролларни ўзлаштириш имконига эга бўлади. Жараёни тўғри ташкил қилишда оила ва мактаб ҳамкорлиги, болага шахс сифатида муносабатда бўлиш, фикрлари, тасаввурларини тўғри йўналтириш, ўзи еча олмаган маиший муаммоларида ёрдам бериш унинг муваффақиятли ижтимоийлашувини гарови саналади.

Ижтимоийлашув омиллари бир вақтнинг ўзида шахсни шакллантирувчи ҳамда жамият муҳитини ривожлантирувчи восита ҳам ҳисобланади. Ҳар қандай бошқа муҳит сингари ижтимоийлув муҳитини ҳам лойиҳалаштириш, ташкил қилиш мумкин бўлади. Ривожлантирувчи муҳит шароитини яратиш учун жамиятда инсонпарварлик, ишонч ва хавфсизлик муҳитини таъминлаш зарур. Фақат шундай шароитдагина шахс ижтимоийлашуви ижобий ҳамда самарали амалга оширилади.

Инсоннинг ёши, жинси, қариндошлик даражаси унинг ижтимоийлашувида ҳал қилувчи таъсирга эга. Социологияда ижтимоийлашувнинг уч босқичи ва даражаси фарқланади.

Бирламчи (6 ёшгача), асосан оилада амалга ошади, жараён оиланинг интеллектуал даражасидан келиб чиқиб белгиланади, айрим оилаларда олдиндан онгли тарзда шакллантирилган дастурлар асосида иқтидорли болаларнинг мукамал тарбияланишига эришилади. Борлиқни англаш, тил ва нутқ, ролли фаолиятларда иштирок этиш, мусиқа, математика, жисмоний меҳнат ва бошқаларга бўлган қизиқишдаги ривожланиш механизмларидаги фаоллик ота-онага нисбатан ўзига хос сигнал вазифасини ўтайди.

Иккиламчи ижтимоийлашув (23-25 ёшгача), таълим тизимида амалга ошади, онги, кадриятларга бўлган муносабати, касбий, нисбатан мураккаб ролли моделларда, йигит ва қизлар, талаба ва спортчилар, севувчи ва севиловчилар ўзаро узвий ҳаракатлари ва ролларида юзага келган ўзгаришларни такомиллаштиришга йўналтирилади.

Учламчи ижтимоийлашув — ўз касби ва маълумотига эга бўлган инсоннинг ижтимоийлашуви. Бу пайтда кадриятларга муносабат, рол ва статуслар, эркак ва аёлнинг ўзини тутиш, эр-хотин, ота-она, ходим ва фуқаро, ватанпарвар ва байналмилаллик кўникмалари шаклланади.

Ижтимоийлашувнинг муҳим муаммоларидан бири — ҳар хил омиллар, ижтимоийлаштириш тизимлари (оила, кўча, мактаб, маҳалла, мачит, қамок) томонидан тавсия этиладиган турли маданий кадриятларнинг ўзаро мувофиқлигида намоён бўлади. Уни бартараф этишда юқорида санаб ўтилган ижтимоийлаштириш механизмларидан фойдаланилади. Инсонлар: бола, дам олувчи, ўқувчи, маҳкум сингари рол ва статусларининг ҳар хиллиги натижасида ҳам айнан шу ҳолат юзага келади. Шунинг учун ҳам ижтимоийлаштириш учун турли анъана, меъёр, кадрият, идеаллар ва бошқаларнинг ўзаро муросаси характерлидир, айнан шу ҳолатда инсон характери ва менталлиги барқарор бўлади. Бу каби муроса индивиднинг бошқа одамлар билан муросасини назарда тутаяди.

Ижтимоийлашувнинг асосий тавсифларидан бири унинг омиллари саналади. Н. Смелзер шахс ижтимоийлашувининг турли даврларига хос бўлган учта; хулқий ўзгаришлари ва интилишларининг ўзгариши, қулайликка бўлган интилишлари каби асосий омилларини ажратиб кўрсатади[4.237].

Инсон ҳақиқий ҳаётда жуда кўп миқдордаги ижобий ва салбий омиллар ва шарт шароитлар билан юзма-юз келишига тўғри келади. Ҳар бир реал вазиятда у ўзининг ижтимоийлашувига нисбатан кўпроқ таъсир қиладиган шароит ва омилларни ажрата билиши талаб этилади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, давлат ва жамият тараққиётини белгилаб берадиган шахс шаклланиши, унинг ижтимоийлашуви жуда кўплаб оила, қариндошлар, қўшнилари, боланинг тенгдошлари, ўқитувчилар, Интернет, экологик муҳит ва бошқа бир қатор омиллар таъсирида амалга оширилади. Ота-оналар ва ўқитувчилар ва бошқа ижтимоийлаштириш агентлари ушбу омиллардан мақсадли, ўринли фойдаланишларини илмий асосда тўғри ташкил қилиш ҳозирги замон педагогикасининг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади. Бошланғич синф ўқувчилари ижтимоийлашувини педагогик қўллаб-қувватлашда санаб ўтилган омилларни инобатга олиш муҳим ижтимоий-педагогик аҳамият касб этади.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракатининг IV қурултойидаги нутқи. 1.07.2017 й.

2. Ibragimov X, Sh. Abdullayeva. Pedagogika nazariyasi (darslik). T., «Fan va texnologiya», 2008, 124-bet.

3. Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику / уч. пособие. Пенза, Институт повышения квалификации, 2004. - 171 с.

4. Смелзер Н., Ребенок как личность: становление культуры справедливости и воспитание совести. - М.: Смысл, СПб.: Гармония, 1994.-237 с.

ХАЛҚ ҚЎШИҚЛАРИДА АНОР ПОЭТИК ОБРАЗИНИНГ БАДИЙ ИФОДАСИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.84.61.108

Рустамова Гавҳар Баҳрон қизи

Бухоро давлат университети таянч докторанти

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек фольклоридаги анор поэтик образининг бадий талкинлари ўрганилган ва ушбу образ билан боғлиқ халқ кўшиқлари таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: ўзбек фольклори, дарахт, анор, рамзий образлар, урф-одат, кўшиқ, ҳосилдорлик.

Аннотация. В статье художественно выражен поэтический образ граната в узбекском фольклоре и научно проанализированы народные песни с этим изображением.

Ключевые слова: узбекский фольклор, дерево, гранат, символические образ, традиция, продуктивность.

Abstract. This article artistically expresses the poetic image of pomegranate in Uzbek folklore and scientifically analyzes songs associated with this image.

Keywords: Uzbek folklore, tree, pomegranate, symbolic images, tradition, productivity.

Халқимиз орасида мевали дарахтлар билан боғлиқ эътиқодий қарашлар жуда узоқ йиллик илдизларга бориб тақалади ҳамда ҳосилдорлик инончлари билан боғланади. Марказий Осиё халқларининг исломгача бўлган эътиқодий қарашлари ва урф-одатларини тадқиқ этган этнограф олим Г.П.Снецаревнинг қайд этишича, мевали дарахтлар ёки уларнинг айрим турлари, мевасининг хусусиятлари рағбатлантирувчи ҳисобланган, кейинроқ ҳосилдорлик рамзига айланган [Снецарев, 2018: 192].

Ўзбек халқ кўшиқларида анор образи, асосан, оила, севги, аёл ва қизлар рамзи сифатида ифода этилади:

Боғим бору боғим бор,

Боғимда анорим бор.

Гулзор оралаб юрган,

Ҳандалак бўй ёрим бор [Гулёр, 1967: 28].

Ёки

Ёрнинг боғи бор екан,

Боғда **анори** бор екан.

Ёлғиз деб кўнгил берсам,

Бўлак ёри бор екан. [Оқ олма, қизил олма, 1959: 28].

Кўшиқда боғ – турмуш, оила; **анор** эса – оилали аёл, она тимсолида қўллангани сезилиб турибди. Шунинг учун кейинги мисраларда лирик қаҳрамон ёлғиз деб гумон қилган севгилисининг турмуши бор, эрли, фарзандли эканлигини билгач, уни ортиқча безовталантиришдан ўзини чекламоқда. Фолклорда қизил ранг кўпинча аёлга нисбат берилади. Шунга кўра, анорнинг ҳам қизил рангда бўлиши, сердоналиги туфайли уни аёл рамзи сифатида

кўшиқларга кўшиш қулай. Баъзан анор тутқунликда юрак-бағри қонга тўлган қизлар образини рамзий ифодалашга ҳам кўмаклашади.

Мевали дарахтлар ва уларнинг меваси оддий рамз бўлиб қолмасдан серхосилликни таъминловчи турли маросимлар билан боғланган [Снецарев, 2018: 192]. Шу боисдан, тўй маросимининг ажралмас қисми саналган ёр-ёрларларда ҳам анор образи фаол иштирок этади:

Катта боғнинг анори,
Уйнинг ёнган фанори,
Ёр-ёро чаҳор ёро,
Синглисига бир салом! [Гулёр, 1967: 182].

Катта боғ – бу келинчакнинг оиласи бўлса, келиннинг синглиси – боғнинг анори, яъни, шу оиланинг аъзоси. Кўшиқда анор орқали хотин-қизлар образи англашаётир. Одатда келинчаклар янги оилага қадам кўйгач, барча сирларини оиланинг бошқа аъзоларига, ҳатто онасига ҳам айта олмайди. Сингил эса, опа учун сирдош, уни тинглаувчи ҳисобланади. Шу сабабдан ҳам кейинги мисрада фанор уйни ёритгани сингари сингил опа кўнглининг ёритгучиси сифатида ифода этилмоқда.

Анор эккан жойларим ўйдим-ўйдим,
Қизлар зиёфати деб серка сўйдим.
Ичиб турган чойимни ерга кўйдим,
Нақш олмадек юзларига энди тўйдим [Гулёр, 1967: 176].

Мевалар билан боғлиқ мотивларнинг туб асоси ҳам қадим мифологик дунёқарашга, одам дарахтдан пайдо бўлганлиги, ҳосилдорлик тангрисининг мавжудлиги ҳақидаги тасаввур ва ишонч-еътиқодларга бориб тақалади [Фрэзер, 1983: 139].

Ўзбекларнинг анъанавий дунёқарашларида **анор** – оила, фарзанд ва ҳосилдорлик рамзи. Шунингдек, Анбар онанинг сифатлашларидан бири. А.Мусақуловнинг таъкидлашича, бошқа кўпгина дарахтлар каби анор ҳам кулът аҳамиятига эга. Ўзбек халқ кўшиқларида анор поэтик образи ҳам ўзига хос ўрин эгаллайди [Мусақулов, 2010: 206]. Қуйидаги кўшиқда ҳам анор образи анъанавий муҳаббат ва оила рамзи бўлиб келаётганини кузатиш мумкин:

Анори дона-дона,
Ишқингда мен девона.
Гул сайлига келганда,
Қилма мени бегона.
Яна,
Анори дона-дона,
Ишқингда мен девона.
Девонанинг жойлари
Ёр ясаган гулхона.¹

Сайлларда, йигит ва қизлар ўртасидаги айтишувларда ҳам анор образи фаол иштирок этади:

Олти қизнинг ичида отинг Анор,
Нақш олмадек юзингдан қонлар томар.
Нақш олмадек юзингдан ўпич берсанг,
Ўз тенгимнинг ичида кўнглим қонар [Гулёр, 1967: 87].

Қуйидаги кўшиқ эса яратилиш даврига кўра бирмунча замонавий бўлиб, халқимиз турмуш-тарзига янги техникаларнинг кириб келиши боғда анорнинг гуллагани сингари қувончли ҳодиса эканлиги таъкидланмоқда:

Боғимга эқдим анор,
Шода-шоода гуллади.
Ўргилай трактордан,
Даламда гуриллади.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, анор билан боғлиқ эътиқодий қарашлар жуда узок йиллик илдизларга бориб тақалади ҳамда, асосан, ҳосилдорлик инончлари билан боғланади. Анорнинг, умуман, дарахтларнинг инсонга айланиши ёки ҳаётнинг дарахтдан бошланиши ҳақидаги афсоналар нафақат ўзбек халқ оғзаки ижодида, балки дунё халқлари фольклоридида ҳам

¹ Гулёр. Фарғона халқ кўшиқлари. Тўпловчи Ҳошимжон Раззоқов. –Тошкент: Фафур Ғулом, 1967. –Б.87.

учрайди. Халқ кўшиқларида учрайдиган анор образи севги-муҳаббат, оила, фарзанд, ҳосилдорлик ғояларини ўзида акс эттиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Алавия М. Ўзбек халқ кўшиқлари. –Т.: ЎзФА «Фан» нашриёти, 1959. – 315 б. – Б.28.
2. Гулёр. Фарғона халқ кўшиқлари. Тўпловчи Ҳошимжон Раззоқов. –Тошкент: Гафур Гулом, 1967. –248 б.
3. Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси. – Т.: Фан, 2010. – 307 б.
4. Снецарев Г.П. Хоразмликларнинг мусулмонликдан аввалги маросим ва урф-одатлари. – Урганч: УрДУ ноширлик бўлими, 2018. – 332 б. –Б.192.
5. Фрезер Д.Д. Золотая ветвь. 2-изд. – М.: Политиздат, 1983. – С.110-139.
6. Рустамова Г. Б. HISTORICAL-MYTHOLOGICAL BASES OF IMAGES ASSOCIATED WITH TREES IN FOLKLORE.
7. Бахроновна Р. Г. ИСТОРИКО-МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБРАЗОВ, СВЯЗАННЫХ С ДЕРЕВЬЯМИ В ФОЛЬКЛОРЕ //WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS: сборник статей ЛП Международной научно-практической конференции. – 2021. – Т. 52. – С. 1,157-160.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI NAZARIYASIGA ASOSLANGAN HOLDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.19.55.109

Saidova M.J.

f.f.d., dotsent BDU Pedagogika universiteti

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida foydalaniladigan axborot texnologiyalari mazmuni, uning imkoniyatlari va o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z boradi.

Rezyume: В статье рассматривается содержание информационных технологий, используемых в начальном образовании, их возможности и особенности.

Abstract: The article discusses the content of information technologies used in primary education, their capabilities and features.

Tayanch so'zlar: ta'lim sifati, axborot texnologiyalari, Elektron o'quv-metodik majmualar, elektron darslik, multimedia, gipermedia kitoblar, prezentatsiya.

Klyuchevye slova качество образования, информационные технологии, электронные учебные материалы, электронные учебники, мультимедиа, гипермедиа книги, презентации.

Keywords: quality of education, information technology, e-learning materials, e-textbooks, multimedia, hypermedia books, presentations

Ta'lim - inson faolligini belgilaydigan muhim bir tarmoqqa aylanmoqda. Shuning uchun ta'lim tizimida inson faoliyati bilan bog'liq ko'pgina muammolarni hal etish zarur. O'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, bu vazifalarni ilmiy-texnika jarayonining o'zgarishi bilan bog'liq ta'limning yangi nazariyasini yaratish, ya'ni fanni jamiyatning ishlab chiqarish kuchiga aylantirish va amaliy ko'rsatkichlarini rivojlantirish natijasida amalga oshirish mumkin.

Axborot texnologiyasi barkamol insonni shakllantirishni kafolatlovchi jarayonni tashkil qilishning ilmiy-metodik asosi bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan axborot texnologiyalari bo'yicha tahsil oluvchini mustaqil mutolaa qilish, bilim olish, erkin fikrlay olishga o'rgatishni kafolatlaydigan jarayon. Yurtimizda barcha tarmoqlar kabi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadallik bilan rivojlanib borishi pedagoglar oldiga yangidan-yangi vazifalarni yuklamoqda.

Axborot texnologiyasi shaxsga yo'naltirilgan texnologiya bo'lib, o'quvchilarning intellektual va emostional-motivastion rivojlanishi, bilim va kasbiy malakalar shakllanishi, ta'lim jarayoniga qadriyat sifatida yondashish munosabatini ta'minlash, faollikni oshirish, o'z-o'zini anglash va mustaqilligini shakllantirish yotadi.

Hozirgi vaqtda ta'limda quyidagi asosiy axborot texnologiyalardan keng foydalanilmoqda va o'rganilmoqda:

O'qitishning elektron vositalari. O'qitish jarayoni pedagog, ta'lim oluvchi va o'qitish vositalarining o'zaro ta'siridan iborat. Hozirgi zamon kompyuter vositalari va axborot texnologiyalari imkoniyatlari o'qitish vositalariga o'qituvchi va ta'lim oluvchi vazifalarining bir qismini yuklash imkonini beradi.

Elektron o'quv-metodik majmualar- zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida o'qitishning didaktik, dasturiy va texnik interfaol majmuasidan tashkil topgan va o'quv materiallarini kompyuter texnologiyalari, audio-video vositalar asosida taqdim etadigan o'quv-metodik majmuasi.

Elektron shakldagi o'quv-uslubiy materiallar- elektron darslik, elektron o'quv qo'llanmalar, elektron ma'ruza materiallari, elektron kutubxonalar, mos(GD, Flash va h.k.) sig'imdagi audio vizual materiallar, interfaol o'quv kurslari, kompyuterda hisoblash tajribasini o'tkazish uchun laboratoriya vazifalari, test sinovlarini o'tkazish tizimlari.

Elektron darslik- kompyuter texnologiyasiga asoslangan o'quv uslubini qo'llash, mustaqil ta'lim olish, muayyan fanga oid o'quv materiallari, ilmiy ma'lumotlarni har tomonlama samarali o'zlashtirishga qaratilgan o'quv adabiyoti yoki kompyuter texnologiyalariga asoslangan o'qitish metodlaridan foydalanishga mo'ljallangan o'ish vositasi.

Multimedia- kompyuter uchun mo'ljallangan tovush, video va turli animatsiya effektlari jamlanmasidan iborat texnik yoki dasturiy majmua. Tovush, video, animatsiyalarni "multimedia elementlari" - deyish mumkin.

Multimedia texnologiyalari axborotning ko'pgina turlarini o'zida integratsiyalaydi. Masalan:

- a) skanerdan olingan tasvirlar;
- b) yozib olingan ovoz, musiqiy effektlar va musiqa;
- d) murakkab videoeffektli videolar
- e) turli animatsiyalar

Qolaversa, multimedion vositalarga qo'shimcha qilib, proyektor, interaktiv doskani ham kiritish mumkin.

Yana shu narsani ta'kidlash joizki, multimedia orqali olingan bilimlar kishi xotirasiga uzoq saqlanib, kerak paytda amaliyotda qo'llash imkonini beradi. Umuman olganda, multimediani qo'llash orqali quyidagi o'qitish effektivligiga erishiladi:

- bilimlarni o'zlashtirish majburan emas, balki o'quvchi ixtiyori bilan amalga oshadi;
- multimedia o'quvchi tomonidan xursandlik bilan qabul qilinadi, xursandlik esa o'z navbatida uni o'quv faniga munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi;
- o'quvchini boshqalarga nisbatan o'zini namoyon qilish imkoniyati paydo bo'ladi;
- o'quvchida o'z faoliyatini baholash uchun yangi obyektiv mezon paydo bo'ladi: kim ko'p bilsa va undan muvaffaqiyatli foydalana olsa, o'sha yutib chiqadi;
- o'z fantaziyalariga erk berish imkoniyati tug'iladi, qo'rquv hissi, boshqalarga
- jamoada sog'lom raqobat va musobaqa muhiti tashkil topadi;
- fanlararo bog'lanishni haqiqiy amalga oshirish imkoniyati tug'iladi.

Multimediali kitoblar- bitta axborot tashuvchi vositaga jamlangan (masalan, CD-ROM diskiga) matnli, ovoqli, statik-dinamik va video tasvirli ma'lumotlardan tashkil topgan o'quv kitobi dasturiy vosita.

Flash- bu Web-designerning ijodkorlik quroli bo'lib, u shunday dasturki, uning yordamida turli prezentatsiyalar, kichik o'yinlar, multimediali web sahifalar, dinamik saytlar va boshqa istalgan multimediali mahsulotlar tayyorlash mumkin. Flash yordamida yasalgan mahsulotlarning hajmi kichik bo'ladi, shuning uchun ham unda tayyorlangan fayllarni web sahifalarga joylash yoki internet bo'ylab jo'natish juda qulay.

Flashda asosan quyidagilar tayyorlanadi:

- multipikatsion rolik va multafilmlar;
- videoroliklar;
- o'yinlar;
- prezentatsiyalar.

Microsoft Power Point dasturi Windows qobig'i ostida yaratilgan bo'lib, ushbu dastur prezentatsiyalar (taqdimot qilish, ya'ni tanishtirish) bilan ishlash uchun eng qulay bo'lgan dasturiy vositalardan biri hisoblanadi. Bu dastur orqali barcha ko'rgazmali qurollarni yaratish va ba'zi joylarda esa ma'lumotlar bazasi sifatida ham qo'llash mumkin. Ayrim hollarda bu dasturlarni multimedia

vositalaridan boshqarish va qo'llab, namoyish etuvchi qurilmalarga yuborish vazifalarini ham bajarish mumkin. Dasturda ishlash uchun biz yangi bo'lgan asosiy tushunchalar bilan tanishaylik.

Prezentatsiya - bu slaydlar va maxsus effektlar to'plami bo'lib, ularni ekranda ko'rsatish, tarqatiladigan material, ma'ruza rejasi va konspekt shaklida bitta faylda saqlanadi.

Slayd - prezentatsiyaning alohida kadri bo'lib, matnni, sarlavhalarini grafik va diagrammalarni o'z ichiga oladi. Power Point vositalari bilan barpo etilgan slaydlarni oq-qora rangli printerda chop etish yoki maxsus imkoniyatlari yordamida 35 millimetrli slaydlarni fotoplyonkalarda tayyorlash mumkin.

Gipermedia kitoblar - multimedia kitoblarining takomillashgan shakli bo'lib, bunda foydalanuvchi asosiy matndan tashqari turli qo'shimcha manbalarga ham murojaat qilishi mumkin bo'lgan darslik. Qolaversa o'quvchilar o'quv jarayonida elektron pochtdan foydalanish bo'yicha ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak.

Axborot texnologiyasi barkamol insonni shakllantirishni kafolatlovchi jarayonni tashkil qilishning ilmiy-metodik asosi bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan axborot texnologiyalari bo'yicha tahsil oluvchini mustaqil mutolaa qilish, bilim olish, erkin fikrlay olishga o'rgatishni kafolatlaydigan jarayon. Yurtimizda barcha tarmoqlar kabi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadallik bilan rivojlanib borishi pedagoglar oldiga yangidan-yangi vazifalarni yuklamoqda.

O'z navbatida boshqa boshlang'ich sinf darslarni o'qitish jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish usullari, vositalari, prinsiplarini bilishi lozim. Hozirda ta'limni yetuk malakali kadrlar bilan ta'minlash zamon talabi bo'lib, ta'limda axborot texnologiyalarini qo'llash pedagogdan quyidagilarni bilishni talab qiladi:

- axborotdan jarayon sifatida bilim olish va ijod qilish;
- fan-texnika va madaniyatdagi axborot va kreativ jarayonlar;
- axborotda jamiyatni rivojlantirish muammolari;
- o'quv materiallari haqida axborotli ma'lumot tizimini bilish va qo'llay olish;
- universal va muammoli-masofali axborot texnologiyalarini amalga oshirishning dasturiy vositalari haqida tasavvurga ega texnologiyalarini;

- o'qitish va nazorat qilishning avtomatlashtirish tizimi;
- global internet kompyuter tarmog'idan foydalanish;
- mustaqil ishlash, o'zlashtirish va mustahkamlash uchun savollar to'plamini ishlab chiqish;
- bilimni sinash uchun test savollarini tuzish, sinov va imtihonlarni o'tkazish;
- o'quv mashqlarini bajarish, ketma-ketligini nazorat qilish va baholash shakllarini aniklash;
- o'qitish natijalarini tahlil qilish va takomillashtirish bo'yicha taklif berish;
- nazorat ishlarini o'tkazish.

Aynan axborot texnologiyalaridan foydalanish istiqbolli masalalarni hal etib berar ekan, uning didaktik asosi qanday, shu haqida to'xtaladigan bo'lsak:

Axborot texnologiyalaridan foydalanishning didaktik prinsiplari o'zaro bog'liq bo'lib, ular bir-birini to'ldiradi. Bu prinsiplar asosida o'quv jarayoni tashkil etiladi va o'qitish jarayoni amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 14 sentyabrdagi "Muhammad al-Xorazmiy nomidagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yo'nalishiga oid fanlarni chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktabni tashkil etish to'g'risida"gi PQ-3274-son Qarori. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017, 38-son, 1031-modda.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017., 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda, 23-son, 448-modda.

3. Saidova M. The methods and importance of using innovative technologies in learning concenter "decimal" at the teaching process of math in Primary Schools). "Eastern European Scientific journal" // AURIS Kommunikations- und Verlagsgesellschaft mbH. Germany. (ISSN 2199-7977) 2017, — 89 –93 b. (13.00.00, №1).

4. Saidova M. Educate students by solving textual problems // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Progressive Academic Publishing, UK. (ISSN 2056-5852) 2019, –52 b. (13.00.00, №7).

ЦЕЛЕБНЫЙ РОДНИК БУХАРЫ

DOI: [10.53885/edinres.2021.45.51.110](https://doi.org/10.53885/edinres.2021.45.51.110)

Файзуллаев М. Б. Доцент БГУ

Юлдашев Б. Н. Преподаватель БГУ

Шарапова Нигина. Студентка БГУ

Аннотация

Статья посвящена истории мавзолея «Чашмаи Айюб», который имеет несколько версий о достоверности и святости древнего памятника.

Annotasiya

Maqola Buxoroda joylashgan qadimiy “ Chashmai Ayyub” maqbarasining tarixiy talqiniga bag’ishlangan.

Annotation

The article is devoted to the history of the Chashmai Ayyub mausoleum, which has several versions about the authenticity and sanctity of the ancient monument.

Колодец (родник) «Чашмаи Айюб», расположенный недалеко от парка Сомони в Бухаре, считается святилищем, а вода, которая когда-то текла из него, стала местом паломничества для лечения различных кожных заболеваний. Родник звали по имени пророка Айюб. Согласно легендам, 4-5 тысяч лет назад, когда пророк Айюб прибыл в Бухару и ударил своим посохом на этом холме, появился родник, и лечебная вода стала лекарством от недугов. Именно поэтому местные ученые мусульманского духовенства считали это место священным.

Однако, согласно другой легенде, во времена мажусиев Бухарой правил царь по имени Айюбхан. Айюбхан был жестоким правителем и очень угнетал народ. Люди страдали от голода и нехватки питьевой воды, что привело к распространению разных болезней, в том числе, и кожных. По словам ученого историка Юлдашева кожная болезнь превратилась в эпидемию (появление болезни подкожных червей). В добавок к этому, царь Айюб запретил лекарям лечить больных из низких слоев. Это продолжалось более 15 лет. Люди молили Бога помочь им избавиться от этого недуга и проклинали царя. Их молитвы были учтены и Царь Айюбхан был заражен этой же болезнью, которая продолжалась более 10 лет, в течении которых он непрерывно просил прощение у бога за свою жестокость к народу. Ежедневно во время молитв он повторял «Я всегда буду заботиться о народе, как о родных ,близких, да простит Аллах мои грехи и спасет меня от этой болезни». Спустя лет десять из сердца земли вырвался родник. Когда Айюбхана погрузили в воду этого источника, с его тела выпали черви. Черви, которые забрались на дерево, превратились в шелковичных червей, а те, что упали в воду, превратились в слизистых червей. Спустя некоторое время Айюбхан умер. Крещеный Фонтан царя превратился в колодец, и этот целебный источник назывался «Чашмаи Айюб» или «Чашмаи Сабир Айюб». Неудивительно, что Аллах исцелил царя Айюбхана из-за его терпения и доброты к людям.

Коран также гласит: «Аллахума ас-Сабирин»(бог любит терпеливых). Многие Бухарские историки, ученые и исследователи, опираясь на множество древних «серых» сведений считают, что родник связан с именем пророка Айюба, но данное утверждение является ошибочной, в подтверждении которого обратимся в книгу Муллозода.

Вот несколько отрывков из книги «Китаби Назми Муллозода»:

Назм: Navovi guft inchunin ammo

Хаст Айюб андар ма'во

Дар Китоби дигар бигуфт чунин

Кабри Айюб хаст дар Ховрон

Ба дар заминеки хаст Кариб наво

Масжиди вакф андар он маъво ...

К-ин буд айни холики Манон

Ки хабар додаст дар Куръон

(Навави сказал: «Могила Айюба находится в местечке под названием Хаврон, и на той земле красуется мечеть, откуда течет святой родник. Также, последние строки цитаты свидетельствуют о том, что гробница Айюба и целебный родник находится в Хавроне, о чем пишется в святой книге мусульман»Каран». Таким образом, по мнению многих авторов, могила (гробница) пророка Айюба и родник находятся в Бухаре, которые по сей день считаются

священными святынями. Основываясь на вышеприведенные факты можно сделать вывод, о том, что Пророк Айюб Алайхиссалом действительно был в Бухаре и пробыл там некоторое время, но мавзолей Чашмаи Айюб был построен в 12 веке. Мы далеки от мысли сделать какие-то поспешные выводы, причиной тому являются еще до конца неизученные труды Мирзо Салимбака «Кашкули салимий», а также ряд легенд («Айюб алайхиссалом кисаси», «Киссасул анбийо», «Киссаси Айюб пайгамбар алайхиссалом» и другие) о жизни и деятельности Пророка Айюба.

ЛИТЕРАТУРА.

- 1 Н. Йулдошев. Бухоро авлиелар тарихи. «Бухоро» 1997 с.13-18.
- 2 Басилов В.Н. Культ святых в исламе. М. 1970.»Борн.А.» Путешествие в Бухару СПМ 1948.
- 3 «Чашма Айюб ехуд Асрий ривоятлар». Калб кузи №11 1993 12. 09.

O'QUVCHILARGA IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARIDAN FOYDALANISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.79.97.111

Ro'ziyeva Mohichehra Yoqubovna,

PhD dotsent

Salixova Lobar Farxodovna.

BuxDU, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-
bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim sinf (6-11 yoshdagi) o'quvchilarida ijodiy firklash, kreativ yondashish hamda ularning tafakkurini rivojlantirishda, maqol, topishmoq, ertak, ya'ni bir so'z bilan aytganda xalq og'zaki ijodi namunalarida foydalanishdan maqsad ochib beriladi. **Kalit so'zlar:** ertak, topishmoq, tez aytish, maqol, o'quvchi, ijodiy, xalq og'zaki ijodi, kreativlik, tafakkur

Аннотация: В данной статье развитие творческого мышления, творческого подхода и мышления у младших школьников (6-11 лет), пословицы, загадки, сказки, короче, фольклор. Объясняется цель использования в образцах.

Ключевые слова: сказка, загадка, быстрое высказывание, пословица, чтец, креатив, фольклор, творчество, мышление.

Annotation: In this article, the development of creative thinking, creative approach and thinking in primary school students (6-11 years old), proverbs, riddles, fairy tales, in short, folklore. The purpose of use in the samples is explained

Keywords: fairy tale, riddle, quick saying, proverb, reader, creative, folklore, creativity, thinking. Xalq yaratgan asarlar o'zining g'oyaviyligi, chuqur xalqchilligi, til boyligi va badiiyligi bilan ajralib turadi. U xalqning yengilmas irodasini, kelajakka bo'lgan ishonchini, haqiqat, adolat, tinchlik va baxt haqidagi tasavvurlarini yaqqol aks ettiradi. Shu asosda boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy tafakkurini rivojlantirishda xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish samarali ahamiyatga ega. Amaldagi maktab darsliklarida, xususan, boshlang'ich sinf o'qish kitoblarida xalq ertaklari, topishmoq, tez aytish, maqollarning berilishi, janrlarning berilishi janrlaringsodda, xalqona ekanligi tufayli, bolalar ongiga tez singadi, tushunarli bo'ladi va ularning tafakkurini rivojlantirishda I bobi "O'zbekiston-mening Vatanim" deb nomlangan. Bobning bunday nomlanishi bejizga emas. 1-sinfga kelgan bolaning xat-savodi chiqqanidayoq uning yuragida Vatanga bo'lgan mehrni, vatanparvarlik his-tuyg'usi singdirib boriladi. Darslikda berilgan, "Vatani borning baxti bor", "Ona yurtning – oltin beshiging", "Ona yurtning omon bo'lsa, Rangi ro'ying somon bo'lmas", "Vatan qadrini bilmagan, o'z qadrini bilmas", kabi maqollar yuqoridagi fikrimizning tasdig'i sifatida ko'rsatishimiz mumkin.

Har bir xalq og'zaki ijodi namunalarining o'ziga xos jihatlari mavjud. Ularning har biri bolaning ijodiy fikrlashni, tafakkurini rivojlantirishga ko'maklashadi. Jumladan, "Vatani borning baxti bor" maqoli bolaning vatan haqida fikrlashni, dunyoqarashi kengayishini ta'minlab beradi. Ushbu maqolning mazmunni bolaga, avvalo, vatan hamda baxtning bog'liqligi, ota-onasi, oilasi, uyi, makoni, vatanining borligi uning asosiy baxti ekanligi tushuntirib boriladi. Bola ushbu baxtga sazovor ekanligi, vatanining har bir qarichini asrab-avaylashi kerakligi aytib o'tiladi.

Darslikning IV bobi "Ilm- aql chirog'i" deb atalgan. Unda "Kitob- bilim bulog'i", "Bilimdan ortiq boylik yo'q", "Aqlning qayrog'i-bilim" kabi maqollar uchraydi. Ushbu maqollar aslida bir ma'noni

anglatadi. Bularning asosiy obyekti bilim soʻzi. Barchamizga maʼlum boʻlganidek, inson qachonki kitob oʻqisa, ularni nafaqat oʻqib, balki uqisa ular maʼlum bir miqdordagi bilim sohibi boʻladilar.

V bobi, “Xalq oʻgiti – baxt kaliti” deb atalgan bobida,

- Sogʻ tanda – sogʻlom aql.
- Ozodlik – obodlik.
- Yurtim, deb yuzga kirdim.
- Birliksiz kuch boʻlmas.
- Bilimdan ortiq boylik yoʻq.
- Bilimluga dunyo yorugʻ, Bilimsizga – qorongʻu.
- Sogʻliging – boyliging.
- Gap bilan shoshma, Ish bilan shosh.
- Dili pokning ishi pok.
- Til – aql bezagi.
- Yaxshi soʻz boldan shirin.
- Aql – Hasan, odob – Husan.

kabi maqollar uchraydi.

Maqollarda ajdodlarimiz axloqiy qarashlari narsa-hodisalarga munosabatlari, ruhi va tafakkuri sezilib turadi. Oʻzbek xalq maqollarida oʻzbek xalqining dono siymosi, tarixiy taqdiri, mentaliteti, bagʻrikengligi, saxovati, adolatpeshaligi, ilmga, mehnatga chanqoqligi, bunyodkorligi, mehmondoʻstligi, oilaparvarligi, bolajonligi, bolaparvarligi, mehmonnavozligi, toʻgʻriligi, sevgi-sadoqati, joʻshqinligi, tiyrakligi, gʻayrat-shijoati, quvonchi, iztirobi, dushmanlariga qahr-gʻazabi, betakror urf-odatlar va anʼanalari yaqqol aks etib turadi. Boshlangʻich sinf oʻqituvchisi shu maqollar orqali oʻquvchi-bolalarga oʻz turmush tajribalaridan saboq beradi.

Oʻquvchilarga maqollardan birini tahlil qilib bersak, ular oʻzida mavjud boʻlgan tushuncha orqali boshqalarini ham anglashni boshlashadi, ularda kreativlik vujudga keladi. Biz shu kabi maqollarni bolalarga singdirib, ularning asl maʼnosini anglab yetishishiga koʻmaklashishimiz lozim. Endigina ilm oʻrganayotgan bolalarni qaysi tomonga yoʻnaltirsak, qay darajada ilm bersak ular kelajakda oʻsha yoʻl orqali borishadi. Ularni komillikka yetishishi uchun hayotida asosiy rol oʻynaydigan shaxs bu ilk boshlangʻich sinf oʻqituvchisi sanaladi.

Maqollar xalq donishmandligining nodir namunalari sifatida ogʻzaki badiiy ijodning keng tarqalgan mustaqil janridir. Shartli ravishda ularni xalqona axloq-odob qoidalari deb atash mumkin. Zero, maqollar xalqning asrlar davomida hayotiy tajribalarida sinalgan ijtimoiy-siyosiy, maʼnaviy-madaniy, axloqiy-falsafiy qarashlarining gʻoyat ixcham, loʻnda, siqiq va obrazli ifodasidan tugʻilgan hodisadir. Maqollar maxsus ijod qilinmaydi, balki, oʻqituvchi shular orqali bolada yangi versiyagi ijodiy maqollarni yaratishni, ularda kreativlik bilan yondashishni oʻrgatishi lozim. Misol uchun, “Kitob bilim bulogʻi” maqolini bolaning oʻz ixtuyoriga qoʻyib, shu mazmun-yoʻnalishdagi kitob haqida maqol yaratish soʻraladi. Bola oʻz tafakkuridan kelib chiqqan holda, ushbu maqolning boshqa versiya, variant, sinonimlarini ayta boshlaydi. Shu asosda, ularda mavjud fikrni tinglab, boshqa bir oʻzidan kelib chiqqan holda yangicha maqollar topish vazifasi yuklatiladi. Shundagina bolada kreativlik vujudga keladi. Ularning tafakkuri rivojlana boshlaydi. maʼlum bir sharoit taqozosi tufayli sinalgan hayotiy tajribadan tugʻiladigan xulosaning axloqiy bahosi sifatidagi hukm boʻlib yuzaga keladi. Bir soʻz bilan aytganda, maqollar bolani fikrlash, mulohaza qilishini rivojlantiradi.

Folklorning aksariyat janrlari qatori topishmoqning ham yuzaga kelishida ajdodlarimizning turmush tarzi bilan bogʻlik real hayotiy voqelik birlamchi asos boʻlgan boʻlsa-da, janr takomilida qadimgi mifologik tasavvurlar, soʻz magiyasi va soʻz tabusiga aloqador ishonch-eʼtiqodlar hamda marosimlar muhim rol oʻynagan. Topishmoqlarning genetik ildizlari qadimgi ritual marosimlar va magik qarashlar bilan aloqadorligi koʻpgina folklorshunoslar tomonidan eʼtirof etilgan.

- U yogʻganda, dala-qir
Kuladi qiqir- qiqir (yomgʻir)
- Oʻzimizda qator soqchi,
Koʻzimizga qarab boq-chi?! (kiprik)
- Qizigan bir kemam bor,
Toʻxtovsiz borib-kelar.
Borib-kelgani sari

To‘lqinlarni tekislar. (dazmol)

• Kelib ketar bir yilda,

To‘rt og‘ayni har xilda. (fasl)

• Ko‘kda ko‘rdim ko‘prik,

Rangi – yeti turlik. (kamalak)

• Daraxtlarning barglari

Rang olar oltin misol.

Qay faslda, ayt, Muslim,

Yuz beradi shunday hol?! (kuz)

• Qatorma-qator,

Zanjirdek o‘tar (chumoli)

kabi xalq topishmoqlar uchraydi. Topishmoqning asosiy vazifasi bolaning ongini rivojlantiradi. Ular topishmoqning javobini topishda har bir so‘zga e‘tibor berishadi. “Oqdir dalasi, qoradir urug‘i, Qo‘l bilan ekiladi, ko‘z bilan o‘riladi” topishmog‘ini tahlil qilamiz, dala rangini oq, undagi urug‘ni qora, har bir urug‘ qo‘l bilan ekiladi, ko‘z bilan esa o‘riladi, deyilgan. Har topishmoqning javobini topish uchun avvalo undagi signal so‘zlarni topib olishimiz kerak. Dala so‘zini oq qo‘g‘oz deb olamiz, barchamizga ma‘lum bo‘lganidek, oq qog‘ozga yozamiz, misol uchun qora harflar bilan, albatta ularni yozamiz, ko‘z bilan “o‘ramiz”, ya‘ni o‘qiyamiz. Endi fikrlashni boshlaymiz, nima ham yoziladi, ham o‘qiladi? Bu kitob. Agarda o‘quvchiga o‘rtacha 3 ta topishmoqni shu tarzda tahlil qilib berilsa, yuqorida aytib o‘tganidek, ular tabiiy holatda qolgan topishmoqlarni ham fikr yuritib, tafakkurini ishga solib, kreativ yondashishni boshlaydi. Topishmoq bola miyasi faoliyatini yaxshilaydi. Har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘quvchilariga ko‘proq topishmoq yodlashni aytishi, ularni javobini tinglashi va aynan nega bu javobni topishganida shu kitobda, zinet. Shu tarzda qanuladag fikrni qatnashib, ya‘ni har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi takror va juft so‘zlarning ishlatilishi kabi badiiy vosita va usullar juda keng o‘rinni egallaydi. Ular topishmoqning badiiylikni oshirishga xizmat qiladilar. Topishmoqdagi asosiy badiiy vositalardan biri metafora hisoblanadi. Topishmoqlar adabiyot va san‘at taraqqiyotiga barakali ta‘sir etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bolalar folklori : o‘quv qo‘llanma/ M. Ro‘ziyeva.-Buxoro:OOO “Sadridin Salim Buxoriy” Durdona nashriyoti, 2020. -192 b.
2. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi/ O. Safarov-T.: “Musiqqa”. Toshkent-2010.
3. 1–sinf uchun darslik/ T.G‘afforova, E.Shodmonov, G.Eshurtdiyeva; Mas‘ul muharrir S.Matchonov – T.: “Sharq” 2018. – 128 b.

BOSHLANG‘ICH SINIF MATEMATIKASIDA MIQDOR TUSHUNCHASINI O‘RGATISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.43.38.112

Qayimov Laziz ,

Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim fakulteti dispetcheri

Boshlang‘ich sinflar dasturida arifmetik material bilan uzviy bog‘liqlikda turli miqdor o‘rganish nazarda tutiladi. Bularsiz tabiatni, borliq olamni o‘rganish mumkin emas. Miqdorlarda turli obyektlarning borliq dunyoning xossalari aks etgan.

Miqdor bu narsa yoki hodisaning biror xossasi bo‘lib, uni boshqa narsa yoki hodisaning shunday xossasi bilan taqqoslash mumkin va ulardan qaysi biri shu xossaga ega ekanligini bilish katta ahamiyatga ega.

Miqdor tushunchasi murakkab tushuncha bo‘lib, boshlang‘ich maktabning vazifasi shuki, u bolalarda miqdorlarni o‘rganishning tushunish usulini tadbiiq qilishdir. Natijada bolalarda miqdorlar narsalar va hodisalarning o‘lchash bilan bog‘liq bo‘lgan xossalari ekanligi haqida tasavvurlar hosil bo‘lishi kerak

Boshlang‘ich maktabda bolalarga uzunlik, yuza, sig‘im, massa, vaqt haqida dastlabki tasavvurlar beriladi.

Har bir miqdorni o‘rganish uslubiyotining o‘ziga xos hususiyatlari mavjud bo‘lsada, biroq narsa yoki hodisaning hossalari o‘rganishga umumiy yondashish miqdorlarni o‘rganishning umumiy uslubiyoti haqida chiniqish imkonini beradi

Matematikada o'rganiladigan asosiy tushunchalardan biri miqdor tushunchasidir. Boshlang'ich sinflarda uzunlik, jismning massasi va hajmi, vaqt, figuraning yuzi kabi miqdorlar o'rganiladi. Boshlang'ich sinflarda bu miqdorlarni asosiy miqdorlar deyiladi. Bundan tashqari boshlang'ich sinf o'quvchilari ba'zi hosilaviy miqdorlar (tekis harakat tezligi va boshqalar) bilan ham tanishadilar. Hosilaviy miqdorlarni o'rganishda ularni o'lchash masalasi o'rganilmaydi.

Miqdorlar, xuddi raqamlar kabi boshlang'ich sinflarda matematika mashg'ulotlarining asosiy tushunchasi bo'lib, bolalarda miqdor haqida predmetlar va voqiylikka aloqador va o'lchov bilan bog'liq sifat tasavvur hosil qilish uchun foydalaniladi.

1-2-sinflarda o'quvchilar uzunlik, massa, (og'irlik) hajm, vaqt haqida va ularning o'lchov birliklari haqida tasavvurga ega bo'ladilar. Misollarni yechish jarayonida ular baho, qiymat, miqdor, narx, tezlik, masofa, unumdorlik tushunchalari bilan tanishadilar.

Mavzuni o'rganish jarayonida shunga erishish zarurki, o'quvchilar o'zaro bog'liq, ammo mutlaqo boshqa-boshqa mazmunga ega bo'lgan "Miqdor va raqam" tushunchalarini aniq farqiga bora olishlari kerak. Masalan, sim o'ramidan bir bo'lak kesib olib, o'lcham birligi detsimetrdan foydalanib, 1 dm, 2 dm, 3 dm, ..., 20 dm kabi uzunliklarni belgilab boramiz. Ya'ni mazkur o'lcham birligini sim uzunligi bo'yicha ketma-ket qo'yish bilan o'lchaymiz va tegishli nomi bilan – (20 dm) yozib qo'yamiz.

Agar boshqa o'lcham birligi, masalan, santimetrdan foydalangan bo'lsa, miqdorning raqam belgisi o'zgacha bo'lganiga erishamiz. Bu raqamni ham tegishli nomi bilan (20 sm) yozib qo'yamiz. Metr o'lcham birligidan foydalansak mazkur miqdorning yana bir raqami ko'rinishga ega bo'lamiz (2 m).

Raqam va o'lchamlar tushunchalarini o'zaro farqlash uchun bu bosqisda mazkur yordamlardan nixoyatda ehtiyotkorlik bilan foydalanish kerak bo'ladi. 78,40,11,99 kabi misollardan belgilarni qo'llash bilan bog'liq mashqlarni shakllantirishda, aynan raqamlarning (sonlarning) o'zini solishtirish zarurligi 23 sm, 2 dm, 5dm, 1m kabi mashqlarni yechishda esa miqdorlar taqqoslashayotganini qayta-qayta takidlanishi lozim.

Miqdor va son (raqam) iboralarni qo'llash bilan bog'liq boshqa mashqlar ham shu kabi aniq va tushunarli ifodalinishi kerak. Masalan; "385 va 481 sonlarini qo'shing", yoki "3 m 85 sm hamda 4 m 81 sm miqdorlarni qo'shing" kabi.

U yoki bu miqdor haqida tasavvurni shakllantirish va ularni o'lchash usullari o'ziga xoslikka ega bo'lsa ham, har bir miqdorni o'rganishda umumiy bosqichlarni aloxida takidlash maqsadga muvofiq bo'lar edi O'qituvchi har bir miqdorni o'rganish jarayonida ana shularga tayanib, o'quvchilar faoliyatini quyidagicha tashkil etish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga "Miqdor" tushunchasini o'rgatishda Oliygo'hnini endi bitirgan yangi o'qituvchidan quyidagi talablarga amal qilishi talab etiladi:

- maktabning qaysi sinflarida matematikakursi (fani) o'quvchilar qanday miqdorlar va ularning o'lcham birliklari bilan tanishishlarini lozimligini;
- boshlang'ich sinflarda miqdorlar haqida tushunchalar tasavvurlarini shakllantirishga umumiy yondashishni bilishi kerak va shuningdek;
- uzunlik, massa, hajm, vaqt va maydonlarni o'rganishda o'quvchilarda miqdorlar haqida tasavvurni shakllantirishi uchun umumiy yondashuvni qo'llay olishi;
- maqsad sari yo'naltirilgan amaliy ishlarni tashkil eta bilishi;
- miqdorlarni o'rganishda turli xil vositalardan foydalanishi, o'quvchilarda o'lchash bilan bog'liq ko'nikmalarni shakllantirish metodikasini amalda ko'llay olishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Axmedov M., Abduraxmonova N., Jumaev M.E. Birinchi sinf matematika darsligi metodik qo'llanma. Toshkent, "Uzinkomsentr", 2009 yil, 96 bet.
2. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G`. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (O'Y uchun darslik.) Toshkent. "Fan va texnologiyai", 2005 yil.
3. Jumayev M.E, Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan praktikum. (O'Y uchun) Toshkent. "O'qituvchi", 2004 yil.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH – TA'LIM SIFATI KAFOLATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.63.54.113

Turdiyeva Go'zal Turobovna

Annotatsiya: Maqolada boshlangʻich sinflarda zamonaviy taʼlim texnologiyalardan foydalanish – taʼlim sifatini oshirish omili ekanligi haqida fikrlar bayon etilgan.

Rezyume: В статье утверждается, что использование современных образовательных технологий в начальной школе является фактором повышения качества образования.

Abstract: The article argues that the use of modern educational technologies in primary school is a factor in improving the quality of education.

Tayanch soʻzlar: zamonaviy yondashuvlar, taʼlim sifati, interfaol taʼlim, kompetensiya, taʼlim maqsadlari, oʻquv jarayoni, hayotiy koʻnikmalar.

Klyuchevye slova современные подходы, качество образования, интерактивное обучение, компетентность, цели обучения, процесс обучения, жизненные навыки.

Keywords: quality modern approaches, quality of education, interactive learning, competence, learning objectives, learning process, life skills.

Taʼlim oʻqituvchi va oʻquvchilarning hamkorlikdagi faoliyati boʻlib, bu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning maʼlumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda oʻqituvchi oʻz bilimi, koʻnikma va malakalarini mashgʻulotlar vositasida oʻquvchilarga yetkazadi, oʻquvchilar esa uni oʻzlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega boʻladi. Bu natijaning kafolati har bir oʻqituvchining yuqori darajadagi kasbiy kompetentligi va pedagogik mahoratga ega ekanligi bilan belgilanadi.

Taʼlim olish jarayonida oʻquvchilar bilimlarni oʻzlashtirishning turli koʻrinishlaridan foydalanishadi, yaʼni oʻzlashtirilayotgan maʼlumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda oʻziga xos tafovutlarga tayanishadi. Taʼlim jarayonida oʻqituvchi va oʻquvchilarning dars paytidagi hamkorligi, oʻquvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida taʼlim va tarbiya masalalari hal etiladi.

Zamonaviy taʼlim yondashuvlarining maqsadi – taʼlim jarayonining zaruriy samaradorligini taʼminlash va oʻquvchilar tomonidan oʻqishning koʻzlangan natijalariga erishishni kafolatlashdan iborat boʻlib, uning bosh vazifasi pedagogga oʻqitishning yetarli samarasiga erishishni taʼminlovchi oʻquv jarayonini yaratishdir. Zero, bunda:

- Oʻqituvchi nazoratga emas, balki taraqqiyotga koʻmaklashadi, oʻquv jarayonini jonlantiradi
- Darslik – bilim olish manbalaridan birginasi hisoblanadi
- Maktabda oʻqituvchilar fanlarni emas, balki bolalarning oʻqituvchilari boʻladilar
- Oʻquvchilarga, ularning ichki imkoniyatlariga nisbatan ijobiy qarash talab etiladi.

Zamonaviy taʼlim – bu taʼlim-tarbiya jarayonini tashkil etishda inson va texnik imkoniyatlar hisobga olingan, oldindan loyihalashtirilgan, aniq maqsad, kafolatlangan natijaga yoʻnaltirilgan yaxlit pedagogik jarayondir.

Ustoz oʻqituvchi taʼlim – tarbiya jarayonida u yoki bu texnologiyani amaliyotga yoki oʻquv jarayoniga qoʻllashdan avval uning barcha xususiyatlari va imkoniyatlarini oʻrganib chiqib keyin uni qoʻllashi kerak. YAʼni, nimaga yoʻnaltirilgan, nima maqsadda qoʻllanilyapti, qaysi pedagogik konsepsiyaga mos keladi, muayyan bir sharoitda qanday vazifalarni yechishga yordam beradi va h.k.

Zamonaviy taʼlimning maqsadi faqat bilim olish emas, qobiliyat va fazilatlarini rivojlantirishdir.

Doimiy ravishda taʼlimning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, taʼlim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib boʻlishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda taʼlimning maqsadi:

- imkoniyatlardan toʻgʻri, aniq, oʻrinli foydalanish;
- koʻnikma va malakalarini hosil qilish;
- mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish;
- kommunikativ savodxonlikni oshirish;
- milliy gʻoyani singdirish;
- sharqona tarbiyani shakllantirish;
- shaxsni maʼnaviy boyitishdan iboratligi¹ taʼkidlangan.

¹ Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 ap-reldagi “Umumiy oʻrta va oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimining davlat taʼlim standartlarini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi 187-son Qarori.

<p><i>Ta'limiy maqsad asosida</i></p> <p>-</p> <p><i>Tarbiyaviy maqsad asosida</i></p>	<p>o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi</p> <p>ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi.</p>
--	--

Pedagogik texnologiya o'quvchini mustaqil o'qishga, bilim olishga, fikrlashga o'rgatishni kafolatlaydigan jarayon. Pedagogik texnologiyaning prinsiplari - bu maqsadlilik, oldindan loyihalash, kafolatlilik, tugallanganlikdir. Bilimlarni o'zlashtirish jarayonida interaktiv metodlarni amalga oshirishning o'ziga xos mohiyati, bu har bir ishtirokchiga aqliy, ijodiy imkoniyatlarni namoyon qilishga imkon berish bilan baholanadi.

Zamonaviy ta'lim yondashuvlarida ta'lim tizimini tashkil etuvchi elementlar: o'quv maqsad, natijalar, mazmun, metod, shakl, vositalar, nazorat va baholash kabilardir.

Demak, ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish o'qituvchining shaxsiy mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda universal tarzda loyihalanganlini bildirar ekan.

Dars jarayonini texnologiyalashtirishni tadbiiq etish samaradorligi o'qituvchining texnologik madaniyati va texnologik bilimlar va кўникмалар мажмуасига боғлиқ бўлиб, улар қуйидагиларда ўз аксини намоён этади:

Maqsadni belgilash ko'rinishida o'quv natijalarini rejalashtirishni bilish;

O'quv jarayonini loyihalashtirishni bilish

O'quv faoliyati natijalarini baholashni bilish

Ma'lumki, ta'limda ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinflarda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Natijada o'quvchilarda quyidagi hayotiy ko'nikmalar shakllanishiga erishiladi. Bular:

➤ *Mas'uliyat va Moslashuvchanlik* – Shaxsning o'zida, ish o'rnida va hamjamiyat miqyosida mas'uliyatli bo'lish va moslashuvchanlikni mashq qilish;

➤ *Muloqot Ko'nikmalari*–Turli xil shakl va mazmundagi samarali og'zaki, yozma va multimediyaga asoslangan muloqotni anglash, boshqarish va ijod qilish

➤ *Ijodiylik va Qiziquvchanlik* – Yangi g'oyalar o'ylab chiqish, ularni amalga oshirish va boshqalarga ham ma'lum qilish;

➤ *Tanqidiy fikrlash va Tizimli fikrlash* – Masalani anglashda va murakkab qarorlar qabul qilishda puxta dalillar keltirishdan foydalanish; tizimlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni anglash

➤ *Axborot va ommaviy axborot vositalaridan foydalanish ko'nikmalari* – Turli xil shakllarda va vositalar orqali axborotlarni tahlil etish, baholash, boshqarish va yangi ma'lumotlar yaratish

➤ *Shaxslararo va hamkorlik ko'nikmalari* – Jamoada ishlay olish va yetakchilik qobiliyatlarini namoyon etish; turli xil rollar va mas'uliyatlarni qabul qila olish; boshqalar bilan birgalikda samarali mehnat qila olish; boshqalarga xayrixoh bo'lish; turli xil yangi istiqbollarga e'tibor bilan qarash

➤ *Muammolarni aniqlash, shaklga solish va yechimini topish* –Muammolarning shaklini aniqlash, tahlil etish va hal etish qobiliyati

➤ *O'z-o'zini yo'naltirish* – Shaxsiy tushunish va o'rganish ehtiyojlarini kuzatib borish; mos keluvchi manbalarni aniqlash; bilim olishni bir jabhadan boshqasiga ko'chirib o'ta olish

➤ *Ijtimoiy mas'uliyat* – Jamiyat foydasini nazarda tutgan holda mas'uliyat bilan harakat qilish; shaxsiy hayotda, ish o'rnida va jamiyat orasida odob va axloq bilan ish tutish

Boshlang'ich ta'limda o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'z g'alar fikrini anglash va shu fikrni og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon eta olishga o'rgatish masalasiga e'tibor qaratilgan bo'lib, mustaqil fikrlaydigan, nutq madaniyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish asosiy o'rin egallaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 14 sentyabrdagi "Muhammad al-Xorazmiy nomidagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yo'nalishiga oid fanlarni chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktabni tashkil etish to'g'risida"gi PQ-3274-son Qarori. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017, 38-son, 1031-modda.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017., 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda, 23-son, 448-modda.

3. Saidova M. The methods and importance of using innovative technologies in learning concenter "decimal" at the teaching process of math in Primary Schools). "Eastern European Scientific journal" // AURIS Kommunikations- und Verlagsgesellschaft mbH. Germany. (ISSN 2199-7977) 2017, – 89 –93 b. (13.00.00, №1).

OXUNJON SAFAROV IJODIDA IJTIMOIIY MUAMMOLAR TALQINI

DOI: 10.53885/edinres.2021.69.23.114

BuxDU o'qituvchisi

M.O'rinova

Ilm-ma'rifat yo'lida samarali xizmat ko'rsatgan jonkuyar va zahmatkash olim Oxunjon Safarov ijodi yuksak e'tirofqa loyiq. O.Safarov adabiyotshunos olim, yetuk folklorshunos va talabalarning sevimli ustози bo'libgina qolmasdan, she'riyat shaydosi ham edi. Shoirning "Buxoriylar yoxud o'n ikki yulduz haqida qo'shiq", "Shirintoylar bahori", "Bolalikning oydin osmoni", "Bolaligim qolgan ko'chalar" kabi she'riy to'plamlari o'z ixlosmandlarini topib ulgurgan. Ularda shoirning she'rlari, turkum to'rtliklari, ballada, ertak va doston singari xilma-xil janrdagi asarlari mavjud. Muallif o'z she'riy asarlari haqida shunday deydi:

Shukur, elga qolar kitoblarim bor,

O'n ming satrchalik she'r ham bitibman.

Yashamoq sururi yurakda bisyor,

Erkni qancha tuysam – shuncha tetikman

O.Safarov ijodi serqirra va mavzular olami rang-barang. Goh vatan madhi, goh bolalarcha sof tuyg'ular, goh lirik kechinmalarni kuylaydi shoir. Biz tahlilga tortgan she'rlarda esa O.Safarovning yana bir qirrasini kashf etildi. Bunda ijodkor butun insoniyat taqdiri haqida qayg'uruvchi, mamalakat, millat dardi bilan yashovchi umumfuqaro sifatida gavdalanadi. Nafaqat o'z xalqi, balki qardosh, qo'shni mamalakatlar taqdiri ham ijodkorni o'yga toldiradi. Bugungi kunda atrofda sodir bo'layotgan har qanday hodisaga ziyrak nigoh bilan boqish talab etiladi. Qo'shni davlatda ro'y berayotgan ko'ngilsizliklar, urush va talafotlar butun insoniyatga daxldor bo'lishi mumkin. Shoir Abdulla Oripov:

Zaminni bir ari chaqqani chog'i

Qavarib chiqadi ikkinchi yog'i

deganda qanchalar haq edi.

Qo'shni davlat Afg'onistonda yuz berayotgan voqea-hodisalar har kimni mulohaza yuritishga chorlaydi. Bir daydi o'qdan halok bo'layotgan begunoh bolalar, o'z erkida yurmagan xalq taqdiri, albatta, munosabat bildirishga majbur etadi. O.Safarov "Ayo Afg'on yurti – jarohat mulki" deganda achchiq haqiqatni kuylagan edi.

Qadim afg'on yurti – poytaxting Qobul

Boburga bo'lgandi qal'ayi najot.

Hirotda Boyqaro nash'u namosi,

Alisher so'zlamish turkona bayot.

Bir paytlar Boburga qal'a bo'lgan Qobul, shoh va shoir Husayn Boyqaro hamda

Navoiydek dahoga yurt bo'lgan Hirotda bugun ne bo'ldi? Buyuklar yurti azaliy ijtimoiy-siyosiy, diniy mojarolar sabab katta yo'qotishlar guvohi bo'lmoqda.

Vale jang maydoni bo'lgan oningdan
Seni kuzataman, ey qo'shni diyor.
Shunda ko'proq bilgim keldi sen haqda,
Axir yon qo'shniga jon qo'shni mador.

Mazkur satrlarda shoirning insoniy fazilatlarini, burch va sadoqati aks etgan deyish mumkin. "Yon qo'shni – jon qo'shni", - deydi xalqimiz. Oxunjon Safarovning xalq og'zaki ijodi bilimdoni ekanligini hisobga olsak, "yon qo'shniga jon qo'shni mador" istilohi qo'llanishining sababini anglaymiz.

Biz tahlilga tortgan "Afg'oniston" she'ri 2001-yilda yozilgan bo'lib, oradan yigirma yilcha vaqt o'tdi. Shunisi qiziqki, shoir mazkur she'rda ko'targan muammolar bugungi kunga ham bevosita daxldor. Bunday hodisalar (badiiy bashoratlar)o'zbek adabiyotida ko'plab uchraydi. Zavqiyning "Boshlar uzra soyalar solsun, xumo yetkur" degan satrlari o'z davrida yurt mustaqilligini bashorat qilgan bo'lsa, G'.G'ulomning "Sog'inish" she'rida Birinchi jahon urushi yakuni shaftoli pishig'ida, kuz fasliga to'g'ri kelishi aytiladi. O.Safarov ham quyidagi satrlarda Afg'onistonning bugungi hayotini bashorat qilgandek:

Tarixda hali bir bosqinchi zoti
Seni "tolibon"day etmagan g'orat.
O'zingdan chiqqani chaqadi yomon,
Olgan-da u kazzob peshobdan torat...

Tolibonlar va mahalliy aholi o'rtasidagi mojarolar ancha yillar xalqni azobladi. Nihoyat, hokimiyat ag'darildi va tolibonlar hukumat tepasiga chiqdi. Mamlakatning bugungi kundagi ijtimoiy-siyosiy ahvoli yaxshi tomonga o'zgarishi kutilmoqda.

Shoir "Afg'oniston" she'ri yakunida qo'shni mamlakatga o'z samimiy tilaklarini bildiradi:

Nihoyat orziqqan tinchlik nasimin
Ko'ksingga tekkani mangu rost bo'lsin.
Sening erking uchun, hurliging uchun
Kurashga kirganlar mangu do'st bo'lsin!
Dardingga dardkashlik qilmoqda olam,
O'zingni qo'lga ol, cho'ktirmasin g'am,
Tinchlik qo'shig'ini kuylagin sen ham,
Ko'rganing shu bo'lsin endi, afg'onim!

Ko'rinadiki, Oxunjon Safarov yoniq qalb egasi. U butun insoniyat taqdiriga befarq emas. Qo'lida qalam bilan bashar muammolariga qarshi kurashadi. Shoir uchun zamona tinchligi, millat va elatlar birligi, hamjihatligi Yer yuzini tutib turuvchi asosiy mezondir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Сафаров О. Болалигим қолган кўчалар. – Тошкент: "Мухаррир" нашриёти, 2010.
2. Ўраева Д. Охунжон Сафаров. – Тошкент: "Мухаррир" нашриёти, 2010.

IRSIY KASALLIKLAR VA ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.21.57.115

Muxtorova Feruza Ixtiyorovna ,

Buxoro shahar 38-maktab biologiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolamda insonlarda uchraydigan irsiy kasalliklar, ularning belgilari va oldini olish haqida ma'lumotlar berdim. Bu orqali irsiy kasalliklarning zararini bilib olamiz.

DNK 1869 yilda shveysariyalik olim Iogann Mishler tomonidan kashf etilgan. Avvaliga DNK organizmda fosfor moddasini saqlash vazifasini bajaradi, deb hisoblashgan. 1953 yilga kelib, DNK ning genlarni yig'ish , naslga yetkazish hamda tiklash hususiyati borligi aniqlandi. DNK molekulasi organizmning irsiy xotirasi hamda o'zgaruvchanligini belgilaydi. Irsiy kasalliklar to'plami deb **naslga, ya'ni ota-onadan bolalarga, genlarni yuqtirish orqali yuqish xususiyatiga ega bo'lgan kasalliklar** va ularni keltirib chiqaradigan vositalarga aytiladi. Shunday qilib, bu xromosoma, mitoxondrial yoki mendeliya darajasida paydo bo'ladigan va ota-bobolarimizdan kelib chiqqan genetik mutatsiyalar mavjud bo'lgan kasalliklardir. Ota-onalardan biri uchun paydo bo'ladigan meros turiga qarab buzilish yoki kasallikni namoyon qilishi har doim ham aniq emas: ehtimol u kasallikning boshlanishiga turtki bermaydigan retsessiv gen tashuvchisi bo'lishi mumkin va u yoki bu avlodlarda rivojlanishi mumkin. Muhimi shuki, **genetik kasalliklar va irsiy kasalliklar, albatta, sinonim emas.** Va shunga qaramay,

barcha irsiy kasalliklar genetik bo'lsa-da, aksincha ham bo'lishi mumkin: oilaviy tarixisiz paydo bo'ladigan mutatsiyalar natijasida kelib chiqadigan genetik kasalliklar ham mavjud.

Daun sindromi. Kasallik haqida ilk ma'lumot 1866 yilda ingliz shifokori Djon Lengton Daun tomonidan berilgan. Kasallik tuxum huayraning urug'lanishi davrida onadan, kam xolatda otadan ortiqcha xromosoma qo'shilganidan yuzaga keladi. Bemorning tashqi ko'rinishi bir-biriga o'xshaydi. Peshonasi past, ko'zlari qisq, lablari qalin, qo'l oyoqlari tanasiga nisbatan kichik. Qo'l jimjilog'I qisqa bo'ladi. Daun sindromiga sababchi bo'lgan omillar quyidagilar. Onaning yoshi 35 yoshdan oshgan bo'lsa, otaning yoshi, yaqin qarindoshlar bilan turmush qurishda Daun sindromi bilan tug'ish xafi ortadi.

Gemofiliya. Yunoncha "gemo"- "qon" va "filos"- "sevgi"-nomli so'zlardan olingan. Yaqin qarindoshlar turmushining mevasi hisoblanadi. Gemofiliya bilan faqat erkaklar og'riydi. Ayollar kasallik tashuvchi hisoblanadi. Kasallikga chalingan bolalarning qoni suyuq bo'lib ivimaydi. Arzimagan tirnash ko'p qon yo'qotishga olib keladi. Terida ko'karishlar paydo bo'ladi., ichki qon ketishlar kuzatiladi. Bu ko'proq bo'g'imlarda kuzatilib, bemorning harakatlanishini cheklaydi. Bemor tanasini shikastlanishidan saqlanish kerak. Bunday bemorlar tez-tez shamollaydi. Bu xolatda ularni chiniqtirish zarur. Ovqatlanishda A, B, C, D vitaminlari, fosfor va kalsiyga boy oziq-ovqat maxsulotlarini iste'mol qilish, shifokor buyurgan dori-darmonlarni qabul qilish kerak.

Fenilketonuriya. Qonda aminokislotalar almashinuvi buzilganda ro'y beradi. Bola 2-6 oylik davrida ko'zga tashlanadi. Bola xolsiz, atrofdagilarga loqayd, yig'loqi bo'lib qoladi. Emizgandan keyin qusadi. Bola tengqurlaridan orqada qola boshlaydi. Bemorning tishlari kech chiqadi, o'tirish va yurish ko'nikmalari kech rivojlanadi. Sochlari sarg'ish, ko'zlari ko'kimtir, oyoqlarini keng yoyib yuradi, mayda qadam tashlaydi. Maslaxat: bolaning taomnomasiga aloxida e'tibor berish kerak Oqsilga boy oziq-ovqat maxsulotlari olb tashlanadi.

Terner - shershevskiy xastaligi. Kasallik haqida ilk bor 1925 yilda Shershevskiy, 1938 yilda Terner tomonidan ma'lumot berilgan. Sog'lom odamda 23 juft (46) ta xromosoma bo'ladi. Ammo gendagi buzilish tufayli X xromosomasi yo'qolishi mumkin. Bu xolatda xomilada irsiy kasallik rivojlanadi. U faqat qizlarda ro'y beradi. Bemorning bo'yi past, bo'yni qisqa, yuzida shish, vazni og'ir bo'ladi. Tug'ma yurak nuqsoni, qon bosimining ko'tarilishi, bod, buyrak, qalqonsimon bez xastaliklari bilan kechadi. Kasallik tufayli bemorning tuxumdonlari ham rivojlanmaydi.

UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIYADA OILANING O'RNI

DOI: 10.53885/edinres.2021.13.57.116

B.X.Jalilov – O'ZMU dotsenti

Annotasiya. Maqolada uzluksiz ma'naviy tarbiya tizimi sub'ektlaridan oilaning o'rni tahlil qilingan.

Аннотация. В статье проанализирована роль семьи в системе субъектов непрерывного духовного воспитания.

Annotation. The article analyzes the role of the family in the system of subjects of continuous spiritual education.

Yosh avlodni milliy va umuminsoniy yuksak madaniy va ma'naviy qadriyatlar asosida tarbiyalash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyov jamiyatimiz hayotida ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarimizga katta e'tibor berishi bejiz emas. Darhaqiqat, elning, millatning va har bir insonning tinch va obod turmush qo'ynida hayot kechirishi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy shart-sharoitlar va imkoniyatlar doirasida umrguzaronlik qilishi jamiyat taraqqiyotining ko'rsatkichi va mezonidir. Obod turmush, farovon hayot, el va millat tinchligini kafolatlovchi omil va shart-sharoitlardan biri jamiyat bo'lagi bo'lmish oiladagi farovonlik, tinchlik-xotirjamlik va turmushning kam-ko'stsizligidir, bu oilaviy qadriyatlarning ko'lami va kamrovi, so'zsiz oila ma'naviyatiga bevosita bog'liqdir. Oilaviy munosabatlar chin insoniyatining, yuksak ahloqiy talablar darajasida bo'lishining, ijtimoiy vazifalarini (funktsiyalarini) to'la-to'kis bajarilishining asosiy shart-sharoiti va omili oilaviy ma'naviyatdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev raisligida 2021 yil 19 yanvar kuni ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha videosektor yig'ilishi o'tkazildi. "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. – dedi Shavkat Mirziyoev yig'ilishda. – Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat."(Mirziyoyov Sh. M., 1)

Ma'naviy shaxs shakllanishida ta'lim va tarbiya tizimlari asosiy omillar xisoblanadi. Bu tizimlarning uzviy bog'liqligi, biri ikkinchisini taqozo qilishi ma'lum haqiqatlaridir. Birortasidagi kemtik va kamchiliklar mavjudligi shaxs fazilatlaridagi ayrim qusurlarga olib keladi. Ta'lim mukammal bo'lsa-ku, tarbiya etarli bo'lmasa, yoki aksincha xolda ham baribir ko'zlangan maqsadga etish mushkul bo'lib qolaveradi. Hozirgi kunda yoshlarimiz (faqat ular emas)dagi ma'naviyat, ahloq to'g'risidagi bilimlar doirasi etarli darajada bo'lsa-da, xayotda ularga amal qilmayotganlari, mensimayotganlari va hatto to'g'ridan-to'g'ri inkor qilayotganlari holatlarini uchratishimiz mumkin. Bu fikr kontsepsiyada ham ifodalangan: "Vatanga sadoqat, burch va ma'suliyat, tashabbuskorlik va boshqa fazilatlar yoshlar ongida nazariy tushunchalar sifatida qolib ketgani holda uning tabiatida amaliy odatlarga aylanmayapti. Buning oqibatida ularning ushbu fazilatlar haqidagi so'zlari bilan amallari orasida tafovut namoyon bo'lmoqda, bu esa xar yili mustaqil xayotga kirib kelayotgan yigit-qizlarning xayotda o'z o'rinlarini topishda bir qator muammolar keltirib chiqarmoqda"(2).

Ma'naviy tarbiyaning dolzarbligini Prezidentimiz oxirgi yillarda qayta-qayta ta'kidlashlari bejiz emas. Eng avvalo shuni ta'kidlash kerakki, ma'naviy tarbiya - tarbiya tizimining aloxida unsuri sifatida ilk bora qaralmoqda, uning mazmuni va mohiyatini aniqlash, ijtimoiy mavqeni belgilash, kutilayotgan natijalarni aniqlashtirish va unga erishish yo'llarini aniq-tiniq ko'rsatilishi masalalari kun tartibiga qo'yilmoqda. Buni yangicha novatorlik yondashuvi deb qarash kerak. Ma'naviy tarbiyaning o'ziga xosligi haqida so'z borar ekan, uning tarbiyaning boshqa shakllari – ahloqiy, badiiy-estetik, diniy, huquqiy va siyosiy tarbiya bilan aloqadorligi va bog'liqligini nazarda tutib, quyidagilarga e'tibor berilishi lozim:

1) ma'naviy tarbiya mazmunan va mohiyatan boshqa tarbiya shakllariga nisbatan keng ko'lamni va chuqur mazmunga ega.

2) ma'naviy tarbiyani ahloqiy tarbiya doirasida cheklash (shunday xollar uchraydi) to'g'ri emas, chunki ahloqiy fazilatlar ma'naviyatliylilik mazmuni va mohiyatini bir tomonidir xolos.

3) ma'naviy tarbiya ma'lum ma'noda boshqa tarbiya shakllariga nisbatan integrativ funktsiyani bajaradi, ya'ni xar-bir tarbiya sohasida erishilgan natijalar oxir oqibatda shaxs ma'naviyati mazmuniga kiradi, uni boyitadi.

Ma'naviy tarbiya sub'ektlari tizimiga oila, ta'lim muassasalari (maktabgacha ta'lim, umumiy ta'lim, o'rta maxsus-xunar va oliy ta'lim), mahalla va korxonalar kiradi. Shubxasiz, bu tizimda oila instituti aloxida mavqe va o'ringa ega. Oilaning ma'naviy tarbiya tizimidagi axamiyatini tahlil qilishda qo'yidagi asosiy ikki jihatga e'tibor qilish kerak. Birinchidan, ijtimoiy muhit va shart-sharoitlar ob'ektiv tarzda inson shaxsi shakllanishida etakchi omillardan biri sifatida maydonga chiqadi. Oila ma'naviyati tarbiya jarayonida ob'ektiv xususiyatga egadir. Ikkinchidan, oila ma'naviy tarbiya sub'ektidir. Tarbiya tizimida oila ob'ekt va sub'ekt mavqelarida namoyon bo'lishi nisbiy bo'lib, ularning munosabati dialektik xarakterga ega.

Birinchii Prezident I. Karimov "yuksak ma'naviyat – engilmas kuch" asarida milliy ma'naviyatimizni shakllantirish va yuksaltirishda oilaning o'rni va ta'siri to'g'risida so'z yuritir ekan, "oilaning ma'naviy olami", "oiladagi ma'naviy muhit", "xonadondagi ma'naviy iqlim", "oila – ma'naviyat

qo'rg'oni" tushunchalarini ishlatadi. Yosh avlod tarbiyasida ma'naviyat betakror va qudratli omil ekanligi va dolzarbligini zinxor unutmaslik kerak, chunki "bu masalaga e'tibor bermaslik nafaqat ayrim ota-onalar, balki butun jamiyat uchun juda kimmatga tushishi" to'g'risida bizni ogohlantiradi.(Karimov I. A., 3, 55-56 b.)

Oila ma'naviyati shakllanishining bir-biri bilan bog'liq ikki tomoni bor. Birinchidan, bu jarayon oila a'zolarining shaxsiy ma'naviyatlariga asoslansa va suyansa, ikkinchidan, millat qadriyatlarini ta'sirida yuksalib boradi.

Oila a'zolarining xar biri, shaxs sifatida muayyan ma'naviy dunyoga ega bo'lib, ular o'rtasidagi yaqin munosabatlar, muloqotlar, yagona oilaviy turmush natijasida oila o'ziga xos oilaviy ma'naviyat yuzaga keladi. Oila ma'naviyatida ota-ona ma'naviyati so'zsiz etakchi o'rin tutadi. Oilada ota va onaning ma'naviy fazilatlarini eri xotinlik munosabatlarining sharqona yuqori insoniylik va axloqiylik darajasini belgilab beradi. Oila ma'naviy olami o'zaro xurmat, qadrlash, xamkorlik, murosasozlik, mexribonlik, raxmdillik, mexri-oqibat, sabr-bardoshlilik, inson parvarlik, oliy-janoblik, kattalarga xurmat, kichiklarga izzat kabi ma'naviy qadriyatlarni o'zida mujassamlashtirishi muximdir. Bunday ma'naviy fazilatlarining oilada e'zozlanishi, ularga amal qilinishi oilada shunday ma'naviy muhit va iqlimni yaratadi-ki, o'sib kelayotgan avlod sof qalbi va ongi shakllanishida yuksak manba bo'lib xizmat qiladi. Shu asosida xar bir oila a'zosining iste'dodi va salohiyati to'la ruyobga chiqishi uchun sharoit yaratiladi.

Oila ma'naviyatining shakllanishida oilaviy udumlar, tradisiyalar, shajara-ajdodlar ma'naviy meroslarining chuqur o'zlashtirilishi, ibrat va namuna sifatida qaralishi muhimdir. Bu avlodlar (dinastiylar) uzviyligini ta'minlaydi, farzandlarning bobo-Kalonlari, bobo va momolariga chuqur extiromlarini ifoda etadi.

Oila ma'naviyati shakllanishining asos va poydevori oila mansub bo'lgan millat ma'naviyatidir. Milliy ma'naviy boyliklar va qadriyatlar xar bir oila a'zosining ma'naviyatini yuksaltirish orqali oila ma'naviyatini shakllantiradi. Demak, oila ma'naviyati shaxs va millat ma'naviyatini uyg'unlashtirishda muhim pog'ona bo'lib xizmat qiladi.

Bobo va momolar, ota va onalar, balog'atga etgan farzandlar ma'naviy darajalari kanchalik yuqori, boy va rangbarang bo'lsa, milliy ma'naviy fazilatlar kanchalik chuqur va mukammal o'zlashtirilgan bo'lsa, oilaning ma'naviy olami shunchalik keng, oila ma'naviy muhiti shunchalik Bunyodkor, ma'naviy iqlim shunchalik yoqimli va taftli, ma'naviy qo'rg'on shunchalik mustahkam bo'ladi.

Oila ijtimoiy institut sifatida ma'naviy qo'rg'on bo'lishi bilan birga yosh avlod ta'lim-tarbiyasining ilk maskanidir. Insonning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk xayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oila bag'rida shakllanadi. Bolaning xarakterini, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan mezon va qarashlari – yaxshilik va ezgulik, olijanoblik va mexr-oqibat, or-nomus va andisha kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila sharoitida qaror topishi tabiiydir. Xar bir inson tug'ilgandan boshlab muayyan ijtimoiy muhitda, jumladan oilada o'sib-unib, ta'lim va tarbiya olib shaxs sifatida shakllanib boradi insonga ijtimoiy mavjudot sifatida ongillik ne'mati berilgan. Bolalarda imkoniyat darajasida berilgan anglash qobiliyati asta sekin atrof-voqelikni tushunish, tasavvur qilish va bilish bosqichlari orqali muayyan tafakkurga aylanib boradi. Bu jarayon ijtimoiy muhit va voqelikni anglash bilan ayni paytda xar bir insonning o'z-o'zini anglashi, o'z "meniga" ega bo'lib borishi jarayoni hamdir. Inson o'z xoxishidan qat'iy nazar muayyan bir ijtimoiy birlik (oilal, millat, davlat, jamiyat, sosial-demografik gurux va boshqalar) vakili sifatida shakllanib boradi. Shu ma'noda shaxs insonning ijtimoiylashuvi maxsulidir.

"Biz yaratayotgan yangi O'zbekistonning mafkurasini ezgulik, odamiylik, gumanizm g'oyasi bo'ladi. Biz mafkura deganda avvalo fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan" (Mirziyoyov Sh. M., 4). Bu erda Prezident Sh. Mirziyoyov qadriyatlar tarbiyasi tushunchasini kiritib ma'naviylik qadriyatlar asosida shakllanishi jarayonini aniqlashtirib berdi, ya'ni yoshlarda yuksak qadriyatlar tizimini tarbiyalash oldingi o'ringa qo'yildi.

Fikr tarbiyasi tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. Inson ongliylik salohiyatining yuqori bosqichi bo'lgan tafakkur – tabiiy va ijtimoiy voqelik to'g'risidagi yuzaki, oddiy tushuncha va tasavvur, cheklangan bilimlardan farqli o'laroq voqelikning mazmun va mohiyati, taraqqiyot qonunlari haqidagi tartiblashgan va tizimlashgan bilimlariga tayanadi. Shaxsning mustaqil fikrlash qobiliyati uning tafakkur salohiyatiga bog'liqdir. Tafakkur salohiyati o'z navbatida shaxs dunyoqarashining kengligi, chuqurligi va qo'lamiga bevosita tayanadi. Dunyoqarash negizini tashkil etuvchi bilimlar shaxs ichki extiyojlariga mos kelishi va uni qondirishi xamda shu asosda shaxsning e'tiqodi xayotiy faollikka undovchi va etaklovchi kuchga aylanishi o'ta muximdir. Shaxs ichki e'tiqodiga aylanmagan bilimlariga ega bo'lish bu oddiy

(bilimdonlikdir xolos). Oila barqarorligi va mustahkamligini ta'minlashda oila a'zolari ma'naviy salohiyatining yuqoriligi, e'tiqod va dunyoqarashining yuksak ma'naviy va axloqiy zaminga ega ekanligi, oilaviy munosabatlarda tolerantlik (bag'rikenglik) tamoyili etakchi mavqega ega bo'lishligi kabi omillar muxim ahamiyat kasb etadi.

"Uzluksiz ma'naviy tarbiya kontsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda qarorida kontsepsiya va uni amalga oshirish chora-tadbirlari rejasi tasdiqlangan. Kontsepsiya strategik masalalarni o'z ichiga olsa, reja taktik masalalarni qamragan. Strategiya va taktika birgalikda uzviy olib qaralishi ma'naviy tarbiyaga yangicha yondashuvdir.

Uzluksiz ma'naviy tarbiya kontsepsiyasi quyidagi bosqichlarni qamrab oladi: birinchi bosqich — oilalarda (ikki davr asosida: birinchi davr — homila davri, ikkinchi davr — bola tug'ilganidan 3 yoshgacha bo'lgan davr); ikkinchi bosqich — maktabgacha ta'lim 3 — 6 (7) yoshgacha bo'lgan davr; uchinchi bosqich — umumiy o'rta ta'lim tizimida (ikki davr asosida: birinchi davr — 7 (6) — 10 yosh boshlang'ich sinf, ikkinchi davr — 11 — 17 yosh o'rta va yuqori sinflar); to'rtinchi bosqich — ishlab chiqarishda faoliyat ko'rsatayotgan va band bo'lmagan yoshlar, shuningdek, o'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari tizimida (ikki davr asosida: birinchi davr — o'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim bilan qamrab olinmagan, shuningdek, ishlab chiqarishda faoliyat ko'rsatayotgan va band bo'lmagan yoshlar — 17 — 30 yosh, ikkinchi davr — o'rta maxsus kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalarining o'quvchi-talabalari 15 — 22 (24) yosh).

Uzluksiz ma'naviy tarbiya bosqichlarining birinchi davri oilalarga yuksak ma'suliyat yuklaydi. Boshqa bosqichlarda tarbiya sub'ektlari bilan uzviy aloqadorlik xam oila zimmasida qolaveradi.

Kontsepsiyaning joriy qilinishi uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayonining tizimli tashkil etilishiga, tarbiya sohasining ilg'or innovasion texnologiyalar asosida takomillashuviga, yoshlarning Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas'uliyatlilik, bag'ri kenglik, huquqiy madaniyat, innovasion fikrlash, mehnatsevarlik kabi tayanch kompetensiyalar bilan mustaqil hayotga kirib borishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi.

Prezidentimizning ma'naviy tarbiyadan xech kim chetda turmasligi lozim ekanligi tug'risidagi da'vatlariga ota-onalar, mahallalar fidoiylari va ta'lim muassasalari bilan birga jamiyatimiz ziyolilari, olimu-fuzalolari, ijtimoiy fanlar vakillari o'z ilmlari, o'rnak ma'naviy fazilatlarini bilan ishtirok etishlari bilan javob beradilar, deb o'ylaymiz. Tarbiyachilar faoliyatini ta'minlovchi o'quv materiallari va metodik qo'llanmalar etarli emasligini nazarda tutib, ijtimoiy fanlar vakillari bu masalani echishga jiddiy yondashadilar deb umid qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://president.uz/uz/lists/view/4089>

2. <https://ru.wikipedia.org/wiki>

3. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch – T.: "Ma'naviyat" 2008 y.

4. [https://kun.uz/news/2021/01/20/prezident-manaviyat-kerakmi-yoqmi-deb-yurganlar-ham-yoq-](https://kun.uz/news/2021/01/20/prezident-manaviyat-kerakmi-yoqmi-deb-yurganlar-ham-yoq-emas)

[emas](#)

BOSHLANG'ICH SINFLARIDA O'QISH DARSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.43.90.117

I.E.Davronov, BuxDU katta o'qituvchisi

E.S.Muhiddinova, BuxDU magistri

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinflarda o'qish darslarida interfaol metodlardan foydalanish, ta'lim jarayonida interfaol usullarni maqsadli qo'llash, bolalarning intellektual qobiliyatlarini, ularning mustaqil faoliyatlarini o'stirish va ta'lim samaradorligiga erishishga bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, o'qitish usullari, interfaol metod, intellektual qobiliyat

Аннотация: В статье даны рекомендации по использованию интерактивных методов на уроках чтения в начальной школе, целевому использованию интерактивных методов в обучении, развитию интеллектуальных способностей детей, их самостоятельной деятельности и достижению образовательной эффективности.

Ключевые слова: начальная школа, методы обучения, интерактивный метод, интеллектуальные способности.

Bugungi kunda umumta'lim maktablarda ta'lim jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosidagi dastur talablari asosida tashkil etish lozim. Boshqacha qilib aytganda, zerikarli darslar o'rniga darslarni tashkil etishda mas'uliyat bilan yondashadigan, kasbiy bilim, metodik mahoratga ega, zamonaviy, pedagogik texnologiyalarning ilmiy-nazariy asoslarini mukammal o'zlashtirib olgan, innovatsiyalar asosida ta'lim jarayonini tashkil eta oladigan o'qituvchilarga talab ortib bormoqda. Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, insoniyat hayotiga turli yangiliklarning kirib kelishi ta'lim sohasida ham bir qator o'zgarishlar qilinishini taqozo etmoqda. Hozirgi kunda ta'lim sohasida erishilgan yutuqlarni saqlagan holda, bir xillikdan, bir qolipga tushib qolishdan saqlanmoq zarur. Ta'limning kishi xotirasini rivojlantirishga asoslangan turidan inson tafakkurini har tomonlama rivojlantirish, o'quvchilar egallagan bilimlarni amaliyotda qo'llash, ularda amaliy ko'nikma va malakalar hosil etishga qaratilgan turiga o'tishga harakat qilish shu kunning talabi. Shunga erishilsagina vatanimiz kelajagi bo'lgan yosh avlod tarbiyasi oldiga qo'yilgan vazifa oqilona hal etilishi mumkin. Boshlang'ich ta'limda ta'lim metodlarini to'g'ri tanlash va ulardan o'rinli foydalanish - ta'lim samarasini ta'minlashga yordam beradi. Ta'limda moddiy baza, standart, o'quv rejalar, dastur va darsliklar qanchalik takomillashtirilmasin, kutilgan asosiy natijaga erishish, o'quvchilarga chuqur va puxta bilim berish, ta'limda yuqori sifat darajasiga erishish bevosita nazariy va amaliy mashg'ulotlarni olib boruvchi o'qituvchining ijodkorligi, izlanuvchanligiga, malakasiga, pedagogik mahoratiga bog'liq bo'lib qolaveradi. Shunday ekan, ta'lim jarayonida o'quv-bilim markazida o'qituvchi turishi kerakligi ayni haqiqat. Demak, ta'lim-tarbiya samaradorligi, sifati o'qituvchining hamkorlik pedagogikasini qo'llagan holda o'quvchini o'quv mazmunini o'zlashtirishga yo'naltira bilishi, mustaqil mutolaa bilan samarali shug'ullanishini tashkil eta olishi, mustaqil fikr yuritishga unday bilishi va ijodiy tafakkurini rivojlantira olishi orqali ta'minlanadi.

Interfaol metodlarda dars olib borishda o'quvchilarda mustaqil o'qish, bilimlarni o'rganish va egallash, izlanish, xulosa chiqarish, qaror qabul qilish ko'nikmalari shakllanadi. Bunda o'qituvchi o'quvchilarni bilimlarni mustaqil ravishda tahlil qilishga yo'naltiradi, shu orqali uni chuqur o'zlashtirishga o'rgatadi, ijodiy mulohaza yuritishga, fikrlashga o'rgatadi. Bunda o'quvchilar izlanishga, mustaqil ishlashga o'rganadilar. Shu o'rinda quyida o'qish dars ishlanmasidan ba'zi ko'rinishlarini ilova qilish mumkin. Masalan, "Kumush qish" mavzusida o'qish fanidan umumlashtiruvchi darsda interfaol usullardan foydalanish turlaridan guruhlarda ishlashning ba'zi topshiriqlari bilan tanishamiz. Bunda tashkiliy qismda guruhlar nomi e'lon qilinadi. Bular: "Qorparcha", "Qorbobo", "Qish" guruhlar. 1-topshiriq: har bir guruh o'z nomidan kelib chiqqan holda tanishtirish uchun kichik matn yaratish. Bunda guruhlar quyidagicha taqdimot qildilar: 1-guruh: "Qorparcha" Men qish faslida dunyoga kelganman. Qir-adir, tog'utosh, dala-dashtda uchib, o'ynoqlab, yerga tomon intilaman. Hammayoqni oppoq choyshab bilan o'rayman. Men yog'ganda bolalar, hatto kattalar ham qorbo'ron o'ynaydilar, qorbobo yasaydilar, qorxat yozishadilar. 2-topshiriq: o'tilgan mavzu O.Hikmatning "Qish to'zg'itar momiq par" she'ri asosida topshiriq beriladi. 1-guruh: she'ring qaysi misrasida o'xshatish borligini aniqlang. 2-guruh: she'rdan qorga berilgan buyruqni toping. 3-guruh: jonsiz narsalar she'rda jonli qilib ifoda etilgan misralarni toping. 3-topshiriq: Olloyorning "Rangin qorlar" ertagi bo'yicha topshiriqlar. Bunda ertakning har bir qismi guruhlariga tarqatiladi. Ifodali o'qish musobaqasi uyushtiriladi. Eng yaxshi o'qigan guruh aniqlanadi. 4-topshiriq: O.Xusanovning "Qor odamning sovg'asi" hikoyasi bo'yicha topshiriq. Berilgan harflardan foydalanib, hikoyadagi kim?, nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlardan kim ko'p topish. (a, i, q, u, m, z, sh, y, e, o', l, r, ch, d, v, k, p, o, n, t, s, g, h, b, j, g')

Darsning yakunlanish qismida "Quvnoq qalpoqchalar" metodidan foydalanish mumkin. Bunda o'quvchilar rangli qalpoqchalarni kiyib, rollarga bo'linib (jarayonlar, hissiyotlar, taassurotlar, xulosalar, qiyinchiliklar) rolli o'yin orqali dars haqidagi fikr-mulohazalarini bildiradilar. Bu metod orqali o'quvchilarning nutqini o'stirishga erishiladi. Yuqorida keltirilgan "Kichik guruhlarda ishlash" metodi orqali o'qish darslarida yuqori samardorlikka erishish mumkin. Bunday interfaol metodlar orqali o'quvchilarda darsga bo'lgan qiziqishini ortishiga erishish mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ta'lim jarayonida interfaol usullarni maqsadli qo'llash, bolalarning intellektual qobiliyatlarini, ularning mustaqil faoliyatlarini o'stirish va ta'lim samaradorligiga erishishga olib keladi. Barkamol avlodni shakllantirishda biz pedagog-o'qituvchilar darslarni qiziqarli, mazmunli bola yoshiga mos interfaol usul va metodlardan foydalanib tashkil etishimiz lozimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Talim to'g'risid a "gi Qonun Toshkent 2020 yil 23 sentabr.

2. K.Qosimova va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi.T.: Noshir. 2009.
3. Matchonov S va boshq. O'qish kitobi (4-sinf uchun darslik). – T.:Yangiyo'l poligraf servis, 2016. – 266 b.
4. Matchonov S va boshq. 4-sinfda o'qish darslari. – T.:Yangiyo'l poligraf servis, 2007
5. Давронов И. Э., Кулдашева З. Х. ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ //Паёмномаи фарханг. – 2017. – №. 2. – С. 86-89.
6. Давронов И. Э., Кулдашева З. Х. Социализация личности в системе непрерывного образования //Инновационная деятельность в дошкольном образовании. – 2016. – С. 150-152.
7. Ergashevich D. I. Improvement of mechanisms of preparation of university students for pedagogical activity //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 11.
8. Давронов Н. И. «Авеста» как ценность и источник по физическому воспитанию молодежи //Педагогическое образование и наука. – 2020. – №. 1. – С. 87-91.
9. Давронов Н. И. предотвращения вредных привычек у подростков на основе физической культуры и спорта //european research. – 2018. – С. 132-134.
10. Mamurov B. et al. Acmeological Approach to the Formation of Healthy Lifestyle Among University Students //III International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence 2020 (ISC-SAI 2020). – Atlantis Press, 2020. – С. 347-353.
11. Ismoilovich D. N. National folk games a means of development of physical attitudes in primary school students //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 12. – С. 166-169.
12. Давронов Н. И., Эргашев А. У., Ходжиев М. Х. организационно-педагогические условия раннего занятия настольным теннисом в детско-юношеских спортивных школах //Проблемы науки. – 2021. – С. 60.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNI MATN TUZISHGA O'RGATISH YO'LLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.46.17.118

T.Sh.Ergasheva, BuxDU magistri

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinflarda matn tuzish, kommunikativ savodxonligini oshirishda rasm asosida matn tuzish usulidan foydalanish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, matn, o'quvchi, tarbiyaviy, tafakkur

Аннотация: В статье даются рекомендации по использованию письма с картинками в начальных классах письма и коммуникативной грамотности.

Ключевые слова: начальное образование, текст, ученик, образование, мышление.

Boshlang'ich ta'lim fanida matn tuzish va o'qitishning asosiy maqsadlaridan biri o'quvchilarning kommunikativ savodxonligini oshirishdan iborat. O'quvchi o'qish vositalaridan ongli va ijodiy foydalana olgandagina ko'zlangan maqsadga erishadi. O'quvchi jamiyatning bir a'zosi sifatida turli ijtimoiy munosabatlarda o'zaro fikr almashinuvga tayyor bo'lishi, erkin fikr ifodalash uchun gap hamda matn tuzish ko'nikma va malakalariga ega bo'lishi lozim. Chunki nazariy jihatdan lisoniy hodisalar matn tarkibidagina yaxlit bir organizm sifatida mavjud bo'ladi. Ularning o'ziga xosliklari, imkoniyatlari matn tarkibidagina yaqqol ko'rinadi. Amaliy tomondan esa matn mavzuga oid, shu bilan birga, avvalgi darslarda egallangan bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishga oid grammatik topshiriqlarni bajarish uchun tajriba obyektini vazifasini bajaradi. Tarbiyaviy jihatdan qaralganda esa muayyan g'oya, fikr matn tarkibidagina o'zining mantiqiy yechimini topadi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarda obrazli tafakkurning birlamchi ekanligini e'tiborga olgan holda muayyan rasmlar asosida matn tuzdirish maqsadga muvofiqdir. Doskaga 4-5 ta alohida voqealar tasviri tushirilgan, bir mavzuni ifodalaydigan rasmlar yopishtirilgan plakat osib qo'yiladi. Rasmlar bir tartibda emas, turli xilda joylashtiriladi. Har bir rasm chetida xalqa bo'ladi. Chunki bir tartibda bo'lsa, o'quvchi osonlikcha muammoni yechib olishi mumkin. Masalan, "Yurtimizda bahor" mavzusidagi rasmlar asosida matn tuzishni topshiriq qilib beriladi. 1-rasmda qorlarning erishi, 2-rasmda ayollarning sumalak kovlayotganligi, 3-rasmda osmonda qaldirg'ochlarning parvoz etayotgani, 4-rasmda bobo dehqonning ko'chat ekayotgani, 5-rasmda adirlarning lolaqizg'aldoq va boychechakka burkangani, 6-rasmda qizlarning ko'chalarni supurayotgani, 7-rasmda ikki bolaning varrak uchirayotgani tasviri tushirilgan bo'ladi. Dastlab o'quvchilarga 2 minut vaqt ichida ushbu rasmlarning xronologik ketmaketligini aniqlab, daftarga tushirish topshiriladi. So'ng o'quvchilar 5 minut davomida o'z daftarlariga tushirgan voqealar ketma-ketligiga asoslanib, rasmlardan foydalangan holda matn tuzadilar. Vatq tugagach, o'qituvchi aytgan bir nechta o'quvchilar yozgan

matnlarini sinfga o'qib beradilar. Bundan tashqari o'qituvchi o'quvchilardan o'tilgan mavzuga aloqador masalan, tinish belgilarining qo'llanishini nazariy masalalarini so'rashi mumkin. Rasm asosida rasm tuzish dars davomidagi mustahkamlashda, imlosavodxonligini, lug'at boyligini oshirishda amaliy ahamiyatga ega. Odatda o'quvchilarga darslikda matn tuzish uchun bir xil ko'rinishdagi rasm ko'rsatiladi. Agar ana shu rasmni turli xil ko'rinishdagi bir mavzuni ifodalaydigan tasvirlar bilan boyitsak, o'quvchining lug'at boyligini ham, savodxonligini ham yanada boyitishga erishgan bo'lamiz. Bundan tashqari o'quvchilarda quyidagi davlat ta'lim standartlarida belgilangan ko'nikma va malakalarni shakllantirishga ham erishamiz: og'zaki va yozma nutqini o'stiradi; bir-birini tinglash, ko'pchilik orasida fikrini bayon eta olishga o'rgatadi; o'tilgan mavzu mukammal darajada mustahkamlanadi;

Boshlang'ich ta'lim fanida matn tuzish samaradorligini oshirish omillaridan biri bolalarning savodli yozish malakalarini tarbiyalashdir. Buni 1-sinfdan boshlanib, yuqori sinflarda ham davom ettirilishi lozim.

Shunday qilib, insho, avvalo, ijodiy fikrlashdan iborat aqliy mehnatdir. U mustaqillikka undaydi, hayotga qiziqish, faollikni paydo qiladi, o'quvchi mavjud asarni o'qib, mavzu asosida unga o'zidan nimanidir qo'shishga intiladi, o'z fikrini ifodalash, so'zlar tanlashga harakat qiladi, hikoyalash uchun gaplarni qurish, ijod qilish bilan mashg'ul bo'ladi. Ana shunday murakkab majmuadan iborat ijodiy mehnat shakli bo'lgan insho maktabda alohida o'ziga xos munosib o'rin egallashi lozim.

Xulosa sifatida aytganda, o'quvchilarning kommunikativ savodxonligini oshirishda rasm asosida matn tuzish usulidan foydalanish ko'zlangan maqsadga erishishda muhim omil bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Talim to'g'risida" gi Qonun Toshkent 2020 yil 23 sentabr.
2. H.Jamolxonova, Hozirgi o'zbek adabiy tili darslik Toshkent 2005 yil
3. Matchonov S va boshq. O'qish kitobi (4-sinf uchun darslik). – T.:Yangiyo'l poligraf servis, 2016. – 266 b.
4. Давронов И. Э., Кулдашева З. Х. ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ // Паёмномаи фарханг. – 2017. – №. 2. – С. 86-89.
5. Давронов И. Э., Кулдашева З. Х. Социализация личности в системе непрерывного образования // Инновационная деятельность в дошкольном образовании. – 2016. – С. 150-152.
6. Ergashevich D. I. Improvement of mechanisms of preparation of university students for pedagogical activity // Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 11.
7. Давронов Н. И. «Авеста» как ценность и источник по физическому воспитанию молодежи // Педагогическое образование и наука. – 2020. – №. 1. – С. 87-91.
8. Давронов Н. И. ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ВРЕДНЫХ ПРИВЫЧЕК У ПОДРОСТКОВ НА ОСНОВЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА // EUROPEAN RESEARCH. – 2018. – С. 132-134.
9. Mamurov B. et al. Acmeological Approach to the Formation of Healthy Lifestyle Among University Students // III International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence 2020 (ISC-SAI 2020). – Atlantis Press, 2020. – С. 347-353.
10. Ismoilovich D. N. National folk games a means of development of physical attitudes in primary school students // Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 12. – С. 166-169.
11. Давронов Н. И., Эргашев А. У., Ходжиев М. Х. ОРГАНИЗАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАННЕГО ЗАНЯТИЯ НАСТОЛЬНЫМ ТЕННИСОМ В ДЕТСКО-ЮНОШЕСКИХ СПОРТИВНЫХ ШКОЛАХ // Проблемы науки. – 2021. – С. 60.

USMON QO'CHQOR LIRIKASIDA MUHABBAT MAVZUSINING TALQINI

DOI: 10.53885/edinres.2021.71.75.119

Norova Nasiba Baxtiyorovna,

BuxDU O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida tayanch doktoranti (O'zbekiston)

Annotatsiya: Maqolada o'zbek she'riyatining yirik vakillaridan biri Usmon Qo'chqor lirikasidagi mavzular olamining rangbarangligi va o'ziga xosligi tatqiq etilgan hamda misollar asosida ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: she'riyat, mavzular olami, tabiat, Vatan, muhabbat, ishq, an'ana, mahorat.

Adabiyot va san'atning rivoji jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq. Ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, global muammolar, sanoat sohasidagi qurilishlar, qishloq xo'jaligi, ilm-fan, sport, ma'naviy hamda madaniy hayotdagi yangiliklar bevosita adabiyotga ta'sir ko'rsatmay qolmadi. Bu omillar adabiyotimizning sermazmunligi, g'oyaviyligi, ko'tarinkiligi, hayotiyligini, badiiy yetukligini va mavzular olamini belgilashda ahamiyat kasb etadi.

XIX asrning adog'idan to istiqloq yillarigacha bo'lgan davr she'riyatini, badiiy tadrijiy qirralari, o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlangan tadqiqotlar yaratgan Ulug'bek Hamdamov: "Shoir avvalo, o'z davridan mavzu olishga majbur, chunki shu davrda istiqomat qilyaptimi, uning og'riqlarini har kimdan ilgari o'z badanida his etadi va dard qog'ozga she'r bo'lib to'kiladi. Demak, shoir davrdan oladi", – deydi. [Hamdamov, 1997:56] Va o'zgalarga taqlid qilib chaynalgan mavzularga ergashmay, ilk mavzu chizig'ini uning o'zi yaratishi kerakligini ta'kidlaydi.

Usmon Qo'chqor she'rlarida yana bir o'lmas mavzu sevgi, muhabbatdir. "Muhabbat o'zi eski narsa, har bir yurak uni yangilaydi", – deb yozadi tatar shoiri Hodi Toqtash. Usmon Qo'chqor lirikasini kuzata turib o'ldim-kuydim qabilidagi jumalarni, misralarni uchratish qiyin. Hattoki, sevgi, muhabbat, ishq degan so'zlarni ko'p qo'llamaydi. Bu so'zlarning o'rnini bosadigan turli ramz va tasvir vositalaridan foydalanishga harakat qiladi.

*Nigohimda ufq bo'ldi g'oyib,
Meni tashlab ketdi toqatlar,
Yildan yilga bordi ko'payib*

Peshonamga bitilgan xatlar. [Qo'chqorov, 1991:33]

Muhabbatning azobi shunday dardki, ufqni g'oyib qiladi, u shunday shirin g'amki sabr-toqat chig'irig'idan o'tkazadi, u kundan kunga, oydan oyga, yildan yilga ortib peshonaga naqsh solib xat bitadi. Bevosita bunday jumalar yosh ijodkorlar, kitobxonlar e'tiborini tortmay qolmaydi. Iste'dodli yosh shoir Nosirjon Jo'rayevning "Muhabbatdan so'ng" she'riy to'plamida:

*Peshonamga omoch tortadi kunlar,
Ko'zimda miltirab so'nar uchqunlar.
Teranlashgan sayin manglayimda xat.*

Tobora o'lislab borar muhabbat. [Jo'rayev, 2010:12]

misralarini uchratishimiz mumkin. "Peshonamga bitilgan xat" – "Peshonaga omoch tortish" kabi o'ziga xos tasvir bilan boyidi. Bu orqali adabiy ta'sir munosabati yuzaga kelgan. Yana bir she'riga e'tibor beraylik. Endi muhabbat mavzusi ramziy bahor fasli orqali tasvirlanadi.

*Bu fasldan qochmadik zinhor,
Bu faslga doding yetmaydi.
Peshonamga yozilgan bahor*

Bahor seni tashlab kytmaydi. [Qo'chqorov, 1991:57]

Milliy she'riyatimizda ushbu faslni mehr-muhabbat, sevgi fasli sifatida talqin qilinadi. Agar shoir naznida yuragiga aylangan, qismatiga bitilgan bahor bu- bir umrlik muhabbat, umr yo'ldosh.

Tasavvuf she'riyatida keng talqin qilingan ko'hna ishq mavzusi Usmon Qo'chqor she'riyatida quyidagicha izohlanadi.

Ishq dunyoning ko'hna ertagi

Men ham undan tona olmasman. [Qo'chqorov, 1982:30]

Ishq, muhabbat tuyg'usi hazrati Odam atodan boshlangan. Bu ko'hna, qadim dard. Buni har bir inson boshidan kechiradi. Hech kim undan tona olmaydi. Usmon Qo'chqor "oshiqlikni ogohlik va o'zini anglashdan ajratganidek ishq jozibasini hirs-u havodan farqlaydi". [Haqqulov, 2021: 135-139]

Ko'nglim ne bo'libdi Nuh to'fonidek

Cho'qqingdan ishq degan ummonga cho'ksak.

Biz andoq bir buyuk ishqni tanladik

Kim avom ishqidan ming bora yuksak... [Qo'chqorov, 2020:120]

"Yillar o'tib yoshi ulg'aygan sari Usmon Qo'chqor orifona bu haqiqatga yurak-yurakdan iqror bo'lib ijod qilganligini ko'rishimiz mumkin". [Haqqulov, 2021: 135-139] Bu taqdirning Haqning bitigi ekanligiga imon keltiradi.

Ishq – junun, so'ngandan keyin anglangan

Na iloj ishq Haqdan tortiq deganlar.

Yoki:

Avjlanar suv sepgan sayin alanga

Qattiqroq kutdi qattiq sevganlar.

U tasavvufni, tasavvuf adabiyotini yaxshi bilardi. She'riyatida uchraydigan ishq, oshiq, mahjub, maslak, haqiqat, shariat kabi istilohlarning ishlatilishi ham fikrimizni isbotlaydi.

“Shams Qays Roziyning “Al mo`jam” va Navoiyning “Badoye ul bidoya” “Debochasida” g`azal yozishga qo`yilgan g`oyaviy-estetik talablardan ko`ra g`azaldagi ishq mavzusi estetik zavq berish bilan kifoyalanmay, u ilohiy ma`rifatni anglash, yuksak insoniy fazilatlar kamolotiga ham xizmat qilishi zarur sanalgan. “Devoni lug`otit turk ”dagi adabiy parchalarda “uzik”, “o`zik” ba`zan “sevuqluk” ishqning ma`nodoshi esa sevuk so`zi turkiy she'riyatda qo`llanilgan”. [Eshonqulov,2020:15] Shunday ekan biz ishq, muhabbat va sevgi tushunchalarini Allohga bo`lgan oshiqlik bilan insonga bo`lgan munosabatni farqlashimiz kerak. Usmon Qo`chqor she`rlaridagi sevgi, muhabbat tushunchalari ikkala fikrni ham asoslaydi hamda madh etadi. Muhabbat mavzusi baribir insonni qalbida ezgulikka yo`l ochadi, uni ruhan yuksaltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1.Хамдамов У. 30-йиллар ўзбек шеъриятида “Соф лирика” муаммоси. Филол.фанлар номзоди..дис.автореф.–Тошкент, 1997

2.Кўчқоров У. Оғир карвон. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. – Б.33,57

3.Носиржон Жўраев. Муҳаббатдан сўнг... – Тошкент: Akademnashr нашриёти, 2010. – Б.12

4.Кўчқоров У.Хаяжонга кўмилган дунё. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1982. – Б. 30

5.Ҳаққулов И. Бедор юрак иқболи. Филологиянинг долзарб масалалари.Тошкент: - “Турон-иқбол” нашриёти ,2021. – Б. 135-139

6.Кўчқоров У. Имом Бухорий (шеърий драма ва шеърлар). Тошкент:Adabiyot нашриёти, 2020. – Б. 120

7.Эшонқулов Ҳ.Алишер Навоий ғазалиётидаги ишқ поэтикасининг қиёсий типологик таҳлили. “Хазойин ул маоний” мисолида фил.фан.дисс.автореферат. Самарқанд:2020 — Б. 15

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI ADABIY ERTAKLAR YORDAMIDA INSONIY FAZILATLAR RUHIDA TARBİYALASH

DOI: 10.53885/edinres.2021.28.82.120

Shokirova Madinabonu

BuxDU 2-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: Sh.M.Istamova

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiy ertaklar ta'limi orqali kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni to'g'rilik, halollik, yaxshilik, ezgulikka hurmat, yolg'onchilik, egrilik, yomonlik va yovuzlikka nafrat ruhida tarbiyalash haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: adabiy ertak, ziynat, to'g'riso'zlik, ezgulik hurmat, yolg'onchilik, egrilik, yomonlik, yovuzlik,

Ertakning pedagogik qiymati shundan iboratki, o'quvchilar unda to'g'rilik, halollik g'alaba qilganidan, kambag'al kishilar qiyinchilikdan qutilganidan, ya'ni yaxshilik, ezgulik ro'yobga chiqqanidan va yomonlik, yovuzlik mahkumlikka uchranganidan quvonadilar. Ular hayotda ham doimo shunday bo'lishini istaydilar. Masalan, “*Laqma it*” ertagida asosiy fikr hayotda chidam bilan ishlash zarurligini, o'z vaqtida ishlamagan odam hayotda qiyinchiliklarga uchrashi tayinligini, o'z mehnati bilan hayot kechirish insonning ziynati ekanligini o'quvchilarga uqtirish g'oyasi ilgari surilgan bo'lsa, “*Hiylagarning jazosi*” ertagida (4-sinf) soddadilning to'g'riligi hiylagarning makri ustidan g'olib kelishi, xiyonat jazosiz qolmasligi g'oyasi ilgari surilgandir. “Baqa bilan taqa” ertagi o'ziga mos bo'lmagan ishga berilib, boshqalarga taqlid qilib sharmanda bo'lgan baqaning kulfatga uchrashi, boshqa baqalar bo'lmaganda muqarrar o'linga yuz tutishi mumkin ekani misollar bilan tushuntirilishi ko'zda tutiladi.

“Ochko'z boy”, “Hiylagarning jazosi” kabi ertaklar to'g'riso'zlikning g'alabasi bilan yakunlanadi. Bunday g'alaba maishiy ertaklardan tashqari, sehrli ertaklarda ham ifodalangan.

Ertak bolalarda qahramonlarning xatti-harakatini muhokama qilib, baholash ko'nikmasini o'stirish bilan birga yaxshilikning doimo g'alaba qozonishiga ishonch uyg'otadi. O'quvchilar ertakni tahlil qilishi jarayonida “*Kishilardagi qanday sifatlar sizga yoqdi?*” (*yoki yoqmadi?*), “*Nima uchun ertakdagi ba'zi qahramonlarga hatto tabiatdagi kuchlar ham yordam beradi?*” (*yoki ba'zilaridan yuz o'giradi?*)”,

“Nima uchun?”, “... nima uchun jazolandi?” kabi savollarga javob topish jarayonida munozara qiladilar, muhokama qilib, xulosaga keladilar.

Boshlang'ich sinflarda hayvonlar haqidagi ertaklar ko'proq o'qitiladi. “Bo'ring tabib bo'lgani haqida ertak” (Anvar Obidjon), “Ko'zacha bilan tulki” kabi ertaklar aniq hayotiy hikoyalar tarzida o'qitiladi va tahlil qilinadi.

Ertak matni ustida ishlashda tanlab o'qish, savollarga javob berish, o'quvchilarning o'zlari ertak matniga oid savollar tuzib, javob berishlari, reja tuzish, qayta hikoyalash, ijodiy davom ettirish, ertak aytish, qahramonlarni grafik tasvirlash kabi ish turlaridan foydalaniladi. Bunday ertaklarda hayvonlarning odatlari tahlil qilinadi.

Anvar Obidjonning “Bo'ring tabib bo'lgani haqida ertak” she'riy ertagi ta'limi jarayonida o'qituvchi: - Hozir “Bo'ring tabib bo'lgani haqida ertak”ni o'qiydilar. Bo'ring oldiga kasal quyon, to'ng'iz, va tulki keladi. O'qib ko'ring-chi, bo'ri ularni qanday davolagan ekan.

O'quvchilar ertakni o'qiydilar. O'qituvchi sinfni 4 guruhga bo'lib, ertakning 2,3,4, va 5-bo'limlarini mustaqil o'qitishi va navbat bilan so'zlatib, muhokama etishi ham mumkin. Bunda 1- qismni o'qituvchining o'zi o'qib beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari hayvonlar haqidagi ertaklardan tashqari, “Davlat”, “Ilm afzal”, “Hiylagarning jazosi”, “Hunarsiz kishi o'limga yaqin” kabi maishiy ertaklarni ham o'qiydilar. Bunday ertaklarda xalq o'z hayotini hikoya qiladi, shu sababli o'quvchilar ertakni o'qigach, o'tmishdagi xalq hayotini, o'y-fikrlari, orzu-istaklarini bilib oladilar.

Bunday ertaklarni tahlil qilish badiiy hikoya tarzida uyushtiriladi. Bolalar o'qituvchi rahbarligida ertakda qatnashuvchilarning xulq-atvori, ayrim xatti-harakatlarini baholaydilar, ularning bir-birlariga bo'lgan munosabatlarini aytadilar va shular asosida ayrim obrazlar haqida xulosalar chiqaradilar, ertak rejasini tuzadilar, ertakni rollarga bo'lib o'qiydilar.

O'quvchi ertak mazmunini o'zlashtirib olgandan so'ng, uning tili ustida ishlashga alohida e'tibor qaratilishi zarur. Ertak mazmunini qayta hikoyalashda, qahramonlarga tavsif berishda o'quvchilarning o'z nutqida til vositalaridan o'rinli va unumli foydalanish talab etiladi. Til vositalaridan foydalanish uchun talab va vaziyat, ehtiyoj yaratish zarur.

Ertak tilida shunday so'z va iboralar borki, ular bolaga o'zgacha ta'sir ko'rsatadi. Masalan, “Yo'lbars, Tulki va Bo'ri” ertagida “Tog' echkisi siz **ulug'imizniki** bo'lsin”, “Quyong siz **podshohimizning** ertalabki **nonushangiz** bo'lsin”, “Kiyik kechqurungi **taomingiz** bo'lsin, qo'y kunduzgi **xo'ragingiz** bo'lsin” kabi gaplar tarkibidagi ajratib ko'rsatilgan so'zlarga o'quvchilar diqqatini qaratib, ertakni so'zlab berayotganda ulardan nutqda foydalanishlariga erishish zarur.

Ertaklarda keltirilgan maqollar ustida ishlash, ularda ilgari surilayotgan g'oyalarni bolalar ongiga etkazish, yod oldirish yo'li bilan bog'lanishli nutqni o'stirish, nutqning ta'sirchanligini oshirish lozim. Masalan, “Rostgo'y bola” ertagida bola o'z rostgo'yiligi bilan podshoga ma'qul bo'lganligi hikoya qilinadi. Ertak g'oyasiga mos xulosa esa “**Boshingga qilich kelsa ham to'g'ri gapir**” maqoli bilan ifodalangan. O'quvchilar ushbu maqolning mazmunini tushunib olishsa, o'zlari ham yuqoridagi kabi ertak tuzib, hikoya qilib berishlari mumkin.

So'z ma'nolari ustida ishlashda boshlang'ich sinf o'quvchilariga mos bo'lgan usullardan biri rasmlardan foydalanishdir. Masalan, “Ko'ngilchan o'tinchi” ertagida *qayin, eman, shumtol, zarang, zirk, tog'terak, qarag'ay, qayrag'och* kabi daraxt nomlari keltirilgan. Ularni bola ko'z oldiga keltira olmaydi. Ertakni o'qishdan oldin shu daraxt rasmlarini ko'rsatib, uning o'ziga xos xususiyatlarini izohlash va nomlarini aytish lozim. Shundan so'ng didaktik o'yin o'tkaziladi. Bunda daraxt rasmlari bolalarga bo'lib beriladi. Har bir o'quvchi o'ziga berilgan rasmdagi daraxtning nomini aytishi va ertakdagi shu daraxtning so'zini o'z so'zlari bilan aytib berishi kerak bo'ladi.

ПРИШВИН ИЖОДИДА БОЛА ТАРБИЯСИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.90.17.121

БДУ ўқитувчиси Гулзода Курбанова

Аннотация. Мақола табиатни асраш, экологик таълим ва тарбия муаммосига бағишланган бўлиб, унда болани атроф-муҳитни авайлаб-асрашга ўргатади.

Табиат бу инсониятга яратган томонидан инъом этилган бир мўжизадир. Ёш авлод улғайиб борар экан дунёни англай бошлайди, табиатга қизиқади уни ўрганишга ҳаракат қилади.

Атрофимиздаги оламнинг табиий бойлиги бу табиат эканлигини тушунади. Табиатнинг ўз қонунлари бўлиб, инсоният бу ёзилмаган қондаларга амал қилиши буйсуниши ва уни тушуниши талаб этилади. Табиат ва инсон аслида бир бутун олам саналади. Ўқитувчининг вазифаси болада табиатнинг гўзаллиги кўра олиши ва унинг беқиёс тароватини англаб етишини шакллантириш, боланинг келажакда шахс сифатида шаклланишида етук ахлоқий фазилатларни тарбиялашдан иборат. Ушбу фазилатларни шакллантириш жарёнида болада табиатга қизиқиш, уни ўрганиш, асраб-авайлаш ва эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш кўникмаси пайдо бўла бошлайди. Табиатнинг гўзал манзаралари акс этган бадиий адабиёт боланинг ҳис-туйғусига жуда кучли таъсир этади. Бадиий асар орқали бола атроф -муҳитни таний бошлайди, ўрганади. Китоб ўзининг сеҳрли олами орқали болада ўзини шакллантириш, ахлоқий эстетик қарашларини ривожлантиришга кўмаклашади.

Китоб – бу табиат ва атрофимиздаги олам ҳақидаги билимлар тўпланган платформа. У орқали болада атроф – муҳитга, она табиатга бўлган тасавури ривожланади ва улар билан қандай муносабатда бўлиш кераклигини ўрганади. Табиатни англаш, унинг гўзаллигини ҳис қилиш, мафтункор манзараларини кўра билишда болалар ёзувчиларнинг ўрини беқиёсдир. Болалар ёзувчилари ўз ҳикояларида болаларни нафақат табиатнинг гўзаллигини кўра олишни, балки уни асраб-авайлаб эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлишга ҳам даъват этади. Бу каби ёзувчиларга рус адабиёти вакили Михаил Пришвин ҳам мансубдир. Пришвин ижоди инсон, табиат уларнинг муносабати ва бир-бирига ўзаро салбий ва ижобий таъсирига бағишланади. Ёзувчи ўз асарларида она табиатга эҳтиёткорлик ва ҳурмат билан қараш ғоясини илгари суради. Пришвин ҳикоялари инсонда ҳаёти давомида ҳамроҳ бўла оладиган энг муҳим инсоний фазилатларни шаклланишини тарғиб қила олиш хусусиятига эга. Муаллиф ҳикоялари бола дунёқарашининг кенгайишида хизмат қилади. Табиатни севиш учун, аввало, уни билиш, англаш ва ўрганиш лозим. Ўқитувчи мунтазам буларни болага тушунтириб ўргатиб бориши даркор. Пришвин табиатни ҳам ёзувчи , ҳам олим сифатида ўргананади, унинг гўзаллигидан баҳра олади. У табиатни кузатади унинг ижодида тасодифий ёзилган бирор бир жумла йўқ. Ҳар бир ёзган сўзи атрофни, табиатни узоқ кузатиши ўрганиши асосида яралади, ҳамда ибораларга солинади. Пришвиннинг табиат ҳақидаги ҳикояларида энг асосий қаҳрамон ёзувчининг ўзи. Унинг ўзи ҳам овчи, ҳам кузатувчи олим, ҳам рассом, ҳам бадиий сўз кашфиётчиси. У ўзини табиатдаги ҳайвонот ва ўсимлик дунёсидаги топилмаларни топишда кузатувчи - овчи санайди. Пришвин ўз ҳикояларида табиат ҳақидаги аниқ, реал тасвирни беради. Бу тасвирлар индивидуал ва ранг-барангдир. Пришвин вужудида дунё гўзалликларига кўзларини катта-катта ҳайрат ва қувонч ила очиб турган болакай яшарди. Балки шунинг учун ҳам унинг ҳикояларини болалар жуда тез қабул қилар болалар табиатан жуда тақлидчи бўладилар шунинг учун ташқи таъсирлар жуда тез берилдилар. Болалар биз катталарнинг табиат, ҳайвонот ва ўсимлик оламига қиладиган ижобий ва салбий муносабатимизни кузатишади ва тақлид қилишади. Пришвин ўз ҳикоялари орқали болаларда табиатга муҳаббат туйғусини шакллантиради, уни эҳтиёткорлик билан асраб – авайлашни ўргатади. Пришвин ҳикояларини табиат ҳақидаги энциклопедия деб аташ мумкин. Болалар бу ҳикоялардан уларни қизиқтирган барча нарсаларни билиб олишади. Ёзувчи ҳикояларни жуда осон бола тилида ёзади. Пришвин ҳикояларини ўқиш жараёнида болаларда яхшилик ва ёмонлик ҳақида тушунча пайдо бўла бошлайди. Айниқса, Пришвиннинг ўқувчиларга ўрнатилган бўладиган бошқача қилиб айтганда , китобхонлар учун бир дарс сабоқ бўлиши учун ”Ўрмондаги дарс” (“Урок в лесу”). Бу шундай табиат қўйнидаги дарски, унда фақат табиат билан завқланиш эмас балки уни ўз уйинг, кадрдон дўсти сифатида қараш кераклигига имон келтиришди. Адиб асаридан кичик бир парча мазмунига тўхталсак, ўқувчиларни табиатга бўлган муносабатини тубдан ўзгартирадиган воқеа келтиради. Маълумки, куз ойларида ёғингарчилик кўп бўлади. Шу боис ёмғирдан қутилишнинг энг биринчи йўли дарахт паноҳига ўтириш. Минг афсуслар бўлсинки, ёмғир тингач биз мутлақ унутамиз дарахтнинг бизга кераклигини тезда унутиб унга бир соябон ёки кийимларни осиб учун буюм ёки шохларини синдириб ўчоққа олов ёқиш ва шу сингари эҳтиёжimizни қондириш ва буюм сифатида қараймиз. Бундан ташқари ўрмонга сайр қилиш учун келадиган ҳар бир кимса ўзи билан озиқ-овқат солинган идишлар олиб келади. Мана шу бўшатирилган идишларнинг барчаси ўрмонда қолиб кетади. Бу нарсалар экологияimizни бузишга олиб келади. Қиссадан ҳисса қилмоқчи бўлсак жонажон Ўзбекистонimiz ҳудудидаги ям-яшил кўркам боғлар, осмонўпар тоғлар зилол сувли дарёлар буларнинг барчаси ҳаётimizда тоза экологик шароит яратиш учун манбалардир. Сир эмаски, шаҳару-қишлоқ мактаблари атрофида ҳам кўкаламзорларни пайҳон қилиш , полиэтилинин

идишларни ҳар томонга сочиб ташлаб кетиш табиий ҳолатни ифлосланишига олиб келиши мумкин. Шунинг учун ўқувчи талабалар билан табиат кўйнига саёҳат қилганда, уларга ҳаммиша табиат бизнинг онамиз ватанимиз гўшамиз эканлини уқтириб туришимиз зарур.

Адабиётлар:

1. Изображение природы в рассказах М.Пришвина // Человек и природа в прозе: Межвуз. сб. науч. тр. / Пермский ун-т. Сыктывкар, 1980. С.6-25
2. Kurbanova G.Y. The The problem of ecological education in the 20th century of children's literature//Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 444. – №. 12.

МАКТАБ О'QUVCHILARNI TARBIYALASHDA FITRAT MA'RIFATPARVARLIK QARASHLARINING AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.41.77.122

BuxDU Tarixshunoslik va manbashunoslik tarixiy tadqiqot usullari yo'nalishi 2-kurs magistri Doniyor Islomov

Annotatsiya: ushbu maqolada Abdurauf Fitrat ijodidagi ma'rifatparvarlik g'oyalarni o'quvchilar tarbiyasidagi o'rni va ahamiyati haqida so'z yuritiladi

Boy adabiy va ma'rifiy meros qoldirgan allomalardan biri, jadid harakatining yirik vakili Abdurauf Abdurahim o'g'li Fitrat Turkistondagi ilg'or yangilik tarafdorlari, jadid ziyolilari: Mahmudxo'ja Behbudiy, Is'hoqxon Ibrat, Abdulqodir Shakuriy, Abdulla Avloniy, Munavvar Qori Abdurashidxonovlar qatorida serqirra va sermazmun faoliyat ko'rsatdi. Adib ijodi va faoliyatini o'rganish natijasida Abdurauf Fitratning ilm-fanning ko'plab sohalari bilan shug'ullangan yirik ilm sohibi, shoir, dramaturg, musiqashunos, faylasuf, publitsist, geograf, matematik, tabobat va tavsif ilmlarining bilimdoni, adabiyotshunos va tilshunos olim, shu bilan birga yirik davlat va siyosat arbobi, yetuk ma'rifatparvar va mohir islohotchi pedagog ham bo'lganligining guvohimiz.

Fitratning ma'rifiy qarashlarida Islom ta'limoti, Qur'oni Karim va hadis ilmi katta ahamiyat kasb etadi. U har bir masala mohiyatini islom g'oyalari bilan bog'lab o'rganadi. O'tmish Sharq allomalari merosi kabi, uning merosi ham Qur'ondan nurlanib turadi.

Fitratning ma'rifatchilik faoliyatida jadidchilik harakatining ta'siri katta bo'ldi. Jadidlar ruslarni Markaziy Osiyo xalqlari hayotiga aralashuvini to'xtatish, jamiyat taraqqiyotini yangi yo'nalishga solib yuborish maqsadida maorif, matbuot, din, san'at sohalarida islohotlar o'tkazishni taklif etishdi. "Ular axloq-odob, e'tiqod, adliya, sog'liqni saqlash sohalarini qayta ko'rib chiqish va mukammallashtirish, xotin-qizlar ahvolini, ijtimoiy-madaniy turmushning barcha jabhalarini yaxshilash g'oyalarini o'rta tashladilar". Jadidlarning dasturlarida yangicha g'oya, yangicha tafakkurga asoslangan ma'rifatchilik harakati birinchi o'rinda turardi.

Alloma Fitrat ham ma'rifatchilik yo'lidan borib, Turkiston maorifini yuksaltirish va uni millat ehtiyojiga xizmat qildirish uchun kurashadi. O'lkadagi mavjud eski maktab va madrasalarni, ulardagi o'qitish usullarini isloh qilishni talab qiladi. Jadid ziyolilari bilan birgalikda yangi usul maktablarni tashkil etishda, ularda ta'lim-tarbiya berishda ishtirok etadi. Adib yangi maktablar va boshqa ta'lim muassasalari uchun darslik va qo'llanmalar yozadi. U o'zbek tili qoidalarini ishlab chiqish va adabiyot tarixini yaratishga, Turkiston matbuoti, dramaturgiyasi, teatr va musiqa san'ati rivojiga munosib hissasini qo'shadi.

Fitrat ma'rifatparvarligining asosini yoshlarni millat va Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash tashkil etadi. Fitrat ijodiyotining asl mohiyatini millat, Vatan uchun qayg'urish, o'tmish meros va islom ta'limotiga suyanish, ona tili sofliqi uchun kurash, insoniy majburiyat va komil shaxs tarbiyasi, turk san'ati, madaniyati va ularning go'zalliklarini madh etish kabilar tashkil etadi. Fitrat komil inson tarbiyasi, uning aqliy, axloqiy, ma'naviy, jismoniy barkamollikka erishuvi, millat, xalq ruhi bilan g'ururlanish kabi g'oyalarni ilgari suradi. Adibning Vatan haqidagi g'oyalari mustaqil O'zbekistonning istiqbol mafkurasini yaratishda ham dasturulamaldir. Lekin alloma ijodining ko'p qirralari, jumladan pedagogik g'oyalari hali tadqiq etilgani yo'q.

XIX asrning oxiri XX asr boshlarida Turkistonda yashab ijod etgan ba'zi bir jadid vakillarining pedagogik qarashlari va ta'lim-tarbiya haqidagi g'oyalari A.Fattaev, Z.Mirtursunov, A.Boboxonov, M.Maqsomov, B.Qosimov, U.Dolimovlar tomonidan ishlab chiqilgan.

"Abdurauf Fitratning ijtimoiy-falsafiy qarashlari" mavzusidagi falsafa fanlari nomzodligi dissertatsiyasida SH.G'oibova Fitratning falsafiy qarashlari va jadidchilik faoliyatini yoritib, uning millatparvarlik va ma'rifatparvarligiga ham qisman e'tibor qaratadi. Hamdo'stlik davlatlari

olimlaridan G'ofur Ashurov (Tojikiston), Aziz Muhamedov (Ozarbayjon) Ibrohim Nurilin (Qozon) kabilar jadidchilik va ma'rifatchilik oqimiga aniqlik kiritib, undagi A.Fitrat o'rnini va ijodiyotini ijobiy baholaydilar. Istanbul universiteti professorlari Fuod Kupruli va Ahmad Zaki Validi To'g'on Fitratning klassik adabiyotni o'rganish borasida olib borgan tadqiqotlari, ma'rifatchilik faoliyati haqida munosabat bildiradilar.

Abdurauf Fitrat ijodining turli qirralari keng o'rganila boshlandi, lekin uning pedagogik g'oyalari, ta'lim-tarbiyaga oid ko'rsatmalari hali o'z yechimini topgani yo'q. Abdurauf Fitrat zullisonayn yozuvchi sifatida Alisher Navoiy an'alarini davom ettirib o'zbek va fors-tojik tillarida ba'diiy mukammal asarlar yarata oldi. Fitratning «Rahbari najot» asari to'la ravishda ta'lim -tarbiya masalalariga bag'ishlanadi. Ayniqsa, asarning uchinchi bobi oila, bola tarbiyasi, axloq-odob mavzulariga bag'ishlangan bo'lib, bu masalalar hozirgi davrda ham katta ahamiyatga egadir.

Asarning «Bola tarbiyasi» masalalari bobida quyidagilar ko'rsatib o'tiladi. «Oila vazifalaridan biri avlodni tarbiyalashdan iboratdir. Yosh avlodni tarbiyalash hayotiy vazifalardan hisoblanadi. Ma'lumki, dunyo kurashning umumiy maydoniga o'xshaydi va bu maydonning pahlavonlari insonlardir. Har bir kishi barkamollik yoshiga yetgach, u o'z saodati uchun shu maydonga kirmasdan iloji yo'qdir. Bu kurashda g'olib chiqish uchun uch xil qurolga ega bo'lish kerak: 1) salomatlik;

2) sog'lom fikr (nuqsansiz fikr, ya'ni yuqori iste'dod);

3) axloq sano (oliy darajali axloq, ya'ni axloqiy poklik).

Fitratning ma'rifiy-pedagogik qarashlari: aqliy, axloqiy, jismoniy tarbiya, vatanparvarlik, milliy g'urur haqidagi g'oyalari xalq milliy merosi sifatida qaralsa, undan xalq ta'limi tizimida ijodiy va tizimli foydalanilsa Fitrat ma'rifiy va pedagogik g'oyalarining tadqiqi shu vaqtda ob'ektiv xarakterga ega bo'ladi va u hozirgi zamon barkamol inson shaxsini tarbiyalash samaradorligini oshirishga munosib hissa bo'lib qo'shiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Begali Qosimov. Milliy uyg'onish: Jasorat, ma'rifat, fidoyilik. -T., "Ma'naviyat", 2002.
2. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. -T., "Ma'naviyat", 2009.

O'QUVCHILARNING BOG'LANISHLI NUTQINI RIVOJLANTIRISH VOSITALARI KO'LAMI

DOI: 10.53885/edinres.2021.56.31.123

U.Amonov,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, BuxDU
R.Tohirova,
Buxoro shahar 35-IDUM o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining Alifbe va O'qish darslari asosida o'z ona tilini nazariyasini yegil ushuda o'rgatish hamda bog'lanishli nutqini shakllantirish haqida mulohaza yuritilgan.

Bugungi kunda pedagogika fani oldida turgan dolzarb muammolardan biri ham o'quvchilarda kichik maktab yoshidan boshlab ona tili bo'yicha bilim va ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslarini yaratishdan iboratdir. Lekin bu sohada ilmiy ma'lumotlarni etarli deb hisoblab bo'lmaydi. Pedagogika nazariyasida o'quvchilarning ona tili bo'yicha bilimlarini yangi pedagogik texnologiyalar asosida yanada orttirishning nazariy asoslarini yaratish muhimdir.

Bolalar o'z ona tilini qanchalik chuqur bilib, uni sevsa va ardoqlasa, tug'ilib o'sgan diyorini, xalqini ham shunchalik sevib qadrlaydi. Shuning uchun bolalarga yoshligidan boshlab ona tili sirlarini, uning boyligini o'rgatish juda muhimdir. Bu fan orqali yoshlarda milliy g'urur shakllantiriladi. Ular ongida milliy an'alarimizga sadoqat tuyg'usi qaror toptiriladi.

Morfologiya o'zbek tilining asosi hisoblanadi. O'zbek tilining boyligi, go'zalligi, avvalo, morfologiya orqali namoyon bo'ladi. Shu sababli bolalarga boshlang'ich sinfdan boshlab so'z turkumlari, ya'ni mustaqil (ot, sifat, son, olmosh, fe'l, ravish) hamda yordamchi so'zlar (ko'makchi, bog'lovchi, yuklama) hamda oraliq so'zlar (modal so'zlar, taqlid so'zlar, undov so'zlar) haqida dastlabki bilimlar berib borilishi maqsadga muvofiqdir. Chunki nutq mana shu so'zlar vositasida shakllantiriladi. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilariga so'z turkumlari, ularga aloqador so'zlarning tuzilishiga ko'ra turlari haqida o'rgatish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirishda ona tilini o'rganishning o'ziga xos o'rni bor. Bu ish esa muayyan lingvistik vositalar asosida amalga oshiriladi.

Birinchi sinf ona tili darsligi uch bo'limdan iborat. Birinchi bo'lim "Tovushlar va harflar" deb nomlangan. Bu bo'limda, asosan, fonetikaga oid bilimlar: tovush va harf, unli tovushlar va harflar, undosh tovushlar va harflar, tutuq belgisi, alifbo, bo'g'in, so'zlarni bo'g'inlab ko'chirish haqida tushuncha beriladi.

Ikkinchi bo'lim "So'z" deb nomlangan. Bu bo'limda, demak, leksikologiyaga oid: so'zning ma'nosi, shaxsni va narsani bildirgan so'zlar, kishilar ismi va familiyasining bosh harf bilan yozilishi, joy nomlarining bosh harf bilan yozilishi, hayvon nomlarining bosh harf bilan yozilishi, harakatni bildirgan so'zlar, belgini bildirgan so'zlar, sanoqni va tartibni bildirgan so'zlar haqida bilim beriladi. Ko'rinadiki, bunda ot, fe'l, sifat, son atamalarining izohi orqali ularga ishora qilinmoqda.

Uchinchi bo'lim "Nutq. Gap" deb nomlangan. Bu bo'limda og'zaki nutq va yozma nutq, gap haqida tushuncha berilishi ko'zda tutilgan.

Ikkinchi sinf "Ona tili" darsligining mundarijasi gap va so'z mavzularini bevosita takrorlash bilan boshlangan bo'lib, sintaksis bo'yicha endi so'z va gap munosabatini o'rgatish maqsadi bilan ishga yondashiladi. Bunda ko'pincha o'quvchilarning nutq, matn, gap bo'yicha bog'lanishli nutqini shakllantirishga e'tibor kuchaytiriladi.

Ikkinchi sinfda o'quvchilarga yana tovushlar va harflar, unli tovushlar va harflar, undosh tovushlar va harflar, tutuq belgisi, alifbo, so'z va bo'g'in, bo'g'in ko'chirish qoidalari, jarangli va jarangsiz undosh tovushlar, ularning harf bilan ifodalanishi, aytilishda tushib qoladigan undoshlar, so'z ichida ketma-ket kelgan bir xil undoshlar o'rgatiladi.

So'z va gap munosabatini anglatish maqsadida shaxs va narsa nomini bildirgan so'zlar, kishilarning ismi va familiyasida bosh harf, hayvonlarga qo'yilgan nomda bosh harf, shahar, qishloq, ko'cha, daryo nomlarida bosh harf, shaxs va narsa harakatini bildirgan so'zlar, shaxs va narsa belgisini bildirgan so'zlar, sanoq va tartibni bildirgan so'zlar haqida bilim beriladi.

Gap mazmuni yana mustahkamlanadi. Bog'lanishli nutqda gapning o'rni tushuntiriladi.

Maktablarda ona tili o'rganishning mazmuni jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida davlatimizning maktab oldiga qo'ygan vazifasiga moslangan. Bu vazifalar ko'p qirrali bo'lib, ularni bajarish o'quvchilar ongini o'stirishga, ularga g'oyaviy-siyosiy, axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasini berishga yo'naltirilgan. Ona tilini o'rgatish natijasida o'quvchilarda o'z fikrini grammatik to'g'ri, uslubiy aniq, mazmunli, ohangga rioya qilib ifodalay olish va uni imloviy to'g'ri yoza olish ko'nikmalari shakllantiriladi.

Boshlang'ich sinflarda so'z turkumlarini har tomonlama o'rganish birinchi o'ringa qo'yilgan. Bu sinfda o'quvchilarning to'rt yil davomida, ya'ni birinchi sinfdan to'rtinchi sinfgacha olgan morfologik bilimlari chuqurlashtiriladi.

Bog'lanishli nutq ustida to'rt yil davomida grammatik va orfografik materiallarni o'rganish bilan bog'liq holda reja asosida ish olib boriladi.

Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarining turlari va qurilishi uning didaktik maqsadiga qarab belgilanadi. Jumladan, bular quyidagichadir: 1) Yangi materialni o'rganish darsi. 2) Bilimni mustahkamlash darsi. 3) Umumlashtiruvchi-takrorlash darsi. 4) Bilimlarning qanchalik o'zlashtirilganini hisobga olish (tekshiruv) darsi va boshqalar.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning nutqini o'stirishda eng yaxshi vositalardan biri aniq bir mavzuda suhbat uyushtirishdir. Bunday suhbat davomida o'quvchilarning bilim va tasavvur doirasi, ularning ko'proq nimalarga qiziqishi aniqlanadi. Suhbat, birinchidan, o'quvchilarni so'zlarni o'z o'rnida qo'llashga, gapni sintaktik jihatdan to'g'ri tuza bilishga o'rgatadi, grammatikani puxta o'zlashtirishga zamin hozirlaydi. Ikkinchidan, fikrni tartib bilan bayon etishga, narsa-voqealarni to'g'ri tasnif qila bilishga imkon yaratadi. Bola tafakkurini o'stiradi. Uchinchidan, predmetlarning nomini, sifatini, ish-harakatlar nomini bilib olishga, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatadi, lug'atini boyitadi.

O'quvchilarning nutqi bilan chuqur tanishishda savol-javob metodi juda qo'l keladi. Bunda o'qituvchining savoli avvaldan puxta o'ylangan, sodda qurilgan bo'lishi lozim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining idrok qilish va eslash qobiliyati kuchli bo'ladi. Shuning uchun bu davrda bolalarga mumkin qadar ko'proq bilim va malaka berish kerak. Jumladan, uning nutqini boyitishga ham alohida ahamiyat berish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Safarova R., Inoyatova M. Alifbe. Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. – B.80.

2. G'afforova T., Shodmonov E., G'ulomova X. Ona tili. -Toshkent: "Sharq", 2010. - B. 112.

O'QISH DARSLARIDA MAQOL JANRIDAN FOYDALANISH USULLARI VA AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.53.34.124

U.S.Amonov, BuxDU

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

M.Q.Salohiddinova, BuxDU

boshlang'ich ta'lim 2-bosqich talabasi

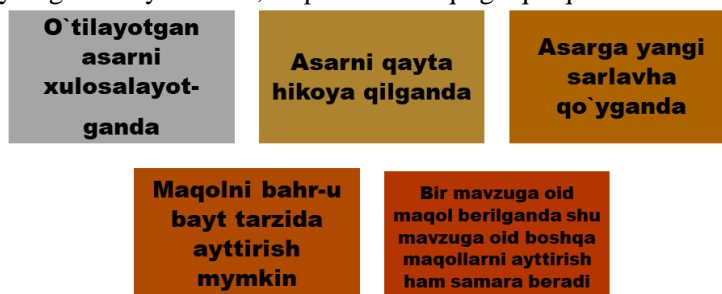
Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qish darslarida xalq og'zaki ijodi maqol janrining nutqi ravon, tafakkur olami keng, barkamol insonni tarbiyalashdagi ahamiyati haqida mulohaza yuritilgan.

Аннотация: В статье обсуждается значение жанра устного народного творчества пословицы в воспитании с складной речью, широко мыслящего, разностороннего человека на уроках чтения начальных классов.

Boshlang'ich ta'limda o'qish darslari muhim o'rin tutadi. O'qish darslari to'g'ri va tizimli o'tilganda o'quvchi badiiy asarni o'qishni, uqishni, janrlarning o'ziga xosligini o'rganadi. Eng muhimi, ruhiy o'zuqa olar ekan, ezgulik va yovuzlikni farqlaydi, dunyo haqidagi tasavvurlarini shakllantirib boradi, fikrlash qobiliyati paydo bo'ladi. Ana shu yo'lda folklor muhim ahamiyat kasb etadi. "O'qish kitobi" darsliklarida folklorning rivoyat, ertak, qo'shiq, topishmoq, maqol singari janrlariga mansub asarlar beriladi. Bu asarlarning har biri ta'lim-tarbiyaga oid o'nlab vazifalarni bajaradi. Maxsus turning janri sanalmish maqol darsliklarda ko'p keltiriladi. Ammo maqol boshqa janrlardagi asarlarni o'tishda ko'makchi sifatida keltiriladi, ma'lum bir darsda o'zi alohida o'tilmaydi. Bu uning hajmi qisqaligi va undagi xulosaning ixchamligi bilan bog'liq. Biz ma'nosi yirik badiiy asarga tenglashadigan maqolning o'qish darslaridagi ahamiyati, uning qo'llanish usullari haqida fikr yuritmoqchimiz.

2-sinf "O'qish kitobi" darsligini ko'zdan kechirdik [1. 171.]: Po'lat Mo'minning "Vatanjonim, Vatanjon" she'ridan so'ng "Vatan haqida maqollar ayting" [1.4.] tarzida topshiriq berilgan. Bu o'quvchilarning maqol zahirasini boyitadi, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalaydi. Topshiriqni ikki xil yo'l bilan bajartirish mumkin. 1. Bir dars oldin topshiriqni o'qitirib, keyingi darsgacha maqol yodlatirish mumkin. 2. Doskani ikki qismga ajratib, klaster asosidagi chizmaga har bir o'quvchini chiqartirib maqol yozdirish yoki "zanjirli o'yin" metodidan foydalanib, maqollar aytirish mumkin. Bunday usullar ko'p. Shu she'rdan keyingi asar "Vatan" deb nomlanadi. Ilmiy matndan so'ng "Vataning tinch – sen tinch" maqoli berilgan (5-bet). Yana qayta maqol aytirib, oldingi topshiriqni mustahkamlash mumkin. Ma'qul jihati shuki, maqoldan so'ng janrga nazariy ta'rif berilgan. Darslik mualliflari har bir darsga xulosa yasagan kabi maqol keltirishda davom etishgan: "Vatan qadrini bilmagan o'z qadrini bilmas" [1.7]. Darslikning boshqa "O'qish kitobi" darsliklaridan farqi shundaki, har bir darsdan so'ng maqol keltirishga intilishgan: "O'zga yurtda shoh bo'lguncha, o'z yurtida gado bo'l" [1.7]. Maqollar keltirilganda mavzuga mos tarzda, betakror namunalarini olishga intilishgani seziladi: "Otini ayagan yo'lda qolmas, Elini ayagan – cho'lda" [1.14]. Ko'rinadiki, tanlangan maqoldan xalqparvarlik tarbiyasini olish bilan birga aql bilan ish yuritish o'gitini ham uqish mumkin.

Maqoldan quyidagicha foydalanish, o'quvchini maqolga qiziqtirish imkoni bor:

Badiiy asar o'tilganda o'quvchilarda sarlavha qo'yish ko'nikmasini shakllantirish ham o'quvchining fikrlash qobiliyatini o'stiradi. Asli sarlavhasi bo'lgan asarni qayta nomlash oson kechmaydi. Buning uchun o'quvchi asarni diqqat bilan o'qishi, uning mohiyatini chuqur idrok etishi,

voqelikni atroflicha tushunishi lozim. So‘ng anglaganlarining barchasini bir jumla yoki so‘z birikmasi, ba‘zan bir so‘z bilan ifodalashi mumkin. Odatda, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi bir so‘zli yoki birikmadan iborat sarlavhadan ko‘ra jumla tarzidagi sarlavhani tezroq yaratadi. Negaki, asarga munosib nom qo‘yishda qisqalikka intilish mahorat talab qiladi. Shu sabab 1-4-sinf o‘quvchisi sarlavha tanlaganda jumla tuzgani osonroq hisoblanadi. Professor Mahmud As‘ad Jo‘shon jumlagi shunday ta‘rif beradi: “Voqeahodisa, hukm, orzu-istak, hayajon yoki so‘roq ifoda etgan, tugal ma‘noga ega bo‘lgan so‘z yoki so‘zlar guruhiga jumla deyiladi” [2. 71.]. Ko‘rinadiki, sarlavha sifatida tanlangan bir so‘z ham jumlagi aylanadi. Ammo so‘z birikmasi jumla bo‘lolmaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi maqoldan sarlavha tanlashi mumkin. Bu unga yangi-yangi imkoniyatlar yaratishi bilan birga og‘zaki nutqini rivojlantiradi. Mavzudan so‘ng berilgan maqoldan sarlavha sifatida foydalanish mumkinligini o‘rgatish, song o‘sha maqolga mazmunan yaqin maqoldan foydalanishni tavsiya qilish samaralidir. Masalan, Hamid Jalolovning “Karim chumolining tilini bilarkan” hikoyasidan keyin “Ko‘p bilgan oz so‘zlar, Oz so‘zlasa ham soz so‘zlar” [1. 116.] maqoli berilgan. Ushbu maqolni sarlavha qilib olish mumkinligini o‘rgatish bolalarga foydalidir: “Ko‘p bilgan oz so‘zlar...” aynan shu o‘rinda dars ona tili bilan bog‘lanadi, integratsiya yuzaga keladi. Ustoz maqol sarlavha qilinganda qo‘shirnoqqa olinishi lozimligini, bir qismi olinsa, qo‘shirnoq yopilishidan oldin ko‘p nuqta qo‘yilishini tushuntirsa, ahamiyatlidir. So‘ng maqolning tarkibidan foydalanishni o‘rgatish mumkin: 1.Oz so‘zla. 2.Soz so‘zla. Maqol tarkibidan ajratib olganimiz uchun odatdagi jumlagi aylandi. Shu sabab qo‘shirnoqqa olinmaydi. O‘qituvchi yana tushuntirishda davom etadi.

Boboning tol ekkani –

O‘ziga nom tikkan [1. 113.]

Ushbu maqol shoir Xurshid Davronning “Alisher Navoiy” nomli she‘ridan so‘ng berilgan va topshiriq sifatida quyidagi chizma keltirilgan:

Ni	ek	shu	sang	ni	o‘	ma	ra	San
----	----	-----	------	----	----	----	----	-----

“Nima eksang, shuni o‘rasan” maqoli kelib chiqadigan topshiriqda ham yuqoridagi maqol mazmuni mavjud. Ilgari nima yaxshilik qilsang, avvalo, o‘zingga qaytadi, deb uqtirmasdik. Demak, beriladigan maqol davr kayfiyatidan, davr bolalari kayfiyatidan kelib chiqib tanlanishini mualliflar unutishmagan. Bu juda muhim. Umuman olganda, maqol janridan foydalanishning yo‘llari, usullari besiyos. Maqolning ahamiyati cheksizki, buni boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi chuqur idrok qilishi, undan yetarlicha foydalanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘afforova T., Nurullayeva Sh., Mirzahakimova Z. O‘qish kitobi: 2-sinf uchun darslik. – Toshkent: Sharq, 2016. – 176 b.
2. Mahmud As‘ad Jo‘shon. O‘quv va yozuv malakasi. – Toshkent: Noshirlik yog`dusi, 2010. – B.71.

Annotatsiya. Mazkur maqolada Buxoro nikoh to'yi qo'shiqlarida chimildiq marosimi udumlari ifodasi hamda ular bilan bog'liq namunalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: nikoh to'yi, marosim, urf odat, "sochqi sochish", "qiz so'ylatish", "Hinobandon" udumi.

Аннотация. В данной статье анализируется выражение ритуалов шимпанзе в бухарских свадебных песнях и связанные с ними примеры.

Ключевые слова: свадьба, обряд, обычай, «сочки сочиш», «киз суйлатиш», «хинобандон».

Abstract. This article analyzes the expression of chimpanzee rituals in Bukhara wedding songs and related examples.

Keywords: wedding, ceremony, custom, "sochqi sochish", "qiz so'ylatish", "Hinobandon".

Xalqimizda chimildiq bilan bog'liq urf-odatlar anchagina. Shulardan biri "sochqi sochish" udumidir. Kelin tushirilgan xonaning bir chetiga chimildiq tutilgach, Shundan so'ng kelin-kuyovning, chimildiqning ustidan shirinliklar, pul sochib, "sochqi sochish" udumi amalga oshirilgan. Yig'ilganlar undan "Bizni ham shu kunlarga etkazsin" deya, olishgan. Chunki bu udum orqali kelin-kuyovga to'kin hayot kechirish istagi bildirilgan. Undan keyin kelin olib kelgan sepi – bo'g'chasi ochilib, kiyim-kechaklari chimildiq ustidan tortilgan "dor"ga ilingan. Bo'g'chani ochish jarayonida ham uning ustidan sochqi sochilgan. Umuman aytganda, "bo'g'cha ochish", "sochqi sochish", "chimildiq doriga sep ilish" udumlari hozirgacha Buxoroning Olot va Qorako'l tumanlari qishloqlarida saqlanib kelayotganini ta'kidlash lozim. Bu udumlarga ishora esa nikoh to'yining yor-yor, o'lan janridagi namunalarida saqlanib qolganligi bilan e'tiborni tortadi:

Jonim qizim to'yida

Bo'g'cha oching, yor-yor.

Bo'g'chasining ustinnan,

Tilla soching, yor-yor.

Oykelinning boshidan

Sochqi soching, yor-yor.

Oldlariga yuz alvon

Ne'mat oching, yor-yor.

Kelinning bo'g'chasi ko'pincha chimildiqning ichida ochilgan. Bu yanada xosiyatli deb anglangan:

Chimildiqning ichida

Bo'xcha oching, yor-yor.

Chimildiqning ustidan

Tilla soching, yor-yor.

Ayniqsa, kuyovning ulug' yoshli qarindoshlari kelin ustidan sochqi sochishi unga ko'rsatilgan cheksiz hurmat nishonasi sifatida qaralgan:

To'ydagilar hammasi

Oshiq sizga, yor-yor.

Katta buvi sochdilar

Sochqi sizga, yor-yor.

Kelin chimildiqqa kiritilgach, yo'ldan charchab kelgan qudalar aziz mehmon sifatida e'zozlanib, ularning oldiga ziyofat dasturxonini yoyilgan, shirin va sutli choylar tortilgan. Bu jarayon ifodasi quyidagi misralarda yorqin tasvirini topgan:

Chimildiqning yonidan

Qil o'tibdi, yor-yor.

Kelin olib kelguncha

Yil o'tibdi, yor-yor.

Hay-hay o'lan, jon o'lan,

Choy tutingiz, yor-yor.

Qani, kuyov, to'y oldida

Barqutingiz, yor-yor?

O'tmishda "kelinni gapirtirish" udumi ham bo'lgan. Diqqat qaratsa, ertaklarda "qiz gapirtirish" sharti mavjud. Demak, ushbu epik motivning genezisi xalq orasida amal qilgan "qiz so'ylatish" udumi bilan bog'liq. Quyidagi yor-yorning to'rtinchi satrida ham shu udumga ishora bor:

Hoy, hoy o'lan, jon o'lan

O'ynab qoling, yor-yor.

Uyaltirmay **kelinni**

Gapga soling, yor-yor

Buxoroda chimildiq ichiga kelin va kuyov uchun to'shaladigan joy uchun bitta uzun katta yostiqlik tikiladi. Kelin-kuyovning turmush qurishi "bir yostiqlikka bosh qo'yimoq" iborasi orqali ifoda etilishi shundandir:

Qizil gulning ravshani,

Borib ayting o'shani, yor-yor.

Bir yostiqlikka bosh qo'ydi

Bilmaydi andishani, yor-yor.

"Yuz ochdi" nikoh to'yining asosiy udumlaridan biridir. Shu boisdan nikoh to'yi qo'shiqlarida "yuz ochdi" "och yuzingni" kabi birikmalarga alohida o'rin ajratilgani ko'zga tashlanadi:

Hay kelinchak-kelinchak,

Och yuzingni, yor-yor.

Qani bizlar ko'raylik,

Yulduzingni, yor-yor.

Shuni ham aytish joizki, Buxoro nikoh to'yi udumlari orasida kelinni kuyovniga uzatishdan oldin ritual yuvintirish, kiyintirish, bezantirish, sochini maydalab qirq kokil qilib o'rish, taqinchoqlar ilish, bo'yantirish kabilar alohida e'tibor bilan o'tkazilgan. "Hinobandon" – kelinning qo'lga hino qo'yish shunday qadimiy va an'anaviy odatlardan biridir. Diqqat molik tomoni shundaki, bu odat ifodasiga qaratilgan aytimlar borligi kuzatiladi:

Kelinim salom beradi,

Tiliga kalom oladi.

O'n barmog'i hinoli,

Qoshi-ko'zi binoli

Onasiga bir salom.

Yoki:

Ariq labini o'ydim,

Qo'limga xina qo'ydim.

Ota-onamdan kechib,

Yorimga bino ko'ydim.

Uzatilayotgan qizning sochini o'rganda ham aytimlar ijro qilingan. Ulardan birida shunday deyiladi:

Qora anbar zulflaring

Tovlanadi, yor-yor.

Qora anbar sochlaring

Sollanadi, yor-yor.

Kelin paranjiga o'ralib, mahsi-kovush kiydirilgan holda kuyovnikiga jo'natiladi:

Taxta ko'prik tagidan

Loy oqadi, yor-yor.

Paranjiga o'ralib

Oy boqadi, yor-yor¹.

Xulosa qilib aytganda, Buxoro nikoh to'yiga aloqador udumlar tasviri, talqini hozirgacha jonli ijroda saqlanib kelayotgan yor-yor, o'lan, kelin salom singari janrlarda o'ziga xos badiiy ifodasini topganligi alohida e'tiborga loyiqdir.

¹ С.Пажиевадан олинган.

XX АСРНИНГ 70-ЙИЛЛАРИДА БАҲС-МАҚОЛАНИНГ ТАРАҚҚИЁТИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.91.84.126

М.А. Худойкулова,
Ўзбек тили ва адабиёти
кафедраси тадқиқотчиси

Аннотация. Мақолада ўзбек адабий танқидчилигида баҳс-мақоланинг XX асрнинг 70-йиллардаги тараққиёти, адабиёт ривожигаги ўрни, шу билан бирга давр адабий жараёнидаги баҳс, мунозарлар ҳақида фикр юритилган. Адабиётшунос олимлар С. Мамажонов, О. Тоғаев, Н. Худойберганов, У. Норматов, Б. Имомов ва бошқаларнинг баҳслардаги иштироки ва адабий-назарий муаммоларга, бадиий асарга муносабати таҳлил этилган.

Калит сўзлар: адабий танқид, танқид жанрлари, баҳс-мақола, танқидчи, мунозара, бадиий матн, таҳлил, талқин.

Аннотация. В статье рассматривается развитие дебатов в узбекской литературоведении 70-х годов XX века, их роль в развитии литературы, а также дискуссии в литературном процессе того периода. Анализируется участие литературоведы С.Мамажонов, О. Тоғаев, Н. Худойберганов, У. Норматов, Б. Имомова и других в дебатах и их отношение к литературным и теоретическим проблемам, к произведению художественного литература.

Ключевые слова: литературная критика, жанры критики, диспут, критик, диспут, художественный текст, анализ, интерпретация.

Annotation. The article examines the development of debates in Uzbek literary criticism in the 70s of the twentieth century, their role in the development of literature, as well as discussions in the literary process of that period. The participation of literary scholars S. Mamazhonov, O. Togaev, N. Khudoiberганov, U. Normatov, B. Imamov and others in debates and their attitude to literary and theoretical problems, to the work of fiction is analyzed.

Key words: literary criticism, genres of criticism, debate, critic, debate, literary text, analysis, interpretation.

Жаҳон адабиётшунослигида адабий танқид жанрлари, уларнинг генезиси, тараққиёти, таркиби, ички турларини тадқиқ этишга эътибор кучаймоқда. Бу эса адабий танқиднинг адабий жараёнга тобора фаол яқинлашишига ва адабиётимизнинг ғоявий эстетик тараққиётига сезиларли ҳисса қўшишига катта таъсир кўрсатади. Шу билан бирга ҳар бир мунаққид бадиий асар ҳақидаги баҳсга муносабат билдирар экан, ўзига хос услубга ва қарашларга эга эканлигини намоён этадики, бу адабий жараённи бойитишга ҳисса қўшади. Шундан келиб чиқиб, баҳс-мақола, мунаққидларнинг баҳсларга муносабатларини тадқиқ этиш ҳам танқид тарихининг тараққиёт босқичларини белгилашда муҳимдир. Шу боис баҳс-мақоланинг ўзбек танқидчилигидаги XX асрнинг 70-йиллардаги ривож, аҳамиятини кўрсатиш асосий мақсад қилиб олинди. Бу давр танқидчилигининг бадиий матнга муносабати, адабий муаммоларга бағишланган баҳс-мақолаларнинг танқидчилик ва адабиёт тараққиётидаги ўрни масаласини очиб бериш кўзда тутилган.

Мавзунинг ўрганилиши. Адабий-танқидий мақоланинг бир кўриниши бўлган баҳс-мақола кам ўрганилган. Жаҳон ва рус адабиётшунослигида ҳам деярли тадқиқ этилмаганини кўриш мумкин¹.

Адабий танқид назариясида адабий-танқидий баҳс-мақолани ўрганиш тадқиқ этилиши зарур бўлган масалалардан биридир. Адабиётшунос олим Б.Назаров унинг ўзига хослиги, тараққиёти

¹Дени Дидро. Эстетика и литературная критика. М.: Худ-ная лит-ра. 1980. - С.599.; Нефедов Н.Т. История зарубежной критики и литературоведения. М.: 1988.(немис); Современная литературная критика. К вопросы теории и методологии. М.: 1977.- С.238. Зельдович М.Г. Уроки критической классики. Харьков .1976.-С.178. Толибзода К.Озарбайжон адабий танқидининг тарихи. Боку. 1984.-Б.87.; Баранов В.И.,Бочаров А.Г.,Суровцев Ю.И.Литературно-художественная критика. Учебное пособие.М.: Высшая школа,1982. - С. 288.; Барахов В.С. Литературные портреты. М.:1983.- С.408.; Егоров Б. О мастерстве литературной критики. Ленинградское отделение. Советский писатель. 1980,- С. 317.; Зарубина Д. Спор, дискуссия, диспут и полемика //«Наука и жизнь» (№ 5, 2019); Традиции и тенденции литературной критики Сибири. Сб. науч. статей. Новосибирск.Наука. 1989.- С.240.

ҳақида фикр билдириб ўтади¹. “Ўзбек адабий танқидчилиги” ўқув қўлланмасида адабий танқид жанрларидан адабий мақола ҳақида фикр юритилади². Адабиётшунос Б.Ўлдошев 60-70-йилларда тақриз, адабий обзор, мемуар, адабий портрет, тақриз мактуб, тақриз-баҳс, тақриз-монография, мақола диалог, мақола–суҳбат, адабий ўйлар каби адабиётшунослик ва адабий танқиднинг жанр ва турларини ривожлантириш борасида ҳам изланишлар олиб борилганлигини таъкидлаб ўтади, аммо уларга алоҳида тўхталмайди³. Адабиётшунос Б.Раҳмонов “Ўзбек адабий танқидчилиги” қўлланмасида тақриз, муаммоли мақола, суҳбат каби жанрлар қаторида баҳс ҳақида ҳам қисқа бўлса-да, тўхталиб ўтади⁴. Адабий танқидчиликда адабий танқидий мақоланинг ички кўринишларидан бири баҳс мақола ҳақидаги баъзи назарий муаммолар адабиётшунос Ш. Ахмедованинг “Ўзбек адабий танқиднинг жанрий таркиби” деб номланган монографиясида тадқиқ этилган. Баҳс-мақола муаммоли мақола таркибида тасниф қилинади⁵.

Ўзбек танқидчилари, адабиётшунос олимларидан Салоҳиддин Мамажонов, Абдуғафур Расулов, Санжар Содик, Норбой Худойберганов каби олимларнинг тадқиқотларида адабий танқиднинг жанрий хусусиятлари ҳақида баъзи бир фикрлар билдирилиб, баъзи жанрларнинг тараққиёти, шу жумладан баҳс-мақолаларнинг адабий жараёндаги ўрни ҳақида айрим қарашлар учрайди. Академик Б.Валихўжаевнинг “Ўзбек адабиётшунослиги тарихи” китоби мумтоз адабиётшунослиги ва танқидчилигидаги адабиётшунослик ва адабий танқид жанрлари ҳақида илмий-назарий қарашларга бойлиги билан ажралиб туради⁶. Аммо бу тадқиқотда баҳс ҳақида фикр юритилмаган. Ўзбек адабий танқиди тарихига назар соладиган бўлсак, баҳс - мунозара гарчанд XX асрнинг бошлари муосир адабий танқидида (Усмонхон, А.Саъдий, Ойбек, Айни кабилар ижодида) кўп учраса-да, унинг назарий жиҳатлари шу пайтгача алоҳида тадқиқ этилмагани кўринади. Тадқиқот-мақоламиз объекти бўлган XX асрнинг 70-йиллари адабий жараёндаги баҳс-мақолалар ҳақида тадқиқотлар ҳозирча яратилмаганини инобатга оладиган бўлсак, мавзунинг долзарблиги яққол кўринади.

Ҳар бир даврда баҳсли масалаларга муносабат кўзга ташланиб туришини кўриш мумкин. Адабий муаммолар, бадиий асарлар ҳақидаги баҳс-мақола XX асрнинг 70-йилларида ҳам яратилди. Масалан, ўзбек адабиётшунослигида шеърятда лирик қаҳрамон масаласи – мунозарали масала эди. Бу тўғрида шоирларнинг ўзлари ҳам, адабиётшунос ва танқидчилар ҳам жуда хилма-хил, ҳатто бир-бирига зид фикрларни айтиб келар эдилар. С. Мамажонов дастлаб “Шарк юлдузи”да (1961. 9-сон) шу мунозарали масалани кўтариб чиқди. Муаллиф бу соҳада бир-бирига зид фикрларни муқояса қилади, уларнинг таҳлилидан келиб чиқиб, лирик қаҳрамон тушунчаси шоирнинг “мен”идан кўчирилган нусха эмас, балки объектив воқеликдан олинган кечинмаларни ҳам ўзида мужассамлантирувчи умумлашма образ эканлигини исботлайди. Ҳар бир типик образда бўлгани каби, бу ерда ҳам индивидуал характер мавжуд, бу шоирнинг “мен”и, унинг ўзига хос шеърини овози. Аммо типик образ индивидуалаштириш жараёни билан чекланиб қолмайди, балки умумлаштирувчи кучга ҳам эга бўлади. Лирик қаҳрамон образида ана шу умумлаштирувчи типик хусусиятлар ўзига хос тарзда кўринишини Ғ. Ғулум, Зулфия ва бошқа шоирларимизнинг энг яхши шеърлари мисолида кўрсатади.

Олтмишинчи йиллар танқидида жанрнинг ўзига хослиги муҳим ижодий муаммо сифатида катта ўрин тутган. Чўзиқроқ ҳикоя ёзиб уни қисса деб эълон қилиш, лирик шеърни кенгайтириб лирик поэма деб босиб чиқаришлар муносабати билан матбуотда эътирозлар пайдо бўлди. Адабиётшунос

У. Норматовнинг “Жанр имкониятлари” деб номланган китоби ҳам шу муносабат билан ёзилди. Роман жанри ҳақида баҳс-мақолалар кўпайди; хабар, оддий йўл эсдаликларини очерк, балладани оддий лирик шеър деб аташ кўпайди. Бунинг сабабларидан бири ҳали адабиёт назарияси муаммоларининг жиддий ишланмагани эди. Бунинг устига жанрлар ўз чегараларига эга бўлса-да, аслида ўзгариб турувчи ҳодисалардир.⁷

¹ Назаров Б. Ўзбек адабий танқидчилиги. Т.: 1979. 9 -19 бетлар.

² Худойберганов Н., Расулов А. Ўзбек совет адабий танқидчилиги. Т. “Ўқитувчи”. 1990. 149- 154 бетлар .

³ Ўлдошев Б. Адабий жараён: танқидчи услуби ва маҳорат муммолари. Т.: «Фан». 2002.

⁴ Раҳмонов Б. Ўзбек адабий танқидчилиги. Т. : 2004. 8- 9 бетлар.

⁵ Ш.Ахмедова. Ўзбек адабий танқиднинг жанрий таркиби. Т.: Фан. 2008.

⁶ Валихўжаев Б. Ўзбек адабиётшунослиги тарихи. Т.: 1993.

⁷ Ўзбек совет адабий танқиди тарихи. Тошкент. Фан. 1987. 127-бет.

Бу муаммо ҳақидаги баҳслар 70-йилларда ҳам давом этди. О. Тоғаев, Н. Худойберганов, У. Норматов, Б. Имомов ва бошқалар баҳсларда қатнашиб ўз фикр-мулоҳазаларини билдирдилар.

Баҳс адабий жараёнда яратилган ҳикоя ва қиссалар, уларнинг жанрий хусусиятлари (У. Норматов), миллийлик, миллий характер (Н. Владемирова) каби муаммолар устига кўчди. “Шарқ юлдузи” журнали ёзувчи П. Қодировнинг “Эрк” қиссаси тўғрисида баҳс очди. Бир қиссанинг катта баҳсга материал бўлиши ҳам маълум даражада асарнинг юқори бадиий-ғоявий савиясидан дарак берар эди¹.

Ш. Холмирзаевнинг “Ўн сакизга кирмаган ким бор” қиссасида асарнинг хулосасини китобхон ҳукмига топшириш, “очиб қолдириш” танқидда баҳсга олиб келди (Адабиётимизнинг ярим асри. Тошкент.1967.538-бет; Н. Худойберганов “Илҳом мевалари”// Шарқ юлдузи.1961 йил. 1-сон). Баҳсларда қиссаларнинг ютуқлари билан бирга баъзиларида китобийлик, жанр талабларини яхши билмаслик, қаҳрамон характерини ҳар тарафлама асослай олмаслик каби камчиликлар, уларнинг келиб чиқиш сабаблари ҳам кўрсатилди. Бу сабаблар ҳаёт ва материални тўлиқ ўрганмаслик, маҳоратнинг камлиги, асар устида етарли даражада меҳнат қилмасликдан иборатдир. Адабий жараёндаги бу ҳолат баҳс-мақолаларнинг кўпайиши, танқиднинг бир қадар билимдон, талабчан бўлиб қолганлигини кўрсатади.

Романчилик ҳақида ҳам “Роман ва замон” рукнидаги баҳслар ўтказилди. Адабиётшунос С. Мирвалиев “Ғоявий-бадиий етук романлар яратиш йўлида”, “Роман тарихидан”, “Роман назариясига доир”, “Тарихий роман ҳақида”, “Роман ва замон баҳсига кўшилиб” каби ўнлаб бақувват мақолалари исбот бўла олади.

О. Ёқубов, М. Исмоилий, Ҳ. Нўъмон, Ш. Шораҳмедов, Й. Шамшаров, Ж. Шариповларнинг романлари баҳс объекти сифатида намоён бўлди.

Лирика образларига оид баҳсларда “лирик персонаж билан шоир образини фарқлаш лозим, шоир образи унинг бир неча шеъри ёки “бутун поэтик ижодида гавдаланади”,- дейилди, шу билан бирга шоир образини лирик қаҳрамондан тамоман ажратиб олиш тўғри эмаслиги тўғри уқтирилди. Бунга, О. Шарафиддинов аниқлик киритди². Лирик персонаж ижобий, сатирик, юмористик бўлиши мумкин. Ҳомил Ёқубов лирикада конфликт ҳис ва фикрлардаги зиддиятлар негизига қурилишини, қаҳрамон фақат ташқи факторлар билан тўқнашув орқали юзага келмаслигини кўрсатиб берди³.

“Назария нафосат қонунларининг мунтазам ва уйғун бирлигидир, - деган эди В.Г. Белинский, - аммо унинг бир айби бор, у даврнинг муайян бир доирасида яшайди, танқид эса тўхтовсиз ҳаракат қилади, олға босади, фан учун янги ашёлар, янги далиллар йиғади. Шунинг учун ҳам у ҳаракатдаги эстетикадир”. Буёқ танқидчи ўз фикрларини тағин ҳам қуюқлаштириб, яна шундай деган эди: “Танқид предмети назариянинг амалияга татбиқидир”

Етмишинчи йиллар ўзбек адабий танқидчилиги ўзининг асл моҳияти – “ҳаракатдаги эстетика”, “назариянинг амалияга татбиқи” бўлиши лозимлигини янада теранроқ тушуниб олди ва бу моҳиятни ўз талқинларида ёрқин ва жўшқин акс эттиришга интилди. Танқидда санъат ҳақиқатини ҳаёт ҳақиқати билан муқояса этиш ва бадиий асарга шу заминда туриб баҳо бериш тенденцияси кучайди⁴.

Танқидчилар бадиий адабиёт асарлари ҳақида фикр юритганда, ҳар бир асарнинг бадиияти ҳақида алоҳида сўзлашни ўзларига ҳам қарз, ҳам фарз деб билишади. Бунда давр адабий танқидига ўсиб бораётган муҳим бир тамойил – бадииятга эътибор қилиш, ғоявийликни бадиийлик билан бирликда кўриш тенденцияси кўзга ташланади. Ҳақиқатан ҳам ёзувчи маҳорати ҳаётга ёндашишдан, унинг муҳим томонларини кўра билишдан бошланади, уни маънодор ва ёрқин қилиб тасвирлаб бериш билан яқунланади. Маъно чуқур ўйланмаган бўлса, шакл одатда тугал бўлмайди. Ёзувчи мазмун хусусида кўп ўйласаю, унинг шакли устида қунт билан ишламаса, аввало, мазмуннинг ўзига путур етади. Адабиёт ва санъат ҳамиша бу икки омилнинг мустаҳкам бирлигини тақозо этади...

¹ Маҳмудов Т. Эрк ва севги// Шарқ юлдузи.1971.4-сон. 224-227 бетлар.

² Шарафиддинов О. Замон, қалб, поэзия. Тошкент. 1962. 21-24 бетлар.

³ Ёқубов Ҳ. Лирик характер// Шарқ юлдузи. 1964. 2-3 сонлар.

⁴Ўзбек совет адабий танқиди тарихи.2-том.188-бет.

У. Норматовнинг “Ҳаёт тақозоси” мақоласида ҳам айна масала қаламга олинади. “Танқид учун илҳом, эҳтирос, ижтимоий заруриятнинг ўзигина кифоя қилмайди, - деб ёзади танқидчи. – Айтадиган фикрни аниқ, равшан, жонли, самимий баён этиш, тил ва ифода маҳорати ҳам ниҳоятда муҳим. Баъзи танқидий мақолаларда шу нарса етишмайди. Пала-партиш, алғов-далғов жумлалар билан тўлиб-тошиб, ҳатто оддий саводхонликдан ҳам маҳрум “асар”лар танқидчиликка соя тушираётир”.

Хулоса. Тадқиқ этилаётган давр адабий жараёнида олимлар танқидда маҳорат ҳақида кўпроқ ўйлайдиган, маҳорат сирларини кўпроқ излайдиган бўлиб қолишди. Бу жараён икки йўл билан борди, деса бўлади: 1) ўз-ўзини яхшироқ таниш, танқид моҳияти ва масъулиятини чуқурроқ идрок этиш ҳамда 2) танқидни изчил, ҳаққоний ва принципиал танқид қила бориш орқали.

Адабий-бадиий танқид ўзига хос хусусиятларига эга. “Ўз-ўзини таниш” деганда ана шу жиҳатларни англаш, тушуниш кўзда тутилади. Адабий танқиддаги бу қирралар устида юз йиллар, агар антик дунё адабий танқиди кўзда тутиладиган бўлса, ҳаттоки минг йиллардан бери сўз юритилади. Лекин ҳамон унинг чигал жумбоқлари, таҳлил ва талқин этишга муҳтож муаммолари бор. Ҳар бир давр бу муаммоларга ўз муҳрини босади, уларнинг бирини ёритса, бошқа бирини унинг ёнига тиркаб қўяди. Лекин бир нарса аён: адабий танқид ўз мазмуни ва моҳиятига кўра доимо ривожланиб борувчи илмий-бадиий фан. У илм билан санъат оралиғида яшайди, бир томондан илмга, иккинчи томондан санъатга суяниб, ҳаёт кечиради. Санъат сўзини мантиқ тилига, мантиқ кучини санъат соҳасига кўчиради. Санъат асаридан янги-янги нуқс ва нафосатлар излайди, уларни кашф этиб, тасдиқлаб, умумга шоён эътибор қилади.

Биз таҳлил этаётган даврда адабий танқиднинг ана шу хусусиятларини ўзлаштириш кучайди. Ўзбек адабий танқидчилиги ўз-ўзини чуқурроқ “таний бориш” жараёнида, шубҳасиз, ана шу жиҳатларга диққат-эътибор қилди, уларнинг англаш, ўзига сингдириш, ўзининг жонли табиатига айлантиришни маҳорат мезони деб билди.

Адабиётлар:

1. Абдусаматов Ҳ. Сермазмун ва принципиал танқидчилик йўлида // Шарқ юлдузи. 1972. 4-сон;
2. Мамажонов С. Танқидчи ва адабий жараён // Ўзбекистон маданияти. 1975. 18 июль;
3. Шермухамедов П. Адабий танқиднинг эътибори // Гулистон. 1972. 6-сон;
4. Имомов Б. Адабий танқид мезони // Танқид ва адабиётшунослик масалалар. Тошкент. 1973.

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИДА МУРШИД ВА МУРИД ОБРАЗИНИНГ АСОСЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.16.72.127

Зулайҳо РАҲМОНОВА,

*ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти
катта илмий ходими, филология фанлари бўйича фалсафа доктори*

Аннотация: *Халқ оғзаки ижодида халқнинг ҳаётий, диний, миллий дунёқараши ўз аксини топган. Пайгамбарлар, валий зотларнинг ҳаётлари халқ учун ҳамиша ибрат ва намуна бўлган. Ва мана шу маънавий улугворликни ўзида мужассам этган комил инсон образи яратилиб, алп қаҳрамонлар сифатида уларнинг сермазмун ҳаёт йўли улугланган. Хусусан, мақолада алпларнинг машаққатли сафарларидаги раҳнамолар тасаввуфда комил муршидлар бўлганлиги, шунингдек, оғзаки адабиётдаги тасвирларнинг ёзма адабиётдаги ифодалар билан уйғун эканлиги мисоллар орқали кўрсатилди.*

Калит сўзлар: *достон, муршид, пир, бобо, қутб, ризо, таваккул, сабр, эр, эран, синчи, жиловдор, мурид, илми ҳол, илми қол.*

Достонларнинг яратилиши даврини эътиборга олсак, уни тасаввуф билан боғлаш, алп қаҳрамонлар камолотини муридлар қўлга киритган орифлик билан тенглаштириш ишончсиз, ғайрибиий туюлиши мумкин. Бироқ халқ оғзаки ижодини маълум бир даврга боғлаш, ундан фақат ўша давр ҳақиқатларини излаш тўғри бўлмайди. Достонлардан минг йилларнинг овозини эшитиш мумкин. Шу боис, айниқса, алпларнинг маънавий саргузаштлари муридларнинг руҳий сайрларига, йўлбошчи пирлари тасаввуфдаги муршиди комилларга яқинлашишини тасаввур этиш у қадар мушкул эмас. Улар орасидаги тарбия жараёнининг бир-бирига жуда монанд эканлигини ҳам аниқ кўриш мумкин.

Маълумки, тасаввуф солиқ ёки муриднинг нафси ила жангга отланган қалб сафаридир. Достон, эртақ қаҳрамонлари ҳам ҳамиша ўзликни таниш сафарда бўлиб, йўл машаққатларини турли ҳомий кучлар, пири комиллар, азиз авлиёлар дуолари баракотида енгиб, мурод-мақсадларига етадилар. Дарҳақиқат, достонлардан тасаввуфий тарбия, тариқат одоб-аркони масалалари ҳам ўрин олганлиги ғоят табиий эди. Тасаввуфдаги муршид-муриднинг асосий вазифасини ифодаловчи образлар халқ оғзаки ижодида ҳам мавжуд. Халқ илоҳиёт билан уйғунлашиб кетган халоскори, тўғри йўл кўрсатувчи раҳнамосини тариқатдаги сингари **бобо, пир, эр, эран, соқий** каби истилоҳлар номлаган. Тасаввуф тарихи, унинг буюк вакиллари ҳаёти ва сўфиёна шеърят образларини ўрганиб амин бўлдики, муршид образи моҳиятини очувчи, энг кўп қўлланиладиган, туркий халқлар руҳиятига ҳам жуда мос истилоҳ бу – *бобо, ота* калимасидир. Бошқа туркий халқлар сингари ўзбеклар ҳам шайхларига бобо, ота дея мурожаат этишган: Занги ота, Қўйлиқ ота, Баҳоуддин бобо ва ҳоказо. Тасаввуфшунос С.Улудоғнинг изоҳлашича: “Боболик икки хилдир: жисмоний боболик – насл-насаб боболиги, руҳоний боболик – инсонни маънан ва руҳан юксалтирувчи шахс. Шайх муриднинг ҳақиқий отасидир” [1: 80]. Халқ оғзаки ижодида жисмоний ва руҳоний боболар кўп ўринларда ўзаро уйғунликда кўзга ташланади. Зеро, туркий халқларда аждодлар, уруғ, қабила бошлиқлари, оқсоқолларни улуғлаш ва ҳурмат қилиш ахлоқнинг асосий мезонларидан саналган.

Достон қаҳрамони босиб ўтадиган манзил маконларнинг Муродтепа, Аччиққўл, Ойна қўли, Бадбахт тоғи, Ойдин қўл каби номлар билан аталишининг ўзиёқ алп йўлининг маънавий, руҳий сафар эканлигига ишорадир. Бу мажозий номларнинг ҳар бирида бир маъно ва ҳақиқат яширинган. Ва ҳеч бир алп – эран йўлбошчисиз, пирнинг ҳиммату мададисиз йўлларни босиб ўтолмайди, мурод-мақсадига етолмайди. Аслида уларнинг дунёга келишидаёқ пирнинг дуоси ёхуд назаркардалиги яширингандир. Алпомишни саксон кун Шоҳимардон пир равзасида ҳимматталаб бўлиб, Аллоҳдан тилаб олишган эди. “Алпомиш энадан туғилган вақтда Шоҳимардон пири борган эди... Шоҳимардон пирининг тарбият қилганидан ўтга солса куймас эди, қилич солса ўтмас эди, милтиқ отган билан ўқи ботмас эди, ул сабабни қалмоқлар билмасдан, қандай балога дучор бўлиб қолдик, деб аланглашиб қолган эди” [5: 264], – дея Алпомишнинг ўлимдан ғолиблик сабаблари кўрсатилади. Халқ ўзининг ҳам жисмонан, ҳам маънан етук қаҳрамонига пайғамбарлар мўъжизалари, валийларнинг кашфу кароматига хос фазилату хислатларини жамулжам қилиб, комил бир инсон образини яратган. Қалмоқлар охири ўтга солса ҳам куймаётган Алпомиш беихтиёр “Ҳасбуналлоҳу ва ниъмал вакилу” (У (Аллоҳ таоло) нақадар яхши вакилдир), дея Намруд оловидан омон қолган Иброҳим (а.с.)ни хотирлатади. Ёки Алпомишнинг зиндонга ташланишини ёдга олайлик: “Алпомиш полвон маст, хушидан кетган беихтиёр зиндоннинг ичига тушди. Лекин Алпомиш зиндонга тушганча ўлар эди, пири Ҳазрати Ҳизр келиб, қўли билан ушлаб олиб, зиндонга аста-секин қўйди. Ҳазрати Ҳизр яшил жандасини Алпомишнинг устига ташлади. Алпомиш маст бўлиб, учмоҳ – жаннатда тийрон қилиб юра берди” [4: 90]. Бу лавҳалар Юсуф (а.с.)нинг қудуққа ташланишини ёдга солмай иложи йўқ. Хоҳ оғзаки, хоҳ ёзма адабиёт бўлсин, уни асл моҳиятини тушуниш учун ўқишимиз шарт бўлган илк китоблар: Қуръони карим, Ҳадиси шариф, пайғамбарлар тарихи, сўнгра тасаввуфий тафсирлар, тасаввуфга оид бош манбалардир. Бу китобларни мутолаа қилмай туриб халқ оғзаки ижоди ва мумтоз адабиётни ўқиш ва тўлақонли тушуниш, англаш жуда мушкулдир. Инсоният тарихини чуқур ўргансак, халқ қаҳрамонлари бошидан кечирган воқеа-ҳодисалар, мумтоз адабиётдаги хис-туйғуларнинг рангдан-рангга, ҳолдан ҳолга эврилиши аслида ҳақиқий реалистик адабиёт. Зеро, ундаги ҳодисалар ва кечинмаларнинг асоси илоҳий китобларда бор. Дарҳақиқат, улар бирда воқелик, бирда хис-туйғу ўлароқ умрини яшаган ва Аллоҳнинг элчилари томонидан эслатма тарзида ҳикоя қилинган. Ва пайғамбарларга хос баъзи мўъжизалар улардан сўнг Аллоҳнинг муқарраб қулларига каромат сифатида Холиқ Робби томонидан эҳсон қилинган. Бундай комил образлар халқ донолиги натижасида фольклорда мукаммал шаклда жамланган.

Достонда Қоражонни чин мусулмон бўлишига сабабчи воситалардан бири сифатида Бойчиборнинг назаркардалиги кўрсатилмоқда. Шунинг учун достонлардаги *жиловдор* ҳам пир ўрнида келадиган калимадир. Жиловдор алпни доимо тўғри, беҳавотир йўлдан олиб ўтувчи, раҳнамолик сифатларини ўзида мужассам қилган устоз. Узоқ сафарга отланган қаҳрамонга шундай дуо қилинган:

*Қайда борсанг, Шоҳимардон ёр бўлсин,
Ўнакимом, чилтон жиловдор бўлсин,*

*Душманларинг сени кўрса зор бўлсин,
Соғ юриб, саломат келгин, бек ога*[4: 132].

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, дostonдаги *Синчилар* ҳам назари ўткир, валоят холига эга каромат соҳиблари саналади. Шундай образлардан бири Гўрўғлининг отаси Равшандир. “Равшан синчи эмиш, асли Жиғалибекнинг боласи-да. Одамлар Жиғалибекни ҳам Ёвмитга хон бўлмасдан аввал жуда ҳам отбоз синчи дер экан. Равшан тоза авлиётоб одам эмиш. Ҳатто бурунги замонларда ўтиб кетган отларнинг рангигача билар эмиш” [4: 35], – дея Равшанга таъриф берилади. Улар фақатгина отларни фарқламайди, балки қалбларнинг ҳам синчисидир. Синчи қалб дардини билувчи комил бир шайх маъносида келадикки, мана бу таъриф фикримизни янада қувватлайди. Ҳилолойнинг ишқ дардини эшитган Равшан унга шундай жавоб беради:

*“...Табиблар дардингни билмайми ахир,
Мен бир диёримдан айри мусофир,
Равшан жанда кийган ғариб мусофир,
Дардинг наю, давосини на билай?”*

Равшан асли сайисзода синчи эмасми, аллақачон Ҳилолойнинг ички дардини билиб қўйган эди. Шунда ҳам ўзининг қуллигини бўйнига олиб, бу воқеаларни ўзидан қочириб шундай деган эди” [7: 28]. Қаҳрамоннинг суврат ва сийратини уйғун тасвирлашда донишманд халққа тенг келадиган ижодкор йўқ. Жанда кийган, мусофир, фақир тарзида тасвирланган Равшан даҳри дунга этак силкиган сўфийлар сиймосининг сўзда чизилган “авлиётоб” сувратидир. Бир подшозаданинг ўзини мусофир, фақир, кул деб аташи ҳам унинг маънавий ҳолидан дарак беради.

Улуғ устозлар тарбиясида вояга етган алплар халқнинг чинакам ориф, валий зотларидир. Уларда эранларга хос тавба, сабр, таваккул, ризо, ишқ мужассам. Қоражон Муродтепанинг устида Алпомишни кўрганда, кўнглидан шундай ўй кечади: “Бу бизнинг Қалмоқ вилоятининг одами эмас, бундай йигитлар Қалмоқ юртида бўлса, бекликда, подшоликда бўлар эди. Илгаридан ҳам бирда-ярим кўзимга тушар эди. Магар қирқ чилтан билан расул пайғамбар мени мусурмон қилиб, қавм-қариндошини тушимда руҳима кўрсатиб, мени дўст қилган Кўнғиротдан келадиган Алпомиш деган комилбачча шул бўлмаса” [4: 148]. Алплар, жумладан, “Шоҳимардон пир муриди” Ҳакимбек, аввало, назаркардалик билан, ғайритабиий дунёга келади. Етти ёшида алп номини олиб, ўн тўрт ёшида эса Қоражон тилидан комиллиги эътироф этилади.

“Ўлмасдан бурун ўлинг”, ҳадиси шарифи талабларига рия қила билган зотлар учун учун ўлим – инсоннинг янги бир жойда ҳаётини давом эттиришидир. Шу боис Ҳақ йўлчиларининг қабристонда тунаши, қабр аҳли билан ҳам бемалол сўзлашиши ўлим хотима эмаслигидан далолат беради. Бу ҳол дostonларда кўплаб учрайди. Қалмоққа йўл олган Алпомиш кечга яқин бир мазорот ёнидан ўтаётиб, шу ерда тунаб қолишни хаёл қилади ва қабр аҳлига шундай дейди:

*Ассалому алайкум, аҳли қубурлар,
Бир кеча мазгил-жой сиздан сўрайман.
Осмонда арвоқлар, қўқда малаклар,
Бир кеча мазгил-жой сиздан сўрайман* [4: 399].

Қабр аҳли билан сўзлашиш валийлар ҳаётига оид маноқибларда ҳам кўплаб учрайди. Бу воқеалар уларнинг вайсий тарбиясидан далолатдир.

Алплар бир нечта ҳомийларнинг тарбият қанотида маънан улғаядилар. Бироқ пирлар асар сюжетида худди ҳаётдагидек маънавий бир занжир билан чамбарчас боғланганки, уларнинг ўрни ёхуд вазифасини ўзгартириб бўлмайди. Бу силсила қалб сафарига йўловчининг маънавий “Мен”ини аниқлашда, сюжет мустаҳкамлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Юнус ва Мисқол париларни тушида кўрган Гўрўғлибек, уларни излаб йўлга тушади. Халқ адабиётида ҳам, тасаввуф адабиётида ҳам туш муҳим аҳамиятга эга. Чунки пайғамбарлик хотами набий Муҳаммад (с.а.в.) билан тугади. Ундан сўнг солиҳ тушлар қолди. Фольклор қаҳрамонларининг сафари ҳам туш билан боғлиқ. Албатта, тасаввуфда ҳам мурид эътибор қаратадиган ва мурид устозини ҳамиша огоҳ этиши лозим бўлган ҳодисалардан бири тушдир. Гўрўғли тушининг таъбирини билиш ва сафар чораларини белгилаш мақсадида “туркман элининг улуғ бобоси”, “авлиё, бахши, ҳаким” Сари бобо ҳузурига йўл олади. “Гўрўғлибек, Холдор маҳрам ва қирқ йигитлар пиёда бўлиб, таъзим билан ғорга кириб, Сари бобога салом бериб турдилар. Шунда Гўрўғлибек Сари бобонинг олдида чўккалаб, Сари бобосига қараб, кўрган тушини айтиб, бир сўз деди:

*Мушқулларим осон бўлар деб келдим,
Жамолингни шамсу анвар деб келдим,*

*Вали бўлса шулдир магар деб келдим,
Хизирдай илгимдан тутар деб келдим,
Йўлга сол, бир сени раҳбар деб келдим [7: 35].*

Демак, Сари бобо фақатгина аждодлар руҳини тамсил этувчи образ эмас, у шоҳлар ҳам хизматида турувчи, тўғри йўлни кўрсатувчи, Аллоҳнинг валий қуллари, дунёнинг маънавий кўриқчиларидандир. Муридларга хос Гўрўғлининг унга хурмати, том таслимияти ва самимияти кўриниб турибди. Сари бобо муршидларга хос хилватнишин, юзидан маърифат ва ишқ нури ёғилиб турувчи раҳбар саналади. Бундай комил пирларда манманлик, кибру ҳаво, риё ва тамаъ йўқдир. Тариқат пирлари каби ўзлари билмаган илмни ошкора айтиш ва ўз муридларини ҳам илм талабида бошқа шайхлар остонасига йўллаш ҳоллари Сари бобо учун ҳам хос фазилатлардан. Уларнинг Аллоҳ бандаларини ҳидоят йўлига солишдан, уларга Аллоҳни танитишдан бошқа вазифа, мақсад ва истаги йўқдир. Раҳнамо Сари бобо Гўрўғлига “Сенинг дардинг мушкул экан, уни ҳикмат суйига боқиб билиб бўлмайди. Магар бу дардингнинг давосини Қора акамдан сўрасам, билса ҳам ажаб эмас”, – дея маслаҳат беради. Қора бобога Гўрўғлининг келганидан хабар бериб, кириши учун руҳсат олади. Қора бобо “*қутби замон*” дея таърифланади. *Қутб, қутби замон, қутбул-ақтоб* дунёнинг Аллоҳ томонидан сайланган маънавий султонларидир. Ранг – оламни яратган *Ал-Мусаввир* кудратининг нишонаси, *Ҳусни Мутлақ* сиру асрори экан, ойинаи жилвагоҳ бўлган қалбларда туйғу-эҳтиросларнинг ҳам жилоланишидир. Адабиётда, ишорат тилида ранглар муҳим аҳамият касб этади. Зеро, асосий қуроли бўлган Зикр туфайли Ҳақ йўлидаги мурид нафсида турли эврилишлар, ҳоллар пайдо бўлади. Гўё нафс маълум ранг орқали моддийлашади. Нафс ҳоли ўзгариши билан рангдан рангга киради. Ҳар гал олдинги ранги билан қоришиб, янги бир ранг ҳосил қилади. Ва ниҳоят, нафси софияда рангсизликка эришади. Сари бобо *авлиё, ҳаким, вали*, Қора бобо эса *қутби замон* дея таърифланади. Қора бобонинг маънавий даражаси жуда баланд. Қора – тамкин ҳолига эришган нафси мутмаинна соҳибининг рангидир. Умуман, тадқиқотларда айтилишича, нафс покланишида биринчи босқич нафси мутмаинна билан яқунланади. Баъзи бир тариқатларда мана шу мақом нафс тазкиясининг мукамаллигини кўрсатади. Ранг мавзусига бу қадар аҳамият берганимизнинг сабаби бор, албатта. Аввало, бу образларнинг дунёга келишини рамз, тимсол яратиш ёхуд ижодкорнинг ҳол ифодасида табиат билан муштаракликни ҳис эта олиш истейдоди билангина боғлаш тўғри талқин, холис хулоса эмас. Бу зикр билан қуролланган муриднинг реал руҳий тажрибаси. У сулук ҳаёти давомида риёзату машаққатнинг, ҳузуну ҳузурнинг рангларини аниқ кўради ва мушоҳада этади. Бу каби ишончли образларнинг, жонли тасвирларнинг дунёга келиши муриднинг муршид ҳузурда мақомдан мақомга кўтарилиши, рангдан рангга ўтиши билан боғлиқ. Тариқат назария эмас, балки амалиётдаги кўнгил кашфларидир. Бу амалиётда маънолар ўзининг маълум шаклига ҳам эга бўлади. Ботин сафарига маънавий ҳоллар тасаввуф қўлланмаларидан маълумки, зоҳирий сувратда ҳам аксини топган. Мурид тимсоллар ва рангларни дастлаб туш, баъзан ўнгу туш оралиғида, ва ниҳоят, уйғоқликда ҳам яққол кўра бошлаган. Яъни басират очиклигига эришиб, ботин кўзи билан кўринган ҳодисаларга вужуд кўзи ҳам шоҳидлик этган. Халқнинг поэтик мушоҳада маҳорати муридда кечадиган маънавий ҳолларни ҳикмат суйи, ладуний бир илм насиб этган Сари бобо, Қора бобо сингари образларда қайта жонлантирди. Шу каби образларнинг дунёга келишини фақатгина адабиётнинг мажозий фикрлаш салоҳияти, ижодкорнинг бетақрор қобилияти, дея баҳо бериб, талқинда адашмаслик керак.

Адабиётдаги бундай ҳаққоний, ишончли тасвирларнинг, бетақрор, комил образларнинг яратилишида тариқат муриднинг ҳол ва мақомлари ўрни, таъсири бекиёс. Алпнинг маънавий тарбиясида Сари бобо, Қора бобо ҳамда Хизр каби руҳоний тарбиячилардан иборат силсила пайдо бўлади. Бу ҳалқалар китобхон учун сезиларли аҳамият касб этмаса-да, донишманд халқ ҳар бир фикрни, ҳар бир образни ўзининг сирли нигоҳидан ўтказган. Ҳар бир образнинг, ҳар бир эътиқоднинг ўрни ва вазифаси аниқ эътироф этилган. Мазкур ҳолат, аввало, дунё, ундаги ҳодисалар, инсон ва борлик, инсон ва илоҳиёт муносабатларини мушоҳада қилишга имкон беради. Бу нафақат ҳомий кучларнинг, балки халқ қаҳрамоннинг мақому даражасини белгиловчи муҳим омилдир. Зеро, қаҳрамон мана шу риёзатда, мана шу изчилликда маънан ва жисмонан улғаяди. Мехнату машаққатларни енгиб ўтишда ҳомий раҳнамоларнинг ёрдамини таъкидлаш, инсон ҳаётидаги ўрнини белгилашгина эмас, балки алпнинг жисмоний қуввати, ахлоқий гўзаллиги, руҳоний салоҳияти ва муваффақиятини тўлақонли очиб беришдир. Ўз навбатида бу эпик кўламга хос сюжет чизигини белгилашга ёрдам беради.

Алплар тарбиясида қатъий бир тартиб мавжуд. У пирлар образида ҳам кўринади. Қахрамоннинг маънан юксалиши билан пирлар даражасида ҳам тафовут сезилади. Гўрўғлининг босқичма-босқич эрлик мақомига кўтарилиши ва ниҳоят, Қора бобо хузурига келиши ҳам дostonларда таълим босқичларининг ўзига хос тизими мавжудлигини кўрсатади. Қахрамон очиши зарур бўлган тилсимнинг Хизрга бориб тақалиши ҳам табиий. Аввало, бу қутб сўзи билан алоқадор. Машҳур олим М.Ф.Купрули “Абдол” тадқиқотида: “...Абдолнинг еттита эканлиги кўпгина мутасаввифлар томонидан қайд этилган. Булардан бири қутб, иккиси имом, иккиси абдол, еттинчиси эса Хизр (а.с.) эканлиги ва бу абдолларнинг етти осмондаги асrorларни билишлари айtilган”, – дейди. Халқ орасида “Еттининг бири Хизр” иборасининг учраши ҳам ушбу дунёқараш маҳсули. Демак, дунё сирларидан воқиф, Аллоҳ томонидан сайланган маънавий кўрикчилар орасида Хизр ҳам бор. Таъкидлаш жоизки, Хизр ҳам халқ қахрамонлари, ҳам тариқат муридлари учун бирдай бош йўлбошчи, пир. Шубҳасиз, Хизр ва бир қанча комил муршидлар тарбиясида бўлган алплар тасаввуф мактабида таълим олиб комилликка эришган Аллоҳнинг дўст қуллари мақомига эга. Улар маънавий карвоннинг сўнг манзилига етиб, мурод-мақсадига эришган, бақобиллоҳга юз тутган ориф ҳамда валий зотлардир. Бу зотлар, шубҳасиз, машаққатли сафарда нафсини енгган эранлардирки, уларнинг ўлими ҳақида дostonларда, деярли, баҳс юритилмаган. Халқ оғзаки ижодида, муҳаққах, руҳий тарбиянинг энг олий кўриниши, комил инсоннинг энг жонли образи, кўнгил – ботиндаги ҳол эврилишларининг қолдаги энг гўзал тасвири, руҳ абадияти ҳақиқатларининг энг ишончли талқини акс этган. Халқ оғзаки ижоди эл ва юртнинг асрий, маънавий тажрибаларини жамулжам этган тенгсиз одоб-ахлоқ тарбиячиси ҳамда комиллик мактабидир. Унда оламларни яратишдан мақсад бўлган комил инсон сиймоси фавқулодда ёрқин ва жонли шаклларда тасвирланган. Узоқ йиллик сафарни бошидан кечирган, Аллоҳнинг лутфи раҳмати, пайғамбару пири комилларнинг ҳиммату мадади ёрдамида нафс қароқчиларини жасорат ила енгган ва мурод-мақсадига етган халқ қахрамонлари, бир сўз билан айтганда, Олами Акбар – комил инсонлардир. Улар маънан ҳам, жисмонан ҳам енгилмайдиган зотлар бўлиб, ҳар жиҳатдан халқ учун намуна бўла оладиган қахрамонлардир. Бугунги авлод уларни афсонавий қахрамон сифатида эмас, риёзат, машаққат ила эришилган баркамоллик, дея баҳо бериши ва ўзи ҳам мана шу етукликка интилиши лозим. Бу мақом қўл етмайдиган орзу, эришиб бўлмайдиган бир ҳақиқат эмаслигини, балки Аллоҳнинг ҳар бандасида нафс тарбия этилиши, қалб софланиши натижасида қўлга киритилиши ғоят мумкин бўлган маънавий-ахлоқий мақом эканлигини англамоқ керак. Уларни авлоднинг идеал қахрамониغا айлантириш, ҳар бир хатти-ҳаракатида уларга ўхшашга интилиш, уларга нисбатан дилларда муҳаббат уйғотиш учун бу қахрамонларни мифлар, культлар, турли “изм”лар афсонасига бурканган “ўзга олам” одами осмонидан Заминга тушириш шарт. Нафс тарбияси мактабида Аллоҳнинг марҳамати, пирлар ҳиммати билан ҳар мўмин банда Алп – Валийга айланиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Uludağ S. Tasavvuf terimleri sözlüğü. – İstanbul: Marifet yayınları, 1995.
2. Türer O. Tasavvuf tarixi. – İstanbul: Seha, 1995.
3. Алишер Навоий. МАТ. 17-том. – Тошкент: Фан, 2001.
4. Алпомиш / Айтувчи: Бекмурод Жўрабой ўғли. Ёзиб олувчи: Мансур Афзалов. Нашрга тайёрловчи: Тўра Мирзаев. – Тошкент: Фан, 1999.
5. Алпомиш. Айтувчи: Фозил Йўлдош ўғли. Нашрга тайёрловчи: Тўра Мирзаев. – Тошкент: Фан, 1999.
6. Гўрўғлининг туғилиши. – Тошкент: Ёзувчи, 1996.
7. Гўрўғлининг туғилиши. Айтувчи: Муҳаммадқул Жомрот ўғли Пўлкан. Нашрга тайёрловчи: Малик Муродов. – Т.: Ғафур Ғулом, 1967.
8. Имом Ғаззолий. Ихёу улумиддин. – Тошкент: Тошкент Ислom университети, 2014.
9. Раҳмонова З. Ишқ, ирфон ва иршод. Тошкент: – Тафаккур. 2021.

МАЛОМАТИЙЛИК ТАРИҚИ ВА АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИЁТИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.34.27.128

Райҳон САИДОВА,

*ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори
институту мустақил тадқиқотчиси*

Қайта қуриш ва ошкоралик даври бошлангач, хусусан, мамлакатимиз мустақилликни қўлга киритгач, буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий ижодиётига қараш кенгайиб, уни ислом дини заминиде юзага келган футувват, тасаввуф, хуруфийлик каби таълимотлар асосида тадқиқ этишда ҳам эркинликка эришилди. Шу маънода маломатийлик ва Навоий ижодиёти мавзусининг ўрганишга кирилишини ҳам алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим. Бу мавзу улуғ шоир адабий-илмий меросининг янги қирраларини ёритиш жиҳатидангина эмас, балки Навоий шахсининг ҳали очилмаган томонларига тўхталиш нуқтаи назаридан ҳам диққатга моликдир. Маънавий-ахлоқий тарбияда маломат тушунчаси ва маломатийлик ҳоли алоҳида мавқе ва таъсирга эга. Тасаввуфий ҳаёт, руҳий тарбия мезонларини белгилашда ҳам маломатчиликнинг ўрни бор. Шунингдек, тасаввуфий адабиёт ва сўфиёна шеърятнинг ғоя ва бадият жиҳатларини ҳам мазкур маслак мазмун-моҳиятисиз англаш мушкул. Зеро, мумтоз адабиёт намояндалари ижодида нафс тарбияси маломат эҳтиёжи орқали ёритиб берилади.

Алишер Навоий ижодида эса маломатчилик майллари энг юқори даражага кўтарилган. Аввало, шоир лирикасида нафсини тазкия этаётган маломатгўй Ҳақ ошиғи кўз ўнгимизда гавдаланади. Чунончи, “Бадойиъ ул-бидоя” девони дебочасида шоир: “Бу паришон ажзонинг варақнигори ва бу ошуфта авроқнинг қиссагузори, меҳнат паймонасининг журъачаши ва маломат хумхонасининг сабукаши, шайдолик маҳалласининг расвоси ва расволик кўчасининг шайдоси

Вафо бўстонинг дostonсаройи,

Маломат булбули, яъни Навоий¹”, –

дея ўзининг буюк шахсияти, жумладан, девонларидаги лирик қаҳрамонлари руҳий ҳолатига баҳо бериб, таъриф-тавсиф этганди. Достонлари ҳамда “Маҳбуб ул-қулуб” каби ирфоний асарларида эса Қуръони каримда марҳамат қилинган **“маломатчи нафс”** ҳақидаги маърифий фикр-қарашлари акс этган.

“Насойим ул-муҳаббат” тазкирасида ҳам маломат тариқатининг пайдо бўлиши, асосчилари ва мазкур тариқатнинг намояндалари тўғрисидаги мулоҳазалар билан танишамиз. Айтиш мумкинки, тазкирадаги маломат маслаги ва мақоми ҳақидаги маълумотлар жамланса, мазкур тариқат хусусида яхлит тасаввур пайдо бўлади. Чунки муаллифнинг маломатчиларга эътимоди ва эътибори баланд бўлган. Тазкирадан англашилича, маломатийлик йўлининг асосчиси Ҳамдун Қассордир. У ҳақида Навоий шундай маълумот беради: “Аввалғи табақадиндур. Кунияти Абу Солиҳ. Маломатиянинг шайх ва имомидур. Нишобурда маломат тариқин ул нашр қилди. Аввал масъалаки, андин Ироққа элттилар. Ул олим ва фақиҳ эрди. Саврий мазҳаби бор эрди². Дарҳақиқат, тасаввуф манбаларида ҳам маломат тариқатининг пайдо бўлиши хусусида тўхталинар экан, албатта, Ҳамдун Қассорнинг номи зикр этилади. Маломатийлик маслаги ва унинг шаклланиш жараёни ҳақидаги фикр-қарашлар хижрий II асрда пайдо бўлган тасаввуф таълимотига доир тасаввурлар билан чамбарчас боғлиқ. Ҳамдун Қассорнинг нишопурлик бўлгани боис маломатийлик Нишопур мактабларидан ҳисобланади. Бу хусусда “Насойим”да ўқиймиз: “Абдуллоҳ Муборакнинг устодидур. Аслам б. Ҳусайн Борусий ва Абу Туроб Нахшабий ва Али Насрободий била суҳбат тутуб эрди. Абу Ҳафс Ҳаддоднинг рафиқларидиндур. Таърих икки юз етмиш бирда дунёдин ўтти, Нишобурда. Қабри Ҳирийдадур³. Демак, Ҳамдун Қассор ўз даврининг етук сўфийларидан таълим олган. Ва устозларидан ўрганган билимлари ҳамда ижтимоий давр таъсирида ўзининг нуқтаи назаридан келиб чиқиб, маломатийлик тушунча ва қоидаларини маълум бир тизимга солган.

Ҳамдун Қассор асос солган маломатийлик маслагида ўз ҳолини махфий тутиш асосий мақсад бўлса-да, ушбу тариқат тез орада кенг тарқалган. Бунга Ҳамдун Қассорнинг маломат ҳақидаги ҳикматли сўзлари ҳам муҳим аҳамият қасб этган. Унга замондошлари ҳам жуда юксак баҳо беришган. Навоий: “Саҳл бин Абдуллоҳ Густарий ва Жунайд дедиларким, агар раво бўлса эрдик, Аҳмад Мурсал (с.а.в.)дин сўнгра пайғамбаре бўлғай эрди, ул бўлғай эрди⁴”, – дея унинг замондошлари иқдорларини келтиради Алишер Навоий. Маломат аҳлининг ҳол, мақом ва даражаси Қассорнинг ҳикматли сўзлари орқали белгиланган. “Насойим”да ўқиймиз: “Ўз

¹ Навоий А. МАТ. Бадойиъ ул-бидоя. 1-том. –Тошкент: Фан, 1987, – Б. 12.

² Навоий А. МАТ. Насойим ул-муҳаббат . 17-том. –Тошкент: Фан, 2001, – Б. 51.

³ Навоий А. МАТ. Насойим ул-муҳаббат . 17-том. –Тошкент: Фан, 2001, – Б. 51.

⁴ Навоий А. МАТ. Насойим ул-муҳаббат . 17-том. –Тошкент: Фан, 2001, – Б. 51.

нафсимни Фиръавн нафсиға фазл кўймасмен, аммо ўз кўнглумни анинг кўнглига фазл кўярмен”¹. Унинг бу сўзи жуда машҳур бўлганки, “Рисолаи Кушайрий”, “Нафаҳот ул-унс” каби тазкираларда ҳам келтирилиб, шарҳланган. Нажмиддин Кубро нафсни бежиз ҳеч енгиб бўлмас Афъо илонига қиёсламаган. Агар нафс ҳамиша назоратда бўлмаса, албатта, бош кўтариб, соҳибини енгишга ҳаракат қилади. Қалб касаллиги мана шундан пайдо бўлади. Агар мужоҳада этилмаса, ҳар кимнинг нафси ҳам Фиръавн нафсидан фарқланмаслиги табиий. Шу боис Ҳамдун Қассор кўнгили масаласида ўзининг Фиръавндан баландлигини айтиб нафсини маломат қилгандир. Чунки у нафс борасида ниҳоятда чуқур билим ва кенг тасаввурга эга бўлиб, нафшшуносликда жуда илгарилаб кетган. “Комил инсон” китобининг муаллифи Абдулкарим Жилий “Кечмиш умматлар ва ҳалок бўлган барча одамлар нафсоний хирслар туфайли ўлимга маҳкум бўлганлар”, деган экан. Ҳамдун Қассор нафс ва ҳавонинг ахлоқ, қалб, руҳ ва хотирага етказадиган ҳалокатли таъсирини кунт билан ўрганиб, инсон фожиасининг бош асоси ва сабаби нафси аммора деган хулосага келган эди.

Навоий “Насойим”да маломат тариқи вакиллариға ҳам алоҳида эътибор қаратади. Жумладан, *Абдуллоҳ Муборак, Юсуф б. Ҳусайн Розий, Абу Мансур Говкулоҳ, Иброҳим Зуҷожий, Мира Нисобурий, Коко Абулқаср Бустий, шайх Абулҳасан Тийшасов, шайх Аҳмад Чиштиий, Хожа Аҳмад Исмоилий, Абу Али Кайёл, Шайх Санъон* кабиларни маломат тариқи вакиллари эканлигини таъкидлаб ўтади. Юсуф б. Ҳусайн Розий ҳақида шоир шундай дейди: “Ўз замонида бу тоифаға имом ва тариқи маломат таврида эрди. Халқни ўзидин мутанаффир қилмоқ ва элнинг қабулин ўзидин бузмоқда моҳир эрди. Зуннун Мисрий шогирдидур ва Абу Туроб Нахшабий ва Яҳё Маъоз Розий била суҳбат тутубдур ва Абу Саид Харроз била сафарда рафиқлик қилибтур ва ароларида Жунайд била мукотабот воқеъдур”². Демак, маломатийларнинг асосий фазилати халқ эътиборига умидвор бўлмаслик, аксинча, ҳар кори ҳолда ҳам ўзларини паст тутишдир.

Маълумки, Ҳамдун Қассорнинг: “Маломат саломатни тарк этмоқдир”, деган гапи маломат аҳлининг шиорига айланган. Маломатга сабр-бардош қилиш инсонни маънан юксалтиради, айб ва нуқсонларга масъул бўлишга ундайди, кишини ахлоқан баркамол этади. Шеърятда маломат ҳоли ва тушунчалари тасвирланган асарларга диққат қилинса, уларда маломат тариқи пешволарининг ҳикматли сўз, фикр ва хулосаларидан унумли фойдаланилгани маълум бўлади. Чунки уларнинг кўпчилигида одамнинг ўзига танқидий қараш, нафсни тафтиш айлашда тўхтаб қолмасликка даъват бор. Бу ҳолат Алишер Навоий шеърини меросида ҳам мавжуд. Масалан, “Наводир уш-шабоб” девонидаги мана бу байтга эътибор қаратайлик:

*Каъба истарсен мугилон чекса тил қайғурмагил,
Бемаломат топмади кимса саломат, эй кўнгул.*

Каъбага боришни иташ маърифатга ташналикнинг, дийдорга ишיתיёқмандликнинг бир белгисидир. Машаққатли бу йўлда муғилон, яъни тиканлар йўл тўсса таажжубланишга ҳожат йўқ, дейди шоир кўнгилига мурожаат қилиб, чунки иймон, кўнгили саломатлиги бемаломат қўлга киритилмайди. Навоий ижодида ифодалар ранг-баранг, унинг сўз қўллаш маҳорати ҳам ўқувчини ҳайратга солади. Бироқ гениал шоир ижодиётида маънодаги турланиш шеърхон фикрини ўзгартириб, моҳиятни тушунишга мажбур этади. Унинг маломат саломат йўли хусусидаги қарашларида ҳам мана шу ҳолга дуч келинади.

*Бир сариму анда қолмайдур саломатдин нишон,
То синуқ бошим нишон бўлмиш маломат тошига.*

Маломат тошига дучор бўлгач, лирик қаҳрамоннинг бир туки ҳам саломат қолмаганлиги таъкидланмоқда. Лекин муҳими бу йўқотишнинг моҳиятини англаш. Чунки Навоийнинг саломат қолмаслик ҳақидаги фикри башарий менлик ҳақида. Бу йўқотиш ортида кўнгили омонлиги бор. Аслида маломатдан мақсад ҳам мана шу – нафсни поклаш, дунёвий ҳою ҳавас ортидан югуриб, ўткинчи нарсаларга қул бўлиб қолмаслик. Навоий маломийларни саломат аҳли, дея атайди. Айниқса, қитъаларида бу қараш янада чуқурроқ, янада тирақроқ акс эттирилган “Саломат аҳлининг малаквашликқа майли ва ўзидек маломатийларни шайтон хайли дебтур” сарлавҳали қитъасида маломатийларнинг башарий менликни енгиб, малаконий сифатлар билан қайта маънавий туғилиши кўрсатиб берилган:

*Малак атбоъидурурлар ул хайл,
Ким алар келди саломат аҳли.*

¹ Навоий А. МАТ. Насойим ул-муҳаббат . 17-том. –Тошкент: Фан, 2001, – Б. 52.

² Навоий А. МАТ. Насойим ул-муҳаббат . 17-том. –Тошкент: Фан, 2001, – Б. 71.

*Мену шайтонга татбигким, эрур
Мендек ул доғи маломат аҳли.*

Демак, маломат аҳли қачон саломат бўлади? Қачонки, малакларга хос сифатларга соҳиб бўлганда, ҳайвоний жиҳатларни тарк этибгина аҳли саломат сафига қўшилганда. Уларнинг ҳар бир амали тоату ибодатдир. Инсон ҳайвоний хусусиятларни риёзат ила енгса, албатта, унда малоконий сифатлар муқимлашади ва Алишер Навоий айтганидек, саломат аҳлига айланади.

*Ошнолиғ тарк этиб, чун ёр этар бегоналиғ,
Мен қила олман саломат кўйида фарзоналиғ,
Айлайин дайри фано аҳли била ҳамхоналиғ,
Ким маломат жомидин ҳосил этай мастоналиғ...*

Ҳақиқатан, маломат жомидин насиба олган киши аҳли фано билан ҳамхона бўлади. Маломат майини ичишда ўзликдан кечиш бор. Ўзликдан кечиш, яъни Навоий айтмоқчи “ўзлик иморатин бузиш” эса маънавий-ахлоқий саломатга етишишнинг бошқача бир ифодаси бўлиб, бусиз комиллик орзуси орзулигича қолади. Бундан ташқари, фанодаги ҳеч нимага боғланмаслик сирри “маломатда саломат” бўла билишда очилади.

Алишер Навоийнинг маломат хусусидаги қарашларига эътибор қаратилса, шоирнинг чин маломатийларга хурматини сезиш қийин эмас. Навоий ёзади: “Усмон б. Саид Доримий, Абулаббос Масруқ, Абу Жаъфар Ҳаддод, Абу Саид Харроз ва Жунайд (қ.а.)ларнинг устоди улуғ валий Муҳаммад Мансур Тусий (қ.с.) бир ерда сўз айтадур эрди, бу тоифа сўзидин. ...Ҳамоноки, сўз маломатия зикрига етти, бирав айттиким, маломатия сўзи бизнинг шонимиз эмас, биз бу сўзнинг кими бўлурбиз? Муҳаммад Мансур жавоб бердиким, “солиҳлар эсга олинганда, Аллоҳнинг раҳмати нозил бўлади”. Филҳол ёғин тутти ва гўёки булут йўқ эрди”. Тусий ҳазратларининг маломатийларни солиҳлар дея аташини булутсиз осмондан Аллоҳнинг барокоти ҳисобланмиш ёмғир ёғиши каромати билан исботлайди. “Насойим ул-муҳаббат” аслида тасаввуф ҳақида бир дастур ул-амал ҳисобланади. Айни пайтда унда тариқат усулу арконини белгилашда, сайри сулук ҳақидаги фикр-мулоҳазаларни баён этишда маломат ҳоли ва маломатия тариқатининг муҳим ўрнини муаллиф ҳамиша хотирда сақлаган.

Сайри сулукдаги ҳол ва мақом ўлароқ маломатнинг изоҳи лирик асарларида янада таъсирлироқ тарзда ўз ифодасини топган.

*Ошиқ иши чун савод-ул-важҳи ф-ид-дорайн эрур,
Бу маломат кўйида юз қоралиғ кўнглум тилар.*

Ошиқлик эл ичида юз қоралиқдир. Шоир ҳам маломат кўйида мана шундай ошиқликни истади. Тариқат аҳли, жумладан, маломатийларнинг истаги ягона – Аллоҳнинг ризолигига эришмоқдир.

Навоийнинг маломаткашлиги ва асарларида бунинг ифодаланиши ҳақида И.Ҳаққул: “Навоийнинг маломатийликка қараши вақт ўтган сайин теранлашган. Хусусан, инсоннинг бош ижобий фазилятларини бузиб, одамлараро муомала ва муносабатдан ишонч ҳамда самимиятни четлаштиргувчи кибр ва риёга қарши шоир гўё жанг олиб боради. Риё – асл қиёфани яшириб, хийлагар, маккор, пасткаш қиёфада иш юритиш ва сўзлаш “усули”дир. Маломатийлар уни ҳар томонлама пухта ўрганиб, ҳолдаги риё, амалдаги риё, иддаодаги риё, илмдаги риё каби турларга ажратишган ва жамият учун уларнинг бири иккинчисидан кўра жуда хавфли эканлигини исботлаб беришган”¹, – деган эди. Дарҳақиқат, Навоий аксар асарларда маломатчи ижодкор сифатида намоён бўлади. Унинг маломаткаш ва орифлиги фақат руҳий ҳолатларига эмас, ижтимоий-сиёсий қарашларига ҳам сингиб кетган. Шоирнинг маломатга алоқадор фикр-қарашлари ўз замонасининг ахлоқий қарашларига ҳам ойдинлик киритади. Маълумки, умр сўнгида ёзилган “Маҳбуб-ул қулуб” асарининг биринчи бобида ижтимоий табақалардан баҳс юритади. Ва улар орасида маломат аҳли ҳам шоирнинг асосий баҳо берувчи жамиятдаги эътиборли шахсларидан ҳисобланади. Асарнинг қирқинчи фасли “Дарвешлар зикрига бағишланган. Унда шундай таъриф ва тавсифларга гувоҳ бўламиз: «Дарвеш улдураким, бўлғай ризоандеш, агар ичида бўлса юз неш, тоши бўлғай марҳамойин ва маломаткеш. Дарвеш керакким, сидку фано тариқин тузгай, ўзин нечукки, бор андоқ кўргузгай. Аноният ғилзатиға қотиқ риёзатлар била сафо бермиш бўлғай ва нафсоният шиддатидин азим мужоҳадалар била чиқиб, фақр тариқиға кирмиш бўлғай ва фано дор ул-амони жамоатхонасиға етмиш бўлғай. Агар зоҳирида ботин ихфоси учун кўрунса андин муроде бўлса

¹ Навоийга қайтиш - 4. – Тошкент. Тафаккур, 2021. – Б. 42-55.

маломаткашлик”. Навоий таърифидаги дарвеш фақри фано тариқидаги маломаткашдир. Дарвеш ва қаландарларда бошқа сулук аҳлидан кўра маломатийлик зоҳирда ҳам кучли аён бўлган. Уларда маломатнинг барча турини кузатиш мумкин: биринчи ўз нафсларига ўзларининг маломати, сўнгра халқнинг уларга маломати, бошқа тоифаларнинг таънаю дашноми. Уларнинг бутун эътибори ботинини тузатиш, кўнгилни Аллоҳнинг омонатини асраш учун тайёрлаш. Навоий учун юксак мақом соҳиби бўлган маломат аҳллари билан бири Эр, Эранлардир: “Эранлар ҳоллари суратин ёшурбтурлар ва маломат суратида наъли бозгуна урубтурлар ва зоҳирлари биносин бузубтурлар ва ботинлари асосин тузубтурлар. Қазодин не келса ўзларин ризоға ёсобтурлар ва олам аҳлининг қотиғ ранж ва ирик маломатиға чидабтурлар. Емак-ичмақдин кечибтурлар. Ҳақ ризосин истарда ғам еб ва қон ичибтурлар. Ризову таслим зовияси – мақомлари, фано бодиясида оромлари”, – дейилади “Маҳбуб ул-қуллуб”да. Маломатийлик ғоялари бадиий адабиётга, албатта, ўз таъсирини ўтказган. Маломий ҳоли билан шоирлар ижодида янги образлар кириб келган. Тасаввуфий адабиётнинг бош қаҳрамонлари саналган *ошиқ, ориф, эр, эран, дарвеш, қаландар, ринд, фақир* кабиларда маломат кайфияти кучли бўлган. Нафсини тизгинлаган ориф зотлар тазкирада эр, эран номлари билан келади. Навоий уларни ҳам маломат аҳлидан эканлигига диққатни қаратади. Айниқса, ринд, дарвеш, фақр каби образларга ғарб адабиётшунослари ҳам маломийлик тариқати вакиллари сифатида баҳо берадилар.

Маълумки, кўп ҳол ва мақомлар адабиётда ўз зидди билан ёнма-ён таҳлил қилинади. Маломат аҳлига қарши қўйиладиган образ асосан зоҳиддир. Барча яхшилик ва эзгу амалларини яширган маломийлар зоҳидларни риё аҳли санашган. Албатта, улардаги бу қарашларни адабиёт ҳам етарлича акс эттира олган. Навоий ҳам маломатни зуҳд билан зидлантиради. Шу ўринда “*Зоҳиди риёйи кўнглидин маломат аҳли кини риштасин узмагу саломат йўлин кўргузмак*” дейилган қитъани келтириш ўринлидир:

*Кўрсанг, эй зоҳид, муқомирваши қаландарпешае,
Бўлма кўп машғулу дунё шуглидин қил ижтиноб.
Дона ўйнаб вазҳин исор этсанг андин яхшиким,
Эзуруб тасбиҳу ёрмоқ судин эткайсен ҳисоб.*

Зоҳидларнинг ҳаёт тарзини тасаввур этсак, албатта, уларнинг ранжу машаққати ҳам осон бўлмаган. Аммо маломатийлар ижтимоий муҳитдан йироқлашмаганидек, халқдан ҳам алоқани узишмаган.

Бадиий адабиётда Ҳақ ошиғининг маломат ҳолини ёркинроқ ифодалаш мақсадида маломат лафзи билан биргаликда истиоравий иборалар ҳам пайдо бўлган эди. Алишер Навоий ижодида у мукамал шаклда бойиди: “**маломат тоши**” (Қилмади маҳбус кўнглим кулбасида ғамни ишқ, Раҳналарни то маломат тошидин беркитмади), “**санги маломат**” (Чун Навоий қисмати жоми май ўлмиш, эй фақиҳ, Сарзаниш айлаб анга санги маломат отма кўп) (Сад санги маломат зи ту бар синаам омад, На сина, ки бар санги маломат сипар аст ин), “**маломат дашти**” (Телба кўнглим, иттингу жонимни барбод айладинг, Ёна келдинг, эй маломат дашти расвоси, недур!), “**маломат тоғи**” (Бесутун сайрини найлайким, манга эгнимдаги Кўк равоқиға сутун бўлган маломат тоғи бас), “**маломат баҳри**” (Не андуҳу малолимға балият даштидек ғоят, Не савдою жунунумға маломат баҳридек поён), “**маломат қулзуми**” (Бор қамар, ақрабда, эй, ишқинг маломат қулзуми), “**маломат дайри**” (Хушо майхонаким, Жамшид ила жомидин афзундур, Маломат дайрининг ҳар қайси ринди дурдошоми), “**маломат бодаси**” (Маломат бодасининг баҳрнўши, Мазаллат тоғининг мажнунхуруши), “**маломат майи**”, “**майи маломат**” (Бердинг манга дайр аро икомат, эй муғ, Туттунг қадаҳи майи маломат, эй муғ), “**маломат кўйи**” (Кувонди шайх зикри ҳалқасидин, найласун мискин, Алоло ичра кўрмайдур маломат кўйи авбошин), “**маломат ранги**” (Кўнгли пок эл гар маломат рангида қилса сулук, Бок эмастур, бода бўлмас ранг қилгон бирла су), “**маломат ўқи**” (Эй ажал, тан хирқасин куйдурки, бўлмиш бас оғир, Бу маломат ўқлари бирла тикилган қисватим), “**маломат булбули**” (Чарх меҳнат тошидин то равзан очти ҳар тараф, Мен маломат булбули, гўё қафасдур масканим), “**маломат ўти**” (Магарки, ишқ маломат ўтин ёрутмоқ учун Қурутти ўйлаки хас жисми нотавонимни), “**маломат хори**” (Истасанг, эй гул, Навоийдек ҳуш илҳон булбуле, Ғунчадек кўнглун маломат хоридин қон айлама), “**дайри маломат**” (Хонақаҳи зўҳд зи мо шуд ба танг, Шоҳраҳи дайри маломат куҷо?), “**маломати давр**” (Рафиқ мебарад аз дил бурун маломати давр, Дареғ аз он, ки дар ин давр ёфт, нест рафиқ), “**маломати олам**” (Аз таъни халқ дида че бандем, чунки мо, Бар худ дари маломати олам кушодаем?), “**роҳи маломат**” (Зоҳидон, роҳи маломатро буридан мушқил аст, Ин риёзатро

кашидан н-ояд аз беварзишон), **“нахли маломат”** (Пари рухсоралар тоши мени девона давринда, Сочилгондек дуруп нахли маломатдин самар ҳар ён).

Алишер Навоий ижодиётининг ғоявий-бадиий жиҳатларини белгилашдагина эмас, шоирнинг бетакрор шахсияти ҳақидаги ҳақиқатларни очиш ҳам маломатийлик маслағи, маломат ҳолини теран англаш билан алоқадор. Зеро, ўзбек адабиётида ўзини Навоийдек “маломат булбули” дея атаган ижодкор йўқдир. Фанога интилаётган руҳ учун маломат ҳоли, маломат туйғуси жуда муҳим. Алишер Навоий инсон тарбияси ва камолотини нафс ислоҳисиз тасаввур қилмаган. Шоир назарида бунинг илк шартини ва қуроли лавм – маломат бўлган.

МАКТАБДА QAYSI BADIY ADABIYOTLARNI O‘QISHNI TAVSIYA ETISH KERAK?

DOI: 10.53885/edinres.2021.83.84.129

Buxoro shahar 38-umumiy o‘rta ta‘lim maktabning
ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi
Olimova Aziza

Kitoblar inson badiiy tafakkuri ,hayotiy tajribasi,olgan ilmiy ma‘lumotlari,olam va odam haqidagi o‘z qarashlari natijasi deb hisoblasak,ular juda ko‘p,mavzu jihatdan xilma-xildir.Bugungi yoshlar oldida zamon bilan hamnafas bo‘lish,oldiga qo‘ygan maqsadiga tez va qulay yo‘llar bilan erishish masalasi ko‘ndalang turar ekan,ular hayotida badiiy adabiyotning o‘rni qanchalik muhim degan savol har bir pedagogni,jumladan yoshlarning ota-onalarini ham qiynab kelayotgan muammo desak adashmaymiz.Texnologiya rivojlangan axborot asrida yashayotgan ekanmiz,kitoblar omma orasida o‘z qadrini yo‘qotgandek go‘yo.Bugun yoshlar orasida o‘z ixtiyori bilan badiiy adabiyot durdonalarini o‘qish uchun kutubxonaga borayotgan yoshlarni kam uchratishimizning sababi ham aslida shu emasmi?Chunki ularning bo‘sh vaqtini o‘tkazishda har xil seriallar va internetdagi saviyasi har xil videolar bor.Agar shunday paytda biz ustozlar va ayniqsa,ota-onalar bolalarga bee‘tibor bo‘lib qolsak,ularning shunday muhim davri mazmunsiz o‘tib ketib qoladi,eng achinarlisi,o‘rgimchak uyasi ularni o‘z domiga tortib ketishiga shubha yo‘q.Bu va bunga o‘xshash ko‘p gapirilgan gaplarni qayta ko‘tarish niyatidan yiroqmiz,maqsad ustozning bolalarga darslik asosida berayotgan bilimi emas,balki ularni hayotga tayyorlash vazifasini bajaradigan to‘g‘ri badiiy asarlarni tavsiya etish,qiziqtirish yo‘llarini topish,biraglikda harakat qilish masalasidir.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ham bugungi kun ustozlariga katta ishonch bilan qaramoqdalar,Yangi O‘zbekistonning kelajagini barpo etadigan yoshlar aynan shu ustozlar ta‘limi orqali bo‘lishini bot-bot takrorlayaptilar.Shu ma‘noda aynan bugun o‘qituvchi faqat ta‘lim-tarbiya beruvchi emas,balki yoshlarga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatuvchi ,hayotda to‘g‘ri dunyoqarashga ega shaxsni tarbiyalovchi shaxs hamdir.Bunga esa faqat kitoblar yordamida erishish mumkin.

Quyidagi badiiy asarlar vaqtida o‘quvchilarga o‘qitilsa,uning foydasi yillar o‘tgachgina bilinadi:

1.Said Ahmadning "Oftob oyim" hikoyasi.

O‘sib kelayotgan yosh ,murg‘ak qalb egalari eng kerakli tuyg‘u Vatan tuyg‘usini shakllantirishda,vatanparvarlik hissini yapon millati orqali his qilib,xulosa chiqarishga yordam beradi.

2.Chingiz Aytmatovning "Birinchi muallim" qissasi.

Endigina qarashlari shakllanayotgan yoshlar kuchli bilim egasi,yaqin do‘st, haqiqiy ustozga muhtojdirlar.Bunday insonlar o‘quvchilari hayotida o‘chmas iz qoldirishi tayin.Buning ustiga tugal oilada o‘smay,qalbi vayron qiz yosh ustoziga bog‘lanib qolsa bu qiyin holat ,albatta.

Maktab hayoti va oilaviy,umuminsoniy muammolar yoritilgan bu asar o‘qilishi kerak asarlar sirasiga kiradi,sababi o‘zi yashayotgan muhit,atrofdagi odamlar va bizni bezovta qilayotgan muammolar Oltinoy kabi o‘ksik qalb egalari muammosi oldida arziqlimi degan savolga javob topishga harakat qiladi o‘quvchi va bundan xulosa chiqaradi.

3.Jek London "Oq so‘yloq" asari

Bu asar butun dunyoda eng ko‘p o‘qilgan asarlar o‘ntaligiga kirgani bilan emas,balki shaharda o‘sib tabiatdan uzoqroq yashayotgan ,tabiatga ,uning jonzorlariga bemehr qalblarda

hayvonlarga mehr uyg‘otishi bilan,xuddi odam kabi hayvonlar ruhiyatiga sayr qildirgan olgani bilan tahsinga loyiqdir.Iste‘dod egasi ,ya‘ni asar muallifi sizni kuyunchaklik bilan o‘qishga,bo‘ri taqdiri hal bo‘layotganda siz ham beparvo turolmaydigan darjada qiziqishingizga sababchi bo‘lgan.

4.Nazar Eshonqul "Maymun yetaklagan odam"

Har bir inson hayotda yashash tarzi, kasbi, muhiti, oilasi, jamiyati turfa xil bo'lishiga qaramasdan o'zligini topishi zarur. Qisqa qilib hikoya asosida aytadigan bo'lsak yo odam maymunni umr bo'yi boshqaradi yoki odamni maymun. Bu insonning o'ziga bog'liq bo'lib, asarda majoziy ma'noda hayratlanarli tarzda tasvirlangan.

5. Oskar Uald "Dorian Grey portreti"

Bu asar jahon adabiyoti durdonalari sirasiga kiradigan, o'z o'quvchilariga ega asar hisoblanadi. Yuqorida sanaganimiz kabi bu asar ham inson qalbini asrab qololmas ekan, unga hech qanday boylik, chiroy, mansab yordam berolmasligini Dorian Grey timsolida isbotlab bergan asardir hamda qayta - qayta o'qishga arziqli kitob hamdir.

6. Xolid Husayniy "Shamol ortidan yugurib"

Atrofingizda bo'layotgan voqealarga befarq bo'lmaslik zamon talabi hisoblanadi. Qo'shnimiz Afg'on yurtidan bo'lgan muallif millat va davlat tanazzulini ikki do'st hayoti misolida yoritir ekan, vatanida bo'layotgan qayg'uli siyosatni ham ustalik bilan voqealar silsilasiga joylab boradi. O'quvchi, kuzatuvchi, inson sifatida bu ikki do'stga, oilasiga, millatdoshlariga achinasiz, qayg'urasiz, haqiqiy hayotidan xabar topasiz. Muallifning maqsadi ona diyorida bo'layotgan siyosatdan butun dunyoni xabardor qilishgina emas, badiiy adabiyotning asl maqsadi bo'lmish insoniy munosabatlarda ijobiy fazilatlarini saqlab qolish kerak degan fikr tarafdori bo'ladi. Yosh o'quvchilar bu asardan haqiqiy do'stlik, ota-onaga muhabbat kabi insoniy fazilatlarini qahramonlar timsolida topa olishadi.

Dunyoda asarlar ko'p, ammo hamma yoshdagi kitobxon uchun birdek ma'qul, birdek tarbiyaviy ahamiyatga molik asarlar sanoqli. Ularni o'qish, bir necha kunlab uning ta'sirida bo'lmoqdek baxtni yosh o'quvchilarga singdirish esa bugun ustozlar zimmasidadir.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR TARBIYASIDA MAQOL VA MASALNING O'RNI VA AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.48.54.130

Istamova Sh.M., BuxDU

**Istamova Yu.M., Kogon shahar 9-
o'rta umumta'lim maktabi o'qituvchisi**

Xalq og'zaki ijodida maqollarning o'ziga xos o'ni bor. U xalqning, bir necha avlodlarning aqlu farosati hamda turmush tajribasining yakuni, ular donishmandligining mahsulidir. Xalq yaratgan g'oyat ixcham, chuqur va tugal ma'noli gaplar maqol deb yuritiladi. Maqol xalqning, bir necha avlodlarning aqlu farosati hamda turmush tajribasining yakuni, ular donishmandligining mahsulidir. Maqollarda hayotning achchiq-chuchugini tatib ko'rgan, turmushdagi hodisalarga aql ko'zi bilan qaraydigan, sof vijdonli, olijanob mehnat ahlining biror voqea-hodisadan, biror ishdan yoki biror kishidan chiqargan xulosasi bayon qilinadi. Bu xulosa kishi uchun (ko'proq bolalar uchun) yo'l ko'rsatuvchi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Maqollar xalqning aql-idroki, ijtimoiy-tarixiy tajribasi, kurashi hamda mehnatining badiiy ifodasi sifatida yaratilib kelinmoqda.

Maqollar chuqur ma'noni ifoda eta bilishi, ixcham, pishiq va puxtaligi bilan xalq og'zaki ijodining boshqa turlaridan farq qiladi. Ularda mehnatkash xalqning orzu-umidlari, o'zaro munosabatlari, vatanparvarlik, insonparvarlik xislatlari, o'y-fikrlari o'ziga xos shaklda aks etgan bo'ladi. Shu sababdan ular bolalarni to'g'ri mantiqiy fikrlashga, maqsadni qisqa, ixcham va lo'nda bayon etishga o'rgatadi, ularning badiiy didini oshiradi, tarixiy hodisalarning mohiyatini chuqurroq payqab olishga yordam beradi. Bundan tashqari, maqollar ona tilining eng nozik xususiyatlarini bilishga va so'z boyligini ham oshirishga ko'maklashuvchi bir vosita sifatida xizmat qiladi.

Maqollar mavzu jihatdan boy, xilma-xil va rang-barangdir. Ularda ona-Vatanni sevish, uni tashqi va ichki dushmanlardan ko'z qorachig'idek asrash, unga sodiq bo'lish g'oyalari juda ixcham, ohangdor bir shaklda, obrazli ifodalarda gavalantirilgandir.

Bola ta'lim-tarbiyasida maqollarning o'ni katta. Maqollar ona-vatanni sevishga, uning har bir qarich yeri uchun kurashga, kasb-hunar egasi bo'lishga, ahil bo'lib mehnat qilishga, to'g'riso'z va halol kishilar bo'lib kamol topishga, yaxshi odob va olijanob xulqli bo'lishga chaqiradi.

Maqollar o'quvchilar nutqini o'stiradi, so'z boyligini orttiradi. Maqollar xalqning u yoki bu masala yuzasidan chiqargan hukmini bolalar ongiga etkazishda o'qituvchiga yordam beruvchi vositalardan

biridir. Xalq maqollarining ma'nosi, tuzilishi bilan o'quvchilarni tanishtirib borish ta'lim-tarbiyaning samaradorligini oshiradi.

O'quvchilar grammatika, imlo va nutq o'stirish darslarida, maqollarni grammatik jihatdan to'g'ri yozishga o'rganibgina qolmasdan, balki uning tuzilishi, gap holiday ma'nosi va mantiqiy kuchi bilan tanishadilar. O'qish va nutq o'stirish darslarida esa maqol matnini to'g'ri va ongli o'qish malakalari shakllantiriladi. O'quvchilar mazkur darslarda maqollardagi har bir so'zning ma'nosi va maqolning to'la, mukammal ma'nosini izchil idrok etishga odatlanadilar. Maqol matni ustida ishlash bilan maqollarning yaratilishi, maqol yaratishdagi xalqning maqsadi va xalq maqollarining ko'rinishi, uning oddiy gapdan farqi kabilar bilan tanishadilar. Maqollarni o'rganish darsida o'qituvchi o'quvchilar faolligiga suyanadi.

Maqollarni o'rganishda og'zaki bayon etish, suhbat, og'zaki va yozma mashq ishlash usullaridan unumli foydalaniladi.

Maqollarni o'rganish ularning tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lganligi uchunгина emas, balki matnda maqollarning mavjudligi uchun va uning ma'no jihatidan xilma-xil ko'rinishga ega bo'lganligi, matn mazmunini to'ldirish tufayli ham o'rganiladi. Maktabda o'quvchilarga maqol va hikmatli so'zlarni o'rgatib borilsa, ularning ma'nolari tushuntirilsa, darsning tarbiyaviy ahamiyati oshadi.

Maqollarni o'rganish o'qituvchidan ma'lum tayyorgarlikni talab etadi – darsga tayyorgarlik ko'rish jarayonida mavzuga oid xalq maqollarini eslash va ulardan foydalanish usullarini bilish zarur bo'ladi.

Maqollar mazmuni asosida beriladigan bilimlar o'quvchilarni badiiy-estetik hamda g'oyaviy jihatdan tarbiyalash uchun xizmat qiladi. Buning natijasida o'quvchilar o'zlarining jamiyatda tutgan o'rinlari, ma'naviy sifat va fe'l-atvorlarini to'g'ri belgilay olish imkoniga ega bo'ladilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining maqollarni o'rganishining ko'rinishlari quyidagicha:

1. Maqollarni darsda va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'qiydilar, grammatik tahlil etadilar, matn mazmuni bilan maqol mazmunini qiyoslaydilar, mazmunan tahlil etadilar.

2. Oilada kattalardan eshitgan maqollarning ma'nosini tushunishga harakat qiladilar va o'z axloqlarini maqol mazmuniga qiyoslab boradilar.

3. Ko'chada va boshqa jamoat joylarida maqolning hayotiyliги bilan tanisha boradilar, o'z nutqlarida maqolni ixtiyoriy, ba'zan beixtiyor ishlatadilar.

Amaldagi boshlang'ich sinf darsliklaridan o'rin olgan maqollar o'qish darslari uchun berilgan matn mazmunini to'ldirib boradi, ifodalangan voqea-hodisaning ma'nosini yorqinroq ochishga, o'quvchilarni ezgu insoniy fazilat va xislatlar ruhida tarbiyalashga, o'qish darsini ona tili darsi bilan bog'lashga xizmat qiladi.

Axloq, odob bahsidagi maqollarni tahlil etish orqali xalqning hukmi, maslahati ochiladi. Hunar va kasbni ifoda etuvchi maqollarda esa hunarmandchilikda nimalarga e'tibor berish kerakligi ifoda etiladi. Bunday maqollar kasb-hunarga qiziqishni kuchaytiradi.

O'qituvchi maqolni tahlil etar ekan, pedagogik qonunlarga to'la amal etishi, ya'ni o'quvchilarning o'z hayotlarida unga amal qilishlarini doimo talab etib borishi lozim.

O'qituvchilar maqollarni yodlab kelishni talab etadilar-u, ko'pchilik hollarda, maqol mazmunini o'quvchi qanday tushunganligi bilan kam qiziqadilar. Ayrim hollarda esa maqollarning mazmuniga amal qilish lozimligini uqtirib bormaydilar.

Maqollar tahlili paytida undagi tushunilishi qiyin bo'lgan so'zni o'qituvchi doskaga yozadi va uni ma'no jihatdan og'zaki tushuntiradi. O'quvchilar so'zning ma'nosini tushunganlaridan so'ng, maqolning mazmuni bayon etiladi.

Boshlang'ich sinflarda masalni o'rganishda bolalarni masalni ifodali o'qishga va uning mazmunini qisqa, ba'zan bir necha so'z bilan aytib berishga, ayrim qatnashuvchilarning xarakterli xususiyatlarini aytib, o'zaro qiyoslashga o'rgatish muhim ahamiyatga ega.

Masalning allegorik mazmuniga to'xtalmasdan, bosh personaj obrazini tahlil qilishga kirishiladi. Birinchi sinfda o'quvchilar masalni hayvonlar haqidagi ertakka o'xshash kulgili hikoya kabi qabul qilsalar, ikkinchi sinfdan boshlab ular masaldagi hayvonlarning hatti-harakati, o'zaro munosabatlari ba'zan kishilar hayotida ham uchrashini, masal axloqiy bilim beradigan hikoya ekanini, ko'proq she'riy tarzda bo'lishini, unda kishilardagi ayrim kamchiliklar tasvirlanishini bilib ola boshlaydilar.

Masal tahlil qilinayotganda voqea rivojini jonli tasavvur qilish, obrazlarni aniq idrok etishda o'quvchilarga yordam berish zarur.

Boshlang'ich sinflarda xalq og'zaki ijodi janrlaridan maqol, masal, topishmoq va latifalarning o'rganilishi yosh avlodni kelajakda barkamol inson bo'lib yetishishida, ularni o'tmish ajdodlarimizning

hayotlari davomida tajribalarida sinab ko'rilgan xulosalari, kelajak avlod haqidagi orzu-istaklaridan xabardor qilish, barkamol insonni ma'nan boy, aqlan o'tkir qilib tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi.

BOSHLANG'ICH SINFDAN O'QUVCHILARDA IJODIY FAOLIYATNI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.17.10.131

Nafosat Rajabova,

Buxoro shahri 5 – maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

O'qish darslarida o'quvchilarda ijodiy faoliyatni shakllantirishga mo'ljallangan turli ijodiy topshiriqlardan foydalanish asosida o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikr yuritishga zamin hozirlash mumkin. Quyida shunday topshiriqlarni tashkil qilish shakllaridan namunalar keltiramiz:

1. O'quvchilarni ijodiy faollikka chorlash

O'quvchilarni ijodiy faoliyatga tayyorlaydigan o'qituvchi eng avvalambor o'quvchilarda taqdim qilinayotgan o'quv materialiga qiziqish uyg'otish zarur. Buning uchun u:

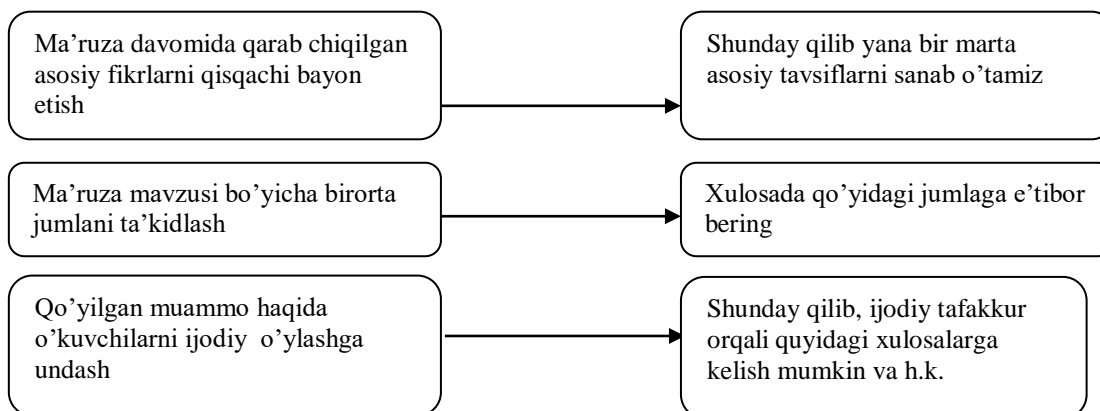
Asosiy mavzuni bayon etishda o'quvchilarni qanday yo'l bilan qiziqtirishi mumkin?

Oddiy bo'lmagan ma'lumotlarni so'zlab berish;
Barcha o'quvchilarga to'g'ridan-to'g'ri taaluqli bo'lganlarni gapirib berish;
So'zlash jarayonida xolisona va aniqlashtirilgan ma'lumotlarni taqdim qilish;
Obrazli solishtirishlardan unumli foydalanish

2. Keltiriladigan obrazlar, solishtirishlardan unumli foydalanish va ular me'yoriga amal qilish

3. Qay tarzda o'quv axborotini tugatish lozim?

O'qituvchi nutqining so'ngida qo'yidagilarga amal qiladi:

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijodiy faollikka undash davomida o'qituvchi:

1. O'quvchilarni obrazli fikrlashga undashi;
2. Aniq muammoni burro ifodalashi;
3. Fikrning doimo tugallangan jumla bilan hamda muhim joylariga urg'u berib ajratgan holda ifoda etishi;
4. Xushmuomalali va ziyrak bo'lishi;
5. Qo'yidagi so'z birikmalaridan foydalanishi: «faraz qiling», «tasavvur eting», «ijodiy parvoz eting ...» va shu kabilar.
6. Ko'rish kontakti (bog'lanishi)ni saqlashga harakat qilishi-tinglovchilarga qarashga harakat qilish (har bir qatnashchiga 3 sekunddan);
7. Har bir javob va taklifni doimo rag'batlanirishi maqsadga muvofiq.

Boshlang'ich ta'limda mehnat darslari ham o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishga mo'ljallangan. Bunda tajriba – amaliy o'lchashlar, qog'oz qirgimlaridan yasaladigan turli figuralarni yasash har doim ijobiy natija beradi. Boshlang'ich ta'limda o'quv dasturi asosida rejalashtirilgan (3-sinf, 3-chorak) «Kartondan guldon tikish», «Rasm uchun ramka tayyorlash», «Qush inida - qush bolasi»-applikasiya tayyorlash», «Hajmdor gul ko'rinishini yasash», «Harakatli o'yinchoq» yasash, «Bahor» applikasiyasini tayyorlash – bularning barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilariga ijodiy ish sifatida uyga vazifa qilib beriladi. Demak, boshlang'ich ta'lim DTS va o'quv rejalarini tahlil qilish natijasidan

ko'rinadiki 3-sinfda mehnat darslarida jami o'qitiladigan 34-soatdan 7 –soati ijodiy ish sifatida uyga vazifa qilib belgilanadi; 4-sinflarda belgilangan 38 soatdan - 9 soati ijodiy ishlarni bajarishga mo'ljallangan. Jumladan, «Urug'lardan mozaika tuzish», «Rangli qog'ozlardan gullar yasash», «Tabiiy xomashyolardan applikasiya yasash», «Milliy naqsh tikish» va h.k.

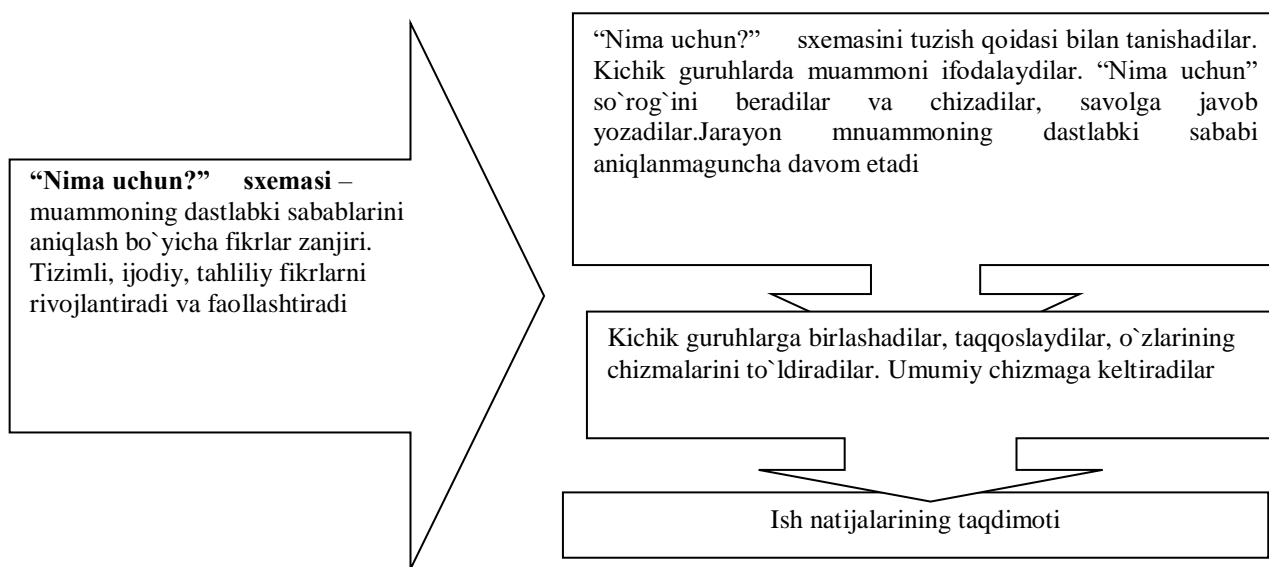
Ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda ijodiy qobiliyatni shakllantirishga, ilmiy-ijodiy izlanishlarga yo'llaydigan, bilishga oid ilmiy faoliyatni tashkil etish shakl va metodlaridan foydalanish o'z samarasini berdi. Bu borada ijodiy faoliyatni rivojlantirish darslariga dialog-darslar munozara, bahs, suhbatlar, fantaziya, izlanish darslari, muammolar qo'yish va ularni yechish darslari; ishtirokchilik darslari, modellashtirish, badiiy texnik ijodkorlik, ijod qilish, kichik kashfiyotlar yaratish, insholar yozish, solnomalar tuzish, ishbop o'yinlardan, innovatsion metodlardan foydalanish kabilar eng samarali bo'ldi. ta'lim jarayonida dars shakllarining o'yin usullari sifatida o'qitishning ma'lum bir paytida o'tkaziladi.

Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchisi kattalarning hatti-harakatini taqlid qilishga qiziqadi. Bunda ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan ishbop o'yinlardan foydalanish kata ahamiyat kasb etadi. Bolalarga mo'ljallangan ishbop o'yinlar takrorlash, mustahkamlash, o'tilganlarning qay darajada o'rganilganligini (diktantlar, musobaqalar, krossvordlar, sirtqi sayohatlar rolli o'yinlar, dramatik sahnalar tarzida) aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Ishbop o'yinlarni hayotiy vazifalarni imitatsiya va modellashtirish asosida tashkil etish samarali natijalarga olib keladi. Bunday o'yinlar faqat bilishga oid bo'lmay, dunyoqarashni kengaytirish, hamda hissiy ta'sir etishi bilan ham xarakterlidir.

Masalan, boshlang'ich ta'limda “Nima uchun?”, «T-chizma», «FSMU», «Tarmoq (Klaster)», «Ikki qismlik kundalik» kabi innovatsion metodlardan foydalanganda o'quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirishga bevosita yordam beradi.

“Nima uchun?” sxemasini tuzish qoidalari

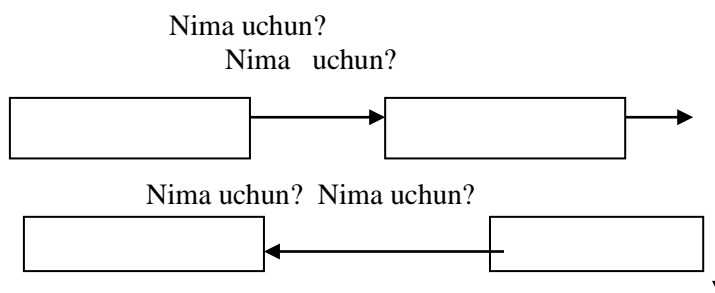

“Nima uchun?” chizmasini tuzish qoidalari

1. Aylana yoki to'rtburchak shakllardan foydalanishni o'zingiz tanlaysiz.
2. Chizmaning ko'rinishini – mulohazalar zanjirini to'g'ri chiziqlimi, to'g'ri chizikli emasligini o'zingiz tanlaysiz.
3. Yo'nalish ko'rsatkichlari sizning qidiruvlaringizni: dastlabki holatdan izlanishgacha bo'lgan y'onalishuvingizni belgilaydi

Masalan, “Atrofimizdagi olam” darslarini o'tish jarayonida “Nima uchun tabiiy boyliklarni asrashimiz lozim?” degan savol yuzasidan “Nima uchun” organayzeri ustida ishlash mumkin. O'quvchilar bir nechta nima uchun savollariga javob berishlari talab etiladi.

**Nima uchun tabiiy
boyliklarni
asrashimiz lozim?**

Boshlang'ich sinf darslarida FSMU texnologiyasidan foydalanish ham o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishni ko'zda tutadi.

FSMU texnologiyasi

Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda hamda o'quv jarayonini bahs-munozarali o'tkazishda qo'llaniladi, chunki bu texnologiya talabalarni o'z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq holda baxslashishga hamda shu bilan birga baxslashish madaniyatini o'ratadi. Tinglovchilarga tarqatilgan oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa xolatda ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etishga yordam beradi.

- F – fikringizni bayon eting
- S – fikringiz bayoniga sabab ko'rsating
- M – ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring
- U – fikringizni umumlashtiring

Jadvalni to'ldiring

I-guruh

Masalan, "O'qish" darsidagi "**YAXSHILIK — INSON ZIYNATI**" mavzusida Yusuf Xos Hojibning "Odamdan nima qoladi?" degan hikoyatini o'rganish ko'zda tutilgan, bunda "Qanday odamlar yaxshi nom qoldiradi?" savolini FSMU texnologiyasi asosida tahlil etish mumkin.

Savol	
(F) Fikringizni bayon eting	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
(M) Ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashtiring	

Xulosa sifatida aytish mumkinki, boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ijodiy faoliyatlarini rivojlantirishda evristik va muammoli ta'limdan tashqari bilishga yo'naltirilgan, ilmiy asoslangan ta'lim metodlaridan va o'yindan foydalanish ham maqsadga muvofiq. Boshlang'ich ta'limda ishbop, rolli, syujetli o'yinlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. - Toshkent: Fan, 1997. -182-b.
- Bobomurodova A.YA. Ona tili ta'limi jarayonida o'yin-topishmoqlardan foydalanish: Ped. Fan.nom. diss. Avtoref. 1997b 20 bet.
- Boltayeva SH. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar ijodiy faoliyatini shakllantirish. // Xalq ta'limi, 2004, № 3.-34-34 betlar.
- Haydarova O.Q. Bo'lajak o'qituvchilarni ta'lim jarayoniga texnologik yondashuvga tayyorlash. –Ped fanlari nom. yozgan avtoreferati. –T.: 2004.-23 bet.

Аннотация. Ушбу мақолада ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш масалалари келтирилган. Бунда умумий о'рта та'лим мактаблари о'қитувчиларини замонавиylashtirishgan о'қув-тарбия jarayonini boshqarishga tayyorlash kasbiy kompetentligini rivojlantirish muammosining nazariy-amaliy yo'nalishlari har tomonlama ochib berilgan.

Калим сўзлар: *texnologik yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik-psixologik, didaktik asoslar, o'quv-tarbiya jarayonini boshqarish, ilg'or pedagogik texnologilardan va axborot kommunikatsion texnologiyalar*

Аннотация В статье рассматриваются вопросы повышения квалификации учителей. Дан комплексный обзор теоретических и практических аспектов проблемы развития профессиональных компетенций при подготовке учителей общеобразовательных школ к управлению модернизированным образовательным процессом.

Ключевые слова: *технологический подход, компетентностный подход, педагогико-психологические, дидактические основы, управление учебным процессом, передовые педагогические технологии и информационно-коммуникационные технологии.*

Annotation This article addresses the issues of developing the professional competence of teachers. It provides a comprehensive overview of the theoretical and practical aspects of the problem of developing professional competence in the preparation of general secondary school teachers for the management of the modernized educational process.

Keywords: *technological approach, competency approach, pedagogical-psychological, didactic bases, management of educational process, advanced pedagogical technologies and information and communication technologies*

Ta'lim mazmunini zamona viylashtirish shak-shubhasiz o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarish tizimini ham zamona viylashtirishni taqozo qiladi. Bu ayniqsa, umumiy o'рта ta'lim maktablari o'qituvchilarini zamona viylashtirishgan o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishga tayyorlash nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega. Biz bu o'rinda asosiy e'tiborni o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishning ijtimoiy-madaniy yo'nalishlarini rivojlantirishga qaratamiz. Bunda o'qituvchilarni zamona viylashtirishgan ta'lim sharoitida ishlashga tayyorlash, o'qituvchilar kasbiy kompetentligini rivojlantirish muammosining nazariy-amaliy yo'nalishlari har tomonlama ochib berilishi maqsadga muvofiqdir.

Ma'lumki, zamona viylashtirilgan ta'lim sharoitida ishlash o'qituvchidan juda katta pedagogik-psixologik, ilmiy-metodik, madaniy-ma'naviy tayyorgarlikni talab qiladi. Faoliyat sub'ektining insoniy qadriyatları, dialog, hamkorlik, teng sherikchilik yo'lini tanlashiga alohida e'tibor qaratish bugungi kunning ustivor masalalaridandir. Shunga asoslangan holda o'quv-biluv jarayonini zamona viylashtirish tamoyillari tarkib topadi. Uning asosiy negizini ifodalovchi tushunchalar va atamalar vujudga keladi.

O'qituvchilarni kasbiy rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik-psixologik sharoitning asosiy maqsadi – har bir pedagogning o'z kasbiy-shaxsiy mohiyatini anglashi, kompetensiyaviy yondashuvlar asosida rivojlantirish hamda individual xususiyatlarining namoyon bo'lishini ta'minlaydi. Bunday sharoitlar orasida yetakchi o'rinni o'qituvchilarning kompetensiyaviy yondashuvlar asosida innovatsiyalarni egallash va ulardan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish salohiyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilishi lozim.

Bugungi kunga kelib o'qituvchining innovatsion faoliyati va uning tarkibini rivojlantirishga oid g'oyalar ilgari surilmoqda. Chunki bugungi kun o'zining dolzarb muammolari bilan alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ular sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- texnologik yondashuvlarning imkoniyatlarini qayta baholash;
- amaliy, fundamental tadqiqotlar natijalarini uyg'unlashtirish;

• axborotlarning shiddatli oqimi mavjud bo'lgan sharoitda innovatsion jarayonlarning muntazam emasligi va jamiyat ehtiyojlarining dinamik tarzda o'zgarishi, buning natijasida ta'lim tizimida yangi huquqiy, me'yoriy, pedagogik-psixologik, didaktik asoslarning vujudga kelishi kabilar.

O'qituvchi kasbiy-pedagogik tayyorgarligining tarkibiy qismlari o'zaro uyg'unlikda bir-birini to'ldiradi va boyitadi. O'qituvchining ushbu yo'nalishlarda o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalari ularning kundalik pedagogik faoliyatlari asosini tashkil qiladi. Shuning uchun ham, o'qituvchining ilmiy-metodik tayyorgarligi kasbiy-pedagogik tayyorgarlikning tarkibiy qismlari ichida asosiy o'rinni egallaydi.

O'quv-tarbiya jarayoni maqsadlarini to'g'ri belgilash o'qituvchilarning kasbiy mahorati va bilimdonligiga bevosita bog'liqdir. Buning uchun o'qituvchi ta'lim oldida turgan ijtimoiy buyurtma, Davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalari va dasturlari, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim oldiga qo'yiladigan talablarni har tomonlama chuqur bilishlari lozim. Xuddi shu talablar asosida o'quv jarayonining real maqsadi va vazifalari belgilanadi. Bunda shaxsga yo'naltirilgan o'quv jarayonini samarali tashkil etish va boshqarishda bir qator kamchiliklar mavjudligi aniqlandi:

- o'quv jarayonida innovatsion texnologiyalardan maqsadga muvofiq tarzda foydalanilmayotganligi;
- zamonaviylashtirilgan ta'lim sharoitida ishlash uchun o'qituvchilarning kasbiy, ilmiy-metodik tayyorgarligi ta'lim mazmuni va uning metodik ta'minotidan orqada qolayotganligi;
- aksariyat fan o'qituvchilarida kasbiy-ijodiy, ijtimoiy faollik, oyaviy-siyosiy yetuklikning yetarli darajada shakllanmaganligi, ular faoliyatida texnokratik yondashuvning ustunligi;
- umumiy o'rta ta'lim tizimida dars beradigan o'qituvchilarning ilmiy-nazariy, kasbiy hamda metodik jihatdan tayyorgarligini uzluksiz rivojlantirish mexanizmlarining yetarlicha shakllanmaganligi;
- ularning zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladigan bilim, ko'nikma va malakalarning muntazam yangilash tizimining mazmuni ishlab chiqilmaganligi kabilar.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki, kompetenlilikning yuqori nuqtasi kasbiy mahoratni takomillashtirish, zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalarni qo'llay olish, ta'lim samaradorligini ta'minlash va oldindan kafolatlay olish kasbiy-shaxsiy kompetenlilikni rivojlantirish bilan bog'liqdir.. Bugungi kun o'qituvchisining kasbiy kompetenliliigi zamonaviy talablar asosida ta'lim jarayonini tashkil etish, ilg'or pedagogik texnologilardan va axborot kommunikatsion texnologiyalardan hamda media ilovalardan foydalanishni intensivlash kundalik faoliyatlariga aylannishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-sonli "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsensiyasi
2. Yo'ldoshev J.G'. Pedagogik innovatsiyalarni hayotga tadbiiq etishning tashkiliy asoslari / Xalq ta'limi, 1999 yil, 6- son, 4-9 b.
3. Safarova R. va b. Istiqboldagi ta'lim mazmunini zamonaviylashtirishning didaktik asoslari. - T.: Fan, 2009. – 239 b.

TA'LIM JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.31.68.133

*Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
huzuridagi ta'lim muassasalarida elektron
ta'limni joriy etish markazi bolim boshlig'i
Pedagogika fanlari bo'yica falsafa
doktori F.J.Ro'ziyev
Nizomiy nomidagi TDPU
Uzluksiz ta'lim pedagogikasi
va menejmenti kafedrasi dotsenti,
p.f.d. (DSc) G.T.Boymurodova*

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'limni takomillashtirish masalalariga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, ta'lim-tarbiya rivojlanishining mavjud vaziyati uzluksiz kasbiy ta'lim tizimini zamonaviylashtirish, monitoring tizimini yaratish, uzluksizlikni ta'minlashning didaktik imkoniyatlari bayon qilinganyu

Kalit soʻzlar: taʼlim-tarbiya rivojlanishi, uzluksiz kasbiy taʼlim, monitoring tizimini yaratish, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari, hamkorlik, mustaqil ishlashi va mustaqil faoliyat.

Аннотации

Эта статья посвящена совершенствованию образования. Текущее состояние развития образования также описывает дидактические возможности модернизации системы непрерывного профессионального образования, создания системы мониторинга, обеспечения преемственности.

Ключевые слова: развитие образования, непрерывное профессиональное образование, создание системы мониторинга, современные педагогические и информационные технологии, сотрудничество, самостоятельная работа и самостоятельная деятельность.

Annotation

This article focuses on improving education. The current state of educational development also describes the didactic possibilities of modernization of the system of continuing vocational education, the creation of a monitoring system, ensuring continuity.

Key words: educational development, continuing professional education, creation of monitoring system, modern pedagogical and information technologies, cooperation, independent work and independent activity

Bugungi kunda jamiyat va taʼlim-tarbiya rivojlanishining mavjud vaziyati uzluksiz kasbiy taʼlim tizimini zamonaviylashtirish orqali aniqlanadi. Bu ayniqsa, maktablarda faoliyat koʻrsatayotgan oʻqituvchilarning kasbiy malakasi va mahoratini uzluksiz oshirish muhimligida namoyon boʻladi. Oʻqituvchi tayyorgarligi sifatini taʼminlash va uning malakasini uzluksiz oshirish taʼlim jarayonida tashabbuskorlikni rivojlantirishning asosiy shartidir.

Taʼlim muassasalari monitoring tizimini yaratish natijasida, xududlar boʻyicha oʻqituvchilarning malaka oshirish monitoringini oʻz vaqtida aniqlash va amalga oshirish imkonini tugʻiladi. Buning natijasida oʻqituvchilar faoliyatini innovatsiyalash va ularning malakasini oʻz vaqtida oshirishni taʼminlash uzluksizlikni taʼminlash boʻyicha keng koʻlamli ishlar olib borish imkoniyati paydo boʻladi.

Maktabdagi pedagogik jarayonning tahlili shundan dalolat bermoqdaki, oʻquv jarayonining maqsadini belgilashda oʻqituvchilar quyidagilarni hisobga olishlari kerak:

- Oʻqituvchi tomonidan ijtimoiy buyurtma, DTS va oʻquv dasturlarining chuqur tahlil etilishi natijasida oʻquv jarayonining maqsadi belgilanishi kerak;

- Oʻquv-tarbiya jarayoni oldiga oʻqituvchilar tomonidan qoʻyilgan maqsadlar muhim pedagogik vazifalarni hal etishga xizmat qila olishi muhim ahamiyatga ega;

- Oʻquv-tarbiya jarayoni oldiga qoʻyilgan maqsadlar zamonaviylashtirilgan taʼlim tizimi oldiga qoʻyilgan talablarga muvofiq kelib ular bir qadar murakkab, biroq aniq boʻlishi lozim, mazkur talablar birinchi navbatda oʻquvchilarni aqliy-intellektual, maʼnaviy-axloqiy, jismoniy-estetik jihatdan rivojlantirishi kerak;

- Oʻqituvchi oʻquv jarayonining maqsadlarini qanchalik puxta, aniq shakllantirgan boʻlsa, unga erishish yoʻllarini ham shu qadar aniq, ravshan belgilashga muvaffaq boʻladi;

- Oʻquv jarayonining maqsadlari oʻquvchilarni faol bilish, mustaqil harakat qilish, muammolarga ijodiy yondashish, oʻzaro dialog va hamkorlikka kirishishga undishi lozim;

- Oʻqituvchi va oʻquvchilar hamkorligini tashkil etishga yoʻnaltirilgan maqsadlarning barcha oʻquvchilar uchun ayon va tushunarli boʻlishi talab etiladi;

- Oʻqituvchilar tomonidan belgilangan kichikroq maqsadlar yirik, keng koʻlamli va uzoq muddatli maqsadlarni amalga oshirish va strategilarni qoʻllashga xizmat qilishi lozim.

Oʻqituvchilar oʻquvchilarning hayotiy ehtiyojlariga mos keladigan bilim, koʻnikma va malakalarni ular faoliyatiga singdirish orqali ularga tabalashgan hamda individual yondashish imkoniyatlarini yaratishlari kerak. Bunday yondashuvning afzalliklari shundaki:

- oʻqituvchining boʻsh oʻzlashtiruvchi koʻmaklashishi, ularni faollikka undashi uchun qulay didaktik vaziyatlar vujudga keladi;

- oʻquvchilarning bilimlarni jadal oʻzlashtirish imkoniyatlari kengayadi;

- oʻquvchilarning mustaqil ishlash, bilimlarni faol oʻzlashtirish ehtiyojlari kuchayib, ularda muayyan qiziqishlar va mayllar hosil boʻladi.

Bugungi kunda ta'lim-tarbiya jarayoni oldiga qo'yilayotgan dolzarb vazifalaridan biri – o'quvchilarga bilimlarni samarali, mahsuldor usullar yordamida yetkazishdan iborat. O'quv-tarbiya jarayoni sifati va samaradorligini ta'minlash, uni innovatsion usullar yordamida boshqarish o'qituvchilardan katta bilimdonlik va kasbiy mahoratni talab qiladi. Shuning uchun ham, ta'lim-tarbiya jarayonini yangicha boshqarish tajribasini o'qituvchilar uzluksiz o'zlashtirishlari muhimdir.

O'quv jarayonini samarali boshqarishga erishish uchun o'qituvchilar O'zbekiston jamiyati taraqqiyotining ob'ektiv qonuniyatlari va prinsiplarini bilishlari, yangi hodisalarni umumlashtira olishlari, ilg'or pedagogik tajribalarga suyanishlari, innovatsiyalarni puxta egallashlari kerak. O'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishga yangicha yondashish zaruriyatining asosiy mohiyati :

- zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quv-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishlari;

- o'quvchilarning mustaqil ishlashi va mustaqil faoliyatiga keng yo'l ochishlari;
- o'qitishda jamoaviy hamkorlik usulidan foydalanishlari muhimdir.

O'qituvchi hamda o'quvchilar orasida yangicha pedagogik munosabatlarning vujudga kelishi o'quv jarayoniga tabaqalashgan yondashuvning tadbiiq etilishi, ta'lim oluvchilarning imkoniyatlari va o'ziga xosliklarni hisobga olgan holda ularga individual yondashish tajribasini pedagoglar puxta o'zlashtirishlari zarur. Mazkur asoslarga tayangan holda o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishda:

- har bir o'quvchiga xos bo'lgan sifatlarni aniqlash va uni rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish, ularning qiziqishlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari, shaxsiy sifatlari, aqliy-intellektual xususiyatlarini aniqlash tanlagan kasbiy yo'nalishlarini aniqlagan holda zarur maslahatlar berish;

- sinfdagi har bir o'quvchining ehtiyoji, qiziqishi, iqtidori va imkoniyatini hisobga olgan holda o'quv topshiriqlarini tanlash;

- o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ularni guruhlariga bo'lib ishlashga undash lozim.

O'quv-tarbiya jarayonini pedagogik innovatsiyalardan foydalangan holda tashkil etish va boshqarishda fan o'qituvchilarining bilim, ko'nikma va malakalari, kasbiy layoqatlari doirasida zamon talablariga muvofiq faoliyat ko'rsatishlarini ta'minlaydigan uzluksiz metodik xizmat tizimini yaratish lozim.

Ta'lim sohasida vujudga kelayotgan shiddatli o'zgarishlar bilan bog'liq holda o'qituvchilar malakasini uzluksiz oshirish – ularning kasbiy faoliyatlarini ilmiy-metodik jihatdan ta'minlashga yo'naltirilgan yaxlit tizimni ifodalashi kerak. Mazkur muammoni nazariy-amaliy jihatdan yechish uchun uzluksiz malaka oshirish tizimining bosqichlari, mazmuni, shakllari, usullari va metodlarini aniqlash talab etilmoqda.

Uzluksiz kasbiy ta'lim jarayonida aksiologik tendensiyalar quyidagilarda namoyon bo'la boshladi:

- o'quv jarayonidagi tajribaviy-amaliy yo'nalishlar kengaydi;

- kasbiy jihatdan ahamiyatli bo'lgan bilimlar integratsiyasi, fanlararo bilish doirasi, fanlararo aloqadorlik va tafakkur kuchaydi;

- uzluksiz kasbiy ta'lim dasturlarining insonparvarlikka asoslangan mazmuni dolzarblashtirildi;

- o'quvchilarni pedagogik qo'llab-quvvatlash darajalari tabaqalashtirildi;

- uzluksiz kasbiy ta'lim yo'nalishi sifatida umumiy o'rta ta'lim maktablari tarkibida ta'lim jarayonining mustahkam modelini ta'minlovchi uzluksiz kasbiy tayyorgarlik tizimini tarkib toptirish eng muhim vazifalarimizdan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni.

2. Yo'ldoshev J.G'. Pedagogik innovatsiyalarni hayotga tadbiiq etishning tashkiliy asoslari / Xalq ta'limi, 1999 yil, 6- son, 4-9 b.

3. Sosnin N. V. Kompetentnostnyy podxod v innovatsionnom injenernom obrazovanii: monografiya/N.V.Sosnin; IPS KGTU. Krasnoyarsk, 2006.-182 s.

4. Yo'ldoshev J.G'. Uzluksiz ta'lim: Malaka oshirish muammolari va yechimlari. –Toshkent: O'qituvchi, 1991. –48 b.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA RAQAMLI TA'LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.58.14.134

*Lukmonova Salomat Gafurovna
Buxoro davlat universiteti
O'qituvchi*

Annotatsiya. *Maqolada boshlang'ich sinflarida raqamli ta'lim resurslaridan foydalanishdagi imkoniyatlari, jumladan undan qay maqsadda foydalanish, uning natijaviyligi, foydalanishda qanday muammolar kelib chiqishi, uning boshlang'ich ta'limdagi o'rni haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *raqamli ta'lim resurslari, axborot savodxonligi, kompyuter, taqdimot, elektron darslik, multimedia, interaktiv testlar, kompyuter*

Boshlang'ich maktabda o'qitishning asosiy maqsadi - bolaga qisqa vaqt ichida katta hajmdagi ma'lumotlarni o'zlashtirish va ulardan foydalanishni o'rgatishdir. O'qituvchiga bu qiyin vazifani hal qilishda an'anaviy ta'lim usullari va zamonaviy axborot texnologiyalari kombinatsiyasi yordam beradi.

Axborot texnologiyalari inson hayotiga tobora chuqurroq kirib bormoqda va axborot kompetensiyasi uning ta'lim darajasini tobora ko'proq belgilab beradi. Shuning uchun boshlang'ich maktabdan boshlab axborot madaniyatini rivojlantirish kerak, axir, boshlang'ich maktab - ta'limning poydevori, o'quvchining kelajakdagi muvaffaqiyati, uning jamiyatda o'z o'rnini topishi, shu poydevor qanday bo'lishiga bog'liq. O'quvchi mustaqil, faol harakat qilish, qaror qabul qilish, o'zgaruvchan yashash sharoitlariga moslashuvchan bo'lishi kerak. Sinfda kompyuterdan foydalanish o'quv jarayonini mobil, qat'iy va individual qilish imkonini beradi. Bu esa boshlang'ich sinfda raqamli ta'lim resurslari (RTR) dan foydalanish masalasini qo'yadi.

RTR - o'quv jarayonini tashkil etish uchun zarur bo'lgan va raqamli shaklda taqdim etilgan, darslik mazmuniga muvofiq tanlangan, darslarni rejalashtirishga mos keladigan fotosuratlar, videodarslar, modellar, rolli o'yinlar, multimedia vositalari va h.kdir.

Nima uchun boshlang'ich ta'limda raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish dolzarb muammo? Boshlang'ich sinflarda raqamli ta'lim resurslarini qo'llash - yosh o'quvchilarning axborot savodxonligini oshirishning eng oson va eng samarali usuli hisoblanadi. Birinchi sinfga kelgan oddiy bola kompyuter o'yinini qanday boshlashni biladi, lekin kerakli ma'lumotni qanday va qayerdan topishni, ma'lum bir muammoni hal qilish uchun zamonaviy axborot resurslaridan qanday foydalanishni bilmaydi. O'quvchi ma'lumotlarni qidirish, tahlil qilish va tanlash ko'nikmalarini dastlab sinfda, dars jarayonida rivojlantirishni boshlaydilar.

Raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish - boshlang'ich sinf o'qituvchilariga qanday yordam beradi? Raqamli ta'lim resurslari o'qituvchiga yosh o'quvchilarda asosiy umumiy o'quv faoliyatini shakllantirishda yangi imkoniyatlar ochadi. Sifatli elektron darsliklar, qoida tariqasida, maktab o'quvchilarida boshqa o'quv qo'llanmalarini jalb qilmasdan, barcha zarur bilimlarni shakllantirishga erishish uchun mo'ljallangan. O'rganilgan har bir mavzu bo'yicha topshiriqlar xilma-xil, interaktiv bo'lib, sizga yakka holda ham, juftlikda ham, guruhda ham ishlash imkonini beradi. Yosh maktab o'quvchilari ishning turli shakllariga ko'nikishadi, barcha topshiriqlarni bajarib bo'lgach, o'zlarini baholashni o'rganadilar va maqsadli fikrlarni oladilar. Va bularning barchasi - o'qituvchining qo'shimcha harakatisiz amalga oshiriladi.

Boshlang'ich sinflar uchun yuqori sifatli RTR ikkita asosiy afzalliklarni birlashtiradi: bir tomondan, bu o'quv jarayonining barcha so'nggi yondashuvlarini aks ettiruvchi, metodik jihatdan tasdiqlangan o'quv manbai; boshqa tomondan, bu o'ylangan va yuqori texnologiyali raqamli mahsulotdir. Boshqa tomondan, RTR o'qituvchining darsga tayyorgarlik vaqtini sezilarli darajada tejashi mumkin.

Boshlang'ich sinflarda raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish bu- faqatgina darsliklarning elektron shaklidan foydalanish degani emas. Dars davomida mavzular yuzasidan taqdimotlar (prezentatsiyalar) dan foydalanish ham mumkin. Ularning yordami bilan siz o'quvchilarni yangi mavzu bilan qiziqtirishingiz, barcha kerakli ma'lumotlarni ixcham shaklda berishingiz, yangi

materialni tahlil qilish, darsni qiziqarli va esda qolarli qilib qo'yishingiz mumkin. To'g'ri, darsda multimediali taqdimotlar, interaktiv testlar, viktorinalar yordamida o'qituvchi o'quv natijasiga bevosita ta'sir qilmaydi. Biroq, bu zamonaviy ta'lim muhitini yaratishga hissa qo'shadi, o'quvchilarda foydali odatlarni shakllantiradi - masalan, topshiriqlarni bajargandan so'ng o'zlarini baholaydi, jamoada ishlashga tayyor bo'ladi va xatolarini tezda tuzatadi. Oxir -oqibat, biz raqamli resurslardan ta'lim maqsadlarida foydalanish tabiiy deb biladigan intellektual o'quvchilar avlodini tarbiyalaymiz.

Boshlang'ich ta'limda RTRdan foydalanishning yana bir qulay tomoni vaqtdan unumli foydalanish va tez fursatda natijaga erishishdir. Masalan, agar siz multimediali taqdimotlar va rasmlar tanlovidan foydalansangiz, yangi materialni tushuntirishga ancha kam vaqt sarflaysiz. Boshqaruv shakli sifatida interaktiv testlarni tanlayotganda, siz tekshirishga vaqt sarflamaydiz: tizim avtomatik ravishda xatolarni topadi va talabalarga fikr bildiradi. Bundan tashqari, elektron darsliklarda qulay qidiruv tizimi bilan mavjud. Bu sizga vaqtni tejashga imkon beradi, odatda kichik o'quvchilar darslik sahifalarini varaqlab, kerakli rasm yoki sxemani qidirishga vaqt sarflaydi.

O'quvchilarning ko'proq vaqti dars mavzusiga diqqatini jamlashga ketadi. Ba'zida boshlang'ich maktab o'qituvchilari darsning to'rtidan bir qismi "sinf yig'ishga", o'quvchilarning e'tiborini jalb qilish uchun sarflanishidan shikoyat qiladilar. RTRdan foydalanish bu muammoni hal qiladi: hatto beparvo maktab o'quvchilari ham kompyuterda ishlashga, muammolarni hal qilishga ishtiyoqlikdir, shu bilan birga ularning o'qishga bo'lgan qiziqishi ortadi.

Yana bir masalaga ham e'tibor berishimiz kerakki, RTR dan foydalanishda yosh o'quvchilarning sog'lig'iga zarar yetkazmaslik masalasi. Bilamizki, yosh bolalarga 15-20 daqiqadan ortiq vaqt davomida elektron manbalardan foydalanish mumkin emas. Demak, biz boshlang'ich sinf o'qituvchilari RTR dan foydalanayotganda mana shu muammoni ham chetlab o'tmasligimiz zarur. Ya'ni, o'qituvchi RTR dan foydalanishda vaqtni taqsimlay olishi kerak, bunda u sinf o'quvchilari qaysi vazifalarni raqamli formatda bajarishini tanlashi mumkin. Masalan, tasviriy san'at va mehnat darslarida ko'pincha amaliy mashg'ulotlardan foydalangan ma'qul, bu fanlar orqali bolalarda qo'l motorikasi yaxshi ishlaydi. Ijodiy tafakkurni rivojlanishiga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinfda raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish umkoniylatlari juda katta, faqatgin o'qituvchining o'zi ham bu jarayonga har tomonlama tayyor bo'lishi kerak. Shundagina aniq maqsadga erishilgan bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. PISA- xalqaro baholash dasturi-ta'lim samaradorligini oshirish omili. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilimni baholashda xalqaro tajribalardan foydalanish: muammo va yechimlar.(konferensiya) 42-43 bet. Buxoro. 2020 y

2. The essence of the content of the concept of digital educational resources and its role in primary. Academicia.ISSN: 2249-7137 Vol.10, Issue5, May 2020 Impact Factor: SJIF 2020=7.13. 65-68 bet.

3. Цифровые образовательные ресурсы в педагогической деятельности. XXI international correspondence scientific specialized conference «International scientific review of the problems of philisophy,psychology and pedagogy» (Boston. USA. October 11-12, 2020)

4. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishning zaruriy jihatlari. "Davr pedagogining muammolarni bartaraf etish faolligini va kasbiy mahoratini oshirish borasidagi innovatsion g'oyalar" Xalqaro onlayn konferensiya(1.10.2020)

5. «Цифровые образовательные ресурсы и их значение в обучении» Среднеевропейский научный бюллетень, Том 10, Выпуск 1, март 2021 г., 346

SADRIDDIN AYNIY – YOSH AVLODNING TA'LIM-TARBIYASI TO'G'RISIDAGI FIKRLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.84.71.135

F.U.Temirov – Buxdu, t.f.f.d.,(PhD)

Mashhur ma'rifatparvar adib, yirik so'z san'atkori, Buxorodagi jadidchilik harakatining taniqli namoyandasi, yosh avlodning ta'lim tarbiyasi, kelajagi va Vatan ravnaqi uchun kurashgan jamoat arbobi Sadriiddin Ayniy (1878-1954)yoshlarning ta'lim-tarbiyasi, vatanparvarlik ruhiyada tarbiyalash to'g'risidagi qarashlari ijtimoiy fikrlar taraqqiyoti tarixida O'zbekistonda asosiy o'rinlardan birida turadi.

S.Ayniy o'zining yangi usuldagi-jadid maktablari uchun mo'ljallab yozgan "Tahzib-us-sibyon" [Ayniy, Tahsib us-sibyon. 1917:4] ("Bolalar tarbiyasi") darsligida tarbiya va ilm olishning markazi bo'lgan maktabning roliga alohida e'tibor beradi: "Kishi maktab yordami bilan odam bo'ladi" deydi. Kishining kamol topishida tarbiyaning rolini yuqori qo'yishi Ayniyning keyinchalik irsiyat nazariyasini tanqid qilishiga imkon berdi:

"Ba'zilar,-deb yozadi Ayniy,-aytadilarki, "odamni zotidan tanish mumkin. Agar bobosiyu ajdodi va otasiyu onasi yaxshi kishilar bo'lsa, u ham yaxshi bo'ladi, agar yomon bo'lsa u ham yomon bo'ladi". Bu noto'g'ri. Zot bilan hayvonning yaxshiligi yomonligini aniqlash mumkin. Ammo odamning zoti yo'q. Ko'p hollarda yaxshi odamdan yomon bola tug'iladi va yomon odamdan yaxshi bola tug'iladi" [Ayniy, Tahsib us-sibyon. 1917:4-5].

S.Ayniyning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarida axloqiy tarbiya muhim o'rin oladi. Ayniy o'sha vaqtdagi ayrim kata amaldorlar axloqini qattiq qoralab, mehnatkash ommaning axloqini yoqlaydi. Bu axloq qattiq ekspluatatsiya ostida vujudga kelib, kamolotga etgan eng olijanob insoniy fazilatlaridan tarkib topgandirki, S.Ayniy bu ma'naviy sifatlarni kishilarda, xususan o'sayotgan avlodda tarbiyaladi.

Buxoro amirligi hududida ilk yangi usul (jadid) maktabini Mulla Jo'raboy ochgan [Rajabov Q. Yosh buxoroliklar. 2005: 26]. Tarixchi va davlat arbobi Mirza Salimbek (1850-1930) o'zining «Tarixi Salimiy» asarida [Norkulov N.K. «Tarix-i Salimi» 1968: 167] yozishicha, Mulla Jo'raboy Vardonzedada tug'ilgan. Biroq Mulla Jo'raboy tug'ilgan joy xususida turli fikrlar mavjud. Atoqli davlat va jamoat arbobi Fayzulla Xo'jaevning fikricha, [Fayzulla Xo'jaev. 1997: 74.] Mulla Jo'raboy Vobkentda dehqon oilasida tavallud topgan. SHarqshunos olimlar A. Samoylovich (1880-1938) va I. Umnyakovning yozishicha, [Samoylovich A. 1922: 97-99, Umnyakov I.I. K istorii novometodnoy shkoly v Buxare. //Byulleten SAGU. Vypusk 16. T., 1927. S.81-95.] u Pirmast tumanida dunyoga kelgan. Mulla Jo'raboy XIX asr oxirlarida Istanbulda tahsil olgan, Rossiyada ham ma'lum muddat yashagan. Mulla Jo'raboy Buxoroga qaytgach, 1900 yilda Buxoro amirligi hududidagi dastlabki jadid maktabini o'z tug'ilgan qishlog'ida, ba'zi manbalarda yozilishicha esa Po'stindo'zon qishlog'ida ochgan.

Yosh buxoroliklar iqtidorli yoshlarni Istanbul, Qozon, Ufa, Boqchasaroyga o'qishga jo'natgan. Ular partiyaning moddiy mablag'i hisobidan ta'lim olishgan. Fayzulla Xo'jaev va Muhitdin Mansurov partiya katta mablag' ajratgan. 1911 yili Istanbulda 15, 1912 yili 30 nafar buxorolik yoshlar tahsil olishgan. Arxiv ma'lumotlari bo'yicha Istanbulda 1910 yili 50 ta talaba o'qigan.

Buxoro jadidlarining eng yirik namoyandalari (Mulla Jo'raboy, Fitrat, Usmon Xo'ja, Otaulla Xo'jaev, Homidxo'ja Mehriy va b.) Istanbulda tahsil olishgan va Yosh turklarning g'oyalaridan bahramand bo'lishgan edi. Ular Istanbulda 1908 yili «Buxoro ta'limi maorif jamiyati»ni tashkil qilishib, Turkistonda maorif tizimini rivojlantirishda katta ishlar qilishdi. Jamiyatning ko'magi bilan Fitrat va boshqa ma'rifatparvarlarning ko'plab asarlari Istanbulda bosilib, Turkiston mintaqasiga tarqatildi.

Yosh buxoroliklarning maqsadi yangi usul maktablarini ochish, bolalarning savodini tezroq chiqarish, ijtimoiy ongini o'stirish, maktab, madrasa, o'quv tizimini isloh qilish edi. [Rajabov Q. Yosh buxoroliklar. 2005:26-29.] Buxoroda Mulla Jo'raboydan keyingi yangi usul maktablarini Abdulvohid Burhonov, Usmon Xo'ja, Mukammil Burhonov, S.Ayniy, Fitrat, Otaulla Xo'jaev va boshqalar ochgan edilar. Buxoroda boshlangan harakat tezda SHahrisabz va Karkigacha tarqaldi.

O'zining "Tahzib-us-sibyon" kitobida bolalarni rostgo'y va vijdonli bo'lishga o'rgatadi: "Axloqiy tarbiyalangan bola hech vaqt yolg'on gapirmaydi. Hamma vaqt chin so'z bo'ladi". S.Ayniyning fikricha, rostgo'y bola kishilar va o'rtoqlari orasida katta obro'ga ega bo'ladi. Yolg'onchi bola obro'siz bo'ladi.

"Tahzib-us-sibyon" kitobining "Tarbiya ko'rgan bola" va "Yaxshi odobli bola" boblarida bolalarni madaniy xulq ruhida tarbiyalash to'g'risida fikr yuritadi. S.Ayniy ta'lim-tarbiya to'g'risidagi qarashlarida bolalarni kamtarlik ruhida tarbiyalashga jiddiy e'tibor beradi, chunki kamtarlik kishilarning eng olijanob fazilatlaridan bo'lib, kishilarga husn bag'ishlaydi. SHuning uchun ham S.Ayniy: "Ko'proq mashq qil va o'z kuchingdan mag'rurlanma" deb ta'lim beradi.

S.Ayniy yosh avlodni amtarlik bilan birga mustaqil bo'lishga o'rgatadi va o'zining otabobosining nomi bilan mag'rurlanmaslikka maslahat beradi. Ma'rifatparvar adib ta'lim-tarbiya oldiga boshqacha maqsad qo'ydi: "O'qish yo'lida g'ayrat qil. Odam bo'l. Keyin kuching boricha o'z Vatanningga, o'z xalqingga va o'z millatingga xizmat qilasan", [Ayniy, Tahsib us-sibyon. 1917:11]-deydi u. Uning tarbiyadan maqsadi-xalq ommasining xizmatkori, sodiq vatanparvar, xalq manfaati yo'lida tolmas kurashuvchi etishtirish edi.

S.Ayniy maktabni demokratlashtirish, kambag'al bolalarini tekin o'qitish va o'z ona tilida ma'lumot berish uchun kurashadi. S.Ayniyning yosh avlodni kamtarlik ruhida tarbiyalash to'g'risidagi

fikri amaliy ahamiyatga ham ega. S.Ayniydan iborat olib, ota-onalar va o'qituvchilar o'z bolalarida va o'quvchilarida bu axloqiy sifatni tarbiyalaydilar.

XX asrning boshlarida Buxoroda yashovchi tatarlar o'z bolalari uchun yangi maktablar ochib, Buxorodagi ayrim mahalliy bolalarni ham o'qishga qabul qildilar. Mahalliy bolalar uchun tatar tilida dars o'qish juda qiyin edi, albatta. S.Ayniy bu maktabni borib ko'rib va bu bolalarning qiynalayotganligini ko'rib, tatarcha darslarni tatar o'qituvchisining roziligi bilan o'z tiliga tarjima qilib, o'quvchilarga tushuntirardi.

Buxoroda amirligida yosh buxoroliklar tomonidan tashkilotilgan "Buxoroyi sharif birodarligi" jamiyatining topshirig'i bilan S.Ayniy Samarqandga kelib, Abduqodir SHakuriy yangi milliy maktabining ta'lim-tarbiya ishlari bilan tanishdi. Ana shu ma'lumotlar va tajribalarasosida S.Ayniy o'zining do'sti Mirzo Abdulvohid Munzim bilan uning hovlisida yangi usuldagi maktab ochadi. Ular maktabni moddiy jihatdan ta'minlash uchun o'ziga to'g'roq oilalardan uch so'mdan o'qish haqi olib, kambag'al bolalarni bepul o'qitdilar. Ayniy va Mirzo Abdulvohid Munzim o'sha maktab uchun bir alifbe tuzadilar (bu alifbe hozircha topilmagan).

"Buxoroyi sharif birodarligi" jamiyatining taklifi bilan S.Ayniy yangi milliy maktablar uchun "Tahzib-us-sibyon" birinchi nashri, 1909, ikkinchi nashri, 1917) o'qish kitobini tuzdi. Sadriddin Ayniy bu o'qish kitobini alohida qayd qiladi: "Tahzib-us-sibyon" kitobi adabiy xarakterga ega bo'lib, uning materiali bolalar uchun qiziqarli edi. To'g'ri, o'sha zamon sharoitiga muvofiq, kitobda diniy narsalar ham bor edi. Lekin har nima bo'lsa ham, yangi narsa edi" deb yozgan edi.

Ahmad Donishning ma'rifatparvarlik g'oyalarini davom ettirib, Sadriddini Ayniy shaxsning kamoloti va jamiyat taraqqiyotida ma'rifat rolini yuqori o'ringa qo'yadi. Xalqning iqtisodiy ahvolini aholi o'rtasida ma'rifat tarqatish yo'li bilan yaxshilash mumkin deb hisoblaydi. SHuning uchun ham u "Fan xalqqa boylik keltiradi" deb yozgan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati:

1. Ayny S. Tahzib-us-sibyon. – Samarqand, 1917.
2. Ayny S. YOddoshtho. 1-kitob. - Dushanba, 1949. – Sah. 114.
3. Rajabov Q. YOsh buxoroliklar. //O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. T. 3. - T.: O'zME nashriyoti, 2002. B. 494-496.
4. Norkulov N.K. «Tarix-i Salimi» - sennyy istochnik po istorii Buxarskogo emirata (1860-1920 gg.). Diss... kand. istor. Nauk.- T., 1968. 387 s.
5. Fayzulla Xo'jaev. Buxoro inqilobining tarixiga materiallar (Qayta nashri). T.: Fan, 1997. B. 74.
6. Samoylovich A. Pervoe taynoe obshchestvo Mlado-buxarsev. //Vostok (Petrograd), 1922. Kn. I. S. 97-99; Umnyakov I.I. K istorii novometodnoy shkoly v Buxare. //Byulleten SAGU. Vypusk 16. T., 1927. S. 81-95.
7. Rajabov Q. YOsh buxoroliklar... (Ularning SHarq mamlakatlaridagi YOshlar harakati bilan uzviy aloqalari). // Buxoro mavjlari, 2005, №2. –B. 26-29.
8. Temirov F., Islomov D. SADRIDDIN AYNIIY–ZAMONDOSHIFITRAT HAQIDA //Scientificprogress. – 2021. – T. 2. – №. 1. – S.1349-1354.
9. Temirov F., Xalikova N. BUXORO AMIRLIGIDA TASHQISIYOSAT VA DIPLOMATIYANING RIVOJLANISHITARIXIDAN //Scientific progress. – 2021. – T. 2. – №. 1. – S. 1276-1282.
10. Temirov F., Umarov B. BUXORO AMIRLIKDA OILA, NIKOH VAMEROS HUQUQINING AMALDA QO'LLANISHI//Scientificprogress. – 2021. – T. 2. – №. 1. – S. 1201-1207.

G'AZAL TAHLILINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.20.37.136

Nodira Saidova

Buxoro shahar 38-maktab ona tili va adabiyot o'qituvchisi

Sharq adabiyoti azal-azaldan o'zining she'riyati bilan ma'lum va mashhur bo'lgan. Uning bugungi taraqqiyotida Firdavsiy, Ganjaviy, Yassaviy, Yusuf Xos Hojib, Sheroziy, Dehlaviy, Lutfiy, Jomiy, Navoiylarning mashaqqatli xizmatlari yotadi. Bu tizilgan marjonda Navoiy dahosining mavjudligi iftixor tuyg'usini beradi. Navoiy lirikasini tahlil qilish, uni tushunish o'quvchilarga birmuncha qiyinchilik tug'diradi. Ayniqsa, g'azallar tahlilida uning badiiyatiga alohida

e'tibor berish lozim. Ayni borada g'azal tahlilida o'quvchilarga qulaylik yaratish uchun quyidagilarni inobatga olish kerak:

-g'azal tahlilida eng avval uni ifodali o'qishdan boshlash;

-har qanday badiiy asar tahlili kabi g'azal tahlilida ham shakl va ma'no mutanosibligiga alohida e'tibor qaratish;

-so'zlarning ma'no ko'chimplari, badiiy san'at vositalari hamda o'rni-o'rni bilan ularning ramziyligini inobatga olish;

-ayrim so'zlarning bugungi adabiy tilimizdan farq qiladigan talaffuziga diqqat qilish;

-matn bilan ishlaganda matnni o'qishdan oldin matn so'ngida lug'atlarni ilova qilish;

-g'azal tahlilida g'azallarga nasriy bayon tuzish;

-tahlil jarayonida ayrim asarlarning tarixini esga olish va qiyoslash usulidan foydalanish;

Maktabda o'tiladigan adabiyot darslarida o'quvchilarda adabiyot faniga bo'lgan qiziqishni o'stirgan holda g'azallarning nasriy bayonini mustaqil ravishda yaratish mas'uliyatini yuklatish lozim. Bundan tashqari, g'azallarning nasriy bayonini tuzish, sinfdan tashqari mashg'ulotlarda, ayniqsa to'garak ishlarida olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Namuna sifatida adabiyot darsligida berilgan Navoiyning "Topmadim" radifli g'azalidan 2 baytning nasriy bayonini ko'rib o'tamiz:

Mehr ko'p ko'rguzdim, ammo mehribone topmadim,

Jon base qildim fido, oromi jone topmadim.

G'am bila jonimg'a yetdim, g'amgusore ko'rmadim,

Hajr ila dilxasta bo'ldim, dilistone topmadim...

Ushbu g'azal baytini tahlil qilishda eng avval lug'atlarni ilova qilish kerak.

Lug'at

G'amgusor – g'amxo'r, mehribon

Diliston – ko'ngilni maftun etuvchi

Oromijone – jonga orom bo'ladigan

Hajr – hijron, ayriliq

Dilxasta – yurakning xastalanishi

Baytning nasriy bayoni:

Ko'p kishilarga mehr-muruvvat ko'rsatdim. Ammo, ular orasidan biron mehribon topmadim. Jonimni fido qildim, ammo jonimga oro bo'ladiganini topmadim. G'am, alam jonimni qiynadi, lekin biror g'amxo'r topmadim. Hijron dardida dilim xasta bo'ldi, lekin unga malham bo'ladigan kishi topmadim.

Xullas, g'azalning qolgan baytlari ham badiiylilik, badiiy san'atlar, ko'chim turlari, g'azaldagi shakl va mazmun mutanosibligini hisobga olgan holda, lug'atlarni ilova qilib, tahlil qilinadi. G'azal tahlilning bunday usuli o'quvchiga anchagina qulayliklar yaratib, g'azal mazmunini to'la anglab yetishga, mustaqil fikrlashga zamin hosil qiladi.

ZAMONAVIY PEDAGOGIKA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.47.31.137

Xalilova F.M. Zoirova M.N.

Buxoro Davlat Universiteti Boshlang'ich ta'lim metodika kafedrası

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" ta'lim –tarbiya sohasidagi ulkan odimlarni boshlab berish bilan birga tehsil beruvchi har bir pedagog zimmasiga ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi qator vazifalarni yukladi. Bu esa o'z navbatida ta'lim –tarbiya jarayoniga bo'lgan yangicha qarashlarni shakllantirishga asos bo'lib xizmat qiladi. Har qanday ta'limning maqsadi – bilimni hamda uni amalda qo'llay bilish ko'nikmalari va malakalarini shakllantirish, shunga zarur shaxs sifatleri va ko'rsatmalarini ishlab chiqish. Ta'lim faoliyati harakatida maqsadning barcha komponentlari amalga oshar ekan, turli usullarni umumlashtirgan holda amalda qo'llay olish talab etilmoqda.

Ta'limning globallashuvi sharoitida ta'lim sohasi bilan jamiyatning rivojlanib borayotgan ijtimoiy ehtiyojlari o'rtasida nomutanosiblikning yuzaga kelganligi kuzatilmoqda. Ta'lim tizimi oldiga barkamol shaxsni shakllantirish, ta'lim sohasib bilan mehnat bozori o'rtasida nomutanosiblikni qisqartirish hamda

axbarot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarining kengaytirishkabi yangi dolzarb vazifalar qo'yilmoqda.

Qisqa vaqt oralig'ida muayyan nazariy bilimlarni talabalarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek talabalar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma hamda malakalar darajasini baholash ta'lim pedagog xodimdan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi. Bugungi kun pedagogikasida integratsion texnologiyalar axbarot - kamunikatsion texnologiyalari vositalarisiz pedagogic jarayonlar samaradorligini ta'minlashni tasvvur etib bo'lmaydi. Bunday innavatsion yondashuv hamda axbarot- kamunikatsion texnologiyalari vositalarining joriy etilishi mazkur jarayonlarda tasodifiy va kutilmagan holatlarni oldini olishga xizmat qiladi [1, 17 b]. Pedagogik texnologiya o'z mohiyatiga ko'ra subyektiv xususiyatga ega, ya'ni har bir pedagog ta'lim va tarbiya jarayonini o'z imkoniyati, kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda ijodiy tashkil etishi lozim. Qanday shakl, metod va vositalar yordamida tashkil etishidan qat'iy nazar pedagogic texnologiya o'z oldiga ta'lim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo'yadi va ushbu vazifa ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga va amaliyotga tadbiq etishga xizmat qiladi. Ta'lim muassasida pedagog xodimlar va rahbarlarining asosiy vazifasi pedagog jarayonlarni tashkil etishda ijobiy natijalarga erishish uchun jamoada yoki guruhda zaruriy shart- sharoitlarni yaratish, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash uchun ta'lim jarayonlarni yaxlit tizim sifatida rivojlantirish hisoblanadi. Zamonaviy pedagog o'z faoliyatida zehni, ilmiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniy taraqqiyotni mohiyattan chuqur anglay olishi, ham dunyoviy ham diniy bilimlarni keng dunyoqarashi orqali to'g'ri talqin eta olish, qolaversa, o'quv jarayonida kompyuter texnologiyalari va zamonaviy pedagogic texnologiyalardan foydalana olish zarur.

Ta'lim jarayonini samarali tashkil etishning asosiy tamoyillaridan biri pedagogic jarayon ishtirokchilari ya'ni asosiy harakatlantiruvchi kuchlari, aniqroq qilib aytganda pedagogic jarayonlarda subyekt-subyekt munosabatlarining qaror topishidir. Inson ongi hamisha subyektiv salohiyatga egadir. Shunday ekan bilimni tahsil oluvchi talabalar tomonidan puxta o'zlashtirilishiga beruvchi predmetga nisbatan subyektiv munosabatni tarkib topshirish natijasida erishadi [2, 46 b]. Bu esa o'z navbatida bilish usulini mustaqil belgilashni ya'ni muammoning yechimini topishda o'z dunyo qarashi va tafakkur tarzidan kelib chiqib shu bilan birga xato qilish huquqiga egaligini ta'minlaydi. Ta'lim jarayonida subyektlar faoliyatini muvofiqlashtirishda ularning mustaqil mustaqil va samarali fikrlashining muhim mexanizmi sifatida refleksiv yondashuv o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Refleksiv tushuntirish jarayonlarini alohida tashkil etish, subyektlarining o'zini-o'zi tahlil qilishi, o'z tushunchlari hamda xatti-harakatlarini faol o'ylab ko'rishi uchun shart sharoitlar o'rgatadi.

Ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqarishda shaxs faoliyat yondoshuvi ham zarur hisoblanib, pedagogic jarayonlarda subyektlar faolligini ta'minlash va aniq maqsadlarga ko'ra belgilangan vazifalarni bajarishga subyektlarni motivlashtirish yo'nalish vujudga keladi. Shaxs faoliyat yondashuvida shaxsning va faoliyatning komponentlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda o'rganiladi, chunki bu yondashuv asosida tashkil etiladigan pedagogic jarayonlarda talabalar-subyekt sifatida faoliyat ko'rsatadi va o'z navbatida, talaba shaxsning subyekt sifatida rivojlanishi uning faolligi, mustaqil, erkin, tanqidiy, tahliliy va samarali fikrlashining rivojlanishi orqali aniqlanadi.

Demak, ta'lim har bir tehsil oluvchining qiziqishi va bilish qobiliyatining o'quv faoliyatini tashkil etish jarayonida namoyon qilish imkoniyatini yarata olish zarur, bu holat esa tehsil oluvchining shaxs sifatida rivojlanishini va o'z-o'zini rivojlantirishini ta'minlaydi. Ta'limiy islohotlarning asosiy maqsadi esa "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ta'kidlanganidek, inson uchun har tomonlama uyg'un kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitini va ta'sirchan mexanizmini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirishdan iboratdir. [3, 24 b], Ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda integratsion texnologiyalardan foydalanish ushbu maqsadni amalga oshirishga yo'naltirilgan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Azizxo'jayeva N. N. "Pedagogik texnologiya va pedagogic mahorat"-Toshkent.: 2003-17b.
2. Yo'ldoshev J, Usmonov S. Pedagogic texnologiya asoslari. –Toshkent,: O'qituvchi, 2004, 46 b.

BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI DARSLARINI INTEGRATSIYALASHDA O'QITUVCHI FAOLIYATINI LOYIHALASH

Annotatsiya. O'quvchini ta'lim jarayoni subyekti funksiyasida ishtirok ettirish, til ta'limining amaliy yo'nalishini kuchaytirish, ta'limga interfaol usullarni olib kirish ona tili ta'limi mazmunini o'quv topshiriqlari, muammolari, testlar tizimi shakliga keltirish, ona tilidan o'zlashtiriladigan obyektlarni nutq tovushi, so'z, turli sintaktik qurilmalarni faol fikrlash vositasiga aylantirish orqali ona tili ta'limining ijodiy yo'nalishini kuchaytirish mumkin.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, ona tili, o'qituvchilar, ona tili metodikasi, o'quv, nutq, darslik.

Аннотация. Вовлечение учащихся в функцию предмета учебного процесса, усиление практической направленности языкового обучения, внедрение интерактивных методов в обучение Творческое направление обучения родному языку можно усилить, превратив изучаемые предметы в звуки речи, слова, различные синтаксические приемы как средства активного мышления.

Ключевые слова: начальное образование, родной язык, учителя, методика родного языка, обучение, речь, учебник.

Annotation. Involvement of students in the function of the subject of the educational process, strengthening the practical direction of language education, the introduction of interactive methods in education, the content of mother tongue education in the form of learning tasks, problems, tests The creative direction of mother tongue education can be strengthened by turning the objects to be studied into speech sounds, words, various syntactic devices as a means of active thinking.

Keywords: Primary education, mother tongue, teachers, mother tongue methodology, teaching, speech, textbook.

Boshlang'ich ta'lim uzluksiz ta'lim tizimining mustaqil, shu bilan birga, o'ta murakkab tarkibiy qismidir. Avvalo, boshlang'ich ta'lim uzluksiz ta'limning dastlabki bo'g'inidir. U o'ziga yarasha dastur, darslik, o'quv qo'llanmalariga ega. Boshlang'ich sinflarda alohida tayyorgarlikdan o'tgan o'qituvchilar ishlaydi. Boshlang'ich ta'lim muammolarini tahlil va tadqiq ishlari bilan mutaxassis olimlar shug'ullanadi. Shuningdek, boshlang'ich ta'lim ma'lum o'quv yillaridan tashkil topadi. Bular boshlang'ich ta'limning mustaqil bo'g'in ekanligidan dalolat beradi. Qolaversa, boshlang'ich ta'lim uzluksiz ta'lim tizimining murakkab bo'g'ini

hisoblanadi. Bola o'qish, yozish, hisoblash texnikasini ilk bor boshlang'ich sinfda egallaydi. U to'rt o'quv yili mobaynida hozirgi zamon fani, ishlab chiqarish texnologiyasining umumiy asoslarini o'zlashtiradi va fikrlashni o'rganadi. Bolalar boshlang'ich sinflarda o'qitilish orqali ta'lim jarayonida faol ishtirok etish yo'llari, vositalarini egallaydi. Ular mustaqil fikrlash, hayotda o'z o'rmini egallash sirlaridan voqif bo'ladi, 5-9-sinflarda ona tili o'quv predmetining to'liq kursini o'zlashtirishga tayyorgarlik ko'rishadi. Bular boshlang'ich ta'limning o'ta murakkab ekanligi bilan izohlanadi.

Yuqoridagilardan ayon bo'ladiki, umuman maktablarni, bizning sharoitda boshlang'ich sinflarni isloh qilishning ikkinchi sifat bosqichida boshlang'ich ta'lim mohiyatini o'rganishni davom ettirish, boshlang'ich sinf o'quvchilarining real o'quv imkoniyatlarini pedagogik va metodik jihatdan atroflicha o'rganish, boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish, bolalarda mustaqil fikrlash layoqatlarini tarbiyalash, bolaga o'z fikrlarini ona tilida ravon, tushunarli bayon qilish vositalari, usullarini tadqiq qilish kabilar ona tili metodikasi sohasida ham eng zaruriy va dolzarb masalalar sanaladi. Ana shularni inobatga olib, boshlang'ich sinf ona tili darsliklari, shuningdek, ularning ona tili metodikasi uchun ahamiyati, va ta'limni ijodiy tashkil etish masalalarini uzviy aloqadorligini muhokama qilamiz.

Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitishning hozirgi metodikasi va unga oid pedagogik amaliyot bolalar xotirasiga mo'ljallanganligi hech kimga sir emas. O'quvchi o'rganilgan ta'rif, qoida, aniqliklarni yodlab olib, ularni misollar bilan tushuntira olsa, ta'limdan ko'zlangan maqsad amalga oshdi deb o'ylashadi. Xotiraga mo'ljallangan an'anaviy ta'lim tizimi o'quvchining ongi, tafakkuri, uning ichki olami-qiziqishi, emotsiya, motivlariga yetarli ta'sir qila olmaydi. Natijada bolaning faolligi, mustaqilligi, tashabbuskorligi, binobarin, ijodkorligiga yetarli e'tibor qilinmaydi. O'quvchining an'anaviy ta'lim sharoitidagi maqomi-bolaning ta'lim jarayoni obyekti ekanligi to'g'risidagi qarashlar o'qituvchini ham, o'quvchini ham qabul qilingan qoidalar-rigorizmlar chegarasidan chiqarimasdan iskanjada saqlab turadi.

O'quvchini ta'lim jarayoni subyekti funksiyasida ishtirok ettirish, til ta'limining amaliy yo'nalishini kuchaytirish, ta'limga interfaol usullarni olib kirish ona tili ta'limi mazmunini o'quv topshiriqlari, muammolari, testlar tizimi shakliga keltirish, ona tilidan o'zlashtiriladigan obyektlarni-nutq

tovushi, soʻz, turli sintaktik qurilmalarni faol fikrlash vositasiga aylantirish orqali ona tili taʼlimining ijodiy yoʻnalishini kuchaytirish mumkin. Ona tili taʼlimining ijodiy yoʻnalishini amalga oshirishda taʼlim standartlari oʻlchov vazifasini bajaradi.

Boshlangʻich sinflarda ona tili sohasida taʼlim mazmuni quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

-nutq tovushlari: unli va undosh, jarangli va jarangsiz tovushlar;

-boʻgʻin: urgʻuli va urgʻusiz boʻgʻinlar, ochiq va yopiq boʻgʻinlar, aytilgan yoki berilgan soʻzlarni fonetik tahlil qilish;

-soʻz: soʻz maʼnolari, maʼnodosh soʻzlar, qarama-qarshi maʼnoli soʻzlar;

-oʻzakdosh soʻz, oʻzak, negiz, qoʻshimcha, old qoʻshimcha, soʻz turkumlari tahlili, soʻz yasovchi qoʻshimchalar, predmet nomi qoʻshimchasi,

predmetning rang-tusini bildirgan soʻzlar, predmetning miqdori va son-sanogʻini bildirgan soʻzlar, ish-harakatni ifodalovchi soʻzlar;

-koʻmakchi va bogʻlovchilar;

-gap: darak maʼnosini ifodalovchi gaplar, soʻroq maʼnosini ifodalovchi gaplar, his-hayajon ifodalovchi gaplar;

-tinish belgilari: nuqta, soʻroq, undov, vergul;

-matn; matnning tuzilishi, mavzu, asosiy fikr, sarlavha, reja, soʻzboshi, taqqoslash, dialog, monolog, bayon, insho, ogʻzaki va yozma ijodiyot, xat, xabar, tabriknoma.

Demak boshlangʻich sinflarda ona tili taʼlimini ijodiy tashkil etish noijodiy taʼlimdan qator belgilariga koʻra farq qiladi. Bular

-ona tili taʼlimining oʻquvchilar tafakkuriga moʻljallanganligi,

-taʼlimda oʻquvchi maqomining oʻzgartirilganligi, uni taʼlimning faol subyektiga aylanganligi,

-taʼlimning nutqdan tilga qarab borish tamoyili asosida oʻtkazilishi,

-ona tili taʼlimining dalil-bilim-amaliyot qolipida tashkil etilishi,

-oʻqish-oʻrganishning shaxsiy ahamiyat kasb etganligi,

-har bir axborotning bola uchun shaxsiy qimmatga egaligidir.

Oʻquvchini taʼlimjarayonining faol subyektiga aylantirish, til taʼlimining amaliy yoʻnalishini kuchaytirish, ona tili taʼlimi mazmunini oʻquv topshiriqlari, muammolari, testlari shakliga keltirish, oʻquvchining ongi, tafakkuri, qiziqishi, emotsiya va motivlariga taʼsir qiladigan interfaol usullardan foydalanish kabi qator talablar mavjud..

Boshlangʻich sinflarda ona tili mazmuni:

-nutq va tilga oid ixcham bilimlarni oʻzlashtirish,

-nutq malakalarini shakllantirish,

-ijodiy faoliyat tajribasini taraqqiy ettirish,

-tilga va til vositasida xalqqa, Vatanga munosabatni tarbiyalash yoʻnalishida tashkil etiladi. Bu yoʻnalishlarning har biri oʻquvchilarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish vositalari va imkoniyatlariga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Ziyadova T.U. Ona tili taʼlimi jarayonida oʻquvchilarning soʻz boyligini oshirish. Ped. fanl. nom. ilm. daraj. olish uchun yozilgan diss. –T.: 1995. -161b.

Ikromova R. va boshqalar. Ona tili. 4-sinf uchun darslik. –T.: Oʻqituvchi, 2002. -224b.

Yoʻldoshev J.Gʻ. Xorijda taʼlim. –T.: Sharq, 1995. -92b.

Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojiboeva R.N. Mustaqil fikrlash. –T.: Sharq, 2000. -110b.

BARKAMOL AVLODNI TARBİYALASHDA MAKTABGACHA TAʼLIM MUASSASALARINING SAMARALI FAOLIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.25.69.139

Mamatmuminova Muhabbat Gʻafforovna, TerDU Pedagogika instituti

Annatsiya. Maqolada barkamol avlodni tarbiyalashda maktabgacha taʼlim muassasalarining roli, samarali faoliyati haqida fikr yuritilgan.

Таълим соҳасида узвийлик деган тушунчани кўп учратамиз. Ҳар жабҳада шу узвийликни таъминлаб боришга ҳаракат қиламиз. Мутахассисларнинг тадқиқотларига кўра, инсон бутун умри давомида оладиган барча маълумотнинг 70 фоизини беш ёшгача бўлган муддатда қабул қилади. Илк ҳаётий тасаввурлар, инсон тафаккурида пойдевор бўлувчи тушунчалар бола онгига айнан шу

пайт оралиғида сингади. Демак, ўғил-қизларимизни соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш, уларнинг келажакда бахтли бўлишида нафақат оила, шу билан бирга, мактабгача таълим муассасалари ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг 2016 йил 29 декабрдаги “2017 — 2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори мурғак қалб эгаларининг эртаимизнинг муносиб давомчилари бўлиб камолга етишида алоҳида аҳамият касб этиши, шубҳасиз.

Мазкур қарор мактабгача таълим тизими моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, уларни малакали педагог кадрлар билан таъминлаш, болаларни мактаб таълимига тайёрлаш даражасини тубдан яхшилаш, таълим-тарбия жараёнига замонавий дастурлар ва технологияларни татбиқ этиш, фарзандларимизни ҳар томонлама интеллектуал, ахлоқий, эстетик ва жисмоний ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш каби долзарб масалаларни ҳал қилишда муҳим дастуриламалдир. Бинобарин, хужжатга мувофиқ, мактабгача таълим тизими янада такомиллаштирилиб, янги муассасалар қурилади, мавжудлари реконструкция қилинади ҳамда мукамал таъмирланади. Болаларни мактаб таълимига тайёрлаш бўйича ташкил қилинадиган қисқа муддатли гуруҳларда ўғил-қизларнинг керакли билимларни эгаллашига алоҳида эътибор қаратилади.

Шунингдек, қарорда 2200 та мактабгача таълим муассасасининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш белгиланган. Жумладан, қишлоқ жойларда янги мактабгача таълим муассасаларини қуриш, уларни замонавий талабларга жавоб берадиган жиҳозлар, ўқув-методик қўлланмалар ва мультимедиа воситалари билан таъминлаш назарда тутилган.

Ушбу хужжат доирасида амалга оширилаётган ишларни ён-атрофимизда ҳам кўп учратяпмиз. Болажонлар учун яратилган шарт-шароитлар тубдан яхшиланишининг гувоҳи бўляпмиз.

Болажонларга таълим-тарбиянинг дастлабки тушунчалари малакали педагоглар томонидан пухта ўргатиляпти.

Президентимизнинг юқорида номи тилга олинган қарори асосида боғчада қисқа муддатли гуруҳлар фаолияти ташкил этилгани бежизга эмас. Улар бу ерда умумтаълим мактабларига чиққунларигача қисқа муддатда самарали усулда ўз билимларини бойитадилар.

Юртимизнинг барча ҳудудларида мактабгача таълим муассасаларида ўғил-қизларга кўрсатилаётган чексиз ғамхўрлик келажакда, албатта, ўз мевасини беради. Зеро, шундай меҳр оғушида камолга етаётган ёшлар Ватан равнақига муносиб ҳисса қўшади деган мақсадларимиз мужассам.

Bolalar bog'chasi va maktab faoliyatini birlashtirishning asosiy maqsadi - bolada yaxshi tuyg'ularni, chuqur ongni va sog'lom tanani rivojlantirish. Ammo boshlang'ich maktab uchun o'ziga xos ustuvor yo'nalish bolalarning bilim olish ko'nikmalarini shakllantirish, ta'lim bola uchun ne'matga aylanadigan sharoitlarni yaratish, o'zini ifoda etishning asosiy shakli hisoblanadi; maktabgacha ta'lim uchun - bolaning maktabga oson, tabiiy o'tishini ta'minlaydigan shaxsiy fazilatlar va xususiyatlar to'plamining erta rivojlanishi.

o'quv muassasalari maktabgacha va maktab bolalarini o'qitish va tarbiyalash uchun maqbul sharoitlarni yaratish maqsadida tashkil etilgan. o'quv jarayonini tashkil etish va mazmunini uzluksizligini ta'minlash.

Uzluksizlikning asosiy vazifalari quyidagilar:

1. Bolalar bog'chasi va maktabning dasturlari, ish shakllari va usullari o'rtasida aloqa o'rnatish.
2. Jismoniy, aqliy, axloqiy va Mehnat va estetik rivojlanish.
3. Bolaning shaxsiyatining rivojlanishida aloqani o'rnatish.
4. O'qituvchilar va ota-onalar tomonidan bolalarga nisbatan faol-ijobiy munosabatni shakllantirish.
5. Umumiy ta'lim ko'nikmalarini shakllantirishda bolalar bog'chasi va maktabning uzluksizligini amalga oshirish.
6. Bolalar bog'chasida va maktabning birinchi sinfida ta'lim va tarbiya mazmunining uzluksizligi. Uzluksizlik zamirida bolada go'zal odob, ravon nutq, axloqiy normalarni shakllantirishdek murakkab jarayon yotadi. Buning uchun bolani so'zlarni to'g'ri talaffuz etishiga, ma'noli so'zlarni bog'lab gapirishiga va nutqi boy bo'lishi uchun yoshiga mos kitoblar o'qishga, o'qigan kitobining ma'nosini gapirib byerishiga, ijobiy va salbiy obrazlarga mustaqil fikr bildirishiga katta e'tibor byerish, ya'ni axloqiy tarbiyani aqliy tarbiya bilan bog'lab olib borish lozim, ertaklar o'qib byerish, bola bilan ko'proq

suhbatlashish, byergan savollariga vazminlik bilan o'ylab javob byerish, bolaga yoshligidan nutq madaniyatini, suhbatlashish odobini o'rgatish, so'z boyligi boy bo'lishi uchun kitoblar o'qish, shye'rlar yod oldirish. Ma'lumki, inson qancha ko'p shye'r yod olsa, uning xotirasi shuncha kuchli bo'ladi. Muomala odobida nigoh, ya'ni insoniy qarash muhim rolb o'ynaydi. «Ma'lumki, odamning qarashida yuz ifodasida, qo'l harakatlarida uning qay sabablardandir tilga chiqmagan, so'zga aylanmagan hissiyoti, talablari o'z aksini topadi. Chunonchi, suhbatdoshining gapini oxirigacha eshitmay, qo'l siltab kyetish muomaladagi madaniyatsizlikni anglatadi. Ba'zan qarab qo'yishning o'zi so'zdan ham kuchliroq ta'sir ko'rsatadi».

Xulosa qilib aytganda, barkamol avlodni tarbiyalash maqsadimiz ekan, maktabgacha ta'lim bosqichidayoq ta'lim-tarbiya samaradorligiga jiddiy e'tibor qaratishimiz lozim.

MUAMMOLI TA'LIM ORQALI O'QUVCHILAR KREATIV TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.70.94.103

**Ro'ziyeva Mohichehra Yo'qubovna, BuxDu, PhD dotsent
Homitova Zarina,
BuxDU boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3- kurs talabasi**

O'qitishda muammoli ta'limdan foydalanish ham kreativ faoliyatni shakllantirishda samarali hisoblanadi. O'quvchilarning biror-bir haqiqatni mustaqil izlashi va kashf etishi bilan bog'liq bo'lgan ta'lim metodlaridan evristik yoki tadqiqotchilik metodlari bilan birga o'quvchilarni ijodiy fikr "laboratoriyasi"ga olib kiradigan jarayon ham asosiy ahamiyatga egadir. Muammoli ta'lim shu jihatdan bir qancha afzalliklarga ega:

1. U o'quvchilarni mantiqiy, ilmiy, didaktik, ijodiy fikrlashga o'rgatadi.
2. U o'quv materialini ishonarli qiladi, bu bilan bilimlarning e'tiqodga aylanishiga ko'maklashadi.
3. U odatda, ancha ta'sirchan bo'lib, chuqur intellektual his-tuyg'ular, shu jumladan ko'tarinki ruh, hissini o'z imkoniyatlari va kuchiga ishonch tuyg'usini vujudga keltiradi, shuning uchun u o'quvchilarni qiziqtiradi, o'quvchilarda ilmiy bilishga jiddiy qiziqishni tarkib toptiradi.
4. Haqiqat qonuniyatining mustaqil "kashf etilishi" olingan bilimlarni unutmazligi aniqlab chiqilgan, mustaqil hosil qilingan bilimlar unutilgan taqdirda ham ularni tezda qayta tiklash mumkin.

O'quvchilarning yosh xususiyati bilim saviyasidan kelib chiqqan holda muammoli vaziyatlar yaratishning quyidagi usullaridan foydalanish mumkin:

1. Ona tili darsligida berilgan mavzularni qiyoslab o'rgatish orqali muammoli vaziyat yaratish, chunonchi o'rganilayotgan har bir mavzu o'quvchilardan tovushlar, so'zlar va gaplarni qiyoslashni shu asosda umumlashmalar hosil qilishni talab etadi. Bu ham o'z-o'zidan ravshanki, muammoli vaziyatni yuzaga keltiradi. O'quvchilarda "Nima uchun?" degan savolga javob izlashga ehtiyoj tug'iladi. Masalan "unli va undosh tovushlar" mavzusi o'rganilayotganda o'quvchi avval unli va undosh tovushlarni to'g'ri nomlashni, keyin qiyoslashni, unli va undoshlar ishtirokida so'zlar, so'zlardan esa gaplar hosil qilishni, ularning bir-biridan farqlarini aniqlashni talab etadi. Muammoli savollar berish orqali muammoli vaziyat yaratish.

O'qituvchi dars mashg'ulotini muammoli savolni o'rta tashlash bilan boshlaydi:

1. Unli va undosh tovushlarni alohida aytib ko'ring.

Ularni talaffuz qilishda qanday farqni sezayapsiz?

2. Oltita unli va harf ishtirok etgan so'z yozing. Ulardagi unlini boshqa unli bilan almashtirib ko'ring, qanday o'zgarishlarni sezayapsiz?

3. Undosh tovushlarning talaffuz etib ko'ring. SHovqin ovozdan hosil bo'lgan undoshlarni alohida, faqat shovqindan hosil bo'lgan undoshlarni alohida yozing.

Agar topshiriqlarni bajarish muayyan qiyinchilik tug'dirsagina, namuna ko'rsatadi.

4. Ramziy tasvirlar orqali muammoli vaziyatlar yaratish.

Muammoli vaziyat yaratishning bu usulida ramziy tasvirlardan foydalaniladi. Masalan, "O'zbekiston qovunlari" rasmlari va nomini berib, mavzuda matn yaratish topshirilishi mumkin.

5. Muammoli vaziyat yaoratishda til hodisalarini guruhlash, ajratish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, so'zlarni muayyan uyalariga birlashtirib, umumiy ma'noli so'zning xususiy ma'nosini yoki xususiy ma'noli so'zlarning umumiy ma'nosini topishini talab qilish muammoli vaziyat yaratish imkonini beradi. Masalan, o'quv qurollari, mevalar, sabzavotlar, daraxtlar va gullarning o'nlab hatto yuzlab uyadoshlari borki, o'qituvchi umumiy ma'noli so'zni o'quvchi hukmiga havola etadi va qolgan so'zlarni topishni o'quvchilarga topshiradi.

1. Sabzavotlar: sabzi, ...

2. O'quv qurollari: kitob, ... va hokazolar.

An'anaviy ta'limda o'quvchi ta'lim mazmunini saralashda amalda ishtirok etmaydi. Ijodkorlik faoliyatida esa ta'limda o'quvchi ta'limiy samarasi ta'limning yangi mazmunini saralashda ishtirok etadi; bilimning hajmi, malakasi, faoliyat turlari hamda o'quvchining foydalaniladigan usullari cheklanmagan bo'ladi.

Boshqa har qanday sifat (fazilat) kabi kreativlik ham birdaniga shakllanmaydi. Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil rivojlantirilib boriladi. Xo'sh, shaxs faoliyatida kreativlik xususiyatlari qachondan namoyon bo'ladi? Bolalarda kreativlikni rivojlantirishda quyidagilarga e'tibor qaratish zarur:

1) ular tomonidan ko'p savollar berilishini rag'batlantirish va bu odatni qo'llab-quvvatlash;

2) bolalarning mustaqilligini rag'batlantirish va ularda javobgarlikni kuchaytirish;

3) bolalar tomonidan mustaqil faoliyatni tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish;

4) bolalarning qiziqishlariga e'tibor qaratish

5) Bolalarda to'g'ri savol berish ko'nikmasini shakllantirish.

Zero, savol tarkibidagi "ta'riflab bering" tushunchasi o'z mohiyatiga ko'ra "mavjud bilimlaringizni birma-bir aytib o'ting" deyish bilan teng. Nazorat savollarini berishda o'quvchilarni fikrlashga undovchi so'z (fe'l)lardan foydalanish ularning kreativ fikrlashlarini osonlashtiradi. Shu sababli shaxsda kreativ sifatlarni shakllantirishning birinchi yo'liga ko'ra pedagoglar turli, antiqa, noan'anaviy hamda puxta javobni berishga majbur qiluvchi so'z (fe'l)lardan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir. M: "bog'liqlikni toping", "yarating", "bashorat qiling", "fikrni mantiqan bayon eting", "tasavvur qiling" kabi so'z (fe'l)lardan foydalanish amaliy jihatdan samarali sanaladi.

Topishmoqni o'rganish, unga javob topish orqali bolalar predmetlarning kelib chiqishi, uning inson hayotidagi o'rni va roli haqida tasavvurga ega bo'ladilar, ularning qiziqishi ortadi, ongi va tafakkuri o'sadi, fikrlash qobiliyati rivojlanadi, tabiat va hayvonot olamini sevish, ardoqlash kabi hissiyotlari tarbiyalanadi. Topishmoqlardan dars jarayonida foydalanish orqali o'quvchilarning nutqi boyiydi, takomillashadi. Ular ifodali, mazmunli o'qishga o'rganadilar.

Topishmoqlarning matn mazmuni bilan bog'liq ravishda o'rganilishi o'quvchilarning bir tomondan matn mazmunini to'liqroq tushinishi va yaxshi esda saqlashiga turtki bo'lsa, ikkinchidan, ularning darsdagi faolligini oshiradi, dam olish muhitini yaratadi, ma'naviy-axloqiy jihatdan kamol toptiradi.

Fikrimiz tasdig'i sifatida quyidagi dars matnini keltiramiz.

Dars mavzusi: "**Topishmoqlar darsi**" yoki "**O'yla, izla, top**".

Darsning maqsadi: Xalq og'zaki ijodi janri bo'lgan topishmoq haqida o'quvchilarga tushuncha berish, o'quvchilarda to'g'ri o'qish malakasini hosil qilish, matn ustida ishlash jarayonida topishmoq janriga xos nazariy tushunchalarni kengaytirish, ularni mantiqiy fikr yuritishga, to'g'ri xulosa chiqarishga o'rgatish.

Dars jihozi: topishmoqlarni guruhlashtirilgan jadval, javoblari aks ettirilgan rasmlar, maketlar. Har bir o'quvchi uchun topishmoq yozilgan kartochka.

Dars metodi: ko'rgazmali, evristik suhbat.

Darsning borishi:

O'qituvchi: "Bugun biz siz bilan 1-sinfda o'rgangan topishmoqlarimizni yana bir bor esga olamiz hamda ularni quyidagi jadvalga joylashtiramiz" deydi. So'ng doskani bo'r bilan to'rt ustunga bo'ladi:

1. Qushlar va hayvonlar haqidagi topishmoqlar.
2. Sabzavot, poliz, mevalar haqidagi topishmoqlar.
3. Predmetlar, ularning belgisini bildiradigan topishmoqlar.
4. She'riy topishmoqlar.

Har bir o'quvchi o'z kartochkasidagi topishmoqni o'qiydi.

Sinf bilan birgalikda uning javobi topiladi hamda jadvaldagi o'rni aniqlanib, shu ustun qatoriga yoziladi.

1-o'quvchi.

-Osti tosh, usti tosh

O'rtasida jondor bosh.

Javobi: toshbaqa (1-ustunga yoziladi).

2-o'quvchi:

-Ichi- buyoq, sirti-tayoq.

Javobi: qalam (3 ustunga yoziladi)

3-o'quvchi:

-CHopsa chopilmas,

Bo'lsa bo'linmas

Ko'msa ko'milmas.

Javobi: soya (4 ustunga yoziladi)

4-o'quvchi:

Palak ostida

YOtar talash tosh

Uni pishirsang

Bo'lar shirin osh.

Javobi: kartoshka (2-ustunga yoziladi)

Birinchidan, topishmoqni topish jarayonida uni bir yoki ikki marta, ayrim hollarda esa uch marotabagacha o'qiydilar, ifodali o'qishga, fikrlashga o'rganadilar, o'qitish texnikasini egallaydilar, taqqoslash, solishtirish kabi amaliy ishlarni bajaradilar.

Topishmoqda yashirin berilgan predmetni topishda qiyinchiliklar tug'ilsa, o'qituvchining o'zi ifodali o'qib berishi hamda topishmoqning belgisini bildiruvchi so'zlarga alohida urg'u berishi shart.

Chiq-chiq der yo'q to'xtovi,

Vaqtning aniq o'lchovi.

Javobi: (soat)

Tinmay o'qisang agar,

Ko'p narsani o'rgatar.

Bilsang, uka, o'ylab top,

Bilim koni, u- ...

Javobi: (kitob)

Topishmoqni topishda o'quvchilar qiynalsalar, uning javobi bo'lgan predmetni yoki sabzavot namunalarini 1 qatorga terib qo'yish mumkin.

SHu tariqa mashg'ulot davom ettiriladi.

O'quvchilarning darsdagi holati hisobga olinib, darsga qo'shimcha ma'lumotlar kiritish mumkin. O'quvchilarga kartochkalarda yozilgan topishmoqlardan tashqari, yana qanday topishmoqlarni bilishlari haqida savollar berish maqsadga muvofiq. Masalan: Darslikdagi:

Dum-dumaloq bo'yi bor,

Palovda obro'yi bor.

Javobi- (behi).

Xuddi shu topishmoqning boshqa ko'rinishini o'qituvchi misol tariqasida aytishi mumkin. Yerto'laga ossa bo'lar

Palovga bossa bo'lar ko'rinishida.

Xullas, topishmoqning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyati mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi. Ularga javob topish ermak uchun emas, balki o'rganilayotgan bilimlar tizimi taraqqiyotini ta'minlash uchun. Xullas, ta'limni aytish mumkinki, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning kreativ faoliyatini rivojlantirish uchun turli shart-sharoitlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

JISMONIY TARBIYA DARSLARI JARAYONIDA I-IV SINF O'QUVCHILARINING JISMONIY TAYYORGARLIGI VA JISMONIY SIFATLARINI OSHIRISH AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.38.95.140

**To'xtamuradova Nodira Abdujabborovna,
BuxMTI Jismoniy madaniyat kafedrasini o'qituvchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda jismoniy tarbiya darslari jarayonida o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi va jismoniy sifatlarni oshirish yo'llari, ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining barkamol avlod bo'lib shakllanishida nafaqat aqliy, balki jismoniy sog'lomligi ham birday zarur. O'quvchilar jismoniy tarbiya va jismoniy rivojlanganligini aniqlashda jismoniy sifatlarning pedagogik va fiziologik mexanizmlari mavjud bo'lib, jismoniy mehnat va jismoniy mashqlar sport bilan umuman shug'ullanmaydigan yoshlarning tanasidagi ba'zi xususiyatlarning jismoniy mashq qilishi natijasida o'zgarishi, ortiqcha yuk berish natijasida salbiy natijalar ko'rsatishi masalasiga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Chunki jismoniy mashq va jismoniy tarbiya bilan u yoki bu darajada shug'ullanuvchilarda vujudga keladigan fiziologik o'zgarishlar nazardan chetda qolmasligi maqsadga muvofiq. Ma'lumki, jismoniy mashq bilan shug'ullanuvchilar (shuningdek sportchilar ham) doimo tetik, gavda-qomatlari tik, qo'llari va yuzlari chayir (chiniqqan) bo'ladi. Oddiy turgan paytlarda ham 15-20 kg yukni mashina yoki boshqa ulovlarga (eshak, ot, xo'kiz, arava va hokazo.) emin-erkin ko'tarib ortaveradi. Lekin ko'rinishida gavdali yoki ixcham bo'lsada, ba'zi bir yoshlar yuqorida aytilgan faoliyatni erkin bajara olmasligi mumkin. Chunki, ko'pchilik yoshlar hozirgi davrda darsdan kelib, ovqatlanib olgach, yotib dam olishga odatlanganlar. Bu ijtimoiy-turmush tarbiyamiz tarzidan namunadir. Bunga eng asosiy sabab darsdan toliqib kelish emas, balki televizordagi kino, videotasvir, konsert va hokazodir. Bunday odatlar yosh bolalar (5-10) orasida ayniqsa ko'paymoqda. Ular ham vaqti kelib, darsdan keyin «dam olish»ga shoshilishi muqarrardir. Shu o'rinda aytish lozimki, bundan 15-20 yillar avval katta yoshdagilar, xatto keksa kishilar ham (60-70 yosh) odamlar (mehmonlar) oldidagina emas, balki oila a'zolari oldida, xatto yolg'iz o'tirganda ham yostiqa juda kam yonboshlar edi. Bunday holat asosan qishloq sharoitlarida, ko'p takrorlanishini o'sha davr keksalari quyidagicha ifoda etar edi, ya'ni: «Yonboshlang, yotaversang beling mo'rt (bo'sh) bo'ladi. Kishilar oldida yonboshlash uyat (xurmatsizlik) bo'ladi». Bu gapda olam jahon tarbiyaviy mazmun va mohiyat borligini keksalarimiz yaxshi bilishadi.

Qishloq sharoitlarida har bir yosh bolalar kattalarning oldida yonboshlab yoki yotmaydi.

Yuqoridagi naqlarni keltirishdan maqsad shuki, yonboshlab yoki yotib televizor ko'rish, hatto ovqatlanish gavdani bo'shashtiradi, bel umurtqalari oraliqlari ochiladi va o'z faoliyatini susaytiradi. Shu sababdan yonboshlash va yotishning ham o'rni hamda me'yori (juda toliqqanda) bo'lishi lozim. Umuman umurtqa pog'onalari, shuningdek barcha a'zoldagi bo'g'inlar doimo mustahkam bo'lishi shart. Busiz faol harakatlarni (mehnat va sport) maqsaddagidek bajarish mumkin emas. Shu bilan birgalikda bu a'zolarga tegishli asosiy mashqlarni (egilish, burilishi, yuk ko'tarish, osilish, sakrash, suzish va hokazo.) muntazam bajarib turish, bo'g'inlarni chidamlilikka va odatiy harakatlarni bajarishga mos qilib turadi. Tanadagi a'zolarning mehnat va jismoniy mashqlar natijasida vujudga keluvchi fiziologik xususiyatlar va o'zgarishlarni quyidagilar bilan ifoda etish mumkin. Barcha faol harakatlar qon aylanishini tezlashtiradi. Bu o'z navbatida qonning qizishi, issiqlikni tanaga chiqarishi tabiiydir. Natijada yuz, quloq va boshqa a'zolda qizarish belgilari paydo bo'ladi. Yuklanish (nagruzka) kuchli bo'lganda bu holatlar aynan ko'payadi, nafas olish va chiqarish tezlashadi, chuqurlashadi. Peshona, yuz, bo'yin, quloq, ko'krak, qo'llar (kaftlar) va boshqa a'zolda terlash sodir bo'ladi. Bunday jarayonlar jigar, buyrak, taloq, oshqozon-ichak va boshqa ichki a'zolarning ham faoliyatini tezlashtiradi. Oqibatda tanadagi ortiqcha suvlar va tuzlar chiqib ketadi, odam o'zini yengil sezadi (albatta yuvinishdan keyin). Kuchli va davomli jismoniy mashqlarni ko'p miqdorda bajarish natijasida mushaklarda toliqish paydo bo'ladi. Ya'ni mushak tolalari, to'qima, xujayralar cho'zilishi, ortiqcha tortilishi va harakatlar natijasida o'z faoliyatlarini susaytiradi. Chunki qon aylanishi, modda almashishi, suvlarning chiqib ketishi, tuzlarning va boshqa mineral moddalarning kamayishi bunga sabab bo'ladi. Bunday fiziologik jarayonlar inson tanasining faoliyatlarini ma'lum darajada vaqtincha susaytirishi (charchatishi) mumkin, lekin oradan 5-10 daqiqa o'tgach tanadagi barcha a'zolda yengillik xislari sezila boshlaydi. Cho'milish yoki yuvinish (dush qabul qilish) oqibatida har bir shug'ullanuvchi o'zini «qushdek yengil» sezadi, «parvoz qilish»ga (har qanday yumush va mexnatga tayyor) qodir bo'ladi. Shu sababdan jismoniy mehnat va jismoniy mashqlar bilan shug'ullanuvchilar doimo gigiyenik (tozalik) qoidalariga jiddiy e'tibor berishadi. Bunday insoniy fazilatlar va o'ziga xos xususiyatlarni oilada farzandlarga o'rgatib borish, chuqur singdirish, eng muhimi ularni jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishi hamda gigiyenaga to'la rioya qilishni odatlantirish lozim bo'ladi. Bu uchun bizdan inson salomatligiga bola yoshidanoq e'tibor qaratish kerakligini taqozo etadi.

Faqqatgina jismoniy tarbiya darslarida emas, hayotining har bir daqiqasida jismoniy sog'lomlik jihatlariga amal qilishini ta'minlashimiz zarur.

Xulosa qilganda, boshlang'ich sinfdayoq barcha ixtisoslik bo'yicha tahsil olayotgan o'quvchilar eng avvalo inson tanasining tuzilishi (anatomya) va ularning faoliyatlarini (fiziologiya) yaxshi bilishlari, shu asosda jismoniy va aqliy mehnat jarayonlarida o'zlariga mos (professional) mashqlar, o'yinlar, sport turlari bilan doimiy ravishda shug'ullanishni o'z oldilariga vazifa qilib qo'yishlari lozim. Bu faol harakatlarni rivojlantirish va mehnat qobiliyatining doimiy ravishda talab darajasida bo'lishning muhim omillaridan biri bo'lib hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. T., 2010-yil
2. Nishonaliev U. Ta'lim standarti va pedagogik innovatsiyalar. – «Xalq ta'limi», 1999-yil.

ЎЗБЕК ТОПОНИМИК АФСОНА ВА РИВОЯТЛАРНИНГ ИНГЛИЗЧА ТАРЖИМАЛАРИ ХУСУСИДА

DOI: 10.53885/edinres.2021.22.21.141

Рўзиев Нодир Қаюмович

Калит сўзлар: Миф, афсона, ривоят, топонимик афсоналар, тарихий афсоналар, маиший афсоналар.

Аннотация: Ушбу мақолада ўзбек топоним афсоналари ва ривоятларининг инглизча таржималари ҳақида фикр юритилган. топонимик, тарихий ва маиший афсоналарнинг инглиз тилидаги таржималарининг ўзига хос хусусиятлари баён этилган.

Маълумки, афсоналарда эпик руҳ ҳукмронлик қилади. Улар ахборот бериш вазифаси билан бир қаторда эстетик вазифани ҳам адо этади. Афсоналар ҳаётий воқеаларни ҳаёлий уйдирмалар воситасида акс эттириши, таркибида мифологик образлар ва тушунчаларни сақлаб қолганлиги, тасвирда фантастиканинг ҳал қилувчи роль ўйнаши жиҳатидан ривоятлардан фарқ қилади. Ривоятлар эса ҳаётий воқеаларни ҳаётий уйдирмалар воситасидагина акс эттиради ва у ёки бу воқеа ҳақидаги маълумотни тасдиқлаш вазифасини бажаради. Шундай бўлса-да, афсона ва ривоятлар ўлкамиз тарихини ўрганишда муҳим манбалардан бири ҳисобланади. Шу сабабли уларни чет тилларга таржима қилишга қизиқиш катта. Бу фикрни Мерилин Петерсеннинг «Treasury of Uzbek Legends and Lore» китобида келтирилган таржималар асосида ҳам тасдиқлаш мумкин.

Ҳозиргача ўзбекчадан инглизчага таржима қилинган афсоналар орасида топонимик ва тарихий афсоналарнинг таржимаси кўпроқдир. Чунки чет элларда ўлкамизнинг географик ўрнига, жаннатмакон табиатига, жасур ва мард ота-боболаримизнинг тантилигига, ботирлигига алоҳида қизиқиш билан қарашади.

Мерилин Петерсен китобида келтирилган афсоналарни мазмун мундарижасига кўра учга бўлиш мумкин:

1. Топонимик афсоналар: “The Fountain of Aiyub” (“Чашмаи Аюб”), “The Kizketgan Canal” (“Қизкетган канали”). Бу афсоналарда у ёки бу жой номининг келиб чиқиши баён этилган. Қизиғи

шундаки, аслида реал ҳаётда бу жойлар мавжуд бўлса-да, уларнинг келиб чиқишини изоҳлаш учун айтилган афсоналар ёлғон, ҳаёлий уйдирмадан иборатдир.

2. Тарихий афсоналар: “The Legend of Alexander of Macedonia” (“Александр Македонский ҳақида афсона”), “The Serpent and the Swallow”, (“Илон ва Қалдирғоч”). Бу афсоналарда жаҳонгир саркарда Александр Македонский (Искандар Зулқарнайн), Нуҳ пайғамбар сингари тарихий шахсларнинг эпик биографияси талқин қилинган.

3. Маиший афсоналар: “BoiUghli” (“Бой ўғли”), “The Legend of Sumalak” (“Сумалак ҳақида афсона”), “The Legend of Mother's Milk” (“Она сути ҳақида афсона”), мусиқа асбоблари ҳақидаги афсоналар. Бу афсоналарда бойкушнинг пайдо бўлиши, Наврўзга хос азиз ва муқаддас, сеvimли миллий таомимиз – Сумалакнинг келиб чиқиши, миллий мусиқа асбобларидан сибизга, рубоб, сурнай чанг, дутор, карнай, доиранинг яратилиши ҳақида ҳаёлий уйдирма асосида ҳикоя қилинган.

Топонимик афсоналар ўзбек халқ тарихий афсоналарининг энг кенг тарқалган мавзуий турларидан биридир. “The Fountain of Aiyub” (“Чашмаи Аюб”) афсонаси унинг ўзига хос гўзал намуналаридан бири саналади. Бу афсонада Аюб пайғамбарнинг ўз сеҳрли ҳассаси кўмагида ердан булоқ ҳосил қилиши магик тасвирдир. Ана шу эпик мотив ҳикоянинг афсонавий табиатини белгилаб келаётир.

“The Kizketgan Canal” (“Қиз кетган канал”) афсонасида ўзини сувга ташлаб ҳалок этган қизнинг ҳар маҳалда сув юзида ўз аксини намоён этиши, сув остидан туриб овоз бериб туриши ҳаёлий уйдирмага асосланган.

Ўзбек халқ ривоятларини куйидаги ғоявий-мавзуий гуруҳларга бўлиб ўрганиш мумкин:

1. Топонимик ривоятлар. Бунга китобдаги “Minaret Kalon” (“Минораи Калон”), “How Samarkand Got Its Name?” (“Самарқанд ўз номини қандай олган?”), “BibiKhonim” (“Бибиҳоним”), “How Karshi Got Its Name?” (“Қарши ўз номини қандай олган?”), “The Village of Eshimjon” (“Эшимжон қишлоғи ҳақида”), “Andijon” (“Андижон”), “The Legend of Kalta Minaret” (“Калта Минор ҳақида афсона”), “How Khiva Got Its Name?” (Хива ўз номини қандай олган?) каби ривоятларни мисол қилиб кўрсатиш мумкин.

Бу топонимик ривоятларда муайян жуғрофий атаманинг пайдо бўлиши аниқ фактлар ва этнофольклорий деталлар билан тушунтирилган, жой номининг вужудга келиш сабаби изоҳланган.

Маълумки, юртимиз тарихий обидалари, айниқса, миноралари билан оламга машҳур. Ҳар йили бу тарихий обидаларни кўриш учун юртимизга минглаб чет эллик сайёҳлар (туристлар) ташриф буюради. Шу қизиқишни инобатга олиб, инглизчага “Minaret Kalon” -“Минораи Калон” ва “The Legend of Kalta Minaret” -Калта Минор ҳақидаги афсоналар таржима қилинган.

“Калтаминор” Хивада, “Минораи Калон” эса Бухоро шаҳрида қурилган. “Калтаминор” қурилиши тугалланмаган миноради. Албатта, уни кўрганлар нега унинг битказилмаганига қизиқади. Бунинг сабаби эса афсоналар орқали ҳар хил талқин қилинади.

“Минораи Калон” ҳақидаги афсона инглиз тилига шундай ўгирилган: “In Central Asia, and what is now known as the country of Uzbekistan, there is a very great tower. It is situated in the ancient City of Bukhara. The people call it Minaret Kalon, which translated means, "The Great Tower", but it is also known as the "Tower of Death". There are many legends about the tower. Many people have been executed there as they were pushed to their deaths from the top.

A long time ago there was a Shah who had a wife. He was a very cruel man and decided to have her killed by having her pushed from the top of the tower. But she was a very clever woman, and begged of him that he grant her one wish. He agreed and when the day of her death arrived, she put on all her gowns and pettycoats.

She climbed to the top of the tower while all the people waited on the square below and watched. When she jumped, it was like a miracle. She didn't die, her dresses parachuted her gently to the earth below.

Афсонада ҳикоя қилинишича, Марказий Осиёнинг ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида жойлашган Бухоро шаҳрида бир улкан минора бор. У халқ орасида Минораи Калон номи билан машҳур. Бу форс-тожикча сўз улкан минора деган маънони англатади. Бу минора ажал минораси деб ҳам юритилади. Чунки шу минора тепасидан итқитилиш орқали кўп одамларнинг ҳаётига зомин бўлинган. Бу ҳақда кўплаб афсона ва ривоятлар мавжуд. Уларнинг бирида, жумладан, шундай дейилади: “Қадимда бир шавқатсиз золим шоҳ бўлган экан. У кўплаб қурбонлар кетидан ўз хотинини ҳам шу минорадан ташлаб, унинг ҳаётига нуқта қўйишга қарор қилибди. Аммо шоҳнинг хотини жуда доно ва оқила аёл бўлиб, у шоҳдан ўзининг сўнгги хоҳишини бажо келтиришни ўтиниб сўрабди. Шоҳ унинг охириги тилагини амалга оширишга ижозат берибди. Ҳукм ижро этиладиган кун шоҳнинг хотини ўзининг барча либосларини кийиб, ўз ажали сари йўл олибди. У минора тепасидан пастга сакраганда, минора остидаги майдонга йиғилиб бу манзарани кузатиб турган оломон ажиб бир мўъжизанинг гувоҳи бўлишибди. Шоҳнинг хотини бошқа қурбонлар сингари яшин тезлигида пастга шўнғиб ўлим топмабди. Устидаги қатма-қат либослари уни енгилгина селкиб уларнинг остидан тарихий қатобди. Борлиги кузатилади. Чунки Бухородаги Минораи Калондан ҳеч вақт одамни ўлдириш йўлида фойдаланилмаган ва унга нисбатан “Ажал минораси” номи ҳам қўлланмаган. Бундай сифатлаш аслида Хива шаҳридаги Калтаминордан олдин қурилган минорага нисбатан ишлатилади. Бинобарин, сақланиб қолган маълумотларга қараганда, бу минорадан бор-йўғи бир марта одам ўлдиришда фойдаланилган. Шунинг учун халқ орасида уни “Ажал минораси” деб аташ одати сақланиб қолган. Демак, таржимон аслида шу ҳақиқатни Бухоро минорасига нисбатан қўллаб, кўпол тарихий хатоликка йўл қўйган.

Хулоса қилиб айтганда, афсона ва ривоятлар сюжетини турли географик жойларнинг номи, табиат ҳодисалари, айрим тарихий шахс ва воқеаларга алоқадор уйдирмалар ташкил этади. Шунга кўра, уларнинг мазмун-мундарижаси ранг-баранглик касб этади ва тингловчиларни ўзига жалб қилади.

Адабиётлар:

1. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – Б.276.
2. Боболардан қолган нақллар. (Афсона, ривоят, ирим-сирим ва халқ тақвими). Тўплаб, нашрга тайёрловчилар, сўз боши ва изоҳлар муаллифи: М.Жўраев, У.Сатторов.- Т.: Фан, 1998. – 127 б.
3. Bowra C. “Heroic Poetry”. - London, 1961. – P.808.
4. Ипак йўли афсоналари. Жой номлари билан боғлиқ афсоналар. Тузувчи, нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи М.Жўраев). – Т.: Фан, 1993. – Б.128.
5. Nida Eugene A. Towards a Science of Translating. Leiden, E.J.Brill, 1964.
6. Paksoy H.B. “Alpamysh” Central Asian Identity under Russian Rule. USA, AACAR, 1989, P.683.
7. Petersen Marilyn. Treasury of Uzbek Legends and Lore.- Toshkent: Qatortol-Kamolot, 2000. – P.180.

O‘QUVCHILARDA QADRIYATLI-MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI

DOI: 10.53885/edinres.2021.81.60.142

*Berdiyeva Gulobod Shonazarovna
Qarshi DU pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada qadriyatlar, ularning turlari hamda har bir turning o'ziga xos tavsifi hamda umumiy o'rta ta'limda qadriyatli-kommunikativ madaniyatni shakllantirish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, muallif qadriyatli muloqotning shaxs va jamiyat madaniyatidagi ahamiyati, falsafiy ijtimoiy jihatlari hamda qadriyatlarga oid yondashuvlarni tahlil qilib o'tgan. Shuningdek, qadriyat haqida turli olimlar fikri ham keltirilib, keng yoritilgan.

Dunyoda rivojlanayotgan texnologik imkoniyatlar bilan bir qatorda turli xil kelib chiqadigan guruhlarning mavjudligi, ular yaratadigan xilma-xil yangiliklar boylik sifatida tavsiflanadi. Garchi ommabop madaniyat va uni yaratgan ommaviy axborot vositalari ongda oddiy umumlashma va tushuntirishlar yaratish orqali bu farq va xilma-xillikni qonuniylashtirsa-da, bu xilma-xillik va turli madaniy elementlar bir-biri bilan yashaydigan jamiyat a'zolarida muloqot qilishda muammolar mavjudligini ko'rsatadi. Muloqot madaniyati tushunchasi jamiyatni ma'lum bir tushunchasi bilan bog'liq qadriyatlarni o'z ichiga oladi. Har bir muloqot madaniyati odamlar - jamiyat va dunyoni o'ziga xos tushunishga va bir-biridan farqli qadriyatlarga ega. Masalan, bir mamlakatning qishloq joylarida va turli shaharlari yoki tumanlarida yashovchi odamlarning madaniy qadriyatlari bir-biridan farq qiladi. Shu sababli zamonaviy jamiyat madaniy va milliy o'ziga xosliklarni saqlash sharti bilan birlashgan sivilizatsiya sifatida yashash imkoniyatlarini qidirmoqda. V.I. Vernadskiyning fikricha, "Birinchida marta inson haqiqatan ham sayyoramizning fuqarosi ekanligini tushundi va u nafaqat shaxs, oila, davlat yoki boshqa birlashmalar haqida, balki sayyora taqdirini ham yangilangan g'oyalar asosida o'ylashi kerak. Bu esa o'z-o'zidan muloqot madaniyati orqali amalga oshib boradi. Shuning uchun bugungi kunda zamonaviy jamiyat qadriyatli muloqotga, ya'ni vaqt va makonda muloqotga tayyor bo'ladigan shaxsni shakllantirishni talab qilmoqda.

Dunyo ko'p madaniyatli bo'lgani uchun qadriyatli muloqot zarur. O'z vaqtida qadriyatli muloqot har bir davr dunyosining qadr-qimmatini tushunishga imkon beradi. Turli xil madaniy-tarixiy davr tarixini anglash vaqtini boshqasini tushunish bilan bog'laydi, bu yerda vaqtini "davri ma'nosida, madaniy parametrlarni birlashtiruvchi va ajratib turadigan majmua sifatida ko'rib chiqish mumkin". Shu bilan birga, "vaqtini his qilish, u bilan o'zaro munosabatlar" muhim ahamiyatga ega. Bunday muloqot shaxsning qadriyatli-kommunikativ madaniyati asosida quriladi.

Qadriyatli-kommunikativ madaniyat deganda biz umuminsoniy muloqotga, ya'ni umumbashariy gumanistik qadriyatlar asosida vaqt va makonda muloqotga bo'lgan qiymatga asoslangan munosabatni tushunamiz. Bunday muloqot L.P. Razbegayevaning fikricha, sivilizatsiya tarafdori, Vatan, tinchlik, an'analar, innovatsiyalar kabi qadriyatlardir. Qadriyatli-kommunikativ madaniyat o'z ifodasini shaxsning vaqt va makonda insonlar bilan umuminsoniy gumanistik qadriyatlarga asoslangan konstruktiv muloqotda qatnashishga tayyorligidan topadi. Shunday qilib, shaxsning qadriyat-kommunikativ madaniyati butun insoniyat, madaniyatlar, ijtimoiy jamoalar va shaxsning rivojlanishi, birga yashashi, va o'zaro faoliyat olib borishgi uchun zarur shartdir. Qadriyatli-kommunikativ madaniyat jamiyatning, insoniyatning rivojlantirishning qiymati bilan o'zaro bog'liqligi uning qadr-qimmatini belgilaydi.

Qadriyatga asoslangan va kommunikativ madaniyatning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyati jamiyatda tegishli g'oyalarni o'stirish zarurligini belgilaydi. Ushbu muammoni hal qilishda muhim rol esa maktab ta'limi tizimiga yuklangan.

Qadriyatli-kommunikativ madaniyatni shakllantirish uchun eng muhimi maktabda o'qitiladigan fanlardir. Chunki bilimlarning o'ziga xosligi, shaxsning bilim o'zlashtirish jarayonlari albatta qadriyatli-muloqotni rivojlanishi bilan bog'liq. O'quvchilarning qadriyatli-muloqot madaniyatini shakllantirish insonparvarlik ta'limi makonida umuminsoniy gumanistik qadriyatlarni berishga qaratilgan o'quv faoliyatining o'ziga xos turi sifatida tushunadigan muloqot jarayonida yuzaga keladi deb o'ylaymiz.

Qadriyatli-kommunikativ madaniyatni shakllantirishning eng faol davri bu umumiy o'rta maktab yoshi hisoblanadi. Mazkur davrda o'quvchilar dunyoqarashining faol shakllanishini boshlaydi. Ma'lum bir qadriyatlarni o'zlashtirish bu ta'lim jarayonning tarkibiy qismlaridan biridir. Shunday qilib, maktab ta'lim

o'quvchilar o'rtasida qadriyatlarga asoslangan va kommunikativ madaniyatni shakllantirish imkoniyatiga ega. Bu maktab ta'limining muntazamligi, maktab o'quvchilarining yoshi va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda belgilangan vazifani bosqichma-bosqich amalga oshirish imkoniyati bilan ham bog'liq. Shu bilan birga, o'quvchilar o'rtasida qadriyatli-kommunikativ madaniyatni shakllantirish bo'yicha maktab amaliyotining holatini tahlil qilish, umumiy ta'lim maktabi unga xos bo'lgan imkoniyatlarni to'liq anglamaydi degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Bugungi kun nuqtai nazaridan qadriyatli-kommunikativ madaniyatni shakllantirish vazifasi faqat bilvosita normativ ta'lim hujjatlarida taqdim etilgan. Ommaviy amaliyotda qo'llaniladigan o'quv-uslubiy qo'llanmalarda belgilangan shaxsiy ta'limni shakllantirishga yetarlicha yo'naltirilmagan. Maktabda eng ko'p ishlatiladigan didaktik vositalar birinchi navbatda o'quvchilarning bilim faolligini rag'batlantirishga qaratilgan. Shu bilan birga, shaxsiy xarakter faoliyatiga tegishli e'tibor berilmaydi. O'rta maktab o'quvchilarining katta qismi shakllangan qadriyatli-kommunikativ madaniyatining boshlang'ich va past darajalarini namoyish etadi. O'rta maktab o'quvchilarida qadriyat-kommunikativ madaniyatni shakllantirish mantig'i his qilish, anglash, idrok qilish kabi psixologik asos bilan belgilanadi. Bundan ko'ramizki, o'quvchilarning qadriyatli muloqot madaniyatini shakllantirish jarayoni murakkab bo'lib, bir qator qarama-qarshiliklari mavjud. Bular:

- muloqotni qadriyat sifatida anglash zaruriyati va zamonaviy ta'limning shaxsning qadriyatga asoslangan va kommunikativ madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilganligi;

- o'quvchilarda qadriyatga asoslangan va kommunikativ madaniyatni shakllantirish uchun maktab darslarining potensial imkoniyatlari va uni shakllantirish mexanizmining yetishmasligi;

- o'quvchilarining qadr-qimmatini o'zi belgilashga bo'lgan ehtiyojlarini realizatsiya qilish va o'qituvchilarning ta'lim jarayonida tegishli sharoitlarni yaratishga metodik tayyorligi yetarli emasligi bilan izohlanadi.

Umuman olganda qadriyatli-kommunikativ madaniyatni shakllantirish maktab fanlarni o'qitish jarayonining yetakchi maqsadlaridan biri va o'rta maktab o'quvchilari uchun shaxsan muhim ustuvor vazifa bo'lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Зиядова Т.У. Она тили таълими жараёнида ўқувчиларни сўз бойлигини ошириш. Пед.фан.ном.... дисс.- Т.: 1995. -161 б
2. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. 2-е изд. - СПб.: «Питер», 2008. - С. 783
3. Сафарова Р., Мусаев У.Қ., Мусаев П. ва бошқ. Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълим стратегияси муаммолари ва таълим мазмунининг янги моделлари, уларни татбиқ этиш йўллари. –Т.: Фан, 2005. – 255 б.
4. Бердиева Гулобод Шоназаровна, Наргиз Иркиновна Джумаева. "Гуманизация процесса профессионально-педагогической подготовки будущих учителей". *Образование и воспитание* 3 (2015): 1-2.

TA'LIM OLUVCHI INDIVIDUALLIGINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI.

DOI: 10.53885/edinres.2021.64.46.143

Xaydarova Oliyaxoxarovna,
Qarshi DU, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Zamonaviy rivojlanish bosqichida ta'limning sifati va samaradorligini oshirish istiqbolli maqsadlardan hisoblanib, bunda ta'lim oluvchi individualligini rivojlantirishda innovatsiyalarni ishlab chiqish va ularni ta'lim amaliyotiga joriy qilish muhim hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Toshkent shahrida “Innovatsiyalarni tatbiq etish ilmiy-amaliy markazi loyihasi” bilan tanishish davomida “Xalqimiz dunyoqarashida innovatsiya muhitini yaratish eng muhim vazifamizdir. Innovatsiya bulmas ekan, hech bir sohada raqobat, rivojlanish bulmaydi”, deb ta’kidlagan edilar. [Sh Mirziyoyev. 2018].

Ta’limni innovatsiya orqali tashkil etish o‘quvchi individualligini rivojlantiradi. Shunday qilish kerakki, ta’lim oluvchilar pedagogik jarayonning individual faol ishtirokchilariga aylansinlar.

Ta’lim jarayoni innovatsiya orqali yuksak saviyada tashkil etilsa, ta’lim oluvchida intellektual faollik namoyon buladi. Intellektual faollik esa ularni kelgusidagi faoliyatga har tomonlama tayyorgarlik ko‘rishiga, bo‘lajak faoliyatning ustasi bo‘lib yetishishiga yordam beradi.[O.Xaydarova. 2020. 38]

Maktab har bir bolaning o‘ziga xos, boshqalarga, bir-biriga o‘xshamagan sifatlarini ro‘yobga chiqarishga va rivojlantirishga xizmat qiladigan institut sifatida ish ko‘radi. Maktabning eng muhim vazifasi bolaga o‘z-o‘zini namoyon qilishga imkoniyat yaratish, uning rivojlanishi uchun yordamlashishdir. Shaxsning bunday o‘sishi faqatgina ta’lim oluvchi individualligini oshirish texnologiya asosidagina ta’minlanishi mumkin.

Ta’lim oluvchi individualligini oshirish texnologiyasi - bu shunday ta’limki, unda eng asosiy markazda ta’lim oluvchi shaxsi turadi. Ta’lim oluvchi individualligini oshirish texnologiyasida ta’lim oluvchi:

- o‘z-o‘ziga ichdan va tashqaridan qarashga, o‘z-o‘ziga baho berishga, o‘zini boshqalar bilan qiyoslashga o‘rganadi;

- o‘zida irodaviylikni tarbiyalaydi, ya’ni o‘zining xohish va irodasiga to‘g‘ri kelmaydigan topshiriqlarni ham bajarishga, o‘quv topshiriqlari asosida o‘z-o‘zini boshqarishga harakat qiladi;

- o‘zining irodaviy qarorlarini bajarishga to‘sqinlik qiladigan emotsional tuyg‘ularini ham yengishga harakat qiladi;

- tez qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi;

- o‘zini o‘qishga bag‘ishlash, ijodkorlik, odamlar bilan muomalada jamoadagi obro‘cini oshirish, o‘qituvchilar nazariga tushish ehtiyojini qondirish;

- tafakkurni rivojlantirish, o‘zining his-hayajonini, konfliktli holatlarni oldini ola bilishni o‘rganadi.

Ta’lim oluvchi individualligini oshirish texnologiyasi bilim o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchi shaxsining rivojlanishini nazorat qilish shakllari, didaktik materiallar, o‘quv matnini maxsus konstruksiyalashni talab qiladi.

Ta’lim oluvchi individualligini oshirish texnologiyasi quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

- o‘quv materialini ta’lim oluvchining shaxsiy tajribasini dastlabki olingan bilimlari asosida ro‘yobga chiqishini ta’minlashi;

- darslikda bilimlarning berilishi (o‘qituvchi tomonidan bilimlarni kengaytirish, tuzilishi, o‘zaro bog‘liqligiga yo‘naltirilishi bilan chegeralanmasdan, ta’lim oluvchini shaxsiy tajribasini doimiy ro‘yobga chiqishni ta’minlashi);

- ta’lim jarayonida berilgan ilmiy topshiriqlar bilan ta’lim oluvchining shaxsiy tajribasining doimiy mosligi;

- ta’lim oluvchining mustaqil bilim olishini va o‘z-o‘zini rivojlantirishini ta’minlaydigan jadal foliyatga yo‘naltirish;

- ta’lim oluvchiga topshiriqlarni bajarish jarayonida o‘quv materialining mazmun shakl va turlarini tanlash imkonini beradigan darajada tashkil etish va konstruksiyalash;

- ta’lim oluvchi maxsuldor va mustaqil foydalana oladigan, o‘quv ishining usulini aniqlash va ro‘yobga chiqarish;

- nafaqat ta’lim jarayonini natijasini balki uning borishini nazorat qilish va baholab borilishini ta’minlash zarur;

- ta’lim jarayoni ta’lim oluvchining shaxsiy faoliyati sifatida, tuzilishi, amalga oshirilishi, fikr yuritishi, ta’lim olishini baholash kabilarni ta’minlashi zarur.

Ta'lim oluvchi individualligini oshirish texnologiyasining o'ziga xos pedagogik-psixologik sharoitlaridan kelib chiqib quyidagilarni tavsiya etish mumkin:

- fan mazmuni, uning ta'lim jarayonida qo'llanish texnologiyasi ishlanmasi;
- ta'lim oluvchining bilim olishga individual munosabatini aniqlashda dars ishlanmalarini darslikdan foydalanib tuzish usullarini tahlil qilish;
- o'qituvchining har bir ta'lim oluvchining o'quv imkoniyatlarini hisobga olishga yo'nalganligi, ta'lim oluvchi shaxsi rivojlanishining individual xaritasini tuzishi;
- har bir ta'lim oluvchining mustaqilligini, o'zini namoyon qilishi uchun sharoit yaratilgan darslarni tashkil qilish;
- har bir ta'lim oluvchining ijodiy tajribasini amalga oshirishda shug'ullanishi uchun tanlashga sharoit yaratish.

Yuqoridagilardan kelib chiqib dars jarayonida ta'lim oluvchi individualligini oshirish texnologiyasi quyidagicha tashkil qilinadi.

Har bir fan bo'yicha ta'lim oluvchi faoliyatiga –yo'naltiruvchi reja tuziladi. Unda quyidagilar aks etadi:

- kursning mavzu yoki bo'limlari nomlari;
- mavzu yoki bo'limlarning vaqtinchalik chegarasi;
- ta'lim oluvchi foydalana oladigan tushuncha, termin, qoidalar;
- ta'lim oluvchining bevosita rivojlanishi uchun individual qo'shimcha topshiriqlar;
- ta'lim oluvchi tomonidan olingan ta'limiy natijalar.

Rejaga muvofiq har bir ta'lim oluvchi qobiliyati, xoxishi, ahvoliga qarab topshiriqlarning har bir darajasidan o'tib, fan bo'yicha o'quv materialini o'zlashtirish sur'atiga qarab siljiydi.

Ta'lim oluvchi individualligini oshirish texnologiyasining afzalliklari:

Birinchida bu texnologiya har bir ta'lim oluvchining imkoniyatlariga mos hisoblanadi.

Ikkinchidan uning har tomonlama qulayligi, o'qituvchi bunda o'yinli texnologiyalardan, muammoli ta'limdan, yirik didaktik birliklardan parallel ravishda foydalana olishi mumkin.

Uchinchidan har bir o'qituvchi avtomatik ravishda tadqiqotchi, hammuallif pozitsiyasida turib, doimiy izlanish rejimida bo'ladi.

To'rtinchidan o'qituvchi reja tuzish bilan ovora bo'lmaydi, chunki har bir ta'lim oluvchining shaxsga yo'naltirilgan rejasi uning yutug'i hisoblanadi.

Beshinchidan bu texnologiyalar o'quv qo'llanmalarni chop etish va yangilarini olish uchun sezilarli xarajatlar talab qilmaydi.

Ta'lim oluvchini bilish va uning qobiliyatlari, individualligi va imkoniyatlarini tan olish, unga sharoit yaratish bu texnologiyaning asosiy mazmunini tashkil etadi. Ta'lim oluvchining individualligi deganda uning o'ziga xos takrorlanmas sifatleri ko'zda tutiladi. Ta'lim oluvchining yaxlit shaxs sifatida rivojlanishi uning yosh va individual sifatlarining rivojlanishidir. Shu sifatlar zahirida ta'lim oluvchilarda havaskorlik va ijodiy faoliyat ham rivojlanadi. Ta'lim oluvchining ichki va tashqi olamidagi imkoniyatlar esa qulay sharoitda rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. "Innovatsiyalarni tatbiq etish ilmiy-amaliy markazi loyihasi" haqida. Xalq so'zi. gazetasi 29 dekabr 2018.

2. O.Xaydarova. Malaka oshirish tizimida o'qituvchilarni ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro loyihalarni amalga oshirishga yo'naltirish: strategiyalar, innovatsiyalar va ilg'or tajribalar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari 30-aprel 2020-yil QARSHI – 2020. 37-38 b.

TARBIYAVIY ISHLAR JARAYONINI TASHKIL ETISHGA TEXNOLOGIK YONDASHUVNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.

Y.T. Ismoilova QDU pedagogika kaf. o'qituvchisi.
yulduzismoilova12345@gmail.com

ANNOTATSIIYA. Ushbu maqolada tarbiyaviy ishlar jarayonini tashkil etishga texnologik yondashuvning o'ziga xos xususiyatlari dolzarb pedagogik muammo sifatida tahlil qilingan.

АННОТАЦИЯ В статье анализируются особенности технологического подхода к организации процесса воспитательной работы как актуальной педагогической проблемы.

ANNOTATION The article analyzes the features of the technological approach to the organization of the process of educational work as an urgent pedagogical problem.

O'zbekiston Respublikasi hukukiy dsmokratik jamiyat kurish yo'lidan borar ekan, o'z fukarolarining, ayniqsa, yangi jamiyat barpo etishga bel bog'lagan, o'sib kelayotgan avlod va bo'lajak mutaxassislarining ma'naviy shakllanishiga alohida e'tibor qaratmoqsa.

2020 yil 1 dekabr kuni Oliy Majlis Qonunchilik palatasida navbatdagi «Hukumat soati» bo'lib o'tdi. Unda «Umumta'lim maktablarida vatanparvar avlodni tarbiyalash, yangi joriy etilgan «Tarbiya» fani o'qitilishini tashkil etish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar to'g'risida»gi masala muhokama qilindi.¹ Mamlakatimizda xalq ta'limi tizimini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirish borasida tizimli ishlar olib borilmoqda. Xususan, maktablarda ma'naviy-tarbiyaviy ishlar yangicha asosda tashkil etilib, «Milliy g'oya», «Odobnoma», «Dinlar tarixi», «Vatan tuyg'usi» kabi fanlar asosida yagona «Tarbiya» fani joriy qilindi. 2020-2021 o'quv yilidan 1-9-sinflarda o'qitish yo'lga qo'yildi. 10-11-sinflarda esa mazkur fan 2021-2022 o'quv yilidan boshlab joriy etilmoqda.

Tarbiyaviy jarayon ta'lim muassasalarida o'ziga xos ma'no kasb etadi. Ilg'or milliy, ma'naviy-ahlokiy qadriyatlar va mezonlar, xalq pedagogikasi, marosimlar, bayramlar, o'yinlar va boshqalar ta'lim muassasalarida tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish asosiga qo'yilishi ksrak. Barkamol shaxs tarbiyasini tashkil etish barcha davrlarda ham ijtimoiy jamiyatning muhim talabi va asosiy maqsadi bo'lib kelgan. Hozirgi ta'lim islohotlari sharoitida ham barkamol shaxs tarbiyasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekistonda davlat siyosati insonni intellektual va manaviy-ahlokiy jihatdan tarbiyalash bilan uzviy bog'lik bo'lgan uzluksiz ta'lim tizimi orkali har tomonlama barkamol shaxs – fukaroni takomillashtirishni nazarda tutadi. Shu bois, barcha sohadagi tarbiyaviy faoliyatni tubdan o'zgartirishning o'kuvchilar bilan o'tkaziladigan tarbiyaviy ishlar uslubiyoti, shakl va mazmuniga innovatsion va integratsion texnologik yondashuv hamda o'kuvchi-yoshlarga izchil tarbiya berishning samarali yo'llarini yaratishga karatilgan. Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimida shaxsning ma'naviy-ma'rifiy shakllanishi bilan bog'lik savollarga javob berish uzluksiz ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan xodimlarni shu yo'nalishdagi ko'nikma va malakalarini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni berish, ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish uslublarini taklif etish, ularda treninglar va ochiq munozaralar o'tkazish, shuningdek, mashg'ulotlarni zamonaviy texnologiyalar asosida guruhlar va jamoa tartibida tashkil kilish, o'tkazish hamda o'kuvchilarni tarbiyaviy jarayonga jalb etish kabi vazifalari amalga oshirish dolzarb masalalardir.

Ta'lim muassasalarida o'quvchilar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirish tarbiyaviy ishlar texnologiyasini to'g'ri tashkil kilish va qo'llashga bog'liq. Bu esa, o'z navbatida ta'lim muassasalari uchun tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish uslubiyoti zamonaviy pedagogik texnologiyalar ishlanmalari asosida yaratishni talab etadi.

Ta'lim muassasalarining tarbiyaviy ishlar texnologiyasi ijodiy faollik, mustakil fikrlash va moxirona harakatlarga yo'naltirilgan bo'lishi va tarbiyachi xamda o'kuvchilar tomonidan minimal kuch

¹ Maktablarda «Tarbiya» fani joriy etildi. <https://parliament.gov.uz/uz/events/other/32959>

sarflagan xolda tarbiyaviy ishlar bo'yicha ko'yilgan maksadlarni egallashda eng faol shakl, usul va uslublardan foydalanish, tarbiyaviy jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etuvchilarning doimiy va majmuaviy faoliyatining asosiy kismidan iborat bo'lishi kerak.

Tarbiyaviy ishlarni tashkillashtirishda ishtirok etuvchi shaxsda muhim xislatlar tarkib topgan bo'lishi zarur.

Mazkur bosqichdagi tavsiyalar quyidagicha:

- tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda bolaning hukuq va majburiyatlarini anik belgilab bering. «Boshqaruv qoidalari»ni belgilab olish nihoyatda muhim: har bir tarbiyachi o'z ishlarining natijasi bo'yicha javobgardir. Tarbiya jarayonida boshqaruvchi «Qo'shhokimiyatchilik»ka yo'l qo'yib bo'lmaydi;

- har bir tarbiyalanuvchiga imkoniyatlariga va xohishiga mos keluvchi vazifa (topshiriq) beriladi. Topshiriklarni majburlamang. Tarbiyaviy ishda ishtirok etishning ixtiyoriy ekanligini ta'kidlang;

- tarbiyalanuvchilarda tashkilotchilik qobiliyati mavjud yoki mavjud emasligini xisobga oling. Tarbiyachiga tushunarli va yengil bo'lgan ish tarbiyalanuvchi uchun ham har doim shunchaki bo'lmasligi mumkin. «Yengildan – murakkabga» koidasiga amal kiling. Tarbiyalanuvchilarni muvaffaqiyat qozonishiga bo'lgan ishonchini qullab-quvvatlang, yaxshi natija bilan tugashiga ishonch uyg'oting.

Darsdan tashqari faoliyat tizimi ko'p komponentli bo'lib, o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini quyidagi tarkibda, tartibda, shaklda va joylarda amalga oshirilishi mumkin:

- o'quv guruhi tarkibida;

- o'quv yurti jamoasi tarkibida;

- individual (yakkama-yakka) tartibda;

- ijtimoiy birlashmalarda va tashkilotlarda;

- klublarda, to'garaklarda, muzeylarda;

- mehnat jamoalarida;

- alohida fanlarni chukur mustaqil o'rganish chog'ida;

- ta'lim muassasasidan tashqaridagi madaniy dam olishning turli shakllarini kiritish mumkin.

O'quvchilarning darsdan tashkari faoliyat tizimining o'ziga xosligi shundaki, uning har bir komponenti alohida loyihalashtiriladi va har doim ham pedagogik ta'sir doirasi bilan qamrab olinmaydi.

O'quvchilarning darsdan tashqari faoliyatini rejalashtirish shakllari:

- o'quv yurtining ish rejasi;

- o'quv yurtining o'quvchilar bilan olib boradigan ma'naviy-ma'rifiy ishlari rejasi;

- o'quv guruhlari o'quvchilari bilan olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejasi va boshkalar.

O'quvchilar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlar rejasini tuzishning asosiy tartiblari va qoidalarni:

- diagnostik asos yaratish;

- o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini, jamoaning mahorat darajasi va shakllanganligini hisobga olish;

- tadbirlarni o'tkazish muddatlarini, shakllarini, ishtirokchilarini anik belgilash;

- tarbiyaviy ishlar rejasining qulayligi, hayotiyiligi va anikligi;

- tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda o'quvchilarning shaxsan ishtiroki.

Darsdan tashqari faoliyatni zamonaviy tashkil etish ijodiy jarayon bo'lib, tarbiyachidan chukur bilim, malaka va hohish talab kilgani kabi o'quvchilardan ham ularning intilishlari va ehtiyojlarini talab etadi. O'quvchilar va tarbiyachi kizikishlarini birlashtirish tarbiyada mualliflik tizimini shakllantirishning yagona yo'lidir. Bu holda, tarbiya shaxs kamolotini boshqarish jarayoni, uning ijtimoiylashuvi va rivoji uchun sharoit va imkoniyatlar yaratish mezoni sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston". 2017. – 488 b.

2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz – T.: "O'zbekiston". 2017. – 592 b.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2019. – 46 b.
4. Ishmuhamedov R., Abduqarodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar / Ta'lim muassasalari o'qituvchi-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar. – T.: "Iste'dod" jang'armasi, 2009. – 160
5. Tolipov O'.K., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslari. – T.: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2006.
6. Berdiyeva, Gulobod Shonazarovna, and Nargiz Irkinovna Djumayeva. "Gumanizatsiya protsessi professionalno-pedagogicheskoy podgotovki budushix uchiteley". *Obrazovaniye i vospitaniye* 3 (2015): 1-2.
7. Begmatova Sevara Nematovna «Bo'lajak o'qituvchilarda axborot-texnologik kompetentlikni rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida» *Obshestvo i innovatsii* 4(2021): 655-658
8. Xujayarova Nafisa Sultonmurodovna "Pedagogning kasbiy kompetentligida mahorat masalalari" *Obshestvo i innovatsii* 4(2021): 630-632.

TA'LIMDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV NAZARIYASINING PAYDO BO'LISHI

DOI: 10.53885/edinres.2021.48.57.145

Begmatova Sevara Nematovna

Qarshi davlat universiteti pedagogika kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'limda kompetensiyaviy yondashuv, "kompetensiya", "kompetentlik" atamalarining paydo bo'lishi, rivojlanishi va didaktik jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlovchi omillardan biri ekanligi haqida so'z boradi.

1960 yillarning oxiri 1970 yillarning boshlaridan boshlab Yevropa ta'lim muhitiga binobarin, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilarning kasbiy tayyorgarligi nazariyasi va amaliyotiga ta'limda yangi tadqiqot yo'nalishi bo'lgan kompetentli yondoshuv nazariyasi kirib bordi. Bu o'z navbatida xorijiy pedagogik va metodik manbalarda «kompetentlik» va «kompetensiya» tushunchalarining paydo bo'lishi natijasida yuzaga keldi.

Kompetentlikka yo'naltirilgan ta'lim (competence-based education - CBE) amerikalik tilshunos N.Xomskiy (1965 yil, Massachutes universiteti) tomonidan taklif etilgan «kompetensiya» atamasining umumiy ma'nosida shakllanadi. Yevropa Kengashi dasturi bo'yicha Bern shahrida bo'lib o'tgan simpoziumda (1996 yil) «kompetensiya» tushunchasi «o'quv», «kompetentlik», «qobiliyat», «mahorat» singari tushunchalar qatoriga kiritilganligi ta'kidlandi. Yevropa davlatlarining ta'lim vazirlari Boloniya deklarasiyasida (1999 yil) ta'lim islohatlarining konseptual asoslari sifatida kompetentli yondoshuvni belgilashdi.[4]

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta'limda maqsaddan natijaga yo'naltirilgan ustuvor yo'nalishi hisoblanadi: bunda didaktik jarayonning asosiy tarkibiy qismi sifatida pedagogdan zarur umumiy madaniy va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish ya'ni, o'z taqdirini o'zi belgilash, ijtimoiylashtirish individual qobiliyatlarini rivojlantirish, o'z imkoniyatlarini to'laqonli namoyon qilish kabi maqsadni qo'yish va uni natijaga aylantirish talab etiladi.

Bu yondashuv ta'lim tizimini zamonaviy jamiyat talablariga mos ravishda modernizatsiyalash, shaxsning ijtimoiy faoliyatga qo'shilish ehtiyojiga, balki jamiyatning shaxs potentsialidan foydalanishiga ham mos keladi.

Pedagogikada kompetentsiyaga asoslangan yondashuv g'oyasi o'tgan asrning 80-yillari boshlarida paydo bo'lgan "Perspektivlar. Ta'lim masalalari » jurnalida V. Landscheering "Minimal kompetentlik konsepsiyasi" maqolasi chop etilishi bilan bahs mavzusiga aylandi.[2] O.A. Igumnovning ta'kidlashicha, o'sha paytda keng ma'noda kompetentsiya "mavzuni chuqur bilish yoki o'zlashtirilgan mahorat" deb tushunilgan.[1]

A.S. Belkin va V.V. Nesterovlar kompetensiyani ta'lim jarayonida samarali faoliyat uchun zaruriy shart-sharoit yaratuvchi kasbiy vakolat, funksiyalar, kompetentlikni esa, kompetensiyani samarali amalga oshirishni ta'minlovchi kasbiy va shaxsiy sifatlar majmuasi sifatida ta'riflagan

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda mustaqillik, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog'lom raqobat hamda umummadaniy ko'nikmalarini shakllantiradi

Tarixiy-ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'tgan asrda olimlarning kompetensiyaviy yondashuv borasidagi qarashlarining shakllanishini quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin:

1. Birinchi bosqich 1960–1970 (N. Chomskiy) ilmiy apparatga "kompetentsiya" atamasini kiritish, kompetentlik / kompetentsiya tushunchalarini farqlash uchun dastlabki shartlarni yaratish bilan tavsiflanadi.

2. Ikkinchi bosqich 1970-1990 (J. Raven) kompetentsiya tushunchasidan nafaqat tilni o'qitish nazariyasi va amaliyotida, balki menejment, etakchilik, muloqotni o'rgatishda professionallik uchun qo'llanilishi bilan tavsiflanadi. J. Raven kompetensiyani shaxsning quyidagi asosiy sifatlarga egaligi bilan baholaydi:

- ✓ qaror qabul qilish qobiliyati;
- ✓ shaxsiy javobgarlik;
- ✓ fikrlash mustaqilligi, o'ziga xoslik;
- ✓ boshqa odamlarni tinglash va hisobga olish qobiliyati
- ✓ ular aytayotgan narsalarga aqldan ozish;
- ✓ boshqa odamlarga o'z-o'zini tutishga ruxsat berish istagi.
- ✓ iqtisodiy echimlar;
- ✓ nizolarni hal qilish va kelishmovchiliklarni yumshatish qobiliyati;
- ✓ hissiyotlarni faoliyat jarayoniga jalb qilish;
- ✓ mustaqil o'rganish istagi va qobiliyati boshqalar [3]

3. Uchinchi bosqich (XX asrning 90 -yillari) N.V. Kuzmina asarlarining paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi. N.V. Kuzminaga ko'ra pedagogik kompetentsiya turlari sifatida quyidagilar ko'rsatiladi:

- ✓ O'qitiladigan fanning maxsus va kasbiy mahorati.
- ✓ Talabalarning bilim ko'nikmalarini shakllantirish sohasidagi metodik kompetentsiya,
- ✓ Aloqa jarayonlari sohasidagi ijtimoiy-psixologik kompetentsiya..
- ✓ Talabalarning motivlari, qobiliyatlari sohasidagi differentsial psixologik kompetentsiya.
- ✓ Shaxsning o'ziga xosligi va kamchiliklari sohasidagi autopsixologik kompetentsiya

Ta'limda kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni o'rganish MDH mamlakatlari olimlari: D.S. Yermakov S.L.Troyanskaya M. B. Chelyshkova I.A. Zimnyaya, Djon Raven, N.V. Kuzmina, O.YE. Lebedev, V.N Aniskin, A.N Yarigin, M.I. Lukyanova, A.K. Markova, G.S. Trofimova, N. Xomskiy, A.V. Xutorskoy, M.A. Choshanov, V.A. Yakunin va boshqa bir qancha olimlar tomonidan olib borilgan.

D.S. Yermakov kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni ta'limning maqsadi va natijalarini uning sifat normalari sifatida modellashtirish usuli sifatida aniqlaydi, ta'lim natijasini yaxlit shaklda bitiruvchining ma'lum bir faoliyatni amalga oshirishga tayyorligi belgilarining tizimi sifatida aks ettiradi.[6]

S.L.Troyanskayaning fikricha, "...kompetentsiyaga asoslangan yondashuv - bu ta'limning natijalariga yo'naltirilgan ustuvor yo'nalishi: zarur bo'lgan umumiy madaniy va kasbiy kompetensiyalarni

shakllantirish, o'z taqdirini o'zi belgilash, sotsializatsiya, individuallik va o'zini o'zi rivojlantirishdir. Bu yondashuv ta'lim tizimini zamonaviy jamiyat talablariga mos ravishda tayyorlashni ta'minlashga yo'naltiradi, bu nafaqat shaxsning ijtimoiy faoliyatga qo'shilish ehtiyojiga, balki jamiyatning shaxs potentsialidan foydalanishiga ham mos keladi".[5]

Shu bilan birga, "kompetentlik" va "kompetentsiya" tushunchalarini talqin qilish masalasi ochiq qolmoqda, masalan, M. B. Chelyshkova ularning aniqligini tan olishni taklif qiladi, boshqalari har biri haqida o'z fikrlarini bildiradilar

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz mumkinki, ta'limning modernizatsiyalashuvi OTM ga bir qator murakkab vazifalarni belgilab beradi, Ushbu vazifalardan biri - bu bo'lajak mutaxassislarning umumiy kasbiy kompetentsiyasining zaruriy komponenti sifatida axborot texnologiyalarini kompetentsiyasini shakllantirish va rivojlantirish vazifasidir. Shu bilan birga, kompetentsiyaga asoslangan yondashuvning mohiyati nafaqat kasb-hunar ta'limi tamoyillari, tarkibi va mazmuni bilan, balki universitet o'quv jarayonini tashkil etish xususiyatlari bilan ham belgilanadi. Kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirish va rivojlantirish jarayonining o'zi kasbiy ta'limning yangi sifatiga erishish vositasi sifatida qaraladi. O'z navbatida, professional kompetentsiyalarning majburiy tarkibiy qismiga axborot texnologiyalari kompetentsiyalari ham kiradi. Va bu, o'qitish yo'nalishi va ta'lim sohasidan qat'i nazar, yuqori professional bo'lg'usi mutaxassislarni AT-kompetentsiyasini shakllantirish va rivojlantirishning dolzarbligi va zarurligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Igumnov O.A. Formirovaniye traditsii kompetentnostnogo podxoda v professionalnom obrazovanii // Innovatsii i traditsii v sovremennom obrazovanii: Mejdunarodnaya nauchnaya Internetkonferensiya, SOF VGU, 20-30.05.2009, g. Stariy Oskol // <http://conf.sofvgu.ru/?d=section&id=&r=view&top=53>
2. Landsheyer V. Konsepsiya «minimalnoy kompetentnosti» // Perspektivi: Voprosi obrazovaniya. – 1988. – № 1. – S. 27–34
3. Raven, Dj. Kompetentnost v sovremennom obshestve: viyavleniye, razvitiye i realizatsiya [Tekst] / Dj. Raven. – M.: KOGITO SENTR, 2002.
4. S.Y.Temurov. Bo'lajak matematika o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni shakllantirishning nazariy asoslari. – T.: "fan va texnologiya", 2014.
5. Troyanskaya S.L. T 769 Osnovi kompetentnostnogo podxoda v visshem obrazovanii: uchebnoye posobiye. – Ijevsk: Izdatelskiy sentr «Udmurtskiy universitet», 2016. – 176 s. 7st
6. Yermakov D.S. Pedagogicheskaya konsepsiya formirovaniya ekologicheskoy kompetentnosti uchashixsya. Avtoreferat ... dok. ped. nauk. – M., 2009. – 39 s.
7. Ismoilova.Yu.T, Mamatova.U.Z. "Педагогические особенности формирования педагогической этики у будущих педагогов" Bulletin of Science and Practice. 7.(5.2021.): 503-508
8. Berdiyeva, Gulobod Shonazarovna, and Nargiz Irkinovna Djumayeva. "Гуманизация процесса профессионально-педагогической подготовки будущих учителей". Образование и воспитание 3 (2015): 1-2.
9. Xujayarova Nafisa Sultonmurodovna "Pedagogning kasbiy kompetentligida mahorat masalalari" Obshestvo i innovatsii 4(2021): 630-632.

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.97.82.146

Berdiyeva Muhabbat Meyliyevna, TerDU Pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning o'ziga xos psixologik xususiyatlari haqida so'z boradi. Bundan tashqari maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar

nutqini rivojlantirishda tarbiyachi-pedagoglarning nutq madaniyati va ijtimoiy psixologik xususiyatlari ham yoritib o'tildi.

Abstract: This article discusses the specific psychological features of speech development in preschool children. The article also provides recommendations for the development of children's speech in preschool education. The speech culture and social psychological features of educators are also covered.

Bugungi kunda, axborotlashgan, tezkor zamonda ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish, fan sohasidagi yangiliklarni o'z vaqtida amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Ayniqsa, yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. Chunki, tarbiyachi - ustoz bo'lishi uchun boshqalarning aql-idrokini o'stirishi, ma'rifat ziyosidan bahramand qilishi, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun, eng avvalo, tarbiyachining o'zi aynan shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlarga ega bo'lishi kerak. Ta'limning yangi modelida jamiyatda mustaqil fikrlovchi erkin shaxsni shakllantirishga e'tibor berilar ekan, psixologiya sohasining vazifalari ham malakali mutaxassislar sifatida o'zligini, o'z qobiliyatlari, individualligi, ya'ni shaxsiy fazilat, xislatlarini bilgan tarzda ta'lim-tarbiya faoliyatini oqilona tashkil etish va ijtimoiy foydali mehnatning barcha sohalarida iqtidorli kasb sohibi sifatida faoliyat ko'rsata oluvchi shaxslarni yetishtirib berish eng birlamchi maqsadimizdir.

Maktabgacha yoshidagi bolalar nutqining rivojlanishi ularning faoliyati, o'zro muloqoti bilan uzviy bog'liqdir. Bola jumlarining mazmuni va shaklidagi o'zgarish uning muloqot shakllari o'zgarishi bilan bog'liq bo'ladi. Ilk bolalik davriga xos situativ nutq ishchan muloqot shaklidan nosituativ bilishga yo'naltirilgan va nosituativ - shaxsiy muloqot shakliga o'tilishi bolalar nutqiga ma'lum bir talablarni qo'yadi. Bu talablar bola nutqining yangi-yangi tomonlarini, turli kommunikativ masalalarni hal qilishi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarni tarkib toptiradi. Bog'cha yoshidagi bolaning nutqi ijtimoiy aloqalarni o'rnatish funksiyasini bajara boshlaydi. Buning uchun esa bolada ichki nutq tarkib topishi, monologik xususiyat kasb etib borishi lozim bo'ladi. Maktabgacha yoshda bola nutqining rivojlanishidagi muhim xususiyat nutq tafakkur quroliga aylanishidan iborat. Bola so'z-lug'at boyligining o'sishida 2 ta muhim tomon - miqdor va sifat tomonlari mavjud.

Lug'at boyligining miqdoriy o'sishi olim D. B. Elkoninning ta'kidlashicha, bevosita bolaning hayot sharoitlari va tarbiyalanish xususiyatlariga bog'liq. So'nggi yillarda u yoki bu yoshdagi bolalar nutqining lug'at tarkibini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda avvalgi tadqiqotlarga nisbatan yuqoriroq miqdoriy ko'rsatkichlar aniqlandi.

Jumladan, V.Loginaning ma'lumotlariga ko'ra 3 yoshga kelib, bola lug'atida 1200 ta so'z mavjud bo'ladi, 6 yoshli bolaning aktiv lug'ati esa 3000-3500 so'zni o'z ichiga oladi. Vaholanki, 40-60 yil oldin o'tkazilgan tadqiqotlarda 3 yoshli bolaning lug'ati 400-600 so'zdan, 6 yoshli bolaning aktiv lug'ati esa 2500-3000 so'zdan iborat deb ko'rsatib kelingani fanda ma'lum.

Biz e'tiborimizni qaratgan nutq madaniyati tushunchasi - bu, avvalo, tarbiyachida bo'lishi shart va majburiy bo'lgan sifatlardan hisoblanadi. Bu tarbiyachidagi nutqiy ko'nikma va nutqiy malakalarni hosil qiladi. Bu ko'nikma tarbiyachi faoliyatida takomillashib boradi, maxsus mehnat va mashqlar evaziga malaka oshiriladi hamda erishilgan muvaffaqiyatlar tufaylar qobiliyat va mahorati shakllanib boraveradi. Bolalar nutq madaniyatiga o'zbek adabiy tilini mukammal egallash asosida erishiladi. Buning uchun esa tarbiyachining o'zi adabiy qoidalarini bilish, badiiy adabiyot asarlarini doimiy o'qib borishi, she'rlar yod olishi va bolalar bilan suhbatlar o'tkazish muhimdir.

Situatsion - ishchan muloqot shaklidagi bolalar leksikasi (nutqi) aniq predmetli vaziyat bilan bog'liq. Bu holat shunda ko'rinadiki, bolaning nutqida ot so'z turkumiga oid so'zlar ko'p bo'ladi. Sifat turkumidagi so'zlar yoki umuman uchramaydi, yoki buyumlarining faqat tashqi xususiyatlari: rangi, o'lchami (barcha sifatlarning 96,4 %) ni ifodalaydi. 98 % fe'llar faqatgina aniq predmetli harakatlarga nisbatan ishlatiladi.

Bolalarning nosituativ - bilishga yo'naltirilgan (vaziyatga - situasiyaga bog'liq bo'lmagan) muloqotida ular kattalardan har xil narsa va hodisalar haqida axborot olishga bog'liqlikdan ozod bo'ladi. Asta sekin bolaning atrof-olamdagi narsalarning turli xususiyatlarini aks ettiruvchi so'zlar zahirasi kengayib boradi. Jumladan, estetik xususiyatlarni ifodalovchi sifat turkumiga oid so'zlar (11,25 %) va emotsional xususiyatlarni ko'rsatuvchi so'zlar (5 %) paydo bo'ladi, irodaviy va intellektual harakatlarni anglatuvchi fe'l turkumidagi so'zlar (6,24 %) vujudga keladi.

Nosituativ - shaxsiy muloqotda, bola odamlar o'rtasidagi munosabatlar haqida axborot olishga, o'zining fikrini kattalar fikri bilan taqqoslashga harakat qilar ekan, uning nutqida umumiy grammatik murakkablashish ro'y beradi. Sifat turkumidagi so'zlar quyidagi nisbatda bo'ladi: atributiv (tashqi xususiyatlarini ifodalovchi) - 69,80 %, estetik xususiyatlarni ifodalovchi sifatlar - 14,65 %, axloqiy xususiyatlarni ifodalovchi sifatlar - 9,3 %. Irodaviy va intellektual harakatlarni ifodalovchi fe'llar ancha ko'payib, nutqida ishlatilayotgan barcha fe'llarning 9,76 %ni tashkil etadi.

Agar maktabgacha yoshdagi, ya'ni 3-7 yoshdagi boladan berilgan topshiriqda nutqiy faoliyatning elementi bo'lmish so'z bilan muayyan amallarni bajarish talab etilsa, masalan, gap tarkibidan so'zlarni ajratib olish vazifasi berilsa, S. N. Karpovanning tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, bolada unga aytilgan gap belgilaydigan vaziyatga mo'ljal olishning ancha barqaror moyilligi kuzatiladi. Berilgan so'z tarkibida nechta so'z mavjud? degan savolga bolalar gapni "boshdan oyoq" qaytadan takrorlaydi. Masalan, "Koptok yumalab ketdi" degan gap berilsa, bola bu gapda bitta so'z "Koptok yumalab ketdi" degan so'z borligini aytadi. Ayni 5-9 yoshda bolalar xuddi shunday ifodalaydi. Maktabgacha yoshdagi bolada gap tarkibidan barcha turdagi so'zlarni ajratib olish ko'nikmasini shakllantirish mumkin. Buning uchun ularga so'zlarning mezonlarini, ya'ni so'z tovushlarining majmuasidan iboratligini, so'z doim muayyan mazmunga egaligini anglashi lozim. Albatta buning uchun bolaning yoshiga mos keluvchi usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shunday qilinganday qilinganda, yoshidan qat'iy nazar bolalarda so'z haqida adektiv va anglangan tasavvurlar paydo bo'ladi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni yuksak g'oyaviylik ruhida tarbiyalash ularning ongiga xalq, millat, yurt, jamiyat manfaatlaridan yuqoriroq manfaat bo'lishi mumkin emasligini singdirishi, ularni vatanga, xalqqa muhabbat ruhida va sadoqatli qilib tarbiyalash demakdir. Bunda esa albatta tarbiyachining o'рни beqiyos va muhimdir.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, nutq maktabgacha yoshdagi bolalarning taraqqiy etishlarida katta o'rin tutadi. Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bolaning nutqini o'stirishda atrofda insonlarning, shuningdek, tarbiyachilarning nutq madaniyati rivojlangan bo'lishi muhim sanaladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning eng muhim xususiyati nutqning rivojlanganligi hisoblanadi. Tarbiyachi tomonidan nutq o'stirish to'g'ri rejalashtirib borilsa maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Babayeva D. R. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. - Toshkent, 2018. -334 b.
3. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. -T.: "O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi", 2006. - B. 68.
4. Qodirova F. R., Toshpo'latova Sh.Q., Qayumova N. M., A'zamova M. N. Maktabgacha pedagogika. - T.: "Tafakkur", 2019. - B. 107.

PEDAGOGIK MADANIYAT VA UNING TARKIBIY QISMLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.84.66.147

A.R. Soxiboy, Qarshi DU dotsenti

Pedagogik madaniyat pedagogik nazariya bilimlarini doimiy rivojlanishida chuqur va puxta o'zlashtirish darajasini, ushbu bilimlarni mustaqil ravishda, uslubiy jihatdan puxta va yuqori darajada qo'llash qobiliyatini tavsiflovchi o'qituvchi umumiy madaniyatining muhim tarkibiy qismi, tarkibiy

qismidir. talabalarning individual-tipik xususiyatlarini, ularning qiziqishlarini hisobga olgan holda va fan va amaliyotning rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lgan pedagogik jarayonda samaradorlik.

(V.A. Slastenin) Kasbiy va pedagogik madaniyatning mohiyatini tushunish uchun umumiy va kasbiy madaniyat o'rtasidagi aloqani, uning o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradigan quyidagi qoidalarni yodda tutish kerak:

Kasbiy pedagogik madaniyat - bu mavjudlikning turli shakllarida namoyon bo'ladigan pedagogik voqelikning universal xarakteristikasi;

Kasbiy pedagogik madaniyat ichkilashgan umumiy madaniyat bo'lib, pedagogik faoliyat sohasidagi umumiy madaniyatning o'ziga xos proektsiyasi vazifasini bajaradi;

Kasbiy pedagogik madaniyat - bu bir qator tarkibiy va funktsional tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan, o'z tashkilotiga ega bo'lgan, atrof-muhit bilan tanlab ta'sir o'tkazadigan va alohida qismlar xossalari kamaytirilmaydigan bir butunlikning integral xususiyatiga ega bo'lgan tizimli ta'lim;

Kasbiy pedagogik madaniyatni tahlil qilish birligi - bu pedagogik faoliyat, tabiatan ijodiy;

O'qituvchining kasbiy pedagogik madaniyatini amalga oshirish va shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari individual ijodiy, psixofiziologik va yosh xususiyatlari, shaxsning hukmron ijtimoiy va pedagogik tajribasi bilan belgilanadi.

Yuqoridagi uslubiy asoslarni hisobga olgan holda, tarkibiy qismlari aksiologik, texnologik va shaxsiy va ijodiy bo'lgan professional pedagogik madaniyat modelini asoslashga imkon beradi.

Aksiologik komponent kasbiy pedagogik madaniyat insoniyat tomonidan yaratilgan va ta'lim taraqqiyotining hozirgi bosqichidagi ajralmas pedagogik jarayonga o'ziga xos ravishda kiritilgan pedagogik qadriyatlar to'plami bilan shakllanadi.

Pedagogik qadriyatlar pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi va ta'lim sohasidagi mavjud ijtimoiy dunyoqarash bilan o'qituvchi faoliyati o'rtasidagi vositachilik va bog'lovchi bo'g'in bo'lib xizmat qiladigan kognitiv harakat qiluvchi tizim sifatida faoliyat yuritadigan normalardir. Ular, boshqa qadriyatlar singari, sintagmatik xarakterga ega, ya'ni. tarixiy jihatdan shakllangan va muayyan ong va g'oyalar shaklida ijtimoiy ong shakli sifatida pedagogika fanida qayd etilgan. Pedagogik qadriyatlarni o'zlashtirish pedagogik faoliyatni amalga oshirish jarayonida yuz beradi, bu jarayonda ular sub'ektivlashadi. Aynan pedagogik qadriyatlarni sub'ektivlashtirish darajasi o'qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanish ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogik qadriyatlar bir-biridan farq qiladi ularning mavjudligi darajasi, bu ularning tasnifi uchun asos bo'lishi mumkin. Shu asosda shaxsiy, guruhiy va ijtimoiy pedagogik qadriyatlar farqlanadi.

Ijtimoiy-pedagogik qadriyatlar jamoat ongida o'zini namoyon qiladigan, turli xil ijtimoiy tizimlarda ishlaydigan qadriyatlarning mohiyati va mazmunini aks ettiradi. Bu jamiyatning ta'lim sohasidagi faoliyatini tartibga soluvchi g'oyalar, tushunchalar, normalar, qoidalar, an'analar to'plamidir.

Pedagogik qadriyatlarni guruhlash muayyan ta'lim muassasalari doirasida pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi va boshqaradigan g'oyalar, tushunchalar, me'yorlar shaklida taqdim etilishi mumkin. Bunday qiymatlarning umumiyligi tabiatan yaxlit bo'lib, nisbiy barqarorlik va takrorlanuvchanlikka ega.

Shaxsiy va pedagogik qadriyatlar o'qituvchi shaxsining maqsadlari, motivlari, ideallari, munosabatlari va boshqa g'oyaviy xususiyatlarini aks ettiradigan ijtimoiy-psixologik shakllanishlar vazifasini bajaradi, bu ularning jami jihatidan uning qiymat yo'nalishlari tizimini tashkil etadi. **Aksiologik "men"** qadriyatlar yo'nalishlari tizimi sifatida nafaqat bilish, balki uning ichki qo'llanmasi rolini o'ynaydigan hissiy-irodali tarkibiy qismlarni ham o'z ichiga oladi. U pedagogik qadriyatlarning individual-shaxsiy tizimi uchun asos bo'lib xizmat qiladigan ham ijtimoiy-pedagogik, ham kasbiy-guruhiy qadriyatlarni o'zlashtiradi... Ushbu tizim quyidagilarni o'z ichiga oladi:

qiymatlar, shaxs tomonidan uning ijtimoiy va kasbiy muhitdagi rolini tasdiqlash bilan bog'liq (o'qituvchi ishining ijtimoiy ahamiyati, pedagogik faoliyatning obro'si, kasbni eng yaqin shaxsiy muhit tomonidan tan olinishi va boshqalar);

qiymatlar, muloqotga bo'lgan ehtiyojni qondirish va uning doirasini kengaytirish (bolalar, hamkasblar, murojaat etuvchi odamlar bilan muloqot, bolalarning mehr va muhabbat tajribasi, ma'naviy qadriyatlar almashinuvi va boshqalar);

qiymatlar, ijodiy individuallikni o'z-o'zini rivojlantirishga e'tibor berish (kasbiy va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlari, jahon madaniyati bilan tanishish, sevimli mavzu bilan shug'ullanish, doimo o'zini takomillashtirish va hk);

qiymatlar, o'z-o'zini anglashga imkon berish (o'qituvchi ishining ijodiy, o'zgaruvchanligi, o'qituvchi kasbining romantikasi va jozibasi, ijtimoiy kam ta'minlangan bolalarga yordam berish imkoniyati va boshqalar);

qiymatlar, pragmatik ehtiyojlarni qondirishga imkon berish (kafolatlangan davlat xizmatini olish imkoniyati, ish haqi va ta'til muddati, martaba o'sishi va boshqalar).

Nomlangan pedagogik qadriyatlar orasida qadriyatlarni ajratib ko'rsatish mumkin ***mustaqil va instrumental turlari*** mazmuni bilan farq qiladi. ***O'z-o'zini ta'minlash qiymatlari*** - bu ***qadriyatlar-maqсадlar***, shu jumladan *o'qituvchi ishining ijodiy xususiyati, obro'si, ijtimoiy ahamiyati, davlat oldidagi mas'uliyati, o'zini o'zi tasdiqlash imkoniyati, bolalarga muhabbat va muhabbat*. Ushbu turdagi qadriyatlar o'qituvchilar va talabalar shaxsini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Qadriyatlar-maqсадlar boshqa pedagogik qadriyatlar tizimida ustun aksiologik funktsiya vazifasini bajaradi, chunki maqsadlar o'qituvchi faoliyatining asosiy ma'nosini aks ettiradi.

Pedagogik faoliyatning maqsadlarini amalga oshirish yo'llarini izlab, o'qituvchi o'zining kasbiy strategiyasini tanlaydi, uning mazmuni o'zi va boshqalarning rivojlanishi. Binobarin, qadriyatlar-maqсадlar davlat ta'lim siyosatini va pedagogika fanining rivojlanish darajasini aks ettiradi, ular sub'ektivlashtirilib, pedagogik faoliyatning muhim omillariga aylanadi va qadriyat-vositalar deb nomlangan instrumental qadriyatlarga ta'sir qiladi. Ular nazariya, metodika va pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish natijasida shakllanadi, o'qituvchining kasbiy ta'limining asosini tashkil etadi.

Qadriyatlar - bu uchta o'zaro bog'liq quyi tizim: kasb-hunar va ta'lim va shaxsni rivojlantirish muammolarini hal qilishga qaratilgan pedagogik harakatlar (o'qitish va tarbiyalash texnologiyalari); shaxsan va professional yo'naltirilgan vazifalarni (kommunikatsiya texnologiyalari) amalga oshirishga imkon beradigan kommunikativ harakatlar; o'qituvchining sub'ektiv mohiyatini aks ettiruvchi, tabiatan integral bo'lgan harakatlar, chunki ular barcha uchta quyi tizimlarni bitta aksiologik funktsiyaga birlashtiradi. ***Qadriyatlar-vositalar qadriyatlar-munosabatlar, qadriyatlar-fazilatlar va qadriyatlar-bilim kabi guruhlariga bo'linadi.***

Qadriyatlar-munosabatlar o'qituvchiga pedagogik jarayonni maqsadga muvofiq va etarli darajada qurish va uning sub'ektlari bilan o'zaro aloqalarini ta'minlash. Kasbiy faoliyatga munosabat o'zgarishsiz qolmaydi va o'qituvchining harakatlari muvaffaqiyatiga, uning kasbiy va shaxsiy ehtiyojlarini qondirish darajasiga qarab o'zgaradi. O'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ta'sirini belgilaydigan pedagogik faoliyatga qadriyatlar munosabati gumanistik yo'nalish bilan ajralib turadi. Qiymat munosabatlarida o'z-o'ziga bo'lgan munosabat bir xil ahamiyatga ega, ya'ni. o'qituvchining o'ziga mutaxassis va shaxs sifatida munosabati.

Pedagogik qadriyatlar ierarxiyasida eng yuqori daraja beriladi ***qadriyatlar-fazilatlar***, chunki ularda o'qituvchining muhim shaxsiy va kasbiy xususiyatlari namoyon bo'ladi yoki mavjuddir. Bunga quyidagilar kiradi *xilma-xil va o'zaro bog'liq individual, shaxsiy, maqom-rol va kasbiy-faollik fazilatlar*. Ushbu fazilatlar bir qator qobiliyatlarning rivojlanish darajasidan kelib chiqadi: bashorat qiluvchi, kommunikativ, ijodiy (ijodiy), empatik, intellektual, aks etuvchi va interaktiv. Qadriyatlar-munosabat va qadriyat-fazilatlar pedagogik faoliyatni amalga oshirishning zarur darajasini ta'minlay olmaydi, agar yana bitta quyi tizim shakllanmagan va o'zlashtirilmagan bo'lsa - quyi tizim ***qadriyatlar-bilim*** ... Bunga kiradi *nafaqat psixologik, pedagogik va predmetli bilimlar, balki ularning onglilik darajasi, pedagogik faoliyatning kontseptual shaxsiy modeli asosida ularni tanlab olish va baholash qobiliyati.*

O'qituvchining fundamental psixologik va pedagogik bilimlarni o'zlashtirishi ijodkorlik, o'quv jarayonini tashkil etishda muqobillik uchun shart-sharoitlar yaratadi, professional ma'lumotlarda harakat qilish, eng muhimlarini kuzatib borish va zamonaviy nazariya va texnologiyalar darajasida pedagogik muammolarni hal qilishda samarali foydalanish pedagogik fikrlashning ijodiy usullari.

Shunday qilib, bir-birini vujudga keltiradigan, nomlangan pedagogik qadriyatlar guruhlarini shakllanadi **aksiologik model**, sinkretik xususiyatga ega. Bu qadriyatlar-maqсадlar qadriyat-vositalarni belgilashida va qadriyat-munosabatlar qadriyatlar-maqсадlar va qadriyat-fazilatlariga va boshqalarga bog'liqligida namoyon bo'ladi. ular bir butun bo'lib ishlaydi.

O'qituvchining aksiologik boyligi yangi qadriyatlarni tanlash va oshirish samaradorligi va maqsadga muvofiqligini, ularning xulq-atvori va pedagogik harakatlarining motivlariga o'tishini belgilaydi.

Texnologik komponent pedagogik madaniyat o'qituvchining pedagogik faoliyatining usullari va usullarini o'z ichiga oladi. Ta'lim faoliyati texnologik xususiyatga ega. Shu munosabat bilan pedagogik faoliyatni operativ tahlil qilish talab etiladi, bu esa uni turli xil pedagogik muammolarning echimi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Bularga analitik-refleksiv, konstruktiv-prognozli, tashkiliy-faoliyat, baholovchi-axborotli, tuzatuvchi-tartibga soluvchi vazifalar to'plami, ularni hal qilish usullari va usullari o'qituvchining kasbiy va pedagogik madaniyati texnologiyasini tashkil etadi.

O'qituvchi madaniyatining ushbu tarkibiy qismi o'zining kasbiy faoliyati muvaffaqiyati, mumkin bo'lgan pedagogik xatolarning oldini olish, shuningdek, mazmunlilik kafolati sifatida o'zining barcha pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirish zarurligini anglash darajasi bilan tavsiflanadi. pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirishning eng oqilona usullari. Pedagogik faoliyat madaniyati amaliy ish jarayonida maxsus, psixologik-pedagogik, ijtimoiy-gumanitar fanlar va ilg'or tajribalarning yutuqlarini batafsil ishlab chiqish va ijodiy qo'llash orqali shakllanadi. O'qituvchi faoliyat madaniyatining elementlari odatda quyidagilardan iborat:

O'quv va tarbiya ishlarining mazmuni, metodikasi va tashkil etilishi bo'yicha bilim va ko'nikmalar;
Pedagogik fikrlash;
pedagogik mahorat (gnostik, idrok etuvchi, konstruktiv, proektiv, kommunikativ, ifodali, tashkiliy);
pedagogik texnika;
pedagogik o'zini o'zi boshqarish.

Pedagogik fikrlash madaniyati pedagogik tahlil va sintez qilish qobiliyatini rivojlantirish, fikrlashning tanqidiylik, mustaqillik, kenglik, moslashuvchanlik, faollik, tezkorlik, kuzatuvchanlik, pedagogik xotira, ijodiy tasavvur kabi fazilatlarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Pedagogik fikrlash madaniyati o'qituvchining tafakkurini uch darajada rivojlantirishni nazarda tutadi:

Uning pedagogik e'tiqodiga yo'naltirilgan uslubiy fikrlash darajasida. Uslubiy fikrlash o'qituvchiga kasbiy faoliyatida to'g'ri ko'rsatmalarga rioya qilish, gumanistik strategiyani ishlab chiqish imkonini beradi;

Pedagogik fikrlashning ikkinchi darajasi taktik fikrlash bo'lib, o'qituvchiga pedagogik g'oyalarni pedagogik jarayon texnologiyasida moddiylashtirishga imkon beradi;

Uchinchi daraja (operatsion fikrlash) umumiy pedagogik qonuniyatlarni real pedagogik voqelikning alohida, noyob hodisalariga mustaqil ravishda ijodiy tatbiq etilishida namoyon bo'ladi.

Pedagogik texnika - o'quv jarayoni maqsadlariga eng samarali erishish uchun o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan texnikalar to'plami. Pedagogik texnika tushunchasi uchta texnik guruhni o'z ichiga oladi:

a) o'zini boshqarish texnikasi (mimika, hissiyotlarni, kayfiyatni boshqarish, ijodiy farovonlikni yaratish, diqqatni, kuzatishni, tasavvurni boshqarish; nutq texnikasi (nafas olish, ovoz chiqarish, diktsiya, nutq tezligi);

b) boshqalarni boshqarishi - talablarni qo'yishning tashkiliy, kommunikativ, texnologik usullari, pedagogik aloqani boshqarish, jamoaviy ijodiy ishlarni tashkil etish;

v) hamkorlik qila olish. Pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq munosabatlarni o'rnatish texnologiyasi pedagogik talablarning ma'lum bir vositasini, jamoat jamoatchilik fikriga tayanishni, bilim, ko'nikma, ko'nikmalarni etarli darajada baholashni, shuningdek talabalar va o'qituvchi shaxsining o'zini tutishi omil sifatida o'zini tutishini talab qiladi. ma'lum bir faoliyatda paydo bo'layotgan munosabatlar tabiatiga bevosita ta'sir.

Shaxsiy va ijodiy komponent pedagogik madaniyat o'qituvchining muhim kuchlari - uning ehtiyojlari, qobiliyatlari, xarakter xususiyatlari, temperamenti va boshqa shaxsiy xususiyatlarini pedagogik faoliyatda o'z-o'zini anglashda namoyon bo'ladi. O'qituvchining o'zini o'zi anglash jarayoni o'qituvchi shaxsining intellektual, kasbiy va axloqiy salohiyatini ochib beradigan o'z-o'zini bilish, o'zini o'zi qadrlash, o'zini o'zi boshqarish, o'zini tasdiqlash kabi o'zaro bog'liq bo'lgan bir qator bosqichlardan iborat.

Professional shaxs, dan *bir tomondan, bu shaxsning psixologik o'zini o'zi boshqarishini ta'minlaydi, shu bilan o'qituvchi aqlining ravshanligi va intensivligini saqlaydi, boshqa tomondan, ijodiy pedagogik faoliyatning ijtimoiy determinizmiga hissa qo'shadi.* Ikkinchi holda, ijod sub'ekti o'zining maqsadlari, munosabatlari, vositalarini o'zlarining ijtimoiy guruhi, umuman jamiyatning ularga moslashtirilgan va shu tufayli u ijodiy shaxsga aylangan me'yorlari va qadriyatlari bilan taqqoslaydi. Shaxsiy o'z-o'zini anglash o'zini o'zi boshqarish va o'zini nazorat qilishni nazarda tutganligi sababli, u shaxsning ijodiy kuchlari va qobiliyatlarini ongli ravishda rivojlantirish sharti sifatida ishlaydi. O'qituvchining o'zini o'zi anglashi nafaqat integral kasbiy imidjni shakllantirishga yordam beradi, balki uning ijodiy salohiyatini amalga oshirish bilan bog'liq individual kasbiy muammolarni hal qilishga ham ta'sir qiladi.

Shaxsning erkin faoliyati sifatida o'z-o'zini anglashning muvaffaqiyati maqsadning mohiyati va uni shaxsiy anglash va qabul qilish o'lchovi bilan belgilanadi. Universitet o'qituvchisi kasbiy faoliyatining ijtimoiy ahamiyatga molik maqsadlari shaxsan ahamiyatli, sub'ektiv bo'lib to'liq yoki qisman qabul qilinishi kerak. O'zlarining kasbiy faoliyatining maqsadlaridan xabardor bo'lish, unga nisbatan ijobiy ijobiy hissiy-qiyamat munosabati o'qituvchining shaxsiy kasbiy va pedagogik fazilatlarini amalga oshirishga yordam beradi, doimiy o'zini o'zi bilish va qadrlash, o'zini o'zi aks ettirish uchun sharoit yaratadi, ijodiy o'z-o'zini anglash mexanizmlari sifatida o'zini rivojlantirish, o'zini tasdiqlash.

O'z-o'zini bilish va qadrlash o'zini anglash bilan dialektik birlikda. Ijodiy faoliyat jarayonida o'zini o'zi bilish va shaxsning o'ziga nisbatan hissiy munosabatini shakllantirish; o'z-o'zini bilish va o'ziga bo'lgan munosabatining yangi darajasi shaxsiy va semantik faoliyat darajasida kasbiy-pedagogik faoliyatni amalga oshirishda rag'batlantiruvchi rol o'ynaydi, uning mohiyati o'zini sinash, o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish istagi (intellektual, axloqiy), kommunikativ va boshqalar). O'z-o'zini bilish insonning o'z ehtiyojlarini, qobiliyatlarini, qiziqishlarini ochib berish jarayoni sifatida insonni butun hayoti davomida kuzatib boradi. Uni tashkil etuvchi o'z-o'zini kuzatish, introspektivatsiya va o'zini aks ettirish insonning yoshiga, tajribasiga, malakasiga bog'liq emas. Boshlang'ich yoki hatto tajribali universitet o'qituvchisi har doim ham shaxsiy va kasbiy xususiyatlarini tushunmaydi. O'z-o'zini bilish va o'zini anglashning maqsadi, vositasi va natijasi sifatida shaxsning shaxsiy tuzilishini modellashtirish muammosi paydo bo'ladi. Kasbiy shaxsni modellashtirish va amalga oshirish o'qituvchi shaxsining kasbiy o'sishi va rivojlanishidan, uning pedagogik faoliyatni amalga oshirishda ijodiy imkoniyatlaridan dalolat beradi. Ijodiy o'zini o'zi bilish dunyodan ajralmasdir, chunki, bir tomondan, inson o'zini yaratayotganda o'zi yashaydigan va yaratadigan haqiqatning bir qismi deb biladi, ikkinchidan, o'zini o'zi bilgan holda, inson atrofidagi haqiqat, yangi ijodiy imkoniyatlarni kashf etish va rivojlantirish.

O'z-o'zini aks ettirish o'qituvchining shaxsini anglashning intrapersional momenti sifatida *ta'limiy vaziyatlarni idrok etish va tushunishga qaratilgan* talaba nuqtai nazaridan, uni o'z xatti-harakatlarida hisobga olish uchun, analitik-refleksiv, konstruktiv-prognostik, tashkiliy-faoliyat, baholovchi-axborot va tuzatish-tartibga soluvchi vazifalarni hal qilish yo'llarini bilish. O'z-o'zini aks ettirish talabani nafaqat

ob'ekt sifatida, balki pedagogik jarayonning sub'ekti sifatida taqdim etishga, sub'ekt-sub'ekt munosabatlarining mohiyatini tushunishga yordam beradi.

O'zlarining ijodiy kuchlarini maksimal darajada ro'yobga chiqarish orqali uzluksiz kasbiy va shaxsiy o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyati o'qituvchi kasbi sifatida shaxsiyatining muhim mezonlaridan biridir. O'z-o'zini rivojlantirish pedagogik qadriyatlar, pedagogik faoliyatning yangi texnologiyalari bilan doimiy shaxsiy va ijodiy boyitish usuli bo'lib xizmat qiladi. Faoliyatning innovatsion uslubi, o'z tajribasini va hamkasblarining tajribasini tizimlashtirish, umumlashtirish istagi oliy maktab o'qituvchisi ijodiy faoliyatining eng muhim xususiyatlariga aylanmoqda.

Biz o'z-o'zini anglashni professionalning muhim kuchlarini namoyon qilish sharti deb bilamiz va buni amalga oshirish qobiliyatlari shaxs madaniyatining muhim elementidir. Ijodiy imkoniyatlarning shaxsiy o'zini o'zi anglash o'lchovi, bizning fikrimizcha, professional pedagogik madaniyatning mohiyatidir.

Pedagogik madaniyatning shaxsiy va ijodiy tarkibiy qismi uni o'zlashtirish mexanizmini va uning ijodiy harakat sifatida namoyon bo'lishini ochib beradi.

Ijodiy faoliyatning eng muhim sharti - bu kasbiy o'zini atrofdagi pedagogik voqelikdan ajrata olish, o'z ta'sir doirasi sub'ekti sifatida o'ziga qarshi turish va xatti-harakatlari, so'zlari va fikrlari haqida fikr yuritish.

Aynan pedagogik faoliyatda shaxsning ijodiy o'zini o'zi anglashidagi qarama-qarshiliklar, jamiyat tomonidan to'plangan pedagogik tajriba va uni individual ravishda ijodiy egallash va rivojlantirishning o'ziga xos shakllari o'rtasidagi keskin ziddiyatlar ochilib hal etiladi. shaxsning kuchi va qobiliyatlarini rivojlantirish va o'z-o'zini inkor etish, ushbu rivojlanishni engib o'tish va h.k. Shunday qilib, pedagogik ijodkorlik inson faoliyatining bir turi bo'lib, uning universal xarakteristikasi pedagogik madaniyatdir. Pedagogik ijodkorlik o'qituvchidan etarli ehtiyoj, maxsus qobiliyat, individual erkinlik, mustaqillik va mas'uliyatni talab qiladi.

OLY TA'LIM TIZIMIDA TASAVVUF TA'LIMOTI VOSITASIDA TALABALAR MA'NAVİYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.56.73.148

Nabiyev Islom,
Pedagogika nazariyasi va tarixi magistr.
2-kurs. Qarshi davlat universiteti

Talabalarning ma'naviy hayotini ta'minlash uchun ajdodlarimiz o'g'itlari, pand-nasihatlaridan foydalanish alohida pedagogik qimmatga ega.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ma'naviy-ma'rifiy islohotlar davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Milliy qadriyatlar, urf-odatlar, tarixiy, madaniy, ma'rifiy merosni tiklash, ulug' mutafakkirlarimizning ta'limotlarini o'rganish, pedagogik va ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, shu asosda tug'ilgan fikr va mulohazalarni yosh avlod ongiga singdirish uchun ta'lim-tarbiya mazmuniga ajdodlarimiz merosidan davr talablari va yoshlarning ma'naviy ehtiyojlariga mos keladigan qarashlar va g'oyalarni olib kirish uchun bugungi kunda qulay pedagogik imkoniyatlar mavjud. Bir qator tadqiqotlarda, «qadriyatlar mavzusining tahlilini xalqimiz hayotida katta mavqega ega bo'lgan tasavvuf oqimining asosiy namoyandalari ilgari surgan qarashlarsiz tasavvur qilish qiyin»ligi bayon qilingan.

Tasavvuf ta'limoti va uning tarkibiy qismi bo'lgan naqshbandiya tariqati g'oyalari barkamol avlod ma'naviyatini shakllantirishda beqiyos imkoniyatlarga ega. Shuning uchun ham, bugungi kunda tasavvuf ta'limoti va uning namoyandalari Bahouddin Naqshbandning ma'naviy-axloqiy qarashlarini o'rganish va bu buyuk pedagogik fikr namoyandalarining bunyodkor g'oyalarini ta'lim-tarbiya jarayoniga olib kirish hamda ular vositasida talabalar ma'naviyatini shakllantirish pedagogika fanining dolzarb masalalaridandir. Bu muammo yechimining muhimligi quyidagilar bilan izohlanadi:

birinchidan, bugungi kunga kelib ajdodlarimiz tomonidan barpo etilgan hayotbaxsh g'oyalardan foydalangan holda jamiyat a'zolari, ayniqsa yoshlar ma'naviyatini shakllantirish davlat siyosatida ustivor ahamiyat kasb etmoqda.

ikkinchidan, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan qadriyatlar, ma'naviy merosimiz, jumladan, tasavvuf ta'limoti va uning namoyandalari Bahouddin Naqshband merosini har tomonlama o'rganish, talabalar ma'naviyatini shakllantirishda mazkur merosdan foydalanish yo'llarini aniqlash zaruriyati mavjud.

uchinchidan, talabalarga milliy istiqlol g'oyalarini singdirish sharoitida mazkur ma'naviy merosga bo'lgan qiziqish nihoyatda ortib bormoqda.

to'rtinchidan, milliy istiqlol g'oyasini talabalar ongiga singdirishning muhim vositalaridan biri, tasavvuf ta'limoti namoyandasi Bahouddin Naqshband merosidir.

Chunki mazkur merosda xaqgo'ylik, insonparvarlik, fidoiylik, Vatanga muhabbat, halollik kabi oliyjanob insoniy fazilatlarni egallash yo'llari ko'rsatilgan. Shu ma'noda buyuk ajdodimiz Bahouddin Naqshbandning "Diling Oллоhda, qo'ling mehnatda bo'lsin" degan hikmati bugungi kunda jamiyatimiz a'zolari uchun muhim hayotiy ta'moyil bo'lib qolaveradi.

beshinchidan, dunyoning mafkuraviy manzarasi o'zgarib bu jarayon globallashib borayotgan hozirgi kunda Sho'rolar istibdodi davridagi tasavvuf ta'limoti va Bahouddin Naqshband tariqati uning ta'limotini inkor etuvchi qarashlar o'rnini yangi manbalardagi haqqoniy ilmiy ma'lumotlar egallamoqda. Mazkur ma'lumotlarni ilmiy pedagogik jihatdan tahlil qilish, yoshlar ma'naviyatini shakllantirishga yo'naltirish, buning uchun mazkur manbalarni pedagogik iste'molga kiritish zaruriyati vujudga kelmoqda.

oltinchidan, ulug' mutasavvif (tasavvuf ahllari)larning jumladan, Bahouddin Naqshbandning shaxsiyati va qarashlarini har tomonlama chuqur o'rganib, pedagogik iste'molga kiritish natijasida talabalarining ma'naviy saviyasi ortadi, ular pokdamon, insonparvar va jamiyatparvar mutaxassislar bo'lib yetishadilar.

Bugungi kunga qadar pedagogika tarixi sohasida amalga oshirilgan tadqiqotlarda pedagogik g'oyalarni ilgari surgan tasavvuf ta'limoti namoyandalari – tasavvuf ahli (So'fiy, Orif, Valiy, Shayx)lar hayoti va ularning ta'limoti g'oyalarini o'rganish, pedagogik iste'molga kiritish va shaxs ma'naviyatini shakllantirishda mazkur g'oyalardan foydalanishga yetarlicha e'tibor qaratilmagan.

ettinchidan, tasavvuf ta'limoti va uning tarkibiy qismi bo'lgan naqshbandiya tariqati namoyandasi Bahouddin Naqshband qarashlari, milliy istiqlol g'oyasining hayotbaxsh ildizi bo'lib, ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot yaratishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Tasavvuf ta'limoti va uning tarkibiy qismi bo'lgan naqshbandiya tariqati namoyandasi Bahouddin Naqshband, faylasuf, tarixchi, adabiyotshunos, dinshunos, madaniyatshunos, pedagog va psixologlarning diqqatini o'ziga jalb etib kelmoqda. Biz bu sohada amalga oshirilgan ishlarni quyidagi guruhlariga ajratdik:

Birinchi guruh tadqiqotlarda, Sobiq Ittifoq davrida Bahouddin Naqshband, merosi G'arb mamlakatlaridagidek chuqur o'rganilmagan bo'lsa ham V.A.Gordlevskiy Ye.E.Bertels A.N.Boldırev V.Bartold Yu.N.Alekserov kabi olimlar asarlari, O'zbekiston milliy ensiklopediyasida allomalar haqida qisman ma'lumotlar berilgan.

Ikkinchi guruh tadqiqotlarda, o'zbek olimlaridan M.N.Mo'minov V.Y.Zohidov M.M.Xayrullayev N.M.Mallayev Sh.M.Shomuhamedovlar tomonidan dinning ijtimoiy va ma'naviy hayotdagi o'rni, tasavvuf ta'limoti, jumladan, naqshbandiya tariqatining inson kamolotiga ta'siri, madaniy merosga munosabat masalalari keng o'rganilgan. Biroq, bunday yondashuv «kommunistik mafkura» talablariga muvofiq kelmagani uchun alohida risola tarzida nashr etilmadi, balki Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar ijodi yuzasidan yaratilgan asarlarda tasavvuf ta'limoti haqida qisman fikr yuritildi. Shunga qaramay, aynan mana shu olimlarning asarlari tasavvuf ta'limoti va Bahouddin Naqshband tariqati mazmunidan xabardor bo'lishimizga ko'maklashdi. Xususan, V.Y.Zohidovning

«Ulug' shoir ijodining qalbi» asarida, Bahouddin Naqshbandning hayoti va faoliyati, shuningdek, naqshbandiya tariqatining eng muhim asoslari, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar dunyoqarashlari bilan uyg'un holda bayon etilgan

Uchinchi guruhga tasavvuf ta'limoti, naqshbandiya tariqatining ijtimoiy-falsafiy, axloqiy jihatlarini tahlil etgan chet el olimlaridan Dj.S.Trimengem Idris ShoxA.Jo'shon U.Turar M.N.Massignon A.Shimmel va boshqa tadqiqotchilar kiradi.

Tasavvuf ta'limoti, uning tarkibiy qismi bo'lgan naqshbandiya tariqati namoyandalari Bahouddin Naqshband, g'oyalari o'rganishning pedagogik muammo sifatida ahamiyat kasb etishi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 1992 yil 4 noyabrdagi Bahouddin Naqshbandning 675 yillik yubileyini o'tkazish haqidagi Farmoni e'lon qilingach, yanada dolzarblashdi

Shuningdek, 2003 yil 28 noyabr kuni ulug' alloma Abdulholiq G'ijduvoniylar tavalludining 900 yilligiga bag'ishlangan tadbirlar o'tkazildi. Mazkur tadbirda bobokalonlarimiz merosining talabalar ma'naviyatini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga egaligi e'tirof etildi Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Bahouddin Naqshband yodgorlik majmuasi markazini tashkil etish to'g'risida»gi qarorida Bahouddin Naqshband va uning ustoz-shogirdlari merosi, ibratli hayotini har tomonlama o'rganish, ularning asarlarida targ'ib etilgan insonparvarlik, halollik, poklik haqidagi g'oyalarni xalqimiz ongiga yetkazish zarurligi ko'rsatib o'tilgan edi. Tasavvuf ta'limoti, uning tarkibiy qismi bo'lgan naqshbandiya tariqati namoyandasi Bahouddin Naqshband, qarashlari mohiyatini o'rganishda N.Komilov I.Sulton B.Axmedov O.Usmonov I.Haqqulov B.Valixo'jayev M.Hasaniy R.Tillaboyev O.Bo'riyev E.Qutiboyev A.O'rinboyev H.Islomiy S.Olimov G.Navro'zova M.Imomnazarov U.Uvatov B.Buxoriy A.Sh.Juzjoniy B.Umrzoqov E.Islomov D.Maqsudov A.G.Yahyoyev kabi olim hamda adiblar tomonidan yaratilgan ilmiy-falsafiy hamda badiiy asarlar muhim ahamiyat kasb etdi.

Talabalar ma'naviyatini shakllantirishda tasavvuf ta'limoti, uning tarkibiy qismi bo'lgan naqshbandiya tariqati namoyandasi Bahouddin Naqshband, qarashlarini ilmiy asosda maxsus o'rganish va ta'lim sohasiga tadbir etishda I.Mo'minov I.Sulton M.M.Xayrullayev U.Uvatov A.Sh.Juzjoniy A.Zunnunov S.Nishonova N.Ortiqov J.Hasanboyev H.Homidiy O.Musurmonova Z.Islamov D.Maqsudov G.Navro'zova R.Tillaboyev va boshqalar salmoqli ishlar olib bordilar.

Naqshbandiya tasavvufiy ta'limotining falsafiy jihatlarini G.Navro'zova va R.T.Shodiyevlarning, tarixiy qirralari E.E.Karimov tarixiy asoslari, tarixiy-ijtimoiy shart-sharoit, siyosiy-ijtimoiy munosabatlari mazmuni B.M.Bobojonovlarning ilmiy ishlarida batafsil yoritib berildi.

Yosh avlod ongiga milliy qadriyatlarimiz va ma'naviy meros namunalari mazmun-mohiyatini yetkazishda O.Musurmonova S.Nishonova M.Quronov N.Ortiqov J.Hasanboyev O.Hasanboyevalarning ishlari alohida ahamiyatga ega.

Tasavvuf ta'limoti asoslari filologik nuqtai nazardan M.Haqqulov B.Nazarovlar tomonidan, falsafiy jihatlarini G.Navro'zova tarixiy yo'nalishlari R.Tillaboyevlar tomonidan o'rganilgan.

MEHRIBONLIK UYLARIDA TARBIYAVIY ISHLARNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.99.18.149

Elmurodova Dilnoza,
Pedagogika nazariyasi va tarixi magistr.
2-kurs. Qarshi davlat universiteti

Jahonda ota-ona qaramog'isiz qolgan va yetim bolalarni ijtimoiylashtirish modellarini hamda ijtimoiy faolligini oshirishning pedagogik mexanizmlarini integrativlik tamoyilligiga ustuvorlik berish asosida takomillashtirish, insonparvarlik qadriyatlarini tarbiyalashning refleksiv texnologiyalarini adaptiv variantlarda qo'llashning ijtimoiypedagogik tizimini ishlab chiqishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bolalar uylari tarbiyalanuvchilarida ijtimoiy tajribani o'zlashtirish kompetentligini

rivojlantirish, tarbiyachilarni ijtimoiy pedagogik faoliyatga tayyorlashning pedagogik-psixologik mexanizmlarini takomillashtirish, yetim bolalar bilan ishlashning ijtimoiy-pedagogik faoliyatga doir metod va usullarini ishlab chiqish, virtual muhit ta'siri bilan bog'liqlikda mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarida milliy, umuminsoniy, badiiy-estetik, axloqiy va oilaviy qadriyatlarni shakllantirishning innovatsion mexanizmlarini yaratish, tarbiyalanuvchilarda refleksiv madaniyatni rivojlantirish, ularda qadriyatlar tizimini rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga e'tibor berilmoqda. Respublikamizda Mehribonlik yilap etim-ecip bolalari va ota-ona qapamog'idan mahpym bo'lgan bolalar uchun Davlat intepnati ta'lim-tarbiya muassasalariga aylantirish, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy, ta'lim-tarbiya tizimining yo'nalish va tamoyillari, xo'jalik ta'minoti, tibbiy xizmat sohasi to'liq isloh etish, bolalar shaharchalarini tashkil etish, yetim bolalarni oila muhitida tarbiyalash muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvini ta'minlashning me'yoriy asoslari yaratildi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Yoshlarni intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, ularning ijtimoiy faolligini oshirish, ijodiy salohiyatini qo'llab-quvvatlash va ro'yobga chiqarish" kabi vazifalar belgilab berilgan.

"Yetimlik" va "ijtimoiy yetimlik" tushunchalarini tahlil etish yetimlikni psixologik, pedagogik fenomen, yetim bolalar esa deprivatsion, institutsional va pedagogik omillar bilan bog'liq tipologik shaxsiy sifatlarga ega bolalar kategoriyasidir.

Respublikamizda Xalq ta'limi tizimiga qarashli 19 ta Mehribonlik uyi va 3 ta Bolalar shaharchasi mavjud bo'lib, ularda jami 2534 ta bola tarbiyalanmoqda. Jumladan, ulardan 1071 nafarini qizlar, 344 nafar chin yetimlar, 571 nafar yarim yetim bolalar, 797 nafarini ota-onalik huquqidan mahrum etilganlarning farzandlari, 568 ta kam ta'minlangan oila farzandlari, 112 nafarini nogironlarning farzandlari, 142 tasini ozodlikdan mahrum qilinganlarning farzandlari tashkil etadi. Mazkur turdagi muassasalarda 465 nafar tarbiyachilar hamda 1164 nafar ma'muriy va texnik xodimlar faoliyat yuritishadi. Xorij va respublikamizda amalga oshirilgan tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bolaning oila muhitidan tashqaridagi rivojlanishi odatdagi holatdan farq qilib, unda maxsus xarakter xususiyatlari, xulq-atvor ko'rinishlari, shaxslilik sifatlari shakllanadi.

Mehribonlik uylarida tarbiyalanayotgan bolalarda nafaqat shaxsiy yuksalishdan ortda qolish yoki rivojlanmaslik, balki mazkur muassasalardagi turmush tarziga moslashishga xos qat'iy boshqa mexanizmlarning jadal shakllanishi kuzatiladi. Ma'lumki, o'smirlik yoshida shaxsda o'z-o'zini anglash va refleksiyaga qobiliyatlik tarkib topib, qadriyatlar tizimining shakllanishi jadal kechadi. Mehribonlik uylarining o'smir yoshidagi tarbiyalanuvchilari bilan oilada tarbiyalanayotgan maktab o'quvchilarining qadriyatlar tizimini o'rganish va tahlil etish asosida quyidagi xulosaga kelindi:

shahar va qishloq maktablarida tahsil olayotgan o'quvchilarning qadriyatlar tizimi tuzilmasida bir xil tarzda oilaviy hayot (85%), salomatlik (72%), moddiy ta'minlanganlik (67%) yuqori ahamiyat kasb etadi;

Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarining aksariyat ko'pchiligida hayotiy maqsad va ideallar (67,8%), istiqbolga yo'naltirilgan motivlar (59,4 %) shakllanmagan;

ko'pchilik tarbiyalanuvchilar o'z-o'ziga past baho berishadi (78,1 %), o'z-o'ziga tanqidiy munosabat darajasi yetarli emas (72,7%), o'z-o'ziga salbiy munosabat (78,5%) yorqin namoyon bo'ladi; oilalarda tarbiyalanayotgan bolalar bilan taqqoslaganda (19,2%) tarbiyalanuvchilarda egoistik yo'nalganlik yorqin namoyon bo'ladi (59,6%);

aksariyat tarbiyalanuvchilarda (74,7%) ijtimoiy va jamoatchilik vazifalarini bajarishga doir aksiologik yo'nalganlik mavjud emas;

tarbiyalanuvchilar ijtimoiy kompetentlikning past darajasiga egalik bilan ajralib turishadi (82,8 %).

Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarda qadriyatlar tizimini shakllantirish quyidagi omillar bilan bog'liqligini ko'rsatish mumkin:

etimlikning kelib chiqish oqibatlari bilan aloqador (psixik buzilish, asotsial xulq-atvor, somatik kasalliklar);

Mehribonlik uylaridagi turmush tarzi bilan aloqador (muassasaning yopiq sistema tavsifiga egaligi; ijtimoiy-psixologik muhitning chegaralanganligi; ijtimoiy xulq-avtor timsollarining bir xilligi; tashqi muhit bilan o‘zaro aloqalarning qat’iy reglamentga egaligi; katta avlod vakillarining mavjud emasligi, tarbiyachilarning tez-tez o‘zgarishi, ijtimoiy aloqalarning cheklanganligi va bir xilligi, oila va qarindoshlar bilan aloqalarning mavjud emasligi);

tarbiyalanuvchilarning shaxsiy o‘ziga xosliklari bilan aloqador (axloqiy-estetik ideallarning shakllanmaganligi, ijtimoiy kompetentlik, “Biz” tuyg‘usining shakllanganlik darajasining pastligi, hamkorlikning noaniqligi, o‘z-o‘zini ichki qabul qilmaslik, yetuklashmaganlik (infantilizm), befarqlik, beg‘amlilik, odamlar bilan shaxsiy manfaatlari nuqtai nazaridan munosabatda bo‘lish, boshqa kishilarga ishonmaslik, agressiya, kayfiyatning tez o‘zgarishi, asabiylik, o‘quv-tarbiya jarayonidagi topshiriqlarni bajarishdagi sustkashlik);

muassasadagi tarbiyaviy ishlarni tashkil etish bilan aloqador (tarbiyachilarning shaxsiy va kasbiy sifatlari, pedagogik ta’sir ko‘rsatish vositalari, bolalar faoliyatining mazmuni va xarakteri);

ijtimoiy omillar (ijtimoiy-siyosiy tizim, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar, muassasaning maqomi va h.k.). Mazkur omillarning barchasi o‘zaro aloqador va bog‘liq bo‘lib, Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarida aksiologik dunyoqarashni tarkib toptirish komponentlarini takomillashtirishni talab etadi.

Mehribonlik uylarida ijtimoiy tarbiyaning maqsadi qadriyatlar tizimini shakllantirishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni keltiramiz:

tarbiyalanuvchilar tomonidan siyosiy-huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy, oilaviy hayot, milliy meros va madaniyatga doir kompleks bilimlarning o‘zlashtirilishiga erishish;

tarbiyalanuvchilarning bilishga qiziqishini oshirish, intellektual va ijodiy, ijtimoiy muhitni faol o‘zlashtirish va qayta yaratish, kundalik vazifalarni hal etishda egallangan bilim va ko‘nikmalardan foydalanish qobiliyatini rivojlantirish;

faol fuqarolik pozitsiyasini, mafkuraviy immunitetini, kasbiy faoliyatga yo‘nalganlik, sog‘lom turmush tarzini tarbiyalash.

Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarda qadriyatlar tizimini shakllantirishda tizimli, aksiologik, madaniy-insonparvarlik, muhitli, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar asos bo‘ladi.

ILK O‘SPIRINLIK DAVRIDA SHAXS SHAKLLANISHINING PSIXOFIZIOLOGIK ASOSLARI VA SHAXSLARARO MUNOSABATLAR

DOI: 10.53885/edinres.2021.68.77.150

*Nabiyev Muhrodbek Bobirovich,
Buxoro davlat universiteti 2-bosqich magistranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ilk o‘spirinlik davrining hozirgi zamondagi talqini, bu davrning boshqa yosh davrlaridan juda ko‘p farqli tomonlari, psixofiziologik asoslari, akseleratsiya jarayonining ta’siri, o‘g‘il – qizlardagi biologik nomutanosiblik hamda bu yosh davri inqirozining psixoprofilaktikasi va shaxslararo munosabatlari bayon etilgan.

Tayanch so‘zlar: *Ilk o‘spirinlik, yosh davrlari, fiziologiya, biologik, ontogenez, akseleratsiya, shaxslararo munosabatlar, noadekvatlik, dinamik stereotip, notekislik fenomeni.*

Hozirgi globallashuv davrida, o‘smirlik yosh davri bosqichi fiziologik jihatdan rivojlanishi odatda notekis amalga oshgan. Sababi bu yosh davri, 15-18 yoshda (akademik litsey hamda kasb-hunar texnikumlari), fiziologik o‘zgarishlar, funksional holatlar bu davrga kelib ancha osoyishta pallaga kiradi. Bu voqelikning ko‘plab omillari, mexanizmlari, harakatga keltiruvchi kuchlari mavjud bo‘lib, muayyan vaziyatga bog‘langanda kechuvchi ta’sirlar orqali ro‘yobga chiqadi. Oliy asab faoliyatidan ma’lumki, bu davrga kelib rivojlanish subyektlarida jinsiy o‘rish (kamolot) biologik nuqtai nazaridan o‘zini tugallanish

va yakunlanish bosqichiga keladi. Ularda bo'yning o'sishi o'smirnikidan nisbatan biroz sekinlashadi. Bazida ayrim o'spirinlarda bu jarayon uzoq davom etishi mumkin. Bo'yning o'sishi to'xtash arafasida vazn ortishni boshlaydi va o'ziga xoslik vujudga keladi. Fiziolog va psixofiziolog olimlar tomonidan muskullar o'sishining o'rganilishi quyidagi dalillarni keltirib chiqardi.

Yosh davri:	Muskullarning tana og'irligiga nisbati
8 yosh	27
10 yosh	32
17 yosh	44

Odatda biologik, jismoniy rivojlanish barcha ilk o'spirinlarda bioenergiyaning oshib borishidan dalolat beradi. Mazkur yoshdagi qizlarda o'zlarining tashqi ko'rinishlari, qiyofalariga e'tiborlari bilan birga shaxsiy munosabatlari, qiziqish, mayllari tobora kuchayib boradi. Ularda aksariyat hollarda o'zlarining tashqi ko'rinishlarini anglagan yoki anglamagan holda o'zlariga yuqori baholashga intiladilar. Ilk o'spirinlikda o'g'il-qizlardagi o'zini o'zi yuqori baholash, noadekvatlik hayoti va faoliyati davomida saqlanib qolishi, dinamik stereotip tus olish ehtimoli mavjud bo'ladi. Bunga misol qilib fransuz olimlarining o'tkazgan eksperimentlarida, o'zini o'zi baholash darajasini aniqlash qaratilgan tadqiqotda 30 yil o'tib, xuddi shu sinaluvchilarni yig'ib ular bilan o'zini o'zi baholash yuzasidan tajriba o'tkazilgan. Olingan natijalar psixologik tahlil qilinganda, ilk o'spirinlik davrida dominantlik xususiyati yaqqol ko'zga ko'ringan sinaluvchilarda oradan 30 yil o'tgandan keyin ham mazkur stereotip tubdan yo'qolmagan.

Romantika- o'spirinlar hayotida (kishini ulug'lovchi g'oya va his-tuyg'ular majmui; xayolparastlik deb ham atasa bo'ladi) muhim o'rin egallaydi. Chunonchi: ulkan bunyodkorlik, o'z quvvatini buyuk ishlarga bag'ishlash tuyg'usi, orzu-umid, jo'shqinlik, yorqin ichki kechinmalar, go'zallik og'ushiga g'arq bo'lishlik shular jumlasidandir.

Ikki jins o'rtasidagi intim munosabatning yorqin dalili esa yigit bilan qizning o'zaro muhabbatidir. Mazkur his o'spirinlarning o'zaro yaqinligi, hayotga qarashlari, qiziqishlari, didlarining umumiyliigi va butun umrga ittifoqlik baxsh etgan quvonch tuyg'usi bilan ajralib tutadi. Mana shunday paytlarda maktab jamoasi, ota- onalar hamda yoshi ulug' insonlar bilan ilk o'spirin yigit-qizlarga sevgining ikki turi – shahvoniy tuyg'u zamirida vujudga keladigan beqaror sevgi va chinakam do'stlik, insoniy munosabatlar asosida paydo bo'ladigan haqiqiy sevgi borligini tushuntirish lozim. Shu bilan bir qatorda, ilk o'spirinlikda vujudga keladigan bunday his-tuyg'ularni idora qilish, yigit- qizlarda sevgi munosabatlarining juda ham nozikligi, bo'lajak oilaning baxti haqidagi tushunchalarni to'g'ri anglatish yaxshi natija beradi. Hozirgi akseleratsiya jarayonida o'g'il va qizlarning ma'naviy olamida uchraydigan ayrim yot tushunchalarni bartaraf etishda, ularni kelajakda oilaning taqdiriga yuzaki munosabatda bo'lmaslikka o'rgatishda va oila qurishga tayyorlashga jinsiy tarbiya muhim ahamiyatga molikdir. Sababi hozirgi ijtimoiy hayotimizni butunlay egallagan ijtimoiy tarmoqlar o'quvchilarga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Kitobxonlikning juda pastligi, ijtimoiy tarmoqdagi voqea hodisalarga ko'r-ko'rona yondashish, bekorchi xabarlarga vaqtini o'tkazish va shu tarmoqlar asosida turli tanishuvlar ham kelajakdagi oila qurishga salbiy ta'sirini ko'rsatadi.

Psixogik ma'lumotlarning tahliliga qaraganda, kuchsiz, zaif, past bo'yli yoki ko'rimsiz, notekislik fenomeni mavjud ilk o'spirinlar o'smirlardan farqli o'laroq injiqlik, qaysarlik qilmaydilar, tevarak-atrofdagi odamlar bilan shaxslararo munosabatlarda faqat nizoli holatlarga kirmaydilar. Zero, bunday toifadagi ilk o'spirinlar o'zlarining asosiy diqqatlarini o'zini-o'zi tarbiyalashga, kamol toptirishga, zaruriy shaxs xususiyatlarini shakllantirishga qaratadilar. Bu mayl ta'sirida jismoniy jihatdan kuchsiz, zaif his etgan ilk o'spirinlar jismoniy tarbiya va sport bilan jiddiy, maqsadga muvofiq tarzda, maxsus shug'ullana boshlaydilar, qolaversa o'zlarining aqliy rivojlanishlariga, mustaqil fikr yuritishlariga alohida e'tibor beradilar.

Ayrim o'spirin o'g'il bolalarda esa bu jarayonni turli sport zallarida borib nomutanosib bo'yga xos vazn olishni maqsad qilib, qo'l muskullari hamda ko'krak muskullarini kattalashtirish, aniqroq qilib aytsak, ko'rkamlashtirish maqsadida trenajor zallarga borish kuzatilyapti. Hamda turli ozuqa moddalariga ruju qo'yish, kashalar va dori vositalaridan mutaxassis ko'rigisiz foydanish holatlari kuzatilishi ortida "Men"ligini ko'rsatish turadi.

Ilk o'spirinlikda fiziologik rivojlanish o'smirlik davriga nisbatan ancha tinch o'tishi bilan tafovutlanadi, xuddi shu boisdan uni o'sish va o'zgarishlarning yakunlovchi bosqichi deb ham atash mumkin. Biroq shu narsani alohida ta'kidlash lozimki, biologik, fiziologik, psixologik jihatdan ilk o'spirinlarning to'la voyaga yetmaganligi ularning shaxs sifatida to'kis shakllanganligini anglatmaydi. Ilk o'spirinlik davrining o'ziga xosligi shundan iboratki, u biologik balog'atga yetishgan shaxs kamolotiga, ijtimoiylashuvning navbatdagi bosqichiga o'tishni aks ettiradi.

Ilk o'spirinlikda tengdoshlar o'rtasidagi muomala, muloqot uch xil ko'rinishdagi funksiyani bajaradi:

1. Axborot (informatsiya) kanali
2. Shaxslararo munosabatlarning shakllanish jarayoni
3. Emotsional - hissiy aloqa o'rnatish vositasi (o'zaro ta'sir yoki interaksiya).

1. Axborot(informatsiya) kanali yuzasidan aytish lozimki, o'spirin tengdoshlaridan muayyan darajada tabiat, jamiyat, fan, texnika haqida ma'lumot oladilar. Jins (genderlik) haqidagi ma'lumotlarning deyarli aksariyati tengdoshlar bilan bo'lgan muloqotda, muomala jarayonida o'zlashtiradi, qolaversa ularga nisbatan shaxsiy munosabatlar shakllanadi. Shuning uchun tengdoshlari bilan munosabatga kirishmaslikning o'zi ijtimoiy- psixologik voqelikka dahldor salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin, buning natijasida ularning ruhiyatida rivojlanishdan orqada qolish hodisasi vujudga keladi. Axborot taqchilligi shaxsni sust harakat qilishga, loqaydlikga olib boruvchi illatni namoyon etdi.

2. Shaxslararo munosabatning shakllanish jarayoni – ilk o'spirin o'z tengdoshlari orasida ahloqiy va nafosatga oid bilim, ko'nikma, malaka madaniyatini egallaydilar. Jamoada, guruhda, jamoatchilik o'rtasida o'zini tuta bilishlik, o'zini o'zi ham jismonan, ham aqlan idora qilishlik bolalik davridayoq tengdoshlar davrasida shallana boradi. Mazkur davr munosabatlarning me'yori, mezoni, paralingvistik, ekstralingvistik, prosemika, operativ – kinestetik fenomenlari bilan qurollanishish vaziyatiga yuzaga keladi.

3. Emotsional – hissiy aloqa (kontakt) o'rnatish vositasi(interaksiya funksiyasi) – guruhning tenghuquqli a'zosi ekanligini anglash, o'z "Men" ligini tasdiqlash, do'stona (xolisona) o'zaro yordam ilk o'spirinning mustaqil shaxs sifatida shakllanishida ko'mak beribgina qolmasdan, balki unga hissiy – emots kabilarional kechinmalar, tuyg'ular, yuksak hislar (aqliy, ahloqiy, lazzatlanish, ehtiros, eyforiya, kayfiyat, affekt, stress, depressiya) to'g'risida ma'lumotlar beradi hamda ularga ijtimoiy turmushda foydalanish yo'l – yo'riqlarini tanishtitadi.

Bularning barchasi mazkur yoshdagi o'g'il – qizlarni barkamol shaxs sifatida shakllanishiga puxta, barkamol, mustaqil psixologik negiz yaradi.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KASBIY-MADANIY MUNOSABATLARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.72.43.402

Ochilova Dilrabo, Pedagogika nazariyasi va tarixi magistr. 2-kurs. Qarshi davlat universiteti

Oliy ta'lim muassasalari va ulardagi o'quv-tarbiya jarayonini modernizatsiyalash, pedagog mutaxassislar tayyorlash tizimi sifat–monitoringini oshirish, bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirish, ularda kasbiy faoliyatga nisbatan akmeologik

motivatsiyani shakllantirish pedagog mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligini shakllantirish jarayonidagi muhim vazifalardan sanaladi. Rivojlangan mamlakatlar, xususan, Buyuk Britaniya, Avstraliya, Shveytsariya, Germaniya, Malaziya, Kanadaning mutaxassilar tayyorlash bilan bog'liq tajribasi shuni ko'rsatadiki, kasbiy ta'limning asosiy vazifasi Talabalarda tanlangan mutaxassislikning o'ziga xosligidan kelib chiqqan holda intellekt va mantiqiy tafakkurni rivojlantirishdan iborat bo'lib, mazkur vazifani bajarish asosida ta'lim oluvchilarning kasbiy tayyorgarligi ta'minlanadi. Bunda kasbiy tayyorgarlikning asosiy mezonlari sifatida bo'lajak mutaxassisning faoliyatga amaliy tayyorgarligi va ixtisoslik doirasidagi bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirish, kasbiy faoliyat talablariga moslashish darajasi belgilanadi. Darhaqiqat, kasbiy tayyorgarlik mutaxassisning butun faoliyati davomida ma'naviy-axloqiy hamda kasbiy sifatlarining yanada takomillashishi, kasbiy kompetentlikning shakllanishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini ifodalaydi. Keltirilgan mazkur vazifalarning amaldagi ijrosi pedagogika oliy ta'lim muassasalari oldiga qo'yiladigan masalalardan eng muhimi ya'ni bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga nisbatan innovatsion yondashuvlarni talab etadi.

Bunda:

- mehnat bozori talablari hamda ilm-fan, texnika, texnologiya va iqtisodiyotning eng so'nggi yutuqlari asosida uzviy ravishda takomillashtirilib turiladigan kasbiy ta'lim dasturlarini yaratish;

- uzluksiz ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish orasidagi o'zaro mustahkam integratsiyani yo'lga qo'yish;

- ta'lim muassasalarini zamonaviy moddiy-texnik baza va o'quv-uslubiy adabiyotlar bilan ta'minlash;

- oliy ta'lim tizimiga yuqori malakali o'qituvchi, metodist va muhandispedagoglarning jalb etish;

- bo'lajak o'qituvchilarning bilish faolligi, kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, ularda faol kasbiy motivatsiyani qaror toptirish;

- oliy ta'lim muassasalari o'quv amaliyotiga innovatsion o'qitish texnologiyalarini keng tatbiq etish zaruriy omillardan hisoblanadi.

Jarayon samaradorligini belgilovchi ushbu omillar "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" mazmunida kichik mutaxassislar tayyorlash tizimiga qo'yilgan ijtimoiy talablarining amaldagi ijrosini ta'minlab, kasbiy tayyorgarlik mazmunini takomillashtirish bilan bog'liq fundamental tadqiqotlarga zaruratni yuzaga keltiradi. Ma'lumki, kasb tanlash, kasbga yo'naltirish, kasb-hunar tarbiyasi masalalari tasavvuf ilmi bilan uyg'unlashgan Sharq pedagogikasida ming yillar davomida xalqimiz ma'naviyatining shakllanishida muhim manba bo'lib kelgan "Qur'oni karim", Hadisi shariflarda, shuningdek, buyuk mutafakkirlar Muhammad Ismoil al-Buxoriy, Muhammad Iso at-Termiziy, Mahmud Qoshg'ariy, Abu Nasr Forobiy, YUsof Xos Hojib, Husayn Voiz Koshifiy, Amir Temur, Alisher Navoiylarning ilmiy merosida nodir fikrlar tarzida o'z ifodasini topgan. Mazkur fikrlarning tasdig'ini Abu Rayhon Beruniyning o'qituvchi faoliyatiga bergan izohidan ham ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Beruniy yoshlarni o'qitish uchun o'qituvchi tanlash ota-onaning birinchi va asosiy vazifasi deb bilgan. Buning uchun o'qituvchi xushmuomala, rostgo'y, o'z fanini va o'qitish qoidalarini yaxshi biladigan, pokiza, yurish va turishda namuna bo'lishini talab etadi.

Agar, – deydi Beruniy, – tarbiyachining o'zi o'rnak bo'lmasa, aytgan gapiga o'zi rioya etmasa, uning talabi va tarbiyasi samarasizdir. Yangi davr pedagogikasining asoschilaridan sanalmish Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat asarlarida ham ta'lim-tarbiya va bu jarayondagi o'qituvchining o'zni va xizmatlari davrning ijtimoiy-siyosiy hayotidan kelib chiqib, o'ziga xos ravishda talqin etilgan. Jumladan, Abdulla Avloniy o'qituvchi faoliyatiga alohida to'xtalib, bolaning fikriy taraqqiyotini oilaga emas, maktabga, muallimlar zimmasiga yuklaydi: "Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'p zamonlardan beri taqdir qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyangan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadir. Fikr insonning sharofatli, g'ayratli, bo'lishiga sabab bo'ladi. Bu tarbiya muallimlarning yordamiga muhtojdirki, fikrning quvvati, ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog'liqdir", – deydi.

Darhaqiqat, Abdulla Avloniy o'qituvchining shaxsiy va kasbiy fazilatlariga keng ta'rif berib: tarbiyachining shaxsiy fazilatlarini, ya'ni axloqli, odobli, bilimdonligi, ziyoratligi, topqirli, farosatligi, aql-zakovatligi ta'lim-tarbiya jarayoni uchun asosiy negiz bo'lsa, ijodiy izlanish o'qish va o'qitishning yangi shakl, uslub hamda vositalarini qidirish o'qituvchining eng muhim kasbiy sifatlaridan ekanligini uqtiradi. Bu bilan Abdulla Avloniy o'qituvchi faoliyatiga nisbatan akmeologik yondashuvni o'z davri qiyofasida olg'a suradi. Abdurauf Fitratning asarlarida ham ta'lim-tarbiya masalalariga alohida e'tibor beriladi. Xususan, olim ta'lim-tarbiya jarayoni, ayniqsa, o'qituvchi Talabalarning o'zaro muloqotini tashkil etish, olib borishda eskicha qolipdan chiqib yangi islohotlar qilish kerakligi, buning uchun esa, mudarrisning (eski maktab o'qituvchisi) nodonligiga chek qo'yib, ularni o'qitish usullarini Talabalarning individual qobiliyatlariga qarab tubdan o'zgartirish zaruratini bayon qiladi.

Uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiyalash va mazmunan takomillashtirish orqali bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish muammosi bugungi kunda ham zamonaviy pedagogikaning asosini tashkil etmoqda. So'nggi yillardagi zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlarda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirish muammosi keng doirada o'rganilib, uning ilmiy-nazariy asoslari shakllantirildi.

ПЕДАГОГ- ТАРБИЯЧИЛАРНИ КЛАСТЕР УСУЛИДА КАСБИЙ КОМПИТЕНТЛИГИНИ ОШИРИШ

DOI: 10.53885/edinres.2021.23.62.403

Махмудов Юнусбек Бозорбоевич
Технология фани ўқитувчиси.

Аннотация: ушбу мақолада мактабгача таълим ташкилотларида педагогларнинг замонавий технологиялардан фойдаланиш усуллари, машғулотларда инновацион шароитни яратиш ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: инновация, педагог, фаоллик, изланувчанлик, технология.

Ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalar, interfaol metodlardan foydalanib, ta'limning samaradorligini oshirishga bo'lgan qiziqish, e'tibor hamda talab kun sari ortib bormoqda. Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyatli tomoni shaxsni rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish imkoniyatining kengligidir. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilganda pedagoglar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto, xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. Pedagog bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi. Taъlim жараёнида узвийлик ва узлуксизликни, ўзаро ҳамкорлик ва интеграцияни йўлга қўйиш орқали изчилликни таъминлаши билан самарали натижага эришиш мумкин.

Taълимнинг илк бўғини Maktabgacha ta'limda yangi pedagogik texnologiyalardan oqilona foydalanish tarbiyani ta'limga bog'lash, har ikkisini tuzilishi va mazmuni jihatdan yaxlitlashtirishga, tarbiyalanuvchi faoliyatini mujassamlashtirishga, mustaqil fikrlashga yo'llash uchun qulay sharoit yaratadi. o'tkaziladigan mashg'ulotlar pedagogik texnologiya asosida tashkilashtirilgan yosh avlodni mustaqil fikrlaydigan, ma'nan yetuk, barkamol shaxslarga aylantiradi. Shuning uchun ham ta'lim muassasalaridagi ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy o'qitish usullari – interfaol usullar, innovatsion texnologiyalarning ahamiyati va o'rni beqiyosdir.

Innovatsiya (inglizcha innovatsion – yangilik kiritish) tizimning ichki tuzilishini o'zgartirish demakdir. Innovatsiyalar dolzarb ahamiyatli bo'lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlardir. Pedagogik texnologiya ta'limga tizimli yondashuv asosida tatbiq etiladi hamda tarbiyalanuvchining yoshi, ruhiyati, dunyoqarashi, bilimi, faollik darajasi, ta'lim tarbiyaning maqsadi, yo'nalishi, mazmuni,

shakllari, usullari e'tiborga olinadi. Pedagogning bu jarayon tashkilotchisi, ijodkor sifatidagi faoliyati asosini uning bilimi va mahorati, texnik vositalardan foydalanib, bolaning qiziqish va intiluvchanligiga ta'sir ko'rsatish, bolani faollashtirishga xizmat qiluvchi usullarni qo'llab, kafolatlangan samaralarga erishish qobiliyati tashkil etadi.

Zamon shiddat bilan o'zgarib borar ekan, ta'lim sohasi ham u bilan barobar o'zgaradi va o'qituvchidan o'z faoliyatini o'zgartirishni talab etadi. Pedagogning asosiy vazifasi faqat ta'lim berish emas, balki boshqaruvchilikdan ham iborat bo'lib, u ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil qilishi va boshqarishi, ta'lim-tarbiya jarayoniga yangiliklarni uzluksiz kirita olishi, ya'ni innovatsion faoliyat yuritishi talab etiladi. Innovatsion faoliyat pedagogni harakatga keltiruvchi, izlanuvchanligini oshiruvchi, olg'a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir. Innovatsion faoliyat uzluksiz ravishda yangiliklar asosida faoliyat yuritishdir. U uzoq vaqt davomida shakllanadi va takomillashib boradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion jarayonni tashkil etish va boshqarishda asosiy shaxs tashkilot rahbari hisoblanadi. Tashkilot rahbarining vazifasi innovatsion jarayonni rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va nazorat qilish hamda pedagoglar o'rtasidagi raqobatbardoshlikni ta'minlashdan iborat. Shuningdek, tashkilot rahbari xodimlar faoliyatini tahlil qilishi, samaradorlik darajasini aniqlashi, innovatsiyani doimiy rivojlantirishi talab etiladi. Biz bilamizki, innovatsion jarayonlarni boshqarish o'ziga xos muammodir. Bu jarayonda rahbarning tashabbuskorlik faoliyati, boshqaruvchilik qobiliyati alohida o'rin egallaydi.

Ta'lim tizimidagi innovatsion jarayonlarning boshqaruvi 4 bosqichda amalga oshiriladi: - rejalashtirish; -tashkil etish; - rahbarlik; - nazorat qilish kabi jarayonlardir. Bu izchillik rahbar tomonidan to'laqonli amalga oshirilsa, ta'lim jarayonidagi innovatsion faoliyatdagi mavjud to'siqlar muvaffaqiyatli hal etilishi mumkin. Rejalashtirish faoliyat ko'rinishlaridan biri bo'lib, ta'lim strategiyalarini aniqlash, kelgusida qanday natijalarga erishish ko'zda tutilayotganligi, ta'lim samaradorligi, buning uchun qanday harakatlar, qanday izchillikda va qaysi muddatda bajarilishi kerakligi, ya'ni nima, qayerda va qaysi tartibda amalga oshirilishi lozimligini belgilab beradi. Faoliyatni rejalashtirish kelgusida amalga oshiriladigan ishning maqsadi, tarkibi, tuzilmasi va bajarish muddatlarini belgilash demakdir. Ishni tashkil etish – pedagogik jamoaning birgalikda samarali ishlashlari uchun kim va qanday ishni bajarishi, majburiyatlari, huquqlari, javobgarligini, kim bilan va qay tarzda o'zaro munosabatda bo'lish lozimligini belgilash, taqsimlashni hal etish jarayonidir. Rahbarlik boshqaruvni rejalashtirish va tashkil qilishni to'g'ri bajarishi tufayli maktabgacha ta'lim tashkilotidagi jamoani samarali birlashtirish imkoniyatini yaratadi.

Pedagogik jamoadagi qulay ijtimoiy-psixologik muhitni saqlab turish uchun boshqaruv subyekti amalga oshiradigan xatti-harakatlar uyg'unligi rahbarlik qilish deb ataladi. Nazorat qilish – maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kunlik ish jarayonini nazorat qilish tashkilot rahbari va tajribali pedagoglar zimmasiga yuklangan. Bu borada xodimlarning innovatsion faoliyatni tashkil etish mahorati kuzatib boriladi. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlari davlat tomonidan tasdiqlangan 2018-yil 7-iyuldagi Maktabgacha ta'lim vazirligining 4-sonli hay'at yig'ilish qarorida ko'rib chiqilgan «Ilk qadam» davlat o'quv dasturi asosida ish tashkil etilgan. Dasturga muvofiq, kichik va o'rta hamda katta maktabga tayyorlash guruhlarida mashg'ulot jarayonlarini innovatsion faoliyat asosida olib borish maqsadga muvofiqdir. Bunda boladagi mavjud izlanuvchanlik, istedad, yaratuvchanlik, ixtirochilik qobiliyatlari shakllanib boradi. Kelajakda bu bolalar fizika, astronomiya, informatika, iqtisodiyot va boshqa fanlarning kasb egalari bo'lishiga erishiladi. Tabiat bilan tanishtirish ochiq mashg'ulotlarida ham interfaol o'yinlar, innovatsion faoliyatni tashkil etgan holda o'tkazilishi yaxshi natija beradi. Bunda bolalar ochiq tabiat qo'ynida yangi bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'ladilar. Bu kabi innovatsion faoliyatni nutq o'stirish qisqa oquv mashg'ulotlarida, jismoniy mashqlarni takroriy bajarish jarayonida, musiqiy bilim berish va badiiy adabiyot, syujetli o'yinlar, atrofimizdagi olam bilan tanishtirish, nutqni rivojlantirish, elementar matematika, aplikatsiyalar yasash, rasm chizishni o'rganish vaqtida qo'llash ijobiy samara beradi. Bolaning asosiy faoliyat turi o'yin bo'lib, innovatsion faoliyatni o'yin bilan birga ko'rsatish va bajarish uning xotirasida uzoq vaqtgacha saqlanib qoladi. Xotiraning logik, harakat va emotsional turi

ham yaxshi rivojlanadi. O'yin orqali bolaga ta'lim berish va rivojlantirish, innovatsion faoliyatga moslashtirish mumkin. Bunda bolaning ijodiy rivojlanishi yaqqol nomoyon bo'ladi. Kelajakda bolada ikkinchi tilga bo'lgan qiziqishi ortadi va shu til haqidagi qisqa tasavvurlari paydo bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda zamon талабларидан келиб чиқиб кластер усулида узлуксизликни таъминлаш орқали педагогларимизни касбий компитентлигини оширишимиз лозим. Kelajagimiz egalari bo'lmish yosh avlodni jahon talablari darajasida o'qitish kelajakda barkamol inson, mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida tarbiyalashdek murakkab masalalarni muvaffaqiyatli hal etish ko'p jihatdan o'qituvchining kasbiy mahorati, bilimdonligi, ijodkorligi, pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishi va boshqarishiga bog'liqdir.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Мирзиёев Ш.М. Еркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо қиламиз. Т., Ўзбекистон, 2017
2. Қаюмова Н. Мактабгача педагогика. Т., 2013
3. Бола шахсининг ривожланишининг долзарб муаммолари. 11- Халқаро илмий амалий анжуманининг тезис ва мақолалар тўплами. 2008
4. "Илк кадам" мактабгача таълим ташкилотларининг давлат ўқув дастури. Т., 2018

TA'LIMDA INNOVATSION YONDOSHUVLAR

DOI: 10.53885/edinres.2021.64.99.404

Shabkarova Naima,
Pedagogika nazariyasi va tarixi magistr. 2-kurs. Qarshi davlat universiteti

Bugungi kunda pedagogika sohasida yangi ilmiy yo'nalish - pedagogik innovatsiya va ta'lim jarayonini yangilash q'oyalarining paydo bo'lishi natijasida o'qituvchining pedagogik faoliyatida ham yangi yo'nalish «o'qituvchining innovatsion faoliyati» tushunchasi paydo bo'ldi. «Innovatsion faoliyat» tushunchasini tahlil qilar ekanmiz: G.A.Mkritichyaning bu haqdagi fikri diqqatga sazovar: - «Pedagogik tajriba-sinov faoliyatining 3 ta asosiy shaklini ajratish mumkin: xususiy tajriba, tajriba-sinov ishi, o'qituvchining innovatsion faoliyati. Pedagogik faoliyatda innovatsiyalar qancha ko'p bo'lsa, o'qituvchi xususiy eksperimentni shuncha yaxshi tushunadi».

Innovatsion faoliyat – pedagogning o'z kasbini takomillashtirishdagi mavjud shakl va vositalarni egallashga ijodiy yondashuvini nazarda tutadi. Ta'limdagi innovatsiyalar va innovatsion pedagogik faoliyat haqida barqaror va hammaga ma'qul bo'lgan ilmiy tasavvurlar va tasniflar shu paytgacha mukammal tarkib topgan emasligini ham e'tirof etish lozim. Bunday holatning asosiy sabablaridan biri ta'limga yo'naltirilgan ilmiy bilimlar tizimlari o'rtasidagi qiyinchilik bilan yengib o'tiladigan uzilishlardir. Yana kattaroq sabab esa ta'limiy bilim va amaliy pedagogik faoliyat o'rtasidagi uzilishdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatning sub'ekti va tashkilotchisi sifatida yangilikni yaratish, qo'llash hamda ommalashtirishda ishtirok etadi. U fanidagi bilim, an'analardagi o'zgarishlar mazmunini va mohiyatini tahlil eta bilishi kerak. Innovatsion faoliyat tushunchasi innovatsiya, innovatsion jarayon kabi tushunchalar bilan chambarchas bo'q'liq. Shu sababli bu tushunchalar mazmunini izoqlamasdan turib, innovatsion faoliyat mazmunini anglash mumkin emas. Innovatsiya -amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga yo'naltirilgan ijtimoiy sub'ektlarning harakat tizimidir . Bu q'oya nazariyasi mohiyatining yaratilishiga nisbatan turli yondashuvlar va fikrlar mavjud bo'lib, uning mohiyati borasida fanda yagona fikr mavjud emas. Innovatsiyalar dolzarb, muhim ahamiyatga ega bo'lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlar. Ular tashabbuslar va yangiliklar asosida tuq'ilib, ta'lim mazmunini rivojlantirish uchun istiqbolli bo'ladi, shuningdek, umuman ta'lim tizimi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Innovatsiya-ma'lum bir faoliyat maydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va metodlar, muammoni yechish uchun yangicha yondashuv yoki yangi

texnologik jarayonni qo'llash, oldingidan ancha muvaffaqiyatga erishishga olib kelishi ma'lum bo'lgan oxirgi natijadir. Bugun ta'lim tizimidagi innovatsiyalarni quyidagicha tasniflash ma'qullanmoqda:

Faoliyat yo'nalishiga qarab (pedagogik jarayondagi, boshqaruvdagi).

Kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra (radikal, modifikatsiyalangan, kombinatsiyalangan).

O'zgarishlar ko'lamiga ko'ra (lokal, modulli, tizimli).

Kelib chiqish manbaiga ko'ra (shu jamoa uchun ichki yoki tashqaridan olingan). Innovatsiyaning maqsadi-sarflangan mablaq` yoki kuchdan eng yuqori natija olishdan iborat. Boshqa turli-tuman o'z-o'zidan paydo bo'ladigan yangiliklardan farqli o'laroq, innovatsiya boshqariluvchi va nazorat qilinuvchi o'zgarishlar mexanizmini tashkil etadi.

Ta'lim tizimidagi har qanday yangilik innovatsiya bo'la olmaydi. Shu sababli «novatsiya» va «innovatsiya» tushunchalari o'rtasidagi asosiy farqlarni ko'rsatib o'tish zarur. Buning uchun islohot faoliyatining aniq shakli, mazmuni va ko'lami asos bo'lib xizmat qiladi. Agar faoliyat qisqa muddatli bo'lsa va yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lmasa, o'z oldiga muayyan tizimdagi faqat ba'zi elementlarini o'zgartirishni vazifa qilib qo'ygan bo'lsa, u holda biz novatsiya bilan muloqot qilayotgan bo'lamiz. Agar faoliyat ma'lum kontseptual yondashuv asosida amalga oshirilayotgan bo'lsa va uning natijasi o'sha tizim rivojlanishiga yoki uning printsiplial o'zgarishiga olib kelsagina innovatsiya deya olamiz. Har ikkala tushuncha mezonlari quyidagicha: inovatsiya amaldagi nazariya doirasida amalga oshiriladi, ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi, metodlar yangilanadi va natijasi avvalgi tizimni takomillashtiradi. Innovatsiya esa tizimli, yaxlit va davomli bo'ladi, ma'lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi, amaliyot sub'ektlari pozitsiyalarini to'la yangilaydi. Bunda faoliyatning yangi yo'nalishlari ochiladi, yangi texnologiyalar yaratiladi, faoliyatning yangi sifat natijalariga erishiladi, natijada amaliyotning o'zi ham yangilanadi.

Innovatsiyaning amaliyotga kiritilishi innovatsion jarayonlarda amalga oshiriladi. Innovatsion jarayon deb - innovatsion o'zgarishlarga tayyorgarlik ko'rish va uni amalga oshirish jarayoniga aytiladi. Ta'lim jarayonidagi innovatsion o'zgarishlar, ta'lim tizimiga har qanday yangilikning kiritilishi bevosita o'qituvchi faoliyatini yangilash va o'zgartirish orqali amalga oshirilishi ham muallif tomonidan qayd etilgan. Ta'lim tizimidagi innovatsiyalar, ularni amaliyotga kiritish, innovatsion jarayonlarni boshqarishni tahlil qilish orqali innovatsion faoliyat tushunchasini ta'riflash imkoniyati paydo bo'ldi. Innovatsion faoliyat - pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olq'a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir. «Innovatsion faoliyat – bu yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi, yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yorining mavjud me'yor bilan to'qnashuvi natijasida vujudga kelgan majmual muammolarni yechishga qaratilgan faoliyatdir», -deb ta'kidlaydi V.I.Slobadchikov. Innovatsion faoliyat bu amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy sub'ektlarning harakat tizimi bo'lib, u ma'lum doiradagi muammolarni yechish qobiliyatigina emas, balki har qanday vaziyatdagi muammolarni yechish uchun motivatsion tayyorgarlikka ega bo'lishdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatining markaziy masalasi o'quv jarayonini samarali tashkil etishdan iborat.

Innovatsion faoliyat – uzluksiz ravishda yangiliklar asosida ishlash bo'lib, u uzoq vaqt davomida shakllanadi va takomillashib boradi. O'qituvchi innovatsion faoliyati xususiyatlarini o'rganib chiqqan pedagog olimlar fikrlariga tayangan holda, quyidagilarni innovatsion faoliyatning asosiy belgilari deb hisoblash mumkin:

ijodiy faoliyat falsafasini egallashga intilish;

pedagogik tadqiqot metodlarini egallash;

mualliflik kontseptsiyalarini yaratish qobiliyati;

tajriba-sinov ishlarini rejalashtirish va amalga oshira olish;

o'zidan boshqa tadqiqotchi-pedagoglar tajribalarini qo'llay olish;

hamkasblar bilan hamkorlik;

fikr almashish va metodik yordam ko'rsata olishlik;

ziddiyatlarning oldini olish va bartaraf etish;
yangiliklarni izlab topish va ularni o'z sharoitiga moslashtirib borish.

O'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash muammosiga murojaat etish jamiyatda innovatsion jarayonlar dinamikasining o'sib borayotganligini tushunish natijasida vujudga keldi. Uning tahlili faqat fan va texnika erishgan zamonaviy yutuqlardan foydalanishni o'z ichiga olmasdan, balki yangiliklarni izlash, yaratish, moslashtirish, tatbiq etish va olingan natijalarni qayta tekshirish kabi jarayonlarni ham qamrab oladi.

Innovatsion faoliyatning tuzilishini o'rganib chiqqan olimlardan biri V.Slastenin uni quyidagicha tuzilishga ega deb ko'rsatib o'tadi: «Innovatsion faoliyatning tuzilishi-ijodiy yondashuv, ijodiy faollik, yangilikni kiritishga texnologik va metodologik tayyorgarlik, yangicha fikrlash, muomala madaniyati. Innovatsion faoliyatning darajalari: reproduktiv, evristik, kreativ bo'lishi mumkin». Innovatsion faoliyat davrida yangiliklar, innovatsiyalar, tom ma'noda ta'lim jarayoniga kirib keladi. Shu sababli ta'lim tizimidagi innovatsiyalarni pedagogik jarayonga kiritish 4 bosqichda amalga oshiriladi:

Muammoni tahlil asosida aniqlash.

Mo'ljallanayotgan ta'lim tizimini loyihalash.

O'zgarishlar va yangiliklarni rejalashtirish.

O'zgarishlarni amalga oshirish.

Innovatsion faoliyatga tayyorlashdan maqsad-o'qituvchining yangilikka intiluvchanligini, mustaqil o'z ustida ishlash ko'nikmasi va malakasini shakllantirish, yangi pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlardan foydalanib, dars va darsdan tashqari mashq'ulotlarni o'tkazish malakasini takomillashtirishdan iborat.

«Innovatsion faoliyat o'qituvchining o'z faoliyatidan qoniqmasligidan kelib chiqadi. U o'qituvchi tomonidan u yoki bu pedagogik vazifani hal qilishda qandaydir to'siqqa duch kelinib, uni muvaffaqiyatli hal etishga intilish asosida yuzaga keladi». Innovatsion faoliyat yangi q'oyani izlashdan boshlanadi. Pedagogik innovatsiya ta'lim-tarbiya jarayonidagi muhim va murakkab masala yechimiga yo'naltirilganligi sababli o'qituvchidan yangicha yondashuvni talab qiladi.

O'qituvchi innovatsion faoliyati tuzilishini taqlil qilishga turli xil yondashuvlar mavjud. Masalan, A. Nikolskayaning fikricha, faoliyatni yangilash 3 bosqichda, ya'ni tayyorgarlik, rejalashtirish va joriy etish bosqichlarida amalga oshiriladi. O'qituvchini innovatsion faoliyatga tayyorlashda bir qator psixologik to'siqlar mavjud. Bularning birinchisi o'qituvchining o'zi ko'nikkan faoliyat chegarasidan tashqariga chiqishi juda qiyinligi, ya'ni o'qituvchilarda ijodkorlikning yetarli emasligi bo'lsa, yana bir sabab yangi va noma'lum narsalar qar doim odamlarda cho'chish va xavfsirashni keltirib chiqarishidir. Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayangan holda shunday xulosaga kelish mumkin. O'rganib chiqilgan ilmiy ishlarning aksariyatida «innovatsion faoliyat» tushunchasiga ta'rif berilgan bo'lsada, bu sohada hammaga ma'qul keladigan va innovatsion faoliyatning to'liq mazmunini ochib beradigan yagona ta'rif yaratilmagan, shuningdek, bu faoliyatni shakllantirish jarayoniga nisbatan yagona yondashuv mavjud emas.

Xulosa qilib aytganimizda, innovatsion faoliyat – bu ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba – sinov ishlari olib borish yoki boshqa fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratish bo'lib, uning pragmatik xususiyati shundaki, u q'oyalar maydonida ham va alohida bir sub'ektning harakat maydonida ham amalga oshirilmaydi, balki bu faoliyatni amalga oshirish tajribasi kishilar hayotida hammabop bo'ladigan holdagina haqiqiy innovatsion hisoblanadi.

Innovatsion faoliyatning asl mazmuni amalda yangi texnologiyaning shakllanishi bo'lib, uning natijasi innovatsiya sifatida yuzaga kelgan ixtironi–loyihaga, loyihani – texnologiyaga aylantirishga yo'naltirilgan faoliyatdir. Innovatsion faoliyatda ilmiy tasavvurlar akademik ilm mantiqi bo'yicha tuq'ilmaydi, balki rivojlanish jarayonining modifikatsiyalari qo'llab-quvatlanishi natijasida rivojlanayotgan amaliyot mulohazasidan paydo bo'ladi.

BOLA SHAXSINI SHAKLLANISHIDA MILLIY TARBIYANING AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.96.66.405

Karimova Gavhar Qudratilla qizi,

**O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizlik universiteti Harbiy-vatanparvarlik, ma’naviy-
ma’rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash kafedrasida katta o‘qituvchisi pedagogika fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD)**

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandag so‘ng tarbiya va unga bog‘liq jarayonlarga yangi hamda sog‘lom pedagogik tafakkurga tayangan holda yondashuv qaror topa boshladi. Shu sababdan o‘quv tarbiya muassasalarida va oilada ta‘lim-tarbiya berishning umumiy vazifalaridan biri yosh avlodga bilim, ko‘nikma, malaka, ijtimoiy tajriba va ahloq me‘yorlarini shakllantirishdan iboratdir. Yoshlar tarbiyasi, ularni ilmi va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish barcha zamonlarda muhim vazifa hisoblangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” deb nomlangan asarlarida ta’kidlaganlaridek, “Farzandlarimiz bizdan ko‘ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo‘lishlari shart!” degan hayotiy da’vat har birimizning, ota-onalar va keng jamoatchilikning ongi va qalbidan mustahkam o‘rin egallagan. Shu maqsadda Hukumatning, tegishli vazirlik va idoralar hamda butun ta‘lim tizimining, hurmatli domlalarimiz va professor-o‘qituvchilarning eng muhim vazifasi yosh avlodga puxta ta‘lim berish, ularni jismoniy va ma’naviy yetuk insonlar etib tarbiyalashdan iboratdir”¹ degan fikrlaridan shuni anglash mumkinki, yoshlarga ta‘lim-tarbiya berishda ularning ma’naviy-ahloqiy tarbiyasi, bilim olishi bugungi kuning eng dolzarb vazifalardan biridir.

Albatta yosh avlodga ta‘lim-tarbiya berishda eng avvalo milliy tarbiya, o‘zlikni anglash, Ona Vatanga bo‘lgan muhabbat xissini oshirish, milliy an‘ana va qadriyatlar asosida singdirish dolzarb vazifalardan biridir. Shu asosida tarbiya jarayonini tashkil etishda yoshlarimizni oilaviy hayotga tayyorlash bilan bir qatorda oilada kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, mehr-oqibat, g‘amxo‘rlik, sabr-toqatlik, bag‘rikenglik, moslashuvchanlik, xalqparvarlik, jasurlik, ziyraklik, mardlik, yigit va qizlarni muomala madaniyatiga o‘rgatish kabilarni o‘z ichiga qamrab oladi.

Ota-ona va murabbiylar foydalanishlari uchun mo‘ljallangan “Tarbiya ensiklopediya”sida “tarbiya” atamasiga quyidagicha fikrlar keltirilgan. Tarbiya keng va tor ma’nodalarda ishlatiladi. Keng ma’noda inson shaxsini shakllantirish, uning jamiyatlash chiqarish va ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma’rifiy hayotda faol ishtirokini ta’minlashga qaratilgan barcha ta’xislar, tadbirlar, xarakterlar, intilishlar majmuini anglatadi.²

Keltirilgan fikrlardan shuni anglash mumkinki, tarbiya nafaqat oilada balki, ta‘lim muassasa, mahalla, yoshlar bilan ishlaydigan tashkilotlarda ham amalga oshirish zarur ekanligini anglatadi. Jumladan, kino, radio, telvidiniya, teatr, ommaviy ahborot vositalari va boshqalarni o‘z ichiga qamrab oladi.

Tor ma’noda esa tarbiya shaxsni jismoniy rivoji, dunyoqarashi, ma’naviy-ahloqiy qiyofasi, estetik didini o‘stirishga yo‘naltirilgan maxsus faoliyatni anglatadi. Bunda tarbiyaning oila va tarbiyaviy muassasalar hamda jamoat tashkilotlari tomonidan amalga oshirilishi ko‘zda tutiladi.³

Bugungi kunda tarbiya jarayoni eng nozik masalalardan biri xisoblanadi. Tarbiya masalalari Buyuk ota bobolarimiz va mutafakkir olimlarimizning asarlarida ham komil insonni tarbiyalash, oilada farzand tarbiyasi, bola shaxsini shakllanishida ta’sir etuvchi omillar, bolaning ahloqiy sifatleri, huquqiy burchlari,

¹ Erkin va farovon, demokratik Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг кўшма мажлисидаги нутқи. Т.: – “Ўзбекистон” – 2016 й. 14 б.

² Аминов М.Н., “Тарбия энциклопедия”, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти Т.:2010 й. 3 бет.

³ Аминов М.Н., “Тарбия энциклопедия”, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти Т.:2010 й. 3 бет.

mas'uliyat xissi, g'urur or-nomus masalalariga oid ota-ona va pedagoglar uchun qimmatli fikr va g'oyalarni asarlarida aks ettirganlar. Biz komil inson deganda, avvalombor yuksak madaniyatga ega bo'lgan, ma'naviy-ahloqiy, aqliy-jismoniy barkamol, milliy qadriyat hamda an'analarni hurmat qiladigan, o'zining tarbiyasi bilan hammaga namuna bo'ladigan, mustaqil va mantiqiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, har tomonlama yetuk shaxsni tushunamiz.

Yoshlarimizni yuksak madaniyati, odob-ahloqi, va kattalarga hurmat kichiklarga izzat milliy qadriyat va an'analarga Ona Vatanga hurmat hamda muhabbat xislari oilada ota-onani farzandga bergan tarbiyasi ila amalga oshiriladi. Lekin bugun yoshlarimizning tarbiyasida ayrim muammolar uchrab turishi achinarli holatlardan biri bo'lib hisoblanadi. Afsuski, bugun ayrim yoshlarni oilada ota-onasiga bo'lgan behurmatlik, muomala madaniyatiga ega emasligi, an'analarni qadrsizlanish holatlari ham ko'zga tashlanadi. Buning eng asosiy sababi oilada farzandga berilgan noto'g'ri tarbiya, ayrim noto'liq oilada hamda Mehribonlik uylarida tarbiyalanayotgan yoshlarimiz orasida ham uchrab turibti.

Yuqorida keltirilgan xolatlarning yana bir sabablaridan biri ommaviy axborot vositalaridagi turli ko'rsatuvlar, saviyasiz kinofilm va qo'shiqlar, internet tarmog'idagi turli saytlar, vertual o'yinlar, vertual do'stlar, G'arb mamlakatlaridagi yoshlarni kiyinishiga, turli jargon so'zlarga taqlid qilish holatlari tarbiyalanuvchi-yoshlarning tarbiyasiga salbiy ta'sirini o'tkazmoqda.

Aslida oilada farzandga tarbiya berish jarayonida ota-ona aniq maqsad qo'ygan holda o'z ustida ishlashi ya'ni qo'llaydigan tarbiya metod va usullarini to'g'ri tanlay olishi hamda tarbiyachilik mahoratiga ega bo'lishi zarurdir.

Tarbiya berish jarayonida farzandga yosh xususiyatlariga qarab iqtisodiy, diniy, aqliy, huquqiy, mehnat, ma'naviy-ahloqiy, estetik, fuqorolik, jismoniy, ekologik kabi tarbiyalarni mustahkam berish maqsadga muvofiqdir. Sababi farzandning kelajakda o'z oldiga maqsadlarni to'g'ri qo'yishi, mas'uliyatni doimiy ravishda xis etishi, katta xayotga qadam qo'yishda oilada ota-ona, aka-uka, opa-singil, farzand va boshqa yaqin qarindoshlariga mehr-muruvvat ko'rsata olishi, oila mustahkaligini saqlay olishi Vatani uchun har tomonlama yetuk mutaxassis bo'lishi kerak.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bugungi kunda mamlakatimizdagi barcha oilaning farzandlari uchun nafaqat ta'lim sohasida faoliyat olib boradigan mutaxassislar balki, O'zbekistonning barcha aholisi mas'ul bo'lishi zarurdir. Xalqimizda "Bir bolaga yetti qo'shni ota-ona" degan fikrlar bejiz aytilmagandir. Ayniqsa o'g'il bolalarning tarbiyalashda mardlik, jasurlik, mehnatsevarlik, oilapavarvar bo'lishi hamda Ona Vatani va oilasi uchun sadoqatli, mard o'g'lonlari bo'lib ulg'ayishlari oilada otaning tarbiya muhimidir. Qiz bolalarni tarbiyalashda esa, uy-ro'zg'or tutishi masalalari, muomala madaniyati, mehmon kutish odobi, mehnatsevar bo'lishi, oilada uchraydigan turli nizolarni bartaraf etishda yoki oldini olishda to'g'ri yechim topish ko'nikmalarini shakllantirishda onaning roli beqiyosdir. Chunki qiz bolalar katta yangi hayotga qadam qo'yanlarida qayniona, qayniota, turmush o'rtog'i, turmush o'rtog'ining yaqin qarindoshlari va qo'ni-qo'shnilarga hurmat, to'g'ri munosabatda bo'lishi, kelinlik, ayollik, onalik vazifalarini to'g'ri amalga oshirishi uchun onaning farzandga bergan tarbiyasi, hayot saboqlari, hayotiy tajribalari muhim o'rini egallaydi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yhati

1. Erkin va farovon, demokratik o'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining ko'shma majlisidagi nutqi. T.: – "O'zbekiston" – 2016 y. 14 b.

2. Aminov M.N., "Tarbiya ensiklopediya", "O'zbekiston mmilliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti T.:2010 y. 3 bet.

PEDAGOGNING KREATIVLIK POTENSIALI – TA'LIM-TARBIYA SIFATINI TA'MINLASH OMILI

DOI: 10.53885/edinres.2021.54.79.106

Isxaqov Temur, Urganch shahar
7-sonli maktab ingliz tili o'qituvchisi

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o'tkirlilikni belgilab beradi. P. Torrens fikricha, kreativlikka xos bo'lgan sifatlar quyidagilar sanaladi: ijodiy yo'nalganlik, eruditsiya (bilag'onlik), ijodiy ta'sirchanlik va tashabbuskorlik, refleksiya qobiliyati, mantiqiy fikrlay olish, boy tasavvur, o'z ijodkorligini to'la-to'kis namoyon eta olish, hissiyotga boylik, mavjud tajriba va bilimlar asosida yangi qarorlarni qabul qila olish malakasi hisoblanadi.

Pedagogning kreativlik potentsiali uning umumiy xususiyati sifatida aks etadi. U ijodiy faoliyatning dastlabki sharti va natijasi sanaladi. Mazkur sifat shaxsning o'z-o'zini namoyon qilish layoqatiga egaligini ifodalaydi. Qolaversa, kreativ potentsial negizida har bir mutaxassisning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvati yaxlit holda namoyon bo'ladi. Kreativ potentsial bilish jarayoniga yo'naltirilgan ijodkorlik bilan chambarchas bog'liq bo'lib, an'anaviy tafakkur yuritishdan farqli ravishda tafakkurning tezkorligi va egiluvchanligida, yangi g'oyalarni yaratish, qobiliyati, shuningdek, shaxs xarakteriga xos jihatlari – bir qolipda fikrlamaslikda, o'ziga xoslikda, tashabbuskorlikda, noaniqlikka toqat qilishda, zakovatli bo'lishda aks etadi [1].

Pedagog kreativlik potentsialiga ega bo'lishi uchun kasbiy faoliyatida quyidagilarga e'tiborini qaratishi zarur: → kasbiy faoliyatga ijodiy yondashish; → yangi-yangi g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish; → ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish xamda hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida fikr almashish.

Har bir pedagogning o'zini-o'zi rivojlantirishi va o'zini-o'zi namoyon eta olishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog'liq. Pedagogning kreativlik potentsialini rivojlantirishda quyidagi metodlardan foydalanish samarali sanaladi: ijodiy topshiriqlar, individual ishlanmalar, muammoli vaziyatlar, ijodiy loyihalar, "Zakovat" musobaqasi kabilar. Odatda, pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o'zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta'minlanadi.

Pedagog o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o'zini o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega.

Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, pedagogning masala yechimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan dalillar bilan to'qnash keladi. Buning natijasida o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi.

Kreativlik potentsialiga ega pedagog o'zida quyidagi malakalarni namoyon eta oladi:

bajariladigan vazifaning mohiyati va ahamiyatini belgilay bilish;

masalaning qo'yilishini tahlil qila olish;

masalani hal qilish rejasini tuzish;

masalani hal qilishda samarali metodlar (analiz, sintez, induksiya, deduksiya, taqqoslash va boshqalarni qo'llash;

masalani hal qilish usullarini tanlay olish;

qabul qilingan qarorning to'g'riligini asoslash va qayta tekshirish;

masalani hal qilishda kichik tadqiqot (izlanish)ni olib borish;

masalani hal qilish sharoiti, jarayonning borishi va masala yechimi yakunlarini umumlashtirishga oid dalillarni rasmiylashtirish [2].

Pedagogning ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik potensialini yanada rivojlantiradi [3].

Natijada pedagog: → ijodiy fikrlashga odatlanadi; → ilmiy-tadqiqot faoliyatini olib borish ko'nikmalarini puxta o'zlashtiradi; → pedagogika yoki mutaxassislik fani yutuqlari hamda ilg'or tajribalardan foydalana oladi; → imkoniyatlarini mustaqil tahlil qiladi; → pedagogik jamoa tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqot va ijodiy loyihalarni bajarishda faol ishtirok etadi.

Pedagogning kreativ potentsiali quyidagi tarkibiy asoslarni o'z ichiga oladi:

- Maqsadli-motivli yondashuv, unda ijodiy faoliyat qadriyat sanaladi va u pedagogning qiziqishlari, motivlari, faoliyatni tashkil etishga intilishida ko'zga tashlanadi.

- Mazmunli yondashuv, bu yo'nalishda o'zida pedagogik, psixologik, maxsus va innovatsion xarakterdagi bilim, ko'nikma va malakalarni aks ettiradi.

- Tezkor faoliyatli yondashuvda esa o'zida ma'lum fikriy-mantiqiy fikrlashga doir harakatlar, shuningdek, amaliy (maxsus, texnik, texnologik) faoliyat usullarini ifodalaydi.

- Refleksiv baholashda esa shaxsiy ijodiy faoliyat mohiyatini anglash, o'z-o'zini tahlil qilish va o'z-o'zini baholash ko'zga tashlanadi.

Pedagogning kreativlik potentsiali ko'p bosqichli jarayon va u quyidagi bir qator tamoyillarga tayanadi:

→ Muammoli xarakterga egalik;

→ Imkoniyatlarni oshirib borish;

→ Ijodiy yo'naltirilganlik;

→ Kreativlikning yorqin namoyon bo'lishi;

→ Individuallikka erishish;

→ Bir butunlik, izchillik va tizimlilik;

→ Shaxsning individual xususiyatlari va xayotiy faoliyatda orttirgan sifatlarining o'zaro uyg'unlashuvi.

Xulosa sifatida shuni aytish kerakki, hozirgi tezkor davrda yuqori potentsiallik darajasini namoyon etish uchun pedagog doimo o'z ustida ishlashi, tinmay izlanishi va faoliyatida muntazam ravishda yuqorida zikr etilgan ijodkorlik xususiyatlarini jamlay olishi kerak bo'ladi.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING KREATIV VA KOMPETENTLIGINI OSHIRISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.24.89.107

G'afforova Dilshoda Amirqulovna,
Chirchiq pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim metodikasi o'qituvchisi,

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, ilg'or horijiy tajribalarni hisobga olgan holda sifatli ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini amaliyotga joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning innovatsion tizimini tashkil etish bo'yicha keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni1 ,O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi2ning

qabul qilinishi maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiytexnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, shuningdek, eng ilg'or pedagogik vaaxborotkommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish ustivor vazifa sifatida belgilangan. Islohotlar maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi pedagogik jarayon samaradorligini ta'minlash, mashg'ulotlarni zamonaviy didaktik materiallar bilan boyitish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarini jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirni taqozo etadi.

Tezkor rivojlanayotgan davrda ta'limni insonparvarlashtirish pedagog va murabbiylar oldiga ulkan vazifalarni yuklaydi, ya'ni ular axloqiy-ma'naviy jihatdan yetuk, ijtimoiy faol, ijodiy faoliyatga moyillik yangicha kasbiy dunyoqarash shuningdek, o'zgarayotgan zamon talablariga moslasha olish qobiliyatiga ega bo'lishlari talab etiladi. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda uzluksiz ta'limning ilk bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim muassasasida faoliyat yuritayotgan tarbiyachilarga ulkan mas'uliyat yuklanadi. Bugungi kun tarbiyachisi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning eng samarali yo'llarini tanlay olish mahoratiga ega bo'lishi kerak. Tarbiya berish jarayonida bolalarda nafaqat qoida va xulq-atvor me'yorlari, balki barcha ijobiy fazilatlar shakllantiriladi. Buning uchun tarbiyachida pedagogik mahorat shakllangan bo'lishi lozim. Pedagogik mahorat inson tarbiyasini amalga oshiruvchi o'quv-tarbiya ishlarining samarali bo'lishiga ta'sir etuvchi muhim omillardan hisoblanadi. Bola shaxsining shakllanishi tarbiya jarayoni bilan bog'liq bo'lib, uni hech qaysi jarayon bilan taqqoslab bo'lmaydi. Har qanday amaliy faoliyat, insonning eng yuqori ma'naviy va ruhiy ehtiyojlarini qondiradi. Ehtiyojlar insonga tegishli bo'lib, o'ziga xos xususiyatlarni tashkil etadi va u albatta san'atga aylanadi. Bunda pedagogika asosiy o'rinda turadi, chunki u insonning eng muhim ehtiyojlaridan birini qondirishga harakat qiladi. Pedagogika inson va uning tabiati ya'ni uning qalbini takomillashtirishga xizmat qiladi. Bu fanning asosiy maqsadi mukammal shaxsni shakllantirishdan iborat. Pedagogik mahorat pedagogik san'at bilan uzviy bog'liq bo'lib, pedagogik mahoratning eng yuqori darajada namoyon bo'lishidir. Ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik nafaqat to'g'ridan-to'g'ri, balki dialektik jihatdan ham bog'liq. San'at barcha amaliy faoliyatning turlariga dahldor bo'lib, u mohirona va mahorat bilan amalga oshiriladi. San'at harakatning ijodiy ifodasi bo'lib, u ijodiy-badiiy faoliyat natijasidir. Ya'ni, biror ish yoki kasbni mohirona amalga oshirishdir. San'at ijodni namoyon bo'lishi, amaliy faoliyatning har qanday shakli hisoblanadi. Mahorat barcha kasb egalarining faoliyatida namoyon bo'ladi, masalan, aktyor, yozuvchi, pedagog, shifokor, duradgor va boshqalar. Avvalo, mahorat pedagog shaxsining ijodkorligi bilan bog'liq ravishda rivojlanadi. Pedagogik faoliyatda esa kreativ yondashuv asosiy omil hisoblanadi. Kreativlik (ijodiylik) – qandaydir yangi, betakror narsa yarata olish layoqati, badiiy shakl yaratish, fikrlash, g'oya va yechimga olib keluvchi aqliy jarayon. Pedagogik mahorat nazariy bilimlarni emas, balki aniq faoliyatni ko'rsatadi. Pedagogik adabiyotlarda pedagogik mahorat turlicha talqin qilinadi. Pedagogik mahorat kasbiy ko'nikmalarning yuksak darajada rivojlanishi, shaxsning kasbiy sifatleri, san'at darajasidagi mahorat, pedagogik mohirlik, san'at va bilimdonlik deb ta'riflanadi.

Pedagogik mahorat pedagogik jarayonni bilish, uni tashkil eta olish, harakatga keltira olish (A.S.Makarenko), pedagogik jarayonning yuqori samaradorligini belgilovchi shaxsning ish sifati va xususiyatlarining sintezidir³. Demak, pedagogik mahoratni doimiy ravishda mukammalashib boruvchi, har bir pedagog uchun qulay bo'lgan ta'lim-tarbiya berish san'ati, deyishimiz mumkin. Shuningdek, pedagogik mahorat pedagogik faoliyatning eng yuqori darajasi, deb tavsiflanadi. Mahorat pedagogik faoliyatning eng yuqori cho'qqisi bo'lib, muayyan vaqt mobaynida samaraga erishishdir. Pedagogik mahorat tarbiyachi shaxsining o'ziga xos xususiyatlar majmui bo'lib, kasbiy faoliyatning mustaqil tashkil etishni ta'minlovchi, refleks asosida amalga oshiruvchi jarayon hisoblanadi. Pedagogik mahorat tarbiyachining mukammal ijodiy kasbiy vazifasini bajarish san'atidir. Har bir ta'lim oluvchiga shaxs

sifatida shakllanishi uchun ijtimoiy-psixologik sharoit yaratish, aqliy rivojlanishini yuqori darajada ta'minlash, ularda odob-axloq sifatlarini tarbiyalash va ma'naviy jihatdan boyitishdan iborat. Mahorat va san'at pedagogning ta'lim oluvchini shaxs sifatida har tomonlama tarbiyalash ko'nikmasi hisoblanadi. Pedagogik mahorat har bir shaxsning rivojlanishidagi ma'naviy muhit, uning cho'qqilarni zabt etish ruhini o'zida mujassamlashtirib, o'zining «MYeN»ligini ko'rsatib, insoniyat qadriyatidagi kuchlarni yig'ib, o'zining yolg'iz emasligini his qilibgina qolmasdan, ma'naviy boy bo'lishni ham ta'minlaydi. Pedagog olimlar pedagogik mahorat tushunchasini tavsiflar ekanlar, pedagogik nazariya asosini dastlab mahorat, tarbiyachipedagoglar tayyorlashda esa ko'nikma va malaka tizimini qat'iy ravishda shakllantirishni tavsifiya etadilar.

Tarbiya berish jarayonini pedagogik mahorat darajasida amalga oshirish lozim. V.I.Andreyev fikricha, mahorat inson faoliyatining bir turi sifatida namoyon bo'ladi. U pedagogik mahorat belgilarini quyidagicha tasniflaydi:

- muammoli vaziyatlarni bartaraf eta olish va ijodiy yondashuv;
- jamiyat va shaxs rivojlanishiga ijtimoiy va shaxsiy jihatdan ta'sir ko'rsatish;
- shaxsiy sifatlarini namoyon etish, bilim, ko'nikma, malaka, ayniqsa ijobiy motivatsiyalar, tarbiyachining ijodiy qobiliyati;
- yangilikni ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etish va natijaga erishish.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqib, tarbiyachi pedagogik mahoratining o'ziga xos jihatlarini tizimlashtiramiz:

- tarbiyachi tomonidan o'quv jarayonining maqsadga yo'naltirilishi;
- ta'lim natijalariga ko'ra yaratuvchanlik qobiliyatiga ega bo'lish;
- muloqotchanlik malakasiga ega bo'lish;
- eng qulay samarali o'qitish usullari va vositalarini tanlay bilish;
- o'quv faoliyati natijasiga ko'ra bo'lg'usi mashg'ulotga ijodiy yondashgan holda tayyorgarlik ko'rish.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisi pedagogik mahoratni muntazam ravishda oshirib borishi zarur. Chunki ular oldida barkamol avlodni tarbiyalashdek ulkan vazifa turadi. Shuningdek, mahoratli tarbiyachida tashabbuskorlik, mustaqillik, mas'uliyatlilik, har qanday muammoli vaziyatga tayyor turish va uni hal eta olish, mustaqil ravishda xulosa chiqarish kabi shaxsiy sifatlar bo'lishi talab etiladi. Pedagogik mahorat bu ijodiy muhit yaratish bo'lib, tarbiyachidan pedagogik qobiliyatni amaliyotga tatbiq etishni taqozo qiladi. Pedagogik mahorat asosini pedagogik qadriyat tashkil qilib, tarbiyachi axloqiy, aqliy, huquqiy, estetik va boshqa sifatlarga ega bo'lishi, tarbiyalanuvchilarga ta'sir ko'rsatish, o'zining shaxsiy qarashlarini rivojlantirishi talab etiladi.

BOLA RIVOJLANISHIDA O'YIN MASHG'ULOTLARINING AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.17.68.108

Amanova Umida Baydulla qizi

TVChDPI Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2- kurs talabasi

O'yin maktabgacha yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati bo'lib, u orqali bola shaxs sifatida shakllanadi. O'yin bolalarning kelajakdagi o'quv va mehnat faoliyati, kishilarga munosabatning qay darajada shakllanib borishini belgilaydi. O'yin faoliyati asosida boladagi bilish faoliyati rivojlanadi, bola qancha yaxshi o'ynasa, u maktabda shunchalik yaxshi o'qiydi.

Har bir bola alohida holda o'sadi va rivojlanadi, biroq shunga qaramay barcha bolalar rivojlanishning ma'lum ketma-ketlikdagi bosqichlaridan o'tadilar. Ushbu bosqichlarning har birida bir xil yoshdagi bolalar uchun umumiy bo'lgan xususiyatlar kuzatiladi.

Mashg'ulotlar – maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'qitishning tashkil etish formasidir. Ular maktabgacha tarbiya yoshidagi hamma bolalar uchun (ya'ni 3 yoshdan boshlab) majburiy; ular uchun "Ilk

qadam”davlat dasturida dastur mazmuni belgilangan, kundalik rejimida doimiy vaqt ajratilgan, ularning qancha vaqt davom etishi tayinlangan.

Mashg’ulot tarbiyachi tomonidan bolalarga kerakli bilim va malakalarni umumiy holda xabardor qilish demakdir.

Bola bog’cha yoshiga yetgach, uning psixik taraqqiyotida jiddiy o’zgarishlar yuzaga keladi. Shu davrdan boshlab bolaning mustakil faoliyati kuchaya boshlaydi. Bog’cha yoshidagi bolaning barcha psixik jarayonlari jadal rivojlana borib uning tashqi muhit bilan munosabatlarida anchagina o’zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bog’cha yoshidagi davrda ayrim psixik jarayonlarning rivojlanishi bilan birga ularning shaxsi va shaxsiy xislatlari ham tarkib topa boshlaydi.

Bog’cha yoshidagi bolalar uchun mavhum nazariy faoliyatning, ya’ni nazariy yo’l bilan bilish faoliyatining bo’lishi mumkin emas. Bu yoshdagi bolalarning atrofdagi narsalarni bilish faoliyatlari faqat bevosita harakat shaklida bo’ladi. Bolalar atroflaridagi kattalar uchungina mansub bo’lgan, hali uzlarining kuchlari xam, aqlari ham yetmaydigan juda ko’p narsalarni faqat o’yin faoliyati orqali o’zlashtiradilar. O’yin orqali voqeelikdagi narsa va hodisalarni biladilar. O’yin tevarak atrofdagi narsalarni bilish vositasi emas balki kudratli tarbiya vositasi hamdir. Bolani o’yin orkali ijtimoiy foydali, ya’ni yuksak insoniy xislatlarni xam tarbiyalash lozim.

Ma’lumki didaktik uyinlar (loto rasmi kubiklardan xar turli kurinishlar chikara olish ,son sanok ,mozaika, shashka, topishmoklar kabi) bog’chada maxsus programma bilan olib boradigan mashg’ulotlarni muvafokiyatli utkazishga ko’p jixatdan yordam beradi. Bolalar bog’chada asosan syujetli va rollarga bo’linib o’ynaladigan o’yinlarni o’ynaydilar. Rollarga bo’lib o’ynaladigan o’yinlarda bolalar tevarak – atrofdagi, muhitdagi narsalarni aks ettiradilar.

Shunday qilib turli yoshdagi bog’cha bolalarining o’yin faoliyatlari ularning barcha aks ettirish, ya’ni psixik jarayonlarini, aqliy imkoniyatlarini, shaxsiy psixologik sifatlarini, xarakter xislatlarini tarkib toptirib, rivojlantiradi.

Bog’cha yoshidagi bolalarni aqliy, axloqiy va xususan, estetik jihatdan tarbiyalashda tasvirlash faoliyati juda katta yordam beradi. Shuning uchun ham bog’cha yoshidagi bolalarning tasvirlash faoliyatlarini har doim maqsadga muvofiq ravishda pedagogik jihatdan to’g’ri va qiziqarli tashkil qilishga e’tibor bilan qarash zarur. Bog’cha yoshidagi bolalarning psixik jihatdan rivojlanishlarida tasvirlash faoliyatlarining roli kattadir. Bog’cha yoshidagi bolalar o’zlarining tasvirlash faoliyatlarida ham qandaydir g’ayri tabiiy, xayoliy narsalarni emas balki tashqi muhitni, undagi narsalarni, jonivorlarni aks ettirishga intiladilar.

O’yin bolalarni jismoniy tomondan tarbiyalash tizimida, matabgacha ta’lim muassasasining ta’lim-tarbiya ishida, axloqiy, mehnat va estetik tamondan tarbiyalashda katta o’rin tutadi.

O’yinda yosh organizmga xos bo’lgan talab va ehtiyojlar qoniqtiriladi, hayotiy faollik ortadi, birdamlik, tetiklik, quvnoqlik tarbiyalanadi. Shunday ekan, har bir o’yni-mashg’ulotini to’g’ri rejalashtirish maqsadga muvofiqdir.

O’yin mashg’ulotlarni rejalashtirayotganda har doim maqsadni hamda mashg’ulotdan kutilayotgan natijalarni aniqlab olish maqsadga muvofiq bo’lar edi. Shundan so’ng maqsadga erishish uchun qaysi o’yin, topshiriq yoki mashqdan foydalansa yaxshiroq samara berishi aniqlab olinadi. buning uchun quyidagilarni inobatga olish zarur:

- Tanlab olingan ma’lumotlarning o’zaro bog’liqligi hamda ketma-ketligi;
- Soddadan murakkabga qarab intilish;
- Turli xillilikka e’tibor berish (nutqiy faoliyatni turli harakatlar bilan, tinch o’yinlarni harakatli o’yinlar bilan uyg’unlashtirib turish);
- Guruhiy yoki kichik guruhlar uchun mashg’ulotlarni tashkil qilish. Tarbiyachi qachon katta guruh bilan hamda qachon kichik (6-8 boladan iborat guruh) guruh bilan ishlash lozimligini hal etmog’i darkor;
- Mashg’ulotlarning vaqt chegaralarini aniqlab olish (qaysi vaqtda bolalar bilan shug’ullanasiz va qancha vaqt davomida).

Mashg'ulotlar davomida bolalar o'z fikrlarini bildirish imkoniyatiga ega bo'lganlaridagina mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishlari va o'zaro ishonchlari oshib boradi.

Guruhiy o'yin-mashg'ulotlari rejalariga mashg'ulot boshida ham mashg'ulot davomida ham o'zgartirishlar kiritib borish mumkin.

O'yin-mashg'ulotlarning qator tamoyillari mavjud bo'lib, ularning asosiylari quyidagilar:

1. O'yinlarda erkin ishtirok etish.
2. O'zaro hurmat.
3. O'yin qoidalarini anglab olish.
4. Refleksiya.

Demak, bog'chadagi ta'lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyati ko'p jihatdan bolalarning o'yin faoliyatlarini maqsadga muvofiq tashkil qila bilishga bog'liqdir. Shunday qilib, o'yin bolalar xayoli tomonidan yaratilgan narsa emas, aksincha, bolalar xayolining o'zi, o'yin jarayonida yuzaga kelib, rivojlanadigan narsadir.

Shuni ham ta'kidlash joizki, fan-texnika mislsiz rivojlanayotgan bizning hozirgi davrda hayratda qoldiradigan narsalar bolalarga go'yo, bir mo'jizadek ko'rinadi. Natijada ular ham o'zlarining turli o'yinlari jarayonida o'xshatma qilib (ya'ni, analogik tarzda), har xil xayoliy narsalarni o'ylab topadilar (uchar ot, odam mashina, gapiradigan daraxt kabilar). Bundan tashqari, bolalarning turli xayoliy narsalarni o'ylab chiqarishlari yana shuni anglatadi-ki, ular o'zlarining har turli o'yin faoliyatlarida faqat atroflaridagi bor narsalarni emas, balki ayni chog'da ehtiyojlarini ham aks ettiradilar.

Adabiyotlar

1. Xamidovna, Rajabova Iroda. "Play as a means of developing the creative abilities of Preschool Children." Middle European Scientific Bulletin 10.1 (2021).

2. Rajabova, Iroda Xamidovna, and Madina Uktam Kizi Shukurova. "SLOVYeSNOYE VOZDYeYSTVIYE KAK KOMMUNIKATIVNBIYE SPOSOBNOSTI UChITYeLYa." Academy 3 (54) (2020).

3. Ergasheva, Gulzoda Baxtiyorovna, and Iroda Xamidovna Radjabova. "Didakticheskiye trebovaniya k zanyatiyam matematikoy v doshkolnyx uchrejdeniyax." Problemy pedagogiki 6 (51) (2020).

4. Bola shaxsining rivajlanishining dolzarb muammolari 5 xalqaro ilmiy amaliy anjumaning tezis va maqolalar to'plami

MAKTABGACHA TA'LIM PSIXOLOGIK XIZMATINING AMALDAGI MODELI

DOI: 10.53885/edinres.2021.29.39.109

Abdurasulova Zulxumor Avazbek qizi

TVChDPI Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 3kurs talabasi.

Psixologlar faoliyatining ustuvor yo'nalishlarni o'rganish asosida, maktabgacha ta'lim psixologlarning kasbiy faoliyatlarini o'rganishga yo'naltirilgan so'rovnomalarga maktabgacha ta'lim mutaxassislarining javoblari, psixologik kurs, seminar, ijodiy guruh talabalari bilan psixologlarning funksional vazifalarini muhokama qilib, maktabgacha ta'lim psixologik xizmatining ikki modeli va strategiyasi haqida gapirish mumkin. Ular psixologning funksional vazifalaridan birining ustunligi natijasida va psixolog faoliyatidagi muayyan vazifalarni hal etishning ustunligi asosida shakllangan.

Birinchii model: psixologning asosiy faoliyati bolaning psixik rivojlanishida oldin yuz bergan narsalarni tuzatish bilan bog'liq. Bu model o'tmishdagi, bola ruhiyatida paydo bo'lgan muammolarni bartaraf etishga qaratilgan. O'tmishdagi yuz bergan narsa va xodisalarni tuzatishga asoslangan psixologik amaliyot juda keng tarqalgan va ko'plab ilmiy maktablar va yo'nalishlarga ega. Bu qaysidir ma'noda bola psixologiyasining bir turi bo'lib, u bolalik taassurotlarining qatlamlarini muvaffaqiyatli chiqarib oladi va "bo'lakchalardan" insonning yo'qolgan yaxlitligi va psixik salomatligini qayta tiklaydi. Shuning uchun,

birinchi model uchun ustuvor vazifalar bu diagnostik va unga asoslangan korreksion funksiyalar hisoblanadi.

Psixologik xizmatning ikkinchi modeli asosan o'zining mafkurasi bilan hozirgi kunga yo'naltirilgan. Ikkinchi model uchun ustuvorliklar boshqacha quriladi: eng avval bu profilaktik, ma'rifiy, axborot- rivojlanish, bashoratli va maktabgacha ta'lim psixologik xizmat vazifasini loyihalashtiruvchi funksiyalardir.

Ushbu umumiy modellardan tashqari, maktabgacha psixologik xizmatlarda paydo bo'lgan uchta strategiya haqida gapirish mumkin.

1983 yilda (26-27 oktabr) Tallinda o'tkazilgan "Maktabda psixologik xizmat" nomli Butunittifoq simpoziumida quyidagi savol keng muhokama qilingan ekan: o'quvchilarning shaxsiyatining rivojlanishini ta'minlash va nazorat qilish orqali maktabda o'qituvchi va o'quvchilarning munosabatlari uchun qulay muhitni yaratish maqsadida psixolog maktabdagi barcha ishlarda ishtirok etishi shartmi, yoki psixolog turli psixologik og'ishlarga ega, tarbiyasi og'ir va o'zlashtirishi past bo'lgan bolalar bilan shug'ullanishi kerakmi?

Shuncha yildan keyin ham bu muhokama yuzasidan oqilona xulosasiga kelinmagan. MDH davlatlari va mamlakatimiz maktabgacha ta'lim psixologik xizmatlarning hozirgi faoliyat amaliyotini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, (Rossiya bu bahsli masalani hal qilishning o'ziga xos yo'llarini tanlab bolgan). Quyidagi strategiyalardan, yuqoridagi masalani hal etish mumkin deb hisoblaymiz.

Birinchi: psixolog MTTning barcha muammolariga faol kirishadi, muassasa faoliyatining barcha tur va shakllari bilan ishlaydi, o'ziga axborot, shakllantiruvchi, korreksion funksiyalarni oladi, MTT xodimlariga ta'sir ko'rsatishning kommunikativ vositalarini boshqaradi, diagnostika vositalarini maksimal darajada boyitadi va bolalar, kattalar va pedagogik jarayonda ulardan faol foydalanadi.

Psixologning bu faoliyatining markazida burch, mas'uliyat, o'z imkoniyatlariga ishonch, bolaning rivojlanishiga aralashish kerakligi nuqtai nazarini e'tiborga olish, nafaqat buning uchun sharoit yaratish, balki shaxsning faol shakllanishi yotadi. MTT muvaffaqiyati uning kasbiy faoliyati, uning malakasi, ish sifati, uning malakasi va o'qituvchilar, ota-onalar va bolalarga ta'siri bilan bevosita bog'liq.

Ikkinchi: MTT pedagog-psixologi ta'lim-tarbiya jarayonining barcha sub'ektlariga bevosita ta'sir ko'rsatish vazifasini o'z zimmasiga olmaydi.

U o'z vazifasi va xizmatini bilvosita, oldindan tayyorlash orqali bajaradi. Psixolog o'z faoliyatini quyidagicha tashkillashtiradi: tarbiyachilarning psixologik kompetensiyasini maksimal darajada rivojlantirish, ularni bolalarni o'rgatish vosita va usullari bilan ta'minlash, bolaning aqliy rivojlanishi uchun ta'lim jarayonining psixologik asoslari haqida keng ma'lumot berish, kattalarga rivojlantiruvchi muloqot usullarini o'rgatish, bolalar bilan ishlaydigan kattalarning psixologik kompetentligini rivojlantirish uchun barcha sa'y-harakatlarini boshqaradi, o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy o'sishida auto-psixologik kompetentligining rivojlanishiga ko'maklashadi.

Bolalar bilan ishlashda psixolog bola o'zini ko'ra oladigan "ko'zgu" bo'lish tamoyiliga amal qiladi va keyinchalik mustaqil ravishda bola "o'zini tartibga" sola olsin. Boshqacha qilib aytganda, psixolog o'zaro ta'sirning barcha sub'ektlarida o'zini-o'zi tartibga solish, o'zini-o'zi bilish va o'z harakatini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi.

MTM psixologik xizmatining ushbu strategiyasi professional va oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilarning psixologik tayyorgarligining kamligini qoplaydi va profilaktik axborotning ijro etuvchi qismini bosqichma-bosqich o'tkazishni (psixologik axborotga qiziqishni rivojlantirish orqali), o'qituvchilar, ota-onalar va bolalarda psixologik xizmatlarni shakllantirishni o'rgatadi.

Bu strategiyada psixolog asosiy e'tiborni pedagogik kadrlar bilan prognostik, yo'naltiruvchi, rejalashtirishga asoslangan ishlarni olib borishga qaratadi. Shu bilan birga, psixolog MTT rahbariyati talabiga ko'ra, psixologning psixoterapevtik jihatdan professionalizmi, psixokorreksion ta'siri talab etiladigan diagnostik va turli murakkab holatlardagi individual korreksion ishlarni talab qiladigan

holatlarga kirishish majburiyatini oladi, boshqacha qilib aytganda, MTTning psixologik xizmati “tez yordam” vazifasini bajaradi.

Uchinchi strategiya o‘quv amaliyoti va ta’lim muassasalari boshqaruv organlari o‘rtasida vositachi sifatida psixologning ekspertlik roli g‘oyasi bilan bog‘liq.

Bu o‘rinda psixologning asosiy vazifasi diagnostikadir. U quyidagilarni kuzatib boradi:
pedagogik ta’sirlar, dastur va didaktik texnologiyalarning samaradorligini nazorat qiladi;
o‘qituvchilarning pedagogik professionalligini psixologik nuqtai nazardan baholaydi;

ularning ish sifatini, bolalar bilan muloqot uslubini o‘rganadi; o‘qituvchilarning intellektual sohasini rivojlantirish, ularning qobiliyatlari va shaxsiy o‘rishlarini turli innovatsion texnologiyalarda kuzatish;

psixologik tahlillar qiladi, muayyan pedagogik vositadan foydalanish qonuniyatlarini va innovatsiya jarayonlarining samaradorligini va yana ko‘p narsalarni baholaydi.

Boshqacha qilib aytganda, psixolog psixologik xizmatning ushbu modelida ekspert vazifasini bajaradi. Kimdir (MTTning metodisti) maktabgacha ta’limdagi ta’lim jarayonining mazmuni va texnologiyasini belgilaydi, psixolog esa MTT ta’lim-tarbiya jarayonini boshqarishda dominant kuzatuvchi, diagnostika va ekspert funksiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan diagnostika va ekspert rolini bajaradi.

Shu bilan birga, psixolog ushbu strategiya bo‘yicha boshqa ustuvor bo‘lmagan vazifalarni ham bajarishi mumkin. Ammo uning professionalligini baholash psixolog maktabgacha ta’limni boshqarish uchun zarur bo‘lgan psixologik ekspert rolini bajaradimi yo‘qmi degan ko‘rsatkich bo‘yicha amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

Har uchala strategiya ham ta’limda psixologik xizmatning dolzarb vazifalaridan birini birinchi o‘ringa qo‘yishga asoslanadi. Tabiiyki, psixolog ishining optimal yo‘naltirish uchun bu tadbirlarning barchasini MTTning barcha sub’ektlarini oqilona birlashtirish kerak. Biz bu strategiyalardan biri to‘g‘ri va boshqalari noto‘g‘ri, deb ayta olmaymiz. Bu masala bo‘yicha munozaralar qanchalik qizg‘in bo‘lmasin, argumentlar bu strategiyalardan biri foydasiga bo‘lmasin, psixologlar orasida ham, ta’limning boshqaruv tuzilmalarida ham hozirgi vaqtda bu masala bo‘yicha aniq qaror qabul qilinishini imkoni yo‘q.

Maktabgacha ta’lim psixologik xizmat ko‘p qirralidir. Bu xizmat so‘zining barcha ma’nolaridagi xizmatdir. “Xizmat qilish – burchlarni bajarish, bironvga xizmat qilish, biror narsa uchun xizmat qilish, to‘g‘ri xizmat qilish, sadoqat bilan xizmat qilish demakdir...”. MTT sub’ektlarining ehtiyojlari psixolog bilan hamkorlikda ko‘plab sabablarga qarab farq qilishi mumkin. Shuning uchun xulq-atvor strategiyasi va psixolog faoliyatining mazmuni ko‘p jihatdan uning qayerda, qachon, kimga va qanday xizmat qilishiga bog‘liq bo‘ladi.

Maktabgacha ta’lim psixologlarning funksional majburiyatlari haqidagi ko‘pgina nizolar psixolog ishlayotgan bolalar rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari hisobga olinmasligidan kelib chiqadi. Aynan shu masala MTTda psixologning maqsadi, mazmuni, ish turlari va shakllarini belgilaydi.

Agar bolalarning ko‘p qismi psixik rivojlanishida muammo va asoratlarga ega bo‘lishmasa, psixologning ishi profilaktika, ta’lim va rivojlantiruvchi ishlarning ustuvorligiga asoslanadi. Aqliy rivojlanishi cheklangan, sog‘ligi yaxshi bo‘lmagan va psixik rivojlanishda bir qator muammolarga ega bo‘lgan bolalar bilan ishlash boshqa maqsadni belgilaydi va o‘zaro ta’sirning boshqa strategiyasi, diagnostik va korreksion ishlarga asoslanadi. Iqtidorli bolalar bilan ishlash esa psixologik xizmatning tubdan farq qiluvchi modelini talab qiladi.

L.S.Выготskiyning fikricha, bolalarning o‘ziga xos rivojlanishini hisobga olmagan holda boshlang‘ich ta’limda psixologik xizmatning faoliyat strategiyasini taqdim etishga urinishlar bolalar bilan ishlashning shakl va mazmunini avtomatik ravishda “boshqacha rivojlanish tipi” (masalan, “rivojlanishda kechikishi” bo‘lgan bolalar bilan korreksion ishlarni psixologning “normal” rivojlanib kelayotgan bolaning rivojlanishi, aytaylik, o‘zboshimchalik bilan tartibga solish ishlari bilan taqqoslash mumkinmi?) ko‘chirishga olib keladi.

Albatta, psixolog o'z faoliyatini o'zi ishlayotgan MTTning shart- sharoitlari va ehtiyojlariga mos ravishda qurishi shartdir. Shu bilan birga, hayotning muqaddas qoidasiga rioya qilish ham muhimdir: qo'lidan keladigan, ishni qilish, nimaga qodir bo'lsa shuni qilish, nimaga yaxshi tayyorlangan bo'lsa shuni qilish, bugungi kunda, shu yerda va hozir sizdan kutilgan vazifani qilish, o'z maqsad va burchini oqlash.

Har qanday xizmatda va ayniqsa psixologik xizmatda shoshqaloqlik qilib bo'lmaydi. Bola va kattalar bilan psixologning har qanday harakatining asosiy qonuni bu "Zarar yetkazmaslik"dir. Psixologik jarohatlar darhol sezilmaydi, lekin bu ularni jismoniy yaralarga qaraganda kuchli bo'ladi. Shuning uchun, bugungi kunda, shubhasiz, ba'zi bolalar bog'chalarida juda ehtiyotkorlik bilan axloq tuzatish ishlariga aralashish va ishlash kerakligini anglab yetgan psixologlarni ishga qabul qilish kerak.

Fikrimizcha, maktabgacha ta'lim psixologik xizmat ishlarining hozirgi holatini hisobga olgan holda, shuni ta'kidlash joizki, bu tizimga shunday psixologlar keladiki, ular o'z yoshlari, katta yoshdagi hamkasblari bilan yetarlicha muloqot tajribasiga ega bo'lmaganliklari tufayli pedagogik kadrlar bilan rivojlantirish ishlarga to'liq kirisha olmaydilar. Shuningdek, ular dastlabki ish faoliyatlarida ekspert-baholash funksiyasidan qochishga xarakat qiladilar. Menimcha endi, stajer-psixolog va ko'p yillar davomida MTTda ishlab kelayotgan amaliyotchi psixologning funksional vazifalarini farqlash masalasi ko'tarish vaqti keldi.

MTTda psixolog ta'limning psixologik xizmati tomonidan belgilangan barcha vazifalarni bajaradi. Psixologlar bolalar bog'chasida o'z faoliyatlari va ishlash strategiyalarini o'zlarining shaxsiy xususiyatlari va kasbiy tayyorgarlik darajalariga qarab belgilaydilar. Biroq, bu strategiya qanday bo'lishidan qat'i nazar, bugungi kunda ruhiy nuqsonsiz bolalar joylashgan davlat maktabgacha ta'lim muassasasida ishlaydigan har qanday pedagog-psixologning mas'uliyatida umumiy ustuvorliklar haqida gapirishimiz kerak bo'ladi.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TURLI O'YINLAR ORQALI INDIVIDUALLASHTIRISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.38.95.110

*Narimbayeva Lola Kuzibayevna Toshkent viloyati Chirchiq Davlat pedagogika
instituti Maktabgacha ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrasida o'qituvchisi*

Degtyareva Diana Arsenovna
Maktabgacha ta'lim fakulteti 2 bosqich talabasi

Maktabgacha yoshdagi bolalarga mo'ljallangan dasturlarning asosini o'yin-mashg'ulotlar tashkil etadi. Negaki, izlanishlar shuni ko'rsatdiki, o'yinlar kichik bolalar hayotining ajralmas muhim qismi hisoblanadi, ular o'ynab-o'rganishadi. O'yin va rivojlanish bir-birining qo'lidan yetaklaydi, shuning uchun bolalar o'sadigan sharoit ularning erkin o'ynashlari uchun imkoniyatlarga boy bo'lishi kerak. O'yinlarning shakllari turlichadir: buyumlar bilan yakka holda o'ynash, boshqa bolalar bilan uyushgan holda o'ynash, rekvizit bilan va boshqa bolalar bilan faol va murakkab sahna o'yinlari, tizimli o'yinlar, gurux bo'lib o'ynash (katta yoshdagi bolalar uchun).

Ekspertlarning fikricha, o'yin bolalarning bilish va harakatlanish ko'nikmalarining o'sishi, shuningdek, atrofimizni o'rab turgan kishilar olami va unda o'zining o'rnini bilish uchun ham zarur. Bolalarning ijtimoiy ko'nikmalari o'z tengdoshlari bilan o'zaro ta'sir paytida rivojlanadi, bunda ular qoida nima, bu qoidalar qanday ishlab chiqiladi va haqiqat, adolat nima ekanligi to'g'risida bilib oladilar. Ular hamkorlik qilishi va bir-birlari bilan o'rtoqlashishni o'rganadilar. Vazifalar, toshpiriqlar qo'yish va ularni muvaffaqiyatli hal etish, boshqa bolalar bilan birgalikda harakat qilish va shaxsiy, jismoniy, aqliy va ijtimoiy muammolarni hal qilish chog'ida ularning o'zini xolis o'zi baholay olish ko'nikmasi shakllanadi.

Bolalar o'yinini rag'batlantirgan holda, ular uchun bino ichida ham, ko'chada ham o'yin uchun turli tuman imkoniyatlarni yaratish zarur. Bolalar joylashgan makonning barcha qismlari faollik markazlari ko'rinishida tashkil etilgan. Ularda bolalar o'ynaydilar, ya'ni o'z fikrlari, o'y-xayollari asosida erkin harakat qiladilar, bu joylar bolalarning tashabbuslari, ijod va tasavvurlarini sinab ko'rish uchun o'sha xos sinov maydonchasi rolini o'taydi.

Markazlarni tuzish tegishli bino va unda ma'lum bir shart-sharoitni tashkil etishni talab qilsa-da, bu bolalar o'yiniga cheklov qo'yish yoki ularda belgilanganiga ko'ra faqatgina bir yo'nalishda mashg'ulot o'tkaziladi, degani emas. Misol uchun, san'at markazida tayyorlangan qo'g'irchoqdan qurilish markazida foydalanish mumkin. Chunki bu yerda teatr saxnasi bunyod etildi, sahnalashtirish markazi orqali ushbu qo'g'irchoq sahnaga olib chiqilishi mumkin. Materiallardan noziklik bilan foydalanilsa, bu bilan o'quv dasturini bolalarning o'zlariziqizishlari asosida shakllantirishlari uchun yo'l ochib bergan bo'lamiz.

Kun tartibi bolalarga ularning o'zlari qiziqan faollik markazlarini ongli tanlash imkonini beradi. Dastlab bunchalik ko'p o'yinchoqlar va materiallarni birdaniga ko'rish imkoniyatiga ega bo'lmagan bolalar tez-tez markazdan markazga ko'chib yurishlari mumkin. Vaqti kelganda ular o'zlarini qiziqtirgan **topshiriqlar** va markazlarda jamlanadilar. Bola o'z o'yinini o'zi boshqarishi lozim: shuningdek u ma'lum bir markazdan boshqasiga o'tib yurish imkoniyatiga ham egadir.

Kattalar bolalar qiziqishlarini kuzatib borib, bolaning xissiy vakognitiv o'sishi uchun zarur bo'lgan aynan shu o'yinni rivojlantirishga imkon yaratadi. Bolalar ruhshunoslari tarbiyachi va ota-onalarga vaqtlarini bolalar bilan o'ynab o'tkazishlarini maslahat beradi. Uyin chog'ida tarbiyachilar va ota-onalar bolalarga o'yinni «olib borish» va yo'naltirish imkonini bergan holda o'zlari sezmaganda holda ular bilan o'zaro tajriba almashishga kirishib ketadilar.

Markazlarda saqlanadigan materiallar (narsalar) bolalarning faolligini rag'batlantiradi, barcha sezish organlaridan foydalanishga ularni majbur etadi. Bolalar tajriba o'tkazgan, izlangan va o'zlari uchun yangilik ochgan xolda o'zlarining «gipotezalarini» tekshiradilar va o'z individual qobiliyatlari asosida bilimlarni egallaydilar. Xuddi ana shu tarzda bolalar muammolarni qo'yish, ularni hal etish, tanqidiy fikrlash, tanlash va tungunchalarni yuzaga keltirishga o'rganadilar.

Guruhda hukmron bo'lgan doimiy ravishdagi ishchan muhitda bolalar ichki sabab vositasida bir-birlariga o'zaro ta'sir qiladi, o'z tengdoshlariva kattalar bilan muloqotda bo'lish, o'rtoqlashish jarayonida ijtimoiy ko'nikmalarni o'zlashtirib boradi. Bundan tashqari, o'yin davomida bolalar umumiy va nozik harakatlar (motorika)ni amalga oshirish asnosida ularni o'zlashtirib, muvofiqligini ta'minlashni rivojlantiradilar.

Bu jarayonda tarbiyachining roli yordamchi sifatida namoyon bo'ladi. U kerakli onda o'ylashga majbur etadigan ochiq savol berish orqali o'yinni murakkablashtirishga tayyor bo'lishi kerak. U qachon qo'shimcha axborot berishi, bola tushunmagan narsani tushuntirib berishni, yangi materiallarni qo'shimcha qilishni, agar imkoniyat bo'lsa, sayohat va sayr qilish kabi qo'shimcha bilib olishga qaratilgan tadbirlarni tashkil etishni bilishi zarur. Chunki bu tadbirlar fikrlash va bilimni yanada boyitish, rag'batlantirishga xizmat qiladi.

O'yinni namoyish etuvchi tarbiyachilar o'yinning o'rni bo'lgan vaziyatning butun ahamiyatini baholay olishlari kerak.

Har bir bolaga alohida yondashish.

Tarbiyachilar bolalarning maqsadga qanday erishishni, boshqalar to'g'risida g'amxo'rlik qila olish va o'z olamlariga ta'sir ko'rsatishga qobil bo'lgan, faol, harakatchan insonlar bo'lib yetishishlari uchun zamin yaratadilar. Shu bilan birga tarbiyachilarni bolalikning ilk davri o'z-o'zicha qanday o'tishi tashvishlantiradi. Bunday yo'l tutishda o'yinlar alohida rol o'ynashi va o'rganish jarayonini individual tarzda tashkil etish muximligini tan olish lozim. Individuallashtirish har bir bolaning muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini kafolatlaydigan rivojlanish darajasini hisobga olish va faoliyat turlarini mos ravishda rejalashtirish hisobiga qo'lga kiritiladi. Buning uchun bolaning sog'ligi, jismoniy va hissiy

rivojlanish darajasi, shuningdek, kongnitiv o'sishi to'g'risida har tomonlama axborot talab etiladi. Tarbiyachining ishi qarorlar qabul qilishdan iborat bo'lib, bu davrda u bolani kuzatadi, bola o'sishning ahamiyatli sohalarida qaysi bosqichda turganligini aniqlaydi va shu asosda u yoki bu ta'sir etish yo'llarini belgilaydi.

Ta'limni individuallashtirish nima uchun muhim? Individuallashtirish bilimlarni egallash jarayoni asosida bolada yoshigaxos xususiyatlar, qobiliyat, qiziqish va ehtiyojlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Bunda bolalar chuqur bilimga ega bo'ladi va o'zini o'zi hurmat qilishga o'rganadi. Ularda yanada qiyinroq vazifalarga qo'l urishga jur'atqila olish hissi paydo bo'ladi.

Bolaga mo'ljallangan muhit ta'limni individuallashtirishga imkon beradi. Guruh xonasidagi jihozlar, materiallar va narsalarning joylashishi har bir bolaning o'sishi va kamol topishi uchun xizmat qiladi, berilgan topshiriqlar ham har bir bolaning bajara olish imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqilgan. Bolalarning o'zlari tegishli faollik markazini yoki o'n ikki emas, balki besh bo'lakdan yig'iladigan rasmni tanlash orqali individuallashtirishni amalga oshiraboshlaydilar. Individuallashtirishda tarbiyachi shunday faoliyatturlarini o'ylab topadiki, unda barchaga birdek ko'rsatma berilsa-da, biroq har bir bola undan kelib chiqqan holda o'zi mustaqil ravishda muvaffaqiyatga erishishiga imkon beriladi. Individuallashtirish darajasini optimallashtirish mumkin. Epchillik va topqirlik talab etiladigan faoliyat turini tanlagan va bolalarni diqqat bilan kuzatgan holda tarbiyachi zaruriyat tug'ilib qolsa topshiriq va materiallarni o'zgartirishi yoki moslashtirishi mumkin. Guruh ishlarini individuallashtirish darajasini oshirish maqsadida, kichik guruhlarda o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Guruh mashg'ulotlari jadvali har bir bolaning ehtiyojini faol ijod davrida ham, dam olish paytida ham hisobga olgan holda tuzilishi zarur. Individuallashtirish mazkur dasturning muhim qismi hisoblanadi. Negaki, tarbiyachi har bir bolaga qanchalik individual yondashsa, uning ishi shunchalik samarali bo'ladi.

Faollik markazlari bolalarga o'zlarining shaxsiy ko'nikmalari va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda o'quv tarbiya jarayonini mustaqil individuallashtirish imkoniyatini beradi. Masalan, san'at markazida bir bola qog'oz qirqadi, boshqa bola esa shu qog'ozdan qaychi bilan o'zi o'yilagan shaklchani kesib oladi. Stol ustida o'ynaladigan o'yinlar markazida bir bola to'rtta yog'och kubikdan shakl yasaydi, boshqa birov esa yigirma besh bo'lakli karton qog'ozli tasvirni tuzishni ma'qul ko'radi. Tarbiyachi jarayonda bolalarni kuzatadi va ularning rivojlanishiga daxldor fikrlarni yozib boradi. Ancha vaqtdan so'ng u bolalarga vazifani murakkablashtiruvchi materiallarni taklif etadi yoki vaziyatga qarab ana shu vazifalarni bajarishda bolaga to'g'ridan to'g'ri yordam beradi.

Bunday yo'l tutish tufayli bola yaxshi sur'atda o'sib-ulg'ayishi mumkin. Bolaning individual qiziqishi va o'sish darajasiga mos keluvchi materiallarga boy hamda tajriba to'plash imkoniyati mavjud bo'lgan muhitdir.

Tarbiyachilar dasturda bolalarning yordamchilari rolini o'ynaydilar, mashg'ulotlar olib boriladigan joyda imkoniyatlar kengligini ta'min etadilar va har bir bola individual rivojlanishi darajasini hisobga olgan holda faoliyat turlarini rejalashtiradilar. Kun tartibi turli mashg'ulot turlarini o'zida qamrab olishi lozim: kichik guruhlardabirgalikda va tarbiyachi rahbarligida yakka holda (individual) yoki mustaqil (ular tomonidan tanlagan mashg'ulotlarga vaqt ajratish kerak, chunki bolalar ongli tanlab olishni o'rganadilar, o'z qiziqish va qobiliyatlarini amalga oshiradilar). Bolalarning o'z tanlovlarini amalga oshirishi, muammolarni hal etishi, atrofda kishilar bilan birgalikda harakat qilishi, individual maqsad qo'yishi va unga erishishni bilishlari

«Bolaga yo'naltirilgan ta'lim» dasturidan ko'zlangan asosiy maqsadlar sirasiga kiradi.

Mashg'ulotdan mashg'ulotga o'tish

Bir mashg'ulotdan boshqasiga o'tish ko'p hollarda bolalar va tarbiyachilar uchun muammoga aylanadi. Shunday ham bo'ladiki, tarbiyachilar bolalarning bir mashg'ulotni tugallab ikkinchisiga o'tishlari uchun juda oz vaqt qoldirib, ularni shoshirib qo'yadilar. Agar mashg'ulotlar jadvali bolalar o'zlari uchun qulay ritmda ishlay oladigan darajada moslashuvchan qilib tuzilsa, mashg'ulotdan mashg'ulotga o'tish muammosini bartaraf qilish mumkin. Hatto kun uchun tuzilgan aniq-ravshan jadval

mavjud bo'lganda ham tarbiyachilar bolalarning oldingi ishni tamomlay olishlariva keyingi mashg'ulotga o'tishlari uchun yetarli vaqt ajratishlari lozim.

Tarbiyachilar bolalarning ishlariga nisbatan hurmat bilan qarashlarini namoyish etishlari va ularga mashg'ulotlarni tanlash variantlarini berishlari zarur. Quyida mashg'ulotdan-mashg'ulotga o'tishni uyg'un tashkil etish yuzasidan ko'riladigan choralardan namunalar keltiriladi:

Mashg'ulotdan mashg'ulotga o'tish haqida bolalarni oldindan ogoxlantiring: «Bu musiqa tugagandan so'ng, biz tushlikka tayyorlana boshlaymiz» yoki (katta yoshli bolalar uchun) “Tushlikkacha o'n minut qoldi”, so'ngra — “Besh minut qoldi...” va xokazo.

MAKTABGACHA KATTA YOSH DAVRIDA BOLALAR NUTQIY LAYOQATINI OSHIRISH USTIDA ISHLASH

DOI: 10.53885/edinres.2021.69.33.111

Xidoyatova Nigora Avazovna,

TVCHDPI Maktabgacha talim metodikasi kafedrası ukituvchisi

Jahondagi har bir millat doimiy ravishda zamon bilan ham qadam, davr bilan hamnafas yashamas ekan, aql va tafakkur raqobati ustuvor bo'lgan hozirgi davrda ilg'or rivojlangan davlatlardan har sohada ortdaqolib, ergashuvchi mamlakat maqomida qilib ketish hech gap emas. O'z ertasini, istiqbolini o'ylagan har qanday xalq bunga rozi bo'lmaydi, bu kabi holat bilan kelishib yasholmaydi. Ortda qolish yoki mutelikning oldini olish chorasi, shubhasiz, ta'lim-tarbiya tizimiga e'tibordir. “2017– 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi”ning to'rtinchi yo'nalishida ta'limga alohida urg'u berilgani bejiz emas. Mamlakatimizda Maktabgacha ta'lim vazirligining tashkil etilishi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirishchora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori, shu qarorga muvofiq Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi “Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirishchora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori qabul qilinishi ham ustuvorlik maqomi berilgan ta'limga hukumat miqyosida ayri-ayri e'tiborning bir ifodasidir. 2018-2019- o'quv yilidan boshlab maktabgacha ta'lim tashkilotlari yangi – “Ilk qadam” o'quv dasturi asosida faoliyatlarini olib bormoqdalar. Unda maktabgacha ta'lim tashkilotining maqsad va vazifalari, o'quv-tarbiyaviy faoliyatning asosiy g'oyalari, maktabgacha yoshdagi bolalarni ta'limning keyingi bosqichiga o'tishidagi asosiy kompetensiyalari belgilab berilgan. Bolalarning har tomonlama yetuk bo'lib shakllanishida har bir kompetensiyaning o'rni bor. Lekin ular orasida nutqiy kompetensiya mavqei o'ziga xosdir. Chunki nutq lisoniy (til) tafakkur bilan bevosita bog'liq, u (til tafakkuri) esa borliqni idrok etish, qabul qilish asosi sanaladi. Til orqali rivojlangan tafakkur vositasida bolaning atrof-muhit bilan tanishish, matematik tasavvur, bilim olish, ijodiy rivojlanish va boshqa kompetensiyalar shakllanadi, tadrijiy o'sib boradi. Lisoniy tafakkur va nutq o'zaro ta'sir ko'rsatib, bir-birini sayqallab boradi. Asosiysi, tarbiyalanuvchi maktab ta'limiga tayyor bo'la boshlaydi. Bolani maktab hayotiga tayyorlash uning hayotida yangi bosqichga: o'quvchi bo'lish, maktabda o'qish hissini shakllantirish, axloqiy sifatlarning ortishi, borliqni anglashga qiziqishining kengayishidir. Buning uchun esa uni bu yangi hayot va jarayonga moslashtirib borish talab etiladi. Bunda, ayniqsa, o'zaro bir- birini taqozo qiluvchi aqliy va nutqiy rivojlanishi jihatdan bolalarni maktabga tayyorlash g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Muloqotda muhim bo'lgan jihatlar: a) bolalarning o'zaro aloqa nutqini o'stirish, b) kim bilan (tengdoshi yoki kattalar bilan) gaplashayotganiga qarab muomala qilishi, v) so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishi, g) so'zlashganda fikrini aniq ifodalay olishi, d) so'zlash tempiga rioya qilishi, ye) mazmunga muvofiq ohangni yarata olishi, j) savollarga to'g'ri javob berishi tarbiyachi va ota- onalar e'tibor markazida bo'lishi kerak.

Ma'lumki, bolalarda nutq sifatini shakllantiradigan bir qator omillar mavjud. Maktabgacha ta'lim amaliyotida kuzatilgan, tajribalarda samarasi yuqori bo'lgan ba'zi omillar haqidaso'z yuritimiz.

Oila muhitida nutq ko'nikmalarini rivojlantirish. Tarbiya tizimida oila beqiyos ahamiyatga va imkoniyatga ega maskan sanaladi. "Oiladagi tarbiya o'zining chuqur emotsionalligi, intim xarakterdaligi, doimiyli va davomiyligi bilan ajralib turadi". Bolalar dastlabki nutq malakasi va muomala madaniyatini oilada o'rganadilar. Oila a'zolari bolani o'z tilini hurmat qilishga, chiroyli, ma'noli so'zlashga o'rgatishlari ta'lim va tarbiya tizimida muhim ahamiyat kasb etadi. Oila a'zolarining so'zlash tarzi, malakasi va madaniyati bolaga ta'sir etmay qolmaydi. Bolaning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishda maktabgacha ta'lim tashkiloti hamda oila hamkorligi zarur. Tarbiyachi zimmasiga bu borada katta mas'uliyat tushadi. Chunki u tarbiya bo'yicha mutaxassis, hayoti va faoliyatini shu ishga bag'ishlagan pedagog va psixologdir. Ota-onalar bilan suhbatda ularning kasb-koriga, o'zini tutishi, bola tarbiyasiga munosabatiga, nutq malakasi hamda muomala madaniyatiga e'tibor qaratadi va shu orqali oiladagi nutqiy muhitni o'rganadi, shunga qarab bolaga, uning ota-onasiga qanday yondashishni, ular bilan ishlashshakli va mazmunini belgilab oladi. Tarbiyachining oilalar bilan ishlashshakllari quyidagicha bo'lishi mumkin: 1) bolalarning xulqi, ta'lim-tarbiya olishi, nutqini rivojlantirish yuzasidan umumiy suhbatlar o'tkazish (ota-onalar yig'ilishi, "Onalar maktabi" faoliyatini yo'lga qo'yish...); 2) zaruratga qarab bolalarning ota-onasi bilan alohida suhbat tashkil etish, ta'lim-tarbiyasi, jumladan, nutq malakasi yuzasidan maslahatlar, tavsiyalar berib borish, ayrim masalalar bo'yicha kelishib olish; 3) "Ota-onalar sizlar uchun" burchagini tashkil qilib, uni kerakli adabiyotlar, metodik jurnallar bilan ta'minlash, ularni o'qishga tavsiya qilib borish.

Nutq tarbiyasida ota-ona va oiladagi boshqa kattalar quyidagilarga rioya qilishlari shart: 1) bolani erkalatib sun'iy chuchuk tilda so'zlamaslik (masalan, nonni nanna, suvni chu-chu kabi), balki har bir so'zni aniq, tushunarli talaffuz etishlari; 2) bolaning o'ziga bo'lgan murojaatini diqqat bilan tinglash, savollariga jiddiyat bilan javob berish, vaqt yoki kayfiyat yo'qligini bahona qilib, muloqotdan qochish katta xato; 3) bolaning nutqidagi kamchiliklar, so'z qo'llashdagi xatolarga befarq bo'lmaslik, xatolarni tuzatishda ham jiddiyat, ham g'amxo'rlik bilan munosabatda bo'lish, bunda hech qachon jerkib, kamsitib, jazolab to'g'rilash yo'lidan bormaslik; 4) bolaning oldida nutq madaniyatiga rioya qilgan holda o'zaro muloqotda bo'lish, muomala madaniyatiga zid holatlarga yo'l qo'ymaslik; 5) nutqiy muvaffaqiyatlarni rag'batlantirib borish (ajoyib tushuntirding, shu so'zni joyida ishlatding, barakalla, yaxshi gapirding kabi); 6) badiiy adabiyot, multfilm, kinofilmlarni birga o'qib, ko'rib, birgalikda tahlil qilish, qahramonlar nutqidagi salbiy yoki ijobiy jihatlarga ularning e'tiborini tortish; 7) pedagog olimlar ko'rsatmalarida aytilganidek, 4-6 yoshli bolalar so'z zahirasi kattalar bilan muloqot jarayonida kuniga 5-10 ta yangi so'zga ko'payib borishi kerak.

Bolalarni maktabga tayyorlashda ularning fikrlash malakalarini rivojlantirish. Bunda bolalarning o'zlashtirgan so'z boyligidan to'g'ri foydalanish, eshitgani va ko'rganlarini so'zlab berish, rasmlar mazmuni bo'yicha hikoya tuzish, nutqni aniq, to'g'ri ifodalashga o'rgatiladi. Buning uchun tarbiyachi nutq o'stirishmashg'ulotlarida quyidagilarga ahamiyat berishi lozim: 1) bolalarning turli faoliyatlarida haqida mazmunli, ijodiy hikoya tuzish, ertak to'qish, uni obrazli hikoya qilishga o'rgatish; 2) bolalarga 3-4 so'zdan iborat gap tuzish, gapni so'zlarga ajratish, so'zni bo'g'inga ajratishva so'zdagi tovushlarni aniq talaffuz qilish, tovushdan so'z tuzishga doir mashqlarni bajarishga o'rgatish; 3) badiiy asarlarni ifodali, obrazli hikoya qilishga o'rgatish, asar qahramonlarining faoliyatini baholay olish, ularning ijobiy xususiyatlarini tavsiflash va nutqni ajrata olishga o'rgatib borish.

Bolalar lug'at boyligi oshirish ustida ishlash. So'z boyligi ko'p bolada so'zlash ishtiyoqi kuchli, ayni paytda nutqi ravon va sifatli bo'ladi. Joriy dastur va davlat talablariga ko'ra maktabga chiqayotgan bola 3 – 5 ming atrofida so'z bilishi kerak. Ammo bu so'zlar tarkibi o'rganilmagan: ularning qanchasi ot, qanchasi sifat, fe'l yoki ravish va son bo'lishi ko'rsatilmagan. Chunonchi, gap maktabgacha ta'lim talablari haqida borar ekan, bugungi kunda bu masalaga jiddiy qarash vaqti keldi deb hisoblaymiz. Muammoning ayni shu tomonlariga e'tibor qaratib tajribalar olib borgan metodist S.Abdullayevaning kuzatishlari diqqatga sazovor. U amaliyotchilar bilan birga ona tili namunaviy lug'ati ustida ish olib borgan. Bolalarning suhbatlar, mustaqil hikoyalari, turli predmet va o'yinchoqlarni ta'riflashlari

jarayonidagi nutqlarida ishlatgan soʻzlarini qayd etilib, alifbo harflari sirasida hisobga olib borilgan. Alifbodagi har bir harf guruhiga 40-50 tadan soʻz jamlanganda bolalar jamlagan soʻz zahirasi tahlil qilingan. Aniqlanishicha, ularning aksariyati ot va feʼl turkumiga kiruvchi soʻzlar boʻlgan. Medotdist S.Abdullayeva tajribalarini yaxlit umumlashtirib, ilmiy-amaliy xulosalamagam boʻlsa-da, biz undan oʻzimizga shunday xulosalarni chiqarib olishimiz mumkin: ot va feʼl turkumidagi soʻzlar bola (umuman inson)lar uchun ehtiyoj sababli tugʻilgan fikrni uzatish uchun zarur kommunikatsiya asosi boʻlsa, qolgan turkumdagi (sifat, son, ravish va boshqalar) soʻzlar fikrni toʻliqroq ifodalash, uni “bezash”, oʻzi his qilib turgan modal munosabatlarni bildirish vositasi boʻladi. Demak, bogʻchada ham, oilada ham bolaning leksik zahirasi ot va feʼldan boshqa soʻzlarning miqdoriga ham jiddiy eʼtibor qaratilishi kerak.

Ayni paytda oʻzlashtirilgan leksik birliklarning faol yoki nofaol qoʻllanayotganiga ham diqqat qilinadi. Soʻzlarga vaqti-vaqti bilan murojaat qilinib faollashtirilib borilmas ekan, bola ularni unutadi yoki maʼnosini chalkashtiradi. Tarbiyachilar mashgʻulot, oʻyin va sayr davomida bolalar nutqini diqqat bilan tinglab, ular tomonidan oʻzlashtirilgan soʻzlarni faollashtirishiga erishishi lozim. Ayniqsa, badiiy adabiyot namunalarini oʻqish, yodlatish, qayta soʻzlatish bilan bogʻliq mashgʻulotlarga tarbiyachi jiddiy yondashishi lozim, negaki ular vositasida bolalarga yangi soʻzlar tanishtiriladi, maʼnosi tushuntiriladi, takrorlatish orqali nutqda faollashtiriladi. Shu tariqa lugʻat hajmi tobora kengayib, belgilangan meʼyorlarga yaqinlashtiriladi. Lugʻatni shakllantirishda bolaning hayotiy tajribasidan kelib chiqib, tevarak- atrof muhiti, tabiat va uy-roʻzgor buyumlarining nomlarini bildiruvchi ismlar, keyin ularning harakat yoki holati, soʻngra belgi, miqdor, hajm kabi maʼnolarni anglatuvchi soʻzlar qoʻshib boriladi. Albatta, multfilm, kino, televidiniya taʼsirida bolalar nutqi va lugʻatga kirib kelayotgan zamonaviy soʻzlarni ham unutmaslik lozim. Lugʻat ustida olib borilayotgan ishlar jarayonida bolalar nutqining sof adabiy til shakliga muvofiqligi, nutqqa begona soʻzlar aralashmaganligi ham nazorat ostida boʻlishi darkor.

MILLIY QADRIYATLAR ORQALI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI ESTYETIK KOʻNIKMALARNI SHAKLLANTIRISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.40.69.112

Xoʻjaboyeva Aziza Xudoyberdi qizi

TVChDPI Maktabgacha taʼlim yoʻnalishi 2- kurs talabasi

Annatotsiya: ushbu maqolada yoshlar tarbiyasida milliy qadriyatlarining oʻrni haqida.

Farzandlarimizni muqaddas dinimizning moxiyati, uning insonparvarlik gʻoyalari, dinga sogʻlom munosabat masalalarini ular ongiga singdirish. Yurtimiz tarixiy madaniyati – maʼnaviyati, milliy anʼanalari va kadriyatlar bilan yosh avlodni tanishtirib boranaish toʻgʻrisida soʻz boradi.

Kalit soʻzlar: qadriyat, tarix, tarbiya, jamoa, farzand,

“Kadrsiz kadriyat yuk”.

Bugungi kunda barcha soxalar singari taʼlim tizimi oldiga qoʻyilgan bosh maqsad kelajak avlodni ulgʻayayotgan farzandlarimizni insonparvarlik, vatanparvarlik ruxida komil inson qilib tarbiyalashdir. Shu asnoda oʻsib kelayotgan avlodni boy va betakror tariximiz milliy anʼanalarimiz oʻgʻitlari asosida tarbiyalash bugungi kun talabidir. Farzand ulgʻaya borar ekan ijtimoiy xayot ijtimoiy munosabatlar atrofda xodisalarga oʻz nuqtai nazari bilan moslasha boradi. Bolada bu jarayonning kechishi shaxsni oʻrab turgan muxitning, jamoaning, oilasining qaydarajada milliy va dunyoviy munosabatlarga munosabati asosida vujudga keladi va shu osnoda jamiyatni borlikni, unda shakllangan ong dunyo qarash orqali idrok qiladi.

Bir qaraganda bu jarayon –ijtimoiy muxit koʻrinishida sodda koʻrinsada, xalqaro miqyosida, turli davlatlar misolida koʻradigan boʻlsak har xil koʻrinishga ega boʻlgan etnik tarbiya vujudga kelayotganini koʻrasiz.

Shu o‘rinda bizning yurtimiz tarixiy madaniyati –ma’naviyati, milliy an’nalari va qadriyatlarini bilan o‘zbek xalqining qalbiga tushirilgan mingasirlik tarixini namoyon etib kelmoqda.

Xalqimizning ko‘p asrlik an’analari, qadriyatlarini, mif, afsona va dostonlarida, bizning milliyligimizni aks ettiruvchi, muqaddas xilqatlar ko‘rinishida asrdan asrga o‘tib halqimiz xayotida o‘z qimmatini saqlab kelmoqda. O‘zbek xalqining umum insoniy qadriyatlar katta bir qivlivadatsiya jarayonini tashkil etadi. Bizning milliy xususiyatlarimiz umuminsoniy qadriyatlar bilan bog‘lanib ketgan. Asrlar davomida xalqimiz umum basharish, umum insoniy qadriyatlar takomilligi ulkan hissa qo‘shgan turli millat vakillariga hurmat, ular bilan baxamjixat yashash, diniy bag‘ri kenglik, dunyoviy bilimlarga intilish o‘zga xalqlarning ilg‘or tajribalari va madaniyatini o‘rganish kabi xususiyatlar ham xalqimizda azaldan mujassamdir.

Xudi shunday milliy tabiatimizga xos bo‘lgan mehr oqibat, muruvvat, andisha, or nomus, sharmu hayo, ibo iffat, betakror fazilatlar va xalqimizni ko‘p jixatdan ajratib turadigan bag‘rikenglik, mehmon do‘stlik oq ko‘ngillik xususiyatlari xam xalqimiz tomiriga singib ketgan bugungi kunda farzandlarimizni komil inson qilib tarbiyalashda ushbu masalalarni tarbiya mazmunining bosh g‘oyalariidan biri qilib qo‘yish lozimdir.

Farzandlarimizni muqaddas dinimizning moxiyati, uning insonparvarlik g‘oyalari, dinga sog‘lom munosabat masalalarini ular ongiga singdirishimiz zarur masalalardan biridir. Shu tariqa farzandlar tarbiyasidagi birinchi maqsadimiz bu xalqimizning qadimiy va boy tariximiz, yuksak madaniyatimiz va urf –odat, qadriyatlarimizga asosan mintolitetimiz asosida xayotga moslashishi, komil inson tarbiyasidagi buyuk maqsaddir. Bu insonga ibratli xulosalar beribgina qolmasdan, ba‘zan achchiq saboqlarni ham tan olishga undaydi. Ushbu qadriyatlar milliy xususiyatlarni o‘zlashtirishi tavsiya etish mumkin:

kattaga hurmat, go‘zallik va nafasat, hayot adabiyatligining ramzi –ayol zotiga ehtirom, halollik, mehr oqibat, sabr –bardosh va mehnatsevarlik, jamoa timsoli bo‘lgan oila, mahalla, el yurt tushunchalarning muqaddasligi, ota- ona, mahalla –kuy, umuman jamoatga yuksak hurmat e‘tibor, millatning o‘lmas ruxi bo‘lgan ona tiliga muhabbat xalqimiz xayotida qadim qadimdan jamoa bo‘lib yashash ruxining ustunligi

Kabi masalalar ta‘limning mazmuni bo‘lishi davr talabidir. Bugun biz ko‘pdan ko‘p masalalar ustida bosh qotirayapmiz. Jamiyatimiz rivoji uchun o‘z xissamizni boricha qo‘shishga harakat qilmoqdamiz. Bularning hammasi kelajak avlod farzandlar.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalkimiz bilan birga quramiz. T., O‘zbekiston,2017
2. Mirziyoyev Sh.M. Yerkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo qilamiz. T., O‘zbekiston,2017
3. Qayumova N. Maktabgacha pedagogika.T., 2013
4. Bola shaxsining rivojlanishining dolzarb muammolari. 11- Xalkaro ilmiy amaliy anjumanning tezis va makolalar to‘plami. 2008
5. “Ilk kadam” maktabgacha ta‘lim muassasasining davlat ukuv dasturi. T., 2018
6. Karimov I.A. Tarixiy xotira va inson omili – buyuk kelajagimizning garovidir. T., Uzbekiston, 2012
7. Nazarov.K. Qadriyatlar falsafasi. T, 2007

БОШЛАНГИЧ СИНОФ ЎҚУВЧИЛАРИ УМУММАДАНИЙ ҚАДРИЯТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ИНСОНПАРВАРЛИК ТАРБИЯСИНИНГ МАЗМУНИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.27.17.113

Давронова Дилдора Саидовна

ЎДЖТУ “Педагогика ва психология” кафедраси доценти

Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy)

Мазкур мақолада бошланғич синф ўқувчилари умуммаданий қадриятларини шакллантиришда инсонпарварлик тарбиясининг мазмуни ва тамойиллари илмий назарий жиҳатдан ёритиб берилган.

Калит сўзлар: таълим-тарбия, тамойил, қадриятлар, инсонпарварлик, ўқитувчи, ўқувчи, меҳр-оқибат, садоқат, вафодорлик.

Мамлакатимизда таълим-тарбия тизимини миллий ҳамда умуминсоний қадриятлар, инсонпарварлик тамойиллари асосида такомиллаштириш, таълим жараёнида маънавий-ахлоқий тарбия мазмунни кучайтириш орқали ўқувчи ёшларни юксак маънавий ғоялар асосида ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, таълим сифатини ошириш йўналишларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Жамиятнинг моддий маданияти унинг маънавий маданияти таъсирсиз, инсон онги ва фаолиятдан ташқарида яратилмайди. Инсон бирор моддий бойлик яратар экан, аввало, унинг қурилиши, ишлаб чиқариш жараёни ва таълим- тарбиявий натижасини ўз онгида тасаввур этади, амалий аҳамиятини олдиндан кўра билади [4;].

Шундан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, таълим-тарбия жараёнида инсонпарварлик тарбияси алоҳида алоҳида навбат билан ўқувчи онгига сингдирилмайди ёки хулқ атворида шакллантирилмайди. Аксинча, инсонпарварлик ақидалари ўқитувчи ўқувчининг таълими, тарбияси, бутун фаолияти жараёнида ўзаро бирликда, ўзаро алоқадорликда, ўзаро таъсирда шакллантирилади. Аини вақтда шуни ҳам назарда тутиш керакки, ўзаро алоқадорликда бўлган инсонпарварлик ақидалари ўқувчи онги ва фаолиятига таъсир даражаси, уларнинг мазмуни, моҳияти, характерли хусусиятларига боғлиқ.

Айтиш ўринлики, умумтаълим мактаби ўқувчиларида шакллантирилиши лозим бўлган инсонпарварлик тарбиясининг мазмуни унинг ақлий, ахлоқий, сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, экологик, эстетик, бадиий, шунингдек, бугунги кун учун долзарб бўлган диний маданият каби кўп қиррали таркибий қисмларни яхлит жараён сифатида амалга оширишни тақозо этади.

Аини вақтда мамлакатимиз босиб ўтган тараққиёт йўлининг чуқур таҳлили, бугунги кунда жаҳон бозори конъюктураси кескин ўзгариб, глобаллашув шароитида рақобат тобора кучайиб бораётгани давлатимизни янада барқарор ва жадал суръатлар билан ривожлантириш учун мутлақо янгича ёндашув ҳамда тамойилларни ишлаб чиқиш, ўқитувчи ва ўқувчи муносабатларини инсонпарварлаштириш механизмларини такомиллаштириш албатта ўзбек халқи менталитети билан ҳам бевосита боғлиқдир. Бунда миллий менталитетимизга хос бўлган қуйидаги жиҳатларни алоҳида қайд этиш лозим бўлади:

- шарқона таълим-тарбия;
- вазминлик, сабр-тоқат ва қаноат;
- хоқисорлик, камтаринлик ва ҳалимлик;
- меҳр-оқибат, садоқат, вафодорлик;
- ҳақиқат, адолат ва одиллик;
- миннатдорлик, қаноат ва софдиллик;
- меҳнат, яратувчанлик ва бунёдкорлик в.х.к.з.

Бошланғич синф ўқувчилари умуммаданий қадриятларини шакллантиришда таълим тарбия жараёнини инсонпарварлаштириш қуйидаги тамойилларга амал қилиш тақозо этади:

- таълим жараёнини ташкил этишда узвийлик ва узлуксизликни таъминлаш;
- изчиллик, системалилик, босқичма-босқичлик;
- демократлаштириш, инсонпарварлаштириш;
- таълимда объект-субъект эмас, субъект-субъектликни таъминлаш;

- назариянинг амалиётга мослигива акси;
- бола шахсига қўйиладиган таълимий тарбиявий талабнинг бир хиллиги;
- таълимий фаолият мазмуни шакл, метод ва воситаларининг бола шахси қизиқиши, майли, интилиши, ёш ва психологик хусусиятига мослилиги;
- таълим мазмунида умуминсоний ва миллий қадриятлар муштараклигини таъминлаш;
- таълимий машғулотларни мақсад сари йўналтириш, режали дастур асосида ташкил этиш;
- таълимий ишларни ташкил этишни бошқаришда адолатлилик, демократик ёндошув;
- бола шахсига дифференциал муносабат;
- таълим-тарбияда коммуникативлик;
- таълим-тарбиявий иш натижаларини доимий кузатиш, назорат қилиш, мониторинг олиб бориш ва бошқалар.[2;]

Ушбу тамойиллар асосида амалга ошириладиган ўқув-билув фаолиятининг самарадорлиги ўқувчи шахсини педагогик ва психологик жиҳатдан ўрганиш натижаси асосида ташкил этиш билан боғлиқ. Ўрганиш махсус дастур асосида ташкил этилиши ва унда бола шахсининг тарбияси ва тақдири омиллари, инсонлар билан мулоқот тажрибаси, атроф-муҳит, бўлаётган воқеа-ҳодисаларга, меҳнатга муносабати, ички ва ташқи дунёси, ҳатти-ҳаракати, онги ва тафаккури даражаси, ахлоқ-одоби акс этиши лозим. У бола шахсининг маданиятида, эҳтиёжларида, қизиқишларида, характери ва темпераментида, одатларида, фикрлаш хусусиятларида, мулоқотида, муносабатида намоён бўлади.

Бошланғич таълим тизимида замонавий талабларга жавоб берадиган, халқ таълим тизимини шакллантириш ва ривожлантириш бўйича ислохотларни олиб боришда интеллектуал жиҳатдан етук, ватанпарвар ва болажон, таҳлилий фикрлашга қодир ўқитувчилар касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш, машғулотларда мультимедиа, ахборот-коммуникация технологияларидан кенг қўламда ва оммавий фойдаланиш ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги муносабатларни инсонпарварлаштириш тизимини такомиллаштириш самарадорлигини оширишга йўналтирилган концепцияда қуйидаги инновацион тамойиллар устувор ўрин эгаллайди.

- ўқув-тарбия жараёнини пухта лойиҳалаштириш, башоратлаш, дастурлаштириш замирида ўқитувчи ва ўқувчи билими, имкониятлари, қобилиятини методик-техник воситалар билан бирлаштирган ҳолда сифат ва самарадорликка эришиш;

- ўтиладиган мавзу мазмунининг моҳияти технологик воситалар (интерфаол методлар, АКТ, технологиялар) асосида ўқувчиларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларини инобатга олган ҳолда танланиши;

- таълим-тарбия жараёнини бошқаришнинг инновацион характердалиги;

Таълим-тарбия жараёнида фойдаланиладиган тамойиллар лойиҳалаштирилган дарс мавзусининг характери, ўқувчи шахси ҳамда синф жамоасининг ўқув фанга бўлган қизиқиши, қобилияти, эҳтиёжи, дунёқарashi, психологик хусусиятлари, мотивацияси, фаоллиги ва бошқа хусусиятларига қараб танланади. .[3;]

Хулоса қилиб айтганда, таълим истиқболи шуни қатъий талаб қилмоқдаки, таълимий жараёнлар аввало ўқувчининг ички ҳаётига, унда инсоний қадриятлар, ҳис-туйғулар, ўз-ўзини баҳолай олишнинг акс этишига қаратилмоғи лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги ПҚ-3931-сон “Халқ таълими тизимида бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарор. Қонун ҳужжатлари тўплами, 2018

2.Ибрагимов Х. И., Йўлдошев У.А., Бобомирзаев Х. Педагогик психология. –Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2007. – 410 б.

3.Ходжаев Б. Х. Умумтаълим мактаби ўқувчиларининг мустақил фикрлашни шакллантиришнинг дидактик асослари Пед. фан. ном. дисс. – Тошкент, 2009. – 51 б

4.Шодиева М. Ж. Бошланғич синф ўқитувчилари малакасини ошириш тизимининг ўқув-методик таъминотини такомиллаштириш Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс.Тошкент 2019

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШГА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР

DOI: 10.53885/edinres.2021.47.39.114

Кушакова Гулнора Эгамкуловна

А.Кодирий номли ЖДПИ Мактабгача таълим методикаси кафедраси в/б доценти, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Умумий ўрта таълим бошланғич синф ўқув билув фаолиятини ташкил этиш ва бошқаришга замонавий ёндашувлардан асосий мақсад бошланғич синф ўқувчиларини дарс жараёнида билимларни тез ўзлаштириб олишлари, уни мустаҳкамлаш ва турғунлигини таъминлашдан иборат. Шу нуқтаи назардан таълим жараёнида янги педагогик ва компьютер технологияларини қўллаш инсон фаолигини белгилайдиган муҳим бир тармоққа айланмоқда. Шунинг учун бошланғич синф ўқув фаолияти мазмунини янада бойитиш, илмий - техника жараёнининг ўзгариши билан боғлиқ таълимнинг янги назариясини яратиш, яъни ўқитиш услублари, уларни тизимли равишда бойитиб ва янгилаб бориш масаласи, таълимни тизимида юқори кўрсаткичларга эришишда энг муҳим кўрсаткичлардан биридир.

Бу эса, бошланғич таълим тизимида фаолият юритаётган педагог ўқитувчиларнинг мавжуд меҳнат тажрибаси ва касбий маҳорат даражасини ривожлантиришга хизмат қилувчи таълим йўналишлари ҳамда уни ташкиллаштиришнинг самарали шакл, метод ва воситаларини ишлаб чиқиб, таълим амалиётига киритиш заруратини вужудга келтирмоқда. Хусусан, илмий-техник тараққиёт натижасида таълим, фан ва ишлаб чиқариш соҳасидаги ахборотлар оқимининг ортиб бориши; амалиётда мавжуд бўлган ўқитиш методларидан замонавий илмий билимларга асосланган ўқув жараёнини ташкил этиш, инновацион таълим муҳити ва бошқа омиллар бу борада етакчи таъсир кучига айланиб бормоқда.

Изчиллик билан ривожланиб бораётган фан-технологиялар, таълим соҳасида бўладиган ўзгаришлар ва янгиланишлар узлуксиз ва замонавий янги фан - технология ютуқларига асосланган бугунги жамиятда бундай ҳолат оддий ижтимоий онг, тафаккурнинг ўсиши натижаси сифатида қаралиши керак.

Бугунги кунда республикамизда амалга оширилаётган сиёсий – ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий соҳадаги ислохотларнинг мазмун-моҳияти таълим жараёнини модернизациялаш, таълим мазмунини янгилаш, ёш авлоднинг ижодий, интеллектуал салоҳиятини қўллаб-қувватлашга қаратилган.

Узлуксиз таълим тизимида малакали кадрлар ишлаб чиқариш, сифатли кадрларни тайёрлаш нафақат иқтисодиётимиз ривожини учун балки Ўзбекистон экспортини диверсификация қилиш учун ҳам муҳим аҳамият касб этади. Экспорт салоҳияти ва халқаро тажрибаларни ўрганиш “таълимда ўсиш нуқта”ларини аниқлаш, халқаро рейтинглардан муносиб ўрин олишга эришиш, мустақил таълим олишнинг хорижий тажрибаси асосида қайта кўриб чиқиб нодавлат таълим муассасаларига жорий этиш муҳимдир.[4;]

Бизнинг фикримизча, бошланғич таълим ўқув билув фаолиятини янада ривожлантиришнинг асосий йўналиш ва вазифалари қуйидагилардан иборат:

иқтидорли болалар ва истеъдодли ёшларни аниқлаш ва қўллаб-қувватлаш орқали таълим-тарбиянинг юқори сифатини таъминлайдиган қулай шарт-шароитлар яратиш;

соғлом рақобат муҳитини шакллантириш учун анъанавий таълим хизматлари билан бир қаторда сифатли ва оммабоп таълим олишнинг муқобил имкониятларини яратадиган пуллик таълим хизматлари кўрсатиш бозорини жадал ривожлантириш;

илғор халқаро тажрибаларни инобатга олиб, ўқитишнинг инновацион педагогик шакллари, услублари ҳамда замонавий технологияларидан фойдаланиш асосида таълим соҳасидаги самарадорлик ва натижавийликни ошириш; [2;]

Юқоридаги вазифаларни амалга ошириш таълим сифатига боғлиқ ҳолда ўқитувчиларнинг салоҳияти, илмий тадқиқот соҳасидаги фаоллиги, ўқувчилар билим олишлари учун яратилган шарт - шароитларга муштарак ҳолда кечади. Бунинг ечими таълим-тарбияга эътиборни янада ошириш, таълим-тарбия тизимидаги сифат нуқсонларни бартараф этиш орқали эришилади.

Шунингдек, таълимни модернизациялаш шароитида педагог кадрлар касбий ривожланишининг янги траекториясини белгилаш илғор хорижий тажрибалар асосидаги замонавий моделларини амалиётга татбиқ этиш орқали педагог кадрлар касбий компетентлигини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш заруратини юзага келтиради.

Таълим хизматлари кенг миқёсда оммалашиб бораётган бугунги кунда замонавий таълим йўналишлари асосида раҳбар ва педагог кадрларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек ижтимоий талаблар, демократик тамойиллар, илғор хорижий тажрибалар, иш берувчининг нодавлат таълим муассасаларининг педагог кадрлари ҳамда таълим менежерлари касбий тайёргарлигига қўяётган малакавий талабларидан келиб чиқиб модернизациялаш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Бунинг учун албатта, педагог кадрлар касбий компетентлигини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари сифатида таянч компетентлик, фаолиятли-технологик (инструментал) компетентлик, махсус компетентлик ва метакомпетентликнинг ривожланишига алоҳида эътибор қаратиш зарур. [5;]

Шу билан бирга, илмий-педагогик тадқиқот жараёнида олинган кузатиш ва эмпирик таҳлил натижаларини назарий жиҳатдан таҳлил этиш, нодавлат таълим муассасаларида бошланғич синф таълим жараёнини ташкил этиш ва бошқаришга замонавий ёндашув тамойилларини ишлаб чиқиш, бошланғич синф ўқув – тарбия жараёни ва таълим сифатини оширишда менежмент хизмати ва таълим мониторингини такомиллаштиришга эътибор қаратиш, нодавлат таълим муассасаларида таълим сифатини оширишнинг шакл ва методларини такомиллаштириш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Бошланғич синф ўқув жараёнини сифатли ташкил этиш ижтимоий категория сифатида қаралса, у қуйидаги бир қанча омиллар билан баҳоланади:

- таълим муассасасининг моддий - техник базаси;
- ўқитувчилар таркибининг асосланганлиги;
- ўқув дастурларининг сифати;
- инфратузилма сифати;
- ўқувчилар билимининг сифати;
- ўқитувчиларнинг инновацион фаоллиги.

Хулоса қилиб айтганда, кузатиш ва тажрибаларимиз юқоридаги омиллар билан бир қаторда, таълим сифати биринчи навбатда бошланғич синф ўқитувчиларининг салоҳиятига боғлиқлигини кўрсатди. Ўқитувчи нафақат ўқувчиларга билим беради, балки таълим олувчиларга миллий анъаналар ва умуминсоний қадриятлар асосида таълим бериш, миллий ҳамда умумбашарий қадриятларни уйғунлаштириш асосида юксак маънавий-ахлоқий фазилатларни тарбиялаш, ўз ватанига ва халқига содиқ фуқарони шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Шу нуқтаи назардан бошланғич синф ўқитувчисининг педагогик маҳорати алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, у асосан қуйидаги компонентларни ўз ичига олади:

- ўқитувчининг педагогик маҳорати, болажонлиги, ўз соҳаси бўйича танилганлиги, илмий мактабининг мавжудлиги;
- компетентлилик даражаси – ўз мутахассислиги бўйича юқори билим ва тажрибага эга бўлиши;
- кузатувчанлиги – ўқувчилардаги қобилиятларни ва индивидуал хусусиятларини иқтидорини илғаб олиши;
- ўқувчилар ташаббусини рағбатлантириш;
- инновацион педагогик ютуқлари ва замонавий педагогик тажрибаси.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуллаева Ш.А., Собиров Б.Б., Султонмуродов Д.Б. Замонавий ўқитувчининг компетенцияси. – Т.: “Komron press”, 2015. – 92 б.
2. Вахобов. М.М Умумий ўрта таълим тизимида ўқитиш сифати мониторинги моделини такомиллаштириш. П.ф.д. илмий даражасини олиш учун дисс Т.: 2016й
3. Данияров Б.Х. “Яхши муаллим – сифатли таълим” номли ташкилий-методик тадбирлар комплекси – педагогик инновация сифатида // Узлуксиз таълим. – Тошкент, 2015. – № 1. – Б. 3-13.
4. Джураев Р.Х., Турғунов С.Т. Умумий ўрта таълим муассасаларини бошқаришда менежментнинг асосий тушунчалари. – Тошкент: Фан, 2006. – 50 б.
5. Мирсолиева М.Т Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг касбий компетентлигини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш : Пед.фанл.доктори. ... дисс. автореф. – Т.: 2019. – 24 б.

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК КОМПОНЕНТ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

DOI: 10.53885/edinres.2021.88.20.115

Шокир Маматалиевич Уришов
К.п.н., доцент УзГУМЯ

Анализируя проблему методов обучения, следует учитывать самое общее определение метода. В философской энциклопедии он определяется так: «Метод – форма практического и теоретического освоения действительности, исходящего из закономерностей движения изучаемого объекта». Метод в науке определяют и как функцию познания действительности, ее освоения и преобразования. Оба эти определения лишь в общем виде характеризуют методы обучения, своеобразии которых обуславливается особенностями всего учебного процесса.

Главное назначение методов обучения – выполнение социальных целей и организация деятельности учащихся в самом широком понимании (подведение к истине на основе вооружения знаниями, педагогически точное определение познавательных и дидактических задач, побуждение к их решению учеников, организация предметных действий, привитие учащимся определенных умений, обеспечение успешных результатов деятельности каждого ученика).

Своеобразие методов обучения состоит в том, что познание ученика совершается не непосредственно при помощи данного метода, а опосредованно, через деятельность учителя, который вызывает необходимые действия учащихся и те внутренние процессы, которые с ними сопряжены. При этом отдельно взятый, изолированный от общей системы метод обучения не обеспечивает достаточно плодотворной познавательной деятельности, которая требует целого комплекса необходимых методических средств и приемов.

Методы обучения – сложнейший компонент учебного процесса, обслужи-вающий все стороны деятельности учителя и учащихся, устанавливающий множественные связи и зависимости в них. Условно в методах обучения можно выделить ряд аспектов.

Гносеологический (соответствие познавательной деятельности учащихся в постижении

истины закономерностям познания – взаимопереходы образного, понятийного и практического, эмоционального и рационального, чувствен-ного и логического, дедуктивного и индуктивного процессов познания школь-ника).

Логико-содержательный (предметное содержание учебного процесса, система, порядок, логика расположения учебного материала, ведущие идеи, аргументы, факты и выводы).

Психологический (психологические стороны обучения, активное состояние познавательных процессов, их продуктивность, связи между интеллектуальными и эмоциональными, речевыми и сенсорными, подражательными и целенаправленными процессами).

Педагогический (общие цели и конкретные задачи учебных действий, прогнозирование и организация продуктивного процесса познавательной деятельности учащихся в целях их обучения, развития и воспитания).

Педагогический аспект методов обучения связан со следующими моментами:

- какие знания, добытые наукой, предложить учащимся аксиоматически;
- в каких случаях необходим поиск, догадка, активное оперирование прежним фондом знаний и умений;
- какие знания, учащиеся могут приобретать самостоятельно;
- что будет способствовать не только освоению, но и преобразованию деятельности (задачи на применение, конструирование, опытная работа).

В цепи познания школьника методы обучения выступают по-разному, поэтому важно использовать различные методы в единстве их многообразия. Отсюда возникает необходимость определения методов обучения как способов совместной деятельности учителя и учащихся, направленных в учебном процессе на достижение целей образования, использующих возможности и особенности современного его содержания, опирающихся на психологические данные возрастного и индивидуального развития учащихся, обеспечивающих их активную познавательную и практическую деятельность, реализацию всех функций обучения.

Комплексный подход в использовании методов можно обеспечить, лишь раскрывая сложные связи и зависимости между объективными (цели, содержание) и субъективными (ученик с его психическими состояниями, с его личностным складом) сторонами учебного процесса, в котором в свою очередь в полной согласованности функционируют образовательные, развивающие и воспитывающие процессы.

Процесс реализации каждой из функций обучения (образовательной, развивающей, воспитывающей) анализировался и ранее, но каждая из функций рассматривалась обособленно друг от друга, поэтому и методы обучения связывались с выполнением какой-либо определенной дидактической задачи. Школьная лекция, например, рассматривалась как метод передачи большого объема новой информации, систематизации знаний; эвристическая беседа воспринималась как своеобразная гимнастика ума; упражнения соотносились лишь с упрочением знаний. С позиций комплексного подхода следует, что каждый метод не только направлен на решение определенной дидактической задачи, но и является носителем всех функций обучения (побуждает, обучает, организует, развивает, воспитывает).

Решая задачу приведения методов обучения в соответствие с требованиями жизни, следует сосредоточить поиски науки и практики на научном анализе всего богатства методов, их еще не использованных ресурсов для образования, воспитания и развития учащихся.

С этих позиций методы обучения – это не только инструменты деятельности учителя, но и рычаги, приводящие в действие все внешние и внутренние ресурсы учебного процесса, обеспечивающие достижение целей обучения. Это в то же время и «инструмент прикосновения к личности» ученика (А. С. Макаренко).

Охарактеризуем кратко роль методов обучения в выполнении всех его функций.

Метод обучения должен оказывать *побуждающее действие*, т. е. обладать такими

свойствами, которые могут опираться на потребности учеников, приводить в движение их интересы в решении данной задачи, укреплять положительное отношение к учению. От побуждающей силы методов обучения зависит в значительной мере становление ученика как субъекта обучения, а также создание особой атмосферы урока, на котором ученики хотят отвечать, принимать активное участие в решении поставленных задач, делиться своими знаниями. От побуждающей силы метода зависит и создание благополучной «внутренней среды», способствующей благоприятному и продуктивному протеканию учебной деятельности.

Обучающая функция методов – ведущая в учебном процессе, но сама по себе, без побуждающей, она может быть малоэффективной. Суть обучающей функции выражается в точном и адекватном подборе методов соответственно поставленной дидактической задаче, в обеспечении предельной ясности и выразительности содержания. Эффективность реализации этой функции обычно определяется при помощи обратной связи (что, сколько, все ли узнал ученик, что сохранил из полученного, что приобрел в умениях оперировать знаниями, как использует приобретения на последующих этапах познания). Критерием обучающей функции метода является способность ученика использовать полученные знания для приобретения новых. Именно в качественной характеристике знаний, учащихся и проявляется сила и слабость использованных методов обучения.

Развивающая функция методов обучения стала темой множества научных и практических дискуссий, однако в теории методов эта функция представлена недостаточно.

В большинстве случаев все сводилось к поиску особых методов обучения, которые обеспечили бы развитие школьника (поисковые, исследовательские), тогда как для решения проблемы совершенствования методов обучения, приведения их в соответствие с требованиями жизни нужно, чтобы все методы (не только поисковые и исследовательские) имели развивающую функцию. Так, упражнение призвано реализовать обучающую функцию, но в то же время оно должно быть рассчитано на обогащение развития учащихся, на развитие их мысли, творческого воображения, сопряжено с радостными переживаниями, с догадкой и нахождением разных путей решения. За каждым дидактическим приемом учителю следует видеть процессы познания и развития ученика.

Любой метод обучения основывается на опыте ученика, вызывает или опирается на процессы памяти (узнавание, запоминание, припоминание, заучивание), но, поскольку без развития логической и эмоциональной памяти невозможно познание, нельзя противопоставлять репродуктивные и продуктивные процессы.

Развивающая функция метода в современной школе – это функция многосторонняя, она выражается и в последовательном развитии качества знаний ученика, и в постоянном усложнении и развитии его умений, операций и способов деятельности, и в обогащении его познавательных процессов – внутреннего выражения его учебных действий.

Воспитывающая функция методов обучения – столь же непреложное их качество, как и все названные выше. Если метод обучения считать инструментом организации не только внешней, но и внутренней среды учения, то влияние его на самосознание, самопознание, миропонимание, на воспитание необходимых нравственных качеств неоспоримо. С помощью методов обучения реализуются основные воспитательные идеи, создается обстановка коллективных со переживаний, сотрудничества, взаимопомощи, ответственности за самостоятельное решение задачи, требовательной само-оценки результатов учения.

Методы обучения содействуют воспитанию нравственных, эстетических, всех духовных свойств личности, поскольку они расставляют акценты в содержании образования, актуализируют особо значимое для духовного роста учащихся. В процессе фронтальной беседы происходит обмен впечатлениями, суждениями, оценками, в коллективной деятельности укрепляются деловые, межличностные отношения, формируется общественная направленность личности школьника и т. д.

Литература :

1. Щукина Г. И. Методы обучения как компонент учебного процесса... М., 1980. С. 22–26.

MAKTABGACHA TA'LIM BOSQICHIDA TARBIYACHI FAOLIYATIDA KASBIY MAHORAT VA IJODKORLIK NING AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.23.19.116

Malika Aliyevna Jumayeva, TerDU Pedagogika instituti

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining ijodiy faoliyati va uning tuzilish mexanizmlari, asoslari tarbiyachi faoliyatida ijodkorlikning ahamiyati haqidagi fikrlar bayon etilgan bo'lib, tarbiyachining kasbiy mahorati va uning ijodiy faoliyati bilan bog'liqligi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ijodkorlik, qobiliyat, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, ijodiy, faoliyat Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimining maktabgacha ta'lim bosqichida mazkur ta'lim tashkilotlari yetuk shaxslarni tarbiyalash va barkamol avlodni yetishtirishda muhim ahamiyatga ega bo'g'in sanaladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari ma'naviy ishlab chiqarish sohasi bo'lib, uning mahsuli nafaqat yangi bilimlarni, yangi maqsadlarni, yangi qadriyatlarni va shaxsiy ma'nolarni egallash, balki o'qituvchining muhim kuchlarini ochib berish va rivojlantirishdir, uning intellektual, axloqiy va ijodiy salohiyatini ko'rsatib berishdan iborat. Ijodiy salohiyat - bu shaxsning o'zini-o'zi anglashga yo'naltirishini, tayyorligini va qobiliyatini belgilaydigan ijodiy faoliyatning zaruriy sharti va natijasi bo'lgan shaxsning dinamik, integrallangan xususiyati sanaladi. Zamonaviy ilm-fan asosida insonning mavjudot sifatida tushunchasi yotadi. Insonning dunyoning transformatori, yangi munosabatlarni yaratuvchisi va o'zi sifatida mohiyati aynan ijodiy faoliyatda namoyon bo'ladi. Ijodkorlik elementlari insonning har qanday faoliyatida mavjud bo'lganligi sababli, odamlarning ijodkorligi nima uchun juda xilma-xil va ko'p qirrali ekanligini va nima uchun, ijodiy muammo qayerda paydo bo'lishidan va kim tomonidan hal qilinishidan qat'iy nazar - olim yoki o'qituvchining turli faoliyatlarida namoyon bo'ladi. Ijodiy faoliyatning universal namoyon bo'lishi haqidagi fikrlar ko'plab tadqiqotchilarning asarlarida mavjud. Mashhur pedagog L.S.Vigotskiyning fikriga ko'ra, "atrofimizdagi kundalik hayotda ijod mavjudlikning zaruriy shartidir" Lerner ijodkorlikni sifat jihatidan yangi va o'ziga xos narsalarni yaratadigan faoliyat sifatida belgilab, ijodkorlikka o'qitish erishib bo'lmaydigan muammolar echimini mustaqil izlash vositasini yaratishini va o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini tarbiyalashni rag'batlantirish ekanligini ko'rsatadi. L.M.Popov fikrlarini o'rgansak, u ijodkorlikning boshlanishini tirik materiyaning aks ettirish qobiliyatidan ko'radi. Inson ko'p o'lchovli, ko'p ob'ektli dunyo va uning ichki dunyosini aks ettirish va o'zaro aks ettirish jarayonida mustaqil ravishda faol ishtirok etadi. Faylasuf S.S. Goldentricht ijodning mohiyati insonga dushmanlik qiladigan faoliyat bilan mos kelmasligini, u ijodkorlikni inson faoliyatining o'ziga xos turi sifatida tahlil qilishda u "progressivlik" belgisiga e'tibor qaratganini ko'ramiz. Shuningdek, u "ijodiy harakatning mohiyati bu yaratilish, inson va jamiyat rivojiga hissa qo'shadigan yangi progressivning tug'ilishi" ekanligini ta'kidlaydi. Demak, haqiqiy ijod inson shaxsiyatining rivojlanishiga, insoniyat madaniyati rivojiga olib kelishi shart. Biz bilamizki, maktabgacha ta'lim muassasasining vazifalaridan biri tizimda qulay axloqiy psixologik iqlim, ijodiy o'zaro hamkorlik va hamkorlik muhitini yaratishdir. Tarbiyachilarning ijodiy mehnat jamoasi bolalar bilan yuqori darajadagi o'quv ishlarini, ijodiy shaxsni shakllantirishni ta'minlashga qodir. Buyuk pedagog A.S. Makarenko ham o'z qarashlarida ijodiy ish olib boruvchi yaxshi muvofiqlashtirilgan pedagogik jamoaga alohida ahamiyat berib, bunday jamoada hatto tajribasiz o'qituvchi ham ko'p yutuqlarga erishishi mumkinligini ta'kidladi va agar o'qituvchilar yaxlit ijodiy jamoaga birlashtirilmasa, hatto tajribali va ijodkor o'qituvchi ham ishda yuqori natijalarga erisha olmasligi mumkinligini aytib o'tadi. Bu fikrlar bugungi kunda haqiqatda o'z ifodasini topmoqda. Jamoada ijodiy muhit yaratish har bir tarbiyachining individual xususiyatlari, imkoniyatlari va

qobiliyatlarini yaxshi bilishni talab qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tarbiyachining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda asosiy rolni uning kasbiy faoliyati va o'zini takomillashtirish istagi egallaydi. Qobiliyatlarning rivojlanishi har bir tarbiyachichi egallashi kerak bo'lgan pedagogik mahorat va qobiliyatlarga bevosita bog'liqdir. Ma'lumki, aslida pedagogik faoliyat tabiatan ijodiy xususiyatga ega. Tarbiyachi faoliyatida kasbiy mahorat va ijodkorlik o'rtasidagi bog'liqlik qanday? Ehtimol, bu tushunchalar umuman sinonimdir? Ijodkorlik odatda jarayon sifatida tavsiflanadi, uning natijasi yangi moddiy yoki ma'naviy qadriyatlarni yaratishdir. Yangilik mezoni ob'yektiv tarkibga (ma'lum bir bilim sohasi uchun yangi) va sub'yektivlikga (shaxs uchun yangi - faoliyat sub'ektiga) ega bo'lishi mumkin. Agar fikrlash jarayonida ijod ustunlik qilsa, u holda u o'zini tasavvur sifatida namoyon qiladi (K.K.Platonov). Tarbiyachining kasbiy mahorati ijodkorlik bilan chambarchas bog'liqdir. Biroq, bu tushunchalar sinonim emas: kasbiy vakolatli harakatlar tarbiyachining ining ijodkorligi natijasi bo'lishi shart emas. O'qitishda ijodkorlik ko'pincha barcha kasalliklarga qarshi davo sifatida, reproduktiv (reproduktiv) faoliyat uchun joy qoldirmaydigan dominant sifatida qaraladi. Reproductiv faoliyat, qoida tariqasida, faqat tan olinadi istalmagan, ammo ijodkorlikka o'tish. Pedagogik faoliyatda reproduktivlikning ko'p darajali tuzilishga ega ekanligi haqiqatan ham kam baholanadi: bilimlarni noaniq qayta aytib berishdan tortib, ko'plab tashqi omillarni hisobga olgan holda materialni moslashtirish qobiliyatigacha. Reproductivlik - bu o'zgaruvchan sharoitlarda o'zlarining pedagogik faoliyatini tiklash qobiliyatini va anglatadi. Pedagogik ishning ustasi - bu psixologik-pedagogik va dolzarb mavzudagi yuqori malakali mutaxassis bo'lib, u kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni yuqori darajada qayta ishlab chiqarishga qodir shaxsdir. Tarbiyachining kasbiy mahorat darajasi uning malakasiga (pedagogik, ijtimoiy-psixologik, differentsial-psixologik), shuningdek, kasbiy va pedagogik fikrlashning rivojlanish darajasiga bog'liq. Pedagogik ijodkorlik yuqori kasbiy va pedagogik kompetensiyaga asoslangan bo'lsa samarali bo'ladi. Afsuski, ko'p hollarda bu kompetensiya mavjud emas, bu didaktogen omillarga olib keladi. Haqiqiy pedagogik ijodkorlik yangilikning sub'yektiv emas, ob'yektiv mezoniga, ijodiy faoliyat natijalariga mos keladi. Pedagogik ijodkorlikni tushunishda, agar kimdir ob'yektiv mezoniga rioya qilsa, bu mezoniga o'n minglab tarbiyachilardan faqat bir nechtasi javob beradi degan fikr paydo bo'lishi mumkin. Ammo bu noto'g'ri. Ushbu keng tarqalgan xato natijani noto'g'ri tushunishga asoslangan. Darhaqiqat, o'qitish yoki tarbiyalashning ob'yektiv yangi texnologiyalarini yaratadigan tarbiyachilar juda kam. Ammo allaqachon yaratilgan taniqli usul va metodlarni birlashtirgan har qanday dars, amaliy mashg'ulot ma'lum darajada ijodkorlik natijasidir. Buni ma'lum elementlardan yangi tizimni yaratish allaqachon ijodkorlikning namoyon bo'lishi bilan tasdiqlaydi. Har bir mashg'ulotni tashkil etish va uni yuqori saviyada o'tkazish albatta kata ijodkorlikni talab qiladi. Har qanday dars nafaqat uni amalga oshirishning ma'lum sxemalarini, balki har doim guruhning va alohida bolalarning turli xil ijtimoiy-psixologik holatini, shuningdek har bir insonning o'ziga xos xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Biz nafaqat yangi uslub va yondashuvlarni yaratadiganlar pedagogik ijodning ob'yektiv mezoniga javob berishini isbotlovchi yana bir dalilni keltiramiz. Ta'lim natijalarining ikki turi mavjud. Ulardan biri faoliyatning funktsional mahsulotlariga (mashg'ulot, usul, texnika) tegishli. Boshqasi (va asosiysi) faoliyatning psixologik mahsulotlarini (bolalar shaxsidagi psixik neoplazmalar) nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, pedagogik faoliyatning asosiy va yakuniy natijasi - bu bolaning o'zi, uning shaxsiyati, qobiliyatlari va malakasini rivojlantirishdir. Har bir o'quvchi shaxs sifatida ob'yektiv ravishda noyob bo'lganligi sababli, samarali pedagogik faoliyat eng qat'iy mezoniga muvofiq ijodiylikdir. Ijodiy salohiyatni rivojlantirish masalasi inson psixologiyasi bilan chambarchas bog'liq jarayon sanaladi.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyachilarining kasbiy faoliyati va uning ijodkorligi muhim ahamiyatga ega. Har bir tarbiyachi o'zining ijodiy fikrlashi va faoliyati oraqli bolalarning rivojlanishiga ma'lum darajada o'z hissasini qo'shadi. Shunday qilib ijodkorlik tarbiyachining muhim sifatlaridan biridir. Har bir darsga kirishdan oldin tarbiyachi ma'lum darajada ijodiy izlanishlar olib borishi uning kasbiy faoliyatining muvaffaqiyatini ta'minlab berishi hech kimga sir emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Muslimov N.A., Usmonboyev M.H., Sayfurov D.M., Turayev A.B., Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari T.:2015
2. Davlatshen M.G. Umumiy psixologiya T-2002.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI KREATIV FIKRLASHGA O'RGATISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

DOI:10.53885/edinres.2021.33.78.117

Qurbonova Yulduz Jumayevna, TerDU Pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning yoshga xos psixologik xususiyatlari haqida fikrlar bayon etiladi. Bundan tashqari bolalarni mustaqil va kreativ fikrlashga o'rgatishning psixologik mexanizmlari haqida so'z boradi.

Bugungi axborotlashgan, tezkor zamon insondan doimiy o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy sharoitda yashashni taqozo etmoqda. Bunday tezkor o'zgaruvchan olamda yashashi uchun, u uzluksiz rivojlanishi hamda moslashuvi uchun yangi sharoitlarga moslashishga yordam beradigan shaxsiy kompetensiyaga ega bo'lishi kerak. Hozirgi kunda shunday muhim kompetensiyalardan biri - kreativ tafakkur, yuqori ijodiy faollik va kreativ xulq-atvordir. Bugungi kunda ijodkorlik, yaratuvchanlik, yangilikka qaratilgan faoliyat kreativ faoliyat deb tushuniladi. Avvalo, bugungi kunda ta'lim tizimida tez-tez tilga olinayotgan kreativlikning o'zi nima? Kreativlik bu inglizcha «create» - yaratuvchanlik, ijodkorlik so'zidan olingan bo'lib, inson shaxsining ijodkorlikka bo'lgan qobiliyati, ijodkorlik iste'dod darajasi, individning an'anaviy yoki odat tusiga kirgan fikrlash sxemasidan uzoq bo'lgan, prinsipial yangi g'oyalarni yaratishga tayyorligini xarakterlovchi, shuningdek, muammolarni o'zgacha tarzda bartaraf etish, iqtidorning mustaqil omili sifatida qabul qilingan qobiliyatdir. Bu tushuncha mohiyati, ya'ni maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ tafakkurni shakllantirish muammosi juda ko'p tadqiqotchilarni qiziqtirib kelayotgani ma'lum. Shuning uchun ham muammo sifatida uzoq yillardan buyon o'rganilib kelinmoqda. Pedagog P.F.Legaftning fikricha, inson hayotining ayni shu bosqichida uning kelgusida qanday xarakter-xislatlar sohibi bo'lishi belgilanadi va axloqiy xarakterning asoslari yuzaga chiqadi. Bu yo'nalishning rivojlanishiga V.N.Druzhinin, A.V.Zaporozhets, A.N.Leontiyev, N.N.Poddyakov, D.B.Bogoyavlenskaya, V.A.Kudryavtsev, O.M.Dyachenko, A.M.Matyushkin, K.Heller, N.S.Leites, J.Guilford va boshqa olimlar o'z hissalarini qo'shishgan. Ular o'z ishlarida kreativlikni boshqa psixik jarayonlardan ajralib turuvchi tafakkurning o'ziga xos jihati ekanini aytishadi. Ular kreativlikni bolalarning shaxsiy fazilatlar va ularning tasavvuri bilan bog'laganlar. Ijodiy tafakkur va ijodiy tasavvur - insonning ijodiy qobiliyatining muhim tarkibiy qismidir. Maktabgacha yosh davri ijodiy faol shaxsning shakllanishi uchun eng samarali davri, chunki aynan mana shu davrda psixik jarayonlar progressiv o'zgarishlar (xotira, nutq, diqqat, tafakkur, tasavvur, idrok) kechadi va shaxsiy fazilatlar tezkor rivojlanishi bilan xarakterlidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijodni rivojlantirish bolalarning turli faoliyatlari orqali, masalan, kommunikativ, amaliy o'yinlar yordamida amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari amaliyotida tarbiyachilarning ijodiy rivojlanishiga bo'lgan e'tiborini kuchayganlik tendensiyasi kuzatilmoqda. Hozirgi kunda uslubchilar va psixologlarning oldida turgan dolzarb vazifalardan biri - maktabgacha yoshdagi bolaning ijodiy salohiyatini ochishga yordam beradigan bola bilan shaxsga yo'naltirilgan - o'zaro ta'sir o'tkazish usullarini takomillashtirish kerak, degan xulosa qilishimiz mumkin. Yana shuni ta'kidlash lozimki, maktabgacha ta'limga oid psixologik-pedagogik adabiyotlarni va amaliy faoliyatini tahlil qilish maktabgacha ta'limda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayoni innovatsiya darajaga ko'tara oladigan, o'z ichiga maktabgacha yoshdagi bolalarni kreativlikni to'liq qamrab oluvchi ta'limiy dastur kerakligini taqozo qilmoqda. Ta'lim va tadqiqot tashkilotlari tomonidan o'tkazilgan oxirgi tadqiqotlar, hozirgi zamon bolalarining psixofiziologiyasida, ruhiyatida, shaxsiy fazilatlarida sifat o'zgarishlari yuqori o'ringa egaligi kuzatilishi

aniqlandi. Xususan, bolalarda tasavvur, qiziqish, ijodkorlikning keskin pasayib ketganligi qayd qilingan. Buyuk olimlardan D.Veksler, A.Maslou kraektiv qobiliyat tabiatini va uni inson hayotida rivojlanish xususiyatlarini o'rganishgan, ular tomonidan ishlab chiqilgan kreativ tafakkurni aniqlash yuzasidan ishlab chiqqan metodika hozirgi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan, yana bir amerikalik psixolog olim Dj.P.Gilford o'zining ilmiy tadqiqot ishlarida kreativlik va intellektni birinchi marotaba taqqoslagan. Pol Torrens kretiavlikni tafakkur terminlarida ta'riflagan va bolalar kreativligini shakllantirish dasturini hamda yosh bolalarda kreativlikni aniqlash testlarini yaratgan. O'zbek olimlari ham bu borada qimmatli fikrlarni ilgari surishgan. Jumladan, E.G'oziyev, P.Sunnatova, Z.Nishonovalar tafakkur psixologiyasi, mustaqil fikrlash, ijodiy fikrlash psixo-fiziologik xususiyatlarini ilmiy jihatdan asoslab berishga katta hissa qo'shishgan. Rossiya psixolog olimlari O.Tixomirova, L.A.Venger, A.L. Venger, L.S Vigotskiy tomonidan tafakkurni o'ganish ustida olib borgan tadqiqotlar ham bugun dunyoda yuz berayotgan to'rtinchi sanoat tamaddunining dvigateli - harakatga keltiruvchi kuchi kreativlik ekani ko'p bora ta'kidlanadi. Darhaqiqat, har jabhada inson ijodkorligining beqiyos va hayratlanarli namunaloriga duch kelamiz: elektron xizmatlar, virtual reallik, to'rtburchak tarvuzlar, tuproqsiz hosil olish... Bularning barchasi inson tasavvuri, tafakkuri mahsuli. Bugun biz uchun odatiy tuyulgan kitob, musiqa, bino, samolyot, hatto lampalar ham qachonlar orzu va tasavvurda bo'lgan, keyinchalik aql-idrok samarasi o'laroq yaratilgan. Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish uchun dastlab bu tushunchaning mazmunini bilish lozim. Kreativlik o'z nomi bilan yaratish, yaratuvchanlikdir. Kreativlik deganda insonning yangilik yaratish, muammolarni yechishga qaratilgan ijodiy qobiliyati tushunilar ekan, uning tag zamirida originallik, amaliylik, noodatiylik va erkinlik yotadi. Shuningdek, kreativ fikrlash muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash, bir nuqtaga turli qirradan yondashishni anglatadi. Kreativlik shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson tafakkuri, ma'naviyatining ajralmas qismi hisoblanadi, u shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilish, o'rnatilgan stereotiplarni isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Ya'ni, berilgan bilimlarni takrorlash orqali kreativlikka erishib bo'lmaydi, ijodiy fikrlash jarayonida yangi fikr, yangi g'oyaning paydo bo'lishi asosiy shartdir. Inson miyasi o'z ishini "yengillashtirish", "qulaylashtirish" uchun shablon va stereotiplardan foydalanadi. Stereotiplar shu paytgacha ma'lum bo'lgan va umumqabul qilingan fikrlardir. Ular asosida fikrlash bizga hech qanday yangi g'oya bermaydi. Qoliplarning yuzaga kelishida jamiyatda ustuvor bo'lgan ijtimoiy fikr, mediamahsulotlarda taqdim etilayotgan shakl va ko'rinishlar ham yetakchi o'rin tutadi. Inson ommadan ajrab qolmaslik nuqtayi nazaridan hammaning fikriga qo'shiladi. Qolaversa, "oqim bo'ylab suzish" mustaqil fikrlashdan ko'ra oson tuyuladi. Stereotiplar orqali fikrlaganda esa muayyan mavzu bo'yicha inson ongiga "so'rov" berilganida, odatiy ma'lumot va mulohazalar yuzaga keladi. Masalan, "yangi yil" deganda to'kin dasturxon, reklamadan tushmaydigan gazli ichimliklar, archa va hokazolarni tasavvur qilish, bobo obrazida qo'lida hassa tutgan, ko'zoynakli cholni ko'rish qolip asosida fikrlashning ko'rinishi. Kreativ fikrlovchi insonlar odatiy manzaralardan o'zgacharoq tasvirlarni ham tasavvur qilib, hech kim ilg'amagan jihatlarni payqaydi, yangilik yaratoladi. Qolip va stereotiplar asosida fikrlashning bir necha ko'rinishlari bor. Masalan, qutbli tafakkur - hamma narsani ikki shaklda - yaxshi yoki yomon deb qabul qilish, dunyoni oq va qora rangda ko'rishdir. Aslida, yaxshi yoki yomon narsaning o'zi mavjud emas, uni fikrlarimiz shundayga aylantiradi. Har bir holat va jarayonning ijobiy hamda salbiy jihatlari bor. Bir tomonlama yondashuv, asoslanmagan xulosalar ham stereotiplar asosida fikrlashning ko'rinishlaridir. Tomas Edison fikriga ko'ra "kreativlik - g'ayriixtiyoriy jarayon" dir. Lekin har kuni ko'plab mutaxassislar muammolarga noodatiy yechim topishga zaruriyat sezadi. Ular mana shu g'ayriixtiyoriy jarayonni ixtiyoriylashtirishi mumkinmi? Tabiatda yangi fikrlarni yuzaga keltiruvchi "sehrli tayoqcha" yo'q, biroq har qanday mutaxassisning kreativ o'ylashiga ko'maklashadigan ko'plab usullar mavjud. Buning uchun ijodiy fikrlashga vaqt ajratish, ijodiy salohiyatni anglash lozim. - Ijodkorlik chegarasini belgilang. Muammoli masalaga duch kelgan paytingizda ijodkorlik chegaralarini belgilang. O'zingizdan "Eng oddiy yechim nimada?" deb so'rang. Keyin "muammoni hal qilishning aql bovar

qilmas varianti”ni tasavvur qiling. Oddiy va hayratlanarli yechim o’rtasida sizga ijodiy maydon paydo bo’ldi. Endi yangi g’oya mavhum emas, uning chegaralari mavjud. Bu ijod jarayonidagi psixologik bosimni yengillashtiradi. Bolalar uchun juda tanish Uolt Disney ko’ngilochar sohada o’z sanoatini yaratgan, animatsion multfilmlari bilan butun dunyoga tanilgan shaxs. U dunyoga mashhur personajlarini yaratishda kreativlikning uch fazasi - xayolparast, realist, tanqidchi obrazidan foydalanadi. Ya’ni, xayolparast rolda hech qanday chegarasiz xayol suradi, fantaziya yaratadi. Bu jarayonda u Baxning “Tokkata, fuga re minar” musiqasini eshitishini aytgan. Xayolida obrazlar yaratilgandan keyin uni reallik bilan uyg’unlashtiradi. Personaj qanday harakatlanadi, qanday gapiradi - barchasini konstruktor sifatida jonlantiradi, reallashtiradi. Shundan keyin xayolparast va realist ishini tanqidchi ko’rib chiqadi. Tanqidchi “filtr” vazifasini bajaradi. Uolt Disneyning yutug’i xayolparast, realist, tanqidchi obrazlarini bitta shaxsda jamlay olganidir. Odatiy fikrlovchilarda ularning bittasi ustuvorlik qiladi.

Xulosa qilib aytganda, kreativlikni faollashtirish usullaridan foydalangan holda ishlab chiqilgan ijodiy o’yin vazifalari, hayotiy va ertakka boy vaziyatlar, ijodiy mashqlar va o’yinlar, tadbirlar majmuasidan foydalanish maktabgacha ta’lim bosqichidagi bolalardagi kreativ fikrlashni rivojlantirishda yanada ko’proq samara beradi. Kreativlikka ega bo’lgan bolalarimiz kattalarning har bir ta’limiy, tarbiyaviy va kasbiy ta’limotlarini tez ilg’ab oladilar va tez o’zlashtirib, hayotga tatbiq etadilar. Maktabgacha yoshdan kreativ fikrlay oladigan, ijodiy tafakkuri rivojlangan bolalar, kejakda buyuk ixtirolar va kashviyotlar qiladilar, albatta o’z vatanlari ravnaqiga o’z hissalarini qo’shadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R.G`Qodirov(2005).Yosh davrlari va pedagogik psixologiya T.: (6-7).
2. G.R To`xtasinova, T.I. O`rmonova (2005). Bolalarbog`chasida intellectual psixologik o`yinlar .
3. Bolalar iqtidorini erta aniqlashning psixologik-pedagogik metodikalari.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA SAHNALASHTIRISH FAOLIYATINING TASHKIL QILISH SHAKLLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.28.30.118

Usmanova Saodat Erkinovna, TerDU Pedagogika instituti

Annotatsiya.Maqolada maktabgacha ta’lim **tashkilotida** sahnalashtirish faoliyatining tashkil qilinishi, uning shakllari haqida fikr yuritiladi.

Maktabgacha ta’lim **tashkiloti** bolalarini qo’l mehnatiga o’rgatish, bunga qiziqish uyg’otish mehnat orqali hosil bo’lgan ko’nikma va malakalarni shakllantirish juda ham muhim. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mehnatga nisbatan muhabbatni tarbiya va kasbga yo’naltirish har bir tarbiyachining muhim vazifasidir. Bolada ijodiy ko’rgazmalar o’yinlar uchun atributlar yasashga xohish uyg’otish uchun muhimdir. O’z navbatida maktabgacha ta’lim tashkilotida sahnalashtirish faoliyatining tashkil qilinishini quyidagi shakllar orqali amalga oshiriladi:

- qog’oz va karta kabi materiallar xususiyati bilan tanishtirish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikni rivojlantirish;
- tasviriy san’at sohasiga doir qobiliyatini aniqlash va shakllantirish;
- qalam mo’yqalamni ushlash;

- loy, plastilin bilan ishlash qaychida ayrim narsalarni qirqib yelimplash orqali mayda qo’l mushaklarini rivojlantirish.

Bola tasviriy faoliyat mashg’ulotlari orqali diqqatni bir joyga taqsimlay olishni va ishni oxiriga qadar bajarishni o’tira olishni o’rganadi. Bundan tashqari tabiatni, atrof-muhitni kuzatishni, uni asrab-avaylashni ardoqlashni, unga nisbatan to’g’ri munosabatda bo’lishni o’rganadi. Jamoa bo’lib mehnat qilish ishni rejalashtirib olish o’rtoqlarini eshita olish va o’zaro fikr- mulohazalarini inobatga olgan holda ishlash malakasini shakllantiradi. Maktabgacha ta’lim sohasida sahnalashtirish faoliyati ham bolalar

uchun qiziqarli, ham miya rivoji uchun katta turtki bo'ladi. Sahnalashtirish faoliyati nutq ifodaliligini shakllantirish, intellektual va badiiy estetik tarbiya bilan bog'liq ko'plab pedagogik vazifalarni hal etish imkonini beradi. Shu bilan birga sahnalashtirish faoliyati bolaning hissiyotlarini rivojlantirishning tuganmas manbasi hisoblanib, uni ma'naviy boylikka oshno qiladi. Farzandlarimiz xalqimizning boy madaniy- ma'naviy merosi haqida tushuncha va tasavvurga ega bo'ladi va ularni o'z ishlarida ifodalashga o'rganadi. Har bir insonning hayoti o'yinlar bilan o'tadi, u bolada kattalarning hayotiy qonun qoidalarini anglashni o'rgatadi. Har bir bola o'zi bilgancha o'ynaydi, lekin bu o'yinlar asosan kattalar sevimli qahramonlaridan o'rganib ularga taqlid qiladi. Sahnalashtirish uchun material tanlaganda, bolalarning yosh xususiyatlari bilim ko'nikmalaridan kelib chiqish zarurligini sedan chiqarmaslik lozim. Shu bilan birga ularning hayotiy tajribasini boyitish yangi bilimlarga qiziqish uyg'otish va ijodiy imkoniyatlar berish kerak. Maktabgacha ta'lim bosqichida sahnalashtirish jarayonida rollarni faqat qobiliyatli bolalar o'rtasida taqsimlamay, barcha bolalarga o'zlarini turli rollarda sinab ko'rishlariga imkon berish. Bolalar bilan sahnalashtirishda asosiy e'tibor qaratish kerak bo'lgan quyidagi qoidalarga amal qilish zarur:

1.Sahna asarini tanlash va uni bolalar bilan muhokama qilish.

2. Asarni bolalar tomonidan so'zlab berilishi.

3.Etyud ko'rinishidagi alohida epizodlar bilan ishlash.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida teatr uchun zarur bo'lgan har xil predmetlar, stol usti soya teatri marionetkalar , sahna spektakllarida o'ynash uchun rekvizitlar teatr uchun pardalar, kostyum va niqoblar bo'lsa maqsadga muvofiqdir. Chunki bu holat unga haqiqiy tetr ruhini beradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari sahna namoyishlari uchun burchaklar tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir. Biz yuqorida nazarda tutgan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan sahnalashtirish jarayonida amal qilinadigan qoidalar, hamkorlikdagi sahnalashtirish faoliyatida spektakl qo'yish jarayoniga yetarli darajada faol bo'lmagan bolalarni ham jalb etadi bu bilan ularga uyatchanlik va tortinchoqlikni yengib o'tishlariga yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining turli yosh guruhlari asosan ertaklarni sahnalashtirish odat tusiga kirgan. Bolalar ongiga milliy urf-odatlarimizni ananalarimizni singdirishda, ularga shu aziz Vatan barchamizniki ekanligini uqtirish va , o'z navbatida, har tomonlama ma'naviy barkamol qilib tarbiyalashda, tevarak-atrofdagi bo'layotgan voqea-hodisalarni anglashda, o'zining xulqidagi axloqiy kamchiliklarini bartaraf etishida, tabiatni asrab-avaylash, unga mehr uyg'otishda qo'g'irchoq teatrlarini sahnalashtirishning ahamiyati nihoyatda kattadir. Chunki sahnalashtirishda tomoshabinlar tomoshalarni faqat ko'rib tinglabgina qolmay, balki unda mustaqil ishtirok etadi. Bolalar ertaklarni sahnalashtirishni ko'rganlaridan so'ng qahramonlarning harakatini tahlil etish orqali undagi axloq-odobini birgalikda muhokama qilish- bola qalbida ezgulikka, xayrli ishlar qilish, odamlarga yaxshilik qilishga intilish tuyg'usini tarbiyalaydi. Bolalar bilan birgalikda ertaklarni sahnalashtirish orqali ertak qahramonlarining ("Oltin tarvuz" "Zumrad va Qimmat") o'ziga xos xususiyatlari aniqlanadi, ularga mos xatti-harakatlarni ijroda qanday aks ettirish kerakligi haqida fikrlaydi. Sahna nutqini (ifodali, aniq talaffuz) sahnada harakat erkinligi so'z va harakat uyg'unligi tarbiyalanadi. Turli janrdagi badiiy asarlar qurilishi uslubi jihatidan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning bolalarga ta'siri ham har xil boladi. Tabiiyki, har bir janrga oid asar matni lingvistik jihatdan ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, she'riy asarlar matni hikoya matnidagi, ertak matni she'r matnidagi, ilmiy-ommabop maqola matni masal janriga taalluqli asarlar matnidagi tubdan farq qiladi. Topishmoq predmet va voqea-hodisalar o'rtasidagi o'xshashlikni taqqoslash orqali o'zlashtirilsa, maqollar mazmuni hayotiy misollar vositasida sharhlashni taqozo etadi. Shunga ko'ra turli janrdagi badiiy asarlarni o'qishda tarbiyachidan unga mos usullar tanlash talab etiladi. Xalq og'zaki ijodi janrlari orasida ertak janri bolalar tomonidan yaxshi qabul qilinib, qiziqib o'qilishining sabablaridan biri ertak tilining ta'sirchanligi, o'tkirligi, ma'nodorligi va xalq tiliga yaqinligidir. Ertaklarning ko'pchiligida real hayot tasviri sarguzasht elementlar bilan qorishib ketadi. Ertakning o'tkir maroqli syujeti voqea rivojida favqulodda ajoyib vaziyat bolalarni maftun qiladi, undagi mard, kuchli, topqir, dovyurak, chaqqon qahramonlar ertakning g'oyaviy yo'nalishi unda ezgulik kuchining -

yaxshilikning doimo g'alaba qilishi bolalarni o'ziga tortadi. Ertakda qabul qilingan hikoya qilish shakli bir xil so'z va iboralarning qayta-qayta takrorlanib turishi ohangdorligi tilining ta'sirchanligi ifoda vositalarining jonliligi bolalar uchun juda qiziqarlidir. Ertakda qatnashuvchilar ko'pincha rahmdil saxiy adolatli hamda ularning aksi bolgan yovuz, baxil, ochko'z obrazlarga bo'linadi. Ertakning pedagogik qiymati shundan iboratki, bolalar unda to'g'rilik, halollik g'alaba qilganidan kambag'al kishilar qiyinchilikdan qutulganidan, ya'ni yaxshilik, ezgulik ro'yobga chiqqanidan va yomonlik, yovuzlik mahkumlikka uchraganidan quvonadilar. Ular hayotda ham doimo shunday bo'lishini istaydilar. Masalan «Halollik» ertagida asosiy fikr kambag'allarga yordam ko'rsatish o'z mehnati bilan hayot kechirish bo'lib, bunda hatto butun xalq istagi ekanligi g'oyasi ilgari surilgan. Bunday g'alaba maishiy ertaklardan tashqari sehrlil eretaklarda ham ifodalangan. Ertak bolalarda qahramonlarning xatti-harakatini muhokama qilib baholash ko'nikmasini o'stirishi bilan birga yaxshilikning doimo g'alaba qozonishiga ishonch uyg'otadi. Bolalar ertakni tahlil qilish jarayonida «Kishilardagi qanday sifatlar sizga yoqdi? (yoki yoqmadi?) Nima uchun?» «... nima uchun jazolandi? (yoki ragbatlantirildi?)» «Nima uchun ertakdagi ba'zi qahramonlarga hatto tabiat kuchlari ham yordam beradi? (yoki bazilaridan yuz ogiradi?)» kabi savollarga javob topish jarayonida mushohada qiladilar muhokama qilib xulosaga keladilar. Bu esa bugungi kunda eng kerakli bo'lgan kreativlik, ijodkorlikni shakllantirishi tabiiy.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI KREATIV FIKRLASHGA O'RGATISH ASOSLARI VA AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.33.83.119

Tavobova Ozoda Farxodovna, TerDU Pedagogika instituti

1 kurs magistrant

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yosh davridagi bolalarni kreativ fikrlashga o'rgatishning psixologik xususiyatlari, buning ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, bolalarni mustaqil va kreativ fikrlashga o'rgatishning psixologik mexanizmlari haqidagi fikrlar bayon etilgan.

Bugungi kunda inson doimiy o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy sharoitda yashab, sir emaski, bunday tezkor o'zgaruvchan olamda yashashi uchun, u uzluksiz rivojlanishi hamda moslashuvi uchun yangi sharoitlarga moslashishga yordam beradigan shaxsiy kompetentsiyaga ega bo'lishi kerak. Ta'lim tizimi9da ko'p bora tilga olinayotgan shunday muhim kompetentsiyalardan biri - kreativ tafakkur,yuqori ijodiy faollik va kreativ xulq-atvordir. Bugungi kunda ijodkorlik, yaratuvchanlik, yangilikka qaratilgan faoliyat kreativ faoliyat deb tushuniladi. Kreativlik so'zinglizcha «create» - yaratuvchanlik, ijodkorlik so'zidan olingan bo'lib, inson shaxsining ijodkorlikka bo'lgan qobiliyati, ijodkorlik iste'dod darajasi, individning an'anaviy yoki odat tusiga kirgan fikrlash sxemasidan uzoq bo'lgan, prinsipial yangi g'oyalarni yaratishga tayyorgarligini xarakterlovchi, shuningdek, muammolarni o'zgacha tarzda bartaraf etish, iqtidorning mustaqil omili sifatida qabul qilingan qobiliyatdir. Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili Maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ tafakkurni shakllantirish muammosi juda ko'p tadqiqotchilarni qiziqtirgan muammo sifatida uzoq yillardan buyon o'rganilib kelinmoqda. Buyuk psixolog P.F.Legaftning fikricha, inson hayotining ayni shu bosqichida uning kelgusida qanday xarakter-xislatlar sohibi bo'lishi belgilanadi va axloqiy xarakterning asoslari yuzaga chiqadi. Bu yo'nalishning rivojlanishiga V.N.Druzhinin, A.V.Zaporozhets, A.N.Leontiev, N.N.Poddyakov, D.B.Bogoyavlenskaya, V.A.Kudryavtsev, O.M.Dyachenko, A.M.Matyushkin, K.Heller, N.S.Leites, J.Guilford va boshqa olimlar o'z hissalarini qo'shishgan. Ular o'z ishlarida kreativlikni boshqa psixik jarayonlardan ajralib turuvchi tafakkurning o'ziga xos jihati sifatida ta'rif berganlar. Ular kreativlikni bolalarning shaxsiy fazilatlar va ularning tasavvuri bilan bog'laganlar. Ijodiy tafakkur va ijodiy tasavvur - insonning ijodiy qobiliyatining muhim tarkibiy qismidir. Maktabgacha yosh davri ijodiy faol shaxsni shakllanishi uchun eng samarali davri, chunki aynan mana shu davrda psixik jarayonlar progressiv

o'zgarishlar (xotira, nutq, diqqat, tafakkur, tasavvur, idrok) kechadi va shaxsiy fazilatlar tezkor rivojlanadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ijodni rivojlantirish bolalarning turli faoliyatlari orqali, masalan, kommunikativ, amaliy o'yinlar yordamida amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'lim muassasalari amaliyotida tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning ijodiy rivojlanishiga bo'lgan e'tiborini kuchayganlik tendentsiyasi kuzatilmoqda. Hozirgi kunda metodistlar va psixologlarning oldida turgan dolzarb vazifalardan biri - maktabgacha yoshdagi bolaning ijodiy salohiyatini ochishga yordam beradigan bola bilan shaxsga yo'naltirilgan - o'zaro ta'sir o'tkazish usullarini takomillashtirish kerak degan xulosa qilishimiz mumkin. Tadqiqot metodologiyasi Maktabgacha ta'limga oid psixologik-pedagogik adabiyotlarni va amaliy faoliyatini tahlil qilish maktabgacha ta'limda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayoni innovatsiya darajaga ko'tara oladigan, o'z ichiga maktabgacha yoshdagi bolalarni kreativlikni to'liq qamrab oluvchi ta'limiy dastur kerak. Ta'lim va tadqiqot muassasalari tomonidan o'tkazilgan ohirgi tadqiqotlar, hozirgi zamon bolalarining psixofiziologiyasida, ruhiyatida, shaxsiy fazilatlarida sifat o'zgarishlari yuqori o'ringa egaligi kuzatilishi aniqlandi. Xususan, bolalarda tasavvur, qiziqish, ijodkorlikning keskin pasayib ketganligi qayd qilingan. Olimlardan D.Veksler, A.Maslou kreativ qobiliyat tabiatini va uni inson hayotida rivojlanish xususiyatlarini o'rganishgan, ular tomonidan ishlab chiqilgan kreativ tafakkurni aniqlash yuzasidan ishlab chiqqan metodika hozirgi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan, yana bir Amerikalik psixolog olim Dj.P.Gilford o'zining ilmiy tadqiqot ishlarida kreativlik va intellektni birinchi marotaba taqqoslagan. Pol Torrens kreativlikni tafakkur terminlarida ta'riflagan va bolalar kreativligini shakllantirish dasturini hamda yosh bolalarda kreativlikni aniqlash testlarini yaratgan. O'zbek olimlaridan E.G'oziyev, P.Sunnatova, Z.Nishonova tafakkur psixologiyasi, mustaqil fikrlash, ijodiy fikrlash psixo-fiziologik xususiyatlarini ilmiy jihatdan asoslab berishga katta hissa qo'shishgan. Rossiya psixolog olimlari O.Tixomirova, L.A.Venger, A.L. Venger, L.S Vigotskiy tomonidan tafakkurni o'rganish ustida olib borgan tadqiqotlari hozirgi tahlil va natijalar bugun dunyoda yuz berayotgan to'rtinchi sanoat tamaddunining dvigateli - harakatga keltiruvchi kuchi kreativlikdir. E'tibor bersangiz, har tomonda inson ijodkorligining beqiyos va hayratlanarli namunalariga duch kelasiz: Elektron xizmatlar, virtual reallik, to'rtburchak tarvuzlar, tuproqsiz hosil olish... Bularning barchasi inson tasavvuri, tafakkuri mahsuli. Bugun biz uchun odatiy tuyulgan kitob, musiqa, bino, samolyot, hatto lampalar ham qachonlar orzu va tasavvurda bo'lgan, keyinchalik aql-idrok samarasi o'laroq yaratilgan. Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish uchun dastlab bu tushunchaning mazmunini bilish lozim. Kreativlik inglizcha "create" dan olingan bo'lib, yaratish ma'nosini bildiradi. Kreativlik deganda insonning yangilik yaratish, muammolarni yechishga qaratilgan ijodiy qobiliyati tushuniladi. Uning tagzamiyida originallik, amaliylik, noodatiylik va erkinlik yotadi. Shuningdek, kreativ fikrlash muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash, bir nuqtaga turli rakursdan yondashishni anglatadi. Kreativlik shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson tafakkuri, ma'naviyatining ajralmas qismi hisoblanadi, u shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilish, o'rnatilgan stereotiplarni isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Ya'ni, berilgan bilimlarni takrorlash orqali kreativlikka erishib bo'lmaydi, ijodiy fikrlash jarayonida yangi fikr, yangi g'oyaning paydo bo'lishi asosiy shartdir. Inson miyasi o'z ishini "yengillashtirish", "qulaylashtirish" uchun shablon va stereotiplardan foydalanadi. Stereotiplar shu paytgacha ma'lum bo'lgan va umumqabul qilingan fikrlardir. Ular asosida fikrlash bizga hech qanday yangi g'oya bermaydi. Qoliplarning yuzaga kelishida jamiyatda ustuvor bo'lgan ijtimoiy fikr, mediamahsulotlarda taqdim etilayotgan shakl va ko'rinishlar ham yetakchi o'rin tutadi. Inson ommadan ajrab qolmaslik nuqtayi nazaridan hammaning fikriga qo'shiladi. Qolaversa, "oqim bo'ylab suzish" mustaqil fikrlashdan ko'ra oson tuyuladi. Stereotiplar orqali fikrlaganda muayyan mavzu bo'yicha inson ongiga "so'rov" berilganida odatiy ma'lumot va mulohazalar yuzaga keladi. Masalan, "yangi yil" deganda to'kin dasturxon, reklamadan tushmaydigan gazli ichimliklar, archa va hokazolarni tasavvur qilish, bobo obrazida qo'lida hasa tutgan, ko'zoynakli cholni ko'rish qolip asosida fikrlashning ko'rinishi. Kreativ fikrlovchi insonlar odatiy manzaralardan

o'zgacharoq tasvirlarni ham tasavvur qilib, hech kim ilg'amagan jihatlarni payqaydi, yangilik yaratoladi. Qolip va stereotiplar asosida fikrlashning bir necha ko'rinishlari bor. Masalan, qutbli tafakkur - hamma narsani ikki shaklda - yaxshi yoki yomon deb qabul qilish, dunyoni oq va qora rangda ko'rishdir. Aslida, yaxshi yoki yomon narsaning o'zi mavjud emas, uni fikrlarimiz shundayga aylantiradi. Har bir holat va jarayonning ijobiy hamda salbiy jihatlari bor. Bir tomonlama yondashuv, asoslanmagan xulosalar ham stereotiplar asosida fikrlashning ko'rinishlaridir. Mashqlar: - Tomas Edison "Kreativlik - g'ayriixtiyoriy jarayon", deydi. Lekin har kuni ko'plab mutaxassislar muammolarga noodatiy yechim topishga zaruriyat sezadi. Ular mana shu g'ayriixtiyoriy jarayonni ixtiyoriylashtirishi mumkinmi? Tabiatda yangi fikrlarni yuzaga keltiruvchi "sehrli tayoqcha" yo'q, biroq har qanday mutaxassisning kreativ o'ylashiga ko'maklashadigan ko'plab usullar mavjud. Buning uchun ijodiy fikrlashga vaqt ajratish, ijodiy salohiyatni anglash lozim. - Ijodkorlik chegarasini belgilang. Muammoli masalaga duch kelgan paytingizda ijodkorlik chegaralarini belgilang. O'zingizdan "Eng oddiy yechim nimada?" deb so'rang. Keyin "muammoni hal qilishning aql bovar qilmas varianti"ni tasavvur qiling. Oddiy va hayratlanarli yechim o'rtasida sizga ijodiy maydon paydo bo'ldi. Endi yangi g'oya mavhum emas, uning chegaralari mavjud. Bu ijod jarayonidagi psixologik bosimni yengillashtiradi. - Uolt Disneyning kreativ fikrlash nazariyasi. Uolt Disney ko'ngilochar sohada o'z sanoatini yaratgan, animatsion multfilmlari bilan butun dunyoga tanilgan shaxs. U dunyoga mashhur personajlarini yaratishda kreativlikning uch fazasi - xayolparast, realist, tanqidchi obrazidan foydalanadi. Ya'ni, xayolparast rolida hech qanday chegarasiz xayol suradi, fantaziya yaratadi. Bu jarayonda u Baxning "Tokkata, fuga re minar" musiqasini eshitishini aytgan. Xayolida obrazlar yaratilgandan keyin uni reallik bilan uyg'unlashtiradi. Personaj qanday harakatlanadi, qanday gapiradi - barchasini konstruktor sifatida jonlantiradi, reallashtiradi. Shundan keyin xayolparast va realist ishini tanqidchi ko'rib chiqadi. Tanqidchi "filtr" vazifasini bajaradi. Uolt Disneyning yutug'i xayolparast, realist, tanqidchini bitta shaxsda jamlay olganidir. Odatiy fikrlovchilarda ularning bittasi ustuvorlik qiladi. Kreativlikni faollashtirish usullaridan foydalangan holda ishlab chiqilgan ijodiy o'yin vazifalari, hayotiy va ertak vaziyatlar, ijodiy mashqlar va o'yinlar, tadbirlar majmuasidan foydalanish maktabgacha katta yosh davridagi bolalardagi kreativ fikrlashni rivojlantirishda yanada koproq samara beradi. Kreativlikka ega bo'lgan bolalarimiz kattalarning har bir ta'limiy, tarbiyaviy va kasbiy ta'limotlarini tez ilg'ab oladilar va tez o'zlashtirib, hayotga tatbiq etadilar. Maktabgacha yoshdan kreativ fikrlay oladigan, ijodiy tafakkuri rivojlangan bolalar, kechikda buyuk ixtirolar va kashviyotlar qiladilar, albatta o'z vatanlari ravnaqiga o'z hissalarini qo'shadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.G`Qodirov(2005).Yosh davrlari va pedagogik psixologiya T.: (6-7).
2. G.R To`xtasinova, T.I. O`rmonova (2005). Bolalarbog`chasida intellectual psixologik o`yinlar T.:(4-5)
3. Bolalar iqtidorini erta aniqlashning psixologik-pedagogik metodikalari majmuasi (2010). 4. M. Atayev (2017). Islomda bolalar huquqlari.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILAN ISHLASHNING INTERFAOL PEDAGOGIK TEXNOLOGIYASI

DOI: 10.53885/edinres.2021.65.23.120

Umbarova Mavluda G'aniyevna TerDU Pedagogika instituti

1 kurs magistrant

Annotatsiya. Maqolada interaktiv ta'limning mohiyati ochib berishga harakat qilinib, interfaol texnologiyalarni taqdim etishning ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Bugungi kunda axborot - kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, maktabgacha ta'limning barcha sohalarining mazmuni va tuzilishini modernizatsiya qilish zarurati tug'ilmoqda. Bu yangi ta'lim standartlarida o'z aksini topgan. Bu maktabgacha ta'lim muassasalari ishiga interfaol ta'lim va interfaol texnologiyalarni joriy etish uchun davlat ta'lim standartlari talablari qanday? Aslida, bu "interaktiv ta'lim" nima?

Pedagogikada "interaktiv" - o'zaro, harakat. Interfaol ta'lim tushunchasi "o'quvchilarning atrofda axborot muhiti bilan axborot almashish turi" dir. O'quv jarayoni barcha talabalarning doimiy, faol o'zaro ta'siri sharoitida amalga oshiriladi. O'qituvchi va o'quvchi teng ta'lim sub'yektlari sifatida faoliyat yuritadi. Interaktiv texnologiyalardan foydalanish tushuntirishli tasvirlangan o'qitish usulidan bola faol bo'ladigan mashg'ulotga o'tishga imkon beradi. "Interaktiv texnologiyalar"ni ikki ma'noda ko'rib chiqish mumkin: kompyuter bilan va kompyuter orqali o'zaro ta'sirga asoslangan texnologiyalar va to'g'ridan - to'g'ri bolalar va o'qituvchi o'rtasida kompyuterdan foydalanmasdan tashkil etilgan o'zaro aloqa. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun kompyuter texnologiyalarini yangi va ko'ngilochar shaklda joriy etish nutq, matematik, ekologik, estetik rivojlanish muammolarini hal qilishga yordam beradi, shuningdek, xotira, tasavvur, ijodkorlik, fazoviy yo'nalish ko'nikmalarini, mantiqiy va mavhum fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Interaktiv o'qitish modelidan foydalanish o'quv jarayonining har qanday ishtirokchisining hukmronligini yoki har qanday g'oyani istisno qiladi. Maktabgacha ta'lim muassasasining o'quv jarayonida interaktiv texnologiyalardan foydalanish interaktiv uskunalar mavjudligini nazarda tutadi. Bu kompyuterlar, interfaol doskalar, multimediya uskunolari va boshqalarni o'z ichiga oladi. O'qitish jarayonida ushbu asbob -uskunalar bilan jihozlashdan tashqari, an'anaviy o'qitish usullari va zamonaviy interaktiv texnologiyalarni birlashtira oladigan malakali pedagog kadrlar ga ham ehtiyojimiz borligi sir emas. O'qituvchi nafaqat kompyuter va zamonaviy multimediya uskunalaridan foydalana olishi, balki o'z ta'lim resurslarini yaratishi, ularni o'qitish faoliyatida keng foydalanishi zarur.

Interaktiv ta'limning ikkinchi yo'nalishi - bu bolalar va o'qituvchining kompyuterdan foydalanmasdan uyushgan o'zaro ta'siri. Bunday interaktiv ta'lim texnologiyalari juda ko'p. Har bir o'qituvchi mustaqil ravishda bolalar bilan ishlashning yangi shakllarini o'ylab topishi mumkin. Bolalar bilan ishlashda interaktiv texnologiyalarni joriy etish maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda bosqichma -bosqich amalga oshiriladi. Jumladan,

II kichik guruh- juftlikda ishlash, dumaloq raqs;

O'rta guruh - juft bo'lib ishlash, dumaloq raqs, zanjir, karusel;

Katta guruh - juftlikda ishlash, dumaloq raqs, zanjir, karusel, intervyu, kichik guruhlarda ishlash (uchlik), akvarium;

Maktabga tayyorgarlik guruhi- juftlikda ishlash, dumaloq raqs, zanjir, karusel, intervyu, kichik guruhlarda ishlash (uchlik), akvarium, katta doira, bilim daraxti.

Quyida tilga olingan har bir texnologiyaning tavsifini berishga harakat qilamiz.

"Juftlikda ishlash" texnologiyasida bolalar xohlagancha juftlashish orqali bir -biri bilan muloqot qilishni o'rganadilar. Bolalar juft bo'lib ishlayotganda, albatta, muzokara qilish qobiliyatini, izchil, birgalikda ishlashni yaxshilaydilar. Juftlikdagi interaktiv mashg'ulotlar samimiy muloqot sharoitida hamkorlik qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

"Dumaloq raqs" texnologiyasida esa, dastlabki bosqichda kattalar yetakchi hisoblanadi, chunki bolalar o'zlari vazifani mustaqil, belgilangan vaqtda bajarolmaydilar. O'qituvchi mavzu yordamida bolalarni topshiriqni o'z vaqtida va o'z navbatida bajarishga o'rgatadi, shu orqali ularga javoblarni tinglash va bir -birining so'zini to'xtatmaslik kabi fazilatlarini singdiradi. "Dumaloq raqs" interfaol texnologiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarda ixtiyoriy xatti -harakatlarning dastlabki ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

"Zanjir" interfaol texnologiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarga jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Bu texnologiyaning asosi - har bir ishtirokchi tomonidan bitta muammoning izchil hal etilishi. Umumiy maqsad, bitta umumiy natijaning mavjudligi hamdardlik va

o'zaro yordam muhitini yaratadi, sizni bir -biringiz bilan muloqot qilishga, muammoni hal qilish variantlarini taklif qilishga majbur qiladi.

"Karusel". Bu texnologiya ishini juftlikda tashkil qilish uchun joriy etilmoqda. Bu katta kommunikativ salohiyatga ega bo'lgan dinamik juftlik va bu bolalar o'rtasidagi muloqotni rag'batlantiradi. "Karusel" interaktiv texnologiyasi bolada o'zaro yordam, hamkorlik ko'nikmalari kabi axloqiy va irodaviy fazilatlarni shakllantiradi.

"Suhbat" texnologiyasi juda ko'p qo'llanadigan texnologiya bo'lib, bilimlarni mustahkamlash yoki umumlashtirish bosqichida, ish natijalarini sarhisob qilishda " Suhbat-intervyu" interaktiv texnologiyasi qo'llaniladi. Ushbu texnologiyadan foydalanish tufayli bolalar "kattalar-bola", "bola-bola" bilan muloqot qilishga undaydigan dialogik nutqni faol rivojlantiradilar.

"Kichik guruhlarda ishlash" (uchlik) interfaol ta'lim rejimida maktabgacha yoshdagi uch kishilik guruhlariga ustunlik beriladi. "Uchlikka" guruhli ishlash texnologiyasidan foydalanish barcha bolalarga sinfda ishlash imkoniyatini beradi. Yigitlar o'z ishlariga, do'stining ishiga baho berishni, muloqot qilishni, bir -birlariga yordam berishni o'rganadilar. O'quv jarayonida hamkorlik tamoyili yetakchi bo'ladi.

"Akvarium". "Akvarium" - bu "jamoatchilik oldida" bolalarni muammoni muhokama qilishga taklif qilinganida muloqot shakli. "Akvarium" interaktiv texnologiyasi shundan iboratki, bir nechta bolalar vaziyatni aylana shaklida, qolganlari esa kuzatib, tahlil qilishadi. Bu usul maktabgacha yoshdagi bolalarga nima beradi? Tengdoshlarini tashqaridan ko'rish, ular qanday muloqot qilishlarini, boshqalarning fikriga qanday munosabatda bo'lishlarini, bo'lajak nizoni qanday hal qilishlarini, o'z fikrlarini qanday bahslashishlarini ko'rish imkoniyatini berishi bilan ajralib turadi.

Ko'ryapmizki, har bir interaktiv texnologiya bolalarimizning qobiliyatlarini rivojlantirish, bu borada turlicha yondashish lozimligi bilan ahamiyatlidir. Zero, har bir navnihol kelajagimiz quruvchisidir.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA KOMMUNIKATIV FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.24.30.121

Abduraimova Navro'zgul, TerDU Pedagogika instituti 1 kurs magistrant

Bugungi kunda joriy etilgan uzluksiz ta'limning bosh maqsadi, erkin va ijodkor yoshlarni tarbiyalash ekan, biz buni maktabgacha ta'lim bosqichidayoq amalga oshirishni yo'lga qo'yishimiz maqsadga muvofiqdir. Bu borada bolada kommunikativ faoliyatni rivojlantirish zarur bo'ladi. Bolaning kommunikativ faoliyatni muvaffaqiyatli o'zlashtirishi uchun maktabgacha ta'lim bosqichida ko'ryapmizki, "Bilim daraxti" texnologiyasi joriy etilmoqda. U muloqot qobiliyatini, muzokara qilish qobiliyatini, umumiy muammolarni hal qilishni rivojlantiradi. Varaqalar - rasmlar yoki diagrammalar o'qituvchi tomonidan tuziladi va daraxtga oldindan osib qo'yiladi. Bolalar rozi bo'lishadi, kichik guruhlariga qo'shilishadi, topshiriqni bajarishadi va bitta bola topshiriqni qanday bajargani haqida gapirib beradi, bolalar tinglaydi, tahlil qiladi va baholaydi. Shu bilan birga vaziyatni tahlil qilish usuli (muayyan vaziyatlarni tahlil qilish usuli, vaziyatli topshiriqlar va mashqlar; ish bosqichlari; ishlarning illyustratsiyasi; fotodekstar); hodisa usuli; vaziyatli rolli o'yinlar usuli; ish yozishmalarini tahlil qilish usuli; o'yin dizayni; muhokama qilish usuli orqali fikrlashning mantiqiy operatsiyasi sifatida, bolaning nutqini rivojlanishiga hissa qo'shadi. Olim S.L. Rubinshteyn "nutq fikrlash mavjudligining bir shakli, nutq va tafakkur o'rtasida birlik bor" deya bejizga aytmagan. Yana bir interaktiv texnologiya "Case" texnologiyasini o'zlashtirish jarayonida bolalar muloqotda kerakli ma'lumotlarni olishni o'rganadilar; o'z intilishlarini boshqalarning manfaatlari bilan bog'lash qobiliyati; o'z nuqtayi nazarini isbotlashni, javobni bahslashishni, savolni shakllantirishni, munozarada qatnashishni ; o'z nuqtai nazarini himoya qilishni ; yordamni qabul qilish ni o'rganishadi. Keys texnologiyalari bolalarning kommunikativ ta'siri ko'nikmalarini shakllantiradi: bolalarda jamoada ishlash ko'nikmalari shakllanadi; kattalar va tengdoshlari bilan muloqot qilish qobiliyati; yuzaga keladigan ziddiyatli vaziyatlarga munosib javob berish qobiliyati

rivojlanadi; bolaning hayoti va o'yini bilan munosabatlar ta'minlanadi; mustaqil ravishda, kattalarning yordamisiz, hayotda qiyinchiliksiz qo'lga kiritilgan bilimlarni qo'llashni o'rganadi. To'g'ridan -to'g'ri ta'lim faoliyatida interfaol texnologiyalardan foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarning asabiy yukini yengillashtiradi, ularning faoliyat shakllarini o'zgartirishga, e'tiborini dars mavzusi masalalariga qaratishga imkon beradi.

Shu bilan birga interfaol ta'lim, shubhasiz, pedagogikaning qiziqarli, ijodiy, istiqbolli yo'nalishi hisoblanadi. Bu psixologik imkoniyatlarini hisobga olgan holda, maktabgacha yoshdagi bolalarning barcha imkoniyatlarini amalga oshirishga yordam beradi. Interaktiv texnologiyalardan foydalanish bolalarning atrofdagi dunyo, tengdoshlari va kattalar bilan munosabatlar haqidagi bilim va g'oyalarini boyitishga imkon beradi, bolalarni ijtimoiy munosabatlar tizimida faol muloqot qilishga undaydi. Quyida shunday texnologiyalardan birini tahlil qilib olsak.

Mavzu: "**Qor malikasi** qal'asiga sayohat.

Yosh guruhi: katta

Tashkilot shakli: guruh, kichik guruh, juftlik, individual, o'zaro tekshiruvdan foydalanish.

Maqsad: O'yin-sayohat orqali katta guruh o'quvchilarining shaxsiyat xususiyatlarini rivojlantirish: qiziquvchanlik, kognitiv faoliyatga qiziqish.

Vazifalar:

- Ta'lim:

Muzning xususiyatlari haqida tushunchalarni kengaytirish;

Yangi rang berish usulida ("nam") bulaniq shaffof nurli rang qilishni o'rganing.

- Rivojlantiruvchi:

Bolalarda muloqot qobiliyatini, o'zini o'zi qadrlash va o'zini tuta bilish ko'nikmalarini rivojlantirish; nutqni, aqliy faollikni rivojlantirish.

O'qituvchi: Bolalar, men hali ham bugun nima qilmoqchi ekanimizni tushunmayapman. Kutib turing, konvertda yana bir narsa bor, men avvaliga sezmadim (sehrli tayoqchani olib, silkitib, Qor malikasi ekranda paydo bo'ladi).

1 -slyd - Qor malikasining surati.

O'qituvchi: (Qor malikasi uchun so'zlarni aytadi).Salom aziz yigitlar! Siz meni tanigan bo'lishingiz mumkin, men Qor malikasi. Bilasizmi, ertakda men sovuqman, takabbur, befarqman. Ammo kichkina qiz Gerdaning mehribonligi Kayning yuragini isitdi va muzli yuragimni eritib yubordi. Endi men boshqacha bo'ldim - mehribon va muloyim. Va mening qal'am rangsiz, muzli. Qanday qilib uni go'zal, quvnoq qal'aga aylantirishni bilmayman. Agar siz menga tashrif buyurib, biror narsa o'ylab topsangiz, men sizga juda minnatdor bo'laman.

O'qituvchi ... Xo'sh, bolalar, bugungi sarguzashtimiz nima deb nomlangan? Biz qanday qal'a haqida gapirayapmiz? Qor malikasiga yordam berishga tayyormisiz?

Bolalar: bolalar javoblari.

O'qituvchi. Birinchidan, biz Qor malikasining qal'asiga borishimiz kerak. Qal'aga kirishdan oldin Gerda qancha to'siqlarni engib o'tganini eslang. Va bizni qiyin yo'l kutib turibdi. Tayyormisiz?

Bolalar: Tayyor!

3. Bolalarni faoliyatga faol jalb etish.

Slyd 2 - daryo tasviri.

O'qituvchi: Qarang, bolalar, bizning oldimizda unchalik chuqur bo'lmagan daryo bor, lekin biz hali ham uning narigi tomoniga o'tishimiz kerak. Sizningcha, buni qanday qila olamiz?

Bolalar : Bo'ylab suzish, aylanib o'tish, ko'prik qurish.

O'qituvchi: Menimcha, eng yaxshi taklif - ko'prik qurish. Qarang, bu erda qanday katta toshlar yotibdi. Balki biz ulardan ko'prik qura olamizmi?

Bolalar: Ha.

O'qituvchi : Keyin birma -bir tosh oling. Bolalar, ma'lum bo'lishicha, toshlar oson emas, ularning har birida raqam bor. Sizningcha, bu raqamlar nima uchun?

Bolalar: Ko'prik qurish uchun siz toshlarni tartib bilan tartibga solishingiz kerak.

Tarbiyachi: Xo'sh, boramiz!

(Bolalar 1 dan 10 gacha toshlarni yotqizib, daryodan o'tadilar).

O'qituvchi: Endi davom etamiz.

Ko'zlaringizni yuming, ozgina orzu qiling

Shamol bizni ko'tarib, sehrli o'rmonga ko'chirdi.

Slayd 3 - "Sehri o'rmon"

O'qituvchi: Bolalar, biz o'zimizni sehrli o'rmonda topdik va oldimizda vazifa kartalari osilgan ajoyib bilim daraxti bor. Ko'rinadiki, bolalarni birdamlikda ishlashga o'rgatish, ertaklar olamiga sayohat ettirish yon-atrofga e'tibor, do'stlik, birdamlik ruhini tarbiyalashga xizmat qiladi. Asosiy maqsadimiz ham birdamlik tuyg'usini tarbiyalash, birgalikda umumiy yechimlarni topish; o'ziga bo'lgan ishonchni, jamoaviy faoliyat natijasi uchun javobgarlikni tarbiyalash.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, interaktiv texnologiyalar muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishga imkon beradi: ular kattalar va bolalar bilan erkin muloqotni rivojlantiradi; bolalar og'zaki nutqining barcha komponentlarini rivojlantirish; o'quvchilarning nutq me'yorlarini amalda egallashiga hissa qo'shishi bilan xarakterlidir.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TARBIYALANUVCHILARNI KREATIV QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.38.89.122

Suvanova Sevara Bahodir qizi, TerDU Pedagogika instituti

1 kurs magistrant

Xalqimizning sevimli shoiri Erkin Vohidov qariyb sakson yillik hayoti davomida o'zining juda boy va salmoqli adabiy ijod namunalarini qoldirgan. Ayni jihatdan E.Vohidov ijodining ta'lim bosqichlarida o'qitilishi o'zining qator asoslariga ega.

So'nggi yillarda ta'lim sohasida asosiy o'zgarishlar uning mazmuni, usullari va tashkiliy shaklida ro'y bermoqda. Axborot almashinuvining globallashuvi, dunyoning o'zgarishi, odam imkoniyatlarining ortishi adabiyot o'qitishga tamomila yangicha yondashish zaruriyatini keltirib chiqardi. Bugungi inson badiiy asarga yaqin o'tmishdagi kabi taqlid vositasi, ibrat yoxud o'rnak manbai sifatidagina qaramaydi. XXI asr kishisi uchun badiiy adabiyot butunlay o'zgacha mohiyat kasb etadi. Davr o'zgarishi bilan badiiy adabiyotning mohiyati ham, adabiyotni o'quv fani sifatida o'qitish jarayonini uyushtirish yo'sinlari ham jiddiy o'zgarishlarga uchraydi. Shularga tayyor bo'lmagan mutaxassis samarali pedagogik faoliyat ko'rsata olmaydi.

Maktabgacha ta'lim sohasi mazkur tizimning ilk bo'g'ini hisoblanadi va butun talim-tarbiya tizimining asosiy maqsadi – barkamol avlodni tarbiyalashga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha davr – bu bolaning o'sish, rivojlanish, o'zini namoyon etishga intilish, o'rganishga, bilishga ishtiyoqi kuchli bo'lgan davrdir. Aynan shu davrda bolaning insoniy sifatleri va aqliy salohiyati rivojlanishi uchun poydevor yaratiladi. Maktabgacha yoshdagi bola bilan ta'lim-tarbiya qanchalik erta boshlansa, samarasi shunchalik erta namoyon bo'ladi va bolaning butun hayotiga ijobiy ta'sir qiladi.

Maktabgacha ta'lim-tarbiya – har bir bolaga individual yondashish, uni shaxs sifatida hurmat qilish, ma'naviy-axloqiy tomondan tarbiyalash, bolaning qiziqish va ehtiyojiga mos tarzda ta'lim berishni nazarda tutadi.

Maktabgacha ta'lim mazmuni va metodlari bola shaxsining shakllanishi, uning mustaqil shaxs sifatida tan olinishi jarayonlari kechadigan muhitda tashkil etilishi katta ahamiyatga ega. Zero, shaxs

sifatida shakllangan, kamol topgan bola o'zini, o'zligini taniydi va kelajakda millatning, yurtning faxriga aylanadi²³.

Maktabgacha ta'lim muassasasining asosiy vazifasi – har bir bola shaxsini yosh bosqichiga mos tarzda sifatli rivojlantirish va uni navbatdagi ta'lim bosqichiga puxta tayyorlashni ta'minlash hamda muassasada ijobiy muhit va zarur sharoit yaratishdan iboratdir.

MTT ta'lim jarayonining maqsadi bolalarda umumiy kompetensiyalar va rivojlanish sohalari kompetensiyalarini shakllantirish uchun tegishli sharoitlar yaratishdan iboratdir²⁴.

O'zbekiston Qahramoni, xalq shoiri Erkin Vohidov ijodi namunalaridan “O'lka”, “Ukamaning jangi”, “Olma”, “Gilos” kabi she'rlarini maktabgacha ta'lim bosqichi tarbiyalanuvchilariga yod oldirish vositasida bolalar sevib tanavvul qiladigan mevalarni “so'zlatish”, ularning shifobaxsh xususiyatlariga e'tiborini qaratish mumkin.

“O'lka” she'ri tarbiyalanuvchilarning tug'ilib o'sgan yurtiga mehr, el- yurtidan faxrlanish va g'urur tuyg'ularini o'stirish kabi tarbiyaviy vazifani bajarishga yo'naltiriladi. Mazkur she'rni tarbiyachi ifodali yod o'qib berish orqali Vatan tuyg'usini his qildirishga erishadi. She'rning birinchi bandidagi “Bog'laringni sayr etganimda sen bor eding qalbda,

Vatanim” misralari shoirning qalbida jo'sh urgan Vatanga mehr hissini obrazli ifoda etishi; yer yuzidagi yuz ming millat, elat farzandlari ham shoir kabi o'z Vatani eng go'zal, eng maftunkor yurt deya uning bog'lari, daraxtu tog'larini o'z tilida madh etadi. Har bir niholu daraxtini shu yurtning bir qismi sifatida e'zozlaydi, yurt go'zalligini tarannum etadi:

“Jilmaydi o'zida yo'q shod Yangi oy ham ketmay qoshingdan Etak-etak olib koinot

Yulduzlarni sochar boshingdan” misrasi lirik kechinma yakunini ifoda etadi. Tarbiyachi ko'kdan Vatan husniga lol jilmayib turgan yangi oy; yulduzlarni “etak-etak olib” ko'kdan sochayotgan koinot tasviriga xos obrazlilikni kichik yoshdagi tinglovchilarga tushuntirishda shoir qo'llagan tasviriy vositalarga izoh berib o'tsa, matnning tushunarli bo'lishi ta'minlanadi. Shoirning o'xshatish, jonlantirish, mubolag'a, poetik ko'chim, sinekdoxa usulida tasvir yaratish mahorati tufayli she'rning ta'sirchanligi ta'minlanganligi asoslanadi. Shu yo'l bilan tarbiyalanuvchilar Erkin Vohidov qalamiga mansub “O'lka” she'rini mexanik tarzda, hissiz, tushunmay o'qib qo'ya qolmay, uni badiiy asar sifatida ta'sirlanib, tushunib, hayajon bilan ifodali aytishga o'rganadilar. Buning uchun she'rni, unda ifodalangan poetik fikrning ma'nosini to'la tushunishga yo'llovchi savollardan foydalanish lozim. Maktabgacha ta'lim muassasalarining 5-6 yoshli katta guruhlarda badiiy adabiyot bilan tanishtirishda ushbu she'rdan foydalaniladi. Bundan tashqari 4-5 yoshli o'rta guruhlarda Erkin Vohidovning “Ukamning janggi” she'ri ham o'qib o'rganiladi²⁵.

Ukam minib “saman ot”ini, “Qilich” ushlab chiqibdi jangga, Beshta dushman samolyotini, Yiqitdim, deb maqtandi menga.

Avvaliga kuldim rosa ham, Hazildir deb ukam so'zini

So'ng hovliga chiqib qarasam, Yotar edi besh o'lik ari.

Erkin Vohidovning “Olma”, “Gilos” she'rlari kichik yoshdagi tarbiyalanuvchilar yoshiga, qiziqishlari va tasavvurlar olamiga mos. Har ikki she'r yosh bolalarda quvnoq kayfiyat uyg'otadi. Olma tilidan: “Men sizlarni olmangiz”, “Xomligimda olmangiz, Nortojiga o'xshab so'ng, voy qornim, deb qolmangiz!” – deya ogohlantiruvchi misralarning yumorga boyligi bolalar ruhiyatiga yaqinligi uchun ta'sirchanlik kasb etgan. Gilosning: “Topsang qo'shalog'imni, qulog'ingga taqib ol”, - deya murojaat etishi ham kichik yoshdagi tinglovchilar tasavvurini boyitadi, obrazli fikrlashga o'rgatadi.

Ushbu she'rlar matnidan so'ng ham bir necha tahlilga yo'llovchi savollar berish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Natijada obrazli nutq va tasviriylik, jonlantirish usulida obraz yaratish orqali badiiy ijodda ta'sirchanlikka erishish kabi boshlang'ich nazariy tushunchalarni o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladilar. Holbuki, muayyan she'rni shunchaki o'qish bilan uni tushunib, zavqlanib o'qish orasidagi farq juda katta ekanini yaxshi bilamiz. Afsuski, maktabgacha ta'lim bosqichida badiiy asarlardan namunalarni mexanik tarzda, mazmun-mohiyatini to'la idrok etmay yod o'qish odatiy hol bo'lib kelmoqda.

Ayni damda badiiy matn ustida ishlash orqali bolalarning bog‘lanishli nutqini o‘stirish, og‘zaki nutqini rivojlantirish, matnning asosiy mazmunini o‘zlashtirish qatorida matnda qatnashuvchi shaxslarni, tabiat manzaralarini tahlil qilish; badiiy matnlarga xos obrazlilik; badiiy asar markazida xilma-xil insonlar tasviri turishi, ya’ni badiiy adabiyot insonshunoslik ekani; obrazlar asardagi inson yoki boshqa narsa-predmetlar, jonivorlar tasviri ekanligi; ular insonga xos xususiyatlarni badiiy gavdalandirib, uning ruhiyati, his-kechinmalari, xarakter qirralari, yaxshi yoki yomon xislatlarini ifoda qilishi; unda lirik qahramon kechinmalari, his-tuyg‘ulari ifodasi yetakchilik qilishi sodda shaklda tushuntirilishi kerak.

“O‘lka” she’rini o‘qib o‘rganish jarayonida ham ayni talablardan kelib chiqib matn bilan ishlashni tavsiya qilamiz. Avval she’r tarbiyachi tomonidan ifodali yod o‘qib beriladi. Yod o‘qish vositasida she’rda ifodalangan his-tuyg‘ularni, Vatanga muhabbat, el-yurtiga mehr hissini yuqtira oladi. She’rda ifodalangan badiiy fikrni – uning g‘oyasini ifodali o‘qish orqali ilk bor hissiy anglash imkoniga ega bo‘ladilar. “Bog‘laringni sayr etganimda Sen bor eding qalbda, Vatanim” misrasidan boshlab Vatan tuyg‘usi har bir inson qalbida go‘daklikdan boshlab unib, ulg‘ayishiga e’tibor qaratiladi. Go‘dak ona yerga ilk qadam qo‘ygan chog‘dan boshlab, uning go‘zalliklariga oshno bo‘ladi, bahra oladi, ne’matlarini totib ko‘radi, mehr qo‘yadi. Hatto ona yerda o‘sib ungan ming xil daraxt ham shu zaminda ildiz otgani uchun uni madh etadiganday tuyuladi. Shoirga o‘z tasavvurlarini obrazli ifodalab: “... Nur emadi millionlab ko‘zlar ko‘kdan sening husnigga qarab”, - deb yozadi shoir.

She’r tahliliga yo‘naltiruvchi savollarga kichkintoylarning har qanday javobi qabul qilinishi, ular tarbiyachi tomonidan to‘ldirilishi lozim. Muhimi, she’rdagi poetik tasvirni tasavvur qilib, zavqlansinlar, uning ma’nosini idrok etsinlar, o‘z tasavvurlaridan tug‘ilgan fikrlarni bayon eta olsinlar.

Xalq shoiri Erkin Vohidovning “Olma”, “Gilos” she’rlarini kichik guruhlarida o‘qib o‘rganishni tavsiya qilar ekanmiz, bu she’rlarning tarbiyalanuvchilar fantaziyasiga, 3-4 yoshli bolalar ruhiyatiga ta’sir ko‘rsatish xususiyati e’tiborga olinishi kerak. She’r sodda badiiy tilda bitilgan obrazlilik va jonlantirish, o‘xshatish, sifatlash kabi tasviriy vositalar qo‘llanganligi sababli olma va gilos kichik kitobxon bilan go‘yo so‘zlashadi, xomligida uzmaslikka, Nortojiga o‘xshab so‘ng “Voy, qornim, - deb qolmangiz!” – deya noxush holatga tushib qolmaslikka chaqiradi. Gilos ham o‘z sifatlarini birma-bir “so‘zlar” ekan, bolalarni u kabi totli, mazasi bol bo‘lishga go‘yo chorlaydi. “Topsang, qo‘shalog‘imni qulog‘ingga taqib ol” misrasi esa aynan bolalarga xos odatni, sho‘x-shodonlik qayfiyatini, bolalarcha zavq-shavqni ifoda qiladi.

Maktabgacha ta’lim bosqichlarida Erkin Vohidov kabi serqirra ijodkorlarning o‘ziga xos uslubi va mahoratiga diqqatni qaratish, ijodiga xos yetakchi xususiyatlarni tadqiqot va izlanish metodlariga tayanib o‘rganish samara beradi.

XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARI VOSITASIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MA’NAVY-AXLOQIY TARBIYALASHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.24.60.123

*Xolmatova Fotima,
TerDU Pedagogika institutii.
1 kurs magistrant*

Jahon maktabgacha ta’lim tizimida maktabgacha yoshdagi bolalarni yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlariga ega bo‘lgan shaxs qilib tarbiyalashda xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanib, samarali ta’lim texnologiyalariga asoslangan ta’lim dasturlarini takomillashtirishga bo‘lgan ehtiëj yanada kuchaymoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalangan holda maktabgacha ta’lim bo‘yicha samarali o‘quv rejasi va o‘qitish strategiyalarini ishlab chiqish, tarbiya tizimini jumladan; aqliy, ma’naviy-axloqiy tarbiyani folklor

namunalari orqali singdirish, bu borada koreys, yapon xalqlarining folkloridan foydalanish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyo xalqlarining og'zaki ijodida ma'lum bir xalqning pedagogik g'oyalari, dunyoqarashi, ruhiy kechinmalari, ma'naviy-axloqiy ideallari, xalqning hayotiy tajribasi, milliy an'analari, qadriyatlar va falsafasi o'ziga xos yo'sinda o'sha xalqning ibratli va qiziqarli hikoyalari, alla-qo'shiqlari, ertaklari va o'gitlarida tasvirlangan. Bugungi globallashuv jarayonida dunyo miqyosida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning innovatsion modellari va mexanizmlarini ishlab chiqish, xalq og'zaki ijodi namunalari pedagogik texnologiyalar va ta'lim strategiyalari bilan o'zaro uyg'unlikda ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning ilmiy-metodik ta'minotini takomillashtirish, maktabgacha yoshdagi bolalarni sog'lom muhitda ta'lim va tarbiya olishlarini ta'minlash, ularni boshlang'ich maktab ta'limiga sifatlari tayyorlash dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Respublikamizda bugungi kunda maktabgacha ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga alohida e'tibor qaratilib, farzandlarimizning jahon andozalari darajasida zamonaviy bilim, kasb-hunarlarini egallashi, ma'nan-axloqan, jismonan yetuk insonlar bo'lib ulg'ayishi, yosh avlod qalbida Vatanga sadoqat, fidoyilik tuyg'ularini yuksaltirish borasida O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida —Jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash ustuvor vazifa etib belgilangan. Mana shu ustuvor vazifalarni amalga oshirishda mamlakatimizda maktabgacha ta'limni yanada rivojlantirish, uning samarali faoliyat ko'rsatishini ta'minlashga qaratilgan muhim me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 16 dekabrda O'RQ-595-sonli «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida» gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga ko'ra O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi, 2017 yil 30 sentyabrdagi PF-5198-sonli «Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmonlari, 2019 yil 3 maydagi PQ-4307-sonli «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi, 2016 yil 29 dekabrda PQ-2707-sonli —2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarorlari va mazkur faoliyatga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish bugungi kunda barcha pedagog kadrlarning o'z oldiga qo'ygan birlamchi vazifasidir.

Ma'lumki, maktabgacha yoshdagi bolaning ongiga singdirilgan bilim va ma'naviy qadriyatlar uning kelgusidagi hayotini belgilab berishi sababli o'zaro va oiladagi munosabatlar, yaqin kishilarga g'amxo'rlik qilish, bolalar tarbiyasida milliy tarbiya usullari va zamonaviy pedagoglarning ilg'or yutuqlaridan samarali foydalanish, uyg'un rivojlangan bola shaxsini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kid-laganidek, «Insoniyat yaratgan bebaho madaniyat durdonalari ,eng avvalo, har qaysi millatning folklor san'atida mujassam topgani hammamizga yaxshi ma'lum. ... Folklor san'ati, ta'bir joiz bo'lsa, bu – insoniyatning bolalik qo'shig'idir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni vatanparvar, insonparvar, mehnatsevar, ma'nan yetuk, axloqan yuksak insonlar bo'lib voyaga yetishi ko'p jihatdan oilada va maktabgacha ta'lim tashkilotida ularga berilgan mana shu bolalik qo'shig'i bo'lgan folklor asarlaridan ta'lim-tarbiya tizimida samarali foydalanishga bog'liqdir.

Bu O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 2019 yil 3 maydagi PQ-4307-son qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, yoshlarni mustaqil hayotga dunyoqarashi keng, faol fuqarolar etib tarbiyalash maqsadida qabul qilingan —Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi» da ham o'z aksini topgan.

Konsepsiyaning beshinchi bobida aynan maktabgacha ta'lim tizimida uzluksiz ma'naviy tarbiyani amalga oshirish, bu davrdan boshlab bolalarda ijobiy xulq motivlarini, «O'zbekiston — mening

Vatanim!» tuygʻusini shakllantirish, ularda davlat ramzlariga hurmat hissini tarbiyalash, oʻgʻil bolalarda mardlik, shijoat, milliy gʻurur, qatʻiyat, tadbirkorlik, oriyat, qiz bolalarda ibo, hayo, qanoat, mehnatsevarlik kabi maʼnaviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirishda «Bola aziz, odobi undan aziz» mavzuida ertak, matal, afsona, doston, maqollardan foydalanib, MTT tarbiyachi-pedagoglari va ot-onalar uchun alohida uslubiy ishlanmalar ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish bugungi kunning muhim vazifalari sifatida belgilab berildi. Bu vazifalar albatta, bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

Maktabgacha taʼlim davrida bolalarga beriladigan maʼnaviy-axloqiy tarbiya bevosita M.Koshgʻariy, U.Kaykovus, A.N.Forobiy, al-Xorazmiy, Abu Ali Ibn Sino, A.Navoiy kabi sharq mutafakkirlarimizning nodir asarlarida keltirilgan alla, ertak, maqol, topishmoqlarga va xalq tilidan yozib olingan xalq ogʻzaki ijodi namunalari ustuvorlik berish asosida singdirilishi maqsadga muvofik.

Bu esa maktabgacha davridan boshlab bolalarda yuksak maʼnaviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish koʻp bosqichli va murakkab jarayon boʻlib, bu jarayon texnologik yondashuvni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining «Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha Harakatlar strategiyasi toʻgʻrisida»gi Farmoni.// Oʻzbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari toʻplami. –T., 2017.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyevning xalqaro baxshichilik sanʼati festivali ochilishiga bagʻishlangan tantanali marosimdagi nutqi // Xalq soʻzi. –Toshkent, 2019. 7 aprel. – № 68.

OʻYIN FAOLIYATINING BOLA HAYOTIDA TUTGAN OʻRNI

DOI: 10.53885/edinres.2021.36.66.124

Yaxshiboyeva Baxtigul Azamat qizi, TerDU Pedagogika instituti.

1 kurs magistrant

Bolalar oʻyinlari xalq pedagogikasining asosiy vositasidan biri boʻlib, asrlar davomida rivojlanib, yangilanib boradi.

Oʻyin faoliyati bola hayotida, uning jismoniy, ruhiy, aqliy va kamolotga yetishida muhim vositalardan biri hisoblanadi. Oʻyin orqali bolalar tafakkur, tasavvur, xotira, diqqati kabi barcha psixik jarayonlari rivojlanadi va atrof-muhit haqidagi bilimi va malaka kunikmalari yanada kengayib boradi.

Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida oʻyin faoliyatidan toʻgʻri va unumli foydalanish hamda har-bir oʻtkaziladigan mashgʻulotlar va tadbirlar oʻyin faoliyatining samaradorligini oshirib boradi.

Maktabgacha tarbiya tashkilotlarida oʻyin faoliyati turli xil shaklda voqeaband-ijroli, harakatli, taʼlimiy, musiqiy kabi yoʻnalishda olib boriladi. Oʻyin bolalar uchun qiziqarli va samarali boʻlishi uchun tarbiyachi oʻyin qoidasi va mazmuni bilan yaqindan tanish boʻlishi hamda bevosita faol ishtirokchiga aylanishi kerak.

Oʻyin mashgʻulotlarida voqeaband-ijroli oʻyinlar orqali bolalar tafakkuri kengayadi va qiziqishlari rivojlanadi. Shuningdek obrazli oʻyinlar orqali bolalarda ularni qurshab turgan kishilarning kundalik hayoti, oʻzaro munosabatlari, turmush tarzini kechirish yoʻsinlari bilan tanishib boradi.

Bolalar hamisha kattalarga taqlid qilishadi, qoʻgʻirchogʻini erkalayotgan qizcha onasining soʻzini takrorlaydi, qoʻgʻirchogʻini beshikka belab alla aytadi, mana shu birgina oʻyin orqali unda oila sharoitidagi koʻnikmalar hosil boʻlayotganligini kuzatishimiz mumkin.

Bundan tashqari “Shifokor” , “Sartaroshxona”, “Doʻkonda”, “Quruvchilar”, “Tikuvchilar”, “Bogʻcha”, “Maktab-maktab” kabi oʻyinlar vositasi orqali maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar qalbida kasbga qiziqish, faollik, oʻzgalarni mehnatiga hurmat, ahil, inoqlilik, shirin suhanlik kabi xislarlari oʻstirib boriladi.

Bolalar yoshiga mos ertaklardan, “Sholg‘om”, “Bo‘g‘irsoq”, “Zumrat va Qimmat”, “Ikki echki” kabilarni sahnalashtirish, qo‘shiqlarni, she‘rlarini, yod oldirish bilan bola xotirasi rivojlanadi. Shuningdek bolalarda fikrni to‘plash qobiliyati, so‘z boyligi, nutq faoliyati, estetik madaniyati, ijrochilik mahorati, o‘ziga bo‘lgan ishonch kabi qobiliyatlarini tarkib topishiga yordam beradi.

Harakatli o‘yinlar bolalardan ephillikni, chaqqonlikni, diqqatni bir joyga jamlashni, sezgirlikni talab qiladi. Xalq o‘yinlaridan “Ismingni eslab qol”, “Ko‘z bog‘logich”, “Oq terakmi ko‘k terak” “G‘ozlar”

, “Qushim boshi”, “To‘p-tosh”, “Jami” kabi o‘yinlari orqali bolalarda harakat faoliyati rivojlanib, jismoniy quvvati oshirilib, o‘zligiga ishonch ruxi o‘stirib boriladi. Shu bilan bir qatorda turli o‘yinchoqlar bilan o‘ynash to‘p, arqoncha, ot, arava, veloseped kabi predmetlar bilan o‘ynaladigan xarakterlar orqali ularning qalbida musobaqalashish xislati uyg‘onib boradi. Ayniqsa kapto‘k o‘yinlari bolalarning barcha tana harakatlarini rivojlanishiga katta yordam beradi, buning uchun kapto‘k o‘ynashga qulay sharoit yaratib berish kerak bo‘ladi.

Bolalarni sport bilan shug‘ullantirish avvalo oilada va maktabgacha ta‘lim tashkilotlaridagi xonalarida emaklash, sirpanish, tirmashib chiqish, arqon tagidan o‘tish mashqlarini o‘rgatish va shunga doir quyidagi: “Ona tovuq va jo‘jalar”, “Arqonga tegmay o‘tchi”, “Olishish”, “Tortishmachoq” kabi o‘yinlarni bolalarga o‘rgatish orqali diqqatni jamlash kabi xususiyatlar rivojlanib boradi.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlaridagi ta‘limiy o‘yinlar orqali bolada mustaqillik, faollik, ijodkorlik va masalaga ongli yondashish malakasi o‘stirib boriladi.

Ta‘limiy o‘yinlar ko‘rgazmalilik, oddiydan murakabga o‘tish usullari orqali tarbiyachi tomonidan faollashtiriladi va mustaqil xarakter qilish qobiliyati shakillantirib boriladi. Ta‘limiy o‘yindan to‘g‘ri foydalanilsa bolaning tafakkuri, nutqi, xotirasi va aqliy tarbiyasiga asos solinadi. Ta‘limiy o‘yinlar orqali bolalarning eshitish, ko‘rish, sezish a‘zolari rivojlanib, turli narsani yasashda ishlatiladigan materiallarni bir-biriga taqqoslashni va guruxlarga ajratishni o‘rganadilar.

Ta‘limiy o‘yinlar maktabgacha ta‘lim tashkilotlarning kichik guruxlarida quyidagi mavzularda o‘tkaziladi.

O‘yinchoqlar bilan o‘ynaladigan o‘yinlar: “Ayiqlarga nima kerak”, “Jajji oyoqchalarimiz”, “Zumrat uchun ko‘ylaklar” va boshqalar.

Stol ustiga qo‘yib o‘ynaladigan o‘yinlar: “Nima qayerda yuradi”, “Men aytgan narsani kursat”, “Kimni qo‘lida nima bor” va boshqalar.

Og‘zaki usuldagi ta‘limiy o‘yinlar: “Qo‘g‘irchoq Lolaxoni cho‘miltiramiz”, “Qo‘g‘irchoq Lolaxon mexmonga keldi”, “Ajoyib xaltacha”, “Shaklini top”. “Rangini top” kabi o‘yinlar kiradi.

Eshitish va ko‘rish a‘zolarini faollashtirish uchun: “Xilini top”, “Qaysi daraxtning mevasi”, “Nimani pati”. “Mevasini top”. “Onasini top”, “Mevalar va barglar”, “Damino”. “Yovvoyi va uy xayvonlari”, “Ishlash uchun nima zarur”. “Bu uychada qanday xayvon yashaydi”, “Bu kim yoki nima?” singari o‘yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Bu o‘yinlar orqali bolalarda meva va sabzavotlar, xayvon va parandalar, yil fasillari, kiyim-kechak va boshqalar, kabi tasavurlar boyitilib, kengaytirilib, kurish va eshitish, esta saqlab qolish xususiyatlari rivojlantirilib boriladi.

Katta guruxlarda o‘ynaladigan ta‘limiy o‘yinlar quydagilardan iborat bo‘lib, “Ayting biz topamiz”, “Topgan topog‘on”, “Oshqovoq pishti”, “Loy o‘yini”, “Bog‘bonlar” kabi o‘yinlar orqali bolalarda mehnatga muxabbat ruxi tarbiyalanib boradi.

Bolalar qalbida musiqaga bo‘lgan muxabbat hissini oshirishda musiqiy –ta‘lim o‘yinlarning roli beqiyosdir. Tarbiyachi bolalarga turli hil musiqa asboblarni ko‘rsatib, chalib berish orqali, cholg‘u asboblarning ovozi va tuzilishi turlari bilan tanishtirib boradi. “Ovozidan top”, “Nimada chalyapman”, “Qo‘ng‘iroq qanday jaranglayapti”, kabi o‘yinlar orqali tarbiyachi bolalarga ovoz va cholg‘u asboblarning tovush xususiyatlarini farqlashga o‘rgatadi. Maskur mavzulardagi “Tapur

–tupur qayrog‘och”, “Tomga tosh otdim” “O‘ynab ber”, “Mushtum va kaftchalar ”, “Yomg‘ir ” kabi milliy o‘yinlar orqali bolalarni musiqa ritmiga mos harakat, o‘yinli qo‘shiqni ijro etish, qarsaklar va mimik xarakatlarini to‘g‘ri bajarishga o‘rgatib boriladi.

-G‘ozlar ,bir so‘z deysizmi?

-G‘a-g‘a-g‘a!

-Totli suli yeysizmi ?

-Xa,ha-ha

-Nega patni silaysiz?

-G‘oq,g‘oq-g‘oq.

-Mendan nima tilaysiz?

-Boq, boq-boq

Bu xildagi she‘rlar mazmuni orqali kichkintoylar mustaqil fikirlashga, xayotiy tassurotlardan xulosa chiqarishga o‘rganib boradi.

Xulosa qilib aytganda milliy o‘yinlar kichkintoylar hayotida tutgan o‘rni beqiyosdir.

TILNING NUTQIY IFODASI

DOI: 10.53885/edinres.2021.51.31.125

Aytbodyev Dilshodxo ‘ja Temirbayevich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti

Ma‘lumki, zamonaviy ta‘limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni tahsil oluvchilarga yetkazib berish, ularda ma‘lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, tahsil oluvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma hamda malakalar darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta‘lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Zamonaviy tilshunoslik o‘zining yangi yo‘nalish va sohalari, ularda olib borilayotgan tadqiqotlar bilan jadal rivojlanmoqda, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Boisi til rivojining o‘zi shiddatli tus olmoqda. XXI asr til tashuvchilari fikrlar va g‘oyalardagi tezkorlikni ularning nutqiy ifodasiga ham ko‘chirmoqdalariki, bu holat til ta‘limida, uning tarkibiy qismlarini o‘qitish va o‘rgatish jarayoniga yangicha yondashuv, yangi qoidalar, yangi birliklarning kirib kelishiga asos bo‘lmoqda. Mazkur holat pedagoglar, soha vakillari oldiga qator vazifalar, xususan, yangi metodologik yondashuvlar, mavzuni o‘qitishda zarur metodik ishlanmalarni ishlab chiqishni dolzarb vazifa qilib qo‘ymoqda. Zero, Prezidentimiz ta‘kidlaganlaridek, “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma‘naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”.¹

Bugun mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarning markaziga inson omili, uning manfaatlari qo‘yilayotgani ham til vositalarini shunchaki lisoniy hodisa emas, balki inson fikrlashi in‘ikosi, individualizmi mahsuli sifatida o‘rganish va o‘rgatish zaruratini keltirib chiqaradi. Boisi shaxsning shakllanishi, fikrlari, dunyoqarashi va maqsadlari aynan nutqida u orqali muloqot jarayonida voqelanadi.

Dunyo tilshunosligining hozirgi holati, fanlar integratsiyasining jadallashuvi, jamiyatimizda yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar, boshqa fanlarda bo‘lgani kabi, o‘zbek tilshunosligi oldiga ham yangidan-yangi vazifalarni qo‘ymoqda.

¹ Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –Toshkent: “O‘zbekiston”. 2016

Tilning ijtimoiy hodisa ekanligi eng qadimgi davrlardan beri ma'lum, u kishilar o'rtasidagi o'zaro aloqa ehtiyojiga ko'ra yuzaga kelgan. Tabiiyki, tilning eng birinchi, balki bosh vazifasi uning kishilar o'rtasidagi aloqa vositasi bo'lishidir. Tilni faqat kishilar o'rtasidagi aloqa vositasi sifatida talqin etish insonning tabiiy tilini, bu benihoya murakkab hodisani jo'n tushunishgina bo'lar edi. Til fikr ifodalash, dunyoni bilish, bilim-tajribalarni to'plash, saqlash va keyingi avlodlarga yetkazish, milliy-ruhiy munosabatlarni aks ettirish, go'zallik kategoriyalarini voqelantirish kabi bir qancha vazifalarni bajaradi.

Talabalarda nutq madaniyati tushunchasini anglashga erishish, jamiyat tarixida muomala madaniyati, nutq madaniyati, nutq odobi, muloqot odobi tarzida atalib kelgan bu hodisaga nisbatan chuqur ilmiy tasavvurni shakllantirish: ona tiliga muhabbat, hurmat, boshqa tillarga munosabatini, til bilishga, ayniqsa, ko'p tillarni bilishga qiziqish hissini uyg'otish, til birliklarining imkoniyatlaridan maqsadga muvofiq, o'rinli foydalanish, shu tarzda to'g'ri, aniq, lo'nda, mantiqli va ta'sirchan nutq tuzish ko'nikmalarini hosil qilish. Nutqni nazorat qilish, unga befarq bo'lmaslik hissini paydo qilish, umuman, tildan foydalanish yaxshi va yomon, noto'g'ri yoki ta'sirchan nutqqa e'tibor berishning jamiyatda tutgan o'rnini belgilab olish muhim ahamiyat kasb etadi. Ommaviy axborot vositalari tili, so'zlashuv tili, huquqshunos yoki tibbiyot hodimlari nutqidagi kamchiliklarga befarq bo'lmaslik kayfiyatini barchada barobar shakllantirish ham hozirgi kunning muhim muammosi ekanligini nazarda tutilsa, uning ishlab chiqarishdagi o'rni yanada yaqqol namoyon bo'ladi.

Tilning haqiqiy ijodkori, yaratuvchisi xalq hisoblansa ham, uning taraqqiyotida olimlarimizning, shoir va yozuvchilarimizning, davlat va jamoat arboblarning, pedagoglar va matbuot xodimlarining hamma jurnalistlarning xizmatlarini qayd qilish lozim. Ayniqsa, mustaqillik davrida tilshunos olimlarimiz, shoir-yozuvchilarimiz va jurnalistlarimizning xizmatlari katta bo'ldi. Ularning samarali mehnatlari tufayli tilshunoslikning ko'pgina yo'nalishlari bo'yicha qat'iy me'yorlar belgilandi, ona tilimiz rivojiga oid yangi qoidalar va qarorlar inobatga olinib o'tgan holda til birliklarining yozuv va muomala jarayonidagi namunaviy variantlari tavsiya etildi, til tizimidagi ko'pgina munozarali masalalar o'zlarining nazariy asosiga qo'yildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –Toshkent: “O'zbekiston”. 2016 ;
2. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. – T.: “Fan” nashriyoti, 2007;
3. Dexkanova M. Ta'lim jarayonida noan'anaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash usullari // Ta'lim texnologiyalari. – Toshkent, 2006;
4. Qo'ng'irov R, Begmatov E, Tojiyev Yo. Nutq madaniyati va uslubiy asoslari. T., 1992;
5. Qo'ng'irov R. O'zbek tilining tasviriy vositalari. 1977;
6. Tojiyev Yo., Xasanova N., Saidova R., Yo'ldosheva O. O'zbek nutqi madaniyati va uslubiyati asoslari amaliyoti. T., 1994;

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA UYGA VAZIFALARNING O'RNI

DOI: 10.53885/edinres.2021.88.74.126

Ergasheva Surayyo Tulqinovna
Nizomiy nomidagi TDPU, o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarning o'qish darslaridan tashkil etiladigan uyga vazifalarning turlari va uyga vazifalarni tashkil etishning ilmiy-nazariy jihatlarini o'z aksini topgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil fikrlashga o'rgatishda uyga vazifalarning o'rni asoslab

berilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatini o'stirishda uyda bajariladigan topshiriqlarni tashkil etishning didaktik va metodik jihatlari chuqur tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, o'qish, ta'lim, tarbiya, o'qituvchi, uyga vazifa, topshiriq, mustaqil fikr, savol-topshiriq, faoliyat, tizimli yondashuv, matn, mantiqiy tafakkur, qayta hikoyalash, samaradorlik.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida xalq ta'limi tizimida o'quvchilarning bilim darajasini baholashda ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro dastur PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study - matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot)da O'zbekiston Respublikasining doimiy ishtirokini ta'minlash asosiy ustuvor maqsadlardan biri ekanligi ta'kidlangan. O'quvchilarning matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot (PIRLS) da qatnashishiga va samarali natijaga erishishida boshlang'ich sinflarning o'qish darslaridan tashkil etiladigan uyga vazifalarning ham o'rni beqiyosdir. O'quvchi uy vazifasiga keyingi darsda o'qituvchi nimani so'rashi mumkinligidan kelib chiqib yondashadi. Ko'pchilik o'quvchilar og'zaki uy vazifalarini tayyorlashda berilgan matnni bir-ikki marta qayta o'qiydilar. Darslikda matn qanday berilgan bo'lsa, shunday qayta hikoya qiladilar. Uy vazifasini ma'lum reja asosida tayyorlash ham o'quvchilarning faol fikriy mustaqilligini oshiradi. Uy vazifasini tayyorlashni to'g'ri yo'lga qo'ya bilgan o'quvchi undan mustaqil mulohaza talab qiladigan mashg'ulotlarga o'ziga ishongan holda qatnashadi. Uy vazifalarini ma'lum reja asosida bajarish bolalardan o'quv materialiga ongli ravishda yondashishni talab qiladi. YAxshi tuzilgan reja o'quvchining faoliyatini tizimga soladi, zarur materialni ajratib olishga o'rgatadi, muhim jihatlarni ochishga va to'g'ri xulosalar chiqarishga undaydi. O'z fikrini muayyan tizimda bayon etishga o'rgatadi. Uy vazifalarini og'zaki tarzda bajarishda o'quvchilar matn yuzasidan darslikdagi savol-topshiriqlarga murojaat qilmaydilar, ular bilan ishlamaydilar. Uy vazifalarini og'zaki so'rashning faqat o'quvchi xotirasiga tayanib javob berishi talab etiladigan tarzda tashkil qilinishi natijasida vazifa so'rash o'qituvchi bilan bitta o'quvchi orasidagi alohida suhbatga aylanib qolib, sinfdagi boshqa o'quvchilar unda ishtirok etmaydilar. Uy vazifalarini darsda ko'tarilgan asosiy savol muhokamasi natijasiga qarab shakllantirish o'quvchilarni darsda o'rgangan bilimlarini mustaqil ravishda guruhlashga, undan muhimini ajratishga, o'qituvchining talablariga mos keladigan dalillar topishga o'rgata boradi. Ularning oldida mustaqil mulohaza yuritishni talab qiladigan yangi savollar paydo bo'ladi. Dalillar keltirish uchun nafaqat faktlar izlashga, balki ularni o'z so'zlari bilan etkazishga ham harakat qiladilar. Uy vazifalarini so'rash paytida o'quvchiga mustaqil mulohaza yuritish talab qilinadigan savollar berilishi uning aqliy faoliyatini tezlashtiradi. Berilgan savollarga o'quvchilar yaxshi tanlangan dalillar orqali javob berishga erishsa, bunday savollar ularning o'zlariga ham katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Adabiy ta'limning boshlang'ich bosqichida o'qilgan asarlar yuzasidan uy vazifasi sifatida:

- sinfda o'tilgan mavzuni uyda qayta o'qish;
- o'qiganlarining rejasini tuzish va reja asosida qayta ijodiy hikoyalash;
- asar yuzasidan uning matnini takrorlashga emas, mustaqil mulohaza yuritib, o'z fikrini aytishga undovchi mantiqli savollar tuzish va ularga javob berish;
- sinfdan tashqari o'qiladigan asarlar ustida ishlash uchun topshiriqlar berish; - mustaqil ishlar;
- lug'at bilan ishlash;
- yozma va og'zaki insho;
- matnni bo'laklarga ajratish va ularning mazmuniga mos sarlavha topish;
- asar matni qismlari bo'yicha sarlavhalar tavsiya etib, mavjud matnni shu sarlavhalarga mos tarzda bo'laklarga bo'lishni talab qilish;
- har bir bo'lakning rejasini tuzish va shu reja asosida gapirishga tayyorlanish;
- ertak, topishmoq, she'r, tush va hikoyalar to'qish;
- asarlar matni yuzasidan tayyorlangan suratlar ustida ishlash;

- matn yuzasidan berilgan savol-topshiriqlar bo'yicha og'zaki va yozma ishlar berish mumkin.

Bunday topshiriqlarni sinfda va uyda almashtirib bajarish ham o'quvchining tafakkuri hamda faoliyati mustaqilligini ta'minlaydi, ma'naviyatini boyitadi. Yod olish uchun beriladigan uy vazifalarining nomi va soni o'qish fani dasturida va darsliklarda aniq ko'rsatilgan. Biror asarning to'liq matni yoki asardan parcha yod olishni uy vazifasi sifatida topshirishdan avval uning mazmuni o'quvchilar tomonidan yaxshilab tushunib olinishiga erishiladi. Asarni yod olishdan oldin u darsda sharhlab o'rganilishi, she'r matni o'quvchilar uchun tushunarli bo'lishi shart. Asarning yoddan, ifodali o'qilishi darajasi uning qanchalik anglashilganligini ko'rsatadi. Adabiy ta'lim davlat standarti talabi bo'yicha yod olinishi lozim bo'lgan asarlarni barcha o'quvchilar yod olishlari shart. Lekin dasturda ham o'quvchilar yodlashlari uchun ma'lum miqdorda qo'shimcha o'quv materiallari taqdim etilgan. Ularni yod bilish darsliklardagi she'rlar yuzasidan taqdim etilgan savol-topshiriqlar ustida ishlashni osonlashtiradi. Dasturda va darslikda yod olish talab qilingan barcha she'riy asarlarni o'quvchilarning hammasidan birday talab qilish ham unchalik to'g'ri bo'lmaydi.

Boshlang'ich sinflarda asar matni yuzasidan chizilgan suratlar ustida ishlash topshirig'i ko'proq uchraydi. Bunday suratlar o'quvchilarga asar qahramonlarini tiniqroq tasavvur qilishga ko'maklashadi. Asar matni yuzasidan ishlangan suratlar ustida ishlash o'quvchilar ma'naviy kamolotiga katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Uy vazifasini bajarishda suratda ifodalangan har bir predmetni ajratish, uning rasmdagi vazifasini izohlash, rasmda tasvirlangan hodisaning boshi yoki oxirini o'ylab topish, hikoyalab berish, kabi topshiriqlar hikoya bayonida fikrdan fikrga o'rinsiz sakrab ketmaslik ko'nikmasini shakllantiradi. Olamni, odamni ranglar ko'magida baholashga o'rgatadi. Qahramonning ko'zlari, yuz ifodasi, holati tahlili o'quvchini suvrat va siyratni farqlashga odatlantiradi.

O'quvchilarning uy insholarini tashkil etish. Insholar inson tafakkurini charxlash, dunyoqarashini kengaytirish, fikrlarini, qarashlarini qat'iyalashtirish va ma'naviyatni shakllantirish omili hisoblanadi. Maktab adabiy ta'limining barcha bosqichida o'quvchilarga insho yozdirish shart. Chunki insho va bayon yozish aqliy zo'riqish va ancha vaqtni talab qiladi. Sinflar yuqorilab borgani sari uy vazifalarining soni oshmay mazmuni chuqurlashadi, talab doirasi kengayadi. Bundan tashqari boshlang'ich sinflarda rasmlar, kuzatishlar asosida ham insholar yozdirish mumkin. Dunyo ta'lim tizimidagi barcha jihatlarini ko'r-ko'rona ko'chirish o'rniga ular erishgan yutuqlarning o'zbek o'quvchisi milliy xususiyatlari, ruhiy o'ziga xosligiga mos keladigan tomonlarini o'zlashtirish kerak. Aks holda, chet el pedagogikasidagi tashqi jihatlariga o'zlashtirilib, qilingan harakatlar samarasiz ketadi. Tajriba almashishlar ko'rsatdiki, chet el ta'lim tizimida har qanday o'quv fani bo'yicha esselar yozish etakchilik qiladi. O'quvchining erkin va mustaqil mulohazasiga asoslanadigan bunday uy insholari o'quv yilining boshida, badiiy asar tahliliga bir oz o'rganilgandan keyin, o'quv yili o'rtalarida va oxirida olish bolalarning mustaqil fikrlashini o'stirishga xizmat qiladi. O'quvchilardagi fikr mustaqilligining o'sishini nazorat qilishga imkon beradi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi. –T., 2019. – 32 b.
2. To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. –T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010. 167-b.
3. Qozoqboy Yo'ldosh, Muhayyo Yo'ldosh. Badiiy tahlil asoslari. –Toshkent: Kamalak, 2016. – 462 b.
4. Husanboyeva Q. Adabiyot – ma'naviyat va mustaqil fikr shakllantirish omili. – T.: O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009. – 368 b.

XALQ MAQOLLARI VA ULARNING UMUMMILLIY QADRIYATLAR TARG'IBOTIDAGI

O'RNI (Samandar Vohidov she'riyati misolida)

DOI: 10.53885/edinres.2021.85.36.127

Zoyirova Go'zal Nematovna mustaqil tadqiqotchi (PhD)

Annotatsiya. Maqolada shoir S.Vohidovning xalqona so'zlardan foydalanish, so'z mohiyatini anglash mahorati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: xalq tili, maqol, olqish, mahorat.

Xalqning ma'naviy olami, milliy-madaniy qadriyatlari, avvalo, uning tilida namoyon bo'ladi va shu xalqning badiiy asarlarida o'z ifodasini topadi. Xalq xazinasi hisoblanmish folklor namunalarining yozma adabiyot bilan uyg'unlashuvi esa bu jarayonni kutilgan natijalar sari yetaklaydi. Bu har bir hududning o'ziga xos til xususiyatlari bo'lib, ularning yozma adabiyot tarkibida mahorat bilan qo'llanilishi kitobxon ma'naviy dunyosiga yaqinlashish va samarali tub burilishlar hosil qilish uchun mumim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, yozma adabiyotning folklor janrlarini o'z tarkibiga erkin singdira olayotganligi umummilliy qadriyat tushunchasi bilan bog'liq jihatlarni keng targ'ib etishda ahamiyatli sanaladi. Xalqona so'z va jummlalar, maqollar she'riy asarlar tarkibida qo'llanilar ekan, ular ijodkor badiiy tafakkurida qayta sayqal topadi. Bu esa, nafaqat, folklor asarining yashovchanligiga, balki, kitobxon ma'naviy olamini boyitishga, milliy o'ziga xosliklarni yoshlar ongiga singdirishga ham xizmat qiladi. Shu jihatdan shoir Samandar Vohidov she'rlari ahamiyatlidir. Shoir Buxoro hududi tili imkoniyatlaridan o'rinli foydalanadi va bu orqali kengroq ma'nolarni yetkazishga harakat qiladi. Masalan, "Hamma sarbaland-u tanho men sarham" misrasida yorga yetisha olmagan oshiq ko'ngilning holati tasvirlanmoqda. Sarbaland va sarxam so'zlari fors-tojik tilidagi so'z bo'lib, ular aslida qo'shma so'z sanaladi. Yani, sar – bosh, baland – yuqori, xam – egik ma'nolarini beradi. Ammo ular o'zbek tilida bir asosli so'z hisoblanadi. Bahor kelib hamma narsa sarbaland – ko'kka bo'y cho'zayotgan bo'lsa-da, oshiq sarxam – boshi egik. Muhabbati qaytmagan bahorlar ham unga tatimaydi. *"Tuyg'ularni qitiqlab, Foram nasim yelardi"* misrasidagi "foram" so'zi hatto shu hududdagilarning ham barchasi uchun ham bugungi kunda tushunarli emas. Bu so'z Buxorodagi tojik tilidan bexabar o'zbek tilida so'zlashuvchilar tilida ham faol qo'llanilgan. Ammo bugungi kunda "foram" so'zi emas, balki "iliq" so'zi faol iste'molda. Shoir ko'plab she'rlarida "iliq" so'zini emas, "foram" so'zini qo'llaydi. (*"Derazamdan kirdi foram bir nasim, Bir mayin qo'l kabi siladi yuzim"*) So'zlar muallifning o'z kindik qoni to'kilgan zamin tilida jarang sochar ekan, bu orqali shoir shu yerning insonlari bilan yana-da samimiy munosabatda bo'ladi. Bir qarashda Samandar Vohidov badiiy tafakkurida jonli xalq tili yetakchi o'rinda emasdek. Ammo u bunday birliklardan o'rinli foydalanadiki, ular u darajada ko'zga tashlanmaydi. (*Ahad aka ketay desa, oldi osilib, - Shogirdlari – shofirkonlik "shoirbacha"lar"*) Shuni ham ta'kidlash kerakki, har bir ijodkor o'z ijodida o'zi yashagan va yashab turgan hududning jonli tiliga tegishli bo'lgan til birliklarini u yoki bu darajada, albatta, qo'llaydi. Ahamiyatlisi, tojik tiliga mansub jummlalar shoir badiiy maqsadi yo'lida o'rinli qo'llaniladi. Masalan, *"Bolalik bedorxob yobonda qoldi"*, *"O'nmas, yuzmas, hazor-hazor qaytmoqda"*, *"Ba niyati shifo"* deya Surtdi bemor beliga.

"Qarib quyulmagan" iborasi so'zlashuvda tez-tez ishlatiladi va, asosan, katta yoshli kishilarning yoshiga munosib bo'lmagan xatti-harakatlariga nisbatan aytiladi. Shoir Samandar Vohidov esa bu birlikni dunyoga va uning necha zamonlardirki, o'z mezonini topmagan nohaq, tushunarsiz ishlariga nisbatan qo'llaydi. Shu sabab "Qarib quyulmagan" bu dunyo ajab, Qilig'idan o'xshar hamon go'dakka", deydi.

“...Ijodkor xalq dilining haqiqiy tarjimoni bo’lsagina uning asarlari tilida xalqchilik aniq sezilib turadi”[Boboyev, 2002; 160]. Samandar Vohidov qalbi xalq diliga payvand etilgan shoirlardan. Shu bois uning ijodida xalq asarlariga hurmat-ehtirom xalqchilikning alohida ko’rinishi sifatida namoyon bo’ladi. Xalq tili shoir she’riyatining adabiy-estetik tamoyillaridan biri ekanligi anglashiladi. Uning she’rlarida shunday xalq so’zlari ham borki, ular muallif nutqida fikrni qanday ifodalash kerak bo’lsa, xuddi shunday ifodalash imkoniyatini beradi. Primqul Qodirov: “Chindan ham, har bir tilning betakror so’zlari, atamalari shu tilni yaratgan xalqning hayot tarzini, turmush sharoitlarini, psixologiyasini ifoda etish ehtiyojidan tug’iladi”[Qodirov, 2005; 6], - deb ta’kidlaydi. Demak, har bir so’z san’ati namunasi o’zi yaratilgan muhit haroratini anglatib turadi. Samandar Vohidov she’rlarida ham Buxoroliklarga xos xarakter xususiyatlari aks etib turadigan o’rinlar talaygina. Shoir xalq tilida ommalashgan birliklarni – duolar, qasamlar, qarg’ishlar, iboralarni mahorat bilan qo’llaydiki, uning bu boradagi uslubiy o’ziga xosliklari haqida fikr yuritish muhimdir. Samandar Vohidov ijodining asosiy g’oyalardan biri - “Baxt - halollikda”, degan tushunchadir. Shoir qiyinchilikka duchor bo’lgan halol insonlar taqdiri uchun kuyunadi.

“Qo’ling dard ko’rmasin” degan duoni,
Mening manglayimga naqsh etar damda,
Qismar sarkotibi, qilib xatomi,
“Qo’ling zar ko’rmasin”... yozgan chamamda. [Vohidov, 2003; 202]

Ushbu she’rning mohiyatini to’la anglashga yordam beruvchi qism uning nomidir. She’r “Dehqonning gumoni” deb nomlanadi. Tun-u kun tinimsiz mehnat qilgan, ammo biri ikki bo’lmagan dehqonning hafsalasi pir bo’lgan holda ulkan dalasiga-yu qadoq qo’llariga hayron termulib turgan qiyofasi kishi ko’z oldida gavdalanadi. Unga qilingan duo, nahotki, qarg’ish bo’lsa. Muallif duolarni qarg’ishga, qarg’ishni esa duoga stilizatsiya qilish orqali o’z fikrlarini eng muhim nuqtaga yetkazadi. Ammo qanchalik dili og’rigan bo’lmasin qarg’ishdan o’zini tiyadi.

Dushmanimga qarg’ishim sodda,
Bor zahrimni zarga o’rayman:
“Do’stingdan top” deya qarg’ayman. [Vohidov, 2003; 247]

Xalq hikmatlari Samandar Vohidov poetik ifodasida o’zining yangicha ma’no qirralarini namoyon qiladi. Ularning xalq tushunchasidan tashqari yana bir kuchli mazmuni kashf etiladi.

“Ot aylalanib – aylanib,
Qozig’iga qaytadi”...
Tutqunlikni tuymagan,
Shunday piching otadi. [Vohidov, 2003; 257]

“Qoziqdagi ot o’kinchi” nomli ushbu she’rning ohangi ham xalq dostonlari ohangiga hamohang. Shoir o’z kayfiyatini she’rda singdirishda tinish belgilariga ham jiddiy e’tibor qaratadi Maqoldan so’ng keltirilgan uch nuqta muallifning “Rostdan ham, ot aylanib-aylanib, qozig’iga qaytib kelarmikan”, degan gumonini anglatadi. Shoir insonning ruhi mudom erkka tashna bo’lishini va hech kim hech qachon tutqunlikni qo’msamasligini biladi. Bu hikmatni qoziq zarbini to’ymaganning cho’pchagiga o’xshatadi.

Maqollar xalq ma’naviyatining yetuklik darajasi nishonasi ekan, ularning tarbiyaviy ahamiyati ham beqiyosdir. Shoir xalq naqlini aynan keltiradi va yaxshilikning kulgiga qolganligidan kuyunadi.

“Yaxshilik qil, daryoga ot,
Bilar baliq yo Xoliq”.
Rahm qilib suvga otsak,
“Merov” deb kuldi baliq. [Vohidov, 2003; 249]

She’rning uchunchi misrasidan anglashilib turgan “biz” – birinchi shaxs ko’plik ma’nosi “men” o’rnida qo’llanilgan. Va yaxshilik qilgan kishining kulgiga qoladigan “merov” – anqov emasligi anglashiladi. Shoir xalq maqollariga murojaat qilar ekan, ularni o’z hayotiy tushunchalariga muvofiq kelmayotganligini-da inkor etib o’tirmaydi. Garchi maqollarda xalqning necha ming yillik hayot

tajribalari jamlangan, umummilliy qadriyatlar aks ettirilgan bo'lsa-da, muallif ularni bugungi kun nuqtayi nazaridan tahlil etadi. Ayni jihat shoir ijodining o'ziga xos jihati sifatida e'tiborlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'xati:

1. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. Олий таълим дарслиги. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002.
2. Vohidov S. Aylanadir bu dunyo. Saylanma I. –Buxoro: Buxoro, 2003.
3. Қодиров П. Тил ва эл. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2005.

SHE'RIY ADABIY ERTAKLARNING BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARI TALIM-TARBIYASIDAGI O'RNI

DOI: 10.53885/edinres.2021.93.92.128

L.Q.Salohiddinova, boshlang'ich ta'lim nazariyasi
kafedrasini o'qituvchisi (O'zbekiston)

Ikki janr o'zaro sintezlashsa, ya'ni ikki janrdagi xususiyatlarni birlashtirilib asar yaratilsa, yangicha shakldagi asar paydo bo'ladi. Olima L.Sharipova janrlar taraqqiyoti haqida fikr yuritarkan ekan, shunday yozadi: "Adabiyot harakatda ekan, bir janr bag'ridan ikkinchi janrning ajralib chiqishi, janrlar o'zlashuvi, sintezlashuvi davomiy jarayondir"¹. Olimaning fikricha, XX asrda ham yangi janrlar, oraliq janr paydo bo'lishda davom etdi. Folklordan "yor-yor", alla, latifa singari janrlar yozma adabiyotga ko'chdi. Faqat ko'chganda nomida, yaratilish shaklida va shu kabilarda o'zgarishlar bo'ldi. Xuddi shunday janrlardan biri ertak bo'lib, xalq yaratgan ertaklar faqat nasriy shaklda yaratilgan bo'lsa, dunyo yozma ertakchiligida dastlab nasriy, so'ng she'riy, dramatik adabiy ertaklar ham paydo bo'ldi. O'zbek adabiy ertakchiligida yuzaga kelgan ertak doston she'riy tartibda yozilgani uchun liro-epik turga mansubdir. Bunday asarlar tabiatan ertak, shaklan dostonidir. Ikki janr teng tarzda sintezlashgan bo'lsa-da, biri asar tabiatini, biri shaklini yuzaga keltirgan, bizningcha.

She'riy doston yozish she'riy ertak yaratish darajasida keng tarqalmadi. O'zbek bolalar she'riyatida mavjud she'riy dostonlar barmoq bilan sanarli, ammo she'riy ertaklar anchagina. "O'qish kitobi" darsliklarida atigi bitta ertak-doston berilgan. U ham bo'lsa, A.S.Pushkinning "Baliqchi va baliq haqida ertak" asaridir.

A.S.Pushkin oltin baliq orqali tilaklarni ijobat qiluvchi qudratli kuchni namoyon qiladi. Shoirning maqsadi qancha bersang ham shukur qilmaydigan inson obrazini yaratishdan iborat. Bunday insonlar barcha zamonlarda ham bor, bugun ham mavjud. Noshukrlik yomon illatki, buni bolalikdan uqtirgan ma'qul.

Shoir ertak doston qahramonlarini hayotdan olgan. Faqat oltin baliq – to'qima obraz, sehrli-fantastik ertaklarga xos obraz. Ertak dostonida obraz ko'p emas: baliqchi chol, kampir, oltin baliq. Eng qizig'i, uchta obraz ham asosiy obraz. Ularning birortasini bosh obraz deb bo'lmaydi, barchasi birday zarur obraz:

Oltin baliq aytadi javob:

"Qayg'urmagil, tangri yor bo'lsin,

Borgil, berdim yangi tog'ora".

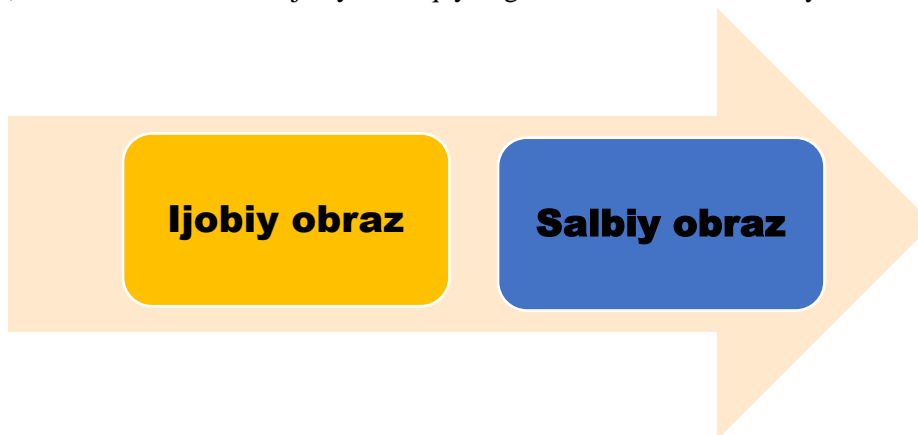
Chol qaytsaki kampir yoniga,

Tog'oralik bo'libdi kampir.

Qarangki, rus shoiri ham olqish janriga xos ifodani asarida keltirgan: "Qayg'urmagil, tangri yor bo'lsin". O'qituvchi olqishni toptirishi, dunyodagi barcha xalqlar Tangridan madad so'rashini, olqish aytishi – yaxshi duo tilashini tushuntirish mumkin. Buning ahamiyoti beqiyos.

¹ Sharipova L. She'riyat va folklor. – Toshkent: Navro'z, 2019. – B.74.

O'quvchilarga salbiy va ijobiy obraz oldingi darslarda tushuntirilgan bo'lishi lozim. Shu sababdan asar o'tilgach, darsni mustahkamlash jarayonida quyidagi sxemani to'ldirtirish foydalidir:

Bolalar ijobiy obraz sifatida oltin baliqni aytishlari oson va aniq. Ammo baliqchi chol va kampir obraziga kelganda bolalarning fikri rang-barang bo'lishi tabiiy. Shuning o'zi ularning tafakkur qilayotganlarini ko'rsatadi. Badiiy asarni o'tishdan muddao ham aslida shudir.

O'qituvchi obrazlarga sodda tavsif berar ekan, bolalarga tarbiya beradi va boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviyati oshishida asarni xizmat qildiradi. Ayni damda, hayotda baliq gapirolmasligini aytib, intoq san'atini sodda tarzda izohlash mumkin:

Hayron bo'ldi, qo'rqib ketdi chol:

O'ttiz uch yil baliq ovladi,

Ammo baliq so'zlaganini,

Eshitmagan edi umrida.

“Odamdan boshqa barcha narsalarning odamday gapirishi intoq deyiladi”, – tarzida qoida berilsa, 4-sinf o'quvchisi tushunadi va qoidani o'zlashtira oladi. Yuqoridagi parchada qofiya umuman yo'q hisobi, albatta, barcha o'rinlarda shu taxlit kamchilik qilinmagan. Tarjimon qofiyani saqlay olgan. Ammo mazmuni mukammal, aynan saqlash uchun bo'lsa kerak, ba'zi o'rinlarda qofiya yo'q.

4 + 5

Tutib oldim / bugun bir baliq, 9

4 + 5

Jo'n baliqmas / – naq oltin baliq. 9

4 + 5

Baliq tilga / kirib so'zladi, 9

4 + 5

Ko'p yalindi / qo'yib yubor, deb, 9

4 + 5

O'z uyiga – / moviy dengizga; 9

Bundan tashqari ertak-doston to'qqiz hijoli barmoq vaznida yozilgan bo'lsa-da, ayrim o'rinlarda ohang buzilgan. Bunga turoqning buzilgani sabab ekanini aniqladik. Satrlarga diqqat qiling: “Ko'ngling ne tilasa, bergayman” satrida turoq 3+3+3 tarzida, “Qo'yvordim moviy dengizga” misrasida turoq 3+5 shaklida kelgan va vazn buzilgan. Tarjimada shundaymi, deb fikrlab, “O'qish kitobi”dan boshqa manbaga murojaat qildik. Biz ko'rgan manbada ham vazn, turoq shu tartibda buzilganini, ammo so'zlarda farq borligini ko'rdik. Diqqat qiling:

“...Ko'p yalindi qo'yib yubor, deb,

O'z uyiga – yashil dengizga.

Katta to'lov to'layin, dedi.

Ne istasang berayin, dedi.

Men olgali botinolmadim,

Quyvordim zangor dengizga”¹.

“O‘qish kitobi”da “yashil dengizga” emas, “moviy dengizga”; “zangor dengizga” birikmasi o‘rnida “moviy dengizga” tarzida berilgan. Badiiy asarni darslikka kiritish keng kitobxon ommasiga taqdim qilish demakdir. Bunday paytda ehtiyot bo‘lish lozim. Asl manbani no‘rin qisqartirish, saviyasiz tarzda nasriy bayonini berish, qisqartirganda mohiyatga putur yetkazish kerak emas.

Rus shoiri tomonidan yaratilgan ertak-dostonni o‘zbekning iste’dodli, imonli shoiri Mirtemir o‘zbek tiliga o‘giran. Darslikda tarjimon nomi berilmagan. Bunday holni o‘zga til vakillari yaratgan adabiy ertak namunalari beriganda ham kuzatish mumkin. Bu, bizningcha, noto‘gri. Bundan tashqari “Baliqchi va baliq haqida ertak” ertak dostoni qisqartirilgan. Darslikda ertakning to‘liq matnini bermaslik, undan parcha berish mumkin. Ammo qisqartirib bermaslik lozim. Chunki ertak doston qisqartirilganda ba’zi tushunmovchiliklar yuzaga keltirilgan. Qisqartirmay, yarmini keltirib, davomini topib o‘qish topshirilganda bolalarni kitobxonlikka o‘rgatish yo‘lidagi qadamlardan biri bo‘lardi, bizningcha.

Boshlang‘ich sinflarga liro-epik turga mansub adabiy ertaklar 3-4-sinf “O‘qish kitobi” orqali berilgan. Nasriy adabiy ertaklar 1-sinfdan boshlab tavsiya qilingan. Bizningcha, she’riy adabiy ertaklarni 1-sinfdan, ertak dostonni 3-sinfdan boshlab berib borish maqsadga muvofiq. Bir nechta ertak doston berilsa ham noto‘gri bo‘lmaydi va darsliklarda bu ikki janr haqidagi ilk nazariy ma’lumotlarni tizimli tarzda berish lozim. Zero, ertak dostonlar boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga ham ta’lim, ham tarbiya beradi.

USE OF MULTIMEDIA IN LITERACY TEACHING

DOI: 10.53885/edinres.2021.11.84.129

SATTOROVA SAIDABONU SHAHABIDINOVNA

Tashkent city Uchtepa District

A primary school teacher at School 228

Science and intellectual potential have always been an important factor in the development of society. And in today's world of globalization, it is safe to say that this factor has multiplied. The significance of the issue is due to the fact that the reform and improvement of the system of continuing education in our country, which is on the path of independent development, raising it to a new level, the introduction of advanced pedagogical and information technologies and improving the efficiency of education.

“We consider it our priority to improve the activities of all levels of the education system in line with modern requirements. Speaking about the upbringing of the younger generation, I would very much like that each of us, in particular our younger generation, follow the ideas of our ancestor Abdurauf Fitrat. “People should strive for a clear goal, to be rich, to be happy and respected, to be brave, or to be weak, to be humiliated, to bear the burden of unhappiness, to be neglected, to be dependent and enslaved depends on the way they have been raised by their parents”. Today, the systematic study of realms of science and its advantages lead to the emergence of new innovative approaches to education, in which the state itself is the main reformer.

According to the [Decree](#) of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-4947 “On the strategy of further development of the Republic of Uzbekistan” dated February 7, 2017 “Further improvement of continuing education system, capacity of educational services, continuing the policy of training highly qualified personnel in accordance with the modern needs of the labor market” indicates the topical problem facing education.

One of the characteristics of primary school students is that they have a high level of visual acuity, because children of this age have a high level of curiosity. E.Gaziyev emphasizes the role of synthesis in the development of students' thinking in the educational process. For example, a first grader uses the

¹ Pushkin A.S. Baliqchi va baliq haqida ertak. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – B.7.

letters from his/her Alphabet pocket to form syllables from letters, words from syllables, sentences from words, phrases from sentences, and text from sentences. Accordingly, the first grader will be able to go from small to large during the learning process. At the heart of this work is the integration of mental characteristics of primary school students, such as attention, memory, imagination, and perception.

Media education is derived from the English word “*edustation*” and Latin *media* means *factor*. Media education requires the use of new methods in teaching students. Media pedagogy is a new pedagogical technology that allows students to think creatively and educate them through mass media. Media pedagogical resources include information on the Internet, television, radio broadcasting, film, video, and audio materials.

The main purpose of media education is to help to understand the basic laws, to study the language of media information in simple areas, to contribute to the artistic growth and development of the student, formation of media text perception, learning and analytical skills. Globalization in the field of information is creating the basis for the formation of a new worldview. As modern knowledge improves, the problem of correct and efficient use of information arises. At present, it is almost impossible to control both the content of information and the ways and means of disseminating it through the media. This means that a perfect system is needed to avoid any confusion or mistakes in this matter. This system depends on the level of knowledge, level and understanding of the information provider and its user. Nowadays, some experts are looking for ways to form information in the reader’s perception, in other words, to organize it in a systematic way. Research in the field of education in the developed countries of the world began in the 70s of last century. This paved the way for the emergence of a special field in pedagogy - media education.

In 1973, the International Council for Film, Television and Audiovisual Communication under UNESCO considered video education as “media education should be understood as the formation of theoretical and practical skills for mastering the means of mass communication, which is considered a special field of knowledge in the theory and practice of pedagogy.” To date, the wide range of opportunities for the use of multimedia in education has been confirmed.

Most students are interested in the lessons, which are sometimes taught in a non-conventional way. These are just some of the goal setting shareware that you can use. It will also help to improve the education system. That is, in the age of globalization and in an informed society, it is important to educate the younger generation, to prepare them for life, to receive different information, to learn to distinguish between good and bad, black and white. According to experts, educational informatization can be recognized as a key tool for implementing the state education program.

In recent years, special attention has been paid to media education in our country. Today, when the process of globalization is in full swing around the world, modern communication technologies are an important factor in further improving the education system in our country. Today, almost all educational institutions in the country are equipped with computers. This technology performs millions of instructions per second. There are quite a lot of media education programs. Therefore, its effective use in the further development of education is a call of the times. Media-related terms can be divided into six categories: television, film, radio, advertisement, the Internet and new media, and the press.

Technical means, technologies:

- Instructor;
- Tester;
- Means of communication.

The curriculum or didactic portfolio includes:

- textbooks and manuals;
- traditional printed learning tools;
- codograms;
- slides;

- educational films; tables;
- didactic materials for teaching;
- training equipment;
- multimedia lesson plans;
- virtual labs;
- electronic encyclopedias and dictionaries.

Teaching media:

- electronic textbooks;
- computer assignments;
- multimedia electronic textbooks;
- hypertext information systems;
- electronic archives, electronic catalogs, directories, encyclopedias;
- test and formative training programs.

REFERENCES

1. Roziqov O., Mahmudov M., Adizov B., Hamroyev A. Didactics of the native language. –T .: Yangi asr avlodi, 2005. –388 p.
2. K. Qosimova, S. Matchonov, X. Gulomova, Sh. Yuldasheva, Sh. Sariyev. Native language teaching methodology. T .: "Publisher", - 2009
3. The Law of the Republic of Uzbekistan "On Education" was adopted by the Legislative Chamber on May 19, 2020 and approved by the Senate on August 7, 2020. ORQ-637. 23.09.2021. <https://lex.uz/ru/docs>
4. Azimov YY, Kuldashv RA Practical bases of teaching calligraphy (methodical manual). GlobeEdit, 2020.-141bet.

XALQ OG‘ZAKI IJODI RUHIDA YOSH AVLODNI MA‘NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASH

DOI: 10.53885/edinres.2021.63.92.130

*Maktabgacha ta’lim kafedrasi o’qituvchisi
Ergasheva Gulzoda Baxtiyorovna*

Annotatsiya: *Maqolada o‘zbek xalq og‘zaki ijodi qadim zamonlardan buyon aholi orasida tarbiyaviy vosita sifatida qo‘llanishi ochib berilgan. Shuningdek, xalq og‘zaki ijodining turli janrlariga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqot ishlari hamda xalq og‘zaki ijodi asosida bolalarni ma‘naviy-axloqiy tarbiyalash muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida fikrlar bayon etilgan.*

Аннотация: *В статье раскрывается использование узбекского фольклора как средства просвещения населения с древних времен. Обсуждаются также исследования различных жанров фольклора и важность воспитания детей на основе фольклора.*

Annotation: *The article reveals the use of Uzbek folklore as a means of educating the population since ancient times. Studies of various genres of folklore and the importance of raising children based on folklore are also discussed.*

Kalit so‘zlar: *xalq og‘zaki ijodi, folklor, ma‘naviy, tarbiyashunos, hikmat, donolik, aql-zakovat, oqilona, yozma adabiyot, maqol, naql, otalar so‘zi, donolar so‘zi.*

Ключевые слова: *устное народное творчество, фольклор, духовный, воспитатель, мудрость, ум, сообразительность, разумный, литература, пословица, афоризм, слово отцов, слово мудрецов.*

Keywords: *folklore, folklore, wise, spiritual, tutor, orally, wisdom, mind, ingenuity, reasonably, literature, proverb, aphorism, words of fathers, words of wise men.*

Oilada bolalarni xalq og‘zaki ijodi materiallari asosida ma‘naviy-axloqiy tarbiyalash holatini o‘rganish natijasida shunday xulosaga keldik:

1) keksa otaxon va onaxonlar mavjud bo'lgan oilalarda xalq og'zaki ijodi materiallari, xususan, maqollardan ko'proq foydalanishi;

2) umuminsoniy, diniy hamda oilaviy an'ana va qadriyatlar asosida tarbiyaviy ishlar sifatli yo'lga qo'yilgan oilalarda xalq og'zaki ijodi materiallaridan tarbiyaviy maqsadda foydalanishga katta e'tibor berilishi;

3) yosh oilalarda xalq og'zaki ijodining tarbiyaviy imkoniyatlaridan tartibsiz va kamdan-kam foydalaniladi.

Ayrim yosh ota-onalar farzandlari uchun ertak kitoblar xarid qilsalar-da, ertaklarni o'zlari mustaqil aytib bera olmaydilar, balki kitobdan o'qib berish bilan kifoyalanadilar. Bolalarga alla aytishda ham uning musiqasini qo'llasalarda, allaning sehrli so'zlarini qo'llamaydilar. Oilalarda folklor asarlaridan foydalanishda yo'l qo'yilayotgan kamchilikning asosiy sabablari quyidagilardan iborat: ▪ ayrim ota-onalarning ma'naviy savodxonligini yuqori darajada emasligi; ▪ ular xalq og'zaki ijodiga doir adabiyotlardan bexabarligi; ▪ aksariyat ota-onalar xalq og'zaki ijodi materiallarining tarbiyaviy imkoniyatlariga yetarlicha baho bera olmasligi; ▪ ayrim ota-onalar farzandi tarbiyasiga birmuncha beparvo qaraydilar. Oilada folklor asarlari vositasida bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash uchun tarbiyachi ota-onalar bilan suhbat o'tkazar ekan, ularni xalq og'zaki ijodi materiallari mazmunini sharhlash mexanizmi bilan tanishtirishga ahamiyat berishi lozim. ma'naviy-axloqiy tarbiyaga yo'naltirilgan folklor asarlari saralab olingach, ota-onalarning ulardan foydalanish, ular mazmunini anglash va bolalarga qiziqarli qilib yetkazishlariga erishish uchun quyidagilarga ahamiyat qaratish zarur: 1. Ota-onalar bilan folklor asarlari mazmuni haqida suhbat tashkil etish. 2. Xalq og'zaki ijodi asarlari tanlovini tashkil etish. Masalan, maqollar xalq og'zaki ijodi turlaridan biri sifatida o'zining qadimiyligi, milliyligi, tarbiyaviy ta'sirchanligi bilan insoniyat barkamolligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Maqollar mazmuni va mavzu doirasining nihoyatda serqirraligini nazarda tutib, uning tarbiyaviy imkoniyatlaridan kengroq foydalanish maqsadida ota-onalar va tarbiyachilar o'z tarbiyaviy ishlar rejasiga muvofiq quyidagicha maqollar tizimini ishlab chiqishlari mumkin. Turkiy xalqlar qadim-qadimlardan boshlab, inson shaxsini shakllantirishda ta'lim-tarbiyaga katta e'tibor berganlar. Ayniqsa, pand-nasihatlarida asosiy o'rinni ilm olishga undash, uning foydalari, ilm ahlini xurmat etish to'g'risidagi fikrlar egallaydi. Yoshlarga ilmli kishilarga yaqinlashish, ulardan o'gitlar olish maslahat beriladi: O'g'lim, senga qoldirdim o'git, Unga amal qil. Olimlarga yaqinlash, bahra olgil, Tutib dil. Ma'lumki, bilim-ma'rifatli kishi kibr-havodan uzoqroq turishini ta'minlaydi, bunga insonning o'zi ham sababchi deb uqtiradi, o'gitlarda. Ilm sari intilishni kutlug' ish sanaydi. Aqlli odamning zexni o'tkir bo'ladi, u xar qanday o'git-nasihatni xuddi yuqorida parvoz etayotgan qushning pastda ovni ko'rgandagi tezlik bilan sho'ng'ishiga o'xshatadi. «Devonu lug'atit turk» asarida insoniy fazilatlarining ajralmas qismi xushhulqlik alohida ajratib ko'rsatiladi. Har bir inson egallashi lozim bo'lgan ezgulik-yaxshilik, umum manfaati uchun mehnat qilish, xushhulq insonga xos fazilat ekanligi uqtiriladi: Ulug'liging ohsa agar. Xushhulq bo'lg'il. Bek yonida xalq uchun xo'b ish qilg'il. Yana bir she'riy parchada shoir inson faqat o'zini o'ylamasligi, o'zgalar manfaati uchun ham harakat qilishi lozimligini aytadi: Ko'rklik to'ning o'zingga, Totlig' oshing o'zgaga, Qo'noqqa ko'rgiz izzat, Yozsin sha'ning uzoqqa. Shoir mol-mulkka xirs qo'ymaslik, insonning mol-mulki ko'payganda ham mag'rurlanib ketmaslikni, bu borada keksa avlod o'gitlariga rioya etishni ta'kidlaydi. Ta'lim-tarbiyaga oid pand-nasihatlariga boy she'rlar inson turmushining turli tomonlariga oiddir. Inson hayotining abadiy emasligi, Shuning uchun ham kishilarga yaxshilik qilish lozimligi, yoshlik husniga ishonish suvga suyanish bilan barobar, deydi. Bu pandlar hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Chunki, ma'naviy boy bo'lmagan mamlakat hech qachon moddiy tomondan mustahkamlana olmaydi. «Devonu lug'atit turk» asarida xalqning ta'lim-tarbiyaga oid tajribalari ifodalangan maqollar ham mavjud. Maqollarda ham qo'shiqlardagi kabi do'stlik va hamkorlik mehnatga muhabbat, ilm olishga va kasb-hunar egallashga undash, vatanparvarlik va qon-qardoshlik tuyg'usi, tejamkorlikning ahamiyati va isrofgarchilikning oldini olish, adolat va adolatsizlik, yaxshilik va yomonlikning natijalari, axloq-odob qoidalari, sihat-salomatlikni saqlashga oid o'gitlar talqin etiladi. Shu

tariqa maqollarni to'g'ri qo'llashga o'rganadilar. Pedagog-tarbiyachi maslahatiga asoslangan tarbiyaviy tadbirda ertak va masallarda qo'llanilgan maqollar yuzasidan suhbatlar o'tkaziladi. Bunda matn so'ngida qissadan- hissa tarzida qo'llanilgan maqollarning tarbiyaviy mazmuni haqida bolalar bilan suhbat-munozara o'tkaziladi. Xulosa qilib ta'kidlash joizki, ta'lim-tarbiya jarayonida uzluksiz ravishda turli o'quv predmetlari hamda maktabdan tashqari tadbirlarda maqollardan oqilona foydalanish bola tarbiyasida juda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan maqolning sifati, bolalarning yoshiga mos bo'lishi, ta'limiy-tarbiyaviy ahamiyatga egaligiga ko'ra saralab olinganligi kabilar ushbu jarayonda o'ziga xos mezon vazifasini o'taydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Nishonova S. Komil inson tarbiyasi. – T.: Sharq, 2003.
2. Ravlova N. Ilk yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish. – T.: O'qituvchi, 2000.
183
3. Donishmandlar odob-axloq to'g'risida. – T.: O'qituvchi, 1998.

ЖАДИД МАКТАБЛАРИДА ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯНИНГ МИЛЛИЙ АСОСЛАРИ ХУСУСИДА

DOI: 10.53885/edinres.2021.87.30.131

Шарифа Тошова
ЎзР ФА Миллий археология
маркази илмий ходими

Тарихдан маълумки, тараққийётдан ортда қолаётган жамиятда муқаррар равишда бир гуруҳ илғор қатлам вакиллари чиқиб, таназулдан чиқишнинг йўлларини кўрсатишган. Шу жиҳатдан 20 юзйиллик бошларида Туркистон жадидчилик ҳаракати ҳам тарихий эҳтиёж талаби билан майдонга чиқди. Русия зулми остида туркистонликлар бениҳоя қашшоқлик, ночорлик, зулм, камситиш, хўрликлар остида қолгани сабаб жадидлар ўзларини кураш майдонига отдилар. Айнан мана шу зулмга қарши кураш ҳиссини туйган ватанпарварлар ўз жонларини тикиб бўлса-да, миллатни уйғонишга, курашга даъват этдилар. Ўрта Осиё жадидчилик ҳаракатининг шаклланишида ички омиллар билан бир қаторда табиийки, ўша даврдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар, яъни 1904-1905 йиллардаги рус-япон уруши, 1905-1907 йиллардаги 1-рус инқилоби, 1905-1911 йиллардаги Эрон инқилоби, 1908 йилдаги Туркиядаги Ёш турклар инқилоби каби ташқи омиллар ҳам жадидлар дунёқарашига кучли таъсир кўрсатди ва маълум маънода тажриба мактабини ўтади.

Ўрта Осиёда жадидчилик ҳаракати асосан учта: Бухоро, Хоразм ва Туркистон жадидчилик мактабларига бўлиб ўрганилади. Бухоро ва Хоразм жадидчилиги ҳақида бу ҳаракат етакчилари ва иштирокчилари бўлган Садриддин Айний, Файзулла Хўжаевлар ва Полвонниёз Хожининг асарларида батафсил ёритилган¹. Ундан ташқари, бу ҳаракатнинг йирик вакиллари Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдурауф Фитрат, Мунаввар Қори, Заки Валидий Тўғон ва Мустафо Чўқаалар асарларида² ва ўша давр матбуоти тафсилли маълумотлар мавжуд¹.

¹ Sadr al-Din Ayni. *Bukhara inqilabining ta'rixi*. Ed. by SHIMADA Shizuo, Sharifa TOSHEVA. Tokyo: – The University of Tokyo, 2010; Файзулла Хўжаев. Бухоро инқилобининг тарихига материаллар. Самарқанд-Тошкент, 1926. Шу йили Москвада унинг “О младо-бухарцах” (Историк марксист. 1926, №1, стр.123-141) номли мақоласи ҳамда “Очерки революционного движения в Средней Азии” номли тўпламда “Джадиды” номли очерки (5-12-бетлар) чоп этилди. Бу нашрлар юқорида номи тилга олинган китобнинг дастлабки қисқача вариантдир; Полвонниёз Хожи Юсупов. Ёш хиваликлар тарихи. – Урганч: “Хоразм”, 1999.

² Маҳмудхўжа Бехбудий. Танланган асарлар. – Тошкент: “Маънавият”, 1999; Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. – Тошкент: “Маънавият”, 2006; Абдурауф Фитрат. Оила. – Тошкент: “Маънавият”, 1998; Аҳмад Заки Валидий Тўғон. Хотиралар. Туркистонда мустақиллик ва озодлик курашлари тарихи. – Тошкент: “Истиклол нури”, 2014;

Маълумки, Туркистонда мусулмонлар ҳаётининг барча жабҳаларини шариат – ислом қонунлари тартибга солиб турган. Маънавий ижтимоий ҳаёт, оилавий муносабатлар, урф одат ва анъаналар минг йиллар давомида буткул шариат қонунлари асосида бошқарилган. Маданият, маориф, санъат, ҳуқуқ, фалсафа, адабиёт асрлар давомида ислом таълимоти устида шаклланган эди. Юзлаб мадрасаларда дунёга машҳур уламоларни етиштирган Бухоро ислом маданияти пойтахти “Бухоройи шариф” сифати билан улуғланиб, “ислом гумбази” деб аталган.

Ўрта Осиёлик тараққийпарварлар асосан мадрасаларни битирган, диний таълим олган, ислом заминида улғайган инсонлар эди. Уларнинг айримлари диний амалдор ҳам эдилар. Масалан, Маҳмудхўжа Бехбудий аждодларидан ўтиб келаётган одатни давом эттирган ҳода Самарқанд муфтийси вазифасини бажарар эди². Мунаввар Қори мадрасани тамомлагандан сўнг Тошкентнинг Дархон мачитида имомлик қилган, Исҳоқхон Ибрат эса Тўрақўрғонда қози лавозимида ишлаган.

Жадидлар халқни иқтисодий ва маданий қолоқликдан чиқариш учун, аввало мактаб ва маорифни ислоҳ қилишдан бошлаб, сўнгра жамиятнинг барча жабҳаларида ислохотлар ўтказиш, ижтимоий онгдаги турғунликни тугатиш ва ниҳоят Русия мустамлакасидан халос бўлиб, сиёсий мустақиллик учун курашгача бўлган йўлни босиб ўтишди. Жадидчилик ҳаракатининг илк босқичида маърифатпарварлар миллатнинг тараққий этишида тарбиянинг роли беқиёслигига урғу беридилар. Масалан, Абдулла Авлоний “Тарбия биз учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидир”, деб ёзганди. Ушбу мақоламизда жадидларнинг мактаб, таълим ва тарбия борасидаги қарашларига диққат қаратишни мақсад қилдик.

Асрий қолоқлик, жаҳолат, мустамлака зулмидан халос бўлиш йўлини жадидлар тараққиёт йўлига тушиб олган Европага яқинлашишда, унинг фан техника ютуқларини ўзлаштиришда кўрдилар. Улар таклиф қилган концепция ислом тарбияси ва Европа таълимига асосланади. Ислоҳ маданияти негизида дунёқараши шаклланган, мадраса таълимини олган жадидлар ёш авлод тарбиясини оила призмаси орқали таҳлил этадилар. Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдурауф Фитрат, Мунавварқори, Абдулла Авлоний каби тараққийпарварлар оилада болалар тарбияси масалаларни қаъий равишда Қуръон ва ҳадислар қолипи ичида кўриб чиқдилар. Улар оила асосини тўғри қурмасдан ва ёш авлодни мукамал тарбияламасдан туриб, жамиятни ислоҳ қилиш, уни тараққиёт сари йўналтириш мумкин эмас ва охир-оқибат миллат тақдири оила ҳолатига боғлиқ, деган хулосага келдилар. Ҳақиқатда ҳам “миллат тараққиётини таъминлаш учун мустаҳкам, барқарор оила керак эди”³. Айниқса, Абдурауф Фитрат хотин қизлар масаласини ўзининг “Оила” асарида кенг ёритган. “Ҳар бир миллатнинг саодати ва иззати, албатта шу халқнинг ички интизоми ва тотувлигига боғлиқ. Тинчлик ва тотувлик эса, шу миллат оилаларининг интизомига таянади. Қаерда оила муносабати кучли интизомга таянса, мамлакат ва миллат шунча кучли ва муаззам

¹“Тараққий” (муҳаррири – Исмоил Обилий), “Хуршид” (муҳаррири – Мунавварқори), “Шухрат” (муҳаррири – А. Авлоний), “Осиё” (муҳаррири – Аҳмаджон Бектемиров), “Тужжор” (муҳаррири – Саидқаримбой Саидазимбой ўғли), Бухорода “Бухоройи шариф” (муҳаррири – Мирзо Жалол Юсуфзода), “Турон” (муҳаррири – Ғиёс маҳсум Ҳусайний), “Самарқанд”, “Ойна” (муҳаррири – М. Бехбудий), “Садойи Туркистон” (муҳаррири – Убайдулла Хўжаев), “Садойи Фарғона” (муҳаррири – Обиджон Маҳмудов), “Ойна” (муҳаррири – М. Бехбудий), “Ал-ислоҳ” (муҳаррири – Абдурахмон Содик ўғли), “Нажот” (муҳаррири – Мунавварқори), “Кенгаш” (муҳаррирлари – Аҳмад Закий Валидий ва Мунавварқори), “Турон” (муҳаррирлари – М. Афандизода, А. Авлоний), “Улуғ Туркистон” (муҳаррири – Кабир Бакиров), “Шурай Ислоҳ” (муҳаррири – Абдулла Баттол), “Турк сўзи” (муҳаррири – Темирбек Худоёрхонов), “Турк эли” (тахририйати), Самарқандда “Хуррият” (муҳаррирлари – Мардонкул Шкоҳмуҳаммадзода, Ақобир Шомансуров, Фитрат), “Тирик сўз” (муҳаррири – Обиджон Маҳмудов), “Эл байроғи” (муҳаррири – Бўлат Солиев), “Юрт” (муҳаррири – Ашурали Зоҳирий).

² Андреев Г. Самарқандский журнал “Ойна” и его редактор – издатель Махмуд Ходжа Бехбуди. // Туркестанские ведомости. 1915. 17 сентября.

³ Khalid Adeeb. The Politics of Muslim Cultural reform: Jadidism in Central Asia. University of California Press Berkeley. Los Angeles-Oxford, 1999. P. 226.

бўлади”¹, деб ёзади у. Хуллас, аёлларнинг умумий савияси, интеллектуал салоҳияти ва билимини ошириш масаласини кўплаб тараққийпарварлар кун тартибига қўйганлар. Масалан, Маҳмудхўжа Бехбудийнинг бир мақоласида таълим ўғил болалардан кўпроқ қизларга зарурлиги ҳақида фикр юритилади. Қизларнинг зеб-зийнатлари учун харажатларни тежаб, уларнинг таълими учун сарфлаш лозим, улардан мактаб муаллималарини тайёрлаш лозим, дейди муаллиф.

Жадидлар болалар тарбиясида кўпроқ диний асосга урғу бердилар. Масалан, Бехбудий тарбия ҳақида гапириб уни “миллий ва диний руҳда бўлиш керак” деб таъкидлайди. Авлоний “Туркий Гулистон” асрасидаги яхши хулқлар рўйхатига “диёнат” ва “исломият” тушунчаларини киритади. “Диёнат, - унинг ёзишича, Аллоҳ ҳузурини яқин қиладурғон муқаддас эътиқоддурким, оламда мундин суюкли нарса йўқдир... Дин ва эътиқоди саломат бўлмагон кишилар ҳақни ботилдан, фойдани зарардан, окни қорадан, яхшини ёмондан айира олмас”². Бир сўз билан айтганда, Ўрта Осиёда жадидчилик ҳаракати диний ислохотчилик ҳаракати билан уйғун тарзда кечди. Адиб Халиднинг ўринли қайд этганидек, “Ўрта Осиё жадидизми мусулмон модернизми рамкасида маҳаллийлашганди. Улар замонавийликни “ҳақиқий” ислом мазмуни билан боғлиқ ҳолда тушунишди ва бидъатлардан тозаланган исломгина мусулмонларни ёруғликка, тараққиётга олиб чиқишига” умид боғладилар³. Чор ҳукумати Ўрта Осиёни бошқариш учун ерли алоли орасидан ҳукумат учун содиқ кишилар, таржимонлар тайёрлаш ва умуман тезроқ ўлкани руслаштиришни истаганлар. Россия билан савдодан манфаатдор ерли савдогарлар орқали бу мақсадларига етишга умид қилганлар. Улар аҳолининг диний ҳиссиётларини қўзғамаслик учун бу мақсадларини маҳаллий аҳоли вакиллари орқали амалга ошира боришган. Масалан, 1871 йилда тошкентлик савдогар Саидазим бой “ерли аҳоли учун рус тили, русча қонун-қоидалар, шариатнинг айрим қоидалари, математика ва ҳунар ўргатадиган мактаблар” ташкил қилиш таклифи билан чиққан⁴. Орадан бир неча йил ўтиб, 1884 йилда Саидазим бойнинг ўғли Саидгани уйида илк рус-тузем мактаби очилди. Кейинчалик, Тошкент, Фарғона ва Самарқанд шаҳарларида рус-тузем мактаблари сони ошиб борди. 1905 йилга келиб Туркистон ўлкасида бундай мактаблар сони 82 тага етди. Аста-секинлик билан бундай мактабларга илғор ўзбек оилалари ҳам болаларини бера бошлашди. Жадидлар бу мактабларни миллий тилимиз, урф одатларимизни сиқиб чиқариш, ислом таъсирини сусайтириш ва маҳаллий халқларни руслаштиришга қаратилган сиёсат сифатида каттиқ танқид қиларди.

Бунга қарши жадидлар миллий маданият ва анъаналарни, ислом аҳкомларини сақлаб қолишга уриниб, ўз миллий мактабларини ташкил эта бошладилар. Маҳаллий илғор педагоглар қуруқ ёдлашга асосланган эски, “усули қадимия”га асосланган мактаблардан воз кечиб, “усули савтия” (“товуш усули”), “янги усул” ёки “жадидия мактаблари” деб номланган мактаблар ташкил эта бошладилар. Исҳоқхон Ибрат 1886 йилдаёқ ўз қишлоғида эски мактаблардан анча илғорроқ бўлган мактаб очди. 1891 йилда Хива хони Муҳаммад Раҳимхон ва мирзабоши Комил Хоразмий бошчилигида Урганчда биринчи усули жадид мактаби очилди. Унда диний билимлар билан бирга жуғрофия, тарих, ҳисоб каби аниқ фанлар ва рус тили ўқитилиши қўлга қўйилди.

Тошкентда 1901 йилда Мунавварқори томонидан илк жадид мактаби очилди. Кейин бундай мактаблар ҳамма вилоятларда ҳам очила бошланди. Абдулла Авлоний 1904 йилда Мирободда, 1909 йилда Дегрез маҳалласида мактаб очди. Самарқандда Бехбудий ва Абдулқодир Шақурий,

¹ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. – Тошкент: “Маънавият”, 2006 й. 215-б.

² А.Авлоний, Танланган асарлар, Жилд. 2 – Тошкент, 1998. б. 42

³ Khalid Adeeb. The Politics of Muslim Cultural reform: Jadidism in Central Asia. University of California 198. Berkeley. Los Angeles-Oxford, 1999. P. 113.

⁴ Туркестанские ведомости, 1875 йил, №.32.

Бухорода 1908 йили Садриддин Айний ўз дўсти ва маслакдоши Мирзо Абдулвоҳид Мунзим билан ҳамкорликда янги усул мактабини очди. Улар биргаликда мактаб ўқувчилари учун алифбе туздилар¹. 1913 йилда Чустда Муҳаммадшариф Сўфизода янги типдаги мактаб очди.

Янги мактабларда эски мактаблардан фарқли равишда диний дарслар билан бир қаторда тарих, география, математика, тиббиёт фанлари ўргатилди. Шунингдек бу мактабларда жадидлар ёш авлодга миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини сингдиришни мақсад қилганлар.

Эски мактабларда “Чор китоб”², “Саботул ожизин”, “Фузулий”, “Навоий”, “Хўжа ҳофиз”, “Бедил” каби форс тилида ёзилган дарсликлар туркий тилли ўқувчилар учун “ердан туриб юлдузларга қўл узатмоқ”² каби қийинлигини янглаб етган жадидлар жадал суратда бу мактаблар учун дарслик ва қўлланмалар ёзишга киришдилар. Масалан, Саидрасул Азизийнинг 1902 ва 1903 йилларда чоп этилган “усули савтия” методидаги “Устози аввал” дарслиги инқилобга қадар 17 марта нашр этилган³. Мунаввар Қори “Адиби аввал”, “Адиби соний”, “Тажвид ал-Қуръон” (Қуръон қироати), “Ер юзи” (География), Абдулла Авлоний “Биринчи муаллим”, “Иккинчи муаллим”, “Мактаб гулистони” каби дарсликларни ёзишди. Айниқса Авлонийнинг “Туркий галистон ёхуд ахлоқ” дарслигида тарбия ва ахлоқ масалаларини давр эҳтиёжлари ва талаблари даражасида ёритилди. Ушбу дарслик ўлканинг ижтимоий фикр тараққиётида муҳим ҳисса қўшди.

Айний татар мактабларининг дарсликлари билан танишиб, шу дарсликларга ўхшаш *Таҳзиб ус-сибён* (“Ўсмирлар тарбияси”) номли ўқиш китоби яратди ва уни 1910 йилда нашр қилдирди. Самарқандда Абдуқодир Шакурий “Раҳнамои савод” номли дарслик чоп этган. Мактабларда бошланғич сифлар учун ёзилган дарсликларга аввало, фолкълор намуналари ва ўзбек классик адабиётидан, ҳамда форс, рус классик адабиётидан таржима қилинган ибратли ҳикоячалар киритилган. Бу ҳикояларда турли эпизодик воқеалар орқали инсонлардаги илмсизлик, худбинлик, одобсизлик қораланиб, хушфёъллик, донолик каби сифатлар улуғланган.

Жадидлар янги усул мактабларида дарслик сифатида ўқитиш учун қисқача ислом тарихи дарсликларини яратдилар. Авлоний 1910-йилда 3-4 синфлар учун “Мухтасар-и тарих-и анбиё ва тарих-и ислом” китобини ёзиб нашр қилган. Бехбудий “Амалиёти ислом” дарслик яратди. Ҳам Бехбудий ҳам Фитрат бир ҳил номдаги “Мухтасари тарихи ислом” (“Исломнинг қисқача тарихи”) асарларини ёзишди. Адабиётшунос олим Бракаевнинг маълумотларига кўра, Саидрасул Азизийнинг “Устози аввал” дарслиги чоп этилган 1902 йилдан то 1917 йилга қадар эллиқдан ошиқ турли номдаги мактаб дарсликлари нашр қилинган⁴

Ўрта Осиё жадидлари илғор фикрларни, хусусан миллий ғояни аҳоли орасида тарғиб қилиш ёшларни, айниқса мактаб ўқитувчиларини дарслик қўлланма ва турли адабиётлар билан таъминлаш мақсадида турли нашриёт, ширкат, кутубхоналар ташкил эта бошладилар. Бехбудий 1908 йили Самарқандда Туркистондаги илк замонавий кутубхоналардан бири – “Қироатхонаи исломия”ни ташкил этди. Қўқонда “Ғайрат”, Бухорода “маърифат” кутубхоналари ташкил этилди.

1914 йилда Америкага саёҳат қилган туркистонлик тараққийхоҳ муҳандис Зиё мужаввар у ердаги илмий техник тараққиётдан илҳомланиб “Техника илмини тўғридан-тўғри Амриқодан олиш бизга юксалиш учун энг яқин йўлдир” деб ҳисоблайди⁵. Садриддин Айний илм фанни

¹ Садриддин Айнийнинг “Бухоро инқилобининг тарихи” номли асарида Бухорода янги мактаблар очилиши ва уларнинг қадимийчи уламанинг қаршилигига дуч келиши ҳақида батафсил маълумотлар келтирилган. Қаранг: Sadr al-Din Ayni. *Bukhara inqilabining ta'rixi*. Ed. by SHIMADA Shizuo, Sharifa TOSHEVA. Tokyo: – The University of Tokyo, 2010.

² Абдулла Авлоний. Адабиёт ёхуд миллий шеърлар, ифодаи махсуса, 1-жузъ, 1-таъб. Т., Ильн литография, 1909, 2-бет.

³ Б. Қосимов, У. Долимов. Маърифат дарғалари. Тошкент: – “Ўқитувчи”, 1990 й. 23-бет.

⁴ Баракаев. Р. Жадид маърифатпарварлик ҳаракати ва ўзбек болалар адабиёти //Жадид маърифатпарварлик адабиётининг ғоявий асослари. Тошкент: – “Тошкент ислом университети”, 2016. 147-бет.

⁵ Маориф ва ўқитувчи. Амриқо мактаблари. 1925 йил, 2-сон. 43-49 бетлар.

эгаллаш орқали халқни иқтисодий аҳволини яхшилаш мумкин, деб билади. Таҳсуб ус-сибён асарида устоз Айний “Фан халққа бойлик келтиради”, деб ёзган¹.

Жадидлар мактаб ва маърифатни, миллий кадрларимизнинг илмий салоҳиятини оширишни тарғиб қилиб шеърлар ёздилар. Абдулла Авлоний “Миллатга хитоб” шеърида ёшларга қарата:

Эй! Токайгача ғафлат ичра ётамиз!

Келинг ёшлар жаҳолатни отамиз!

Деб мурожаат қилган бўлса, “Мактаб” шеърида жаҳолат ва нодонликдан қутулишнинг йўли мактабдир, деган фикр илгари сурилган.

Мактаб сизни инсон қилур,

Мактаб ҳаё эҳсон қилур...

Мактабдадур илму камол,

Мактабдадур ҳусну жамол².

Садриддин Айний эса, “Мактаб марши” шеърида қуйидагича ёзган:

Мактабсизлик Турон элин ўлдирди оч,

Кўзингни оч, бу хўрликдан мактабга қоч.

Туркистоннинг буюк шоири Абдулҳамид Чўлпон эса:

Кишан кийма, бўйин эгма, ки сен ҳам хур туғилгонсан,

дея халқни озодликка, хурриятга даъват этди.

Хулоса қилиб айтганда, жадидларнинг ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий соҳада кенг масштабда олиб борган саъй-ҳаракатлари билан кўп асрлардан бери мудроқда бўлган халқ сиёсий жиҳатдан анча фаоллашди. Туркистонда identity - миллий ўзлик шакллантирилди. Бунда асосан миллатнинг тили, дини, этник бирлиги ва умумий хотира, тарихи билан бир қаторда ёшларнинг таълим ва тарбиясига диққат қаратилди. Умуман олганда 19- юзйиллик охирилари, 20 – юзйиллик бошларида жадидларнинг фаолияти билан Туркистонда сиёсий ва маданий юксалиш юз берди. Улар жамият тараққиёти учун аввало ёш авлодни тўғри тарбиялаш муҳимлигини ўз вақтида тушуниб етдилар. Жадидлар таълимни тубдан ислоҳ қилиш учун аввало миллий тамойиллардан оғишмай туриб, Ғарб билан Шарқ таълим усуллари кўллаган ҳолда ҳамда таълимнинг ақлий, диний, жисмоний каби жабҳаларини қамраб олган бир дастурлар яратдилар. Туркистон жадидларининг оила, бола тарбияси ва ёшлар таълимини ташкил этишда нималарга эътибор қаратиш кераклиги ҳақидаги кўп фикрлари ва хулосалари ҳозирги кунда ҳам ўз долзарблигини йўқотгани йўқ.

TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA O'QUVCHILARDA O'Z FAOLIYATINI BAHOLASH VA TASHXISLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

DOI: 10.53885/edinres.2021.43.36.132

Rustamova Zulfiya

Nizomiy nomidagi TDPU,

Boshlang'ich ta'lim fanlari

kafedrasi o'qituvchi

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'z faoliyatini baholash va tashxislash ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslarini alohida tadqiqot sifatida o'rganish muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich ta'lim jarayoni o'quvchini ijtimoiy hayotga tayyorlash uchun qulay pedagogik imkoniyatlarga egaligini bilish muhim.

¹ Садриддин Айний. Таҳсиб ус-сибён. Самарқанд, 1917 йил, 26-бет.

² Долимов У. Туркистонда жадид мактаблари. Тошкент: – “Университет”, 2006, 114-бет.

Bugungi kunda pedagogika fani oldida turgan dolzarb muammolardan biri o'quvchilarda kichik maktab yoshidan boshlab o'z faoliyatlarini baholash va tashxislash ko'nikmalarini shakllantirish masalasidir. Bu sohada amalga oshirilayotgan ishlarni yetarli deb hisoblab bo'lmaydi. Jumladan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'z faoliyatini baholash va tashxislash ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslarini alohida tadqiqot sifatida o'rganish muhim ahamiyatga ega. Baholash va tashxislash ko'nikmasini shakllantirish o'qitish jarayonida ta'lim berish vosita va usullarini to'g'ri belgilashga ko'maklashadi. Shuningdek, o'quvchilarda o'z faoliyatini tahlil qilish, o'z-o'zini baholash kabi xislatlarning rivojlanishiga xizmat qiladi. Shuning uchun, pedagogika nazariyasida o'quvchilarning o'z faoliyatlarini baholash va tashxislash ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslarini yaratish muhimdir.

Baholash va tashxislash ko'nikmasini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik chora-tadbirlarni boshlang'ich sinflardayoq boshlash maqsadga muvofiqdir. Chunki boshlang'ich ta'lim jarayoni o'quvchini ijtimoiy hayotga tayyorlash uchun qulay pedagogik imkoniyatlarga ega. O'quvchilar o'z faoliyatlarini baholash va tashxislash ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini nazariy jihatdan asoslash mazkur didaktik hodisa o'quv faoliyatining muhim yo'nalishi sifatida ko'rib chiqishni taqozo qiladi. O'quvchilarda o'quv ko'nikmalarini shakllantirish va pedagogik ko'nikmalarni qiyoslash natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, baholash hamda tashxislash ko'nikmalari o'quv ko'nikmalarining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lishi kerak.

Zamonaviy pedagogik tafakkur nuqtai nazardan yondashganda baho – o'quvchining bilim, ko'nikma va malakalar hamda shaxsiy sifatlarni egallaganlik darajasiga o'qituvchi tomonidan bildirilgan munosabatdir.

Baho tushunchasi pedagogik va maktab amaliyotida uzil-kesil ochib berilmagan. Bu tushunchaga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjud. Bir qator mualliflar bahoni faoliyat jarayonining bahosi sifatida o'rganganlar. Bunda ta'lim natijasi ta'lim oldiga qo'ygan vazifalarga mos kelishi lozimligi ta'kidlanadi. O'quvchilarning bilish me'yorlari jamiyat talablariga mos kelishi kerak. Bu o'quv jarayoni bosqichlari o'quvchilar egallagan bilim, ko'nikma hamda malakalari bilan bir qatorda madaniyat darajasini ham ko'rsatuvchi vositadir. Baho me'yoriy hujjatlarda ko'rsatilishicha, o'quvchilar egallagan bilim, ko'nikma, malakalarning darajasi va sifatini ifodalaydi. Biz baho tushunchasida ta'lim maqsadi va vazifalariga erishilgan natijaning mos kelishini anglaymiz. Baho va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini ochish muammosi bilan bir qator olimlar shug'ullanganlar: U.Musaev, SH.A.Amonashvili, B.G.Ananev, O.S.Bogdanova, L.I.Bojovich, L.YU.Gordin, V.V.Davo'dov, A.K.Dusaviskiy, A.I.Lipkina, T.L.Museridze, N.A.Menchinskaya, B.I.Xachapuridze, D.B.Elkonin, V.S.YUrkevich kabilar. Mualliflarning ta'kidlashicha, baho faol va mustaqil faoliyatning turlarini ham ifodalaydi. Bahoning asosiy maqsadi o'quvchining o'quv faoliyatini ijobiy nuqtai nazardan yondashgan holda yo'naltirishdan iboratdir.

Mutaxassislarning ta'kidlashicha, bahoning ikki qirrasini mavjud: tashqi va ichki reflektiv qirralar.

Tashqi baho - o'quvchining o'qituvchi hamda sinfdoshlari bilan amalga oshiradigan faoliyati natijasidir.

Ichki yoki reflektiv bahoni o'quvchi o'ziga o'ziga beradi. U, ya'ni o'quvchi o'zining o'quv-biluv faoliyatini hamda bu faoliyatning natijalarini baholaydi. Baho har doim o'quv faoliyatining muhim qismi sifatida bu jarayonda yo'l qo'yilgan kamchiliklarni tuzatish va uning natijalarini yaxshilashga o'quvchi hamda o'qituvchiga yo'llaydi. Baho o'quv vazifalarini echishning barcha bosqichlarida zarurdir. O'quv jarayoni natijasi va o'quvchi faoliyatini baholash xato va kamchiliklarni bartaraf etishga yo'l ochadi. Ta'lim jarayoni natijasini baholash asosida kelgusida hal qilinishi zarur bo'lgan vazifalar rejalashtiriladi. Bizningcha, baho o'quv jarayonini yaxlit tarzda kuzatish va tahlil qilish uchun nihoyatda muhimdir. O'quvchilarning og'zaki va yozma nutqi, ijodiy faoliyati, individual ish turlarining o'qituvchi tomonidan tekshirilishi, uning sifati izohlanishi va baholanishi muhim amaliy ahamiyatga ega. Baho ta'limiy, tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishi bilan bir qatorda muhim psixologik vazifalarni ham bajaradi.

CHunonchi, bahoning tarbiyaviy ahamiyati, o'qituvchi o'quvchiga ruhiy ta'sir ko'rsatish shart-sharoitlari hamda bahoning ta'lim jaryonidagi ahamiyati kabi masalalar o'quvchining o'z faoliyatini baholash va tashxislash ko'nikmasini shakllantirishda o'ta muhimdir.

Ayrim olimlarning fikricha, o'qituvchi baho orqali o'quvchini boshqaradi. Zamonaviy pedagogik yondashuv asosida qaraydigan bo'lsak, bu noto'g'ri fikr. O'quvchini baho orqali tobe qilish hisoblanadi. O'quvchi har qanday sharoitda o'zi erishgan bahoning obyektivligini anglab yetishi, nima uchun shu bahoga sazovor bo'lganligini idrok qila olishi lozim. O'quvchi o'zining shaxsiy imkoniyatlari va bilimlarini to'g'ri baholay olgandagina uning ruhiyatiga bu baho ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan bir qatorda, pedagogik baho bir qator muhim vazifalarni bajaradi. Bular:

- o'quvchini o'quv faoliyatiga yoki ijobiy harakatga yo'naltirish;
- o'quvchini o'z faoliyatini tuzatish, yaxshilash va yutuqlarini ko'paytirishga ruhlantirish;
- kelgusida bajaradigan o'quv harakatlarini rejalashtirish;
- o'zining shaxsiy harakat dasturini tuzish;
- harakat dasturining bajarilishini tekshirish asosida uni takomillashtirib borishga odatlantirish

kabilar.

Qayd qiluvchi baholar esa sonli yoki balli miqdorlar bilan ifodalanadi. SHuning uchun ham qayd qiluvchi ballardan, asosan, o'qituvchilar va ekspertlar foydalanadilar.

Uyg'unlashgan baho esa o'quvchining xulq-atvori va shaxsiyatini ifodalaydi. O'quvchilar o'z faoliyatlarini baholashda og'zaki va integral baholash turlaridan foydalanadilar. Masalan, men zo'rman, men yaxshiman, men a'lochiman, o'rtog'im kuchli yoki kuchli emas, yaxshi biladi yoki yomon biladi tarzida.

Baho hosil bo'lish imkoniyatiga ko'ra quyidagicha ifodalanadi: bevosita va bilvosita. Bevosita baho – shaxsga qaratilgan bahodir. Masalan, o'qituvchining o'quvchi faoliyatiga qo'yadigan bahosi. Bilvosita baholash esa uchinchi shaxs orqali amalga oshiriladi. Unda baho sinfdoshlar yoki ma'lum bir o'quvchi tomonidan beriladi.

Bahoning yana bir turi rag'batlantiruvchi baholash bo'lib, u:

- yetarli bo'lmagan darajada baholash: bunday baho ko'pincha o'quvchi tomonidan o'z-o'ziga beriladi va uning yetarli tajribaga ega emasligini ifodalaydi;

-noaniq baho; bunday baho o'z-o'zini baholash ko'nikmasi to'la shakllanmagan, o'z faoliyatini etarlicha tashxislay olmaydigan o'quvchilarning o'ziga beradigan bahosidir;

- to'g'ridan-to'g'ri ijobiy baho, bunday baho, avvalom bor, o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga qo'yilsa, o'z navbatida, aniq tashxislash va baholash ko'nikmasiga ega bo'lgan o'quvchilarning o'zlari tomonidan ularning o'zi va sinfdoshlariga beriladi;

- to'g'ridan-to'g'ri salbiy baho; bunday baho, avvalom bor, o'qituvchilar tomonidan o'quv materialini o'zlashtira olmaydigan o'quvchilarga hamda his-hayajonga beriluvchan o'quvchilar tomonidan o'z sinfdoshlari va o'rtoqlariga beriladi.

V.A.Yakuninning fikriga ko'ra, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar o'z imkoniyatlarini yaxshi o'zlashtiruvchi o'quvchilarga nisbatan ancha yuqori baholar ekanlar. Ular o'z faoliyatlariga o'qituvchidan ham yuqoriroq baho beradilar. Yuqori o'zlashtiruvchi o'quvchilar egallagan baho sinfning umumiy ijobiy bahosini tashkil etadi va ular hisobiga sinf o'quvchilarining o'rtacha bahosi yuqori ko'rsatkichga ega bo'ladi. A'lochi o'quvchilarni noo'rin va noobyektiv baholash esa sinfdagi o'quvchilar orasida ularga nisbatan salbiy munosabatni vujudga keltiradi. Bahoning obyektivligi va unga bolalarning munosabati muammolari G.A.Sobleva, E.A.Serebryakova E.A.Lipkina A.A.Ro'baklarning ilmiy ishlarida yoritilgan. Bugungi kunga kelib, ta'lim jarayonida bahoning mohiyati o'zgarib bormoqda. Bu o'qishga bo'lgan umumiy maylning o'zgarishi bilan izohlanadi.

Muammo yuzasidan amalga oshirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'quv faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishning muhim vositalaridan bir uni tashxislashdir. Pedagogik jarayonda o'qituvchi hamda o'quvchi faoliyatini qiyoslashni tashxislashning ko'rinishi sifatida baholash mumkin. Biroq

pedagogik qiyoslash tashxislash bilan bir xil hodisa emas. Pedagogik va o'quv tashxislash ko'nikmalari o'zaro aloqador bo'lib, ko'pgina bir xildagi belgilarga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Inog'omova S. Mantiqiy fikrlash // Boshlang'ich ta'lim. –Toshkent, 2000. № 2. В – 20-21.
2. Musayev J. Aqliy mashqlar o'quvchining mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantiruvchi asosiy vosita sifatida //Xalq ta'limi jurnali. – Toshkent, 2006. №6. В.– 24-25.
3. Safarova R. Shaxsni shakllantirish omillari.// Ta'lim taraqqiyoti, 2001, –№ 3-4-sonlar. В. – 17-19.

ТЕОДОР ДРАЙЗЕРНИНГ “АМЕРИКА ФОЖИАСИ” РОМАНИДА ОНА ОБРАЗИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.15.87.133

Очилов Улуғбек Сайфуллоевич,

БухДУ англиз адабиётшунослиги кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада Теодор Драйзернинг “Америка Фожиаси” романидаги она образи таҳлил қилинган. Муаллиф ўз фикрини баён қилишда таниқли олимларнинг илмий асарларига асосланган.

Калит сўзлар: натурализм, трагедия, адабий метод, адабий оқим, Америка адабиёти.

Теодор Драйзер натурализм адабий оқимининг йирик вакилларида биридир. Унинг қаламига мансуб кўпгина асарлари (“Бахтиқаро Керри”, “Америка Фожиаси”, “Даҳо”, “Дженни Герхард”, “Иқтисодчи-Титан-Стоик” трилогияси ва бошқалар) мавжуд, улардан икки жилдан иборат бўлган “Америка Фожиаси” романи бестселлер ҳисобланади:

“This Library of America volume contains the novel that is the culmination of Theodore Dreiser’s elementally powerful fictional art. A tremendous bestseller when it was first published in 1925, An American Tragedy takes as point of departure a notorious murder case of 1906—one among many that Dreiser studied in preparation. He immersed himself in the social background of the crime to produce a book that is a remarkable work of reportage, a monumental study of character, and a stunning jeremiad against the delusions and inequities of American society.”¹(Thomas P. Riggio, volume editor, is a professor of English at the University of Connecticut)

Юқоридаги парчада Коннетикут университетининг англиз тилшунослиги профессори Томмас П. Риггио Америка кутубхонаси жилдида Теодор Драйзернинг кучли бадиий фантастик романи бор эканлигини, 1925 йилда биринчи марта нашр этилган бестселлер, “Америка фожиаси” 1906 йилдаги машҳур қотиллик ишини таъкидлаб кўрсатади. Шу қотиллик жараёнини яхшилаб ўрганиб, ўз асарини репортаж-детектив тарзида Америка жамиятидаги маккорлик ва адолатсизликка қарши ажойиб китоб яратганини айтади.

Теодор Драйзер ўз асарларида америкача ҳаёт тарзининг ҳамма томонларига эътибор қаратар эди. Америкалик танқидчилар ва адабиётшунослар Драйзер тасвирлаган катта бизнес оламнинг сўзсиз ишончли ва чуқур ифодаланганлигининг сирини нимада эканлиги тўғрисида бош қотиришар ва бу саволга яқдиллик билан бунинг сирини муаллифнинг ҳаётни чуқур ва ҳар томонлама билишидадир, деган хулосага келишарди. “Америка фожиаси” воқеликни кенг қамраб олиши, кўтарилган ғоя ва танқидий фикрларнинг чуқурлиги, бадиий маҳоратнинг юксаклиги билан жаҳон прогрессив адабиётининг энг яхши реалистик асарлари қаторидан жой олди.

¹ <https://www.loa.org/books/189-an-american-tragedy>

Асарда мавжуд деярли барча қахрамонлар манфаатпараст, бойликка ўч ва иродасиз. Бундан мустасно фақатгина она образини кўрсатиш мумкин. Драйзер она характерида куч-қудрат, матонат, сўнмас рух тимсолини яратган:

*“The skeleton of the story is such as may be found, by a sufficiently astute reader, in almost any morning's newspaper. Clyde Griffiths is the son of a street preacher in Kansas City -- a beaten, nondescript, shambling person. The mother is of stronger fibre, but her world is bounded by the Bethel Independent Mission.”*¹(Robert L. Duffus)

Америкалик ёзувчи Роберт Л. Дүффүзнинг юқоридаги берилган кўчирмасида таъкидланишича, ҳикоянинг тузилиши одатий газета услубига ўхшаб кетади. Клайд Гриффитс - Канзас Сити Шаҳридаги кўча воизининг ўғли, калтакланган, бемани ва қиморбоз инсон. Унинг онаси эса энг кучли характер, лекин унинг дунёси Байтел номли мустақил миссия билан чегараланган.

Асарнинг бошланишида, Клайднинг опаси ночор ҳолатга тушганидаёқ, онанинг, ўзи камбағал-кашшоқликда яшашига қарамай, қизи учун иложи бўлмаган жойдан бўлса-да, машаққатини енгиллаштириш йўлини топади. Клайддан опасига ёрдам бериш учун озгина пул сўраганида, Клайд бошида ёрдам қилади-ю, сўнгра бошқа штатга қочиб кетади. Она эса ўзи кекса ва камбағал бўлишига қарамай, қизининг мушкулени осон қилади.

Клайд бойликка берилиб, маъшуқаси Робертани ўзи хохлаб-хохламай ўлдириб қўяди. Гўзал ва асосийси бой Сондра Финчлига эришиш мақсадида Робертанинг жонсиз танасини ховузда қолдириб қочиб кетади. Бойлик ва мансаб Клайдни буткул бошқа инсонга айлантиради. Бунинг натижасида Клайд қамокқа олинади ва суд унинг жиноий ишини ўрганади. Клайд ҳатто ўзи ҳам қотиллик қилганига гоҳ ишонади, гоҳ ишонмайди:

*Clyde swims to the shore, walks ten miles to the nearest transportation, and goes home, pretending that he was never there. This works about as well as one would expect. Roberta's corpse is quickly found, the authorities ask questions about whom she was last seen with, and soon realize that Clyde probably killed her. The most damning clues, of course, are the combination of the marks on her head and the fact that Clyde behaved evasively both before and after the drowning: he repeatedly used (two different!) aliases, and an innocent man would have been concerned with getting help rather than fleeing the scene.*²(Jordan S. Bassior)

Юқоридаги Америкалик ёзувчи Джордан С. Бассюрнинг *“probably killed her”* (балким ўлдириди) ибораси иккиланганлик маъносини беради. Иккиланишига сабаб шуки, бошидан режалаштирган булса-да, Клайд фикридан қайтади ва қотиллик қилмасликка қарор қилади. Билиб-билмай уриб сувга йиқитади, аммо Роберта чўкаётганида ёрдам қўлини чўзмайди. Шу сабаб ўзи ҳам айбдор ёки айбсизлиги туғрисида аниқ бир нарса дея олмайди.

Клайднинг судаги ҳимоячиси ҳам унинг айбсизлигига ишонмайди. Ҳаттоки Клайддан барча бўлган воқеани эшитган роҳиб ҳам, уни айбдор деб билади. Фақатгина онаси унинг айбсизлигига шубҳаланмайди ва бор кучини ўғлини ўлим жазосидан қутқаришга сарф қилади. Камбағаллигига қарамай, суд Клайдни айбдор деб топиб, ўлим жазосига тортганида, катта миқдордаги (10000 АҚШ доллари) пул эвазига судга апелляция учун ариза топширади. Бу пулни топиш учун она куну тун тинмай ишлайди. Клайднинг отаси ҳам шу пайтда ўлим тўшагида ётган бўлади. Бечора она шу кекса камбағал ҳолида ҳам эрининг, ҳам ўғлининг дардига даво булади.

Она охиригача курашганига қарамай, олий суд апелляцияни рад этиб клайдни электр ўриндиғига ҳукм қилади.

¹ <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/books/072098dreiser-tragedy.html>

² <https://jordan179.livejournal.com/264854.html>

Бу романда деярли барча манфаатга берилган деб бошида айтган эдик.

Клайд Бойликка, Сондра Финчли ва Роберта Олден “Гриффитс” фамилияси обрўсига, Орвин Мейсон лавозим(мэрликка), Фред Хейт изкувар мэрнинг кўзига яхши курунишга интилиб, қайсидир бири ўз бурчини ато этмайди, қайсидири эса севгисидан ва оиласидан воз кечади. Фақатгина она образи охиригача иродали ва кучли бўлиб қолади.

Адабиётлар

1. Menken G. Theodore Dreiser. The Critical Reception. – New York, 1972. – 712.
2. <https://www.loa.org/books/189-an-american-tragedy>
3. <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/books/072098dreiser-tragedy.html>
4. <https://jordan179.livejournal.com/264854.html>

ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИДА ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

DOI: 10.53885/edinres.2021.42.42.134

Айтбаева Гулчехра Ермекбаевна

Гулистон давлат университети ўқитувчиси

Ҳозирги даврда педагогик ҳамкорлик деган тушунча олдинги вақтдагиларга нисбатан бир қадар кенгроқ маънода қўлланилишига тингловчилар диққати тортилади. Агар олдинлари таълим-тарбия жараёни учун ўқитувчи билан ўқувчи ёки талабаларнинг ҳамкорлиги етарли бўлса, эндиликда бу тушунча ўқувчи ва талабаларнинг бир-бири билан ўзаро ҳамкорлигини ҳам ўз ичига олмақда. Олий филологик таълимда талабалар ўқув кечимининг объектларигина эмас, балки чинакам субъектлари мақомига юксалган пайтдагина таълим кутилган самарани беради.

Замонавий таълим шундай уюштирилиши керакки, бу кечимда ҳар бир талаба ҳам ўзи, ҳам бошқалар учун жавобгарлик ҳис қилсин. Индивиднинг ютуғи жамоанинг ютуғига, мағлубияти кўпчилиكنинг мағлубиятига эврилсин. Амалий машғулот мобайнида тингловчилар бунга қандай эришилиши юзасидан машқ қилиб кўрадилар.

Интерфаол усуллар мустақил фикрлайдиган, изланадиган ўқувчиларни шакллантириш имконига эгаллиги билан эътиборга лойиқдир. Таълимнинг бу усуллари ўқитиш жараёнининг асосий оғирлиги ўқувчиларнинг зиммасига ортилишини, ўқувчилар таълимнинг объекти эмас, балки субъекти, яъни ижрочиси бўлишини тақозо қилади. Интерфаол методларнинг негизида ўқитувчи билан ўқувчиларнинг ҳамда ўқувчилар билан ўқувчиларнинг ўзаро шерикликдаги фаолият кўрсатиши ётади.

“Интерфаол” атамаси латинча *“интер акт”* сўз бирикмасидан олинган бўлиб, *“интер”* – ўзаро ва *“акт”* – фаолият маъноларини англатади. Яъни интерфаол методлар таълим мазмунининг тўлиқ ўзлаштирилишида ўқувчиларнинг ўзаро бир-бирлари ва ўқитувчилари билан биргаликда фаолият кўрсатишларини ташкил этишга қаратилади. Бу методлар ўқувчиларнинг фаоллиги, мустақил изланиши, ўзлаштириладиган маълумот-ларга ижодий ёндашишини кўзда тутади.

Интерфаол методлар таълим кечимида қатнашаётган ҳар бир ўқувчининг фаоллигига таянади. Бунда ўқиш ўқувчи учун қизиқарли ва зарур фаолиятга айланади. Интерфаол усуллардан фойдаланилганда, ўқувчилар ўқитилмайди, балки ўқитувчи билан биргаликда муайян йўналиш ва миқдордаги билимларни уларнинг ўзлари эгаллашади. Бу ҳол болаларда мустақил изланишга рағбат пайдо қилади. Бундай йўсинда уюштирилган таълим кечимининг қатнашчилари ўзаро бемалол баҳслашадилар, материални ўзлаштиришни ўзлари хоҳлаганидай эркин амалга оширишади. Ўқув топшириқларининг алоҳида ўқувчига эмас, балки кичик гуруҳлардаги барча болаларга берилиши уларда жамоа туйғусини шакллантириб, ташаббускор-лиги ортувига олиб келади.

Интерфаол методлардан фойдаланиш ўқув машғулотларини қизиқарли қилади. Лекин таълим кечими учун қизиқарлиликнинг ўзи мақсад бўлол-майди. У – восита, холос. Интерфаол усуллар, барча илғор методлар каби камроқ куч ва ресурс сарфлаб, катгароқ дидактик натижага эришишга қаратилади.

Интерфаол методларни қўллаш натижасида ўқитувчининг вазифа ва мақоми бир қадар ўзгаради. Интерфаол методлардан фойдаланилганда ўқитувчи шунчаки дарс берувчи эмас, балки тингловчи учун маслаҳатчи, ташкилотчи ва мувофиқлаштирувчидир. У ўрганувчининг мустақил ақлий фаолият кўрсатишига шароит яратиб, унинг ташаббускорлигини ҳар томонлама қўллайди. Ўрганувчи таълим кечими ва унда эришиладиган натижа учун жавобгар бўлган тўлақонли “шерик”ка айланади.

Интерфаол методлардан фойдаланиш таълимни фақат фанлар асосида эмас, балки синкретик йўсинда ташкил этишни кўзда тутди. Бунда ўрганувчи ва ўргатувчи ўқув фани тушунчасидан баланд туриши талаб этилади. Ўқитувчи болалар олдида уларни ўраб турган реал борлиқдаги ҳақиқий муаммоларни қўйиши, бунинг учун ҳаётда кўп учрайдиган ва манбалардан топиш мумкин бўлган масалаларни дидактик топшириқ сифатида бериши керак. Агар бу хилдаги муаммоларни ўқувчиларнинг ўзлари тавсия этсалар, янада яхши бўлади. Ўқувчиларнинг олдида қўйилаётган муаммо ўйлаб топилган сунъий ёки изланишга арзимайдиган даражада кичик бўлмаслиги керак.

Интерфаол методларни қўллаётган ўқитувчи бирор дарс юзасидан ўқувчиларга топшириқ бераётганда болани фаолиятга ундовчи *таснифланг, асосланг, тадқиқ этинг, умумлаштиринг, таҳлил қилинг, андоза беринг (моделлаштиринг), таъхис қўйинг, баҳо беринг* каби сўзларни қўллагани мақсадга мувофиқ. Таълим кечимига бу хилда аниқ вазифалар қўйиш ўқувчиларни изланишга, фаолият кўрсатишга йўналтиради.

Ўз тажрибасида интерфаол усулларни қўллаётган ўқитувчи қарама-қарши нуқтаи назарларни бир-бирига тўқнаштириш орқали ўқувчиларда танкидий тафаккур шаклланишига шароит яратишни кўзда тутиши керак. Шунда ўқувчиларда ўз қарашларини ҳимоя қилиш кўникмаси пайдо бўлади ва ўзгаларнинг фикрига тезлик билан қарши далиллар келтириш, бировнинг ҳулосасидаги ожиз жойларни дарҳол топа олиш каби сифатлар шаклланади. Интерфаол методлардан фойдаланиш ўқитувчидан ўринли берилган ақлий саволларни қадрлашни, битта ақлий саволни ўнлаб тўғри, аммо жўн жавоблардан устун қўйишни талаб қилади. Шундай қилинса, ўқувчиларда чуқур ва керакли саволлар беришга ички эҳтиёж, интилиш пайдо бўлади. Интерфаол методлардан фойдаланаётган ўқитувчи ўқувчилар олдида муаммо қўйганидан кейин ўқувчиларга муаммо устида чуқурроқ ўйлаш имконини бера билиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Эгамбердиева Н.М. Юксак маънавиятли шахсни шакллантиришнинг тарбия технологияси: Монография.- Тошкент: Фан ва технология, 2012.- 363 б.
2. Эгамбердиева Н.М., Ходжаев Б.Х. Педагогиканинг айрим долзарб масалалари: моҳият, талқин ва ечим: Қўлланма.- Тошкент: Фан ва технология, 2013.- 46 б.
3. Ne'matov H., Bozorov O. Til va nutq. – Toshkent, 1998.
4. Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent, 1992.
5. Yo'ldoshev B. Umumiy tilshunoslik. Ma'ruzalar matni. 1 – qism. – Navoiy, 2001.

БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ МИЛЛИЙ РУҲДА ТАРБИЯЛАШДА БУХОРО ФОЛЬКЛОРИ МАНБАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

DOI: 10.53885/edinres.2021.61.90.135

Мақолада бошланғич синф ўқувчиларининг ўқиш дарслари ва синфдан ташқари адабий тадбирларида Бухоро фольклори манбаларидан фойдаланишнинг мазмун ва ғояси,унинг тарбиявий аҳамияти кўрсатилган.

В этой статье рассматривается содержание и идея материалы Бухарского фольклора на использование чтением занятия и литературном.

Ключевие слова: начальние класс,урок чтения,материал Бухарского фольклора, рассказ,внеклассное чтения,литературное мероприятие.

This newspaper article elementary class po'pls is reading occupation and lorm in outward literary measure is Bukhara folk-lore in sourse advantage keeping and grave this education fev.

Ўзбек халқ оғзаки ижодининг ажралмас бир қисми саналган Бухор фольклори ёш авлодни инсонпарварлик, ватанга муҳаббат, она юртга садоқат руҳида тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, бу фольклор манбаларидан бошланғич синф ўқувчиларини юксак миллий руҳда камол топтиришда ўқиш дарслапида кўшимча манба сифатида, синфдан ташқари ўқиш дарслари ва адабий тадбирларда ўринли фойдаланиш мумкин. Зеро, бола дунёга келганидан етти ёшгача она бағрида улғаяди, ўсади. Шу давргача у онадан (бувисидан ҳам) алла, овутмачок, эркалама ва суюш кўшиқларини тинглаб катта бўлса, етти ёшдан сўнг ота тарбияси кўлига ўтади. Ота унга афсона, ривоят ва ҳикоятлар билан маънавий таъсир кўрсатган. Албатта, маърифатли оналар бу соҳада ўз ҳиисасини кўшаверган. Биз бундай карашларимизни севимли ёзувчимиз Ўткир Ҳошимовнинг “Дунёнинг ишлари” қиссасида мушфиқ онанинг фарзанд тарбиясида “Ҳаққуш”, “Икки афсона” ҳикоятларидан “Обкаш” эртагидан маҳорат билан фойдалангани, зукколиги ҳақида ёзган эдик,¹ Ана шундай тарбиявий аҳамиятга молик бўлган ривоят ва ҳикоятлар Бухоро фольклори намуналари таркибида ҳам учрайди. Уларнинг бир нечасини далил сифатида ёзиб олган матнимиз асосида ўзгартирмай келтирмоқчимиз:

“Терак” ҳикояти

Бир қиз турмушга чиқиб, ўн йил фарзанд кўрмабди. Одамлардан чексиз маломат чекибди. Бир куни фарзандсизлигидан ўқиниб, йиғлаб-йиғлаб боққа чиқибди. Шунда у узун теракка суяниб: “Эй, Оллоҳ, менга ҳам фарзанд бер. Мени ҳам оналик бахтига муяссар эт!” – деб кўкка қараб илтижо қилибди, ўтинибди. Шунда қиз суянган терак олдидан туриб кетса ҳам бу нидодан узун терак баргларига тинимсиз титроқ кирибди...

Орадан анча пайт ўтибди. Кўз ўғил фарзандли бўлибди. Ўшандан буён бу дардни, нола-ю фиғонни кўтара олмаган узун терак барглари шамол бўлса ҳам, бўлмаса ҳам дир-дир титраб турармиш²...

Бу ҳикояда фарзандга чексиз муҳаббат, Оллоҳ неъматини эканлиги зўр эҳтирос билан тасвир этилган.

Болаланинг одобсизлиги, қулоқсизлиги оқибати ёмон бўлиши куйидаги ҳикоятда ифода этилган:

Барг

Бир дарахт бор экан. Унинг бағрида барглар ям-яшил бўлиб ўсар экан. Шунда бир барг “Зеркиб кетдим. Кўчага чиқиб бир яйраб ўйнаб келай” – деб ойисидан сўрамай “чирс” узилиб тушибди-да, кенг йўлакда сакраб-сакраб ўйнаб кетибди. Жойидан анча узоқлашибди. Шунда бирданига тўфон кўтарилиб, ҳалиги баргни чирпирак қилиб осмонга олиб чиқибди. Тўфон баргни узоқ-узоққа элтиб ташлабди. Барг бир ўнгирига, хандакка тушиб, нола чекиб йиғлар экан: “Вой, онажон, мени кечиринг...”³

“Арча” ҳикоятида ҳам шундай мазмун бор. Бироқ унда ўз тупроғини ташлаб кетиш, ундан ажралиб қолиш мотиви кучайтирилган.

Арча

Тоғда бир арча яшар экан. Унинг бўйи етиб, оёқ остига, пастликка қарабди. Қараса, ўнгида чиройли ҳовли атрофида ям-яшил дарахтлар кўриниб қолибди. “Ҳа, мен улардан гўзал. Менинг яшилликимга тенг кела олмайди,”-дебўз тупроғини ташлаб, уларнинг ёнига тушибди. “Мен чиройли, мен гўзалман,”-дебди уларга мақтаниб. Улар анча бирга яшашибди. Арчанинг ўртоқлари мевали дарахтлар экан. Одамларга мева бериб яхшилик қилишибди. Арчага одамлар бир қараб кўйишар экан-у, мевали дарахт олдига чопишар экан. Арча мақтанчоқлигидан афсусланибди, азият чекибди. Чунки у мева тугиш уёқда турсин, ўз тупроғига ҳам қочиб кетолмасмиш...

Биз ёзиб олган “Ашур дев” ҳикоятида афсона элементлари, девга хос куч ва минорага чирмашиб чиқиш, судралиб тушиш каби бадиий тўқималар мавжуд. Шунингдек, воқелик юз берган давр ҳамда макон ифодаланиши билан ривоятни ҳам эслатади:

Ашур дев

Қадим Абдуллахон хонлиги даврида хориждан бир ўғри Бухорога кириб халққа кўп жабр кўрсатибди. Ниҳоят, хон уни чакқон миршаблари билан қўлга туширибди. Ўғрини минора тепасидан ташлагани фармон берибди. Уни кузатгани ўзи ҳам Регистонга чиқибди. Шунда ўғри олдига бош эгиб:

-Мени ўлдирманг, жаноб. Сизга бир каромат кўрсатаман,-дебди. Хон рози бўлибди. Шунда ўғри улкан минорага чирмашгунча, юқорига ўрлабди. Минора тепасидан яна сирғалиб тушиб, хон олдига келиб дебди:

-Халқингиз орасида мендек ҳунарли ўғри бўлса, ўлдира қолинг.

Хон гапни ёнидаги вазирига билдирибди.

Оломон орасида паҳлавонлиги билан машҳур Ашур дев деган киши бор экан. Ашур дев яктагини ечиб, минорага яқинлашибди. У ўғридан ҳам шиддат билан оёғи учини гиштларга санчиб, юқорига, минора тепасига ўрлаб чиқибди. Миннора тера пештоқига беш панжаси изларини қолдирибди. (Ҳозир ҳам минора салласида шу беш панжа изи бор.) Яна пастга сирғалиб, аста-секинлик билан хон олдига бош эгиб келибди. Оломон уни чексиз олқишлабди. Шунда хон ўғрига қараб:

-Сен ўзингни ҳунаринг билан кеккайма. Ҳар жойнинг сенга ўхшаган “ўғри”си бор-деб кесатик сўзлабди. Хорижлик ўғри мулзам бўлиб бош эгибди:

-Ўлимимга розиман, жаноб.

Хон:

-Сени ўлдирмайман. Ўғри бўлсанг ҳам эпли экансан.-деб миршаблар орқали Бухородан чиқариб юборган экан⁴.

Хулоса қилиб айтганда, Бухоро фольклори манбалари бой ва мазмунли. Уларни тўплаш ва ёзиб олиш ҳозирги кунда ҳам долзарб. Бу ёшларнинг миллий, маърифий, ахлоқий ва маънавий тарбиясида дастуруламал бўлиб хизмат қилаверади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аvezов С. “Дунёнинг ишлари” қиссасида фольклор аънаналари. “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали, 2008 йил, 3-сон, 64-66 бетлар.

2. Муаллифнинг шахсий архивидан.

3. Муаллифнинг шахсий архивидан.

4. Муаллифнинг шахсий архивидан.

ERTAK JANRI ORQALI O'QUVCHILARNI MA'NAVY BARKAMOL INSON RUHIDA TARBIYALASH

DOI: 10.53885/edinres.2021.61.45.136

Nusratova Hamida,
Nizomiy nomidagi TDPU

Boshlang'ich ta'lim fanlari
kafedrası dotsenti, PhD
Ikromova Nafosat,
Nizomiy nomidagi TDPU
2-bosqich magistri

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilari "Oqish" darsliklarida xalq og'zaki ijodiyotining eng qadimiy, ommaviy va keng tarqalgan janrlardan biri ertaklar bilan tanishadilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy barkamol inson ruhida tarbiyalashda ertakning alohida o'rni borligi ochib berilgan.

Annatation: In the textbooks "Reading" primary school students are introduced to fairy tales - one of the most ancient, popular and widespread genres of folklore. It was revealed that fairy tales occupy a special place in the upbringing of younger schoolchildren in the spirit of a spiritually mature person.

Аннотация: В учебниках «Чтения» учащихся младших классов знакомят со сказками - одним из древнейших, популярных и распространенных жанров фольклора. Выявлено, что сказки занимают особое место в воспитании младших школьников в духе духовно зрелого человека.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2016 yil 29 dekabrda "2017-2021-yillarda ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Dastur asosida keng ko'lami kompleks tadbirlarni amalga oshirish ko'zda tutilgan: bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun ilg'or xorijiy tajribalarni inobatga olgan holda zarur shart-sharoitlar yaratish; uzluksiz ta'lim uchun pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish o'quv reja va dasturlarini zamonaviy pedagogik texnologiya va metodlarni inobatga olgan holda takomillashtirish shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonida sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash yoshlarning o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish bo'yicha qo'yilgan vazifalarda ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot kommunikatsiya va pedagogik texnologiyalarni, elektron darsliklar, multimediya vositalarini keng joriy etish orqali mamlakatimiz maktabgacha ta'lim, umumta'lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari, litseylari va oliy ta'lim muassasalarida o'qitish sifatini tubdan yaxshilash samarali tizimini yanada rivojlantirish ko'zda tutilgan.

Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim-tarbiya berishdagi muhim vazifalarning asosiy qismi o'qish darslarida amalga oshiriladi. Boshlang'ich sinf "O'qish kitobi" darsligi ham "O'qish va nutq o'stirish" dasturi Davlat ta'limi standarti talablariga javob beruvchi konsepsiya asosida tuzilgan. Unda g'oyaviy, tematik, estetik, qisman mavsumiy tizimlar hisobga olingan. U o'z navbatida bolaning tevarak atrofdagi voqelikni idrok etishni ko'zda tutadi.

Darsliklarda o'quvchilar sevib o'qiydigan xalq og'zaki ijodi asarlariga ham keng o'rin berilgan. Xalq tomonidan yaratilgan og'zaki badiiy adabiyotga folklor deyiladi. "Folklor" asli inglizcha so'z bo'lib, "Folk"-xalq, "lore"-donolik so'zlaridan yasalgan bo'lib, "Xalq donoligi", "Xalq donishmandligi" ma'nolarini anglatadi.

O'zbek xalq og'zaki ijodi xilma-xil janrlardan tarkib topgan og'zaki so'z san'ati bo'lib, o'zbek xalqining dunyoqarashi, badiiy zavqi ijodiy salohiyati, orzu va intilishlarini aks ettiradi. Xalq og'zaki ijodi ertak, doston afsona, rivoyat, qo'shiq, lapar, masal, maqol, topishmoq, latifa va naqlarni o'z ichiga oladi. Xalq og'zaki ijodi materiallarida ijtimoiy hodisalar, kurashlar vatanni dushmandan mudofaa qilish, xalqning orzu-umidlari, urf-odatlar, rasm-rusmlari, marosimlari va boshqa turmush hodisalari ifodalanadi.

Boshlang'ich sinf o'quv dasturlari o'qish darslari oldiga o'quvchilarni yaxshi o'qish sifatlariga ega etishdek murakkab vazifani qo'yadi. Bunday vazifalarni to'laroq amalgam oshirishda xalq og'zaki ijodi materiallari katta ahamiyatga ega. O'quvchilar tabiatan maqol, topishmoq va ertaklarni sevadilar, ularni

zo`r qiziqish bilan o`qib o`rganadilar. Bundan tashqari xalq og`zaki ijodi qadimdan tarbiya manbai hisoblangan.

Boshlang`ich sinf o`quvchilari, eng avvalo, ertaklar bilan tanishadilar. Ma`lumki, ertaklar xalq og`zaki ijodiyotining eng qadimiy ommaviy va keng tarqalgan janrlardan biridir. Ertak atamasi Mahmud Qoshg`ariyning XI asrda yozilgan "Devonu lug`atit turk" asarida "etuk" shaklida uchraydi va biror voqeani og`zaki tarzda hikoya qilish ma`nosini bildiradi. Turli davrlarda ertaklar ham turlicha o`garishlarda uchrab kelgan. Shu sababdan ertaklarning g`oyaviy yo`nalishi, kompozitsiyasi, qahramonlarining vazifalari o`zgarib, yangidan-yangi versiyalar yuzaga kelib turadi.

Buning ustiga har bir ertak aytilganda ijroining ijodiy qobiliyati, dunyoqarashi, turmush voqeligini aks ettira olishi, ertak an`analarini qay darajada bilishi, tarbiyasi, psixologik holatlariga qarab turib yangidan tug`iladiki, natijada bir ertakning o`zi bir necha variantlarda xalq orasida yashab yuradi. Ertaklarning badiiy shakli va poetikasi o`ziga xos bo`ladi. Fantastik uydirmalar, hayot haqiqati bilan aloqador bo`lib, qadimiy tushuncha, urf-odat, marosimlarning o`zlarini o`zida aks ettiradi.

Ertak ijrochiligining xarakterli belgilaridan biri shundaki, hikoya qilinayotgan voqea va hodisalar aytuvchi va tinglovchi tomonidan "Bo`lgan voqea" deb emas, balki, "Muqarrar bo`lmagan hodisalar" deb tushuniladi.

Har bir ertakning xususiyat tarkibi, uning g`oyaviy mazmuni, badiiy vositalari o`ziga xos xususiyatni ko`rsatib turadi. "Zumrad va Qimmat" yoki "Oltin tarvuz" kabilar asosan sehrli ertaklardir. Biroq asosiy qahramonlar qiyofasi, ularning hatti-harakatlari hajviy ertaklarning bosh qahramonlarini eslatadi. Lekin bu ertaklarda hajviy hajviy ertaklarda bo`lganidek aql idrok, tadbirkorlik uchun emas, aksincha, fantastik uydirmalar, asar yechimida hal qiluvchi vazifalarni o`taydi.

Bu belgi ularni hajviy ertaklardan ajratib turadi. Demak, satira va yumorni faqat hajviy ertaklarga xos belgi deb qaramaslik kerak. Chunki satira va yumor sehrli hayvonlar haqidagi ertaklarda ham mavjud.

Faqat ularning u yoki bu ertaklardagi mazmun darajasi, ishlatish o`rni, maqsad vazifalarini e`tiborga olish kerak. Shundagina u qaysi ertak turiga xos ekanligi ma`lum bo`ldi. Ertaklar o`ziga xos kompozitsiyasi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, kirish qismi, boshlama tugallanmalar alohida ko`zga tashlanadi.

Kirish qismi avvalo, ertakchining mahoratini ko`rsatadi, qolaversa tinglovchilar diqqatini jamlab, ertak eshitishga hozirlaydi.

Boshlama ertakning dastlabki qismini ta`riflaydi. Ertaklarda an`anaviy boshlama voqeaning qay vaqt bo`lib o`tganini bildirmaydi, noaniq, umumiy tarzda ifodalaydi. "Sizga rost bo`lsin, bizning hayot zamonlarning zamonida, qadimlar ayyomida, bir podshohi zolim bor ekan". Ba`zan boshlama qisqa bo`ladi. "Bir bor ekan, bir yo`q ekan, bir podachi bor ekan". Ba`zan esa u voqelik bilan qo`shilib ketadi.

Ko`rinadiki, boshlama bayonida personajlarning kim ekani, kasb, amal, laqablari ma`lum bo`ladi. Demak, hayot haqiqati bilan bog`liq bo`lib fantastik hamda hayotiy uydirmalar asosiga qurilgan, didaktik g`oya tashuvchi og`zaki hikoyalar ertak deb ataladi.

Ertaklar obrazlar talqini, g`oyaviy mazmuni va konflikti, sujet va kompozitsiyasi, fantastik uydirmaning o`rni va vazifasi hamda tili va uslubiga ko`ra shartli ravishda hayvonlar haqidagi ertaklar, sehrli ertaklar, hayotiy-maishiy ertaklarga bo`linadi.

O`zbek xalq ertakchilari repertuarlarida hayvonlar haqidagi ertaklar anchagina o`rinni tashkil etadi. Hayvonlar haqidagi ertaklar qadim zamonlarda vujudga kelgan bo`lib unda ibtidoiy tuzum davridagi insonning hayoti, mehnati, dunyoqarashi, tabiat haqidagi tushunchalar ifodalangan.

O`zbek xalq ertakchiligi repertuarida sehrli ertaklar ham katta o`rin egallaydi. Bu xildagi ertaklar sehrli, fantastik uydirmalar asosida qurilganligi bilan ajralib turadi. Sehrli ertaklarning yuzaga kelishi qadimiy tarixga ega bo`lib, ildizi boshlang`ich jamiyatga borib yetadi.

Sehrli ertaklarning hatti-harakatlari-sehr, jodu, mo`jiza hayoliy obrazlar bilan bog`lanadi. "Semurg", "Kenja botir" kabi ertaklar zaminida ibtidoiy dunyoqarash-tabiat kuchlarini ilohiylashtirish, hayvonlarni muqaddas bilib, ularga sig`inish asosiy o`rin tutadi.

Osmonda uchish orzusi “Uchar gilam”, “Yog`och otlar”ni, uzoqni ko`rish istagi esa “Oynai jahon”ni keltirib chiqardi. Sehrii ertaklar ichida alohida ajralib turadigan turkum ertaklar mavjud. Bular qahramonlik tipidagi ertaklar, o`gaylik va kamsitilgan kishilar haqidagi ertaklar va mitti polvonlar haqidagi ertaklar.

Ertaklarda qahramonning aniq xarakteristikasi berilmaydi. Faqat an`anaga aylangan belgilargina ko`rsatiladi. “Qiz o`n to`rt kunlik oydek to`lishgan”, u nihoyatda go`zal, hayoli, iboli, mehnatsevar, yuksak an`ana namunalari jam bo`lgan, idrokli, tadbirkor, oqila qizdir. Har kuni o`tin yorar, osh pishirar, qozon yuvar, uy tozalar ekan. Mazkur sifatlar sarguzasht davomida yana ham oydinlashadi. Qarshi tomon-o`gay ona, aka, kundosh, shum kampir esa zulm va zo`rlilik timsoli sifatida namoyon bo`ladi. Ertakda mavjud tilsim nohaqlik, ayyorlik, qonxo`rlik kabi yaramas illatlarni fosh etib, adolat, mehnatsevarlik, ma`naviy go`zallikni ma`qullaydi.

Botirlar obrazida odob va muomalaning yuksak namunasi, odamiylik, mehnatsevarlik, bonishmandlik, jasurlik va sezgirlik kabi sifatlar barq urib tursa, zolim tekinxo`r kishilar qiyofasida mol-mulk yo`lida har qanday iflos ishlardan qaytmaslik kabi xususiyatlar namoyon bo`ladi.

Ko`rinadiki, ertaklar o`ziga xos xususiyatlari bilan boshqa xalq og`zaki ijodi janrlaridan ajralib turadi.

Ertaklar olamiga kishi bolalik chog`laridayoq sayohat qiladi, u dastlab hayvonlar haqidagi ertaklarni eshitib, har xil toifa xarakterdagi aqlli va ahmoq, saxiy va qizg`anchiq, zolim va odil odamlar dunyosi bilan tanishadi. Ertaklarda xalq hayoti, uning adolat, haqiqat yo`lidagi orzu-umidlari, yovuz kuchlarga nisbatan qahr-g`azabi, yaxshilarga bo`lgan mehr-muhabbati tasvirlanadi.

O`quvchilar xalq ertaklarini o`qib chiqqach, o`rtoqlari, aka-ukanva opa-singillariga aytib beradi, muhimi o`quvchi o`zi sevib qolgan ijobiy qahramonlaridan o`rnak olishga, halollikda, to`g`ri so`zlikda, mehnatsevarlikda ularga o`xshashga harakat qiladi. Sal`biy qahramonlardan esa, nafratlanib, o`xshamaslikka harakat qiladi.

Demak, o`quvchilarning ham bilimga qiziqishini oshirishda, ham komil inson qilib tarbiyalashda xalq ertaklaridan foydalanish ijobiy natija beradi.

Boshlang`ich ta`lim 1-sinfdan tortib 4-sinfgacha “O`qish kitobi” darsliklarida xalq og`zaki ijodi alohida bo`lim sifatida ko`rsatilgan va ularni o`rganish uchun muayyan bir soatlar belgilangan. Jumladan, 1-sinf “O`qish kitobi”da “She`r va sichqon”, “Maymun bilan duradgor”, “Rostgo`y bola”, “Ochko`z sichqon”, “Aqlli bog`bon”, “Hakka va uning bolalari”¹ kabi ertaklar berilgan.

2-sinf “O`qish kitobi” darsligidagi **“Ertaklar – yaxshilikka yetaklar”**² bo`limini o`rganish uchun 13 soat ajratilgan.

Bu bo`lim orqali o`quvchilar ertaklar olamiga sayohat qilishadi. Nima yaxshi-yu, nima yomonligini ertaklardagi voqea-hodisalar orqali uqib oladilar. Ertak qahramonlarining holatini so`zlab berish, voqealarni rasmda ifodalashga alohida e`tibor qaratiladi.

O`quvchilarning sinfda va mustaqil o`qishlari lozim bo`lgan ertaklari:

2. Quyoshbobo nurlari. 2. Maqtanchiq ayiq. 3. Nima totlig`. 4. Ertaklar.

6. Mashhur rassom. 6. Baxtli bo`lish osonmas. 7. Ko`ngilchan o`tinchi.

8. Uzun terak. 9. O`jar baliqchi. 10. Dono dehqonbobo. 11. Quyuncha va ayyor tulki. 12. O`tinchi yigit bilan sher. 13. Urto`qmoq. 14. Oltin tuyoqli kiyik. 15. Oq ko`ngil chol va xasis boy. 16. Ko`p ko`rgan ko`p biladi.

¹ G`afforova T., Shodmonov E., Eshturdiyeva G. O`qish kitobi (1-sinf uchun darslik). – Toshkent: “Sharq”, 2014. – 128 b.

² G`afforova T., Nurullayeva Sh., Mirzahakimova Z. O`qish kitobi (2-sinf uchun darslik). – Toshkent: “Sharq”, 2014. – 176 b.

3-sinf “O`qish kitobi” darsligidagi “**Xalq og`zaki ijodi**”¹ bo`limini o`rganish uchun 17 soat ajratilgan. Bu bo`limda xalq og`zaki ijodiga oid qo`shiq, ertak, masal, maqol, latifa, topishmoqlar kiritilgan. Ular orqali o`quvchilarga xalqning orzu – umidlari, do`stlik, ahillik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, halollik, fazilatlarini ulug`lanishi, salbiy xislatlarning qoralanishi uqtiriladi. O`quvchilar qo`shiq bilan tanishadilar. “Botir mergan va chaqimchi”, “Halollik”, “Donishmand yigit” kabi o`zbek xalq ertaklarini o`qiydilar. Shuningdek, “Qaysar buzoqcha”, “Chumoli va tipratikan” masallarini o`rganadilar. Maqol, iboralar, latifalar, topishmoqlar, tez aytishlarni ham o`qiydilar. Bo`limdan “Rustamxon” va “Alpomish” dostonlaridan parcha ham o`rin olgan.

4-sinf “O`qish kitobi” darsligidagi “**Xalq og`zaki ijodi**” bo`limini o`rganish uchun esa 28 soat ajratilgan. Bunda o`quvchilar xalqimizning ming yillar mobaynida yaratgan sehrli-fantastik ertaklari, xalq dardi, istak-xohishi, orzu-umidlari ifodalangan qo`shiqlar, bolalarning quvnoq o`yin-qo`shiqlari, hozirjavoblik, topqirlikni taqozo etadigan topishmoqlar, xalqning hayotiy xulosasi tarzida yuzaga kelgan purhikmat maqollar, sehr-jozibaga yo`g`rilgan rivoyatlarni o`qib-o`rganadilar.

Boshlang`ich sinf “O`qish kitobi” darsligidagi xalq og`zaki ijodiga mansub asarlar mundarijasi tahlilidan ham ko`rinadiki, o`quvchilar maktabga qadam qo`ygan davridanoq xalqning o`lmas merosidan, ma`naviyat sarchashmasidan, ya`ni og`zaki ijodi namunalari bahramand bo`lar ekan. Bu asarlarni o`rganish jarayonida ularning tarbiyaviy jihatlari diqqat qilish, ulardan yosh avlodning insoniy fazilatlarini shakllantirishda unumli foydalanish esa har bir o`qituvchining eng mas`uliyatli vazifasi bo`lib qolaveradi.

Boshlang`ich sinf “O`qish kitobi” darsliklarida berilgan har qanday ertak zamirida o`quvchilarni ma`naviy yetuk inson ruhida tarbiyalash g`oyasi yotadi. O`qituvchi esa ana shu g`oyani ilg`agan tarzda o`z darslarini uyushtirsa va o`tkazsa o`z pedagoglik vazifasini ado etgan bo`ladi. Zero, ma`naviyati yuksak, har tomonlama rivojlangan komil shaxsgina yurtimiz kelajagini buyuk qila oladi.

НАТУРАЛИЗМ ВА ТАНҚИДИЙ РЕАЛИЗМНИНГ ЎХШАШ ВА ФАРҚЛИ ХУСУСИЯТЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.82.37.137

Очилев Улуғбек Сайфуллоевич,

БухДУ инглиз адабиётшунослиги кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақола натурализм, реализм ва танқидий реализм бадиий оқимларининг ўхшашликлари ва фарқли томонларини ўрганишга бағишланган. Мақола муаллифи бу масалани кўзга кўринган олимлар асарлари ва ўз илмий қидирувларига таяниб ёритишга ҳаракат қилган.

Калит сўзлар: натурализм, реализм, танқидий реализм, адабий оқим, метод, Америка адабиёти

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”да танқидий реализм ижодий методига кенг ўрин берилган: “Танқидий реализм – 19 асрнинг 20-30 йилларида жаҳон адабиёти ва санъатида шаклланган бадиий метод, реализмнинг бир кўриниши. Классицизм адабиёти вакилларининг ўз даврини ўтаган ва эскирган тасвир усулларига қарши, ўтган асрлардаги илғор адабиётларнинг яхши анъаналарини давом эттириш ва янгилаш мақсадида майдонга келган. Ҳаёт ҳодисаларини

¹ Umarova M., Hamroqulova X., Tojiboyeva R. O`qish kitobi (3-sinf uchun darslik). – Toshkent: “O`qituvchi” NMIU, 2014. – 224 b.

бадий мужассамлаштиришда бу ходисаларнинг ижтимоий-тарихий илдизларини очиш танқидий реализмнинг асосий мақсадидир. Танқидий реализм ёзувчидан инсонни ҳар томонлама чекловчи, ёзувчи, бузувчи ва маънавий инқирозга олиб келувчи ҳаётнинг ижтимоий асосларини танқидий акс эттиришни талаб этади. ...”¹

Иззат Султон танқидий реализмни “жаҳон адабиёти ва санъати тарихида реализм тараққиётининг энг баланд босқичи”² деб таърифлайди. Танқидий реализм адабий оқимиға тегишли асарларда ҳам, натуралистик реализмға оид бўлган асарларда ҳам жамиятдаги ноҳақликлар, камбағалларнинг оғир аҳволи қаттиқ танқид қилинади.

Танқидий реализм, натурализм оқидамидаги бадий асарлар, бу асарлар ва оқимлар ҳақидаги илмий ишларни ўқиб шундай тушунчаға эға бўлдиқ: демақ, танқидий реализм ва натурализм (ёки натуралистик реализм) орасидаги асосий фарқ асосий қаҳрамонлар тақдирига, уларнинг атроф-муҳит таъсириға қарши тура олиш, ёки унга бўйсуниб, инқирозға юз тутиш, уларнинг иродаси мустаҳкам ёки бўшлиғига бориб тақалар экан. Мисол учун, инглиз ёзувчиси Чарльз Диккенснинг танқидий реализм ижодий методида ёзилган “Оливер Твистнинг бошидан кечирганлари” романиға мурожаат этайлиқ. Бу асарда Оливер Твистнинг болалиғидан қандай азоб-уқубатларни бошидан кечириб ўсгани тасвирланади. Аслида томирларида оқсуяқлар қони оққан твистни ёшлиғида ўғирлаб, унинг бойлиғига эға чиқиш мақсадида йўқ қилмоқчи бўлишади. Тақдир тақозоси билан ёш бола ўлмайди, аммо ўғрилар орасиға тушиб қолади. Уни ўғриликка ўргатмоқчи бўлишади, кўнмаса турли йўллар билан қийнашади, аммо у шунча азобларға чидаб, ўғрилик қилишдан бош торади ва охири улардан кутулишға муяссар бўлади. Ҳаётида қанча қийинчиликка учрамасин, охири яна қариндошлари бағриға қайтиб, жамият учун фойдали инсон бўлиб етишади.

Инглиз ёзувчиси Даниэль Дефонинг илк реализмға тегишли бўлган “Робинзон Крузо” асарининг бош қаҳрамони ҳам кучли иродаға эға бўлган инсон бўлганлиғи туфайли, кема ҳалокатиға учраб, йигирма олти йил кимсасиз оролда яққа ўзи яшашиға қарамай, одамийлик қиёфасини йўқотмайди, қанча оғир кунларни бошидан кечирмасин, жонига қасд қилмайди, жинниға айланмайди ва охир оқибатда она ватаниға қайтиб келишға муяссар бўлади. Бу асарда жамиятнинг эмас, балки табиатнинг инсонға таъсири ҳақида сўз юритилади. Табиат ходисалари билан 26 йил курашган Робинзон Крузо охири ниятиға етади, яъни яна жамиятдаги инсонлар қаториға қўшилади. Бу асар натурализм методида ёзилганда бош қаҳрамон бундай натижаваға эришмаган, балки азобларға чидолмай ёки жонига қасд қилган, ёки ҳайвоннамо бир кимсаға айланган бўлар эди.

Жек Лондоннинг “Мартин Иден” романини Англия ва АҚШ адабиётшунослари натурализм оқимиға тегишли деб ҳисоблашади, чунки унда бош қаҳрамон жамиятдаги сохталиклар, ноҳақликларға қарши туролмай, чорасизликдан, ўзини ўнглай олмаганидан жонига қасд қилади. Энг қизиғи шундаки, Мартин Иден жонига камбағалликда қийналиб юрганда эмас, унга севган қизининг қариндашлари паст назар билан қараганларида эмас, балки ёзувчилик бобида катта муваффақиятлар қозониб, улкан бойликка эришганда, севгилиси Рутнинг ота-онаси унга мойиллик билдиргандан кейин қасд қилади. Бу Мартиннинг Рутға қарата айтган гапларида яққол ифодаланади:

Мартин жамиятдаги муносабатлардан, инсонларнинг иккиюзламачилиган жирканади. Ахир у камбағаллик пайтида ҳам, бойликка ва обрўға эришганида ҳам ўша-ўша Мартин эди-ку, нега атрофидагиларнинг унга бўлган муносабати бунчалиқ ўзгарди? Демақ, бу жамият учун инсоннинг

¹ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат нашриёти, 2001-2006. Т ҳарфи. –Б.108.

² Иззат Султон. Адабиёт назарияси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1986. –Б.380

ўзи эмас, унинг шахсий фазилатлари эмас, балки унинг бойлиги, мавқеи муҳим экан-да. Мартин бундай жирканч жамиятда, бундай носоз муҳитда, бундай ялтоқ ва лаганбардор одамлар орасида яшашни истамди. Шу аснодаги ташқи муҳит таъсирида у бу оламни тарк этишга қарор қилди. Унинг бу иллатларга қарши курашишга иродаси кучсизлик қилди, кўпчиликка қарши ҳеч нима қилолмаслигини сизди ва ўзини чексиз уммон бағрига отди.

Чарльз Диккенснинг танқидий реализм ижодий методида ёзилган “Оливер Твистнинг бошидан кечирганлари” романида ҳам, Жек Лондоннинг “Мартин Иден” романида ҳам жамиятдаги муносабатлар, воқеа-ҳодисалар танқиди жуда кучли. Шунинг учун ҳам бу асарларни рус ва ўзбек адабиётшунослари танқидий реализм оқимида тегишли деб ёзишган.

Аммо бу асарлардаги бош қаҳрамонлар ҳатти-ҳаракати, тақдири бир-биридан фарқ қилади: Оливер Твист чидамли, курашчан, иродаси кучли бўлганлиги туфайли яхши кунларга эришади, Мартин Иден бўлса атроф муҳит таъсирида умидсизликка юз тутди ва иродасизлик қилиб, жонига қасд қилади.

“Crimson with fury, Oliver started up; overthrew the chair and table; seized Noah by the throat; shook him, in the violence of his rage, till his teeth chattered in his head; and collecting his whole force into one heavy blow, felled him to the ground. A minute ago, the boy had looked the quiet child, mild, dejected creature that harsh treatment had made him. But his spirit was roused at last; the cruel insult to his dead mother had set his blood on fire. His breast heaved; his attitude was erect; his eye bright and vivid; his whole person changed, as he stood glaring over the cowardly tormentor who now lay crouching at his feet; and defied him with an energy he had never known before.”¹

Юқоридаги мисолда Оливер Твистнинг ўзидан анча катта ва бақувват бола Ноахга оламдан ўтган онасини ҳақорат қилгани учун ташлангани тасвирланади. Бундан бир дақиқа олдин юмшоқ, нимжон, сокин кўринган Оливернинг кўзлари ғазаб бидан ёниб, кутилмаганда Ноахга зарба берадики, бундан Ноах кўрқиб қолади. Китобда Оливернинг ҳаётидан шунга ўхшаган кўпгина эпизодлар келтириладики, бу боланинг атрофидаги муҳитга қарши кураши тасвирланган. Боланинг иродаси жуда кучли, ўзи жимитгина бўлса ҳам, ўзини ҳимоя қилишга, жамиятдаги тенгсизликка бўйсунмасликка ҳаракат қилади.

Танқиднинг кучлилиги туфайли Жек Лондоннинг “Мартин Иден” романи ҳам, Чарльз Диккенснинг “Оливер Твистнинг бошидан кечирганлари” асари ҳам танқидий реализм анъаналарига таяниб ёзилган бўлса-да, уларнинг бош қаҳрамонлар тасвирида катта фарқ бор. Мартин Иден курашчан эмас, бўйсинувчан, атрофидаги ноҳақликлардан жирканади, аммо ночор, шунинг учун ҳам иродасизлик қилиб, дунёни тарк этади. Оливер Твист эса, ёш бўлишига қарамай, атроф муҳит таъсирига берилмайди, ўзини камситганларга қарши тура олади ва охири мақсадига эришади.

Шунинг учун ҳам Англия ва АҚШ адабиётшунослари “Мартин Иден”ни натурализм адабий ижодий методида ёзилган деб ҳисоблашади.

Бизнинг фикримизча ҳам, Теодор Драйзернинг “Бахтиқаро Керри” (Sister Carrie), “Америка фожиаси” (“An American Tragedy”) ва Жек Лондоннинг “Мартин Иден” (“Martin Eden”) натурализм ижодий методи маҳсулидир, чунки улардаги бош қаҳрамонлар натуралистик протогонистлардир.

АҚШ, рус ва Ўзбек адабиётларида натурализмга нисбатан турли муносабат билдирилган. Биз АҚШ олимларининг бу атамага муносабатлари асосида олиб боришга ҳаракат қилдик, чунки АҚШ адабиётшунослигида натурализм рус ва ўзбек адабиётшуносликларидан кўра кенгрок ва чуқуррок ўрганган. Бунинг сабаби шундаки, инглиз-америка адабиётида натурализм ижодий методида асарлар яратган ёзувчилар анча кўп.

АҚШ адабиётида асарлари натурализм руҳида ёзилган ёзувчилар

¹ Dickence, Charles/ Oliver Twist/ p.66/

кўп бўлиб, улардан энг кўзга кўринганлари Стефен Крейн (Stephen Crane), Жек Лондон (Jack London), Френк Норрис (Frank Norris), Теодор Драйзер (Theodore Dreiser), Аптон Синклер (Upton Sinclair)дир.

Танқидий реализм, натурализм оқимидаги бадиий асарлар, бу асарлар ва оқимлар ҳақидаги илмий ишларни ўқиб шундай хулосага келдикки, демак, танқидий реализмда ҳам , натурализмда (ёки натуралистик реализмда) ҳам жамият ва атроф муҳитдаги нуқсонлар танқиди жуда кучли, улар орасидаги асосий фарқ бош қаҳрамонлар тақдирига, уларнинг атроф-муҳит таъсирига қарши тура олиш, ёки унга бўйсуниб, инкирозга юз тутиш, уларнинг иродаси мустаҳкам ёки бўшлигига бориб тақалар экан.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат нашриёти, 2001-2006. Т ҳарфи. –Б.108.
2. Иззат Султон. Адабиёт назарияси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1986. –Б.380
3. Dickence, Charles/ Oliver Twist/ p.66/
4. Bronkavich T. Dreiser and his contemporaries. – USA: New York Publishing House, 2000. – P.46.

БОШЛАНҒИЧ СИНОФ ЎҚИШ ДАРСЛАРИДА МАТН УСТИДА ИШЛАШ ОРҚАЛИ НУТҚ ЎСТИРИШ

DOI: 10.53885/edinres.2021.71.38.138

Ю.Пўлотова

Р. Ўлмасова

Бухоро давлат университети

Мақтабгача ва бошланғич

таълим факультети 2-курс талабаси

Аннотация. “Нутқ”, “нутқ ўстириши”, “матн устида ишлаш”, “матн устида ишлаш орқали нутқ ўстириши”, “бошланғич синф ўқиш дарсларида матн устида ишлаш орқали нутқ ўстириши” кабилар тадқиқот муаммосининг муҳим таянч тушунчаларидир. Уларнинг моҳиятини етарлича англаш тадқиқотни олиб боришда муаммонинг тўғри, оқилона ечимини топишга имкон беради.

Калим сўзлар: нутқ, матн, тил воситалари, оғзаки, ёзма нутқ, грамматик қоида.

Агарда энг содда алоқалар – ибтидоий жамоа тузумидаги уруғ аъзоларининг кўп ҳолатларда бир-бирларига озиқ-овқат манбаи, юзага келаётган хавф, ҳаракатларни ташкил этиш йўналишлари тўғрисидаги маълумотларни узатишига асосланган бўлса, мураккаб, кўп қиррали ижтимоий муносабатлар – ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, таълим, соғлиқни сақлаш, хавфсизликни таъминлаш, фуқаролик мажбуриятларини бажариш (масалан, солиқ тўлаш) жараёнида субъектларнинг бир-бирлари билан кундалик ҳамда касбий фаолиятни ташкил этишда кўзга ташланади. Ижтимоий муносабатларнинг тўғри, оқилона ташкил этилиши, биринчидан, ҳал қилинаётган масаланинг ижобий ечимга эга бўлишини, иккинчидан, вақтнинг тежалишини, учинчидан, самимий мулоқот жараёнининг юзага келишини таъминлайди. Мазкур жараёнда энг муҳим омиллардан бири нутқ саналади.

Нутқ фақат фикрни ифодалаш, ахборот алмашиш, тил воситаларидан фойдаланиш жараёни ёки унинг ҳосиласигина эмас, балки шахснинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантирувчи асос ҳам эканлиги психологик ва биологик нуқтаи назардан исботланган. Шу сабабли ёш авлодда илк болаликдан нутқни ривожлантиришга алоҳида эътибор берилади.

Ҳар бир давлатнинг таълим соҳасида болаларда нутқ ўстириш тизимнинг асосий таркибий элементи сифатида эътироф этилган. Ўзбекистонда ҳам узлуксиз таълимнинг дастлабки

боққичлари – мактабгача ва бошланғич таълим даврида болаларда нутқни ўстириш педагогик жараёнинг муҳим йўналиши этиб белгиланган. Глобал ахборотлашув ва инновацион таълим муҳитининг шаклланиши, инсон капитални ривожлантиришга бўлган ижтимоий эҳтиёжнинг ортиши ёш авлодни ҳар томонлама камол топтириш, интеллектуал жиҳатдан ривожлантириш, бунда нутқ имкониятларидан фойдаланишни тақозо этмоқда.

Нутқда қуйидаги хусусиятлар намоён бўлади:

1) фикрни баён этиш эҳтиёжини амалга оширишга қаратилади, тугалланган мавзунини ифодалайди, логик ва грамматик қоидалар асосида тузилади, мустақил, тугалланган, ўзаро боғланган маъноли қисмларга бўлинади (у боғланишли нутқ деб аталади);

2) оғзаки ва ёзма шаклда ифодаланади;

3) оғзаки ва ёзма нутқни ривожлантириш ягона жараёнда кечади;

4) шунга қарамай, оғзаки ва ёзма нутқ орасида жиддий тафовутлар мавжуд (улар ҳақида ишнинг кейинги бобида батафсил сўз юритилади);

5) нутқ мулоқот чоғида иштирок этувчиларнинг сонига кўра диалогик ва монологик каби турларга бўлинади;

6) диалог оғзаки нутқнинг кенг тарқалган турларидан, нутқий мулоқотнинг табиий шаклларида бири бўлиб, икки ёки бир неча шахс ўртасида кечади;

7) оғзаки нутқ, табиатига кўра, кўпроқ суҳбат шаклида юзага келади;

8) нутқнинг жуда муҳим шаклларида бири саналадиган монолог диалогга нисбатан мазмунни ифодалаш учун тил воситаларини танлаш, нутқнинг қурилишига кўра бир қадар анъанавийликка эга.

Нутқ ўстириш – шахс томонидан оғзаки ва ёзма бадиий тил меъёрлари: тўғри талаффуз, урғу, грамматика, сўзларни тўғри қўллаш қоидаларини ўзлаштириш орқали унда тилнинг бадиий ифода воситаларидан самарали фойдаланган ҳолда раван сўзлаш малакаларини ривожлантиришни ифодаловчи педагогик жараён. Ўз моҳиятига кўра нутқ ўстириш шахс, жумладан, ўқувчи томонидан оғзаки ва ёзма бадиий тил меъёрлари: тўғри талаффуз, урғу, грамматика, сўзларни тўғри қўллаш қоидаларини амалий ўзлаштириш, тилнинг бадиий ифода воситаларидан самарали фойдаланиш, раван сўзлаш малакаларига эга бўлишини таъминловчи метод, усул, воситалар ёрдамида педагогик қўллаб-қувватлаш, тўғри йўналтириш, зарур ўринларда керакли чораларни кўриш ҳамда жараёнга раҳбарлик қилишни англатади.

Нутқни ривожлантиришнинг дидактик талаблари, унга нисбатан методик ёндашувлар хусусида сўз юритишдан аввал “ривожлантириш” атамаси айнан қандай ҳолатни ёритишга хизмат қилишини англаб олиш навбатдаги амалий ҳаракат учун йўналишни тўғри белгилашга имкон беради.

“Ривожлантириш” тушунчаси (ўзак сўз “ривож”; арабча “тарқалиш”, “ёйилиш”, “кенгайиш”) “бир сифат ҳолатидан иккинчи, юқори сифат ҳолатига ўтиш” маъносини англатади. С.И.Ожегов ҳамда Н.Ю.Шведоваларнинг муаллифлигида тузилган “Рус тилининг изоҳли луғати” (“Толковый словарь русского языка”)да мазкур тушунчага яна кенгрок таъриф берилган: ривожлантириш – бир ҳолатдан иккинчи, янада такомиллашган ҳолатга ўтиш жараёни, эски сифат ҳолатидан янги сифат ҳолатига, оддийдан мураккабга, пастдан юқорида ўсиб ўтиш.

М.Р.Львовнинг тадқиқотларида эса бевосита “ўқувчиларнинг нутқини ривожлантириш” тушунчасининг ғоявий-назарий тадқиқи қуйидагича баён қилинган: ўқувчилар нутқини ривожлантириш – нутқни: тил воситалари (фонетика, лексика, грамматика, нутқ маданияти, услублари) ҳамда тил механизмлари (тушунчаларни англаш, ўз фикрини ифодалаш)ни ўзлаштириш жараёни.

Педагогик жараёнларда кўп ҳолатларда “нутқни ривожлантириш” дейилганда шахс нутқини бир сифат ҳолатидан иккинчи сифат ҳолатига ўтишини таъминлаш мақсадида қўлланиладиган метод ва воситалар ҳам эътироф қилинади. Тадқиқот ишида “нутқ ўстириш” тушунчасини нутқни

ривожлантиришнинг юқорида таъкидланган жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда тушунмоқ лозим. Бироқ, аини ўринда айтиб ўтиш лозим, шахс, ўқувчилар нутқини ўстириш (ривожлантириш) бевосита жараён саналади, ривожлантирувчи метод ва воситалар жараённинг ўзи эмас, балки унинг самарали, муваффақиятли кечишини таъминловчи омиллардан бири, холос.

Бугунги кунда ҳам нутқни ривожлантириш “бошланғич синфлар олдида қўйилаётган муҳим вазифа саналади, бинобарин, нутқ ҳар қандай ақлий фаолиятнинг асоси ва инсоний мулоқот воситаси” бўлиб, унинг ёрдамида “таълим тизими олдида турган тилшунослик, психологик-педагогик, методик-дидактик характерга эга” ўқитиш ишларининг сифатини яхшилашга эришилади.

Нутқ ўстириш “бошланғич таълим тизимида узвийлик асосида амалга оширилади, бир бутун ўқиш жараёнига амалий йўналиш беради ва болаларнинг онгли ўқиш, уққанларини тушунарли қилиб сўзлаб бериш, саводли ёзишга ўргатади. Болаларнинг ёш хусусиятини ва савиясини ҳисобга

«Ўқиш китоби» дарсликлариди берилган матнлар бошланғич синф ўқувчиларида нутқ кўникмаларини шакллантиришда восита ҳисобланади. Бошланғич синфларда ўқиш дарсларининг асосий мақсади ўқувчиларни матн мазмунини тўғри тушуниш, онгли ва ифодали ўқий олиш, матнда берилган ахборотни идрок қилиш, матнда ифодаланган воқеликка нисбатан муносабат билдиришга тайёрлашдир.

O‘ZBEK SHE’RIYATIDA QISH FASLI TASVIRI VA RAMZIY MA’NO

DOI: 10.53885/edinres.2021.67.53.139

Sohibova Zarnigor Nusratilloevna
BuxDU O‘zbek tili va adabiyoti
kafedrasini tayanch doktoranti

Annotatsiya: She’riyatida yil fasllarini badiiy talqin etish o‘zining chuqur ildizlariga ega. Mumtoz va zamonaviy shoirlar nazmida yil fasllarining poetik tasviri inson umriga nisbat berilishi, lirik qahramonning ruhiyat manzaralarini aks ettirishi, she’riy asardan falsafiy xulosalar chiqarishning muhim vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada qish fasliga bag‘ishlangan she’rlar tahlilga tortilgan, bu fasldagi tabiat manzarasi va inson ruhiyati o‘rtasidagi o‘zaro uyg‘unlik ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: qish fasli, ramz, mumtoz adabiyot, zamonaviy adabiyot, tashxis, metafora, ijtimoiy mazmun.

Аннотация: Художественное осмысление времен года в его стихах имеет глубокие корни. В стихах поэтов-классиков и современных поэтов поэтическое изображение времен года связано с человеческой жизнью, отражением психики лирического героя, как важное средство для философских выводов из поэтического произведения. В статье анализируются стихи, посвященные зимнему сезону, раскрывается взаимосвязь природного ландшафта и психики человека в это время года.

Ключевые слова: зима, символ, классическая литература, современная литература, диагностика, метафора, социальное содержание.

Abstract: The artistic interpretation of the seasons in his poetry has its deep roots. In the poetry of classical and modern poets, the poetic depiction of the seasons is associated with human life, the reflection of the lyrical hero's spiritual views, as an important means of drawing philosophical conclusions from the poetic work. This article analyzes the poems dedicated to the winter season, revealing the interrelationship between the natural landscape and the human psyche in this season.

Key words: winter, symbolism, classical literature, modern literature, diagnosis, metaphor, social content.

Adabiyotda qish fasliga bag‘ishlangan she’rlar bahor va kuzga qaraganda nisbatan kam uchraydi. Mumtoz adabiyotda zimiston deb tilga olinadigan bu fasl inson umrining keksalik davriga qiyoslanadi.

Jumladan, M.Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asarining turli o'rinlarida qish va yoz bahsiga bag'ishlangan yigirmadan ortiq to'rtliklar mavjud. Ushbu to'rtliklarda qish kuz bilan uyg'unlikda bahor va yozga qarshi qo'yiladi. Fasllar jonlantirilib, o'zlarining ustun tomonlaridan bahs etadilar. Ushbu bahsda esa qish yengiladi. Bunda tashxis – jonlantirish san'ati asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Mumtoz adabiyotdagi qish fasli tasvirini birlashtirib turadigan umumiy jihatlar qish – azob va qiyinchilik, yoz – farovonlik, baxt-saodat ramzi sifatida gavdalanishida ko'rinadi. Shuningdek, Navoiy va Ogahiyning "Qish" radifli g'azallari, Boburning qish haqidagi ruboiylari insoniy dardlar va xalq hayotiga yaqinligi bilan badiiy qiymat kasb etadi¹.

Abdurashid Abdurahmonov Qoshg'ariy "Devon"idagi to'rtliklarga munosabat bildirib, yozadi: "Mavsum – Yoz yoki Qish haqidagi qo'shiq deb bo'lmaydi. Balki u adabiy san'at – hayotdagi ma'lum bir tiplar, voqealarni ramziy obrazlar orqali tasvirlash usulidir. Zotan, qadimgi turkiy xalqlar adabiyotida yaxshilik Yoz, yomonlik Qish majoz bilan tasvirlanishining o'ziga xos an'analari mavjud" [Abdurahmonov, 1997: 55]. Olim fikrlarini asoslash uchun "Oltoy turkiylarining qadimiylik qatlamlari saqlangan" "Maday qora" eposini keltiradi.

Turkiyshunos S.V.Kiselyevning qish va yoz obrazlari haqidagi fikrlari ham ahamiyatli. Unga ko'ra "...qadimgi turkiylar o'rtasida Yoz va Qish faqat fasllar nomi sifatida emas, balki qahramonlar fazilatini ifodalovchi umumlashma tasvir ekanligi" [Abdurahmonov, 1997: 56] aytiladi. N.Rahmonovning tadqiqotlarida ham Yoz va Qish turkiylarning majoziy tasvirlaridan biri bo'lganligi ta'kidlanadi. "Fusuli arbaa" qasidalar turkumining manbalarini o'rgangan olim G.Boltayeva qish fasli haqida mumtoz adabiyotda yozilgan asarlar haqida ishonchli ma'lumotlarni beradi².

Cho'lpon "Yana qor", "Qish kechalari", "Qish oldida", "Qor", "Bu yerning qishi" kabi she'rlarida qish faslining o'ziga xos obrazini yaratadi. Bu she'rlarda mumtoz an'analarda davom ettirilgan. Shoirning "Qish kechalari" she'rida qish kechasi tasvirini berish bilan birga bolalikning ikki xil: baxtiyor bolalik va yo'qsil yetim bolalar taqdiriga achinish tuyg'ulari aks etgan.

Tashqarida qor-bo'ron, // Zahar to'kar qora qish.

Undan qo'rqib to'xtalmas // Sizda o'ynash va kulish.

Ammo bu xil sevinchlar // Hammada ham bo'lmaydi.

Hammaning ham bolasi // Qishda o'ynab-kulmaydi [Cho'lpon, 1991: 430].

Yuqoridagi satrlar ijtimoiy mazmun bilan sug'orilgan. Qor aslida oqlik, poklik ramzi bo'lsa-da, oddiy va yupun xalq uni sog'inib kutmaydi. Chunki xalq farzandlari qorbo'ron o'ynashi uchun oyog'ida va ustida issiq kiyimi bo'lmagan. Shuning uchun bo'lsa kerak, shoir qorni zaharga o'xshatadi. "Qora qish" sifatlashi ham uning sovuq havosi, izg'irinlariga ishora. Bunda yetim bolalar hayotidagi mushkulot va qiyinchiliklar qish bilan parallel qo'yiladi.

Cho'lponning "Qish oldida" she'ri tabiiy muvozanatga muvofiq ko'klam, yoz va kuzdan so'ng qishning kelishi bilan boshlanadi. Shoir qishning boshlanish oldidagi manzarasini "yana bo'shlik", "har narsada bir qayg'i", "rangi so'lishlik", "har narsada tinsizgina bir dod" kabi ifodalar bilan beradi:

Ko'klam ketidan yozni uzatdik, u-da ketdi,

Kuzning-da bulutli, qora davri kelib o'tdi.

Barglar yana sarg'aydi, to'kildi... yana bo'shlik...

Qushlar yana to'p-to'p qochalar... qarg'a, faqat, shod!

Har narsada bir qayg'i, kadar, rangi so'lishlik...

Ichdangina, tinsizgina har narsada bir "dod"... [Cho'lpon, 1991: 448]

¹ Qarang: Алишер Навоий. Асарлар. 15 томлик. III том. Хазойин ул-маоний: Бадойий ул-васат. – Т., 1965. – Б. 144., Бобур, Захириддин Мухаммад. Махрами асрор топмадим. – Т.: Ёзувчи, 1993. – Б. 51., Бобур, Захириддин Мухаммад. Фарибинг андижонийдур. – Т.: Шарқ, 2008. – Б. 168., Огаҳий. Асарлар. VI жилдлик. I жилд. – Т.: Ф.Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. – Б. 23, 221, 239, 245.

² Qarang: Boltayeva G. Alisher Navoiy "Fusuli arbaa" qasidalar turkumining manbalari va g'oyaviy-badiiy tahlili. Monografiya. – Navoiy, 2020. 7, 10, 11, 12, 26, 27, 33, 45, 56, 63-бетлар.

Keyingi bandda dunyoning bir kamligi “dunyo kiyimi yirtiq”, oq va qora, yaxshilik va yomonlik, zulmat va nur singari qarashlar esa “oqlik ichida qop-qora ko‘z” tarzidagi ifodalar bilan beriladi. Ushbu fikrlar Cho‘lponning Sharq mumtoz falsafasi sarchashmalaridan suv ichgan yuksak tafakkuridan dalolat berib turadi.

Cho‘lpon she‘riyati bilan yaqindan tanish kitobxon ushbu she‘rda shoirdagi isyonkor ruhning tin olishi, tabiat, zamon va ijtimoiy muhit bilan biroz murosaga kelish kayfiyatini tuyadi. Bunda kurashchanlik emas, balki tabiat va jamiyatga teran nigoh bilan boqish, zohirdagi har bir holdan hikmat izlash ruhi hukmron. Shoirning tili bilan aytsak, “Ichdangina, tinsizgina har narsada bir dod” holati ifodalangan.

Elbekning tabiat mavzusidagi she‘rlarida ham Cho‘lpon an‘analariga ergashish yorqin sezilib turadi. “Qish she‘ri” bu jihatdan e‘tiborli:

To‘ngdirguvchi, muzlatguvchi oppoq qush,

Parlarini yerga socha boshladi...

Oqar suvning nag‘masini tindirdi,

Qo‘lidagi cholg‘usini sindirdi [Elbek, 1990: 81].

E‘tibor berilsa, qishning qorlari “to‘ngdirguvchi, muzlatguvchi oppoq qush”ga o‘xshatiladi. Parlar esa qor parchalari. Manzara juda tabiiy: qor parchalari qush parlari yanglig‘ yerga sochiladi. Yoxud qishda daryo, ariqlarning suvi oqishdan to‘xtaydi. Buni shoir poetik usulda she‘rxonga yetkazadi. Shoirning ushbu she‘ri mohiyatan Cho‘lponning “Yana qor” she‘riga hamohang. Buni ular yaratgan ohorli tashbehlar va poetik manzaralar misolida kuzatish mumkin. Cho‘lpon, avvalo, qorning oqligini nazarda tutib oq kafanga o‘xshatadi. Bu she‘riyatimiz uchun yangi tashbeh. Qolaversa, uni parlarga qiyos etadi:

Yana qor. Oq kafan o‘raldi yana,

Yana ko‘k quydi yerga parlarini [Cho‘lpon, 2013: 95].

Yoxud Cho‘lpon yozadi:

To‘ngdirguvchi zahar sovuq tunda

Beva-bechoralar yomonlaylar [Cho‘lpon, 1991: 424].

Elbekda:

To‘ngdirguvchi, muzlatguvchi oppoq qush...[Elbek, 1990: 81]

Ko‘rinadiki, fikr ifodasida mushtaraklik mavjud. Ikkala shoir ham qishning xususiyatlaridan kelib chiqib, sifatlashlar va o‘xshatishlar (to‘ngdirguvchi zahar sovuq tun, to‘ngdirguvchi, muzlatguvchi oppoq qush) qo‘llaganlarki, bunday ifodalar qish manzarasini o‘zida yorqin ifoda etadi. To‘ngdirguvchi so‘zi jadid adabiy tilida qo‘llangan. Ushbu so‘z “to‘ngmoq” fe‘lidan olingan bo‘lib, “muzlab qotib qolmoq”, “muzlamoq” degan ma‘nolarni bildiradi [O‘TIL, 2007: 239]. Demak, ikkala shoirda ham “to‘ngdirguvchi” sifati “muzlatguvchi” so‘ziga sinonim sifatida ishlatilgan. Shu bilan birga, har ikki shoirda ham qishga bag‘ishlangan she‘r faqat tabiat mavzusidan bahs etmaydi, balki o‘sha davrdagi muhit, xalqning og‘ir yashash tarzini ham ifoda etadi. Chunki sovuq qishning kelishi xalq uchun xursandchilik hisoblanmagan, issiq kiyim, issiq uy ular uchun orzu bo‘lgan. Ko‘rinadiki, she‘rda peyzaj lirikasi bilan birga ijtimoiy mazmun ham ta‘sirchan ifoda etilgan.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, zamonaviy o‘zbek she‘riyatida qish fasli tasviri berilgan she‘rlarning o‘ziga xos o‘rni bor. Tahlillardan ko‘rinadiki, bunday she‘rlar faqat peyzaj lirikasining namunasi emas. Qish faslning poetik tasviri o‘zida bir qator ramziy ma‘nolarni ham tashiydi. Jumladan, tahlil qilingan she‘rlarda qishning “qarigan qish boboy”, “qora qish”, “har tarafda bir qayg‘i” sochgan tarzidagi ifodalarida xalqning sermashaqqat va og‘ir turmushi, qalban yolg‘iz lirik qahramon kechinmalari, uning ruhiyatidagi mahzunlik kabi ma‘nolari ifoda etilgan.

Adabiyotlar:

1. Абдурахмонов А. “Қиш ва Ёз” мунозараси... // Мулоқот, 1997. № 3. – Б. 55-57.

2. Алишер Навоий. Асарлар. 15 томлик. III том. Хазойин ул-маоний: Бадойиъ ул-васат. – Т., 1965. – 416 б.
3. Бобур, Захириддин Муҳаммад. Маҳрами асрор топмадим. – Т.: Ёзувчи, 1993. – 80 б.
4. Бобур, Захириддин Муҳаммад. Ғарибинг андижонийдур. – Т.: Шарқ, 2008. – 288 б.
5. Boltayeva G. Alisher Navoiy "Fusuli arbaa" qasidalar turkumining manbalari va g'oyaviy-badiiy tahlili. Monografiya. – Navoiy, 2020. – 100 b.
6. Огаҳий. Асарлар. VI жилдлик. I жилд. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. – 392 б.
7. Чўлпон. Яна олдим созимни. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. – 576 б.
8. Чўлпон. Асарлар. I жилд. – Т.: Akademnashr, 2013. – 372 б.
9. Элбек. Танланган асарлар. – Т.: Шарқ, 1999. – 288 б.
10. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 4-жилд. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – 606 б.

НАЧАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В XXI ВЕКЕ

DOI: 10.53885/edinres.2021.65.73.140

Маъруфжонова Д.Б.
студентка 203 группы факультета
Начального образования
Ташкентский государственный
педагогический университет им. Низами,

Rezyume

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun teledasturlar, bolalar rivojlanishidagi raqamli texnologiyalarning o'rni o'rganilgan va "Yangi ta'lim normasi" atamasi haqida tushuncha berilgan.

Kalit so'zlar: yangi o'qitish me'yori, onlayn resurslar, onlayn darslar va platformalar, teledasturlar onlayn ta'lim

Одним из наиболее часто используемых терминов после пандемии является термин «новая норма обучения». Новой нормой в образовании является более широкое использование инструментов онлайн-обучения. Пандемия COVID-19 дала толчок новым способам обучения. Теперь новая норма - это преобразованная концепция образования, в основе которой лежит онлайн-обучение. Сегодня цифровое обучение стало необходимым ресурсом для во всем мире. Как и большинство методов обучения, онлайн-обучение также имеет свой набор положительных и отрицательных сторон. Расшифровка и понимание этих положительных и отрицательных сторон поможет учебным заведениям разработать стратегии для более эффективного проведения уроков, обеспечивая непрерывность обучения для учащихся.

Каковы преимущества онлайн-обучения в начальной школе?

Онлайн-обучение предлагает учителям эффективный способ преподавать уроки ученикам. У онлайн-обучения есть ряд инструментов, таких как видео, PDF-файлы, подкасты, и учителя могут использовать все эти инструменты как часть своих планов уроков. Расширяя план урока за пределы традиционных учебников и включая онлайн-ресурсы, учителя могут стать более эффективными педагогами.

Самая большая проблема в традиционном образовании - это использование одних и тех же методов обучения для всех.

В любом классе мы можем встретить учеников, которые отстают от своих сверстников или опережают их.

Даже лучший учитель однажды задал себе этот вопрос: «Следует ли мне замедлиться, чтобы больше учеников поняли тему, или мне следует пропускать темы, чтобы быстрее закончить учебный план?»

Вот почему они стараются держать скорость и тренировку посередине.

Онлайн-образование может решить эту проблему. Потому что он основан на индивидуальном обучении, и процесс обучения варьируется в зависимости от ученика и его или ее гибкости.

Рассмотрим телевизионные уроки для 4-класса на 8 сентября 2021 года Рахматуллаева М, Хамроева С урок чтения. Домашним заданием было учить стихотворение Р. Фархади «Праздничный день» [1; с.4]. Ученики могут выучить стихотворение и снять это на видео, после учитель может их оценить. Учитель дает информацию о празднике независимости Республики Узбекистан и след за ним задает вопросы ученикам «Чем богат Узбекистан?», «Что означает слово независимость?», но обратной связи не получает, так как это невозможно на телевизионных уроках. Учитель отвечает сам на свой вопрос и это служит базой для объяснения нового рассказа. Г. Цыферов. Узбекистан. [2; с.5]

По началу учитель знакомит с другим произведением данного автора и рассказывает его биографию. Следом на экране появляется «Лексический комментарий» из текста слова «Турбина», и «Гидроэлектростанция» и значение этих слов, объясняется учителем. Чтение самого рассказа осуществляется самими учителем, останавливаясь после первого части рассказа закрепляет прочтенное задавая вопросы ученикам: «Чем сравнивает автор нашу страну?», «Что означает словосочетание Салам алейкум?», «Почему же дождик не доходит до земли?»

Учитель предлагает детям поиграть занимательную игру. Нужно из букв слова УЗБЕКИСТАН составить как можно больше слов. Пока звучит песня учитель пишет свои, а ученики должны составить на своих тетрадях слова и посчитать их количество. 14 слов составила учительница, но не озвучила их, так как домашним заданием для учеников стало дополнить эти слова, чтобы одержать победу. У кого количество слов больше 14 тот и победит. Этим онлайн-урок по уроку чтение закончился.

Иногда неприятно, когда людей не волнует онлайн-образование. Однако важно помнить, что онлайн-уроки и платформы, которые мы рассматриваем, являются первыми шагами на этом пути

Литература

1. <https://abt.uz/blog/onlayn-talimning-afzalliklari>
2. <https://elearningindustry.com/advantages-and-disadvantages-online-learning>
3. Т телевизионные уроки для 4-класса на 8 сентября 2021 года Рахматуллаева М, Хамроева С

**AKADEMIK LITSEY O'QUVCHILARI O'RTASIDA AKADEMIK MOBILLIKNI
RIVOJLANTIRISH USULLARI**

DOI:10.53885/edinres.2021.88.65.141

Хайитова Elnora Rustamovna, Toshkent viloyati

Zamonaviy Yevropa ta'lim tizimining asosiy prinsipi - bu mutaxassisning shaxsiy muvaffakiyatiga e'tibor karatish tamoyili -insonning kasbiy usishini ta'minlash, uning martaba pogonasida kutarilishini va iktisodiy xayotini ta'minlashga karatilgandir. Ushbu tamoyilni amalga oshirishning asosiy sharti - bu individuallashtirish va ukuv jarayonining moslashuvchanligini oshirishdir. Ta'lim dasturlari darajasida bu modulli tuzilishga va ta'lim yutuklarini kayd etishning moslashuvchan tizimiga utishni anglatadi. Tarkibiy va institutsional darajada - bir nechta muassasalarda malaka oshirish imkoniyatlarini ta'minlash va norasmiy sektorni ta'lim soxasiga kiritish (qisqa kurslar, ukuv markazlari, korporativ ta'lim va malakasini oshirish tizimlari) maksadga muvofik xisoblanadi.

Ushbu tamoyilni amalga oshirishning yana bir sharti - bu ta'lim mazmunini shaxsiy va kasbiy vakolatlarni shakllantirishga xamda uzgarishga tayyorlikka moyillik bilan rivojlantirishdir. Yevropa mamlakatlarining akademik mobillikni rivojlantirish, masofaviy ta'limni kullab-kuvvatlash, yagona malakaviy tizimni yaratish, sifat nazorati va umuman, Yevropaning yagona ta'lim makoni goyasini amalga oshirish kabi yunalishlardagi sa'y-xarakatlari ukuv jarayonining individualligini oshirishga va moslashuvchanligini oshirishga karatilgan.

Ammo shuni ta'kidlash kerakki, bilimga asoslangan jamiyatni muvaffakiyatli shakllantirish uchun kupchilik Yevropa davlatlari, avval, utmishda kolgan kiyinchiliklarni yengib utishlari kerak edi. Bu, avvalambor, oliy ma'lumotga ommaviy kirishning yetishmasligi, ta'limning past sifati va zamonaviy extiyojlarga mos emasligi, boshkaruv tuzilmalari va uslublarida moslashuvchanlikning yukligi, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar urtasidagi ta'lim darajasidagi farkning tobora ortib borishi bilan xarakterlanadi [1].

Ushbu muammoni xal kilish uchun:

- axolining barcha katlamlari uchun ma'lumot olish imkoniyati;
- butun xayot davomida ta'lim tizimini rivojlantirish;
- yagona ta'lim makonini rivojlantirish (akademik mobillikni rivojlantirish, yagona malakaviy tuzilmani yaratish, ta'lim sifati baxolashning yagona xalkaro tizimini yaratish);
- ta'lim tizimida axborot texnologiyalarini rivojlantirish va masofaviy ta'limni targib kilish;
- bilimga asoslangan jamiyat va barkaror rivojlanish uchun ta'lim goyasini ilgari surish lozim

Zamonaviy dunyoda ta'lim soxasidagi asosiy tendensiyani ta'lim investitsiya nuktai nazaridan iktisodiy rivojlanishning xarakatlantiruvchi kuchiga, iktisodiyotning jozibali soxasiga aylanib bormokda deb xisoblash mumkin.

Ta'lim va kayta tayyorlash tizimi insonni butun xayoti davomida (umr buyi urganish) xamrox buladi, ijtimoiy dinamikani belgilaydi va kadrlar kapitalizatsiyasini ta'minlaydi [2].

Rossiyaning Yevropa va jaxon ta'lim makoniga integratsiyasi - globallashuv jarayonining keng va keng kamrovli boskichiga mos ravishda Rossiya ta'lim tizimini rivojlantirishning dolzarb yunalishlaridan biri sanaladi. Rossiya va Yevropa mamlakatlari uchun Bolonya deklaratsiyasining kabul kilinishi bilan tarixiy jixatdan boshkacha rivojlangan ta'lim tizimlarini uzaro boyitish uchun xali tulik amalga oshirilmagan imkoniyatlar ochildi.

Bolonya jarayoni 1998 yil 25 mayda Sorbonna Universitetining 800 yilligiga bagishlangan tadbirda Fransiya, Germaniya, Italiya va Buyuk Britaniyaning ta'lim vazirlari tomonidan imzolangan Sorbonna deklaratsiyasi tomonidan boshlangan [3].

Davlatlar darajasidagi Bolonya jarayoni 1999 yil 19 iyunda 29 ta ta'lim vazirlari uz xukumatlari nomidan Bolonya deklaratsiyasi deb nomlangan xujjatni imzolashi bilan tashkil etilgan. Bolonya jarayonining navbatdagi boskichi 2001 yil 19 mayda Pragada bulib utdi, u yerda 33 Yevropa mamlakati

vakillari Praga kommyunikesini imzoladilar. Rossiya Bolonya tashabbusiga 2003 yil 19 sentyabrda Berlin yigilishida kushildi.

Bolonya Xdmustligi doirasida davlatlarning birlashishi dunyodagi globallashuv jarayonining natijasi bulib, Yevropada ijtimoiy, siyosiy va iktisodiy barkarorlikning dolzarb sharti - mamlakatlarni ajratib turuvchi ijtimoiy-madaniy tubsizlikni yuk kilish zarurati bulgan edi. X,ar kanday mamlakatda xar bir aloxida shaxsning moslashuvchanligi va murosaga kelishga tayyorligiga boglik bulgan ushbu jarlikni yengib utish, jaxon mikyosida mamlakatlar urtasidagi uzaro tushunishga va uygun xamkorlikka erishishning kalitidir.

Madaniyatlararo darajada uz faoliyatini amalga oshirish uchun zarur vakolatlariga ega bulgan mutaxassisni tayyorlash vazifasi aynan jaxon xamjamiyatidagi xar bir mamlakatning yukori kasbiy ta'limi soxasiga tugri keladi. Bunday xolda, kursatilgan muammoni xal kilish usullari, Yevropada, keyinchalik jaxon ta'lim tizimida bir xil bulishi kerak [4].

Aloka nuktalarini izlash, Yevropa darajasida ishlashga kodir yukori malakali mutaxassisni tayyorlashning yagona strategiyasi va taktikasini ishlab chikish uchun milliy ta'lim tizimlari tajribasini birlashtirgan rasmiy xujjat goyasi paydo buldi. Bolonya jarayoni Yevropada va dunyoda oliy ma'lumotni birlashtirishga intiladi va xilma-xillikning asosiy tamoyillariga xurmatni nazarda tutadi.

Bolonya deklaratsiyasining asosiy koidalari:

- darajali ma'lumot - bakalavr, magistr;
- kreditlarni joriy etish - 30 dan 40 soatgacha bulgan ukuv birligining buxgalteriya xisobi, shu jumladan auditoriya va mustakil ishlarni, xaftada talabaning ilmiy ishiga teng xajm;
- talabalar va ukituvchilarning mobilligi;
- ta'lim sifatini nazorat kilish.

Akademik mobillikni rivojlantirish goyasi kuyidagilarga aloxida e'tibor berib, erkin xarakat yulidagi tusiklarni yengib utishni uz ichiga oladi:

- talabalar uchun - ta'lim va kasbiy tayyorgarlik imkoniyatlaridan foydalanish;
- ukituvchilar, tadjikotchilar va ma'muriy xodimlar uchun - Yevropada tadjikot, ukitish uchun foydalanilgan vakti tan olish xamda kredit, ularning konun bilan belgilangan xukuklariga ziyon yetkazmaslik.

X,am talabalar, xam ukituvchilarning mobilligiga tuskinlik kiladigan eng muxim omillardan biri bu chet tillarini, ayniksa ingliz tilini yaxshi bilmaslikdir. Rossiyaning kuplab universitetlarida ingliz tilida yoki boshka xalkaro kullaniladigan chet tillarida ukitiladigan ukuv kurslari deyarli mavjud emas, Yevropaning kuplab universitetlarida sunggi yillarda kuplab ingliz tilidagi dasturlar tashkil etildi, bu intellektual resurslarni jalb kilish uchun kurashning eng muxim omillaridan biridir.

Ukituvchilar va ma'muriy xodimlarning mobilligini kengaytirish xokimiyatning kullab-kuvvatlashi bilan mumkin. Bunday tashabbuslarning maksadi yangi ukuv dasturlarining Yevropa tomonlarini rivojlantirish va mavzu tarmoklarida xamkorlik kilishdir. Bunday davlat siyosati ikkinchisini takkoshlash va xalkarolashtirish orkali ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi [5].

Xukumatlar va universitetlar tugridan-tugri xalkaro mikyosdagi strategiyalarni ishlab chikadilar, bu yerda ular anik xarakat kilishlari kerak bulgan mikdoriy va sifat kursatkichlari kursatiladi:

- xamkor universitetlar bilan kushma ta'lim dasturlari soni;
- chet ellik talabalar soni;
- akademik dasturlar;
- mobillik;
- chet ellik talabalar uchun moslashish dasturlari;
- mobillik dasturlarining potensial ishtirokchilari uchun til kurslari va boshkalar.

Buyuk Britaniya xukumati ushbu yunalishda faol siyosat olib bormokda.

Bugungi kunda ikkita asosiy moliyalashtirish manbalari mavjud:

- Global Global Challenges Research Fund ;

- Newton Fund.

Ikkala mablaglar xam Buyuk Britaniya xukumati tomonidan kullab-kuvvatlanadi va kullab-kuvvatlashga karatilgan.

Britaniya Kengashi 2016 yilda oliy ma'lumotni xalkarolashtirishga jalb kilingan mamlakatlar soni tobora ortib borayotganligini kursatdi: 23

mamlakatda talabalarning akademik mobilligini rivojlantirishning samarali usullari mavjud. Eng mashxur mamlakatlar Avstraliya, Germaniya, Buyuk Britaniya va Xitoy [6].

Akademik mobillikni rivojlantirish vositalari quyidagilardir:

- Yevropa kredit utkazish tizimi - urganilayotgan materialning shaffofligini, takkkoslanuvchanligini va shunga muvofik ravishda malakalarni akademik tan olish imkoniyatini ta'minlaydi. Tizim Yevropaning ERASMUS dasturi doirasida 1988 yilda paydo bulgan. Ukuv dasturlarining takkkoslanuvchanligi talabalarga uz malakalariga mos keladigan dasturlarni tanlashga imkon beradi, bu dasturlar muvaffakiyatli bajarilishi sharti bilan uz universitetlarida utgan materiallar sifatida xisoblanadi;

- Diplonga kushimcha - olingan ta'lim mavzusi, darajasi, mazmuni xakida tulik ma'lumot beradi. Ilova talabalarning akademik mobillik darajasini va bitiruvchilarning mexnat bozoridaagi mobilligini oshiradi;

- ikki tomonlama diplomlar - bu ukuvchilarga bir akademik ukish davrida (3-5 yil) ishlab chikilgan kushma akademik dasturga muvofik ikkita oliy ukuv yurtini (ikkita oliy ma'lumot diplomini olish) tugatish imkoniyatini beradi.

X,amkor universitetlar urtasida tuzilgan shartnomalarga muvofik, talaba 1-2 yil davomida partner universitetda ukishi va ikki marotaba yakuniy davlat attestatsiyasidan utishi kerak (tayanch universitetida va partner universitetida) yoki komissiya tomonidan bir marotaba davlat imtixonlarini topshirishi kerak, uning tarkibiga bazaviy universitet va partner universitet vakillari kiradi.

Yuboruvchi va kabul kiluvchi universitetlarning Yevropaning mobillik amaliyotida uzaro ta'sirini muvofiklashtirish uchun Ta'lim tugrisida Shartnoma rasmiy xujjat sifatida kiritilgan. Shartnoma yuboruvchi universitetning xarakat koordinatori va talabaning uzi tomonidan tuldirilishi va imzolanishini uz ichiga oladi. Ushbu xujjat tavsiya etilgan ukuv dasturi ikkala universitet tomonidan kelishilganligini tasdiklaydi.

Kushma ta'lim dasturlari (SOP) Bolonya jarayonining asosiy maksadlarini tulik amalga oshiradi:

- sifatni birgalikda nazorat kilish;
- darajalarni tan olish;
- ta'lim tizimlarining yakinlashuvi va shaffofligi;
- akademik mobillik.

Shunday kilib, SOPLar bugungi kunda talab kilinadigan kuplab xususiyatlarga javob beradi:

- dasturlar bir nechta universitetlar tomonidan birgalikda ishlab chikiladi yoki tasdiklanadi;
- universitetlararo dasturlarda katnashadigan talabalarning universitetlarda kolish muddati nisbatan uxshash davomiylikka ega;

- dasturda katnashadigan universitetlarda talabalar tomonidan topshirilgan ukish va imtixonlar tulik va avtomatik ravishda tan olinadi;

- ishtirok etgan xar bir universitetning ma'ruzachilari, shuningdek, partner universitetlarda dars berishadi, ukuv dasturini birgalikda ishlab chikadilar xamda kushma kabul va imtixon kengashlarini tuzadilar;

- Butun ukuv dasturi tugagandan sung, talabalar xar bir sherik universitetlarning milliy sertifikatlari, diplomlariga ega buladilar.

Moliyaviy muammo kupincha talabaning akademik mobillik dasturlarida ukish uchun universitet tanlash karorini belgilovchi asosiy omil xisoblanadi. Mavjud milliy, mintakaviy va umumevropa dasturlari akademik mobillikni sezilarli darajada oshirdi.

Chet ellik talabalarning Rossiya universitetidagi dastlabki kunlaridanok, ular uchun odatiy bulmagan ijtimoiy-madaniy, lingvistik va milliy muxitda bulishadi, ular imkon kadam tezrok moslashishlari kerak buladi. Shu sababli, chet ellik talabalar uchun ukuv jarayonini muvaffakiyatli boshkarish moslashish muammosini xal kilishning ajralmas kismidir. Samarali moslashuv chet ellik talabalarning ta'lim sifati va darajasini oshiradi, bilim, kunikma va malakalarni egallashga yukori turtki beradi.

БОЛАЛАРДА ИРОДАВИЙ ҲАРАКАТЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.66.51.142

Авлаев Ориф Умирович,
Чирчик давлат педагогика институти Психология кафедраси доценти

Иродавий ҳаракатлар маълум мақсад асосида амалга ошириладиган, тўла анланган ҳаракат бўлгани учун бундай мураккаб ҳаракатлар ҳали чақалоқ болаларда бўлмайди. Чақалоқ болалардаги фаоллик асосан ихтиёрсиз, рефлексор ҳаракатлардан иборат бўлади. Чақалоқ болалар ўзларининг бирорта ҳам ҳаракатларини идора қила олмайдилар.

Масалан, кичкина бола ўзига ёққан ёки уни қизиқтирган бирор нарсани кўрганида жуда кўп бетартиб (қўл-оёқлари, боши билан) ҳаракатлар қила бошлайди. Лекин ҳаракатларнинг бирортаси ҳам маълум бир мақсадга қаратилган бўлмайди.

Бола уч-турт ойлик бўлгандагина, ўзининг бошини тик ҳолатда ушлай оладиган бўлади. Ана шу даврдан бошлаб боланинг ихтиёрий ҳаракатлари ривожлана бошлайди. Бола 5-6 ойлик бўлгач танасининг мувозанатини сақлаб бемалол ўтира олади, қўллари билан ўз атрофидаги нарсаларни ушлаб кўрадиган бўлади. Ана шу тариқа боланинг ихтиёрий ҳаракатлари ривожлана бориб, бола бир ёшга тўлгач, ўз ҳаракатларини ихтиёрий равишда идора қилиб юра бошлайди.

Илк болалик даврда иродавий ҳаракатларни ривожлантиришда нутқни эгаллаш ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга. Бола нутқни эгаллаб олгач, у катталар билан нутқ орқали муносабатга киришади, уларнинг топшириқларини қувониб бажаради. Масалан, кичкина болалар катта одамларнинг "бу ёққа кел", "мана бу ерга ўтир", "қўлингни бер" каби топшириқларига бемалол тушунади ва сидқи дилдан бажаради.

Ясли ёшида боланинг ихтиёрий ҳаракатлари тез суръат билан ривожлана бошлайди. У ўзини қизиқтирган нарсаларни олиб ушлаб, уни айлантириб ҳар томонлама тимирскилаб кўради. Бола шу даврдан бошлаб катталарга тақлид қилган ҳолда ихтиёрий иродавий ҳаракатларни бажара бошлайди. Шунинг учун ҳам уларнинг иродавий ҳаракатларини тўғри йўлга солиш, ривожлантириб бориш катталар зиммасига юклатилади.

Иродавий жараёнлар билан боғлиқ бўлган асосий ихтиёрий ҳаракатлар боғча ёшидан бошлаб юзага кела бошлайди. Лекин кичик ёшдаги боғча болаларида ҳали ихтиёрсиз ҳаракатлар устунлик килади. 3 ёшли боланинг кўпгина ҳаракатлари унинг тафаккурига эмас, балки ҳиссиётига тобе бўлади. Шунинг учун ҳам бу ёшдаги болалар ҳали бирор бир ишга ўзларини мажбур этиш уддасидан чиқа олмайдилар.

Боғча ёшидаги болалар иродавий ҳаракатларининг ривожланишида улар нутқининг тобора ўсиб бориши жуда катта аҳамиятга эга. Тарбиячи ва ота-оналар турли ёшдаги болаларга оғзаки турли хил вазифаларни топширадилар. Болалар айна чоғдаги ўйинларни ёки бошқа қилаётган ишларини қуйиб, катталарнинг топширган вазифаларини бажаришлари керак. Ана шундай топшириқлар бериш орқали болаларда ихтиёрий ҳаракатларни ўстириб бориш мумкин. Лекин оғзаки топшириқларни боғча ёшидаги ҳамма болалар ҳам бир хилда бажаравермайдилар. Масалан, кичик ёшдаги боғча болалари, яъни уч ёшли болалар оғзаки берилган топшириқларни хотираларида узоқ вақт сақлаб туролмайдилар. Улар топширикни тезда унутиб қуйиб, унинг ўрнига ўзлари хоҳлаган иш билан шуғулланадилар. Бундай ҳолат уларни ташвишлантирмайди.

Ўрта ва катта гуруҳдаги болалар иродасини ривожлантириш катта аҳамиятга эга бўлади. Бу ёшда болалар топшириқларни ихтиёрий равишда бажаришда сўз орқали тушунтириб берилган усулларга риоя қилишга интиладилар.

Боғча ёшидаги болаларда ихтиёрий ҳаракатлар ривожланиши билан бирга иродавий жараёнлар ҳам кўрина бошлайди (мақсад қуйиш йўл йўриқ ҳамда воситаларни белгилаш, қарор қабул қилиш ва қарорни ижро этиш). Лекин кичик ёшдаги болаларда бундай иродавий жараёнлар ҳали аниқ эмас. Ўтказилган текширишларнинг кўрсатишича, 3 ёшли болаларнинг ҳаракатлари куйилган катъий бир мақсаддан келиб таркиб топа бошлайди. Бунда катталарнинг уларга ўрнатилган кўрсатишлари жуда катта аҳамиятга эгадир.

Катта ёшдаги боғча болаларида ўтказиладиган тизимли машғулотлар, топшириқлар, яъни турли малакалар таркиб топади. Бола расм чизиш машғулотларида каламни тўғпи ушлаш малакасини орттиради, санок ва она тили машғулотларида бирдан ўнгача санаш ва бошқа малакаларга эга бўла борадилар. Ана шундай малакаларни таркиб топтиришда машқнинг аҳамияти каттадир. Таълимий машғулотларда тарбиячи ҳар бир ҳаракатнинг қандай бажарилишини олдин ўзи кўрсатиши, кейин эса болалардан талаб қилиши керак. Машқ бажариш орқали болаларда жуда элементар ҳисоблаш, ёзиш ва ўқиш малакалари ҳосил қилинади.

Умуман, малака ва одатларнинг инсон ҳаётидаги аҳамияти жуда катта. Буни биз мактабга боғчадан ва тўғридан-тўғри уйдан келган болаларнинг тараққиёт даражалари ўртасидаги фарқдан яққол кўришимиз мумкин.

Шунинг учун ҳам болаларни 3 ёшдан 7 ёшгача мактабгача таълим муассасаларига қамаб олинишини таъминлаш зарурий аҳамият касб этади.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, болаларнинг иродасини чиниқтириш, мустаҳкамлаш, уларга ёшлигидан бошлаб турли хилдаги топшириқларни бериш, берилган топшириқларни тўғри бажарилишига эътибор қаратиш орқали амалга оширилар экан. Бунда нафақат боғча тарбиячилари балки ота-оналарнинг тарбиячилар ҳамкорликдаги фаолиятлари ҳам самарали натижани беради.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHIDA VALEOLOGIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.66.95.143

Mirzayeva Sayyora Rustamovna,
Chirchiq davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Psixologiya kafedrasida dotsenti
Chirchiq davlat pedagogika instituti
Ravshanova Xanifa Akmaljon qizi,
Pedagogika fakulteti “Pedagogika va psixologiya” yo‘nalishi I bosqich talabasi

Globalashuv jarayonida jamiyatni modernizatsiyalashning asosiy shartlaridan biri aholining valeologik madaniyatini rivojlantirish va ijtimoiy muhitni sog‘lomlashtirishdan iborat. Shu bois, bugungi kunda ma‘naviy va jismoniy barkamol avlodni tarbiyalash ustuvor vazifalardan biri sanaladi.

Jamiyatning sog‘lomligi, har bir insonning yuqori darajada valeologik madaniyatiga ega bo‘lishini taqozo etadi. Shu bois, yoshlar valeologik madaniyatini rivojlantirish – O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asosini tashkil qiladi.

Yoshlar valeologik madaniyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ijtimoiy loyihalar mazmunini ishlab chiqish, amaliyotga tatbiq etish va uning samaradorligini baholash orqali ta‘lim muassasalari va fuqarolik jamiyati institutlarining ushbu muammo bo‘yicha faoliyatini takomillashtirish, yoshlarda sog‘lom tafakkurni, sog‘lom dunyoqarashni rivojlantirishga erishish mumkin.

Professor M.G.Davletshin fikricha, yoshlarda tafakkur sifatlaridan "mustaqillik", "tanqidiylik" kabilarni shakllantirishga e‘tibor berganlar.

Inson ma'lum muhit sharoit, odamlar orasida, ma'lum iqtisodiy sharoitda yashaydi. Va yashash mobaynida shaxs sifatida shakllanadi, atrof-muhit, odamlar bilan muloqotga kirishadi, faol harakat qiladi. Faol harakati natijasida o'ziga yashash muhitini yaratadi, yashash turmush tarzini belgilaydi.

Insonning hayot tarziga uning asosiy faoliyatlari bo'lgan mehnat, ijtimoiy faoliyat, psixologik, intellektual harakat faolligi, munosabatlar, turmushdagi o'zaro munosabatlar kiradi.

M.G.Davletshin muallifligida chop etilgan "Psixologiya" qisqacha izohli lug'atida: "Faollik - tirik materiyaning umumiy xususiyati, tevarak-atrofdagi muhit bilan o'zaro ta'sirida namoyon bo'ladi. Psixik faollik bu o'zaro ta'sir shu asosda faollik ko'rsatish bilan tavsiflanadi",-deya ta'riflangan.

Davletshinning yuqorida bildirgan fikr, ta'riflari asosida ta'kidlash joizki, yoshlarga valeologik madaniyatni shakllantirishda ularning tafakkuri, mustaqil, tanqidiy fikrlay olish ko'nikmalari, faol harakati muhim sanaladi.

Talabalarda valeogik madaniyatni rivojlantirishda, birinchi o'rinda sog'liqni saqlash va yaxshilashga qaratilgan faoliyatlar xususidagi ma'lumotlarni yetkazish lozim. Insonning turmush tarzi sharoitga qarab o'z-o'zidan doimo maqsad sari intilish jarayonida shakllanadi.

Faollik avvalo shaxs sog'ligini saqlash bo'lib, bu oila sog'ligiga, ishlab chiqarish jamoasiga, jamoat sog'ligiga ta'sir etadi. Millatni sog'lomlashuvi ijtimoiy-iqtisodiy muhitni sog'lomlashuviga bog'liq. Faollik sog'lom turmush tarzini tashkil etishda muhim o'rinni o'ynaydi, chunki faollik tufayli odam o'z maqsadlariga erishadi. Ayniqsa sangivinik xolerik temperamentdagi odamlar hayotda juda faol bo'lib, o'z oldiga qo'ygan maqsadini amalga oshirishga astoyidil harakat qiladilar. Bular keksayib qolganda ham faol hayot kechiradilar.

Valeologik madaniyatni shakllanishi aholini sog'lig'ini mustahkamlash, hayot shaklini o'zgartirish, gigiyenik bilimlar, zararli odatlar bilan kurashish, gipodinamiya va hayot situatsiyalarini noqulay jihatlari bilan kurashishdan iborat. Shunday qilib, valeologik madaniyat deganda odamni har kungi tipik hayot shakli tushuniladi. Valeologik madaniyati shakllangan shaxs o'z organizmini mustahkamlash, takomillashtirishga, o'zini ijtimoiy va kasbiy funksiyalarini boyitishga harakat qiladi.

Ijtimoiy hayot juda murakkab bo'lib, bu hayot yoki dunyoni odam umri mobaynida asta-sekin o'rganib, uning qiyinchiliklarini yenga boradi. Hayotga yoshlar va kattalarning munosabati turlicha. Bola hayotga bironta voqea sodir bo'lsa, u tezda ota-onasi bilan maslahatlashadi. Kattalar ham hayotdagi turli xil holatlarni hal etishga qiynaladilar. O'smir va o'spirinlar nima yomon nima yaxshi ekanligi xaqida o'ylaydilar, ular nima yaxshi nima yomonligini aniq biladilar. Ko'pincha yoshlar hayotda qiyin holatga tushib qoladilar ular nojo'ya hatti – xarakatlarni salbiy jixatlarni tushunib yetishda va boshqa olim tajribalari yetishmasligini tushinib yetadilar. Bunday holatlarda o'zini qanday tutishni bilmay noxushlik holatiga tushib qoladilar. Uning xulqi g'alatiroq bo'lib, o'zlarini noxush sezadilar. Bu ko'pchilik yoshlarni qo'rqitadi, ular atrofidagi odamlar bilan munosabatini yaxshilik uchun bor imkoniyatlarini ishga soladilar.

Bolalar va kattalarning dunyosiga munosabati turlicha. Bolalar dunyoni o'z holidan, o'zi biladigan ko'chalari misolida tushunadilar. Kattalar dunyoni keng ma'noda tushunadilar. Hayotda o'z o'rnini topish bolalar uchun ham kattalar uchun muhim xisoblanadi. Har bir odam yashashi mobaynida hayotga moslashib boradi, yaxshini yomondan farq qilib boradi.

Donolar shunday deydi "sen hayotni o'zgartira olmasang, unga o'z munosabatingni o'zgartir" yoshlikdagi odamlar bilan bo'lgan munosabat uning kelgusidagi taqdirini belgilaydi.

Yaxshi xis tuyg'ular, shodlik, xursandchilik, inson hayotini gulga o'raydi, sog'liqqa ijobiy ta'sir etadi. Emotsiyalar organ va to'qimalarning funksional holatiga va valeologik madaniyatga ham ta'sir qiladi.

Xursandchilik, qo'rquv, g'am – tashvish, tantana, achchiqlanish va taajublanish – bularning hammasi emotsiyalar bo'lib, odamning o'z atrofidagi dunyoga va o'z-o'ziga munosabatidir. Emotsiyalar ijobiy va salbiy his tuyg'ularga bo'linadi. Inson hayotida ijobiy va salbiy his tuyg'ularni kechiradi. Masalan shunchaki barcha ijobiy xis tuyg'ularning paydo bo'lishiga sharoit yaratish va salbiy his tuyg'u

sabablarini yo'qotishga erishish kerak. Ijobiy his tuyg'ular organizmga yaxshi ta'sir etadi, yurak faoliyatini yaxshilaydi, qon tomirlar devori kengayadi, to'qimalarni kislorod bilan taminlashi yaxshilanadi, ishechanlik qobiliyati ortadi, kayfiyati ko'tariladi. Agar odamni yomon his-tuyg'ular qamrab olsa boshqa og'ir g'am tashvish tushsa nima qilish kerak? Ko'pgina mutaxassislar bunday paytda odamlar uchun ijobiy emotsional holat yaratish maqsadida salbiy his –tuyg'ularni paydo qiladigan vaziyatni yo'qotish yoki idrok, mantiqiy fikr yordamida yomon emotsiyalarni bartaraf etish lozim deydi. Ma'lumki, harakat aktivligi (yurish, yugurish) dan keyin doim his-tuyg'ular jo'sh uradi. Bunday harakat qon tomirlarda aylanib yuradigan lipidlar va uglerodlarning konsentratsiyasini kamaytiradi. Bu esa yurak-tomirlar kasalligiga va boshqa kasalliklarga g'ov bo'ladi. Sayr qilsangiz, kayfiyatingiz yaxshilanadi, ko'ngil g'amligi ketadi.

SHAXS FAOLIYATINI O'RGANISHGA PSIXOLOGIK YONDASHUV

DOI: 10.53885/edinres.2021.77.98.144

Tojiboyev Marat Normadovich,

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti Psixologiya kafedrasida o'qituvchisi

Har bir fanda bo'lganidek, psixologiya fanida ham turli-tuman psixik hodisalarni va har bir shaxsga xos bo'lgan individual xususiyatlarni o'rganish uchun qo'llaniladigan bir qancha usullar, yo'l-yo'riqlar bor. Bu usullarning mohiyati shu fanning mavzu bahsiga asoslanadi. Psixologiyaning mavzu bahsi harakatdagi materiyaning alohida xususiyati bilan bog'liq bo'lganligi tufayli uning usullari ham o'ziga xos mazmunga egadir. Har qanday usul ma'lum metodologik tamoyillarga asoslanadi.

Psixologiya fani tarixida psixologik hodisalarni o'rganish uchun qo'llanilgan birinchi usul o'z-o'zini kuzatish usulidir. Bu usul psixologiya fani tarixida "introspeksiya", ya'ni ichdan kuzatish, ko'rish deb yuritilgan. Shunday ekan, o'z-o'zini kuzatish usulidan foydalanish zarurmi yoki yo'qmi? Albatta zarur. Chunki psixologik tadqiqotlarda o'z-o'zini kuzatish bilan bog'liq hollar juda ko'p. Sub'ektiv usulsiz istagan shaxsning psixologik sifatlarini to'liq o'rganib bo'lmaydi. Bu usulsiz tibbiyotda bemorni davolash mumkin emas. Shuning uchun kuzatish usuli psixologiya fani uchun juda zarurdir. Lekin o'z-o'zini kuzatishning salbiy tomonlari ham bor. Bu usul bilan tadqiqot olib borilganda har bir shaxs o'z manfaati yuzasidan sub'ektiv xulosa chiqarishi, o'z shaxsidagi ayrim salbiy sifatlarni boshqarishda o'ziga erk berishi, buning natijasida boshqalar haqida noto'g'ri xulosa chiqarishi mumkinligi aniqlangan.

Kuzatishning samarali usuli sirdan kuzatish yoki tashqi kuzatishdir. Tashqi kuzatish usuli hamma vaqt ma'lum maqsadga qaratilgan bo'lib, uning yordamida shaxsning turli ruhiy jarayonlari (sezgilari, xotirasi, idroki, xayoli va h.k.) hamda shaxsiy xususiyatlari (qiziqishi, qobiliyati, temperamenti, xarakteri va h.k.) o'rganiladi. Tashqi kuzatish (bir shaxsning boshqa shaxsni o'rganishi) doimo ma'lum maqsadga qaratilgan bo'lib, aniq reja bilan kuzatishni taqozo etadi. Bu usul yordamida psixik hodisa har tomonlama o'rganiladi.

Tashqi kuzatish usulining ijobiy tomoni shundaki, bunda istalgan psixik hodisa tabiiy sharoitda qanday yuz bersa, shundayligicha tekshiriladi. Shunga qaramasdan, ruhiy holatlarning namoyon bo'lish qonuniyatlarini aniqlashda faqat tashqi kuzatish usulidagina foydalanish yetarli bo'lmaydi. Shuning uchun bu usul boshqa usullar bilan hamkorlikda qo'llaniladi. Ob'ektiv (tashqi) kuzatish usuli yordamida to'plangan ma'lumotlar maxsus manbalarda qayd qilib boriladi va ma'lum vaqtdan so'ng tahlil etilib, tegishli xulosalarga kelinadi.

Psixologik hodisalarni tadqiq etish uchun qo'llaniladigan usullardan yana biri suhbat va savol-javob usulidir. Bu usulning kuzatish usuliga nisbatan qulayligi shundaki, bunda tadqiqotchi va o'rganiluvchi o'rtasida bevosita aloqa, muloqot mavjud bo'ladi. Suhbat jarayonida shaxsning turmush voqealariga, boshqa odamlarga va uning xatti-harakatlariga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladigan psixologik sifatlari o'rganiladi.

Psixologik hodisalarni o'rganish uchun qo'llaniladigan usullardan biri anketa usulidir. Bu usul psixologiya fani sohalarining deyarlik hammasida keng qo'llaniladi. Anketa usulining o'ziga xos afzal tomoni shundaki, bir vaqtning o'zida bir qancha odamlarni, guruh yoki jamoani ham o'rganish mumkin.

O'quvchi shaxsining psixologik sifatlarini o'rganish uchun qo'llaniladigan yana bir usul faoliyat mahsullarini tahlil etish usulidir. Ma'lumki, shaxs hamma vaqt ma'lum faoliyat turi bilan shug'ullanadi. Har bir faoliyat o'z mahsuliga ega bo'ladi. Ana shu faoliyat tufayli yuzaga keladigan mahsulda shaxsning psixologik sifatleri o'z aksini topadi. Shuning uchun har bir shaxsning (u qaysi sohada faoliyat ko'rsatishidan qat'iy nazar) faoliyati mahsuli shu shaxsga xos bo'lgan bir qancha psixologik sifatleri anglatadi.

Psixologik hodisalarni o'rganish uchun qo'llaniladigan yordamchi usullardan biri biografiya usulidir. Bu usuldan shaxsga xos ayrim psixologik sifatleri o'rganish uchun foydalaniladi.

So'nggi yillarda fan sohalarining, ayniqsa, texnika fanlarining jadal sur'atlar bilan rivojlanishi natijasida psixologiyada yangi usul - modellashtirish usuli yuzaga keldi. Model o'rganilishi lozim bo'lgan psixologik hodisaning yasama andozasi hisoblanadi. Modellashtirish usulining o'ziga xosligi shundaki, bu usul yordamida ayrim psixologik jarayonlar bevosita o'rganiladi. Lekin, psixik jarayonning (ko'rish, eshitish, hid bilish va h.k.) modelini yuzaga keltirish uchun shu psixik jarayonni mukammal bilish zarur. Shuning uchun modelning mukammal bo'lishi o'rganilayotgan psixik hodisaga doir bilim darajasiga bog'liq bo'ladi. Ammo, model psixik jarayonning o'zi bo'la olmaydi. Modelda psixik hodisa soddalashtiriladi. Bu esa modelning yangilishiga, psixologik hodisaning noto'g'ri o'rganilishiga olib kelishi mumkin. Umuman, modellashtirish usuli orqali turli psixologik sifatleri (sezgi, idrok, xotira va h.k.) o'rganish mumkin.

Psixologiya fani oldiga ijtimoiy hayot yangi-yangi vazifalar qo'yimoqda. Bu yangi vazifalar, birinchidan, respublikamizda yuzaga kelgan yangi ijtimoiy muhit, mustaqillik sharofati tufayli bo'lsa, ikkinchidan, mamlakatimiz xalqlari ongidagi sifat o'zgarishlar istiqloq mafkurasi tufayli sodir bo'lmoqda. Bu ikki hol insoniyat tarixida yangi mazmundagi o'zaro munosabatlarni va yangicha faoliyat shakllarini vujudga keltirmoqda

DARSDAN TASHQARI TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH (9-11) SINFLAR MISOLIDA

DOI: 10.53885/edinres.2021.99.56.145

Xalmatova Dilobad Alimjanovna
Chirchiq davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 2 kurs magistri

Ekologik madaniyat – tabiatning o'zlashtirishdagi ijodiy faoliyat bo'lib, bu jarayonda ekologik qadriyatlar bajariladi, taqsimlanadi va foydalaniladi. Hozirgi davrda ekologik madaniyatni rivojlantirish dolzarb muammolardan biridir. Ekologik madaniyatni shakllantirish mafaatlardan kelib chiqqan ta'lim-tarbiya boshqa sohadagi ta'lim-tarbiyani mujassamlashtiruvchi bosh yo'nalishga aylanmoqda. Ekologik madaniyatni shakllantirishda ekologik ta'lim-tarbiya asos bo'ladi. Insoniyat tabiatning oliy maxsulidir, ya'ni tabiat insonni vujudga keltirgan bo'lsa, iqtisodiyijtimoiy munosabatlar uni shakllantirdi, rivojlantirdi. Mehnat uning ongini yuksaltirdi va kamol toptirdi. Ekologik madaniyat o'quvchining ijtimoiy talablarga muvofiq tabiat va atrof-muhit muhofazasini tashkil etish qobiliyati. Ekologik tarbiya esa insonning atrof-muhitga nisbatan munosabatini tarbiyalashdir. Ekologik ta'lim-tarbiya umumiy ta'lim-tarbiyaning yangi shakli va tarkibiy qismi bo'lib, maktabda barcha fanlarni o'qitishda amalga oshirilishi ko'zda tutiladi. Ekologik ta'lim-tarbiyadan bosh maqsad ham yoshavlodga atrof-muhit va uning muammolariga ongli munosabatni shakllantirishdan iboratdir. Ekologik tarbiya ijtimoiy tarbiyaning yana bir muhim tarkibiy qismi bo'lib, uni tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar hal etilishi zarur:

1. O'quvchilarning ta'lim jarayonida o'zlashtirgan ekologik bilimlarini yanada oshirish.
2. Ularning tabiat va atrof-muhit ekologiyasi to'g'risidagi tasavvurini boyitish.
3. O'quvchilarda tabiat va atrof-muhit muhofazasini ta'minlash ijtimoiy zaruriyat ekanligi to'g'risidagi e'tiqodni shakllantirish.
4. O'quvchilarda ekologik faoliyat ko'nikma va malakalarni tarbiyalash hamda ularning tabiat va atrof-muhit muhofazasini ta'minlash jarayonida faol ishtirok etishlariga erishish.

Ekologik savodxonlik va madaniyat, avvalo, oiladan boshlanadi. ekologik duyonqarashni shakllantirishning negizi oiladagi tarbiyaga bevosita bog'liqdir. Agar bu masala oilada to'g'ri yo'lga qo'yilmagan bo'lsa, uni maktablarda, keyingi ta'lim bosqichlarida hamda mehnat jarayonlarida qaror toptirish qiyin bo'ladi. Ajdodlarimiz avvallardan bola tarbiyasiga katta ahamiyat berishgan. Bolani yoshligidan boshlab oilada mehnatga ongli munosabatni uyg'otish, tabiatga, atrof-muhitga hurmat, obodonlashtirish hissini shakllantirish darkordir. Oila davrasida farzandlarga «Suvga tuflama, uni iflos qilma, chunki barcha jonivorlar uni ichib baxra oladi», "Gullab turgan mevali daraxtning shoxini sindirma, u meva beradi, uni o'zing iste'mol qilasan", deb pandu-nasihatlar qilish kerakdir. Avestoda tabiatni, xususan, suvni iflos yoki isrof qilgan kishi 400 darraga maxkum etilgan. Suvga hurmat islom dinimizda ham saqlanib qolgan. Mana shu hurmat ta'sirida xalqda ko'plab maqollar, rivoyatlar, ibratli hikoyatlar, ertaklar vujudga kelgan. Ekologik ta'lim va tarbiyalash tizimini bolalar bog'chalarida, umumiy ta'lim maktablarida, keyingi ta'lim bosqichlarida ham davom ettirish zarurdir. Bolalar bog'chalarida atrof-muhit, tabiat va ekologik tushunchalar beriladi, umumta'lim maktablarida asosan, tabiatshunoslik darslarida o'qituvchilarga ekologik ta'lim-tarbiya beriladi.

O'lkamizning tabiiy o'simliklar dunyosi, ularning foydasi, bu boyliklarni muhofaza qilish kerakligi haqidagi masalalar bilan yoshlarni maktab partasidan keng tanishtirib borish o'zining samarasini beradi. Bunda ekologiyadan ilmiy tushunchalar maktablarda o'qitiladigan barcha fanlarda, ayniqsa, tabiatshunoslik, fizika, ekologiya, matematika, geografiya, tarix kabi fanlarni o'qitishda umumlashtiriladi. Shu bilan birga fakul'tativ mashg'ulotlarda, darsdan tashqari to'garak yig'ilishlarida, ekskursiya davrida hamda o'zlarini kundalik faoliyatlari davomida ekologik muammolarni o'rgana boradilar. Fanlarni o'qitishda o'quvchilarga tabiatni muhofaza qilish, uning boyliklaridan oqilona foydalanishga oid beriladigan bilim, ko'nikma, malakalarini shakllantirish o'qitishda qo'yilgan maqsad va vazifalarga mos ravishda hamda tanlangan ekologik materiallar mazmuni mavzu mazmuniga mos holda tanlab olinishiga e'tibor qilinadi. Ekologik madaniyatni shakllantirishda darsdan tashqari mashg'ulotlarda hamda sinfdan tashqari o'tkaziladigan tadbirlarda va ekskursiyalar vaqtida amalga oshirish mumkin. Bunda o'quvchilar o'rtasida "Tabiatni asrash Vatanni asrash", "Tabiatni e'zozlaylik" "Qushlar bizning do'stimiz", "Gullar bayrami", "Tabiat va inson", "Ekologiya va inson", "Orol madad so'raydi" kabi mavzularda turli baxs va suhbatlar uyushtirish orqali amalga oshirish mumkin. Xususan, tabiat qo'yniga sayohatlar, ekologik yo'nalishdagi to'garaklar, shu mazmundagi kechalar o'tkazish o'quvchilar xotirasida uzoq saqlanadi. Sayohatlar mazmuni asosan tevarak-atrofnı kuzatishga qaratiladi. Sayohatlarda o'quvchilar tabiatdan inson qanday foydalanayotganligini ko'radilar, kattalarning tabiatga to'g'ri yoki noto'g'ri munosabatda bo'layotganligini guvohi bo'ladilar. Tabiat qo'ynida bo'lish, o'quvchilarda estetik kechinmalarni paydo qiladi. O'quvchilar qushlarni sayrashini eshitib, o'simliklarni yashnashini ko'rib quvonadilar. Bu holatdan ular ham estetik, ham ekologik tarbiya oladilar. Amaliy ishlar qilish orqali esa ya'ni, gullarni o'stiradilar, qushlarni, quyonlarni boqib, parvarish qiladilar, qushlarga uyachalar yasaydilar. O'quvchilar ekologik tarbiya ishlari jarayonida quyidagilarni bilishlari zarur: -Tabiat haqida tushuncha, tabiiy muhit, tabiiy omillar va ular orasidagi bog'lanish; -Tabiat boyliklaridan tejab-tergab foydalanish va ularni muhofaza qilish; -Atrof-muhitni ifloslanishdan saqlash; -Tabiatni kelajak avlodlar uchun tabiiy holda qoldirishga intilish. Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak yuqoridagi omillar asosida ekologik tarbiyalash o'quvchilarda tabiatni muntazam kuzatib borishga qiziqishni uyg'otadi, tabiatni himoya qilish uchun kurashishga, uning go'zalligini asrab-avaylashga olib keladi. Tabiatga muhabbatni va unga ehtiyotkorlik hissini tarbiyalash shaxsda axloqiy belgilarni rivojlantirishga yordam beradi.

O‘QUVCHI-O‘QUVCHI-YOSHLAR TARBIYASIDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING O‘RNI

DOI: 10.53885/edinres.2021.43.74.146

Yuldasheva Saodat Mamasaxatovna,
Chirchiq davlat pedagogika instituti.
Pedagogika fakulteti Psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi

Hozirgi davrda yosh avlodimiz ma’naviy olamining daxlsizligini asrash uchun ta’lim-tarbiya jarayonida nimalarga asoslanish va nimaga e’tibor qilish kerak, degan savol faylasuflar, gumanitar fan vakillarining diqqat markazidadir.

Ta’kidlash joizki, o‘quvchi-yoshlarning fikr tarbiyasiga e’tiborni qaratish ular ma’naviy olamining daxlsizligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. O‘quvchi-yoshlarning axborot oqimiga munosabatini shakllantirish fikr tarbiyasining bir yo‘nalishidir. Ota-onalar, ustoz va murabbiylar ilm va tarbiya berish jarayonida o‘quvchi-yoshlarga fikr va bilim o‘rtasidagi farqni tushuntirishlari, fikrlarni solishtirishga, ularni turlarga ajratishga o‘rgatishlari lozim.

Bugungi kunda o‘quvchi-yoshlarimiz nafaqat o‘quv dargohlarida, balki radio-televideniya, matbuot, internet kabi vositalar orqali ham axborot hamda ma’lumotlarni olmoqda. Jahon axborot maydoni tobora kengayib borayotgan bir sharoitda bolalarimizning ongini faqat o‘rab-chirmab, uni o‘qima, buni ko‘rma, deb bir tomonlama tarbiya berish, ularning atrofini temir devor bilan o‘rab olish, hech shubhasiz, zamonning talabiga ham, bizning ezgu maqsad-muddaolarimizga ham to‘g‘ri kelmaydi.

Bu boradagi ishlar samaradorligini ta’minlashda ommaviy axborot vositalari alohida o‘rin tutadi. Shuning uchun ushbu yo‘nalishdagi nazariy va amaliy masalalarni keng ilmiy tadqiq etish, avvalo, mazkur masalalar bilan bog‘liq asosiy tushuncha va kategoriyalar mohiyatini atroflicha yoritish muhim ahamiyatga ega.

Informatsion tahdidlar insonning ijtimoiy ongini noto‘g‘ri shakllantirish va shu tariqa o‘zligiga ega bo‘lmagan olomni tarkib toptirishni ko‘zlaydi. Informatsion tahdidlar axborot xuruji sifatida ham talqin qilinadi va shaxsni o‘zi istagan tarzida shakllantiradi va muammolar girdobiga tashlaydi. Natijada fuqarolarning ijtimoiy ongi zaharlanib, jamiyatda ijtimoiy xastalik vujudga keladi.

Hozirda turli usullarda olib borilayotgan mafkuraviy targ‘ibot va tashviqotlarning asl maqsadi bu inson qalbi va ongi uchun kurashga qaratilgan. Bu kurash natijasi uchta asosiy bosqichdan iborat: birinchisi – muayyan axborot inson tomonidan qabul qilinmaydi; ikkinchisi – axborot inson ongida ma’lumot sifatida saqlanib qolishi va u bundan boshqa bir masala yuzasidan qarorlar qabul qilishda solishtiruvchi manba sifatida foydalanish mumkin; uchinchisi – axborot fikr yoki g‘oya sifatida inson qalbini egallashi, ma’naviy-ruhiy holatining uzviy qismiga aylanishi hamda bu uning amaliy faoliyati asosini tashkil qiluvchi omil bo‘lib qolishi mumkin.

Axborot uchinchi holatda insonni harakatga da’vat etuvchi, rag‘batlantiruvchi kuchini to‘la namoyon etadi. Hozirda axborot xurujlari haqida ko‘p gapirilayotgan bo‘lsada, mutaxassislar tomonidan mazkur tushunchaga hali to‘liq ta’rif berilganicha yo‘q. Buning ustiga, hatto soha tadqiqotchilari, mutaxassislar ham «axborot urushi» degan jumlaning qachondan muomalaga kirgani va axborot-qurol sifatida ilk bor qachon foydalanilgani haqida bir to‘xtamga kelgani yo‘q.

Globalshuv sharoitida OAVning o‘rni haqida gap ketar ekan, masalaning yana bir muhim jihatiga e’tibor qaratilishi lozim. Hozirgi kunda, internet tarmog‘idan foydalanuvchilar sonining asosiy qismi o‘quvchi-yoshlar bo‘lgani uchun «nomaqbul» axborot xurujidan saqlanishimiz kerak. Chunki bunday ma’lumotlar milliy qadriyatlarimizga, urf-odatimizga, o‘sib kelayotgan yosh avlodning ma’naviy

dunyosiga, tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayrim o'quvchi-yoshlar beixtiyor axborot olish, shuningdek, tarqatish sub'ektiga aylanganini sezmaganda, internetdan videolavhalar va milliy ma'naviyatimizga to'g'ri kelmagan ma'lumotlarni ko'chirib olib, do'stlariga tarqatmoqda. Globallashuv jarayonida axborot xuruji o'quvchi-yoshlarimizning ongiga, jamiyat taraqqiyotiga, milliy mentalitetimizga tahdid solmoqda. Bunday salbiy holatlarning oldini olishda davlatimiz, jamiyat va fuqarolar manfaatlaridan kelib chiqqan holda yurti-mizda axborot-kommunikatsiya sohasida qator qonunlar qabul qilindi va ishlab chiqilmoqda.

Misol uchun O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 10 ta qonun, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2 ta farmoni, 9 ta qarori va Vazirlar Mahkamasining 27 tadan ortiq qarorlari qabul qilindi. Xususan, ushbu qonunlarda urush, zo'rvonlik va terrorizmni, shuningdek, diniy ekstremizm, separatizm va aqidaparastlik g'oyalari targ'ib qilish, mil-liy, irqiy, etnik yoki diniy adovat qo'zg'atuvchi axborotlarni tarqatish, pornografiyani targ'ib etish kabi mafkuraviy tahdidlarga sabab bo'ladigan holatlarning oldini olishga qaratilgan tamoyillar aks etgan. "Kimki axborotga ega bo'lsa, u dunyoga egalik qiladi", -degan fikr bugungi kunda har tomonlama e'tirof etilgan.

Shunday ekan, o'quvchi-yoshlarimizda axborotlar olami imkoniyatlaridan oqilona foydalanish malakasini shakllantirish hayotiy ahamiyatga ega. Ochiq axborot kommunikatsiyasi jarayonida o'quvchi-yoshlar ongiga ta'sir etayotgan yot g'oyalarga qarshi himoya vositalarini ishlab chiqishdan avval o'quvchi-yoshlarning ijtimoiy xulqida ko'zga tashlanadigan eng muhim holatlardan biri tashvishlanish, nimadandir cho'chish va shu tufayli ijtimoiy munosabatlardan o'zini olib qochishga intilish hislarining namoyon bo'lishidir. Chunki agar psixologik himoya holatining mohiyatidan kelib chiqadigan bo'lsak, bu shaxs ichki kechinmalarini ifodalovchi shunday holatki, unda odam ichki ruhiy mo'tadillikni asrash uchun o'zidagi xavotirlanish, qo'rquv va hadiksirashlarini bosishga, ulardan xalos bo'lishga intiladi. Doimiy axborot oqimi vujudga keltirayotgan muhitda milliy qadriyatlar, azaliy an'analar zavol topishining oldini olish maqsadida axborot xavfsizligini ta'minlash muhim.

Ommaviy axborot vositalari jamiyatga tez ta'sir etuvchi kuch ekanligini inobatga olgan holda shuni ta'kidlash joizki, o'quvchi-yoshlarni turli ma'naviy va mafkuraviy tahdidlardan himoya qilishda ushbu kuchga suyanish va undan samarali foydalanish zarur.

ÓQUVCHILARNING BILIM KÓNIKALARINI FANLARARO ALOQADORLIK VOSITASIDA RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

DOI: 10.53885/edinres.2021.83.51.147

Boboyeva Óg'iloy Tolib qizi,
BuxDU Pedagogika nazariyasi va tarixi 2 kurs magistri

Ta'lim jarayonini integratsiyalash, uning metodik asoslarini o'rganish, shakl va metodlarini ishlab chiqish, davlat ta'lim satandarti va uzluksiz ta'lim tizimi bilan bog'liq dolzarb masaladir. Bugungi yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda amalga oshirilayotgan ta'lim tizimining integratsiyasi bozor iqtisodiyoti o'zgarishlari talablariga mos kelishi, o'quv jarayonining moddiy-texnik va axborot bazasi bilan yetarlicha ta'minlash, talim jarayoniga yuqori malakali pedagogik kadrlarni jalb qilish, sifatli o'quv-metodik ishlanmalarni tayyorlash, ta'lim tizimi va ishlab chiqarish o'rtasida o'zaro integratsiyani yo'lga qo'yish muhim masalalardan bo'lmoqda. Kadrlar tayyorlash sifati va ularning bandligini ta'minlashda tarmoqlararo integratsiyani amalga oshirish bosqichlarini ishlab chiqish uchun, eng birinchi ijtimoiy, kasbiy ehtiyoj va talablardan kelib chiqqan holda, integratsiyadan ko'zlanadigan pirovard maqsadlar, ularni amalga oshirish uchun qo'yiladigan vazifalar, vazifalarni hal qilishning usul va vositalari atroflicha va puxta tahlil qilinadi. Tarmoqlararo integratsiya bosqichlarini amalga oshirishda kadrlar tayyorlash sifati va ularning bandligini ta'minlashga qaratilgan tarmoqlararo integratsiya asoslarini yaratish; tarmoqlar uchun kadrlar tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalarining integratsiya strategiyasini ishlab chiqish va uni optimal mexanizmlar, usul va vositalar orqali amalga oshirib borish; mehnat va ta'lim xizmatlari bozorida rivojlanish tendentsiyalari, talab va taklif dinamikasi, tarmoqlardagi tarkibiy o'zgarishlarning integratsiyaga ta'siri monitoringi mezonlarini joriy qilish; oliy ta'limda marketing

faoliyatining tashkiliy-huquqiy jihatlarini qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish, oliy ta'lim muassasalari boshqaruvida integratsiya yondashuvi imkoniyatlaridan samarali foydalanishni amalga oshirish [2].

Fanlararo aloqadorlik zamonaviy pedagogikaning asosiy masalalaridan biri hisoblanadi. Hozirgi zamon fanining barcha tarmoqlari bir-biri bilan uzviy aloqadadir, shuning uchun ham oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan fanlar bir-biridan ajralishimomkin emas.

S.I.Ojegov muharrirligi ostidagi "Rus tilining izohli lug'ati"da "aloqa" tushunchasi quyidagicha talqin qiladi: "Aloqa – nimalardir orasidagi o'zaro bog'liqlik, shartlanganlik, umumiylik munosabatidir, kimlardir yoki nimalardir orasidagi uzviy munosabatdir" [6]. Bu tushuncha A.V.Petrovning ta'rif quyidagicha: "... agarda ob'ektlar orasida vositachi – energiya yoki axborot tashuvchisi mavjud bo'lsa, u holda bu ob'ektlar orasida aloqa mavjud deyiladi. Aloqa doimo o'zaro bir-biriga bog'liqlik sifatida va ob'ektlarning o'zaro ta'sir qilishlarini keltirib chiqaradi" [7].

B.S.Abdullaevaning ta'kidlashicha fanlararo aloqadorlik faqatgina fanlarni o'rganishda umumiy ijtimoiy maqsadlar asosida talaba shaxsini har tomonlama rivojlantirishga erishish vositasi emas, balki aniq pedagogik vazifalarni shakllantirish, bilimlar, malakalar, munosabatlar asosida fan tizimlarini belgilashda muhim omillardan biridir [1].

S.T.Aliqulovning ta'kidlashicha fanlararo aloqadorlik vositasida kasb-hunar kollejlari talabalarida umumtexnik bilimlarni shakllantirish deganda ularga moddiy, ma'naviy va ijtimoiy ishlab chiqarish asoslarini chuqur o'rgatish, umumta'lim fanlarni ob'ektiv qonuniyatlarining o'zaro aloqadorligi asosida anglatish tushuniladi [3].

Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda yashirin aloqadorlik va bog'lanishlarni aniqlay bilish, fanlararo bog'lanish, ya'ni uzviylikni ta'minlash bugungi kuning eng dolzarb masalalaridan biridir. Chunki fanlararo aloqadorlik ta'minlangan holda, darsni tashkil qila olgan o'qituvchi talabalarda o'zining faniga bo'lgan qiziqishini oshiribgina qolmasdan, mazkur fanni o'zlashtirishga yordam beradi.

Fanlararo aloqadorlikni nafaqat alohida o'quv fanlarining, balki o'qituvchi va talabalarining ham o'zaro xatti-harakatlari deb, ya'ni o'quv jarayoni barcha elementlarining tizimi sifatida olib qarash bilan kengroq talqin qilish lozim. O'quv jarayonida fanlararo aloqadorlikning ahamiyati va o'rnini belgilash uchun ularning aloqalarni tasniflash zarur, chunki, tizimli yondashuv bu aloqadorlikning nafaqat ko'p qirraliligini, balki ularning namoyon bo'lishi hamda ulardan qanday hollarda foydalanish metodlarini ham aniqlashga imkon beradi.

O'quv fanlararo aloqadorlikni ta'minlash asosida uy vazifasini bajarishga ham umumiy talablar qo'yiladi. Bunday mustaqil, individual mashg'ulotlar ilmiylik va tushunarlik kabi yo'nalishlarga ega bo'lishi, ta'lim mazmunining hayotiyiligi, amaliyot bilan bog'liqligini ta'minlash, o'quvchilarning idrok etish faoliyatlarini jadallashtirishi kerak. O'quv fanlararo aloqadorlikka tayangan holda ilg'or pedagogik texnologiyalar, muammoli masalalar yechish, kitob bilan mustaqil ishlash, ko'rgazmalilik kabi o'qitishning turli shakllaridan keng foydalanishlari lozim.

Fanlararo aloqadorlik – o'zining mohiyatiga ko'ra keng tushuncha bo'lib, o'rganilayotgani materiallarning turli jihatlarini, xususiyatlarini har tomonlama ochib berilishini nazarda tutadi.

O'zaro aloqadorlik –mohiyatiga ko'ra ikki o'quv predmetlari orasidagi aloqadorlikni ya'ni birinchi o'quv fani bo'yicha o'zlashtirilgan bilim va ish– harakat usullarini ikkinchisida qo'llashni va qo'llanishini ifodalaydi.

Talabalarga integrallashtirish ta'lim berish uchun fanlarni eng muhim g'oyalarni tanlab, ularni talabalarga mos holda tizimlashtirish kerak. Integrativ materiallar oddiy, sodda tilda yozilgan, tushunarli tarzda bayon etilishi zarur. Fanlararo aloqadorlik o'rnatish uchun o'quv materiali mazmunan, mantiqan, psixologik, didaktik, metodik va boshqa jihatlardan tahlil etiladi.

TALABANING IJODKORLIGINI OSHIRISHDA MUSTAQIL TA'LIM TOPSHIRIQLARINING AHAMIYATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.11.35.148

Karimov Ravshanbek Rizomatovich,
Chirchiq DPI. Pedagogika va psixologiya talim yunalishi magistr 2 kurs

Hamidova Feruza Turdiyevna – Navoiy davlat pedagogika ishtituti, "Pedagogika" fakulteti
"Pedagogika va psixologiya" kafedrasida katta o'qituvchisi.

Maqolada oliy ta'lim muassasalarida pedagogik fanlarni o'qitishda mustaqil ta'lim topshiriqlarining talabalar ijodkorligini oshirishdagi ahamiyatli jihatlari bayon etilgan.

V state rassmatrivayutsya aspekty samostoyatelnykh uchebnykh zadach po prepodavaniyu pedagogicheskix nauk v vysshix uchebnykh zavedeniyax v povыshenii tvorcheskiy deyatelnosti uchashixsya.

Talabaning ijodiy qobiliyati va mustaqil faolligini rivojlantirish, uning axborot texnologiyalardan foydalanishga bo'lgan ehtiyojlarini oshiradi hamda loyihalash bilan bog'liq faoliyat turlarining xilmaxilligini talab qiladi. Bu esa turli ilmiy adabiyotlar bilan hamda axborotning turli manbalariga murojaat qilishni taqozo qiladi. Talaba tomonidan mustaqil topshiriqlarni bajarish, mashg'ulotlarga tayyorlanish, imtihonlar va nazorat ishlarini topshirish, ularni elektron manbalardan maksimal foydalanishga undash kerakligini talab qilmoqda.

Axborot texnologiyalardan keng foydalanish davr talabidir. Chunki kommunikativ ko'nikmalar shu asosda rivojlanib boradi. Talabaning muloqot qilish imkoniyatlari kengayadi. O'quv mashg'ulotlarida talabaga o'z huquqlarini tanish va uni muhofaza qilish imkoniyati berilishi kerak. Talaba mavjud ijtimoiy-huquqiy makonda o'zining harakati va qo'ygan qadamining oqibatini anglab yetishi lozim. Bu ijtimoiy-huquqiy me'yor atamasida o'z ifodasini topadi.

Talaba uchun ijodiy qobiliyatlarning shakllanishi juda zarurdir. Talabalar ta'limning individual yo'lga o'tishlari, o'quv predmetlari mazmunini tanlashda integral yondashuvning amal qilinishi o'quv materialini hajmini qisqartirishni taqozo etmoqda. Har bir o'quv fani mazmunida fundamental tushunchalar doirasini qisqartirish hamda o'quv malakalarini ishlab chiqarish amaliyotida kengroq sinab ko'rishga alohida ahamiyat berish lozim. Bunda o'z-o'zidan o'quv predmetining an'anaviy mazmuni qisqaradi, o'qitish jarayoni esa monoton xarakterdan ko'p faoliyatlilikka qarab rivojlanib boradi. Bu o'quv jarayonida yangidanyangi mikromaydonlarni tashkil etish imkoniyatini vujudga keltiradi. Bu jarayonda talabalarining ijodiy tafakkurining rivojlanishi uchun ularning mustaqil ta'lim faoliyatini turli formalarini shakllantirish va ulardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish maqsadga muvofiq.

Talabalarining ijodkorligini rivojlantirishda mustaqil ta'limning ahamiyatli jihatlari ko'rib o'tamiz:

1. Talabalar mustaqil ishlarining muhim shakllaridan biri – ma'ruza rejasiga kirgan (yoki rejaga kirmagan) ayrim mavzu yoki undagi biror muammoning mazmunini o'zlashtirishdir.

Bunda talaba darslik, o'quv qo'llanmalari va boshqa o'quv usuliy adabiyotlarni konspektlashtiradi. Konspektlashtirishning asosiy maqsadi talabalardan materialni puxta o'zlashtirish, uning mazmunini to'liq anglash, manbaning mohiyatini chuqurroq tushunish, asarda bayon qilingan asosiy g'oya, fikrni mustaqil ravishda baholay bilish, matndagi birinchi va ikkinchi darajali holatlarni ajrata olish, turli manbalardagi o'xshash ta'riflarni taqqoslash va tahlil qilish qobiliyatini kamol toptirish va rivojlantirishdir.

2. Talabalarining mustaqil ishlash va ta'lim olishining shakllaridan biri referat yozishdir. Referat deganda muayyan masalaning mohiyati, mazmunini doklad yoki yozma ravishda ifodalash tushuniladi. Referat yozdirishning asosiy maqsadi – talabalarining mustaqil olgan bilimni baqolash, muayyan mavzuda ularning mustaqil ta'lim olishini tashkil etish va bilimlarini boyitishdan iboratdir. Talabalar tomonidan tayyorlangan referatlar (har bir fandan bitta) maxsus mezon asosida baholanmoqda va o'quv semestri yakunida uning shu sohada to'plagan reyting ballari guruh qaydnomasida qayd etilmoqda.

3. Seminar darslariga tayyorgarlik – talabalar mustaqil ishining muhim shaklidir. Talabalarining mustaqil ishlashini tashkil qilishda o'quv-tarbiya jarayoni muhim shakllardan biri bo'lgan seminar darslari alohida rol o'ynaydi. Seminar – bu o'qituvchi rahbarligida turli fanlardan muntazam ravishda uyushtiriladigan o'quvnazariy mashg'ulotlarining shakllaridan biri bo'lib, ijtimoiy fanlarni o'zlashtirish, uning metodologiyasini puxta bilib olish, fanga nisbatan talabalarining qiziqishini oshirish, bilish va fikrlash qobiliyatini o'stirish, o'z ustida mustaqil ishlash malakasini rivojlantirish, manbalar

ustida ishlash usullari bilan tanishtirish, ilmiytadqiqot usullaridan xabardor qilishga qaratilgandir. Seminar mashg'ulotlari muayyan ayrim mavzular va fan bo'limlarini chuqurroq o'rganish maqsadida o'tkaziladi.

Mustaqil fikrlash va kreativ, nostandart tafakkur originalligi o'rtasida to'g'ri proporsional bog'lanish mavjud bo'lib, talabalarda kreativ tafakkur originalligini qanchalik rivojlantirsa, ularda mustaqil fikrlash ham shunchalik rivojlanadi.

Talaba yoshlarda mustaqil fikr yuritish malaka va ko'nikmalarni hosil qilish uchun, talabalar o'rtasida munosabatlar o'zgarishi, bilim oluvchini ta'lim jarayonining faol sub'ektiga aylantirish lozim.

Talabalar faoliyatining mustaqil ta'lim shakli hamda o'qitish jarayonining ijodiylikka asoslangan mikromaydoni, talabalarining faoliyati ham birinchi kursdanoq tadqiq etilishi lozim. Shuning uchun ham ta'lim dasturi muntazam oldindan takomillashtiriladi. Bunday takomillashtirishning asosiy yo'nalishlarini ijtimoiy rivojlanish, fan-texnika taraqqiyoti va aniq shart-sharoitlar belgilab beradi.

Hozirgi zamon talabasining o'zligini tanishi va mustaqilligining oshib borishi ko'p jihatdan har tomonlama erkinlashtirilgan ta'lim jarayoniga bog'liq. Lekin o'qitish jarayonining mazmuni va tashkiliy shakllarida bu narsa to'la hisobga olingan deb bo'lmaydi.

Quyida pedagogik-psixologik yo'nalishdagi fanlarni o'qitishda mustaqil ta'lim topshiriqlarini tavsiya etishda talabalarining ijodkorligini rivojlantirishga xizmat qiladigan ba'zi tavsiyalarni keltiramiz:

1. Talabalar bajarishi zarur bo'lgan barcha ish turlarining ro'yxati. Bu ish turlari, birinchi navbatda, talabalarni faol, mustaqil, ijodiy faoliyatga undaydigan bo'lishi shart.

2. O'quv predmetlari bo'yicha o'quv kurslarining mazmuni sifatiga e'tiborni qaratish zarur. Bunda zaruriy o'quv mashg'ulotlari ko'rsatiladi.

3. Darsdan tashqari qo'shimcha mashg'ulotlar.

4. Bir turdagi faoliyatdan ikkinchi turdagi faoliyatga o'tishdagi ketma-ketlik bayonida ta'lim yo'nalishlarining birbiriga samarali o'tishini ta'minlovchi pedagogik aloqalarning turlari va shakllari ko'rsatilishi lozim.

5. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ta'lim yo'nalishlari o'zgaruvchan bo'lib, ularning barqarorlik darajasi ta'lim berish jarayonida vujudga keladigan vazifalar hamda ta'lim jarayoni oldiga qo'yiladigan talabalarining dinamikasi bilan bog'liqdir.

6. O'qituvchi bilan talaba hamkorligini tashkil etish shakllari, turlari, ularning birgalikda bajaradigan ishlarining ro'yxati ham mazkur dasturda bosqichli ketma-ketlilik prinsipi asosida berilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Davletshin M. Ta'limning psixologik asoslari. T., 1990 y.
2. G'oziyev E. G. Tafakkur psixologiyasi. T., 1990 y.
3. Burlachuk F. Psixodiagnostika. —Piter, 2002 g.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISINING KASBIY PEDAGOGIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

10.53885/edinres.2021.80.44.149

Baxshulloyeva Sh. A., Buxoro davlat universiteti magistranti

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini kasbiy tayyorlash. O'zbekistonda barpo etilayotgan Uchinchi Renessans jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy tayyorlash muhim vazifa hisoblanadi. Buning uchun quyidagilarga ahamiyat berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini pedagogik qonuniyatlar va texnologiyalar bilan chuqur tanishtirish;

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini intellektual va ma'naviy salohiyati yuksak yangi avlod kadrlarini tayyorlash, ta'lim tashkilotlari bitiruvchilari zamonaviy kasb egalari bo'lishlari uchun ularda zarur ko'nikma va bilimlarni shakllantirish;

- dunyo miqyosidagi bugungi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta'lim tizimini yo'lga qo'yish, darslik va o'quv qo'llanmalarini zamon talablari asosida takomillashtirish, ularning yangi avlodini yaratish, o'quv dasturlari va standartlarini optimallashtirish;

- ta'lim-tarbiya muassasalarining rahbar xodimlari, pedagog va murabbiylari, professor-o'qituvchilari va ilm-fan sohalari vakillarining jamiyatimizdagi o'rni va maqomini oshirish, ularning mashaqqatli mehnatini munosib qadrlash va faoliyat samaradorligiga qarab moddiy rag'batlantirish;

- pedagog xodimlarning kasbiy mahorati va faoliyat samaradorligini muntazam oshirib borish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, malaka oshirish tizimini «hayot davomida o'qish» tamoyili asosida takomillashtirib borish;

- ilmiy-tadqiqot va ta'lim xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha xususiy sektorning salmog'ini kengaytirish, hududlarda nodavlat ta'lim tashkilotlarini tashkil etish orqali raqobat muhitini shakllantirish, ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish;

- zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llagan xolda ta'limni boshqarishni avtomatlashtirish va har tomonlama tahlil qilib borish tizimini yaratish, elektron resurslar va masofaviy ta'limni yanada rivojlantirish, ta'lim oluvchilar o'rtasida IT-sohasidagi kasblarni ommalashtirish;

- ilm-fanni iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylantirish, ilmiy tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish, iqtidorli yosh olimlarning innovatsion faoliyatini rag'batlantirish, mavjud ilmiy tashkilotlar salohiyatini yanada mustahkamlash va rivojlantirish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PF6108-sonli Farmonida berilgan mazkur topshiriqlar asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy tayyorlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Pedagogik olimlarning fikricha, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari quyidagi funksional komponentlarni bilishi kerak:

1. o'quv materiallarini tayyorlash va taqdim etish;
2. o'quvchilarni bilim va tarbiya olishga qiziqтира olishi;
3. o'quvchilar shaxsida uchraydigan kamchiliklarni bartaraf etish;
4. muntazam ravishda o'quvchilarni kuzatib borishi. Mazkur yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Tajribali pedagog olimlardan A.K.Markovo yondashuviga ko'ra bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari faoliyati to'rt yo'nalishdan iborat:

1. kasbiy psixologik va pedagogik bilimlarni egallash;
2. kasbiy pedagogik malakani egallash;
3. kasbiy psixologik ko'nikmalarni egallash;
4. shaxsiy fazilatlar egasi bo'lish. Bizning yondashuvimizga ko'ra, ushbu tavsiyalar nazariy va amaliy jihatdan asoslarga ega.

Shu sababli oliy pedagogik ta'lim jarayonini tashkil etishda bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy, psixologik va estetik jihatdan tayyorlashga e'tibol berish maqsadga muvofiq bo'ladi. Hozirgi zamon rivojlanish jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda modellashtirish masalasiga ahamiyat berish dolzarb bo'lib turibdi. Unga ko'ra, oliy pedagogik ta'lim jarayoni o'ziga xos model ko'rinishiga ega bo'lishi kerak. Chungi modellashtirish to'rt jihatga ega bo'ladi:

- model bu o'quv materiallarini tizimli taqdim etish;
- model muammolarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etib borish;
- model ta'lim oluvchini hamisha ob'ekt sifatida bilish;
- model yangi ma'lumotlarni o'z vaqtida o'quv jarayoniga kiritib borish. Shu jihatdan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy tayyorlash ishlarini modellashtirib olish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini faoliyatga yo'naltirish. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (2020 yil 23 sentabr) 5-bobida o'qituvchilarning huquqiy maqomi belgilangan. Mazkur huquqiy maqomga ko'ra, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari faoliyatga quyidagi asoslarga binoan yo'naltirilishi kerak:

- chuqur kasbiy tayyorgarlik va ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega bo'lish;
- ta'lim oluvchilar huquqlariga rioya qilish;
- kafolatlangan ish sharoitidan foydalanish;
- o'quv dasturlarini tuzishda mualliflik dasturlarini ishlab chiqishni bilish;
- zamonaviy pedagogik shakllarni, o'qitish va tarbiya vositalarini erkin tanlash;
- innovatsiyalar ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish;
- sog'liqni saqlash muassasalarida bepul tibbiy ko'rikdan o'tish;
- ta'lim oluvchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda ishtirok etish.

Oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari ana shu huquqlar asosida faoliyatga yo'naltirilishi kerak. Ayni paytda, mazkur Qonunda o'qituvchilarning quyidagi majburiyatlari ham belgilab qo'yilgan:

- ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining sha'ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro'sini hurmat qilish;
- o'quv mashg'ulotlarini sifatli o'tkazishi;
- axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'qitish va tarbiyaning ilg'or hamda innovatsion shakllari va usullaridan foydalanishi;
- voyaga yetmagan ta'lim oluvchilar bilan ta'lim-tarbiya ishlarini ularning ota-onasi bilan birgalikda olib borishi;
- o'z malakasini muntazam ravishda oshirib borishi;
- tibbiy ko'rikdan o'z vaqtida o'tishi.

Mazkur majburiyatlar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga yo'naltirishning asoslari bo'lib xizmat qiladi.

Bizning yondashuvimizga ko'ra bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari kasbiy faoliyatga quyidagi mexanizmlar asosida yo'naltirilishi kerak:

- a) mutaxassslik fanlarini o'qitish jarayonida;
- b) maxsus kurslar vositasida;
- v) mustaqil ta'lim vositasida;
- g) ustoz-shogird an'anasi vositasida.

Bu mexanizmlarga amal qilish bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga yo'naltirish jarayonini aniq tashkil etish imkonini beradi. Misol uchun, mustaqil ta'lim vositasini olaylik. Pandemiya kabi murakkab sharoitlar shuni ko'rsatdiki, oliy pedagogik ta'lim jarayoni hamisha va har qanday vaziyatda mustaqil ta'limga tayyor turishi kerak.

Shunday qilib boshlang'ich sinf o'qituvchilariga qo'yiladigan talablar pedagogik, psixologik va sotsiologik xarakterga egaligi bilan ahamiyatli hisoblanadi.

MASOFAVIY TA'LIM SHAROITIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISH MUAMMOLARI

10.53885/edinres.2021.84.55.150

Qosimov Firdavs Fayzullo o'g'li
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Ma'lumki, har bir mamlakatning yuksalishi, rivojlanishi yoki aksincha, inqirozga yuz tutishi o'sha mamlakatdagi ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligiga bog'liqdir. Hozirda yangilanayotgan jamiyat uchun hamda erkinlashayotgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlar uchun, avvalo, shu

sifatlarga mos tarzda faoliyat ko'rsatishga qodir ta'lim tizimi zarur. Shuning uchun ham ta'lim tizimiga O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasida ustuvor yunalish deb yondashiladi.

Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida ekanligini taxlil etar ekanmiz, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli Farmoni asosida "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" qabul qilinganligi ayni mazkur muammolarni bartaraf etishga qaratilganligini e'tirof etish mumkin.

F.A.Disterveg o'quvchilarni aqliy kuchlarini rivojlantirish g'oyasini ko'rib chiqib, shuni ta'kidlagan: "rivojlanish va ta'lim hech bir insonga berilishi va yetkazilishi mumkin emas. Har kim bunga shaxsiy faoliyati bilan erishishi kerak. Inson o'zining mustaqil yo'l bilan egallamagani - uniki hisoblanmaydi" deb fikr bildirgan.

Buyuk mutafakkirimiz Abdulla Avloniyning fikricha, - «Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'p zamonlardan taqdir(orzu) qilib kelingan, muallimlarning diqqatlariga suyalgan va vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadir. Fikr insonni sharofatlik, g'ayratlik bo'lishiga sabab bo'lur»- deb yozadi o'zining «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida. Yana shu asarida badan tarbiyasi bilan bir qatorda fikr tarbiyasiga ham alohida ahamiyat beradi. Uning takidlashicha, fikr tarbiyasi " muallimning yordamiga so'ng darajada muxtojdir" va inson hayotida muhim ahamiyatga ega: "Fikr agar yaxshi tarbiyat topsa, Xanjar olmosdan bo'lur o'tkur. Fikrning oynasi olursa zang, Ruhi ravshan zamir o'lur benur" deb aytib o'tganlar.

L.V.Golish va D.M.Fayzullayevalar o'zining olib borgan ilmiy tadqiqot ishlarida ta'lim oluvchilar tomonidan mustaqil ishni bajarishda ularning faoliyati tizimida ko'rsatilgan har bir elementlarning muvaffaqiyatli rejalashtirish, tashkillashtirish, monitoring va baholash zarur ekanligini asoslab berishgan.

M.Barakayevning ilmiy-pedagogik tadqiqot ishlarini o'rganib, "Mustaqil ta'lim – oliy ta'lim tizimida ta'limning shunday bir shaklidirki, bunda talabalarning o'quv faoliyati pedagog tomonidan boshqarilib, topshiriqlar beriladi, maslahatlar uyushtiriladi va bajarilishi nazorat qilinadi" deb ta'kidlaydi.

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish borasida katta ishlar olib borilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasining "Oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari va ustuvor yo'nalishlari" deb nomlangan 3-bobining "Oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish" deb nomlangan 1-§ da "Mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quvuslubiy materiallarni keng joriy etish" masalalarida ta'lim oluvchilarning mustaqil ta'lim olishlari, mustaqil ishlash malakalarini uzluksiz oshirish orqali mutaxassislarning zaruriy kompetensiyalarini, ijodiy yaratuvchanlik, tadqiqotchilik, mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Bugungi kundagi ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar talabalarni mustaqil fikrlashini rivojlantirish, individual ta'lim trayektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga oid muammolarni bartaraf etishga qaratilgandir. Oliy ta'lim muassasalarida bu vazifalarni amalga oshirishga bosqichma-bosqich o'tish rejalashtirilgan. Bugungi

kunda oliy ta'lim tizimida mustaqil ta'lim soatlari ulushini kamligi, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllanmaganligi, o'quv jarayonidatalabalarda tashkilotchilik qobiliyati, kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish zamon talabiga mos kelmasligi asosiy muammolar qatoriga kiradi. Shunday ekan, oliy ta'lim tizimida mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quvuslubiy materiallarni keng joriy etish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir. Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda.

Yuksak malakali mutaxassislarni iste'molchilar talablariga qarab tayyorlanishi, talabalarni tanlagan ixtisosliklari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirilishi mustaqil ravishda bilim olishga va amaliy faoliyatga o'rgatilishi ta'minlanishi kerak. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishga muammo sifatida talqin etilganligi bois, 2020-yil 23-sentyabrda tasdiqlangan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ham "Mustaqil ta'lim olish yakka tartibda amalga oshiriladi hamda ta'lim oluvchilarni kasbiy, intellektual, ma'naviy va madaniy rivojlantirishga xizmat qiladi" deb belgilab qo'yilganligini keltirib o'tish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora –tadbirlari to'g'risida"gi qarorida: "Har bir oliy ta'lim muassasasi jahonning yetakchi ilmiy-ta'lim muassasalari bilan yaqin hamqorlik aloqalarini o'rnatish, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarini keng joriy qilish, o'quv-pedagogik faoliyatga, master-klasslar o'tkazishga, malaka oshirish kurslariga xorijiy xamkor ta'lim muassasalaridan yuqori malakali o'qituvchilar va olimlarni faol jalb qilish ..." ta'kidlanib, muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonini, oliy ta'limning o'quv reja va dasturlarini yangi pedagogik texnologiyalar va o'qitish usullarini keng joriy etish, magistratura ilmiy-ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangilash va zamonaviy tashkiliy shakllarni joriy etish asosida yanada takomillashtirish asosiy muammolar qatorida va ushbu muaamolardan kelib chiqib, oliy ta'limning o'quv reja va dasturlarini yangi pedagogik texnologiyalar va o'qitish usullarini keng joriy etilgan yangi avlodini yaratish, magistratura ilmiy-ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangilash va zamonaviy tashkiliy shakllarni joriy etish bosh maqsad bo'lib qolmoqda. Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalar va faol usullardan foydalanish, yangi ishlab chiqarilayotgan texnik vositalarni tatbiq qilish, ko'proq talabalarni mustaqil ishlashga undash, ilg'or tajribalardan saboq berishning turli yo'llaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Yana bir jihati muhimki, oliy ta'lim tizimida ta'lim olayotgan talabalarning tanlagan kasbiga moyilligi, layoqatlari, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning tanlagan yo'nalishlari bo'yicha mutaxassis sifatida shakllanishlari uchun maxsus fanlarni o'qitishni samarali tashkil qilishni ta'minlash lozim. Har qanday jamiyatda bo'lganidek, respublikamizning taraqqiyotida bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatga bardosh bera oladigan malakali mutaxassislarni tayyorlash asosiy muammo hisoblanadi. Mutaxassis kadrlar tayyorlash, uning sifat va samaradorligini oshirish borasida ham so'nggi yillarda keng ko'lamlil ishlar qilindi va qilinmoqda. Jumladan, tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlarning mustaqilligi, ijodkorligi, tadbirkorligi, faolligi kabi xislatlarni tarkib toptirishga alohida e'tibor berilmoqda. Ta'lim muassasalarida mustaqil ishni qanday bajarishni har bir talabani o'zi amalga oshiradi. Muvafaqqiyatga erishish uchun talabani o'zi sabr-toqat bilan, mashaqqatlardan qo'rqmay o'z ustida ishlashi kerak. Buni esa talabani o'zi rejalashtiradi va amalga oshiradi.

Jamiyatning barcha jabhalaridagi muammolar, o'zgarishlar oliy ta'lim muassasalarida talabalarini tayyorlash jarayoniga ham ta'sir qilib va yangidan yangi talablarni qo'yadi.

Hozirgi paytda ham nazariy bilim va amaliy ko'nikmaga ega, o'zgarishlarga moslanuvchan, erkin fikrlaydigan, kasbiy hamda hayotiy muammolarini mustaqil hal qila oladigan mutaxassislariga, kadrlarga ehtiyoj katta. Shu bilan birga, oliy ta'lim muassalarida talabalaridan har tomonlama bilimdonlik, mustaqil fikrlay oladigan, tashkilotchilik qobiliyatiga ega shaxs darajasini talab etadi. Bunday talablarning bajarilishi albatta ularni butun hayoti davomida bilim olishga o'rgatish orqali ta'minlanadi. Faol ta'lim sharoitida o'zlashtirilgan bilim, egallangan ko'nikma va malakalar mazmunan tizimli va mantiqan tugallangan tarzda shakllantirilib turli ishlab chiqarish vaziyatlarida qo'llanishga imkon beradi. Ta'lim oluvchilarni faollashtirish ularning mustaqil o'rganish qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarining tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishga muammoni yechimi sifatida shuni aytishimiz mumkinki, oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazishdir.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida 2030 yilga qadar respublikadagi barcha oliy ta'lim muassasasi (OTM)ning 85 foizi, jumladan, 2020/2021 o'quv yilining o'zida 33 ta oliy ta'lim dargohini kredit-modul tizimiga o'tkazish ko'rsatib o'tildi. Kredit-modul tizimi, bu — ta'limni tashkil etish jarayoni bo'lib, o'qitishning modul texnologiyalari jamlamasi va kredit o'lchovi asosida baholash modeli hisoblanadi. Uni bir butunlikda olib borish serqirra hamda murakkab tizimli jarayondir. Kredit-modul tamoyilida ikkita asosiy masalaga ahamiyat beriladi: talabalarining mustaqil ishlashini ta'minlash; talabalar bilimini reyting asosida baholash. Shunday ekan, kredit – modul tizimi dars mashg'ulotlarini nafaqat o'qitishni innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida olib borish, balki talabadan mustaqil o'qib-o'rganish, ta'limga yangicha munosabatda bo'lish, mehnat bozori talabidan kelib chiqib, zaruriy va chuqur nazariy bilimlarni egallash, amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga o'rgatishdan iboratdir.

Muxtasar aytganda, mazkur tizim talabaning kasbiy rivojlanishi va kamolotiga yo'naltirilgan. Ilm sohibining butun hayoti davomida bilim olishini ta'minlashga hamda mehnat bozori va zamonaviy talablarga javob bera oladigan inson kapitalini shakllantirishga qaratilgan deb aytish mumkin. Kredit-modul tizimining joriy etilishi o'qituvchi va talabaning hamkorlikda ishlashida muhim omil hisoblanadi. Modulli ta'limda pedagog tinglovchining o'zlashtirish jarayonini tashkil etadi, boshqaradi, maslahat beradi, tekshiradi. Talaba esa yo'naltirilgan ob'ekt tomon mustaqil harakat qiladi. Eng katta urg'u ham talabalarining mustaqil ta'lim olishiga qaratiladi.

Bugungi kunda amalga oshirilayotgan ta'lim tizimidagi islohotlar negizida birinchidan, ta'lim oluvchilarning ongliligi va faolligini oshirish uchun o'qitish jarayoni shunday tashkil etish kerakki, bunda talabalar ilmiy bilimlarni hamda ularni amalda qo'llash metodlarini ongli va faol egallab oladigan, ularda ijodiy tashabbuskorlik va o'quv faoliyatida mustaqillik, tafakkur, nutq texnikasini rivojlantirishga xizmat qilishini ta'minlashga e'tibor qaratish.

Ikkinchidan, ushbu sohada muvaffaqiyatlarga erishgan novator o'qituvchilarning ishlarini ommalashtirish, tajriba almashish ishlarini yo'lga qo'yishlab chiqish.

Uchinchidan, bugungi kunda raqamli iqtisodiyot davrida talabalarining mustaqil ta'limga oid ma'lumotlarini zamon talablari asosida shakllantirish va rasmiylashtirish yo'llarini yo'lga qo'yish.

To'rtinchidan, mustaqil ta'lim jarayonida talabalarining tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishda xorij tajribasidan foydalanish imkoniyatlarini yo'lga qo'yish.

Yuqorida sanab o'tilgan fikrlarga asoslangan holda aytish mumkinki, oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ta'lim jarayonini amalga oshirishda tizimli ishlarni yo'lga qo'yish, talabalarni mustaqil ishlashga o'rgatish ijodiy va ijtimoiy faol, ijtimoiy - siyosiy hayotda mustaqil ravishda o'z o'rnini topa olish malakasiga ega bo'lgan, istiqboliy vazifalarni qo'yish va hal qilish qobiliyatiga ega bo'lgan kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga asos bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shavkat Mirziyoyev. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi. 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni. <https://lex.uz/>

2. “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun. O’RQ-637-son. 2020-yil 23-sentabr. <https://lex.uz/>

3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora – tadbirlari to’g’risida”gi qarori. “Xalq so’zi” gazetasi. 2017 yil, 21 aprel, № 79 (6773).

BOSHLANG’ICH SINIF O’QUVCHILARIGA RUS TILINI O’RGATISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK JIHLARI

Davranova Gulbahor Numondjonovna

Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti

boshlang’ich va maktabgacha ta’lim kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada kichik maktab yoshidagi o’quvchilarning psixologik jihatlari alohida ahamiyat qaratilgan. Shuningdek, bolalarni bolalik yoshidan boshlab o’qitishning tarixiy asoslari keltirilgan, nutqni rivojlantirishning to’rt turi, o’qitish va psixologik rivojlanishning muammolariga e’tibor berilgan. Rus tili darslarining samaradorligi o’qituvchining qanday usul va texnologiyalarni qo’llashiga ham bog’liq. O’qituvchida didaktik, kommunikativ va vaqtni to’g’ri taqsimlay olish kabi qobiliyatlarni rivojlantirish kerak. Albatta, ta’lim jarayoni bolaning o’yin va mehnat faoliyati bilan ham chambarchas bog’langan bo’lishi zarur. Yaxshi tashkil etilgan dars yaxshi bilim olishning garovidir.

Kalit so’zlar: rus tili, psixologik rivojlanish, usul va texnologiyalar, didaktika, ta’lim jarayoni, o’yin, mehnat, faoliyat, boshlang’ich sinf.

Аннотация: В статье рассматриваются психологические аспекты учащихся младших классов. Также представлены исторические основы обучения детей с раннего возраста, четыре типа речевого развития и проблемы обучения и психологического развития. Эффективность уроков русского языка зависит также от методов и технологий, используемых учителем. Учителю необходимо развивать дидактические, коммуникативные навыки и навыки управления временем. Конечно, процесс обучения должен быть тесно связан с играми и работой ребенка. Грамотно организованный урок - залог хороших знаний.

Ключевые слова: русский язык, психологическое развитие, методы и технологии, дидактика, учебный процесс, игра, работа, деятельность, начальная школа.

Annotation: The article focuses on the psychological aspects of primary school students. It also presents the historical foundations of teaching children from an early age, the four types of speech development, and the problems of teaching and psychological development. The effectiveness of Russian language lessons also depends on the methods and technologies used by the teacher. The teacher needs to develop didactic, communicative and time management skills. Of course, the learning process should be closely linked to the child's play and work. A well-organized lesson is a guarantee of good knowledge.

Keywords: Russian language, psychological development, methods and technologies, didactics, educational process, game, work, activity, primary school.

Insonlarda qadim zamonlardan rus tilini o’rganishga bo’lgan qiziqish mavjud bo’lgan. Boshlang’ich sinflarda rus tilini o’rganish – bu til haqida ma’lumot olish va uni o’zlashtirishgina emas, balki o’quvchining faol muloqotga kirishish jarayoni hamdir. Rus tilini o’rganish pedagogikasini o’rgangan olimlarning fikricha, xorijiy tilni o’rganishda eng oddiy, eng sodda yo’llarni izlash va qo’llash muhimdir. Boshlang’ich sinflarda rus tilini o’rgatishdan ko’zlangan maqsad o’quvchilarni shu tilda muomalaga o’rgatishdir. Rus tilida muomala qila olish uchun o’quvchilar shu tildagi so’z boyliklarini egallashlari zarur. Tildagi so’z boyliklarini egallamay turib, na tinglab tushunish, na gapirish mumkin. Boshlang’ich sinfdan rus tilini o’rganish bola imkoniyati va qobiliyati qanday bo’lishidan qat’i nazar foydalidir, chunki xorijiy til bolaning bilish jarayonlari – xotira, diqqat, tafakkur, xayol va idrokining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Rus tili bolani til o’rganish qobiliyatinigina emas, balki o’z ona tilini ham yaxshi o’zlashtirishiga ta’sir ko’rsatadi. B.Belyayevning fikricha, rus tili fani o’qituvchisi o’z faninigina emas, bolaning psixofiziologik xususiyatini ham yaxshi bilishi kerak. Zero, bu tilni o’zlashtirish orqali bolada obyektiv olamning aks etishi o’zgarishi mumkin. Tilning lug’at tarkibini egallash o’quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi, ularning filologiya, tarix, madaniyat, geografiyaga oid bilimdonligini oshiradi.

Maktabga kelish arafasida bolaning so’z boyligi o’z fikrini bayon eta oladigan darajada ortadi. Bu yoshdagi normal rivojlanayotgan bola o’z nutqida 500–600 so’zni ishlatadi. Boshlang’ich sinf yoshidagi bolalar nutqi, asosan, ot, fe’l, sifat, son va bog’lovchilardan iborat bo’ladi. Bu yoshdagi bolalar o’z

nutqlarida qaysi soʻzlarni ishlatgani afzalu, qaysilarini ishlatish mumkin emasligini farqlay oladilar. 6–7 yoshli bola oʻz jumllarini murakkab grammatik tizimda tuza oladi. Bola butun bolalik davrida nutqni jadal ravishda egallab borib, nutqni oʻzlashtirishi maʼlum bir faoliyatga aylana boradi. 7–9 yoshli bolalarning oʻziga xos bir xususiyati – bola nutqida oʻz fikrini bayon etibgina qolmay, balki oʻz suhbatdoshining diqqatini oʻziga jalb qilish uchun ham gapiradilar.

2-sinfda rus tili fani oʻqitilishining nazariy va amaliy jihatlarini haqida gap yuritilganda quyidagi maʼlumotlarni aytish mumkin. Bola taʼlim jarayoniga kelib murakkab psixik oʻzgarishlarni boshidan kechiradi. Bolaning jismoniy va psixik faolligi oʻzaro bogʻliqdir. Chunki ruhan sogʻlom bola harakatchan boʻladi. Psixik faollik – bu normal rivojlanayotgan bolaning atrof-olamdagi predmetlarni, insoniy munosabatlarni bilishga nisbatan qiziqishidir. Psixik faollik deganda, bolaning oʻzini bilishga nisbatan ehtiyoji ham tushuniladi. Maktabga birinchi bor kelgan bolada qator qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bu qiyinchiliklar xorijiy tilni oʻzlashtirish bilan ham bogʻliqdir. Xorijiy tilni oʻzlashtirish muvaffaqiyatli boʻlishi uchun tabiiy til muhitini yaratish lozim. Boshlangʻich sinflarda rus tilini oʻrgatish metodikasida aynan shunday muhitni yaratish uchun mashqlar, oʻyinlar, multimedia resurslari jamlanishi zarur. Ular oʻziga xos holda xorijiy tilni oʻzlashtirishga motivatsion muhitni yaratishga xizmat qiladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarga rus tilini oʻrganish uchun ularda 4 ta koʻnikma-malakani rivojlantirish ijobiy samara beradi. Maktab yoshidagi bolalarda ogʻzaki nutq koʻnikma-malakasini rivojlantirish uchun psixopedagogik jihatlarga, yaʼni 2-sinf oʻquvchisida asosiy psixik funksiyalar (his etish, eʼtibor berish, xotira, tasavvurga ega boʻlish, idrok qilish va h.k.) shakllangan boʻlishiga eʼtibor berish lozim. Xususan, kichik maktab yoshidagi bolalarni oʻqitish jarayonida ularning qiziquvchanligi, giperaktivligi, ijodkorligi va qobiliyatiga pedagog alohida eʼtibor berishi lozim. Shuni aytish lozimki, ushbu yoshda bolaning taʼlim olishga boʻlgan qiziqishining yuqoriligi, “Men buni xohlayman” motividan “Men buni qila olaman” motivining ustuvorligi aqliy rivojlanishga zamin yaratadi. Aynan shunday motivni shakllantirish uchun yaratilgan kompleks mashqlarda quyidagilar inobatga olinadi:

- oʻyin-mashqlar bolaning fonetik eshitish, nutqiy qobiliyati, oʻquv motivatsiyasi va oʻz-oʻziga baho berishni oshiradi;

- birgalikda ashula etish toʻgʻri artikulyatsiya va ritmni his etishni shakllantiradi; - rasm chizish va boʻyash bolaning aqliy va nutqiy qobiliyatini rivojlantiradi.

Bu yoshdagi bolalarda analiz qilish (tahlil qilish), qiyoslash, umumiyashtirish koʻnikmalarini rivojlantirish muhimdir. Koʻpgina psixologik izlanishlarda taʼkidlanishicha, qiyoslash-kuzatishni rivojlantirish rus tilini idrok etishda eng samarali metodlardan biridir. Bu holda xatolar kamayib, idrok etish rivojlanadi. Bunday sharoitda bola katta yoshidagiga nisbatan xorijiy til (misol uchun, rus tili)da tezroq va muvaffaqiyatliroq gapira olishni oʻrganadi. Bolalikda oʻzlashtirilgan bilim abadiy oʻzlashtirilib qolinadi, degan fikr mavjud. Lekin rus tili (umuman, xorijiy tillar)da ogʻzaki nutq faoliyatini rivojlantirishga ozgina eʼtibor berilmasa, ogʻzaki gapirish koʻnikma-malakasi yoʻqolib ketadi. Rus tilini oʻrganishda, ayniqsa, fonetikasini eʼtiborga oladigan boʻlsak, oʻqituvchi qanday chehra va ovoz bilan soʻz va iboralarni talaffuz etishi juda muhimdir. Shubhasiz, oʻqituvchining ovozi yumshoq, mayin, chehrasi esa ovoz toniga mos xushchaqchaq, quvnoq yoki jiddiy boʻlishi kerak. 2-sinfdan boshlab rus tilini oʻrganishda oʻquvchining atrof-dagilar bilan muloqot qila olishiga, yaʼni til kompetensiyasining shakllanganligiga eʼtibor berish lozim. Shuni taʼkidlash lozimki, rus tilini oʻqitishda oʻqituvchida didaktik, vaqtni toʻgʻri taqsimlay olish, nutqiy qobiliyatlar shakllangan boʻlishi lozim. Bu borada oʻqituvchining oʻquvchilar bilan qiladigan muomala-munosabat uslubining ahamiyati juda katta. Kichik maktab yoshidagi oʻquvchilarning muhim xususiyatlaridan biri ulardagi oʻqituvchiga ishonch hissi boʻlib, bunda oʻqituvchining oʻquvchiga taʼsir koʻrsatish imkoniyati juda kattadir. Bola oʻqituvchini aql sohibi, ziyarak, sezgir, mehribon inson, deb biladi. Oʻqituvchining obroʻsi oldida ota-onalar, oilaning boshqa aʼzolari, qarindosh-urugʻlarning nufuzi keskin kamayadi. Shu sababli, bolalar oʻqituvchining har bir soʻzini qonun sifatida qabul qiladilar. Demak, kichik maktab yoshidagi oʻquvchilarning rivojlanishida yetakchi boʻlgan oʻquv faoliyatida oʻqituvchi shaxsi va oʻquvchi bilan munosabat uslubining ahamiyati juda kattadir. Bugungi kunda rus tilini standartlar asosida oʻqitishda kompetensiyalarga alohida eʼtibor qaratilgan. Bu kompetensiyalar taʼlim mazmuni, oʻquvchilarning rus tilini bilishlari va ularni amaliyotda qoʻllay olish koʻnikmalari bilan bevosita bogʻliqdir. Aytib oʻtish lozimki, mamlakatimizda boshlangʻich sinfdan, yaʼni 2-sinfdan rus tilini oʻrganish amaliyoti koʻplab izlanishlar natijasidir. Rus tilini kichik maktab yoshidan oʻqitish nafaqat taʼlimiy, balki tarbiyaviy va informativ xarakterga ega. Bola umuminsoniy qadriyatlarni oʻzga til orqali oʻzlashtira boshlaydi. Rus tilini ilk bolalikdan oʻrganish

kimlargadir taqlid qilish emas, bu davr talabi va ehtiyojidir. Bu vaziyatda o'qituvchining asosiy vazifasi rus tilini o'rgatish jarayonini bolaga qiziqarli qilib tashkil etish va uning shaxsini rivojlantirishdan iborat.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risidagi" qonuni T. 2020
2. Давлетшин М.Г., Тўйчиева С.М. Ёш даврлар ва педагогик психология. Ўқув қўлланма. – Т., 2002.
3. Гришанова И.А. Актуализация ситуации успеха при обучении русскому языку младших школьников. // Журнал «Иностранный язык в школе», 2007, №8. –С. 28–29.
4. Гришанова И.А. Программа формирования коммуникативной успешности у младших школьников. – Ижевск, 2000. –С. 34.
5. Трофимов Г.С. Педагогические основы обучения иностранным языкам. – Ижевск: Изд-во "Удмуртия", 1999. –С. 7.

BOSHLANG'ICH SINFLARIDA BADIY ASARNI TAHLIL QILISHDA NORMUROD NORQOBILOV HIKOYALARINING O'RNI

Madrahimova Inobat Baxodirovna ChDPI 2-bosqich magistranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinflari o'quvchilarning hikoyalarni tahlil qilishda Normurod Norqobilovning ijodining o'rni, so'z boradi. O'quvchilarning adabiy qahramonlarini idrok etishi va baholashidagi psixologik xususiyatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, obraz, asar, qahramon, kitobxon.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinflarida badiiy asarni tahlil qilishda o'quvchilarning badiiy asarni idrok qilishdagi pedagogik - psixologik hususiyatlar hisobga olinadi. Olimlarning tadqiqotlaridan asarni idrok etishga, bilim olishga xizmat qiladigan komponentlar bilan birga uni emotsional – estetik his etish ham kiradi. Badiiy asarni yaxshi idrok etish bolalar uchun uni tushinishning o'zigina yetarli emas. Asarni idrok etish jarayoni murakab bo'lib, unda tasvirlangan voqeylikka qandaydir munosabatning yuzaga kelishini o'z ichiga oladi. Psixologik tekshirishlar natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarning adabiy qahramonlarini idrok etishi va baholashidagi psixologik xususiyatlari o'rganilgan. Ular adabiy qahramonga ikki xil munosabatda bo'lishlari aniqlangan:

- 1) asardagi adabiy qahramonga emotsional munosabat;
- 2) obrazlarni elementar tahlil qilish.

Badiiy asarda qatnashuvchi shaxslarga baho berishda boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z shaxsiy axloqiy tushunchalaridan foydalanadilar. Bunday axloqiy tushunchalar kichik yoshdagi o'quvchilarda chegaralangan bo'ladi. Ular axloqiy sifatlardan yaxshilik, to'g'rilik, mehnatsevarlik, botirlik, tushunchalarini ko'p qo'llaydilar. Hikoya qahramonlarning boshqa fazilatlarini tasvirlash uchun ularning so'z boyliklari kamlik qiladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchining vazifasi hikoyani o'quvchilar bilan tahlil qilib, ular nutqiga qahramonlarning axloqiy, intellektual, emotsional sifatlarini tasvirlovchi so'zlarni kiritishdan iborat. boshlang'ich sinf o'quvchilari qahramonlarni baholashni o'rganib olgunga qadar ularga o'z munosabatlarini asoslashda qahramonlarning xatti – harakatidan kelib chiqadilar. Qahramonlar harakat qilgan sharoitni hisobga olmaydilar. O'quvchilar hikoya obrazlarning xatti – harakati haqida

mamnunlik bilan soʻzlab beradilar, ularga munosabat bildiradilar. Shu jumladan isteʼdodli adibimiz Normurod Norqobilov hikoya va asarlaridan misol keltirishni joyiz topdik.

Normurod Norqobilov ijodida tabiatga boʻlgan munosabat ajralib turadi. U adabiyotimizda yurtimizning sirli-sehrli tabiati manzaralarini shoirona tarzda soʻz orqali ifodalab bera oladigan mahoratli yozuvchi, nabotot va hayvonot olamini mehr bilan baland pardalarda kuylay oladigan hofiz, yorqin ranglarda chizib beruvchi rassom sifatida namoyon boʻlmoqda. Yozuvchining barcha asarlari bunga yaqqol misol boʻla oladi. Uning ijodi bolalar adabiyotida oʻz oʻrniga ega.

Yozuvchining asarlariga murojat qilgan kitobxon dashtu dalalar, togʻu toshlarning jozibali sehrini his qiladi; oʻt-oʻlanlarning hidini sezganday boʻladi; turli xil jonivorlar bilan bevosita suhbatlashganday boʻladi. Normurod Norqobilov tabiatni amaliy oʻrgangan holda ilmiy tomondan yaxshi oʻzlashtirgan. U oʻz ijodida daraxtlar, qirlar, adirlar ayniqsa hayvonlar obrazini oʻzgacha mehr bilan tasvirlashga erishgan, har birining biologik, geografik, zoologik, fiziologik, xususiyatlarini yaxshi oʻrganganligini isbotlay olgan. Misol uchun boshlangʻich sinf oʻquvchilariga moʻljallangan “Qizcha va qargʻalar” hikoyasida qargʻa, insonlar tasavvuridagi salbiydan ijobiy obrazga yoʻnaltirilganligida koʻrishimiz mumkin. Bu hikoyasi orqali yozuvchi bolajonlarni hayvonlar bilan insonlar oʻrtasidagi mehr – oqibat toʻgʻrisidagi qarashlarini zoʻr ishtiyok bilan tasvirlaydi, ular bilan doʻst boʻlishga undaydi.

Ayniqsa hayvonlardan it, boʻri kabi jonivorlarning psixologik holatlarini chuqur tahlil qilgan. Bu obrazlarni kitobxon adibning deyarli barcha asarlarida uchratadi.

Yozuvchi itlar va boʻrilar munosabati orqali odamlarni saralaydi, ayrim masalalarda insoniyatni ulardan oʻrnak olishga undaydi.

Umumiy oʻrta taʼlim maktablari boshlangʻich sinf oʻqituvchilariga oʻquvchilarning badiiy asarni idrok etish, tahlil qilishda adibning hikoyalaridan foydalanishni qoʻshimca adabiyot sifatida tavsiya qilamiz. Norqobilov hikoyalari bolajonlar qalbida ona zamin va undagi jonzotlarga mehr uygʻotishga undaydi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Norqobilov N. “Qizcha va qargʻalar” 3-sinf “Oʻqish” kitobi-T.: Oʻqituvchi 2019.
2. Norqobilov N. Ovul oralagan boʻri. –T.: “Sharq”, 2005, 3-bet.
3. Fayzullayev X. “Dashtu dalalarda” romanida naturalistik tasvir qirralari “Tafakkur ziyosi” ilmiy uslubiy jurnal. 2020/ 4-son. 131-b.
4. Norqobilov N. “Dashtu dalalarda”. - T.: Oʻzbekiston 2009
5. Norqobilov N. “Paxmoq” -T.: Oʻqituvchi 1997

БЎЛАЖАК МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТИ ТАРБИЯЧИЛАРИНИ КАСБИЙ МАЪНАВИЙ ШАКЛЛАНТИРИШ–ДАВР ТАЛАБИ

Мирзаев Абдулхамит Марифович,

Тошкент вилояти Чирчик давлат педагогика институти,

Мактабгача ва бошлангич таълим факультети Болалар спорт кафедраси доценти

Ўзбекистонда Президент Ш.М.Мирзиёев раҳбарлигида амалга оширилаётган кенг кўламли маънавий ислохотлар, Ўзбекистонни ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегияси, Олий ва ўрта махсус таълим тизимида “Узлуксиз маънавий тарбия” Концепцияси асосида амалга оширилаётган ислохотларининг жадаллашуви, давлат, жамият томонидан замонавий мутахассислар маънавиятига қўйилаётган юксак талабларнинг ошаётгани, бўлажак давлат хизматчилари, хизмат кўрсатиш, умуман ижтимоий соҳалар ходимларининг маънавий савиясини оширишга қаратилган талаблар билан белгиланади. Ушбу талаблар бўлажак мутахассисларнинг нафақат касбий билим, кўникма, малака, компетенцияларига, балки энг аввало уларнинг касбий маънавий шаклланишларини янги талаблар асосида ривожлантиришни талабқилмоқда.

Шуни таъкидлаш лозимки, бу борада дунё педагогик амалиётида кенг фойдаланилаётган тизимли ёндошув билан бир қаторда Ўзбекистон ва хорижий давлатлар ОТМ тарбиявий тизимларида малакавий ёндошув ҳам ўрин эгаллаган.

Маълумки, малакавий ёндошув ўтган асрнинг 70-йилларида АҚШда Н.Хомский ўтказган социолингвистик тадқиқотларида «малакавийлик» атамасини таълим жараёнининг натижасига нисбатан қўллашнинг натижаси ўлароқ вужудга келган. Баъзи тадқиқотчилар малакавийликни

«самарали ҳаракатнинг таркибий қисми ўлароқ, аксари бир-бириданмуस्ताқил бўлган ва бир вақтнинг ўзида бир-бирининг ўрнини боса олувчи кўплаб компонентлардан иборат феномен» деб аташади.

Малакавий ёндошувнинг мазмуни бўлажак мутахассисда малака (key)лари, яъни ўзига хос қалитларни ривожлантиришдадир. Хусусан, хорижий давлатларда ҳар қандай соҳа мутахассисига баҳо беришга имкон берувчи малака қалитлари тизимлари яратилган. Булар: 1) мулоқотга киришимлилик; 2) рақамлар билан ишлаш олиш; 3) ахборот технологиялари билан ишлаш кўникмалари; 4) одамлар билан ишлаш; 5) Натижадорликни ошириш ва ўрганиш қобилияти; 6) муаммоларни ҳал этиш; 7) шахсий малакани оширишдан иборат этиб белгиланади.

Ҳозирда Европа Иттифоқи ҳар бир мутахассисга керакли бўлган бешта касбий-ахлоқий фазилатларга хос асосий малакаларни ажратади. Эътибор қилинса, ушбу малакалар шахс маънавияти билан бевосита боғлиқлиги кўринади.

Европа Иттифоқи таълим парадигмасида ҳар бир мутахассисдашакллантирилувчи беш касбий-ахлоқий малакалар тизими

<p>Масъулиятли илик, жамоада ишлаш, биргаликда қарор қабул қилиш қобилияти билан боғлиқ малакалар;</p>	<p>Ҳозирги глобал сиёсий-маданий жамиятда фаровонтурмуш кечириш, ўзга динга эътиқодэтувчи, бошқа тилва маданият вакиллари биланузоқ муддатливаўзаро манфаатли яшай олиш биланбоғлиқ малакалар;</p>	<p>Ривожланган нутқ маданиятига эга бўлишва икки ёкиундан ортиқ хорижий тилларни билиш билан боғлиқ малакалар;</p>	<p>Замонавий информацион технологияларни ишлатиш, маълумотларни тўғри қабулқилиш, талқинэтиш ва ўзгартириш билан боғлиқ малакалар;</p>	<p>Маънавий ва касбий фаолият билан боғлиқ билимларни узлуксиз ўрганишва ўз-ўзини ривожлантириш малакалари.</p>
--	--	--	--	---

Тарбиянинг малакавий интеграл ёндошувига асосланган хорижий моделларини кўриб чиқар эканмиз (АҚШ), улар қуйидаги компонентларни ўз ичига олишини таъкидлашимиз мумкин: вазифалар таҳлили, фаолият мақсадларини аниқлаш, ўргатувчи стратегияларни ишлаб чиқиш, таълим жараёнининг амалга оширилишига баҳо бериш, мақсадларга эришилиши лозим бўлган стандарт ёки фаолият давомида амалга ошириш даражасида ўрнатади. Малакаларга баҳо бериш жараёни стандарт тестлар ва шахсий ютуқлар рўйхати асосида амалга оширилиши маълум бўлади.

АҚШ таълим стандартлари ўз ичига мазмуний, фаолиятга оид (хулқ) ва таълим олиш имкониятларини аниқлашни ўз ичига олади. Яна бир таснифлаш тури стандартларни одатий предметга йўналтирилган, танқидий фикрлашнинг ривожланиш даражасини аниқловчи ва узлуксиз таълим олиш қобилияти билан боғлиқ стандартларга ажратади.

Хозирда АҚШда кўп қирралари малакавий йўналтирилган таълимга ўхшаш инновацион таълим стратегиялари қабул қилиниб ҳаётга тадбиқэтилмоқда, улар: аниқ натижага йўналтирилган таълим ва талабаларни реалхаётга вазиятларга солиш билан боғлиқ таълим в.б.

Уқоридагиларни инобатга олиб малакавий ёндошув эътиборга лойиқ эканлигини таъкидлаш ўринли деб ҳисоблаймиз. Ёндошув, энг аввало, талабаларга Америка педагогик адабиётларида таркибий ва методик ишланган талаблар асосида ҳаётга муҳим малакаларни ўргатиши билан эътиборга моликдир. Хусусан, иш қидириш жараёнида ёки шахсий ва касбий соҳада ютуқларга эришиш учун керак бўладиган ижтимоий малакалар, фуқаровий малакалар (маълумот олиш, қарор қабул қилиш, мулоқотга киришувчанлик, фикрлаш, ҳамкорлик қила олиш кўникмаси в.б.). Малакавий ёндошувнинг амалиёти ва назарияси АҚШ ҳукуматининг қатор ҳуқуқий актларида ўз аксини топган.

Мутахассисга берилган диплом – унинг давлат таълим стандартларида белгиланган билим, кўникма, малака ва компетенцияларни кафолатлайди. Аммо таълим тарбия билан уйғун олиб борилмаса, мутахассис “билимли ноинсоф”га айланиши мумкин. Мактабгача таълим йўналиши талабаларини касбий маънавий шакллантириш касбий тарбия жараёни маҳсулидир. Касбий маънавий шакллантириш муайян касбий фаолият талаблари билан белгиланади. Мана шу ўринда педагог, устоз, тарбиячи фаолиятининг объекти инсон эканлиги принципа аҳамият касб этади. Инсон дунёдаги барча қадриятлар орасида энг олий, бетакрор қадриятдир. Бу – миллий фалсафамиз, маънавиятимиз, Ўзбекистон Конституцияси, қонуларимиз томонидан эътироф этилган.

Шундай экан, бўлажак тарбиячилар маънавиятини инсонпарварлик асосида ривожлантириш – унинг касбий фаолиятининг асосини ташкил қилиши яққол намоён бўлади. Айни вақтда амалиётни ўрганиш натижасида тарбиячиларни тайёрлаш соҳасида бу борада олий таълим даври билан боғлиқ қатор камчиликлар борлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Тарбиячиларнинг касбий тарбияси, маънавияти билан боғлиқ муаммолар, жумладан, ота-оналар билан можароли муносабатлар, касб маънавиятига зид хатти-ҳаракатлар қилиш, болаларга нисбатан кўполлик қилиш, умуминсоний, миллий қадриятларни бузиш, ўзи фаолият юритаётган педагогик жамоада шахсларо муносабатларнинг педагогик ахлоқий қоидаларини бузиш, касбий масъулиятсизлик, коррупция ва ҳ.к. шулар жумласидандир.

Мавжуд тадқиқотлар таҳлили бугунги кунда бўлажак тарбиячиларнинг касбий маънавиятини шакллантириш бўйича айрим илмий-педагогик муаммолар мавжудлигини кўрсатмоқда. Жумладан,

- мактабгача педагогика фанида ҳар бир бўлажак олий маълумотли мутахассисларда касбий маънавиятни тарбиялаш зарурати ушбу масаланинг назарий асослари ва амалий методик жиҳатларининг турли соҳалар кесимида ишлаб чиқилмаганлиги;

- бўлажак мутахассисларни тайёрлаш амалиёти томонидан юксак касбий маънавиятли тарбиячиларга талабнинг оша бораётгани билан бу йўналиш бўлажак тарбиячиларни тайёрлаш назарияси ва амалиётида етарли даражада ишлаб чиқилмаганлиги шулар жумласидандир.

Ушбу муаммоларнинг мавжудлиги юксак касбий маънавиятли тарбиячиларни тарбиялашнинг педагогик шарт-шароитларини аниқлаш ва педагогика олий таълим муассасаларига жорий қилиш муаммосини юзага келтиради. Мазкур муаммони ҳал қилиш мақсадида бўлажак тарбиячиларни касбий маънавий шакллантириш тизимини ривожлантириш долзарб аҳамият касб этади. Ана шунда бўлажак тарбиячиларни касбий маънавий шакллантиришнинг самарали педагогик шарт-шароитларини аниқлаш ва асослаш имконияти яратилади. Шунингдек ушбу жараёнда педагогика олий таълим муассасаларида кечадиган таълим-тарбия ва маънавий-маърифий ишлар жараёнининг мазмуни, олий таълим муассасаларида бўлажак тарбиячиларда касбий маънавий шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитларини ўзида акс эттирган моделлаштиришни яратиш имконияти оширилади.

Бунинг учун олий таълим муассасаларида бўлажак тарбиячиларда касбий маънавий шакллантириш жараёнининг назарий-методологикасосларини аниқлаш ва тизимлаштириш;

- -тарбиячилик касбининг таянч касбий маънавий сифатларини аниқлаш;
- олий таълим муассасаларида бўлажак тарбиячиларда касбий маънавий шакллантиришнинг педагогик моделини ишлаб чиқиш;
- олий таълим муассасаларида талабаларда касбий маънавий шакллантиришга хизмат қилувчи педагогик шарт-шароитларни асослаш ва амалиётда синаб кўриш;

- бўлажак тарбиячиларни касбий маънавий шакллантириш жараёнининг педагогик таъминотини ишлаб чиқиш;
- бўлажак тарбиячиларда касбий маънавий шаклланиш динамикасини аниқлаш йўналишларида мақсадли ижтимоий-педагогик тадқиқотлар амалга оширилишини тақозо қилмоқда.

Адабиётлар

1. Вульфсон Б.Л. Педагогическая мысль в современной Франции / Б. Л.Вульфсон. – М.: Педагогика, .1993. – 184 б.
2. Познанский Д. П. Педагогические основы управления воспитанием личного состава полка: дис. ... д-ра пед. наук / Д. П. Познанский. – М., 1983. – 543 б.
3. National Council for the Social Studies, Curriculum Standards: SocialEducation // National Council for the Social Studies. – 2001. – 65 (5). –P. 315.–318.
4. National Standards for Civics and Government: Center for CivicEducation [Electronic resource].– URL: <http://www.civiced.org/stdst.htm>
5. Рогова И. В. Содержание и методы гражданского образования учащейся молодежи в США: п.ф.д. дис./И.В.Рогова.–Тула,2005. –170 б.

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI TURLI O‘YINLAR ORQALI INDIVIDUALLASHTIRISH

*Abdullayeva Maryambibi Djumaniyazovna,
TVChDPI Maktabgacha ta'lim fakulteti Bolalar sporti kafedrasi o'qituvchisi
Abdujabborova Sabina Kurbonali qizi,
Mirkarimova Sarvinov Jasur qizi,
MBTJTS 21/1 kurs talabalari*

Maktabgacha yoshdagi bolalarga mo'ljallangan dasturlarning asosini o'yin-mashg'ulotlar tashkil etadi. Negaki, izlanishlar shuni ko'rsatdiki, o'yinlar kichik bolalar hayotining ajralmas muhim qismi hisoblanadi, ular o'ynab-o'rganishadi. O'yin va rivojlanish bir-birining qo'lidan yetaklaydi, shuning uchun bolalar o'sadigan sharoit ularning erkin o'ynashlari uchun imkoniyatlarga boy bo'lishi kerak. O'yinlarning shakllari turlichadir: buyumlar bilan yakka holda o'ynash, boshqa bolalar bilan uyushgan holda o'ynash, rekvizit bilan va boshqa bolalar bilan faol va murakkab sahna o'yinlari, tizimli o'yinlar, gurux bo'lib o'ynash (katta yoshdagi bolalar uchun).

Ekspertlarning fikricha, o'yin bolalarning bilish va harakatlanish ko'nikmalarining o'sishi, shuningdek, atrofimizni o'rab turgan kishilar olami va unda o'zining o'rnini bilish uchun ham zarur. Bolalarning ijtimoiy ko'nikmalari o'z tengdoshlari bilan o'zaro ta'sir paytida rivojlanadi, bunda ular qoida nima, bu qoidalar qanday ishlab chiqiladi va haqiqat, adolat nima ekanligi to'g'risida bilib oladilar. Ular hamkorlik qilishi va bir-birlari bilan o'rtoqlashishni o'rganadilar. Vazifalar, toshpirlar qo'yish va ularni muvaffaqiyatli hal etish, boshqa bolalar bilan birgalikda harakat qilish va shaxsiy, jismoniy, aqliy va ijtimoiy muammolarni hal qilish chog'ida ularning o'zini xolis o'zi baholay olish ko'nikmasi shakllanadi.

Bolalar o'yinini rag'batlantirgan holda, ular uchun bino ichida ham, ko'chada ham o'yin uchun turli tuman imkoniyatlarni yaratish zarur. Bolalar joylashgan makonning barcha qismlari faollik markazlari ko'rinishida tashkil etilgan. Ularda bolalar o'ynaydilar, ya'ni o'z fikrlari, o'y- xayollari asosida erkin harakat qiladilar, bu joylar bolalarning tashabbuslari, ijod va tasavvurlarini sinab ko'rish uchun o'sha xos sinov maydonchasi rolini o'taydi.

Markazlarni tuzish tegishli bino va unda ma'lum bir shart- sharoitni tashkil etishni talab qilsa-da, bu bolalar o'yiniga cheklov qo'yish yoki ularda belgilanganiga ko'ra faqatgina bir yo'nalishda mashg'ulot o'tkaziladi, degani emas. Misol uchun, san'at markazida tayyorlangan qo'g'irchoqdan qurilish markazida foydalanish mumkin. Chunki bu yerda teatr saxnasi bunyod etildi, sahnalashtirish markazi

orqali ushbu qo'g'irchoq sahnaga olib chiqilishi mumkin. Materiallardan noziklik bilan foydalanilsa, bu bilan o'quv dasturini bolalarning o'zlari qiziqishlari asosida shakllantirishlari uchun yo'l ochib bergan bo'lamiz.

Kun tartibi bolalarga ularning o'zlari qiziqan faollik markazlarini ongli tanlash imkonini beradi. Dastlab bunchalik ko'p o'yinchoqlar va materiallarni birdaniga ko'rish imkoniyatiga ega bo'lmagan bolalar tez-tez markazdan markazga ko'chib yurishlari mumkin. Vaqti kelganda ular o'zlarini qiziqtirgan topshiriqlar va markazlarda jamlanadilar. Bola o'z o'yinini o'zi boshqarishi lozim: shuningdek u ma'lum bir markazdan boshqasiga o'tib yurish imkoniyatiga ham egadir.

Kattalar bolalar qiziqishlarini kuzatib borib, bolaning xissiy va kognitiv o'sishi uchun zarur bo'lgan aynan shu o'yinni rivojlantirishga imkon yaratadi. Bolalar ruhshunoslari tarbiyachi va ota-onalarga vaqtlarini bolalar bilan o'ynab o'tkazishlarini maslahat beradi. Uyin chog'ida tarbiyachilar va ota-onalar bolalarga o'yinni «olib borish» va yo'naltirish imkonini bergan holda o'zlari sezmaganda holda ular bilan o'zaro tajriba almashishga kirishib ketadilar.

Markazlarda saqlanadigan materiallar (narsalar) bolalarning faolligini rag'batlantiradi, barcha sezish organlaridan foydalanishga ularni majbur etadi. Bolalar tajriba o'tkazgan, izlangan va o'zlari uchun yangilik ochgan holda o'zlarining «gipotezalarini» tekshiradilar va o'z individual qobiliyatlari asosida bilimlarni egallaydilar. Xuddi ana shu tarzda bolalar muammolarni qo'yish, ularni hal etish, tanqidiy fikrlash, tanlash va tungunchalarni yuzaga keltirishga o'rganadilar.

Guruhda hukmron bo'lgan doimiy ravishdagi ishchan muhitda bolalar ichki sabab vositasida bir-birlariga o'zaro ta'sir qiladi, o'z tengdoshlari va kattalar bilan muloqotda bo'lish, o'rtoqlashish jarayonida ijtimoiy ko'nikmalarni o'zlashtirib boradi. Bundan tashqari, o'yin davomida bolalar umumiy va nozik harakatlar (motorika)ni amalga oshirish asnosida ularni o'zlashtirib, muvofiqligini ta'minlashni rivojlantiradilar.

Bu jarayonda tarbiyachining roli yordamchi sifatida namoyon bo'ladi. U kerakli onda o'ylashga majbur etadigan ochiq savol berish orqali o'yinni murakkablashtirishga tayyor bo'lishi kerak. U qachon qo'shimcha axborot berishi, bola tushunmagan narsani tushuntirib berishni, yangi materiallarni qo'shimcha qilishni, agar imkoniyat bo'lsa, sayohat va sayr qilish kabi qo'shimcha bilib olishga qaratilgan tadbirlarni tashkil etishni bilishi zarur. Chunki bu tadbirlar fikrlash va bilimni yanada boyitish, rag'batlantirishga xizmat qiladi.

O'yinni namoyish etuvchi tarbiyachilar o'yinning o'rni bo'lgan vaziyatning butun ahamiyatini baholay olishlari kerak.

Har bir bolaga alohida yondashish.

Tarbiyachilar bolalarning maqsadga qanday erishishni, boshqalar to'g'risida g'amxo'rlik qila olish va o'z olamlariga ta'sir ko'rsatishga qobil bo'lgan, faol, harakatchan insonlar bo'lib yetishishlari uchun zamin yaratadilar. Shu bilan birga tarbiyachilarni bolalikning ilk davri o'z- o'zicha qanday o'tishi tashvishlantiradi. Bunday yo'l tutishda o'yinlar alohida rol o'ynashi va o'rganish jarayonini individual tarzda tashkil etish muximligini tan olish lozim. Individuallashtirish har bir bolaning muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini kafolatlaydigan rivojlanish darajasini hisobga olish va faoliyat turlarini mos ravishda rejalashtirish hisobiga qo'lga kiritiladi. Buning uchun bolaning sog'ligi, jismoniy va hissiy rivojlanish darajasi, shuningdek, kognitiv o'sishi to'g'risida har tomonlama axborot talab etiladi. Tarbiyachining ishi qarorlar qabul qilishdan iborat bo'lib, bu davrda u bolani kuzatadi, bola o'sishning ahamiyatli sohalarida qaysi bosqichda turganligini aniqlaydi va shu asosda u yoki bu ta'sir etish yo'llarini belgilaydi.

Ta'limni individuallashtirish nima uchun muhim? Individuallashtirish bilimlarni egallash jarayoni asosida bolada yoshiga xos xususiyatlar, qobiliyat, qiziqish va ehtiyojlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Bunda bolalar chuqur bilimga ega bo'ladi va o'zini o'zi hurmat qilishga o'rganadi. Ularda yanada qiyinroq vazifalarga qo'l urishga jur'at qila olish hissi paydo bo'ladi.

Bolaga mo'ljallangan muhit ta'limni individuallashtirishga imkon beradi. Guruh xonasidagi jihozlar, materiallar va narsalarning joylashishi har bir bolaning o'sishi va kamol topishi uchun xizmat qiladi, berilgan topshiriqlar ham har bir bolaning bajara olish imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqilgan. Bolalarning o'zlari tegishli faollik markazini yoki o'n ikki emas, balki besh bo'lakdan yig'iladigan rasmni tanlash orqali individuallashtirishni amalga oshira boshlaydilar. Individuallashtirishda tarbiyachi shunday faoliyat turlarini o'ylab topadiki, unda barchaga birdek ko'rsatma berilsa-da, biroq har bir bola undan kelib chiqqan holda o'zi mustaqil ravishda muvaffaqiyatga erishishiga imkon beriladi. Individuallashtirish darajasini optimallashtirish mumkin. Epchillik va topqirlik talab etiladigan faoliyat

turini tanlagan va bolalarni diqqat bilan kuzatgan holda tarbiyachi zaruriyat tugʻilib qolsa topshiriq va materiallarni oʻzgartirishi yoki moslashtirishi mumkin. Guruh ishlarini individuallashtirish darajasini oshirish maqsadida, kichik guruhlarda oʻtkazish maqsadga muvofiqdir. Guruh mashgʻulotlari jadvali har bir bolaning ehtiyojini faol ijod davrida ham, dam olish paytida ham hisobga olgan holda tuzilishi zarur. Individuallashtirish mazkur dasturning muhim qismi hisoblanadi. Negaki, tarbiyachi har bir bolaga qanchalik individual yondashsa, uning ishi shunchalik samarali boʻladi.

Faollik markazlari bolalarga oʻzlarining shaxsiy koʻnikmalari va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda oʻquv tarbiya jarayonini mustaqil individuallashtirish imkoniyatini beradi. Masalan, sanʼat markazida bir bola qogʻoz qirqadi, boshqa bola esa shu qogʻozdan qaychi bilan oʻzi oʻylagan shaklchani kesib oladi. Stol ustida oʻynaladigan oʻyinlar markazida bir bola toʻrtta yogʻoch kubikdan shakl yasaydi, boshqa birovi esa yigirma besh boʻlakli karton qogʻozli tasvirni tuzishni maʼqul koʻradi. Tarbiyachi jarayonda bolalarni kuzatadi va ularning rivojlanishiga daxldor fikrlarni yozib boradi. Ancha vaqtdan soʻng u bolalarga vazifani murakkablashtiruvchi materiallarni taklif etadi yoki vaziyatga qarab ana shu vazifalarni bajarishda bolaga toʻgʻridan toʻgʻri yordam beradi.

Bunday yoʻl tutish tufayli bola yaxshi surʼatda oʻsib-ulgʻayishi mumkin. Bolaning individual qiziqishi va oʻsish darajasiga mos keluvchi materiallarga boy hamda tajriba toʻplash imkoniyati mavjud boʻlgan muhitdir.

Tarbiyachilar dasturda bolalarning yordamchilari rolini oʻynaydilar, mashgʻulotlar olib boriladigan joyda imkoniyatlar kengligini taʼmin etadilar va har bir bola individual rivojlanishi darajasini hisobga olgan holda faoliyat turlarini rejalashtiradilar. Kun tartibi turli mashgʻulot turlarini oʻzida qamrab olishi lozim: kichik guruhlarda birgalikda va tarbiyachi rahbarligida yakka holda (individual) yoki mustaqil (ular tomonidan tanlagan mashgʻulotlarga vaqt ajratish kerak, chunki bolalar ongli tanlab olishni oʻrganadilar, oʻz qiziqish va qobiliyatlarini amalga oshiradilar). Bolalarning oʻz tanlovlarini amalga oshirishi, muammolarni hal etishi, atrofdagi kishilar bilan birgalikda harakat qilishi, individual maqsad qoʻyishi va unga erishishni bilishlari

«Bolaga yoʻnaltirilgan taʼlim» dasturidan koʻzlangan asosiy maqsadlar sirasiga kiradi.

Mashgʻulotdan mashgʻulotga oʻtish

Bir mashgʻulotdan boshqasiga oʻtish koʻp hollarda bolalar va tarbiyachilar uchun muammoga aylanadi. Shunday ham boʻladiki, tarbiyachilar bolalarning bir mashgʻulotni tugallab ikkinchisiga oʻtishlari uchun juda oz vaqt qoldirib, ularni shoshirib qoʻyadilar. Agar mashgʻulotlar jadvali bolalar oʻzlari uchun qulay ritmda ishlay oladigan darajada moslashuvchan qilib tuzilsa, mashgʻulotdan mashgʻulotga oʻtish muammosini bartaraf qilish mumkin. Hatto kun uchun tuzilgan aniq-ravshan jadval mavjud boʻlganda ham tarbiyachilar bolalarning oldingi ishni tamomlay olishlari va keyingi mashgʻulotga oʻtishlari uchun yetarli vaqt ajratishlari lozim.

Tarbiyachilar bolalarning ishlariga nisbatan hurmat bilan qarashlarini namoyish etishlari va ularga mashgʻulotlarni tanlash variantlarini berishlari zarur. Quyida mashgʻulotdan-mashgʻulotga oʻtishni uygʻun tashkil etish yuzasidan koʻriladigan choralardan namunalar keltiriladi:

Mashgʻulotdan mashgʻulotga oʻtish haqida bolalarni oldindan ogoxlantiring: «Bu musiqa tugagandan soʻng, biz tushlikka tayyorlana boshlaymiz» yoki (katta yoshli bolalar uchun) «Tushlikkacha oʻn minut qoldi», soʻngra — «Besh minut qoldi...» va xokazo.

MAKTABGACHA TAʼLIM TASHKILOTI TARBIYALANUVCHILARIDA IJODKORLIK QOBILIYATLARINI SHAKLANTIRISH OMILLARI

Narimbaeva Lola Kuzibaevna,

Toshkent viloyati CHirchiq Davlat pedagogika instituti Maktabgacha taʼlim fakulteti Maktabgacha taʼlim metodikasi kafedrasida oʻqituvchisi

Mirzaliyeva Aselay Bauikjanovna,

Maktabgacha taʼlim fakulteti 2 bosqich talabasi

Zamonaviy jamiyat oʻz kuchini insoniyat manfaati yoʻlida yoʻnaltiradigan ijodiy, oddiy odamlarni talab qiladi. Shu munosabat bilan zamonaviy taʼlimning asosiy vazifasi - ijodiy, mustaqil va erkin shaxsni tarbiyalashdir, chunki kelajakning rivojlanishini belgilovchi shaxs bu ijodkorlikdir.

Umumjahon pedagogik jarayon tarkibida ijodiy shaxsni rivojlantirish - zamonaviy ilm-fan va amaliyotning dolzarb muammoidir. Insonparvarlik taraqqiyoti sharoitida ijodiy rivojlanish eng muhim vazifa sifatida qaraladi, uning yechimi maktabgacha yoshdan boshlanishi kerak.

Prezident qaroriga ko'ra O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlangan va unda quyidagicha vazifalarni amalga oshirish nazarda tutiladi.

Maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish; maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish; bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, mazkur sohada davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish; maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish; maktabgacha ta'limni boshqarish tizimini takomillashtirish, maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini moliyalashtirish shaffofligi va samaradorligini ta'minlash; maktabgacha ta'lim tizimiga maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish; maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning sog'lom va balanslashtirilgan ovqatlanishini, sifatli tibbiy parvarishini ta'minlash.

Fan sohasida mavjud bo'lgan shaxsiy madaniyatning asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida ijodkorlik bo'yicha kontseptual qarashlarga bog'liq ilimiy-tadqiqot ishlari xorijiy olimlar (Ye.V Bondarevskaya, A.B. Zaporjets, T.S.Komarova, M.V. Klarin, C.B. Kulnevich, G.K. Selevko, R. B. Sterkina, I.S.Yakimanskaya, A. Maslov) ning ishlarida yoritilgan.

Ijodiy rivojlanishning qiymati bolalar uchun yangi bilimlarni, dunyosini boyitadigan o'zgarishlarni, maktabgacha yoshdagi shaxsning shaxsiy fazilatlarini namoyon etishiga hissa qo'shishi bilan belgilanadi. Ijodiy faoliyatda atrofdagi haqiqatni o'rganish, bola "yangi faollik" kabi yangi narsalarni doimiy ravishda kashf qilmoqda.

Yangi maxsulot ishlab chiqarilmoqda, lekin faqatgina bolaning o'zi uchun yangi, faqatgina ushbu rivojlanish bosqichida mazmunli ijodiy rivojlanish muammolari ijtimoiy mexanizmning ajralmas qismi sifatida qaralishi va jamiyat rivojlanishidagi ilg'or tendensiyalarga bog'lashi lozim. Fan tarixi, ijodkorlik qobiliyati, individual ijodkorlik va ijodiy salohiyatga oid barqaror g'oyalar allaqachon shakllashtirilgan, biroq, bu jarayonning tarkibiy qismlari aniqlanmaganligi sababli, bolaning ijodiy rivojlanishi masalasi juda oz o'rganildi. O'zbek olimlaridan Sh.Shodmonova, Sh.Sodiqova D.Aburaxmonova Z.Azizova o'z asarlarida bolalarning ijodiy rivojlanish jarayonini universal qobiliyatlarni egallash jarayoni deb hisoblaydi. Ular umuminsoniy qobiliyatlarni: tasavvurning haqiqiylikini, uning qismlarini oldindan ko'rish qobiliyatini, ijodiy qarorlarning ustun-konvertatsion xususiyatini, eksperimentni anglatadi. Shu bilan birga, ijodiy rivojlanish nafaqat bu qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Agar ijodkorlik ijobiy konvertatsiya qiluvchi shaxsiy faoliyat deb aniqlansa, unda ijodiy rivojlanish bizni bu universal qobiliyatlarni egallagan ijobiy konvertatsiya qilish faoliyatiga ehtiyoj bor bo'lgan dinamik jarayondir.

Katta yoshdagi insonning ijodiy namoyon bo'lishining dastlabki shartlari maktabgacha tarbiya davridan boshlanadi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarda shaxsni rivojlantirishning dastlabki bosqichlarida jarayonni va ijodiy rivojlanishning shakllanishini o'rganish kerak. Psixologik va pedagogik fanlar bo'yicha shaxsiy rivojlanish uchun asos - bu jarayon haqida doimiy fikr mavjudligidir. Uning oldida maktabgacha yoshdagi bolaning ijodiy rivojlanishi sodir bo'ladi. Turli xil faoliyat turlari: o'yin, vizual, konstruktiv, musiqiy, teatr, mehnat shaxsini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'yin maktabgacha tarbiya sohasidagi yetakchi o'rinni egallaydi O'yinning yetakchi mavqei uning asosiy ehtiyojlarini: muloqotda, mustaqillik izlovchisida, kattalar hayotida faol ishtirok etishga qaratilganligi bilan belgilanadi. O'yin bola ruhiyatiga sifatli o'zgarishlarga olib keladi va maktabgacha yoshdagi ijodiy rivojlanishga hissa qo'shadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy rivojlanishida ontogenezning dastlabki bosqichlarida bola grafika faoliyati bolalarning atrofdagi haqiqatning badiiy mahoratining samarali shakllaridan biri bo'lib, ular ob'ektlar va hodisalarni tasavvur qilishadi. Grafik faoliyat bolaning shaxsiyatini rivojlantirish bosqichlarini aks ettiradi, bu ijodiy rivojlanishning tegishli pedagogik tashkiloti uchun hisobga olinishi kerak.

Grafik faoliyatini har tomonlama rivojlanib borishi muxim sanaladi. O'tmishning ko'plab mashhur faylasuflari va pedagoqlari bolalarning tarbiyalanishida muhim ahamiyatga ega ekanini alohida ta'kidladilar. Shunday qilib, Aristotel, D.Diderot, Ya Komenskiy va boshqa bir qator olimlar grafik faoliyat go'zallik tuyg'usini shakllantirishga imkon yaratib, san'at asarlari va tabiatning go'zalligini yoqtirish qobiliyatini shakllantirdi. Vizual faoliyat jarayonida aql-idrok jarayonlari: hislar, his-tuyg'ular, xotiralar, tasavvurlar, fikrlash (uning faoliyati: tahlil qilish, sintez, taqqoslash, sintez, tasniflash, sifat:

moslashuvchanlik, hosildorlik, o'ziga xoslik, qiziqish) jadvali rivojlanib borayotgani ma'lum. Tasviriy faoliyat badiiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishning samarali vositasidir.

San'at tili san'atkorga o'zining fikrlarini, hissiyotlarini, haqiqatga munosabatini bildirishga imkon beradi. San'at tilida rassom turli rangdagi atrofdagi haqiqatni aks ettiradi.

O'yin va vizual faoliyat sohasida amalga oshirilgan nazariy va amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, olimlar oldingi faoliyat sifatida o'yin faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini va uning maktabgacha yoshdagi bolani rivojlantirishdagi rolini batafsil o'rganib chiqdi bolalar rasmiyatchiligining shakllanishi va evolyutsiyasi va bolaning aqliy rivojlanishidagi ahamiyati.

Biroq, ushbu turlarda maktabgacha yoshdagi bolalarning ijobiy o'zgarish faolligini namoyon qilish uchun katta salohiyat mavjud, u ta'lim va mashq qilish amaliyotida oqilona foydalanilishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ta'lim nazariyasi va amaliyotida quyidagi qarama-qarshiliklar pog'onaga ko'tarildi: pedagogika fanida ijod jarayonining mohiyatini tushunish va muayyan bolaning ijodiy rivojlanishini amalga oshirishni tushunmaslik; gimnastika va vizual faoliyatning potentsiali va ularning maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy rivojlanishiga ta'siri mexanizmini noto'g'ri nazariy asoslashdan iborat.

Maktabgacha tarbiya jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy rivojlanishi quyidagi pedagogik shartlar bajarilsa samarali bo'ladi:

1. Tarbiyachi bolani ijodiy qobiliyatini rivojlantirish uchun daslabki raxbatlantiruvchi pedagogik sharoitni yaratishi lozim. 2. Bolani ijodiy faoliyati tizimi mexanizimini ishga tushirishda o'yin faoliyatini imkoniyatlaridan samarali foydalanishi kerak. 3. Tarbiyachini kasbiy bilim, malaka va tajribasida bola ijodiy faoliyatini rivojlantiruvchi tizim bo'lishi va amaliyotda ishlashi kerak. 4. Hamkorlik pedagogikasi imkoniyatlaridan keng foydalanishni yo'lga qo'yish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.M Mirziyoyev. "Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi" O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining "O'zbekiston" nashriyot –matbaa ijodiy uyushma uyi. T.:2019 yil

2. Sh.M Mirziyoyev. [Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini ta'minlash –yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.](#) O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining "O'zbekiston" nashriyot

3. –matbaa ijodiy uyushma uyi. T.:2016 yil 7 dekabr

4. Sh.M Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: «O'zbekistan» NMIU, 2016.

5. Abdurahimova D. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarni axloqiy ruhda tarbiyalashda xalq ertaklaridan foydalanish: Ped.fan.nom. diss.

6. avtoref. - T.: 1998. - 18 b.12.

7. Azizova Z. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda qo'g'irchoq teatri vositasida axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirish. - T., 2010. - 90 b.13.

MAKTABGACHA KATTA YOSH DAVRIDA BOLALAR NUTQIY LAYOQATINI OSHIRISH USTIDA ISHLASH

Xolmatova Salima Kuziboyevna,

TVChDPI Maktabgacha ta'lim fakulteti Bolalar sporti kafedrasida o'qituvchisi

Mamatolipov Yoqibjon Nurmurot o'g'li,

Maxmudova Oqilaxon Anvarjon qizi,

Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda jismoniy tarbiya va sporti 2-bosqich talabalari

Jahondagi har bir millat doimiy ravishda zamon bilan ham qadam, davr bilan hamnafas yashamas ekan, aql va tafakkur raqobati ustuvor bo'lgan hozirgi davrda ilg'or rivojlangan davlatlardan har sohada ortdaqolib, ergashuvchi mamlakat maqomida qilib ketish hech gap emas. O'z ertasini, istiqbolini o'ylagan har qanday xalq bunga rozi bo'lmaydi, bu kabi holat bilan kelishib yasholmaydi. Ortda qolish yoki mutelikning oldini olish chorasini, shubhasiz, ta'lim-tarbiya tizimiga e'tibordir. "2017

– 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi"ning to'rtinchi yo'nalishida ta'limga alohida urg'u berilgani bejiz emas. Mamlakatimizda Maktabgacha ta'lim vazirligining tashkil etilishi, O'zbekiston Respublikasi

Prezidentning "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirishchora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, shu qarorga muvofiq Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirishchora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilinishi ham ustuvorlik maqomi berilgan ta'limga hukumat miqyosida ayricha e'tiborning bir ifodasidir. 2018-2019-o'quv yilidan boshlab maktabgacha ta'lim tashkilotlari yangi – "Ilk qadam" o'quv dasturi asosida faoliyatlarini olib bormoqdalar. Unda maktabgacha ta'lim tashkilotining maqsad va vazifalari, o'quv-tarbiyaviy faoliyatning asosiy g'oyalari, maktabgacha yoshdagi bolalarni ta'limning keyingi bosqichiga o'tishidagi asosiy kompetensiyalari belgilab berilgan. Bolalarning har tomonlama yetuk bo'lib shakllanishida har bir kompetensiyaning o'rni bor. Lekin ular orasida nutqiy kompetensiya mavqei o'ziga xosdir. Chunki nutq lisoniy (til) tafakkur bilan bevosita bog'liq, u (til tafakkuri) esa borliqni idrok etish, qabul qilish asosi sanaladi. Til orqali rivojlangan tafakkur vositasida bolaning atrof-muhit bilan tanishish, matematik tasavvur, bilim olish, ijodiy rivojlanish va boshqa kompetensiyalar shakllanadi, tadrijiy o'sib boradi. Lisoniy tafakkur va nutq o'zaro ta'sir ko'rsatib, bir-birini sayqallab boradi. Asosiysi, tarbiyalanuvchi maktab ta'limiga tayyor bo'la boshlaydi. Bolani maktab hayotiga tayyorlash uning hayotida yangi bosqichga: o'quvchi bo'lish, maktabda o'qish hissini shakllantirish, axloqiy sifatlarning ortishi, borliqni anglashga qiziqishining kengayishidir. Buning uchun esa uni bu yangi hayot va jarayonga moslashtirib borish talab etiladi. Bunda, ayniqsa, o'zaro bir-birini taqozo qiluvchi aqliy va nutqiy rivojlanishi jihatdan bolalarni maktabga tayyorlash g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Muloqotda muhim bo'lgan jihatlari: a) bolalarning o'zaro aloqa nutqini o'stirish, b) kim bilan (tengdoshi yoki kattalar bilan) gaplashayotganiga qarab muomala qilishi, v) so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishi, g) so'zlashganda fikrini aniq ifodalay olishi, d) so'zlash tempiga rioya qilishi, ye) mazmunga muvofiq ohangni yarata olishi, j) savollarga to'g'ri javob berishi tarbiyachi va ota-onalar e'tibor markazida bo'lishi kerak.

Ma'lumki, bolalarda nutq sifatini shakllantiradigan bir qator omillar mavjud. Maktabgacha ta'lim amaliyotida kuzatilgan, tajribalarda samarasi yuqori bo'lgan ba'zi omillar haqidaso'z yuritimiz.

Oila muhitida nutq ko'nikmalarini rivojlantirish. Tarbiya tizimida oila beqiyos ahamiyatga va imkoniyatga ega maskan sanaladi. "Oiladagi tarbiya o'zining chuqur emotsionalligi, intim xarakterdaligi, doimiyliigi va davomiyliigi bilan ajralib turadi" [1:64]. Bolalar dastlabki nutq malakasi va muomala madaniyatini oilada o'rganadilar. Oila a'zolari bolani o'z tilini hurmat qilishga, chiroyli, ma'noli so'zlashga o'rgatishlari ta'lim va tarbiya tizimida muhim ahamiyat kasb etadi. Oila a'zolarining so'zlash tarzi, malakasi va madaniyati bolaga ta'sir etmay qolmaydi. Bolaning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishda maktabgacha ta'lim tashkiloti hamda oila hamkorligi zarur. Tarbiyachi zimmasiga bu borada katta mas'uliyat tushadi. Chunki u tarbiya bo'yicha mutaxassis, hayoti va faoliyatini shu ishga bag'ishlagan pedagog va psixologdir. Ota-onalar bilan suhbatda ularning kasb-koriga, o'zini tutishi, bola tarbiyasiga munosabatiga, nutq malakasi hamda muomala madaniyatiga e'tibor qaratadi va shu orqali oiladagi nutqiy muhitni o'rganadi, shunga qarab bolaga, uning ota-onasiga qanday yondashishni, ular bilan ishlashshakli va mazmunini belgilab oladi. Tarbiyachining oilalar bilan ishlashshakllari quyidagicha bo'lishi mumkin: 1) bolalarning xulqi, ta'lim-tarbiya olishi, nutqini rivojlantirish yuzasidan umumiy suhbatlar o'tkazish (ota-onalar yig'ilishi, "Onalar maktabi" faoliyatini yo'lga qo'yish...); 2) zaruratga qarab bolalarning ota-onasi bilan alohida suhbat tashkil etish, ta'lim-tarbiyasi, jumladan, nutq malakasi yuzasidan maslahatlar, tavsiyalar berib borish, ayrim masalalar bo'yicha kelishib olish; 3) "Ota-onalar sizlar uchun" burchagini tashkil qilib, uni kerakli adabiyotlar, metodik jurnallar bilan ta'minlash, ularni o'qishga tavsiya qilib borish.

Nutq tarbiyasida ota-ona va oiladagi boshqa kattalar quyidagilarga rioya qilishlari shart: 1) bolani erkalatib sun'iy chuchuk tilda so'zlamaslik (masalan, nonni nanna, suvni chu-chu kabi), balki har bir so'zni aniq, tushunarli talaffuz etishlari; 2) bolaning o'ziga bo'lgan murojaatini diqqat bilan tinglash, savollariga jiddiyat bilan javob berish, vaqt yoki kayfiyat yo'qligini bahona qilib, muloqotdan qochish katta xato; 3) bolaning nutqidagi kamchiliklar, so'z qo'llashdagi xatolarga befarq bo'lmaslik, xatolarni tuzatishda ham jiddiyat, ham g'amxo'rlik bilan munosabatda bo'lish, bunda hech qachon jerkib, kamsitib, jazolab to'g'rilash yo'lidan bormaslik; 4) bolaning oldida nutq madaniyatiga rioya qilgan holda o'zaro muloqotda bo'lish, muomala madaniyatiga zid holatlarga yo'l qo'ymaslik; 5) nutqiy muvaffaqiyatlarni rag'batlantirib borish (ajoyib tushuntirding, shu so'zni joyida ishlatding, barakalla, yaxshi gapirding kabi); 6) badiiy adabiyot, multfilm, kinofilmlarni birga o'qib, ko'rib, birgalikda tahlil qilish, qahramonlar nutqidagi salbiy yoki ijobiy jihatlarga ularning e'tiborini tortish; 7) pedagog olimlar ko'rsatmalarida aytilganidek, 4-6 yoshli bolalar so'z zahirasi kattalar bilan muloqot jarayonida kuniga 5-10 ta yangi so'zga ko'payib borishi kerak.

Bolalarni maktabga tayyorlashda ularning fikrlash malakalarini rivojlantirish. Bunda bolalarning o'zlashtirgan so'z boyligidan to'g'ri foydalanish, eshitgani va ko'rganlarini so'zlab berish, rasmlar mazmuni bo'yicha hikoya tuzish, nutqni aniq, to'g'ri ifodalashga o'rgatiladi [2:51]. Buning uchun tarbiyachi nutq o'stirish mashg'ulotlarida quyidagilarga ahamiyat berishi lozim: 1) bolalarning turli faoliyatlarida haqida mazmunli, ijodiy hikoya tuzish, ertak to'qish, uni obrazli hikoya qilishga o'rgatish; 2) bolalarga 3-4 so'zdan iborat gap tuzish, gapni so'zlarga ajratish, so'zni bo'g'inga ajratishva so'zdagi tovushlarni aniq talaffuz qilish, tovushdan so'z tuzishga doir mashqlarni bajarishga o'rgatish; 3) badiiy asarlarni ifodali, obrazli hikoya qilishga o'rgatish, asar qahramonlarining faoliyatini baholay olish, ularning ijobiy xususiyatlarini tavsiflash va nutqni ajrata olishga o'rgatib borish.

Bolalar lug'at boyligi oshirish ustida ishlash. So'z boyligi ko'p bolada so'zlash ishtiyoqi kuchli, ayni paytda nutqi ravon va sifatli bo'ladi. Joriy dastur va davlat talablariga ko'ra maktabga chiqayotgan bola

3 – 5 ming atrofida so'z bilishi kerak. Ammo bu so'zlar tarkibi o'rganilmagan: ularning qanchasi ot, qanchasi sifat, fe'l yoki ravish va son bo'lishi ko'rsatilmagan. Chunonchi, gap maktabgacha ta'lim talablari haqida borar ekan, bugungi kunda bu masalaga jiddiy qarash vaqti keldi deb hisoblaymiz. Muammoning ayni shu tomonlariga e'tibor qaratib tajribalar olib borgan metodist S.Abdullayevaning kuzatishlari diqqatga sazovor. U amaliyotchilar bilan birga ona tili namunaviy lug'ati ustida ish olib borgan. Bolalarning suhbatlar, mustaqil hikoyalari, turli predmet va o'yinchoqlarni ta'riflashlari jarayonidagi nutqlarida ishlatgan so'zlarini qayd etilib, alifbo harflari sirasida hisobga olib borilgan. Alifbodagi har bir harf guruhiga 40-50 tadan so'z jamlanganda bolalar jamlagan so'z zahirasi tahlil qilingan. Aniqlanishicha, ularning aksariyati ot va fe'l turkumiga kiruvchi so'zlar bo'lgan. Metodist S.Abdullayeva tajribalarini yaxlit umumlashtirib, ilmiy-amaliy xulosalamagam bo'lsa-da, biz undan o'zimizga shunday xulosalarni chiqarib olishimiz mumkin: ot va fe'l turkumidagi so'zlar bola (umuman inson)lar uchun ehtiyoj sababli tug'ilgan fikrni uzatish uchun zarur kommunikatsiya asosi bo'lsa, qolgan turkumdagi (sifat, son, ravish va boshqalar) so'zlar fikrni to'liqroq ifodalash, uni "bezash", o'zi his qilib turgan modal munosabatlarni bildirish vositasi bo'ladi. Demak, bog'chada ham, oilada ham bolaning leksik zahirasida ot va fe'ldan boshqa so'zlarning miqdoriga ham jiddiy e'tibor qaratilishi kerak.

Ayni paytda o'zlashtirilgan leksik birliklarning faol yoki nafaol qo'llanayotganiga ham diqqat qilinadi. So'zlarga vaqti-vaqti bilan murojaat qilinib faollashtirilib borilmas ekan, bola ularni unutadi yoki ma'nosini chalkashtiradi. Tarbiyachilar mashg'ulot, o'yin va sayr davomida bolalar nutqini diqqat bilan tinglab, ular tomonidan o'zlashtirilgan so'zlarni faollashtirishiga erishishi lozim. Ayniqsa, badiiy adabiyot namunalari o'qish, yodlatish, qayta so'zlatish bilan bog'liq mashg'ulotlarga tarbiyachi jiddiy yondashishi lozim, negaki ular vositasida bolalarga yangi so'zlar tanishtiriladi, ma'nosi tushuntiriladi, takrorlatish orqali nutqda faollashtiriladi. Shu tariqa lug'at hajmi tobora kengayib, belgilangan me'yorlarga yaqinlashtiriladi. Lug'atni shakllantirishda bolaning hayotiy tajribasidan kelib chiqib, tevarak- atrof muhiti, tabiat va uy-ro'zgor buyumlarining nomlarini bildiruvchi ismlar, keyin ularning harakat yoki holati, so'ngra belgi, miqdor, hajm kabi ma'nolarni anglatuvchi so'zlar qo'shib boriladi. Albatta, multfilm, kino, televidiniya ta'sirida bolalar nutqi va lug'atga kirib kelayotgan zamonaviy so'zlarni ham unutmaslik lozim. Lug'at ustida olib borilayotgan ishlar jarayonida bolalar nutqining sof adabiy til shakliga muvofiqi, nutqqa begona so'zlar aralashmaganligi ham nazorat ostida bo'lishi darkor.

Adabiyotlar:

Karelina I.O. Doshkolnaya pedagogika: kurs leksiy: uchebno- metodicheskoye posobiye. - Rybinsk: filial YaGPU, 2012.

Nabiyeva S., Abdurahmonova M. Bolalarni maktabga tayyorlashning ta'limiy asoslari.//Ta'lim samaradorligini oshirishning nazariy- amaliy asoslari. Ilmiy-uslubiy to'plam. T.: "FAN", 2007. 51-b.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTINI BOSHQARISHDA RAHBARNING KASBIY VA SHAXSIY SIFATLARI

*Maxmudova Darmonjon Bozorboyevna,
TVChDPI Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrasida dotsenti*

Respublikamizda ta'lim tizimini takomillashtirish orqali har tomonlama yetuk, mustaqil fikrlashga qodir, irodali, fidoiy va tashabbuskor kadrlarni tayyorlashga katta e'tibor qaratilmoqda. Hozirgi davrda ishlab chiqarishda texnika va texnologiyalarning yangilanayotganligi, ilm-fanning jadal taraqqiyoti mutaxassis kadrlardan o'z bilimlarini muntazam ravishda chuqurlashtirib, yangilab va boyitib borishni talab etadi.

Odatda, rahbarlik atamasi ishning ko'zini biladigan, kasbiga sadoqatli, o'zi, oilasi va el-yurt manfaatini ko'zlab mehnat qiladigan, boshqaruv faoliyatiga odilona va oqilona yondasha oladigan mutaxassislariga nisbatan qo'llaniladi. Birinchi prezidentimiz I.Karimov muayyan sohalarida yangi rahbar tayinlanganda uning qaysi sifat va xususiyatlarini inobatga olish kerakligi haqida shunday deganlar: "...boshqalar bilan teng gaplashadigan, dard-u tashvishlarini baham ko'rishga tayyor bo'lgan, o'zgalardan ko'ra uzoqni ko'ra oladigan, chuqurroq o'ylaydigan, ertangi kunni bir emas balki ikki qadam uzoqroq ko'rish, o'zini emas xalqning dardu-g'amini, uning taqdiri, ertangi kunini o'ylashi, aql-zakovatli, ko'pni ko'rgan, uzoqni ko'zlaydigan, irodasi mustahkam, tajribali insonni rahbar qilib saylash mumkin".¹⁵

YUqoridagi fikrlarni davom ettirgan holda mamlakatimiz Prezidenti SH.Mirziyoyev rahbar xodimlar, boshqaruvchilarning ijtimoiy hayotimizdagi roliga to'xtalib, tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbarini – bu Bosh vazir yoki uning o'rinbosarlari bo'ladimi, hukumat a'zosi yoki hududlar hokimi bo'ladimi, ular faoliyatining kundalik qoidasi bo'lib qolishi kerak¹⁶ deya xitob qilib, endi har bir davlat boshqaruvi organlari rahbarlarining vazifasi – o'zi mas'ul bo'lgan soha va tarmoqda olib borilayotgan ishlarning ahvolini tanqidiy baholash asosida zimmaga yuklatilgan vazifalarni mas'uliyat bilan bajarishni ta'kidlab o'tganlar.

Bu esa o'z navbatida ta'lim muassasalari rahbarlari zimmasiga ham katta mas'uliyatni yuklaydi. Ta'lim, fan, texnika va texnologiyalarning jahon miqyosidagi yutuqlarini, innovatsiyalarni tatbiq etgan holda pedagogik jarayonni ilmiy asosda tashkil etish va boshqarish, shuningdek, uning samaradorligini ta'minlashdagi mavjud muammolarni ijobiy hal etish boshqaruv sohasidagi rahbarlardan kasbiy kompetentligini rivojlantirish kabi o'ziga xos muhim vazifalarni talab etadi.

Ma'lumki, maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning birlamchi va eng asosiy bo'g'inidir. Ta'lim tizimining boshlang'ich xalqasi hisoblangan maktabgacha ta'lim sohasida ham boshqaruv faoliyatini takomillashtirish maqsadida O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvi tubdan takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni qabul qilindi. Farmondan ko'zlangan maqsad – uzluksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, samarali davlat boshqaruvi tizimini yaratish, maktabgacha ta'lim muassasalari davlat va nodavlat tarmog'ini kengaytirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, maktabgacha ta'lim muassasalariga bolalarni qamrab olishni keskin oshirish, ta'lim-tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish orqali bolalarni har tomonlama intellektual, ma'naviy-estetik, jismoniy rivojlantirish hamda ularni maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilashdir..

Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishda direktor o'z-o'ziga nisbatan talabchan bo'lishi, o'z-o'zini baholash va shu asosda pedagog-xodimlar bilan to'g'ri munosabatni yo'lga qo'yishi lozim. Rahbar sifatida u madaniyatli bo'lishi va buni pedagogik muomalada, o'zgalar bilan bo'ladigan kundalik muloqotlarda ifoda etishi kerak. Ko'p hollarda rahbar bilan xodimlar o'rtasida kelib chiqadigan shaxsiy ziddiyatlar tinglay olmaslik yoki tushuna olmaslikdan kelib chiqadi. Boshqalarning o'rniga o'zini qo'yish, uning hissiy kechinmalarini tushunish, empatiya (hamdardlik) hissi, so'zlashuvlarda sabr-toqatlilik muloqot madaniyatining muhim tomoni ekanligini yodda tutish lozim. Zero, "Boshqarish amaliyotidan ma'lumki, rahbarlik faoliyati o'ziga xos murakkab jarayon bo'lib, u rahbardan nafaqat oliy ma'lumotga, balki yetarli kasbiy tayyorgarlikka, boshqaruv yo'nalishida bilim, ko'nikma va malakalarga, shuningdek, ma'lum tajribaga ega bo'lishni ham talab etadi".

Bugungi kunda shiddat bilan rivojlanayotgan maktabgacha ta'lim tashkilotlariga direktorlarni to'g'ri tanlash, ularning kasbiga, shaxsiga xos xislatlarini o'rganib chiqish dolzarb masaladir. Bu borada rahbar shaxsida bir qator shaxsiy fazilatlar va kasbiy sifatlar shakllangan bo'lishini tadqiq etgan olimlarning quyidagi yondashuvlarini inobatga olish yanada maqsadga muvofiqdir. Xususan:

maqsadni aniq belgilay olish;

o'zgalarni diqqat bilan tinglash;

vaziyatni xolisona baholay olishlik, samimiy va bag'rikenglik;

qaror qabul qilishda odil bo'lishi va shu orqali xodimlarni joy-joyiga qo'ya olishi;

o'z imkoniyatlari va xodimlarning imkoniyatlaridan to'la foydalanish;

muloqotda aniq va lo'nda so'zlay olishi;

jamoani tashkil etish va unda uyg'un muhitni ushlab tura olish qobiliyatiga ega bo'lishlari lozim.¹⁹

Rahbardan mustaqil fikrlilik, zehni va tashabbuskor bo'lishlik talab etiladi. Negaki, ayrim hollarda xodimlar xato qilsa rahbar to'g'ri yo'l-yo'riqlar ko'rsatishi, har bir aytilgan fikr, qilingan ishga mustaqil baho bera olishi, zarur hollarda yaxshi bajarilgan ishlarni taqdirlashi lozim. Rahbar kadrlar, ayniqsa maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlari boshqaruv psixologiyasini yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi kerak. Xususan, shaxs psixologiyasi, jamoa psixologiyasi va shu bilan birga har jamoa a'zosining individual xususiyatlarini yaxshi o'zlashtirishi zarur. Chunki har bir inson turli xil dunyoqarash, o'ziga xos xarakter xususiyat va shu bilan birga temperament tipiga ega bo'ladi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib quyidagicha xulosa qilish mumkin:

maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarlari o'z funksional vazifalarini amalga oshirishi uchun kasbiy faoliyatining mazmun-mohiyatini chuqur anglashi, yuqorida keltirilgan vazifalarni amalda ijrosini topishiga erishish lozim;

qachonki maktabgacha ta'lim tashkilotida sog'lom-ma'naviy muhit bo'lsa, ish unumdorligining sifati va samaradorligini ta'minlashda jamoa a'zolari birlashib harakat qilsa, bu borada rahbarning o'zi barchaga ibrat va namuna bo'lsagina tashkilot istiqbolga yuz tutadi;

boshqaruv va unda rahbarlik masalalari respublikamiz ta'lim tizimining tobora rivojlanish va taraqqiyot sari olg'a odimlayotgan bugungi davrida mas'uliyat va ijodiy yondashish kabi murakkab vazifalarni kun tartibiga qo'yimoqda. Uning samarali natijasi esa ilm-ma'rifatni, madaniyatni yuksaltirish, har tomonlama kamol topgan, intellektual va davr talabiga mos yoshlarni tarbiyalashdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PF-5198- sonli "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.

Karimov I. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir. –T.: O'zbekiston, 2015. 207-bet.

Mirziyoyev SH. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik

– har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. –T.: O'zbekiston, 2017. 45-bet.

Akramova V. Ijtimoiy psixologiya. –T.: 2007. 141-bet.

Turgunov S.T., Daniyarov B.X., Otajonova D.M.. O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirinda ta'lim muassasasi rahbarlarining funksional vazifalari. O'quv qo'llanma. –T.: Sano-standart, 2011. 5-bet.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISH METODLARI

*Mirzayev Abdulxamit Marifovich,
TICHDPI Bolalar sporti kafedrasi dotsenti,
Abdullayeva Xalimaxon Dilerjonkizi,
Rasulov Jasur Dilshod ugli,
MBTJTS yunalishi 21 - 1 guruh talabalari*

Maktabgacha ta'lim pedagogikasi ilmida bu yoshdagi bolalar ta'limi metodikasi umumta'lim maktablarida qo'llaniladigan metodlardan qisman farqlanadi. Unda ta'limning og'zaki metodlari, ko'rgazmali metodlari va amaliy metodlaridan foydalanish ustuvorlik qiladi.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarining o'qitish amaliyotida qo'llaniladigan metodlardan biri ko'rgazmali metodlar tizimi o'z ichiga: kuzatish, ko'rsatmali tasvirlar (rasmlar, diafilmlar, slaydlar, kompyuter dasturlari)ni namoyish etish, namuna ko'rsatish kabi metodlarni qamrab oladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari amaliyotida ko'p foydalaniladigan metodlardan yana biri og'zaki metodlar sirasiga quyidagilar kiradi: hikoya, suhbat, badiiy adabiyot o'qish, savollar bilan murojaat qilish, ko'rsatma berish va tushuntirish.

Bunday metodlar sirasiga kiruvchi uchinchi – amaliy metodlar safidan – mashq, tajriba, modellashtirish kabi metodlar o'rin oladi. Har bir metod ma'lum ta'limiy vazifani muvaffaqiyatli hal etishi, qolganlari esa ayni holat uchun birmuncha samarasiz bo'lishi ham mumkin. Universal ta'lim

metodlari mavjud bo'lmagani bois mashg'ulotlarda turli ta'lim metodlaridan yoki ularning majmuasidan foydalanish mumkin bo'ladi.

Ta'lim metodlarini tanlash quyidagi mezonlar asosida amalga oshiriladi:

didaktik maqsadga ko'ra;

ta'lim mazmuniga ko'ra;

o'quv ko'nikmalarini egallash va rivojlanish darajasiga ko'ra;

tarbiyachining tajribasi va kasbiy tayyorgarlik darajasiga ko'ra.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari mashg'ulotlarida ko'rgazmali metodlardan foydalanishda samaradorlikka erishish uchun quyidagi shartlarga amal qilish maqsadga muvofiqdir: ko'rgazmali materiallarning bolalar yoshi va rivojlanish darajasiga mos kelishi; tavsiya etilayotgan ob'ektning guruhdagi barcha bolalar uchun qiziqarli bo'lishi; namoyish etilayotgan ob'ektlar barcha tarbiyalanuvchilarga yaxshi ko'rinib turishi; namoyishda uning boshlang'ich bosqichi va asosiy jarayon (holat)larning ajralib turishi; tajribalar namoyishi maket, jihoz yoki tajriba sxemasini chizib ko'rsatish asnosida tashkil etilishi; namoyish va illyustratsiya o'quv materialining mazmuni bilan uyg'un bo'la olishi lozim.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni mustaqil fikrlashga yo'naltirishda qo'l keladigan metodlar sirasiga kiruvchi og'zaki metodlar (suhbat, hikoya, tushuntirish, badiiy adabiyot o'qish, savollar bilan murojaat qilish, ko'rsatma berish, ma'ruza) tarbiyalanuvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish, tarbiyachining tushuntirishini faol qabul qilish va puxta o'ylash asnosida amalga oshiriladi. Ta'limning og'zaki metodlarida bilimlarni uzatish vositasi sifatida pedagog nutqi muhim ahamiyatga ega. Bu o'rinda tarbiyachining tarbiyalanuvchilar faoliyatiga rahbarligi mavzuni qo'yish, rejani e'lon qilish, bolalar faoliyatini boshqarishdan iborat bo'ladi.

Ta'limning amaliy metodlari tarbiyachiga bolalarning turli-tuman amaliy faoliyatlarini tashkil etish, yangi bilimlarni o'zlashtirish, ma'lum ko'nikma va malakalarni hosil qilishda yordam beradi. Ta'limning amaliy metodlari orqali bolalar narsa-hodisalarning o'ziga tanish bo'lmagan xususiyatlarini kashf etadilar. Amaliy metodlar ona tili va chet tilini o'rganish, matematika mashg'ulotlarida mashq, misollar shaklida, rasm chizish, raqsga tushish, konstruksiyalash, qo'l mehnatida keng foydalaniladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida qo'llaniladigan ta'limning og'zaki, ko'rgazmali va amaliy metodlarini ish jarayonida to'g'ri tanlash bu bosqich ta'limi samaradorligining asosidir. Uzluksiz ta'lim tizimi muassasalarida amalga oshiriladigan o'quv-tarbiyaviy ishlar, mashg'ulotlar muvaffaqiyatining bosh omili va eng muhimi ham shu. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarni mustaqil fikrlashga yo'naltirishda buning ahamiyati beqiyosdir.

Maktabgacha ta'lim amaliyotida usul, ko'pincha, metod bilan bir narsa yoki metodning bir qismi deb qaraladi. Aslida usullar metodlarni yuzaga keltiruvchi, uni tashkil qiluvchi unsurlardir. Masalan, ta'limning muammoli metodi muammoli vaziyat yaratish, o'quv farazlarini shakllantirish, ularni isbotlash singari usullarni o'z ichiga oladi.

Tarbiyalanuvchilarni mustaqil fikrlashga yo'naltiruvchi muammoli, suhbat, evristik, tadqiqot, taqqoslash, induktiv, deduktiv singari metodlarda ham o'rganilayotgan o'quv materialidan muhimni ajratish, o'rganilayotgan hodisaning umumiy yoki xususiy jihatlarini topib tasnif qilish, tizimga solish, aniqliklar kiritish, isbotlash singari usullardan foydalaniladi.

O'zlashtiriladigan axborotni mantiqiy bo'laklarga bo'lish, ularni taqqoslash, materialni saralash, tayanch so'z va tushunchalarni topish, asosiy fikrni aniqlash, o'quv materialini guruhlarga ajratish, asosiy fikr haqida xulosa berish singari ishlar ham mazkur metodlarning usullari hisoblanadi va hk.

Badiiy asarlar tahlilni ongli ravishda amalga oshirishda timsollardagi muhim jihatlarni ajratishda matnni qismlarga bo'lish yoki undagi muhim tizimli belgilarni topish, sintez aloqalarni anglash va tushuntirib berish ishlari ham samarali usullardir. Aniqlik kiritish usuliga umumnazariy fikrdan xususiysiga o'tish, uni qo'llash yoki mavhumlikdan aniqlikka, ko'pshakllilikka o'tish ishlari kiradi.

Isbotlash usuliga esa tezislarni aniqlab olish, isbotlashning yo'llarini belgilash, zarur dalillarni to'plash, xulosalarni bir tizimga solish, sababiy aloqalarni aniqlash ishlari kiradi. Mashg'ulotlar jarayonida ta'lim usullari qo'llanilganda tarbiyalanuvchilar tomonidan bajariladigan ishlarning ma'lum qismi takrorlanadi. Bu hol bilimlarning mustahkam o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari mashg'ulotlarida ta'lim usullari alohida ajratilishni yoki bunga maxsus tayyorgarlikni talab qilmaydi. Ularni tarbiyachi mashg'ulotga tayyorlanish jarayonida, tanlangan metoddan foydalanish asnosida qilinadigan ishlar tizimini rejalashtirayotganda belgilanadi va amalda navbatma-navbat qo'llanilaveriladi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tashkilotlari nutq o'stirish va badiiy adabiyot bilan tanishtirish mashg'ulotlarida tarbiyalanuvchilarni mustaqil mulohaza yuritishga yo'naltirishda: og'zaki, ko'rgazmali, amaliy metodlar sirasiga kiruvchi turlari bilan birga evristik, tadqiqot, taqqoslash-qiyoslash, induktiv, deduktiv metodlardan; ularning zamirida aks etgan: savollar berish, namoyish etish, ko'rgazmali, tajriba, amaliy, aqliy harakatlar, masalani o'rganish, topshiriq berish, yo'l-yo'riq ko'rsatish, xulosa chiqarish singari bir qator usullardan o'rni bilan foydalanish, bu jarayonda samaradorlikka erishish garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

“O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF – 4947-sonli Farmon. – Xalq ta’limi. 2017. 2-son. 3–35-betlar.

Muslimov N., Usmonboyeva M., Saifurov D., Tyrayev A. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. –T.: Sano-standart, 2015. –5- bet.

Venger L. A., Venger A. L. Domashnyaya shkola myshleniya (dlya pyatiletnyx detey). – Moskva: Znaniye, 1984.

O‘YIN FAOLIYATINING BOLA HAYOTIDA TUTGAN O‘RNI

Ochilova Mavlyuda,

TVChDPI Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

Bolalar o‘yinlari xalq pedagogikasining asosiy vositasidan biri bo‘lib, asrlar davomida rivojlanib, yangilanib boradi.

O‘yin faoliyati bola hayotida, uning jismoniy, ruhiy, aqliy va kamolotga yetishida muhim vositalardan biri hisoblanadi. O‘yin orqali bolalar tafakkur, tasavvur, xotira, diqqati kabi barcha psixik jarayonlari rivojlanadi va atrof-muhit haqidagi bilimi va malaka kunikmalari yanada kengayib boradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o‘yin faoliyatidan to‘g‘ri va unumli foydalanish hamda har-bir o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar va tadbirlar o‘yin faoliyatining samaradorligini oshirib boradi.

Maktabgacha tarbiya tashkilotlarida o‘yin faoliyati turli xil shaklda voqeaband-ijroli, harakatli, ta’limiy, musiqiy kabi yo‘nalishda olib boriladi. O‘yin bolalar uchun qiziqarli va samarali bo‘lishi uchun tarbiyachi o‘yin qoidasi va mazmuni bilan yaqindan tanish bo‘lishi hamda bevosita faol ishtirokchiga aylanishi kerak.

O‘yin mashg‘ulotlarida voqeaband-ijroli o‘yinlar orqali bolalar tafakkuri kengayadi va qiziqishlari rivojlanadi. Shuningdek obrazli o‘yinlar orqali bolalarda ularni qurshab turgan kishilarning kundalik hayoti, o‘zaro munosabatlari, turmush tarzini kechirish yo‘sinlari bilan tanishib boradi.

Bolalar hamisha kattalarga taqlid qilishadi, qo‘g‘irchog‘ini erkalayotgan qizcha onasining so‘zini takrorlaydi, qo‘g‘irchog‘ini beshikka belab alla aytadi, mana shu birgina o‘yin orqali unda oila sharoitidagi ko‘nikmalar hosil bo‘layotganligini kuzatishimiz mumkin.

Bundan tashqari “Shifokor” , “Sartaroshxona”, “Do‘konda”, “Quruvchilar”, “Tikuvchilar”, “Bog‘cha”, “Maktab-maktab” kabi o‘yinlar vositasi orqali maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar qalbida kasbga qiziqish, faollik, o‘zgalarni mehnatiga hurmat, ahil, inoqlilik, shirin suhanlik kabi xislarlari o‘stirib boriladi.

Bolalar yoshiga mos ertaklardan, “Sholg‘om”, “Bo‘g‘irsoq”, “Zumrat va Qimmat”, “Ikki echki” kabilarni sahnalashtirish, qo‘shiqlarni, she‘rlarini, yod oldirish bilan bola xotirasi rivojlanadi. Shuningdek bolalarda fikrni to‘plash qobiliyati, so‘z boyligi, nutq faoliyati, estetik madaniyati, ijrochilik mahorati, o‘ziga bo‘lgan ishonch kabi qobiliyatlarini tarkib topishiga yordam beradi.

Harakatli o‘yinlar bolalardan epcillikni, chaqqonlikni, diqqatni bir joyga jamlashni, sezgirlikni talab qiladi. Xalq o‘yinlaridan “Ismingni eslab qol”, “Ko‘z bog‘logich”, “Oq terakmi ko‘k terak” “G‘ozlar”

, “Qushim boshi”, “To‘p-tosh”, “Jami” kabi o‘yinlari orqali bolalarda harakat faoliyati rivojlanib, jismoniy quvvati oshirilib, o‘zligiga ishonch ruxi o‘stirib boriladi. Shu bilan bir qatorda turli o‘yinchoqlar bilan o‘ynash to‘p, arqoncha, ot, arava, veloseped kabi predmetlar bilan o‘ynaladigan xarakterlar orqali ularning qalbida musobaqalashish xislari uyg‘onib boradi. Ayniqsa kapto‘k o‘yinlari bolalarning barcha tana harakatlarini rivojlanishiga katta yordam beradi, buning uchun kapto‘k o‘ynashga qulay sharoit yaratib berish kerak bo‘ladi.

Bolalarni sport bilan shug‘ullantirish avvalo oilada va maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi xonalarida emaklash, sirpanish, tirmashib chiqish, arqon tagidan o‘tish mashqlarini o‘rgatish va shunga

doir quyidagi: “Ona tovuq va jo‘jalar”, “Arqonga tegmay o‘tchi”, “Olishish”, “Tortishmachoq” kabi o‘yinlarni bolalarga o‘rgatish orqali diqqatni jamlash kabi xususiyatlar rivojlanib boradi.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlaridagi ta‘limiy o‘yinlar orqali bolada mustaqillik, faollik, ijodkorlik va masalaga ongli yondashish malakasi o‘stirib boriladi.

Ta‘limiy o‘yinlar ko‘rgazmalilik, oddiydan murakabga o‘tish usullari orqali tarbiyachi tomonidan faollashtiriladi va mustaqil xarakter qilish qobiliyati shakllantirib boriladi. Ta‘limiy o‘yindan to‘g‘ri foydalanilsa bolaning tafakkuri, nutqi, xotirasi va aqliy tarbiyasiga asos solinadi. Ta‘limiy o‘yinlar orqali bolalarning eshitish, ko‘rish, sezish a‘zolari rivojlanib, turli narsani yasashda ishlatiladigan materiallarni bir-biriga taqqoslashni va guruxlarga ajratishni o‘rganadilar.

Ta‘limiy o‘yinlar maktabgacha ta‘lim tashkilotlarning kichik guruxlarida quyidagi mavzularda o‘tkaziladi.

O‘yinchoqlar bilan o‘ynaladigan o‘yinlar: “Ayiqlarga nima kerak”, “Jajji oyoqchalarimiz”, “Zumrat uchun ko‘ylaklar” va boshqalar.

Stol ustiga qo‘yib o‘ynaladigan o‘yinlar: “Nima qayerda yuradi”, “Men aytgan narsani kursat”, “Kimni qo‘lida nima bor” va boshqalar.

Og‘zaki usuldagi ta‘limiy o‘yinlar: “Qo‘g‘irchoq Lolaxoni cho‘miltiramiz”, “Qo‘g‘irchoq Lolaxon mexmonga keldi”, “Ajoyib xaltacha”, “Shaklini top”. “Rangini top” kabi o‘yinlar kiradi.

Eshitish va ko‘rish a‘zolarini faollashtirish uchun: “Xilini top”, “Qaysi daraxtning mevasi”, “Nimani pati”. “Mevasini top”. “Onasini top”, “Mevalar va barglar”, “Damino”. “Yovvoyi va uy xayvonlari”, “Ishlash uchun nima zarur”. “Bu uychada qanday xayvon yashaydi”, “Bu kim yoki nima?” singari o‘yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Bu o‘yinlar orqali bolalarda meva va sabzavotlar, xayvon va parandalar, yil fasillari, kiyim-kechak va boshqalar, kabi tasavurlar boyitilib, kengaytirilib, kurish va eshitish, esta saqlab qolish xususiyatlari rivojlantirilib boriladi.

Katta guruxlarda o‘ynaladigan ta‘limiy o‘yinlar quydagilardan iborat bo‘lib, “Ayting biz topamiz”, “Topgan topog‘on”, “Oshqovoq pishti”, “Loy o‘yini”, “Bog‘bonlar” kabi o‘yinlar orqali bolalarda mehnatga muxabbat ruxi tarbiyalanib boradi.

Bolalar qalbida musiqaga bo‘lgan muxabbat hissini oshirishda musiqiy –ta‘lim o‘yinlarning roli beqiyosdir. Tarbiyachi bolalarga turli hil musiqa asboblari ko‘rsatib, chalib berish orqali, cholg‘u asboblarning ovozi va tuzilishi turlari bilan tanishtirib boradi. “Ovozidan top”, “Nimada chalyapman”, “Qo‘ng‘iroq qanday jaranglayapti”, kabi o‘yinlar orqali tarbiyachi bolalarga ovoz va cholg‘u asboblarning tovush xususiyatlarini farqlashga o‘rgatadi. Maskur mavzulardagi “Tapur

–tupur qayrog‘och”, “Tomga tosh otdim” “O‘ynab ber”, “Mushtum va kaftchalar”, “Yomg‘ir” kabi milliy o‘yinlar orqali bolalarni musiqa ritmiga mos harakat, o‘yinli qo‘shiqni ijro etish, qarsaklar va mimik harakatlarini to‘g‘ri bajarishga o‘rgatib boriladi.

-G‘ozlar, bir so‘z deysizmi?

-G‘a-g‘a-g‘a!

-Totli suliy yeysizmi?

-Xa, ha-ha

-Nega patni silaysiz?

-G‘oq, g‘oq-g‘oq.

-Mendan nima tilaysiz?

-Boq, boq-boq

Bu xildagi she‘rlar mazmuni orqali kichkintoylar mustaqil fikirlashga, xayotiy tassurotlardan xulosa chiqarishga o‘rganib boradi.

Xulosa qilib aytganda milliy o‘yinlarning kichkintoylar hayotida tutgan o‘rni beqiyosdir.

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА БЎЛАЖАК ТАРБИЯЧИЛАРДА КВАЛИМЕТРИК КОМПЕТЕНЦИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ

З.С.Тешабаева

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти *катта ўқитувчи*
Э.Х.Мухторова,

Олий таълим жараёнида бўлажак тарбиячиларни касбий тайёрлаш уларда компетенция элементларини шакллантириш муҳим ҳисобланади. Бугунги кунда мактабгача таълим ташкилотларида педагог-тарбиячиларга бўлган эҳтиёж тобора ортиб бормоқда. Шундай экан, бўлажак тарбиячиларни педагогик фаолиятга тайёрлаш уларда квалиметрик компетенцияни шакллантириш долзарб муаммо ҳисобланади.

Ж.Толипова фикрича квалиметрия “муайян объект ёки жараён бориши, хизматлар, жараёнлар сифати эталон сифатида қабул қилинган моделнинг мезонлари бўйича ўлчаш ва олинган натижаларни таққослаш орқали баҳолаш амалга оширилади. Квалиметриянинг амалий тармоғи бўлган педагогик квалиметрияда кадрларни тайёрлашда малака талаблари эталон сифатида қабул қилинган бўлиб, педагогик кадрларнинг касб малакаси ва педагогик маҳорати сифати таққослаш орқали аниқланади” [2,29].

Олий таълим жараёнида бўлажак тарбиячиларда педагогик маҳоратнинг негизи бўлган, касбий компетенцияни шакллантиришда уларнинг иштирокини таъминлаш, фаол таълим усулларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Компетентлик ўқитувчиларнинг маънавий дунёқараши, психологик-педагогик ва ташкилий технологик салоҳияти, яъни унинг касбий имкониятлари салоҳиятини тасвирлайди [1,12].

Бўлажак тарбиячиларда қуйидаги компетенция турлари шаклланган бўлиши лозим :

- **умумаданий компетенция**- маълумотларни идрок қилиш, мақсад қўя олиш ва унга эришиш йўллари таниш, инсон маданияти моҳиятини тушуниш, у инсоният маънавиятининг муҳим омили эканлигини англаш, касбий ва таълимий фаолиятда илмий билимлардан фойдаланиш, ижтимоий ва шахсий, фалсафий муаммоларни кенг дунёқараши асосида таҳлил қилиш, жамоада ишлашга психологик тайёр бўлиш;

- **умумкасбий компетенция** бунда ўз касбининг ижтимоий аҳамиятини англаши ва тушуниши, ижтимоий ва касбий вазифаларни амалга оширишда педагогик-психологик, ижтимоий, иқтисодий ва фалсафа фанларига оид назарий билимлардан ўринли фойдалана олиш, коммуникациянинг замонавий турларини қўллаш олиш кўникмасига эга бўлиши лозим;

- **касбий компетенцияга** эга бўлган бўлажак тарбиячилар ижтимоий-касбий статусга эга бўладилар. Ихтисослиги бўйича ўзлаштирган билим, кўникма ва малакаларига таянадилар. Шунингдек, касбий фаолиятларида шахсий сифатлари ва индивидуал хусусиятларини намоён қиладилар.

Олий таълим жараёнида бўлажак тарбиячиларда амалий ва лаборатория машғулотларида мустақил равишда ўқитишнинг янги методларини ўзлаштиришлари ва улардан педагогик фаолиятида фойдаланиш қобилияти шакллантирилади.

Таълим натижаларини таҳлил қилиш, уларни такомиллаштириш йўллари излаш бўлажак тарбиячиларда квалиметрик компетенцияни шаклланишига замин яратади. Талабалар таълимий вазиятларни таҳлил ва синтез қилиш, ўзининг интеллектуал ва умумаданий билимлар даражасини ривожлантириш қобилиятига ҳам эга бўлишлари лозим. Ноқулай вазиятларда тўғри ҳаракат қилиш, муаммо ечимини топишда шахсий масъулиятини ошириш, таълимий муҳит яратиш қобилияти ҳам шаклланиб бориши зарур.

Бўлажак тарбиячиларнинг мактабгача таълим методикасини пухта эгаллаш ва технологияларни ўзлаштиришлари, касбий билим ва кўникмалар асосида инновацион жараёнларни ташкил эта олиш кўникмалари келажакда педагогик фаолиятларини самарали ташкил этишларини таъминлайди.

Бугунги ахборот асрида замонавий коммуникацион технологиялардан фойдаланиш малакаларига эга бўлиш мақсадга мувофиқдир. Чунки мактабгача таълим ташкилотларида болаларни ахборот технологиялари воситасида ўқитиш таълимнинг сифатли ташкил этилишига кафолат беради. Талабалар мустақил равишда ахборот технологиялари ёрдамида касбий фаолиятига боғлиқ бўлмаган бошқа соҳага доир янги билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришлари ва улардан фойдалана олиш малакаларини эгаллашлари лозим.

Санаб ўтилганлардан ташқари бўлажак тарбиячиларда квалиметрик компетенцияни шакллантирувчи қуйидаги сифатлар ҳам бўлиши талаб этилади.

- ўз-ўзини баҳолаш ва ўзни назорат қилиш;
- ўзини ривожлантириш ва мустақил таълим олишга тайёрлик;
- ўз фаолиятини тўғри ташкил эта олиш кўникмаси;
- вазифа ва муаммоларнинг ижодий ечимини топиш қобилияти;
- жамода ишлаш кўникмасига эга бўлиш.

Талабаларга ўқув топшириқлари бериш орқали квалиметрик компетенция шакллантирилади. Бунда ўқув топшириқларини қуйидаги мезонлар асосида бажаришга йўналтирилади:

- берилган саволларни ёритишда шахсий нуқтаи назар билан ёндашиш;
- мактабгача педагогика фанига доир луғат ва таянч иборалардан фойдаланиш;
- мутахассислик фанига доир асосий ва қўшимча адабиётлардан фойдаланиш;
- квалиметрик қарашларга доир далиллардан фойдаланиш;
- қабул қилинган ахборотларни таҳлил қилиш ва баҳолаш;
- маълумотларни мантиқий жиҳатдан баён қила олиши;
- хулосаларни қисқа ва лўнда шакллантириш кўникмасини эгаллаш.

Бўлажак тарбиячиларда квалиметрик компетенцияни шаклланишини Б.Блум таксономияси асосида учта даражага ажратиш мумкин.

Олий таълим жараёнида инновацион педагогик фаолият квалиметрик ёнлашув асосида турлича метод ва технологиялар асосида амалга оширилади, бунда талабаларга муаммоли топшириқлар берилади: яъни, ўқув топшириқларини қайта ишлаш ва коррекциялаш йўлга қўйилади; “Уйга вазифа ва топшириқлар пакети”ни ҳимоя қиладилар, “Портфолио ишлари”ни дарсдан ташқари вақтларда бажарилади ва топширилади. Бўлажак тарбиячиларда квалиметрик компетенцияни шакллантиришда ўқув материалнинг бўлим ва бобларига аннотация ёзиш ўргатилади ҳамда танлаган мавзу бўйича мустақил равишда лойиҳалар ёзиш талаб этилади. Талабаларда ўз-ўзини ташхис қилиш малакаларини шакллантириш мақсадида “Рефлексия варақаси” ишлаб чиқилади ва уларга семестр бошида тарқатилади, ўқув жараёни мобайнида тўлдириб боради, семестр якунида талаба ўзининг ривожланиш динамикаси бўйича рефлексия варақасини ҳимоя қилади. “Рефлексия варақаси”да талабанинг фан бўйича ўзлаштирган билимлари, таянч иборалари, ўрганган қўшимча адабиётлар ва шахсий тажрибалари қайд қилинади. Шундай шаклдаги топшириқларни бажариш бўлажак тарбиячиларда квалиметрик компетенцияни шаклланишига асос бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, бўлажак тарбиячиларда квалиметрик компетенцияни шакллантириш келажакда мактабгача таълим жараёнини самарали ташкил этиш, натижаларни таҳлил ва мониторинг қилиш кўникмаларини мукамал эгаллашларини таъминлайди.

Адабиётлар

1. Турдиев Н.Ш., Асадов Ю.М., Акбарова С.Н., Темиров Д.Ш. Умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларнинг компетенцияларини шакллантиришга йўналтирилган таълим технологиялари. Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти, Т.: 2015.- 160 б.

2. Толипова Ж. Барча таълим йўналишлари учун “Педагогик квалиметрия” модули бўйича ўқув-услугий мажмуа. Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий - методик маркази. ТДПУ ҳузуридаги Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармок маркази.Т.2018.-148 б.
3. Федюкин В.К. Квалитология: Учебное пособие. Часть 1.-СПб.:Изд-во СПбГИЭУ, 2002.
4. Федюкин В.К. Основы квалиметрии. - М.: Изд-во «ФИЛИНЪ»,2004.
5. Фомин В.Н. Квалиметрия. Управление качеством. Сертификация. -М.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ». Изд-во «ЭКМОС»,2002.
6. Бекоева М.И. Педагогическая квалиметрия в управлении качеством образования студентов современного вуза // Nauka-rastudent.ru. – 2015. No. 06 (18) / [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: <http://naukarastudent.ru/18/2760/>

ЎСМИР ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎЗИНИ-ЎЗИ ТАРБИЯЛАШНИНГ ТАШКИЛИЙ ШАКЛЛАРИ

Оқбўтаев Жамшид Йўлдошевич

ЎзДЖТУ “Педагогика ва психология” кафедраси ўқитувчиси

Таълим-тарбия жараёнида аждодларимиз ва замондошларимиз томонидан кашф этилган билимлар ва тўпланган тажрибалар ёш авлодга етказилади. Бунинг натижасида ўқувчиларда ижтимоий ҳаёт учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакалар ҳамда ижобий сифатлар шаклланади. Таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларнинг ақлий тараққиёти таъминланиши билан бир қаторда, уларга ахлоқий, иқтисодий, ҳуқуқий, сиёсий, маданий, эстетик билимлар ҳам тақдим этилади. Ўқувчи шахсини ҳар томонлама камол топтириш учун, уларга чуқур билим бериш ва маънавий тараққиётини таъминлаш мақсадида қулай шароитлар яратиш тақозо қилинади.

Таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларда табиат ва жамият ҳодисаларига нисбатан илмий ёндашув, дунёқараш таркиб топади. Замонавий педагогик ёндашувларда ўқитувчи ҳамда ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорлигига алоҳида ўрин ажратилган. Чунки ўқитувчи ҳамда ўқувчи орасида дўстона ҳамкорлик муҳити вужудга келтирилгандагина таълим-тарбия жараёни, шу жумладан ўқувчини ўзини-ўзи тарбиялашга йўналтириш самарали кечиши мумкин. Ўқитувчилар ўз олдларига таълим натижасининг самарадорлигини таъминлаш ҳамда ўқувчиларда шахсий сифатларни таркиб топтириш мақсадини кўядилар. Бунинг учун улар ўқувчилардан ўз устида ишлаш, ўзларини-ўзлари тарбиялашларини талаб қиладилар.

Таълим-тарбия жараёни ўқувчининг ўзини-ўзи тарбиялаши учун замин ҳозирлайди. Шунинг учун ҳам, таълим-тарбия ўзини-ўзи тарбиялашга нисбатан бирламчи аҳамиятга эга. Таълим-тарбия жараёнида ўқувчи маънавий дунёсининг таркиб топиши, уни ўзини-ўзи тарбиялашга ундайди.

Таълим-тарбия жараёнида қўлланилган тарбиявий воситалар орқали ўқувчининг ички дунёсига таъсир кўрсатилади. Бунда ўқувчи ўзига қўйилган айрим талабларни инкор қилиши, тан олмаслиги мумкин. Натижада бундай ўқувчиларнинг хулқ-атворида салбий сифатлар намоён бўлади. Ўзини-ўзи тарбиялашда ўқувчининг иродаси муҳим аҳамият касб этади. Агар у бўш бўлса, салбий хусусиятларни енгилда ўқувчида қатъийлик, сабр-бардош етишмаслиги мумкин. Чунки ўзини-ўзи тарбиялаш жараёнида жамият талаблари билан шахс эҳтиёжлари ўртасида номуносиблик вужудга келиши мумкин. Масалан, бугунги кунда ўқувчилар олдида мустақил фикрлаш, чуқур билимларга эга бўлиш, иқтисодий-ҳуқуқий билимдонликка эга бўлиш каби талабларни қўймоқда. Айрим ҳолларда кишиларда бу талабларга эътибор бермаслик, енгил-елпи ҳаёт кечиришга интилиш, осон йўл билан бойлик тўплаш, ялқовлик кайфиятлари устунлик қилмоқда. Бундай ҳолатлар ўзини-ўзи тарбиялашнинг тўғри йўлга қўйилмаганлигидан далолат беради. [3;]

Баъзида инсоннинг янгиликка интилиши билан эски одат ва тартиблар ўртасида ҳам зиддиятлар вужудга келади. Шунингдек, зиддиятлар баъзан ўқувчининг ўзи билан оила аъолари, ўртоқлари ёки синфдошлари ўртасида ҳам вужудга келиши мумкин. Бу зиддиятларни бартараф қилиш учун ўқитувчи ўқувчиларга мунтазам тарбиявий таъсир кўрсатиши ёки уларнинг ўқиш ва

яшаш шароитини яхшилаш орқали бартараф этилиши лозим. мазкур зиддиятларни турли педагогик воситалар ёрдамида ҳам бартараф этиш мумкин.

8-9 синф ўқувчиларида ўзини-ўзи тарбиялашни самарали ташкил қилиш учун, дастлаб бу жараённинг мазмунини аниқлаш мақсадга мувофиқдир. Чунки ўзини-ўзи тарбиялаш ўз фаолиятини таҳлил қилиш ва ўз шахсини такомиллаштиришдан бошланади. Ўқувчиларда шу фаолиятга эҳтиёж пайдо бўлгандагина ўзини-ўзи тарбиялаш жараёни самарали кечади. [4;]

Ўзини англаш инсоннинг ўзини-ўзи тарбиялаш воситасида ўзига баҳо бериш, фикр-мулоҳазалари, ўзини назорат қила олиш маъсулияти, ҳатти-ҳаракатларини таҳлил қилиш ва бошқариш имконини беради. Ўзини-ўзи тарбиялаш ўзини-ўзи ўзгартиришдан фарқ қилади. Ўзини-ўзи ўзгартиришда инсонда ички ва ташқи таъсирлар остида унинг руҳиятида ўзгаришлар рўй беради. Ўзини-ўзи ўзгартириш инсон вужуди ва маънавий олами, ёши, индивидуал ва умумий ривожланиш қонуниятлари асосида миқдор ва сифат ўзгаришларига учраши натижасида содир бўлади. Ўзини-ўзи тарбиялаш эса, инсоннинг онгли равишда ўзидаги сифат ва хусусиятларни атрофдаги кишилар билан солиштириши ва жамият талаблари асосида ўзини руҳий ва ташкилий ўзгартиришга бўлган мақсадли интилишидир.

Ўзини-ўзи тарбиялаш ўқувчиларнинг ўзини-ўзи идора қилиш муассасалари фаолиятида қатнашишлари, уларнинг ижтимоий фаоллигини шакллантиришнинг таъсирчан воситасидир.

Ўқувчилар ўқиш ва дам олиш жараёнида ўзини-ўзи тарбиялаш усуллари эгаллаб борадилар. Ўзини-ўзи тарбиялаш ўқувчиларни ташаббускорлик ва мустақилликка ундайди.

Кузатишларимиз натижалари шуни кўрсатдики, ўзини-ўзи тарбиялаш сифатлари ўқувчи унга тайёр бўлганда, ўзини англаб мустақил фаолият кўрсатганда амалга ошади. Ўқувчини ўзини-ўзи тарбиялашга ўргатиш учун унга маслаҳат ва кўрсатмалар бериш лозим. Бунда ўқувчини ўз ҳатти-ҳаракатига танқидий муносабатда бўлишга ўргатиш лозим.

Ўқувчилар ўз ҳатти-ҳаракатларига танқидий муносабатда бўлганда қуйидаги ҳолатлар вужудга келади:

- ўқувчиларни ўзини-ўзи таҳлил қилиш ва ўз шахсий фазилатларини тушуниш зарурияти ҳақидаги билим ҳамда тушунчаларини аниқлаш;

- ўқувчиларни ўзини-ўзи баҳолашга майл уйғониш;

- 8-9 синф ўқувчиларининг ҳиссий ҳолати, маънавий маданияти, ахлоқий тафаккури, одатлари, идеали, эстетик тасаввурлари ва иродавий кучини ҳисобга олган ҳолда шахсий хулқ-атворини жамият ижтимоий-иқтисодий тараққиёти хусусиятларидан келиб чиққан муайян мақсадга йўналтириш;

- ўқувчиларнинг ўзини-ўзи тарбиялаш соҳасидаги билим, кўникма, малака ва тажрибаларига таянган ҳолда келажакни режалаштириш, унинг аниқ натижаларини олдиндан кўра олиш малакасини шаклланган ҳолда, ҳаракат моделини ишлаб чиқишлари учун қулай педагогик вазият яратиш;

- маълумки, 8-9 синф ўқувчилари турли хил руҳий педагогик хусусиятларга эга. Шунинг учун ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялаш ишларида уларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларига таянганиш, минтақавий, жуғрофий ҳолатларни, шароитларни инобатга олган ҳолда, уларда ўзини-ўзи тарбиялаш кўникмаларини ҳосил қилиш;

- 8-9 синф ўқувчилари билан ўзини-ўзи тарбиялаш жараёнини самарали ташкил қилиш учун, тарбиянинг ноанъанавий шакллари, миллий кадриятлар, маҳаллий урф-одатлар, анъаналарни аниқ ҳисобга олиш ва уларнинг таълимий тарбиявий имкониятларини ҳисобга олиш.

Ўзини-ўзи баҳолаш ўта мураккаб, бироқ ўқувчини бунга тайёрлаш мумкин. Бунинг учун ўқувчи иродали бўлиши, ўз бурч ва мажбуриятини тушуниши, фаолиятини таҳлил қилиш ва ўзини-ўзи тарбиялаши учун ўзида куч топа олиши, бунга интилиши лозим. Ўқувчи бундай мақсадга ўзини-ўзи баҳолаш кўникмасига эга бўлгандагина эришилади. [2;]

Хулоса қилиб айтганда ўқувчиларда ўзини-ўзи тарбиялаш кўникмасини ҳосил бўлишида уларнинг ўз устида ишлаши муҳим аҳамиятга эга. Ўқувчининг ўз устида ишлаши асосан таълим жараёнида бошланади. Бунда факультативлар ва тўғарак машғулоти муҳим ўрин эгаллайди. Шу билан бир қаторда, ўқувчилар бадий асарларни ўқиш ва тушуниш орқали мустақил фикрлаш, мушоҳада қилиш ва мунозарага киришишга ўрганиб борадилар. Уларда аста-секин табиат ва жамият ҳақидаги шахсий қарашлари, нуқтаи назарлари, эътиқодлари шаклланади. Бу эса уларда мустақил ишлаш, воқеа-ҳодисалар ҳақида тўғри ҳукмлар ва хулосалар чиқариш, зарур ҳолларда қатъий қарорлар қабул қила олиш кўникмаларини таркиб топтиради. Агар ўқувчи ўзини-

ўзи тарбияламаса, ўз устида мунтазам ишламаса, у ақлий ва маънавий жиҳатдан ривожланмай қолади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида»ги Қонуни // Халқ сўзи газетаси, 2020 йил 24-сентябр

2. Абдуллаева Ш.А. Ўқувчиларни тарбияланганлик даражасини диагностика қилиш ва хулқидаги нуқсонларни коррекциялашнинг педагогик асослари.: Пед. ф. док. Диссер. автореф.-Т., 2005.- 32-б

3. Ахмедов. А. И. Самоуправление как средство нравственного самовоспитания старшеклассников.: Автор. Дисс, Канд.пед. н.- Т, 1995.-24 с.

4. Жўраев. Қ. Ўсмирларни ўзлигини англаш ва ўз-ўзини бошқаришга ўргатиш Халқ таълими ж.-Т., 2003. № 6. 79-82 б.

5–7-СИНФ ҚОРАҚАЛПОҚ МАКТАБИ ЎҚУВЧИЛАРИГА МУСИҚИЙ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ БЕРИШ КОМПОНЕНТЛАРИ

Моянов Ыкласбай Жийенбаевич,

*Ўзбекистон Давлат санъат ва маданият институти Нукус филиали “Халқ ижодиёти” кафедраси
в.б доценти.*

Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy)

5–7-синф қорақалпоқ мактаби ўқувчиларига мусиқий таълим-тарбия бериш бўйича норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш, камол топаётган авлоднинг манфаатларини ҳимоя қилиш, уларни олиб борилаётган ислохотларнинг фаол иштирокчисига айлантириш юзасидан олиб борилаётган чора-тадбирларда ўқувчи - ёшларга таълим бериш, уларни тарбиялаш ва камолга етказиш сифатини ошириш масалалари бугунги кунда таълим соҳаси олдида турган муҳим вазифалар сифатида қаралади.

Шу нуқтаи назардан қараганда таълим муассасаларида соғлом маънавий-ахлоқий муҳитни шакллантириш, ўқувчи-ёшларни тарбиялаш учун муносиб шарт-шароитлар яратиш;

- миллий ва умуминсоний кадриятларга содиқлик, диний бағри кенглик ва миллатлараро тотувликни мустаҳкамлаш ўқувчиларда халқ мусиқа санъатига муҳаббат уйғотиб, қўшиқчилик, чолғучилик, ижрочиликка доир билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришга хизмат қилади..

Ушбу йўналишларда амалга оширилаётган ишлар натижаси таҳлиллари шундан далolat берадики, унда 5–7-синф қорақалпоқ мактаби ўқувчиларига мусиқий таълим-тарбия беришда куйидаги таркибий компонентлар муҳим ўрин тутди:

- ўқувчи-ёшлар ижтимоий-сиёсий фаоллигини техноген цивилизация талабларига мос шакллантириш;

- умуминсоний ва миллий демократик кадриятларга содиқлик асосида замонавий кенг дунёқараш ва бағрикенгликни ривожлантириш;

- маънавий-маърифий тарбия негизида ёшларда мафқуравий иммунитет ва миллий ўзликни англашни шакллантириш.

5–7-синф қорақалпоқ мактаби ўқувчиларига мусиқий таълим-тарбия беришнинг мазкур таркибий қирралари механизми мураккаб педагогик жараён бўлиб, уни амалга оширишда дидактика, тарбия назарияси, таълим менежментида олға сурилган илғор инновацион ғояларга таянган ҳолда иш кўришни талаб этилади. Ушбу жараёнда оила, таълим муассасалари, тегишли вазирлик ва идоралар, фуқаролик жамияти институтлари ҳам фаол иштирок этишлари талаб этилади.

Айтиш мумкинки, қорақалпоқ халқи тарихида шаклланган ва ривожланган мусиқа санъати бугунги кунда сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилди. Миллий мусиқа санъати ютуқларини ўрганиш бўйича қатга имкониятлар очилди. Бу соҳа ривожига кўрсатилаётган доимий эътибор натижасида ёш истеъодларнинг ўзини намоён этиши учун қулай шарт-шароитлар яратилди. Шундай бўлса да,

қорақалпоқ музыка санъати, жумладан, халқ кўшиқлари миллатнинг маънавий-музикаий бойлиги ҳисобланиши билан бирга, унинг мазмунида миллий урф-одат ва анъаналар, миллий менталитет ўз ифодасини топган. Қорақалпоқ халқ музикаси ўзининг жозибдорлиги, сокинлиги билан муҳим дидактик восита саналади. Умумий ўрта таълим мактабларида “Музыка маданияти” ўқув фани жараёнида қорақалпоқ халқ музикаси асосида ўқувчи-ёшларнинг маънавий-ахлоқий маънавиятини шакллантириш, хусусан санъат асарларини ҳис этиш, улардан маънавий завқ олиш, гўзалликка интилиш хислатлари тарбиясида алоҳида аҳамиятга эга.

Айни вақтда бу борада бир қатор ижобий ишлар амалга оширилди, таълим мазмуни бутунлай қайта ишлаб чиқилди ҳамда миллий қадриятлар, анъаналарни чуқур ўрганиш ёш авлоднинг асосий вазифаларидан бири сифатида белгилаб қуйилди. Музыка дарсларининг ҳақиқий таълим-тарбия воситасига айланишида ўқитувчидан юксак педагогик маҳорат, иқтидор, талабчанлик хислатлари мужассам бўлиши талаб этилади. Музыка санъатининг ўзига хос касбий хусусиятлари: товуш тембри, товушлар баланд-пастлиги, ритм хилма-хиллиги, гармония тузилишлари, интервал ва аккордлар тузилишидаги ранг-баранглик, динамик тус асосида таълим жараёнини ташкил этиш ижобий самарадорликка эришишга шунингдек музикаий компетентлиликни шакллантиришга хизмат қилади.

Музыка таълимининг ўзига хослигидан келиб чиқиб, тадқиқот доирасида қуйидаги педагогик-психологик шарт-шароитларнинг таъминланиши 5–7-синф қорақалпоқ мактаби ўқувчиларига музикаий таълим-тарбия бериш сифатини яхшилашга хизмат қилиши аниқланди:

1. Мазмунли шароит. Бизга маълумки, музикаий таълим мазмуни ўқувчи-ёшлар ўзлаштириши лозим бўлган музикаий билим, малака ва кўникмаларнинг олдиндан лойиҳалаштирилган тизими бўлиб, ДТС, ўқув режалари, тақвимий режалар, музикаий такомиллаштирилган таълим дастурлари, дарсликлар, инновацион технологиялар асосида электрон дарсликлар, аудиозапислар, мустақил педагогик топшириқлар, ижодий лойиҳа ишлари, мутахассислик йўналишлари билан боғланган ўқув-методик топшириқлар алоҳида ўрин тутди.

2. Технологик шароит. Тадқиқот мақсади, қорақалпоқ халқ музикаси асосида ўқувчи-ёшларнинг маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантиришнинг самарали шакл, метод ва воситаларини ишлаб чиқиб, амалиётга таъбиқ этиш учун технологик шароит асос қилиб олинди. Бунда умумий ўрта таълим мактаблари музика фани ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигини шакллантириш жараёнида:

- инновацион таълим технологиялари («Видеотопишмоқ» методи, «Гапирувчи карточкалар» методи, «Расмларни тўғри жойлаштир» методи,)

- ўйинли технологиялар («юмалоқланган қор уюми» «Билафонлар кўчаси» ўйини, «Маҳорат кўчаси» ўйини)

- тренинг, видео тренинглари,

- ижодий тадқиқотчилик;

- дарс ва тарбиявий тадбирларни лойиҳалаш;

- семинар тренинглари ташкил этиш ва ўтказиш методикасининг ишлаб чиқилишига алоҳида эътибор қаратилди.

Умумий ўрта таълим музика дарслари ўқув-тарбия жараёнининг мазмуни ва ташкилий жиҳатларига – **предметлилик** (педагогик технология назариясига оид барча атама, тушунча, категория ва таъкидлар бир предметли ёки муайян соҳага тааллуқли бўлиши керак);

– бир-бирига мослик ёки тўлиқлик (педагогик технология назариясининг тили, унинг асосий тушунчалари, категориялари, тамойиллари, моделлари ва ҳоказолар);

– аниқлик (объект маъносини икки аспектда: эмперик ва семантик жиҳатдан очиқ беради);

– текширувчанлик (назариянинг реал объектга мослик даражасини текширади);

– ҳаққонийлик (педагогик технология назариясининг асосий таъкидлари ишончли бўлиши зарур);

– тизимлилик (техно-педагогик қонунларни табақалаштирувчи ва мувофиқлаштирувчи алоқалари ёрдамида ягона тизимга бирлаштириш) шунингдек, яхлит ёндашув, ўқитишда таълим олувчиларнинг индивидуаллиги, музикаий саводхонлик даражасини аниқлаш тамойилларига асосланганлиги.

3. Рефлексик шароит. Яратилган педагогик шарт-шароитларнинг натижавий маҳсули сифатида шахснинг ўз фаолиятини баҳолай олиш даражаси, таҳлил, ўзгаришларни ўзига акс

эттирган рефлексив шароит муҳитининг яратилишига алоҳида эътибор берилди. Рефлексиф шароит мазмуни куйидагича белгиланди:

- мусиқий фаоллик даражасини ривожлантириш;
- мусиқий билимларни такомиллаштириш;

Мусиқа дарсларини кузатиш ва таҳлил этишда мазкур фан ўқув предметининг хусусиятидан келиб чиқиб, дарс типларини таснифлашга ҳаракат қилдик.

Мусиқа маданияти ўқув предмети ноанъанавий дарс типини қўллаш учун мувофиқ келиб, унда дарснинг умумий мавзусига бўйсунувчи ўзаро мантқан боғланувчи куйидаги мусиқа фаолиятларига амал қилинади; мусиқа идроки (тинглаш), куйлаш, мусиқа саводи, рақс ва ритмик ҳаракатлар, чапак ва чолғу асбобларида чалиш ҳамда мусиқа ижодкорлиги, жонли ижро.

5–7-синф қорақалпоқ мактаби ўқувчиларига мусиқий таълим-тарбия бўйича мавжуд тажрибаларни ўрганиш ва умумлаштириш мақсадида, илғор ўқитувчиларнинг дарслари кузатилиб, магнит тасмаси ва видео тасвирга ёзиб олинди.

Дарсларни кузатиш ва қайд этиш жараёнида қорақалпоқ халқ мусиқаси жанридаги кўшиқларга ўқувчиларнинг кизиқишларини ошириш куйидаги омилларга бевосита боғлиқ деган **хулосага** келдик:

илмийлик ва ҳаётийликнинг ўзаро уйғунлигига эришиш; дарсларни видео тасмалар, кўргазмали куроллардан, жонли ижродан фойдаланиб ташкил этиш;

ўқувчиларни интерактив усулларда гуруҳларга бўлиб, уларнинг фаол иштирокини таъминлаш;

мусиқа маданияти таълими мазмуни билан боғлиқ саволлар–мусиқа маданияти дарслигига киритилган миллий мусиқа намуналаридан бири бўлган қорақалпоқ халқ санъати, мусиқа фольклори, жумладан, халфачилик ва дoston кўшиқларининг ўрни ва мазмун моҳиятини ўқувчилар тўла англашларига эришиш;

ўқувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш жараёнининг ўзига хос хусусиятларини аниқлашга хизмат қиладиган саволларнинг дарс тури, ўқувчиларнинг реал ўқув имкониятларига мослиги, ишлаш темпи билан боғлиқлиги, маънавий-ахлоқий тарбиялашда фойдаланадиган усуллар ва ҳ.к.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1.Аҳмедова З.К. Миллий мусиқа маданияти ва унинг ёшлар маънавиятини шакллантиришдаги роли. Фалсафа.ф.н.илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс автореферати.. Т., 2011 – 22 б.

2.Бегматов С, Қурбанов Х. “Музыка 6-класс ушын сабақлық” өзбекше қайта исленген 6-баслыўынан қарақалпақша 3-басылыўы. Ғафур Ғулам атындағы баспа-полиграфиялық доретиўшилиқ уйи. Ташкент – 2017.

3.Ибрахимов А, Садиров Ж, Тажетдинова С «Музыка 7-класс ушын сабақлық» қайта исленген ҳам толықтырылган қарақалпақша басылыўы. Ғафур Ғулам атындағы баспа-полиграфиялық доретиўшилиқ уйи. Ташкент – 2017.

4.Мансуров А, Каримова Д, Камалова Г «Музыка 5-класс ушын сабақлық» Ғафур Ғулам атындағы баспа-полиграфиялық доретиўшилиқ уйи. Ташкент – 2015.

5.<http://www.edunet.uz> – мактаблар, ўқувчи ва ўқитувчилари сайти.

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МАЪНАВИЙ ТАРБИЯНИ АМАЛГА ОШИРИШ ПЕДАГОГИК ИМКОНИАТЛАРИ

*Пулатов Джавдат Абдужабборович
ЎзДЖТУ “Педагогика ва психология” кафедраси в/б доценти,
педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Педагогик адабиётлар таҳлилидан биламизки, педагогик тизим таълим-тарбия элементларининг мустаҳкам бирлашувидир. Педагогик тизим бошқарув, бирлаштирувчи барча таркибий қисмларига нисбатан мустақил қисм ҳисобланади, чунки уларнинг ҳар бири ўзининг мақсади ва тузилишига эга.

Ҳар қандай таълимнинг ташкилий шакли, методлари ва воситалари таълимнинг мақсади, мазмуни ва бошқа элементларни ўз ичига олган таълим моделини аниқлайди. Таълимнинг ташкилий шакли таълим моделининг моҳиятини очиб беради. Таълим модели ва ташкилий шакл ўртасидаги бундай симметрик боғланиш педагог-ўқитувчига ўзининг касбий муҳитида кўплаб тенденцияларни фарқлашга ҳамда ўз фаолиятида таълим жараёнини қандай ташкил этишни тўғри танлашга ёрдам беради. [2;]

Хўш бугунги кунда ҳаётимиз мазмун моҳиятига айланиб бораётган умумий ўрта таълим муассасаларида маънавий тарбияни амалга ошириш, изчиллик ва қатъийлик мезонларига амал қилган ҳолда таълимнинг мақсади, мазмунини белгилашнинг педагогик имкониятлари нималардан иборат?

Биламизки, ҳар бир халқда, ҳар бир жамиятда ўзига хос маънавий тарбия тизими мавжуд. Чунки маънавий тарбия инсоннинг ўзлигини сақлашга, унинг ботиний оламини маърифий бойитишга хизмат қилади. Маънавий тарбия олиб бормаган миллат бугуни ва эртасини бой беришга маҳкумдир. Шу маънода, ўз ҳақ-ҳуқуқини танийдиган, кучи ва қобилятига таяниб яшайдиган, атрофида рўй бераётган воқеа-ҳодисаларга мустақил муносабатда бўладиган, шу билан бирга, ўз шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда тасаввур этадиган эркин шахсни шакллантириш учун барча зарур шарт-шароитларни яратиш муҳим аҳамият касб этади.

Маънавий тарбия – юксак маънавиятни тарбиялаш воситаси, муайян шахс, жамоа, муайян гуруҳ, жамият, миллатда жисмоний баркамоллик, руҳий, ахлоқий, маънавий етуклик каби сифатларни шакллантиришга қаратилган амалий таълим-тарбия жараёнини ифодаловчи тарбия. Инсоннинг жамиятда яшаши учун зарур бўлган маънавий хус-ятларни тарбиялаш унинг энг асосий қадрият сифатидаги моҳиятини таъминлайдиган қад. ва абадий қадриятдир. [5;]

Умумий ўрта таълим муассасаларида маънавий тарбияни амалга ошириш педагогик нуқтаи назардан таҳлил қиладиган бўлсак, ҳар бир дарс ёки машғулот олдиндан белгиланган мақсадларга риоя қилиши лозим. Одатда ўқув дастури асосида белгилашимиз мумкин бўлган аниқ бир мақсадга эришилиши лозим. Мақсадлар ёзма равишда назарий дарс режасига киритилади ва мақсад эришилган – эришилмаганлиги тест ва топшириқлар ёрдамида текширилади ва мустаҳкамланади.

Тажриба ва кузатувларимизга таяниб биз, умумий ўрта таълим муассасаларида “ўйинли технологиялар” ёрдамида маънавий тарбияни амалга ошириш педагогик имкониятларига тўхталиб ўтамиз.

Педагогика ва психология илмида меҳнат, ўқиш ва ўйин шахс фаолиятининг асосий турлари сифатида умум тан олинган қоида ҳисобланади. Шуларнинг орасида ўйин таълим олувчилар билан ишлашда муҳим ўринни эгаллайди. Уйинлар – бу ижтимоий тажрибаларни ўзлаштириш ва бунёд этишга ҳамда ўз ҳатти-ҳаракатларини такомиллаштиришга қаратилган фаолиятнинг алоҳида туридир. Уйинлар психологик жиҳатдан инсонларни стресс ҳолатидан чиқиш ҳамда инсонлараро муносабатларга кириша олишни таъминлаш хусусиятига эга бўлса, педагогик жиҳатдан шахсга таълим бериш, уларни тарбиялаш, ривожлантириш ҳамда ижтимоийлаштириш хусусиятларига эгадир. Уйинлар ижтимоий ҳаётда амалий жиҳатдан бажарилади, яни ўйналади. Шунинг учун ҳам уларга кўпроқ “амалий ўйинлар” тушунчаси қўлланилади. Амалий ўйинларнинг билим беришга, ўргатишга йўналтирилган моҳияти дидактик мазмун касб этганлиги сабабли уларга нисбатан «дидактик ўйинлар», «педагогик ўйинлар» тушунчалари ҳам қўлланилади. [4;]

Уйинлар болалар учун ҳам катталар учун ҳам аҳамиятлидир. Болалар ўйин жараёнида инсонлар орасидаги ўз-аро муносабатлар ва ҳаракатларни кузатиб, улар болалар томонидан имитацияланади (қайта ишланади, кўчирилади, тақлид қилинади) ваз у орқали бола ўзини ўраб турган борлиқни билиш имкониятига эга бўлади. Уйин болаларнинг жисмоний, аклий ва ахлоқий ривожланишига хизмат қилади. Катталар учун ҳам инетллектуал, компьютер, иктисодий, ҳарбия, спорт ўйинлари катта аҳамиятга эга. Демак, ҳам болалар, ҳам катталар учун интеллекттуал ва жисмоний ўйинларнинг ўрни алоҳидадир.

Ўйин ўқувчини ўйлашга, топқирликка, зийракликка, мантикий фикр юритишга ўргатади. Шунингдек, билишга ўрганиш эҳтиёжини туғдириб, янги ўзгаришларга бошлайди. Ўйинларни ташқи олам билан мулоқот қилиш воситаси сифатида қарайдиган бўлсак, ўйинли фаолият муайян функцияларни бажаришга бағишланган бўлади.

Улар қуйидагилар: мафтункорлик; коммуникативлик; ўз мқониятларини амалга ошириш; даволовчилик; ташхис; миллатлараро мулоқот; ижтимоийлашув. [2;]

Айнан мана шу ижтимоийлашув ўйинлари жамиятнинг меъёрлари ва кадриятларига жалб қилиниш, муҳит шароитларига ксеникиш, эҳтиросларни назорат қилиш, ўз-ўзини бошқариш, мулоқотга ўргатишни назарда тутди.

Педагогик ўйинлар қуйидаги асосий йўналишларда бўлади: дидактик мақсад ўйинли вазифа шаклида қўйилади; (масалан: маънавий тарбия) ўқув фаолияти ўйин қоидаларига бўйсунди; ўқув материалдан ўйин воситаси сифатида фойдаланилади; ўқув жараёнига дидактик вазифа ўйинга айлантирилган тарзда мусобақаланиш унсурлари киритилади; дидактик вазифанинг муваффақиятли бажарилиши ўйин натижалари билан боғланади.

Кундалик тутиш методи. Гуруҳнинг ҳар бир аъзосига ён чўнтак дафтарчаси тарқатилади. Унга, айтайлик, бир ҳафта давомида муҳокама қилинадиган муаммо бўйича туғилган фикрлар қайд қилиб борилади. Барча иштирокчиларнинг ёзиб борган фикрлари пешқадамлар томонидан таҳлил қилиниб, тайёрланган материал охириги муҳокамага олиб чиқилади. Бу метод қуйидаги жиҳатлари билан ажралиб туради: биринчидан, туғилган ғоя, аниқ рационал таклиф ўша гуруҳнинг фикри даражасига кўтарилади, иккинчидан, турли хилдаги тортишувлар, нуқтаи назарлар гуруҳ мажлисигача ҳал қилинади, кескинлашган нуқтаи назарлар ҳам текисланади.

Хулоса қилиб айтганда умумий ўрта таълим муассасаларида маънавий тарбияни амалга ошириш педагогик имқониятлари кенг қамровли бўлиб, кундалик фаолиятнинг аксарият қисмини (ўқув машғулотлари, сайр, тадбирлар....) қамраб олади. Ўйинли технологиялар асосида ташкил қилинган ўқув машғулотларининг тарбиявий мақсади ўқувчиларда мустақиллик, иродани тарбиялаш, муайян ёндашувлар, нуқтаи назарлар, маънавий, эстетик ва дунёқарашни шакллантиришдаги ҳамкорликни, коллективизмни, жамоага киришиб кета олишни, коммуникативликни тарбиялашга қаратилган бўлади. Бу эса, умумий ўрта таълим муассасаларида маънавий тарбияни амалга оширишда муҳим педагогик психологик аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сон Фармони Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz), 2019 йил 29 апрель

2. Мусурмонова О. Педагогик технологиялар – таълим самарадорлиги омили; монография / Т.: “Yoshlar nashriyot uyi”, 2020. 184

3. Шодиев Н., Зулфиқоров И., Файзиев М. Дидактик ўйинлар бошланғич таълим самарадорлигини ошириш воситаси сифатида. <https://referat.uz/statya/21527-21527.html>

4. Ибрагимов Х. И., Йўлдошев У.А., Бобомирзаев Х. Педагогик психология. –Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2007. – 410 б.

5. Мусурманова О. ва бошқалар. Педагогик атамалар луғати. / ўзбек, рус, инглиз тилларида / Т.: “TURON - IQBOL”, 2019. 844

ЎЗБЕКИСТОНДА МАДАНИЙ- МАЪРИФИЙ МАСАЛАЛАР ФАОЛИЯТИНИНГ ТАРИХИ

*Рахмонова Махфуза Холмуродовна,
педагогика фанлари номзоди, Қариши давлат университети*

Бугун Ўзбекистон тараққиётнинг янги, замонавий босқичида. Жаҳоннинг энг илғор мамалакатлари сафидан барқарор ўрин эгаллаш, тинч ва фаровон келажак пойдеворини мустаҳкамлаш мақсадида мамлакатнинг ҳар бир соҳасида жадал ислохотлар кечмоқда, ўзгариш, янгиланиш, юксалишлар давом этмоқда. Ўз навбатида, жамият ҳаётини янада яхшилаш, ҳар жиҳатдан баркамол авлодни тарбиялаш, инсон капиталини таъминлашга қаратилган бу каби

қизгин ва жўшқин жараёнларни кенг аҳоли қатламига етказиш, сингдириш, юртга дахлдор ҳар бир фуқаронинг ижтимоий фаоллигини ошириш, сиёсий-ҳуқуқий онгини ўстириш, маънавий-маърифий тафаккурини юксалтириш, бир сўз билан айтганда, “халқни халқ, миллатни миллат қилиб тарбиялаш”га қаратилган тарғибот-ташвиқот ишларини кучайтириш, кенгайтиришга табиий эҳтиёж туғилмоқда. Зеро, тарихда ҳам тараққиётнинг ана шундай кескин бурилиш жараёнларида миллатсевар, ватанпарвар, маърифатли сиймолар саҳнага чиқиб, миллатни қўллаб-қувватлашга, дунёқарашини ўстиришга ҳаракат қилганлар.

Жумладан, XX аср бошларидаги миллий уйғониш даврида ҳам янги усул тарафдорлари – жадид маърифатпарварлари ўзларининг миллий манфаатларни ҳимоя қилишга, ахлоқий-тарбиявий ғояларни, илму диёнатни тарғиб этишга қаратилган фаол ижтимоий ҳаракатлари (янги усулдаги мактаблар, публицистик чиқишлар, педагогик, бадий ижодий фаолият) билан жамиятни ижтимоий-маънавий уйғотишга, ҳаётни ҳар жиҳатдан яхшилашга, юрт истиқлолини сақлаб қолишга уринганлар.

Ҳозирги глобаллашган жараён, жамиятнинг барча соҳа ва қатламларига шиддат билан кириб бораётган ахборот-алмашинувнинг замонавий тезкор технологиялари таъсиридаги ғоявий-мафкуравий таҳдидлар олидини олиш, огоҳлик ва ҳушёрликни сақлаб қолиш учун ҳам маърифатпарвар тарғиботчилар – миллатсевар, ватанпарварларга бўлган талаб ошмоқда. Ушбу заруратлар тақозоси билан ҳукумат ижтимоий, маънавий-маърифий соҳани риожлантириш, такомиллаштиришга қаратилган бир қанча қонун ва қарорлар қабул қилиб келмоқда. Жамиятимизда «Миллий тикланишдан — миллий юксалиш сари» деган ҳаётбахш ғоя муҳим ижтимоий воқеликка айланиб бормоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 5040-сон Қарори бу борада муҳим қадам бўлди.

Мазкур қарорда, маънавий-маърифий жараёнларни ташкил этишда яхлит тизим мавжуд эмаслиги, халқимиз, айниқса ёшларни маънавий таҳдидлардан ҳимоя қилиш борасида етарли даражада ташкилий-амалий ва илмий-тадқиқот ишлари олиб борилмаётгани қайд этилган. Шу билан бир қаторда мавжуд муаммоларни ҳал этиш, маънавий-маърифий ишларнинг самараси ва таъсирчанлигини ошириш, кўлами ва миқёсини янада кенгайтириш, мамлакат аҳолиси, аввало, ёшлар қалбида амалга оширилаётган ислохотларга дахлдорлик ҳиссини кучайтириш, соҳадаги ишларни мувофиқлаштиришнинг ягона тизимини яратиш мақсадида қатор вазифалар белгиланган. Жумладан, эзгулик ва инсонпарварлик тамойилига асосланган «Миллий тикланишдан — миллий юксалиш сари» ғоясини кенг тарғиб этиш орқали жамиятда соғлом дунёқараш ва бунёдкорликни умуммиллий ҳаракатга айлантириш, оила, таълим ташкилотлари ва маҳаллаларда маънавий тарбиянинг узвийлигини таъминлашни йўл қўйиш зарур.

Қарорда белгиланганидек, таълим ташкилотларида маданий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш бўйича алоҳида тартиб жорий этилган бўлиб, унга кўра ҳар бир умумтаълим муассасасида жорий этилган ижодий-маданий масалалар бўйича тарғиботчи лавозимини молиялаштириш учун 2021 йил 1 апрелдан бошлаб давлат бюджети маблағлари ҳисобидан 0,5 штат бирлиги ажратилиб, унинг иш ҳақи миқдори умумтаълим муассасаси олий маълумотли ўқитувчиси учун ўрнатилган базавий тариф ставкаси миқдоридан белгиланган.

Мамлакатимизда жамият ҳаётининг маънавий-маърифий асосларини мустаҳкамлаш, миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунча ва тамойилларини ҳаётга жорий этиш, юртдошларимиз, айниқса, ёш авлод қалбида Ватанимиз тақдири, келажаги учун дахлдорлик ва масъулият ҳиссини ошириш, ёт ғояларга қарши мафкуравий иммунитетни кучайтиришга йўналтирилган, шунингдек, миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширишга қаратилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳамда Республика Маънавият ва маърифат Кенгаши қарорлари, Республика Маънавият ва маърифат маркази кўрсатмалари, буйруқлари асосида фуқаролар маънавий оламини шакллантиришга хизмат қиладиган, айни пайтда, мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, қабул қилинаётган қонун ҳужжатлари, давлат дастурларининг мазмун ва моҳиятини аҳолининг кенг қатламларига етказишга қаратилган тарғибот-ташвиқот ишларини мунтазам равишда олиб боради.

“Маърифат” тарғиботчилар жамияти Республика Маънавият ва маърифат маркази муассислигидаги нодавлат ноtijорат ташкилот саналиб, ўз фаолиятини Ўзбекистон

Республикасининг барча худудида амалга ошириши белгиланган. Бугунги кунда унинг худудий бўлимлари, соҳанинг етук мутахассислари, маданият ва санъат арбоблари, ижодкор зиёлилардан иборат тарғиботчилар гуруҳлари шакллантирилди. Тарғиботчиларни молиявий ва маънавий рағбатлантириб бориш, жумладан, уларнинг маънавий-маърифий тарғибот тадбирларидаги маърузаларига ҳақ тўлаш ҳамда **“Маърифат зиёлилари”** кўрик танлови, **“Маънавият фидойиси”** кўкрак нишонига тавсия этиш тизими йўлга қўйилди.

“Маърифат” тарғиботчилар жамиятининг асосий мақсади – миллий маънавиятимизнинг маъно-моҳияти, илдизлари, ноёб ва бетакрор намуналари, унинг бугунги кундаги ривожланиш тамойиллари ҳақида аниқ мақсадга қаратилган изчил, таъсирли ва замонавий усул ва воситалардан фойдаланган ҳолда тарғибот ишларини олиб бориш; кенг аҳоли вакиллари, айниқса, ёшлар ўртасида ватанга муҳаббат ва садоқат, фидойилик, энг муҳими уларда дахлдорлик фазилатларини тарбиялаш, миллий кадриятлар, урф-одатлар, муқаддас анъаналаримизнинг ҳозирги ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамиятини ҳар томонлама очиб беришга йўналтирилган маънавий-маърифий тарғибот тадбирларни ўтказиш; аҳоли, айниқса, ёшлар маънавиятига салбий таъсир кўрсатадиган ҳар қандай ички ва ташқи таҳдидларга қарши қаратилган тизимли ва замонавий ташвиқот ишларини олиб боришдан иборат бўлиб, ушбу мақсаддан келиб чиқиб Жамият мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар, қабул қилинаётган қонун ҳужжатлари, давлат дастурининг мазмун ва моҳиятини аҳолининг кенг қатламларига етказишга қаратилган тарғибот ишларини тизимли ва изчил амалга ошириш; дунёда юз бераётган мураккаб геосиёсий ва ғоявий-мафкуравий жараёнларнинг мазмун-моҳиятини ҳар томонлама чуқур ёритиб бориш, терроризм, диний экстремизм, ақидапарастлик, сепаратизм, одам савдоси, “оммавий маданият”нинг салбий таъсирлари, наркобизнес ва бошқа таҳдидларга қарши самарали ғоявий кураш олиб бориш; жамиятимизнинг барқарор ривожланишига тўсқинлик қилаётган ички таҳдидлар – эл-юрт тақдирига лоқайдлик, маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, оилавий кадриятлар ва ёшлар тарбиясига эътиборсизлик каби ҳолатларга барҳам беришга қаратилган комплекс тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш; миллий ғояни юртимизда яшаётган барча миллат ва элатлар, ижтимоий тоифа вакиллари ўртасида кенг тарғиб этиш, бунёдкорлик руҳини ялпи ижтимоий ҳаракатга айлантириш, эртанги кунга ишонч туйғуларини кучайтириш; тарғибот-ташвиқот ишларида аҳолининг худудий, касбий ҳамда ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда мутаносиб, мақсадли ва мазмунли ёндашувни жорий этиш; ёшларда соғлом дунёқараш, жумладан, китобхонлик кўникмасини шакллантириш, интернет, ахборот-коммуникация технологияларидан оқилона фойдаланиш маданиятини ошириш, уларда ғоявий ва ахборот хуружларига қарши мафкуравий иммунитетни кучайтириш; ота-она, оила ва маҳалла, тарихий хотира, миллий ғурур, комил инсон тарбияси билан боғлиқ туйғу ва тушунчаларни ёш авлод қалби ва онгига таъсирчан воситалар орқали сингдириш, аждодларимизнинг бу борадаги меросини бугунги тараққиёт талаблари билан узвий ҳолда ривожлантириш, тарғибот ишларини миллий ва умумбашарий кадриятлар уйғунлиги асосида ташкил этиш; телевидение, радио, матбуот имкониятларидан тўла фойдаланиб, турли мавзу ва кўринишдаги ижтимоий рекламалар тайёрлаш, замонамиз қаҳрамонлари – етакчи, илғор фикрли, барчага ўрнак бўлган шахсларнинг ҳаёти ва фаолияти билан оммани таништириш, уларнинг турли ижобий ташаббусларини амалга оширишга тўсиқ бўлаётган иллатларни, уларнинг турли муаммоларини дадил кўтариб чиқиш каби муҳим вазифаларни ўз фаолиятининг тегишли чора-тадбирлар Дастурлари орқали амалга оширади.

Жамият ушбу мақсад ва вазифаларни амалга оширишда кенг аҳоли қатламига кириб бориб, улар билан фаол мулоқотларни йўлга қўйиш, ахборот пирамидасини шакллантиришни асосий эътиборда тутати. Миллий ва умуминсоний кадриятлар, маънавий-маърифий тушунчалар, ижтимоий-сиёсий ислоҳотларни халқчил, оддий ва равон тилда, содда ва таъсирчан усулларда тарғиб этади. Замонавий инновацион ёндашувлар, интерфаол методлардан фойдаланиб, тарғибот-ташвиқот ишлари самарадорлигига эришишни назарда тутати.

“Маърифат” тарғиботчилар жамияти мамлакат бўйлаб нафақат тарғибот тадбирлари ўтказиш, балки кенг аҳоли билан яқин мулоқот олиб бориб, уларни қийнаётган долзарб муаммолар билан ўртоқлашиш, уларга ечим излаш, бу борада тегишли ташкилотларни хабардор қилиш орқали, муаммоларни баратраф этиш, олдини олишга ҳам кўмаклашишни, халқ ҳаётини ҳар жиҳатдан яхшилашга ҳисса қўишни ҳам ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Буларнинг барчаси жамият тараққиётини юксалтириш, ижтимоий-маънавий барқарорликка эришишга муносиб замин

яратади, аҳолининг эртанги кунга ишончини ошириб, ватанпарварлик туйғуларини, масъуллик ва дахлдорлик ҳиссини ривожлантиришга самарали ҳисса қўшади.

ЁШЛАР УМУММИЛЛИЙ ВА УМУММАДАНИЙ ҚАДРИЯТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ОИЛАНИНГ ЎРНИ

Шарипова Сурайё Бурхановна
ЎДЖТУ “Педагогика ва психология” кафедраси доценти
Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy)

Оила ҳар бир халқнинг, миллатнинг давомийлигини сақлайдиган, миллий қадриятларнинг ривожини таъминлайдиган, янги авлодни дунёга келтириб, уни маънавий ва жисмоний баркамол қилиб тарбиялайдиган, жамиятнинг асосий негизи ҳисобланувчи муқаддас маскандир. Оила табиатнинг энг гўзал мўъжизаларидан бири бўлиб, у инсонларга хос “табiiй-биологик (жинсий муносабатлар, бола туғиш), иқтисодий (мулкii муносабатлар, уй рўзғорни бошқариш), ҳуқуқii (никоҳни давлат йўли билан қайд этиш), маънавий (эр-хотин, ота-она ва болалар ўртасидаги меҳр-оқибат туйғуси ва бошқалар) муносабатларига асосланган ижтимоий бирликдир [3;]

Ўзбекистон тараққиётининг ҳозирги босқичида ёш авлодни ҳар томонлама камолга етказиш бугунги куннинг энг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Модернизация қилиш жараёнларини янги босқичида янгича фикрлайдиган, замон талабига жавоб берадиган, навқирон авлодни шакллантириш, мамлакатимизни ўзига хос бўлган тараққиёт йўлидан бораётган ҳозирги шароитда жамият маънавиятини, ёшлар маданиятини юксалтириш муҳим вазифалардан бирига айланди.

Шу нуқтаи назардан қараганда ёшларни ҳақиқий тарихи ва ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маданиятини шакллантириш ва юксалтиришга оиланинг ўрни ва таъсири беқиёсдир. Шунингдек, инсон феъл–атворини ва дунёқарашини белгилайдиган ғоявий мезон ва қарашлар тўғрисидаги дастлабки тасаввурлар оила шароитида, ота-онанинг ибрат намунасида шаклланади ва таркиб топа боради.

Оила миллатимиз, мамлакатимизнинг жаҳонда обрў-эътиборини, шон-шавкатини кўтарадиган соғлом авлодни, ҳар жиҳатдан баркамол ва фидойи ўғил-қизларни тарбиялаш, уларни вояга етказиш ва бахтини кўриш, мамлакатимизнинг жаҳон микёсида тутган ўрнини, унинг иқтисодий, сиёсий, интеллектуал салоҳиятини, фан ва маданият тараққиётига қўшган ҳиссасини, давлатчилигимизни мустаҳкамлаш, буюк келажакимизнинг пойдеворини қуриш, миллий онгимиз ва фахримизни юксалтириш, жаҳон ҳамжамиятида ёшларимизни муносиб ўринни эгаллаши, халқимизнинг турмуш даражасини белгилайдиган ва фидойи ўғил-қизларни тарбиялаб, уларни вояга етказишнинг асосий негизи, биринчи пойдевори бўлиб ҳисобланади.

Умуман олганда, оила ва унинг моҳияти, оиланинг ҳар томонлама равнақи ва жипслигини таъминлаш шарт-шароитлари, оила тарбияси–миллий ифтихор, унинг жамият негизи экани, оила ичидаги оила камолотини таъминлаш сингари муаммоларни тадқиқ этиш ҳамда уларни халққа содда ва тушунарли тарзда етказиш шу куннинг долзарб вазифасидир.

Боланинг ақлий, ахлоқий, эстетик, иқтисодий, экологик, жисмоний, маънавий, гигиеник, жинсий тарбиясида оила асосий омил ва восита ҳисобланади. Бу ўринда ота-она-санъаткор, бола-санъат асари, тарбия жараёни эса санъатнинг ўзидир. Санъат асарининг муваффақияти, жозибадорлиги, умрбоқийлиги санъаткорнинг маҳорати, савиясига боғлиқдир.

Бунинг учун оиланинг мустаҳкамлиги, фаровонлиги ва барқарорлигини таъминлаш билан боғлиқ барча масалаларни ўзида мужассам этган қуйидаги йўналишларда муҳим ишлар амалга оширилмоқда:

-оилавий муносабатларнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, оила манфаатларини ҳуқуқий ҳимоя қилишни таъминлаш, оналик ва болалик ҳуқуқларини муҳофаза қилиш;

-оиланинг ижтимоий манфаатларини таъминлаш учун шарт-шароит яратиш, оила аъзоларининг соғлиғини муҳофаза қилиш ва билим даражасини ошириш учун имкониятларни яхшилаш;

-оиланинг иқтисодий манфаатларини таъминлаш учун шарт-шароит яратиш, оиланинг даромадларини, оила аъзоларининг иш билан таъминлаш даражасини ошириш, рўзғор юмуши ва

турмуш шароитларини яхшилаш, кам таъминланган оилаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш;

-оиланинг маънавий-ахлоқий асосларини ва маданий манфаатларини такомиллаштириш учун шарт-шароитлар яратиш;

- оиланинг соғлом, ақл заковатли ёш авлодни тарбиялашдаги ролини ошириш, ҳар томонлама камол топган авлодни тарбиялашда оила ва жамиятнинг вазифаларини такомиллаштириш;

-оила муаммоларини илмий ва ижтимоий тадқиқ этиш, оила, хотин-қизлар ва болаларнинг иқтисодий ва ижтимоий аҳволини кўрсатувчи статистика ҳисоботини тўплаш ва такомиллаштириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 2 февралдаги “Хотин -қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 5325-сон Фармони [www// lex. uz](http://www.lex.uz)

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ҳузуридаги «Маҳалла ва Оила» илмий-тадқиқот институти фаолиятини ташкил этиш тўғрисида ҚарориҚонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.06.2020 й., 09/20/367/0741)

3.Мусурманова О.Фарзандларимга насиҳатлар. Тошкент. Yoshlar nashriyot uyi, 2020, -186 бет

4. Куронов М. Мактаб маънавияти ва миллий тарбия. – Т.: ФАН, 1995. – 118 б.

5.Оилада маънавий-ахлоқий тарбия. “Маҳалла зиёси” республика ўқув услубий маркази. Оммабоп рисола. – Т.: 2015 й. –72 б.

SOME TEACHING TECHNIQUES RECOMMENDED BY TESOL ORGANIZATION TRAINERS AND COMMUNITY TO FACILITATE AND CONDUCT EFL LESSONS

Ahrorov Botir Baxodirovich,

Teacher of the Department of Translation Studies and Linguodidactics

TESOL team has taught new innovative trainings to selected core English teachers in Uzbekistan recently. There are some untapped areas of EFL teaching and training has been depicted below in this article. Readers also can discover some related theories or systems that have been created to elaborate the educational field and equip principals and teachers of English worldwide. It is unique and up-to-date international practice that Uzbek educational system encountering.

I mustache you a question – This ice-breaker will be explained in this way: trainer shows/models himself/herself first. He/she puts a finger above his/her mouth and asks a partner some personal or academic questions to get to know him/her closer. This mingling activity helps to improve speaking, active listening and TPR (gesture) skills. Possible questions are: “I mustache you a question: Do you like travelling?” “What family members do you have?”, “What are your plans for the future” and so on. They should use I mustache you a question each time. Basically, this activity is designed to make students speak and support them to build relationships, communicate, enjoy relaxing supporting learning atmosphere. Also students or can be trainees, they will have much time and more room to identify each other’s abilities, preferences, learn about each other a lot, they share some- which eases a way of building a good rapport of trainer with trainees.

Building good rapport - Trainers believe lessons get very efficient if teacher tries to build rapport between him/her and students. It means not only interacting effectively with students using eye contact, smiles, willing tone. But also teacher creates smooth relaxing English learning atmosphere where students are not inhibited, not afraid of teacher, not hating. Students are eager to learn because there is both moral support and material conditions are satisfactory or outstanding. Moreover, students are encouraged to participate, teacher is willing to hear them. Teacher gives chance to talk to everybody, each students has

her/his voice. Equality, friendly atmosphere, presents, using multimedia, varying task options, giving choice to choose and so forth. Also, building good rapport means trustworthy and reliable relationship between teacher and students during the classes, where teacher will be not only monitoring and assessing but also feeling students' learning needs and provide necessary equipment and methodology to realize it.

Attention getters - There are some small actions by teacher to grab the attention of students. These small actions are called attention getters. They help to catch and keep student's attention, reduce noise, instruct large classes, manage little students, establish discipline in lesson. Whistling, clapping, saying small song attention getters, using flashes and so forth can be attention getter. Some sayings for that "Teacher!" shouts teacher's students will shout "students" back. Teacher raises a hand; they raise a hand back to listen a teacher. These type of attention getters will save the time and teacher voice. Also sets up as routines, class norms, every students gets used to and easily follows.

Giving clear instructions and modelling - according to trainer groups, giving clear instructions and keeping them simple is very important. Not using L1 to explain the tasks, but modelling them in form of role-playing would help to understand them better. For example, trainer explains Great wind blows ice breaker, gives some questions, for answer shaves her/his hands himself/herself or asks one student to play this part with him/her in front of the class. Modelling is the unique and the most core part of giving clear instructions. Students will learn show and speak in English rather than using L1.

Energizers - When there are too many exercises, note-taking, speaking, listening, group and pair works going on, students are some still children, they may get bored or be apathetic to work. In these cases, teachers use energizers to fresh up students and push them work again with full reactions. This type of activity is very short but definitely uses physical movement. Tactile and kinesthetic learners would take great pleasure in them as energizers involve actions and influence to group dynamics. Some of those energizers will be depicted below:

Elephant, cow, giraffe. Nice to play between reading tasks to energize primary school or even secondary school students. Teacher explains and models definitely. According to it, students come to the open space. They stay circular or semicircular shape, teacher shouts "cow" and point to students which will be considered as middle participant. Very quick, one student in the middle- stays upright and two students beside act like milking a cow. Teacher shouts "giraffe" and shows a student, pointed student will be a neck and stays straight, while two besides bend and touch their toe. Teacher shouts "elephant" and middle student will put one hand onto other and band slightly to the middle, while the others make semicircular shape with their hands and stay stuck to the body of elephant students. Too much joy and noise may arise.

TPR "Total Physical Response"- This type of interactive methodology equips a teacher with great tool of gesture usage. Students will imitate to the teacher's actions and repeat teacher deeds. For instance, teacher will ask to stand up if she says item names and sit down when she states food units. It suits for primary school students. If we state some more, teacher will read the statements according to the text that students studied, if statements are true students will show their thumbs up, if it is vice-versa they show thumbs down. Teacher: «Navruz is a national holiday of Uzbekistan» students show thumbs up. Teacher or other student: «UN is a local organization» students show thumbs down.

Telegram sharing – This technique is quite simple to apply. Teachers or trainers ask to answer to HOT (Higher order thinking) critical thinking questions and create narrative answers, then post and share them in telegram or google classrooms. As the app is used in cellphones, they are easy to carry, find, get and print. Easy access and download-upload functions helps to trainees to have everybody's writing extracts.

Google classrooms - This is new technique for many suburb Uzbek teachers. This application will be downloaded from Playmarket of phone company for free. It serves ad Blackboard or Moodle electronic class board of the USA universities. All the modules, video, posters, pictures or readings will be uploaded before the training or class. Trainees or students will read, watch, "digest" the new lesson

content. Then either comment, or criticize, or post answers or give solutions, or propose news them on Google classrooms. Trainers will observe the study process. They put tasks and check them up. They mark and decide whether trainee pass or fail. The most impressive and beneficial part of it is everyone can read and share and can enjoy reading, enriching their teaching skills and background with academic writings and insights of their fellows.

Lesson plan - Teachers and trainers will be given the task to upgrade their existing lesson plans according to new components and key concepts of TESOL teaching materials. They will be given a choice of their old lesson plans those they used and/or they may use samples provided by trainers. Either way, according to timetable sample of lesson plan, first in group teachers will fill out omitted parts then they design their own detail-oriented lesson plans. These lesson plans have assessment tools, objectives, goals, delivery time, action words to follow and measure objectives and so forth.

Poll questionnaire – This technique is made up by the trainer and send through social media like telegram, whatsapp or facebook. In application telegram there some certain app features allow to design it. They post polls to collect preferences of trainees of ESL delivery learning. Sometimes, during zoom module studying sessions trainers use polls using simple topic questions to check both comprehension and active participation of trainees.

References:

1. TESOL Core Certificate Program coursepack. 2020 TESOL International Association. 1925 Ballenger Avenue, Alexandria, VA. www.tesol.org
2. Madina, Kakharova “Group dynamics and the role play activities to raise awareness on social issues in the ESL classes” p 21. “ Problemi pedagogiki” magazine, N#5 (28), 2017, ISSN 24-10 2881

MAKTABDA DARS DAN TASHQARI VAQTD A HARAKATLI O‘YINNI O‘TKAZISH METODIKASI

Halimov R. Z. - BuxMTI

Harakatli o‘yinlar o‘kuvchilar bilan darsdan tashqari vaqtda tarbiyaviy – sog‘lomlashtirish ishlarini olib borishda ayniqsa kichik va o‘rta yoshdagi maktab o‘kuvchilari orasida katta o‘rinni egallaydi. Ular tanaffuslarda maktab jismoniy tarbiya jasoasida, maktab bayramlarida, “Salomatlik kunlarida”, yig‘ilishlarida, ekskursiyaga, sayrga chiqkanda o‘tkaziladi. Bundan tashqari sinflar va maktablar o‘rtasida o‘yin bo‘yicha maxsus musobaqalar tashkil etiladi va o‘tkaziladi. Darsdan tashqari vaqtda o‘kuvchilar bilan o‘tkaziladigan harakatli o‘yinlar sog‘lomlashtirish vazifasini yechishga yordam berish kerak.

Salomatlik xolati bo‘yicha 1 va 2 tibbiy guruxlarga kiritilgan, o‘quvchilar o‘yinni barcha turlari bilan shug‘ullanishga qo‘yiladi. Yurak bilan kasallangan nerv sistemasi buzilgan o‘kuvchilar uzoq davom etadigan uzluksiz yugurish, kuchni taranglashish, uzluksiz sakrashlar va boshqa tez harakatlanishlarga chegara qo‘yish bilan qatnashishlari mumkin.

Darsdan tashqari vaqtda o‘tkaziladigan o‘yinlarga o‘kuvchilarni ixtiyoriy ravishda jalb qilinadi. O‘kituvchilar tarbiyachilar, yetakchilar va katta sinf o‘quvchilari o‘yinga tayyorlashga va o‘tkazishga rahbarlik qiladilar.

Harakatli o‘yinlarni sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘kuvchilarni umumjismoniy rivojlanish, jismoniy tarbiya darslarida materiallarini mustaxkamlash va takomillashtirishda shuningdek “Alpomish” va “Barchinoy” test me‘yorni narmativlarini topshiriga tayyorlash va egallash uchun zarur bo‘lgan sifat malaklarni tarbiyalashga yordam beradi. Bundan tashkari ular

umumiy tarbiyaviy vazifalarga yordam beradi: o'qituvchiga, yetakchiga o'zlarini bolalarini yaxshilab bilib olishiga imkoniyat beradi, bolalarda jasurlikni ephillikni, o'rtoqchilikni, uyushqoqlikni tashkiliyligi va boshqa axloqiy irodaviy harakterdagi sifatlarni tarbiyalashga yordam beradi.

Tanaffus vaqtida o'tkaziladigan o'yinlar.

Tanaffus vaqtlarda o'yinlar o'tkazish tarbiyaviy va gigiyenik jixatdan katta ahamiyatga egadir. Uzoq davom etgan statik xolatdan va sinfdan qizg'in ishdan yoki darsdan keyin (ayniqsa kichik maktab yoshidagi bolalar uchun) o'quvchilarga faol dam olish zarur.

Bolalarda harakatli o'yin ijobiy ruxiy kechinmalarni keltirib chiqaradi, ularni harakat faolligini kuchaytiradi. O'yinchilarda shunday nerv markazlarini qo'zg'atadiki, ular sinfdan o'tkazilgan mashg'ulda tormozlanib qolganligini xisobga olinadi. Bunday nerv markazlarini ishlashga o'tishi, o'quvchilarni yaxshi dam olishga va keyingi darslarda o'quv materiallarini yengilgina qabul qilishga imkon beradi.

O'yinni tashkil qilish va o'tkazish uchun kamida 8-10 daqiqa talab qilinadi. Shuning uchun odatda katta tanaffusda o'tkaziladi/ O'quvchilar o'yinni mustaqil ravishda, shuningdek sinf o'kituvchilar, etakchilar, jismoniy tarbiya o'qituvchilari rahbarligida o'tkazadilar. O'quvchilarni mustaqil ravishda o'tkazayotgan o'yinlarini kattalar kuzatib turishlari shart.

Tanaffus vaqtlarida o'tkazilishi tavsiya qilingan, o'yinlar bilan jismoniy tarbiya o'qituvchisi, o'qituvchilarni, yetakchilarni, o'quvchilarga tanishtiradi.

O'quvchilar yozda maktab yonidagi maydonchada qishda esa yaxshilab shamollatilgan sport zalda va keng koridorlarda o'tkaziladi. Chunki tanaffus paytida har xil sinflardan o'quvchilar yig'iladilar shuning uchun tanaffusda o'tkaziladigan o'yinlar mazmuni jixatidan juda soda va har xil yoshdagi o'quvchilarni qulidan keladigan hamda qisqa muddatli bo'lishi shart.

Tanaffus vaqtida o'tkaziladigan o'yinlar o'quvchilarni kuchli qo'zg'atuvchan yoki charchatadigan bo'lmasligi kerak. Xuddi shunday o'yin qatnashchilarni komandalarga bo'lib musobaqa tarzida o'ynaladigan o'yinlar xush ko'rilmaydi, chunki ularni tashkil qilish juda murakkab bo'lib keyingi darslarga salbiy ta'sir kursatishi mumkin. Bunday o'yinlarga quyidagilar kiradi "Xo'rozlar jangi", "Qoravul va izlovchilar" va boshqalar. Guruxga oid o'yinlardan shundaylaridan foydalanishi kerakki, unda xoxlagan paytda o'yin qoidasini buzmasdan o'yindan chiqishi va kirishi mumkin ("Bo'sh o'rin", "Kim keldi", "Buri zovurda" va b.q). Tanaffus vaqtlarida o'yin-atraksionalrini o'tkazishi mumkin. Bu o'yinda 1-2 kishi qatnashadi, qolganini faol kuzatadilar. Har bir atraksionli o'yin qatnashchilari tez-tez almashadilar natijada 8-12 daqiqa davomida birnecha 10 kishi qatnashishi mumkin bo'ladi. O'yin-atraksionlar mazmuni bo'yicha turli-tuman bo'lishi shart, chunki u tezlikni va chaqqonlikni meragnlikni fazoda mo'ljalni ola bilishi talab qiladi va x.k.

Tanaffus vaqtlarida 1-2 sinf o'quvchilari bilan kuy, ashula aytib, kuy sadosi ostida ritmik yurish bilan o'yinlar o'tkazish mumkin. Bunday vaqtda kam harakatli o'yinlar o'tkaziladi.

Tanaffus vaqtlarida harakat qilish vaqtida navbat bilan qatnashadigan, kam harakatli o'yinlarni tashkil qilish mumkin: "Bo'sh o'rin", "Hamma o'z bayroqchasiga", "Kim keldi?", "Ikkinchisi yoki uchinchisi ortiqcha" va b.q. To'p bilan o'ynaladigan o'yinlarni tavsiya qilinmaydi modomiki ular bolalarni qo'zg'atadi va tartibsizlikni kelib chiqaradi. O'yinni navbatchi o'kituvchini ko'rsatmasi bo'yicha darsga qo'ng'iroq chalguncha tamomlash kerak, chunki o'qituvchilar sinfga tashkiliy ravishda kiradilar va bo'lajak darsga tayyorgarlik ko'radilar.

Tanaffus vaqtida o‘ynash uchun taxminiy o‘yinlar.

Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida o‘quvchilar tomonidan o‘rganib olingan ko‘proq harakatli o‘yinlardan foydalanish mumkin. 1-2 sinf o‘quvchilari uchun quyidagi o‘yinlarni kiritish mumkin “O‘ylab top bu kimni ovozi”, “Kim yaqinlashdi”, “Hamma o‘z bayroqchasiga”, “Bo‘sh o‘rin”, “Sakrab - odam chumchuqlar”, “Polizdagi quyonlar”, “Taqiqlangan harakat” va b.q. 3-4 sinf o‘quvchilari uchun: “Gurux tik tur”, “Xo‘rozlar jangi”, “Qoravul va qidiruvchilar”, “Chiqib ketish bilan va qarmoqcha” o‘yini. 5-9 sinf o‘quvchilari uchun: “Juft juft bo‘lib tortishish”, “Doiraga tort”.

MUNDARIJA

BIRINCHI SHO'BA. BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI СЕКЦИЯ № 1. ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ SECTION № 1. PROBLEMS AND SOLUTIONS TO IMPROVE THE QUALITY AND EFFECTIVENESS OF PRIMARY EDUCATION			
1.	Xamidov O.X.	Boshlang'ich ta'lim - O'zbekiston rivojlanishining to'rt ustunidan biri sifatida	3
2.	O.S.Қаҳҳоров	Янги Ўзбекистон шароитида бошланғич таълим сифатини ошириш истиқболлари	5
3.	Jumayev Rustam G'aniyevich	XXI asrda boshlang'ich ta'lim va raqamli texnologiya	6
4.	Зарипов Гулмурод Тохилович	Янги ўзбекистон шароитида бошланғич таълим сифатини ошириш истиқболлари	7
5.	Chander Shekhar	Productive use of information technologies in schools	9
6.	Sumaira Nawaz, Akhmedova M. B.	Information technologies in primary education to develop students' skills	11
7.	Mustafayeva D.	Yangi O'zbekistonda ta'lim sifatini oshirish istiqbollari: olib borilgan islohotlar va yangiliklar	12
8.	Maxmudov M.X.	Boshlang'ich sinflarda pedagogik texnologiyalardan foydalanish	15
9.	To'xсанov Q.R.	Boshlang'ich ta'lim sifat va samaradorligini oshirishning pedagogik-psixologik asoslari	17
10.	Ro'ziyeva M.Y	Folklorshunoslikdagi yangi bosqichlar va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati	19
11.	Ro'ziyeva M.Y Хайруллоева М.	O'qish darslarida fasllar bilan bog'liq matnlar va ularning ahamiyati	21
12.	Ибрагимова О. В.	Использование цифровых технологий в начальной школе	22
13.	Jamilova B.	Jadid ma'rifatparvarlarining ilg'or tajribalari ta'lim sifat va samaradorligini oshirish strategiyasi sifatida	25
14.	Djurayev D. U.	Umummilliy va umummadaniy qadriyatlarining zamonaviy ta'limdagi o'rni	29
15.	Саидова М.М	Место, значение и сравнительный анализ учебников начальной школы (на примере узбекских, корейских и американских)	31
	Гулямов Дж. Р.	Таълим жараёнини индивидуallashtirish: muammo va uning echim yo'llari	32
16.	Akramova G.R.	Raqamli ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarda tanqidiy tafakkurni shakllantirishning muhim jihatlari	35
17.	Istamova Sh.M.	Badiiy adabiyot vositasida o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish	37
18.	Jamilova B.S., Rahmatova Sh.	Boshlang'ich ta'lim sifat va samaradorligini oshirishda integratsiyalashgan darslar metodikasi	39
19.	B.S.Jamilova, Jalilova Sh.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual va badiiy salohiyatini rivojlantirishda ommaviy axborot vositalarining o'rni	41

20.	Nusratova H. Ch	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish	42
21.	Jamilova B.S., Murtazoyeva N., Naimova Z.	Boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarni ona tiliga muhabbat motivlari asosida tarbiyalashda bolalar she'riyatining o'rni	44
22.	Mahmudov M. H. Ne'matova F. B.	Loyihalash – ta'limning sifat va samaradorligini oshirishning muhim shartlardan biri	45
23.	Quvvatova D.	Hamid Olimjonning "O'rik gullaganda" she'rini va "bo'lsam" radifli g'azalini klaster usulida o'rganish yo'llari	47
24.	Sidiqova D. Sh. Xayrullayeva N. N.	Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun "Mental arifmetika"ning ahamiyati	48
25.	Akramova S.R.	Jamol Kamol g'azallarida o'zbek mumtoz she'riyatiga xos an'anaviy metaforik obrazlar tizimi	49
26.	Djurayeva S. N. Davronova D.	Boshlang'ich ta'limda dars samaradorligini oshirish muammolari	51
27.	Rajabova G. M.	Maktabgacha ta'lim muassasasi va boshlang'ich ta'lim orasidagi uzviylik	53
28.	Mutalova D. A.	Ta'lim klasteri – pedagogik hamkorlik texnologiyasi sifatida	55
29.	Umurov Z.L.	Boshlang'ich ta'lim sifat va samaradorligini oshirishda kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish pedagogikasining roli	58
30.	Kakharova M.Yu..	Intellectual enhancement of protagonists in uzbek and english novels	59
31.	Дустова Д. С.	Принципы набора текстов по искусству для занятий со студентами и направления начального образования по русскому языку	62
32.	Saidova Sh. E.	Yoshlarni halollik va tejamkorlik ruhida tarbiyalashda sharq mutafakkirlari qoldirgan ma'naviy merosdan foydalanish	64
IKKINCHI SHO'BA. ZAMONAVIY TA'LIMDA UMUMILLIY VA UMMUMADANIY QADRIYATLAR O'RNI СЕКЦИЯ № 2. МЕСТО ОБЩЕКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СОВРЕМЕННОМ НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ SECTION № 2. THE ROLE OF NATIONAL AND INTERCULTURAL VALUES IN MODERN PRIMARY EDUCATION			
33.	Чулкина Н. Л., Акрамова Н. Р.	Речевое развитие детей в двуязычных семьях	67
34.	Ўраева Д. С.	Оғзаки ҳикояларни дарсда ўргатишни ташкил этиш	70
35.	Омер Эльнур-Эльшейх Идрис Мохамед Нур	Общая характеристика арабского языка	72

36.	Kurbanova N. P.	Innovative approach with concept (just in time concept) utilization in language acquisition of young learners	79
37.	Рахмонова Г.Ш., Асадова В.	Развитие духовно-нравственных компетенций у студентов	81
38.	Кенан Алтинкая	Туркий халқлар анъанавий педагогик қарашларида мақолларнинг ўрни ва вазифалари	82
39.	Аҳрарова З.Б.	Жадид дарсликларининг илмий-назарий асослари	85
40.	Абдуллаева Н.Б.	Замонавий таълимда устоз ва шогирд муносабатлари: анъанавийлик ва замонавийлик	87
41.	Файзуллаев М.Б. Шарипова Н.	Отношение помещиков к чичикову, как новому поколению дельцов	90
42.	Teshabayeva Z. S.	Ma'ktabgacha ta'lim tashkilotlarida sahnalashtirish faoliyatining shakllari	91
43.	Рахимов М. Ш.	Жисмоний тарбия дарслари жараёнида ўқувчи қобилиятларини шакллантиришнинг психологик асослари	93
44.	Maripova N. X.	Ma'ktabgacha ta'lim sohasida bo'lajak tarbiyachilarni innavatsion faoliyatini klaster yondashuv asosida modellashtirish	94
45.	Sharipova M. B.	Yosh avlodning ruhiy va ma'naviy dunyosini boyitishda qahramonlik eposining o'rni	97
46.	Хушмуродова И.Б.	Информационные ресурсы современности электронной библиотеки	99
47.	Axmedova Sh.N.	Zamonaviy ta'lim: adabiyot darslarida xotiralardan foydalanish vositalari	101
UCHINCHI SHO'BA. BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFAT VA SAMARODORLIGINI OSHIRISH STRATEGIYASI СЕКЦИЯ № 3. СТРАТЕГИЯ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ SECTION № 3. STRATEGIES TO IMPROVE THE QUALITY AND EFFECTIVENESS OF PRIMARY EDUCATION			
48.	Қосимов Ф. М. Абдуллаева Н.	Сонларни рақамлашни ўрганишда ижодий мазмундаги ўқув топшириқлари	104
49.	Қосимова Турсунова М.	М.М. Масала тушунчасини биринчи синфларда киритилиши	105
50.	Axrorov I.	Boshlang'ich sinflarda arifmetik masalalar ustida ishlash borasida ba'zi metodik mulohazalar	108

51.	Hakimova M.M., Ergasheva F.B.	Matematika darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv-intellektual qobiliyatini rivojlantirish	110
52.	Sayfullayeva N.B. Odilova N.A.	Boshlang'ich sinflarda matematikani o'qitishda ilg'or ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati	111
53.	M.Hakimova, M.Hamidova	Boshlang'ich ta'limda matematika fanini o'qitishda innovatsion yondashuvlarning bugungi kundagi ahamiyati	113
54.	Qosimov A.	O'rta arifmetik sonni topishga doir masalalar yechishga o'rgatish metodikasi.	114
55.	Hasanova Z. S.	Ona tili darslarida o'quvchilarning nutqiy kompetentligini rivojlantirishda interfaol usullar	117
56.	Toyirova N. M.	Boshlang'ich sinflarda savod o'rgatish davri va uning o'ziga xos xususiyatlari	119
57.	Aslonova E. S.	Innovatsion rivojlanish – innovatsion bilimlar asosi	120
58.	Nurova Yu. U.	Etnologiya va etnografiya munosabati	122
59.	To'xtayeva S. O. Suvonova S. F.	O'quvchilar bilimidagi bo'shliqlarni to'ldirish	125
60.	Rahmatov H.	Boshlang'ich sinf matematika darslarida 100 ichidagi sonlarni qo'shish va ayirishda intellektual o'yinlarni uyushtirib utkazishning metodikasi	127
61.	Xalilova R. R., Bahodirova O. G`.	Virtual kommunikativ diskurs nutqiy muloqotning imkoniyatlari	129
62.	Омонова Д.Н.	Интегратив ёндашув асосида она тили таълимини ташкил этиш	131
63.	Халилова Р.Р. Бабаханова Зиба Б.	Возможности речи в виртуальном коммуникативном дискурсе	132
64.	Косимов Ф. М. Рузиева М. А.	Решение среднее арифметических задач.	134
65.	Tog'ayeva U. Sh.	Ona tili o'qitish metodikasi modulini takomillashtirishda loyihaviy ta'limning ahamiyati	136
66.	Исматова Н.Б.	Оилада болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда миллий кадриятлардан фойдаланиш усул ва воситалари	137
67.	Saidova G. E. Sanoqulova S. F.	1-4-sinf matematika darslarida o'quvchilarni mantiqiy masalalar yechishni o'rgatish usullari	140
<p>TO'RTINCHI SHO'BA. XXI ASRDA BOSHLANG'ICH TA'LIM VA RAQAMLI TEKNOLOGIYA СЕКЦИЯ № 4. НАЧАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В XXI ВЕКЕ SECTION № 4. ELEMENTARY EDUCATION AND DIGITAL TECHNOLOGY IN THE 21ST CENTURY</p>			

68.	Boboqonova F.	O'zbekiston OTMlari kredit modul tizimiga o'tishining afzal jihatlari	142
69.	Г.Эшмуродова	Педагогика фанларини ўқитишда модул таълимнинг устувор тамойиллари	144
70.	Эшмуродова Г	Ўқувчиларда иқтисодий билимларни ривожлантириш босқичлари	147
71.	Utasheva L	Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslari	152
72.	Джамилова Б.С. Набиева З.	Роль художественной литературы в воспитание малышей	155
73.	Nigmatova M.M.	Компьютер o'yinlarining maktabgacha yoshdagi bolalar hissiy intellektiga ta'siri	158
74.	Қодирова М.	Олий таълимда фольклорни онлайн ўқитишга мўлжалланган платформанинг зарурий элементлари	160
75.	Махмудова S. X.	Lingvomadaniy til birliklarining ichki ma'no tizimi	162
76.	Sidiqova D. Sh.	Oliygozlarda masofaviy ta'limdan foydalanish imkoniyatlari	164
77.	A.K.Nisanbayeva	Pedagogik faoliyati jarayonida o'qituvchining o'z psixik holatini o'zi tartibga solish mahorati	165
78.	Dilova N. G.	Zamonaviy ta'lim asosi - ajdodlarimizning ilmiy merosi	168
79.	Ergasheva S.T.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini oshirishda uyga vazifalarning o'rni	169
80.	Ibragimova G. Ya.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarni kasb tanlashga o'rgatish texnologiyasi	172
<p>BESHINCHI SHO'BA. BOSHLANG'ICH TA'LIMDAGI ILG'OR TAJRIBALAR–YANGI O'ZBEKISTONDAGI 3- RENESSANS POYDEVORI</p> <p>СЕКЦИЯ № 5. ПЕРЕДОВЫЕ ОПЫТЫ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ - ФУНДАМЕНТ НОВОГО УЗБЕКСКОГО РЕНЕССАНСА</p> <p>SECTION № 5 BEST PRACTICES IN PRIMARY EDUCATION - THE FOUNDATION OF A NEW RENAISSANCE IN UZBEKISTAN</p>			
81.	Tosheva N. T.	Zamonaviy dars turlari va unga qo'yiladigan talablar	174
82.	Tosheva N. T.	Zamonaviy darslarni tashkil etishda texnik vositalardan foydalanish imkoniyatlari	177
83.	Tosheva N. T.	Zamonaviy darslarni tashkil etishda o'qituvchining psixologik xususiyatlari	180
84.	Subhonova S. U. B.S.Jamilova	Boshlang'ich sinflarda mehnatsevarlik kompetensiyasini shakllantirish - umummilliy qadriyatlarining ifodasi sifatida	183
85.	Qobilova A. Nabiyeva Z.	Boshlang'ich sinflarda umummilliy qadriyatlarni singdirishda anvar obidjon ijodining o'rni	185
86.	Niyozova S. D.	Maktabgacha ta'lim tizimida badiiy adabiyotni o'rgatish orqali ma'naviy-axloqiy tarbiya vositasi sifatida	187

87.	Nuritdinova Sh. S.	Boshlang'ich ta'limda bolalar she'riyatini o'rgatishda ramziy tamsillar	189
88.	Amonov U. S.	Boshlang'ich sinf ona tili darsligining elbek talqinidagi ko'rinishi	190
89.	Axmedova D.B. Eshqulova G.	Boshlang'ich ta'limda Anvar Obidjon ijodini o'rganishning nazariy asoslari	193
90.	Narzullayeva G. Q.	Xalqaro tadqiqotlar amalida. Xulosa, taklif, mulohazalar	195
91.	Xudoyberdiyeva N.	Abdulla Qodiriy asarlarida tarixiy inversiya va folklor xronotopi masalasi	197
92.	Boymurodova G. T. Qodirova N. Z.	Boshlang'ich ta'lim sifat va samaradorliginu oshirishda hamkorlikda o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari	199
93.	Sharipova I.F.	Boshlang'ich sinflar bilan ishlashda innovatsion g'oyalardan foydalanish	202
94.	Muhammadiyeva F. T.	Maktabgacha ta'limda bolalarni oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy-falsafiy asoslari	204
95.	Safarov F. S.	Boshlang'ich sinf darsliklaridagi notanish so'zlarning xususiyatiga bog'liq ravishda ularni tushuntirish usulini tanlash	206
96.	Shanasirova Z. Yu.	Barkamol avlodni shakllantirishda boshlang'ich sinf o'quvchilarini mehnatga tayyorlash shart-sharoitlari	207
97.	Rasuleva N. Z.	Boshlang'ich sinf darslari samaradorligini oshirishda o'yin ta'lim texnologiyalarining ijtimoiy-pedagogik mohiyati	210
98.	Ne'matova D. B.	MTT da sahnalashtirish faoliyatini tashkil qilish	212
99.	A.K.Matmurodov	Umum ta'lim maktablari matematika fanini o'qitishda axborot texnologiyalarning o'rni	213
100.	Abdullayeva M. Dj.	Maktabgacha ta'lim yo'nalishida ma'naviy tarbiya masalalari	214
101.	Saidova D. A.	O'qituvchi faoliyatida psixologik bilimlarning ahamiyati	216
102.	Ibragimova D. J.	Boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilarda adabiy tushunchalarni shakllantirish metodikasi	217
103.	Турдиева Н.С.	Аждодлар меросида ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятига қадрият сифатида муносабатини шакллантиришга оид қарашлар	219
104.	Элибаева Л. С.	Бошланғич синфларда бўш ўзлаштирувчи ўқувчилар фаоллигини ошириш	221
105.	Ashurova Z. M.	Pedagogning fasilitatorlik faoliyati - ta'lim sifatini kafolatlash omili	223
106.	Nusratova H., Tursunova Z.	Boshlang'ich ta'limda sinfdan tashqari o'qish darslarining o'qitilish holati	225
107.	Ismatullaev M.	Thematic classification of children's folklore games	228
108.	Safarova N.O., Farhodova N.	Boshlang'ich sinflarda topishmoqlarni o'rganish masalalari	231
109.	Xolmatova S.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual-ma'naviy dunyoqarashni shakllantirishda kitobxonlik madaniyatining pedagogik imkoniyatlari	232

110.	Nusratova H. Ikromova N.	Ertak janri orqali o'quvchilarni ma'naviy barkamol inson ruhida tarbiyalash	234
111.	Пардаев Б. Ў.	Бошланғич синф ўқувчилари ижтимоийлашувини таъминловчи педагогик таъсир чоралари	237
112.	Рустамова Г. Б.	Халқ кўшиқларида аноср поэтик образининг бадий ифодаси	240
113.	Saidova M.J.	Boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalari nazariyasiga asoslangan holda ta'lim sifatini oshirish	242
114.	Файзуллаев М. Б. Юлдашев Б. Н. Шарапова Н.	Целебный родник Бухары.	244
115.	Ro'ziyeva M. Yo., Salixova L.F.	O'quvchilarga ijodiy tafakkurni rivojlantirishda xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish	245
116.	Qayimov Laziz	Boshlang'ich sinf matematikasida miqdor tushunchasini o'rgatish	248
117.	Turdiyeva Go'zal Turobovna	Boshlang'ich sinflarda zamonaviy ta'lim texnologiyalardan foydalanish – ta'lim sifati kafoloti	249
118.	M.O'rinova	Oxunjon Safarov ijodida ijtimoiy muammolar talqini	251
119.	Muxtorova F. I.	Irsiy kasalliklar va ularning o'ziga xos xususiyatlari	253
120.	Jalilov B.X.	Uzluksiz ma'naviy tarbiyada oilaning o'rni	254
121.	I.E.Davronov E.S.Muhiddinova	Boshlang'ich sinf darslarida o'qish darslarda interfaol metodlardan foydalanish	257
122.	T.Sh.Ergasheva	Boshlang'ich sinf o'quvchilarni matn tuzishga o'rgatish yo'llari	258
123.	Norova N. B.	Usmon Qo'chqor lirikasida muhabbat mavzusining talqini	260
124.	Shokirova M. Istamova Sh.M.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarini adabiy ertaklar yordamida insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash	261
125.	Курбанова Г.	Пришвин ижодида бола тарбияси	263
126.	Islomov D.	Maktab o'quvchilarni tarbiyalashda fitrat ma'rifatparvarlik qarashlarining ahamiyati	264
127.	Amonov U., R.Tohirova	O'quvchilarning bog'lanishli nutqini rivojlantirish vositalari ko'lami	265
128.	Amonov U.S., Salohiddinova M.Q.	O'qish darslarida maqol janridan foydalanish usullari va ahamiyati	267
129.	Sherbekova G. Y.	Buxoro nikoh to'yi qo'shiqlarida chimildiq marosimi udumlari ifodasi	269
130.	Худойкулова М.А.	XX асрнинг 70-йилларида баҳс-мақоланинг тараққиёти	271
131.	Раҳмонова З.	Халқ оғзаки ижодида муршид ва мурид образининг асослари	274
132.	Саидова Р.	Маломатийлик тарихи ва Алишер Навоий ижодиёти	278
133.	Olimova A.	Maktabda qaysi badiiy adabiyotlarni o'qishni tavsiya etish kerak?	282
134.	Istamova Sh.M Istamova Yu.M.	Kichik maktab yoshidagi bolalar tarbiyasida maqol va masalning o'rni va ahamiyati	284

135.	Rajabova N.	Boshlang'ich sinfdagi o'quvchilarda ijodiy faoliyatni shakllantirish yo'llari	286
136.	Boymurodova G.T.	O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish masalalari	289
137.	Ro'ziyev F.J. Boymurodova G.T.	Ta'lim jarayonini takomillashtirishning didaktik imkoniyatlari	290
138.	Lukmonova S. G.	Boshlang'ich sinflarda raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlari	293
139.	Temirov F.U.	Sadriddin Ayniy – yosh avlodning ta'lim-tarbiyasi to'g'risidagi fikrlari	294
140.	Saidova N.	G'azal tahlilining o'ziga xos xususiyatlari	296
141.	Xalilova F.M. Zoirova M.N.	Zamonaviy pedagogika texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati	297
142.	Husenova A. Sh.	Boshlang'ich sinf ona tili darslarini integratsiyalashda o'qituvchi faoliyatini loyihalash	298
143.	Mamatmuminova M. G'.	Barkamol avlodni tarbiyalashda maktabgacha ta'lim muassasalarining samarali faoliyati	300
144.	Ro'ziyeva Mohichehra Yo'qubovna, Homitova Zarina	Muammoli ta'lim orqali o'quvchilar kreativ tafakkurini shakllantirish	302
145.	To'xtamurodova N. A.	Jismoniy tarbiya darslari jarayonida I-IV sinf o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligi va jismoniy sifatlarini oshirish ahamiyati	304
146.	Рўзиев Нодир Қаюмович	Ўзбек топонимик афсона ва ривоятларнинг инглизча таржималари хусусида	306
147.	Berdiyeva Gulobod Shonazarovna	O'quvchilarda qadriyatli-muloqot madaniyatini shakllantirish mazmuni	308
148.	Xaydarova Oliyaxaydarovna	Ta'lim oluvchi individualligini rivojlantirishning ahamiyati	310
149.	Ismoilova Y.T.	Tarbiyaviy ishlar jarayonini tashkil etishga texnologik yondashuvning o'ziga xos xususiyatlari.	312
150.	Begmatova Sevara Nematovna	Ta'limda kompetentsiyaviy yondashuv nazariyasining paydo bo'lishi	314
151.	Berdiyeva Muhabbat Meyliyevna	Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari	317
152.	Soxibov A.R.	Pedagogik madaniyat va uning tarkibiy qismlari	319
153.	Nabiyev Islom	Oliy ta'lim tizimida tasavvuf ta'limoti vositasida talabalar ma'naviyatini shakllantirishning pedagogik asoslari	323
154.	Elmurodova Dilnoza	Mehribonlik uylarida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning zamonaviy pedagogik mexanizmlari	325
155.	Nabiyev Muhrodbek Bobirovich	Ilk o'spirinlik davrida shaxs shakllanishining psixofiziologik asoslari va shaxslararo munosabatlar	327
156.	Ochilova Dilrabo	Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-madaniy munosabatlarini shakllantirishning pedagogik asoslari	329
157.	Махмудов Юнусбек Бозорбоевич	Педагог- тарбиячиларни кластер усулида касбий компетентлигини ошириш	331
158.	Shabkarova Naima	Ta'limda innovatsion yondashuvlar	333

159.	Karimova Gavhar Qudratilla qizi	Bola shaxsini shakllanishida milliy tarbiyaning ahamiyati	335
160.	Isxaqov Temur	Pedagogning kreativlik potentsiali – ta’lim-tarbiya sifatini ta’minlash omili	337
161.	G’afforova Dilshoda Amirqulovna	Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarining kreativ va kompetentligini oshirish	339
162.	Amanova Umida Baydulla qizi	bola rivojlanishida o’yin mashg’ulotlarining ahamiyati	341
163.	Abdurasulova Zulxumor Avazbek qizi	Maktabgacha ta’lim psixologik xizmatining amaldagi modeli	343
164.	Narimbayeva Lola Kuzibayevna	Maktabgacha yoshdagi bolalarni turli o’yinlar orqali individuallashtirish	346
165.	Xidoyatova Nigora Avazovna	Maktabgacha katta yosh davrida bolalar nutqiy layoqatini oshirish ustida ishlash	348
166.	Xo’jaboyeva Aziza Xudoyberdi qizi	Milliy qadriyatlar orqali maktabgacha yoshdagi bolalarni estyetik ko’nikmalarni shakllantirish	350
167.	Давронова Дилдора Саидовна	Бошланғич синф ўқувчилари умуммаданий қадриятларини шакллантиришда инсонпарварлик тарбиясининг мазмуни	352
168.	Кушакова Гулнора Эгамкуловна	Бошланғич синф таълим жараёнини ташкил этиш ва бошқаришга замонавий ёндашувлар	354
169.	Уришов Шокир Маматалиевич	Методы обучения как компонент учебного процесса	356
170.	Jumayeva Malika Aliyevna	Maktabgacha ta’lim bosqichida tarbiyachi faoliyatida kasbiy mahorat va ijodkorlik ning ahamiyati	359
171.	Qurbonova Yulduz Jumayevna	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni kreativ fikrlashga o’rgatishning psixologik asoslari	361
172.	Usmanova Saodat Erkinovna	Maktabgacha ta’lim tashkilotida sahnalashtirish faoliyatining tashkil qilish shakllari	363
173.	Tavobova Ozoda Farxodovna	Maktabgacha yoshdagi bolalarni kreativ fikrlashga o’rgatish asoslari va ahamiyati	365
174.	Umbarova Mavluda G’aniyevna	Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashning interfaol pedagogik texnologiyasi	367
175.	Abduraimova Navro’zgul	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kommunikativ faoliyatni rivojlantirishning ahamiyati	369
176.	Suvanova Sevara Bahodir qizi	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarni kreativ qobiliyatini shakllantirish	371
177.	Xolmatova Fotima	Xalq og’zaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning nazariy-metodologik asoslari	373
178.	Yaxshiboyeva Baxtigul Azamat qizi	O’yin faoliyatining bola hayotida tutgan o’rni	375
179.	Aytbayev Dilshodxo’ja Temirbayevich	Tilning nutqiy ifodasi	377
180.	Ergasheva Surayyo Tulqinovna	Boshlang’ich sinf o’quvchilarining o’qish savodxonligini oshirishda uyga vazifalarning o’rni	378

181.	Zoyirova Go'zal Nematovna	Xalq maqollari va ularning umummilliy qadriyatlar targ'ibotidagi o'rni (Samandar Vohidov she'riyati misolida)	381
182.	Salohiddinova L.Q.	She'riy adabiy ertaklarning boshlang'ich sinf o'quvchilari talim-tarbiyasidagi o'rni	383
183.	Sattorova Saidabonu Shahabidinovna	Use of multimedia in literacy teaching	385
184.	Ergasheva Gulzoda Baxtiyorovna	Xalq og'zaki ijodi ruhida yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash	387
185.	Тошова Шарифа	Жадид мактабларида таълим ва тарбиянинг миллий асослари хусусида	389
186.	Rustamova Zulfiya	Ta'lim sifatini oshirishda o'quvchilarda o'z faoliyatini baholash va tashxislash ko'nikmalarini shakllantirish	393
187.	Очилов Улуғбек Сайфуллоевич	Теодор драйзернинг “америка фожиаси” романида она образи	395
188.	Айтбаева Гулчехра Ермекбаевна	Ўқув машғулотида интерфаол методлардан фойдаланиш	397
189.	Авезов С. С.	Бошланғич синф ўқувчиларини миллий рухта тарбиялашда бухоро фольклори манбаларидан фойдаланиш	399
190.	Nusratova Hamida, Ikromova Nafosat	Ertak janri orqali o'quvchilarni ma'naviy barkamol inson ruhida tarbiyalash	401
191.	Очилов Улуғбек Сайфуллоевич	Натурализм ва танқидий реализмнинг ўхшаш ва фарқли хусусиятлари	405
192.	Ю.Пўлотова, Р. Ўлмасова	Бошланғич синф ўқиш дарсларида матн устида ишлаш орқали нутқ ўстириш	407
193.	Sohibova Zarnigor Nusratilloevna	O'zbek she'riyatida qish fasli tasviri va ramziy ma'no	409
194.	Маъруфжонова Д.Б.	Начальное образование и цифровые технологии в XXI веке	412
195.	Xayitova Elnora Rustamovna	Akademik litsey o'quvchilari o'rtasida akademik mobillikni rivojlantirish usullari	414
196.	Авлаев Ориф Умирович	Болаларда иродавий ҳаракатларнинг ривожланиш босқичлари	417
197.	Mirzayeva Sayyora Rustamovna, Ravshanova Xanifa Akmaljon qizi	Bo'lajak o'qituvchida valeologik madaniyatni rivojlantirishning psixologik jihatlari	418
198.	Tojiboyev Marat Normadovich	Shaxs faoliyatini o'rganishga psixologik yondashuv	420
199.	Xalmatova Dilobad Alimjanovna	Darsdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish (9-11) sinflar misolida	421
200.	Yuldasheva Saodat Mamasaxatovna	O'quvchi-o'quvchi-yoshlar tarbiyasida ommaviy axborot vositalarining o'rni	423

201.	Boboyeva Óg'loy Tolib qizi	Óquvchilarning bilim kónikmalarini fanlararo aloqadorlik vositasida rivojlantirishning didaktik asoslari	424
202.	Karimov Ravshanbek Rizomatovich	Talabaniing ijodkorligini oshirishda mustaqil ta'lim topshiriqlarining ahamiyati	425
203.	Baxshulloyeva Sh. A.	Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy pedagogik faoliyatini takomillashtirish	427
204.	Qosimov Firdavs Fayzullo óg'li	Masofaviy ta'lim sharoitida talabalarining mustaqil ta'limini tashkil etish muammolari	429
205.	Davranova Gulbahor Numondjonovna	Boshlang'ich sinf o'quvchilariga rus tilini o'rgatishning pedagogik va psixologik jihatlari	432
206.	Madrahimova Inobat Baxodirovna	Boshlang'ich sinflarida badiiy asarni tahlil qilishda normurod norqobilov hikoyalarining o'rni	435
207.	Мирзаев Абдулхамит Марифович	Бўлажак мактабгача таълим ташкилоти тарбиячиларини касбий маънавий шакллантириш-давр талаби	436
208.	Abdullayeva Maryambibi Dj. Abdujabborova Sabina K. Mirkarimova Sarvinoz J.	Maktabgacha yoshdagi bolalarni turli o'yinlar orqali individuallashtirish	439
209.	Narimbaeva Lola Kuzibaevna, Mirzaliyeva Aselay Bauikjanovna	Maktabgachata'lim tashkiloti tarbiyalanuvchi-larida ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish omillari	441
210.	Xolmatova Salima Kuziboyevna, Mamatolipov Yoqibjon N. Maxmudova Oqilaxon A.	Maktabgacha katta yosh davrida bolalar nutqiy layoqatini oshirish ustida ishlash	443
211.	Maxmudova Darmonjon Bozorboyevna	Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishda rahbarning kasbiy va shaxsiy sifatleri	445
212.	Mirzayev Abdulxamit Marifovich, Abdullayeva Xalimaxon D. Rasulov Jasur D.	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish metodlari	447
213.	Ochilova Mavlyuda	O'yin faoliyatining bola hayotida tutgan o'rni	448
214.	Оқбўтаев Жамшид Йўлдошевич	Ўсмир ёшидаги ўқувчиларнинг ўзини-ўзи тарбиялашининг ташкилий шакллари	452
215.	Моянов Ыкласбай Жийенбаевич	5–7-синф Қорақалпоқ мактаби ўқувчиларига мусиқий таълим-тарбия бериш компонентлари	454
216.	Пулатов Джавдат Абдужабборович	Умумий ўрта таълим муассасаларида маънавий тарбияни амалга ошириш педагогик имкониятлари	457
217.	Рахмонова Холмуродовна Махфуза	Ўзбекистонда маданий- маърифий масалалар фаолиятининг тарихи	458
218.	Шарипова Бурхановна Сурайё	Ёшлар умуммиллий ва умуммаданий қадриятларини шакллантиришда оиланинг ўрни	461

219.	Ahrorov Botir Baxodirovich	Some teaching techniques recommended by TESOL organization trainers and community to facilitate and conduct EFL lessons	462
220.	Halimov R. Z.	Maktabda darsdan tashqari vaqtda harakatli o'yinni o'tkazish metodikasi	464

**Изоҳ: Мақолаларда энг кўп қуйидаги
адабиётлардан иқтибосликлар келтирилган. Тўпلام
саҳифасини оширмаслик мақсадида 100 дан ортиқ
мақолаларда келтирилган адабиётлар рўйхати
жамланди.**

1. A Mamanazarov, B Mamurov, B Madrimov, M Mamanazarov, G Ulmasova. ГУМАНИТАРНЫЕ ОСНОВАНИЯ ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ СТУДЕНТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:u-x6o8ySG0sC
2. Akramova Surayo Renatovna. Interpretation of lexical and semantic features of uzbek-tajik words in jamal kamal's poem "Uzbek language. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal Year: 2020, Volume: 10, Issue: page:1434-1440. <https://saarj.com/wp-content/uploads/ACADEMICIA-OCTOBER-2020-FULL-JOURNAL.pdf>
3. Akramova G. R. Modern approaches to the development of critical thinking of students. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 7 No. 11, 2019 ISSN 2056-5852. <http://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2019/09/Full-Paper-MODERN-APPROACHES-TO-THE-DEVELOPMENT-OF-CRITICAL-THINKING-OF-STUDENTS.pdf>
4. AKRAMOVA G.R. ACTIVITIES OF TEACHERS ON STUDENTS' PREPARATION FOR SOCIAL RELATIONS. <https://elibrary.ru/item.asp?id=27335091>
5. Akramova G.R. Effective methods for developing critical thinking in students [Эффективные методы развития критического мышления у учащихся]. International scientific review of the problems of pedagogy and psychology (Boston, USA - 19 April, 2018). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://scientificconference.com/h/sborniki/pedagogicheskie-nauki2/1078-effec/> (дата обращения: 20.01.2020).
6. Akramova G.R., Akramova S.R. Developing critical thinking on elementary class pupils is the most important factor for preparing social relationship. JOURNAL OF CRITICAL REVIEWS. ISSN- 2394-5125 VOL 7, ISSUE 17, 2020. URL: <http://www.jcreview.com/?mno=20061>
7. Akramova G.R., Bakhshulloeva Sh.A. Motivation as a factor in the success of educational activities of primary school students. <https://internationalconference.ru/images/PDF/2020/60/motivatsiya-kak-faktor-.pdf>
8. Akramova G.R., Bakhshulloeva Sh.A. Motivation as a factor in the success of educational activities of primary school students. <https://internationalconference.ru/images/PDF/2020/60/motivatsiya-kak-faktor-.pdf>

9. Akramova GR RAQAMLI TA'LIM SHAROITIDA BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARIDA TANQIDIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING MUHIM JIHATLARI. <https://interscience.uz/index.php/zamonaviy-fan-va-talim-tarbiya-m/article/view/191>

10. Akramova Gulbahor Renatovna Pedagogik konfliktologiya. https://www.hugendubel.de/de/taschenbuch/akramova_gulbahor_renatovna-pedagogik_konfliktologiya-42111274-produkt-details.html

11. Akramova Gulbahor Renatovna, Akramova Surayo Renatovna. Pedagogical and psychological conditions of preparing students for social relations on the basis of the development of critical thinking. *psychology and education*. Vol. 58 No. 2 (2021): Volume 58 No. 2 (2021). P. 4889-4902 <http://psychologyandeducation.net/pae/index.php/pae/article/view/2886>

12. Akramova Gulbahor Renatovna, Akramova Surayyo Renatovna. Developing critical thinking on elementary class pupils is the most important factor for preparing social relationship. *JCR*. 2020; 7(17): 438-448. doi:10.31838/jcr.07.17.61. <http://www.jcreview.com/?sec=cissue>.

13. Akramova Gulbahor Renatovna. Psychological and pedagogical foundations for the development of critical thinking of students. *Academicia: An International Multidisciplinary Research* 2020, <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=10&issue=4&article=081>

14. Akramova S.R. THE ROLE OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF INFORMATION COMPETENCE OF STUDENTS. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=YIBucgoAAAAJ&citation_for_view=YIBucgoAAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC

15. Akramova Surayo Renatovna. (2021). Harmony of the content of Uzbek-Tajik translations of Jamal Kamal's Poems. *Middle European Scientific Bulletin*, 10. Retrieved from <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/342>

16. Akramova Surayo Renatovna. Interpretation of lexical and semantic features of uzbek-tajik words in jamal kamal's poem "Uzbek language. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* Year: 2020, Volume: 10, Issue: page:1434-1440. <https://saarj.com/wp-content/uploads/ACADEMICIA-OCTOBER-2020-FULL-JOURNAL.pdf>

17. Akramova, G. R. Critical thinking of students [effectivemethodsfordevelopingcriticalthinkinginstudents]. In *Internationalscientificreviewoftheproblems of pedagogy and psychology* (Boston, USA-19April, 2018). c. <https://scientific-conference.com/h/sborniki/pedagogicheskienauctive2/1078-0e>.

18. Artikova, H. T., Sattorova, M. M., & Jumaev, J. J. O. (2021). Prevent Salinization And Increase The Fertility Of Irrigated Sandy And Loamy Soils. *The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering*, 3(03), 1-6. <https://doi.org/10.37547/tajabe/Volume03Issue03-01>

19. Augustinova A., Stanco L., Damasek L., Kolmacka T., Khamidov O., Shaydullaev Sh. (2017). Archaeological Survey in the Oases of Maydon and Goz in the Piedmont of the Kugitang Mountains (South Uzbekistan) - Preliminary report for season 2017. *Studia Hercynia*. No. 2, pp. 139-159.
20. B Mamurov, A Mamanazarov, K Abdullaev, I Davronov. Acmeological Approach to the Formation of Healthy Lifestyle Among University Students. III International Scientific Congress Society of Ambient ..., 2020. <https://www.atlantis-press.com/proceedings/isc-sai-20/125937241>
21. Bahodir Mamurov, Abdukhakim Mamanazarov, Kobiljon Abdullaev, Ismoil Davronov, Nurzod Davronov, Kosimjon Kobiljonov. Acmeological Approach to the Formation of Healthy Lifestyle Among University Students. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:d1gkVwhDpl0C
22. Bakhodir Mamurov. Scientific basis of the acmeological approach to the process of training and education. <http://pnap.ap.edu.pl/index.php/pnap/article/view/348>
23. Bashorat Jamilova. Description of the spirit of teenagers in uzbek children's prose . *MIDDLE EUROPEAN SCIENTIFIC BULLETIN* ISSN 2694-9970 <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/134>
24. BOBUR, S. B., OBIDJON, K., PARDAEV, O. M., SERGIO, R. R., MUKHAMMADKHON, S. B., & BAKHODIR, N. M. (2015). The role of social media, user generated platforms and crowd sourcing in the development of tourism destinations. *Journal of Hospitality Management and Tourism*. <https://doi.org/10.5897/JHMT2015.0144>
25. Dilova Nargiza Gaybullaevna Formative Assessment Of Students 'Knowledge As An Innovative Approach To Education. DOI: 10.52297/2181-1466/2019/3/2/13
26. F.B. Ne'matova. LOYIHALASH – TA'LIM BERISHNING MUHIM SHARTLARDAN BIRI. TAFAKKUR VA TALQIN Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/authorDashboard/submitmission/3202
27. Fayzieva, U. A., & Zhalilov, Z. B. (2020). Methodological support for extra-class activities of ties of a student. *Scientific Reports of Bukhara State University*, 4(1), 318-322. doi:10.52297/2181-1466/2020/4/1/13. <https://www.sciencegate.app/document/10.52297/2181-1466/2020/4/1/13>
28. Fayzieva, Umida Asadovna and Zhalilov, Zarafshon Bakhshilloyevich (2020) "METHODOLOGICAL SUPPORT FOR EXTRA-CLASS ACTIVITIES OF A STUDENT," *Scientific reports of Bukhara State University*: Vol. 4 : Iss. 1 , Article 39. DOI:10.52297/2181-1466/2020/4/1/13. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol4/iss1/39>
29. Fayziyeva Umida Asadovna Saidnazarova Gulshan Bolta qizi. "Ta'lim texnologiyalari" fanidan seminar mashg'ulotlarini bajarish bo'yicha metodik

ko'rsatma. http://213.230.96.51:8090/files/ebooks/Iqtisodiyot/TALIM_TEXNOLOGIYALARI.pdf

30. G. R. Akramova ACTIVITIES OF TEACHERS ON STUDENTS'PREPARATION FOR SOCIAL RELATIONS. Сборники конференций НИЦ Социосфера, 2016. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=27335091>

31. G.R. Akramova. SCIENTIFIC-THEORETICAL BASES of development of STUDENTS'CRITICAL THINKING https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LPmnEF4AAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=LPmnEF4AAAAJ:YsMSGLbcyi4C

32. Gafurovna Lukmonova Salomat. The essence of the content of the concept of digital educational resources and its role in primary education. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. 2020, Volume: 10, Issue: 5. P.1451-1456. <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=10&issue=5&article=211>

33. Gaybullaevna Dilova Nargiza Innovative approach to education is a factor for developing new knowledge, competence and personal qualities. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR) Year : 2021, Volume : 10, Issue : 1 First page : (148) Last page : (153). <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:ajmr&volume=10&issue=1&article=021>

34. Gulbakhor R Akramova Features Critical Thinking Teenage Students. 2016/6/29. Eastern European Scientific Journal. <http://journale.auris-verlag.de/index.php/EESJ/article/view/566>

35. Gulbakhor R Akramova Modern Approaches to Development Critical Thinking of pupils. 2021. Eastern European Scientific Journal. Том 2.115-124

36. Inoyatova S.A., Khamidov O.Kh. (2018). ICT in Uzbekistan Tourism: analysis of online customer reviews. Scientific Conference "Problems and prospects of tourism development for the population in need of social protection". pp. 10-12.

37. Jamilova B.S. Basics of Uzbek Children's Reading. TEST Engineering & Management// <http://www.testmagazine.biz/index.php/testmagazine>

38. Jamilova Bashorat Sattorovna, Nuriddinova Shaxnoza. O'zbek bolalar adabiyotida badiiy tafakkur yangilanishining tadriji. 2020- yil, 12-son, 20-27-b.

39. Johanna LHUILLIER. Ladislav STANČO, Shapulat SHAYDULLAEV, Anna AUGUSTINOVA, Jakub HAVLÍK, Tomáš SMĚLÝ, Alisher SHAYDULLAEV, Odiljon KHAMIDOV et Vlastimil NOVÁK, « Ladislav Stančo, Shapulat Shaydullaev, Anna Augustinova, Jakub Havlík, Tomáš Smělý, Alisher Shaydullaev, Odiljon Khamidov, Vlastimil Novák. "Preliminary Report for the Archaeological Survey in the Baysun District (South Uzbekistan), Season 2017" », Abstracta Iranica [En ligne], Volume 40-41 | 2019, document 11, mis en ligne le 30 octobre 2019, consulté le 09 octobre 2021. URL : <http://journals.openedition.org/abstractairanica/48769> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/abstractairanica.48769>

40. Khamidov O.K., Kahhorov O.S. (2020). Prospects of monitoring graduates' employment in digital technologies. Scientific Reports of Bukhara State University. 4:5, P. 268-273.
41. Khamidov O.K., Kahhorov O.S. (2020). Prospects of monitoring graduates' employment in digital technologies. Scientific Reports of Bukhara State University. 4: 5, pp. 268-273.
42. Khamidov O.Kh. New Stage of Tourism Development in Uzbekistan: Actual Problems and Perspectives. World Scientific News, 2017, vol. 86, iss. 3, pp. 134-149. URL: <http://www.worldscientificnews.com/wp-content/uploads/2017/08/WSN-863-2017-134-149.pdf>
43. Khamidov O.Kh., Kakhkhorov O.S. (2020). The specific areas of strategic management of higher educational institutions. Scientific Reports of Bukhara State University. Vol. 3 : Iss. 4, P. 280-289.
44. Khamidov O.Kh., Rakhimov J.J. (2021). Implementing economic clustering in Uzbekistan's tourism industry. Middle European Scientific Bulletin. 12, pp. 113119.
45. Khamidov, Obidjon Khafizovich and Kahhorov, Otabek Siddikovich (2020) "PROSPECTS OF MONITORING GRADUATES' EMPLOYMENT IN DIGITAL TECHNOLOGIES," Scientific reports of Bukhara State University: Vol. 4: Iss. 5, Article 15. DOI: 10.52297/2181-1466/2020/4/5/15 Available at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol4/iss5/15>
46. Khamidov, Obidjon Khafizovich and Kakhkhorov, Otabek Siddikovich (2020) "THE SPECIFIC AREAS OF STRATEGIC MANAGEMENT OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS," Scientific reports of Bukhara State University: Vol. 3: Iss. 4, Article 15. DOI: 10.52297/2181-1466/2019/3/4/15. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol3/iss4/15>
47. Khamidov, Obidjon Khafizovich and Rakhimov, Komiljon Rakhmatovich (2020) "THE SCIENTIST, WHO HAS MADE BUKHARA THE "DOME OF ISLAM"," Scientific reports of Bukhara State University: Vol. 3: Iss. 2, Article 13.
48. Khamidov, Obidjon Khafizovich and Yoqubjonova, Hulkarbonu Yoqubovna (2020) "THE OBJECTIVE NEED FOR THE DEVELOPMENT OF ECOTURISM IN THE FERGANA ECONOMIC TERRITORY," Scientific reports of Bukhara State University: Vol. 4: Iss.2, Article 10. DOI: 10.52297/2181-1466/2020/4/2/14. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol4/iss2/10>
49. Khamidov, Obidjon Khafizovich and Yuldashev, Feruz Israel ogli (2020) "FOREIGN COUNTRIES' EXPERIENCE IN DEVELOPING TOURISM POTENTIAL AND SIGNIFICANCE OF CLUSTERS IN UZBEKISTAN," Scientific reports of Bukhara State University: Vol. 4: Iss. 2, Article 7. DOI: 10.52297/2181-1466/2020/4/2/12. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol4/iss2/7>
50. Khudoykulov K, Khamidov O, Aktamov A (2015) Testing capital asset pricing model (CAPM) on the emerging Markets of the Europe. Spanish Journal of Rural Development VI(3)

51. Khudoykulov K., Khamidov O. (2015). Testing Capital Asset Pricing Model (CAPM) on the Emerging Markets of the Europe. Spanish Journal of Rural Development. Vol. VI (3), pp. 1-8.
52. London, United Kingdom, 10–11 февраля 2020 года. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42427112>
53. Mamurov B. B. The Need to Prepare Future Teachers to Design a Student-Centered Educational Process. Eastern European Scientific Journal, 2017. <http://journale.auris-verlag.de/index.php/EESJ/article/viewFile/600/596>
54. Mamurov Bakhodir B. Forming skills of academic process design for future teachers and methods of determining its quality. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28408580>
55. Mels Mahmudov, Flora Ne'matova. Boshlang'ich ta'limni loyihalash: muammo va yechimlar. Том 2 № 2 (2020): «СОВРЕМЕННАЯ НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ: ПРОБЛЕМА, РЕШЕНИЕ, РЕЗУЛЬТАТ» научно-практический онлайн материалы конференции <https://interscience.uz/index.php/zamonaviy-fan-va-talim-tarbiya-m/article/view/44>
56. Mohichehra Yoqubovna Ro'ziyeva. Color Symbolism In Uzbek Folklore. 2020 Theoretical & Applied Science 85(05):277-284. https://www.researchgate.net/publication/342161517_COLOR_SYMBOLISM_IN_UZBEK_FOLKLORE
57. Mustakimovna, N. S., Zaripov, G. T., & Kurvantaev, R. (2020). Granulometric composition irrigated soils of Bukhara region. Journal of critical reviews, 7, 69-72.
58. N Sheludiakova, B Mamurov, I Maksymova. Communicating the Foreign Policy Strategy: on Instruments and Means of Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2021/11/shsconf_iscsai2021_02005/shsconf_iscsai2021_02005.html
59. Nargiza Dilova Activity Areas of Primary School Teachers. Nr. 3 (2016): Eastern European Scientific Journal 03-2016 <http://journale.auris-verlag.de/index.php/EESJ/article/view/681>
60. Natalia Sheludiakova, Bahodir Mamurov, Iryna Maksymova, Kateryna Slyusarenko, Iryna Yegorova. Communicating the Foreign Policy Strategy: on Instruments and Means of Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2021/11/shsconf_iscsai2021_02005/shsconf_iscsai2021_02005.html
61. Nazarova Sevara Mustakimovna, Gulmurot Taxirovich Zaripov. Kurvantaev Rakhmon Granulometric composition irrigated soils of Bukhara region. Journal of critical reviews. Scopus ISSN-2394-5125 VOL. Том. 7. 69-72
62. Nazarova, S. M. (2020). GT Zaripov Physico-mechanical properties of irrigated meadow soils of the Bukhara region (on the example of the Zjandar District) The American journal of applied sciences. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=

[H0PuAakAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=H0PuAakAAAAJ:4TOpqG69KYC](https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=H0PuAakAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=H0PuAakAAAAJ:4TOpqG69KYC)

63. Nazarova, S. M., & Zaripov, G. T. (2020). GENERAL PHYSICAL PROPERTIES OF IRRIGATED GRASS SOILS OF BUKHARA OAZIS AND WAYS TO IMPROVE THEM. Scientific reports of Bukhara State University, 4(3), 66-

69. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=H0PuAakAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=H0PuAakAAAAJ:2osOgNQ5qMEC

64. Nazarova, S. M., Zaripov, G. T., & Mamurova, M. O. (2020). Physico-Mechanical Properties Of Irrigated Meadow Soils Of The Bukhara Region (On The Example Of The Zhandar District). The American Journal of Applied sciences, 2, 10.

65. Ne'matova Flora Baxtiyor qizi . Boshlang'ich ta'limni didaktik loyihalash. Студенческий вестник Том 12, Стр 101-102 https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SGU1pmEAAAAJ&citation_for_view=SGU1pmEAAAAJ:2osOgNQ5qMEC#d=gs_md_cita-d&u=%2Fcitations%3Fview_op%3Dedit_citation%26hl%3Dru%26user%3DSGU1pmEAAAAJ%26citation_for_view%3DSGU1pmEAAAAJ%3A2osOgNQ5qMEC%26citation_for_view%3DSGU1pmEAAAAJ%3A2osOgNQ5qMEC%26back_view_op%3Dview_citation%26tzom%3D-180

66. Ne'matova Flora. Problems of designing primary education. Молодой ученый Международный научный журнал № 49 (339) / 2020 https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/authorDashboard/submission/3205

67. Ne'matova Flora. Problems of designing primary education. Молодой ученый Международный научный журнал № 49 (339) / 2020 https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/authorDashboard/submission/3205

68. Nuritdinova Shahnoz Sadridinovna. Representation and Interpretation in Children's Poetry, Middle European Scientific Bulletin Volume 10, March 2021, 36 <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/361>

69. Rakhimov O. K., Khamidov O. H., García T. S. C. Improvement And Modernization of Agricultural Irrigation. Uzbekistan Case Study //European Journal of Agriculture and Food Sciences. – 2020. – Т. 2. – №. 4.

70. Ro'ziyeva Mohichehra Yoqubovna. COLOR SYMBOLISM IN UZBEK FOLKLORE. JCR. 2020; 7(18): 860-868. doi:10.31838/jcr.07.18.119. <http://www.jcreview.com/?mno=95124>

71. Ruzieva Mokhichekhra Yoqubovna Expression of Attitude to Colors in Turkic National Ritual Songs. Vol 6, No 1 (2017) <http://anglisticum.org.mk/index.php/IJLLIS/article/view/1411>

72. Ruziyeva M.Y, Salohiddinova Lobar, Lyro-epic literary fairy tales in uzbek children's literature Middle European Scientific Bulletin. Published 17 April 2021, 445. <https://doi.org/10.47494/mesb.2021.11.445>

73. Ruziyeva M.Y, Salohiddinova Lobar, Lyro-epic literary fairy tales in uzbek children's literature Middle European Scientific Bulletin. Received 17 April 2021, Published 17 April 2021 Volume 11, April 2021, 445 <https://doi.org/10.47494/mesb.2021.11.445>Get rights and content Under a Creative Commons license

74. Ruziyeva M.Y, Salohiddinova Lobar, Lyro-epic literary fairy tales in uzbek children's literature Middle European Scientific Bulletin. Published 17 April 2021, 445. <https://doi.org/10.47494/mesb.2021.11.445>

75. Ruziyeva M.Y, Salohiddinova Lobar, Lyro-epic literary fairy tales in uzbek children's literature Middle European Scientific Bulletin. Received 17 April 2021, Published 17 April 2021 Volume 11, April 2021, 445 <https://doi.org/10.47494/mesb.2021.11.445>Get rights and content Under a Creative Commons license

76. Savich, V. I., Artikova, H. T., Nafetdinov, S. S., & Salimova, K. H. (2021). Optimization Of Plant Development In Case Of Soil Salinization. The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering, 3(02), 24-29. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=11GTgNIAAAAJ&citation_for_view=11GTgNIAAAAJ:UeHWp8X0CEIC

77. Sayfutdinov Sh., Khamidov O., Sobirov B. (2015). Implementation of up-to-date experience of the world in the tourism sector of Uzbekistan, with the current innovative technologies and adjustable suggestions: case of Uzbekistan. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*. 5: 8, pp. 84-107.

78. Sobirov B.B., Khamidov O., Pardaev O.M., Ramos-Ramos S., Soliev M.B., Negmatov B.M. (2015). The role of social media, user generated platforms and crowd sourcing in the development of tourism destinations *Journal of Hospitality Management and Tourism*. Vol. 6 (4), pp. 30-38.

79. SR Akramova. Jamol Kamol g'azallarida o'zbek mumtoz she'riyatiga hos an'anaviy metaforik obrazlar tizimi. 2021/10/29. Научно-практическая конференция. Стр. 61-62. <https://interscience.uz/index.php/zamonaviy-fan-va-talim-tarbiya-m/article/view/200>

80. Stanco L., Shaydullaev Sh., Bendezu-Sarmiento J., Lhuillier J., Kysela J., Shaydullaev A., Khamidov O., Havlik J., Tlusta J. (2016). Preliminary Report on the Excavations at Burgut Kurgan in 2015. *Studia Hercynia*, XX (2), pp. 86-111.

81. Stanco L., Shaydullaev Sh., Khamidov O., Augustinova A., Damasek L., Bek T., Kmosek M. (2017). In the footsteps of Euthydemus. Preliminary report for Archaeological Survey in the Baysun District (South Uzbekistan), Season 2018. *Studia Hercynia*. No. 1, pp. 141-72.

82. The social aspect of the process of critical thinking of students Akramova G.(Republic of Uzbekistan) Социальный аспект процесса развития критического мышления учащихся. <https://internationalconference.ru/images/PDF/2016/17/sotsialnyj-aspekt-protsesssa-razvitiya.pdf>

83. Tokhirovich, Z. G. (2021). Technology of preparation of composition from spinach pumpkin. Middle European Scientific Bulletin, 12, 424-429. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=HOP

[uAakAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=H0PuAakAAAAJ:kc_bZDykSQC](#)

84. Turdieva N.S. (2021). Didactic conditions for the formation of attitudes toward education as a value among primary school pupils. Middle European Scientific Bulletin, 10. Retrieved from <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/368>

85. U. A. Fayzieva, M. T. Khikimova. Conditions of effectiveness of pedagogical communication. <https://mbukckslg.ru/en/usloviya-uspeshnogo-pedagogicheskogo-obshcheniya-ego-funkcii-organizaciya.html>

86. Urinova Maftuna Artistic interpretation of scientific achievements in the novel "Signs of the End Times" by Chingiz Aitmatov MIDDLE EUROPEAN SCIENTIFIC BULLETIN VOLUME11 April2021 ISSN 2694-9970 <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/424/372>

87. Urinova Maftuna Artistic interpretation of scientific achievements in the novel "Signs of the End Times" by Chingiz Aitmatov MIDDLE EUROPEAN SCIENTIFIC BULLETIN VOLUME11 April2021 ISSN 2694-9970 <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/424/372>

88. Xalilova Ruxsora Raupovna. Pragmatic Principles of Internet Communications. Published 14 March 2021. <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/369>

89. Xalilova Ruxsora Raupovna. The Formation Of Professional Speech Of Students In The Learning Process At The University. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7. 2019 <http://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2019/09/Full-Paper-THE-FORMATION-OF-PROFESSIONAL-SPEECH-OF-STUDENTS-IN-THE-LEARNING-PROCESS-AT-THE-UNIVERSITY.pdf>

90. Xalilova Ruxsora Raupovna. The Formation Of Professional Speech Of Students In The Learning Process At The University. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7. 2019 <http://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2019/09/Full-Paper-THE-FORMATION-OF-PROFESSIONAL-SPEECH-OF-STUDENTS-IN-THE-LEARNING-PROCESS-AT-THE-UNIVERSITY.pdf>

91. Xamidov O.X. (2016). Improving the management of ecotourism in Uzbekistan: problems and solutions. Monograph. T.: ECONOMIC PUBLISHING HOUSE.

92. Zaripov, G. T., & Nazarova, S. M. (2020). The USE of local vegetables raw materials in the production of the soft drinks. The American journal of applied sciences. AKIII, 2(10). https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=H0PuAakAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=H0PuAakAAAAJ:9yKSN-GCB0IC

93. Zaripov, G. T., Beshimov, Y. S., & Normurodov, B. R. (2020). EFFECT OF CONCENTRATION OF ALKALINE SOLUTIONS IN PRODUCTION OF PAPER SEMI-FINISHED PRODUCTS FROM LOCAL RAW MATERIALS. Scientific reports of Bukhara State University, 3(2), 45-49.

94. Акрамова Г. Р. Бошланғич синф ўқувчиларининг танқидий фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш йўллари // Бошланғич таълим мазмунини модернизациялаш стратегияси: назария ва амалиёт. Республика илмий-амалий конференция материаллари. 1-китоб. ЎзПФТИ-2015 йил 6 май, 57–59 бетлар.

95. Акрамова Г. Р. Научно-теоретические основы развития критического мышления учащихся. Педагогическое образование и наука, 2016.

http://www.manpro.ru/manpro/publications/ped_obraz/n2016_03.pdf#page=127

96. Акрамова Г. Р. Умумий ўрта таълим жараёнида ўқувчилар танқидий тафаккурини «тўхтаб ўқиш» стратегияси орқали ривожлантириш .Современное образование (Узбекистан), 2017. <https://cyberleninka.ru/article/n/umumiy-rta-talim-zharayonida-uvchilar-tan-idiy-tafakkurini-t-htab-ish-strategiyasi-or-ali-rivozhlantirish>

97. Акрамова Г. Р. ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И ИХ РОЛЬ В КОГНИТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ. 2016. Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 357-362. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=29798914>

98. Акрамова Г.Р. Development of students' critical thinking in the process of continuous education. <https://cyberleninka.ru/article/n/development-of-students-critical-thinking-in-the-process-of-continuous-education>

99. Акрамова Г.Р. Development of students' critical thinking in the process of continuous education. <https://cyberleninka.ru/article/n/development-of-students-critical-thinking-in-the-process-of-continuous-education>

100. Акрамова Г.Р. Дидактические основы формирования концепции толерантности у учащихся начальных классов: канд. наук. дисс. авт. Т., 2007.

101. Акрамова Г.Р. Развитие критического мышления как условие социализации учащихся. ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА. Научно-методический журнал. (МАНПО). № 6, 2016. С.144-147.

102. Акрамова Г.Р. Социальный аспект процесса развития критического мышления учащихся. <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnyu-aspekt-protsesssa-razvitiya-kriticheskogomyshleniya-uchaschihsya/>

103. Акрамова Г.Р. Эффективные методы развития критического мышления у учащихся [Effective methods for developing critical thinking in students] // international scientific review of the problems of pedagogy and psychology (Boston, USA - 19 April, 2018). с. <https://scientific-conference.com/h/sborniki/pedagogicheskie-nauki2/1078-effective1.html>

104. Акрамова Г.Р. Эффективные методы развития критического мышления у учащихся. <https://scientific-conference.com/images/PDF/2018/1/effective1.pdf/>

105. Акрамова Г.Р. Эффективные методы развития критического мышления у учащихся [Effective methods for developing critical thinking in students] // international scientific review of the problems of pedagogy and

psychology (Boston, USA - 19 April, 2018). с. <https://scientific-conference.com/h/sborniki/pedagogicheskie-nauki2/1078-effective1.html>

106. Акрамова Гулбахор Ренатовна. Формирование критического мировоззрения у учащихся в процессе непрерывного образования Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании». <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-kriticheskogo-mirovozzreniya-u-uchaschihsya-v-protsesse-nepreryvnogo-obrazovaniya>

107. Акрамова Гулбахор. Ўқувчиларнинг танқидий тафаккурини ривожлантириш асосида ижтимоий муносабатларга тайёрлаш технологияси. Том 1 № 1 (2020): Таълим ва инновацион тадқиқотлар. Б. 51-61. <http://interscience.uz/index.php/home/article/view/20>

108. Акрамова С. Р. Роль интерактивных технологий в развитии информационной компетенции учащихся // European research № 2(60). 2020. С. 85-88.

109. Акрамова С. Р. Роль интерактивных технологий в развитии информационной компетенции учащихся // European research № 2(60). 2020. С. 85-88.

110. Акрамова С. Р. Роль интерактивных технологий в развитии информационной компетенции учащихся // European research № 2(60). 2020. С. 85-88.

111. Акрамова Сураё Ренатовна. Роль интерактивных технологий в развитии информационной компетенции учащихся. european reseach: innovation in science, education and technology

112. Акрамова Сураё Ренатовна. Роль интерактивных технологий в развитии информационной компетенции учащихся. european reseach: innovation in science, education and technology London, United Kingdom, 10–11 февраля 2020 года. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42427112>

113. Акрамова Сураё Ренатовна. Роль интерактивных технологий в развитии информационной компетенции учащихся. european reseach: innovation in science, education and technology

114. Акрамова, С. Р. (2021). 2. СР Акрамова. Общность семантики узбекско-таджикских лексем в стихотворениях Джамалия Камала: СР Акрамова, Преподаватель Бухарского государственного университета. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, 2(2). https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=lsHh1cQAAAAJ&citation_for_view=lsHh1cQAAAAJ:qjMakFHDy7sC

115. Артикова, Х. Т. (2005). Почвы Бухарского оазиса и изменение их под влиянием орошения. Автореферат. канд. дисс. Ташкент. 2005.-28 с. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=11GTgNIAAAAJ&citation_for_view=11GTgNIAAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC

116. Артикова, Х. Т. (2017). МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ СТРОЕНИЕ ПОЧВ БУХАРСКОГО ОАЗИСА И ИХ РАЗЛИЧИЯ. Путь науки, (2), 22-24. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=11GTgNIAAAAJ&citation_for_view=11GTgNIAAAAJ:d1gkVwhDpl0C

117. Артикова, Х. Т., Юнусов, Р. Ю., & Салимова, Х. Х. (2015). КЛИМАТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ И РАСТИТЕЛЬНОСТЬ СУБТРОПИЧЕСКОЙ ТЕПЛОЙ И ЖАРКОЙ ПУСТЫНИ. In Проблемы рекультивации отходов быта, промышленного и сельскохозяйственного производства (pp. 273-275). https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1lGTgNIAAAAJ&citation_for_view=1lGTgNIAAAAJ:u5HhmVD_uO8C
118. АУ Ахмедов, ХН Каримов, ХТ Артикова, ГТ Парпиев, ЖМ Турдалиев, АБ Мырзамбетов. Почвенно-мелиоративные условия бассейна реки Зарафшан. 2018. Научное обозрение. Биологические науки. 3. Стр. 5-11 https://s.science-biology.ru/pdf/2018/2018_3.pdf#page=5
119. Бафаев Мухиддин Мухаммадович, Файзиева Умида Асадовна. Профессиональная педагогическая концепция педагога. https://revolution.allbest.ru/pedagogics/00880983_0.html
120. Баходир Маъмуров. Акмеологик ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларда таълим жараёни лойиҳалаш кўникмаларини ривожлантириш. Том 1 № 1 (2020): Таълим ва инновацион тадқиқотлар. <http://interscience.uz/index.php/home/article/view/15>
121. ББ Мамуров, МХ Махмудов. АКМЕОЛОГИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ УЧИТЕЛЯ. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:UeHWp8X0CEIC
122. ББ Мамуров. Акмеологический подход к воспитанию молодого поколения в наследии предков. Педагогическое образование и наука, 2016. http://www.manpo.ru/manpo/publications/ped_obraz/n2016_03.pdf#page=147
123. ББ Мамуров. МЫСЛИТЕЛИ ВОСТОКА О ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОЙ ЛИЧНОСТИ. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:Y0pCki6q_DkC
124. ББ Маъмуров, АБ Маманазаров. Условия развитие у будущих учителей навыков проектирования учебного процесса на основе акмеологического подхода. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:zYLM7Y9cAGgC
125. ББ Маъмуров. Бўлажак ўқитувчиларда акмеологик ёндашув асосида таълим жараёни лойиҳалаш кўникмаларини ривожлантириш. Монография. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:2osOgNQ5qMEC
126. ББ Маъмуров. МЕТОДЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:YsMSGLbcyi4C
127. ББ Маъмуров. Нравственно-эстетическое воспитание учащихся средствами литературных произведений. <http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi->

[bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Otros_2018_4_9](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Otros_2018_4_9)

128. ББ Маъмуров. Нравственно-эстетическое воспитание учащихся средствами литературных произведений. http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Otros_2018_4_9

129. ББ Маъмуров. Основные требования к качеству высшего педагогического образования. <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-trebovaniya-k-kachestvu-vysshego-pedagogicheskogo-obrazovaniya>

130. ББ Маъмуров. Аксиологический подход в подготовке будущих педагогов к проектированию учебного процесса. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:W7OEmFMy1HYS

131. Бешимов, Ю. С., & Зарипов, Г. Т. (2014). ПОЛУЧЕНИЕ КОРМОВОЙ ДОБАВКИ ИЗ ВТОРИЧНЫХ РЕСУРСОВ БРОДИЛЬНЫХ ПРОИЗВОДСТВ. In *СОВРЕМЕННЫЕ ИНСТРУМЕНТАЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ, ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИННОВАЦИИ* (pp. 255-256).

132. Бешимов, Ю. С., Зарипов, Г. Т., & Акрамов, К. К. (2014). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОТХОДОВ ПИВОВАРЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА ДЛЯ КОРМОВЫХ ЦЕЛЕЙ. In *СОВРЕМЕННЫЕ ИНСТРУМЕНТАЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ, ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИННОВАЦИИ* (pp. 258-259).

133. ГР Акрамова. Научно-теоретические основы развития критического мышления учащихся. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LPmnEF4AAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=LPmnEF4AAAAJ:RHpTSmoSYBkC

134. Гулбахор Акрамова Pedagogical and psychological conditions of preparing students for social relations on the basis of the development of critical thinking. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LPmnEF4AAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=LPmnEF4AAAAJ:4JMBOYKVnBMC

135. Гулбахор Ренатовна Акрамова. Важность критического мышления в процессе социальной адаптации ученика. 2018. *INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS OF PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY*. 21-22. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35164672>

136. Гулбахор Ренатовна Акрамова. МОТИВАЦИЯ КАК ФАКТОР УСПЕШНОСТИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ. 2020. *European reseach: innovation in science, education and technology*. 56-58. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42427101>

137. Гулбахор Ренатовна Акрамова. Формирование критического и творческого мышления учащихся как условия продуктивной познавательной деятельности. 2016. *Евразийский Союз Ученых*. 6-3

(27). <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-kriticheskogo-i-tvorcheskogo-myshleniya-uchaschihsya-kak-usloviya-produktivnoy-poznavatelnoy-deyatelnosti>

138. Дилова Н.Г. Важность совместного обучения в повышении эффективности начального образования // International Scientific Review № 2(44) / International Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education: XLII International Scientific and Practical Conference (Boston, USA - 26 February, 2018). <https://scientific-conference.com/h/sborniki/pedagogicheskie-nauki2/987-importance1.html>

139. Зарипов Г. Испан қовоғидан крмпозиция тайёрлаш технологияси” мавзусини ўқитиш методикаси. 2019/5. Педагогик маҳорат. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=H0PuAakAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=H0PuAakAAAAJ:ULOm3_A8WrAC

140. Зарипов Г. Т. Испан қовоғидан композиция тайёрлаш. 2017/4. Бухоро университети “Илмий ахборот-лари

141. Зарипов Г. Т. Маҳаллий сабзавотлардан композициялар тайёрлаш ва озиқ-овқат саноатида қўллаш. 2017/2. Бухоро университети “Илмий ахборот-лари

142. Зарипов Г. Т. Разработка технологии экологически чистого напитка на основе экстракта из красной моркови и тыквы. 2016/1. Бухоро университети “Илмий ахборот-лари

143. Зарипов Г.Т. Бешимов Ю. С. Табиий хом ашёларнинг қайта ишлашда гидrolитик ферментларнинг таъсири. 2016/3. Бухоро университети “Илмий ахборот-лари

144. Зарипов Г.Т. Бешимов Ю.С. Б.Р. Нормуродов. Маҳаллий хом ашёларидан ярим тайёр қоғоз материаллари. 2019/2 Бухоро университети “Илмий ахборот-лари

145. Зарипов Г.Т. Бешимов Ю.С. Б.Р. Нормуродов. Маҳаллий хом-ашёлардан ярим тайёр қоғоз материаллари ишлаб чиқаришда ишқор эритмалари концентрациясининг таъсири. 2019/2. Бухоро университети “Илмий

ахборотлари. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=H0PuAakAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=H0PuAakAAAAJ:Zp_h67rFs4hoC

146. Зарипов Г.Т. Файзиева У. А. Психолого-педагогический потенциал взаимодействия личности с миром природы. 2019/2. Вестник интегративной

психологии https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=H0PuAakAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=H0PuAakAAAAJ:KIA_tU1dfN6UC

147. Зарипов, Г. Т. (2021, October). Зарипов Гулмурод Тохирович ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ: Зарипов Гулмурод Тохирович, БухДУ ИТ, Ива ИПКТБ бошлиғи, т. ф. н., доцент. In Научно-практическая конференция (pp. 9-10).

148. Зарипов, Г. Т., Музафаров, Д. Ч., Раззоков, Х. К., & Казаков, А. С. (2003). Изменение качества риса-зерна при послеуборочном дозревании. Хранение и переработка сельхозсырья, (11), 68-69.

149. Зарипов, Г. Т., Шарипов, М. С., Музаффаров, Д. Ч., Нарзиев, М. С., & Яриев, О. М. (2003). Кулинарные достоинства некоторых сортов риса, выращиваемых в Республике Узбекистан. Хранение и переработка сельхозсырья, (10), 64-65.

150. Истамова Шахида Махсудовна. СНОВИДЕНИЯ И СИМВОЛ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ. <http://nauchoboz.ru/wp-content/uploads/2019/03/%D0%A1%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%98-%D0%98-%D0%98%D0%9D%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%98-6-%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0-2019-%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C-1.pdf>

151. Истамова Шохида Махсудовна. Поэтико-композиционные функции сна в художественном произведении [Text] : автореф. дис. ... д-ра филос. наук (PhD) по филологии : 10.00.02 / Истамова Шохида Махсудовна ; Бухар. гос. ун-т. - Самарканд, 2017. - 44 с. - Текст узб., рос., англ. <http://www.samdu.uz/images/avtoreferat/2017-12-22-06-07-35-cghbHV4T8o.pdf>

152. Лукмонова С.Г. Цифровые образовательные ресурсы в педагогической деятельности [Digital educational resources in teaching] // XXI International scientific review of the problems of philosophy, psychology and pedagogy. <https://scientific-conference.com/h/sborniki/yuridicheskie-nauki2/2249-media-security-trend.html>

153. Лукмонова С.Г. Цифровые образовательные ресурсы в педагогической деятельности [Digital educational resources in teaching] // XXI International scientific review of the problems of philosophy, psychology and pedagogy. <https://scientific-conference.com/h/sborniki/yuridicheskie-nauki2/2249-media-security-trend.html>

154. Мамуров Б.Б. Акмеологический подход к воспитанию молодого поколения в наследии предков. http://www.manpo.ru/manpo/publications/ped_obraz/n2016_03.pdf#page=147

155. Мамуров Б.Б., Махмудов М.Х. Акмеологическая составляющая образовательной культуры учителя. философские и методологические. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36679921>

156. Махмудов Мэлс. Дидактик Лойихалаш – Замонавий Таълимда Самарадорлик Кафолати. Том 1 № 1 (2020): Таълим ва инновацион тадқиқотлар. <http://interscience.uz/index.php/home/article/view/14>

157. Махмудов Мэлс. Дидактик Лойихалаш – Замонавий Таълимда Самарадорлик Кафолати. Том 1 № 1 (2020): Таълим ва инновацион тадқиқотлар. <http://interscience.uz/index.php/home/article/view/14>

158. Маъмуров Б. Б. Бўлажак ўқитувчиларни шахсга йўналтирилган таълим-тарбия жараёнини лойихалашга тайёрлашда қўлланиладиган тамойиллар. Современное образование (Узбекистан), 2017.

<https://cyberleninka.ru/article/n/b-lazhak-ituvchilarni-shahsga-y-naltirilgan-talim-tarbiya-zharayonini-loyi-alashga-tayyorlashda-llaniladigan-tamoyillar>

159. Маъмуров Б. Б. Нравственно-эстетическое воспитание учащихся средствами литературных произведений / Б. Б. Маъмуров // Освіта та розвиток обдарованої особистості. - 2018. - № 4. - С. 32-34. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2018_4_9.

160. Маъмуров Б. Б. Основные требования к качеству высшего педагогического образования. «Науки об образовании». <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-trebovaniya-k-kachestvu-vysshego-pedagogicheskogo-obrazovaniya>

161. Маъмуров Б.Б. Бўлажак ўқитувчиларда акмеологик ёндашув асосида таълим жараёни лойиҳалаш кўникмаларини ривожлантириш. Монография. Т."Фан". 2017. 144 б. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:2osOgNQ5qMEC

162. Маъмуров Б.Б. Маманазаров А.Б. Условия развитие у будущих учителей навыков проектирования учебного процесса на основе акмеологического подхода. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37269472>

163. Н Ходжимурадова, Д Султонова, С Абдураманова, Х Артикова. Некоторые агрофизические свойства эродированных горно-коричневых почв. 2016. АГРАРНАЯ НАУКА-СЕЛЬСКОМУ ХОЗЯЙСТВУ. 449-451. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=11GTgNIAAAAJ&citation_for_view=11GTgNIAAAAJ:2osOgNQ5qMEC

164. Рўзиева М. Ё. Туркий халқлар фольклорида ранг ифодаловчи сўзлар ва уларнинг семиотик таҳлили. Том 1 № 1 (2020): Таълим ва инновацион тадқиқотлар. <http://interscience.uz/index.php/home/article/view/34>

165. Рўзиева М. Ё. Туркий халқлар фольклорида ранг ифодаловчи сўзлар ва уларнинг семиотик таҳлили. Том 1 № 1 (2020): Таълим ва инновацион тадқиқотлар. <http://interscience.uz/index.php/home/article/view/34>

166. Рўзиева Моҳичеҳра Ёқубовна Ўзбек халқ кўшиқларида ранг символикаси. Дис. Автореферати. 2017. <http://library.ziyonet.uz/uzc/book/85761>

167. Рўзиева Моҳичеҳра Ёқубовна Ўзбек халқ кўшиқларида ранг символикаси. Дис. Автореферати. 2017. <http://library.ziyonet.uz/uzc/book/85761>

168. С.Р.Акрамова Жамол Камол шеърларида ўзбекча-тожикча лексемалар семантикасида муштараклик. <https://interscience.uz/index.php/home/article/view/6>

169. С.Р.Акрамова Жамол Камол шеърларида ўзбекча-тожикча лексемалар семантикасида муштараклик. <https://interscience.uz/index.php/home/article/view/6>

170. С.Р.Акрамова Жамол Камол шеърларида ўзбекча-тожикча лексемалар семантикасида муштараклик. <https://interscience.uz/index.php/home/article/view/6>

171. С.Р.Акрамова. Общность семантики узбекско-таджикских лексем в стихотворениях Джамала Камала. № 2 (2021): Образование и инновационные исследования. <https://www.interscience.uz/index.php/home/article/view/69>

172. С.Р.Акрамова. Общность семантики узбекско-таджикских лексем в стихотворениях Джамала Камала. № 2 (2021): Образование и инновационные исследования. <https://www.interscience.uz/index.php/home/article/view/69>

173. С.Р.Акрамова. Общность семантики узбекско-таджикских лексем в стихотворениях Джамала Камала. № 2 (2021): Образование и инновационные исследования. <https://www.interscience.uz/index.php/home/article/view/69>

174. Таджиев, У., Артикова, Х. Т., Нафетдинов, Ш. Ш., & Салимова, Х. Х. (2019). Определение степени смытости горных коричневых типичных почв. Вестник науки и образования, (20-2 (74)). <https://cyberleninka.ru/article/n/opredelenie-stepeni-smytosti-gornyh-korichnevyh-tipichnyh-pochv>

175. ТК Ортиков, ХТ Артикова, ОР Умаров. Микробиологическая активность лугово-аллювиальной почвы Бухарского Оазиса в зависимости от типа и степени засоления. 2021. Научное обозрение. Биологические науки. 3. 27-

31. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=11GTgNIAAAAJ&citation_for_view=11GTgNIAAAAJ:zYLM7Y9cAGgC

176. ТК Ортиков, ХТ Артикова, ОР Умаров. Содержание и состав солей лугово-аллювиальных почв с разной степенью засоления и влияние их на микробиологическую активность почв. 2021. Молодежный агрофорум-2021. 37-

40. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=11GTgNIAAAAJ&citation_for_view=11GTgNIAAAAJ:W7OEmFMylH9C

177. Файзиева У.А., Хикимова М.Т. Условия эффективности педагогического общения Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании». <https://cyberleninka.ru/article/n/usloviya-effektivnosti-pedagogicheskogo-obscheniya>

178. Халилова Р. Р. Повышение культуры речи будущего учителя, как педагогическая проблема. № 1. - 2015. - S. 23-30. <https://cyberleninka.ru/article/n/povyshenie-kultury-rechi-buduschego-uchitelya-kak-pedagogicheskaya-problema> Авторы

179. Халилова Р. Р. Повышение культуры речи будущего учителя, как педагогическая проблема. № 1. - 2015. - S. 23-30. <https://cyberleninka.ru/article/n/povyshenie-kultury-rechi-buduschego-uchitelya-kak-pedagogicheskaya-problema> Авторы

180. Халилова Р.Р. Прагматические принципы интернет-коммуникаций / Р.Р. Халилова // Инновационные подходы в современной науке: сб. ст. по материалам LXXXIX Международной научно-практической конференции «Инновационные подходы в современной науке». – № 5(89). – М., Изд. «Интернаука», 2021. <https://www.internauka.org/authors/halilova-ruhsora-raurovna>

181. Халилова Р.Р. Прагматические принципы интернет-коммуникаций / Р.Р. Халилова // Инновационные подходы в современной науке: сб. ст. по материалам LXXXIX Международной научно-практической конференции «Инновационные подходы в современной науке». – № 5(89). – М., Изд. «Интернаука», 2021. <https://www.internauka.org/authors/halilova-ruhsora-raupovna>

182. Хамидов О.Х., Гушко С.В., Маманазаров А.Б., Кулишов В.В., Маманазаров И.А. Современная парадигма образования в условиях цифровой и SMART-экономики. <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-paradigma-obrazovaniya-v-usloviyah-tsifrovoy-i-smart-ekonomiki>

183. Хамидов О.Х., Миетуле И., Гушко С.В., Ботельо Ж., Маманазаров А.Б., Кулишов В. В. Концепции и теории глобальной экономики и международных отношений: образовательный дискурс. <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsii-i-teorii-globalnoy-ekonomiki-i-mezhdunarodnyh-otnosheniy-obrazovatelnyy-diskurs>

184. Хамидов Обиджон Хафизович. Уважаемые коллеги, организаторы и участники международной научной конференции. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=39596401>

185. ХТ Артикова. Общие физические свойства, проницаемость орошаемых лугово-аллювиальных почв на территории Бухарского Оазиса. 2014/3. The Way of Science. 41

186. ХТ Артикова. Эволюция и почвообразование низовий р. Зарафшан. 2017. Путь науки. 25-27. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=11GTgNIAAAAJ&citation_for_view=11GTgNIAAAAJ:Y0pCki6q_DkC